

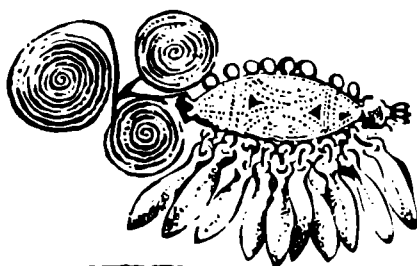
COMITETUL DE CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ
AL JUDEȚULUI MUREȘ
MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ

MARISIA

X

Studii și materiale

ARHEOLOGIE • ISTORIE • ETNOGRAFIE

Biblioteca Județeană
MUREȘ
TARGU-MUREȘ

TIRGU MUREȘ
1980

811.668

Volume editate de Muzeul județean Mureș:

Studii și materiale, I, 1965

Studii și materiale, II, 1967

Studii și materiale III—IV, 1972

Marisia, V, 1975

Marisia VI, 1976

Marisia, VII, 1977

Marisia, VIII, 1978

Marisia, IX, 1979

COLEGIUL DE REDACȚIE

Acad. prof. dr. docent Ștefan Pascu, președinte
dr. Valeriu Lazăr, directorul Muzeului județean Mureș,
redactor șef;

Anton Badea, Bónis Johanna, dr. Ioan Chiorean

Vasile Dobrescu, Ioan Ranca, Eugen Todea,

Hertha Vulcan, Andrei Zrínyi — membri.

Traian Valentin Poncea, secretar de redacție.

Marisia, X, 1980

Orice corespondență se va adresa:

Toute correspondance sera envoyée

à l'adresse:

Anschrift für jedwelche Korrespondenz:

Any correspondence will be addressed to:

АДРЕС ДЛЯ КОРРЕСПОНДЕНЦИИ:

MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ

4300 TIRGU MUREȘ

str. Horea nr. 24

(ROMÂNIA)

SUMAR

SOMMAIRE + INHALT + CONTENTS + СОДЕРЖАНИЕ

I. Arheologie

Valeriu Lazăr, <i>Așezări de înălțime cu terase Coșofeni în Transilvania (III)</i>	11
<i>Height Settlements with Coșofeni Type Terraces from Transylvania (III)</i>	30
George Marinescu, <i>Cercetări și descoperiri arheologice în județul Bistrița-Năsăud</i>	31
<i>Archäologische Forschungen und Entdeckungen im Kreis Bistrița-Năsăud</i>	51
Dumitru Protase, <i>Considérations sur la romanisation en Dacie</i>	53
Nicolae Vlăssă, <i>Despre inscripția unei geme magice de la Porolissum</i>	65
<i>À propos de l'inscription d'une intaille magique de Porolissum</i>	68
Paul Geoeroceanu, Mihai Blăjan, Marin Geoeroceanu, Claudiu Lisovschi, <i>Fauna din unele castre și așezări romane din Transilvania</i>	69
<i>Archeological and faunistic investigations at the antic Settlement of Tîrnăvioara</i>	78

II. Istorie

Ecaterina Telceanu, <i>Piese de argintărie laică din județul Bistrița-Năsăud (sec. XVI—XVIII)</i>	81
<i>Pièces d'orfèvrerie laïque dans le département de Bistrița-Năsăud (de XVI-ème à XVIII-ème siècles)</i>	89
Ioan Ranca, <i>Domeniul Lăzăr din Lăzarea — Ciuc la 1742</i>	91
<i>Die Lăzăr-Domäne von Lăzarea — Ciuc um das Jahr 1742</i>	116
Kún László, <i>Situația economico-socială a satului Tonciu în prima jumătate a secolului al XVIII-lea</i>	117
<i>Die ökonomisch-politische Lage des Dorfes Tonciu in der ersten Hälfte des XVIII-ten Jahrhunderts</i>	131
Liviu Moldovan, <i>O încercare de fugă în Moldova în anul 1763 a unor iobagi români din Pintic și din alte sate ale județului Bistrița-Năsăud</i>	133
<i>Ein Fluchtversuch nach Moldau im 1763 einiger rumänischen Leibeigenen aus Pintic und anderen Dörfer des Kreises Bistrița-Năsăud</i>	139
Ioan Moldovan, <i>Date demografice privind orașul Tîrgu Mureș în perioada anilor 1700—1778</i>	141
<i>Demographische Daten betreffend der Stadt Tîrgu Mureș zwischen den Jahren 1700—1778</i>	151
Eugen Mera, <i>Conscripții urbariale mureșene din anul 1785 — Valea Gurghiului</i>	153
<i>Conscriptions urbariales de Mureș de 1785 — la Vallée de Gurghiu</i>	176

Szabó Nicolae, <i>Unele aspecte privind influența revoluției franceze de la 1789 asupra burgheziei și problema mișcării iacobine din Transilvania (1789–1798)</i>	179
<i>Einige Bezüge der Einfluss den die französische Revolution aus dem Jahre 1789 auf das siebenbürgischen Bürgerthum ausübte und das Problema der Jakobinerbewegung von Siebenbürgen</i>	196
Alexandru Bauer, <i>Monumente românești de arhitectură populară din zona centrală a Transilvaniei. Biserici de lemn</i>	197
<i>Romanian Monuments of Popular Architecture from the Central Zone of the Transilvania</i>	214
Ionel Mureșan, <i>Conturarea personalității și a concepției revoluționare a lui Florian Micaș</i>	215
<i>Die Gestaltung der Persönlichkeit und der revolutionären Anschauung von Florian Micaș</i>	227
Liviu Moldovan, Grigore Ploșteanu, <i>Un martir mureșean, Vasile Pop</i>	229
<i>Ein mureșer Märtyrer, Vasile Pop</i>	244
Ioan Pop, <i>Mișcarea petiționară din ținutul Năsăudului în perioada 1851–1861</i>	245
<i>Le mouvement pétitionnaire de la région de Năsăud entre 1851–1861</i>	269
Aurel Holircă, <i>Aspecte din istoria școlii mureșene (1848–1918)</i>	271
<i>Einige Aspekte betreffend die Schulwesen aus dem Mureș-ggend (1848–1918)</i>	300
Viorel Grama, <i>Dinamica populației Ludușului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX</i>	301
<i>Die Bevölkerungsdynamik der Stadt Luduş in der zweiten Hälfte des XIX-ten und ersten Hälfte des XX-ten Jahrhunderts</i>	307
Eugen Lazăr, <i>Începuturile emigrației românești în Statele Unite și Canada în a doua jumătate a veacului al XIX-lea</i>	309
<i>The Beginnings of the Romanian Immigration to United States of America and Canada in the second Half of the XIX-th Century</i>	315
Vasile Dobrescu, <i>Rolul băncilor românești transilvănene în domeniul agrar pînă la 1918</i>	317
<i>Le rôle des banques roumaines transylvaines dans le domaine agraire à l'époque moderne</i>	334
Adrian Stoica, <i>Reflectarea în publicistica socialistă română transilvăneană a problemelor mișcării muncitorești din vechea Românie</i>	335
<i>Die Probleme der Arbeiterbewegung im Königreich Rumänien im Spiegel der rumänischen Publizistik Siebenbürgens</i>	358
Marin Șara, Leon Mircea, <i>Din memoriile unor participanți la marele act al Unirii de la 1 Decembrie 1918 (Zona Reghinului)</i>	361
<i>Aus dem Erinnerungen einiger Teilnehmer zu dem grossen Akt von 1. Dezember 1918</i>	381
Gheorghe Iancu, <i>Aspecte din trecutul de luptă al ceferiștilor din România (1919–1920)</i>	383
<i>Sur la passé de lutte des cheminots de Roumanie (1919–1920)</i>	388
Tereza Șerban, <i>Aspecte ale aplicării reformei agrare din 1921 în județul Mureș</i>	389
<i>Aspects de l'application de la réforme agraire de 1921 dans le département Mureș</i>	446
Rodica Păun, Nicolae Păun, <i>Puncte de vedere privind funcționalitatea băncilor din România în perioada 1922–1928</i>	447
<i>Le réseau bancaire de Roumanie dans la période 1922–1928 vue par la prisme des Conseils d'Administration</i>	463
Traian Dușa, <i>Din tradițiile învățămîntului artistic Țîrgumureșean</i>	465
<i>Des traditions de l'enseignement artistique de Țîrgu Mureș</i>	484
Szabó Mihai, <i>Reghinul între cele două războaie mondiale (Mișcarea muncitorească)</i>	485
<i>Reghin zwischen den zwei Weltkriegen (Die Arbeiterbewegung)</i>	504

Valeriu Nițu, <i>Din relațiile culturale româno-maghiare în Transilvania între anii 1918 și 1933 (Orientări ideologice-politice)</i>	507
<i>Rumänisch-ungarische kulturelle Beziehungen zwischen den Jahren 1918—1933 in Transilvanien (Politische und ideologische Richtungen)</i>	531
Vasile T. Ciubăncan, <i>Contribuții ale populației din sud-estul Transilvaniei la derideratul național de apărare a graniței de vest în perioada interbelică</i>	533
<i>Beiträge der Bevölkerung von Südost-Siebenbürgen zum nationalen Forderung der Verteidigung der Westgrenze des Landes in der Zwischenkriegszeit</i>	555
Ioan Chiorean, <i>Din activitatea organizațiilor P.C.R., sindicale și de tineret din Valea superioară a Mureșului în anii 1934—1938</i>	581
<i>Aspects from the Activity of the Romanian Communist Party, the Trade Union and the Youth Organizations from the Upper Valley of the River Mureș between 1934—1938</i>	595

III. Etnografie

Dumitru Pop, <i>Contribuția „familiei” Densușienilor la cercetarea culturii noastre populare</i>	599
<i>La contribution de la famille Densușianu à l'étude de notre culture populaire</i>	608
Vasile Pop, <i>Păstoritul în Cîmpia Transilvaniei</i>	611
<i>Contributions à l'étude de la bergerie dans la Plaine de Transylvanie</i>	630
Traian Gherman , <i>Claca de la secerat</i>	631
<i>The Harvest group work</i>	665
Ion Cuceu, Maria Cuceu, <i>Un obicei agrar românesc: paparuda</i>	667
<i>Ein rumänischer landwirtschaftlicher Brauch: Paparuda (Regenmaid)</i>	687

Note — patrimoniu

Nicolae Vlăssă, <i>Din nou despre poziția stratigrafică și cronologică a orizontului „Gura Baciului I”</i>	691
Constantin Pop, <i>Două bronzuri romane din județul Mureș</i>	699
Mariana Flora Grigorescu, <i>Contribuții la încadrarea cronologică a unor obiecte de argintărie medievală din județul Mureș</i>	701
Traian Rus, <i>Preocupări pentru tipărirea operei lui Gheorghe Șincai, în secolul al XIX-lea</i>	705
Traian Valentin Poncea, <i>Un portret puțin cunoscut al lui Iosif Hodoș, din timpul studenției</i>	713
Adrian Stănescu, <i>O mărturie inedită privind românii din Bucovina în anii primului război mondial. Fanionul Regimentului 41 infanterie din Cernăuți</i>	717
Gheorghe Șora, <i>Vasile Goldiș într-o nouă variantă dintr-o autobiografie inedită</i>	721
Cornelia Gál, <i>Acțiunea de solidarizare a „Ligii Drepturilor Omului” cu prilejul suspendării ziarului țigumureșean „A Vildg” (1925—1926)</i>	725
Ioan Chiorean, <i>Semnificația social-politică a grevei muncitorilor forestieri de pe Valea superioară a Mureșului</i>	731

Recenzii

Dumitru Protase: Kurt Horedt, <i>Morești. Grabungen in einen vor-und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen</i>	739
Mihai Petică: Dan Gh. Teodoru, <i>Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI e.n.</i>	743
Elena Mihu: Doina Braicu, Victor Bunea, <i>Cartea veche românească din secolele XVI—XVII în colecțiile Arhiepiscopiei Sibiului</i>	747
Traian Bosoancă: Ioan Silviu Nistor, <i>Contribuții mureșene la Marea Unire din 1918</i> .	751
Valer Pop: Lucian Cucuiet, <i>Porțile de șură din zona Codru</i>	755
Valeriu Lazăr, <i>Cronica Muzeului județean Mureș</i>	757
Abrevieri + Abreviations + Abkürzungen + Abreviations + Сокращения	761
Autorii + Les auteurs + Die Verfasser + The Authors + Авторы	763

I

ARHEOLOGIE

AȘEZĂRI DE ÎNĂLȚIME CU TERASE COȚOFENI ÎN TRANSILVANIA (III)

A. Considerații cu privire la aceste așezări și inventarul lor

VALERIU LAZĂR

1. Forma așezărilor

Așezările pe care le-am prezentat¹ au fost considerate, încă de la început, așezări Coțofeni de *tip aparte*, individualizate prin *specificul* lor, fără a fi fost excluse din contextul culturii căreia îi aparțin.

Cum am arătat, tipul de așezări domină, prin înălțimea lor, spațiul limitrof, unele (Blandiana, Boarta, Căpuș, Craiva, Cîlnic) fiind adevărate acropole, toate distingându-se ușor, atît de jos, de la poale, cît și de pe dealurile apropiate lor. Alitudinea față de nivelul mării, care variază de la 352 m (Agrișteu) la 1200 m (Craiva), le asigură o poziție strategică, cu largi posibilități de observație, controlul unor importante riuri (Mureș, Tîrnave, Șieu), al unor largi spații geografice. Amenajarea (terasarea pantelor abrupte, valurile și șanțurile de pămînt) dă acestor așezări, o dată cu întărirea sistemului lor strategic, defensiv, un aspect și mai impresionant, de grandoare.

Forma înălțimilor pe care sînt așezările cu terase e variată: triunghiulară (Agrișteu, Boarta), dreptunghiulară, alungită (Căpuș) semicirculară (Cîlnic), elipsoidală (Blandiana) sau ovală (Ardan, Șoroștin).

Prin structura lor, așezările se pot clasifica în:

- a) așezări cu o singură terasă (Ardan, Cîlnic, Saschiz);
- b) așezări cu mai multe terase (Agrișteu, Blandiana, Boarta, Căpuș, Sînci, Șoroștin);
- c) așezări cu valuri de pămînt și șanțuri de apărare (Ardan, Orlat, Șoroștin).

Așezările de înălțime sînt specifice perioadei eneolitice², celei de tranziție spre epoca bronzului³ și, parțial, epocii bronzului. Dar în cadrul acestor perioade, „apropiate” în timp, și în culturile care au avut interferențe cu cul-

¹ Vezi, V. Lazăr, *Marisia*, V, 1975, p. 30, 33, 38—39, 41; VI, 1976, p. 28—35; VII, 1977, p. 17—56; VIII, 1979, p. 35—56; IX, 1979, p. 17—38.

² VI. Dumitrescu, *Hăbășești* (monografie arheologică), Ed. Acad. R.P.R., București, 1954, p. 5, 497; M. Petrescu-Dîmbovița, *Cucuteni*, Ed. Meridiane, București, 1966, p. 5; D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Ed. Academiei R.P.R., București, 1961, p. 125 sqq.

³ Pentru așezările de înălțime ale perioadei de tranziție (cultura Coțofeni), vezi P. Roman, *Cultura Coțofeni*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1976, p. 14 (cu bibliografia).

TAB. 1. — ÎNTINDEREA AȘEZĂRILOR (DATE APROXIMATIVE)

Așezarea	m ² (cca)	Înălțimea
1. Agrișteu	50.000	352
2. Ardan	5.400	
3. Blandiana	6.250	393,75
4. Boarta	37.500	
5. Căpud	17.500	510,90
6. Cîlnic	1.650	
7. Craiva	nu există date	1200
8. Orlat	15.100	
9. Saschiz	50.000	681,5
10. Șincai	12.600	425
11. Șoroștin	10.125	515

tura Coțofeni nu cunoaștem încă asemenea forme de habitat specific cu terase amenajate.

Aria așezărilor reflectă locuirea lor intensă. Chiar dacă nu avem încă pentru toate așezările o documentare cît de cît completă și exactă, datorită lipsei unor săpături ample, pe suprafețe largi (excepție Șincai), vîrfurile de deal sau măgurile pe care sînt situate arată că formele de habitat au cuprins, de obicei, întreaga suprafață și această suprafață de locuire a fost mare (Fig. 1).

Intensitatea locuirii este documentată în aceeași măsură și de grosimea mare a depunerilor arheologice. Cum am arătat în detaliu, stratul de cultură, gros de peste 0,50 m în aproape toate așezările, denotă o locuire permanentă, de lungă durată, chiar dacă așezările au specific de înălțime. Evident, rămîne o sarcină de viitor pentru cercetare să precizeze dacă locuirea teraselor s-a făcut de la început sau în etape și, în ultimul caz, care terase au fost primele locuite. Deocamdată, nu știm. În toate așezările în care s-au făcut săpături mai ample, stratul de cultură a fost unitar, neputîndu-se distinge faze de locuire. La Cîlnic, Roth presupunea edificarea unei locuințe (nr. 6) în două faze, în temeiul descoperirii în locuință a două plăci de vetre în nivele diferite, dar stratigrafia așezării, unitară, nu confirmă asemenea faze. Nici la Șincai, unde observațiile stratigrafice s-au efectuat cu atenție, nu s-a putut preciza sigur dacă amîndouă terasele au fost locuite de la început sau locuirea a avut o fază mai timpurie doar pe terasa inferioară (B). În ultima, unele secțiuni (E, D, G₃) au două nivele de locuire; similitudinea mărturiilor arheologice este însă atît de evidentă, încît nu permite să se considere categoric două faze distincte, neîntrerupte, de locuire.

În stadiul cercetării actuale nu se cunoaște mai mult, dar realitatea, ce nu poate fi contestată, arată că așezările de înălțime sînt — prin întinderea lor, prin grosimea stratului de cultură, cu densitatea și varietatea vestigiilor lui — *așezări de lungă durată*.

Stabilitatea lor este demonstrată și de structura formelor de habitat, de locuințe. Cum se cunoaște, date asupra locuințelor culturii sînt încă puține și lacunare. Faptul nu împiedică definirea caracterului de stabilitate, în ansamblu,

a comunităților culturii. Și alte elemente, pe care în parte le-am prezentat, justifică stabilitatea. În cazul așezărilor de acest tip însă structura locuințelor este cunoscută mai bine, chiar dacă există în înțelegerea structurii lor încă goluri documentare. Ceea ce se remarcă în primul rînd în unele din aceste așezări este tipul locuințelor: semiadîncite (semi-bordeie, bordeie) și îndeosebi locuințe de suprafață, cu construcția solidă, dovadă tocmai a unei stabilități mari.

Expresive sînt în acest sens locuințele din așezările de la Cîlnic și Șincai. Chiar cu riscul de a ne repeta, considerăm că este necesar să subliniem că, în amîndouă așezările, locuințele au avut o infrastructură solidă, bine conturată. În cazul locuințelor de la Cîlnic, infrastructura era constituită dintr-o pardoseală de lut bătătorit. La Șincai infrastructura o constituia, la majoritatea locuințelor, podina compactă de chirpic arsă, fățuită cu lut galben-cărămiziu. Ea avea grosimea cuprinsă între 6—8 cm (locuința nr. 3) și 30—35 cm (locuințele nr. 4, 6, 7). La o locuință (nr. 5) podina era constituită din plăci mari, plate pe suprafața superioară, „sudate”, printr-o fățuială de lut. Sub nivelul podinei locuințelor nr. 4 și 5 (—1,10 m) au fost depuse și lespezi mari de gresie, utilizate probabil ca fundație pentru a da trăinicie și mai mare infrastructurii locuințelor. Chirpicul podinelor păstra pronunțate amprente de pari și de nuiete. Probabil că în așezarea de la Șincai podina locuințelor a avut structura din lemne despicate, acoperite cu un strat de lut, pentru a fi protejate împotriva focului. Sistemul de construcție a fost utilizat parțial și la bordeiele din așezare. Unele infrastructuri de locuințe din așezarea de la Șincai au, în parte, elemente de asemănare cu infrastructura unor locuințe eneolitice⁴, păstrînd, se pare, o tradiție constructivă mai veche⁵.

Dacă infrastructura locuințelor așezărilor este cunoscută mai bine nu avem elemente de reconstituire certă pentru suprastructura lor. Se consideră pe temeiul resturilor incendiate, a unor analogii și a cîtorva reprezentări de case miniaturale din lut, ultimele găsite în alte culturi, că și locuințele culturii au avut pereții din nuiete împletite, lутuite, iar acoperișul, în două ape, din trestie sau paie. În cadrul culturii nu avem asemenea descoperiri.

Sumare sînt încă și cunoștințele privind alte caracteristici constructive ale locuințelor (forma, dimensiunea, orientarea etc.). Cunoaștem însă într-o oarecare măsură dotarea lor interioară. În așezările în care au fost dezvelite locuințe (Boarta, Cîlnic, Șincai), ele au avut vetre, cuptoare de foc și, în cîteva de la Cîlnic, una sau mai multe gropi de provizii. Vetre de foc au fost descoperite și în bordeie (Șincai). Admiterea existenței unor ateliere de olărit (Roth) în unele locuințe de la Cîlnic (nr. 3, 8) ni se pare nefondată, dacă evaluăm dimensiunea mică a încăperilor respective, precum și riscul incendierii lor în procesul de confecționare a olăriei.

⁴ VI. Dumitrescu, *op. cit.*; M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, G. Ferenczi, I. Ferenczi, *Săpături arheologice la Mugeni. Studiu preliminar (I)*, în *Acta MN* XII, 1975, p. 62—63, notele 30—33 (cu bibliografia).

⁵ I. Paul, *În legătură cu problema locuințelor de suprafață cu platformă din așezările culturilor Petrești și Cucuteni-Tripolie*, în *SCIV*, 28, 1967, 1, p. 20—21.

Cu toate carențele documentare, mărturiile arheologice existente, însumate și privite sintetic, demonstrează neîndoiește structura temeinică a formelor de habitat în acest tip de așezări, locuirea lor îndelungată. Bogăția și diversitatea materialelor arheologice descoperite în locuințe (așezări) accentuează și mai mult caracterul lor de stabilitate. Căci este știut faptul că făurirea unor bunuri materiale (unelte, arme, vase ș.a.), unele (ceramica) în cantități impresionante (Cîlnic, Șincai), cere, pe lângă o bogată și vastă experiență, și mijloace adecvate (în primul rînd materie primă), pe care nu le puteau asigura niște comunități nomade, ci, dimpotrivă, sedentare.

Asociate formelor de habitat sînt în așezări numeroasele gropi, diferite ca formă, unele descoperite în interiorul locuințelor, altele în apropierea lor. Asemenea gropi sînt cunoscute și în alte culturi. Dar, cu toată frecvența lor în așezări, cercetarea lor nu le-a definit încă precis rolul funcțional. Opiniile cercetătorilor asupra rostului lor sînt divergente. Pentru unii, asemenea gropi de dimensiuni mai mari („Rîpa Roșie” — Sebeș) ar fi bordeie⁶. Alți cercetători dau gropilor (Boarta) o utilizare menajeră⁷. Roth face o demarcație: de provizii și menajere, ultimele, cu depuneri osteologice, fiind cele plasate la marginea așezărilor⁸. Roman nu le amintește⁹.

Fără îndoială, gropile așezărilor nu pot fi considerate forme de habitat (bordeie). În majoritatea, ele au avut dimensiuni mici, impropriei unui asemenea rol. Forma lor le conferă, mai sigur, cum sînt îndeobște denumite, fie rolul de gropi de provizii sau de recipiente pentru păstrat apă, fie de gropi menajere. Dar clasificarea lor funcțională, concretă, în așezări este, dacă nu imposibilă, greu de stabilit. În concepția clasificării făcute de Roth, gropile de la Șincai ar fi, prin plasare (toate în apropierea locuințelor), gropi de provizii. În aceeași clasificare, conținutul multora (au și resturi osteologice) le-ar defini gropi menajere. Ca atare, clasificarea lui Roth este inoperantă în cazul altor așezări și găsirea soluției este, deocamdată, imposibilă.

Ipotetic încadrăm majoritatea gropilor de la Șincai ca gropi menajere. Gropi de provizii sau eventuale recipiente pentru păstrat apa ar putea fi gropile care au avut pereții și fundul fălțuit cu lutuială (nr. 1, 6, 7, 14, 16, 19, 21, 22, 24), ele fiind capabile, prin construcție și volum de înmagazinare (Tab. 2), să păstreze sau să conserve apa sau hrana. Este, firește, o supoziție pe care viitoarele cercetări o poate confirma sau infirma. Oricare ar fi fost rostul lor în așezări, gropile — rezultat al muncii gîndite o comunităților (dovadă varietatea formelor, tehnica construcțiilor) — motivează și ele, alături de elementele amintite, caracterul de durată al acestui tip de așezări.

⁶ I. Al. Aldea, *Așezarea Coșofeni de la Rîpa Roșie-Sebeș*, în *Apulum*, VII/1, 1968, p. 92, fig. 3—4.

⁷ S. Dumitrașcu, G. Togan, *Săpăturile arheologice de la Boarta- „Cetățuie”* (jud. Sibiu), în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 423, fig. 3.

⁸ Fritz Roth, *Ausgrabungen im nordischen Steinzeitdorf von Kelling*, în *DFS*, Sibiu, II, 1943, p. 452—453 (—Fr. Roth, II).

⁹ P. Roman, *op. cit.*

TAB. 2. — VOLUMUL GROPIILOR. ȘINCAI — „CETATEA PAGINILOR“

Groapa	Volum (m ³)	Groapa	Volum (m ³)
1	0,7	13	0,5
2	0,5	14	1
3	0,2	15	2,7
4	0,1	16	0,7
5	0,8	17	0,6
6	1,2	18	0,4
7	0,7	19	0,6
8	0,6	20	0,5
9	0,5	21	0,8
10	0,4	22	1,33
11	0,4	23	1,1
12	0,44	24	0,9
Total volum gropi :	17,9 m ³	25	0,3

2. Terasale

Deși așezările pe care le-am prezentat au toate terase, dispunem încă de puține informații certe cu privire la structura acestor terase.

În unele din aceste așezări nu s-au făcut săpături (Agrîșteu). În altele (Blandiana, Craiva, Saschiz, Șoroștin), sondajele restrînse nu au fost în măsură să precizeze structura teraselor. Chiar în așezările în care s-au efectuat săpături mai ample (Ardan, Boarta, Căpuș, Cîlnic, Orlat), cercetarea a urmărit, în primul rînd, structura așezării, nu textura teraselor. Așa se explică faptul că existența teraselor este doar menționată sau prezentată lacunar.

La unele dintre așezările de înălțime (Agrîșteu, Ardan, Boarta, Căpuș, Orlat, Saschiz, Șincai, Șoroștin) platoul care constituie terasa superioară este aplatizat. O observare chiar fugară, dar atentă, făcută pe platoul acestor așezări evidențiază terasarea și amenajarea lor.

La Boarta, în marginea nordică a platoului, sub stratul de humus era un strat de pămînt negru, gros de 2—2,50 m. Sub acest strat era un altul, galben deschis, amestecat cu lut mai închis, care conține ceramică și urme de arsură. Acest lut deschis era pămînt umblat, nivelat intenționat, dacă n-a fost cumva vreun val de-a lungul marginii așezării¹⁰. Abia sub acest pămînt, la cca 3 m, a apărut stratul nederanjat (pietriș cu nisip). La Șincai (sect. A₁) peretele unei locuințe (nr. 2) și marginea unei gropi (nr. 1) se opresc tocmai la limita platoului. În porțiunea acestora depunerea era nivelată.

Pe înălțimile naturale pe care sînt situate aceste așezări se constată, chiar dacă nu s-a sondat în toate, și terase inferioare amenajate. La Cîlnic, pe

¹⁰ K. Horedt, *Săpături privitoare la epoca neo- și eneolitică*, în *Apulum*, III, 1947—1949, p. 61.

latura de nord-vest a *Dealului Mare*, terasa cu bună poziție strategică (înălțime, vizibilitate largă), a adăpostit așezarea propriu-zisă. O terasă, sub platou, cu depuneri Coțofeni, este evidentă și pe laturile de sud-vest și nord-vest ale *Cetății Urișilor* de la Saschiz. La Șincai, terasa inferioară (B) înconjoară *Cetatea păgînilor*, avînd o ușoară cădere, vizibilă îndeosebi pe latura sud-vestică. Ca și în cazul terasei superioare, a platoului, bordeiele și locuințele descoperite pe această terasă (secțiunile A₂, D, K) au avut laturile pereților la limita terasei. Depunerile acestor forme de habitat sînt nivelate, dovadă amenajarea terasei.

Sînt așezări înconjurate cu două terase. La Agrișteu, cele două terase, încheiate brusc, au amenajări în porțiunile de est și vest. Una dintre ele, cea superioară, conturată pe latura de nord-vest, are lățimea de 12—15 m. La Ardan așezarea este înconjurată parțial și cu valuri și șanțuri duble, evidente în zona unde se presupune intrarea în *Cetate*. Situația este asemănătoare la Boarta. Sub cele două terase, bine conservate pe latura de nord, *Cetățuia* are, spre est, un val semicircular de mari dimensiuni, evidențiat de un șanț adîncit în pantă. La Căpuș, cercetarea noastră (1977) a dus la precizarea că *Măgura* are două terase, bine conturate, pe laturile de est și vest ale înălțimii. Două terase sînt și la Șoroștin. Aici, terasele sînt mărginite de șanțuri și valuri de pămînt, aplatizate. Nu cunoaștem nimic despre terasele așezărilor de la Blandiana și Craiva, deși în amîndouă așezările au fost efectuate săpături. În schimb, știm că așezarea de la Orlat a avut tot două terase, care au fost amenajate pe laturile dinspre nord și vest. *Cetatea scurtă* de aici a fost fortificată în partea nordică printr-un val. Ea a avut mai jos încă două valuri, aproape paralele, separate de un șanț. Trei valuri erau pe latura îngustă, vestică.

În majoritatea lor, așezările Coțofeni au fost atît pe platourile înălțimilor respective, cît și pe terasele lor. Depunerile arheologice, reflectate în stratigrafie, au fost relativ groase, dovedind o locuire permanentă, de durată. La Agrișteu stratul de cultură are o grosime medie de 0,50 m; la Boarta, el ajunge pînă la 0,40 m. La Căpuș, pe buza terasei de est, în unele locuri și în partea vestică a teraselor, grosimea stratului era între 1—2 m. La Orlat cornișa dinspre nord are depuneri de cca 1 m. Situația este asemănătoare și în multe secțiuni ale așezării de la Șincai. În așezarea de la Cîlnic grosimea medie a stratului de cultură era de 0,60m.

În majoritatea așezărilor depunerile arheologice au aparținut numai culturii Coțofeni (Agrișteu, Blandiana, Cîlnic, Craiva, Saschiz, Șincai, Șoroștin). În cîteva așezări (Ardan, Boarta, Căpuș, Orlat) au existat depuneri și vestigii, de regulă sporadice, care au aparținut și altor epoci.

Cu excepția așezării de la Șincai, în așezările amintite stratul de cultură a fost unitar. Săpăturile nu au putut distinge faze diferite de locuire. La Șincai, în unele porțiuni ale așezării (secțiunile E, D, G₃), au fost surprinse două nivele de locuire.

Cercetările mai ample vor fi în măsură să aducă noi contribuții sau corective asupra teraselor așezărilor și a altor elemente constructive. Deocamdată, atît se cunoaște despre structura lor.

3. Locuințe

Numai din câteva așezări se cunosc locuințe de suprafață sau semi-adîncite (semibordeie, bordeie). Dar și asupra unor locuințe, literatura de specialitate este confuză.

La Căpud se menționează¹¹ locuințe distruse, al căror pereți erau din pari și nuiiele acoperite cu chirpic. În așezarea de la Soroștin, descoperirea, în secțiuni, a unor fragmente de chirpic ars cu amprente de pari și nuiiele, a acreditat părerea existenței unor locuințe răvășite. Aceleași vestigii, se crede, ar proveni, de la bordeie în așezarea de la Orlat¹².

Descoperirea ceramicii Coțofeni în asociație cu chirpic ar atesta locuințe și în așezarea de la Ardan¹³. Dacă se ia în considerare (cum se întîmplă uneori) doar chirpicul, ca element probatoriu, locuințe ar fi fost și în așezarea de la Agrișteu. La Boarta se menționează sumar locuințe de suprafață și semi-adîncite, fără a fi prezentate în detaliu¹⁴. Singurele așezări în care au fost dezvelite în întregime locuințe sînt cele de la Cîlnic și Șincai.

Lipsa unor săpături pe suprafețe mari în așezările de acest tip (și în toate așezările Coțofeni) nu ne poate oferi, ca atare, o imagine cît de cît multumitoare a formelor locuințelor în această perioadă.

a) Locuințe de suprafață

Se cunosc locuințe de suprafață numai în trei așezări. La Boarta, pe platoul Cetății¹⁵, au fost descoperite, în 1967, trei asemenea locuințe de formă rectangulară. Dimensiunea lor nu a putut fi stabilită, întrucît, aflîndu-se la adîncimi mici, sub stratul vegetal, au fost deteriorate. Forma lor a fost determinată de masa de chirpic cu amprente din lodbe de lemn, pari și nuiiele, resturi de vatră și fragmente ceramice concentrate. Nu se cunoaște în mod cert nici orientarea lor; din schița de săpături par a fi avut orientarea N—S, NE—SV, E—V.

La Cîlnic s-au menționat 20 de locuințe¹⁶. Din așezare au fost prezentate 15 locuințe, de asemenea de formă dreptunghiulară. Ele au avut orientarea E—V. În medie, locuințele de la Cîlnic au avut dimensiunile cuprinse între 3—4 m × 6—8 m, una singură (nr. 6) fiind mai mare (5 m × 10 m). Unele locuințe au avut o încăpere (nr. 2, 4, 7, 8, 9, 14, 15), celelalte două. La unele locuințe s-au constatat, la intrare, și urme de pridvor (nr. 1, 2, 3,

¹¹ S. Dumitrașcu, *Așezarea Coțofeni* — „Măgura Căpudului”, în *StCom*, 13, Sibiu, 1967, p. 158.

¹² Th. Nägler, *Cetățile feudale de la Orlat și continuitatea românilor în sudul Transilvaniei*, în *StCom*, 20, Sibiu, 1977, p. 29.

¹³ Șt. Dănilă, *Considerații generale asupra cetății de pămînt de la Ardan*, în *AS*, III, 1975, Nășăud, p. 289.

¹⁴ S. Dumitrașcu, G. Togan, *op. cit.*, p. 423.

¹⁵ *Ibidem*, fig. 4.

¹⁶ Fritz Roth, *Das nordische Steinzeitdorf von Kelling*, în *DFS*, Sibiu, 1942, p. 214 (-Fr. Roth, I); *idem*, II, p. 448 sqq.

9, 10, 11, 12). Încăperile erau separate printr-un prag. În interiorul lor au fost vetre și cuptoare de foc. Unele locuințe au avut și una (nr. 1, 2, 8, 10, 14) sau mai multe gropi de provizii (nr. 3, 6, 9, 13), adâncite în pardoseala de nisip. Infrastructura era constituită dintr-o pardoseală de lut bătătorit. Pereții, ca și acoperișul, în două pante, erau din paie sau stuf.

După opinia lui Roth, unele locuințe au servit ca bucătărie (nr. 2) sau ca atelier de olărit (nr. 3, 8). O locuință (nr. 4) mai mare (4,5 m × 7,7 m), lipsită de pereți despărțitori, ar fi fost utilizată ca sală de adunare de către membrii comunității Coțofeni de la Cîlnic. S-a sesizat că o locuință (nr. 6) a avut două faze de edificare, dovadă cele două plăci de vetre descoperite în nivele diferite (0,30 m; 0,60 m).

Ceea ce iese în evidență e faptul că locuințele așezării au fost plasate într-un plan relativ ordonat. Între locuințe sau în apropierea lor au fost descoperite gropi de provizii, puturi și cisterne.

La Șincai au fost dezvelite 11 locuințe, dintre care unele s-au conservat bine (nr. 5, 6, 7, 9). Spre deosebire de locuințele de la Cîlnic, cele de la Șincai nu au fost înscrise într-un plan ordonat. Nici orientarea lor nu a fost constantă, unele fiind edificate pe axa nord-sud (nr. 5, 6, 7, 8, 9), altele est-vest (nr. 8, 10, 11).

b) Bordeie

Se cunosc foarte puține lucruri despre locuințele semi-adâncite (bordeie, semi-bordeie). La Boarta se menționează lacunar¹⁷ patru asemenea locuințe semiadâncite în pământ. Un semi-bordei (?) a fost descoperit în secțiunea C₁, un altul în secțiunea B₁. Primul avea 4 m lățime (sau lungime?), iar fundul la — 1,30 — 1,40 m de la suprafața solului. Ca inventar bordeiul avea numai cenușă și cărbuni arși. Al doilea, fără inventar, lat (sau lung?) de 3,50 m, a fost adâncit pînă la 1,40 m. În jurul său erau mai multe gropi, de formă neregulată.

Săpăturile de la Șincai au dezvelit patru bordeie, cu un bogat și variat inventar.

4. Gropi

În cîteva așezări (Boarta, Cîlnic, Șincai) au fost descoperite numeroase gropi, a căror utilitate, cum s-a amintit, nu a fost încă precizată. Unele au fost considerate gropi de provizii, altele gropi menajere. Cu excepția așezării de la Șincai, nu se cunoaște nici numărul, nici forma gropilor descoperite.

La Boarta gropi menajere au fost descoperite în apropierea unei locuințe semi-adâncite (semi-bordei, secț. B₁) sau în alte porțiuni ale așezării (secț. B₂,

¹⁷ S. Dumitrașcu, G. Togan, *ibidem*.

F_1)¹⁸. O groapă situată între locuințe (sect. B_1) a avut ca inventar numeroase vase, păstrate întregi sau fragmentare, obiecte din piatră și os. Alte gropi din apropierea locuinței, semi-adâncite (B_1), de formă neregulată, aveau diametrul de 1,50 m și adâncimea pînă la 1,70—2 m.

La Cîlnic numeroasele gropi descoperite între locuințe, în apropierea lor (uneori și în locuințe), aveau cele mai multe inventar. După părerea lui Roth¹⁹, gropile menajere au fost acelea care au conținut oase de animale. Ele au fost situate „sub cerul liber“, în părțile marginase ale așezării. Un grup de asemenea gropi, adînci de 0,70—1,20 m, au fost în colțul sud-vestic al așezării.

Gropile de provizii erau în interiorul locuințelor, dar și în apropierea lor. În sudul locuinței nr. 10 era un grup, format din 5 gropi, adînci de 0,30—0,60 m, legate între ele, considerate de Roth un fel de pivniță. Gropi singulare, fără precizarea numărului lor, au fost descoperite însă pe toată suprafața așezării. Adâncimea lor medie era de 0,50 m; în unele cazuri ea atingea 1,10—1,20 m.

Cîteva gropi au fost considerate puțuri și cisterne. Un asemenea puț a fost groapa din sudul locuinței nr. 13, adîncă de 1 m. Dintre gropile cisternă mai importantă era cea descoperită între locuințele nr. 1 și 2. Ea avea diametrul de 1,10 m și adâncimea de 0,50 m. O altă, lîngă puț, avea diametrul de 1,60 m și aceeași adîncime (0,50 m). A treia cisternă, descoperită între locuințele nr. 5 și 6, avea diametrul de 1,20 m și adâncimea de 0,70 m.

Încadrarea unor asemenea gropi ca puțuri sau cisterne a fost motivată prin capacitatea lor de a capta și păstra timp îndelungat apa freatică.

Gropile de la Cîlnic s-au conturat prin specificul lor: forme adîncite superficial în solul de nisip pietrificat. Ele aveau în depuneri solul negru al stratului de cultură, amestecat, în cazul gropilor menajere, și cu vestigii (osteologice).

La Șincai, așezarea are un mare număr de gropi. Multe dintre ele, în porțiunile nesăpate, au fost distruse, fie cu prilejul unor lucrări agricole, fie de „căutătorii de comori“.

În secțiunile săpate au fost descoperite un număr de 25 asemenea gropi, de forme diferite, toate cu inventar mai puțin sau mai bogat, așa cum le-am prezentat detaliat.

5. Unelte și arme

Cu excepția unora (Craiva, Orlat), așezările de înălțime cu terase au avut descoperiri în obiecte din piatră, chiar dacă asemenea obiecte au fost doar menționate, ca unelte izolate (Șorostin). În unele așezări (Agrișteu, Boarta, Căpuș, Cîlnic, Șincai) piesele sînt atît din silex, piatră cioplită, cît și din piatră șlefuită.

¹⁸ *Ibidem*, p. 423.

¹⁹ Fr. Roth, II, p. 452—453.

Materia primă folosită a fost silexul (alb, gălbui, fumuriu), jaspul, gresia opalizată, obsidiană. Alături de puținele piese descoperite s-a găsit și materie primă rebutată, deșeuri (așchii, nuclee), îndeosebi în așezarea de la Cîlnic (Mz. Brukenthal: silex). Asigurarea unei părți a materiei prime (silex, obsidiană, gresie opalizată) s-a făcut prin aducerea ei din alte zone, probabil din regiunea Carpaților meridionali, întrucît în preajma așezărilor nu există depozite cu asemenea roci.

Prelucrarea și modelarea uneltelor s-a făcut însă mai sigur pe loc, în cadrul așezărilor, dovadă bogatele deșeuri, uneori concentrate, rămase în nivelul de depunere (Agrișteu, Cîlnic).

a) *Silex, obsidiană*

În afara unor așchii, cu urme parțiale de prelucrare, se cunosc:

- lame (Agrișteu, Boarta, Cîlnic);
- piese semilunare (Agrișteu), unele retușate, lustruite;
- cuțitașe (Boarta, Cîlnic);
- gratoare (Agrișteu) și
- răzuitoare (Cîlnic), piese considerate a fi întrebuințate în prelucrarea lemnului și pielii (Roth)²⁰.

a₁. *Piatră cioplită*

În afara unor deșeuri (așchii, nuclee), există puține piese din piatră cioplită (cuartit, bazalt) cu urme de prelucrare. Forma lor se încadrează ca:

- lame (Agrișteu, Boarta, Cîlnic, Șincai);
- străpungătoare (Căpud, Cîlnic, Șincai) și
- răzuitoare (Cîlnic, Saschiz).

a₂. *Piatră șlefuită*

Piesele din piatră șlefuită, mai numeroase și mai variate, lucrate din diverse roci (bazalt, andezit, marnă calcaroasă, gresie etc.), sînt, în majoritatea lor, fragmentare.

Încadrarea unora într-o categorie precisă nu este unitară. Unele topoare neperforate, mici, au fost și sînt considerate dălți, (și invers). De asemenea, unele topoare au fost prezentate fie topoare-tîrnăcop²¹, fie topoare-ciocan (Roth)²².

Șlefuitoarele sînt definite fie frecătoare, fie lustruitoare. În prezentarea „industriei” pietrei șlefuite²³ nu există încă o clasificare bazată pe o tipologie

²⁰ Fr. Roth, I., p. 209.

²¹ S. Dumitrașcu, G. Togan, *op. cit.*, pl. V/25, 26.

²² Fr. Roth, *Ibidem*.

²³ P. Roman, *op. cit.*, p. 17—18.

unitară, riguroasă. Nici rolul funcțional al unor categorii de obiecte descoperite (dălți, topoare) nu este încă clar definit, precizat, ele fiind considerate când unelte, când arme.

Ceea ce se remarcă în analiza obiectelor din piatră este faptul că nu s-au păstrat, cum s-a spus, decât relativ puține piese și între ele și mai puține întregi. Explicația dată de Roth²⁴, în cazul celor de la Cîlnic (piesele fără valoare au fost părăsite sau distruse de foc odată cu așezarea; celelalte luate de comunitate odată cu părăsirea așezării) nu ni se pare plauzibilă. Probabil rezervele sărace de materie primă (de calitate) din zonele apropiate ale așezărilor explică numărul mic al obiectelor confecționate.

Ca piese șlefuite avem, în acest tip de așezări, următoarele categorii de obiecte:

— *dălți*, de dimensiuni mici, forme variate (trapeziodale, dreptunghiulare, paralelipipedice) la Căpuș²⁵, Cîlnic²⁶ și Șincai²⁷;

— *topoare-dălți*, de dimensiuni mai mari, mai înguste în secțiune (Căpuș; mz. Aiud, inedite; Șincai)²⁸;

— *topoare-neperforate*, cu început de perforare sau perforate, într-o tipologie puțin diversificată.

Topoarele neperforate sînt:

— cu ceafa bombată, secțiunea dreptunghiulară²⁹.

Topoare perforate au:

— ceafa dreaptă, secțiunea trapezoidală³⁰ sau dreptunghiulară³¹;

— ceafa bombată, secțiunea dreptunghiulară³².

Unele dintre topoare pot fi considerate, prin forma lor, și *topoare-cioacan*³³. O piesă fragmentară de la Cîlnic³⁴, din ardezie roșie, fin lustruită, a fost definită impropriu secure de cult³⁵. Piesa nu este de fapt altceva decât un topor cu un început de perforare.

„Topoarele-tîrnăcop“ de la Boarta³⁶ se încadrează în tipul topoarelor pană. Din așezări se cunosc, fragmentare, în număr redus, și *topoare cu ceafă cilindrică*. Ele au:

— tăișul arcuit, lătit, muchea arcuită³⁷;

²⁴ Fr. Roth, I, p. 208.

²⁵ *Marisia*, IX, 1979, pl. VI/2 (mz. Aiud, inedite).

²⁶ *Ibidem*, pl. VI/1 (mz. Brukenthal, inedite)

²⁷ *Marisia*, VII, 1977, pl. X/9.

²⁸ *Ibidem*, pl. X/10—14 (Șincai).

²⁹ *Ibidem*, pl. XII/1, 2 (Șincai).

³⁰ *Ibidem*, pl. XI/2; XII/2; XIII/7 (Șincai).

³¹ *Ibidem*, pl. XI/6; XII/1—3, 6, 7 (Șincai); *Marisia*, IX, 1979, pl. VI/6, 7 (Cîlnic), 10 (Căpuș), VII/1 (Cîlnic), 2 (Blandiana), 3 (Căpuș); VIII/2, 3 (Căpuș).

³² *Marisia*, VII, pl. XI/1, 3, 4 (Șincai); *Marisia*, IX, pl. VI/3, 9 (Căpuș); pl. VIII/4 (Blandiana).

³³ *Marisia*, VII, pl. XII/1, 4 (Șincai); *Marisia*, IX, pl. VI/4 (Arđan), 9 (Căpuș); pl. VII/2 (Blandiana); pl. VIII/4 (Blandiana).

³⁴ *Marisia*, IX, pl. VI/5.

³⁵ Fr. Roth, I, p. 209.

³⁶ S. Dumitrașcu, G. Togan, *Ibidem*.

³⁷ *Marisia*, VII, pl. XIII/4 (Șincai).

— tăişul arcuit, cu corpul îngroşat în zona perforării³⁸, uneori cu dublă faţetare³⁹. Topoarele cu ceafa cilindrică („de luptă”) de la Boarta nu pot fi clasificate (ilustraţia e neexpresivă).

Inventarul litic mai cuprinde:

- *cuţite* din gresie sau bazalt, şlefuite, în aşezările de la Boarta, Şincai⁴⁰;
- *şlefuitoare* (frecătoare) în aşezarea de la Şincai;
- *percutoare*, amintite la Boarta şi Cîlnic (mz. Brukenthal, inedite);
- *buzdugan* (ghioagă), o piesă, cu patru lobi, menţionată la Cîlnic;
- *rîşniţe* fragmentare sau întregi din aşezările de la Boarta şi Şincai.

Ele au forma circulară sau ovoidală. O piesă întreagă de la Cîlnic,⁴¹ ovoidală, are diametrul axelor de 18×23 cm şi grosimea de 5 cm. Piatra şlefuitoare pentru măcinat are diametrul de 8—9 cm şi grosimea de 4 cm.

Multe piese litice descoperite în aşezări nu pot fi clasificate tipologic întrucît sînt prea deteriorate.

b) *Os şi corn*

În unele aşezări au fost descoperite numeroase obiecte, întregi sau fragmentare, din os şi corn (Boarta, Căpuş, Cîlnic), variate tipologic, ele dovedind intensă prelucrare a osului şi cornului de către membrii comunităţilor Coţofeni. Acestor vestigii nu li s-a făcut însă o determinare, pentru a şti căror specii au aparţinut⁴².

Din os au fost confecţionate: dălţi, sule, pumnale şi alte obiecte. Din corn au fost create săpăligi.

Cunoaştem *dălţi* la Căpuş (mz. Aiud, inedite) şi Cîlnic⁴³. *Sule* din os, mai numeroase, au fost descoperite la Boarta⁴⁴, Căpuş (mz. Aiud, inedite) şi Cîlnic⁴⁵. Ca *pumnale* pot fi considerate două piese descoperite la Căpuş (mz. Aiud, inedite) şi una la Cîlnic⁴⁶. *Săpăligi* din corn de cerb există din aşezările de la Boarta⁴⁷, Căpuş (mz. Aiud, inedite) şi Cîlnic⁴⁸.

De la Boarta provin trei *piepteni* din os⁴⁹, folosiţi, probabil, pentru ornamentarea ceramicii. Multe oase sau coarne de cerb descoperite în aşezări (Boarta, Căpuş, Cîlnic) au urme parţiale de prelucrare.

³⁸ *Ibidem*, pl. XIII/5 (Şincai).

³⁹ *Marisia*, IX, pl. VIII/1 (Căpuş).

⁴⁰ *Marisia*, VII, pl. XIII/3 (Şincai).

⁴¹ Fr. Roth, I, pl. VI/12.

⁴² Determinările de la Cîlnic-sumare, neconcludente.

⁴³ Fr. Roth, I, pl. V/9 (mz. Brukenthal, inedite).

⁴⁴ S. Dumitraşcu, G. Togan, *op. cit.*, p. 20—24 (considerate săpăligi).

⁴⁵ Fr. Roth, I, pl. V/9 (mz. Brukenthal, inedite).

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ S. Dumitraşcu, G. Togan, *op. cit.*, pl. V/9—13 (unele-pl. V/10—13, 40 considerate greşit topoare-tîrnăcop).

⁴⁸ Fr. Roth, I, p. 209 (mz. Brukenthal, inedite).

⁴⁹ S. Dumitraşcu, G. Togan, *op. cit.*, pl. V/31—33.

c) Metal (cupru)

Cu excepția pieselor descoperite la Șincai, sînt puține mențiuni despre utilizarea cuprului în așezările pe înălțime cu terase.

La Boarta se menționează⁵⁰ descoperirea, în jurul unei vetre (D), a unei bucăți de cupru curat. O lamă de cuțit din cupru se amintește din așezarea de la Căpuș⁵¹, dar piesa este din bronz. O bucată de cupru nativ se menționează și din așezarea de la Cîlnic⁵². Singura așezare în care s-au găsit piese din cupru este cea de la Șincai; ele au fost prezentate în detaliu⁵³. Se confirmă astfel⁵⁴ activitatea metalurgică redusă, specifică în toate așezările Coțofeni.

6. Ceramica

a) Pasta. Tehnica de lucru

În toate așezările de înălțime sînt cunoscute cele trei specii ceramice existente la Șincai. Raportul în care se află este același: predomină ceramica grosolană, de uz gospodăresc, apoi uzuală; ceramica fină este mai rară. Tehnica de lucru și compoziția pastei sînt condiționate aproape întotdeauna de forma și funcționalitatea vasului. Vasele mari (de provizie; amfore), mijlocii (castroane), foarte rar cele mici (cești) sînt lucrate într-o pastă grosolană, mai puțin frământată, care conține impurități (Agrîșteu, Ardan, Boarta și Cîlnic). Ceramica uzuală e specifică unor vase mari (amfore-Șincai), mijlocii (vase cu umărul rotunjit sau arcuit, străchini, vase globulare, căni); cele mici (cești) sînt lucrate în specia fină. În ceramica uzuală și în cea grosolană pasta arsă, de obicei incomplet, uneori poroasă, are impurități (pleavă, paie tocate, pietricele, mică, cioburi pisate). La Boarta, Cîlnic și Șincai există în compoziția pastei și scoici pisate. Atît în ceramica fină, cît și în cea uzuală se utilizează pe suprafața exterioară slipul sau lustrul metalic.

Excepție Șincai, ponderea și frecvența culorii nu pot fi determinate. La Agrîșteu predomină culoarea cărămidie, brun-roșietică, cenușie, rar neagră. La Ardan, Căpuș, Boarta, Cîlnic deține primul loc ceramica cărămidie, urmată de cea cenușie. Diferitele nuanțe sînt însă frecvente în aceste așezări.

b) Forme

Starea de conservare precară a ceramicii așezărilor nu permite stabilirea unui repertoriu *complet* și mai nuanțat al formelor vaselor. Multe dintre

⁵⁰ K. Horedt, *op. cit.*, p. 62, fig. 14/7.

⁵¹ K. Herepey, *Alsó Fehér Vármegye monográfiája*, II/1, Aiud, 1901, pl. VIII/74.

⁵² Fr. Roth, II, p. 457; K. Horedt, *op. cit.*, p. 62, nota 21.

⁵³ *Marisia*, VII, pl. XVIII/1—4; *Marisia*, VIII, p. 55—56, pl. XXVI/1—7.

⁵⁴ P. Roman, *op. cit.*, p. 16.

ele sînt atît de fragmentate, încît nu se pot defini tipologic. Cu toată această stare de lucruri, se pot stabili principalele tipuri de vase⁵⁵.

În așezări, frecvența lor are succesiunea: vase de provizie, străchini, cești, castroane, vase cu umărul rotunjit sau ascuțit, vase globulare, cupe, oale, căni, pahare, căuce. Excepție fac așezările de la Boarta și Cîlnic, unde ceștile ocupă locul al doilea ca frecvență. Formele aparte (tip Șincai VIII) sînt rare; mai frecvente sînt vasele miniaturale (Șincai IX). Între forme și decor (tehnică și motive) există o strînsă legătură, decorul fiind subordonat formei.

Cum s-a amintit, numai în unele dintre așezările cercetate (Agrîșteu, Boarta, Căpuș, Cîlnic, Șincai) au fost descoperite vase întregi sau întregibile, care pot alcătui un repertoriu al formelor ceramicii din acest tip de așezări. Formele ceramici de la Șincai au fost prezentate⁵⁶. Unele dintre ele au fost descoperite și în alte așezări. La Cîlnic repertoriul formelor este mai bogat, din așezare provenind și alte tipuri de vase (cupe, pahare, urcioare ș.a.).

Cu toate că ceramica acestui tip de așezări a fost prezentată sumar (excepție cea de la Șincai și, în parte, de la Cîlnic), ea are o variată gamă tipologică, necompletînd însă repertoriul formelor culturii.

Cu o singură excepție (Boarta), nu se menționează descoperirea unor vase sau fragmente mari din vase de provizie (tip Șincai Ia, Ib). La Cîlnic, deși nu au fost prezentate, provin din așezare vase de provizii. Cercetarea în detaliu (1974, 1977) a ceramicii descoperite din așezare (1941, 1942) arată că multe fragmente ceramice au aparținut acestei categorii tipologice, încadrîndu-se în forme similare celor de la Șincai.

Amfora a fost descoperită și în așezările de la Agrîșteu, Boarta și Cîlnic. Fragmentele de amforă de la Agrîșteu sînt neîntregibile. O amforă întreagă de la Boarta⁵⁷ este puțin diferențiată ca formă de cele precedente. Ea are gîtul cilindric, dar marginea îi este foarte puțin răsfrîntă. Umerii bombați nu îi dau o formă pronunțat pîntecoasă, specifică. Torțile, în bandă lată, sînt situate pe umeri. Particularitățile amintite ne fac să o încadrăm într-o variantă aparte (Id).

Din puține așezări este menționată descoperirea unor castroane (Agrîșteu, Boarta, Căpuș, Cîlnic, Șincai). Probabil starea fragmentară a unor vase de acest tip a determinat rezerva încadrării lor în rîndul castroanelor, deși tipul de vas are o frecvență destul de mare în așezările culturii. Tipul de vas de la Șincai a fost prezentat. Castronul de la Agrîșteu⁵⁸ se înscrie într-o formă aparte. El are umărul accentuat, gîtul oblic, marginea răsfrîntă în afară, buza ușor îngroșată și rotunjită. Partea inferioară este pronunțat tronconică, fundul mai îngust. Două torți mici, în bandă, pornesc de pe buză și se opresc sub ea. Încadrarea tipologică făcută de Roman, ca vas de dimensiune mică și mijlocie (tip. XVIII), nu ni se pare justificată. Dimpotrivă, vasul se apropie ca formă de tipul Șincai IIa.

⁵⁵ *Marisia*, IX, pl. IX.

⁵⁶ *Marisia*, VIII, p. 35—52, pl. II.

⁵⁷ *Marisia*, IX, pl. XII/9.

⁵⁸ *Ibidem*, pl. XII/11.

Străchinile au, în comparație cu formele prezentate, o frecvență și răspîndire mai mare în așezările de înălțime. În așezările de la Boarta, Cîlnic, Șincai ele se înscriu într-un repertoriu tipologic mai bogat. La Boarta au fost descoperite străchini asemănătoare ca tip unora de la Șincai (*IVa—c*), dar și în variante aparte.

O formă aparte, singulară în așezare⁵⁹, se leagă prin profil de tipul Șincai *IVd*. Ea are marginile în formă de pîlnie (*Trichterrand*), specifice unor vase din bronzul timpuriu (Schneckenberg).

Din așezarea de la Cîlnic există străchini fragmentare de tipul Șincai *IVa* și *IVc*. La Agrișteu au fost descoperite fragmente de străchini, dar modul în care s-au conservat nu permite încadrarea lor într-o formă tipologică certă.

Forma de vase globulare se cunosc în așezările de la Boarta, Cîlnic, și Șincai⁶⁰.

Cu excepția cănilor descoperite la Șincai, nu avem mențiuni despre descoperirea acestui tip de vas în celelalte așezări de înălțime cu terase. Fără îndoială, cămile fragmentare sau întregi descoperite în aceste așezări au fost încadrate, deseori pe criterii mai mult formale, convenționale, ca cești, sau invers, ceștile descoperite au fost considerate căni.

În concepția în care s-a făcut clasificarea ceramicii de la Șincai nu găsim, deocamdată, în celelalte așezări vase, nici măcar fragmentare, care ar putea fi încadrate într-una din variantele tipului Șincai *VIa—c*.

În schimb, ceștile, foarte numeroase, au fost descoperite în aproape toate așezările de înălțime cu terase. Din varianta Șincai *VIIa* există cești descoperite la Boarta⁶¹ și Cîlnic⁶². Varianta Șincai *VIIb* este atestată la Boarta⁶³, Căpuș⁶⁴ și Cîlnic⁶⁵. Ultima variantă Șincai, *VIIc* are cea mai mare răspîndire și frecvență în aceste așezări. Ea se întâlnește îndeosebi la Boarta⁶⁶, Căpuș⁶⁷ și Cîlnic⁶⁸.

O formă oarecum aparte a fost descoperită numai în așezările de la Boarta⁶⁹ și Cîlnic⁷⁰. Ea are corpul sferic, ovoidal, gîtul cilindric, scurt, gura strînsă, toarta în banda supraînălțată. Forma este asemănătoare într-o oarecare măsură cu varianta Șincai *VIIa*, cu deosebirea că lățimea maximă a corpului este, în comparație cu gura, mult mai mare. De aceea am putea să

⁵⁹ K. Horedt, *op. cit.*, p. 63, fig. 14/6; *Marisia*, IX, pl. XI/5.

⁶⁰ *Marisia*, IX, pl. X/5—8.

⁶¹ K. Horedt, *op. cit.*, p. 63, pl. 14/5; S. Dumitrașcu, G. Togan, *op. cit.*, pl. IV/2; *Marisia*, IX, pl. XI/8; XIV/7, 9.

⁶² *Marisia*, IX, pl. XIV/8, 10, 11, 15.

⁶³ S. Dumitrașcu, G. Togan, *op. cit.*, pl. V/3, 4.

⁶⁴ *Marisia*, IX, pl. XI/9 (mz. Aiud, inedite).

⁶⁵ *Ibidem*, pl. XIII/1—10, 14, 16, 19; XIV/27.

⁶⁶ K. Horedt, *op. cit.*, p. 63, pl. 14/1, 2; S. Dumitrașcu, G. Togan, *op. cit.*, pl. IV/1, 6; *Marisia*, IX, pl. XIV/9.

⁶⁷ *Marisia*, IX, pl. XI/10 (mz. Aiud, inedite).

⁶⁸ *Marisia*, IX, pl. XIII/12, 13, 15, 17, 21; XIV/16—26, 28, 29.

⁶⁹ K. Horedt, *op. cit.*, pl. 14/3 = P. Roman, *op. cit.*, pl. 19/16=87/1; *Marisia*, IX, pl. XI/6, 7; XIV/1—3, 12—13.

⁷⁰ *Marisia*, IX, pl. XIV/4.

o considerăm o subvariantă *VIIa₁*. La Cîlnic o ceașcă fragmentară⁷¹, cu marginea dreaptă, a avut două torți, ceea ce constituie un unicat, ca tip, în așezările de înălțime (*VIIb₁*).

Așa cum am menționat, în așezările de înălțime cu terase au fost descoperite, comparativ cu formele de la Șincai, și alte forme de vase. Există din aceste așezări: *urcioare* fragmentare (Cîlnic)⁷², *căuce* (Cîlnic)⁷³, de formă tronconică, cu toarta în bandă lată, ușor supraînălțată, *borcane* (Boarta)⁷⁴, *cupe* (Cîlnic)⁷⁵, *pahare* piriforme, cu gura evazată, *oale* (Cîlnic; mz. Brukenthal, inedite) și alte forme definite în mod general ca *vase*, unele adînci (Boarta)⁷⁶, altele în formă de clopot⁷⁷ sau de sticlă (Cîlnic)⁷⁸. De la Agrișteu, Boarta⁷⁹ și Cîlnic se cunosc și vase — boluri.

În schimb, forme aparte, tip Șincai *VIII*, sînt puține. Vase-*biberoane* cu fund globular și buza trasă înăuntru, similare celor de la Șincai, se cunosc la Cîlnic⁸⁰ și Boarta⁸¹.

În mai multe așezări s-au descoperit *vase miniaturale* (Șincai *IX*), care imită forma unor castroane (Boarta) străchini (Boarta, Căpuș)⁸², cești (Căpuș)⁸³, pahare (Cîlnic)⁸⁴.

c. Ornamentarea

Din cîteva așezări (Blandiana, Craiva, Orlat, Saschiz, Șoroștin) se cunoaște într-o mică măsură sistemul de ornamentare al ceramicii. În altele ornamentarea ceramicii a fost efectuată în modalitățile așezării de la Șincai, excepție procedeul picturii. La Ardan nu s-a utilizat ornamentarea prin împunsături succesive.

Cu excepția așezării de la Șincai, unde se cunoaște frecvența utilizării fiecărui procedeu ornamental⁸⁵, pentru celelalte așezări nu avem o imagine nici măcar aproximativă. Încercarea de a clasifica așezarea de la Căpuș (implicit așezările culturii) prin frecvența tipului ornamental nu este corectă, convingătoare⁸⁶.

⁷¹ *Marisia*, IX, pl. XIII/20; XIV/29.

⁷² P. Roman, *op. cit.*, tip Xb, pl. 28/2.

⁷³ Fr. Roth, I, pl. X/19k; P. Roman, *op. cit.*, tip IIIe5; pl. 17/4=91/5.

⁷⁴ P. Roman, *op. cit.*, tip XIIa; pl. 29/5=85/3.

⁷⁵ *Idem*, tip. VIIIB; pl. 86/18.

⁷⁶ *Idem*, tip. XXI; pl. 34/1.

⁷⁷ *Idem*, tip. XIVb; pl. 31/3.

⁷⁸ *Idem*, tip. XIX; pl. 33/3.

⁷⁹ S. Dumitrașcu, G. Togan, *op. cit.*, pl. IV/9, 11 (Boarta).

⁸⁰ Fr. Roth, II, pl. V/1; P. Roman, *op. cit.*, p. 52/9.

⁸¹ S. Dumitrașcu, G. Togan, *op. cit.*, pl. V/42, 43 (considerate eronat linguri).

⁸² *Marisia*, IX, pl. XV/8.

⁸³ *Ibidem*, pl. XIII/11.

⁸⁴ *Ibidem*, pl. X/11, 13; XV/4, 7.

⁸⁵ *Marisia*, VIII, pl. XXI.

⁸⁶ S. Dumitrașcu, *StCom*, 13. p. 162, tab. 1, 2.

Este aproape unanim acceptată părerea că în așezările de acest tip (și în așezările culturii) ornamentarea ceramicii arse, în privința frecvenței, succesiunea: incizia, impresiunea, relieful și împunsătura succesivă, chiar dacă la Șincai raportul între primele două procedee tehnice este inversat.

Incizia realizată sub forma unor linii subțiri sau mai late, mai adânci, a unor striuri superficiale este procedeu utilizat în toate așezările de înălțime, dar mai ales în cele de la Boarta și Cîlnic. Existența în decor a unor șanțulețe lustruite, realizate prin *incizarea* pastei cu ajutorul unui vîrf bont, nu justifică o canelare propriu-zisă, cum se consideră⁸⁷, specifică, cum se știe, altor culturi.

Motivul decorative sînt cele întîlnite și la Șincai. În ceramica de la Boarta și, îndeosebi, în cea de la Cîlnic, predomină triunghiurile simple sau suprapuse, etajate, cu marginile marcate sau cu o latură deschisă, unele marcate prin impresiuni de puncte, triunghiurile „îngropate”, ca și triunghiurile în formă de ogivă sau scut. Ele sînt deosebit de frecvente în procedeul împunsăturilor succesive.

Impresiunile, procedeu ornamental larg utiulizuat, au fost realizate în toate motivele specificate la Șincai. Aceleași motive sînt realizate și în procedeul împunsăturilor succesive, motivele triunghiulare avînd, cum s-a amintit, o mare frecvență. În plus, la Cîlnic, există, ca și la Șincai, pe unele fragmente, decorul spiralic⁸⁸. Unele fragmente de la Cîlnic sînt decorate prin ștampilare și impresiuni de puncte (triunghiuri).

În cazuri repetate, motivelor acestor procedee și se adaugă încrustația: de obicei pasta albă introdusă în decorul efectuat (incizie, impresiune, împunsătură), probabil pentru a spori valoarea plastică, estetică a acestuia. Încrustația poate fi element complementar în decor, nu procedeu⁸⁹. La Șincai materialele decorate în aceleași procedee, descoperite în aceleași condiții de depunere (sol, aciditate), nu sînt decît în mică parte cu încrustație.

Ornamentarea în relief prezintă în toate așezările de acest tip are o răspîndire mai largă la Cîlnic. În ceramica de aici predomină proeminențele, crestele, briurile aplicate, alveolarea, reprezentările în formă de chenar. Decorul cu „boabe de linte”, existent în toate așezările, este mai rar.

Ca și la Șincai, decorul ceramicii așezărilor este aproape întotdeauna combinat, dar nu se pot stabili frecvența și ponderea procedeelelor care intră în combinația ornamentației.

Aplicată la forme, ornamentația prin incizie este specifică tuturor tipurilor de vase, fiind preponderentă în decorul vaselor de provizie, celor cu umărul rotunjit sau ascuțit, străchinilor, cînilor și ceștilor. De asemenea, impresiunea este larg utilizată în decorul vaselor de provizie (mai ales amfore), a vaselor cu umărul rotunjit sau ascuțit, a vaselor globulare, cupelor, oalelor și ceștilor. Procedeul împunsăturilor succesive a fost aplicat, de obicei, vaselor mijlocii (globulare) și, frecvent, celor de dimensiuni mai mici (cești).

⁸⁷ P. Roman, *op. cit.*, Ic, p. 24.

⁸⁸ *Idem*, pl. 43/5 (mz. Brukenthal, inedite).

⁸⁹ *Idem*, p. 24.

Motivele în relief sînt frecvente vaselor de provizii, castroanelor, vaselor cu umărul rotunjit sau ascuțit, celor globulare, cănilor; ele sînt mai rare în decolul vaselor mici (cești).

7. Diverse obiecte din lut ars (X)

Ca și în așezarea de la Șincai, există, excepție vase-strecurători (Șincai Xa), toate categoriile de obiecte din lut ars. În plus, în unele așezări (Cîlnic) au fost descoperite și alte forme (lustruitoare, perle).

Așa cum s-a amintit, de la Boarta și Cîlnic se menționează descoperirea unor *linguri*.

Fusaiole (prîsnele) se cunosc din așezările de la Agrișteu și Boarta⁹⁰ Căpud și Cîlnic⁹¹, unele plate, confecționate din pereți de vase. Cîteva exemplare sînt decorate cu incizii (Boarta, Căpud, Cîlnic). Ele se înscriu ca formă celor cunoscute în așezarea de la Șincai sau din alte așezări ale culturii Coțofeni.

Mosoare s-au descoperit numai la Cîlnic⁹² și au forma cilindrică, cele mai multe cu capetele circulare. Din așezare provine un tub din lut perforat, asemănător mosoarelor, dar lung de 13,6 cm, avînd la un capăt o mufă; probabil tubul a fost folosit în sistemul de alimentare cu apă al așezării.

În schimb, *greutăți* pentru războiul de țesut sau năvod au fost descoperite în mai multe așezări. La Boarta⁹³, unele, deși perforate în partea superioară, au avut șanțuri mediane, pentru a putea fi prinse mai sigur de sfoară. Cîteva greutăți se cunosc de la Căpud (mz. Aiud, inedite) și Cîlnic (mz. Brukenthal, inedite).

Din lut ars s-au mai descoperit *lustruitoare* conice (Xf) la Boarta⁹⁴, și Cîlnic⁹⁵, perle (Xg), cilindrice, perforate, în aceleași așezări⁹⁶.

Unor diferite obiecte din lut ars, miniaturale, descoperite în unele așezări (Cîlnic), nu li s-a putut preciza rolul funcțional din lipsa elementelor comparative.

8. Plastica

Există puține reprezentări figurale, toate modelate în lut ars, unele legate, probabil, de cult. De la Agrișteu, Boarta, Cîlnic și, probabil, Șincai provin *figurine* antropomorfe, fragmentare.

⁹⁰ K. Horedt, *op. cit.*, p. 63, fig. 14/8; S. Dumitrașcu, G. Togan, *op. cit.*, pl. V/1—8; VI/3; VII/4, 6; P. Roman, *op. cit.*, p. 52/11, 16, 18; *Marisia*, IX, pl. XV/14—25.

⁹¹ Fr. Roth, I, pl. VI/11; *idem*, II, p. 445, pl. V/2; P. Roman, *op. cit.*, pl. 52/17, 28; *Marisia*, IX, pl. XV/26—37 (mz. Brukenthal, inedite).

⁹² Fr. Roth, I, pl. VI/11, *idem*, II, pl. V/2; P. Roman, *op. cit.*, pl. 52/27, *Marisia*, IX, pl. XV/38—45 (mz. Brukenthal, inedite).

⁹³ *Marisia*, IX, pl. XV/49—53.

⁹⁴ S. Dumitrașcu, G. Togan, *op. cit.*, pl. V/39.

⁹⁵ Fr. Roth, II, pl. V/2.

Din cei doi idoli descoperiți la Agrișteu⁹⁷, unul este decorat. De la Boarta ni se prezintă o figurină schematică⁹⁸. O alta, decorată cu împunsături succesive, dacă nu semnifică altceva (placă ornamentală, amuletă)⁹⁹, provine tot de acolo¹⁰⁰.

O figurină fragmentară (pandativ) din așezarea de la Cîlnic o publică Roth¹⁰¹. Piesa este decorată pe ambele fețe cu triunghiuri cu împunsături succesive¹⁰². O alta — tot de la Cîlnic — ar putea fi încadrată figurină, dacă nu este cumva un lustruitor miniatural.¹⁰³

Piesele de la Agrișteu și Boarta, care reproduc numai partea superioară a corpului uman, au capul în formă de disc și corpul cilindric, brațele ridicate. Ochii (Agrișteu) sînt indicați prin cîte o impresiune. O figurină fragmentară de la Agrișteu, decorată cu benzi de linii incizate, între care sînt șiruri verticale de impresiuni (decorul ar putea reproduce îmbrăcămintea), are în decorul cu impresiuni de pe fața interioară indicat sexul-cunoscutul triumphi incizat¹⁰⁴.

Ceea ce se remarcă la aceste piese este maniera de execuție. Ele au o stilizare excesivă, fără respectarea proporțiilor reale ale corpului uman (capul mare în raport cu bustul); de asemenea, se observă lipsa imaginației în redarea unor sentimente umane.

Formele și maniera în care au fost modelate le apropie de figurinele descoperite în așezările eneolitice.¹⁰⁵

De la Boarta se mai publică un fragment al unei roți de la un car de cult miniatural¹⁰⁶, piesă rar reprezentată în plastica vremii¹⁰⁷, precum și o vatră fragmentară¹⁰⁸, ornamentată și încrustată, care ar fi putut provenii de la un perete.

Puținele reprezentări figurale descoperite în așezări, unele cu semnificație magico-religioasă, reflectă preocuparea artistică scăzută a comunităților, cauzată, probabil, de profunde transformări social-economice ale perioadei de tranziție.

⁹⁶ P. Roman, *op. cit.*, pl. 52/15 (mz. Brukenthal și mz. Mediaș, inedite).

⁹⁷ V. Lazăr, *Marisia*, V, pl. IX; idem, *Marisia*, IX, pl. XVI/1a—b.

⁹⁸ S. Dumitrașcu, G. Togan, *op. cit.*, pl. VI/1a, 1b=Roman, *op. cit.*, pl. 51/11; *Marisia*, IX, pl. XVI/6.

⁹⁹ S. Dumitrașcu, G. Togan, *op. cit.*, pl. VI/2a—2b=P. Roman, *op. cit.*, pl. 51/9.

¹⁰⁰ *Marisia*, IX, pl. XVI/4.

¹⁰¹ Fr. Roth, II, p. 446; pl. V/1.

¹⁰² *Marisia*, IX, pl. XVI/3.

¹⁰³ *Ibidem*, pl. XVI/5.

¹⁰⁴ *Ibidem*, pl. XVI/16.

¹⁰⁵ VI. Dumitrescu, *Arta neolitică în România*, Ed. științifică, București, 1968, p. 73 (-VI. Dumitrescu, *Arta*).

¹⁰⁶ S. Dumitrașcu, G. Togan, *op. cit.*, pl. VII/5=P. Roman, *op. cit.*, pl. 52/20, 35; *Marisia*, IX, pl. XVI/7.

¹⁰⁷ G. Bichir, *Autour du problème des plus anciens modèles de chariots découverts en Roumanie*, în *Dacia*, NS, VIII, 1964, p. 67—80 (cu bibliografia); N. Harțușche, *Cercetări arheologice la Brad (jud. Hunedoara)*, în *Acta MN*, VI, 1969, p. 442.

¹⁰⁸ S. Dumitrașcu, G. Togan, *op. cit.*, pl. VI/4.

HEIGHT SETTLEMENTS WITH COȚOFENI TYPE TERRACES FROM TRANSYLVANIA

(Summary)

Within this part of the study (III) the author comments upon the type of the height settlements with terraces as well as upon their inventory.

Their form, the terraces on which they are set up, the sound structure of the dwellings in the settlements, with their rich, complex *various* and numerous inventory (silica, stone and copper tools and weapons, ceramics, plastic art, etc.) indicate and support the fact that *they were of a long duration*.

The *proto-Thracian* communities which had created this type of settlements *were sedentary communities*. They had taken over and adapted elements of material culture from the neo-neolithic communities, but at the same time they created important material values as it comes out from the analysis of the inventory of these settlements and these values would be also find in the Thracian civilization of the bronze age.

CERCETĂRI ȘI DESCOPERIRI ARHEOLOGICE ÎN JUDEȚUL BISTRIȚA-NĂȘAUD (VII)

GEORGE MARINESCU

Continuăm să prezentăm noi obiecte de piatră, aramă și bronz descoperite întâmplător pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud¹. Chiar dacă piesele care fac obiectul comunicării provin din descoperiri izolate și întâmplătoare, am considerat necesară publicarea lor pentru a le pune la îndemna cercetătorilor interesați. Prezentarea o vom face în ordinea alfabetică a localităților.

AGRIȘU DE JOS (COM. ȘIEU-ODORHEI)

În anul 1977 locuitorul Pompei Pop a descoperit în grădina sa un topor de marnă² (pl. I/1) cu perforarea neterminată. Dimensiuni: lungime maximă = 9 cm; diametrul orificiului = 2,4 cm. Colecția satească Șieu-Odorhei. După formă, toporul pare să dateze din perioada de tranziție spre epoca bronzului sau dintr-o fază incipientă a epocii bronzului. Această datare pare să fie susținută și de unele fragmente ceramice găsite în grădina aceluiași locuitor³.

ARCALIA (COM. ȘIEU-MĂGHERUȘ)

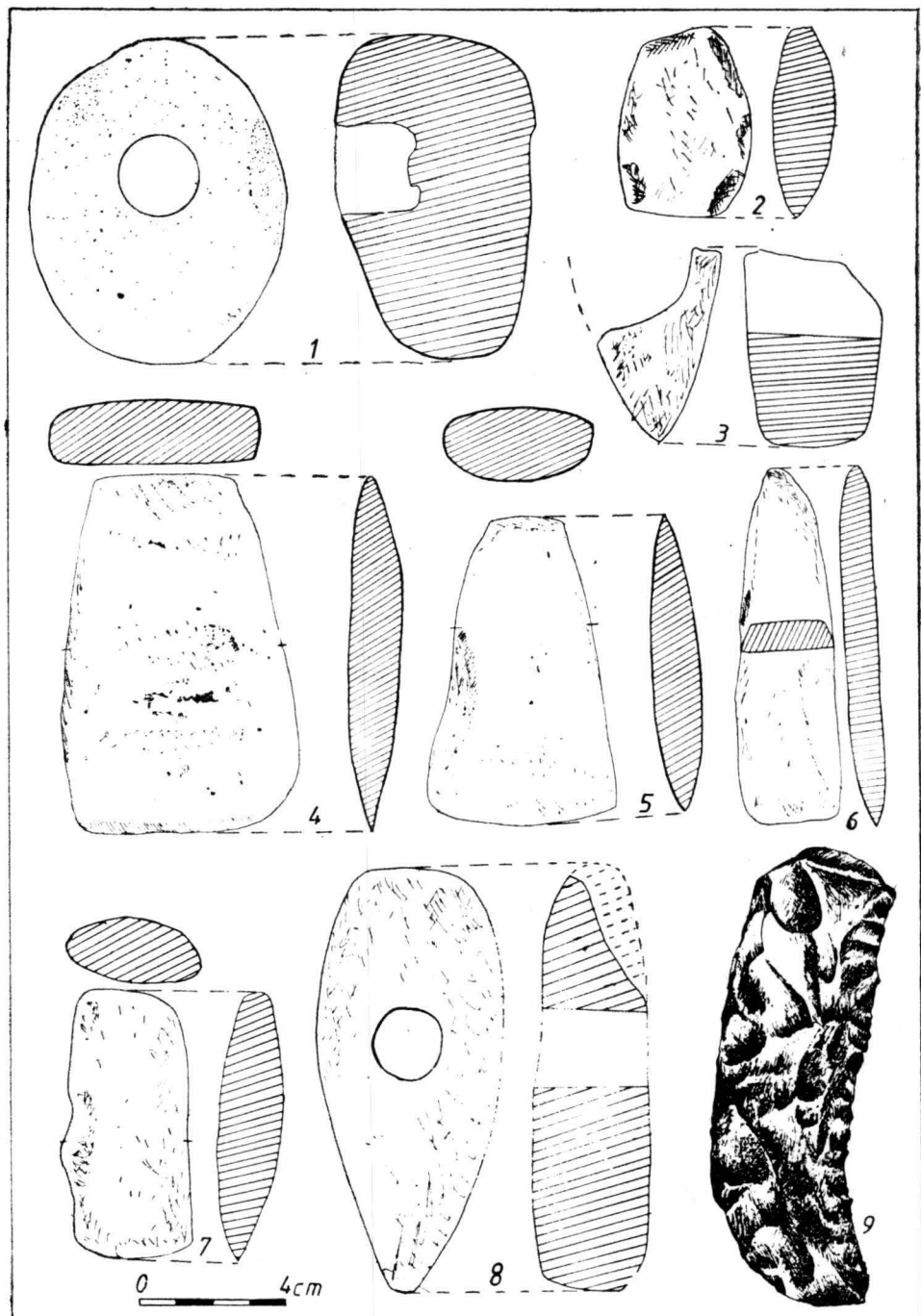
În anul 1979 cu prilejul unei cercetări de suprafață efectuată în punctul „La movilă” situat la sud-est de sat au fost identificate trei așezări datînd din epoca bronzului (Wietenberg), Latène și prefeudală⁴. În afară de ceramică au fost recuperate și două toporașe de piatră dintre care unul neperforat (pl. I/2) lucrat dintr-o marnă calcaroasă cenușie, oval în secțiune. Dimensiuni: L = 5,4 cm; Muz. Bistrița, inv. 13371. Celălalt topor (pl. I/3), păstrat fragmentar, era perforat și a fost lucrat dintr-o marnă calcaroasă gălbuie. Di-

¹ Pentru descoperirile mai vechi vazi, G. Marinescu, Șt. Dănilă, *FI*, 3, 1974, p. 11 și urm.; G. Marinescu, în *AS*, Năsăud, 3, 1975, p. 302 și urm.; *Idem*, în *FI*, 4, 1976, p. 24 și urm.; *Idem*, în *Studii și Comunicări*, Caransebeș, 1979, p. 123 și urm.

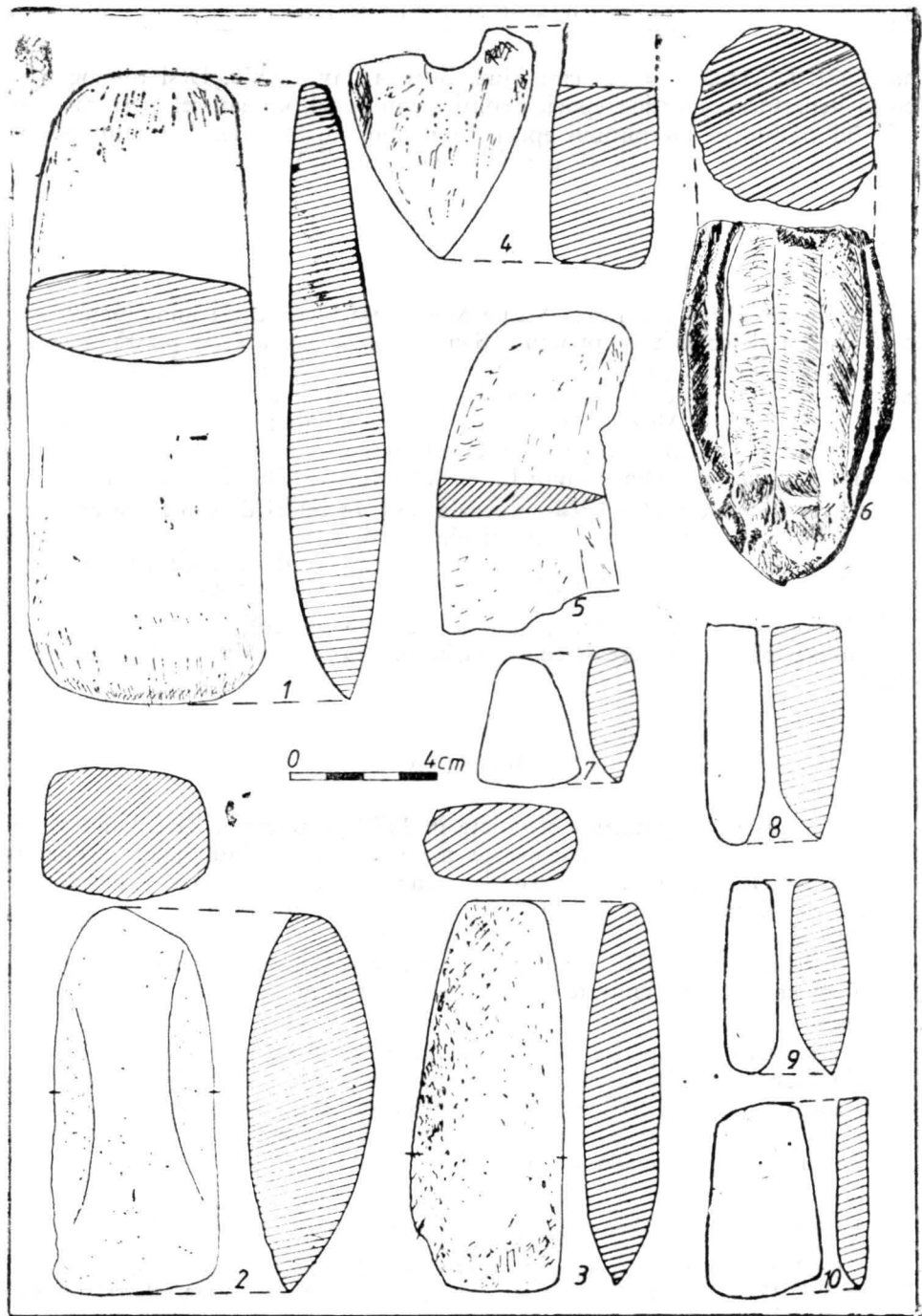
² Majoritatea determinărilor petrografice au fost făcute de către geologul I. Chintăuan de la O.J.P.C.N. Bistrița-Năsăud.

³ Material ceramic inedit în muzeul Bistrița și în colecția satească Șieu-Odorhei.

⁴ Cercetări efectuate împreună cu C. Gaiu.

Pl. I. — 1 Agrișu de Jos ; 2—3 Arcalia ; 4—6 Beclean ; 7—8 Bistrița ; 9 Bîrla. Mărimea 1/2.

Pl. II. — 1 Bretea; 2—3 Budești; 4—5 Chintelnic; 6—10 Chiochiș; mărimea 1/2.

mensiuni: L. actuală = 5,5 cm; Muz. Bistrița, inv. 13376. Deși tipologic toporul neperforat aparține epocii neolitice sau eneolitice iar cel perforat neoliticului târziu sau începutului epocii bronzului, nu excludem cu totul posibilitatea ca ambele piese să fi aparținut comunității Wietenberg.

BECLEAN

I. În anul 1954 locuitorul Vasile Măgherușan, cu ocazia unor lucrări gospodărești, a descoperit în punctul „Somos” două topoare de piatră neperforate. Unul⁵ dintre topoare (pl. I/4) este prelucrat dintr-o gresie micacee roșcată, de formă trapezoidală și rectangular în secțiune transversală. Dimensiuni: L. = 9,6 cm; Muz. Bistrița, inv. 11868. Celălalt topor (pl. I/5) este prelucrat dintr-un menilit cafeniu, cu tăișul puternic arcuit și ascuțit, oval în secțiune transversală. Dimensiuni: L. = 8,2 cm; Muz. Bistrița, inv. 11869.

II. În toamna anului 1978 cu ocazia unor cercetări de suprafață am găsit pe arătură, în punctul „Coasta cimitirului” o dălțiță prelucrată dintr-o marnă calcaroasă cenușiu-roșcată. Piesa are o formă trapezoidal-alungită, tăișul drept și ascuțit. Dimensiuni: L. = 9,6 cm; Muz. Bistrița, inv. 12745.

Descoperirile mai sus menționate se datează în neolitic și pot fi puse în legătură cu piesele de aceeași epocă găsite anterior pe teritoriul localității Beclean⁶.

BISTRIȚA

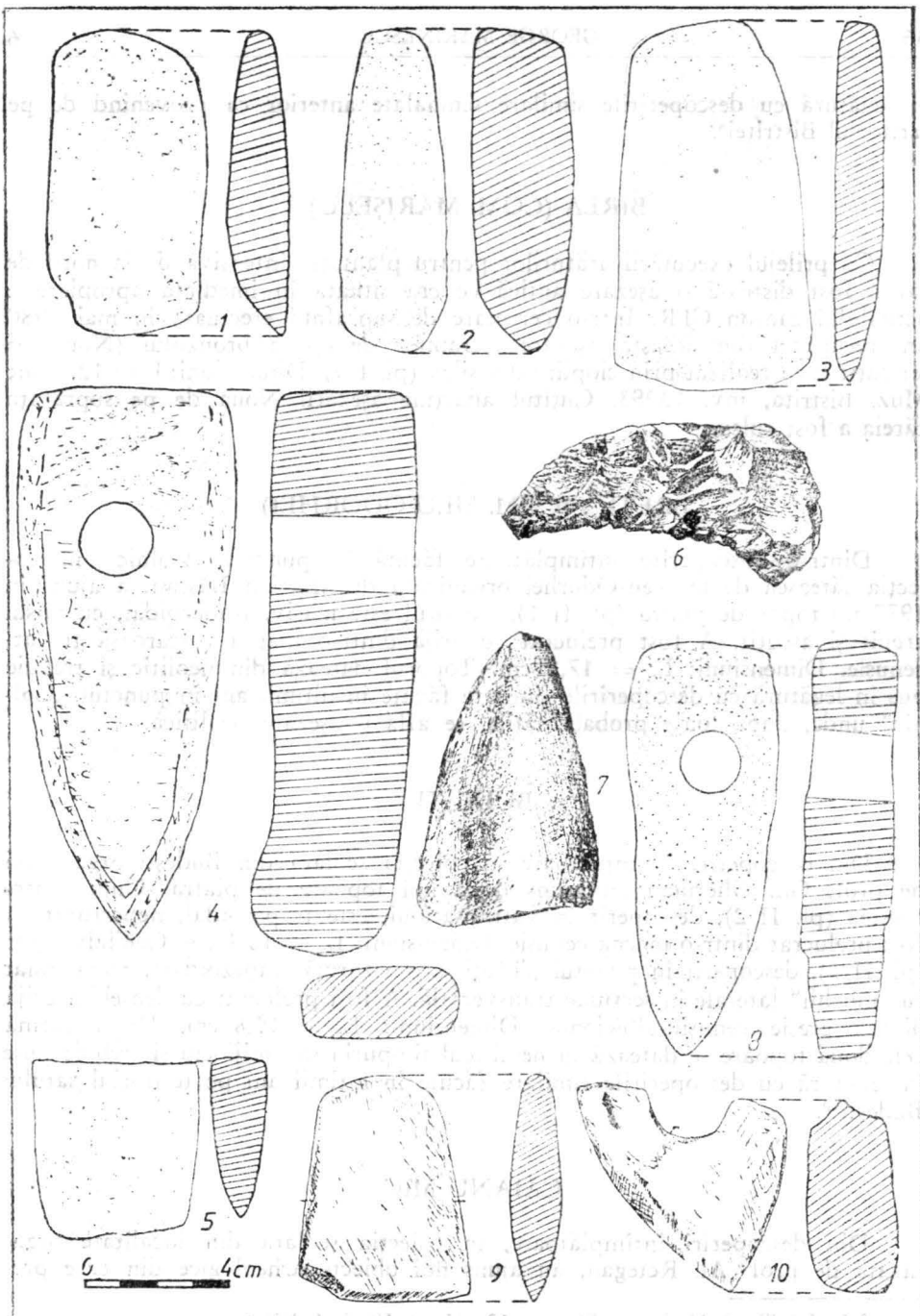
I. Cu prilejul săpăturilor efectuate în 1979 pe terasa „Cighir” din vestul orașului Bistrița⁷ au fost descoperite materiale aparținând epocii bronzului (cultura Noua) și feudale timpurii. Într-una din secțiuni (S₃) a fost găsit un toporăș de piatră neperforat. Toporul are o formă rectangulară, tăișul arcuit și ascuțit și este oval în secțiune transversală (pl. I/7). Dimensiuni: L. = 7,5 cm; Muz. Bistrița, inv. 13370. Tipologic toporul aparține epocii neolitice deși nu excludem cu totul posibilitatea ca el să fi fost încă în uz la sfârșitul epocii bronzului.

II. Dintr-o descoperire izolată făcută pe teritoriul Bistriței în 1978, în colecția Ioan Rusu din Livezile a ajuns un topor (pl. I/8) de piatră (andezit) de formă ovoidală cu orificiu de înmănușare plasat în zona centrală. Dimensiuni: L. = 11,8 cm; do = 1,9/2,3 cm. Tipologic toporul se datează la sfârșitul neoliticului sau în perioada de tranziție spre epoca bronzului și poate fi pus

⁵ Topoarele de la Beclean și Dumbrava au intrat în colecțiile muzeului din Bistrița în anul 1978.

⁶ I. Marțian, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, Bistrița, 1920, p. 52; D. Berciu, *RevArh* V/1, 1942, 28/121; M. Roska, *ErdRep.*, p. 39, nr. 96; E. Comșa, *Muzeul Național* 2, 1975, p. 210, fig. 1/2.

⁷ Săpături efectuate împreună cu C. Gaiu.

Pl. III. — 1—3 Chiochiș; 4 Chiuza; 5 Ciceu-Corabia; 6—7 Corvinești; 8 Crainimăt; 9—10
Dumbrava Mărima 1/2.

în legătură cu descoperirile similare semnalate anterior ca provenind de pe teritoriul Bistriței⁸.

BIRLA (COM. MĂRIȘELU)

Cu prilejul executării arăturilor pentru plantația intensivă de la nord de sat a fost distrusă o așezare antică ce era situată în imediata apropiere a actualului canton CFR. Într-o cercetare de suprafață efectuată în mai 1980 am recuperat din această așezare⁹ ceramică de epoca bronzului (Noua) și un cuțit curb realizat prin cioplire din silex (pl. I/9). Dimensiuni: L = 12,4 cm; Muz. Bistrița, inv. 13293. Cuțitul aparține așezării Noua de pe suprafața căreia a fost cules.

BRETEA (COM. ȘIEU-ODORHEI)

Dintr-o descoperire întâmplătoare făcută în punctul „Colnic” în colecția satească de la Șieu-Odorhei organizată de Marțian Lușcan, a ajuns în 1977 un topor de piatră (pl. II/1). Toporul este masiv, trapezoidal, cu tăișul arcuit și ascuțit. A fost prelucrat cu grijă dintr-o marnă calcaroasă roșcat-cenușie. Dimensiuni: L. = 17,2 cm. Toporul datează din neolitic și trebuie pus în legătură cu descoperirile similare făcute în ultimii ani în punctul „Colnic” unde, după toate probabilitățile, se află o așezare neolitică.

BUDEȘTI

Din descoperiri întâmplătoare în colecția școlară din Budești organizată de prof. Gh. Gherman au ajuns două noi topoare de piatră. Unul dintre acestea (pl. II/2), descoperit în vatra satului, este trapezoidal, neperforat. A fost prelucrat dintr-o marnă cenușie. Dimensiuni: L. = 10,4 cm. Celălalt topor (pl. II/3), descoperit în punctul „Tăuți” are o formă trapezoidală, rectangular cu „muchii” laterale în secțiune transversală. A fost prelucrat cu deosebită grijă dintr-o gresie cenușiu-albicioasă. Dimensiuni: L. = 10,8 cm. După formă cele două topoare se datează în neoliticul timpuriu sau mijlociu și trebuie puse în legătură cu descoperirile similare făcute în ultimii ani pe teritoriul satului Budești¹⁰.

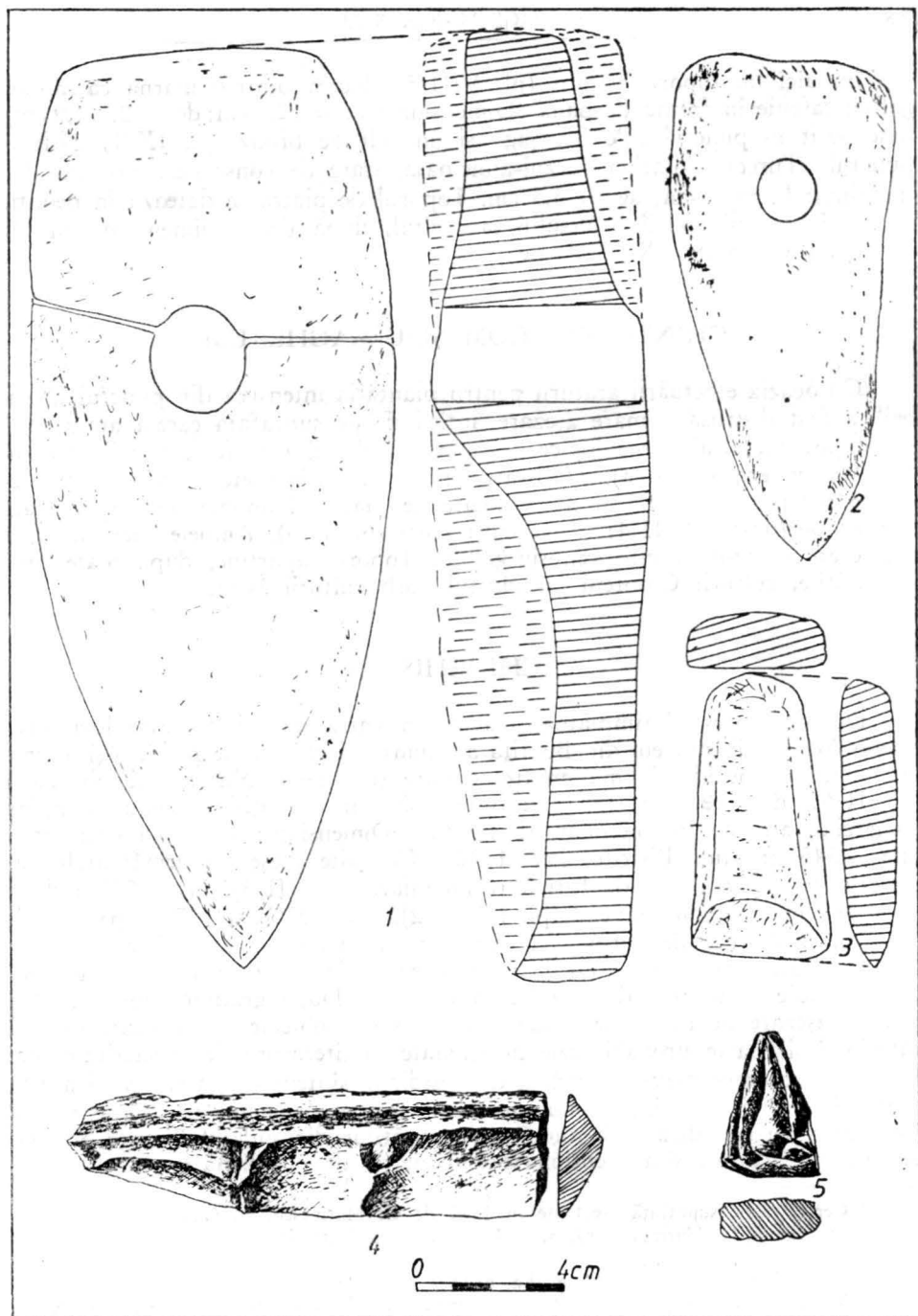
CĂIANU MIC

Din descoperiri întâmplătoare, în colecția școlară din localitate organizată de prof. Al. Retegan, au ajuns noi obiecte arheologice din care pre-

⁸ Șt. Dănilă, G. Marinescu, *FI*, 3, p. 12—15, pl. I/1 și pl. XII/2.

⁹ Cercetare G. Marinescu, C. Gaiu.

¹⁰ Șt. Dănilă, G. Marinescu, *FI*, 3, p. 12 și urm., pl. II/2; pl. IV/3; pl. XII/1.

Pl. IV. — 1—2 Fintinele; 3—5 Galații Bistriței. Mărimea 1/2.

zentăm aici un topor perforat (pl. VIII/5), lucrat dintr-o marnă calcaroasă gălbui-cafenie în formă de pană (Dimensiuni: L. = 10,2 cm; do = 2,1/1,9 cm), descoperit în punctul „Pe Săcășag” și un celt de bronz (pl. IX/1) găsit în punctul „Turcele”. Patină verzui-albicioasă, stare de conservare precară. Dimensiuni: L. = 7 cm; ag = 3,5 cm. Toporul de piatră se datează în neolitic sau la începutul epocii bronzului iar celtul, după tip și dimensiuni, în Ha B₂—B₃, adică în sec. IX—VIII î.e.n.

CHINTELNIC (COM. ȘIEU-MĂGHERUȘ)

Cu ocazia efectuării arăturii pentru plantația intensivă din punctul „Știu-bei” a fost distrusă o mare așezare antică de pe suprafața căreia am cules¹¹ numeroase materiale arheologice ce aparțin culturii Coțofeni, epocii bronzului (Wietenberg și Noua), Hallstatt timpuriu, Latène etc. Printre materialele recuperate se află și două unelte de piatră și anume: un topor fragmentar perforat (pl. II/4) și un cuțit curb (pl. II/5). Ambele piese au fost prelucrate dintr-un argilit cenușiu-gălbui. Toporul aparține, după toate probabilitățile, culturii Coțofeni iar cuțitul curb culturii Noua.

CHIOCHIȘ

Din descoperiri întâmplătoare făcute în vatra satului de către locuitorul Kocsis Martin, în muzeul din Bistrița au ajuns noi obiecte de piatră¹² și anume un nucleu de obsidiană, mai multe topoare și o teslă. Nucleul de obsidiană (pl. II/6), descoperit în 1977 cu ocazia săpării fundațiilor noului complex comercial, are corpul bombat și fațetat. Dimensiuni: l = 9,4 cm; greutate = 345 g; Muz. Bistrița, inv. 12701. Celelalte piese au următoarele caracteristici: toporul este de formă rectangulară (pl. III/3), inv. 12706; două tesle de secțiune plan-convexă (pl. III/1—2), inv. 12705 și 12707; patru dălțițe (pl. II/7—10) de formă rectangulară sau trapezoidală, inv. 12708—12711. Toate aceste piese au fost prelucrate dintr-o marnă calcaroasă cenușiu-gălbuie și au fost descoperite în punctul „După grădini” unde se află o mare așezare neolitică de unde provin sigur obiectele semnalate de noi anterior¹³ și foarte probabil cele menționate în literatura de specialitate mai veche¹⁴. În ceea ce privește nucleul de obsidiană sîntem de părere că și acesta poate fi atribuit aceleiași comunități neolitice. Menționăm, de asemenea, că noua descoperire ridică la 7 numărul localităților din județul Bistrița-Năsăud pe teritoriul cărora sînt menționate descoperiri de obsidiană¹⁵.

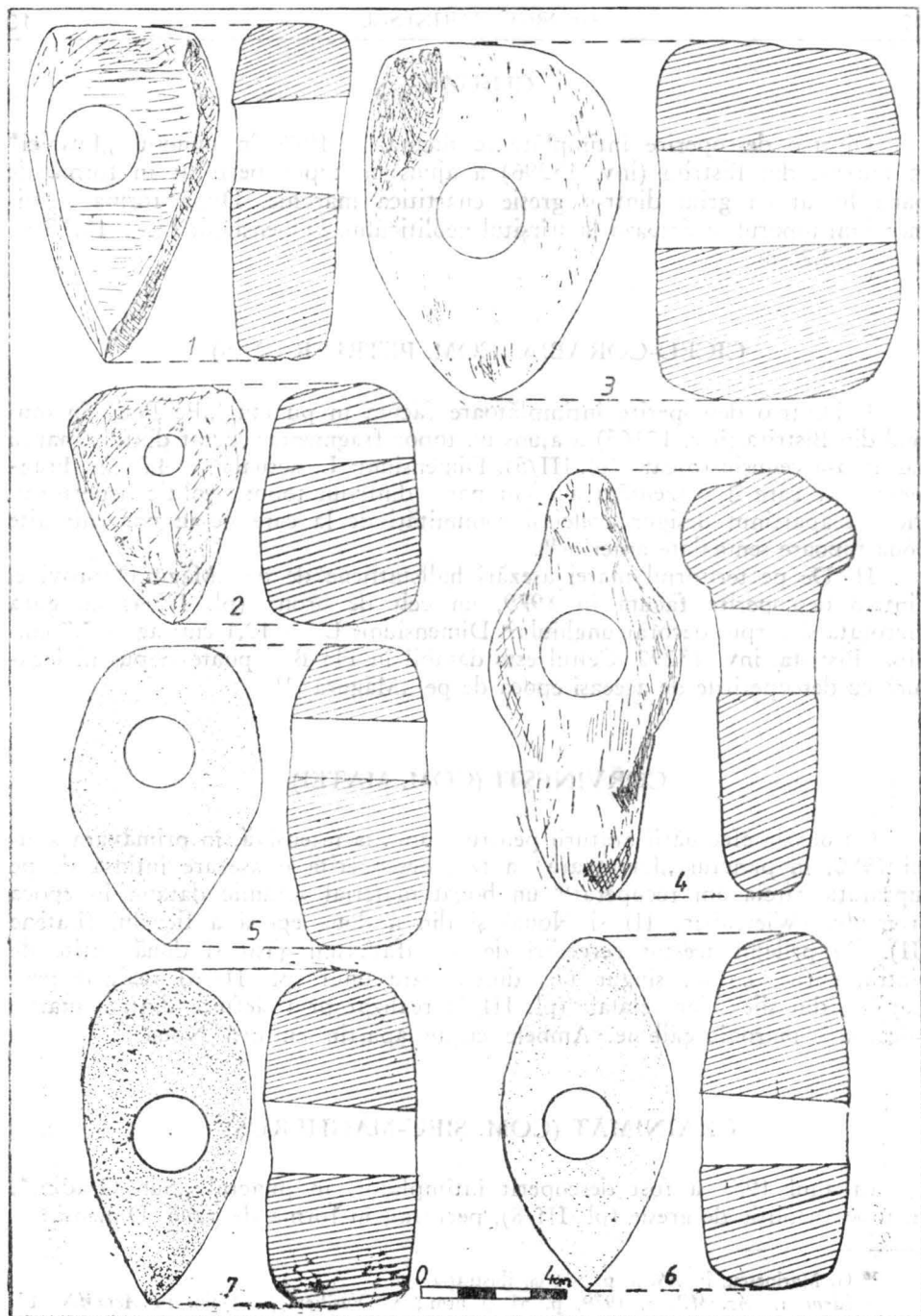
¹¹ Cercetări de suprafață efectuate în 1980 de G. Marinescu, C. Gaiu.

¹² Șt. Dănilă, G. Marinescu, *FI*, 3, p. 12 și urm., cu ilustrația.

¹³ *Ibid.*, p. 12, nota 6.

¹⁴ I. Marțian, *Rep.*, p. 159; M. Roska, *ErdRep.*, p. 121/97.

¹⁵ M. Roska, *Erd Rep.*, harta VI; Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Editura Academiei, București, 1970, p. 334, fig. 52.

Pl. V. — 1 Mărișelu; 2 Milaș; 3—4 Năsăud; 5 Nimigea; 6 Sărățel; 7 Șanț. Mărimea 1/2.

CHIUZA

Dintr-o descoperire întâmplătoare făcută în 1978 în punctul „Lușnici” în muzeul din Bistrița (inv. 13296) a ajuns un topor perforat în formă de pană lucrat cu grijă dintr-o gresie cuarțitică maronie. După formă și dimensiuni toporul se datează la sfârșitul neoliticului. Dimensiuni: L. = 15,3 cm; do = 2/2,2 cm.

CICEU-CORABIA (COM. PETRU RAREȘ)

I. Dintr-o descoperire întâmplătoare făcută în punctul „Pe Pod” în muzeul din Bistrița (inv. 12165) a ajuns un topor fragmentar lucrat dintr-o marnă calcareasă cenușiu-roșcată (pl. III/5). Dimensiuni: L. actuală = 4,7 cm. Fragmentul pe care îl prezentăm a făcut parte dintr-un topor neolitic neperforat. Piesa a aparținut desigur aceleiași comunități de la care ne-au parvenit alte două topoare semnalate anterior¹⁶.

II. De pe teritoriul mării așezări hallstattiene de pe „Măgura” provine, dintr-o descoperire făcută în 1979, un celt de bronz (pl. IX/4) cu gura îngroșată și corpul decorat unghiular. Dimensiuni: L. = 12,1 cm; ag = 7,7 cm, Muz. Bistrița, inv. 13292. Celtul este databil în Ha B și poate fi pus în legătură cu descoperirile de aceeași epocă de pe „Măgura”.¹⁷

CORVINEȘTI (COM. MATEI)

Cu ocazia efectuării arăturii pentru plantația intensivă, în primăvara anului 1980, în punctul „La moară” a fost descoperită o așezare întinsă de pe suprafața căreia am recuperat¹⁸ un bogat material ceramic databil în epoca bronzului (Wietenberg III și Noua) și din a doua epocă a fierului (Latène III). Cu prilejul acestor cercetări de suprafață am găsit și două cuțite de piatră, curbe, cu un singur tăiș dintre care unul (pl. III/6) realizat prin cioplire, din silex, iar celălalt (pl. III/7) realizat prin șlefuire dintr-o marnă calcareasă maroniu-gălbuie. Ambele cuțite aparțin culturii Noua.

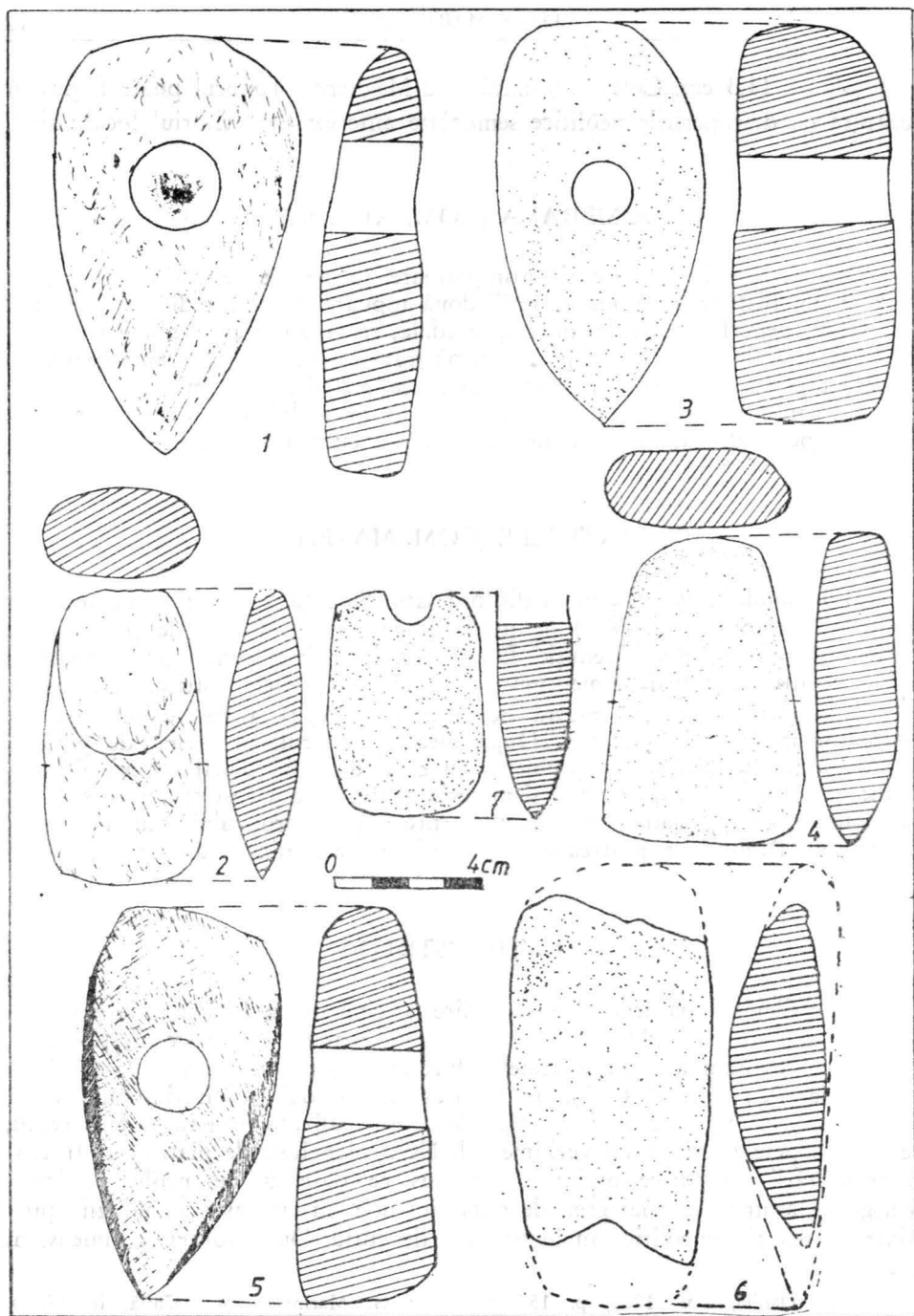
CRAINIMĂT (COM. ȘIEU-MĂGHERUȘ)

În anul 1977 a fost descoperit întâmplător, în punctul „Sub Grădini”, un topor neolitic de gresie (pl. III/8), perforat, în formă de pană. Dimensiuni:

¹⁶ G. Marinescu, în *AS*, 3, p. 304 cu ilustrația.

¹⁷ *Idem*, în *ActaMP*, 3, 1979, p. 51 și urm.; V. Vasiliev, C. Gaiu, în *ActaMN*, 17, 1980, p. 31 și urm.

¹⁸ Cercetare G. Marinescu, C. Gaiu.

Pl. VI. — 1 Șieu; 2 Șieu-Măgheruș; 3 Șieu-Odorhei; 4 Șintereag; 5 Telciu; 6-7 Vermeș;
Mărimea 1/2.

L. totală = 11,3 cm. Colecția școlară Șieu-Măgheruș. Toporul poate fi pus în legătură cu descoperirile neolitice semnalate anterior pe teritoriul localității¹⁹.

DUMBRAVA (COM. NUȘENI)

Din descoperiri izolate și întâmplătoare făcute pe teritoriul satului, în muzeul din Bistrița au ajuns în 1977 două topoare de piatră dintre care unul (pl. III/9) neperforat, de formă trapezoidală, rectangular în secțiune transversală, iar celălalt (pl. III/10), perforat, păstrat fragmentar, de formă ovoidală. Primul topor a fost găsit în punctul „Cionca”, al doilea în punctul „Finațe”. După formă, toporul neperforat aparține neoliticului iar toporul perforat aparține perioadei de sfârșit a neoliticului sau culturii Coțofeni.

FINTÎNELE (COM. MATEI)

a) În anul 1979 în pădurea dinspre satul Sălcuța a fost găsit întâmplător un topor perforat (pl. IV/1) de mari dimensiuni, în formă de pană lucrat dintr-o marnă calcaroasă cenușie. După formă și dimensiuni toporul aparține epocii neolitice timpurii. Dimensiuni: L = 25,5 cm; Muz. Bistrița, inv. 13436.

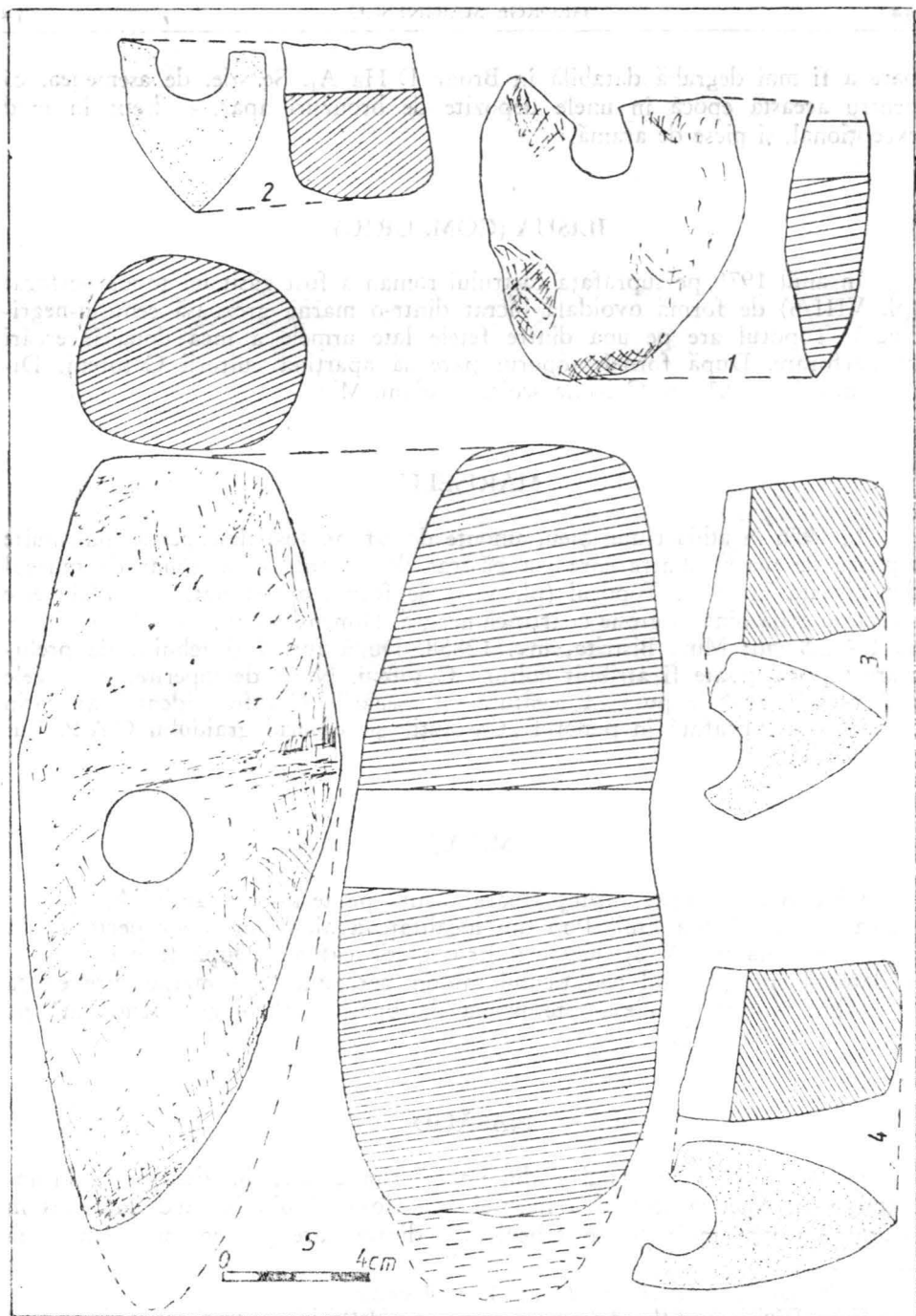
b) Un alt topor de piatră perforat (pl. IV/2) a fost descoperit întâmplător în 1975 în punctul „După Deal”. Toporul, în formă de pană și avînd un tăiș arcuit, a fost prelucrat cu grijă dintr-un diorit verzui. Dimensiuni: L = 14 cm. După formă și materialul din care a fost executat, toporul se datează în perioada de tranziție spre epoca bronzului sau în epoca bronzului. Toporul se păstrează în colecția școlară din localitate.

GALAȚII BISTRITEI

Cu prilejul săpăturilor de dezvelire a cimitirelor Latène și de secolul VI. e.n. din punctul „Hrube”²⁰ au apărut și materiale mai vechi, (locuințe, morminte de înhumăție cu scheletele chircite etc.) printre care o lamă și un nucleu de silex (pl. IV/4—5), un toporaș trapezoidal șlefuit dintr-un calcar marnos (pl. IV/3), precum și o verigă de cupru realizată prin turnare și avînd, se pare, capetele sudate din vechime (pl. IX/2). Uneltele de piatră pot fi atribuite așezării preistorice amintite mai sus ce datează din neoliticul târziu. Veriga de aramă este mai greu de datat întrucît nu cunoaștem analogii apropiate în neolitic, eneolitic sau în bronzul timpuriu. După formă și dimensiuni

¹⁹ Șt. Dănilă, *PM*, 1960, p. 157, fig. 3/3; G. Marinescu—Șt. Dănilă, în *FI*, 4, p. 25, pl. I/5.

²⁰ Săpături executate de Vl. Zirra și R. Harhoiu.

Pl. VII. — 1 Vermeș; 2—4 Vița; 5 Șoimuș. Mărimea 1/2.

pare a fi mai degrabă databilă în Bronz D-Ha A₁. Se știe, de asemenea, că pentru această epocă în unele depozite de bronzuri apar, e drept în mod excepțional, și piese de aramă.

ILIȘUA (COM. URIU)

În anul 1979 pe suprafața castrului roman a fost găsit un topor perforat (pl. VIII/6) de formă ovoidală lucrat dintr-o marnă grezoasă cenușiu-negricioasă. Toporul are pe una dintre fețele late urmele a încă două încercări de perforare. După formă, toporul pare să aparțină culturii Coțofeni. Dimensiuni: L = 9,3 cm. Colecția școlară Căianu Mic.

MARIȘELU

În 1976 în albia râului Șieu, amonte de sat, au fost descoperite mai multe topoare de piatră dintre care s-a păstrat doar unul, achiziționat de muzeul din Bistrița în 1977. Toporul (pl. V/1) de formă aproximativ ovoidală este lucrat cu grijă dintr-o gresie cuarțitică neagră. Dimensiuni: L. = 9,2 cm; do = 2,4/2,8 cm; Muz. Bistrița, inv. 12858. După formă și tehnică de prelucrare toporul poate fi atribuit culturii Coțofeni. Noua descoperire, ca și cele mai vechi²¹, trebuie pusă în legătură cu așezările Coțofeni identificate prin cercetări de suprafață în punctul „Căstăuți” și în jurul grajdului C.A.P.-ului din localitate.²²

MILAȘ

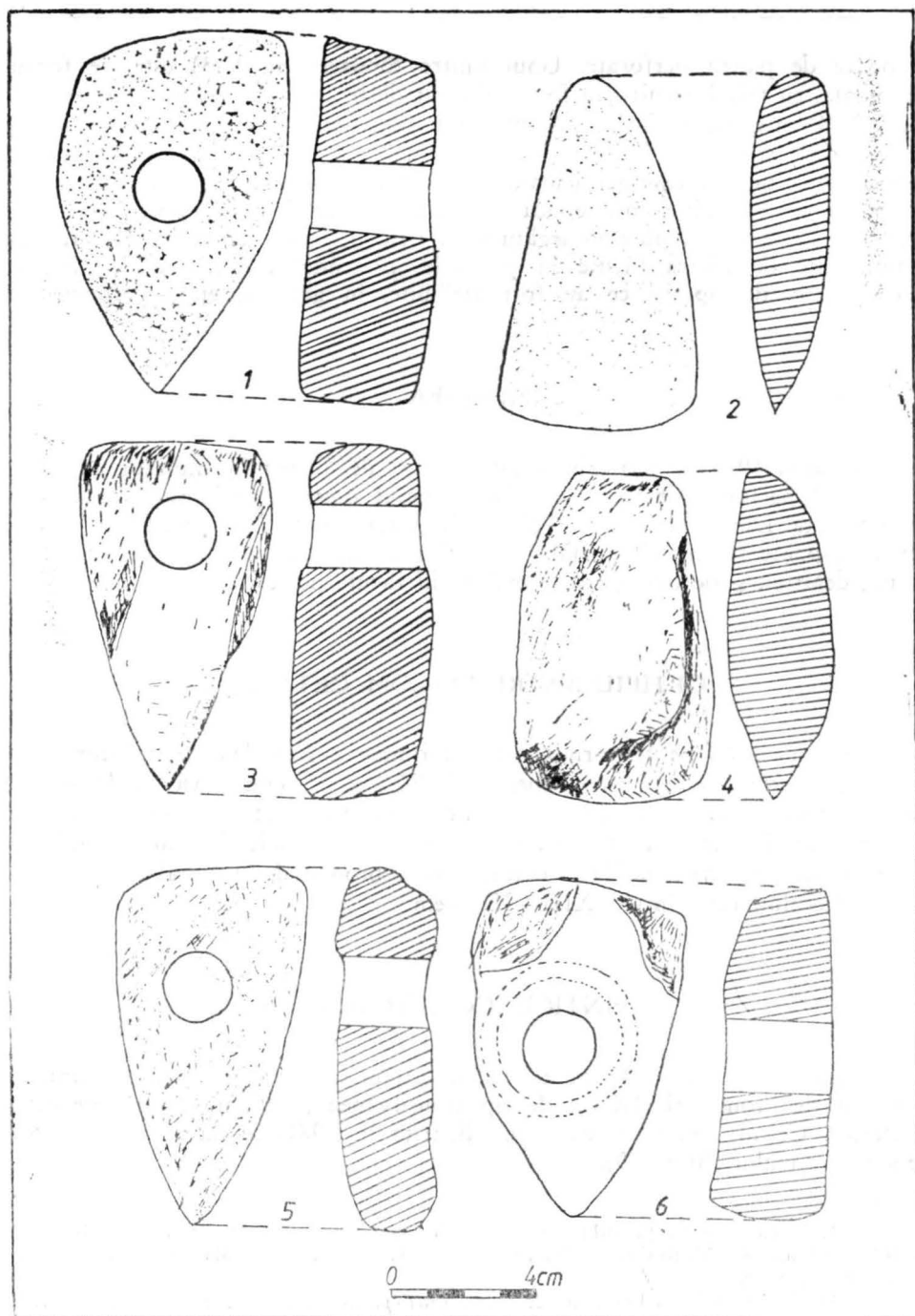
Dintr-o descoperire întâmplătoare făcută pe teritoriul satului în punctul „Creang” în colecția Emil Pop din localitate a ajuns un topor perforat, în formă de pană (pl. V/2), lucrat dintr-o gresie cafenie. După formă, toporul se datează spre sfârșitul neoliticului sau în perioada de tranziție spre epoca bronzului. Notăm că piesa este prima descoperire arheologică semnalată pe teritoriul satului Milaș.

NĂSĂUD

De pe teritoriul orașului și din împrejurimile sale, din descoperiri întâmplătoare, în colecția școlară a liceului „G. Coșbuc” din Năsăud au ajuns în ultimii ani mai multe piese arheologice dintre care prezentăm acum două

²¹ Șt. Dănilă, G. Marinescu, *FI*, 3, p. 18 cu ilustrația.

²² Șt. Dănilă, în *PM*, 1964, p. 46, nota 1. Materialul ceramic inedit în muzeul Bistrița.

Pl. VIII. — 1 Vița; 2—3 Visuia; 4 Șirioara; 5 Căianu Mic; 6 Ilișua; Mărimea 1/2.

topoare de piatră perforate. Unul dintre topoare (pl. V/3) este de formă ovoidală, cu tăişul arcuit şi a fost prelucrat dintr-un diorit cenuşiu, iar celălalt (pl. V/4) are tăişul bont, corpul mult îngroşat în dreptul orificiului de înmănuşare şi muchia în formă de măciulie. A fost prelucrat îngrijit dintr-o gresie cuarţitică cenuşiu-negricioasă. După formă primul topor se datează în perioada de tranziţie spre epoca bonzului, iar celălalt în epoca bronzului. Ambele piese pot fi puse în legătură cu descoperirile mai vechi de ceramică sau unelte de piatră făcute în punctele „Păscăneasa“, „Prisaca“, „Poiana lungă“ etc. descoperiri ce au fost atribuite, în general, epocii bronzului.²³

NIMIGEA

În anul 1975 pe teritoriul satului a fost descoperit întâmplător un topor (pl. V/5) perforat, de formă ovoidală, lucrat dintr-o gresie calcaroasă cafeniu-roşcată. Dimensiuni: L. = 7,7 cm. Colecţia şcolară Nimigea. După formă, toporul poate fi atribuit purtătorilor culturii Coţofeni, atribuire ce este susţinută, dealtfel, şi de descoperirile mai vechi făcute pe teritoriul comunei.²⁴

ORHEIU BISTRIŢEI (COM. CETATE)

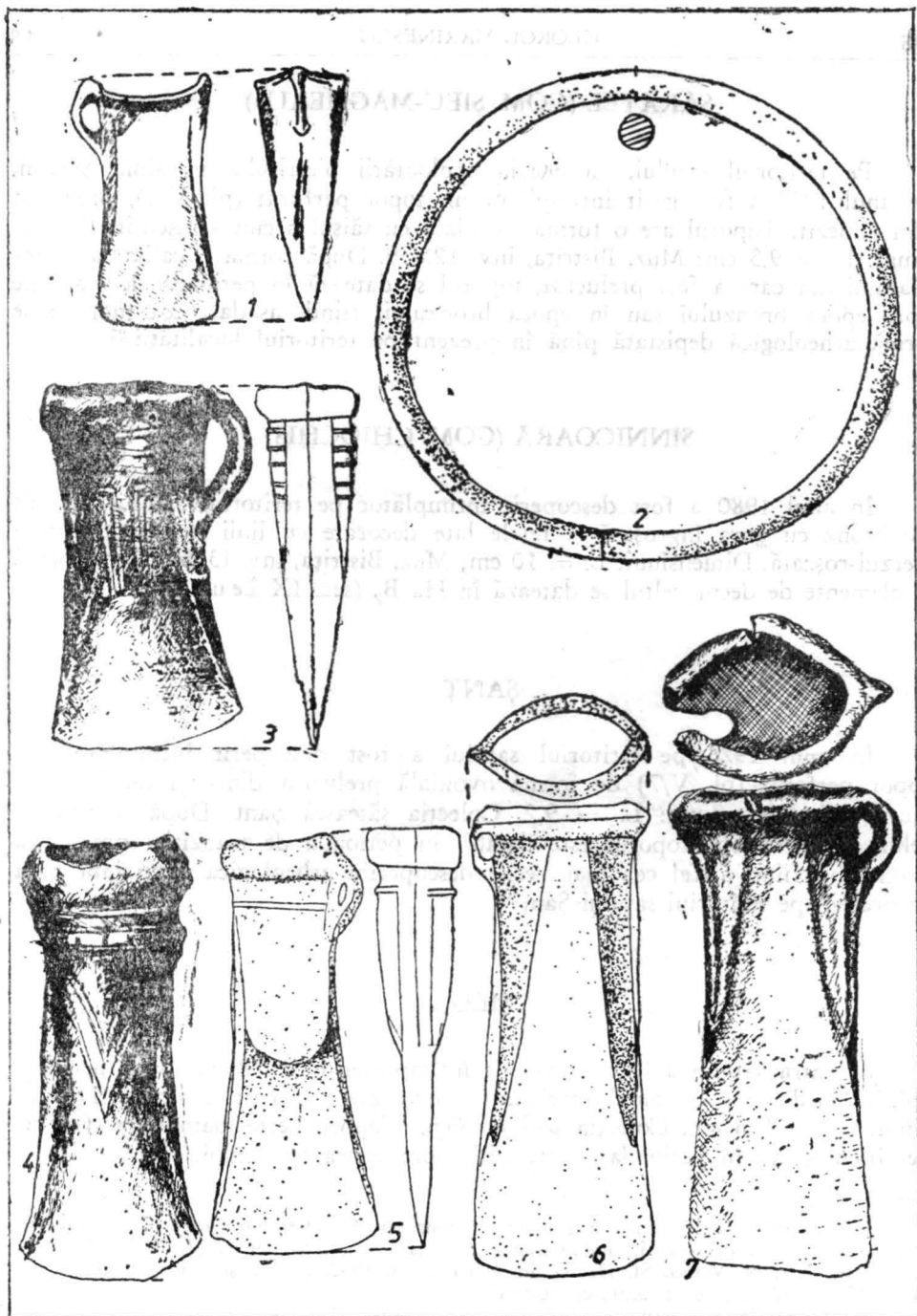
În anul 1960 pe teritoriul castrului roman a fost descoperit întâmplător un celt de bronz de tip transilvănean (pl. IX/6), cu corpul masiv şi decorat pe ambele feţe cu două triunghiuri adâncite. Gura este dreaptă şi uşor îngroşată. Patină verzui-albicioasă. Dimensiuni: L. = 12, 8 cm. Colecţia Ioan Rusu, Livezile. Celtul se datează la sfîrşitul epocii bronzului, eventual la începutul epocii fierului, adică în sec. XIII—XII î.e.n.

PINTICU (COM. TEACA)

Prin anii 1942—1943 pe teritoriul satului a fost descoperit întâmplător un celt de bronz (pl. IX/7), de tip transilvănean, similar cu cel prezentat anterior. Celtul, cedat muzeului din Bistriţa în 1981, se datează la sfîrşitul epocii bronzului (Bronz D).

²³ I. Marţian, *Rep.*, p. 461; *idem*, *Ţara Năsăudului*, p. 13; D. Berciu, *RevArh.*, V/1, 1942, p. 50, nr. 348; M. Roska, *ErdRep.*, p. 199, nr. 90; Şt. Dănilă, G. Marinescu, în *FI*, 3, p. 18, pl. X/6.

²⁴ M. Roska, *Közl.*, I/1941, nr. 227; *id.*, *ErdRep.*, p. 209, nr. 26; P. Roman, *Cultura Coţofeni*, Editura Academiei, Bucureşti, 1976, p. 83, nr. 246/19.

Pl. IX. — 1 Căianu Mic; 2 Galații Bistriței; 3 Sînnicoară; 4 Ciceu-Corabia; 5 Vermeș; 6 Orheiu Bistriței; 7 Pinticu. Mărimea 1/2.

SĂRAȚEL (COM. ȘIEU-MĂGHERUȘ)

Pe teritoriul satului, cu ocazia exploatării pietrișului în albia Șieului, în anul 1977 a fost găsit întâmplător un topor perforat (pl. V/6), prelucrat din andezit. Toporul are o formă ovoidală cu tăișul arcuit și ascuțit. Dimensiuni: L. = 9,5 cm; Muz. Bistrița, inv. 12.859. După forma și calitatea materialului din care a fost prelucrat, toporul se datează în perioada de tranziție spre epoca bronzului sau în epoca bronzului, fiind, așadar, cea mai veche urmă arheologică depistată pînă în prezent pe teritoriul localității.²⁵

SINNICOARA (COM. CHIOCHIȘ)

În anul 1980 a fost descoperit întâmplător pe teritoriul satului un celt de bronz cu gura îngroșată și fețele late decorate cu linii în relief. Patină verzui-roșcată. Dimensiuni: L. = 10 cm; Muz. Bistrița, inv. 13364. După formă și elemente de decor celtul se datează în Ha B₂ (sec. IX î.e.n.).

ȘANȚ

În anul 1976 pe teritoriul satului a fost descoperit întâmplător un topor perforat (pl. V/7) de formă ovoidală prelucrat dintr-un diorit cenușiu-verzui. Dimensiuni: L. = 9,2. Colecția satească Șanț. După formă și tehnică de execuție toporul este databil în perioada de tranziție spre epoca bronzului, fiind astfel cea mai veche descoperire arheologică semnalată pînă în prezent pe teritoriul satului Șanț²⁶.

ȘIEU

În vatra satului a fost descoperit întâmplător în 1978 un topor perforat (pl. VI/1) de formă ovoidală prelucrat dintr-o gresie cuarțitică neagră. Dimensiuni: L. = 11,5 cm. Colecția școlară Șieu. Toporul este databil la sfîrșitul neoliticului sau în perioada de tranziție spre epoca bronzului.

²⁵ Descoperiri din perioade mai recente (prima epocă a fierului, dacică și romană) au fost făcute pe „Cetate” sau în împrejurimile acesteia. Vezi, între altele, M. Roska *ErdRep.*, p. 267, nr. 163; N. Vlăssă, Șt. Dănilă, în *Materiale*, 8, 1962, p. 341 și urm.; G. Marinescu, Șt. Dănilă, în *FI*, 3, p. 68 și urm., cu ilustrația.

²⁶ Informațiile mai vechi privind unele descoperiri și urme arheologice la Șanț sînt nesigure. Pentru unele rectificări vezi și M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, Editura Academiei, București, 1977, p. 117.

ȘIEU-MĂGHERUȘ

Dintr-o descoperire întâmplătoare făcută în 1977 pe teritoriul satului, în colecția Ioan Rusu din Livezile a ajuns un topor neperforat (pl. VI/2), oval în secțiune transversală și avînd tășul arcuit și ascuțit. Dimensiuni: L. = 8 cm. Toporul se datează în epoca neolitică și a aparținut probabil comunității a cărei așezare se afla la circa 300 m nord-est de gara CFR.

ȘIEU-ODORHEI

În primăvara anului 1978, în punctul „Podereiul Odorheiului” a fost descoperit întâmplător un topor perforat (pl. VI/3), prelucrat dintr-un diorit cenușiu-verzui. Toporul are o formă ovoidală, tășul arcuit și ascuțit. Dimensiuni: L. = 11 cm. Colecția sîtească Șieu-Odorhei. După formă toporul se datează în perioada de tranziție spre epoca bronzului sau în epoca bronzului. Potrivit acestei datări, toporul trebuie pus în legătură cu comunitățile omenești contemporane ale căror urme au fost identificate prin cercetări de suprafață și descoperiri izolate pe teritoriul satului.²⁷

ȘINTEREAG

Cu prilejul unei cercetări de suprafață efectuate în 1977 pe teritoriul stațiunii neolitice identificată anterior în punctul „Pe Cremene” am găsit un nou topor de piatră (pl. VI/4), neperforat. Piesa este lucrată dintr-o marnă calcaroasă, are o formă trapezoidală, tășul lățit și arcuit. Dimensiuni: L. = 8,3 cm. Muz. Bistrița, inv. 12.876.

ȘIRIOARA (COM. ȘIEU-ODORHEI)

Dintr-o descoperire izolată făcută în 1978 în punctul „Rîtul Șiriorii” în muzeul din Bistrița (inv. 12.880) a ajuns un topor de piatră (argilit) neperforat (pl. VIII/4), de formă trapezoidală, oval în secțiune transversală, cu tășul arcuit și ascuțit. Dimensiuni: L = 8,8 cm. Toporul se datează în neolitic.

ȘOIMUȘ (COM. ȘIEU)

În anul 1965 în punctul „Pe Vale”, în albia Șoimușului, a fost găsit un topor masiv de piatră (pl. VII/5), perforat, lățit în zona orificiului de înmănusare și cu muchia ovală. Toporul a fost lucrat cu grijă dintr-un andezit cenușiu-roșcat. Dimensiuni: L. = cca 24 cm. Piesa a fost achiziționată pentru muzeul din Bistrița în 1979 (inv. 13.369). După formă, dimensiuni și calitatea

²⁷ Material inedit în muzeul Bistrița și colecția sîtească Șieu-Odorhei.

materialului cea mai probabilă datare ni se pare a fi aceea a perioadei de tranziție spre epoca bronzului sau începutul epocii bronzului. Facem precizarea că toporul este și prima descoperire arheologică semnalată pe teritoriul satului Șoimuș.

TELCIU

Dintr-o descoperire întâmplătoare făcută pe teritoriul satului, prin anii 1975—1976, în colecția școlară din localitate a ajuns un topor perforat prelucrat cu grijă dintr-un menilit cafeniu-roșcat. Toporul (pl. VI/5) are o formă oval-alungită, tăișul arcuit și ascuțit. Dimensiuni: L. = 10,7 cm. Actualmente piesa se păstrează în muzeul Bistrița (inv. 12.882). După formă și tehnică de execuție, toporul se datează la sfârșitul neoliticului sau în perioada de tranziție spre epoca bronzului. Precizăm că toporul, acum prezentat, este și prima descoperire arheologică semnalată pe teritoriul comunei Telciu.

VERMEȘ (COM. LECHINȚA)

a) În toamna anului 1977, cu prilejul unei cercetări de suprafață pe care am efectuat-o împreună cu C. Gaiu în punctul „Pe Toacă” am descoperit alături de materiale ceramice databile în neolitic, perioada de tranziție spre epoca bronzului (Coțofeni) și epoca bronzului (Wietenberg și Noua), două topoare neolitice de piatră. Unul dintre topoare (pl. VI/6), neperforat, de formă trapezoidală, a fost lucrat dintr-un șist argilos cafeniu. Piesa a fost deteriorată cu ocazia arăturilor din 1977. Dimensiuni: L. = cca 12 cm; inv. 12528. Celălalt topor (pl. VI/7), lucrat dintr-un dolomit verzui, are forma caracteristică topoarelor de mină neperforate fapt ce dovedește că perforarea de la partea superioară este ulterioară și menită să permită reutilizarea toporului. Dimensiuni: L. actuală = 6,1 cm; inv. 12529.

b) În punctul „Glodeț” a fost descoperit întâmplător un celt (pl. IX/5) de bronz cu gura îngroșată și corpul svelt, ușor bombat la partea superioară Patină verzuie. Dimensiuni: L. = 11,3 cm; adâncimea golului = 5,2 cm. Colecția școlară Vermeș. Celtul se datează în Ha B (sec. X—IX î.e.n.).

c) În anul 1979 în punctul „Silozuri” a fost găsit întâmplător un topor fragmentar (pl. VII/1) de marnă cenușie. Toporul, rupt din vechime, este de formă ovoidală și avea tăișul arcuit. Dimensiuni: L. actuală = 8,5 cm. Colecția școlară Vermeș.

VISUIA (COM. MICEȘTII DE CÎMPIE)

a) În anul 1979 a fost descoperit întâmplător în punctul „Fundoaie” un topor neperforat (pl. VIII/2), de formă trapezoidală cu tăișul arcuit și ascuțit. Toporul, lucrat îngrijit dintr-o marnă cenușiu-negricioasă, se datează în neolitic. Dimensiuni: L. = 9,7 cm. Colecția școlară Budești.

b) Dintr-o descoperire întâmplătoare făcută pe teritoriul satului în colecția școlară Dumitrița și apoi de aici, prin donație, în muzeul din Bistrița

(inv. 13.323) a ajuns un topor perforat (pl. VIII/3) lucrat dintr-un calcar marnos cenușiu. Toporul, în formă de pană, are tăișul drept și ascuțit. Dimensiuni: L = 9,6 cm.

După formă și tehnică de execuție toporul se datează la sfârșitul neoliticului sau în perioada de tranziție spre epoca bronzului. Așezări din aceste perioade au fost identificate în mai multe puncte de pe teritoriul satului Visuia²⁸. Topoarele acum prezentate, ca și cele mai anterior semnalate²⁹, trebuie puse în legătură cu una dintre aceste comunități umane.

VIȚA (COM. NUȘENI)

În colecția școlară din localitate, organizată de învățătorul Szabó Lajos, au intrat în ultimii ani, din descoperiri întâmplătoare, mai multe materiale arheologice din care prezentăm cu acest prilej următoarele piese:

1. Un topor perforat (pl. VIII/1), păstrat întreg, de formă ovoidală, lucrat dintr-o marnă negricios-roșcată. Dimensiuni: L. = 10 cm. Toporul a fost găsit în punctul „Podulari“.

2. Un topor perforat (pl. VII/3), fragmentar, lucrat dintr-o marnă cenușie, de formă ovoidală.

3. Un topor perforat (pl. VII/2), fragmentar, de formă ovoidală, lucrat dintr-o gresie cenușie, cu tăișul arcuit și ascuțit.

4. Topor perforat (pl. VII/4), fragmentar, de formă ovoidal- alungită, lucrat dintr-un diorit verzui. Dimensiuni: L. actuală = 7 cm.

Topoarele de piatră, ca și cele semnalate anterior pe teritoriul localității³⁰, se datează în perioada de tranziție de la neolitic spre epoca bronzului și aparțin, probabil, culturii Coțofeni.

ARCHÄOLOGISCHE FORSCHUNGEN UND ENTDECKUNGEN IM KREIS BISTRIȚA-NĂSAUD

(Zusammenfassung)

In Verfolgung älterer Ziele (siehe *File de istorie*, 3, 1974, S. 11—55; S. 65—88; S. 443—451; *Arhiva Someșană*, Năsăud, 3, 1975, S. 302—333; *File de istorie*, 4, 1976, S. 24—56 usw.) legt der Verfasser neue, in den letzten Jahren im Kreis Bistrița-Năsăud gemachte Funde von Stein-, Kupfer- und Bronzegegenständen vor. Wenn auch die meisten Gegenstände aus Einzel- und Zufallsfunden stammen, hielt es der Verfasser doch für angebracht, sie durch Veröffentlichung bekannt zu machen; dadurch bietet er den Fachwissenschaftlern neuen unveröffentlichten Fundstoff und liefert gleichzeitig zusätzliche Beweise für die intensive Besiedlung des betreffenden Gebiets.

²⁸ În vatra satului cu prilejul lucrărilor de amplasare a fundațiilor noului local de școală au apărut materiale ceramice neolitice și de tip Coțofeni. Ceramică Coțofeni a fost găsită, de asemenea, în punctele „Pădurea Cornilor“, „Poderei“ și la „Țigla“.

²⁹ Șt. Dănilă, G. Marinescu, în *FI*, 3, p. 13, pl. III/3; *FI*, 4, p. 38, pl. XIV.

³⁰ E. Orosz, *Szolnok-Doboka megye őskori leleteinek repertóriumma...*, I, Dej, 1900, p. 108; M. Roska, *Közl.*, I, 1941, p. 83; idem, *ErdRep.*, p. 304, nr. 74; Șt. Dănilă, G. Marinescu, în *FI*, 3, p. 20/55; pl. IX/1.

CONSIDÉRATIONS SUR LA ROMANISATION EN DACIE

D. PROTASE

Pour nous, les Roumains, le seul peuple roman de l'Europe sud-orientale, la romanisation du territoire et de la population daco-gétique dans l'antiquité a une importance tout à fait particulière, parce que ce processus qui a eu lieu dans les contrées carpatho-danubiennes-pontiques se trouve au fondement de la formation et de l'apparition du peuple romain sur l'arène de l'histoire.

En ensemble, la romanisation des peuplades autochtones représente un processus historique de grandes proportions et avec des conséquences géantes, comparable, du point de vue de l'importance, à l'indo-européanisation des IIIe—IIe millénaire av.n.è. et à la migration des peuples du Ier millénaire n.è. En relevant l'importance et la complexité de la romanisation, tant que phénomène historique, il faut remarquer le fait qu'auprès de ses traits généraux, la romanisation a quelques particularités conditionnées par l'endroit, le temps et la base ethnique sur lesquels elle s'est développée.

L'on connaît des cas où la romanisation a éliminé les différences entre les autochtones et les Romains, dans le plan de la culture matérielle, de la vie politique et religieuse, et le latin, dans les conditions d'un milieu ethnique extrêmement diversifié, s'est imposé comme le seul moyen de communication. Il y a pourtant des endroits où la romanisation n'a pas réussi à effacer beaucoup de caractéristiques régionales, où elle n'a pas détruit les sentiments „nationaux“ qui parfois ont violemment éclaté. On ne peut ignorer que de degré de développement historique plus avancé de certaines populations européennes influencées par la culture et la civilisation romaine, a beaucoup facilité l'assimilation et la manière de la vie romaine provinciale, la romanisation. Le succès ou l'échec de la romanisation, son rythme plus rapide ou plus lent doivent être mesurés en fonction d'autres facteurs aussi, comme les sentiments ethniques, de liberté et d'indépendance, le caractère guerrier ou pacifique des populations, leurs idées religieuses et philosophiques, les traditions locales, le degré de développement dans l'organisation socio-politique et l'existence ou, par contre, l'absence d'une langue commune. Chacune de ces conditions ou leur ensemble a eu une certaine valeur dans le comportement et l'attitude des autochtones envers la domination romaine. En fonction des situations

* En romain, l'étude est paru dans la revue *Transilvania* (Sibiu), an. IX (LXXXVI), 6/1980, p. 53—56.

concrètes, la romanisation s'est accomplie ou non, a réussi à se maintenir à travers les siècles, en participant aux nouvelles synthèses ethniques, ou est disparue de ces régions dans lesquelles elle s'est parfaitement réalisée dans l'antiquité.

Un trait essentiel, typique, pour la romanisation, consiste dans la disparition graduelle des langues autochtones et leur remplacement par le latin vulgaire. Bien que les changements dans la culture matérielle aient en leur importance et leur reflet sur le plan ethnique et linguistique, pourtant une communauté ethnique était caractérisée dans l'antiquité par la langue, secondée de coutumes, de croyances religieuses et, en général, de la façon de vivre et de penser.¹

Il ne faut pas perdre de vue qu'ils persistent encore — enrégistrant même un réviriment le dernier temps — des conceptions qui mettent en doute ou repoussent définitivement la possibilité même de la romanisation des peuplades autochtones de diverses provinces de l'Empire romain, y compris la Dacie.² Les savants qui soutiennent ces idées exagèrent le plus souvent la résistance des indigènes à la romanisation, en oubliant que l'antiquité n'a pas connu le nationalisme et le rassisme, ni la lutte de libération des peuples, telle qu'elle est connue dans le monde moderne. Quand même, les adeptes de la thèse de nonromanisation ne pourraient jamais nier l'existence des peuples neolatins et des langues romanes qui sont le produit direct de la romanisation des populations autochtones. Il ne faut pas ignorer la différence qui existe entre la romanisation proprement dite et son maintien, parce que — l'on sait — l'aire géographique de la romanité pendant l'antiquité était beaucoup plus étendue que celle occupée aujourd'hui par les peuples néolatins de l'Europe, situation où l'on est arrivé par une succession de récessions.

Après ces considérations générales, il faut analyser le concept de „romanisation“ dans le cas de la Dacie.

Nous voyons dans la notion de „romanisation“ deux traits fondamentaux du même processus unitaire, c'est-à-dire: 1) la colonisation du territoire daco-gétique avec population romanisée, latinophone, venue de tous les coins de l'Empire romain, c'est-à-dire, la romanisation par colonisation; 2) l'assimilation des autochtones daco-gètes au fur et à mesure ceux-ci aient adopté le latin, la façon de vie romaine provinciale, qu'ils aient emprunté les cou-

¹ Pour ce qui est des considérations vis-à-vis de la romanisation, ses facteurs et ses conditions concrètes d'évolution: F. Haverfield, *The Romanisation of Britain*, IIIe édition, Oxford, 1923; S. N. Miller, *The Romanisation of the West*, Oxford, 1935; V. Chapot, *Le monde romain*, Paris, 1937; I. A. Richmond, *Roman and Native in Roman Britain*, Nelson, 1958; A. Garcia Y Bellido, *Die Latinisierung Hispaniens*, dans *ANRW*, I, 1973, p. 462—500; H. —G. Pflaum, *La romanisation de l'Afrique*, dans *Vestigia*, 17, 1973, p. 55—72; *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde ancien. Travaux du VIe Congrès International d'Etudes Classiques (Madrid, Septembre 1974)*, Bucarest—Paris, 1976; S. Frere, *Britannia. A History of Roman Britain*, London—Henley, Boston, 1978.

² En ce sens, nous mentionnons: A. Alföldi, *CAH*, XI, 1956, p. 551—554 (particulièrement la partie concernant la Dacie); A. Mócsy, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapest, 1970, p. 199—256; M. Bénabou, *La résistance africaine à la romanisation*, Paris, 1976. Cf. et *Assimilation et résistance...*, *passim*.

tumes et la civilisation romaine, en changeant ainsi leur mentalité et même leur être ethnique.

Dans le cas de la Dacie, nous partons de la prémisse considérée juste que la romanisation, avec ses deux aspects, y a été pleinement possible et est devenue une réalité qui peut être démontrée à l'appui des documents.³

Il est connu que la plupart de la Dacie de Décébal, conquise à l'effort de deux guerres difficiles (101—102 et 105—106) et transformée par Trajan en province romaine (en 106), a été séparée du monde des peuples libres du nord du Danube et encadrée organiquement dans la communauté socio-économique, politique, administrative et culturelle de l'Empire romain. De cette date et jusqu'à Aurélien, quand l'appareil d'état romain a été retiré au sud du Danube (274—275), l'histoire de la Dacie sous occupation romaine n'est que l'histoire d'une province de l'Empire. Tout comme dans les provinces plus anciennes, les Romains y ont introduit leurs relations sociales, les formes propres d'organisation politique, militaire et administrative, leur culture et civilisation, la langue latine, c'est-à-dire, tout le système d'organisation et la manière de vie romaine provinciale. Mais les nouvelles structures socio-économiques et politico-organisatoriques, les formes de vie et les produits romains de toutes sortes arrivés en Dacie y sont entrés en contact avec la population dacique, avec ses anciennes formes d'organisation, avec la civilisation, les mœurs et les traditions locales. Dans les territoires romains du nord du Bas-Danube se rencontraient deux systèmes sociaux et économiques différents, deux civilisations inégalement développées.

Il faut voir dans ses traits généraux, quelle était la situation démographique en Dacie, quels rapports se sont établis entre les Romains conquérants et les Daces vaincus, comment ont évolué ces rapports et à quels résultats ethno-culturels et linguistiques est-on arrivé pendant les 17 décennies d'existence de la province carpatique.

En Dacie, tout de suite après la conquête, il a commencé une colonisation massive réalisée par l'état mais aussi par l'initiative privée. Trajan tout d'abord et puis les empereurs suivants ont beaucoup stimulé la colonisation et, encore plus, lui ont imprimé un caractère organisé. Les richesses de la Dacie attiraient comme un mirage les foules de colons. L'ampleur et la rapidité de la colonisation ont été une réalité imposée par plusieurs facteurs, parmi lesquels la création d'une forte romanité nord-danubienne a constitué la préoccupation fondamentale des autorités.

³ La romanisation de la Dacie est une réalité indiscutable pour tous les historiens roumains (A. D. Xenopol, D. Onciul, N. Iorga, V. Pârvan, C. Daicoviciu, R. Vulpe, Gh. Ștefan, D. Tudor, M. Macrea, I. I. Russu, P. P. Panaitescu, C. C. Giurescu, Șt. Pascu et beaucoup d'autres de la génération plus jeune), qui sont généralement les adeptes de la continuité des populations autochtones et de leur romanisation.

Pour le processus de romanisation en Dacie: V. Pârvan, *Inceputurile vieții romane la gurile Dunării*, IIe édition, (soignée par R. Vulpe), Bucarest, 1974; C. Daicoviciu, *La Transylvanie*, p. 139—164; idem, *Romanizarea Daciei*, dans *Apulum*, VII, 1968, p. 261—272; M. Macrea, *Viața passim*; I. Winkler, *SCIVA*, 25, 4, 1974, p. 497—515; N. Gudea, dans *Apulum*, XIII, 1975, p. 95—111; D. Tudor, *OltRom⁴*, *passim*; H. Mihăescu, *La langue latine dans les sud-est de l'Europe*, Bucarest—Paris, 1978, p. 157—168.

Une telle réalité est prouvée par la présence, même des premières décennies après la conquête, d'une armée nombreuse (légions et troupes auxiliaires), par l'édification d'un vaste réseau de chemins, par l'existence de bonne heure des villes et même par la fondation d'une capitale, Colonia Ulpia Traiana Dacica Sarmizegetusa. La colonisation massive et consignée par Eutrope aussi, qui affirme que *Traianus, victa Dacia, ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes collendas*.⁴ Le même auteur précise que l'empereur Hadrien ait projeté au commencement de son règne l'évacuation de la Dacie mais, étant conseillé par des amis, y a renoncé *ne multi cives Romani barbaris traderentur*⁵.

Tout comme dans d'autres provinces limitrophes, en Dacie ont stationné un bon nombre de troupes (trois légions et beaucoup de formations auxiliaires) ayant approximativement 55.000—60.000 de soldats, auxquels on ajoutait leurs familles qui vivaient dans les villes ou dans les établissements civils des camps.⁶ A côté de la foule des militaires et de leurs familles, dans la nouvelle province sont venus beaucoup de colons, employés de l'appareil administratif et des diverses exploitations des richesses du sol et du sous-sol dacique, des marchands et des artisans, des hommes d'affaires, des membres du corps sacerdotal, des esclaves.

Le nombre des villes (*municipia* et *coloniae*, dont cinq avec *ius Italicum*) a accru à 11 (*Ulpia Traiana*, *Apulum* I et II, *Napoca*, *Potaissa*, *Porolissum*, *Ampelum*, *Tibiscum*, *Dierna*, *Drobeta*, *Romula*) et quelques-unes ont été fondées pendant le règne de Trajan même (*Ulpia Traiana*) ou au commencement du règne d'Hadrien (*Napoca*, *Drobeta*)⁷.

Les établissements ruraux fondés par colonisation (*vici*, *pagi*) les stations balnéaires, les *villae rusticae* sont nombreux, sans parler des établissements civils qui appartiennent aux camps, tellement peuplés⁸. La population venue en Dacie (civils, militaires) était déjà forte nombreuse sous le règne de Trajan.

L'origine ethnique et territoriale des colons est extrêmement diverse, *ex toto orbe Romano*, d'après l'opinion bien fondée du même Eutrope⁹. Cela a fait que certains spécialistes doutent de la romanité de la plupart des colons, en soutenant que la Dacie ait été colonisée surtout avec des éléments nonromanisés¹⁰. Les réalités documentaires prouvent, par contre, que les nouveaux venus sur la terre dacique étaient, dans leur plus grande partie, des gens qui parlaient le latin, vivaient en manière romaine, étaient les porteurs de la culture et de la civilisation romaine, les propagateurs actifs de la romanité parmi les autochtones. Les inscriptions sur pierre, les tablettes en

⁴ Eutrope, VIII, 6, 2.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Au sujet de l'armée de la Dacie romaine: V. Christescu, *Istoria, passim*; W. Wagner, *Dislokation*; C. Daicoviciu, *La Transylvanie*, p. 104—118, I. I. Rusu, *SCIV*, 23, 1, 1972, p. 63—77; M. Macrea, *Viața*, p. 170—218; D. Tudor, *OltRom*⁴, p. 325—357.

⁷ Sur les villes et l'urbanisme en Dacie: M. Macrea, *op. cit.*, p. 116—149; D. Tudor, *OTS*, p. 17—187.

⁸ Cf. *TIR*, L. 34, Budapest, 1968, L. 35, București, 1969.

⁹ Eutropius, *loc. cit.*

¹⁰ Cf. la note 2.

cire, des diplômes militaires¹¹ et d'autres catégories de documents prouvent la provenance d'un grand nombre de colons des régions depuis longtemps romanisées: la Hispanie, la Gaule, la Dalmatie, la Mésie Supérieure et beaucoup d'autres. On a apporté dans la zone aurifère des Carpates Occidentaux (Apuseni) beaucoup de colons illyriens dalmates — *Pirustae*, *Baridustae*, *Sardeates* — qui sont bien attestés épigraphiquement et archéologiquement¹². Les familles d'origine italique, *Cominii*, *Domitii*, *Varenii*, *Servii*, sont aussi attestées par les inscriptions, surtout dans les villes. Les Italiques (employés, marchands, artisans) semblent ne manquer ni dans le milieu rural. Pourtant le nombre des Italiques est réduit. Trois quarts des anthroponymes des inscriptions sont romaines ou d'aspect romain. L'archéologie montre qu'à Cașolț et à Calbor, dans la région de l'Olt transylvain, il s'agit d'une colonisation de norico-pannoniens, accomplie déjà dans l'époque de Trajan — Hadrien, et à Apold (dép. de Sibiu), Sighișoara et probablement dans quelques autres endroits de la vallée de Tîrnava Mare (Micăsasa, Medias) on trouve des communautés des populations illyriennes et pannoniennes. On y pourrait apporter encore des exemples surtout concernant la population urbaine et les militaires des troupes auxiliaires, mais aussi envisageant la population de quelques établissements ruraux (Cristești, Morești, Miercurea Sibiului, Cioroiu Nou) ou miniers (Brad, Teliuc, etc.).

Il est hors de doute qu'en Dacie sont venus beaucoup d'orientaux ou de gens des territoires de langue et culture grecque, soit militaires, soit civiles, qui se sont établis surtout dans les centres urbains et dans la région aurifère d'*Alburnus Maior*. L'onomastique des inscriptions, les temples et les divinités adorées le prouvent très bien.¹³

Il ne faut pas oublier que même ceux-ci parlaient le latin et que, sauf de rares exceptions, ils aussi ont rédigé des inscriptions publiques et privées en latin. D'environ trois mille inscriptions connues aujourd'hui en Olténie, Transylvanie et Banat, seulement trente-sept sont en grec et à peine sept en langue palmyrénienne. C'est généralement connu et reconnu que les réalités de la vie même ont fait que le latin soit la langue commune pour tous les habitants des provinces. Il ne s'agit en Dacie d'un bilinguisme (le latin — le grec) qu'au plus dans le cadre familial, limité.

Le caractère éterogène de la population de Dacie est reflété par l'onomastique des inscriptions où les plus de trois mille noms de personnes, d'après les statistiques actuelles, se repartient ainsi: romains — plus de 2000 (70—75%), gréco-orientaux — plus de 420 (15—16%), illyriens — 124 (4%), thraco-daci-

¹¹ Pour les inscriptions de Dacie, à part *CIL*, III, voir le nouveau recueil *IDR*, dont sont apparus les tomes I (1975), II (1977), III/1 (1977), III/2 et V (1980). Les tablettes cirées et les diplômes militaires sont largement publiés par I. I. Russu dans le premier tome.

¹² Sur les Illyriens en général, I. I. Russu, *Ilirii*, Bucarest, 1969. Quant aux Illyriens en Dacie, D. Protase, *SCIVA*, 20, 4, 1978, p. 497—503 et dans *Godišnjak* (Sarajevo), XVII, 1978, p. 127—135.

¹³ O. Floca, *I culti orientali nella Dacia*, *EDR*, VI, 1935, p. 204—239; M. Macrea, *Viața*, p. 358—385, Al. Popa *Culte egipțene și microasiatice în Dacia romană* (le résumé de la thèse de doctorat), Cluj-Napoca, 1979; S. Sanie, *Culte orientale în Dacia romană*, I. *Culte siriene și palmiriene*, București, 1981.

ques — environ 65 (moins de 30%), celtiques-environ 70 (plus de 20%) nord-ouest africains, égyptiens et d'autres — environ 40 (plus de 10%)¹⁴.

C'est sans doute que les anthroponymes romains n'appartenaient pas exclusivement aux Romains ou aux Italiques, mais aussi aux provinciaux romanisés ou au cours de romanisation (Celts, Germaniques, Illyriens, orientaux, Thraco-Daces), qui préféraient changer leurs anciens noms pour des noms romains (*praenomen* et *nomen gentile*).

De même, la multitude de noms grecs appartenait dans leur plupart non aux vrais Grecs, mais aux civils et aux militaires venus d'Asie Mineure, de la Syrie, de Mésopotamie, d'Égypte, de Mésie, de Thrace ou d'autres régions orientales qui ont resté même sous les Romains, dans l'aire de la langue et de la culture grecque. Les inscriptions montrent que ceux gréco-orientaux écrivaient et parlaient le latin, étaient avides d'inscriptions, élevaient beaucoup de monuments, ce qui donne l'impression que ceux-ci auraient été très nombreux en Dacie. En réalité leur nombre n'était pas si grand que les inscriptions le montrent.¹⁵ Probablement, le nombre des orientaux ait beaucoup accru à peine sous le règne de Septime Sévère.

En ce qui concerne les vétérans, dont l'origine territoriale et ethnique était extrêmement variée, ils y ont été, comme partout, des souteneurs actifs des intérêts de l'État romain, des propagateurs assidus de la romanité, de la culture et de la langue latine. Le fait que 28 de 32 diplômes militaires connus jusqu'aujourd'hui en province proviennent des camps et des établissements civils prouve que leurs titulaires ou les descendants de ceux-ci n'ont pas quitté la Dacie, ce qui est démontré d'ailleurs par beaucoup d'inscriptions. Quelques vétérans se sont installés à la campagne où ils ont créé des établissements et des fermes agricoles (*villae rusticae*), d'autres se sont établis dans les villes, même à Ulpia Traiana, partout où ils existaient des possibilités d'enrichissement et de vie. N'importe quel provincial, quoiqu'il ait été oriental, africain, germanique, celte, illyrien ou thrace, après avoir vécu pendant un quart de siècle ou plus dans l'armée, dans le service de Rome et de l'Empereur, devenait un élément fidèle aux autorités, convaincus que les structures socio-politiques et économiques existantes sont puissantes et durables.

Les enfants des vétérans embrassaient souvent la carrière militaire de leurs parents et, en commençant avec le règne de Sévère Alexandre, s'est formé une catégorie de vétérans gardiens des frontières (*limitanei*), petits propriétaires sur le limes, qui défendaient ainsi la province. Ils constituaient dans les zones des frontières de la Dacie de vrais noyaux de la romanité.

La romanité de la Dacie, malgré toutes les particularités d'une province de frontière, garde pourtant le caractère occidental, chose affirmée auparavant et toujours confirmée jusqu'aujourd'hui. Ce caractère se constate dans le plan et dans l'organisation interne des villes, dans la construction typique des édifices publics ou privés (des aqueducs, des thermes, des temples, des amphithéâtres, des villas suburbaines ou rustiques), dans les méthodes et les ma-

¹⁴ I. I. Russu, dans *Colloques internationaux du C.N.R.S.*, no. 564— *L'Onomastique latine*; Paris, 13—15 octobre 1975, Paris, 1977, p. 353—363.

¹⁵ Cf. C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 155; M. Macrea, *op. cit.*, p. 367—375.

tériaux de construction employés, dans l'adoption des divinités du panthéon romain et l'organisation religieuse des communautés, dans le domaine des arts et des courants artistiques, dans les formes juridiques, sans parler du reste de la culture matérielle, qui est d'une évidente facture romaine provinciale. Nous mentionnons qu'à Ulpia Traiana existait un *ordo Augustalium*, ayant du caractère socio-politique et religieux et que dans la capitale de la province avaient lieu les séances du *concilium trium Daciarum* pour célébrer le culte impérial. On peut conclure que la Dacie s'est organiquement intégrée dans la romanité de l'Empire dans tous les plans, même s'ils y existaient des particularités locales, déterminées par sa position géographique et par le caractère ethnique et social de sa population.¹⁶

Mais, malgré la colonisation massive, on peut parler d'une romanisation durable d'une province, seulement si elle a englobé la grande masse des autochtones. Les Daco-Gètes, par leurs relations économiques, politiques et culturelles avec l'État romain avant la conquête, ont atteint le stade de pouvoir récepter assez rapidement la civilisation romaine de moyen degré, de pouvoir apprendre plus légèrement le latin. Il s'agit donc, avant la constitution de la province, d'une longue période de pénétration économique et culturelle romaine, des prémisses de la romanisation, mais pas de la romanisation proprement dite, comme à tort on l'affirme souvent.

Après l'installation de l'armée et de l'administration romaine en Dacie, une partie de la population autochtone a été déplacée de certains territoires d'importance stratégique ou des ceux terrains fertiles qui ont été donnés aux colons. C'est ainsi qu'on explique la disparition de beaucoup d'établissements daces au moment de la conquête romaine et l'apparition d'autres nouveaux dans des régions accueillantes, situés sur les territoires des troupes auxiliaires, des légions ou des villes.¹⁷ Cette dislocation des communautés autochtones a contribué dès le début à l'introduction de l'élément indigène dans le circuit de la vie provinciale.

Tout de suite après la conquête, la terre dacique considérée *ager publicus* a été partagée d'après les lois romaines bien connues. Des morceaux de terre ont été distribués aux colons, d'autres territoires ont été attribués aux troupes, les autochtones y labourant et étant obligés de donner une partie des produits aux garnisons dont ils appartenaient. D'autres territoires agricoles, miniers ou pâturages ont été constitués en domaines impériaux et ont été donnés à bail. Une partie des terrains cultivables, surtout ceux des régions plus retirées ou moins productives (*ager stipendiarius*) ont été laissés aux autochtones, soumis aux diverses obligations fiscales et corvées. Beaucoup d'autochtones ont perdu les terres qu'il possédaient et ont dû travailler pour les conquérants, comme paysans dépendants ou esclaves agricoles. Les anciennes collectivités paysannes daces — où les pâturages, les bois et les terrains cultivables étaient employés en commun — ont été dans leur plupart supprimées, ainsi que les autochtones aient été réduits à une situation socio-économique inférieure par

¹⁶ Voir la note 3.

¹⁷ D. Protase, *ActaMN*, V, 1968; p. 509—511; idem, *Autohtonii in Dacia*, vol. I, București, 1980.

rapport aux nouveaux venus. Un sort semblable l'a eu la noblesse dace qui a perdu ses anciens droits et sa fortune, étant éloignée du gouvernement de la vie publique et amenée dans l'état de la population rurale. Le fondement socio-économique de la romanité en Dacie était constitué ainsi non par les émigrés — civiles ou militaires — mais par les autochtones.

Les grands domaines privés ou impériaux semblables à ceux d'Italie et du nord de l'Afrique, ne sont pas connus en Dacie où existent surtout les propriétés foncières petites et moyennes. Pourtant, on connaît même en Dacie la grande propriété foncière privée sous la forme de *villae rusticae*, exploitée par le travail des esclaves et des hommes libres. Sur ces domaines, appartenant aux propriétaires romains, travaillaient des autochtones aussi. En population rurale majoritaire, les autochtones sont entrés dans le mécanisme de la vie de province, fait attesté par l'ensemble de la culture matérielle. La documentation actuelle montre une puissante romanisation dans la sphère de la culture matérielle. Les outils de travail (agricoles, artisanaux, d'utilité ménagère), la céramique, les objets de parure, tout l'inventaire archéologique des établissements est de facture romaine. C'est seulement en céramique que les réminiscences autochtones apparaissent plus évidentes. Les monnaies, bien qu'elles ne soient pas trop nombreuses, sont rencontrées partout, soit comme pièces isolées, soit en trésors.¹⁸

Dans le domaine des croyances religieuses, chez les Daco-Gètes de l'intérieur de la province, il n'y a rien de concret ou de sûr (sanctuaires, autels, sculptures ou noms de divinités) qui puisse être organiquement lié à la situation comme à l'époque de la Dacie libre, sauf une seule exception: les rites et les pratiques funéraires. Dans ce domaine on constate la maintien en grande mesure de l'incinération du Latène tardif dacique. Mais les autochtones ont emprunté des colons quelques formes et pratiques sépulcrales nouvelles de type romain provincial, généralement inconnues et nonemployées par les Daco-Gètes avant la conquête romaine. Nous avons en vue les tombeaux semblables à ceux de type *bustum* et la coutume concernant „l'obole de Charon“, phénomènes rencontrés en Dacie romaine¹⁹.

Bien qu'ils n'existent pas à l'époque romaine des sanctuaires, des statues ou des inscriptions voués aux anciennes divinités des indigènes, chez les autochtones les sentiments religieux n'ont pas manqué. Ils n'ont pas renoncé à leur vieille religion, aux divinités ancestrales, parce que la religion, comme l'élément conservateur de l'idéologie, n'a été détruite nulle part par la conquête romaine et les vieilles divinités des peuplades conquises se sont tour à tour transformées en recevant des iposthase et des attributions des divinités du panthéon gréco-romain (*interpretatio Romana*). Par analogie avec d'autres provinces, où le phénomène de fusion des dieux autochtones avec les dieux romains est bien attesté, les chercheurs plus anciens roumains ou étrangers, sans réserve, soutenaient l'existence du phénomène d'*interpretatio Romana* en Dacie aussi. On a crû pouvoir expliquer la vénération des divinités Diane

¹⁸ *IstRom*, p. 356—359, 396—406; D. Protase, *Problema continuității*, passim.

¹⁹ D. Protase, *Riturile*, p. 83—121; idem, *SCIV*, 23, 3, 1971, p. 495—500.

(-Bendis?), Apollon, Esculape, Silvain, Hercule, Liber et Libera, Terra Mater, les génies et beaucoup d'autres par la romanisation rapide et profonde des autochtones.²⁰ Les dernières études, adoptant une attitude critique vis-à-vis du phénomène de l'interprétation religieuse gréco-romaine, admettent en principe la fusion des divinités indigènes avec celles romaines, mais on souligne que ce processus de mélange dans le domaine religieux est plus difficilement à démontrer avec des exemples certes²¹.

En tout cas, des épreuves matérielles péremptoires concernant la continuité des divinités ancestrales daciques sous la domination romaine n'existent pas pour le moment dans la province trajane. Ni les nécropoles rurales appartenant certainement aux Daces (Lechința, Sopor, Obreja, Locusteni etc.) n'ont rien apporté dans ce problème. Par contre, dans tous les cimetières ci-dessus nommés qui ont été systématiquement fouillés, les inscriptions et les monuments sculpturaux manquent et les inventaires funéraires (y compris la céramique) sont, dans leur plus grande partie, de facture romaine provinciale.

Cette situation de Dacie, évidemment différente de celle des régions occidentales de l'Empire (la Gaule, la Hispanie, la Bretagne, la Germanie etc.) pourrait être expliquée par le fait que la population indigène ait adopté ces coutumes et ces cultes religieux romains qui correspondent mieux à ses croyances traditionnelles. Dans ce sens, on pourrait parler même d'une synthèse religieuse daco-romaine dont l'explication est possible par la romanisation rapide. Le fait ne semble pas tellement surprenant, si l'on tient compte qu'après la conquête, les Romains ont systématiquement détruit les sanctuaires des autochtones et ont supprimé les organisations religieuses locales en réduisant au silence la population soumise, en annulant toute possibilité ou tendance de manifestation à caractère ethnique dacique. Plus tard, quand les adversités entre les vainqueurs et les vaincus ont disparu et quand la population indigène a pu exprimer librement ses sentiments religieux, elle a utilisé les formes, les noms et les représentations figurées des divinités gréco-romaines²².

Dans son ensemble, la culture matérielle de la province de Dacie est romaine par excellence, avec certaines nuances locales, imprimées par le côté autochtone, surtout dans la céramique, dans le caractère des établissements ruraux, dans le système funéraire. À cet égard, la romanisation de la province apparaît dans toute sa plénitude.

Mais la romanisation ne se réduit pas aux changements dans la culture matérielle, quelque radicaux qu'ils soient, car elle est en plus grande mesure une mutation linguistique, ethnique, de *habitus* spirituel, façon de pensée et de vie. Il est admissible que les autochtones daces qui employaient la culture

²⁰ A. V. Domaszewski, *Die Religion des römischen Heeres*, Trier, 1895, p. 54; idem, *Abhandlungen zur römischen Religion*, Leipzig, 1909, p. 134; J. Toutain, *Les cultes païens dans l'empire romain. Les provinces latines*, Paris, I, 1907, p. 262—270 et 319—326; V. Pârvan, *Getica*, p. 145—163; C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 153—155.

²¹ N. Gostar, *AIIA*, II, 1965, p. 237—254; M. Macrea, *op. cit.*, p. 378—379; M. Bărbulescu, *Dacia*, N. S., XVI, 1972, p. 203—223; S. Sanie, *ActaMN*, XI, 1974, p. 111—113; A. Bodor, *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 211—239, idem, *ANRW*, Bd. II, 1979.

²² C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 155.

matérielle romaine et qui avaient des coutumes romaines provinciales, soient arrivés assez de bonne heure à la situation de parler le latin, après avoir passé par une très normale étape de bilinguisme pratiqué dans le milieu familial et dans les relations privées. Il est connu que les inscriptions dans le monde rural de Dacie, tout comme dans d'autres provinces, sont peu nombreuses (8—10%)²³. Mais leur grande fréquence ou leur rareté, ici ou dans d'autres coins du monde romain, peut être interprétée par la situation matérielle et les habitudes de la population et non comme une preuve absolue de l'utilisation ou de la non-usage, de la connaissance ou de l'ignorance du latin. Des monuments épigraphiques et sculpturaux ont été élevés le plus souvent par des personnes plus riches, désireuses d'affirmation; ça ne veut dire pas du tout que ceux plus pauvres n'auraient pas connu et n'auraient pas parlé le latin. Le latin était connu et utilisé dans toutes les couches sociales et s'est imposé comme la seule langue de communication. La langue thraco-dace est lentement disparue, mais non sans laisser dans le roumain et dans ses dialectes balcaniques un fond lexical important (environ 10% par rapport au latin) ce qui prouve l'unité éthno-linguistique préromaine.

Tout comme en Gaule, en Hispanie, en Pannonie, après un siècle et demie d'occupation romaine, on constate en Dacie les effets et la généralisation de la romanisation dans tous les plans de vie. La romanisation y a été aussi conditionnée par quelques facteurs d'action généralement valables: l'armée, l'administration, le commerce, le recrutement local, la circulation intense des gens, des idées et des produits, les mariages mixtes, les contacts quotidiens dans le processus de travail etc. Les conditions locales et l'époque plus tardive présentaient certaines particularités qui ont pressé le rythme de la romanisation. L'octroi du droit latin (*ius Latii*) et puis celui de citoyenneté romaine sous le règne de Caracalla (en 212), l'insistance des autorités et le désir même des autochtones de devenir Romains, avec tout l'honneur et les avantages matériels propres à cette qualité, c'étaient des facteurs efficaces vis-à-vis de la romanisation. En essence, la romanisation en Dacie ne diffère pas de celle des autres provinces du centre et de l'ouest de l'Empire. Dans les inscriptions le phénomène de latinisation des Daces se reflète dans les changements des noms thraco-daces, avec ceux romains.²⁴ La disparition des noms locaux et des épithètes ethniques „Dacus“, „Geta“, „Thrax“ et la fréquence des noms comme „Ulpus“, „Aelius“, „Aurelius“ montre l'intégration des autochtones dans la romanité de l'Empire et le remplacement des idiomes indigènes par le latin. Dans les villes et les villages, dans l'armée et l'administration, dans le commerce, les transports et les ateliers, sur les terrains et dans les mines, à l'office divin, on parlait partout le latin.

La romanisation ne s'est pas réalisée uniformément dans tous les coins de la province. Du point de vue de l'intensité, elle a varié de la ville au milieu rural, de la zone des camps aux régions moins développées, du centre vers les contrées périphériques, envisageant des différences même sur l'échelle so-

²³ I. Winkler, *loc. cit.*

²⁴ C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 113—115; I. I. Russu, *AISC*, IV, 1944, p. 207—215; D. Protase, dans *Materiale*, IV, 1957, p. 319—323.

ciale. La romanisation est plus forte dans la moitié orientale du Banat et en Olténie dans les zones centrales et occidentales de la Transylvanie, mais moins profonde dans les territoires orientaux, manqués de villes, de centres économiques importants et, par conséquent, conservatrices des formes de vie traditionnelle, rustique.

En tenant compte du caractère généralement romain de la vie matérielle et spirituelle de la Dacie, de l'analogie avec d'autres provinces plus anciennes, on peut affirmer que pendant les 17 décennies de vie romaine ininterrompue, la romanisation des Daces a été un processus réel, profond et durable. Elle se reflète non seulement dans le domaine ethnique et linguistique, mais aussi dans la production économique, dans la vie sociale et spirituelle, dans l'art, la législation et dans les institutions provinciales. Les environ trois mille inscriptions latines, les monuments sculpturaux, la toponymie et la hydronymie, les vestiges archéologiques de toutes sortes, la circulation monétaire, les onze villes et leur façon d'organisation, le milieu rural en ensemble, tout prouvent pleinement la romanité de la Dacie. Pendant le IIIe siècle les différences ethniques entre les nouveaux venus et les autochtones, les anciennes adversités entre les Daces et leurs nouveaux maîtres étaient disparues, cédant leur place à une collaboration générale.

La romanisation n'a pas cessé sur le territoire de l'ancienne province avec la retraite de l'armée et de l'administration romaine au sud du Danube, sous le règne de l'empereur Aurélien, mais elle a continué et s'est accomplie comme un processus naturel au milieu de la population daco-romaine jusqu'au VIe siècle y compris. À leur arrivée dans les contrées carpato-danubiennes, les Slaves y ont trouvé une masse compacte de population romane, latinophone, élargie aussi sur les Daces libres limitrophes. Les tribus slaves immigrées sont entrées dans une cohabitation de longue durée avec la romanité locale, supérieure du point de vue numérique et culturel, dans la masse de laquelle ces Slaves se sont assimilés.

Malgré toutes les particularités, l'assimilation des Daco-Gètes à la romanité présente, dans son évolution, une multitude de ressemblances avec la romanisation des autres populations de l'Etat romain, ressemblances sorties de l'action des facteurs fondamentaux de ce grand processus historique. De telles similitudes, qui vont souvent jusqu'à l'identité, on les rencontre, par exemple, en Italie, en Hispanie et en Gaule où, par la romanisation des peuplades indigènes et par la conservation de la romanité, ont pris naissance les peuples néolatins, ainsi comme le phénomène s'est passé en Dacie²⁵.

Les peuples néolatins sont, sans exception, le produit d'une synthèse ethnique et culturelle entre les autochtones vaincus (comme substrat ethnique fondamental) et les Romains vainqueurs (comme strate), synthèse qui a mené à l'assimilation des indigènes et à la création des populations romaines provinciales latinophones: Italo-Romains, Ibéro-Romains, Gallo-Romains, Daco-Romains.

L'assimilation ultérieure des autres peuplades (spécialement les Germaniques en occident et des Slaves en orient) comme éléments secondaires (adstrat)

²⁵ Voir la bibliographie citée dans la note 1.

de l'éthnogenèse a donné une tente spécifique à la romanité, qui s'est ajoutée aux particularités existantes déjà, imprimées à la romanité par l'élément autochtone assimilé. Dans tous les cas, la romanisation s'est accomplie sur le fond de la continuité ethnique indigène. Nulle part les autochtones vaincus n'ont pas été exterminés par les Romains vainqueurs. Aucun peuple romain n'est venu dans sa patrie actuelle d'une autre part. Les Romains n'ont pas détruit les populations indigènes, mais ils ont seulement supprimé les anciennes formes d'organisation socio-économique, politique et juridique, les remplaçant par leur propre système d'organisation, celui-ci même adapté par fois aux réalités locales.

Dans le processus de la romanisation, entre le latin vulgaire et les langues indigènes il ne s'est pas produit un mélange, une synthèse, dont puisse apparaître une nouvelle langue, mais les idiomes locaux ont été remplacés par le latin vulgaire, qui les a vaincus, en s'imposant partout, sur toute l'échelle sociale. Tout comme sur un champ de bataille, dans la langue il y a aussi des vainqueurs et des vaincus. De ces langues indigènes, s'est transmis jusqu'aujourd'hui dans les langues romanes, par l'intermède du latin, un fond de mots important qui forme un pourcentage variable dans l'ensemble du lexique. L'assimilation de diverses formes simples de culture matérielle romaine a précédé partout l'adoption des éléments de civilisation plus élevée et l'appropriation du latin vulgaire par les peuples vaincus. L'assimilation des autochtones à la romanité est passée, obligatoirement et partout, par une phase plus longue ou plus courte de bilinguisme familial — privé et dans les relations entre les particuliers, mais dans le plan officiel était utilisé seulement le latin.

La conquête romaine, avec tous les inconvénients caractéristiques à toute soumission des peuples libres, a marqué pourtant un progrès dans l'évolution historique générale. Les anciennes structures locales, remplacées avec l'esclavage classique, sont graduellement disparues dans les formes de vie romaine, précurseurs de nouvelles perspectives et de synthèses ethniques bienfaisantes.

DESPRE INSCRIȚIA UNEI GEME MAGICE DE LA POROLISSUM

N. VLASSA

În anul 1959 Lucia Țeposu-David publica o gemă magică, provenind de la Porolissum, aflată în colecțiile Muzeului județean Zalău¹. Piesa — a doua de acest fel aflată în „zona Porolissum”² — se încadrează pe deplin în categoria gemelor-*abrasax*³, termen de mult intrat în uzanță, deși necorespunzător, cum vom arăta în continuare.

Ilustrînd mulajul⁴ (și nu realul avers al gemei), L. Țeposu-David scăpa din vedere faptul că ființa fantastică, anguipedo-alectorocefală, se înfățișează privirii *întoarsă*, ținînd adică atributele din mîini (scutul și biciul) invers decît ar dicta-o canoanele strict respectate de gravorii pietrelor magice. Nu este mai puțin adevărat că descrierea — făcută de autoare din punct de vedere al privitorului⁵ — „reasează” ambele atribute în mîna care, realmente, le ține: biciul în dreapta, scutul în stînga.

Pentru a nu mai reveni, considerăm utile, dintru început, cîteva scurte observații de ordin general:

La ora actuală pare clarificat faptul că toate gemele înfățișînd (cu variante iconografice nesemnificative) divinitatea anguipedo-alectorocefală sînt de văzut și de interpretat drept pietre gravate *magice*. În ciuda savantelor exegeze ale lui C. Bonner⁶, M. Nilsson⁷, A. Barb⁸ (pentru a cita doar cele mai recente lucrări)⁹, originea și semnificația exactă a anguipedo-alectorocefalului rămîn obscure, „funcționalitatea” sa pendulînd între demon, aion, demiurg, divinitate, divinitate supremă — a magicienilor în primul rînd.

Designarea sa drept *Abrasax* (Ἀβρασάξ), în coruptelă *Abraxas*, rămîne o simplă ipoteză, fundamentată numai pe constatarea că — alături de Iao, Sa-

¹ *Un nou abrasax de la Porolissum*, în *SCIV*, X/2, 1959, p. 463—467.

² Prima fusese publicată de N. Gostar — L. David, *O gemă gnostică în muzeul istoric din Cluj*, în *Activitatea muzeelor*, II, Cluj, 1956, p. 135—138.

³ *Nu abrasax!*

⁴ *Vezi SCIV*, X/2, 1959, p. 463, fig. 1.

⁵ Și nu în sens *anatomic*, cum se obișnuiește în toate lucrările moderne.

⁶ *Studies in magical Amulets*, Ann Arbor, 1950, University of Michigan Studies, Humanistic Series, XLIX, p. 57, 59, 123 sqq., 168 sqq.

⁷ *The anguipede of the magical amulets*, în *Harvard Theol. Rev.*, 44, 1951, p. 61 sqq.

⁸ *Abraxas-Studien*, în *Homages to Waldemar Deonna*, Coll. Latomus, XXVIII, Bruxelles, 1957, p. 67—86, mai ales p. 76—80.

⁹ În fapt, bibliografia subiectului e enormă, întinzîndu-se pe durata secolelor XVII—XX.

baoth, Adonai, Semesilamps, Ablanathanalba etc., etc. — vocabula Abrasax e deosebit de frecvent incizată pe gemele înfățișând hibrida ființă. De aici însă și pînă la a se putea spune că anguipedo-alectorocefalul îl portretizează, efectiv, pe *Abrasax* — supremă divinitate a speculațiilor cifric-astrologic-angelologice proprii iudeo-gnosticismului, μέγας ἀρχων-ul celor 365 de „îngerii” — este o cale lungă și, de altminteri, prin nimic justificată. Așa se și explică faptul că cele mai noi studii *neagă* legătura dintre (pe nedrept numitele!) „geme-abrasax” și gnosticism¹⁰ sau o admit exclusiv sub rezerva contaminărilor dintre basilidianismul vulgarizat și magia din antichitatea tîrzie (sec. III—IV).¹¹

În lumina celor expuse, gema ce ne reține atenția (vezi pl. X a) rămîne una dintre extrem de numeroasele piese ale genului¹². Publicînd-o, L. Teposu-David era convinsă că gema este anepigrafă și, în consecință, nici nu-i ilustră reversul. De altfel, pe revers era lipită o mică fișie de hîrtie, cu numărul de inventar: C. C. 264/1958.

La distanță de două decenii de la data publicării, reinventariindu-se piesa¹³, fișia de hîrtie de pe revers a fost îndepărtată, sub ea observîndu-se patru litere incizate (vezi pl. XI b).

Constatarea a determinat apariția unei note, în care scurta inscripție e semnalată și comentată¹⁴. Cei doi autori nu pot decide asupra caracterului celor patru litere capitale (vezi pl. XI b și XI c), socotind că ele ar putea fi ori grecești ori latine¹⁵. În fapt, ele sînt, indiscutabil, grecești. Justă este, în schimb, observația autorilor că cele patru litere sînt de citit în sens dextro-grad¹⁶.

Cînd discută însă gravarea ca atare a textului, autorii sînt persuadați de ideea că ea — gravarea — s-ar fi făcut sinistrograd. Conform acestei păreri, gravorul antic l-ar fi executat mai întîi pe A, apoi pe Γ, I și E¹⁷. Necalculîndu-și just spațiul disponibil, gravorul a ajuns, cîcă, să „înghesuie” ultimele litere (Γ, I și E), E ajungînd tocmai în marginea bordurii reversului gemei¹⁸. În consecință, nu i-ar mai fi încăput litera N, căci gravorul intenționa să scrie — în concepția autorilor — (N)EICA¹⁹. NEICA ar fi — zic autorii —

¹⁰ Nemaivorbind de pretinsul caracter „paleocreștin” al unor atare piese!

¹¹ Vezi pertinentele observații și impresionanta bibliografie pusă la contribuție de A. Delatte — Ph. Derchain, *Les intailles magiques gréco-égyptiennes*, Paris, 1964, p. 23—25 (în continuare: *IMGE!*) și, mai ales, *RAC*, V, col. 201—202, s.v. *Engel* (V — Katalog der Engelnamen, nr. 4).

¹² Vezi *IMGE* (unde se dau numai *tipuri*, nu și variantele), p. 25—42, nr. 1—41.

¹³ Care, în prezent, poartă numărul de inventar 2024.

¹⁴ Vezi Eva Lakó — Nicolae Gudea, *Despre o gemă gnostică cu inscripție din Muzeul de Istorie și Artă din Zalău*, în *ActaMP*, III, 1979, p. 449—450. (Menționăm că numele primului autor este Eva Lakó — așa cum apare, corect, în sumarul volumului, la p. 5 —, nu Eva Lakö, cum iscălește la p. 450, nici E. Lakö, cum figurează, la aceeași pagină, în colontitlu. Cit privește aversul gemei, ilustrat de autori în fig. 1 b și 1 d, a apărut, din inadvertență, cu josul în sus).

¹⁵ *Ibidem*, p. 449.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, p. 150.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

o „formă populară de pronunția (*sic* !) și scriere a cuvîntului NICA“, și întru adevărarea acestei aserțiuni fac trimitere la o lucrare a noastră²⁰.

Că aclamația NEIKA (*sic* !) apare cîteodată pentru NIKA (*sic* !) este adevărat, iar la exemplificările date mai demult²¹ pot fi adăugate și altele, chiar din texte gravate pe geme magice²². Atîta doar că NIKA sau NEIKA are, invariabil, grafia cu K (κ, *kapa*). Dimpotrivă, cuvîntul (reconstituit) ce-l propun cei doi autori are grafia cu Γ (C), ceea ce, pe litere elinești, este: Γ (sau C) = Σ, deci σ (sau ς), adică *sigma*.

Prin urmare, pe gema de la Porolissum e gravat εισα [conform reconstituirii autorilor (v)εισα], ambele cuvinte fiind total lipsite de sens în limba greacă (ca, dealtminteri, și în latină!).

Nici citirea sinistrogradă nu oferă o soluție, εισα sau (v)εισα, întoarse, dînd ασιε ori ασιε(v) — iarăși lipsite de înțeles.

Rezultă, implicit, că pe reversul gemei e scris *altceva*, mai bine zis: *altcumva* trebuiesc citite cele patru litere.

Privind textul cu pricina (vezi pl. XI b—c) observăm că primele trei litere (E, I, Γ) sînt de dimensiuni egale și gravate strîns una lîngă cealaltă, practic alipite. Urmează apoi un spațiu despărțitor, iar A a fost executat oarecum „aparte“, la dimensiuni ceva mai mari.

Primele trei litere dau vocabula ΕΙΓ, ΕΙς (*heis*) — „unul (este)“ — aclamație dintre cele mai frecvente, cunoscută din plin în antichitate, trecută din epoca imperială tîrzie în cea bizantină și folosită (mai cu seamă în doxologia și sistemul liturgic creștin), peste întreaga durată a Evului Mediu, pînă astăzi.

Întrucît exemplele se pot da cu sutele, este suficient a cita acele studii de sinteză ce le-au adunat, dimpreună cu principala bibliografie: H. Leclercq, în *DACL*²³, Th. Klauser, în *RAC*²⁴, și, mai ales, monumentală lucrare a lui E. Peterson²⁵. Subliniem doar faptul că, pe parcursul procesului de henoteism sincretistic ce propulsa în fruntea pantheonului din antichitatea tîrzie cîteva divinități supreme (cu atribuții mai mult sau mai puțin identice ori asemănătoare), εἷς marcă, adeseori, identificarea (identitatea) dintre ele²⁶. Cel mai comun sens al lui εἷς rămîne însă acela de subliniere a „singularizării“ unei divinități, în înțelesul *unicității sale absolute*: Εἷς Ζεὺς sau εἷς Ἄϊδης sau εἷς Ἥλιος sau εἷς Διόνυσος²⁷. Pe măsura generalizării „monoteismului“ creștin, formula εἷς Θεός ori εἷς Χριστός va ajunge cu totul obișnuită, fiind întâlnită deopotrivă în texte, pe monumente, pe pietrele funerare, pe amulete etc.

²⁰ *Ibidem*, p. 450, n. 4.

²¹ Vezi N. Vlassa, în *ActaMN*, XIII, 1976, p. 222, n. 44.

²² De pildă: *IMGE*, p. 160, nr. 209 — Πάντα νεῖκετ' ὁ Σάραπις.

²³ *DACL*, IV, 2, 1921, col. 2583—2587, s.v. ΕΙΣ.

²⁴ *RAC*, I, s.v. Akklamation, col. 230, nr. 18.

²⁵ EIC ΘEOC, Göttingen, 1926.

²⁶ De pildă: Εἷς Ζεὺς Σάραπις sau Εἷς Βαῖτ, εἷς Ἀθώρ etc., — ambele exemple chiar pe geme magice; vezi *DACL*, IV, 2, 1921, col. 2583—2584. Pentru cea de a doua piesă, vezi și considerațiile lui W. Spiegelberg, *Der Gott Bait in dem Trinität-Amulett des British Museum*, în *ARW*, 21, 1922, p. 225 sqq., ale lui C. Bonner, *op. cit.*, p. 175, precum și *IMGE*, p. 170, la nr. 224.

²⁷ Vezi *RAC*, I, col. 230, nr. 18.

Pe categoria de piese ce ne interesează direct — gemele magice — εΙς apare, în zdrobitoarea majoritate a cazurilor, cu *aceeași grafie* ca pe gema de la Porolissum, adică avînd *sigma* de forma [, cîteodată C, niciodată Σ²⁸.

Dacă primele trei litere de pe gema ce-o discutăm nu ridică, așadar, nici un fel de probleme (nici ca citire, nici ca interpretare), rămîne să găsim o explicație pentru acel A pe care gravorul l-a executat — cum arătam mai sus — la dimensiuni ceva mai mari decît restul textului, despărțindu-l vizibil de εΙς (pl. XI b—c).

Data fiind frecvența apariției vocabulei 'Αβρασαξ (și a coruptelei 'Αβραξάς) pe cele mai diferite tipuri de geme magice²⁹, indiferent de natura scenelor gravate, socotim că pe gema de la Porolissum e de citit: ΕΙς 'Α(βρασαξ). La criteriul general de apreciere se pot adăuga două observații ce sprijină lectura ce-o propunem: 1) Adeseori cuvîntul 'Αβρασαξ, apare *prescurtat* pe geme, adică 'Αβρασα(ξ), 'Αβραξά(ς), 'Αβρασ(άξ), 'Αβραξ(άς), 'Αβρα(σαξ), 'Αβρα(ξάς) etc.; 2) Dacă se urmărește *asocierea* vocabulei 'Αβρασαξ cu diversele tipuri de scene gravate, rezultă clar că inscripția 'Αβρασαξ se ivește de cele mai multe ori pe gemele înfățișînd divinitatea angui-pedo-alectorocefală, — prezentă și pe aversul gimei de care ne-am ocupat.

A PROPOS DE L'INSCRIPTION D'UNE INTAILLE MAGIQUE DE POROLISSUM

(Résumé)

En *Acta Musei Porolissensis*, III, 1979, pp. 449—450, É. Lakó et N. Gudea reprennent une intaille „abrasax” qui a été déjà publiée, à propos de l'inscription de son revers. Les lettres de l'inscription, EI[A, sont déchiffrées comme (N)EICA, ce que les auteurs croient d'être une variante graphique pour (N)IKA, plus précisément (N)EIKA.

On prouve l'impossibilité d'une telle lecture et on propose, plus logiquement, EI[et A, c'est-à-dire ΕΙς 'Α(βρασαξ), lecture tout-à-fait compatible avec la figuration de l'avvers de l'intaille.

²⁸ Vezi *IMGE*, p. 160, nr. 208; p. 191, nr. 254 bis; p. 266, nr. 381; p. 335, nr. 514, — cu fotografii absolut concludente.

²⁹ Vezi *IMGE*, nr. 8, 9, 15, 20, 22, 24, 25, 27, 29, 30, 33, 41, 50, 92, 114, 127, 128, 148, 149, 169, 194, 201, 203, 211, 216, 257, 280, 296, 300, 301, 303, 304, 306, 312, 362, 379, 397, 411, 415, 436, 457, 485, 488, 493, 511, 512, 522.

FAUNA DIN UNELE CASTRE ȘI AȘEZĂRI DIN TRANSILVANIA (II)*

Fauna din așezarea antică de la Tîrnăvioara — „Cetate“ (jud. Sibiu)

P. GEOROCEANU, M. BLĂJAN, M. GEOROCEANU, C. LISOVSCHI

Satul Tîrnăvioara (fost Proștea Mică) este cunoscut în literatura arheologică încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea prin câteva urme de locuire preistorică, provenite din vatra și împrejurimile localității¹, la care se adaugă mormîntul de înhumăție descoperit, în 1958, pe platoul „Cetate“ și datat, pe baza inventarului, în jurul anului 300 e.n.²

Situat la circa 1 km nord-vest de sat, platoul amintit ocupă vîrfurile cel mai înalt al culmii deluroase care flanchează malul drept al râului Tîrnava Mare. Înalt de circa 500 m, Dealul Proștea se ridică la nord de orașul Copșa Mică și vîrfurile sale aplatizate constituie un important punct de observație a văii râului pînă la mari depărtări³.

În urma dispariției suprafețelor împădurite și a vegetației arborescente, pantele dinspre rîu și cele dinspre nord-vest ale dealului au suferit alunecări masive. Acțiunea de erodare și alunecare a solului a degradat versanții cu înclinări mari ai dealului, în asemenea măsură încît din platoul vîrfurilor „Cetate“ s-a păstrat intactă doar o porțiune cu dimensiunile de 68 × 10 m⁴.

Cercetările de suprafață efectuate în acest punct, în 1972 și în ianuarie 1974, au depistat în ruștile provocate de alunecări fragmente ceramice Coțofeni, precum și resturi de bordeie cu vetre de foc, cărămizi, bucăți de rîșniță, ceramică și oase de animale din epocile Latene, romană și postromană (sec. IV e.n.)⁵.

* Paul Geoeroceanu, Marin Geoeroceanu, Claudiu Lisovschi, *Fauna din castrele și așezările romane din Transilvania. Fauna din castrul Bologa, jud. Cluj*, în *ActaMP*, III, Zalău, 1979, p. 427—447.

¹ I. Winkler, M. Blăjan, *Așezarea dacică, daco-romană și prefeudală de la Copșa Mică*, în *ActaMP*, III, Zalău, 1979, p. 451 și p. 453, cu bibliografia citată la notele 5—8.

² N. Lupu, *Ein Körpergrab aus der 3. Jahrhundert bei Kleinprobstdorf-Proștea Mică*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 5, 1961, p. 161—163; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 124—125.

³ Nicolaie Josan, *Dealurile Tîrnavei Mici. Studiu geomorfologic*, București, 1979, p. 31, fig. 5; p. 72, p. 83, p. 130 etc.

⁴ Al. Ionescu, V. Sanda, M. I. Doltu, *Modificările produse în vegetația zonei Copșa Mică de poluarea atmosferei și implicațiile lor ecologice*, în *StCom*, Sibiu, 1971, 16, p. 182—189; în special p. 184—185; Ileana Buiculescu, Liliana Vasiliu, M. I. Doltu, *Influența poluanților atmosferici asupra florei și faunei din zona industrială Copșa Mică (jud. Sibiu)*, în *StCom*, 16, Sibiu, 1972, p. 233—246 și în special p. 241—242.

⁵ Periegeze efectuate de M. Blăjan și Constantin Fagure din Tîrnava.

Sondajul de salvare executat în septembrie 1974 în zona descoperirilor a avut ca obiectiv principal explorarea arheologică a platoului „Cetate”. În cursul cercetărilor s-au trasat 11 secțiuni: două pe platou, două pe val și șapte pe terasa nord-estică⁶. Materialul arheologic rezultat din secțiuni cuprinde un bordei dacic, două bordeie romane cu vatră de foc rotundă sau ovală, șapte gropi menajere (una dacică și șase romane), multă ceramică dacică și romană fină, roșu-portocalie sau cenușie, unelte de fier (cuie, dălți, piroane, scoabe etc.), obiecte de podoabă (mărgelile de sticlă, amulete de os etc.), un pieptene din lemn carbonizat prevăzut cu dinți bilaterali, arme din fier (vîrfuri de săgeți și sulite, un pilum, etc.), un fragment de lanț, pietre de rîșniță, fusaiole, un antoninian din argint de la Filip cel Tânăr, emis la Roma între anii 247—249 e.n. și resturi de faună⁷.

Studiul nostru abordează materialul faunistic provenit din nivelele de locuire Latène (dacică) și daco-romană, semnalate în așezarea antică de la Tîrnăvioara — „Cetate”, cu mențiunea că, în ultimul nivel atribuit perioadei prefeudale fauna rămîne neilustrată. În acest sens, prezentăm numai secțiunile și complexele de locuire (locuințe și gropi menajere) din care provin resturile osoase de animale, precum și informațiile stratigrafice referitoare la contextul arheologic, necesare încadrării cronologice corespunzătoare a materialului faunistic, în măsura în care observațiile noastre aduc precizări certe.

Secțiunea I ($5 \times 0,80$ m) a fost executată la extremitatea de nord-vest a platoului. În stratul de cultură, gros de 0,80 m, aflat sub humusul vegetal semnalăm urme de locuire dacice și romane și 20 fragmente din oase de animale.

Secțiunea II ($6,15 \times 0,80$ m) trasată pe extremitatea de nord-est a platoului conține sub humusul vegetal un strat de cultură gros de 0,15—0,40 m, iar între m 3,60—6,00 se conturează o groapă adîncă de 0,90 m. Inventarul secțiunii cuprinde resturi de locuire dacice și romane și 15 fragmente din oase de animale.

Secțiunea V ($5,50 \times 1,30$ m) amplasată pe terasa nord-estică a platoului frămîntat de alunecările de teren și coborît cu 11 m mai jos, conține în stratul de cultură, gros de 0,25—0,40 m, numeroase cioburi din epoca Latène și din secolele II—III e.n. și 5 fragmente din oase de animale. Între m 1,00—3,00 se conturează o groapă adîncită pînă la 1,20 m, din inventarul căreia provin numai fragmente ceramice dacice.

Secțiunea VI ($8 \times 0,80$ m) are în stratul de cultură numeroase fragmente ceramice aparținînd epocilor amintite, precum și 8 bucăți din oase menajere. La capătul de vest al șanțului, în umplutura gropii s-au mai găsit 5 fragmente din oase menajere.

Secțiunea VII ($0,70 \times 0,80$ m) este reprezentată de un inventar bogat, compus din multe cioburi dacice, romane și 10 fragmente din oase de ani-

⁶ Cercetări efectuate de Muzeul municipal Mediaș în colaborare cu Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, sub conducerea numismatei I. Winkler.

⁷ I. Winkler, M. Blăjan, *op. cit.*, p. 451—471.

male, aflate în stratul de cultură gros de 0,75—0,90 m. Resturi de oase menajere (42 bucăți) apar și în stratul brun-cafeniu-gălbui de la bază, aflat la adâncimea de 1—1,30 m, în care predomină ceramica dacică. Alte 13 fragmente osoase provin din umplutura gropii bordeiului săpat la 1,80 m adâncime, între m 4,70—9,70, care se datează pe baza ceramicii în epoca Latène. Un singur fragment de os menționăm în groapa în formă de borcan (diametrul 1,45 m), apărută între m 5,15—6,55, care pătrunde pînă la 1,30 m adâncime și aparține secolelor II—III e.n., după cum ne indică ceramica dacică și romană din inventarul său.⁸

Secțiunea VIII (11 × 0,80 m) a surprins două nivele de locuire: dacic, reprezentat prin ceramică și 2 fragmente din oase de animale, și roman, format din ceramică și cîteva fragmente din oase calcinate.

Secțiunea IX (5,50 × 0,80 m), executată pe o terasă situată la 35 m de versantul vestic, taie valul pe latura nord-estică a dealului. În stratul brun-gălbui nisipos, aflat sub humusul vegetal, alături de resturi de locuire dacice și romane s-au găsit și 22 fragmente din oase de animale. Fragmente din oase menajere s-au mai aflat în lentila de pămînt cafeniu de la baza stratului următor (15 bucăți) și pe vatra de foc a bordeiului roman, săpat la adâncimea de 1—1,20 m (14 bucăți). Conturată între m 2,80—5,80, locuința era acoperită de pămîntul de umplutură al valului, care apăra așezarea de pe platou pe laturile de nord și nord-est.

Secțiunea X (4 × 0,80 m) amplasată paralel cu o falie de pămînt avea menirea de a dezveli vatra de foc (groapă menajeră?) observată în peretele format prin alunecarea solului. În stratul de cultură de epocă romană (0,15—0,65 m) s-au găsit urme de locuire din secolele II—III e.n. și 4 fragmente din oase de animale.

Secțiunea XI (2,60 × 0,60 m), trasată pe terasa de la marginea nordică a platoului a taluzat peretele unei falii produsă de alunecări. Din stratul de cultură au ieșit la iveală vestigii romane și 12 fragmente din oase de animale, calcinate în cea mai mare parte, aflate pe vatra de foc a unui bordei din sec. II—III e.n.

Din analiza inventarului celor nouă secțiuni descrise mai sus rezultă că resturile de faună recuperate însumează 182 bucăți, reprezentînd oase și fragmente din oase de animale domestice și sălbatice, atestate în cele două nivele de locuire, după cum urmează:

1. Materialul faunistic dacic cuprinde 62 fragmente osoase recoltate din secțiunile V (5 bucăți), VII (55 bucăți) și VIII (2 bucăți).

⁸ Condițiile improprii în care s-a desfășurat cercetările nu au permis evacuarea în totalitate a conținutului celor două gropi din secțiunile V și VII și recuperarea tuturor resturilor osoase.

Tabelul 1

REPARTIȚIA
pe epoci a materialului osos provenit din așezarea antică Tîrnăvioara — „Cetate”

Nr. crt.	Specia	Total			Epoca dacică		Epoca romană	
		Numeric	Indivizi	%	Numeric	Indivizi	Numeric	Indivizi
1	Bos taurus L.	117	35	64,3	55	18	62	17
2	Ovi-caprine	44	23	24,3	6	2	38	21
3	Equus caballus L.	13	6	7,1	—	—	13	6
4	Sus scrofa domesticus L.	1	1	0,3	1	1	—	—
	Total animale domestice	175	65	96,0	62	21	113	44
1	Cervus elaphus	7	2	4	—	—	7	2
	Total general	182	67	100%	62	21	120	46

2. Materialul faunistic roman constă din 120 bucăți de oase întregi sau fragmente găsite în secțiunile I (20 bucăți), II (15 bucăți), VI (8 bucăți), VII (10 bucăți), IX (51 bucăți), X (4 bucăți) și XI (12 bucăți).

În studiul de față ne-am propus să stabilim două aspecte principale:

a) speciile de animale domestice și sălbatice reprezentate de fauna așezării de la Tîrnăvioara — „Cetate”;

b) rasa și caracteristicile corporale ale acestor specii.

Materialul faunistic, compus în majoritatea cazurilor din „resturi menajere” și foarte rar din oase întregi (tabelul 1), a fost studiat prin aprecieri macroscopice făcute asupra suprafețelor articulare și a formațiunilor de pe suprafață și prin metodele clasice de biometrie (Duerst, Kiesewalter, Boessneck)⁹. Existența unui număr atât de redus de piese osoase ne-a îngreunat munca de determinare a conformației corporale și a taliei animalelor. Genurile *Ovis* și *Capra* s-au inclus în grupa Ovi-caprinelor.

În vederea sistematizării și a simplificării descrierii, materialul osos a fost clasat pe segmente corporale și specii (tabelul 2).

⁹ J. U. Duerst, *Vergleichende Untersuchungsmethoden am Skellet bei Saugern*, in *Handbuch d. Biol. Arbeitsmethoden* Abtl. 7 *Methoden der vergl. morphol. Forschung*. H. 2, 1926, p. 125—130; I. Kiesewalter, *Skelletmessungen an Pferden zur theoretischen Grundlage der Beurteilungslehre des Pferdes*, Dis., Leipzig, 1888; J. Boessneck, *Ein Beitrag zur Errechnung der Widerristhöhe nach Metapodien massen bei Rinden*, in *Zschrft. f. Tierzüchtung u. Züchtungs biologie*, 1956, 68, 1.

Tabelul 2

REPARTIȚIA
oaselor și fragmentelor osoase pe segmente corporale și specii

Nr. crt.	Os/Fragment	Bovine	Ovi-caprine	Cabaline	Suine	Cervide
1	Ossa cranii	10	1	—	—	—
2	Mandibulae	14	—	—	—	1
3	Dentes molares	8	—	1	—	1
4	Vertebrae cervicales	2	—	—	—	—
5	Vertebrae thoracicae	1	2	—	—	—
6	Vertebrae lumbales	2	—	—	—	1
7	Sacrum	1	—	—	—	—
8	Costae	26	11	1	—	—
9	Scapulae	2	—	—	1	—
10	Humerus	7	3	—	—	1
11	Radius et ulna	4	8	3	—	1
12	Carpus	—	2	—	—	—
13	Metacarpus	4	5	1	—	—
14	Ossa sesemiidea	—	1	—	—	—
15	Phalanx proximalis	3	—	—	—	—
16	Phalanx media	1	—	1	—	—
17	Os coxae	1	1	—	—	—
18	Os femoris	9	3	—	—	—
19	Patella	—	1	—	—	—
20	Ossa cruris	13	10	—	—	—
21	Tarsus	4	—	3	—	—
22	Metatarsus	5	1	3	—	1
TOTAL		117	44	13	1	7

Descrierea generală a materialului faunistic

Bovinele sînt reprezentate printr-un număr de 117 piese osoase: 10 fragmente de splanchnocraniu, 5 fragmente de mandibulă, 8 bucăți de dinți molari, 6 fragmente de vertebre (2 cervicale, 1 toracală, 2 lombare și 1 sacrum), 26 fragmente de coaste, 21 fragmente și oase întregi de la membrul toracic (2 bucăți de scapula, 7 bucăți de humerus, 4 bucăți de radius și ulnă, 4 bucăți de matarcarpe, 3 bucăți de falange proximale și 1 bucată de falangă media), 32 fragmente de la membrul pelvin (1 bucată de coxal, 9 bucăți de femur, 13 bucăți de tibie, 4 bucăți oase tarsiene și 5 bucăți de metatars). Fragmentele de splanchnocraniu sînt constituite din zigomatic, nasal, incisiv și maxilă, de dimensiuni mici, nemăsurabile. Fragmentele de mandibulă sînt reprezentate prin porțiuni din alveole dentare și din diastemă. Fiind în stare de conservare rea, nu s-au putut face măsurători. Molarii sînt în număr de 8 bucăți, din care numai 3 molari inferiori sînt întregi, restul fiind fragmente. Pentru molarii inferiori dimensiunile feței masticatorie (lungime $\times$ lățime) sînt de 26×28 mm; 25×22 mm și 24×14 mm. După gradul de tocire apreciem că au aparținut unor animale în vîrstă de 5—8 ani. Vertebrele în totalitate sînt puternic degradate. După aspectul lor apreciem că au aparținut unor animale de talie mijlocie. Coastele sînt reprezentate numai prin fragmente destul de mici.

Oasele membrului toracic sînt atestate de 2 fragmente din scapula, constituite din unghiuri glenoide cu lățimea colului de 46 și respectiv 49 mm și dimensiunile cavității articulare de 48×36 mm. După diametrul sagital al

Tabelul 3

Măsurători ale falangel proximale la bovine

Nr. crt.	Dimensiuni : mm	Indivizi		
		1	2	3
1	Lungimea sagitală	62	63	57
2	Lățimea maximă a epifizei proximale	26	29	25
3	Grosimea maximă a epifizei proximale	30	35	31
4	Lățimea minimă a diafizei	27	23	22
5	Grosimea minimă a diafizei	22	25	22
6	Lățimea maximă a epifizei distale	25	21	24
7	Grosimea maximă a epifizei distale	21	23	19
8	Circumferința diafizei	83	80	70

cavității articulare se poate afirma că cele două fragmente osoase au aparținut unui animal de talie mijlocie. Humerusul este ilustrat de 7 fragmente de oase, toate nemăsurabile, din care 4 bucăți reprezintă epifize distale și 3 bucăți sînt porțiuni de diafiză. Radius și ulna sînt reprezentate prin 2 fragmente de diafiză deteriorate și un fragment de epifiză distală cu dimensiunile (lățimea $\times$ grosimea) de 58×39 mm. Metacarpul este constituit din 4 fragmente, din care numai 2 bucăți au putut fi măsurate: o epifiză proximală cu lățimea și grosimea de 59×36 mm și o epifiză distală cu dimensiunile de 52×28 mm. Falanga proximală este reprezentată de 3 oase întregi ale căror măsurători sînt înscrise în tabelul 3. Falanga medie este foarte degradată. Oasele membrului pelvin sînt în număr de 32 bucăți, din care 3 reprezintă oase întregi și 29 oase fragmentare. Coxalul constă dintr-un singur fragment de ilium. Femurul este constituit din 9 fragmente ce nu se pot măsura. Tibia cuprinde 13 piese osoase, din care 12 sînt fragmente și numai un singur os este întreg, avînd dimensiunile înscrise în tabelul 4. Tarsul este reprezentat prin două oase întregi de astragal, cu dimensiunile de $67 \times 41 \times 33$ mm și două fragmente de calcaneu nemăsurabile.

Studiul oaselor și fragmentelor de oase ne-au permis să identificăm un număr de 35 indivizi, din care 34 aparțin unor animale adulte, în vîrstă probabilă de 5—8 ani, iar un singur individ era un animal tînăr, cu vîrsta de aproximativ 18 luni.

După caracterele morfologice ale scheletului au fost identificați, în epoca dacică, 18 indivizi ce aparțin rasei *Bos brachyceros*. Acestea erau animale de talie mică (sub 1,20 m), cu coarne scurte și drepte și osatura gracilă. Indivizii cu o talie mai mare (1,25—1,35 m) și osatura mai puternică erau probabil masculi. Pe oasele acestor indivizi, în special pe suprafețele articulare ale

Tabelul 4

Măsurători ale tibiei la bovine

Nr. crt.	Dimensiuni : mm	Indivizi		
		1	2	3
1	Lungimea totală	—	—	325
2	Lățimea maximă a epifizei proximale	—	—	85
3	Grosimea maximă a epifizei proximale	—	—	81
4	Lățimea minimă a diafizei	—	—	37
5	Grosimea minimă a diafizei	—	—	28
6	Lățimea maximă a epifizei distale	54	61	54
7	Grosimea maximă a epifizei distale	43	45	43
8	Circumferința diafizei	—	—	110

pieselor osoase de la membre, apar urme de uzură mai pronunțate decât normal, ceea ce ar indica folosirea animalelor la munci agricole și în transporturi.

Materialul faunistic roman reprezentat prin 17 indivizi a putut să fie identificat ca aparținând rasei *Bos primigenius*. Caracterele morfologice erau evidențiate prin osatură puternică, cu epifize dezvoltate și reliefurile osoase de pe diafize foarte evidente. Talia era cuprinsă între 1,40—1,50 m. Un număr de 17 bucăți de oase și fragmente osoase, aparținând la 6 indivizi, reprezintă o rasă intermediară, provenită din metisări între *Bos brachyceros* și *Bos primigenius*, cu caractere morfologice aparținând celor două rase și cu o talie la greabăn cuprinsă între 1,30—1,40 m. Aceste animale pot fi incluse în numărul bovinelor din epoca romană.

Ovi-caprinele sînt reprezentate prin 23 indivizi, din care 21 indivizi aparțin perioadei romane, restul de 2 indivizi sînt atribuiți perioadei dacice. Ovinele aparțin rasei *Ovis aries*, iar caprinele, reprezentate într-un procent de 10%, sînt din rasa *Capra prisca*. Datorită faptului că piesele osoase sînt foarte fragmentate, după măsurătorile ce am avut posibilitatea să le efectuăm, rezultă că ovinele erau animale cu o talie mare și o conformație robustă.

Cabalinele, în număr de 6 indivizi, sînt animale cu talia de 1,50—1,70 m și conformație corporală robustă, aparținând rasei *Equus caballus robustus*. Resturile osoase de cabaline au fost găsite în stratul de locuire roman.

Suinele sînt prezente în așezare, în perioada dacică, printr-o singură piesă osoasă (un fragment de scapula). Din această cauză nu se pot face aprecieri asupra taliei și conformației corporale ale acestui individ.

Cerbul reprezentat în epoca romană prin doi indivizi adulți avea o talie în jur de 1,55 m și o constituție robustă.¹⁰

Discuția rezultatelor și concluzii

Studiul vestigiilor osteologice pe epoci, specii și rase ne permite să facem unele constatări asupra resturilor de faună recuperate din așezarea antică de la Tîrnăvioara — „Cetate”. În ciuda eforturilor noastre de a obține informații cît mai complete din materialul faunistic recoltat, lipsa unui număr mai mare de piese măsurabile ne-a permis doar o reconstituire incompletă a eforturilor depuse de-a lungul secolelor de populația dacică și daco-romană pentru creșterea și îmbunătățirea raselor de animale din Dacia.

Bovinele aparțin celor două tipuri descrise mai sus și metişilor lor. Rasa autohtonă (*Bos brachyceros*) este cunoscută în literatură ca fiind răspîndită în

¹⁰ Numărul redus al fragmentelor osoase de suine și cervide s-ar putea datora alunecărilor recente spre nord-vest a unor porțiuni masive din platou, care au afectat grav stratigrafia internă a locuințelor și gropilor menajere.

spațiul carpato-pontic¹¹. O rasă cu caractere morfologice asemănătoare a fost găsită de L. H. Habermehl în așezarea germano-romană de la Butzbach¹².

Rasa romană (*Bos primigenius*) este adusă în Dacia de coloniștii romani în sec. II e.n.. Caracterele sale morfologice sînt asemănătoare cu cele descrise și de alți cercetători în Germania¹³ și Pannonia¹⁴.

Metișii dintre rasele *Bos brachyceros* și *Bos primigenius* prezenți în număr mic în așezare (6 indivizi) ne fac să credem că ei au apărut într-o perioadă de timp relativ scurtă după cucerirea Daciei. Întrucît caracterele morfologice ale scheletului lor nu sînt identice la toți indivizii cercetați, acest fapt ne face să afirmăm că metișii respectivi nu constituiau o rasă consolidată genetic. În secolele următoare, această rasă, care între timp și-a consolidat caracterele morfologice, împreună cu rasele *Bos brachyceros* și *Bos primigenius* vor constitui materialul de bază al noii rase autohtone din Transilvania, la care a contribuit genetic și rasa locală din Pannonia (vaca maghiară albă) originară din estul Europei, care a fost adusă de către popoarele migratoare în teritoriul dintre Carpați și Tisa și în Pannonia¹⁵.

Ovinele aparțin rasei de oi cunoscută sub numele de „oaia de cupru”, răspîndită în secolele I—III e.n. în Europa centrală, de sud și în Dacia. Mai tîrziu, din încrucișarea acestei rase cu rasele de oi din Peninsula Balcanică au luat naștere varietățile autohtone țigăie și țurcană.

Cabalinele reprezintă tipul de cal roman (calul de armată). Ele au fost aduse de coloniștii sau de trupele romane și au aparținut probabil unei unități militare, care a staționat un timp în această așezare.

Resturile osoase de suine și cervide, fiind în număr redus, nu fac obiectul unor mențiuni speciale.

Din datele cercetării noastre se desprind următoarele concluzii:

1) Cercetările arheologice de la Tîrnăvioara — „Cetate” au precizat existența unei stațiuni antice locuită fără întrerupere începînd de la sfîrșitul Latene-ului mijlociu pînă în secolul IV e.n. de către un grup de daci, la care se vor fi adăugat în secolele II—III e.n. și elemente etnice romane. Așezarea amplasată pe platoul Dealului Proștița și întărită spre sfîrșitul secolului III sau începutul secolului IV e.n. pe laturile de nord și nord-est cu un val de apărare, a constituit o fortificație și un important punct de observație a văii rîului Tîrnava Mare.

2) Locuitorii așezării se ocupau cu agricultura și creșterea animalelor, în special a bovinelor și ovinelor, în scopul ameliorării raselor existente, ca și pentru nevoile agriculturii și industriei casnice.

3) Creșterea animalelor era o ocupație principală favorizată de existența pășunilor și a numeroase surse de apă ivite pe pantele dealului și în împrejurimile așezării.

¹¹ Paul Geoeroceanu, Marin Geoeroceanu, Claudiu Lisovschi, *loc. cit.*

¹² L. H. Habermehl, *Die Tierknochenfunde in römischen Lagerdorf Butzbach*, în *Saallburg Jahrbuch*, XVIII, 1959—1960, p. 67—108

¹³ *Ibidem.*

¹⁴ Bökönyi Sándor, *History of domestic mammals in Central and Eastern Europe*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974.

¹⁵ *Ibidem.*

4) Vânătoarea nu constituia o ocupație constantă.

Așadar, în urma studiului faunei din așezarea antică de la Tîrnăvioara — „Cetate”, bazat pe datele oferite de descoperirile arheologice, constatăm că a existat o preocupare permanentă a locuitorilor din Latène și epoca daco-romană de creștere și îmbunătățire a fondului genetic al raselor de animale existente, precum și a metişilor rezultați din încrucișările practicate. Această ocupație este rezultatul unei acțiuni de durată a populației băştinaşe care, alături de agricultură, practica creșterea animalelor pentru asigurarea necesarului de hrană și materii prime (piei, păr, grăsimi, etc.).

ARHEOLOGICAL AND FAUNISTIC INVESTIGATIONS AT THE ANTIC SETTLEMENT OF TÎRNĂVIOARA

(Summary)

The archeological investigations made in the years 1972—1974 in the antic settlement Tîrnăvioara-„Cetate” brought to light beside dwelling objects (ceramics, iron-objects, ornament-objects etc.) a number of 182 pieces of bone-remains of domestic and wild animals from the dacic, roman and prefeudal epochs.

After the archeological and faunistic investigations there could be formulated some conclusions: — The antic settlement of Tîrnăvioara „Cetate” was inhabited without interruption from the end of the Middle Latène till the IV century of our era, of a dacic and then daco-romanian population, that was engaged in agriculture and animal breeding (specially ovines and bovines). The bovines belong to two constitutional types: *Bos brachyceros* (the local race) and *Bos primigenius* (the race brought by the Roman colonists). The ovines belong to the race the copper sheep and finally the horses belong to the Roman horse. The breeding of pigs was made only sporadically and hunting was not a constant occupation.

II

ISTORIE

PIESE DE ARGINTĂRIE LAICĂ DIN JUDEȚUL BISTRIȚA-NĂSĂUD (sec. XVI—XVIII)

ECATERINA TELCEAN

În cadrul argintăriei laice — de uz casnic și pentru decor — primele locuri sînt ocupate de pahare și pocale. Prețuite odinioară pentru fastul oferit de alăturarea celor două metale nobile și pentru valoarea lor intrinsecă, de tezaurizare¹, astăzi prin intermediul acestor obiecte ajungem să cunoaștem și să prețuim gustul artistic desăvîrșit al vechilor meșteri aurari materializat în forme și ornament.

Fără excepție, paharele și pocalele depistate în județul Bistrița-Năsăud se află în proprietatea cultului reformat unde, ajunse prin donații, au fost asimilate în cadrul ritualului ca pahare de botez, pahare petru bolnavi, pahare pentru bărbați.

Am început prezentarea obiectelor cu *paharele simple* nu din considerentul că acestea ar putea fi, din punct de vedere cronologic, primele, ci pentru că urmărind alături de morfologie și decorul, acesta se amplifică și se îmbogățește abia pe așa-numitele *pahare cu soclu* a căror existență și ornamentație este paralelă și înrudită cu aceea a *pocalelor* transilvănene.

1. *Pahar* din argint, gravat, parțial aurit. (pl. XIV/1). Corpul cilindric, fără sprînceană orizontală la bază se evazează puternic spre buză. Imediat sub buză o bandă cu decor vegetal în vrej este cuprinsă între o linie simplă la partea superioară și un inel cuprinzînd o cunună de lauri la partea inferioară. Aproape de jumătatea corpului un brîu în relief format din două frize de mărunți crini heraldici turnați, cuprinzînd între ele o torsadă din filigran și filigran perlat. Chiar în muchia bazei paharului un al doilea brîu în relief dintr-o singură friză de crini și o torsadă de filigran.

Piesa poate fi considerată un exemplar din categoria precursorilor paharelor cu soclu — dacă luăm în discuție cele două brîuri în relief conținînd încă elemente turnate aparținînd repertoriului decorativ al vechiului soclu gotic² — sau una dintre multiplele variante ale paharelor la care decorul incizat se desfășoară într-o bandă sub buză, iar brîul median în relief are doar scop decorativ³.

¹ C. Nicolescu, *Argintăria laică și religioasă în Țările române (sec. XIV—XIX)*, București, 1968, p. 35—36; M. Bunta, în *ActaMN*, XIII, 1976, p. 330.

² M. Bunta, în *ActaMN*, XIII, 1976, p. 332—334, pl. I, II, III.

³ A. Halasu, în *ActaMN*, XVI, 1979, p. 278—279; C. Nicolescu, *op. cit.*, p. 37—38.

Dacă în ceea ce privește decorul sîntem tentați a data această piesă în prima jumătate a secolului al XVI-lea, morfologia ei — zveltețea, puternica evazare a buzei — ne face să nu o putem plasa decît către sfîrșitul acestui secol.

Oricum, în anul 1643 biserica reformată din Ciceu-Mihăiești deținea printre alte vase folosite în cadrul cultului și „un pahar de argint în valoare de 22 florini”⁴. Nu prezintă inscripție. Fără siglă de meșter. Atelier transilvănean. Datăre: a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Dimensiuni: $\bar{I}$ = 140 mm; D bază = 60 mm; D gură = 95 mm. În proprietatea bisericii reformate din Ciceu-Mihăiești (com. Petru Rareș).

2. *Pahar din argint, turnat, gravat, parțial aurit.* (pl. XIV/2). Corpul cilindric mult evazat spre buză și puțin spre bază este încins de trei benzi cu decor vegetal în vrej — sub buză, median și la bază. Suprafețele frunzelor și florilor sînt puse în valoare prin hașurare fină. La fel cu piesa descrisă anterior și la aceasta banda mediană cu decor are doar un rol decorativ. Nu prezintă inscripție. Siglă de meșter SH (?). Atelier transilvănean. Datăre: a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Dimensiuni: $\bar{I}$ = 91 mm; D bază = 47 mm; D gură = 75 mm. În proprietatea bisericii reformate din Fîntînița (com. Miceștii de Cîmpie).

3. *Pahar din argint, turnat, gravat, parțial aurit.* (pl. XIV/3). Corpul cilindric cu fundul drept este mult evazat spre buză. Decorul, grupat numai în partea superioară a paharului, se compune dintr-o bandă de vegetale în vrej din care curg, alternativ, trei lambrechine mai lungi și trei mai scurte formate tot din motive vegetale stilizate (pl. XVIII). Central, între două lambrechine mai lungi și ca o prelungire a unuia mai scurt, un ornament circular ca o floare cu multe petale. Valorația unor părți ale motivelor decorative este făcută prin hașurare și punctare fină.

Decorul cu lambrechine confirmă producția paralelă și coexistența acestui tip de pahar cu cea a paharului cu soclu în perioada Renașterii tîrzii. Nu prezintă inscripție și nici siglă de meșter. Atelier transilvănean. Datăre: a doua jumătate a secolului al XVI-lea sau la începutul celui următor. Dimensiuni: $\bar{I}$ = 120 mm; D bază = 55 mm; D gură = 85 mm.

În inventarul bisericii din Bața este amintită donația grofului Lázár József, făcută în anul 1767, cu care ocazie acesta dăruiește „un pahar de argint bogat aurit pentru împărțirea vinului”⁵. Data donației este, bineînțeles, mult ulterioară anului confecționării dacă este vorba de una și aceeași piesă.

În proprietatea bisericii reformate din Bața (com. Petru Rareș).

4. *Pahar cu soclu* din argint, turnat, gravat, parțial aurit (pl. XIV/4). Corpul cilindric ce se înalță de pe o sprînceană orizontală simplă se evazează ușor spre buză; la 1/3 din înălțime prezintă un brîu în relief, format din inele simple, care marchează linia de întîlnire dintre soclul și corpul propriu-zis al paharului și, totodată, nivelul la care se află placa ce formează fundul paharului. Soclul este nedecorat, încadrat, ca și brîul în relief, doar

⁴ *Szolnok-Doboka vármegye monográfiája* vol. II, Dej, 1900, p. 430—431, (în continuare: *SzolnDob.*).

⁵ *Idem*, p. 96.

de cîte două linii simple pe care din loc în loc se ridică cîte o palmetă. Sub buză, decorul se compune dintr-o bandă vegetală în vrej din care curg, alternativ, trei lambrechine mai mari și trei mai mici cu ornament vegetal stilizat (pl. XIX/2). Valorația elementelor acestui decor este realizată tot prin hașurare. În totalitate spațiul de sub buză afectat decorului este restrîns. Imediat sub vîrfurile lambrechinilor se află inscripția de donație, gravată cu majuscule latine: A SZ ANDRÁSI EKKLEZSIAHOZ VALÓ PHÁR ANNO 1701 P.T.M. (Pahar pentru biserica din Șieu Sfîntu anul 1701 P.T.M.)

Luînd în considerare morfologia piesei — de proporții îndesate, cu soclul formînd 1/3 din înălțime, prea puțin zveltă, cu deschiderea sprîncenei bazei mai mare decît timida evazare a buzei — motivele decorative și tehnica în care acestea sînt realizate, precum și după analogiile la care aceasta se pretează⁶, putem încadra exemplarul în categoria paharelor cu soclu din Renașterea tîrzie. Nu prezintă siglă de meșter. Atelier transilvănean. Datare: spre sfîrșitul secolului al XVI-lea. Dimensiuni: l = 154 mm; D. bază = 70 mm; D. gură = 78 mm.

În proprietatea bisericii reformate din Șieu Sfîntu (com. Șintereag), unde se află din anul 1701 cînd a fost donat, împreună cu farfuria apartînătoare, de către Zabolai István, proprietar al moșilor de la Șieu Sfîntu și Braniștea⁷.

5. *Pahar cu soclu* din argint, turnat, ciocănit, cizelat, gravat, parțial aurit. Sprînceană orizontală simplă. Corp cilindric suplu, evazat spre buză. Brîul, așezat la 1/4 din înălțime, dintre soclul nedecorat și corpul propriu-zis, format din inele în relief și încadrat de două linii incizate întrerupte din loc în loc de cîte un fleuron. Sub buză, după o bandă lăsată netedă, se desfășoară decorul grupat în patru lambrechine, formate din benzi arcuite ce se termină în volute și motivul scoicii, și care, cuprind în interiorul lor, pe un fond măuit, mărunte motive vegetale stilizate. Vîrfurile fiecărui lambrechin este alcătuit dintr-un fleuron.

Piesa ilustrează procesul de pătrundere în cadrul decorului încă neaglomerat și clar al Renașterii tîrzii a unor forme noi — scoici și volute — realizate în tehnica ciocănitului la rece, ajutîndu-ne astfel să o încadrăm din punct de vedere cronologic undeva spre începutul fazei baroce. Elementele motivului ce alcătuiește lambrechinele nu mai sînt puse în valoare prin hașurarea lor, ci se detașează acum de pe o suprafață interioară măuită. Impresia de suplețe este dată de modificările morfologice suferite de piesă: creșterea înălțimii, coborîrea la 1/4 a brîului, diferența mai mare între deschiderea soclului și cea a buzei.

Nu prezintă siglă de meșter, nici inscripție de dedicație. Atelier transilvănean. Datare: prima jumătate a secolului al XVII-lea. Încadrarea noastră cronologică concordă cu datele oferite de un inventar al bisericii din Strugu-

⁶ M. Bunta, în *ActaMN*, XIII, 1976, p. 345, pl.XVI; C. Petrișor, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 287—291; A. Halasu, în *ActaMN*, XVI, 1979, p. 280, fig. 4a.

⁷ *Szoldob.*, vol. VI, Dej, 1903, p. 40.

reni pe anul 1644 care consemnează existența unui pahar de argint⁸. Dimensiuni: Î = 160 mm; D. bază = 73 mm; D. gură = 86 mm.

În proprietatea bisericii reformate din Strugureni (com. Chiochiș).

6. *Pahar cu soclu* din argint, turnat, ciocănit, cizelat, parțial aurit (pl. XV/2). Corpul cilindric, suplu, mult evazat spre buză se înalță de pe o sprânceană orizontală simplă. Un brîu format dintr-o foaie ondulată, așezată la 1/4 din înălțime, desparte soclul de paharul propriu-zis. Decorul bogat al paharului se desfășoară pe întreaga suprafață a soclului, deasupra brîului și sub buză. După o bandă lăsată netedă, sub buză se etalează trei lambrechine compuse din volute terminate în melc, multiple cîrlige cu capăt globular și un fel de fleuron terminal ce pornește dintr-un mănunchi de trei scoici (pl. XIX/1). Același motiv dar la proporții reduse revine pe soclu și este augmentat central cu un buchet de fructe. Elementele terminale ale lambrechinelor se constituie într-o friză deasupra brîului.

Pe acest exemplar care a mai cîștigat în înălțime compoziția decorului a devenit mai amplă, mai încărcată, mai dinamică vestind, deși încă timid, tumultul baroc de mai târziu. Nu prezintă inscripție. Sigla de meșter, bătută pe placa ce formează fundul paharului, conține, într-un scut cu baza rotunjită, literele AS suprapuse sub o coroană deschisă cu trei raze și aparține auralui brașovean Andreas Schmidt (1635—1639)⁹. Dată: prima jumătate a secolului al XVII-lea. Dimensiuni: Î = 197 mm; D. bază = 85 mm; D. gură = 97 mm.

În proprietatea bisericii reformate din Jimbor (com. Chiochiș).

7. *Pahar cu soclu* din argint, turnat, ciocănit, cizelat, incizat, parțial aurit (pl. XV/3). Sprânceană orizontală simplă. Brîu format dintr-o foaie ondulată. Corpul cilindric al paharului este ușor evazat spre buza încinsă de o bandă netedă. Trei lambrechine sub formă de cartușe ovale terminate în fleuroane alcătuiesc decorul. Interiorul mățuit al acestor cartușe conține volute, un bogat motiv floral, cîrcei și ovale realizate prin incizie punctată fină (pl. XIX/3). Brîul este încadrat de două frize decorative identice formate din volute și cîrcei incizați; la partea inferioară a soclului doar o simplă linie în val presărată din loc în loc cu aceiași cîrcei. Piesa este un frumos exemplar din categoria paharelor baroce, operă a unui meșter aurar priceput. Nu reprezintă inscripție și nici siglă de meșter. Atelier transilvănean. Dată: secolul al XVII-lea. Dimensiuni: Î = 172 mm; D. bază = 67 mm; D. gură = 76 mm.

În proprietatea bisericii reformate din Delureni (com. Urmeniș).

8. *Pahar cu soclu* din argint, turnat, ciocănit, cizelat, gravat, parțial aurit (pl. XV/4). Sprânceană orizontală simplă. Brîul despărțitor situat la aproximativ 1/4 din înălțime este realizat din foaie ondulată și este încadrat de frize decorative cu fleuroane. Decorul corpului propriu-zis al paharului se desfășoară pe două registre: cel superior, de sub buză, compus din trei lambrechine formate din benzi arcuite terminate în volute și vegetale stilizate și cel inferior în care trei flori diferite, cărnoase, cu tulpini și frunze se înalță

⁸ *Idem*, vol. VII, Dej, 1903, p. 92.

⁹ V. Roth, *Kunstdenkmäler aus den sächsischen Kirchen Siebenbürgens, Goldschmiedarbeiten*, I, Sibiu, 1922.

din friza decorativă a brîului despărțitor către spațiul dintre lambrechine (pl. XXI).

Talentul și fantezia meșterului aurar au reușit, pe acest exemplar, să îmbine cu rezultate excelente tradiționalul lambrechin cu motivul floral liber, plin de viață, folosind astfel acel spațiu mare de deasupra brîului care de obicei rămânea nedecorat¹⁰.

Pe placa ce alcătuiește fundul paharului este bătută o siglă de meșter a cărei primă literă este P iar cea de a doua ar putea fi K (?). Nu putem face precizări în privința meșterului care a lucrat această piesă. Atelierul este transilvănean. Nu prezintă inscripție de dedicație. Dimensiuni: $\bar{I}$ = 170 mm; D. bază = 70 mm; D. gură = 80 mm.

În proprietatea bisericii reformate din Bistrița.

9. *Pahar cu soclu* din argint, turnat, ciocănit, cizelat, incizat, parțial aurit (pl. XVI/1). Sprînceană îngustă simplă. Brîu despărțitor din foaie ondulată cuprins între două șiruri de palmete. Soclul decorat cu mici grupuri de frunze, fructe suprapuse și cîrcei incizați punctat ce se ridică de pe o linie ondulată. Partea superioară a paharului prezintă, sub același șir de palmete, trei ghirlande de fructe așezate pe frunze de acant stilizate, legate cu panglici bogate (pl. XXII/1). Nu prezintă inscripție. Sigla de meșter PK, bătută în marginea exterioară a sprîncenei soclului. Dimensiuni: $\bar{I}$ = 160 mm; D. bază = 66 mm; D. gură = 76 mm.

În proprietatea bisericii reformate din Coldău (orașul Beclean).

10. *Pahar cu soclu* din argint, turnat, ciocănit, cizelat, incizat, parțial aurit (pl. XVI/2). Prezintă aceleași caracteristici morfologice și, în parte, decorative ca și piesa de la Coldău, fiind ieșit din mîna aceluiași meșter. Deosebirea constă în decorul părții superioare a paharului unde își înalță tulpinile trei flori — cu corole foioase și frunze învolutate, cărnoase. Sub șirul de palmete de sub buză, inscripția de dedicație: KUDUI KOVATS JANOS ADTA ISTEN DJTSOSERE SOMKERKJ ECCLesiaHOZ ANNO 1696 (Kováts János din Coldău a dat pentru slava lui Dumnezeu bisericii din Șintereag anul 1696)¹¹ (pl. XX).

Sigla — PK — bătută în marginea exterioară a sprîncenei soclului. O piesă identică, din punct de vedere morfologic și decorativ și purtînd aceeași siglă de meșter, se află la Cluj-Napoca.¹² Dimensiuni: $\bar{I}$ = 164 mm; D. bază = 65 mm; D. gură = 70 mm.

În proprietatea bisericii reformate din Șintereag.

11. *Pahar cu soclu* din argint, turnat, ciocănit, cizelat, gravat, parțial aurit (pl. XV/1); înalt și suplu, evazat atît spre buză, cît și spre bază. Nu are sprînceană orizontală. Brîu despărțitor format din mai multe inele simple. Întreaga suprafață a paharului este mătuia prin linii orizontale ondulate. De pe acest fond se detașează lambrechinele și medalioanele decorului. Soclul prezintă trei medalioane ce cuprind, într-un motiv geometric stilizat, trei măști de bărbați, intercalate de trei deosebit de bogate mănunchiuri de fructe

¹⁰ C. Nicolescu, *op. cit.*, cat. nr. 18, 19, 20, 32, fig. 25.

¹¹ *Szoldob.*, vol. VI, Dej, 1903, p. 107.

¹² A. Halasu, în *ActaMN*, XVI, 1979, p. 283, pl. I, fig. 1f, 2d, 3.

(pl. XXV/2). Deasupra brîului o friză de ove mărunte din care se ridică mici medalioane imitînd monede antice (denari romani) și fleuroane. Partea centrală a paharului cuprinde trei cartușe diferite al căror chenar și conținut sînt de o prodigioasă varietate (pl. XXV/1). Sub buza formată dintr-un inel neted se desfășoară, pe un fond mătuțit prin punctare, motivul principal al decorului: trei medalioane rotunde avînd chenar din frunze de lauri conțin trei portrete — al unei femei tinere purtînd diademă (pl. XXIV/2), al unui bărbat tînăr încoronat (pl. XXIV/1) și al unui bărbat matur purtînd armură și coif în stil antic (pl. XXIII/2) — intercalate de trei lambrechine compuse din benzi în volute ce se întretaie și încadrează un bogat mănunchi de fructe și frunze terminat în fleuron (pl. XXII/1). Deasupra medalioanelor cu personaje se află, respectînd ordinea de mai sus, un blazon de familie — o dextroșeră ținînd un pește —, inițialele TG suprapuse și, în sfîrșit, anul 1601.

Dimensiunile impunătoare și, mai ales, maniera în care este lucrat acest pahar ne fac să presupunem proveniența lui din alt atelier decît unul transilvănean, poate unul din Europa centrală sau chiar din sudul Germaniei¹³. Pentru aceasta pledează și sigla de meșter — DI — bătută pe placa ce constituie fundul paharului, însoțită de o siglă de autentificare — un potir cu bulbi forjați specific Renașterii.

Din punct de vedere al decorului cea mai apropiată analogie pentru piesa în discuție ar fi un fragment dintr-un „pocal dublu” (?) lucrat în orașul Zólyom, sub influența stilului de la Augsburg, la sfîrșitul secolului al XVI-lea sau la începutul celui următor¹⁴.

Indiferent de atelierul din care a ieșit, paharul a fost o comandă destinată ca dar de nuntă sau pentru altă aniversare. Împrejurările prin care a ajuns, ulterior, prin donație, în posesia bisericii din Reteag nu ne sînt cunoscute.

Nu prezintă inscripție. Date: 1601. Dimensiuni: I = 300 mm; D. bază = 165 mm; D. gură = 152 mm.

În proprietatea bisericii reformate din Reteag.

12. *Pocal* din argint, turnat, cizelat, incizat, parțial aurit (pl. XVII/2). Talpă circulară nu prea înaltă, netedă, ușor boselată, ce se continuă într-un bulb, neted și el, și de pe care se ridică fusul scund ornamentat cu trei umeri de susținere în formă de vrejuri, intercalați de trei măști. Cupa cilindrică, ușor evazată spre buză, prezintă sub aceasta un decor în bandă vegetală în vreji. Central pe corpul paharului, într-un medalion rotund cu chenar din cunună de lauri, un pelican în cuib cu trei pui, probabil blazonul familiei căreia i-a aparținut pocalul. Inițialele MT și MG și anul 1613 încadrează acest blazon. Nu prezintă alte inscripții. Fără siglă de meșter. Atelier transilvănean. Date: 1613. Dimensiuni: I = 205 mm; D. talpă = 73 mm; D. gură = 85 mm.

În proprietatea bisericii reformate din Uriu.

13. *Pocal* din argint, turnat, cizelat, incizat, decupat, parțial aurit (pl. XVII/1). Talpă circulară cu bordură ușor boselată ornamentată ca un șir de

¹³ *Ibidem*, p. 278, 284.

¹⁴ Divald Kornél, în *ArchErt*, XXX, (1910), p. 17—18, fig. 1.

palmete cu nervuri dese. Fus cilindric ce susține un fel de nod discoidal cu o cavetă centrală convexă. Imediat peste acesta un paner format din trei frunze decupate din foaie de argint susține cupa conică al cărei ornament se desfășoară într-o bandă în vrej sub buză. Nu prezintă inscripție, nici siglă de meșter. Atelier transilvănean. Date: prima jumătate a secolului al XVII-lea. Dimensiuni: $I = 145$ mm; D. talpă = 66 mm; D. cupă = 77 mm.

În proprietatea bisericii reformate din Bozieș (com. Chiochiș).

14. *Pocal* din argint, turnat, ciocănit, cizelat, gravat, parțial aurit (pl. XVII/4). Talpă hexalobată. Lobii boselați se continuă în piciorul împărțit în șase sectoare. Nod piriform compus din trei șiruri de ove suprapuse, crescînde ca mărime. De pe nod se ridică trei umeri de susținere, turnați, în formă de frunzulițe învolutate. Cupă conică hexalobată, exagerat de înaltă față de suportul pe care se sprijină. Sub buză, pe fiecare dintre cele șase sectoare semicirculare, același motiv vegetal stilizat cu lambrechine terminate în fleuron (pl. XXII/2).

Piesa în ansamblul ei încântă prin zveltețea și eleganța ei deși prezintă din punct de vedere morfologic o abatere de la regulile proporționalității și echilibrului între părțile componente (diametrul tălpii obiectului cuprinzîndu-se de trei ori în înălțimea lui).

Nu prezintă inscripție și nici siglă de meșter. Atelier transilvănean. Date: prima jumătate a secolului al XVII-lea. Dimensiuni: $I = 311$ mm; D. talpă = 100 mm; D. gură = 87 mm.

În proprietatea bisericii reformate din Coldău (orașul Beclean) unde se află încă din anul 1647 cînd a fost donat de către Kovács János¹⁵.

15. *Pocal* din argint, turnat, ciocănit, cizelat, incizat, aurit (pl. XVII/3). Talpă circulară boselată ornamentată cu o bandă în vrej ce se repetă și pe bulb. Pe fusul cilindric se ridică patru umeri ornamentali formați din vrejuri și mici volute turnate. Întreg corpul cilindric, ușor evazat spre buză al cupei este foarte bogat decorat cu motive geometrice și vegetale stilizate. Volutele benzilor decorative se termină în scoici și în capete de vulturi, cuprinzînd între ele corole de flori și mănunchiuri de fructe (pl. XX/2).

Dimensiunile mari ale piesei nu dăunează echilibrului ei ci îi augmentează prestanța, punîndu-i în valoare armonia îmbinării morfologice și eleganța decorului. Nu prezintă inscripție și nici siglă de meșter. Atelier transilvănean. Date: a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Dimensiuni: $I = 316$ mm; D. talpă = 108 mm; D. cupă = 112 mm.

În proprietatea bisericii reformate din Șieu-Odorhei.

16. *Pocal* din argint, turnat, ciocănit, cizelat, gravat, aurit (pl. XVI/3). Talpă mică, circulară, boselată, ornamentată cu un șir de ove, continuată într-un bulb decorat cu motive vegetal-geometrice în volute. Un bogat decor combinat din motive geometrice, vegetale și antropomorfe (măști) fin ciocănite acoperă în întregime cupa cilindrică, pregnant evazată spre buză. Banda ce încinge buza pocalului este ornamentată prin gravare cu un vrej vegetal.

¹⁵ SzolnDob., vol. IV, Dej, 1901, p. 528.

Nu prezintă inscripție. În interiorul tălpii, pe margine, inițialele NG despre care nu putem spune că ar prezenta caracterele unei sigle de meșter. Dată: sfârșitul secolului al XVII-lea. Dimensiuni: $I = 168$ mm; D. talpă = 69 mm; D. cupă = 82 mm.

În proprietatea bisericii reformate din Nușeni.

17. *Pocal* din argint, turnat, ciocănit, gravat, parțial aurit (pl. XXVI/1). Talpă circulară, ușor boselată acoperită de un șir de frunze învolutate, stilizate, ce se reiau și pe bulb. Porțiunea dintre bulb și fus este deteriorată făcând ca cei patru umeri turnați, reprezentând bogate volute vegetale, ce înconjoară fusul, să se sprijine direct pe bulb. Ornamentul cupei cilindrice, aproape drepte, se remarcă prin cele șase splendide motive florale cu tulpini, frunze și corole realizate prin gravare fină și aurite. Baza cupei este ciocănită în forma unor bulbi terminați în acoladă care formează un fel de paner deasupra căruia se înalță aceste flori (pl. XXVII). Sub buză, frunze și flori fin incizate compun o bandă aurită. Minuțiozitatea și acuratețea desenului motivelor florale atestă mâna unui meșter de mare talent.

Inscripțiile de dedicație dovedesc că această frumoasă piesă a fost obiectul a două donații situate la un interval de peste o jumătate de veac. Prima inscripție ar putea să fi fost scrisă cu ocazia primei donații, la un timp relativ scurt după confecționare: DANIEL KLEIN OMLASCHINO TRANS ANNO 1666 (Daniel Klein din Amlaș Trans =ilvania= (?) anul 1666). Cea de a doua este reprezentată doar de inițialele G.B.J., G.K.C. și ANO 1733. Din inventarul bisericii reformate din Nușeni aflăm că donatorii cărora le aparțin aceste inițiale sînt comente Bethlen József și soția sa contesa Cristina Kemény, proprietarii de atunci ai moșiei de la Nușeni¹⁶.

Probabil că pocalul a ajuns, sub formă de cadou, în posesia familiei Bethlen în perioada cînd aceasta stăpînea domeniile cu manufacturi din apropierea Sibiului.

Sigla de meșter AB în ligatură aparține aurarului sibian Antonius Bloss (1608—?)¹⁷. Dată: prima jumătate a secolului al XVII-lea. Dimensiuni: $I = 188$ mm; D. talpă = 70 mm; D. cupă = 66 mm.

În proprietatea bisericii reformate din Nușeni.

18. *Pocal cu capac* din argint, turnat, ciocănit, cizelat, aurit (pl. XXVI/2). Talpă circulară boselată cu ornament în semicercuri vegetale ce conțin cîte o pară. Bulb ce reia, în mic, motivul principal de pe cupă. Nod sferic de pe care se ridică trei umeri de susținere turnați în formă de herme terminate în volute. Baza cupei este identică, în ceea ce privește forma și decorul, cu bulbul. Pe cupa piriformă, motivul scoicii, intercalat cu motive vegetale stilizate și ove. Capacul reia pe cele două trepte boselate motivul vegetal de pe talpă și se termină într-o sferă mică pe care este așezat un putto, cu aspect de bătrîn, modelat stîngaci.

¹⁶ *Idem*, vol. II, Dej 1900, p. 37.

¹⁷ Gyárfás Tihamér, în *ArchÉrt*, XXX, (1910), p. 412, fig. 75, p. 415; V. Roth, *op. cit.*

Piesa în ansamblul ei este frumoasă și elegantă; motivele decorului ei nu sînt complicate și nu fac parte dintr-un repertoriu deosebit, încadrînd-o perfect în seria de început a pocalelor baroce transilvănene.

În interiorul capacului și pe buza pocalului se desfășoară aceeași inscripție de dedicație: EN ARTOI SZASZ MIHALI ISTEN DITSOSEGIRE TSI-NATATTAM AZ ARPASTOI ECLESIAK 1714 (Eu Szász Mihai din Braniștea am dat pentru slava lui Dumnezeu bisericii din Braniștea 1714). Central în interiorul capacului o pasăre (?) care ar putea fi blazonul donatorului.

Pe suprafața exterioară a sprîncenei capacului inscripția datată 1893 arată că pocalul a fost renovat, probabil aurit, pe cheltuiala lui LEVEI ZSUZSA, CIRE ZSUZSA și TIMAR ANIKO.

În interiorul tălpii, central, pe o mică protuberanță corespunzînd axului pocalului este bătută sigla de meșter din care prima literă își mai păstrează doar partea inferioară ce ar putea proveni de la un D sau un B și cea de a doua care este un W. Nu putem preciza din atelierul cărui meșter a ieșit lucrarea. Datarea: primii ani ai secolului al XVIII-lea sau chiar anul 1714.¹⁸ Dimensiuni: I = 220 mm; D. talpă = 67 mm; D. gură = 68 mm.

În proprietatea bisericii reformate din Braniștea.

PIÈCES D'ORFÈVRES LAÏQUE DANS LE DÉPARTEMENT BISTRITĂ-NĂȘĂUD (de XVI-ème à XVIII-ème siècles)

(Résumé)

Dans le cadre large d'orfèvrerie laïque — à l'usage des maisons riches et pour les festins — le premier lieu est occupé par des verres et par des hanaps.

Sans exception, les verres et les hanaps dépistés dans le département de Bistrița-Năsăud se trouvent en possession du culte réformé (calviniste) où, entrés par les donations, ont été assimilés dans le rite comme des verres à baptiser, des verres pour les malades, des verres pour les gens.

Les verres simples tant à la forme qu'à le décor ce sont qui commencent la présentation. Les verres au socle et les hanaps qui poursuivent sont ceux sur lesquels le décor s'augmente. Toutes les pièces en discussion nous offrent l'occasion de faire la connaissance à l'art et au goût remarquable des vieilles orfèvres, au parcours des styles de la Renaissance tardive et du baroque en Transilvanie.

¹⁸ SzolnDob., vol. II, Dej, 1900, p. 79.

DOMENIUL LAZĂR DIN LAZAREA — CIUC LA 1742

IOAN RANCA

Așezarea Lăzarea de la poalele Munților Giurgeu, care au împrumutat numele și Țării Giurgeului¹, se numără printre cele mai vechi localități ale regiunii, fapt demonstrat de rezultatele săpăturilor arheologice sistematice efectuate cu ani în urmă aici. A fost astfel pusă în evidență continuitatea neîntreruptă aici a vieții omului încă din epoca bronzului (din fazele timpurii ale culturii Monteoru), cât și urme materiale ale unor culturi din epoca fierului. Tot în zonă se suprapun urmelor culturilor menționate vestigiile unor așezări permanente dacice din secolele I—II e.n., cât și romane și prefeudale², cu prelungiri certe pînă în zilele noastre³.

În secolul al XIII-lea la așezarea secuilor în răsăritul Transilvaniei aceștia găsesc aici populația românească a cărei prezență neîntreruptă o dovedesc nu numai izvoarele arheologice și cronicărești (Simon de Keza — 1282—1285 etc.), ci și urmele adînc modelate în relieful geografic, ale agroteraselor care au rezultat din practicarea agriculturii pe terenurile dezpădurite⁴ de om, ale zonei de contact a vetrei depresiunii cu versanții⁴ și care pe bază de calcule precise demonstrează neîntrerupta continuitate românească aici cel puțin cu 15 secole în urmă, adică din secolul al VI-lea e.n.⁵.

Aleasă să fie „caput bonorum“ adică centrul economic al domeniului feudal compus (la data cînd ne preocupă) din 16 sate, așezarea Lăzarea, prin situația sa economică predominantă, va constitui multe secole punctul spre care au gravitat: localitățile: Ditrău, Remetea, Subcetate, Joseni, Ciumăni, Suseni, Chileni, Valea Strimbă, Voșlobeni și Gheorgheni (din scaunul filial Giurgeu), Plăeșii de Sus, Imper și Iacobenii (din scaunul filial Cașin), Ineu și Sîndomic din (scaunul Ciuc).

Domeniul Lăzarea și-a primit numele după cel al localității de reședință al stăpînului feudal care-și avea aici castelul ce-i servea de locuință perma-

¹ Cazimir Swizewski, *Țara Giurgeului, Studiu de geografie economică*, în Ioan Stănescu, Cazimir Swizewski și alții, *Masivul Ceablău, Țara Giurgeului, Depresiunea Dărmănești, Podișul Covurlui, Cercetări în geografia României*, Editura științifică și enciclopedică, București 1980, p. 77—78.

² *Ibidem*, p. 90.

³ *Ibidem*, p. 91.

⁴ L. Someșan, *Viața umană în regiunea munților Călimani*, în *Lucrările Institutului de geografie*, Univ. Cluj, vol. V, Cluj, 1929, p. 16.

⁵ *Ibidem*.

nență. Dispunea, în plus, de două curii secundare în satele Valea Strîmbă și Chilieni⁶. În limba maghiară localitatea de reședință și uzual și domeniul este cunoscut sub numele de Szárhegy.

Sarcinile iobăgești

Conscripția înregistrează la acest capitol servituțiile în primul rînd, ele fiind obligația cea mai greu de suportat dintre componentele iobăgiei care toate la un loc fac viața supușilor amară și plină de umilință. De altfel între marile domenii feudale din secuime în care iobăgia s-a păstrat în forma ei clasică, asemenea celeia din comitate se înscrie și cel al familiei Lázár din Lázarea.⁷

Robotele (Servitia) prezintă pe întregul domeniu sub aspect cantitativ o oarecare uniformitate, în sensul că pe cele mai multe din așezările omenesti iobagii sînt obligați la slujbe ce se deosebesc prea puțin între ele. La fel sînt și jelerii.

Uniformizarea relativă în asemenea situații înseamnă însă că aici iobăgia este veche și și-a apropiat întrucîtva componentele într-un proces mai îndelungat.

Ca și iobăgia din comitate cu care prezintă similitudini, iobăgia de pe domeniul Lázár din Lázarea în pofida faptului că se desfășura pe un teritoriu cu raporturi și privilegii specifice, secuimea, menținea relativ ridicată obligația în muncă a iobagilor și jelerilor. Astfel, în raport cu starea lor materială iobagii slujesc aici între 1—3 zile pe săptămînă.⁸

Cel cu 4 vite, cu un plug în putere la arat, sau la transporturi de orice fel erau obligați la două zile pe săptămînă. Iobagul cu numai două vite de jug se asociază cu un semen cu aceeași putere economică pentru a constitui un atelaj în putere și a putea astfel sluii stăpînului său. În această situație i se pretinde tot două zile săptămînal. Cînd situația locului impune ca iobagul cu două vite să-și asocieze vitele (2) unui om liber se menține în această situație statutul iobăgesc și i se pretinde numai o zi pe săptămînă.

Cu brațele, în schimb, iobagul lipsit de vite de jug este obligat a sluii stăpînului său trei zile pe săptămînă.

O condiție specifică remarcăm în zonă, determinată de existența în hotarul domeniului a unor masive împădurite, ceea ce a făcut ca lemnul pădurii solicitat în secolul al XVIII-lea în tot mai mare măsură nu numai pentru foc, ci mai ales pentru construcții, să fie tot mai căutat. Din acest motiv invariabilitatea clasică a slujbei iobăgești marcată pînă nu demult de zile prestate în munci mai ales agricole este aici depășită, conscripția înscriind și o formă

⁶ Arh Stat Mureș, Colecția generală, nr. 243, „*Urbarium*” sau *Conscriptio universorum, bonorum... Francisci Lázár de Szárhegy...*” (în continuare „*Urbarium...*”).

⁷ Ioan Ranca, *Iobăgimea transilvăneană în perioada elaborării normei provizorii „Certa Puncta” (1765—1769) în AIIC XXLV, Cluj-Napoca, (1981) p. 197—223.*

⁸ *Ibidem.*

mai puțin uzitată a servituției: transportul lemnelor de foc (sau de construcții) pentru nevoile curții domnești. În acest caz iobagii din Lăzarea, unde pădurea nu e prea departe, transportînd trei care de lemne își îndeplineau slujba de trei zile săptămînal. Nu rezultă dacă este vorba neapărat (numai) de transport sau dacă lemnele trebuiau și tăiate. Deducem că este vorba de această ultimă situație din mențiunea că cele trei care de lemne se compară (sau echivalează) cu obligația de trei zile care este impusă iobagului ce slujește cu brațele, similitudinea fiind concludentă.

Obligațiile la care sînt impuse văduvele iobagilor și fii acestora, tinerii necăsătoriți încă, în toate satele, constau, în privința robotei, din jumătatea cuantumului unui iobag cu sesie întreagă. Jelerii cu sau fără vite de jug sînt obligați la o zi pe săptămîină. Modelul redat mai sus este identic în linii generale pe întregul domeniu al familiei Lázár, cu mici deosebiri, mai ales de nuanță, ce se observă cu cît localitatea care le înregistrează este mai departe de centrul economic al domeniului (caput bonorum).

Dacă iobăgia sub aspectul servituției este în general identică în mai toate satele domeniului, slujba jelerească în schimb variază și desfășurîndu-se, într-o zonă cu regim privilegiat, cum am mai arătat, secuimea, are o pondere mai mare decît în comitate.

În Ditrău, spre exemplu, sat situat în aval de Lăzarea, jelerii nu fac slujbe, acestea fiind răscumpărate. Răscumpărarea slujbei, jelerii cu vite o pot face predînd anual curții:

- o piele de jder sau vulpe sau
- o oaie cu miel, sau
- o frînghie de scoarță de tei de trei stînjeni lungime, sau
- 6 mariași.

Jelerii care nu dispun de vite, înafara celor de mai sus, slujesc anual stăpînului lor 3 zile cu brațele.

Tot aici, probabil datorită faptului că Mureșul, rîu de altfel cu un debit de apă scăzut, cu multe meandre de scurgere și cu mlaștini abundente, poate fi navigabil primăvara, a creat condiții ca iobagilor în schimbul a două care de lemne transportate pentru nevoile curții sau a trei trunchiuri de brad la joagăr să li se recunoască slujba unei săptămîni întregi.

Condiția specifică a jelerului este mai pregnant ca oriunde pusă în evidență în cazul localității Subcetate — Mureș.

Subcetate — Mureș este o așezare pe care conscripția domeniului Lázár din 1742 o menționează ca fiind întemeiată de jeleri. Aici locuiau la data conscrierii 16 familii de jeleri români. Cunoaștem că în zona montană de pe Mureșul superior teritorii vaste acoperite cu păduri erau numai în mică măsură locuite pînă prin secolele XVI—XVIII.

Stăpînul feudal din Lăzarea, răposatul Lázár Francisc, intenționînd a-și pune în valoare o parte a hotarului domeniului, situată în aval de centrul economic al acestuia, prin scrisoarea sa convențională din 16 septembrie 1712,

defalcă o suprafață de teren din fîneața alodială a hotarului satului Lăzarea cedînd-o jelerilor săi Vasile Cotfas și Ioan Dobrean.^{8a}

Noua așezare ce se infiripă astfel, numită Subcetate, după ruinele unei cetăți de înălțime din epocile anterioare, se învecina spre răsărit cu fîneața domnească, la apus cu pădurea *Rezallya*, la miazăzi cu pîrîul Dudad, iar la miazănoapte cu pîrîul Canaș. Tot atunci stăpînul feudal a mai cedat jelerilor din Subcetate o fîneață situată deasupra pîrîului Dudad pe povîrnișul dealului cu același nume, avînd o întîndere de 10 care de fîn (5 iug.). Această fîneață se învecina din toate părțile cu hotarul satului Remeștea și și-au împrejmuț-o (marcat-o) cu (fragmente?) (de) pietre de moară.

Pe de altă parte, convenția încheiată stipula și obligațiile ce incumbă pe jelerii Cotfas și Dobrean decedați deja la data conșcrierii domeniului în 1742. Stăpînul feudal stipula astfel ca cei doi jeleri să defrișeze pădurea din apropiere creînd terenuri arabile și de pășune, ceea ce la data de mai sus se constată a se fi făcut din plin.

Au fost găsite și conșcrise aici în 1742, 16 familii de jeleri din care una constînd din urmașii lui Cotfas Vasile și două din acelea a lui Ioan Dobrean, — restul alți jeleri români așezați în fostul „praediu” între timp.

Conșcripția înregistrează faptul că, jelerii de aici aveau în folosință, în situația lor cu totul deosebită de a altora, sesii mai mari, îngăduite lor de larghețea hotarului și nici obligațiile feudale nu-i strîmtorau, ca măsură de cointerese în popularea la început, apoi, în rentabilizarea locului, derivînd din populare, ca avantaj al stăpînului feudal.

Erau datorii a da anual stăpînului lor o piele de jder sau de vulpe, sau o oaie cu miel, iar în caz contrar, în compensație o taxă de 10 mariași. Deosebit de această contribuție ei mai datorau stăpînului feudal slujbă cu brațele, trei zile anual la strînsul fînului.

Condiția jelerească mai rezidă apoi și din faptul înregistrat de conșcripție că, în cazul cînd intenționau să se mute erau liberi s-o facă, anunțîndu-și însă stăpînul din timp și plătînd banii cunoscuți sub numele de „taxa pentru locul de casă”.

Dacă, dimpotrivă, ar pleca din sat fără a da de știre stăpînului acesta este în drept a-i urmări și a le sechestra toate bunurile.

La Suseni conșcripția înregistrează șase iobagi, dintre care trei erau cojocari, doi din aceștia achitîndu-și obligația feudală cu meseria lor, iar unul era scutit, fără să se menționeze cum. Ceilalți trei iobagi figurau fără animale și erau impuși săptămînal la trei zile de lucru unde este nevoie. Iobagii țigani (2) fac fierărie și oricînd este lucru în meseria lor, de aceea, menționează conșcripția, nu pot fi folosiți la alte munci.

La Voșlăbeni, sat în care conșcripția înregistrează 27 de familii de iobagi români, obligațiile acestora sînt identice cu cele din Lăzarea și Ditrău, cu

^{8a} Szabó T. Attila în lucrarea sa *Gyergyói helynevek a XVII—XIX századból* (Nume de locuri din Giurgeu din secolele XVII—XIX), Budapeșt, 1940, apreciază eronat (necunoscînd Urbariul din 1742—1743 de care ne ocupăm), drept primă mențiune documentară a localității Subcetate, la anul 1773, respectiv 1751. Și originea primilor locuitori este eronată.

deosebirea constatată și la Lăzarea, avînd aceeași cauzalitate, că la transportul lemnului din pădure nu se pretind decît două care în contul unei săptămîni de lucru.

În forma și cuantumul stabilit pentru iobagii din centrul economic al domeniului, Lăzarea, decurgea iobăgia și la Gheorgheni, unde s-au conșcris 17 iobagi și 2 jeleri, dar în satele Casin, Plăieșii de Sus, Imper și Iacobeni în apropierea graniței cu Moldova ele sînt sensibil mai reduse. În aceste așezări, iobagii sînt datori a sluji domnului de pămînt datorită condițiilor geografice și climatice, dar și spre a le ușura viața, cu patru vite, numai o zi pe săptămîină în loc de două, iar celor fără vite de jug li s-a mai făcut o îngăduință anume aceea ca să nu slujească întregul an cîte trei zile săptămînal, ci vara trei și iarna două.

Un sfert de veac mai tîrziu, la 1769, o „Relatare” despre slujbele supușilor din Transilvania înaintată Curții de o comisie urbarială instituită pe lîngă Guberniu, constata în acest context că „În scaunul Ciuc... iobagii nu mai prestează altceva înafara celor prescrise de lege de teama fugii lor în Moldova vecină.”⁹ Constatarea de mai sus este și în acest caz plină de semnificații, întrucît se situează în certă opoziție cu falsa teorie a „emigrării” românilor din Transilvania, teorie vehiculată în urmă cu aproape un secol de anumite cercuri istorice interesate, ea fiind însă complet lipsită de temei, așa cum au dovedit-o studiile pertinente lui D. Prodan,¹⁰ Ștefan Meteș ș.a.¹¹

În consens cu constatarea anterioară sînt și obligațiile consemnate de conscripție pe seama jelerilor în această zonă de graniță.

La Gheorgheni, de exemplu, jelerii n-au nici o obligație de slujbă trebuind să dea doar stăpînului feudal anual cîte o oaie cu miel. La fel unii iobagi din Iacobeni, care sînt scutiți complet de slujbe, fiind obligați doar a da domnului lor pămîntesc din Lăzarea cîte o mierță de sămînță de brad.

În același mod diversificat se încadrează jelerii meșteșugari, relativ mulți în această zonă muntoasă. În același sat Iacobeni un jeler Todoran Ioan este baci la oi, altul Vancea Căliman este cojocar, unul Timar alias Tubac este cedat de stăpînul feudal din Lăzarea să slujească plebanului romano-catolic din Joseni. Tot baci la oi trebuie să fie și Bîrsan Alexandru, cum îl trădează și numele, situație confirmată și de faptul că este obligat a da anual stăpînului său un caș sau un burduf (mai) mic de brînză.

Cîrciumăritul

Vînzarea și cumpărarea băuturilor a fost din vechime liberă pentru iobagi, transformarea ei într-un drept prohibitiv feudal fiind de dată mai recentă, înscriindu-se, cum am văzut, în incidentul de la Cîmpeni, din 1782,

⁹ Ioan Ranca, *op. cit.*

¹⁰ D. Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele române în veacul al XVIII-lea*, Cluj-Sibiu, 1944.

¹¹ Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*, ed. II-a, Editura științifică și enciclopedică, București, 1977.

premergător răskoalei lui Horea, între gravele abuzuri feudale care se cereau sistate.

Potrivit conscripției din 1742, pe domeniul Lăzarea din Țara Giurgeului, jurații satelor audiați atunci declară că domnul de pământ are drept exclusiv de a ține în sat (Lăzarea) o cârciumă de vinuri astfel încât celorlalți acest lucru le era interzis. Se menționează că iobagii puteau ține în schimb, în tot timpul anului, cârciumă de bere și de vinars (rachiu), în vânzarea unor asemenea băuturi domnul de pământ nefiind interesat.

La Ditrău jurații sînt mai expliciti. Aici s-a păstrat obiceiul că atîta timp cît în sat era deschisă cârciuma de vinuri a stăpînului feudal nimeni n-avea voie să-și deschidă alta, nici chiar nobilii, dar la casa lui, fiecare iobag putea să-și vîndă vinul ce-l avea. Cârciumele de bere și rachiu erau admise în schimb și aici iobagii, care puteau cârciumări, puteau vinde și vin cînd cârciuma stăpînului era închisă (Remetea).

Mai tolerant era dreptul feudal în privința cârciumăritului la Joseni, unde stăpînul admite concurența iobăgească, fiind conștient că ea nu-l dezavantajează. Se stipulează astfel că feudalul poate ține 2—3 cârciumi de vinuri, dar nu-i oprește nici pe iobagi, deci, formal, nu există nici o îngrădire. Tot iobagul, care se simtea în putere, era liber să exercite cârciumăritul, ba mai mult, și străinii puteau aduce vin în sat pentru a-l cârciumări.

La Suseni în schimb, chiar dacă domnul de pământ s-a dovedit tolerant cu iobagii în privința cârciumăritului, administratorul domeniului al acestuia le interzice concurența cu stăpînul. S-a exprimat că la scaun ar exista chiar o „*constitutio*” despre acest drept (al său).¹²

La Valea Strîmbă, concomitent cu cârciuma domnului feudal, au cârciume deschise și (negustorii) Gáborffy Gábor István (probabil armeni, posesorii unor privilegii).

Pe granița cu Moldova, jurații din satele Casin, Plăeșii de Sus, Imper și Iacobeni declară că în tot scaunul (filial) Giurgeu limitație în privința cârciumăritului nu există, putînd fiecare a ține cârciumă.

Censul sau contribuția

Aici în zona muntoasă a Călimanilor censul iobagilor constă în unele privește din cele ce se cer jelerilor în alte sate drept echivalent al slujbei. La Lăzarea, de exemplu, iobagii sînt obligați anual la o găină și cîte o miertă de ovăz de Crăciun, apoi la confecționarea și predarea unei frînghii noi de scoarță de tei (de obicei de șase stînji) și a unui număr de ouă în raport

¹² Kolozsvári Sándor és Óvári Kelemen, *Corpus Statutorum Hungariae Municipaliū. Tomus I, Statuta et constitutiones municipiorum Transsylvaniae ab antiquissimis temporibus usque ad finem seculi XVIII* Budapestini, 1885, p. 90. Este redată „*Constitutia*” scaunului Ciuc, Giurgeu și Casin din anul 1650. La p. 118 este redată o „*Constituție*” din anul 1712, iar la p. 119 una din 1714. De asemenea, la p. 129 este redată o „*Constitutio*” din anul 1726, la p. 131 din nou una din 1727, la p. 149 una din anul 1729, la p. 150 una din 1739, la p. 152—155 „*Constitutio*” din 1741, 1743, 1744, 1745.

cu puterea economică a iobagului (10, 6 sau 3). Tot în contul censului, care figurează însă în conscripție drept contribuție, fiecare soție de iobag sau văduvă este datoare a toarce anual pe seama curții câte doi fonți și jumătate de lână.

În același fel înregistrează conscripția obligația aceasta și în satele Joseni și Gheorgheni. La Suseni însă se menționează că iobagii de aici au fost scutiți, de fostul lor stăpîn Lázár Ferenc.

Diferențe în minus înregistrează conscripția la frînghii în satul Voşlobeni, dar în compensație constatăm că a fost majorată cantitatea de lână sau cînepă de tors de la 2 fonți și jumătate la trei.

În alte sate conscripția nu înscrie nici la iobagi, și cu atît mai puțin la jeleri, această obligație, cunoscută ulterior, și numită la 1769, drept prestație. Este cu desăvîrșire necunoscută și în satele de pe granița cu Moldova: Casin, Plăeșii de Sus, Imper, Iacobeni.

Dijma

Instituția (categoria) feudală a zeciuielii sau a decimei specifică între componentele iobăgiei din comitate este aici, cum demonstrează conscripția de la 1742, complet necunoscută. Întrebați, desigur de către conscriptorii delegați, jurații satelor prezenți declară că nu cunosc aici o atare obligație.

Pădurile domeniului și munții

În economia domeniului pădurile nu au o pondere prea mare, multe din ele fiind defrișate încă în secolele anterioare, această fiind aici condiția fundamentală a existenței umane. Conscripția înregistrează totuși câteva.

La Lázarea stăpînul domeniului deține o pădure de stejar, care însă din cauza climei reci, menționează conscripția, nu produce ghindă, fiind deci rentabilă nu prin ghindărit, ci prin exploatarea propriu-zisă a lemnului în regie proprie de către stăpîn pentru foc și construcții. Tot în Lázarea conscripția menționează și o pădure comună de brad din care iobagii își pot lua lemne atît pentru foc, cît și pentru construcții. De altfel, în Lázarea conscripția nu menționează existența vreunui joagăr. Instalații de acest fel sînt în Ditrău, unde stăpînul feudal deține unul, iar iobagii trei. Se precizează însă că scîndurile rezultate din această primă prelucrare a lemnului nu sînt comercializate ci satisfac doar nevoile curții și ale iobagilor. Și la Remetea, cu toate că nu sînt menționate păduri, conscripția notează existența a trei joagăre: unul al domnului Lázár, stăpînul domeniului, iar alte două iobăgești, stăpînite în asociație (Kis István cu alți trei săteni și Nagy György cu mai mulți alții).

Alte două păduri înregistrează conscripția la Joseni. Aici cea de stejar nu prea produce ghindă și se pare că e oprită tăierii, fiindcă abia în dreptul celei de fag se precizează că iobagii puteau să-și ducă lemne cîte doreau.

În satul Ciumani se menționează de asemenea existența unei păduri de stejar slab producătoare de ghindă în care abia se puteau îngrășa o sută de porci de an. După cum e descrisă se pare că aparține stăpînului de pămînt.

În schimb, există aici un joagăr al domeniului la care se puteau tăia 50 de scînduri pe zi, și aceasta cînd era apă suficientă. Se pare că n-a fost instalat prea demult fiindcă se precizează că pînă acum au fost tăiate 900 de scînduri. Iobagii lucrători ai joagărului aveau voie să-și confecționeze scînduri și pentru nevoile proprii după ce satisfăceau pe acelea ale stăpînului lor.

Meșterul joagărului primea mai de mult o mierță de secară și un font de unt (probabil pe zi) pentru munca sa, dar acum acest mod de retribuție s-a sistat.

Cinci munți înregistrează conscripția și la Suseni, ca aparținînd iobagilor și secuilor liberi. Pe aceștia ei duc vitele la pășunat și din pădurile ce cresc pe ei taie nestîinjeniti lemne, atît pentru foc, cît și pentru construcții. Același regim îl au și pădurile din Chileni unde există și un munte al satului numit Ostras pe care iobagii își pot mîna la pășunat vitele. Și satul Valea Strîmbă, în coproprietate cu Gheorghenii și Chilenii, deține potrivit conscripției — cîțiva munți înspre Moldova al căror nume nu este menționat.

Se mai precizează că domeniul nu are păduri în sat, în schimb oamenii pot tăia și duce pentru trebuințele curții și pentru ei lemne cîte vor „din pădurile noastre”, declară jurații satului.¹³

În același fel se exprimă în privința pădurilor și cei din Gheorgheni, în sensul că domnul de pămînt poate să-și taie lemne de unde vrea. În munții alodiați ai satului Gheorgheni locuiesc doi iobagi, care au atîta parte cît un om liber.

Satele din scaunul filial al Casinului, Casin, Plăeșii de Sus, Imper și Iacobenii declară jurații dețin trei munți: muntele Casin, muntele Repád (poate Repede) și muntele Strîmb. Aceștia sînt liberi și toți locuitorii satelor apropiate își pot mîna aici vitele la pășunat. Străinii nu sînt admiși fiindcă înafara celor trei stîne cu cîte 400—450 de oi, mai multe nu ar avea unde paște.

Cum vedem, munții și pădurile sînt de două feluri: proprietatea domeniului feudal și proprietăți comune, obștești. Pădurea abia acum începe să fie exploatată mai intensiv în scopul comercializării, dovadă pe un atît de întins spațiu, numărul relativ mic de joagăre. Despre plutărit de asemenea conscripția nu pomeneste nimic cu toate că, mai tîrziu, peste două, trei decenii, aceste sate din amonte de Toplița vor furniza cel mai însemnat contingent de plutași.¹⁴

¹³ *Arh Stat Mureș, Urbarium...*

¹⁴ Fără a exclude practicarea din vechime a plutăritului în zona Mureșului din bazinul Giurgeului, prima lui mențiune documentară este din anul 1638 (Cf. Veszely Károly, *Erdélyi Egyháztörténelmi adatok*, (Contribuții la istoria bisericii din Transilvania), Cluj, 1860, I, p. 144. Chiar și anterior cu un deceniu întîlnim o mențiune documentară în lista de prețuri elaborată în anul 1627 de Dieta Transilvaniei pentru cheresteaua din Gheorgheni, ceea ce este und indicu atît pentru începerea mai sistematică a exploatării comerciale a pădurii, cît și pentru atestarea deja a ocupației de plutași și de practicarea cît de cît organizată a plutăritului (Cf. *Monumenta Comititalia Transilvaniae*, Budapest, 1898 VIII, p. 403).

Nu găsim suficient de întemeiată în această privință afirmația lui N. Dunăre că plu-

Nici sub aspectul ghindăritului și al utilizării girului (semințele de fag) pădurile nu s-au dovedit a fi prea rentabile. Ele contribuiau astfel prea puțin la ameliorarea vieții iobăgești din această parte a țării.

Existența unui oarecare număr de păduri sătești (comune) sau în folosință comună cu domeniul dovedește că din cauza populării scăzute a zonei și pentru a nu amplifica marele, și așa, număr de sesii rămase pustii, prin emigrarea iobagilor, fenomenul generalizat deja din comitate, al acaparării de către domenii a pădurilor comune sau libere și a pășunilor, încă nu era cunoscut.

Pescuitul unul din privilegiile regaliene era și aici un drept domnesc. Ponderea lui se exercita în apa Mureșului care traversa în lung domeniul. În zona satului Lăzarea pescuitul se practica exclusiv în Mureș și era monopolul domeniului. Iobagii contravenienți erau aspru pedepsiți. La Ditrău de asemenea se pescuia în Mureș în favoarea domnilor de pământ. Amenzile aplicate iobagilor ce contraveneau interdicției erau de 500 de florini. La Gheorgheni conscripția menționează existența unui loc oprit pentru pescuit pe care-l utilizează stăpînii feudali pe râul sau pîrîul Borduța, aflat la hotarul Moldovei, în care nu cresc alți pești decît păstrăvi. Opreliștea pescuitului aici e stabilită între Monoc și hotarul Moldovei iar contravenienților li se aplică pedeapsa silniciei mici (minor potentia). La Joseni cei prinși la pescuit primeau pedeapsa silniciei (poena potentiae).

Despre vînat conscripția nu amintește nimic cea ce înseamnă că era liber, dar nu practicat cu arme de foc care pe lîngă faptul că erau rare și fiind scumpe erau inaccesibile iobagilor, purtatul lor fiind interzis și prin lege.

Un indiciu al vînatului slobod dar numai cu tradiționalele capcane este contribuția sau censul jelerilor din cuprinsul domeniului în favoarea stăpînului feudal constînd din piei de jder sau de vulpe.

Morile

Numărul lor redus este pe aici explicabil. Conscripția menționează la Ditrău existența unei mori, pe Mureș, care are alăturat un șopron cu un teasc de ulei. Nu se menționează însă dacă e moară domnească sau iobăgească. La

tăritul ar apare menționat documentar abia la 1714. Cu referire la plutărit vezi și: D. Prodan, *Toplița la 1785*, Cluj, 1947, în publicațiile *Erdélyi Tudományos Intézet*; Kővári László, *Székelyhonról* (Despre secuime), Cluj, 1842; Orbán Balázs, *A Székelyföld leírása* (Descrierea secuimii), II, Pest, 1868; Lombosy *Az Erdélyi tutajászat ismertetése* (Prezentarea plutăritului din Ardeal) în *Hetilap*, 1847, Czeglédi János, *Tutajozás a Maroson a múlt században* (Plutăritul pe Mureș în secolul trecut), în *Etnographia* nr. 2—4, Budapest, 1968, Tarisznyás Márton, *A gyergyói tutajozás múltjából* (Din trecutul plutăritului din Gheorgheni), în *Vörös Zászló*, ianuarie 1964, p. 3. Același, *Adalékok a Gyergyói kereskedelem XVII—XIX századi történetéhez* (Contribuții la istoricul comerțului din Gheorghieni în sec. XVII—XIX-lea), în *Harghita*, Miercurea Ciuc, din 13, 20, 27 martie 1974, p. 9. Mai nou: Garda Dezső, *A Gyergyóremetei tutajosok, a XIX-században* (Plutași din Remetea — Ciuc în sec. XIX) în *Acta Har. I*, edit. de Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Harghita, Miercurea-Ciuc.

Voşlobeni în schimb în capătul din sus al satului domeniul are o moară cu o piatră, acţionată hidraulic cu o roată, dar nu funcţionează din toamna trecută, fiind defectă. Potrivit relatării locuitorilor, productivitatea ei era însă foarte scăzută, limitându-se la măcinatul unei mierţe de bucate într-o zi şi noapte. Şi la Gheorgheni în mijlocul satului un oarecare Sánta Mihály are o moară cu o piatră.

Cariere de piatră

Conscripţia consemnează în cuprinsul domeniului două: una la Lăzarea şi una la Remetea. Cea de la Lăzarea are însă destinaţia finală de vărare producând varul necesar construirii şi întreţinerii edificiilor de la curte.

Carierea de la Remetea era în trecut utilizată pentru pietre de moară, conscripţia o menţionează ca aparţinând contelui Lázár Francisc. Judele satului neagă însă faptul că domnul de pământ să fi putut deţine în sat carieră de piatră, declarând că „o carieră de piatră n-ar putea avea decât împreună cu satul...”. Mori mai mici şi piue aparţinând curţii menţionează conscripţia şi la Casin unde venitul lor însă nu depăşeşte şase florini.

Terenuri comune

Sub această denumire conscripţia înscrie acele terenuri obşteşti care din vechime, se împărţeau anual spre folosinţă sătenilor (liberi şi iobagi), prin tragere la sorţi, fişia ce-i revenea unuia cunoscându-se sub numele de soartă. Aveau terenuri comune de acest fel satele: Remetea, Joseni, Suseni, Chilieni, Voşlobeni, Gheorgheni. Aceste terenuri comune, locuri arătoare, fînaţe, păşuni sau păduri constituiau un drept suplimentar al iobagului de a-şi îmbunătăţi viaţa pe lângă sesia propriu-zisă cu un plus de venituri.

Aşezările umane şi populaţia iobăgească a domeniului

Fazele umanizării Țării Giurgeului corespund în linii generale evoluţiei istorice ale aşezărilor care vor constitui, după secole, satele domeniului feudal Lăzarea.

Populat şi locuit încă din orînduirea comunei primitive, Lăzarea, satul avea să devină cu timpul centrul economic al domeniului feudal, s-a construit pe piemontul de acumulare cum o dovedeşte urmele aşezării descoperite în arealul vetrei vechi. Ocupînd o poziţie centrală, fiind bine însořit, dispunînd de izvoare de apă şi de condiţii naturale de apărare oferite de relief, acest loc

s-a menținut populat fără întrerupere, cum o demonstrează succesiunea stratigrafică arheologică completă pusă în evidență aici.¹⁵

Odată cu scurgerea secolelor o roire de populație de aici va fi întemeiată așezarea cu cultura specifică epocii fierului de la nord-vest de Remetea din apropiere.¹⁶

Succesiunea în timp continuă apoi cu posibilele roiri de oameni care au întemeiat așezările Subcetate, Gheorgheni, Ciumani, atestate arheologic în epoca dacică anterioară cuceririi romane, cât și în Gheorgheni și Valea Strîmbă în epoca romană, cum o dovedesc vestigiile de acest fel de aici.¹⁷

Principalele sate din componența domeniului Lăzarea, Voslobeni, Remetea, Joseni, Suseni, vor intra apoi în secolul al XIV-lea în sfera de interese ale Curții, în acest context fiind posibilă și prima lor atestare documentară.¹⁸

Sub aspectul umanizării este de menționat faptul că înafara rigorilor cliimei aspre, specifice zonei, pentru a-și supune relieful intereselor proprii, omul primitiv a fost nevoit, încă din vechime, poate chiar de la începutul existenței sale pe aici, să-și supună în primul rînd pădurea.

Prima și cea mai importantă acțiune a sa asupra naturii înconjurătoare trebuie să fi fost defrișarea pădurii. Atît pentru a-și făuri loc luminos, poiană deschisă pentru amplasarea bordeiului ce-i servea drept locuință, cât și pentru a-și crea spații de cultivat, omul tăia pădurea.

Sub acțiunea omului primitiv, prezent pe aceste meleaguri, pădurea face loc tot mai mult vetrelor de locuit, țarinilor, fînețelor, pășunilor, componente atît de importante ale condiției umane.

Se estimează pe baza unor cercetări pluridisciplinare (geografice, paleobotanice etc.) că înafara mlaștinilor Mureșului, care aveau o mare extindere (constatată în parte și azi în zona șesului înalt din apropierea satelor Lăzarea, Ditrău), pădurea acoperea în urmă cu 15—20 de secole majoritatea terenurilor din Țara Giurgeului. Modificări perceptibile, datorate existenței omului în așezările răspîndite mult, se constată, în privința limitelor pădurii, în secolul al XII-lea. Anterior acestui epoci, și mai degrabă din secolele V—XI, poate fi datată acțiunea umană conștientă și pozitivă de a-și construi agroterase. Această acțiune nu este întîmplătoare ea corespunzînd cu retragerea populației autohtone *post* daco-romane din fața primelor valuri de migratori, în munți, așa cum vor fi făcut-o și în secolele al XIII—XIV-lea la apariția aici a primelor grupuri de secuî.¹⁹

¹⁵ Cazimir Swizewski, *Op. cit.* p. 96 și Ștefan Molnár și colab. *Insemnări pe marginea cercetărilor de la castelul feudal Lăzarea*, în *ActaMP*, II, Zalău, 1978, p. 109.

¹⁶ *Ibidem.*

¹⁷ *Ibidem.*

¹⁸ *Ibidem.*

¹⁹ Szabó T. Attila, *Op. cit.* p. 3. fixează apariția în Țara Giurgeului a primelor grupări de secuî în sec. XIV, pentru ca abia în secolul următor, despre prezența lor aici să facă mențiune un document al lui Matei Corvin din 1466. Despre numărul așezărilor stabile din Țara Giurgeului se poate vorbi abia în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Autorul este uimit de penuria izvoarelor privind ocupațiile stabile secuiești din zonă. Cercetări mai noi datorate lui Bakó Géza (*Evoluția socială și economică a secuilor în secolele XIII—XIV*, în *Studii și articole de istorie*, II, Editura societății de științe istorice și filologice, 1957, p. 39—56) remarcă stadiul dezvoltării sociale la sosirea secuilor, ca fiind organizația gentilico-

În secolele XII—XIV zona defrișată se extinde mult cuprinzând conul de dejecție al Belcinei și unele arii din zona așezărilor Lăzarea, Valea Strîmbă, Suseni, Voșlobeni în est și o fisie relativ mai lungă, în zona acumulărilor piemontane din vestul depresiunii Giurgeu. Secolele ce au urmat au extins aria defrișărilor în nordul Țării Giurgeului, în zona așezărilor Ditrău, Subcetate, Sârmaș și Toplița.

Populația iobăgească este destul de neuniform distribuită în satele componente ale domeniului. Numărul cel mai mare de iobagi 41,²⁰ cum era și de așteptat, este înregistrat la Lăzarea, reședința domeniului, unde necesitățile întreținerii unui castel feudal dintre cele mai mari din secuime solicitau zilnic munca unui cît mai mare număr de oameni. Mai sînt înregistrați aici 75 de fii și 2 nepoți de iobagi, 3 văduve, 3 iobagi achiziționați, 1 jeler cu 1 fiu, 8 iobagi țigani cu 20 de fii și 2 nepoți. Așadar, populația supusă juridic stăpînului feudal Lázár Ferenc la data conscripției în sat se cifra la 156 de suflete. Ea ar fi fost mult mai mare poate chiar dublă dar conscripția înregistrează 40 de iobagi fugiți (din care 16 erau iobagi țigani.)

Din cei 41 de iobagi activi, doi, Fazakas Ferenc și probabil fiul sau fratele său Fazakas István erau, primul administrator, iar secundul jude de curte²¹. Primul deținea o sesie de 22, 3/4 jugăre de arător și 16 iugăre de fînaț, iar secundul avea înscrise în dreptul lui 64, 2/4 jugăre, jugăre reprezentînd arătorul și fînațele a două sesii din care una locuită și una nelocuită (părăsită). Sesia sau moșia iobăgească²² era și în aceste părți temeiul așezării omenești și, în sens mai larg, era constituită din loc de casă și grădină în sat, pămînt arător și fînaț în cîmp, la care se adaugă dreptul în proprietatea comună a satului pășune, păduri, munți, terenuri necultivate, ape etc.

tribală în descompunere (p. 4.), ocupația lor principală fiind creșterea vitelor. Abia după un contact mai îndelungat al noilor veniți cu populația românească autohtonă care practica agricultura, secuii și-o însușesc. Mențiunile documentare tardive despre organizațiile teritoriale secuiești din această parte trebuie căutate de asemenea în influența asupra lor a organizării începuturilor statale autohtone, pe care Notarul Anonim al lui Bela le numește clar ca fiind ale Blahilor (p. 45). Pe baza unei juste și temeinice informări Bakó Geza remarcă just faptul că: „în tot cazul, nu putem uita că vechea populație asimilată de secu (pe care autorul ezită s-o identifice cu românii, dar izvoarele arheologice și cronicărești o fac cu prisosință — N.n. — I. R.), în locurile prielnice se ocupă și cu agricultura (cum o dovedesc agrote-rasele și urmele materiale arheologice N.n. — I.R.) și deci au intrat în cadrul secuimii ca grupuri de agricultori.” Penuria izvoarelor referitoare la ocupațiile stabile (agricole) secuiești din Țara Giurgeului semnalată de Szabó T. Attila devine explicabilă numai dacă nu sînt eludate unele realități logice și evidente. Întîrzierea cu care apar mențiuni documentare despre organizația secuilor din Giurgeu a fost determinată de rezistența opusă de populația românească la asimilarea forțată, de vechimea și soliditatea instituțiilor românești de aici care n-au putut fi uzurpate cu ușurință. Persistența pînă în zilele noastre a acestei populații nu trebuie explicată prin imigrarea ei din Moldova, fiindcă realitățile ilustrează din plin fenomenul invers de emigrare de aici în Moldova (Vezi lista iobagilor fugiți și destinația lor, — mai sus).

²⁰ *Arh Stat Mureș, Urbarium...*

²¹ Kolozsvári Sándor és Óvári Kelemen, *Op. cit.* p. 331, 367, 446, 424, 431, 486, 548 ș.a.

²² *Ibidem.* D. Prodan, *Iobăgia în domeniul Băii de Arieș la 1770, Cluj, 1948, p. 22.*

În Lăzarea care este, cum am mai spus, „caput bonorum”, iobagii contelui Lázár dețineau, în mod diferențiat, unii sesii întregi (20), alții jumătăți de sesii (12), unul o treime de sesie, și doi cîte un sfert.²³

Iobagul Oláh Mihály în vîrstă de 50 de ani fiind jude alodial are în folosință trei sferturi de sesii în două locuri diferite împărțite astfel: o jumătate într-un loc și un sfert de sesie într-altul.

Ieșit din comun este și pivnicerul domeniului Kolcsár Ferencz care are în folosință o sesie și un sfert, dovadă rolul ce-l joacă la curte, prin meseria pe care o practică.

Populația iobăgească a satului era silită de condițiile geografice și climatice precare de aici să practice o agricultură rudimentară pe mici petice de pămînt arabil provenit în majoritate, din defrișări, petice al căror număr și mărime era variabil de la sat la sat și chiar de la iobag la iobag.

La Lăzarea cei 41 de iobagi și doi jeleri înscrisi au în folosință și lucrează 796 de petice (bucăți) de arător în întindere (capax) de 1665 de cîble (832 de jugăre)²⁴ și 231 bucăți de fînațe de întinderea a 1017 care de fîn (adică de 508 jugăre).

Cele 832 de jugăre se divid deci pe 796 de bucăți, revenind în medie uneia din ele întinderea de 1.004 jugăre. În această situație media unei bucăți de fînaț era de 2,2 jugăre.

Ce întindere de jugăre sau alte unități de măsură are pe acest domeniu o sesie iobăgească nu reiese din conscripție și numai o proporționalizare aproximativă ne-ar putea da o idee despre acest fapt. Din calculele de proporționalizare aproximativă rezultă că în Lăzarea o sesie întreagă se compunea din 20—30 de jugăre arător și din 10—12 jugăre de fînațe.

Mai este de menționat faptul că numărul mare de iobagi meșteșugari din Lăzarea nu se explică numai prin necesitățile obștei sătești, ci și prin acelea ale domeniului, a castelului în special.

Din totalul de 40 de iobagi, capi de familie, înscrisi în tabelul conscripției sînt menționați cu diferite ocupații sau meșteșuguri 25, din care tîmplarul care confecționa și șindrila, funarul și zidarul dețin cîte o sesie întreagă. De asemenea și păstorul de vite, și o slugă la boi. În rest, olarul, brutarul care este și grădinar, doi cizmari și doi fierari (țigani) au în folosință cîte o jumătate de sesie. Szövé Ferenc, tinichigiul are în folosință 1/3 sesie. Unul din fierarii țigani (nomad), un brutar, morarul, bucătarul, păstorul cailor și pușcașul (dărăbantul) probabil paznicul castelului, nu sînt înscrisi cu nici un petec de pămînt, fiind probabil răsplătiți pentru serviciile ce prestează în favoarea domeniului, cu bani sau în produse. O sesie și un sfert deținea pescarul domeniului care era și pădurar, întinderea mai mare a dotației fiind ocazionată

²³ *Ibidem.* p. 49, 126, 370, 391, 392, 395, 405, 412, 418—419, 473—474. Diferite comitate (Solnocul Mijlociu, Tîrnava) și scaune și-au fixat în legile municipale statutul juzilor de curte (Udvar bíró, Major bíró, Judex curialis, Judex allodialis etc).

²⁴ Pămîntul arător, potrivit uzanței din evul mediu, se măsura cu cantitatea de grîu care putea fi însămînțată în el. Unitatea de capacitate însă era cîbla (cubulus) sau găleata, de 4 ferdele (metreta). *Jugărul* este unitatea de suprafață de 1600 sînjeni patrați (5700 m²). Instrucțiunile pentru Conscripția urbarială din 1785 (*Benigna Instructio* il socotesc de 2 cîble de semănătură, respectiv de 9 ferdele (Cf. D. Prodan, *Iobăgia...*, p. 24, nota).

probabil de faptul că acesta locuia, ca pădurar, în pădure, unde putea folosi loc din abundență.

Pe meserii iobagii din Lazărea pot fi grupați astfel:

agricultori:	21	bucătar	1
fierari (țigani)	5	olar	1
cizmari (jeleri)	2	pescar și pădurar	1
brutar	1	pivnicier	1
brutar și grădinar	1	tîmplar	1
porcar	1	tinichigiu	1
zidar	1	dorobanț	1
funar	1	administrator și	
păstor	2	juzi domnești	3
morar	1		
Total:			46

Dintre cei trei iobagi achiziționați înscrși în tabelul conscripției doi au fost cumpărați de stăpînul domeniului, prin achitarea datoriilor care grevau asupra capului lor. Iobagul Szendrei Iános de exemplu, de 23 de ani, a căzut în iobăgie pentru datoria de 180 de florini, (neachitată) a mamei sale, iar al doilea iobag Szász Mihály de 22 de ani, necăsătorit, a fost „... cumpărat cu bani (fiindcă) tatăl său, a împrumutat 70 de florini de la domnul de pămînt, pe care nu i-a putut plăti (și astfel) l-a angajat de iobag”.²⁵

Fînațul era și el o parte a sesiei, o „appertinentia” constituind o componentă de loc de neglijat a acesteia. Între sesie și fînaț era aceeași corespondență ca și între sesie și pămîntul arător. Sesia mare avea de obicei și fînaț mai mare. Raportul este justificat: pămîntul arător mai mare reclama și vite de lucru mai multe, deci și fînaț mai mare.²⁶ Ca și locul arător nici fînațul nu se estima cu unități de suprafață. Nu se spunea că fînațul cutare este de un jugăr sau două, ci că este de 3—4 care de fîn.

La Lăzarea conscripția înscrisa pe seama iobagilor lui Lázár Ferenc fînațe de 1017 care de fîn ce se răspîndeau însă pe 231 de bucăți de pămînt. Ca întindere, prin echivalență, cele 1017 care de fîn se produceau pe 508 jugăre, ceea ce în comparație cu alte localități este destul de mult. Și media suprafeței locurilor (petecelor) de pămînt de 2,2 jugăre este relativ ridicată. Cele 231 de bucăți de fînațe, în medie de 2,2 jugăre, împărțite pe cele 40 de gospodării, dau cîte 12,5 jugăre de gospodărie, respectiv de sesia întreagă. Dar cum pentru epoca în care se întocmea conscripția, plantele de nutreț, cultivate pe teren agricol, înafară de ovăz, de paie și de foile plantei porumbului nou introdus, erau necunoscute, în zona montană a Gheorghenilor, cu rigorile ei, suprafețele de fînaț din constitutivumul sesiei nu erau exagerate, cunoscînd că îndelungata iarnă de aici presupunea fîn în cantități sporite pentru iernatul vitelor.

În Ditrău conscripția înscris 25 de iobagi cu 37 de fii, două văduve și un nepot de iobag și doi jeleri fără fii. Orosz Tamás, de 40 de ani, tatăl

²⁵ *Arh Stat Mureș, Urbarium...*

²⁶ D. Prodan, *Op. cit.* p. 31.

a patru copii, este judele de curte (udvarbiró). Cei 25 de iobagi în raport cu posesiunea pământului sînt redați astfel: cu o sesie întreagă — 9, cu cîte o jumătate de sesie — 10, fără sesie — cinci și un iobag folosind două jumătăți de sesii, din care una părăsită. Jelerii (2) au în folosință cîte un sfert de sesie. Cele 15 sesii întregi compuse din fragmentele conscrise constau din 542 bucăți de pământ arător cu o capacitate de 1090 cîble, respectiv 545 jugăre, ceea ce înseamnă că în medie fiecărei bucăți de arător i-ar reveni o suprafață de cca un jugăr. Nici aici conscripția nu redă și nici nu lasă să întrezărim mărimea unei sesii. Din calculele de proporționare aproximativă rezultă aici, în componența sesiei, cîte un arător de 36 de jugăre în medie ceea ce, cu toate rigorile climei, este mult.

Uzanța constatată mai sus, potrivit căreia sesia cu arător mare trebuie în mod obligatoriu să aibă tot mare și finațul, se constată și în constitutivul sesiilor din Ditrău. Aici la o sesie întreagă de 36 de jugăre de arător îi revine în medie un finaț de 24 de jugăre.

Între meșteșugarii înscrși vedem noi pescari (satul fiind așezat pe Mureș), un frînghier (funar) un tăietor de scînduri (lucrător la joagăr) și un fierar.

În Remetea sînt cuprinși în conscripție doar doi iobagi cu cîte o sesie întreagă din care unul figurează ca dărăbant. Și un al treilea iobag este trecut, ce e drept în evidență dar acesta nu dispune de pământ, în dreptul lui făcîndu-se mențiunea că a fost donat de răposatul conte Lázár Ferenc, ficei sale Lázár Drusiana și locuiește la moșia acesteia din Sîntion Luncă.

Cele două sesii iobăgești întregi locuite constau din 52 bucăți de pământ arător cu o capacitate de 134 de cîble, respectiv de 67 de jugăre, revenind unei bucăți de arător suprafața de 1,25 jugăre. În medie, deci, și aici sesia are o suprafață mare de arător, depășind 30 de jugăre.

În mod asemănător este și finațul. Conscripția menționează că e de 62 de care în fin pe 15 bucăți de pământ. Este deci de 31 de jugăre, fiecare bucată fiind deci de peste 2 jugăre. Unei sesii îi revin deci mai bine de 15 jugăre de finaț.

În Subcetate sînt conșcriși cei 16 jeleri la care ne-am mai referit, fără să se menționeze nici un fel de arător sau finaț, satul fiind așezat pe un prediu. Fără nici o excepție toți sînt români și au fost așezați acolo provenind prin roire din satele învecinate, cum ne arată și numele lor. În conscripția românilor din anul 1748,²⁷ zece din ei figurează conșcriși ca români, cu toate că nici numele celorlalți nu lasă vreo îndoială asupra etnicității lor. Menționăm însă că, potrivit precizării finale, făcută în completarea Conscripției românilor de mai sus,²⁸ chiar cu vechimea aceasta, deloc mare, în mai puțin de o jumătate de veac românii din Subcetate, așa puținei cum se vede că au fost, și-au durat „... o biserică din lemn împreună cu un cimitir și cu un clopot. În 1748 preotul poseda lângă biserică o casă bună de locuit. Îl chema Lupu. Se mai menționează că atît biserica de aici cît și cea din Voşlobeni sînt zidite pe locul alodial al familiei contelui Lázár din Lázarea. O confirmare a celor cuprinse

²⁷ Ioan Ranca — Liviu Moldovan, *O conscripție necunoscută de la 1748, a populației românești din Scaunul Gheorgheni, în Apulum*, XV, Alba Iulia, 1977, p. 335—354.

²⁸ *Ibidem*, p. 353.

în conscripția din 1742—1743 ne face și acest document, în sensul că menționează faptul că și locuitorii din ambele localități locuiesc pe teren alodial.

La Joseni au fost înregistrați 20 de iobagi, o văduvă și 29 de fii de iobagi, o familie de iobagi țigani, și cinci iobagi fugiți. Judele domnesc este Sándor János de 46 de ani avînd în posesie 1/2 sesie. Cu sesie întreagă sînt aici șase iobagi, iar cu jumătăți de sesie tot șase. La cei 20 de capi de familie sînt în total nouă sesii întregi. Acestea constau din 291 de bucăți de pămînt arător de 524 de cîble, respectiv de 262 de jugăre. Mărimea medie a unei bucăți de pămînt arător este de 0,9 jugăre. Se aproximează astfel că, în medie, unei sesii întregi din cele nouă îi revin 29 de jugăre de arător. Fînațul de care beneficiază cele nouă sesii întregi este de 322 de care de fîn ce se pot obține de pe cele 80 de bucăți de loc. Este deci de 161 de jugăre în total iar fiecare din cele 80 de bucăți de pămînt sînt de cca 2 jugăre. Se aproximează și aici că media suprafeței fînațului unei sesii în Joseni este de cca 18 jugăre, sesie îndestulătoare pentru familia iobagului.

Conscripția mai înscrie în sat, tot printre iobagii domeniului, un moștar, un lucrător de joagăr, un cizmar și un pușcaș (dărăbant).

La Ciurmani conscripția nu înregistrează decît doi iobagi cu cinci fii, ambii deținînd sesii întregi. Sesiile de aici sînt ceva mai mici. Arătore sînt conscrise ca aparținînd domeniului 51 bucăți de pămînt cu o capacitate de 89 de cîble, deci de 44,5 jugăre. Aplicînd calculul de proporționalizare aproximativă a sesiei aceasta este de peste 22 de jugăre. Fînațul conșcris ca aparținînd celor două sesii este de 22 de care de fîn, respectiv 11 jugăre, răspîndit pe 13 bucăți, fiecare de aproape un jugăr, revenind deci unei sesii 5,5 jugăre.

La Suseni sînt conscriși de asemenea cinci iobagi cu 11 fii și doi nepoți de iobagi, cît și un iobag țigan cap de familie de 4 copii și 1 nepot. Aici locuri arătore sînt 73 însumînd 163 de cîble, deci 81,5 jugăre constituind patru sesii întregi. Rezultă că fiecărei sesii îi revin în medie cîte 20 de jugăre de arător. Fînațele din constitutivumul sesiei sînt de asemenea îndestulătoare. Ele constau din 17 bucăți de pămînt însumînd 42 de care, respectiv 21 de jugăre, revenind deci mai bine de cinci jugăre fiecărei sesii. E de menționat că iobagii contelui Lázár Ferenc de aici sînt meșteșugari, trei cojocari și unul păcurar la oi; trei din ei sînt din familia Erseni și unul este Suciu.

Potrivit datelor Conscripției populației românești din 1748²⁹ patru din cei cinci iobagi ai domeniului sînt români.

La Chilieni s-a conșcris un singur iobag cu trei fii și un nepot, care figurează ca jude domnesc deținînd o sesie întreagă compusă din 35 de jugăre de loc arător împărțit în 31 de parcele și dintr-un fînaț întins cu o capacitate de 107 de care de fîn, respectiv 53,5 jugăre în trei parcele, ceea ce trebuie să fi fost deosebit de avantajos pentru posesor.

La Valea Strîmbă cei cinci iobagi conscriși au 10 fii și șase nepoți, fiind menționată o văduvă de iobag și trei iobagi fugiți. Aici sînt trei sesii întregi și două jumătăți de sesii, în total deci patru sesii întregi. Arătorul din componența sesiilor de mai sus se compune din 120 de parcele cu o capacitate de 198 de cîble, ceea ce face 99 de jugăre. Parcela este, prin urmare, cu ceva

²⁹ *Ibidem.*

mai mică de un jugăr. Sesia avea deci aici în constitutivumul ei 24,70 jugăre de arător. Fînaţul aparţinător celor patru sesii era răspîndit pe 24 de parcele şi avea o capacitate de 52 de care de fîn, adică 26 de jugăre. Revenea deci în medie cu ceva mai mult de 6 iugăre într-o sesie.

La Voşlăbeni centralizatorul conscripţiei consemnează 25 de iobagi (dar în realitate sînt 27) din care 19 deţin cîte o sesie întreagă, iar 8 nu sînt trecuţi cu nici o suprafaţă. În centralizatorul conscripţiei cei 25 de iobagi au 30 de fii, figurînd tot acolo şi o văduvă de iobag. Deosebit de semnificativ este faptul că în rubrica iobagilor fugiţi figurează 60 de familii. Cele 19 sesii întregi constau din 311 parcele de pămînt arător cu o capacitate de 469 de cîble, respectiv 234,5 jugăre şi din 95 de parcele de fînaţ toate avînd o capacitate 219 de fîn respectiv de 109,5 jugăre. Media arătorului unei sesii întregi convenţionale în acest sat este de 12,30 jugăre, iar o parcelă este de 0,750 jugăre. Media fînaţului unei sesii întregi convenţionale tot acolo este de cca 5.75 jugăre, iar a unei parcele este de 1,14 jugăre.

Judele domnesc al iobagilor din acest sat este Suci Nicolae de 60 de ani avînd doi copii. Este de meserie cojocar dar nu-şi practică meşteşugul. Tot cojocari mai sînt şi Suci Ilie (Szöcs), Colceriu sau Ţepeluş Iuon, un alt Colceriu sau Ţepeluş Nicolae şi Timar Iuon. Conscripţia înscrie şapte puşcaşi (dărăbanţi), ceea ce este neobişnuit pentru un sat. Mai este apoi menţionat şi un păcurar şi înafară de aceştia nici un alt meşteşugar, ceea ce denotă menţinerea la acea dată a aşezării în limitele vieţii patriarhale tradiţionale.

Că Voşlăbeniul era la acea dată o aşezare veche şi mărişoară printre altele asemenea ei ne-o dovedeşte menţiunea finală, scrisă în completarea conscripţiei românilor din Scaunul Gheorgheni, la care ne-am mai referit. Astfel, la 1748, data conscripţiei „În Voşlăbeni exista o biserică din lemn, împreună cu un cimitir. Acesta avea un clopot, preot este Popa Radu, iar diac Petre Gavril, preotul este căsătorit. Locuitorii din Voşlobeni au dat următoarele contribuţii: fiecare om căsătorit era dator a-i da pe an o mierţă de secară şi o mierţă de ovăz şi o sanie de lemne, o găină, o jumătate de zi de arat în ogor sau cînd se cere. Pentru cununie plăteau două şustace, pentru botez o şustacă (monedă de 4 crăituri — *n.n.*). Există teren parohial nu departe de biserică, este destul de mare, pe lîngă aceasta şi diacul are o a treia parte de teren, pe fiecare teren se află o casă corespunzătoare, dar cea a preotului trebuie renovată. Grajduri n-are nici unul, acestea trebuie să le construiască locuitorii din Voşlăbeni, împreună cu ceilalţi români „conform hotărîrii nobilului scaun.“ Există terenuri care ţin de retribuţia preotului, unul în întorsătura de sus sub stejeriş, teren învecinat deoparte cu pămînturile lui Botu, de altă parte cu pămînturile lui Szöcs Ilie, de cinci mierţe, al doilea teren este dincolo de fîntînă deasupra satului, de zece mierţe, fînaţa este într-un loc îngărdit, care produce două care de fîn“.

Din totalul de 27 de capi de familie cuprinşi în tabelele conscripţiei din 1742—1743, 16 se regăsesc în cea a românilor din 1748, ceea ce, comparat cu situaţia din Subcetate, la care ne-am referit, ne întăreşte convingerea că este şi aici vorba de o conscripţie confesională (1748) a uneia din confesiunile româneşti, fie unită, fie neunită, şi nu naţională a tuturor românilor din

cuprinsul scaunului Gheorgheni. Astfel nu se explică numărul mare de români atît din Subcetate cît și din Voșlăbeni dar și din alte sate care au rămas necuprinși în conscripție.³⁰

La Gheorgheni, așezare mai evoluată din zonă fiind aici reședința scaunului filial Giurgeu, care se menținea însă la data conscripției cu un caracter predominant rural, capii familiilor iobăgești sînt înscrși confuz. Sînt aici însirate 18 familii de iobagi, din care cinci de țigani și două familii de jeleri. Centralizatorul conscripției în schimb redă numai opt iobagi cu 29 de fii și două văduve de iobagi. Mai înscrie apoi tot separat cele cinci familii de iobagi țigani cu 12 fii și doi nepoți, iar ca jeleri figurează opt familii. Cifra globală este greșită astfel numai cu un cap de familie.

Sesii întregi dețin aici nouă iobagi, iar alți zece și cei doi jeleri nu dețin nimic. Cele nouă sesii întregi constau din 259 de parcele de loc arător cu o capacitate de 515 cîble și din 60 de parcele de fînăș cu o capacitate de 102 care de fîn.

Procedînd la stabilirea întinderii unei sesii convenționale prin calculul proporționalizării aproximative, constatăm că media suprafeței unei parcele este de un jugăr, deci media suprafeței arătorului din componența sesiei este de 28,5 jugăre. Fînășul dă aici media parcelei de 0,85 jugăre, astfel într-o sesie convențională el este de asemenea în medie de 5,66 jugăre.

Departajarea așezării de celelalte localități tipic rurale este semnalată și de existența între iobagii conscriși pe seama contelui Lázár Ferenc, a doi fierari și doi lăutari. Ultimii patru sînt dintre iobagii țigani.

La Plăieșii de Sus, conscriptorii constată pe teren trei iobagi capi de familie și un minor orfan, de 17 ani, toți patru însă deținînd cîte o sesie întreagă. Jelerii de aici sînt de două categorii: trei din ei Szöcs (Suciu), Safta este văduva lui Moldovan zis Hosu Simion, fost păcurar, Todoran Ștefan (István) lemnar (făurar de suveici) și Vancea Ștefan morar, la moara stăpînului feudal, sînt notați ca jeleri ereditari. Numai văduva păcurarului deține o sesie întreagă, ceilalți nu sînt notați cu nimic. În a doua categorie care plătește taxa intră un singur jeler, Moldovan Iftim, fără niciun meșteșug; el deține o sesie întreagă. Aici cele șase sesii întregi, înscrise constau din 77 de parcele de fînăș de pe care se cosesc 55 de care de fîn. Transformarea lor dă arător 44 de fînăș 27,5 jugăre. Media suprafeței parcelei de arător este prin urmare de 0,56 jugăre, iar a celei de fînăș, de 0,83 jugăre. Aplicînd aceleași calcule, rezultă că media suprafeței arătorului este de 7,3 jugăre iar aceea a fînășului 4,58 jugăre.

La Iacobi, în Casin conscripția a înscris doar doi iobagi cu cinci fii, ambii deținînd sesii întregi și 10 jeleri (în tabelul centralizator) din care șase figurează deținînd sesii întregi. Desfășurătorul conscripției cuprinde de fapt 13 poziții, trei din acestea fiind cu fii sau văduvele unor foști jeleri.

Global cele opt sesii existente la Iacobi constau din 88 de parcele, totalizînd 109 cîble, adică aproape 55 jugăre de teren arabil, media unei parcele fiind, deci, doar de 0,62 jugăre. Revine astfel unei sesii medii, prin cal-

³⁰ Compararea datelor celor două conscripții și coroborarea lor cu alte izvoare constituie obiectul unui studiu de demografie istorică a zonei.

culul proporționalizării aproximative, suprafața de 6,82 jugăre de pământ arător. Finațul satului Iacobenii aferent celor opt sesii constă din 51 de parcele pe care se pot produce — potrivit celor declarate de jurații chestionați — 64 de care de fîn, ceea ce dă o suprafață de 32 de jugăre. Media unei parcele este aici, paradoxal, identică cu aceea a terenului arător, tot de 0,62 jugăre. Fiecare din sesiile din această așezare carpatică este dotată, potrivit principiilor aceluiași calcul, cu 6,37 jugăre de fîn. Sesiile convenționale din Iacobenii constă, cum vedem, din extravilane de 6,82 jugăre de pământ arător și din 6,37 jugăre fîn, ceea ce nu se poate aprecia ca puțin dacă nu ținem desigur seama de producția scăzută a locului situat în zona montană, unde rigorile climei cu greu permit fixarea definitivă a producătorului agricol în partea locului.

La Ineu și Sîndominic centralizatorul conscripției nu înregistrează iobagi sau jeleri. În schimb, în desfășurător găsim la Ineu două sesii (mici) totalizând șase cîble, respectiv trei jugăre, iar la Sîndominic șase sesii totalizând opt cîble și trei mîerțe arător și 4 finațuri de 20 jugăre.

Mai menționăm în aceste așezări șase sesii pustii la Ineu și nouă la Sîndominic. Acestea sînt declarate ca atare, dar nici pe celelalte sesii menționate mai sus nu locuiau la data conscripției decât un Bencze în pustă (în extravilan) la Ineu și văduva lui Abaffi Sándor la Sîndominic.

La Imper în același scaun filial Casin conscripția înregistrează un singur supus, Moldova Iftin, care deține nouă parcele de pământ arător, totalizând 23 de cîble, un fînăț de două care de fîn, ceea ce dă o medie a sesiei de 11,5 jugăre arător și 1 jugăr de fînăț.

Ca o mențiune suplimentară dar nelipsită de importanță pentru a ne putea face o idee de întinderea domeniului feudal din Lăzarea este aceea că defunctul Lázár Ferenc mai deținea și în satul Toplița un număr (nedefinit) de sesii dar acestea n-au fost conscrise întrucît așa prevedeau instrucțiunile date conscriptorilor.

Sintetizînd datele de mai sus, rezultă că domeniul din Lăzarea se componea la 1742—1743 din 2706 parcele, totalizînd 5143 de cîble, respectiv 2571,5 jugăre de pământ arător și din 853 de parcele cu o capacitate de producție de 2824 care de fîn, respectiv 1412 jugăre de fînăț; ceea ce, dacă n-ar împietri asupra lui clima și relieful muntos cu rigorile lor defavorabile, ar situa domeniul între cele mijlocii din Transilvania.

Am remarcat mai sus³¹ gravele aspecte de depopulare a sesiilor iobăgești prin fuga iobagilor de pe domeniu, fugă pe care conscriptorii o urmăresc retroactiv, înregistrînd-o pe o perioadă de 3—4 decenii, chiar pînă la începutul secolului al XVIII-lea³².

³¹ Vezi mai sus, p. 7 și 17.

³² Anexa nr. 1, poz. 23 și 24. Pentru emigrarea românilor din Transilvania vezi: I. Marțian, *Bejenari din Ardeal*, în *AIIN*, Cluj, IV. 1926—1927, p. 147—173, D. Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în veacul al XVIII-lea*, Cluj-Sibiu, 1944, Ștefan Metes, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită. Editura Științifică și enciclopedică, București, 1977. Liviu Moldovan, *Audieri de martori privitor la fuga în Muntenia a unor iobagi români din satul Cornești, comitatul Tîrnava, în 1767*, în Ștefan Metes *la 85 de ani*, Cluj-Napoca 1977, p. 291—294. Extras.

Fenomenul ajunge cu timpul problemă de stat, constituind una din raclele cele mai grave ale regimului politic din Transilvania, mai ales începînd cu mijlocul secolului al XVIII-lea.

În relatarea oficială a Scaunului Ciuc-Giurgeu și Casin din 1769 despre slujbele iobăgești excesive specifice fiecărui comitat, scaun sau district, în vederea elaborării ordonanței provizorii Certa puncta, după ce se arată obligațiile specifice în această zonă, se conchide că „... de teama fugii lor în Moldova”³³, iobagii nu sînt supuși la prea multe sarcini. Deși relatarea este cu aproape trei decenii ulterioară Urbariului din 1742—43 ea reflectă deplin o situație deja demult împămîntenită. Fuga iobagilor de pe domenii însoțește în timp însăși șerbia, dar o amploare mai importantă cunoaște în secolul al XVIII-lea.

Cu un secol în urmă, dar cu efecte de lungă durată, Dieta din Alba Iulia, din 23 iunie — 8 iulie 1624, referindu-se expres la fuga iobagilor de pe domeniile din secuime hotărește ca aceștia să fie ceruți legal, prin mandate oficiale de la comitatele unde s-au refugiat (stabilit) și de la alte locuri, sub amenda de 200 de florini. Articolul este inclus trei decenii mai tîrziu în *Approbatæ Constitutiones* din anul 1653³⁴.

Acest vechi corpus de legislație transilvăneană a codificat, încă înainte ca fenomenul fugii iobagilor de pe moșii să se fi transformat în problemă de stat, procedura legală „Despre iobagii fugiți”³⁵.

La rîndul lor, adunările generale ale comitatelor, scaunelor și districtelor, ca organe reprezentative teritoriale cu statut nobiliar, în *constituțiile* proprii votate de-a lungul mai multor decenii, mai ales în secolele XVII—XVIII, se referă la fuga iobagilor și la mijloacele de recuperare a acestora. Astfel, la 1727, mai aproape de data și zona care ne interesează, *Constituția* scaunului Odorhei, la articolul XXVI, statornicește în noile condiții procedura recuperării prin proces a iobagilor fugiți. Este, de fapt, o repetare mai în detaliu a prevederii articolului dietal din 1624 și din *Approbatæ Constitutiones*³⁶.

Aceleași „constituții” ale diferitelor comitate cuprind stipulații privind

³³ Ioan Ranca, *l.c.p.*

³⁴ Partea IV, Titlul XIV, art. 1 Ed. VECHELE LEGISLAȚII TRANSILVANE I. APROBATE CONSTITUTIONES 1653, Studiu și introducere de Alexandru Herlea, Dr. Valeriu Sotropa. Dr. Ioan N. Floca. Dr. (în) *Mitropolia Ardealului* Anul XXI, nr. 7—9, iulie-septembrie 1976, p. 573.

³⁵ *Ibidem*, Partea III, Titlul XXIX, art. 31, art. I—VIII, p. 522. S-au codificat prevederi privind pe soțiile dărbănșilor de la paza cetăților, foști iobagi fugiți și eliberați între timp, pe cei intrați în oștire, pe cei fugiți în zone ocupate de trupe, *pe cei fugiți din Transilvania* (subl. ns. I.R.) etc. Includerea între situațiile posibile încă de la mijlocul sec. al XVII-lea a acestei împrejurări, denotă exodul iobăgesc spre Țările Române ca fiind intens încă din acel timp. Mai fac referire la acest fenomen social și articolul de lege IV, din 1747, inspirat din același Corpus, Partea IV, Titlul VI, art. 2. apoi aceeași parte, titlul I, art. 1 și 8 și Partea III, Titlul II, art. 4 etc. Problema este tratată apoi în numeroase diete ale Transilvaniei.

³⁶ *Ibidem* Vezi nota 33.

demersurile pentru împiedicarea fugii iobagilor³⁷, despre apartenența de drept a bunurilor iobagilor fugiți³⁸ și restituirea acestora³⁹.

În pofida numeroaselor restricții legislative enunțate numai parțial mai sus, fuga iobagilor de pe domenii se menține foarte activă cunoscînd, mai ales în secolul al XVIII-lea, o amploare fără precedent. Direcțiile de migrare sînt diferite, dar grosul celor fugiți se îndreaptă mai ales spre țările române (Moldova).

Și în cazul domeniului Lázár din Lázarea cifrele redată în Conscripția din 1742—1743 reflectă deplin fenomenul general.

Astfel, potrivit tabelului pe care-l dăm, în anexă, direcțiile de migrare a iobăgimii sînt diverse. Se menționează migrarea în comitate, scaune și în orașe din Transilvania, spre a se înrola în armată, apoi în Ungaria, în Muntenia și în proporția cea mai întinsă în Moldova, aflată în imediata apropiere a Scaunelor Ciuc, Giurgeu și Cașin, cu care avea graniță comună.

Statistic situația iobagilor fugiți de pe domeniul Lázár după locul de așezare este următoarea:

		%
— în Moldova	= 48	46,15
— în Muntenia	= 1	0,96
— în scaune și comitate	= 24	23,08
(din Transilvania)		
— cu destinație cunoscută	= 20	19,23
— înrolați în armată	= 6	5,77
— în Ungaria și alte țări	= 5	4,81
	104	106,00

³⁷ Kolozsvári Sándor, és Óvári Kelemen, l.c.p. 383 (cuprinsă în „Statutul” comitatului Alba de Jos, dar generalizată aproape peste tot în Transilvania).

Ad 4-m.⁴ Valamely faluból titkon vagy éjjel, vagy nappal a Helységbeli emberek el-szöknének, a strásák gondviseletlenségek, úgy a falusi-Birák és Esküttek vigyázatlanságak, és lágyaságok miatt, tehát hoc in casu azon falusi Biró harmadmagával az Esküttek között, és a vigyázatlan strásákkal megtömlőzestessenek, és mindaddig detentióban légyenek, mig ezen Nemes Vmegye Miltsgs fő Ispányának tetszik, e mellett illik; hogy sub nomine totius Cottus a Szomszéd Vmegyék és Székek, Fő és V. Tisztei honorifice, requiráltassanak, hogy oly vigyázással légyenek, hogy efféle szökö embereinket el-fogván, azokat erős detentióban, tétessék, és Hirt tégyenek azon Helységbeli Tisztnak, az honnan el-szökött, azon Tiszt pedig azon szökött embernek Dominus Terrestrissének, a ki is reducalhassa, mely szökött embereknek is féle Marháját azok a kik el-fogják, szabadosan magoknak el-vehessek, determináltak.

A. 4. pontban ez terjesztetik a gyűlés elé: „Keservesen tapasztaljuk Embereinknél szabadosan és minden tartozkodás nélkül a szomszéd országokban való általmeneteleket, úgy hogy sok faluink már majd pusztán maradtanak, mely is ha meg nem orvosoltatik, sok betsületes Atyáinkfiai Jobbágy nélkül maradnak, sőt e Nemes Vármegyének alsó Járásának tsak hamar időn, mások előtt, végső pusztulásra kellenek jutni, jöllehet ugyan kegyelmes Urunk ö Felsége (a mint értettük) már egynehány izben decretaliter parantsoit profugus embereknek, ö Felsége Birodalmából való ki-adások iránt, melyre is privatus emberek arraélgtelenek lévén, a Nemes Vármegye maga megbántódásának s közönséges kárának esmérvén lenni ezen dolgot, tanálkon oly mediumot fel, melynek is alkalmatosságával ott, az hol illő lézen, sub nomine communi végye munkában azon profugus embereinknek egész securitással való reducáltathatásokat”.

³⁸ *Ibidem*, p. 377, „Constituția” comitatului Tîrnava, art. 2.

³⁹ *Ibidem*, p. 145 și 414.

LISTA

Iobagilor fugiți de pe domeniul Lázár din Lázarea (potrivit Urbariului din 1742)

Nr. crt.	Numele și prenumele	Localitatea de origine	Când a fugit	Unde	Cu cine	Obs.
1	2	3	4	5	6	7
1	Parajdi István	Lázarea	1740	Moldova		
2	Sipos Mihály	"	?		Cu fiul său	Revenit
3	Ruska Mihály	"	1741	Sc. Trei Scaune	Cu fiul său	în armată
4	Ruska János	"	1736	în armată		
5	Kelemen alias Kocsis Mátyás	"	cca 1736	"		
6	Váncsá Péter	"	"	"		
7	Ruska Ferenc	"	1728	Cluj		
8	Lörinc István	"	1728	?		
9	Petred Márton	"	1730	Ungaria		
10	Kocsis Mihály	"	1740	Moldova	Cu un fiu	
11	Kocsis István	"	1736	?		
12	Marton alias Zabos Mihály	Lázarea	1712	?		
13	Farkas Mihály	"	1737	Bala Mare		
14	Szőcs Péter	"	1702	Ungaria		
15	Kozma Péter	"	1732	?		
16	Hajnal Ferenc	"	1706	Oradea	un fiu	
17	Hajnal István	"	1706	"		
18	Adám István	"	1730	?		
19	Szakács Mihály	"	1726	?		
20	Szakács István	"	1728	?		
21	Becze Péter	"	1702	Miskolc în	Ungaria	
22	Kertész Mihály	"	1726	?		
23	Oláh Lőrincz	"	1702	Adămuș, com. Tîrnava		
24	Nagy Márton	"	1702	?		
25	Oláh János	"	1728	înrolat în armată		
26	Benedek András	"	?	în Porumbeni, Sc. Mureș		
27	Szőcs Márton	"	1734	Muntenia		
28	Szép Pál	Lázarea	1741	Turda	cu un fiu	
29	Hegedűs Costin	"	1734	în Sc. Mureș	cu patru fii	
30	Gábor Bonkas Jancsi	"	?	în Moldova	țigani	căldărari
31	Gábor Gergely	"	?	în Moldova	țigani căldărari	
32	Gábor András	"	?	"	"	
33	Gábor Sándor	"	?	"	"	
34	Ursu Lőrinc	"	?	?		
35	Orosz Tamás	Ditrău	1741	în Moldova	cu 4 fii	
36	György Deák András	"	1741	"	cu 3 fii	

1	2	3	4	5	6	7
37	Orosz János	„	1730	„		
38	Thordai György	„	1741	„		
39	Toma Lőrinc	„	?	inrolat în armată		
40	György Deák István	„	1741	în Moldova	cu tatăl său	
41	Lakatos Ștefan	„	1741	în Moldova	cu 3 fii	
42	Béres János	„	1730	„		
43	Hegedűs Tamás	„	1742	„		
44	Lakatos Mihály	Ditrău	1730	în Moldova	cu un fiu	
45	Kocsis Mihály	„	1728	în Ardeal	—	
46	Kocsis János	„	1728	„	—	
47	Tompa Péter	„	1728	?	—	
48	Tompa János	„	?	?	—	
49	Pojar (Simion)	Valea Strimbă	1739	în Moldova		
50	Kertész Gheorghe	„	1739	?		
51	Văidaș Petru	Voșlobeni	1722	în Moldova		
52	Văidaș Mihai	„	1722	„		
53	Văidaș Petru	„	1722	„		
54	Văidaș Constantin	„	cca 1722	„	cu 6 fii	
55	Văidaș Petru	„	1740	„	cu 2 fii ;	1 s-a înapoiat
56	Văidaș Todor	„	1740	„	cu un fiu	
57	Văidaș Simion	„	1730	„	cu 3 fii	
58	Văidaș Ioan	„	1727	„	necăsătorit ;	s-a căsătorit în Moldova și are 4 fii.
59	Szigyartău Todor	„	1740	„	cu 4 fii	
60	Szigyartău Grigore	Voșlăbeni	1740	în Moldova	—	—
61	Țepelus Ioan	„	1732	„	cu un fiu	—
62	Moldovan Simion	„	1732	„	cu un fiu	—
63	Moldovan Pavel	„	1732	„	necăsătorit	
64	Țepelus Ioan sen.	„	cca 1732	„	cu 3 fii	
65	Timar Gheorghe	„	„ 1732	„	cu 2 fii	
66	Timar Toma	„	„ 1732	„		
67	Văidaș Vasile	„	„ 1740	„	cu 1 fiu	
68	Méhész (zis Moldovan Constantin)	„	„ 1740	„	cu 2 fii	
69	Moldovan Simion	„	1738	„	cu 4 fii	
70	Gergely Ioan	„	„ 1740	„	cu 2 fii	(Pascu și Andrei)
71	Hoszszu Szádszin	„	„ 1740	„		
72	Bitang Andrei	„	„ 1740	„	cu 1 fiu	
73	Andoni Simion fii orfani	„	?	„	împreună cu mama lor și tatăl lor vitreg	locuiau la Sîndomic
74	Andoni Dumitru	„	?	„		
75	Văidaș Vasile	„	1730	„	necăsătorit	
76	Țepeluș Teodor sen.	Voșlăbeni	1740	în Moldova	neputincios a decedat	
77	Csáki Mihály	Georgheni	1717	?	a decedat	
78	György Mihály	„	?	pe Cîmpie	împreună cu soția	

1	2	3	4	5	6	7
79	Szővér Mátyás	„	1741	în Sc. Trei Scaune cu fiul său n. în Braşov		
80	Kádár Miklos	„	?	cu 2 fii		
81	Szász Benedek	„	?	s-a înrolat în armată		
82	Kádár Ferenc	„	cca 1718	în Sc. Odorhei		
83	Gál István	„	1730	?		
84	György Mihály	„	1735	în Țara tătarilor	(probabil în Buceag?) cu 2 fii (țigan) (frate cu antecesorul)	
85	Căldărar Gligor	„	1739			
86	Căldărar Sandu	„	cca 1739	la Bistrița		
87	Căldărar Iftimie	„	1739	„		
88	Kirilla Țiganul	„	1739	în Moldova		
89	Istoc lui Ghiurca	„	1739	„		
90	Un iobag nenumit	„	?	?		
91	Șandor Țiganul	„	?	în Sc. Odorhei		
92	Țiganul Todor	„	?	la Cădiceni, în Sc. Odorhei		
93	Istoc lui István	Gheorgh.	?	în Sc. Ciuc	cu un fiu	
94	Jancsi lui István	„	?	la Tomești-Ciuc		
95	Țiganul István (tatăl lor)	„	?	în Sc. Ciuc		
96	Fii lui Căldărar Andrei	„	?	?		
97	Polcsi Vajda	„	?	?		
98	Căliman Mihai	Remetea	1728	în Moldova	S-a căsătorit acolo	
99	Căliman Andrei	„	cca 1710	în Ungaria		
100	Lőrinc János	Joseni	cca 1725	?	cu un fiu	
101	Sándor Mihály	„	cca 1726	?		
102	Sándor Tamás	„	?	la Atid, Sc. Odorhei		
103	Gergely István	„	1739	în Moldova		
104	Gotschár Martin	Chilieni	cca 1710	la Zetea, în Sc. Odorhei		

Rezultă că fuga se făcea cu întreaga familie iobăgească. Din cele 104 de familii, înregistrate ca fugite de pe acest domeniu, jurații își amintesc și declară că 31 au plecat împreună cu fiii lor.

Potrivit concepției epocii și a uzanței introduse de autoritățile militare și fiscale austriece statul era interesat să cunoască numai numărul bărbaților capi de familie și a fiilor lor, băieți, ambele categorii prezentând interes sub aspect militar și fiscal. Astfel cei 31 de capi de familie au dus cu ei și 61 de copii

băieți și cel puțin tot atâtea soții și fete frustînd desigur prin aceasta stăpînul feudal de un considerabil număr de brațe de muncă iobăgești.

Cele de mai sus sînt ilustrate și de dinamica ascendentă a fenomenului de fugă, începînd cu anul 1702. În cele patru decenii (1702—1742) domeniul a pierdut prin fugă următorii iobagi capi de familie:

1702 — 1710 = 8

1711 — 1720 = 3

1721 — 1730 = 20

1731 — 1742 = 49

Pentru 24 de familii nu se cunoaște anul plecării de pe domeniu. Este evidentă cifra crescută cu mult a fugii din deceniile 3—5, desigur ca urmare a agravării raporturilor de servitute din acest timp, cu grave implicații atît pentru economia domeniului, cît și pentru iobagi.

În încheierea prezentării domeniului Lázár din Lázarea se impun cîteva considerații și despre Urbariul sau conscripția care ne-a furnizat datele de referință necesare.

Principiul de alcătuire a Urbariului este (pe sate și în cadrul acestora pe gospodăria iobăgești (sesii). El începe cu o prezentare generală și cu inventarul castelului din Lázarea, evidențiind animalele găsite în gospodăria de aici, apoi locurile alodiale pentru semănături, pentru cosit. Urmează conscrierea iobagilor, apoi descrierea apartenențelor sesiilor iobăgești locuite, cît și a celor părăsite. Sînt redate sarcinile iobăgești urmate de descrierea pădurilor și a munților aparținînd domeniului. Partida fiecărui sat se încheie cu datele cunoscute despre iobagii fugiți. Unde este cazul sînt redate și legile și obiceiurile locale, cît și modul de împărțire a iobagilor din așa-zisele „drepturi regaliene” cîrciumăritul și pescuitul. Unde există, se fac mențiuni despre mori, apoi despre alte daturi ieșite din comun, dacă se practică așa ceva, despre datoriile active și pasive ale iobagilor, despre veniturile acestora din produse, despre dobînzi și arenze etc.

*

*

În încheierea prezentării domeniului Lázár din Lázarea despre care și „*Relatarea*” Guberniului Transilvaniei din 1769 afirmă că are cele mai multe similitudini cu domeniile feudale din comitate, constatăm că în pofida sesiilor iobăgești întinse, datorită climei aspre caracteristică aici la polul frigului din Principat, și gama produselor agricole este foarte scăzută, iar randamentul muncii iobăgești este minim. Este justificată, prin urmare, economia mixtă pronunțat agro-pastorală și implicarea iobagului în pădurărit și în plutăritul lemnului. Accentuarea exploatarei muncii iobăgești caracteristică secolelor XVII—XVIII determină apoi, adăugîndu-se celor de mai sus, un amplu exod al familiilor iobăgești spre locuri cu un climat mai bun din comitate sau mai ales înspre Moldova. Procentul de 45 al familiilor ce și-au părăsit sesiile așezîndu-se acolo în decurs de patru decenii (1702—1742) este semnificativ și pentru ilustrarea, odată în plus, a netemeinicii, și fantezismului tezei adversarilor continuității românilor pe aici, privind așa zisa imigrare a românilor ardeleni din Principatele române.

DIE LÁZÁR-DOMÄNE VON LÁZAREA-CIUC UM DAS JAHR 1742

(Zusammenfassung)

Die vorliegende Studie, Ergebnis der Durchforschung eines noch unbekannt gebliebenes *Urbariums* von 1742—1743 der Feudaldomäne von Lázarea, analysiert insbesondere die Arbeitsverhältnisse zwischen den Grundbesitzer und die unterjochte Bevölkerung in der Periode des Verfalls der Feudalordnung.

Es ist anerkannt dass unter den Feudaldomänen aus dem Gebiet der Szekler-Stühle im Osten Transsilvaniens, die Lázár-Domäne die meisten Ähnlichkeiten mit den Feudaldomänen aus den Komitaten, in welchen die Leibeigenschaft am stärksten entwickelt war, vorweist.

Diese Tatsache ist auch aus dem „Bericht“ von 1769 über dem Leibeigensystem im Grossen Prinzipat Transsilvaniens, ausgefertigt nach Verlangen des Hofes, deutlich ersichtlich.

Die Studie beschreibt ausführlich die Pflichten der Leibeigenen, die Fronarbeit als wichtigste Komponente der feudalen Unterjochung, in allen Ortschaften dieser Domäne. Die gleichförmigen Fronarbeiten in diesem Gebiet führt zu der Schlussfolgerung dass hier die Leibeigenschaft alt war und eine längere Zeitspanne benötigte für die Bildung einheitlicher Frondienste in allen Dörfern.

Es werden weiter analysiert die Zinspflicht, das Schankrecht die Fischereiberechtigung, das Nutzniessungsrecht auf Wälder und Berge, Mühlen und Steinbrüche.

Ein Kapitel beschreibt die Ortschaften und ihre Einwohner.

Archäologische und ethno-kulturelle Beweise zeigen die Kontinuität der rumänischen Bevölkerung in den Dörfern der Domäne, trotz der falschen Theorie der Immigration welche eine Einwanderung der Rumänen aus den rumänischen Fürstentümer (Țara Giurgeului) behaupten möchte.

Gegen die wackligen Argumente dieser Theorie spricht der offizielle Bericht des Stuhles Ciuc-Giurgeu und Cașin von 1768, welcher für die Ausarbeitung der CERTA PUNCTA (Puncta Quemdam) an die gubernialen Behörden gesendet wurde.

Nach einer Beschreibung der in dieser Zone spezifischen Pflichten der Leibeigenen, wird im Dokument gezeigt dass „...wegen der Angst ihrer Flucht in der Moldau“, sind die Pflichten der Leibeigenen nicht zahlreich.

Es wird also deutlich gezeigt dass diese Bewegung der Bevölkerung eine bestimmte Richtung hatte: aus Transsilvanien in der Moldau, und nicht umgekehrt.

Die im Anhang befindliche Tabelle zeigt diese Auswanderung der Leibeigenen in den Fürstentümer, insbesondere in der benachbarten Moldau.

Die Studie bringt neue wissenschaftliche Beweise, welche unzweifelhaft die Kontinuität der rumänischen Bevölkerung auf beiden Seiten der Karpaten und in den ganzen Raum auch heute von Rumänen bewohnt, bezeugen.

SITUAȚIA ECONOMICO-SOCIALĂ A SATULUI TONCIU ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

KÜN LÁSZLÓ

Satul Tonciu (com. Fărăgău, jud. Mureș) este una dintre așezările situate în partea de sud-est a Cîmpiei Transilvaniei, în zona cursului superior al râului Mureș. Satul se află spre nord-vest de orașul Reghin, la o distanță de 15 km, pe lângă șoseaua Cluj Napoca—Reghin.

În cursul evului mediu Tonciu aparținea cercului inferior al comitatului Cluj, cu toate că în 1468 era considerat aparținător comitatului Turda.¹

Satul Tonciu, această veche așezare românească, în documentele istorice apare relativ târziu, pe la mijlocul secolului al XV-lea. Prima atestare sigură a localității este cea din anul 1446, luna februarie, ziua 23, când Andrei Erdélyi de Tamașfalău (fiul răposatului Gheorghe) a zălogit părțile Tonciului lui Dionisie de Sfăraș.² Pornind de la faptul că documentele istorice, date din secolul al XV-lea, vorbesc despre un domeniu deja format, presupunem că satul a fost locuit cu mult înainte de data amintită.

În cursul secolului al XV-lea domeniul Tonciului își schimbă mereu posesorii, iar în veacul următor majoritatea proprietăților ajung în posesia familiilor. Földvári de Tonciu și Horváth de Petrichevich³, care își mențin pozițiile lor de posesori principali al satului și în veacurile următoare.

*

La începutul secolului al XVIII-lea Tonciu se prezintă cu o populație puțin numeroasă, din cauza unui eveniment trist din viața localității, din 1711, când în urma unei epidemii de ciumă la Tonciu și-au pierdut viața 170 de oameni.⁴

¹ Csánki Dezső, *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak Korában*, (Geografia istorică a Ungariei în epoca Huniazilor), V., Budapest., 1913, p. 417.

² *Ibidem*, p. 611.

³ Nagy, Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, (Familiiile Ungariei cu steme și table genealogice), Pest, 1858, III—IV, p. 230—233. Pentru istoria familiei Horváth, vezi: Petrichevich Horváth, Fmil, *A Petrichevich család általános története*, (Istoria generală a familiei Petrichevich), I, Budapest, 1934, p. 76—77.

⁴ Szabó T., Attila, *Niriş-Szásznyires terepülés-, népesség, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII—XX. században*, (Relațiile toponimice și demografice ale localității Niriş între secolele XIII—XX.), în *Erd Műz.*, XLII, 1937, p. 15.

Astfel în 1720—1721, cu ocazia primului recensământ al populației, au fost conscrise în Tonciu 6 familii de iobagi, 8 de jeleri și 6 familii de alte categorii sociale⁵, în total 20 de familii. Înmulțindu-l cu coeficientul demografic de 5 — populația satului se afla în jurul cifrei 100. Din teritoriul arabil al satului a fost cultivat numai o suprafață de 150 de cîble.⁶

În urma cu doi ani, în 1722, au fost conșcriși 7 iobagi, 6 jeleri, 4 persoane fără pămînt și o slugă de curte,⁷ iar terenul arabil cultivat abia s-a ridicat la o suprafață de 156 de cîble.⁸

În deceniile următoare populația țărănească a satului se afla într-o creștere considerabilă. În anul 1733 au fost conscrise familiile de naționalitate română. În Tonciu trăiau 14 familii de români, ceea ce corespunde cifrei de 70 de persoane.⁹ În 1750 populația românească din Tonciu atinge deja cifra de 113 suflete.¹⁰

În 1766 Iosif Benkő conscrie populația maghiară din sat, care atingea cifra de 294, din care 117 erau bărbați și 177 femei.¹¹

Menționăm că, în această perioadă numărul populației românești era considerabil, deoarece o conscripție contemporană ținea în evidență în Tonciu, pe lângă biserica reformată și una greco-catolică, cu un paroh.¹²

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea satul Tonciu este locuit de o populație țărănească, în majoritatea lor iobagi și jeleri, dar există și familii fără nici o proprietate agrară.

Asupra situației economico-sociale a țăranimii ne dau o imagine clară conscripțiile urbariale ale celor două mari domenii feudale din Tonciu. Prima este conscripția sau inventariul domeniului Földvári: „Conscriptio Dominorum sive Curiarum Nobilitarium Generosi Domini Pauli Földvári de Tants in portione sua possessionaria in dicta possessione Tants et Comitatus Colosien-si... ao. 1732 et sequent. Mens. Aprilis.”¹³ Conscripția a fost elaborată cu ocazia decesului lui Paul Földvári, care își lasă domeniile sale prin testament fiicei sale Elisabeta, soția lui Mihai Toldalagi de Ercea și fiului său Francisc Földvári.¹⁴

⁵ Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720—21, (Populația Ungariei în timpul „Pragmaticii Sancțiuni”), Budapest, 1896, p. 211.

⁶ Ibidem.

⁷ ArhStat.Tirgu Mureș, Conscripția Comitatelor Solnocul interior, Dobîca și Cluj și a municipiului Cluj de către comisarii Scaunului Mureș, 1722, p. 52.

⁸ Ibidem.

⁹ N. Togan, Statistica românilor din Transilvania în 1733, în Transilvania, XXIX, 1898, p. 179.

¹⁰ Augustin Bunea, Statistica românilor din Transilvania în anul 1750, în Transilvania, XXXII, 1901, p. 278.

¹¹ Benkő, József, Transilvania pars posterior sive specialis, tom. III, p. 357.

¹² ArhStat.Cluj-Napoca, Conscripția bisericilor din 1770—1782, Fond. Urbaria et Conscriptiones, Fasc. 23. No. 1.

¹³ ArhStat.Cluj-Napoca, Conscripția satului Tonciu din anul 1732, Fond Arhiva Toldalagi, Fasc. 11. No. 70. (-Conscripția, 1732).

¹⁴ Ibidem.

A doua conscripție este „Conscripția Domeniului Tonciu a răposatului Baltazar Horváth de Petrichevich”¹⁵, care a fost elaborată la data de 24 septembrie 1737.

Cele două domenii, al lui Földvári și al lui Horváth, cuprind majoritatea terenurilor agricole ale satului. Astfel, constatările noastre cu privire la situația social-economică a celor două domenii o putem considera caracteristică situației întregului sat.

Precizarea noastră de mai sus se bazează pe cunoașterea relațiilor de domenii ale vremii. Când Iosif Kemény ne informează în anul 1727 despre conacele lui Paul Földvári și Baltazar Horváth¹⁶, în Conscripția Földvári din anul 1732, luăm cunoștiință despre un al treilea posesor din Tonciu, Ioan Ungur, care avea ogoare, vii și păduri alodiale întinse.¹⁷ Tot în 1732 dispun de domenii mai mici contele Kálnoki și contele Francisc Lázár.¹⁸ După Conscripția Horváth din anul 1737, „patru sesii posedă la Tonciu contele Kálnoki și Francisc Lázár, iar trei posedă Domnul Ádám Tholdi, restul aparțin părților Földvári și Horváth.”¹⁹ Deci Conscripția Horváth nu mai pomeneste de Ioan Ungur, al cărui domeniu s-a contopit cu unul dintre marile domenii.

Domeniile Földvári și Horváth dispun de 32 de sesii iobăgești, de 7 de jeleri și de 12 familii de țigani²⁰, iar domeniile parțiale amintite dispun numai de 7 sesii iobăgești.

*

Conscripțiile susamintite conțin informații prețioase privind relațiile agricole ale vremii, ca și despre fertilitatea ogoarelor și tehnica culturii lor.

După mărturisirea Conscripției Horváth „în aceste porții aparținătoare conacului din Tonciu, ogoarele sînt de două ori arate, și cînd vremea este favorabilă, dau roade și așa, dar totuși ar fi necesară îngrășarea arăturilor cu bălegar, chiar și să fie arate de trei ori. După cultura practică fertilitatea este mediocră: o semănătură de grâu de o mierță dă de obicei o recoltă de trei clăi de grâu, iar o claie dă o roadă de cel puțin o mierță.”²¹ În continuare: vița de vie se vede foarte frumoasă, dar niciodată nu dă o recoltă bogată, nu pentru că solul este sărac, ci pentru că nu este suficient de întreținut.”²² Din cauza uneltelor de lucru rudimentare, deci este nevoie ca ogoarele să fie arate de două ori, iar conscriptorul susține necesitatea celei de a treia arături. Din cauza cantității mici de bălegar, cauzată de modul de creștere a animalelor, ogoarele sînt puțin îngrășate. Ca urmare a tehnicii agricole primitive

¹⁵ *ArhStatCluj-Napoca*, Conscripția satului Tonciu din anul 1737, *Fond Urbaria et Conscriptioes*, Fasc. XIII. No. 3. (-Conscripția, 1737)

¹⁶ Kemény József, *Transilvania Possessionaria*, Tomus 5., Comitatus Kolos, sub titlul: Tants, în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Filiala Cluj-Napoca.

¹⁷ *Conscripția, 1732*; Descrierea pămînturilor alodiale.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Conscripția 1737*; — „Observationes”

²⁰ Vezi Anexa I și II.

²¹ *Conscripția 1737*; — „Observationes”

²² *Ibidem*.

și a nefertilității pământurilor, productivitatea grâului este foarte scăzută: 1 : 3. Nici vița de vie nu dă o recoltă dorită din aceeași cauză.

În cadrul relațiilor agricole descrise, și sub apăsarea sarcinilor feudale, trăiesc și muncesc locuitorii iobagi și jeleri ai satului.

Pentru a cunoaște mai bine condițiile economico-sociale ale locuitorilor satului, descriem modul de scindare a pământului agricol între posesori și țărani, bazându-ne pe descrierea pământurilor alodiale și a „facultăților” iobagilor.²³

Tabelul A

Posesia	Alodiatura						Colonicatura			
	Ogoare		Ogor zálogit		Finațe	Vii	Ogoare		Finațe	Vii
U.M.	cibla	mier- ță	cibla	mier- ță	car	vadră	cibla	mier- ță	car	vadră
Posesia Földvári	136	—	8,3	—	22	800	242	—	46,5	191
Posesia Horváth	—	505	—	—	21	180,6	—	481	16	113

Notă cu privire la folosirea măsurilor: pe domeniul Földvári ogoarele au fost măsurate în „Cubulus”-cibla (o cibla = 4 mierțe = 0,5 jugăr de teren arător), iar pe domeniul Horváth ogoarele au fost măsurate în „metreta”-mierță. Celelalte măsuri pe ambele moșii; finațele în „currus” sau „carrus”-car; viile în „urna”-vadră.

Pe teritoriul satului se afla un lac sau heleșteu, moară și păduri, al căror folos se împarte între posesorii principali. Folosirea lacului și a pădurilor în această vreme era deja interzisă țăranilor. Cu privire la folosirea lacului și a morii de pe lac, am găsit următoarea descriere: „Pe lângă conac se află un lac mare și curat, fără stuf și varec, cu mulți cosaci, bibani, dar câteodată și carăși; peștele are un gust bun, apa este multă, pe a cărei canal nu de mult a fost construită din lemn o moară solidă, acoperită cu șindrilă, cu două pietre care se învîrt repede, în loc de ecluză apa curge din sus printr-un jgheab pe cele două roți; vama din cereală ajunge la 17 cîble, dacă moara funcționează în tot timpul anului. Folosul și paguba lacului și a morii se împarte între această parte (Földvári) și între domnul Baltazar Horváth în mod egal.”²⁴

Conscripția Horváth din 1737 descrie la fel existența „unui lac al cărui folos se împarte între Földvári și Horváth. Care [lacul n.n.] este interzis pentru alți posesori și pentru locuitorii țărani.”²⁵ Cu privire la folosul morii se

²³ Conscriptia, 1732; — Descrierea pertinențelor alodiale, conscripția iobagilor.; Conscriptia 1737; — Descrierea pertinențelor alodiale, conscripția iobagilor.

²⁴ Conscriptia, 1732; — Descrierea lacului și a morii.

²⁵ Conscriptia 1737; — „Lacul și folosul ei”.

menționează: „...în vreme secetoasă ca și în acest an, din cauza debitului scăzut de apă din lac, nu funcționează, dar în vreme ploioasă când apa este destulă în lac, moara funcționează bine [...]; într-un an provine din vama de cereale pentru partea lui Horváth 100 de metri cuburi. Sfertul vămii și a rămășițelor îi revine morarului.”²⁶

Cu privire la folosirea pădurilor citim următoarele: „se află pe hotarul Tonciului o bucată de pădure, denumită Pădurea Mică, în care se găsesc lemne de stejar și de carpeni, pentru unelte și construcții, care pădure a fost folosită de demult — „ab antiquo” — de către posesorii Tonciului și de către locuitorii țărani, dar considerînd că este mai bine dacă ține sub interdicție severă, așa încît fără știrea celor doi posesori nimeni nu poate să o folosească, dar dacă se dorește, acești doi posesori dau cîteva lemne pentru unelte sau pentru construcții, posesorii o folosesc în mod liber, dar cu lemnele de foc și ei se aprovizionează din alte păduri.”²⁷

Analizînd împărțirea pămînturilor alodiale și a celor urbariale (vezi tabelul A, precum și anexele I și II) găsim următoarea situație: pînă cînd pe domeniul Földvári posesorul deține 37,30% din ogoare și 32,75% din fînațe ca rezervă feudală, iobagii folosesc 62,69% din ogoare și 67,64% din fînațe. Deci aproximativ 2/3 din domeniul feudal este în folosința iobagilor. În aceeași vreme pe domeniul Horváth situația se prezintă invers. Posesorul deține 51,21% din ogoare și 55,55% din fînațe ca rezervă feudală, iar iobagii dețin numai 48,78% din ogoare și 44,44% din fînațe. Desigur că această situație încă nu înseamnă că posesorul a trecut la economia alodială bazată pe munca de robotă. Acest lucru nu era posibil în acea vreme, deoarece „între ei (țărani) există obiceiul că, dacă o sesie rămîne deșertă, pertinențele acesteia se împart între locuitorii satului, ca pămînturile să nu rămînă necultivate, dar dijma de pe aceste pămînturi se plătește posesorului, cărui aparține această sesie deșertă, după care sînt și pămînturile. Iar cînd pe această sesie deșertă se așează un om pertinențele se redau acestuia.”²⁸

Nu era posibilă nici mărirea sarcinilor de robotă „deoarece mizeria s-a înmulțit așa de mult, încît iobagii externi nu pot fi solicitați totdeauna la serviciile obișnuite, dacă slujesc într-o săptămînă, în timp de două săptămîni numai pot fi solicitați pentru robotă.”²⁹

Scindarea domeniului Horváth în această proporție este probabil rezultatul unei evoluții anterioare. Totuși, putem menționa faptul că iobagii lui Horváth se află într-o situație mai neavantajoasă față de iobagii lui Földvári, lucru care se oglindește și în situația lor economico-socială.

²⁶ *Ibidem*, „Moara și folosul ei”.

²⁷ *Ibidem*, „Pădurea”.

²⁸ *Ibidem*, „Observationes”.

²⁹ *Ibidem*, „Declarația sarcinilor iobagilor din Tonciu...”.

Conscriptio Jobbagiorum Eorundemque facultatum in portione possessionaria in prefata possessione Tants residentes et commorantes

	Nomines Jobbagiorum	Filiorum	Fraters Nepotum	Asus	Boves	Cacca	Juvenaci, Juvenose	Equi, Equae	Oves, Caprae	Porci	Apum Alveria	Sessio Populosa	Agrosum Cubuli	Metreta	Semen Cubuli	Metretada	Focni Curus	Vinea Umarum	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
1	Tapaszto György	Mihály	—	—	4	3	6	1	10	—	—	1	13	3	11	2	3	15	Ennek a fia Koltsár egy kenyeren vadnak
2	Orbán János	István	—	12	2	2	—	—	—	—	3	1	14	—	3	1	3	6	
3	Kis Péter	Ferentz Péter Miklos	—	8 6 1 1/2	1	2	—	1	—	5	—	1	18	—	5	2	3	30	
4	Kis András	—	—	—	3	1	3	2	2	5	—	1	16	3	8	1	3	20	
5	Ábrahám Simon	Bernát Vaszily Jantsi	—	16 14 4	4	1	—	—	20	3	—	1	12	—	9	—	3	—	
6	Borgoan György	Dosoftey Gligore	Celebit	16	4	3	3	—	—	3	—	1	14	2	7	2	3	—	Nem nyilas házhely
7	Ábrahám János	Lupui Simon Gligor	—	16 7 12	3	1	1	2	—	4	—	1	13	3	7	2 1/2	3	—	Nem nyilas ház hely
8	Borgoan Nyikode	Narratus Etsei Filep Kalistu	Simon Celebs	13	2	—	2	1	8	3	—	1	14	3	2	—	1 1/2	—	
9	Nagy András	András Ferkő	Udvári	Ez udvarban lakik és udvari biró															
				5	4	1	—	1	—	5	—	1	15	2	4	—	3	—	
10	Orbán András	György András Peti Pista	—	9 8 3 1 1/2	3	3	1	—	—	8	—	1	17	—	8	3	3	—	
	Ertse Ferentz	Ferkő	—	3	Ezek ketten egy kenyeren vadnak, egy nyilat birnak														

11	Néhai Erstei István fiai Apjok Garnár István	Péter Pista	—	12	3	5	—	1	—	—	2	—	1	17	3	10	—	3	40		
		Jantsi	—	—	4	1	1	Gondozza a gyermekeket s edgy uton szolgál a gyerekekkel egy házban laktak													
12	Kis Balázs	Minya	—	8	4	1	2	—	—	3	—	1	14	3	3	3	3	—	Szölloje puszta		
13	Kelemen alias Abrar Gábor	Ferkő Gyuri	—	16	8	4	1	1	—	—	1	—	1	16	1	6	—	3	12		
14	Szabo Simon	Minya	—	7	4	1	—	—	—	5	—	1	15	2	2	—	3	—	Ez Szabó Mester ember lévén mesterségivel Szolgál, ház helye nem nyilas		
15	Koltsár Péter	Celebs	—	—	2	1	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Ez csizmadia lévén mester s segível szolgálja az urat		
16	Szöts Miklos	Ez öreg ember lévén Semmi földeket nem bir. Szabó mester ember lévén mesterségivel szolgál																			
17	Pál János	Pista nyomorék			8	2	1	—	Ez kertész a kertben is lakik												
18	Néhai Kesely Tyifor fiai	Danika Ilie Thodor	—	14	9	2	2	—	—	—	4	—	1	14	1	7	1	3	—	Nem nyilas ház helyet meg tartsa. Apjok Vontsa Lázár ezekkel lakik, ez tartya.	
	Summa 17	31	4	—	57	23	23	8	40	51	3	15	228	26	96	17 $\frac{1}{2}$	43 $\frac{1}{2}$	183			

Conscriptio Jobbaglorum aegypto oriundorum vulgo zingarorum

Czápo György Czápo Miklos	Siga Kalo Bálint Isák	Uxorat Celebs	9 1 2																	Ezek hárman vas mivesek
Czápo László																				
Czápo Marci	Ez Hegedüs																			
Czápo alias Czigány Siga	Celebs	Petzér																		

Nomina Inquillinorum

Vontsa Lázár	—	—	—	2	—	1	2	12	Ezek Kesely Tyifor fiaival edgy házban lakik, edgy kenyéren vagyon										
Szabó István	Minya	—	1 2	4	—	—	—	—	—	—	1	14	—	3	2	3	8		
Székely István	Martzi Gyuri	—	2 1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—		
Summa 3	3	—	—	6	—	1	2	12	—	—	2	14	—	3	2	3	8		

A tanti jobbágyok fakultánsokkal edgyütt

	Nomina Sive Personae Jobbajorum	Actas Eorum	Colibes	Actas	Eorum	Boves	Jugale	Vacca	Juventia	Equi	Oves, Capra	Porci	Apis	Alve	Sessio	Agri Proprii	Propria Fossie	Seminatura	Vinea		Debita		
				Actas	Eorum	Boves	Jugale	Vacca	Juventia	Equi	Oves, Capra	Porci	Apis	Alve	Sessio	Agri Proprii	Propria Fossie	Seminatura	Urna	Fosso- rum	Pecunia	Fru- menta	
				Nro																	F.h	Met reta	
1		2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20			
1	Koltsár János	40	István Mihály	4 6	6	2	3	1	5	4	6	1	38	1	20	15	6	2	5	Gondviselő			
2	Orbán Gergelly	64	Mihály	22	4	1	1	1	—	4	—	1	38	1	5	5	1 2	5	15				
3	Orbán György	50	György	8	2	2	1	—	—	5	—	1	36	1	—	10	5	2	4				
4	Palkó István	33	András	7	2	2	3	—	—	4	—	1	33	1	—	1	1	5	18				
5	Nagy Márton Ennek fia Nagy Márton	80 23	Miklós — Ezek ketten edgyütt laknak, mindenek közös és egy szolgálatot tartásák	7 —	2	1	4	1	—	7	—	1	42	1	—	5	2	4	13				
6	Nagy György	32	—	—	4	4	6	—	12	16	—	1	38	3	—	12	8	—	3	Csizmadia			
7	Orbán István	40	—	—	1	1	1	—	—	1	—	1	30	1	—	15	6	2ár 50	6				
8	Palkó András	30	Mihály	5	—	—	2	—	—	2	—	1	1	—	—	—	—	15	4	Csizmadia			
9	Palkó György	80	György	24	—	1	2	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—				
10	Palkó János	28	—	—	4	1	1	1	—	—	—	—	1	26	1	—	15	6	—	22			
11	Nagy István	34	Ferentz György Miklós	10 5 1	1	1	—	—	—	5	—	1	30	1	—	5	2	—	18				
12	Palkó Mihály Ennek felsége az Udvarban	40	Ferentz	10	—	1	2	—	—	—	—	—	1	30	1	—	15	6	—	18	Futkosó Biró		
Majorné és Szolgálóis lévén, maga is az Udvarban lakik																							
13	Pankuly Thodor	50	Vasziji	10	4	2	2	2	1	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—			
14	Pankuly Vornya	22	Iliucz Aftimie	4 2	2	2	2	1	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—			
Ezen Pankuly Thodor és Vornya ketten edgyütt laknak, mindenek közös, mind ketten az Urnak a Falu Pásztorai																							
15	Eozvegy Palkó Istvánné	—	—	—	—	2	1	Ezen Szegény Özvegy Aszszony a Palkó Mihály anuotált Telekiben lakik s szolgál öreg állapottyára képest egy héten egy Napot															
	Summája 15		15		28	21	29	5	17	54	6	12	379	13	25	98	43 2	35,5	126				

Sellérek fakultásokkal együtt

1	Pánkuly Thodor	24	Juon	2	—	1	3	1	—	1	—	1	30	1	—	—	—	—	—
2	Nagy Ferentz	30	—	—	2	1	1	1	—	6	—	1	36	1	—	15	6	—	4
3	Mészáros János	23	—	—	2	1	4	1	—	3	—	1	36	1	—	—	—	—	—
4	Sos István	30	—	—	—	—	—	—	—	4	—	1							
Ez Antiqua Session lakik ugyan de Appertinential nem lévén hiszen ha arra való lesz hogy Colálhattya neki is kiadják a Nyil földeket mint másoknak vagyon.																			
	Summája Ezeknek		1	2	4	3	8	3	—	14	—	4	102	3		15	6		4

A Tanesi curlához tartozó elgány jobbágyok

	Nomina sive personae jobbáglorum zing	Aetas eorum	Coelibes	Aetas eorum	Equi	
1	Puli János alias Hegedüs	60	Gyömbér Janko	15 9	—	Vasmives és Hegedüs, Tantson lakik
2	Ponta alias Czapó Ferentz	29	Samu	4	2	Vasmives, valami rozsz miszere is vagyon
3	Puczi Legrádi	28	—	—	2	Vasmives és Hegedüs valami rozsz. Ezek is Tantson lagnak többet kivált Télbem
4	Farkas Déter Janko	50 30	Siga Josi	20 1	3 1	Vasmives Dextrádon lakik Hegedüs és Vasmives Dextrádon lakik
5	Dellő Déter alias Pityi	40	Gyuri Thodor Janko Josi	19 17 13 10	2 N. 3	Vasmives és Hegedüs Hot. Maroson lakik Ezen Czigányok szolgálatyuk nints meghatározva, ha nem hajtyák nemis szolgálnak. Mikor elé kaphatták ide s tova küldözik Levéllel mivel.
6	Bango Berki	20	—	—	1	Ez hegedüs és Széplakon lakik s ott élödik az Udvarban
	Summa 7		9		11	

Pe baza datelor din conscripții, situația economică a țăranilor se prezintă astfel:

Tabelul B

1	Boves Jugales		Juvenci, Juvencae	Equi, Equic	Oves Caprae	Porci	Apis Alvearia	Sessio Populosa	Agrorum Cubuli	Agrorum Metreta	Semenda Cubuli	Semenda Metreta	Focussa Propria	Vinea		Debita		Nr. Total
	2	3												Urna	Fossorum	Pecunia Fl. Hun.	Frumenta Metri.	
Iobagii lui Földvári	57	23	23	8	40	51	3	15	228	2	96	1,5	43,5	183	—	—	—	17
Iobagii lui Horváth	28	21	29	5	17	54	6	12	—	379	—	2,5	13	98	43,5	35,5	128	15
Jelerii lui Földvári	6	—	1	2	12	—	—	2	14	—	3	2	3	8	—	—	—	3
Jelerii lui Horváth	4	3	8	3	—	14	—	4	—	102	—	—	3	15	6	—	4	4
Total	95	47	61	18	69	114	9	33					62,5	304	49,5	35,5	130	39

Iar situația sesiilor este următoarea:

Tabelul C

	Are sesie	Nu are sesie
Iobagii lui Földvári	15	2
Jelerii lui Földvári	2	1
Iobagii lui Horváth	12	3
Jelerii lui Horváth	4	—
Total	33	6

Deci, pe cele două domenii numai șase iobagi sau jeleri nu au sesii proprii. Cauza acestora — după observațiile conscripției — este, că cei în cauză trăiesc împreună cu familia sau prestează servicii la conac și locuiesc acolo.

Ca urmare, scindarea sesiilor în această epocă nu este prea înaintată. Dar este adevărat și faptul că, pe baza obiceiului, sesiile deșerte puteau fi folosite de oricine. Deci rădăcinile stratificării țăranilor trebuiesc căutate în alte cauze.

În condițiile agricole date, criteriul nivelului de avere al țăranului consta în numărul animalelor mari și mici. Cu animalele jugale mai numeroase pământul putea fi mai bine cultivat, dar și animalele mici puteau să aducă un folos considerabil țăranului.

În continuare vom prezenta stratificarea populației țărănești după numărul animalelor (V. tab. D)

Este cunoscut faptul că animalele au un rol deosebit în gospodăria țărănească. Putem constata din acest punct de vedere că țăranii aparținători domeniului Horváth au o situație nefavorabilă. Este adevărat și faptul că, pînă cînd țăranii domeniului Földvári dispun de o fînață de 46,5 de care, cei din domeniul Horváth dispun numai de o fînață de 16 care (vezi tabelul B), ceea ce reduce considerabil posibilitatea de a ține un număr mai mare de animale jugale. Ca urmare, dacă socotim patru boi ca absolut necesari practicării agriculturii în condițiile vremii, — 64,10% a populației satului nu are un număr necesar de animale jugale. Acest lucru va contribui în viitor la înrăutățirea situației lor economice și sociale.

Situația țăranimii este îngreunată și de faptul că numai au dreptul la folosirea apelor și pădurilor. Rămășițele obștii satești trăiesc mai departe sub forma „pămînturilor de sorți“, a „locurilor de casă de sorți“ și a „pămînturilor satului“. Locuitorii țărani ai satului au drept egal la „pămînturile satului“.

Conscripția Földvári menționează: „locurile de case specificate în această rubrică, care sînt vechi locuri de case de sorți, după care pămînturile fiecărui moștenitor sînt de proporții egale...“³⁰

Dreptul de participare din pămînturile satului este menționat și de Conscripția Horváth: „1. Cînd pe sesiile deșerte se așează un om, pertinențele îi sînt redade, dar nu numai acestuia, ci: 2. Pe o sesie deșertă, după care nu se mai poate da pertinențe, se așează un om bun gospodar, li se dă atît pămînt de sorți, cît se dă unui om de pe o sesie veche, din pămînturile de sorți ai satului.

În afară de aceasta

3. Iar cînd s-au dat deja fiecărui om sortile obișnuite după sesiile lor, ceea ce rămîne de aici, doarece totdeauna rămîne din pămîntul satului, din care anual se distribuie ogor după sorți fiecărui agricultor atît cît rămîne, fînațele și altele din care se dă la fiecare om cîte trei căruțe de fîn.“³¹

³⁰ Conscriptia, 1732; „Notandum“.

³¹ Conscriptia, 1737; „Observationes“.

Tabelul D

	Nr. pers.	Boves							Vacca					Juvencia								Equi		
		0	1	2	3	4	5	6	0	1	2	3	4	0	1	2	3	4	5	6	0	1	2	
Iobagii lui Földvári	17	—	1	5	3	8	1	—	1	11	3	2	—	7	4	2	3	—	—	1	11	4	2	
Iobagii lui Horváth	15	5	2	4	—	3	—	1	2	7	5	—	1	2	5	4	2	1	—	1	10	5	—	
Jelerii lui Földvári	3	1	—	1	—	1	—	—	3	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	2	—	1	
Jelerii lui Horváth	4	2	—	2	—	—	—	—	1	3	—	—	—	1	1	—	1	1	—	—	1	3	—	
Total	39	8	3	12	3	12	1	1	7	21	8	2	1	12	11	6	6	2	—	2	24	12	3	

Ca urmare proprietatea obștească se mai menține în această vreme asupra „pământurilor satului“. Posesorii satului încă nu au ocupat toate pământurile obștii satești în vederea măririi rezervei feudale.

Sarcinile feudale ale țăranilor

Dieta Transilvaniei din anul 1714 a fixat numărul zilelor de robotă pentru iobagi și jeleri. Iobagii erau obligați pentru prestarea a cîte patru zile de robotă într-o săptămînă, iar jelerii la cîte trei zile de robotă.³²

Față de aceasta, în 1732 pe domeniul Földvári „serviciul iobagilor conșcriși constă din două zile pe săptămînă cu boi, iar patru zile de lucru „pe jos“, iar pentru muncile de vară se dau și provizii. Cei trei jeleri conșcriși slujesc într-o săptămînă cîte o zi. Acești iobagi și jeleri cînd muncesc nu primesc provizii.“³³

După Conșcripția Horváth din 1737: „Toți iobagii din Tonciu și din posesiile următoare apartinătoare (...), în afară de cei din Rîpa sînt obligați să slujească patru zile pe jos într-o săptămînă, iar cei care au boi după obiceiul vechi prestează două zile de lucru cu forța proprie, nu cu a altora și cu pîinea lor, iar în timpul muncilor de vară — recoltatul — curtea obișnuiește să dea fiecărui iobag cîte două mierțe de cereale, dar deoarece mizeria s-a înmulțit așa de mult în rîndul sărăcimii, încît iobagii externi nu pot fi solicitați totdeauna la serviciile obișnuite, dacă slujesc într-o săptămînă, în timp de două săptămîni nu pot fi solicitați pentru robotă. Jelerii slujesc de obicei cîte o zi pe săptămînă, ori cu boi, ori pe jos, cine cu ce poate, dacă are boi, cu doi, dacă are cai, cu cai, dacă nu are animale, atunci pe jos cu pîinea proprie.“³⁴

Deci reiese faptul că iobagii lui Horváth nu sînt obligați la robota săptămînală (numai din două — în două săptămîni), iar jelerii în loc de trei zile prestează o zi de robotă. Însă este adevărat și faptul că țăranii din „cauza mizeriei“ sînt incapabili de serviciul obișnuit.

O altă formă a rentei feudale era dijma, pe care țăranii erau obligați să o predea din produsele agricole moșierilor, care, după obiceiul vechi, au arendat-o. Astfel: „Arenda de un an a domeniilor din Tonciu, Filpișu Mic și Sîntu, care este administrată de către perceptorii de arendă, este de 6 Florini și 70 Denari, care totdeauna este plătită de curte, și nu este administrată de către iobagi; iobagii și jelerii din domeniile conșcrise sînt obligați să plătească dijma feudalului din toate produsele.“³⁵

A treia formă a rentei feudale a fost censul, care era o obligație în bani sau produse. Astfel iobagii și jelerii de pe domeniul Horváth, în momentul

³² Erdély Története, (Din istoria Transilvaniei), sub redacția Constantin Daicoviciu... București, 1964, I, p. 234.

³³ Conșcripția, 1732; — „Notandum“.

³⁴ Conșcripția 1737; — „Declarația sarcinilor iobagilor din Tonciu“.

³⁵ Ibidem, „Observationes“, Arenda și dijma“.

conscrierii, sînt datori cu 35,5 de Florini și 130 de mierțe de cereale.³⁶ În afară de aceste obligații: „fiecare iobag este dator cu cîte o găină pentru sărbători.”³⁷

Dreptul de cîrciumărit este acaparat de posesori. Cîrciumăritul se practică astfel după cum urmează: „Cîrciumăritul este împărțit între posesori după numărul lunilor, într-o lună ține cîrciuma unul dintre ei, iar în luna cealaltă ține altul, iar dacă vinul unuia nu se termină într-o lună, celălalt nu începe vinderea vinului său.”³⁸ Luînd în considerare faptul că posesorii dețin din plantația de vii o proporție de 76,63%, dreptul de cîrciumărit însemna un venit important pentru ei.

În urma exploatării feudale se adîncește tot mai mult contradicția dintre feudali și țărani. Țăranii dornici de a scăpa de sub apăsarea sarcinilor feudale fug deseori de pe moșii. Despre acest lucru vorbesc și sesiile iobăgești rămase deșerte, care pe domeniul Horváth atîng cifra de patru.³⁹

Conscripția ține totodată o evidență clară despre numele iobagilor fugiți, dar și despre locul unde probabil se află. Este semnificativ faptul că cei fugiți își schimbă numele cu scopul de a rămîne necunoscuți.

Pînă cînd Conscripția Földvári nu menționează nici un iobag fugit, Conscripția Horváth ne dă știri despre zece iobagi, care au luat drumul pribegiei, drept urmare a sărăcirii lor de pe acest domeniu din urmă. Pentru exemplificare cităm numele iobagilor fugiți și observațiile făcute:⁴⁰ 1. *Ștefan Szász*, acum vreo 40 de ani, împreună cu cei doi fii, fugind, se spune că s-a stabilit la Tăuții de Jos, iar dacă mai trăiesc sau au murit, nu se mai știe; 2. *Toma Orbán*, acum vreo 40 de ani a fugit și s-a stabilit la Fugyvásárhely, în Ungaria, acolo numindu-se *Toma Nagy*; 3. *Ștefan Nagy* a fugit în vremea curuților, nu se mai știe unde se află; 4. *Ioan Orbán*, încă în tinerețe și 5. *Nicolae Szakács*, cu fiul lui Gheorghe, au fugit acum vreo 19 ani, Ioan Orbán acum a murit de mult a locuit la Otomani, numindu-se acolo Ioan Nagy. Nicolae Szakács locuia la Tileagd, amîndoi în Bihor; 6. *Francisc Nagy*, a fugit acum vreo 38 de ani, acum de 8 ani se afla la Ráczbösszörmény, în Ungaria, împreună cu fiul său Ștefan.

Dar avem știri și despre unii iobagi de pe domeniul Horváth din Cozma care, în speranța unei vieți mai bune, au fugit dincolo de Carpați, și anume: „Czigirlye Vászilie, împreună cu cei doi fii: Szimion și Vászilie fugeau acum 40 de ani și treceau în Țara Românească, așa s-a auzit că acolo a murit, iar dacă fii săi trăiesc sau au murit, nu se știe.”⁴¹ Deci unii iobagi, în speranța unei vieți mai omenești, iau drumul pribegiei, iar cîteodată ajung departe de locul natal, fără a se mai întoarce.

În sfîrșit, trebuie să vorbim și despre iobagii țigani de pe aceste domenii, care după mărturiile conscripției nu reprezintă vreo importanță economică. Cei 12 iobagi țigani sînt în general muzicanți și fierari și își mențin existența

³⁶ *Ibidem*, Conscripția iobagilor și a „facultăților lor”.

³⁷ *Conscripția 1732*; — „Notandum”.

³⁸ *Ibidem*, „Cîrciumăritul”.

³⁹ *Conscripția 1737*; — „Sesiile iobăgești deșerte din Tonciu”.

⁴⁰ *Ibidem*, „Iobagii fugiți din Tonciu”.

⁴¹ *Ibidem*, „Iobagii fugiți din Cozma”.

prin munci ocazionale. În ceea ce privește obligațiile lor am găsit următoarea observație: „Obligațiile acestor țigani nu sînt precizate, dacă nu sînt solicitați nici nu slujesc. Cînd sînt găsiți, sînt trimiși cu scrisori sau cu altceva într-o parte sau alta.”⁴² Nici domiciliul lor nu este stabil, mereu și-l schimbă. Conscriptia menționează și iobagi țigani fugiți: „*Martzi Kuku* în vremea curuților s-a înrolat în rîndul lor, și cînd cetatea Gurghiului a fost ocupată, împreună cu ceilalți prizonieri au fost duși la Sibiu, unde s-a eliberat. Și acum se află în Sibiu unde este voievodul țăganilor, are casa cu șindrilă, are și copii. Acest *Martzi Kuku* s-a căsătorit cu cineva din Comlod și i-a rămas acolo un fiu de al lui, care se numește tot Kuku: este muzicant; acolo se spune că este iobagul lui Ștefan Wesselényi.”⁴³

În ceea ce privește condițiile lor de viață, starea lor materială și locul lor în societatea satului nu avem știri corespunzătoare.

DIE ÖKONOMISCH — POLITISCHE LAGE DES DORFES TONCIU IN DER ERSTEN HÄLFTE DES XVII-ten JAHRHUNDERTS

(Zusammenfassung)

Der Verfasser beschreibt die sozial-ökonomische Lage des Dorfes Tonciu (Kreis Mureș) in der ersten Hälfte des XVIII-ten Jahrhunderts.

Schriftlich bezeugt im Jahre 1446, diese alte rumänische Ortschaft wurde in dieser Zeit von einer Bevölkerung, die sich aus Leibeigenen und bodenlose Bauern zusammensetzte bewohnt, wie die Urbarien der beiden feudalen Domäne (Paul Földvári, 1732; Baltazar Horváth, 1737) zeigen.

Die ausführliche Analyse dieser Urbarien, bringen zahlreiche sozial-ökonomische Aspekte (ökonomische und soziale Verhältnisse, Ausbeutungsarten, Unzufriedenheiten usw.) aus dem Leben dieses Dorfes, während der Feudal-epoche, im Vordergrund.

⁴² *Ibidem*, „Iobagii țigani...”

⁴³ *Ibidem*.

O ÎNCERCARE DE FUGĂ ÎN MOLDOVA ÎN ANUL 1763 A UNOR IOBAGI ROMÂNI DIN PINTIC ȘI DIN ALTE SATE ALE JUDEȚULUI BISTRIȚA-NĂSAUD

LIVIU MOLDOVAN

Între actele fondurilor de arhivă ale comitatului Țîrnava păstrate la Filiala Arhivelor Statului din Țîrgu Mureș am găsit înregistrat și un act întocmit în anul 1764 de Tabla Continuă a comitatului (județului) Cojocna (Cluj), despre interogarea judiciară a unui țăran iobag român cu numele Moldovan, zis Andronic Ursu, din Teaca, care aparține azi de județul Bistrița-Năsăud, asupra încercării sale, precum și a mai multor iobagi, originari din satul Pintic și din alte sate ale aceluiași județ, de a fugi în Moldova cu bunurile și familiile lor.

Faptul că acest act de cercetare a fost întocmit de autoritățile comitatului Cluj este pe deplin justificat, întrucît comuna Teaca de unde a încercat să fugă și iobagul român interogat, precum și satul Pintic de unde erau o parte dintre fugarii, aparțineau atunci și mult timp după acel fapt, de comitatul Cojocna (Cluj), iar celelalte sate menționate în document aparțineau de fostul district Bistrița. Nu putem ști însă de ce acest document a ajuns și a rămas între actele comitatului Țîrnava, fugarii și localitățile lor de obîrșie neavînd nici o contingență cu acest comitat. O explicație ar fi faptul că întrucît și în comitatul Țîrnava fuga iobagilor a luat în secolul al XVIII-lea îndeosebi, proporții foarte mari, ei migrînd mai ales în Țările Române, pentru a scăpa de apăsările sociale și naționale exercitate de nobilii feudali asupra țăranilor iobagi de pe moșiile lor, funcționarii de la comitatul Țîrnava au cerut de la cei din comitatul Cluj cîteva acte similare de cercetare spre a vedea care era în general cauza fugii țăranilor iobagi de pe moșiile domnești.¹

Emigrarea populației țărănești era considerat ca cel mai mare rău care s-a ivit pînă atunci în Transilvania. Un călător străin, cu numele Haquet, care a umblat prin Transilvania chiar în anii 1763—1764, descrie în cartea sa: „Reisen durch die nordischen Alpen“ (Călătorii prin Alpii de nord), Nürnberg, 1790, v. III, p. 2), în modul următor viața pe care o aveau iobagii români din această țară:

„Supunerea și apăsarea românilor este mai mare decît aceea a robilor. Mai vine pe deasupra disprețul ce li se arată de către toate celelalte neamuri care se află în țară. Ei știu că n-au nici o proprietate și că puținul lucru

¹ A se vedea și articolul: Liviu Moldovan, *Audieri de martori privind fuga în Muntenia a unor iobagi români din satul Cornești, comitatul Țîrnava în 1764*, în vol. Ștefan Meteș la 85 ani, Cluj-Napoca, 1977, p. 291—294.

ce-l stăpînesc de fapt e în primejdie de a fi luat în orice moment de domnii lor, ei văd exemple zilnice cînd sînt ridicați deodată din locurile pe care le-au curățat (defrișat — *n.n.*) cu sudoarea frunții lor și cu multă osteneală și muncă, atunci cînd se așteaptă cel mai puțin la aceasta, dîndu-li-se o foarte mică răsplată a muncii lor și adesea chiar fără nici o despăgubire. Această șerbie din cale afară de grea, aceste sarcini foarte mari, trebuie neapărat să aducă nepăsare, nestatornicie și multe alte urmări rele, distrugînd orice hărnicie“.

Actul de cercetare ce urmează este redactat în limba latină și cuprinde în 9 întrebări și tot atîtea răspunsuri descrierea amănunțită a încercării de fugă în Moldova a 24 de iobagi români împreună cu familiile, vitele și cu tot avutul lor pe care au putut să-l ducă cu ei. Ei erau din mai multe sate: Teaca, Pîntic, Șoimuș, Sîntioana și Dumitrița din județul Bistrița-Năsăud. Din răspunsurile date în fața autorităților comitatului rezultă că toți aceștia au voit să migreze în Moldova clandestin, fără a trece pe la locurile de vamă, din dorința de a-și făuri o viață mai bună pentru ei și fiii lor, auzind că acolo sînt terenuri suficiente pentru agricultură și că vor fi scutiți șapte ani de orice impozite și alte contribuții. Fostul domn muntean Constantin Mavrocordat a desființat șerbia, țăranii trebuind a da domnilor de pămînt numai o clacă foarte ușoară. Claca în Moldova și Țara Românească era de 12 zile pe an, pe cînd în Transilvania iobagii erau obligați să presteze anual cel puțin 156—200 de zile, adică 3—4 zile pe săptămînă, care adeseori se urcau la 5—6 zile săptămînal.

Fugarii, după cum arată documentul, erau pregătiți pentru orice, în dorința lor de a ajunge în Moldova, fiind înarmați cu flinte (puști cu cremene) și pistoale. Cu ei mai erau apoi femeile și copiii lor pe care trebuiau să-i apere în caz de atac al grănicerilor. Grănicerii care i-au întîmpinat nu erau de fapt cei din regimentul de graniță, care între alte atribuțiuni o avea și pe aceea de a opri fuga peste graniță în țări străine, ci erau plăieși trimiși din partea administrației civile. Pentru a stăvili fuga locuitorilor din Transilvania care lua proporții din ce în ce mai mari s-a propus de altfel a se da paza granițelor nu regimentelor de graniță românești, ci regimentelor de linie austriece.

În continuare documentul ne arată cum și de unde și-au procurat fugarii armele și praful de pușcă, țăranilor fiindu-le strict interzis de a deține sau cumpăra arme de orice fel, excepție făcînd numai paznicii de păduri. Cînd au ajuns la granița Moldovei fugarii au fost descoperiți și somați de doi plăieși să se reîntoarcă acasă. Ei însă au răspuns: „Mai bine murim decît să ne reîntoarcem acasă“. Spre seară ei s-au culcat pentru a se odihni aprinzînd patru focuri, dar nu peste mult au fost ajunși din urmă de o trupă numeroasă de soldați călăreți și pedestri, care au fost trimiși pe urma lor de domnii de pămînt pe care i-au părăsit producîndu-le pagubă în numărul brațelor de muncă. Dacă fuga ar fi reușit ei totuși ar fi avut folos căci legea le dădea drept domnilor de pămînt de a pune stăpînire pe întreaga avere a celor fugiți. Între soldați și țăranii s-a încins o luptă inegală, în care un țăran a fost ucis și mai mulți au fost grav răniți, ceilalți care au putut să scape au apucat calea codrului, lăsîndu-și acolo vitele, caii și toate bunurile. Dintre soldați a fost ucis un husar și au fost răniți doi soldați pedestri și doi cai. Se

mai indică în document că pe hugar l-a împușcat Buzunca Dumitru ca răzbunare, că acest soldat l-a ucis pe tatăl său Buzunca Petru. Cei care au voit să emigreze în cazul de față n-au putut să fie toți arestați, cei care au reușit să scape nu s-au mai întors însă la casele lor, ci s-au așezat pe moșiile unor domni de pământ din alte sate și din alte comitate sau scaune, iar despre alți fugari interlocutorul n-a putut să spună unde s-au dus, deci nu le-a putut indica localitatea domiciliilor lor.

În încheiere, documentul menționat ne arată că împreună cu fugarii de mai sus au voit să plece cu acea ocazie și patru țărani din Ragla, 19 țărani din Buduș și 16 țărani din Șoimuș cu familiile și vitele lor, dar domnii de pământ descoperindu-le intențiile la timp au arestat pe capii de familie și astfel le-a zădărnicit fuga.

Încercarea de fugă în Moldova din anul 1763 nereușită de această dată a unor iobagi români din județul Bistrița-Năsăud constituie un episod al emigrărilor continue și numeroase din cursul veacurilor ale țăranilor români iobagi din Transilvania în țările vecine, dar mai ales în Țările Române; Moldova și Muntenia, munții Carpați neconstituind nicicând o barieră de netrecut, ci dimpotrivă, un loc de adăpostire și de unire al oamenilor de aceeași limbă și de același neam, care formează poporul românesc.

Redăm, în continuare, originalul și traducerea în românește al actualului de cercetare asupra încercării de fugă în Moldova menționată mai sus.

ANEXA

Examen providi Moldovan alias Andronik Ursul ex Szász Banyátza oriundi valachi alias in oppido Teke commorantis, de presenti vero in publicis (inclito) comitatu Kolos carceribus detenti, vigore commisionis Excelsi R. Gubernii de Cibinio die 25-ta junii anni currentis emanati secundaria sessione continuae tabulae in possessione Uzdi Szent Péter, die 10-na julii anni 1764 celebrata sequens est:

Questionis puncta.

Fassiones detenti Andron Ursuly.

1-mo. Quod est tibi nomen? et an ex eorum numero sis qui supradictum profugium tentavistis?

Ad 1-um. Andronik Ursuly est mihi nomen, sumque natione valachus ex Banyitza oriundus e numero eorum qui anno 1763 in mense Augusto circa nundinas Bistriciensis ex hoc principatu Moldaviam transmigrare tentavimus.

2-do. Qui vestrum meditati primus et post etiam tentati profugi antesignani et incitatores fuerunt? et quis vos ad profugium quibusque causis et motivis persuasit?

Ad 2-um. Istius profugii incitator et antesignanus fuit providus Buzunka Szimion senior ex Szász Péntek, ille nos induxit his motivis; Si Moldaviam transmigrare poterimus, pro cultura loca sufficientia obtinebimus, ac insuper septem annis ab omni contributionis onere immunos nos fore assecravim.

3-tio. Quot personae fuistis viri? qualibusque instructis armis? quis eadem vobis administravit, aut qua via acquisivistis et quis vestrum pistoletam militis in Péntek inquantisantis sustulit?

Ad 3-um. Infantibus, feminisque sexus hominibus exceptis, qui hoc profugium tentando migrare volumus, fuimus numero 24 viri e quibus numero nominibus recordeo: 1-us. Busunk Simion

senior, 2-us, Busunk Ioan. 3-us, Busunk Vasily. 4-us, Busunk Dumitru. 5-us Busunk Teodor. 6-us, Kornye Lika. 7-us, Kurmot Akim. 8-us, Kurmot Theodor. 9-us, Szokats Atyim. 10-us, Maŧte Gligor, omnes ex Péntek. 11-us, Ego ipse. 12-us, Quidam ex Solimus, Paskuly dictus. 13-us, Juvenis quidam unitus ex Sz. Joana, 14-us, Pariter juvenis ex Kis Demetri districtui Bistriciensis adjacentibus, sed tam nostrorum quam et reliquorum hic non specificatorum nominibus ita et habitationibus, nimine recordor ignoroque unde fuerint. Arma nobiscum habuimus propria, nam familia Buzunkiana habuit quinque flineatas ego autem unam ac duas pistolatas. Pistolatas militis in Péntek eorum inquartirizantis ex aliis audivi ut ejusdem loci incolae Luka Todor et Juon abtulissent qui tandem nos in via assequentes una nobiscum processerunt usque ad locum ubi milites nobis obvennerunt.

4-um. Unde et qualiter pulberem pyrium, glandisque plumbeas vobis procuravistis?

Ad 4-um. Pulberem pyrium, glandisque plumbeas fratres Buzunkiani unde acquisiverunt ignoro, habebint enim mediocriter, ego autem cum illo tempore fuerim vinearum Tekensium custos, ex dispositione oppidanearum bene provisum fueram.

5-to. Ad primas vigilias alpestres in loco Pitulitz vocato stantes, dum pervenissetis, quot ibi plajasones excubentes vidistis et an illi vos monuerint ut revertimini et qui vestrum qualibusve verbis monentibus plajasonibus responderint?

Ad 5-to. In prima alpestri vigilia Pistulitz nominata, duos invenimus plajasones qui nos revertere monebant, verum eisdem Buzunk Simion senior, filiusque Buzunk Ioan maledicendo reposuerunt: „Male nos mori quam revertere“.

6-to. In quo loco alpestri milites hussarones et pedestres vos assecuti sunt? et an blandis vos ad revertendum monuerunt aut duris alventi sunt verbis? et quid vos aut quis vestrum ad verba militum reposueritis?

Ad 6-tum. Sequenti die circa occasu solis in loco vulgo Brad nominato prope semitem pro nocturna quiete dum descendissemus et quattuor ignes constructissemus, tam numerosi milites pedites et equites adversus nos venientes inopinate circumdedere et unicus nos durissimo tractando sclopetum adversus explosit, cui senior Buzunk Simion dixit: „Ne tanta sevitia nos lethariter prosequantur, nosmet captos redemus“, at milites durioribus adhuc verbis arma ceperunt, quibus aliqui resistere intendentes armis milites eosdem prosecuti sunt et Buzunkio seniore interempto aliis lethariter vulneratis et in agonia mortis constitutis. Nos aliquot perterriti fuga salutem quaesivimus omnia bona supplectilia et pecora ibidem relinquendo, quae posteaquam militia occupasset et ante se egisset, unus retendo haec verba nobis aclamavit: „Iam ire potueritis sive Moldaviam, sive Transilvaniam, sive ad diabolum“.

7-mo. Dum milites vos assequentes, aut vestrum aliqui sclopetorum explosiones prius inceperunt? Et quis vestrum militum hussaronum Bethlenianum trajecit, consequenter duos gregarios Bethlenianos et Angerianos aequae duos equosque aliquot qui sacraverint et qualibus armis aut instrumentis?

Ad 7-um. Milites nos assequentes et circumeuntes unicus sclopetum suum adversus nos explodens aggressus nosseque milites migrantibus involverunt eos cedendo et vulnerando, hinc migrantes moti qui armis et promptitudini eorum fidebantur defendebant se. Nos autem aliquot perterriti non restitimus, quin fuga nobis consulantes in silvis nosmet abdidimus donec actu iste cessaverit et milites recederent. Postmodum accesi locum ubi actus fuisset et ibi conveni cum Buzunk Dumitru (qui actu in detentione Posmosiensis existit) et dum casui miratus fuisssem ex ore ejusdem Buzunk Dumitru audivi quod eundem militem hussaronem qui patrem ejus trajecerit sclopeto onerato ipsemet trajecisset, alias non vidi nec scio quis militi hussaroni necem intulit. Equos militum inter ruinas lignorum cusitantes quoniam magna ibidem extitit similis ruinae densitas eisdem vulnerasse potius quam armis crediderim.

8-vo. Qui evasuerunt de vestris sociis profugis quin captivarentur? Cujus loci incolae sunt, qualiter nominantur et ubi actu delitescunt?

Ad 8-um. Evaseramus exinde ego, Buzunk Vassilly, unus miles limitrophus Kis Demeteriensis, qui an emigraverit aut in hac patria subductus existat ignoro. Et Kurmot Atyim hic est

jobbagio illustrissimi domini comitis Ladislau Rhedei, qui se contulit ad possessionem Kaptalan i. comitatus Albensis Tran(silvan)iae adjacentem et actu ibidem moratur, cum sit partem eadem possessio dicti sui domini terrestres.

9-mo. Cum quibus et cujus loci incolis habuistis correspondentiam ut una vobiscum migrarent et quali de causa illi vos non secuti sunt? Fateatur examinatus cum omnibus congruis circumstantiis.

Ad 9-um. Buzunk Gligor et reliqui istius familiae addicti narrabant eos quod nobiscum una transmigrandi animum habuissent, ex Ragla quattuor, ex Kis Budak novemdecim, ex Solymos sex patres familias una cum suis universis familiis. Quorum intentiones domini eodem terrestres advertendo singulos incaptivarunt sique a profugio impediverunt.

In tabula i(ncliti) co(mi)t(a)tus continua per die 19 mense Julii anni 1764, Uzdi Sz(ent), Peterini congregata recepta et extradata per

Iuratum i(ncliti) co(mi)t(a)tus
Colos notarium
ss. Emericus Palatkai, m.p.

În românește

Cercetare asupra prevăzătorului² Moldovan, zis Andronic Ursul, român originar din Băița, locuitor în orașul Teaca iar în prezent deținut în închisoarea publică a cinstului comitat Cluj (Cojocna), care la ordinul Înalțului Guberniu Regesc, emis în Sibiu la 25 iunie anul curent, s-a efectuat în a doua sesiune, din 19 iulie anul 1764 a Tablei continue (a comitatului Cojocna) din Sîmpetru de Cîmpie.

Punctele întrebărilor și declarațiile deținutului Andron Ursul:

1. Care îți este numele? și dacă faci parte din numărul acelora care au încercat fuga de mai sus?

La 1. Andronic Ursul îmi este numele și de națiune sînt român, născut în Băița, fac parte din numărul acelora care în anul 1763, în luna august, cam pe la tirgul Bistrișii³ am încercat să emigrăm din acest principat în Moldova.

2. Care dintre voi au fost întii conducătorii și instigatorii fugii plănuită, pe care apoi ați încercat-o? Cine și cu ce pretexte și motive v-a convins pe voi la fugă?

La 2. Instigatorul și conducătorul acestei fugi a fost prevăzătorul Simion Buzunca⁴ senior, din Pintic, care ne-a îndemnat cu aceste motive: Dacă vom putea emigra în Moldova vom obține acolo locuri destule pentru agricultură și ne-a asigurat pe deasupra că șapte ani vom fi scutiți de orice sarcini și contribuții.

3. Cîte persoane ați fost bărbați? și cu ce arme ați fost prevăzuți, cine vi le-a dat sau pe ce cale le-ați procurat și care dintre voi i-a luat pistoalele soldatului încartiruit în Pintic?

La 3. În afară de copii și femei, noi care am voit să emigrăm încercînd să fugim am fost 24 de bărbați, dintre care îmi amintesc de următoarele nume: 1-ul. Busunca Simion senior. Al 2-lea. Busunca Ioan. Al 3-lea. Busunca Vasile. Al 4-lea. Busunca Dumitru. Al 5-lea. Busunca Teodor. Al 6-lea. Cornea Lica. Al 7-lea. Curmet Achim. Al 8-lea. Curmet Teodor. Al 9-lea. Socaci Achim. Al 10-lea. Maștei Gligore, toți din Pintic. Al 11-lea. Eu însumi. Al

¹ *Arh. Stat. Tg. Mureș. Fondul comitatului Tîrnava, dosar 298, file 25–26. Obs. În text substantivele comune etc. scrise cu majuscule le-am redat în forma actuală cu litere mici.*

² În evul mediu numele iobagilor erau precedate de atributivul: *providus* = prevăzător, prudent, spre a se deosebi de numele orășenilor care aveau înaintea atributivul *circumspectus* = stimat.

³ Tirgul de toamnă al Bistrișei se ținea la 28 august în fiecare an.

12-lea. Unul din Șoimuș, zis Pascu. Al 13-lea un tânăr unit. din Sintioana. Al 14-lea. Deasemenea un tânăr din Dumitrița, aparținători districtului Bistrița. Atît de numele noastre cît și de a celor nespecificați, precum și de locuințele lor îmi amintesc însă foarte puțin și nu știu de unde au fost. Armele pe care le-am avut cu noi erau ale noastre proprii, căci familia Buzunca avea cinci flinte⁵, iar eu o flintă și două pistoale. Pistoalele soldatului incartiruit în Pintic după cum am auzit de la alții, le-au luat locuitorii Luca Teodor și Ioan din acel sat, care ajungîndu-ne din urmă pe drum, au mers cu noi mai departe pînă unde soldații ne-au dat de urmă.

4. De unde și cum v-ați procurat praf de pușcă și gloanțe de plumb?

La 4. Nu știu de unde și-au procurat frații Buzunca praf de pușcă și gloanțe de plumb, dar le-au avut în cantitate mică. Eu care în acel timp am fost paznic de vie la Teaca, am fost bine aprovizionat din dispoziția orașenilor⁶, ca paznic al viilor de acolo.

5. Cînd ați ajuns la primele posturi de graniță la locul numit „Pitulîța”, cîți plăieși de pază ați văzut și dacă ați fost somați de ei să vă reîntoarceți? și care dintre voi și cu ce vorbe le-ați răspuns plăieșilor care v-au somat?

La 5. La primul post de graniță numit „Pistulița” am întîlnit doi plăieși care ne-au somat să se reîntoarcem, dar Buzunca Simion senior și fiul său Buzunca Ioan înjurîndu-i le-au răspuns: „Mai bine murim decît să ne întoarcem înapoi”.

6. În care loc de munte v-au ajuns din urmă soldații husari și pedestri? și dacă v-au somat cu vorbe blînde să vă reîntoarceți sau cu vorbe aspre și care dintre voi, ce ați răspuns la vorbele soldaților?

La 6. În ziua următoare cam pe la apusul soarelui, la locul numit popular „Brad”, pînă ce ne-am așezat jos lîngă cărare pentru a ne odihni peste noapte și am aprins patru focuri, un mare număr de soldați, pedestri și călăreți venind asupra noastră ne-au înconjurat fără veste, iar unul din ei tratîndu-ne foarte dur a descărcat pușca asupra noastră, căruia bătrînul Buzunca Simion i-a zis: „Pentru ca să nu ne atacați de moarte cu atîta cruzime, noi ne predăm”, dar soldații cu vorbe și mai dure au prins armele, căroro unii dintre noi încercînd să le reziste zu armele, soldații i-au atacat, în urmă căroro bătrînul Buzunca a fost ucis, iar alții au fost grav răniți căzînd în stare de agonie. Noi cîțiva fiind speriați am căutat scăparea în fugă lăsînd acolo toate lucrurile, hainele și animalele pe care după aceea soldații le-au luat și înainte de a se îndepărta, unul întorcîndu-se ne-a strigat aceste cuvinte: „Acum puteți merge în Moldova sau în Transilvania sau la dracu”.

7. Soldații care v-au ajuns din urmă, sau unul dintre voi ați descărcat primul foc de armă? Și care dintre voi a împușcat pe soldatul husar bethlenian și prin urmare cine a rănit pe cei doi soldați bethlenieni și angerieni⁷, deasemenea pe cei doi cai cine i-a rănit și cu ce fel de arme sau unelte?

La 7. Soldații care ne-au ajuns din urmă și ne-au înconjurat, căci unul din ei apropiindu-se de noi a tras cu arma în noi, iar ceilalți soldați au atacat pe fugari alungîndu-i și rănindu-i. Fugarii care s-au încrezut în armele și în voința lor s-au speriat, și s-au apărât, iar noi cîțiva înspăimîntîndu-ne ne-am hotărît să fugim și ne-am ascuns în păduri, pînă cînd starea aceasta va înceta și soldații se vor retrage. Cîrînd după aceea m-am dus la locul unde s-au întîmplat acestea și aici m-am întîlnit cu Buzunca Dumitru (care în prezent se află în închisoarea de la Posmuș) și pe cînd m-am mirat de această întîmplare, din gura aceluiasi Buzunca Dumitru am auzit că el însuși l-a ucis pe acel soldat husar împușcîndu-l, fiindcă acela l-a ucis pe tatăl său. Altceva n-am auzit nici nu știu cine i-a pricinuit moartea soldatului husar. Despre cai

⁴ Numele Buzunca al familiilor din Pintic notate în acest document ar putea fi forma deformată a numelui Bosoancă, care este uzitat și astăzi.

⁵ Pușcă cu fitil și cremene folosită în trecut.

⁶ Localitatea Teaca din jud. Bistrița-Năsăud se bucura în trecut de statutul de oraș.

⁷ În trecut regimentele purtau numele patronului lor care făcea parte din înalta nobilime a Transilvaniei; aici este vorba de soldații înrolați în regimentele Bethlen și Angari.

soldașilor care alergau printre crengile căzute ale arborilor, întrucât acolo se afla o cantitate mare de asemenea lemne căzute, cred că s-au rănit mai mult din cauza lor decât din cauza armelor.

8. Cine a scăpat dintre părtașii voștri fugari care să nu fi fost prinși? Din ce localitate sînt, cum se numesc și unde stau ascunși în prezent?

La 8. Am fugit de aici eu, Buzunca Vasile, soldatul grănicer din Dumitrița, care dacă a emigrat sau stă ascuns în această țară nu știu. Și Curmotea Achim — acesta este iobag al ilustrului domn conte Rhedei, care s-a stabilit pe moșia Căptălan din cinstitul comitat al Albei din Transilvania și trăiește în prezent acolo, care moșie aparține parțial numitului domn de pămînt.

9. Cu ce locuitori și din care localități ați avut corespondență să migreze împreună cu voi și din ce cauza nu v-au urmat? Să declare cel cercetat împreună cu toate împrejurările corespunzătoare.

La 9. Buzunca Gligore și ceilalți iobagi din această familie au povestit că au avut intenție a emigra împreună cu noi: din Ragla 4, din Buduș 19 și din Șoimuș 6 capi de familie cu toate familiile lor, a căror intenții domnii de pămînt descoperindu-le au arestat pe fiecare și astfel i-au împiedicat de la fugă.

La tabla continuă a cinstitului comitat Cojocna (Cluj) întrunită în ziua de 19 a lunii iulie al anului 1764 în Simpetru de Cimpie, redactată și emisă de

Notarul jurat al cinstitului comitat Cojocna
ss. Emeric Palatkai, m.p.

EIN FLUCHTVERSUCH NACH MOLDAU IM 1763 EINIGER RUMÄNISCHEN LEIBEIGENEN AUS PINTIC UND ANDEREN DÖRFER DES KREISES BISTRITZA-NĂSAUD

(Zusammenfassung)

Der Aufsatz umfasst eine offizielle Untersuchung über dem Fluchtversuch nach Moldau einiger rumänischen Leibeigenen mit ihren Familien und gesamten Gut aus dem heutigen Kreis Bistrița Năsăud. Die Flüchtlinge waren bewaffnet um sich gegen die Grenzer zu wehren wenn sie entdeckt und aufgehalten gewesen wären. Die Grenzer forderten sie zurückzukehren aber sie antworteten, dass sie besser sterben werden als wieder nach Hause zu gehen. Die Ursachen des Fluchtes waren die sozialen und nationalen Unterdrückungen und die Überzeugung dass sie in Moldau mehr Ackerfeld bekommen werden und von vielen Lasten befreit werden.

Die Leute waren aber eingeholt von einer zahlreichen Truppe von Reitern und Fusssoldaten welche sie umkreist haben. Es entzündete sich ein ungleicher Kampf unter ihnen mit Toten und Verwundeten von beiden Seiten. Einige Flüchtlinge wurden verhaftet, andere sind entflohen und haben sich auf andere Güter und in anderen Kreisen sich niedergelassen um von der Strafe zu entkommen.

Diese Urkunde ist noch ein Beweis über dem Flucht der Leibeigenen, diesmal nicht gelungen, in die rumänischen Fürstentümer wo man ihnen einen besseren und ruhigeren Leben sicherte.

DATE DEMOGRAFICE PRIVIND ORAȘUL TÎRGU MUREȘ ÎN PERIOADA ANILOR 1700—1778

IOAN MOLDOVAN

Favorizat de o bună poziție geografică, în centrul Podișului Transilvaniei, cu condiții pedo-climatice care au stimulat dezvoltarea vieții social-economice încă din cele mai vechi timpuri, așezat pe cursul mijlociu al Mureșului — o adevărată axă comercială a Transilvaniei — orașul Tîrgu Mureș a cunoscut o continuă evoluție economică și socială de-a lungul întregii epoci feudale, situîndu-se printre primele orașe ale Transilvaniei, primind rangul de oraș liber regesc încă din anul 1616.¹

În cele ce urmează, vom urmări unele date demografice ale orașului Tîrgu Mureș numai pe parcursul a opt decenii din secolul al XVIII-lea, folosind ca principală bază documentară tabelele de impuneri, cit și conscripțiile și recensămintele orașului, două părți distincte ale fondului arhivistic al Primăriei orașului Tîrgu Mureș.² Prezenta lucrare încearcă totodată să aducă unele completări la preocupările mai vechi ale unor cercetări privind demografia istorică a orașului Tîrgu Mureș.³

Tabelele de impuneri, la care ne vom referi, sînt, de fapt, acte de conscriere (*conscriptio*) ale capilor de familii din oraș, cetățeni liberi sau a celor care nu aveau această calitate dar, fiind locuitori ai orașului, erau anual impuși, proporțional cu averea lor, la sarcinile financiare ale orașului, stabilite de către dietă. Prima conscriere a contribuabililor orașului Tîrgu Mureș despre care avem știre datează din anul 1567.⁴ O colecție aparte din aceste conscrieri, în ordinea cronologică, pe perioada anilor 1611—1880, a fost constituită însă ulterior și se păstrează, în cea mai mare parte, în cadrul Arhivelor Statului din Tîrgu Mureș.

Tabelele de impuneri și conscripțiile din secolul al XVII-lea și prima jumătate a celui următor nu cuprind însă, după cum s-a arătat, numai numele capilor de familii contribuabili, în dreptul numelui fiind menționată suma de bani (în florini) pe care trebuia s-o plătească fiecare, în contul contribuției ce-i revenea și, în unele, cîteva date sumare despre averea mobilă și imobilă pe

¹ *ArhStat Tîrgu Mureș. Privilegii și donații ale orașului nr. 25; Traian Popa, Monografia orașului Tîrgu Mureș, Tîrgu Mureș, 1932, p. 107.*

² În continuare trimerterile la aceste documente nu vor mai repeta întreaga denumire a fondului arhivistic.

³ Traian Popa *op. cit.*; Ádám Dankanits, *Inceputurile urbanizării Tîrgu Mureșului, în St. Mat.*, vol. 11, Tîrgu Mureș, 1967, p. 91—95.

⁴ Ádám Dankanits, *op. cit.*, p. 93.

care o poseda. În aceste tabele nu este menționat numărul membrilor de familie, nu sînt cuprinși nobilii, funcționarii, flotanții, servitorii, sărăcimea, care erau scutiți de impozite. Din această cauză numărul populației orașului Tîrgu Mureș, ca și al altor orașe, nu poate fi stabilit decît cu aproximație, prin anumite calcule, a căror rezultat ne poate oferi totuși o imagine asupra dinamicii populației orașului de-a lungul secolului al XVIII-lea. Remarcăm astfel că, tocmai pe baza acestor date, istoricul Acsádi Ignác a încercat să stabilească, în anul 1896, numărul total al populației Ungariei și Transilvaniei la începutul secolului al XVIII-lea, ajungînd la o estimare de 806.221 suflete pentru Transilvania.⁵ Nu este lipsit de importanță nici faptul că studierea dinamicii populației orașelor din secolul al XVIII-lea și din secolul al XIX-lea, prezintă un deosebit interes pentru această perioadă de apariție a primelor elemente caracteristice orînduirii capitaliste, evoluție în care orașele au avut un rol precumpănitor.

Prima conscriere a capilor de familie contribuabili din orașul Tîrgu Mureș pe care o avem în vedere este cea din anul 1699, semnificativă, deci, pentru situația demografică a orașului în cumpăna veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea.⁶ La începutul acestei conscrieri se specifică că ea s-a făcut conform „proiectului țării”, urmînd apoi înșirarea numelui fiecărui orașean contribuabil, cu specificarea animalelor de tracțiune ce le deținea, numărul acestora constituind criteriul de stabilire a sumei de impunere, precum și suma de bani care trebuia să o dea în contul contribuției. În acest timp orașul era împărțit, după cum reiese din însemnări, în două părți „partea de jos”, cu 253 capi de familie și „partea de sus”, cu 242 capi de familie, rezultînd deci un total de 495 capi de familie contribuabili. Aplicînd coeficientul de cinci membri de familie, coeficient acceptat de majoritatea cercetărilor pentru această perioadă istorică,⁷ rezultă un număr de 2475 suflete. Acest număr nu poate reprezenta însă numărul populației orașului la acea dată întrucît, după cum am arătat, în conscriere nu erau incluse toate categoriile sociale, ci numai a familiilor de contribuabili: cetățenii liberi (*cives*), orașenii fără sesie proprie (*proprius fundus carentes*), simplii locuitori ai orașului, care nu aveau calitatea de orașean, deși erau locuitori ai acestuia (*suburbiales incolae*), pe care credem că-i putem asimila, în cea mai mare parte, cu jelerii și cei cîțiva iobagi care apar ca contribuabili în tabelele de impuneri din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Din această categorie socială, după cum rezultă din conscripția din anul 1750, făceau parte și unele persoane fără dependență socială, dar stabiliți de curînd în oraș. Nu apar însă în această conscriere nobilii, militarii sau familiile acestora, funcționarii, străinii, sărăcimea, țișanii etc., scutiți de impozite.

⁵ Acsádi Ignác, *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio Korában* (Populația Ungariei în perioada Pragmaticii Sanctiuni) în *Magyar Statisztikai Közlemények*, (Comunicări statistice maghiare), Seria nouă, nr. 12, Budapesta 1896, p. 219—221; Liviu Moldovan, *Conscripții și recensăminte în Transilvania (sec. XVIII—XIX). Metodologie și valorificarea lor documentară*, în *Revista de statistică*, nr. 8, 1960, p. 86.

⁶ Tabele de impuneri, nr. 62.

⁷ Haralambie Chirică, *Integritate la conscripția confesională din 1733 privind populația românească din Transilvania*, în *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, vol. I, Cluj, 1972, p. 91.

Dacă considerăm numai o parte din numărul acestor familii, de scutiți care sînt consemnați în conscripția din 1778, la care vom face referire și ulterior, adică aproximativ 80 de familii, pe care trebuie să le adăugăm celor menționate în anul 1699, vom obține astfel un număr total de 575 familii. În această situație putem aprecia numărul populației orașului Tîrgu Mureș la 2875—3000 de suflete, pentru începutul secolului al XVIII-lea.

Deși acest indicator demografic era modest în comparație cu alte centre urbane din apusul Europei, el situa în schimb orașul printre principalele centre ale Transilvaniei și, implicit, pe acest temei, i se asigura rolul important ce l-a jucat în evoluția social-economică în deceniile următoare.

Tabelele de impuneri din anul 1709/1710, deci după aproximativ zece ani, consemnează în orașul Tîrgu Mureș 571 familii (*füst* = fum) de contribuabili, fără a mai aminti de restul categoriilor sociale.⁸ Aplicînd din nou coeficientul de cinci membri pe familie vom obține un număr de 2855 suflete, la care adăugînd celelalte categorii sociale neconscrise ($80 \times 5 = 400$) putem aprecia populația orașului la aproximativ 3255—3300 de suflete.

În această perioadă intervine însă în Transilvania o gravă epidemie de ciumă, care, însă, judecînd după conscrierile contribuabililor din anii ulteriori, n-a afectat prea mult populația orașului Tîrgu Mureș, ca urmare a unor măsuri de profilaxie sanitară. Încă de la primele cazuri de epidemie, guvernul Transilvaniei, printr-un ordin circular, cere luarea unor măsuri severe pentru a împiedica răspîndirea contagiunii, printre care și interzicerea cu desăvîrșire a tîrgurilor și limitarea deplasărilor dintr-o localitate în alta la cazuri de strictă necesitate și acestea numai pe bază de autorizații scrise din partea autorităților locale.⁹ În anul următor, probabil după încetarea epidemiei, oficialitatea Scaunului Mureș cere magistratului orașului să-i comunice informații asupra cazurilor de mortalitate¹⁰. Fondul primăriei orașului nu conține însă un asemenea raport, nefiind din acest motiv în măsură să apreciem numărul victimelor epidemiei de ciumă din această perioadă. Constatăm însă din tabelele de impuneri din anul 1716 că numărul familiilor de contribuabili era de 623, deci cu 52 de familii mai mult față de anul financiar 1709/1710, ceea ce constituie un spor substanțial, după numai șase ani. Tabelele din acest an indică însă numai numele contribuabililor și sumele de plată în contul contribuției (între 1—12 florini), fără a mai da alte indicații asupra stratificării sociale sau a averii contribuabililor.¹¹

În anii 1721—1722 s-a întreprins o conscripție a contribuabililor, mai amplă, pe întreg teritoriul Transilvaniei, inițiată de însăși Curtea imperială de la Viena, interesată direct în sporirea contribuțiilor pe care le putea obține din diferitele provincii ale imperiului. Dar și această conscripție nu cuprindea decît o parte a populației localităților, adică orășenii, libertinii, jelierii și iobăgimea, care plăteau contribuțiile către stat. Nu erau însă menționați în această conscripție nobilii, funcționarii, servitorii, invalizii, sărăcimea,

⁸ Tabele de impuneri nr. 65/1709.

⁹ *ArchStat* Tîrgu Mureș. Scaunul Mureș. Ordine și dispoziții N. D. 122/1709.

¹⁰ *Idem*, N. D. 141/1710.

¹¹ Tabele de impuneri nr. 70/1716.

categorii scutite de impozite.¹² Din motive necunoscute, toate tabelele de impuneri dintre anii 1717 și 1732, inclusiv conscripția din 1721—1722, lipsesc din colecție. În această situație am fost nevoiți a apela la datele publicate de istoricul Acsádi Ignác în anul 1896.¹³ Luînd ca bază de calcul cei 559 capi de familie (din 411 case), cîți au fost cuprinși în conscripție, la care se mai adaugă încă 50% de familii care ar fi fost scutite, adică 279 familii, Acsádi Ignác, ajunge la concluzia că populația orașului la acea vreme ar fi fost de: $838 \text{ familii} \times 6 = 5028$ suflete, la care adaugă 13 preoți și învățători. Credem însă că atît proporția de 50% de neimpuși cît și coeficientul de 6 membri de familie este prea mare pentru calcul, de vreme ce, în 1750, după conscripția din acel an, existau în oraș doar 622 familii, deci aproximativ 3200 suflete. Avînd în vedere însă mortalitatea mare, provocată de epidemia de ciumă din anii 1717—1719, la care vom reveni, considerăm că, numărul populației orașului se poate estima în jur de 3000 de suflete, la începutul celui de al treilea deceniu al secolului al XVIII-lea.

Din șirul cronologic al conscrierilor contribuabililor din orașul Tîrgu Mureș am ales, în mod intenționat, pe cea din anul 1733, pentru a o putea corela cu prima încercare de statistică a populației românești din Transilvania care s-a desfășurat sub patronajul episcopului Inochentie Micu Clain, în același an.

Tabelele de impuneri ale orașului din acest an ne prezintă familiile contribuabile împărțite în patru cartiere: Sîngeorgiu (*Szentgyörgy*), Sîncrai (*Szentkirály*), Pocloș (*Poklos*) și Sfîntul Nicolae (*Szentmiklós*). În primul cartier erau menționate 164 de familii contribuabile, în al doilea 124 familii, iar în al patrulea cartier 122 familii. Pentru cel de al treilea cartier, Pocloș, lipsind tabela de impuneri, am estimat numărul de familii contribuabile după tabela din anul 1735, unde erau înregistrate, în total, 575 de familii, rezultînd astfel pentru acest cartier 165 de familii de contribuabili. Ne apar deci pentru acest an aproximativ 575 de familii contribuabile, adică, aplicînd coeficientul de 5 membrii de familie, 2875 suflete, la care adăugînd numărul membrilor familiilor necontribuabile s-ar putea aprecia numărul populației orașului Tîrgu Mureș la acea dată în jur de 3000—3200 de suflete.¹⁴

În același an, 1733, sub directa îndrumare a episcopului unit Inochentie Micu Clain, s-a desfășurat prima conscriere a românilor din Transilvania. Orașul Tîrgu Mureș apare în această conscripție cu o parohie mixtă, cu localitatea Corunca, administrator parohial fiind preotul Stan, cu 60 de familii pentru oraș și 50 de familii pentru localitatea Corunca.¹⁵ Deși în această conscripție nu se menționează existența unor familii ortodoxe, care trebuie să fi existat, deoarece o trecere în masă la religia greco-catolică se înregistrează doar în a doua jumătate a secolului, numărul populației românești din orașul Tîrgu Mureș îl putem aprecia la peste 300 de suflete,¹⁶ ceea ce reprezintă

¹² L. Moldovan, *Conscripții și recensăminte ale populației Transilvaniei și importanța lor documentară*, în *Culegere de referate, Sesiunea 1969*, editată de D.G.A.S., p. 164.

¹³ Acsádi Ignác, *op. cit.*

¹⁴ Tabele de impuneri nr. 75/1733 și 77/1735.

¹⁵ Augustin Bunea, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728—1751)*, Blaj, 1900, p. 341.

¹⁶ Traian Popa, *op. cit.* p. 25.

doar aproximativ 10% din populația orașului, fapt care explică, după cum vom exemplifica în cele ce urmează, politica oficialităților feudale din Transilvania față de populația românească, avînd în vedere în această privință tendințele protecționiste, de ordin economic și politic, ale magistratelor orașenești din această perioadă.

Comparînd numărul populației orașului de la începutul secolului al XVIII-lea (aproximativ 3000 suflete) cu cel din anul 1733 (3000—3200) rezultă că sporul natural al populației n-a înregistrat aproape nici un progres. Cauzele acestei situații rezidă în primul rînd din mortalitatea mare provocată de epidemiile de ciumă din anii 1717—1719. Efectele acestei epidemii pentru orașul Tîrgu Mureș nu le cunoaștem prin mijloace statistice, dar de proporțiile ei ne putem da seama luînd în considerare faptul că în Scaunul Mureș, fără orașul Tîrgu Mureș, au decedat 1747 persoane, numărul familiilor contribuabile reducîndu-se cu 189.¹⁷ Dar și sporul natural al populației orașului în prima jumătate a secolului al XVIII-lea era destul de mic. Faptul se poate constata din registrele de stare civilă a principalelor două confesiuni religioase din oraș, reformată și romano-catolică, din anul 1730. Menționăm însă că în această situație nu sînt cuprinse datele pentru confesiunea greco-catolică, unitariană etc.¹⁸

Confesiunea	Botezați	Cununați	Morți	Spor natural
romano-catolică	36	13	14	22
reformată	46	23	25	21
Total	82	36	39	43

Se poate deci ușor constata că sporul natural al populației într-un singur an era de numai 43 persoane, adică de 1,34% față de 3200 de suflete, cifra maximă a populației orașului care se poate estima în acel an.

Între anii 1738—1739 întreaga populație a Transilvaniei a fost grav afectată de o nouă epidemie de ciumă, multe localități înregistrînd zeci sau sute de decese. Efectele acestei epidemii în Tîrgu Mureș ne sînt cunoscute dintr-o evidență special întocmită de magistratul orașenesc pentru a fi trimisă la guvernium în scopul, probabil, de a obține o reducere a contribuțiilor. Din această evidență rezultă că au fost afectate de ciumă 232 de familii cu un număr de 297 decese din care 19 bărbați, 13 femei, 132 băieți, 110 fete și 23 servitori. Totodată se menționează că 39 case au rămas goale, toți membri de familie care le-au locuit fiind decedați.¹⁹ Din datele de mai sus reiese că cele mai multe victime s-au înregistrat în rîndul copiilor (242 de suflete)

¹⁷ Alexandru Pál-Antal, Aurel Chertes, *Populația scaunului Mureș la începutul sec. al XVIII*, în *St.Mat.* III—IV, Tîrgu Mureș, 1972, p. 4.

¹⁸ *ArhStat* Tîrgu Mureș, Registrele de stare civilă nr. 865 și 884.

¹⁹ Tabele de impuneri nr. 79/1739.

adică 81,48% din totalul deceselor. Grav afectat de ciumă a fost și orașul Cluj, unde s-au înregistrat 860 decese,²⁰ la un număr aproximativ de 9—10.000 locuitori.

Ca urmare a acestei epidemii de ciumă s-a redus desigur și numărul familiilor contribuabile. În anul 1742 s-au înregistrat în oraș numai 535 familii contribuabile, față de 575 familii cite existau în 1735, deci cu 40 de familii mai puțin.²¹

Conflictele militare îndelungate pe care Imperiul austriac le-a avut în această perioadă, devenind mult prea costisitoare, au determinat Curtea de la Viena să inițieze în anul 1750 o nouă conscripție a populației Transilvaniei pe baza căreia apoi urma să se stabilească un nou sistem de impunere („Systema Bethleniana”), menit să sporească veniturile statului austriac. În vederea acestei conscripții orașele Transilvaniei au fost împărțite în trei categorii, după mărimea și puterea economică: a) Sibiu și Brașov; b) Mediaș, Cluj, Sighișoara, Bistrița, Tîrgu Mureș, Turda, Alba Iulia, Făgăraș, Gherla, Zlatna și c) Aiud, Reghin, Dumbrăveni, Hațeg, Deva, Odorhei, Tîrgu Secuiesc, Gheorgheni și Sebeș.²² Prin bogăția informațiilor cu caracter demografic și economic pe care le conține această conscripție reprezintă o lucrare deosebit de prețioasă pentru cunoașterea societății Transilvaniei la mijlocul secolului al XVIII-lea.

Conscripția întocmită pentru orașul Tîrgu Mureș în acest an înregistrează nominal fiecare cap de familie de contribuabil, pe categorii sociale, averea

Categoria socială	Nr. fam.	Scil	Care	Supr. arabil.	Ortu	Secară	Mel, porumb	Pin	Vin	Bol, cal, iepe	Vite	Porci
Cetățeni liberi (cives)	378	354	384	1754	544	126	32	303	6862	410	204	137
Văduve de cetățeni liberi	92	63	72	219	44	—	2	28	1032	22	23	25
Orașeni fără pământ propriu	63	—	—	67	7	—	1	12	375	19	15	5
Suburbani (Suburbiales)	77	8	7	11	2	—	3	1	20	34	17	4
Văduve de suburbani	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Total :	622	425	364	2051	597	126	38	344	8289	485	259	171

²⁰ Csetri Elek, *Istoria populației Clujului în cifre în Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, Cluj p. 72—73.

²¹ Tabele de impuneri. Nr. 82 și 83/1742—1743.

²² L. Moldovan, *Conscripții și recensăminte de populație în Transilvania și importanța lor documentară*, în, *Culegere de referate*, 1969, D.G.A.S. p. 165.

familiei (sesii, case, suprafețe arabile, numărul de animale domestice), în cazul meșteșugurilor, meseria cu care se ocupă, clasati în trei grupe (buni, mediocri, slabi), veniturile pe care le obțineau, sumele de bani cu care au fost impuși și restanțele pe care le mai aveau de plătit etc.²³ Redăm, în cele ce urmează, un tablou sintetic al acestei conscripții.²⁴ (vezi tabelul din pag. 146)

În ceea ce privește numărul și starea meșteșugarilor existenți în oraș, din această conscripție rezultă următoarea situație:

Nr. crt.	Meșteșugul	Cu proprietăți agricole	Văduve cu proprietăți	Fără proprietăți agricole	Subur. bani	Total
1	Bijutieri	7	—	1	—	8
2	Armurieri	1	—	—	—	1
3	Chirurgi	4	—	1	—	5
4	Farmacisti	—	—	—	1	1
5	Curelari	14	—	3	—	17
6	Blănari	30	—	4	2	36
7	Croitori	7	—	2	—	9
8	Năsturari	9	—	2	—	11
9	Cismari	61	—	9	—	70
10	Tăbăcari	31	—	7	—	38
11	Șelari	1	—	—	—	1
12	Brutari	1	—	—	—	1
13	Tecari	4	—	—	—	4
14	Fierari	5	—	2	—	7
15	Rotari	2	—	3	—	5
16	Dogari	4	—	1	—	5
17	Băcani	8	3	—	—	11
18	Lăcătuși	6	—	1	—	7
19	Pieptănari	1	—	—	—	1
20	Timplari	4	—	—	—	4
21	Fringhieri	4	—	2	—	6
22	Cuțitari	2	—	—	—	2
23	Săpunari	2	—	1	—	3
24	Măcelari	25	—	2	—	27
25	Comercianți	3	—	1	—	4
26	Olari	3	—	4	—	7
27	Cămătari	1	—	—	3	4
28	Compactori	1	—	—	—	1
	Total:	241	3	46	6	296

Restul de 326 capi de familie, din cele 622 familii înscrise, nu au nici o mențiune privitoare la ocupație, ceea ce ne determină să apreciem că erau ocupați în agricultură, de vreme ce mulți apar cu proprietăți agricole sau cu venituri din această ramură economică. Se impune și în acest caz o atenție

²³ *ArhStat* Tîrgu Mureș, Conscripții și recensăminte ale orașului Tîrgu Mureș, nr. 1/1750.

²⁴ Din tablou s-au omis fracțiunile. Suprafețele arabile, grîul, secara, meiul, porumbul sînt date în cîble (adică suprafața unui teren pe care s-a semănat o cîblă de semințe = 0,288 ha), finul în care (un car = 300—400 kg), vinul în urne (urna = 10,18 l). Menționăm că în centralizatorul conscripției, dintr-o eroare de calcul, apar numai 612 familii.

deosebită categoriei sociale care în conscripție apare sub denumirea de *Suburbialium incolae*, în număr de 77, și 12 văduve ale acestora. Din mențiunile făcute sporadic, în dreptul numerelor lor (ex. *fuit Inquilinus, villanus senator, villanus Judicis, His duobus Anni fuit celebes* etc.) și avînd în vedere că plăteau contribuții, deducem că din rîndul acestor suburbani făceau parte, pe lîngă jeleri și iobagi, și oameni liberi, care nu aveau casă și sesie proprie. Menționăm, de asemenea, că din rîndul acestora 3 erau cămătari, 2 blănari și unul farmacist, nou veniți în oraș. Din tabela de mai sus reiese că cei mai mulți meșteșugari făceau parte din breslele cizmarilor (70), tăbăcarilor (38), blănarilor (36) și măcelarilor (27). În cazul a 15 meseriași apar înregistrări duble de *pellio-mercator* (blănar-comerciant) sau, mai frecvent, *cerdo-senator, pellio-senator*, adică tăbăcar sau blănar care îndeplineau și funcția de senatori ai orașului. Este de menționat însă și faptul că în această conscripție meșteșugarii sînt clasificați în buni, mediocri și slabi, aprecierea referindu-se, credem, nu atît la pricepere, cît la puterea economică, deoarece, după clasa unde erau înregistrați, li se fixa și suma de impozit. Astfel, în sumarul conscripției meșteșugarii sînt clasificați în: 10 buni, 92 mediocri, 177 slabi; comercianții și băcani în buni, nici unul, mediocrii 4, slabi 10.²⁵ Judecînd însă după faptul că aproape toți meșteșugarii din oraș (244) aveau cîte 1—2 sesii, vii, animale domestice, este de presupus că aceștia se ocupau și de agricultură, unii ducînd un trai de semi-agricultori, alții lucrîndu-și pămîntul cu angajați, slugi, zilieri, jeleri, sau chiar iobagi. Ni se pare cît se poate de caracteristică și pentru meșteșugarul din Tîrgu Mureș aprecierea unui contemporan, Dionisie Kemény, amintită de Alexa Csetri și Ștefan Imreh într-o lucrare demografică, privitoare la meșteșugarul din Cluj, Turda și Aiud, în care afirmă: „Cu începutul primăverii degeaba îl cauți acasă: el lucrează în vie. Termenul muncii angajate înîntîrzie cu 2—3—4—5—6 săptămîni și cînd, în sfîrșit, primești obiectul, de multe ori nu-i bun de nimic. Sosește și ziua Sf. Gál. Familia meșteșugarului sărbătorește cu mare chef ziua culesului strugurilor...”²⁶

În afara locuitorilor propriu-ziși ai orașului mai sînt înregistrați în conscripție 9 familii, în mare parte succesorii unor posesori din afara orașului (*Extranei possidentes*) și 9 familii de flotanți (*vagi*). Adăugînd aceste familii la numărul de 622 de familii, rezultă că în Tîrgu Mureș existau 640 de familii, ceea ce ar echivala cu 3200 de suflete. Numărul populației orașului la acea dată trebuie să fie cu ceva mai mare dacă avem în vedere că slugile, unii flotanți etc. nu au fost cuprinși în această conscripție. În concluzie, putem aprecia numărul populației orașului la aproximativ 3200—3300 de suflete, în anul 1750.

Referindu-ne din nou la conscripția românilor din 1733, efectuată sub patronajul episcopului român Ioan Inocențiu Micu Clain, constatăm înregistrate în Tîrgu Mureș doar 60 de familii de români, deci peste 300 de suflete. Numărul mic de români care existau în acea vreme în oraș se poate

²⁵ Aici apare o inadvertență față de tabelul anterior întrucît trei meșteșugari nu sînt cuprinși în clasificare.

²⁶ După Alexa Csetri și Ștefan Imreh, *Decvoltarea orașelor din Transilvania (1786—1848)*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Historia*, fas. 2., 1966, p. 67.

explica, în bună parte, prin politica dusă de administrația orașului față de populația românească, privindu-i pe mulți de dreptul a se stabili în oraș. Un exemplu concret în acest sens o constituie și hotărîrea magistratului orașului, de la sfîrșitul anului 1759, de a interzice cu desăvîrșire dreptul românilor de a se stabili, de a primi teren pentru lucru sau de a fi angajați la o lucrare în oraș.²⁷ Desigur că această hotărîre trebuie pusă în legătură directă cu hotărîrea dietei de la Turda, din același an, în care, magnații feudali au legiferat interzicerea accesului populației românești în centrele urbane, îngrijorați de o creștere a puterii economice a unei păături sociale românești, ceea ce ar fi determinat, implicit, și creșterea puterii politice a acesteia. Această restricție a fost motivată presupunem și de teama nobililor de a nu-și pierde forța de muncă, prin fuga de pe moșie a țăranilor, iar pe de altă parte magistratul orașenesc era interesat a accepta în oraș numai meseriași și nu țărani agricultori, în plus față de cei existenți. Astfel se poate explica numărul mic al populației românești în multe orașe din Transilvania, în raport cu populația maghiară sau săsească, pentru perioada feudală.

O altă conscripție a familiilor contribuabile din Tîrgu Mureș pe care intenționăm să o prezentăm în cele ce urmează are în vedere tabelele de impuneri din anul financiar 1777/1778²⁸. Redăm în tabelul de mai jos un extras din această conscriere a familiilor din oraș:

Nr. crt.	Categoria socială	Nr. fam.	Nr. crt.	Categoria socială	Nr. fam.
1	Orășeni (<i>cives</i>).	297	11	Țigani	28
2	Văduve de orășeni	77	12	Armeni	4
3	Libertini	184	13	Străini cu pos. în oraș.	20
4	Văduve de libertini	30	14	Magnați și nobili	44
5	Jeleri	124	15	Nou veniți	30
6	Văduve de jeleri	75	16	Nou căsătoriți	15
7	Militari lăsați la vatră	17	17	Propriet. ale orașului	1
8	Soții de militari	8	18	Propriet. ale cultelor	3
9	Vagi	12	Total :		981
10	Iobagi	12			

²⁷ *ArhStat* Tîrgu Mureș, Primăria municipiului Tîrgu Mureș. Protocoale și registre, nr. 109, p. 51.

²⁸ Tabele de impuneri nr. 106/1778.

Avînd în vedere că pe cele patru proprietăți, care apar ca aparținătoare de oraș sau de cultele religioase, trebuiau să locuiască cel puțin patru familii de servitori, putem admite că în anul 1778, orașul Tîrgu Mureș avea — acceptînd premiza că au fost conscrise toate familiile, iar coeficientul de cinci membrii de familie este real — o populație de 4900—5000 de locuitori. În tabelul de impuneri sus-amintit figurează în dreptul fiecărui cap de familie și averea sa mobilă și imobilă. Nesocotind aceste mărimi numerice individuale ne poate surprinde creșterea substanțială a averii locuitorilor orașului: 1481 jugăre de pămînt arabil, 329 jugăre fînațe, vii care produceau 5863 octale²⁹ de vin, în oraș existau 633 boi și cai, 238 vaci, 680 porci etc. În acest an financiar orașul era impus cu 6476 florini renani și 40 crăițari. Surprinde însă și mai mult faptul că numai în răstimpul de 27—28 ani, după 1750, populația orașului a crescut cu aproximativ 1700—2000 de suflete, adică cu 60%, ceea ce se poate explica, în parte, prin lipsa epidemiilor de ciumă și prin perioada de relativă liniște, după războiul de 7 ani (1756—1763). O creștere anuală în această perioadă cu aproximativ 60 locuitori, adică un indice de 6 la mia de locuitori, rezultați numai din sporul natural, ni se pare totuși prea mare. În explicația acestei creșteri demografice substanțiale va trebui să acceptăm și stabilirea unor noi familii venite din afara orașului, pe care magistratul orașului, din considerații de ordin economic, a fost nevoit să le aprobe. Tot din aceste considerații, în anul 1764, într-un regulament privitor la distribuirea fînațelor, magistratul orașului ia hotărîrea în sensul că: „vor căpăta pămînt și tăbăcarii români care, înainte de aceasta cu un secol, au fost chemați aci de breasla cizmarilor pentru a pregăti talpă și piele de cordovan”.³⁰

Făcînd o succintă retrospectivă demografică a orașului Tîrgu Mureș, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, doar sub aspectul numeric al populației, putem constata, din cele prezentate că între anii 1700 și 1750 numărul populației orașului nu a înregistrat o creștere care poate fi luată în considerare, menținîndu-se între 3000—3300 de suflete, o creștere substanțială a numărului populației înregistrîndu-se de-abia în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. Cauza acestei stagnări demografice în prima jumătate a acestui veac este pe deplin explicată de Ștefan Pascu, într-o lucrare privind demografia istorică, în care, abordînd problema demografică a Europei pînă în secolul al XVIII-lea, afirma: „Pînă în secolul al XVIII-lea a existat un regim „natural” în ce privește natalitatea și mortalitatea populației. Amîndouă erau foarte ridicate deoarece natalitatea nu era limitată decît de factorii fiziologici, iar mortalitatea era influențată, uneori în chip brutal, și de unele accidente: războaie, epidemii, foamete. În această situație proporția natalității și mortalității era aproape egală, ceva mai ridicată natalitatea. Este explicația creșterii lente a populației timp de secole”.³¹ Aceste considerații le acceptăm

²⁹ 1 octală = 1,44 l.

³⁰ Traian Popa, *op. cit.* p. 313.

³¹ Ștefan Pascu, *Demografia istorică*, în *Populație și societate, Studii de demografie istorică*, vol. I. Cluj, 1972, p. 20.

ca valabile însă și pentru prima jumătate a secolului al XVIII-lea, din istoria demografică a Transilvaniei.

Încă de la începutul dominației în Transilvania, statul feudal austriac a întreprins, pe tot parcursul secolului al XVIII-lea, măsuri de perfecționare a evidenței populației, în scopul sporirii contribuțiilor fiscale, reclamate de cheltuielile administrative și militare tot mai mari, cărora trebuia să le facă față.

O etapă distinctă, prin concepție, metodologie și rigurozitate, o constituie recensământul, prima conscripție căreia i se poate acorda acest termen modern de statistică demografică, întreprins între anii 1784—1787, de către administrația iozefiniană. Întrucât acest recensământ, chiar și numai în măsura care privește orașul Tîrgu Mureș, impune o analiză specială, considerăm necesar a i se acorda un studiu aparte.

DEMOGRAPHISCHE DATEN BETREFFEND DER STADT TÎRGU MUREȘ ZWISCHEN DEN JAHREN 1700—1778

(Zusammenfassung)

Anhand von Archivdokumenten werden einige Aspekte aus dem Bereich der geschichtlichen Demographie bezüglich der Stadt Tîrgu Mureș in den ersten 8 Jahrzehnten des XVIII-ten Jahrhunderts (1700—1778) hervorgehoben.

Als Hauptquelle wurden die Besteuerungslisten benützt, welche eigentlich eine Übersicht in Bezug auf die finanziellen Verpflichtungen der Familienhäupter darbieten, und gibt den Verfasser die Möglichkeit, die Dynamik der Bevölkerung in dieser Periode zu verfolgen.

Die angegebenen Zahlen zeigen dass die Bevölkerung der Stadt ziemlich stabil geblieben ist in der ersten Hälfte des XVIII-ten Jahrhunderts, ungefähr zwischen 3000—3300 Einwohner. Die Ursache eines solchen „demographischen Stagnation“ kann durch die grosse Sterblichkeitsziffer während der militärischen Konflikt erklärt werden, Elend und Hungersnot, aber im ersten Reihe sind die Pestepidemien aus den Jahren 1709—1710, 1717—1719, 1738—1739, an dieser Situation zu beschuldigen.

Eine substantielle Vergrößerung der Bevölkerung ist nur in der zweiten Hälfte des Jahrhunderts bemerkbar; im Jahre 1778 steigt diese bis ungefähr 5000 Einwohner.

So eine bedeutende Steigerung der Bevölkerungszahl um im 28 Jahren, kann sicher nicht nur durch den natürlichen Zuwachs erklärt werden, sondern muss in Zusammenhang mit der ökonomischer Entwicklung und das Eindringen vom Fremden betrachtet werden.

In der Arbeit werden auch die Besteuerungssysteme beschrieben, die immer verbessert und weitergebildet wurden, als Bestrebung des österreichischen Feudalstaats seine fiskalischen Einkommen zu vergrößern.

CONSCRIPTII URBARIALE MUREȘENE DIN ANUL 1785 — VALEA GURGHIULUI

EUGEN MERA

În acest volum din Marisia* publicăm conscripțiile urbariale din anul 1785 ale unor sate din actualul județ Mureș; redăm conscripțiile a 8 sate¹ românești de pe Valea Gurghiului². Este vorba de conscripțiile urbariale din următoarele sate: Adrian (1), Cașva (9), Gurghiu (29), Hodac (31), Ibănești (33), Jabenita (40), Orșova (54), Solovăstru (72), de pe Valea Gurghiului³. În anul 1785 aceste sate făceau parte din comitatul Turda. Localitățile mai sus amintite erau locuite de populația românească, de aceea în conscripție întrebările sînt scrise în limba română, iar răspunsurile în limbile română și latină. Textul românesc, scris însă cu grafia maghiară de către conscriptori, este deosebit de important pentru cunoașterea exprimării țaranilor români de pe Valea Gurghiului. Pentru înțelegerea mai ușoară a textelor am redat însă răspunsurile în grafia românească actuală, menținînd, totuși, forma limbii române din acel timp⁴. Făcînd o comparație cu graiul vorbit astăzi, aici, putem afirma că acest grai s-a conservat destul de bine pînă acum. Afirmatia lui Iancu Flondor,, că țaranii „ne-au scăpat datinile, legea și limba (s.n.) strămoșilor noștri”⁵ se dovedește și aici exactă.

Conscripțiile cuprind 9 întrebări⁶ și răspunsuri, fiind scrise pe hîrtie de format 37 × 23 cm, precum și o anexă tipărită, completată însă cu mîna,

* Cf. Liviu Moldovan, Ioan Pop, *Conscripții urbariale mureșene din 1785* (I), în *Marisia*, V, 1975, p. 113—162 și II, în *Marisia*, VI, 1976, p. 167—224.

¹ Gurghiu apare ca oraș (*oppidum*), în fond ca simplu tîrg.

² Pe această cale ținem să mulțumim soților dr. Liviu Ursuțiu și Maria Ursuțiu, cercetători la Biblioteca Academiei R.S.R., Filiala Cluj-Napoca, pentru îndrumările folositoare pe care ni le-au dat și pentru amabilitatea cu care ne-au pus la dispoziție aceste conscripții urbariale.

³ Biblioteca Academiei R.S.R., Filiala Cluj-Napoca, *Colecții speciale. Conscripții 1785*. Cifrele din paranteză reprezintă numărul de inventar al conscripției respective.

⁴ În transcrierea textului am înlocuit, acolo unde era cazul, vocalele *e* cu *ă* și *i*, *u* cu *î*, deoarece scribii, fiind maghiari și necunoscînd decît cel mult limba populară română, au redat declarațiile juraților după auz și au înlocuit vocala *ă* cu *e* și pe *î* cu *i* sau *u*. În cazul localităților însă am păstrat forma redată de conscriptori. De asemenea am redat forma cuvintelor din original adăugînd vocala *i* final și vocala *a* (din diftongul *oa*) numai la unele cuvinte.

⁵ I. I. Nistor, *Unirea Bucovinei cu România*, București, 1926, p. 161.

⁶ Întrebările sînt identice cu cele din *Marisia*, V, 1975 și VI, 1976, și de aceea am considerat că nu mai este cazul să le repetăm. Excepție face doar „orașul” Gurghiu, unde la venituri apar 20 de puncte.

de format $37,5 \times 47,5$ cm. Anexa⁷ cuprinde date despre capacitatea pământurilor arabile și a fînețelor, numele iobagilor și jelerilor, precum și numele stăpînilor feudali. După cum ne arată și filigranele, hîrtia a fost fabricată la Sibiu.

*
* *
*

Nu vom insista asupra scopurilor și importanței conscripției urbariale din 1785, deoarece au fost arătate în *Marisia* V și VI. Ne vom opri însă asupra cîtorva aspecte ale conscripțiilor din Valea Gurghiului. Ele au fost întocmite cu ajutorul judei satului, a doi-șase jurați⁸ (*jurati*) și a șase-nouă bătrîni (*pagi seniores*). Numărul persoanelor care participă la întocmirea conscripțiilor variază între 11 și 14. În dreptul tuturor este trecut faptul dacă sînt uniți, neuniți sau reformați. Cu toții sînt analfabeți, semnînd în dreptul lor cu o cruce.

Din analiza conscripțiilor rezultă că în nici unul din cele 8 sate iobagii nu aveau urbarii sau contracte scrise: „nici *urbarium*, nici *contractus*, nici *legătură pentru slujba n-am avut*” (Gurghiu, Hodac), ci prestau obligațiile iobăgești așa cum le-au apucat din strămoși: „ne-o fostu obicei din strămoși(i) *nost*” (Ibănești), „noi din părinți(i) *noști am apucat slujba aciasta care slujim acuma cu domnii noști*” (Gurghiu), „noi din moși(i), din strămoși(i) *asa am apucat cum slujim acuma*” (Hodac, Cașva, Adrian).

În ceea ce privește prestațiile feudale sînt înscrise slujbele, darurile și dijmeele. Doar la Gurghiu întîlnim un singur jeler care plătește taxe. Deoarece în conscripții sînt înscrise iobagii și jelerii, observăm că și obligațiile lor diferă: jelerii au mai puține zile de slujbă și dau daruri mai puține.

În general *slujba* pe care o prestează iobagii pămîși și cei care au cîte doi boi este de trei zile pe săptămînă, iar la jeleri de două zile pe săptămînă. Deși *slujba* celor cu mai multe vite este mai mică cu o zi, totuși se întîmplă uneori, cum este cazul hodăcenilor, să lucreze și ei cîte trei zile. Iobagii din Ibănești declară că, atunci cînd este lucru urgent, lucrează cîte o săptămînă întreagă, „*dară apoi întră altă săptămînă ni iartă*”. Deoarece iobagii din Adrian, Cașva, Jabenita și Solovăstru aveau vite puține, ei se asociază: „*dară prindiem în sîmbre cîte doi, tri gazde⁹ laolaltă*”. La slujbă se adaugă cîte una-două zile de lucru pe an pentru păscutul vitelor (Adrian, Gurghiu). În toate satele, drumul dus-întors la lucru se știe din *slujba* iobagilor. La Ibănești se specifică că „*la drumur(i) lunj(i) pînă amu merem într-o an și cîtie die tri or, atunci nie iartă cîtie o săptămînă*”.

Darurile cele mai puține le au iobagii din Adrian care dau ori zece ouă, ori o găină, făcînd specificarea: „*fără a hăsta nimnică*” (fără aceasta nimic), totuși, adaugă că așa au apucat obiceiul din strămoși ca peste slujbă

⁷ Pentru respectarea tradiției formate de revista *Marisia* în publicarea conscripțiilor urbariale din anul 1785, vom reda doar răspunsurile la întrebări nu și anexa.

⁸ Între jurați primul era înscris *întotdeauna* judele satului respectiv.

⁹ Capi de familie.

să toarcă fiecare familie, într-un an, câte doi-trei font¹⁰ de cînepă sau de lînă. Acest ultim obicei în satele Caşva, Gurghiu, Hodac, Jabenîța, Orşova și Solovăstru devine o obligație de dare. Excepție face satul Ibănești unde iobagii dau numai 12 ouă și două găini, una la Crăciun și una la Paști. La daruri se mai adaugă datul a încă doi pui (Gurghiu, Solovăstru), culesul unei jumătăți de mierță¹¹ (de ghindă) de fag (Caşva), a unei cupe¹² de alune (Orşova, Caşva), a două mierțe de mere pădurețe (Caşva, Jabenîța), a două cupe de grîu (Hodac, Orşova) sau o jumătate de mierță de grîu (Jabenîța, Caşva) și țesutul a zece coți¹³ de pînză (Gurghiu).

„*Dijma domnească*“ (Adrian) se dă în toate satele din toate „agonisi-turile“ a zecea parte. Nona nu s-a dat niciodată. La Ibănești se specifică: „*arîndă fiscușe(a)să nu dăm, fără la domnu ce se cadie, din zece clăi una, la alții nimănuu nimnic*“. Pentru lemnele de foc, la Gurghiu, fiecare cap de familie dădea câte patru mierțe de ovăz.

Cînd iobagii își scot porcii la ghindă, se plătește *dijma porcilor*, care diferă de la sat la sat, în funcție de tipul de pădure, de stejar sau de fag. Obligațiile de plată pentru un porc sînt de câte un pitac¹⁴ (Caşva, Gurghiu, Ibănești, Jabenîța, Orşova, Solovăstru) sau un şuștac¹⁵ (Adrian), cite trei mariași¹⁶ în pădurile de stejar (Gurghiu, Jabenîța, Solovăstru) sau un zlot¹⁷ (Adrian), doi polturaci¹⁸ în pădurea bisericii (Orşova). Străinii plăteau local-nicilor pentru un porc mai mult: patru şuștaci și patru cupe de bucate (Caşva), trei şuștaci și două cupe de bucate (Orşova), doi pitaci și patru cupe de bucate (Hodac) și pentru patru porci cite cinci-șase polturaci și o mierță de bucate (Ibănești).

Conscripția relevă și sursele de venituri ale iobagilor. Astfel, o sursă de venituri ale iobagilor era pîvărîtul. De la cele aproape o sută de vîltori și pive din Ibănești se plăteau cite 20 de cruceri¹⁹ pentru fiecare vîltoare sau pîv. O altă sursă de venituri era plutăritul pe apa *Rîului*²⁰ și pe Mureș: „*și pe apa no(a)stră a Rîului și pe Mureș cu purtatul plutilor cinie mere se po(a)tie*

¹⁰ Fontul = ceva peste o jumătate de kg. Cf. D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, III, Indice general, Editura Academiei R.S.R., București, 1968, p. 5.

¹¹ Mierța = măsură de capacitate pentru grîne. Obişnuit este a patra parte din găleată sau a opta din găleata de Cluj. *Idem*, p. 3.

¹² Cupa = subdiviziunea mierței. Obişnuit opt cupe fac o mierță. *Idem*, p. 2.

¹³ Cotul = măsură de lungime egală, în Transilvania, cu 60—70 cm.

¹⁴ Pitac = petac = monedă de 5 groși, numele de origine poloneză (cf. piati).

¹⁵ Şuștac = monedă de 6 groși, numele de origine poloneză (sostac), mai tîrziu se întrebuintează și pentru moneda de 20 fileri sau 20 heleri.

¹⁶ În text, *marieș* = ducați, sau mai tîrziu groși, pe revers avînd imaginea Mariei cu Pruncul, denumire întrebuintată de la Matei Corvin încoace, cu valoarea de 17 creițari.

¹⁷ Zlot = florin austriac, cu valoarea de 60 creițari.

¹⁸ În text, *potor* = polturac = poltura, monedă de bronz și de argint de la Francisc Rákóczi II încoace.

¹⁹ În text, un *husoș* = 20 creițari.

²⁰ În text *Riu* (s.n.). Într-un document din anul 1767 se arată că e vorba de apa Gurghiuului, numită de români *Riu*: „*Possessio Görgeny Hodac. In loco plano as fluvium Lingva Incolarum Riu. Hungarico chiomate Görgény Vize vocitatum sita*“, la Arhiva Națională Maghiară, Budapesta, fondul: Arhiva Fiscală a Transilvaniei, cota D. VI., fasc. 298; fotocopie la Biblioteca Academiei R.S.R., Filiala Cluj-Napoca, Fototeca, cota F. 371.

*chereșchedui*²¹ (Adrian, Cașva, Gurghiu, Hodac, Ibănești, Jăbenița și Solovăștru).

Materialul documentar pe care-l publicăm relevă nu numai obligațiile țăranilor față de stăpînii feudali la 1785, ci și aspecte referitoare la tipul asolamentului; producția medie la cereale și la finețe; situația pășunilor și pădurilor obștești; atragerea gospodăriilor țărănești în economia de marfă-bani etc.

Încheiem aici succinta prezentare a conscripțiilor satelor din Valea Gurghiului, arătînd că în timpul lui Horea „țărani nu se ridicaseră pentru libera strămutare, nici nu o pomenesc în cursul răscoalei, nu pentru schimbarea numelui de *iobag* cu cel de *colon*, ci, simplu, pentru nimicirea iobăgiei însăși”²². La o reglementare urbarială nu s-a ajuns, dar desființarea servituții a fost înțeleasă de către iobagi ca desființarea iobăgiei însăși. „De pildă, iobagii domeniului Gurghiu, întrebați fiind cu prilejul conscripției urbariale dacă sînt iobagi „uricași” sau ba, răspunseră: „ne știm iobagi uricași, dar acum de cîteva săptămîni ne-a făcut înălțatul împărat oameni slobozi”²³.

Intrebări	Adrian	Cașva
I.	Urbarium n-avem.	Urbarium n-avem.
II.	Noi din moș, din strămoș, așa am apucat cum slujim acuma, nici contractuș, nici urbarium, nici legătură pentru slujbă n-am avut.	Noi din moș, din strămoș, așa am apucat cum slujim acuma, nici contractuș, nici urbarium, nici legătură pentru slujbă n-am avut.
III.	Slujba iobajilor a locului acestuie. Slujesc tri zilie și cu palma și cu marha (boi — n.n.) într-o săptămînă. Pentru aceie că die putiere nu potie ieși nice o gazdă, dară prindem în simbre citie doi, tri gazde laolaltă. Jeleri încă prind în simbre și pliniesc doă zilie în săptămînă. Dare care o dăm peste an îi ao (sau — n.n.) zece ouă, ao o găină. Care n-are găină, dă zece ouă. Fără a hesta nimică. Dară și obiceru nost a hesta încă așa (a)m apucat din strămoși nost, peste slujba a hesta, încă torce într-un an ao cinie pă ao lînă, citie doi, tri font la o gazdă.	În satul acesta sînt doi domni: unu domnu Baro Bornemi(s)za János, și la cesta domn slujba a iobajilor, și cu palma și cu boi slujesc tri zilie într-o săptămînă. Pentru aceia că puținiei sînt care să m(e)argă cu putiere, dară prindem în simbre citie doi, tri gazde laolalte. Care merg cu putiere două zilie slujesc într-o săptămînă. Jeleri, încă prind în simbre și pliniesc două zilie, hei cu putiere o zi. Alt domn este domnu Grofu Teleki Károly, acestuie iobaj și jeler(i) slujesc încă așa cum am prenumerat. Dare(a) care o dăm peste un an îi zece ouă, și o găină. Muierile ne torc citie un font die lînă, și citie un font die cinie pă, aore și citie doi font. Cînd se face fag, tătă gazde(le) culejem citie o jumătatie merțe die fag. Alunie

²¹ Poate cîștiga (n.n.).

²² D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, II, Editura științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 713.

²³ *Ibidem*.

Întrebări	Adrian	Cașva
III.		încă cînd se fac citio cupă, mere pădurețe din hotar încă dăm citie două merțe. Și peste un an alejem tătă gazda citie jumătate merțe die gri(u) la domnu nost Baro Bornemi(s)sza János. La domnu Teleki Karolly iobaji dăm o găină, doi pui die coppan (clapon — n.n.) și zece ouă peste an. Și fără die a hestie, muierile nie torc patru font die cinepă, și țeș zece coț die pinză. Jeleri fac numa jumătate. Și alejem citie o jumătate merțe die gri(u).
IV. Venituri. 1	Locurile cel arătore a satului acestue, care sînt în doa fordulașur (imaș — n.n.), is die mișloc, nici tocma die fruntie, nici die codă. Cinie agoniseștie binie, și lie gunoieștie face și gri(u) curat, mai cu seamă săcăreț (secărică — n.n.) și săcare. Să ară cu șase boi, da mai cu samă cu patru. Cum îi și vreme, cînd îi rode bune slobodie o claiie și două merțe, dară mai cu samă una și jumătate, și cînd îi mai slab timp și o merțe.	Locurile cele arătore satului acestue care sînt în doa fordulașur, is die mișloc, nici tocma die fruntie, nici die co(a)dă, a cărui doa părț mai slabe, și o partie mai bun. Cinie agoniseștie binie și lie gunoieștie face și gri(u) curat, mai cu samă săcăreț și săcare. Să ară și cu șase, și cu patru boi. Cum îi și vreme, cînd îi rode bune, slobodie claiie din doăzeci și cinci die znop făcute o merțe și jumătate, da mai cu samă citie o merțe și mai puținel.
2	Satul acesta are puținel rit die cosit, dară cît îi s-ar putie cosi și die două or, cînd s-ar opri die vreme, și die nu l-ar ptietri apa, cum că die multieor varsă afară. Și cînd lie cosește die l-ar ținie în opreliște, să nu lie pască, socotindu-le astie, s-ar putie cosi și die două or. Fîn care se face îi bun die jitie și di pe un loc (de) două găletie se face fîn die doăsprezece măji. Cum că n-avem pășunie diestulă. Otavă lăsăm la marha.	Satul acesta are ritur binioșor și locur die cosit, dară cam sălbătime ca în muntie, nu-s pre bunie, să fac pe ielie. Diepe atită die loc undie ar încăpe două găletie die gri(u), fîn (se face) de două care die porție, adi(c)ă citie șase măji. Nici die jitie nu-s pre bunie.
3	Doă orașur încă sînt undie chereșcheduim (negustorim — n.n.), anume mai aproape die jumătate die mnilă (mila = 7,585 km — n.n.) die loc Szász Régen (Reghinul Săsesc — n.n.), celălalt die două mnilie die loc diepartie Vászăr helyyu (Tîrgu Mureș — n.n.), undie tăt pe șes potie mere.	Doă orașur încă sînt undie am putie chereșchedui și sucșugurile (nevoile — n.n.) nostre a nie plini. Mai aproape die o mnilă die loc Szász Regenu, celălalt die tri mnilie die loc Vászăr helyyu diepartie, tăt pe șes, undie ce am duce s-ar putie vindie.

Întrebări	Adrian	Cașva
4	Locul acesta are puținel hotar die păscut marha, dară nu-i diestul, și pentru a heia în tăt al doile(a) an dăm tăt omu care are jitie, la domnu nost citie o zi die lucru cu palmile pentru ce nie lasă marha die ni-i paștiem în pădure(a) hea Domniască care se numește Mociar în hotaru Gurg(h)iului.	Locul acesta pină se cosesc riturile peste vară n-are pre mult locur die păscut marha, dară după cosit către tomnă avem diestule.
5	Avem die adăpat locur diestule aproape die sat.	Die adăpat jitie avem locur diestul, și în sat bunie.
6	Lemnie die ipulatur (construcții — n.n.) în hotaru nost n-avem, dară cind ni-i lipsă Domnu nost dă die aproape. Lemne die foc avem die aproape citie nie trebuie. Drum die undie cărăm nu-i pre bun.	Lemne die fag, și de ipulatur și die foc avem diestule în hotar. Avem puținel și die stăjer, dară dintre acestie, lemnile hăl die ipulatur mai bunie sa o cam tăiet. Putiem pe șes aduce.
7	Jii n-avem, dară sint aproape die jumătatie die mnilă die loc la Szász Régen, undie dacă merem putiem munci pe bani.	Jii n-avem dară sint aprape la un mnilă die loc la Szász Régen undie cinie mere potie munci pe bani.
8	În hotaru nost n-avem pădure undie să se facă ghindă, nice fag, dară die aproape, în pădurile celie domniești ieste mai în tăt anu, și ghindă, și fag, undie nie putiem îngrășa porci. În ghindă, diela un porc citie un zlot plătim, în fag o șustache. Avem în hotaru nost un dărab die pădure die undie pină amu n-o fost die a heie trabă să nie și putut îngrășa porci, dară die amu înainte avem niedieșdie că ni-om putie îngrășa porci.	În hotaru nost avem puținel pădure și die stajer, dară die fag avem diestule, undie cind dă Dumnieză(u) rode ne putiem îngrășa porci noști, și băgăm și a străinilor, în pădure, care să răspunghie a satului. Citie doă sutie die porci, și nie plătiesc diepe un porc patru șustaci, și patru cupe die bucate. Fără die a hăstie nie lase domnu nost Baro Bornemi(s)za János un dărab die pădure die fag undie iară pe această plată putiem patru sutie die porci băga a străinilor, pentru care die pe tăt porcu citie un petac plătim la domnu nost cind se face ghindă, darore în mulț(i) ani nu se fac.
9	N-avem obicer, nice n-am avut cum că să se deie arindă fișcușască, fără singur dijma domniască. Anume din tătă agonisitura al jeșile, ni-o lăsat pe leznie. A nooa n-am dat șohanita (niciodată — n.n.).	N-avem obicei, nice n-am avut cum că să se deie arindă fișcușască, fără singur din tătie agonisiturile al jecile (a zecea — n.n.). A nooa n-am dat șohanite.
10	Die lătur die sat n-avem curetiștie, nice grădin die himei (hamei — n.n.), nice pometur îngrădite. Fără carele	Die lătur die sat n-avem curetiște, nice grădin die himei, nice pometur îngrădite, fără carele avem pe lingă

Întrebări	Adrian	Cașva
10	avem lângă căsile nostie undie săminăm și cureți, pometur die hălie pădurețe. Avem și afară undi's. Undie la cîmp die oțet cinie are mai mulțișere și vindie pe bani la Regen.	căsile nostie, undie săminăm și cureți.
11	Locur undie să cr(e)ască trestie n-avem. Nice nu ni-e treb(u)ie că avem lemnie.	Locur undie să se facă trestie n-avem.
12	N-avem locur îndemină undie cu purtatu sări(i) să nie c(h)ereșc(h)eduim.	N-avem locur îndemină undie să putiem c(h)ereșc(h)edui cu purtatu sări.
13	Sînt meștersugur die aproape undie nie putiem c(h)ereșc(h)edui anume: Glăjărie, Cenușărie, More die hirtie, undie die ducem citie ceva cies die lipsă la meștersugurile a hăstie, nie plătiște cu bani, făr die a hăstie, die un dărab die vreme încoce la hadnoju (locotenent — n.n.) cel împărătiesc care lucră la lemnile cel die tunur, cinie cu ce muncește îi să plăteștie, cun cuvînt, la hăstie meștersugur și fabrici carele sao praenumerat în tăț ai umblare banilor iese, care vre și potie lucra.	Sînt meștersugur die aproape undie nie putiem c(h)ereșc(h)edui anume Glăjărie, Cenușărie, More die hirtie, undie nie ducem citie ceva, ce's die lipsă la meștersugurile a hăstie, plătiesc cu bani. Fără die a hăstie die un dărab die vreme încoce la hadnoju cel împărătiesc, care lucră la lemnile cel die tunur, cinie cu ce munceștie, îi să plăteștie, cun cuvînt la hăstie meștersugur și fabrici carele sao praenumerat în tăț ai (ani — n.n.) umblare banilor iese, care vre și potie lucra.
14	Și pe apa nostre a Rîului (s.n.) și pe Mureș cu purtatu plutilor cinie mere să potie c(h)ereșc(h)edui.	Și pe apa nostre a Rîului, și pe Mureș cu purtatu plutilor, și cu boi și cu palma cinie mere potie c(h)ereșc(h)edui.
15	Mai diaprope die undie ni-am putie c(h)ereșc(h)edui is la Szász Régen, mai mar și mai bunie jii (vii) — nn.).	Mai die aproape undie potie omu c(h)ereșc(h)edui is la Szász Régen mai mare jii și mai buni.
16	Cărbun(i) încă ardiem și ducem la Szász Régen die vîndut.	Lemnie din care am putie ardie cărbuni avem. Nici că n-am învățat a hăla fel die meștersug. Petri die var n-avem în hotar.
17	A satului nost n-avem nice tîrg, nice crîșme, nice loc arător, nice die cosit, nice die jie n-are. Hanile mai cu samă dintr-a nost ni le facem.	A satului nost n-avem, nice tîrg, nice crîșme, nice loc arător, nice die cosit, nice jie, dară putiem crîșme ținie într-a trie partie anului, și misernițe (măcelărie — n.n.) tătdieuna. Și hanie facem dintr-a nost.
18	Ape die muet cinie pă avem diestule și bunie. Și putiem ținie crîșme în a trie partie anului. Și misernițe totdiauna.	Ape die muet cinie pă avem bunie și diestule.

Întrebări	Adrian	Cașva
19	Mor(i) și în hotaru nost, și în vecin(i) avem diestule și ptive (pive — n.n.).	Mor și în hotaru nost, și în vecin avem diestule, și ptive.
Pagube. 1	Hotaru nost pe cum am spus mai dinaintie și acuma răspundiem cum că, mai cu samă tătie le putiem munci, și gunoi, fără sint unile care's anievoie, și unile care nice cum.	Hotaru nost pe cum am spus mai dinaintie die bunătatie și acuma răspundiem cum că mai cu samă tătie le putiem munci și gunoi, fără sint unile care (a)nievoie, și unile carele niceșcum și sint tare pietetrose.
2	Pe cum am spus mai dinaintie ispre (despre — n.n.) ritur, așa răspundiem și amu.	Pe cum am spus mai dinaintie ispre rituri așa răspundiem și amu.
3	Pe cum am spus, orașur avem aci die aproape. Vama udian (e drept că — n.n.) ar fi să dăm, dară ducem podiele (la) podu Szász Regenului, și cu aceia ni să plățieștie vama.	Pe cum am spus, orașur avem aci die aproape, vama udian ar fi să plătim, dară ducem podiele la podu Szász Regenului, și lucrăm cind se (s)trică, și cu aceia ni să plățieștie vama.
4	Hotar de păscut pramult n-avem, pe cum am răspuns mai dinaintie, dară meghiș (totuși — n.n.) așa tare nu nie surluim (nevoim — n.n.) nice pentru puținătate hotarului, nice pentru vă(r)sar(e)a apilor în vreme die vară, să nie citilenim (nevoim — n.n.) a acnie ținie marha acasă.	Hotar die păscut jitle premult n-avem, pe cum am răspuns mai dinaintie, dară meghiș așa tare nu nie surluim, nice pentru puținătate hotarului, nice pentru vărsare apilor în vreme die vară să nie citilenim a nie ținie marha pe acasă.
5	Die rindu focului nu sîntiem sucșugaț (lipsiți — n.n.) cum că să n-avem lemnie die foc.	Die rindul lemnilor și focului nu sîntem surluiț(i).
6	Pe cum am spus răspundiem și amu diespre c(h)ereșc(h)edat, nie putiem c(h)ereșc(h)edui și cu una, și cu alta.	Cum am spus răspundiem și amu diespre c(h)ereșc(h)edat, nie putiem și cu unu, și cu altu c(h)ereșc(h)edui.
7	Cum am spus și mai înaintie mor(i) avem diestule.	Cum am spus și mai dinaintie, mor avem diestule.
V	Pe asta nu putiem oblu răspundie, pentru că unu din noi are mai mult, altu mai puțin, dară cind sao întreba a ști spunie care die citie găletie are, diespre ritur și amu spuniem pe cum am spus mai dinaintie: pămînturile cele arătore sint stătătore, nu să împărțasc din an, în an.	Pe asta nu putiem oblu răspundie pentru că unu din noi are mai multie pămîntur altu mai puțin, dară cind sao întreba a ști spunie care die citie găletie are; Despre ritur și amu spuniem cum am spus mai dinaintie. Pămînturile cele arătore sint stătătore, nu se împărțesc die an în an.

Întrebări	Adrian	Cașva
VI	Diespre slușbe pe cum am spus. Cînd ni-o minat la slușbă, drumu, și mergînd, și vinînd, ni s-o știut.	Diespre slușbe am spus și mai din sus. Cînd ni-o minat la slușbă, drumu și mergînd și vinînd ni s-o știut.
VII	Niecum aici la noi, dară nice în tote vărmedie (comitat — n.n.) nu știm nicăir, să să deie din bucatie a nooa, nice altie dăr(i) fără a hălie care am spus, noi nu dăm nimnic.	Nie cum aici la noi dară în totă cinstite varmedie să să deie din bucate a nooa, ao altie crescutie din pămînt și aver(i), a nooa n-am auzit, nici nu-i obiciai în ăstie locur, nice altie dăr afară die a hălie, carele am praenumerat mai din sus noi nu dăm nimnică.
VIII	Avem în satul nost un loc die case pusti die doazeci die ai, pe care a șăzut Mariș Gavril, și o lăsat-o ao fost prepuține, și din afară di pă dînsa n-o fost nimnică, o birueștie acuma Scurt Iuon.	În satu nost n-avem nice o pustie.
IX	Locuitori(i) locului acestue tăt iobaj die uric am fost.	Nie știm iobaj uricaș, dară acuma die citeva săptămîni ni-o făcut înălțat împărat omni slobod.
Jurații	Fogăraș Constantin, Bogdan Todor, Babuța Costin, Vonca Andreca, Oltian Vasilia, Brania Petre, Pop Chirilă, Cota Ion, Todea Nistor, Vonca Gavril, Jorza Vasilie, Cota Ion jun., Scurt Gligor.	Cîmpan Ion, Hărșan Zaharie, Șerbidian Constin, Pal Vasilie, Boar Todier, Morar Iacob, Huszar Mihăilă, Morar Toma, Dobran Simion, Pal Lupu, Fola Onia, Șimon Ilie, Șimon Mihăilă.

Întrebări	Gurghiu	Hodac
I	Urbarium n-avem.	Urbarium n-avem.
II	Noi din părinți noști am apucat slușba aciasta care slujim acuma cu domnii noști. Nici urbium, nici contractuș, nici legături pentru slușba n-am avut.	Noi din moș din strămoș așa am apucat cum slujim acuma. Nici contractuș, nici urbium, nici legătură pentru slușba n-am avut.
III	În orașu nost sînt opt posesor(i) : unu domnu baro Bornemi(s)za Jánoș, a căruie iobaj care sînt citie cu doă marhe trăgătoare și cu boi, și hăi cu palmile într-o săptămînă tri zîlie, hăi cu putiere cu marhile slujesc două zile. Jeleri(i) iarăș, hăi cu putiere o zî, alți și cu boi, și cu palmile două zîlie. Și altie	Slușba iobajilor a locului acestue slujesc tri zîlie și cu palma, și cu marha într-o săptămînă pentru acie că slujim tăt cu citie doi boi, mai cu samă cinie mere cu putiere lui. Să tîmplă citie o dată că și iei fac citie tri zîlie într-o săptămînă, dară nu tăt dieuna. Dările care dă peste an is acestia : Dăm peste an iobaji

Întrebări	Gurghiu	Hodac
	darur nu dao nimică. Al doile domn grofu Teleki Károly, a căruie iobaj hâi cu putiere cu boi într-o săptămână două zile, alți și cu boi și cu palmile tri zile slujesc. Jeleri hâi cu putiere o zi, alți și cu doi boi și pâlmași două zile slujesc într-o săptămână. Darur peste un an iobaji dăm citie doi pui die coppan, o găină și zece ouă, și muierile nie torc citie patru fonț die ciniepă, și țeș citie zece coț die pinză. Jeleri dao citie un pui die coppan, o găină și cinci ouă. Muierile nie torc citie tri fonț die ciniepă, și țeș citie cinci coț die pinză. Triile șupini (jupin – n.n.) Raksányi Ferentz a căruie iobaji și hâi cu boi și hâi palmile, cînd are lucru șorgoș (urgent – n.n.) citie tri, patru zile și citio săptămână după o laltă slujesc. Dară să tîmplă că aore nici o zi într-o săptămână nu potie scotie pe dinși. Făr die a hăstie dărur nu dau nimică. A patrile jupini Komentzi Pál a căruie iobaj și cu palma și cu boi, vara într-o săptămână tri zile, iarna două zile. Jeleri vara două zile, iarna o zi slujesc. Dărur nu dăm nimică, fără nie torc muierile nostre citir patru fonț die ciniepă. A cincile șupini Csiszár András, care are aici un iobaj și un jeler. Jeleri dă taxe, iobaji cînd potie lucră, cînd nu rămînie, și nu se gatie. A șasile domnu Jós György, a căruia iobaj, întă cînd o putut ao lucrat, cînd nu o rămas. A șeptile jupini Kersztsegj Mihály, a hăstue iobaj într-o săptămână aore citie una, aore citie două zile slujește. Jeler n-are. Altie nu dăm nimică. A optile jupini Csutak Pál, a căruie și iobaj și jeleri cînd pot slujesc, cînd nu rămînie.	și jeleri(i) două găini(i) și zece ouă, ocarșem (oricare – n.n.). Peste un an tătă gazdă citie două cupe die gri(u). Muierile nie torc citie doi fonț die ciniepă, ao lînă.
IV Venituri. 1	Locurile cele arătore a orașului a hăstue, care sînt în două fordulașur, nici tocma die fruntie, nici tocma die code. Gri(u) curat nu să pre face, dară să face mai cu samă gri(u) săcărē și săcare. Cîndu-i rode bune die doăzeci și cinci die znopci, făcute	În hotaru acesta sînt două fordulașur, dară așa ni nie ro (rău – n.n.) hotaru, măcar să gunoim, măcar ba, cum că gri(u) die tomnă nice n-avem la ce sămîna, că ținie apă multă și pcier, dară sămînăm prima-vară citieo țîră die gri(u) și ovăs.

Întrebări	Gurghiu	Hodac
	clăi. Încă nu slobodie mai mult diecît o merțe. Și să ară mai cu samă cu șase boi, arareor cu patru. Îs pe șes, că gunoi am putie căra leznie, dară nu mult hăsnueștie (folosește — n.n.) că-i apătos.	Și arăm și cu șase, și cu patru boi, pe cum-i și vreme strică bucatile nostre, cînd se face fag și șorici (șoareci — n.n.).
2	În hotaru nost prae multie rîtur n-avem. Care sînt încă să face pe ielie fin cam sălbatic și nu să pot doă or(i) cosi. Și pe atîta loc undie ar încăpe opt merțe die grî(u), nu se face mai mult fin diecît două care die porție, adiecătie șase măji.	Rîtur n-avem pre multie. Cît fin se face pe ielie îi bun die jîtie. Dară de doar (două ori — n.n.) nu putiem cosi. Și se face pe atîta die loc undie s-ar putie sămîna doă găletie de grî(u), două care die porție, adiecătie șase măji.
3	Două orașur încă sînt undie am putie c(h)ereșc(h)edui, mai aproape die o mnilă die loc Szász Régenu, celălalt Osorhellyu die tri mnilă die loc die diepartie, tot pe șas; undie ce am duce am putie vindie.	Tîrgur mai die aproape avem Szász Régenu die o mnilă și jumăoatie die loc die diepartie, și Osorhellyu (Oșorheiu — n.n.) die tri mnilă die loc, undie putiem citie ceva tăt pe șas duce, și vindie, și cumpăra.
4	Hotar die păscut jitle nostie n-avem, dară nie lasă domnu baro Bornemi(s)-sza János în pădure cei domniscă care se numește Mociar să paștiem jitle noștie și dăm domnului tătă gazdă citie două de zîlie die lucru peste un an.	Hotar die păscut jitle avem diestul die mare, dară nu-i prae bun, că să face pe iel niștie iarbă sălbatică.
5	Locur die adăpat avem diestule și bunie.	Die adăpat jitle locur die aproape avem diestule.
6	Lemnie și die ipulatur și die foc în hotaru nost sînt diestule, dară fiind domniești pentru lemnile hăi die foc tătă gazdă care are doi boi, peste un an dă citie patru merțe die ovăs. Lemnile hăi die ipulatur cum potie, cumpără.	Lemnie die fag, și die ipulat și die foc avem diestule în hotaru nost, fără die acesta avem stăjăriște undie să fac bunie lemnie, și să face și ghindă.
7	Jii în hotaru nost n-avem.	Jie în hotaru nost n-avem.
8	Orașu nost n-are pădur undie să facă ghindă, dară sînt domniești, undie cînd să face ghindă dăm pentru un porc tri maries domnului, și ni să îngrăse porci binie.	În pădure hăe domniască să face fag, aora în doi, tri an să face, aora iară în doi tri și mai mult ai (ani — n.n.) nu să face. Cînd să face nie lasă domnu nost baro Bornemi(s)-sza János să strînjem porci. Cînd să face fag mult putiem strînje o mniie și mai mult, și dăm la domnu nost

Întrebări	Gurghiu	Hodac
		de la tăt porc citie un petac. Nouă încă ni se vinie diela tăt porc citie doi petaci, și citie patru cupe die bucatie. În pădure hăi die stăjăr a străinilor nu strînjem, numai porci noști îngrășăm.
9	N-avem obiciai, nice n-am avut, cum că să deie arîndă fișcușască, fără singur dișmă domniască, anume din tătă agonisiturile al zăce. A nooa n-am dat șohanită.	Arîndă fișcușasc(ă) nu dăm, fără singur din tătie agonisiturile al zăcile dă(m) domnului. A nooa n-am dat șohanita.
10	Altie grăgin nice afară din sat, nice în lontru în sat n-avem, numai carăle împrejură căsile nost avem, puținiele pometur și curețiști.	Altie grăgin nici din sat afară, nici în lontru n-avem. Numai pe lîngă căsile noști. nie sămînăm citie o țîră die cureti, și pometurile încă ni-s pe lîngă căs.
11	Locur die trestie n-avem.	Locur die trestie n-avem.
12	Die aproape n-avem locur undie să nie putiem c(h)ereșc(h)edui cu purta-tu sări(i).	Die aproape n-avem locur undie să nie putiem c(h)ereșc(h)edui cu purta-tu sări.
13	Sînt meștierșugur aproape și în oraș putie undie am c(h)ereșc(h)edui, a-nume: Glăjărie, Cenușărie, More die hîrtie, unde die duce cinieva ce-s die lipsă la meștierșugurile a hăstie s-ar plăti cu bani; fără die a hăstie, die un dărab die vreme încoce, la hadnoju cel împărătesc care lucră la lemnile cel die tunur, cinie cu ce munceștie îi plătiește. Cun cuvînt, la hăstie meștierșugur și fabrici carăle sao prenumerat, în tăți ai umblare banilor iăste care vre, și potie lucra.	Sînt meșteșugur aproape undie die am putie mere, ni-am putie c(h)ereșc(h)edui, anume: Glăjărie, Cenușărie, More die hîrtie, undie die duce cinieva ce-i die lipsă la meșterșugurile a hăstie s-ar plăti cu bani. Fără die a hăstie, die un dărab die vreme încoce la hadnoju cel împărătiesc, care lucră la lemnile cel die tunur, cinie cu ce munceștie îi plătiesc. Cun cuvînt la hăstie meștierșugur și fabrici care sao praenumerat, în tăți ai umblare banilor ieste, care vre și potie lucra.
14	Și pe apa nostre a Rîului, dacă am mere, puținiei c(h)ereșc(h)edat am avă, dară mai mult c(h)ereșc(h)edat cu purtatu plutilor, și cu boi, și cu pălmile sînt, pe Mureș, nu pre die-partie die aici.	Și pe apa nostre a Rîului și pe Mureș cu purtatu plutilor, și cu boi, și cu palma, cinie mere potie c(h)ereșc(h)edui.
15	Mai die aproape la Szász Régen sînt jii, undie die ar mere cinieva ar căpăta bani.	Mai die aproape la Szász Régen sînt jii, undie die ar mere cinieva să munciască s-ar plăti.

Întrebări	Gurghiu	Hodac
16	Cum că n-avem lemnie nice cărbun, nici var nu ardiem.	Lemnie din care am putie ardie cărbun ar și, dară n-am învățat acela meștier-sug. Ptietri die ars var în hotaru nostru nu să află.
17	La orașu nost, a orașului n-avem nici tirg, nice crîsmă, nici loc arător, nice die cosit, nice jie, dară ținiem crîsmă între a trle partie anului.	La satul nost n-avem nice tirg, nice crîsme, nice loc arător, nice die cosit, nice jii sătești, dară ni-i slobod a ținie crîsmă într-a trie partie anului, și misernița tăt dieuna.
18	Ape die muiet cinepă avem diestule și bunie.	Ape die muiet cinepă avem diestule și bunie.
19	Mor și în hotaru nost și în vecin sint diestule.	Mor care sint a ominilor în satu nostru, sint în hotari nouă, ptive încă și vîltor pînă la vo trizeci. Fără die a hăștie și în vecin avem diestule. Hanile încă dintra nost nie facem.
20	Avem fintînă sărată.	—
Pagube. 1	Hotaru ni pe cum am spus și mai înaintre: hitvan (de calitate inferioară — n.n.) și apătos.	Hotaru ni o partie și ptietrose, și pămînturile care am putie gunoi nu-i hasnă (de folos — n.n.) că tare apătos.
2	Pe cam am spus mai din sus diespre rîtur, așa răspundiem și acuma.	Pe cum am spus mai din sus diespre rîtur, așa răspundiem și acuma.
3	Orașurile încă pe cum am spus, așa sint. Vama udian ar și să dăm la podu Szász Regenului, da cînd să trică ducem lemnile, și cu pălmile încă lucrăm, și lie direjem, și cu a hăla ni se plătieștie vama.	Orașurile pe cum am spus așa sint. Vama udian ar și să dăm dară ducem podiele, și altie lemnie c-a-s die lipsă la un pod, și cu acela ni să plătieștie vama.
4	Hotar die păscut, cum am spus, n-avem, dară nie grijim și nu surluim nice o dată cum că în vreme die vară să nie citilenim a nie ținie jitile acasă.	Hotar die păscut cum am răspuns ma dinaintre is cam sălbatică, nici că nu surluim, cum că în vreme die vară să nie citilenim a nie ținie jitile acasă.
5	Die rindu lemnilor trăim, cum am spus mai din sus.	Dle rindu lemnilor, cum am spus mai dinaintre n-avem șucșig (nevoie — n.n.).
6	Diespre c(h)ereșc(h)edat încă cum am spus.	Diespre c(h)ereșc(h)edat încă cum am spus.

Întrebări	Gurghiu	Hodac
7	Mor avem diestule.	Mor avem diestule.
V	Pe aciasta nu putiem oblu răspundie pentru că unii din noi ao (au — n.n.) mai mult, alți mai puținile pământur, dară cind sao întreba a ști spunie care die citie găletie are. Diespre ritur și amu spuniem cum am spus mai dinaintre: pământurile noastre nu să împărțesc din an în an, sint stătătore.	Pe asta nu putiem oblu răspundie pentru că unii din noi ao mai mult pământur, altu mai puținile, dară cind sao întreba, care die citie găletur are om spunie. Diespre ritur și amu spuniem cum am spus mai înainte; Pământurile nost nu se împărțesc în an, în an, dară sint stătătore.
VI	Diespre slujbă cu marha, pe cum am spus, cale și umblare, și mersu, și întorsu, ni s-o socotit în slujbă.	Diespre slujbă cu marha pe cum am spus, drumurile nost și dusu, și întorsu ni s-o știut.
VII	Niecum aice la noi, dară nice în tote varmedie nu știm niecăr să să dăie din bucate ao altie aver a nooa, nice altie dăr fără a hălie carelie am spus, noi nu dăm nimnică.	Niecum aice la noi, dară nice în tote cinstita varmedie nu s-a auzit să dăie a nooa, fără dișmă care dăm din bucatie domnului nost, nice alte dăr nu dăm, fără carele am spus mai dinaintre.
VIII	În orașu nostru nu-i nice un loc pustii.	În satul acesta sint două săliștie (loc de casă — n.n.) die pustii, carele pînă acuma nu stăpîniește nime, cum că nu pre die mult sao dus omni diepe ielie.
IX	Nie știm iobaj uricaș, dară acuma die citieva săptămîni încoce, ni-o făcut înălțat împărat omni slobod.	Nie știm iobaj uricaș, dară acuma die citieva săptămîn ni-o făcut înălțat împărat omni slobod.
Jurații.	Cotoi Ilie, Cotoi Gavril, Vasili Lup, C(h)irteș Ion, Desculț Andrecă, Petra Ion, C(h)irteș Gligor, Moldovan Crista, Șipoș Todor, Nemeș Toder, Stroia Pașc, Ciriace Mihai, Menihart Mihai.	Feier Pintie, Farcaș Ion, Pop Login, Man Ilie, Farcaș Șilip, Tomșa Dănilă, Gorgai Iacob, Gorgai Ion, Frandăș Iacob, Feier Gligore, Pop Dănilă, Pop Ilie, Moldovan Lupu, Feier Ion.

Întrebări	Ibănești	Jabenița
I	N-avem urbarium.	Urbarium n-avem.
II	Cum că n-avem nice urbarium, nice contractuș, așa nio fostu obiciai din strămoși nost, cum că iobaji și hăi cu boi, pentru că-s tăți cu citie	Noi din părinți noști așa am apucat cum slujim acuma, nici contractuș, nici urbarium, nici legătură pentru slujba n-am avut.

Întrebări	Ibănești	Jabenița
	doi boi, mai cu samă, slujim tri zile între-o săptămână, așa și pălmași, Jeleri și cei cu boi, și hăi fără die boi, citie două zile în săptămână. Cîndu-i lucru sorogș (urgent — n.n.), slujim și citie o săptămână întreagă, dară apoi intră altă săptămână ni iartă.	
III	Despre slusbă pre cum am spus și a iobajilor, și a jelerilor. Dară pominira noastră, dăm întră un an, unu citie douăsprezece ouă, și citi două găin, una la Crăciun, alta la Paști.	A iobajilor a locului acestue slusba, din părinți nost am apucat că slujesc tri zile, și cu palma, și cu marha într-o săptămână. Pentru aceia că nu pre mult sînt care se pote ieși cu putiere, dară citie două, tri gazde prindiem laolaltă în simbre. Jeleri încă prind laolaltă și pliniesc doă zile în săptămână. Iobaji care merg cu putiere doă zile, și jeleri o zi pliniesc într-o săptămână. Să timplă citie o dată, că și hăi cu putiere citie tri zile pliniesc într-o săptămână, carăle unior se ști în slusbă, aore nu. Dărlie care lie dăm peste an, is astie : o găină die Crăciun, zece ouă, culejem doă merțe, pădurețe din hăl domniești, muierile nie torc citie un font și jumătatie die ciniepeă ao lină, alejem gri(u) într-oun an lao gazdă se vinie citie o jumătatie die merțe.
IV	În hotaru acesta sînt două fordulașur, dară așa ni die rou hotaru, măcar să gunoim, măcar ba, cum că gri(u) die tomnă nice n-avem la ce sămîna, dară sămînăm primăvara citie o țiră de gri(u), și ors, și arăm cu citie patru și cu citie șase boi, pe cumi-i și vreme.	Locurile cele arătore satului acestue, care sînt în doă fordulașur, is die mnișloc nice tocma die fruntie, nice die codă a căruie doă părț mai slabă, și o părție mai bunie. Cinie agoni-seștie binie, și lie gunoiește face și gri(u) curat, mai cu samă săcărē, și săcare. Să ară și cu șase, și cu patru boi pe cumi-i și vreme. Cîndu-i rodă bună slobodie claiē din doăzeci și cinci die znopci făcută și doă merțe, dară mai cu samă doă merțe.
2	Ritur n-avem pre multie. Cît fin se face pe ielie fi bun de jitie. Dară de doăor nu putiem cosi, și se face pe atita loc undie s-ar putie sămîna două găletie die gri(u), două care die porție, adicătie șase măji die fin.	Satul acesta are puținele ritur și locur die cosit a hălie încă nu-s pre bunie, care-s mai bunie și cam pe șes să fac pe ielie citie doă care die porție die fin, adicătie șase măji, care-s cam pe dial să face citie un car die porție adicătie tri măji.

Întrebări	Ibănești	Jakenița
		Și pe a hăstie șolian nu se cosește otavă. Fin ce să face îi bun die jitie.
3	Tîrgur die aproape avem Szász Régen (Sas Reghin — n.n.), die o mnilă și o jumătate die loc die diepartie, Osorhellyu die tri mnilă de loc pe șăs, undie putiem citie ceva vindie și cumpăra.	Doă orașur încă sint undie am putie c(h)ereșc(h)edui mai aproape die jumătate die mnilă die loc Szász Régen, celălalt MVarshellyu die doă mnilă die loc die diepartie, tăt pă șăs potie omu mere, undie ce am duce s-ar putie vindie.
4	Hotar die păscut mai că n-avem pină cînd se slobod țărîile, dară bun că locul îi sîrat.	Locur acesta are puținel hotar die păscut, numai die porci, și die jitie, dară jitle noștie le paștiem în pădure hăa domniască, care (să) numește Moclar, în hotaru Gurg(h)ialui aproape die satul nost, și dăm la domnu baro Bornemi(s)za János pină în luna lui august citie un lucrător diela o gazdă, die aci înaintre die către tomnă, cînd nu-i ghindă, iară citie un lucrător pină în Sînmihai (8 noiembrie — n.n.) Hotaru citu-i, îi bun die păscut fiind sîratur.
5	Locur de adăpat avem diestule și bunie.	Die adăpat jitie avem locur diestule și bunie aproape pe lingă sat.
6	Lemnie și die ipulatur, și die foc avem în hotaru nost din pădure ceiă domniască, fără die aciasta avem și sătiască o țiră die stăjăr, Taie și pe sama curți(i), cînd lie trebuie din ie.	Lemnie die fag și die ipulatur și die foc avem în hotaru nost.
7	Jiie în hotaru nost n-avem.	Jii n-avem, dară sint aproape die o jumătate die mnilă die loc la Szász Regen, undie dacă merem putiem munci pe bani.
8	În pădure hăie domiască să facă fag undie nie lasă domnu nostru să strînjem porci. Cînd să face fag mult putiem strînje citie o mniie die porci, cînd să face mai mnișloc citie opt sutie. Și dăm la domnu nost diela tăt porcu citie un petac, nouă încă ni să vinie, diela tăt porc citie cinci, șase potor, făr die acesta, diela patru porci o mniertă die bucatie.	În hotaru nost avem puținel pădure die fag, putiem îngrășa porci(i) noști, aproape încă sint pădur domniesti, și die fag și die stăjăr undie cînd să face ghindă la Moclar, nie putiem porci pentru tri marieș băga, la ghindă hăa die fag pentru un petac.

Întrebări	Ibănești	Jabenița
9	Arindă fișcușască nu dăm, fără la domnu ce să cadie din zece clăi una, la alții nimăruî nimic.	N-avem obiceiai nice n-am avut cum că să să deie arindă fișcușască, fără singur anume din tătie agonisiturile al zăcile, a nooa n-am dat șohanită.
10	Altie grădin din sat afară n-avem numai pe lingă căsile noste, nie săminăm citie o țiră die cureti și pometurile încă ni-s pe lingă căs.	Dielătur die sat n-avem curetiștie, nice grădin die himei, nice pometur îngrădite, fără carele avem lingă căsile noștie undie nie săminăm cureti (varză – n.n.).
11	Locu dă trăstie n-avem.	Locur undie să crască trăstie n-avem.
12	Die aproape n-avem locur undie să nie putem c(h)ereșc(h)edui, cu căratu sări.	N-avem locur îndemină undie cu purtatu sări să nie c(h)ereșc(h)edui.
13	Sint meștersugur aproape undie am putie c(h)ereșc(h)edui anume: Glă-jărie, Cenușărie, Mora die hîrtie undie die duce cinieva ce-s die lipsă la meștersugurile ăstie s-ar plăti cu bani, fără die așăstie die un dărab die vreme incoce la hadnoju cel împărătesc care lucră la lemnile cel die tunur cinie cu ce munceștie îi plătiesc, cun cuvînt, la hăstie meștersugur și fabrici carelie sao prenumerat în tăți ai umblare banilor iăste, care vre și potie lucra.	Sint meștersugur die aproape undie nie putem c(h)ereșc(h)edui, anume: Glăjărie, Cenușărie, Mora die hîrtie undie ducem citie ceva ce-s die lipsă a meștersugurile a hăstie nie plătiesc cu bani, fără die a hăstie die un dărab die vreme incoce la hadnoju cel împărătiesc, care lucră la lemnile cel die tunur, cinie cu ce lucră îi să plătiește, cun cuvînt la a hăstie meștersugur și fabrici carele sao prenumerat în tăți ai umblare banilor iăste, care vre și potie lucra.
14	Pe apa nost a Riului, praemult c(h)ereșc(h)edat cu purtatu plutilor n-avem, dară cinie ști și îi om die ahăla trabă, die aduce lemnie die ipulatur din muntie pină aici, lie plătiesc cu tri marieș la doi omini.	Și pe apa noște a Riului și în vecin pe Mureș cu purtatu plutilor cinie mere și potie c(h)ereșc(h)edui, și cu boi și cu palmă.
15	Mai die aproape la Szász Régen sint jii, undie die ar mere cinieva să munciască s-ar plății, dară fiind o mnîlă și jumătatie die loc die aici, nu mere nime.	Mai die aproape die undie niam putie c(h)ereșc(h)edui jii mai mar(i), și mai buni is la Szász Régen.
16	Lemnie din care am putie ardie cărbun ar fi, dară n-am învățat acela meștersug; Ptietri die var la hotaru nost nu să află.	Lemnie din care am putie ardie cărbun puținele avem, nici că n-am învățat ahăla fel die meștersug. Petri die var nu să află în hotaru nost, dară iastă fintînă sărată.

Întrebări	Ibănești	Jabenița
17	La satul nost avem două mor sătiești, una cu două ptietri, alta cu una, pentru carălie diela șasă ptiatră citie două zlot dăm domnului într-un an, dară fără die a hăștie n-avem la satul nost nice tîrg, nice crîșme, nice loc arător die c(h)ilin (separat — n.n.), nice die cosît, nice șie (vie — n.n.) sătiești, dară ținem tăt die una misărușită și crîșma într-a trielă partie anului.	A satului nost n-avem nice tîrg, nice crîșme, nice loc arător, nice die cosît, nice jil sătiești, dară hanie (haine — n.n.) nie facem dintr-a noști.
18	Apă die muiet cînepă avem diestule și bunie.	Apa die muiet cînepă avem diestule și bunie.
19	Mor și în hotaru nostru și în vecin avem diestule, afară die a hăștie sint vîltor și ptive din care putiem c(h)ereșc(h)edul, aproape die o sută, die pe hăștie cinie's care (fiecare — n.n.) plătiește domnului citie un hușoș.	Mor și în satu nost, și în vecin avem diestule, și die ptive, fără die acesta putiem ținie crîșmă în a trie partie anului, și misărniță (măcelărie — n.n.).
Pagube. 1	Hotaru ni fortie tare ptietros loc die muntie is pe șas, l-a(m) putie gunoi pentru dialur, dară nu hăsnăștie (folosește — n.n) nimnică, că-i loc apătos.	În hotaru nostru, diespre locur arătore și cositore pe cum am spus mai dinaintie, așa răspundiem și acuma, numai cum că avem niște locur pe dialur care nice cum nu lie putiem gunoi.
2	Pe cum am spus mai din sus dispre ritur, așa răspundiem și amu.	Pe cum am spus mai din înaintie ispre ritur, așa răspundiem și amu.
3	Orașurile încă pe cum am spus așa sint, vama udian ar și să dăm, dară ducem podiele, și alte lemnie ce-s die lipsă la un pod cînd să (s)tric(ă) lie direjem, la Szász Régen, și cu ahăla ni se plătiește vama.	Pe cum am spus, orașur avem die aproape, vama udian ar fi să dăm, dară ducem podiele la podu Szász Regenului, și cu aceia ni să plătiește vama.
4	Hotar die păscut jitle prae mult n-avem, pe cum am răspuns mai dinaintie, dară me is așa tare nu nie surluim cum că în vreme die vară să nie citilenim a nie ținie jitle acasă.	Hotar die păscut n-avem dară megîș așa tare nu nie surluim, nice pentru hotaru, nice pentru vărsară apilor, în vreme die vară să nie citilenuim a nie ținie marha acasă.
5	Die rîndu lemnilor trăim cum am spus mai înaintie.	Die rîndul lemnilor trăim cum am spus mai dintîie, nu sintem șucșugaț(i).

Întrebări	Ibănești	Jabenița
6	Diespre c(h)ereșc(h)edatu încă cum am spus.	Pe cum am spus răspundiem și amu diespre c(h)ereșc(h)edat, nie putiem c(h)ereșc(h)edui.
7	More avem diestule.	Cum am spus și mai înainte mor avem diestule.
V	Pe acesta nu putiem oblu răspundie, pintru că unii din noi au mai mult, alți mai puținel pământur, dară cind sao întreba a ști spunie care die citie găletie are. Diespre ritur și amu spuniem cum am spus mai înainte. Pământurile noastre nu să împărțesc din an în an, sint stătătoare.	Pe asta nu putiem oblu răspundie pentru că unu din noi are mai mult, altu mai puținel, dară cind sao întreba a ști spunie care die citie găletie are. Diespre ritur, și amu spuniem pe cum am spus mai din aintre. Pământurile cele arătore sint stătătoare, și nu să împărțasc din an, în an.
VI	Diespre slușbă cu marha, pe cum am spus, la drumur lunj pină amu merem într-o an și citie die trior, atunce apoi nie ierta citie o săptămână, dară acuma mai cu samă tăt la Osorhelly și la alt ioșag la Katyina (Cătina în jud. Cluj — n.n.) merem, dară aștie ni se știu în slușbă.	Diespre slușbă cu marha, cum am spus, mersu la slușbă ni so știut cale, dară întorsu nu s-o știut.
VII	Niecum aice la noi, dară nice în totă varmăje nu să audie să să dăie din bucatie ao altălie aver a nooa, fără die al zăcele, pe cum am spus mai din sus, nice altie dăr fără a hălie care am spus mai din aintre, noi nu dăm nimnică. În tăt anu ni torc muerile pe sama curți, citie doi fonț die ciniepă, și doi fonț die lină.	Niecum aice la noi, dară nice în totă varmedie să să dăie din bucatie ao altie crescutie din pământ și aver a nooa n-am auzit nice, nu-i în obiciai, pe aștie locur, nice altie dăr, afară die hălie carele am spus mai dinaintre, noi nu dăm nimnică.
VIII	În satul acesta nu-i nice un loc pustii.	Die cind ni-o făcut înălțat împărat omini slobod, înțălegind și aceiă cumi-i slobod dintr-un loc în altu a mere, die atunci nu diemult sao dus Galața Vasilie și-o lăsat casa, nu să ști undie sao dus. Casa lui pină acuma nu stăpînieștie nime.
IX	Nie știm iobaj uricaș, dară acuma die citieva săptămîni ni-o făcut înălțat împărat omini sloboz(i).	Nie știm iobaj uricaș, dară acuma die citieva săptămîni ni-o făcut înălțat împărat omini sloboz.
Jurații	Suciava Timocea, Todoran Lupu, Gliga Iacob, Gliga Nistor, Bota Lup, Todoran Crăciun, Galața Petră, Cofar Vasilie, Gliga Vasilie, Todoran Simion, Gliga Toma, Gliga Ion.	Pop Lupu, Fola Iacob, Palaghia Ștefan, Roșca Toma, Borda Mitră, Ciorba Ion, Ciorba Simion, Zuga Vasilie, Moldovan Todier, Zuga Gora, Blaga Irimie.

Întrebări	Orșova	Solovăstru
I	N-avem urbarium.	Noi n-am avut pină acuma urbarium.
II	Noi din păriți noșt așa am apucat cum slujim acuma. Nici contractuș, nici urbarium, nici legătură pentru slușbă n-am avut cu domnu nost b(aro) Bornemi(s)sza Jánoș.	Ioșagu (moșie — n.n.) acesta îi împărătesc și sao dat diela Beci (Viena — n.n.) la moșu domnului nost. Slușba din strămoși nost și a iobajilor, și a jelerilor, așa am apucat, pe cum-i acuma fără die nice un contractuș și legătură.
III	În satul acesta iobaji și cu palma și cu boi slujesc tri zile într-o săptămână, cum că tăți cu citie doi boi slujesc, jeleri iarăș și cu boi și cu palma citie două zile într-o săptămână la domnu nost baro Bornemi(s)sza Jánoș. Dare care o dăm peste an: îi zăce ouă, și o găină, muierile nie torc citie un font die lină, și citie un font die cinie pă și alejem tăta gazdă peste an citie două cupe die grî(u) cînd să fac alunie culejem și citie o cupă die alunie.	Obiceru așa nio fost pină acuma în traba slușbi domnului nost baro Bornemi(s)sza Jánoș cum că, iobaju care o mers die putiere lui, ao slujit două zile, care nao putut die putiere lui, ao prins în simbre triiș (trei inși — n.n.) și ao slușit tri zile, și cu palma așîdierila. Jeleri iară care ao putut die putiere lui o zi, în simbre două zile și cu palma iară două zile. Noi a domnului baro Bornemi(s)sza Josef cum că n-avem locur și niecum să avem locur, dară și căsile încă ni-s pe locu păduri(i) cei domniești pentru acei și iobaji și jeleri slujim prinzînd în simbre două zile așa și cu palma. Dărilie noi a lui baro Bornemi(s)sza nu dăm peste an alte, fără o găină, un pui, zece ouă, muierile nie torc citie odată citie un font, die altie or și doi font, cum să tîmplă. Noi a domnului baro Bornemi(s)sza Josef nice nu dăm nimnică, nice nu torcem.
IV Venituri 1	În hotaru acesta sînt două fordulașur, dară așa ni-i hotaru die ro cum că grî(u) die toamnă nice curat, nice mestecat nu să face, n-avem șasur, tăt dialur, carăle și die am gunoi nu-i hasnă, că ploile lă spală, nici că unile a lie gunoi încă nu putem pentru dialur; dară sămînăm citie pușniele grî(u) die primăvară, și mai cu samă ovăs.	În hotaru acesta sînt două fordulașur și să face grî(u) curat, dară mai cu samă mestecat cu săcară, și să face și săcară. La arat prindiem șasă boi dară și cu patru încă putem. Cînd umblă vreme bună, slobodie clăia două merțe, mai cu samă una. Hotaru nu-i nice pre bun, nice pre ră, numai die mnișloc, die gunoit leznie pretutindire.
2	Satul acesta ritur n-are, dară cosîm cam diepe dialur și în tufe, undie diepe atîta loc undia-ar încăpă două găletie die grî(u) nu putem mai mult cosî die cit un car die porție die fin, adie cătîe tri măji, ahăla încă cum-i în muntie cam sălbatic.	Ritur n-avem praemultie, cit fin să face pe ielie is bun die jitie, și să face pe atîta loc undie s-ar putie sămîna opt merțe die grî(u) patru cară die porție, adie cătîe douăsprăzăce măji. Otavă nu putem face, și cînd ar rămîne nie măliștie. Pen-

Întrebări	Orșova	Solovăstru
2		tru că hotaru ni-i nime (mic — n.n.) și n-avem undie paștie, cată să le paștiem locurile acelu.
3	Oraș mai die aproape avem Szász Régen die o mnilă și jumătate die loc die partie pă șas, undie ce am duce s-ar putie vîndie.	Tîrgur mai aproape avem Szász Régen die un cias și jumătate die partie, Osorhellyu doă mnilă die loc undie putiem cice ceva vîndie și cumpăra.
4	Locul acesta prae mare hotar die păscut marha n-are pînă nu să cosăște. După cosit să mai lărjeștie loc și avem și sârătură în hotar.	Hotar premult undie să să pască jitle n-avem, dară aice die (a)prope în pădure cei domniască a domnului baro Bornemi(s)za Joșef nie lase jitle pă plată. Săcerăm o sută și cincizăci die clăi die gri(u), și dăm patruzăci die cosaș, pînă în luna lui august, die ași înaintie pînă în toamnă iară mai pă ușor, cumnie putiem tocmi. La domnu baro Bornemi(s)za János iară pînă în luna lui august citie un lucrător, die ași înaintie cum nie putiem tocmi, mai pă ușor, pentru că apoi și hotaru nost să slobodie. Hotaru citui îi bun die păscut. Sint și sârătur.
5	Die adăpat jitie avem locur în hotaru nostru die aproape, bunie și diestule.	Die adăpat încă avem locur diestule și bunie.
6	Lemnie și die stăjăr, puținiele, a besărici(i) în hotaru nost, dară die fag sătiești, și die ipulatur și die foc, avem diestule.	Lemnie n-avem nice die foc, nice die ipulatur. Din pădure cei domniască care să numeștie Mociar nie dao pă plată întră această formă cumcă șinie cu cîți boi cară, cu atîța să are o zi, șinie n-are boi cu palma în doă zile să lucră. Nie slobod în șasă săptămînă într-o zi la pădure, și atunce încă numa lemnie uscatie slobod să aducem. Satu încă are o țiră die pădure slabă, dară pînă acuma n-am luat alte hasne fără die îngrădit și die tocmît drumur, die ipulatur lemnie ni-o dat pînă acuma domnu nost die muntie.
7	Jii n-avem dară sint în Szász Régen mai aproape undie cinie mere, potie munci pe bani.	Jii la hotaru nost n-avem. Dară mai die aproape ieste la Szász Régen, undie șinie potie să margă la lucru potie lucra pe bani.
8	În hotaru nost avem puținel pădure și die stăjăr a besărici, undie cind să face ghindă și îi rode bune, de	Ieste pădure domniască aproape die satu nost undie dacă nie dăm porci la ghindă să ingrașă, plătim pentru

Întrebări	Orșova	Solovăstru
8	cîtie o gazdă cîtie doi porci și să îngrășă, pentru care dăm besărici diepe un porc cîtie doi potori. Sînt iară în hotaru nost pădur domniești die fag undie cîndu-i rode bune, nie lase domnu b(aro) Bornemi(s)za János, și băgăm cîtie șăptiesute die porci și a străinilor, și nie plătiesc cîtie tri șustaci dipe un porc și două cupe die bucatie din carelie dăm domnului nost diepe un porc pentru pădure un petac.	un porc tri maries; iară iăste și altă pădure domniască die fag, acolo încă ni să îngrășă porci, și plătim pentru unu un petac.
9	N-avem obiciai, nice n-ani avut, cumcă să dăm arîndă fișcușască, fără singur din tătie agonisiturile al zăcile domnului nost, a nooa nu dăm.	Arendă fișcușască nu dăm fără la domni din bucate ce să cadie.
10	Die lătur die sat n-avem curetiștie, nice grădin die himei, nice pometur îngrăditie, fire carăle avem înpreșuru căsilor noști.	Altie grădin din sat afară n-avem numai pe lîngă căsile noștie, nie samînăm cîtie o țiră die cureti, și pometurile încă ni-s pe lîngă căs.
11	Locur die trăstie n-avem.	Locur die trăstie n-avem.
12	N-avem locur îndemină undie să putiem c(h)ereșc(h)edui cu purtatu sări(i).	N-avem aproape die noi locur undie să c(h)ereșc(h)eduim cu căratu sări.
13	Sînt meștersugur die aproape undie cinie ar lucra ar putie c(h)ereșc(h)edui anume: Glăjărie, Cenușărie, Mora die hîrtie undie die duce cinieva ce-s die lipsă să plătiesc, fardie a hăștie, die un dărab die vreme încoce la hadnoju cel împărătiesc cară lucră la lemnile cel die tunur, cinie cu ce munceștie fi să plătieștie, cun cuvînt a hăștie meștersugur care sao prenumerat în tăți ai iăste umblare banilor cinie vre și potie lucra.	Sînt meștersugur die aproape undie nie putiem c(h)ereșc(h)edui anume: Glăjărie, Cenușărie, More die hîrtie, Prăvărie undie die ducem cîtie ceva ce-s die lipse la meștersugurile a hăștie nie plătiesc cu bani. Fără die a hăștie diela un dărab die vreme încoce la hadnoju cel împărătiesc, care lucră la lemnile cel die tunur, cinie cu ce munceștie ce-i să plătieștie, cun cuvînt, la hăștie meștersugur și fabrici carăle sao praeenumerat, în tăți ai umblare banilor iastă. Care vre și potie lucra.
14	Apă în hotaru nost undie să putiem c(h)ereșc(h)edui cu purtatu plutilor nu iăste, dară cinie ao învățat meștersugu acela pe apa Mureșului și a Riului die aproape potie și cu jîtile, și cu purtatu plutilor c(h)ereșc(h)edui, dară noi nu sîntem învățați.	Și pe apa nostre a Riului, și pe Mureș cu purtatu plutilor cinie mere să pote c(h)ereșc(h)edui.

Întrebări	Orșova	Solovăstru
15	Mai die aproape undie potie omu c(h)ereșc(h)edui is la Szász Régen jîl mai mar și mai bunie.	Mai die aproape die undie niam putie c(h)ereșc(h)edui is la Szász Régen mai mar, și mai bunie jîi.
16	Lemnie din care am putie ardîe cărbuni avem, nice n-am învățat a hăla fel die meștersug. Ptietri die var în hotaru nost n-avem.	Cum că pădure n-avem nice cărbun nu putiem ardîe, nice var.
17	A satului nost, n-avem nice tîrg, nice crișme, nice locur arătore, nice die cosît, nice jie, dară misărniță și crișmă în a triă partie anului ni-i slobod.	La satu nostru n-avem nice tîrg, nice crișmă, nice loc arător die c(h)ilin, nice die cosît, nice jie.
18	Die muiet ciniepă apă avem diestule și bune.	Apă die muiet ciniepa avem diestule și bunie.
19	Mor și în hotaru nost și în vecin avem diestule și ptive. Stavile ni-i facem dintr-a nost.	Mor și în hotaru nostru și în vecin avem diestule.
Pagube. 1	Hotaru ni-i pe cum am spus mai dinaintre fi loc ro, între vâi, și între dialur. Să ară cu citie șasă boi, aora și cu citie patru. Pămînturile cel die arat is hitvanie (de calitate inferioară — n.n.).	Hotaru nost pe cum am spus mai dinaintre die bunătate și acuma răspundiem.
2	Diespre rîtur pe cum am spus ma din sus așa răspundiem și acuma.	Pe cum am răspuns mai din sus, diespre rîtur, așa răspundiem și amu.
3	Oraș, cum am spus, mai die aproape avem Szász Régen Vama udian ar și să dăm dară ducem podiela și altie lemnîe ce-s die lipsă cînd să strică și cu a hăie ni să plătieștie vama.	Pe cum am spus, orașur avem aci die aproape. Vama udian ar și să dăm, dară dusam podiele la podu Szász Régenului, și cu aceie ni să plătieștie vama.
4	Diespre hotar die păscut șohaniște nu ni-am surluit așa tare cum că în vreme die vară să ni-e citilenim a nie ținie jitle acasă.	Hotar die păscut n-avem dară megiș așa tare nu nie surluim nice pentru puținătate hotarului, nice pentru vărsare apilor în vreme die vară să nie citilenim a nie ținie marha acasă.
5	Die rîndu lemnilor încă cum am spus mai dintîi, trăim.	Die rîndu focului trăim cum am spus mai din sus.
6	Diespre c(h)ereșc(h)edat încă cum am spus.	Diespre c(h)ereșc(h)edat încă pe cum am spus.
7	Mor avem diestule.	Moră avem diestule.

Întrebări	Orșova	Solovăstru
V	Pe asta nu putem oblu răspundie, pentru că unu din noi are mai multie pământur, altu mai puținiele, dară cînd sao întreba a ști spunie care die citie găletie are. Diespre ritur și amu spuniem cum am spus mai înaintre. Pămînturile cele arătore sînt stătătore, nu să împărțasc din an în an.	Pe asta nu putem oblu răspundie pintru că unu din noi are mai mult, altu mai puținiel, dară cînd sao întreba a ști spunie care die citie găletie are. Diespre ritur și amu spuniem pe cum am spus mai dina-intre. Pămînturile cele arătore sînt stătătore, și nu să împărțasc din an, în an.
VI	Diespre slușbă am spus mai din sus, cînd ni-o minat la slușbă drumu și mergînd și vinînd ni s-o știut.	Diespre slușbă cu marha pe cum am spus, pe drum încă ni sao știut multie-or, die multieor iară nu dieplin.
VII	Niecum aice la noi, dară în totă cinstită varmedie să să dăie din bucatie ao altie crescutie din pămînt și aici a nooa n-am auzit, nice nu-i în obiciai în aceștie locur, nice altie dăr, fără die a hălie carăle am pre-numerat mai din sus, noi nu dăm nimnică.	Niecum aici la noi, dară nice în totă varmedie să să dăie din bucatie a nooa, nice din altie dăr, fără a hălie care am spus noi nu dăm nimnică.
VIII	În satul nost n-avem nici un loc die casă pustil.	În satul acesta nu-i nice o pustie.
IX	Nie știm iobaj uricaș, dară die cîteva săptămîn încoco ni-o făcut înălțat împărat omini slobod (slobozi — n.n.).	Nie știm iobaj uricaș, dară acuma die cîteva săptămînă ni-o făcut înălțat împărat omini slobod.
Jurații.	Morar Flora, Zoltan Gligor, Zoltan Ștefan, Bloș Irimie, Süci Andreca, Moldvan, Andreca, Morar Ilie, Bloș Niculai, Zoltan Urs, Cota Simion, Cota Todie, Bloș Dumitru.	Șerbănaț Truța, Jorjica Onia, Jorjica Diordie (Gheorghe), Zahan Ion, Șerbănaț Niculai, Bogdan Todier, Robaca Onia, Bogdan Onia, Pescăruș Ion, Danc Lupu, Danc Pavel, C(h)ere-c(h)eș Toma, Șerbănaț Todier.

CONSCRIPTIONS URBARIALLES DE MUREȘ DE 1785 — LA VALLÉE DE GURGHIU

(Résumé)

Dans cette épreuve sont représentées les conscriptions urbariales des huit villages roumains de la Vallée de Gurghiu. En 1785 ces villages étaient inclus dans le comitat de Turda.

Les conscriptions comprenaient neuf questions et leurs réponses dans la langue roumaine. Ce sont des relations sur les obligations des paysans serfs, eaux, moulins à eau, terrains à labourer, pâturages, modalités de gain des paysans serfs, leurs occupations, bourgs, villes des environs etc.

Après la révolte des paysans conduits par Horea, les paysans serfs croyaient que les relations féodales avaient été annulées et à la questions s'ils sont des paysans serfs ou non, ils ont répondu: „depuis quelques semaines Sa Grandesse l'empereur nous a fait des hommes libres“.

UNELE ASPECTE PRIVIND INFLUENȚA REVOLUȚIEI FRANCEZE DE LA 1789 ASUPRA BURGHEZIEI ȘI PROBLEMA MIȘCĂRII IACOBINE DIN TRANSILVANIA (1789—1798)

SZABÓ NICOLAE

Revoluția burgheză din Franța de la 1789 a degajat idei și practici politice și sociale, care prin caracterul lor au devenit extrem de mobilizatoare, stîrnind un mare curent revoluționar în Europa, ele constituind factori impulsionați ai progresului politico-social, ai întemeierii lumii moderne, burgheze.

În momentul în care a izbucnit revoluția franceză, în Transilvania, aflată sub stăpînirea habsburgică mai bine de un veac, orînduirea feudală se găsea într-o fază mai avansată a crizei în care se zbătea de mult, iar încercările „absolutismului luminat” de a reforma și de a face orînduirea respectivă mai acceptabilă forțelor asuprite și exploatate, au dat greș. Clasele dominante din Transilvania, care n-au priceput sensul adevărat al acestor încercări, nu le-au susținut, ba chiar le-au dezaprobat și au trecut la restaurarea sistemului politic tradițional într-un moment în care dezvoltarea forțelor burgheze, deșteptarea națională a populației și îndeosebi a poporului român din această provincie, au ridicat imperative în sensul schimbării radicale a rînduielilor existente.

În această ambianță social-economică și politică, Transilvania, unde se simțea de mult influența iluminismului, a constituit un teren fertil pentru ideile și practicile revoluționare franceze; diferite forțe politice, sociale și naționale aflate în luptă cu absolutismul habsburgic sau cu clasele dominante transilvănene, regăsindu-și în ideile și practicile respective ecoul propriilor lor aspirații, un model de urmat, o alternativă pentru soluționarea dezideratelor lor.

Istoriografia marxistă din țara noastră a reușit să clarifice doar parțial problema influenței exercitate de revoluția franceză asupra diferitelor forțe politice, sociale și naționale din Transilvania¹. Astfel este mai puțin cunoscută

¹ Vezi: David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967, p. 397—415; Idem, *Încă un Supplex Libellus românesc 1804*, Cluj, 1970, p. 29—38; Ion Sabău, *Problema influenței primei revoluții burgheze din Franța asupra agitațiilor țărănești din Transilvania din anul 1790*, în *AIIC*, 1—11, 1958—1959, p. 163—178; Idem, *Frământări sociale și politice în Munții Apuseni în anul 1790*, în *RevArh*, II, 1959, 1, p. 236—251; Idem, *În lupta țărănimii transilvănene împotriva sarcinilor militare în timpul războaielor duse de Imperiul habsburgic împotriva revoluției franceze*, în *Studii*, XIII, 1960, 2, p. 221—233; Jancsó Elemér, *A jakobinus mozgalom hazai hagyományai* (Tradițiile mișcării iacobine din patria noastră), în vol. *A felvilágosodástól a romantikáig* (De la iluminism pînă la romanticism), Bukarest, 1966, p. 70—95; Ludovic Demény, *Noi contribuții cu privire la lupta*

influența exercitată de această revoluție asupra burgheziei și, în genere, asupra maselor orășenești din această provincie, urmînd să fie elucidată în viitor și problema mișcării iacobine transilvănene, mai ales că există unele tendințe de a aprecia drept iacobine și acele acțiuni pornite în scopul menținerii unor privilegii ale patriciatului și ale nobilimii². Lucrarea de față își propune să aducă o contribuție modestă la soluționarea acestor probleme.

*

Burghezia transilvăneană trăia, alături de alte pături sociale, în orașe, ca: Brașov care, după recensămîntul din anul 1786, avea 17.792 locuitori, Sibiu 14.066, Cluj 13.928, Oradea cca 10.000, Timișoara 9.479, Arad cca 8.500, Satu-Mare 8.378, Carei 8.039, Turda 6.374, Tîrgu Mureș 5.934, Sighișoara 5.517, Zlatna 4.950, Alba-Iulia 4.917, Abrud 4.699, Bistrița 4.637, Mediaș 4.586, Gherla 4.399, Aiud 4.078 de locuitori etc.³.

Această burghezie era preindustrială. Marea ei majoritate, organizată în bresle, era legată de vechile rînduiri și stăruia să obțină diplome de înno-bilare și o poziție social-politică cît mai bună în cadrul regimului existent. Ea nu participa însă la viața politică a țării după ponderea ei numerică și economică, chiar dacă avea un număr de deputați în dietă (în dieta din 1790/1791 avea 38 de deputați)⁴, deoarece nefiind de origină nobilă, nu avea acces la dregătoriile administrative, judiciare, militare și politice.

Burghezia modernă, legată de producția capitalistă, era abia în curs de formare. O parte din această burghezie deținea un număr de manufacturi — 33, din cele 144 existente la sfîrșitul secolului al XVIII-lea —, o altă parte avea în miinile sale companiile comerciale din Brașov, Sibiu, Cluj, Sighișoara, Tîrgu Mureș, Zlatna, Gherla etc., iar o altă parte era acționară la socie-

socială și națională a românilor transilvăneni la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în *Studii*, 24, 1971, 6, p. 1159—1186; Ana Ciurdariu și Teodor Pavel, *Cronica revoluției franceze într-un ziar contemporan din Transilvania (1789—1794)*, în *Studii*, 23, 1970, 1, p. 91—102; C. Göllner, E. Turczynski, *Revoluționare jakobinische Schriften in Siebenbürgen und im Banat* (Scrieri revoluționare iacobine din Transilvania și din Banat), în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, vol. 14, 1971, 2, p. 51—59; Borbáth Károly, *A jakobinus káté kolozsvári másolójáról* (Despre traducătorul clujean al catechismului iacobin), în *Korunk*, XXII, 1963, 2, p. 259—261; Trócsányi Zsolt, *Az erdélyi jakobinusság kérdéséhez* (Contribuții la problema iacobinismului transilvănean), în *Történelmi Szemle*, 1965, 1, p. 1—13; Szabó Miklós, *Köztársasági jellegű szervezkedési kísérlet Erdélyben* (Încercări de organizare cu caracter republican din Transilvania), în *Korunk*, XXXI, 1972, 12, p. 1179—1183.

² Asemenea tendințe pot fi întîlnite în: Jancsó Elemér, *op. cit.*; C. Göllner, E. Turczynski, *op. cit.*

³ Danyi Dezső és Dávid Zoltán (sub redacția lui), *Az első magyarországi népszámlálás adatai (1784—1787)* (Datele primului recensămînt din Ungaria (1784—1787), Budapest, 1960, p. 26—38, 88—91, 164—171, 194—197, 285—369; Victor Chereșteșiu, *Adunarea națională de la Blaj. 3—5 (15—17) mai 1848*, București, 1966, p. 38.

⁴ *Az erdélyi három nemzetekből álló rendeknek 1790-ik esztendőben karácsony havának napjára szabad királyi városba Kolozsvárra hirdetett és több következtetett napokban tartatott közönséges gyűléseikben lett végzésekenek és foglalatosságoknak jegyzőkönyve*, (Proces-verbal asupra dezbaterilor și deciziilor din ședințele stărilor celor trei națiuni transilvănene, convocate pentru ziua a 12-a a lunii de Crăciun din anul 1790 și ținute în zilele următoare în orașul regesc liber Cluj), Kolozsvárott, 1832 (= *Az erdélyi... 1790-dik...*), p. 22—23.

tățile de exploatare minieră, la minele de aur, argint, cupru, de cărbuni etc. din Munții Apuseni, ca și din comitatele Hunedoara, Turda și altele, sau lucra în afara breslelor, în părțile marginase ale orașelor mai mari și în localitățile apropiate de aceste orașe⁵.

Burghezia modernă în curs de formare, provenită din cele mai diferite păături sociale — țărani înstăriți, meseriași, preoți, militari, funcționari de stat, negustori etc.⁶ — suferea mai mult de îngrădirile rînduielilor existente, decît burghezia veche, ea neavînd de multe ori nici măcar ocrotirea asigurată de privilegiile breslelor sau orașelor și nici drepturi politice.

Sub aspect etnic, această burghezie era de proveniență, maghiară, săsească, română, armeană, greacă etc., elementele aparținătoare „națiunilor și religiilor nerecepte” ale acesteia suferind și din cauza asupririi naționale. Burghezia modernă în curs de formare era deci divizată după interesele naționale, dar și legată prin interese economice și politice comune.

Lipsită de libertate economică și de drepturi politice, burghezia modernă și îndeosebi intelectualitatea burgheză — avocați, medici, profesori, ingineri, gazetari, etc. — care se găsea cel puțin la nivelul cultural al mării nobilimi, era totuși la cheremul acesteia, neavînd nici o șansă să se afirme pe plan social-politic decît eventual obținînd înnoobilare.

Atît burghezia veche, cît și cea modernă în curs de apariție, suferea în aceeași măsură de concurența articolelor industriale străine ce intrau în Transilvania, îndeosebi a celor austriece, de exploatare fiscală exercitată de Habsburgi, de concurența pe care o reprezentau funcționarii și nobilii austrieci și localnici, care dețineau în mîinile lor o bună parte a manufacturilor și a acțiunilor în societățile de exploatare minieră⁷, precum și de greutățile provocate de războaiele purtate de Imperiul habsburgic împotriva turcilor, iar apoi împotriva Franței revoluționare.

Din această cauză burghezia era interesată în lupta antihabsburgică și antifeudală și, bineînțeles, foarte receptivă la ideile înnoitoare. Comercianții avînd relații tradiționale cu țările apusene, cu ocazia rezolvării diferitelor tranzacții economice ce aveau loc la Viena, Leipzig, Hamburg, Nürnberg, Graz, Triest, Venetia, Messina, Neapole etc.⁸, ajungeau în posesia diferitelor știri referitoare la revoluția din Franța și procurau chiar unele gazete și scrieri

⁵ Bujor Surdu, *Contribuții la problema nașterii manufacturilor din Transilvania în sec. al XVIII-lea*, în *AJIC*, VII, 1964, p. 221—232; Alexandru Neamțu, *Societățile pe acțiuni și proveniența capitalului în industria extractivă din Transilvania în a doua jumătate a secolului XVIII*, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 227—246; Vajda Ludovic, *Inceputurile dezvoltării mineritului de cărbuni în Transilvania*, în *ActaMN*, I, 1964, p. 379—398; *Catalogul documentelor referitoare la viața economică a țărilor române în sec. XVII—XIX. Documente din Arhivele Statului Sibiu* (= *Catalogul*), I, București, 1966, *passim*; Bunta Magda, *Contribuții la istoria destrămării breslelor din Cluj*, în *ActaMN*, I, 1964, p. 239.

⁶ Alexandru Neamțu, *op. cit.*, p. 227—246.

⁷ Bunta Magda, *op. cit.*, p. 240; *Az erdélyi... 1790-dik...*, p. 498—504.

⁸ *Catalogul*, I, p. 9—14, 98—100, 102—142; Constantin Șerban, *Aspecte privind ecoul războaielor napoleoniene în țările române*, în *Studii și articole de istorie*, IX, 1967, p. 296; *Magyar Kurir*, (Curierul unguresc) 1790, nr. 20, p. 516; Arhivele Statului, Filiala Cluj-Napoca (= *ArhStat*. Fil. Cluj-Napoca), Arhiva familiei Mikó—Rhédei, scrisorile lui Rhédei Ádám din 1794—1795; *Idem*, *Colecția Aranka György*, II, 21, II. 61, II. 75, II. 229; *Idem*, Arhiva familiei Pataki, 1, scrisoarea lui Hári Péter din 18 mai 1789.

revoluționare pentru transilvăneni și uneori și pentru cei din Țara Românească și Moldova⁹. Intelectualii burghezi, care au studiat în anii precedenți la universitățile din străinătate și întrețineau corespondență cu foștii lor profesori, colegi, cu bibliotecile instituțiilor superioare în cauză, cu societățile științifice, precum și tinerii transilvăneni, plecați la universitățile din Viena, Iena, Göttingen, Leipzig, Marburg, Frankfurt pe Oder, Tübingen, Leiden, Utrecht, Geneva, Berna, Wittenberg, Kiel etc. au procurat gazete și cărți din care se informau asupra revoluției franceze¹⁰. Știri și informații similare se găseau și în gazetele editate în Transilvania — *Der Kriegsbote (Siebenbürger Bote)*, *Erdeky Magyar Hírvivó*, *Siebenbürgische Quartalschrift* —, sau editate și pentru transilvăneni, cum era *Magyar Kurir* din Viena, care este considerată de istoricul francez Jacques Godechot ca cea mai radicală și cea mai importantă dintre gazetele care comentau cu simpatie revoluția franceză în limba maghiară¹¹. Scrierile revoluționare, gazetele locale și străine care au intrat în bibliotecile particulare, în bibliotecile școlare și în cele publice înființate în Transilvania cu începerea anului 1782, în societățile de lectură care au fost întemeiate începând din anul 1784 la Sibiu, apoi la Sebeș, Reghin, Cluj etc. precum și în cafenelele deschise în acești ani în diferite orașe din această provincie, au constituit sursele principale pentru cunoașterea ideilor înnoitoare venite din Franța revoluționară¹².

Interesată direct în lupta antifeudală, burghezia și în primul rând intelectualitatea burgheză s-a angajat activ în difuzarea ideilor revoluției din Franța de la 1789. Orașele transilvănene, și în mod special acele în care exista și un tineret studios, au devenit adevărate focare de efervescență revoluționară. Păturile sărace ale meseriașilor și comercianților continuând lupta pentru dreptate socială și-au manifestat un spirit mai intransigent față de nedreptățile și abuzurile săvârșite de patriciat, care monopolizase de-a dreptul conducerea orașelor. Burghezia țărgurilor căuta să scape de asuprirea „stăpînilor feudali“. Au avut loc manifestări și acțiuni cu caracter politic anti-habsburgic, acțiuni de organizare democrat-republicane, cu participarea unor elemente intelectuale și a tineretului studios.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ În anii 1789—1796 numărul tinerilor studioși transilvăneni, care au studiat la aceste universități se ridică la 178. Vezi lucrările citate în: Herepei János, *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, (Repertoriul datelor cu privire la istoria mișcărilor spirituale din sec. XVII) III, Budapeșt—Szeged, 1971, p. 441—451; Stoll Béla, Varga Imre, V. Kovács Sándor, *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig*, (Bibliografia istoriei literaturii maghiare pînă la 1772) Budapeșt, 1972, p. 101—110; Kókay György, *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája, 1772—1849* (Bibliografia istoriei literaturii maghiare 1772—1849) Budapeșt, 1975, p. 251—252.

¹¹ Jacques Godechot, *La Grande Nation. L'Expansion révolutionnaire de la France dans le monde de 1789 à 1800*, I, Paris, 1956, p. 123.

¹² În bibliotecile formate în perioada studiată am reușit să identificăm un număr de 30 de gazete străine — 14 în limba germană, 7 în franceză, 3 în latină, 3 în maghiară și 3 în polonă — și un număr de peste 80 de scrieri revoluționare, provenite din Franța, din statele germane, din Austria, Ungaria etc., care au intrat în Transilvania în anii revoluției franceze. Vezi: Szabó Nicolae, *Influența revoluției franceze de la 1789 asupra luptelor politice, sociale și naționale din Transilvania (1789—1815)* — Teză de doctorat (în manuscris), 1975, p. 46—66.

Pentru a stabili cât se poate de concludent caracterul acestor acțiuni, este necesar să le examinăm în evoluția lor, în funcție de scopurile urmărite prin ele de forțele sociale participante.

*

La Tîrgu Mureș, de pildă, conducătorii orașului, membrii magistratului, respectiv senatorii, au recurs încă din anul 1780 la tot felul de abuzuri. Ei favorizau nepotismul, încălcau drepturile „comunității orașenești” în alegerea senatorilor, recurgeau la falsificarea actelor publice (procesele verbale) și, în genere, ignorau principiul responsabilității în fața comunității orașului și a organului reprezentativ al acesteia „consiliul juraților” (esküdtek községek = comunitatea juraților sau „quinquaginta viratum” = consiliul celor cînzeci de bărbați)¹³. Sesizînd aceste abuzuri, meșteșugarii mureșeni s-au adunat în taină și au elaborat un memoriu în care au cerut guvernului să pună capăt practicilor respective, provocînd prin această „îndrăzneală” a lor consternare în rîndurile înalților dregători din guberniu și dezaprobarea oficială a acestora¹⁴.

În iulie 1790, „consiliul juraților” cerea insistent să se pună capăt folosirii abuzive a pămînturilor orașului de către membrii magistratului, intervenind pentru a împiedica practicarea nepotismului în alegerea membrilor magistratului tîrgumureșean. În luna următoare, consiliul respectiv a dejucat mașinațiile judeului suprem, care, contrar intereselor orașului, a încercat să obțină realegerea sa în funcția pe care o deținea¹⁵. În septembrie 1790, același consiliu l-a îndepărtat pe notarul orașului, care a falsificat procesele verbale ale „consiliului juraților”. Totodată, a ales în magistratul orașului „oameni simpli”, dar care țineau la interesele comunității orașenești¹⁶.

La Cluj, în același an (1790), cetățenii „dornici de înnoiri” din inițiativa unui funcționar, au început să se organizeze și să se adune în taină, „complotînd” împotriva magistratului. Chiar și „consiliul juraților” a fost antrenat în aceste acțiuni înnoitoare, care la un moment dat erau pe cale „să se transforme în răzvrătire” („zenebona”)¹⁷.

La Oradea, oraș aflat în dependența „stăpînului feudal”, capitlul din localitate, judele suprem a fost impus de acesta și de dregători comitatului Bihor, încălcîndu-se prin aceasta drepturile cetățenilor orașului privind alegerea judeului suprem. Acesta din urmă și ceilalți funcționari ai orașului, numiți dintre rudele sale, au recurs la tot felul de abuzuri — ca și în orașul Tîrgu-Mureș — în arendarea pămînturilor obștești ale orașului, însușindu-și bunurile comunității orașenești și obligînd pe cetățeni la munci neplătite și la cîte 12 zile robotă pentru Capitlul din Oradea. Ba chiar au maltratat pe

¹³ *ArhStat*. Filiala Tîrgu Mureș, Arhiva Scaunului Mureș, (= *Arh Stat* Tîrgu Mureș), actele Judeului Suprem Regal, N.D. 171790; *Idem*, Arhiva municipiului Tîrgu Mureș, (= *ArhTîrgu Mureș*), Procesele verbale ale Consiliului municipal, reg. nr. 1/1790, procesul verbal din 10 iulie 1790.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, procesul verbal din 18 august 1790.

¹⁶ *Ibidem*, procesul verbal din 18 septembrie 1790.

¹⁷ Jakab Elek, *Kolozsvár története* (Istoria Clujului), III, Budapeșt, 1888, p. 491.

aceia care au încercat să se opună acestor excese, arestînd un membru al magistratului, deoarece, a cerut să se facă noi alegeri pentru funcția de jude suprem¹⁸.

Abuzurile săvîrșite de conducătorii orădeni, au revoltat pe cetățenii de rînd ai orașului. Prin reprezentanții lor aleși, acești cetățeni au pretins, în anul 1793, magistratului să dea socoteală pentru administrarea averii orașului. La îndemnul judeului suprem, magistratul a refuzat însă să informeze „poporul de rînd” asupra veniturilor și cheltuielilor orașului, invocînd motivul că, „dintr-o astfel de informare nu iese nimic bun”¹⁹.

Desigur, răspunsul arogant al dregătorilor orădeni a indignat și mai mult pe cetățenii orașului. Aceștia, prin „reprezentanții lor aleși” s-au adresat conducerii comitatului Bihor, cerînd intervenția ei. Aflînd de aceste demersuri, magistratul i-a chemat în fața lui pe cei în cauză, i-a maltratată, iar apoi i-a denunțat în fața dregătorilor comitatului Bihor pentru „instigarea poporului” și a cerut acestora să nu dea ascultare petiției poporului, deoarece „petiția va avea altminteri urmări asemănătoare cu rebeliunea franceză”²⁰.

Concomitent, judele suprem al orașului Oradea a recurs și la alte măsuri. A exercitat presiuni asupra lui Francisc Pálovics, arestat pe motivul că nu era de acord cu abuzurile săvîrșite de el, cerîndu-i acestuia să se folosească de prestigiul său pentru a potoli spiritele și a înceta acțiunea pornită de „poporul orașului”, făcînd în același timp demersuri la autoritățile comitatense pentru înlăturarea conducătorilor răzvrătiților, prin înrolarea lor cu forța în armată, însă fără rezultat²¹. Conflictul a luat amploare, ajungînd în fața Curții Regale de Apel, care va fi nevoită să dispună investigarea abuzurilor săvîrșite de patriciatul orădean.

Cetățenii de rînd ai orașului de pe malul Crișului se aflau în fierbere în tot timpul acestor evenimente, cu atît mai mult cu cît mulți dintre ei erau cuprinși de ideile înnoitoare ale revoluției din Franța, făcînd parte din organizația revoluționară a iacobinilor din Ungaria, condusă de sîrbul Martinovici. În timp ce Curtea Regală de Apel se ocupa de investigarea exceselor comise de dregătorii orașului²², la Oradea au fost răspîndite manifeste revoluționare. „Venerabili Domni! — se arăta într-unul dintre aceste manifeste — Noi cerem, Domnilor, nu altceva, ci numai ca Dvs. care vă țineți dregători șefi, să guvernați treburile ce privesc binele obșteșc, în așa fel încît fiecare cetățean nevoias să fie mulțumit și împăcat, avînd în vedere vremurile de acum, deoarece altfel, vom prelua noi guvernarea, ceea ce n-am vrea să facem prea bucuroși fiindcă sîntem un popor iubitor de dreptate. Dar dacă vom fi siliți s-o facem, va fi vina tuturor celor îngîmfați că vor primi foc, sau țeapă, deoarece e prea de tot, și e nevoie de un pic de lume franțuzească și la noi...”²³.

¹⁸ ArhStat, Filiala Oradea, Arhiva municipiului Oradea (=: Arh.mun. Oradea), Nr. de inv. 21, 55.

¹⁹ *Ibidem*, 55—100

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem* și Nr. de inv. 21, 102—107.

²³ Benda Kálmán, *A magyar jakobinusok iratai*, (Scrierile iacobinilor maghiari), III, Budapest, 1957, p. 25—26.

Acest manifest atestă, fără îndoială, predispoziția cetățenilor de rînd din Oradea pentru a face dreptate chiar cu metodele folosite de revoluția din Franța. A sesizat acest spirit și Curtea Regală de Apel? În orice caz, judele suprem al orașului a fost îndepărtat din funcție, iar mai târziu, în anul 1797, a fost chiar pedepsit pentru excesele comise²⁴.

Acțiuni similare au avut loc începînd din anul 1791 și în așa-numitele „orașe săsești”. Ca răspuns la abuzurile săvîrșite în anii precedenți, în anul 1791, la Brașov s-a hotărît ca membrii magistratului să fie aleși de „popor”, de „comunitatea orășenească”, care urma să administreze în viitor și „averea publică” a orașului²⁵.

Cetățenii de rînd ai orașului Sibiu, printre care și foștii funcționari iozefiniști, revoltați de abuzurile și ilegalitățile magistratului sibian, în anul 1793, au început să atace conducerea orașului în diferite pamflete, deoarece membrii acesteia, în schimbul obținerii unor funcții în guberniu și a concivilității în comitatele și scaunele secuiești, au acceptat „aruncarea în iobăgie a sașilor” și în același timp „să-i transforme pe săraci în niște oi pe care să le tundă de șase ori pe an”²⁶. Dregătorii sibieni au fost amenințați cu următoarele cuvinte: „Dumnezeu va avea să vadă răzbunarea cetățenilor care sînt nedreptățiți, căci soarta voastră (adică a membrilor magistratului — n.n.) e amenințată de un ciomag franțuzesc”²⁷.

Conflictul dintre cetățenii de rînd și patriciatul săsesc a ajuns în fața guberniului, care a fost nevoit să reglementeze problema administrației acestor orașe, punînd capăt abuzurilor și exceselor comise de dregătorii orășenești. El a dispus arendarea avutului public al orașelor, instituirea controlului gubernial asupra administrării veniturilor și cheltuielilor, interzicerea impunerii cetățenilor de rînd de către membrii magistratului, reînvierea instituției de „comunitate orășenească” („consiliul juraților”) în frunte cu „oratorul poporului”. Membrii acesteia urmau să fie aleși de cetățenii de rînd ai orașului. „Consiliul juraților” sau „comunitatea orășenească” a primit dreptul să aleagă pe funcționarii orașului, să controleze administrarea averii acestuia, să elaboreze instrucțiunile pentru deputații trimiși în dietă etc.²⁸.

Patriciatul din Sibiu și Mediaș s-a opus însă acestor reglementări. În cele din urmă, guberniul a fost nevoit să îndepărteze cu forță pe conducătorii sibieni, iar în anul 1797 să reglementeze din nou problema administrației „orașelor săsești”. De data aceasta s-a stabilit că din „comunitatea orășenească” sau „consiliul juraților” trebuie să facă parte reprezentanții breslelor, ai străzilor și intelectualii orașelor în cauză și că funcționarii orășenești trebuie să rezească anual²⁹.

²⁴ Arh.mun.Oradea, Nr. de inv. 21, 102, 107, 110.

²⁵ Friedrich Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*, (Istoria sașilor Transilvăneni pentru poporul sas) II. Band: 1700—1815, Sibiu, 1907, p. 378; Sárközi Zoltán, *Az erdélyi szászok a nemzeti ébredés korában (1790—1848)*, (Sașii din Transilvania în perioada deșteptării naționale [1790—1848]) Budapest, 1963, p. 65.

²⁶ C. Göllner, E. Turczynski, *op. cit.*, p. 53, 57—58.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Friedrich Teutsch, *op. cit.*, p. 381—385.

²⁹ *Ibidem*.

Reglementările din anul 1797 au dus la îndepărtarea funcționarilor compromiși prin ilegalitățile și abuzurile săvârșite³⁰. Conflictul dintre cetățenii de rînd și patriciat nu s-a încheiat însă. Se pare că patriciatul nu s-a împăcat cu gîndul pierderii unor poziții importante din conducerea orașelor. Cîștigînd aderenți, în 1798, la Brașov el a început chiar să se organizeze și să cheme „poporul” la revoltă, invocînd motivul că „orașul, averea sașilor, privilegiile greu cumpărate și libertatea breslelor sînt pierdute”, autoritățile guverniale fiind nevoite să trimită trupe în oraș, pentru menținerea ordinii³¹.

Gubernul a căutat să atenueze conflictul, trecînd, în scurt timp, la reabilitarea foștilor funcționari proveniți din rîndurile patriciatului. Apoi, în anul 1800, a luat noi măsuri de reglementări. Cetățenii de rînd nu erau mulțumiți de aceste măsuri. De data aceasta în unele orașe, ca Orăștie, lupta dintre păturile de jos și patriciat era pe cale să se transforme într-o adevărată revoltă. Primii reclamau deschis dreptul la egalitate, după exemplul francez, avînd convingerea că în curînd se va face „lume franceză” și în Transilvania³². Reglementarea administrației „orașelor săsești” a primit formă definitivă abia în anii 1804—1805, respectiv în dieta din 1810/1811³³.

Lupta dintre cetățenii de rînd și patriciat s-a intensificat în acești ani și la Baia Mare. Păturile de jos ale burgheziei din acest oraș, în frunte cu „tribunul poporului” (*tribunus plebis*), dezaproba vehement excesele comise de membrii magistratului, în februarie 1798, înaintînd un memoriu în care se denunțau ilegalitățile și abuzurile săvârșite de conducătorii orașului³⁴.

În anii de care ne ocupăm s-a intensificat și lupta pentru lărgirea drepturilor și privilegiilor burgheziei în raport cu „stăpînul feudal” și cu statul feudal. În dieta din 1790/1791 deputații târgurilor Dumbrăveni, Hunedoara, Gherla etc. cereau insistent recunoașterea dreptului de a fi scutiți de obligația de a încartirui armata, de a face cărăușie etc.³⁵.

La Tîrgu Mureș, în anul 1790, „consiliul juraților” a dispus interzicerea perceperii dijmei de struguri de către biserica catolică din oraș și a insistat chiar pentru restituirea pămînturilor date în folosința bisericii și preoților catolici din acest oraș³⁶.

S-a opus bisericii catolice și burghezia orădeană. Dacă în anii precedenți cetățenii din Oradea ducău o luptă mai mult indirectă împotriva Capitlului din Oradea, în anul 1795 au refuzat deschis alegerea în funcțiile de condu-

³⁰ *Ibidem*.

³¹ C. Göllner, E. Turczynski, *op. cit.*, p. 54—55, 59. Acești autori apreciază însă greșit caracterul acțiunii pornite de patriciat în anul 1798, la Brașov. Vezi: Sárközi Zoltán, *op. cit.*, p. 69.

³² Rapoartele autorităților locale despre aceste evenimente se găsesc în Arhiva Guberniului Transilvaniei și în Arhiva Cancelariei Aulice a Transilvaniei. Vezi: Sárosi Zoltán, *op. cit.*, p. 59, 63.

³³ *Ibidem*, p. 70.

³⁴ *ArhStat*, Filiala Maramureș, Arhiva Primăriei municipiului Baia Mare (= *ArhStat* Maramureș, Arh.Prim.municipiului Baia Mare), Protocolum Nr. 190/1798, procesul verbal din 13 ianuarie—23 februarie 1798.

³⁵ *Az erdélyi ... 1790-dik ...*, p. 547—548, 587, 620, 644.

³⁶ *ArhTîrgu Mureș*, Reg. de procese verbale ale Consiliului municipal, Nr. 1/1790, procesul verbal din 5 octombrie 1790; nr. 2/1791—1792, p. 33—34.

cere a oamenilor capitolului respectiv. Zadarnic i-a amenințat pe cetățenii respectivi că „vor păți ca cei șapte oameni care au fost decapitați în Buda” (aluzie la executarea iacobinilor din Ungaria), zadarnic a trimis, în deplină înțelegere cu dregătorii comitatului Bihor, pe străzile orașului trupe de dragoni, orădenii au rămas neclintiți în lupta lor. În momentul în care unii membrii ai magistratului s-au angajat în tratative cu capitolul pentru a-l recunoaște drept stăpîn de pămînt ereditar al orașului, masele s-au adunat și sub conducerea judeului suprem nou ales, Ioan Mitter, au atacat locuințele persoanelor respective, silindu-le să renunțe la intențiile lor³⁷.

Desigur, acțiunile analizate au avut un caracter local și spontan. Ele nu vizau direct lichidarea bazelor orînduirii existente; nu erau îndreptate direct împotriva claselor dominante nobiliare feudale. Aceste acțiuni — bineînțeles nu și acțiunile patriciatului — dovedesc totuși că sub influența evenimentelor din Franța a crescut evident spiritul de rezistență față de nedreptățile sociale și în rîndurile păturilor de jos ale burgheziei transilvănene. Ele exprimă voința acestor pături de a avea un cuvînt în conducerea orașelor și a realiza (cel puțin în unele orașe) chiar transformări mai adînci, asemănătoare celor petrecute în Franța. Burghezia unor orașe încerca să procedeze față de biserica catolică aproape la fel cum au procedat revoluționarii francezi. Fără îndoială, acțiunile menționate au constituit un pericol iminent pentru clasele dominante, ele producînd o atmosferă politică prielnică pentru acțiuni și mișcări politice generale antifeudale. Cu toate acestea, acțiunile respective nu pot fi apreciate ca componente ale unei mișcări radical-democratice și republicane, ale unei mișcări iacobine.

*

În anul 1879, istoricul maghiar Vilhelm Fraknói semnalînd descoperirea la Cluj a unui exemplar din faimosul catehism iacobin al lui Ignăție Martinovici³⁸ a ridicat în mod indirect și problema unei mișcări iacobine transilvănene. Istoricii care s-au ocupat de mișcarea iacobină condusă de sîrbul Martinovici vorbeau însă cel mult de emanația transilvăneană a acestei mișcări³⁹. Este meritul incontestat al lui Elemér Jancsó, specialist în istoria literaturii maghiare, că prin publicarea catehismului iacobin, descoperit la Cluj, l-a introdus pe acesta în circuitul științific, apreciînd foarte just, că el a fost

³⁷ Arh.mun.Oradea, Nr. de inv. 27, 338; Nr. de inv. 638, 114; Nr. de inv. 805, 116—117.

³⁸ Fraknói Vilmos, *Martinovics és társainak összeesküvése*, (Conspirația lui Martinovics și a tovarășilor săi), în *Századok*, XIII, 1879, p. 49.

³⁹ Vezi: Mályusz Elemér, *Sándor Lipót főherceg nádor iratai* (Scrierile arhiducelui palatin Alexandru Leopold), în *Magyarország újabkori történetének forrásai* (Izvoarele istoriei moderne a Ungariei), Budapest, 1926; Eckhardt Sándor, *A francia forradalom eszméi Magyarországon* (Ideile revoluției franceze în Ungaria), Budapest, 1924; Barabás Tibor, *Martinovics élete* (Viața lui Martinovics), Budapest, 1945; Tolnai Gábor, *Az első magyar köztársasági mozgalom néhány kérdése* (Cîteva probleme ale primei mișcări republicane maghiare), în *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* (Comunicările Secției de Știință Lingvistică și de Literatură a Academiei Maghiare), I, 1951; Kató István, *A magyar jakobinus mozgalom* (Mișcarea iacobină maghiară), Budapest, 1951; Benda Kálmán, *A magyar jakobinusok iratai* (Scrierile iacobinilor maghiari), I—III, Budapest, 1952—1957

tradus în limba maghiară în Transilvania. El vorbea pentru prima oară nu numai de emanația transilvăneană a mișcării iacobine din Ungaria, ci și de o mișcare iacobină transilvăneană de sine stătătoare⁴⁰.

Elemér Jancsó considera la un moment dat că a și izbutit să clarifice programul și chiar activitatea participanților la „mișcarea iacobină” din Transilvania. În determinarea caracterului „iacobin” al unor acțiuni politice, Jancsó pornea însă de la niște criterii netemeinice, ajungând să califice drept mișcare iacobină *Societatea de vânătoare „Diana”*, organizată în Transilvania în anul 1794, de „opoziția nobiliară” antihabsburgică, condusă de Ladislau Türi și Nicolae Wesselényi senior⁴¹, și să afirme că ea era organizația secretă a celor mai radicali intelectuali democrați⁴². În fond, Jancsó — arată pe bună dreptate istoricul Trócsányi — „a văzut o organizație desăvârșită a intelectualității radicale acolo unde în realitate se găseau doar nobili dornici să se modernizeze, unde organizația propriu-zisă nu poate fi dovedită cu siguranță”⁴³.

Trócsányi clarificând programul și caracterul *Societății de vânătoare „Diana”* din Transilvania, a scos la lumină și „planul armatei naționale”, pe care-l califică drept un fel de „echivalent transilvănean” al mișcării iacobine din Ungaria, organizată într-un cadru oficial permis⁴⁴. Armata constituită pe baza acestui plan din nobili mici și țărani liberi, dar condusă de aristocrați, după Trócsányi trebuia să asigure la momentul oportun recucerirea independentei Transilvaniei și — având în vedere și programul de modernizare a Transilvaniei, elaborat de *Societatea de vânătoare „Diana”*, chiar egalitatea tuturor libertinilor transilvăneni⁴⁵.

Fără îndoială, ideea „armatei naționale” a suscitat la vremea sa un interes deosebit din partea tuturor forțelor antihabsburgice din Transilvania; a provocat reacție puternică în rândurile nobilimii aulice și chiar începerea unor cercetări și investigații din partea autorităților austriece, cei implicați în cauză fiind suspectați de „iacobinism”. Această idee este însă doar una din obiectivele urmărite de *vastul plan de reconciliere al „opoziției nobiliare”* cu Viena.

Planul de reconciliere în cauză, cunoscut printre contemporani sub denumirea de „Planum”, descoperit de noi printre documentele provenite de la cancelarul Samuil Teleki⁴⁶, a fost studiat de Trócsányi, foarte probabil, doar după un extras parțial, deoarece nu vorbește nici de scopul mărturisit și nici de celelalte obiective ale „Planum”-ului, nemaivorbind de împrejurările în care a fost elaborat acest document, care este cu certitudine cel mai cuprinzător program politic al „opoziției nobiliare” antihabsburgice.

⁴⁰ Jancsó Elemér, *op. cit.*, p. 86—91.

⁴¹ *Ibidem*, p. 79, 88.

⁴² *Ibidem*, p. 79.

⁴³ Trócsányi Zsolt, *op. cit.*, p. 1.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 6.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Biblioteca „Teleki—Bolyai” din Tîrgu Mureș, Arhiva lui Samuil Teleki (=: *Arh. S. Teleki*), Ms. 170, p. 813—823.

Din documentele vremii nu rezultă precis *data elaborării* „Planum”-ului. El a fost elaborat pentru dietă deschisă la 12 noiembrie 1794 la Cluj, fiind difuzat printre deputați și discutat în întruniri secrete, ținute de Nicolae Weselényi senior la casa lui Ladislau Türi din Cluj⁴⁷. Ideea cu privire la „armata națională” („naționalis militia”) a și fost prezentată în dietă la 9 ianuarie 1795 în cadrul *memoriului* ce urma să fie înaintat împăratului în legătură cu restabilirea dregătoriei de „general al țării” („ország generalisa”). Sarcina de a elabora acest memoriu a fost încredințată procurorului *Ladislau Türi* încă la 16 decembrie 1794. Din această cauză întregul „plan al armatei naționale” a fost atribuit lui Türi⁴⁸.

Guberniul cunoștea nu numai memoriul ci și „Planum”-ul. A întreprins chiar și măsuri pentru combaterea lui teoretică⁴⁹. Cu toate acestea, nici în urma anchetei începută la insistențele Vienei n-a fost nimeni arestat sau trimis în judecată. Această atitudine a guvernului se explică prin faptul că guvernatorul Gheorghe Bánffy n-a văzut în „Planum”-ul nici o primejdie pentru interesele Vienei sau pentru dominația nobiliară, fiind adeptul reconcilierii „opozității nobiliare” cu Viena.

Analizînd conținutul „Planum”-ului, documentele prin care se căuta combaterea lui, precum și referirile făcute asupra acestui plan în dietă și cu ocazia cercetărilor întreprinse de Viena împotriva autorilor planului respectiv, constatăm, înainte de toate, că „opозиția nobiliară” speriată de revoluția franceză, de extinderea curentului revoluționar stîrnit de această revoluție și asupra Transilvaniei, a optat pentru realizarea unei reconcilieri cu Viena, încercînd să așeze colaborarea cu Habsburgii pe baze noi, mai solide și mai trainice, neavînd teamă de unele modernizări cu caracter liberal⁵⁰. Bineînțeles, țelul suprem al „opозиției nobiliare” era menținerea neștirbită a dominației de clasă a nobilimii.

Atribuind legilor recunoscute în Diploma Leopoldină din 1691 puterea unei constituții, „Planum”-ul avea în fond ca obiectiv central intenția de a perpetua dominația Habsburgilor în cadrul unei monarhii constituționale. El preconiza de asemenea, reducerea tributului Transilvaniei față de Viena de la 1,2 milioane de florini la 400 000 de florini și introducerea unui sistem de impunere nou, bazat pe un „urbariu bine chibzuit”, urmînd ca obligațiile țăranului față de stat și stăpînii de pămînt să fie comasate într-un impozit unic, care valoric nu putea să depășească jumătatea din veniturile gospodăriei

⁴⁷ *ArhStat* Filiala Cluj-Napoca, Arhiva Scaunului Odorhei (= *Arh. Sc. Odorhei*), actele Judelui Suprem Regal, 5/1795.

⁴⁸ *Az erdélyi három nemzettek ből álló rendeknek 1794-dik esztendőben Szent András havának 11-ik napjára szabad királyi városba Kolozsvárra hirdettetett és több következő napokban tartatott közönséges gyűléseikben lett végzéseknék és foglalatosságoknak jegyzőkönyve* (Proces-verbal asupra dezbaterilor și deciziilor din ședințele stărilor celor trei națiuni transilvănene, convocate pentru ziua de 11 a lunii de Sfîntul Andrei din anul 1794 și ținute în mai multe zile următoare în orașul regesc liber Cluj), Kolozsvárott, f.a. (= *Az erdélyi ... 1794-dik ...*), p. 108, 124; Trócsányi Zsolt, *op. cit.*, p. 7.

⁴⁹ *Arh. Sc. Odorhei*, actele Judelui Suprem Regal, 7/1795; *Arh. S. Teleki*, Ms. 170, p. 887—925.

⁵⁰ *Arh. S. Teleki*, Ms. 170, p. 813—814, 887—925; *Arh. Sc. Odorhei*, actele Judelui Suprem Regal, 5, 7/1795; *Az erdélyi ... 1794-dik ...* 108, 124.

țărănești. O treime din acest impozit trebuia să fie achitată în bani, iar restul în natură⁵¹.

„Planum”-ul venea cu înnoiri și în domeniul militar. El se pronunța pentru desființarea regimentelor de graniță și crearea a două armate diferite prin componența lor. Prima, cu un efectiv de 4 000 de oameni, urma să fie recrutată prin metoda „Werbung”-ului dintre țărani și întreținută din cei 400 000 de florini plătiți de Transilvania ca tribut anual față de Viena. Această armată de țărani putea să fie trimisă în război și în afara frontierelor Transilvaniei după preferințele Curții imperiale. Cea de-a doua armată urma să aibă în timp de pace tot un efectiv de 4 000 de oameni și trebuia să fie formată din tinerii nobili, țărani liberi și orașeni între 18—24 de ani, care ar fi prestat prin rotație, un serviciu militar obligatoriu de cîte o lună, în contul vechilor obligații nobiliare de a se ridica la oaste, la chemarea suveranului. În timp de război, tinerii în cauză ar fi avut obligația de a presta un serviciu militar pe o durată mai lungă și într-un efectiv stabilit de dietă, pe cheltuială proprie, fără să fie trimiși însă în afara frontierelor provinciei. Această armată din urmă, s-ar fi aflat sub conducerea aristocrației, ofițerii ei fiind plătiți prin impunerea nobilimii⁵².

Pentru înlăturarea disensiunilor dintre cele „trei națiuni politice”, „Planum”-ul cerea desființarea regimentelor de graniță (secuiești), extinderea neimpozabilității și asupra nobililor mici și țăranilor liberi secui, reînvierea obligației tuturor nobililor de a se ridica la oaste (de a presta serviciul militar obligatoriu), anularea „dării Sînmartinului”, plătită de sași, recunoașterea dreptului sașilor de a fi promovați în diferite dregătorii și demnități, respectiv recunoașterea reciprocă a dreptului la concivilitate⁵³.

„Planum”-ul poartă amprenta vremii sale: reflectă fizionomia politică și socială — inclusiv limitele de clasă — a „opoziției nobiliare”, care urmărea doar apărarea intereselor stărilor privilegiate și nici măcar în cadrul limitelor „intereselor naționale maghiare” n-a venit cu un program radical. El este, indiscutabil, programul de reforme al „opoziției nobiliare”, elaborat sub influența revoluției franceze. „Opoziția nobiliară” vroia să recurgă la aceste reforme însă nu pentru simpatia față de transformările revoluționare din Franța, ci pentru a preveni izbucnirea unei revoluții „à la Horea”. De concepții asemănătoare nu era străin nici guvernatorul Transilvaniei Gheorghe Bánffy⁵⁴. Dar asemenea fenomene le întâlnim și în atitudinea și activitatea politicianilor altor state, ca, de exemplu, la cei prusaci, la baronii Stein și Hardenberg⁵⁵.

Cert este că „opoziția nobiliară” prin „Planum”-ul elaborat în 1794 preconiza restrîngerea substanțială a prerogativelor Habsburgilor, instaurarea unei monarhii constituționale, reducerea tributului plătit de Transilvania față de Viena și implicit și a obligațiilor maselor țărănești, ba chiar și a obliga-

⁵¹ *Arh. S. Teleki*, Ms. 170, p. 817—820.

⁵² *Ibidem*, p. 817—819.

⁵³ *Ibidem*, p. 821—823.

⁵⁴ Jakab Elek, *Az erdélyi 1809-ki insurrekció története* (Istoria insurecției transilvănene din 1809), în *Haditörténelmi Közlemények* (Comunicări de istorie militară), 1889, p. 251.

⁵⁵ W. Markov, *Institutions napoléoniennes en Allemagne: les deux faces d'un progrès*, în *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, XVII, juillet-Septembre 1970, p. 895.

țiilor militare; cerea reformarea sistemului de impunere, ceea ce ar fi înlesnit acumularea de capital și modernizarea alodielor nobiliare; ar fi dus la impunerea nobilimii, dar nu s-ar fi atins cu nimic de instituția iobăgiei și ar fi menținut neschimbat sistemul politic al Transilvaniei, bazat pe dominația claselor exploatatoare ale „națiunilor politice”, lăsând și pe mai departe în afara zidurilor „constituției” o națiune întreagă, adică pe românii transilvăneni.

Avînd în vedere cele relatate, putem afirma cu certitudine că, este exclusă cu desăvîrșire prezența iacobinismului în acțiunile întreprinse de „opозиția nobiliară”, în „Planum”-ul, respectiv programul de reconciliere a „opозиției nobiliare” cu Viena. Programul în cauză nu ne sugerează nici ideea sau intenția „opозиției nobiliare” de a cucerii independența Transilvaniei și nici ideea instaurării egalității tuturor libertinilor din Transilvania⁵⁶. Urmele mișcării iacobine transilvănene trebuie căutate în alte acțiuni sau fenomene politice, pornind de la rezultatele obținute pînă în prezent în istoriografia din țară și din străinătate.

*

Cercetarea de astăzi a putut depista iacobinismul, mișcarea radical-democratică și republicană, în mai multe orașe transilvănene, acesta fiind prezentă prima dată în anul 1794 ca emanație a aceleiași mișcări din Ungaria, condusă de sîrbul Martinovici, care urmărea reorganizarea Ungariei pe baza principiilor naționale în cadrul unei republici democratice, Transilvania și Banatul urmînd să devină o provincie națională sub denumirea de „Valachia”⁵⁷. Martinovici care a umblat în anul 1793 și în orașele Timișoara, Lugoj, Sibiu etc. a fost adeptul declanșării insurecției iacobine chiar în părțile Banatului și ale Transilvaniei⁵⁸.

Din organizațiile secrete ale iacobinilor conduși de Martinovici au făcut parte mulți din orașele Oradea, Satu Mare, Arad, Baia Mare etc. Printre iacobinii orădeni, care răspîndeau în rîndul cetățenilor faimoasele catehisme ale lui Martinovici și textul *Marseillaise*-ei, se găsea profesorul de drept Mihail Balugyánski, lăcătușul Anton Paitzhoffer, fostul primar al orașului Oradea, Francisc Scheuer, medicul Iacob Dudek, ceasornicarul Rupp, judele nobiliar Szlávi, care fiind prieten bun cu „inspectorul” (administrator agricol) român al episcopului I. Darabant, numit Moisin, „l-a contaminat” pe acesta din urmă în așa măsură încît el instiga poporul român de rînd la „tulburări și răscoală”, răspîndind catehismul iacobin în rîndurile maselor românești⁵⁹.

Grupul iacobinilor sătmăreni, între care se găseau, de asemenea, multe elemente burgheze, se pare că a rămas intact și după decapitarea căpeteniilor iacobinilor la Buda, și a continuat să activeze și în cursul verii anului 1795.

⁵⁶ Aceste idei au fost atribuite programului respectiv de către istoricul Trócsányi; Vezi Trócsányi Zsolt, *op. cit.*, p. 6.

⁵⁷ Benda Kálmán, *A magyar jakobinusok iratai* (Scrierile iacobinilor maghiari), III, p. LXXXII.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 878.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 25—26, 710—712, 746—747; Jancsó Elemér, *op. cit.*, p. 82—93.

În orice caz, către sfârșitul lui iulie 1795, la Satu Mare au apărut niște manifeste în fața primăriei orașului, care au fost lansate, după afirmația unui document contemporan „ex particulari conferentia Societatis Libertatis et Aegalitytis”, pentru a „tulbura ordinea și securitatea publică”⁶⁰.

Mișcarea iacobină din Ungaria avea aderenți și în alte orașe transilvănene și chiar și printre nobilii liberali. Cu ocazia instalării comitelui comitatului Satu Mare, în vara anului 1794, iacobinii din Ungaria au încercat să atragă de partea lor și pe unii dintre aceștia din urmă⁶¹. Dionisie Kazinczy, fratele poetului Francisc Kazinczy, a umblat în același scop în diferite părți ale Transilvaniei⁶². Studentul Francisc Hirgeist, de origine germană, difuza scrierile iacobine în orașul său natal, Arad, el fiind, de altfel, unul dintre membrii *Societății Libertății și Egalității*, care au fost condamnați la moarte, iar după comutarea pedepsei, la închisoare pe termen nelimitat⁶³. Ladislau Erdélyi, condamnat la ani grei de detențiune pentru participare la mișcarea iacobină în cauză, era originar din Alba Iulia, și a terminat studiile în anii 1791—1793 la Academia de drept din Oradea⁶⁴. Mihail Landerer, tipograf din Pesta, participant, de asemenea, la mișcarea condusă de Martinovici, avea relații cu Grigore Kozma din Colegiul unitarian din Cluj. Acesta din urmă traducea pentru tipografia lui Landerer⁶⁵. Dar, se pare că, iacobinii unguri aveau adepți și în Baia Mare, unde în anul 1792, au fost profesori doi dintre „corifeii” iacobinilor, David Baroti Szabó și Ladislau Szentjobi Szabó. Aceștia au câștigat oare aderenți în Baia Mare? Cert este că, un fost coleg al acestora, avocatul Ladislau Biró era un bun cunoscător al mișcării iacobine din Ungaria și aștepta izbucnirea revoluției iacobine. El era și bănuț de activitate iacobină și la un moment dat chiar surprins când ardea actele compromițătoare pentru activitatea sa⁶⁶.

Bineînțeles, aria acțiunilor iacobine din Ungaria nu s-a redus numai la aceste părți ale Transilvaniei. La Sibiu, foarte probabil chiar în urma călătoriei făcute de Martinovici în aceste părți ale Transilvaniei, a fost întemeiat *Clubul iacobinilor jurați* (Der Geschworene Jakobiner Klub), care, după un document contemporan, cerea legi bune pentru Transilvania, înlăturarea dominației nobiliare și a guvernului. Totodată, „avertiza Guvernul” că în cazul respingerii acestor pretenții „întreaga Transilvanie va fi incendiată, distrusă și pustiită și nici măcar împăratul Francisc nu va fi cruțat, și el va primi cuie, sticlă și gloanțe” („Der Geschworene Jakobiner Klub verlangt den Rücktritt des Guberniums oder ganz Siebenbürgen wirdt in die grössten Fla-

⁶⁰ *ArhStat Maramureș*, Arh. Prim. municipiului Baia Mare, Protocollum, nr. 166/1795, poziția 580 și actele politice, fasc. 3, 34/1795.

⁶¹ Trócsányi Zsolt, *op. cit.*, p. 4.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ Benda Kálmán, *op. cit.*, II, Budapeșt, 1952, p. 657—659.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 649—652.

⁶⁵ *Ibidem*, I, Budapeșt, 1957, p. 635; Biblioteca Academiei RSR, Filiala Cluj-Napoca, Biblioteca fostului Colegiu unitarian din Cluj (= *Bibl. Col. unit. din Cluj*), Ms. 1176 și 1655; Gál Kelemen, *A kolozsvári unitárius kollégium története* (Istoria Colegiului unitarian din Cluj), f.1., 1935, p. 456—460.

⁶⁶ *ArhStat Maramureș*, Arh. Prim. municipiului Baia Mare, actele politice, fasc. 3, 34/1795; Protocollum Nr. 166/1795, poziția 537, 583, 669, 949, 955; fasc. 91, 382/1798.

men gesetz zerstöret und verwüstet werden, und selbst der Keiser Franz II. nicht sicher vor Nägeln, Spiesz, Glas und gehackten Eisen“)⁶⁷.

După același document, iacobinii din Sibiu au intrat în contact cu românii, care „ trăiau sub impresia vremii lui Horea “ și care s-au organizat într-un număr mare (se indică cifra de 8.379) și încă continuau să se organizeze pentru a mobiliza pe toți supușii din Transilvania în vederea realizării planului *Clubului iacobinilor jurați*. Erau atrași la acest club și ungurii din părțile Sibiului⁶⁸.

Nu se cunosc persoanele conducătoare, data întemeierii clubului iacobin, activitatea participanților, programul politic sau scopurile precise urmărite etc., respectiv date referitoare la românii care s-au organizat. Chiar și cifra indicată ni se pare neverosimilă, dacă eventual nu se referea la grănicerii români, care în părțile Hunedoarei și Hațegului se aflau în luptă cu autoritățile și ofițerii străini⁶⁹. În cazul în care acceptăm ideea că este vorba de grănicerii români, și ne gândim și la faptul că Martinovici dorea să declanșeze insurecția iacobină tocmai în părțile regimentelor de graniță, acestea într-adevăr reprezentau forțe reale pentru înfăptuirea planului marelui mișcării iacobine. În orice caz, o investigație mai amplă și mai minuțioasă va trebui să elucideze cu siguranță aceste probleme.

La nivelul actual al cercetărilor putem vorbi de o mișcare iacobină transilvăneană de sine stătătoare doar din anul 1797.

Așa cum s-a mai arătat, la Cluj a fost descoperit un exemplar al catehismului *Societății Libertății și Egalității* organizate de Martinovici. El se găsește printre manuscrisele provenite de la Grigore Kozma, care avea relații cu tipograful Mihail Landerer, participant la mișcarea iacobină. Catehismul a fost tradus în limba maghiară, foarte probabil de Kozma, care a tradus și alte lucrări pentru tipograful amintit, și care împreună cu alte scrieri luminate și revoluționare a încercat să-l folosească pentru întemeierea unei societăți secrete iacobine transilvănene de sine stătătoare.

Grigore Kozma era învățător public la Colegiul Unitarian din Cluj. Acest așezământ școlar clujean, în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea era un adevărat lăcaș al ideilor luminate și revoluționare. Aici erau profesori Ioan Körömczi, recent întors de la Göttingen, care a tradus în limba maghiară faimoasa lucrare a lui Th. Paine, *Drepturile Omului*, scrisă în apărarea revoluției franceze; tânărul profesor Iosif Pákei, care milita pentru transformarea învățământului în spiritul burghez, dar era bine cunoscut în colegiul respectiv și Alexandru Szacsvai, fostul redactor al gazetei *Magyar Kurir* din Viena, care după ce a fost îndepărtat din Viena pe motivul că, comenta cu prea multă simpatie evenimentele revoluționare din Franța, s-a stabilit la Cluj, în anul 1793, și care se întâlnea des cu tinerii studiosi ai colegiului amintit, împărtășind acestora cunoștințele sale de „pomologie“. Printre aceștia se găsea și Grigore Kozma⁷⁰.

⁶⁷ C. Göllner, E. Turczynski, *op. cit.*, p. 58.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ Ludovic Demény, *op. cit.*, p. 1159—1186.

⁷⁰ *Bibl. Col. unit. din Cluj*, Ms. 1176 și 1655; Gál Kelemen, *op. cit.*, p. 456—460.

Tinerii din colegiul în cauză au avut acces și au citit cele mai progresiste gazete ale vremii, inclusiv gazeta oficială a revoluției din Franța, *Moniteur*-ul, nemaivorbind de scrierile reprezentanților luminismului și ale revoluționarilor francezi, sau de cele ale iobagilor unguri⁷¹.

În anul 1797 succesele militare ale trupelor franceze obținute în Italia de Nord asupra austriecilor, sub conducerea tânărului general Napoleon Bonaparte, au provocat un nou val de efervescență revoluționară în întreaga Europă. Era momentul în care se pregăteau pentru un nou asalt revoluționarii polonezi și revoluționarii greci, sub conducerea lui Rigas Velestinlis, care a atras la mișcarea pornită de el și mulți români din Țara Românească și Moldova⁷².

Pentru o astfel de mișcare părea să fie favorabilă și atmosfera politică din Transilvania. Simptomele acestei atmosfere au ieșit la iveală în special în rîndurile tineretului studios. La începutul anului 1797, tinerii studioși „contaminați” de ideile revoluționare propagau pînă și de pe amvoanele bisericilor ideile „libertății, egalității și fraternității” (Aiud)⁷³. Cei din Cluj, în momentul în care au aflat, în ziua de 17 martie 1797, că, un student, un fiu de grănicer a fost prins cu forța pentru armată, au atacat soldații austrieci. Iar atunci cînd în ajutorul acestora din urmă a fost trimis un întreg batalion, masele de tineri studioși clujeni — numărul lor era apreciat la cîteva sute —, în asistența simpatizantă a locuitorilor orașului, au atacat batalionul respectiv și l-a imobilizat, iar apoi l-a pus pe fugă⁷⁴.

În asemenea împrejurări, Grigore Kozma, împreună cu un grup de tineri de la Colegiul unitarian din Cluj, foarte probabil îndemnați și ajutați de intelectualii radicali amintiți, au trecut la inițierea unei organizații democrat-republicane.

În acest scop, ei erau preocupați de editarea unei cărți, care urma să cuprindă o serie de scrieri ale iluminiștilor francezi, ale revoluționarilor francezi, ale iacobinilor unguri și mai multe scrieri originale scrise, în aprilie 1797, ele conținînd gîndurile și intențiile autorilor referitor la soarta Transilvaniei. Cartea urma să cuprindă și o traducere în limba maghiară a catehismului *Societății Libertății și Egalității*, tradus — așa cum s-a amintit, de Grigore Kozma — și copiat în manuscrisul destinat tipăririi de elevul și prietenul lui, Iosif Gedő, poreclit de colegii săi „citoyen Gedő”, pentru simpatia pe care o nutrea față de revoluția franceză⁷⁵.

În afară de catehismul *Societății Libertății și Egalității*, cartea urma să mai cuprindă scrierea intitulată — după părerea noastră fictiv — *Jurămîntul Irlandezilor care s-au organizat în 1797 pentru instaurarea guvernării de-*

⁷¹ Bibl. Col. univ. din Cluj, Ms. 1655, p. 57—67, 143, 288—311.

⁷² Janisz Politisz (Dellagramatikasz), *Az újkori Görögország története* (Istoria Greciei moderne), f. 1., 1966, p. 42; Al. Elian, *Conspiratorii greci în Principate și un favorit mauroghenes: Turnacitu*, în *RI*, XXI, 1935, 10—12, p. 339—341.

⁷³ *ArhStat* Tîrgu Mureș, Arhiva Colegiului Reformat din Tîrgu Mureș Nr. 417/11 iunie 1797.

⁷⁴ Jakab Elek. *Kolozsvár története* (Istoria Clujului), III, p. 754—757.

⁷⁵ Buzogány Áron, *Homoród-szentmártoni Gedő József* (József Gedő din Mărtiniș) în *Keresztény Magvető* (Semănătorul creștin), 1871, p. 84.

*mocratice*⁷⁶, care nu poate fi interpretat altfel decât jurământul participanților la organizația secretă preconizată. Din cuprinsul manuscrisului destinat tipăririi mai merită atenție și poezia intitulată *Cu privire la situația Transilvaniei în 1797* („Erdély 1797-beli környüállására”)⁷⁷, scrisă în aprilie 1797, care preciza simbolic obiectivul urmărit prin acțiunea pornită. Transilvania — se arăta în poezie — suferă de o „boală mortală”, din care poate fi vindecată doar cu „doctorie franceză” și chiar dacă ea „se îngrozește” de „cura cu doctorie franceză”, vindecarea ei va fi binecuvântată de foloasele ei și acestea vor înlocui cu „fapte și faimă bună, violențele focului francez”⁷⁸.

Cele două scrieri din urmă, pe lângă faptul că aruncă lumină asupra intențiilor tinerilor hotărâți să se organizeze, infirmă, printre altele, exactitatea consemnărilor făcute de Gedő, la sfârșitul manuscrisului în cauză, în anul 1815, potrivit cărora, el ar fi copit catehismul iacobin în anul 1796, ca pe o „raritate”⁷⁹.

Scrierile din cartea preconizată expuneau ideile și principiile unei organizații secrete precum și ideile, care în concepția autorilor acțiunii trebuiau să stea la baza transformării revoluționare a Transilvaniei, și anume: libertatea economică, libertatea presei, conștiinței, a cultelor, sistem reprezentativ bazat pe egalitatea în drepturi politice, dreptul la organizare, dreptul la insurecție împotriva asupritorilor și a oricăror asupriți, suveranitatea poporului și republică democratică⁸⁰.

Acțiunea pornită de tinerii studioși și intelectuali de la Colegiul unitarian din Cluj, n-a fost descoperită de autoritățile vremii și ca urmare detaliile organizării, participanții etc. nu au rămas consemnați în documente. Ea trebuie privită totuși ca o încercare îndrăznească, care demonstrează că în Transilvania au existat printre tinerii studioși și intelectuali elemente înaintate ce aveau curajul să se gândească la transformarea Transilvaniei în spiritul celor mai progresiste idei ale vremii, în spiritul ideilor revoluției franceze. Încercarea de organizare din Cluj poate fi apreciată ca începutul unei mișcări iacobine transilvănene de sine stătătoare.

*

Acțiunile semnalate în părțile orădene, sătmărene, arădene, băimărene, crearea *Clubului iacobinilor jurați* la Sibiu, cu participarea unui număr mare de români și inițierea organizării iacobine din Cluj, au fost încercări democrat-republicane temerare, care atestă că elementele înaintate burgheze și cele pe cale de îmburghezire de provenință etnică diferită au receptat ideile degajate de revoluția franceză de la 1789, deoarece și-au găsit în ele o alternativă pentru soluționarea aspirațiilor lor social-politice și s-au angajat în luptă pentru îndeplinirea dezideratelor lor în spiritul acestor idei.

Caracterul izolat al acestor acțiuni și soarta lor, dovedesc că burghezia modernă transilvăneană nu era încă nici capabilă și nici pregătită pentru a trece împreună cu masele populare la lupta decisivă în vederea înlăturării for-

⁷⁶ *Bibl. Col. unit. din Cluj*, Ms. 1655, p. 63.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 313.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 336, 400.

⁸⁰ *Ibidem*, *passim* și Ms. 336, *passim*.

țelor asupritoare străine și autohtone feudale și pentru preluarea puterii politice în Transilvania.

Datele prezentate în lucrarea de față, indică, fără îndoială, că investițiile în problema mișcării iacobine trebuiesc lărgite și orientate într-o direcție nouă. Numai așa putem să-i acordăm primei mișcări republicane transilvănene locul cuvenit în galeria tradițiilor de luptă ale poporului român și ale naționalităților conlocuitoare.

EINIGE BEZÜGE DER EINFLUSS DEN DIE FRANZÖSISCHE REVOLUTION AUS DEM JAHRE 1789 AUF DAS SIEBENBÜRGISCHEN BÜRGERTHUM AUSÜBTE UND DAS PROBLEMA DER JAKOBINERBEWEGUNG VON SIEBENBÜRGEN

(Zusammenfassung)

Die vorliegende Studie behandelt die Frage der Einflusses der französischen Revolution von 1789 auf die bürgerlichen Kräfte Siebenbürgens.

Anhand, bis jetzt unbekannter Archivschriftstücken und auf Grund einiger Errungenschaften der Geschichtsforschung der In- und Auslands, stellt der Verfasser die verschiedenen Aktionen „einfacher Bürger“ vor, die in Städten wie Tirgu Mureș, Cluj, Oradea, Sibiu, Brașov, Baia Mare und Orăștie gegen das Patriziertum unternommen wurden. Diese Aktionen wiesen, trotz ihres spontanen Wesens die Merkmale der neuen Zeit, der Ideen und revolutionären französischen Praktiken auf und sie schufen eine Atmosphäre des Entgegenkommens für die Organization einiger politischer, demokratisch-republikanischer Handlungen.

Gleichfalls, weist der Verfasser auf Aktionen hin, die von verschiedenen Städten oder sogar von ganzen Marktflecken (Städten) gegen die feudalen „Grundherren“, für das Erhalten verschiedener Rechte oder gegen die Ausschreitungen, der letzteren, unternommen wurden.

Schliesslich, auf Grund neuer Daten widerspricht der Verfasser einigen Auffassungen der Geschichtsforschung des In- und Auslands der Jakobinerbewegung in Siebenbürgen gegenüber und beweist anhand dieser Daten die Existenz der im Jahre 1794, als ein Ausläufer der Gleichartigen, vom Serben J. Martinovics geleiteten Bewegung, die sich dann im Jahre 1797 als selbstständige Handlung in Siebenbürgen weiter entwickelt. Durch diesen Beweis werden der Geschichtsforschung der Jakobinerbewegung in Siebenbürgen neue Hinweise und Richtlinien gegeben.

MONUMENTE ROMÂNEȘTI DE ARHITECTURĂ POPULARĂ DIN ZONA CENTRALĂ A TRANSILVANIEI. BISERICI DE LEMN

ALEXANDRU BAUER

I. ARHITECTURA POPULARĂ ROMÂNEASCĂ DE LEMN — CONDIȚIILE SOCIAL-POLITICE ȘI CULTURALE ÎN CARE S-A DEZVOLTAT

Partea centrală a Transilvaniei dezvoltată mai ales pe dealuri și pe văile râurilor și pârâșelor ce și-au creat făgașul din vremuri imemorabile, e împinzită de o mulțime de monumente remarcabile prin certe calități artistice, constituind totodată, dovezi ale nivelului superior la care ajunsese poporul român în arta de a construi în evul mediu. Sub acest aspect, al reliefului și al altor factori naturali zona centrală a Transilvaniei a fost dintotdeauna extrem de prielnică, se preta tuturor genurilor arhitecturii, fapt pentru care construcțiile laice, eclesiastice și fortificațiile militare și-au găsit împlinirea, noi posibilități de afirmare.

Natura a fost aceea care a furnizat cu generozitate principalele materiale de construcție. Lemnul pădurilor de brad, stejar sau paltin, piatra de riu sau de carieră, grație talentului nenumăraților anonimi ori reputați meșteri în construcții așteptau să re trăiască o nouă viață, să slujească nevoilor societății. Pentru aristocrația funciară zona centrală a Transilvaniei, cu principala sa vale, a Mureșului, nu era numai loc de refugiu din așezările urbane, ci și teritoriul mănos, care exploatat cu truda iobagilor le umplea hambarele cu grâne, cămările cu produse ale păstoritului, iar pădurile dădeau lemnul ce era dus peste fruntăriile provinciei. S-au întrecut cu toții, nobili cu și fără blazon să acapareze, să stăpânească cât mai mult în zona aceasta deosebit de bogată și fertilă. Astfel, deceniu cu deceniu, secol după secol, de la izvoare și pînă jos, pe Mureșul inferior, la nord și la sudul văii, zona a fost stăpînită de o aristocrație rapace ce și-a ridicat cu ostentație castele care, prin amploare și lux, oglindeau poziția lor privilegiată în societatea feudală.

Castelele și conacele cum sînt cele din Voivodeni, Brîncovenеști, Gornești, Dumbrăvioara, Sînpaul, Ogra, Iernut, palatele ori rezidențele din municipiul Tîrgu Mureș mărturisesc, fără tăgadă, preferințele celor din fruntea ierarhiei social-politice de a se înrădăcina și a stăpîni cât mai deplin și mai mult din această zonă.

Sub aspect politic, între partea centrală a Transilvaniei și celelalte două țări române, Țara Românească și Moldova, s-au statornicit, de-a lungul seco-

lelor, trainice și neîntrerupte relații. Astfel, la „Sighișoara, între 1431—1435, Vlad Dracul își pregătește înscăunarea pe tronul Țării Românești... Iancu de Hunedoara are... strânse legături cu Tîrgu Mureșul, Sighișoara și mai ales cu cetatea Gurghiuului, care i-a aparținut din 1453. Către sfîrșitul secolului al XV-lea, localitățile Sărmaș, Laslău Mare, Laslău Mic, Seleuș, Vișoara, Adămuș, Băgaci, Boziaș, Ceuaș, Daia, Cuselnic, Cund, Zagăr, Ormeniș, Sîntioana, Tîrnăveni care făceau parte din domeniul Cetății de Baltă au aparținut lui Ștefan cel Mare, domnul Moldovei, și apoi lui Petru Rareș, care, în 1538, este primit cu ospitalitate la Tîrgu Mureș, ceea ce face ca în 1541 locuitorii orașului să fie luați sub protecția domnitorului moldovean”¹.

Ca „axă politică”, cum o numește Sabin Opreanu², valea Mureșului și Cîmpia Transilvaniei au cunoscut o intensă activitate politică. E suficient, credem, dacă amintim că întîiul unificator al celor trei țări române Mihai Viteazul, și-a împropătat oștile cu românii transilvăneni, obidiți și constrinși la o viață de rob, lipsiți de drepturi naționale, sociale și politice, cu alte cuvinte excluși în propria lor vatră din societate, și cu secuii ce împărțeau politica sa. Spre exemplu, pentru sprijinul acordat în lupte locuitorii și așezări de pe Mureș trecută sub protecția viteazului Domn, precum orașul Tîrgu Mureș³.

În evoluția ei zona de care ne ocupăm a fost martora și nu o singură dată locul unde s-au desfășurat ample mișcări sociale, lupte de clasă, care de cele mai multe ori s-au transformat în răscoale. Astfel, în 1437—1438 are loc răscoala de la Bobîlna cauzată de servituțile și silniciile la care fusese supusă țărănimea de către casta nobililor unguri, de stat și de biserica catolică. Iobagi români din satele Sărmaș, Sărmașel, Socol și Ercea, împreună cu cei maghiari și secui nemulțumiți de orînduieile feudale participă la această amplă mișcare socială⁴.

Cîteva decenii mai tîrziu se declanșează răscoala lui Gheorghe Doja care „are un puternic răsnet și în părțile mureșene”⁵, răscoală urmată la 1562 de ridicarea secuilor și lupta lor lîngă Acățari⁶.

Acapararea Transilvaniei și dorința integrării provinciei în Imperiul habsburgic s-au tradus în viața social-politică printr-o intensificare a exploataării din partea aristocrației feudale, a clerului catolic, favorizat de Curtea de la Viena, dornic de a-și lua revanșa, pe orice cale, împotriva Reformei și a aderenților ei. La nici două decenii de la perfectarea Tratatului hallerian (1686) și a Tratatului de la Blaj (1687) țăranii români și maghiari se pun sub conducerea lui Francisc Rákóczi al II-lea și participă la răscoala anti-habsburgică ce are loc între 1703—1711. Șirul mișcărilor sociale va culmina

¹ Nicolae Vereș, *Județul Mureș în contextul istoriei patriei*, în *Anale de istorie*, XXIV, nr. 4, 1978, p. 88; vezi și Grigore Ploșteanu, *Legăturile permanente ale ținuturilor mureșene și tîrnăvene ale Transilvaniei cu Țara Românească și Moldova în evul mediu*, în *Mitropolia Ardealului*, anul XXIII, nr. 10—12, 1978, p. 713—715; Ioan Ranca, *Mărturii ale afirmării conștiinței naționale*, în *Vatra*, anul X, nr. 107 (serie nouă), Supliment, nr. 2, 1980, filele A—C.

² Sabin Opreanu, *Valea Mureșului principală linie de comunicații și axă politică a Transilvaniei*, în *Transilvania*, anul 72, nr. 9, p. 612—613.

³ Vezi și Grigore Ploșteanu, *op. cit.*, p. 716—718; Ioan Ranca, *op. cit.*

⁴ Ștefan Pascu, *Bobîlna*, Editura Științifică, București, 1963, p. 136.

⁵ Nicolae Vereș, *op. cit.*, p. 88.

⁶ *Ibidem*.

cu marea răscoală a lui Horia, Cloșca și Crișan de la 1784. Ideile răscoalei născute din nemiloasa exploatare la care se asociau nenumăratele obligații, dar și conștiința identității naționale au trezit în masele obidite din Cîmpia Transilvaniei speranța descătușării.

În secolul al XIX-lea ținutul mureșean cunoaște efervescența revoluției de la 1848, în Tirgu Mureș aflindu-se Tabla Regească, la care veniseră să facă practica de avocat cele mai distinse vârstare ale națiunii române ca: Avram Iancu, Al. Papiu-Ilarian, Ioan Oros și alții. La îndemnul lor, dar mai ales Proclamația lui Simion Bărnuțiu, s-au ridicat masele țărănești dintr-o mulțime de localități revendicînd ștergerea iobăgiei și dreptul la o viață națională independentă, într-o societate care să se întemeieze pe dreptate socială și politică.

În epoca contemporană, în localitățile din zona centrală s-a dezvoltat un important detașament al clasei muncitoare. Sătui de exploatare, de viața mizeră ce le era hărăzită, muncitorii forestieri din aceste părți s-au ridicat la luptă, manifestîndu-se prin greve și alte forme ale luptei de clasă în nenumărate rînduri, spre pildă grevele muncitorilor forestieri din anii 1923, 1925 și 1929.

Acestea ar fi locurile, oamenii și, foarte pe scurt istoria lor.

Aici, din vremuri străvechi oamenii s-au ostenit să-și clădească adăpostul, casa și lăcașul de cult. Pentru religia ortodoxă, din anul 1279 începe o perioadă grea, populația română avînd de împlînat restricții deoarece rămăsesse fidelă ortodoxismului, refuzînd dizidența în favoarea catolicismului. Împotriva rigorilor tipic feudale cuprinse în măsurile luate de regalitatea maghiară, cu sprijinul nelimitat al papalității, la 23 mai 1279⁷, măsuri ce nu aveau doar caracter dogmatic, ci și unul accentuat politic, românii de aici n-au încetat să se exprime în limba română și să ducă mai departe tradițiile înaintașilor⁸. Pînă la finele secolului al XVII-lea omogenitatea cultului ortodox va rămîne neștirbită. Prin unirea religioasă de la cumpăna secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, în viața religioasă a românilor se produce o divizare, provocată de apariția cultului greco-catolic. Prin promisiuni și persuasiune Viena a izbutit să împartă biserica românilor în două, facilitînd desigur ramura greco-catolică, care acceptase doar de formă tiara papală⁹. În această vreme ortodocșii îndurau persecuții¹⁰, iar biserica lor ce „reprezenta cea mai mare forță organizatorică a poporului românesc”¹¹, „elementul de căpetenie de trezire nu numai a vieții culturale energice, dar și a unei manifestări politice în sensul par național”¹², nu-și putea exercita atribuțiile întrucît nu numai că fusese deposedată

⁷ *Documente privind istoria României, veacul XIII, C., Transilvania, vol. II (1251—1300)*, Editura Academiei, București, 1952, p. 206—208.

⁸ Alexandru Bauer, *Trei edificii românești de arhitectură de lemn din județul Mureș necunoscute*, în *Vatra*, serie nouă, (1971), anul XI, nr. 125, p. 8—9.

⁹ Gagyî Eugen, *Regulatio Diocesis Transilvanicae Disunitae anno 1805*, în *Transilvania*, XLII, nr. 1, 1911, p. 39; Nicolae Iorga, *Viața românească în Ardeal*, Ed. Librăriei Diecezană, Arad, 1926, p. 56.

¹⁰ *IstRom*, vol. III, Ed. Academiei R.P.R., București, 1964, p. 423.

¹¹ Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. II, Editura Casei Școlare, București, 1915, p. 124.

¹² *Ibidem*, p. 125.

de lăcașuri ce apoi erau trecute abuziv în folosința uniților, dar i s-au închis căile de organizare¹³. Situația nou creată n-a fost inspirată de necesitățile poporului român, ea își are obârșia în manevrele social-politice ale Curții de la Viena, interesată să-și omogenizeze imperiul mozaicat și pe această cale. Alter-nând amestecul fătis cu persuasiunea și pe ambele cu făgăduințe amăgitoare, autoritățile înregistrează anumite succese, însă nici pe departe n-au reușit să nimicească valorile naționale ale poporului român. Oficial cultul ortodox nu mai exista, în realitate documentele relevă prezența acestuia și puterea lui de influențare, exprimată prin nenumărate cazuri de rupere de uniție, proces intensificat după eludarea asigurărilor date anterior uniților și, îndeosebi, după imixtiunea iezuiților în treburile greco-catolicilor¹⁴. Ținuturile de sus vecine cu Muntenia le-au inundat călugării (ortodocși — n.n.), la îndemul cărora poporul care-și temea legea (ortodoxă — n.n.) s-a întors contra preoților noiei confesiuni¹⁵. Nu numai călugării au menținut spiritualitatea românilor în cadrul ortodoxiei, ci și cărțile tipărite în Țara Românească și Moldova, introduse în multe sate mureșene¹⁶ înainte și după sciziunea bisericii românilor transilvăneni. „Aceste cărți, prin ideile propovăduite au contribuit la apărarea românilor de încercările de a-i îndepărta de ortodoxie, la întărirea conștiinței lor de neam și naționale”¹⁷.

Astfel, secolul al XVIII-lea și sub acest aspect prezintă o imagine în perpetuă schimbare. Mobilitatea era atât de accentuată, cu treceri și reveniri dese, încât pînă la urmă autoritățile și-au dat seama că măsura unirii religioase și-a pierdut caracterul dorit, omogenizator, a devenit doar un paliativ în viața politică a Transilvaniei și pînă la urmă a eșuat. Pe acest fundal de neliniște ostilitatea față de religia ortodoxă, nereceptă, se atenuază și, concomitent, se crează un cadru favorabil construirii de lăcașe de cult.

Din cele afirmate pînă acum s-ar putea înțelege că între 1279 și 1698, românii transilvăneni s-au conformat restricțiilor catolice de la Buda, evitînd să-și înalțe edificii de cult. Ar fi o gravă eroare să se creadă așa ceva. Construcția lăcașurilor religioase nu a cunoscut tihnă sau regres niciodată, în pofida xenofobismului și antiortodoxismului manifestate fără încetare de către aristocrație și înaltul cler, exponent al bisericii Romei. Rînd pe rînd satele transilvănene își edifică biserici de lemn, iar acolo unde acestea deja fînțau sînt reparate și redat folosinței. Disparația multor ctitorii se explică prin faptul că fiind construite din materiale perisabile — în covîrșitoarea lor majoritate de lemn — ele s-au degradat sub acțiunea agenților atmosferici, a factorilor biologici, altele au fost mistuite de flăcările incendiilor izbucnite de la lumînări ori au căzut pradă dezastrelor provocate de nenumăratele incursiuni turco-tătare, iar în secolul al XVIII-lea multe se pierdură în toiul frămîntărilor religioase, în timpul luptei lui Rákóczi, răscoalei din 1784, în vreme ce un mare număr dintre ele fuseseră rase de pe suprafața pămîntului „... cu

¹³ Gagy Eugen, *op. cit.*, p. 36.

¹⁴ *Ibidem*; Nicolae Iorga, *Viața românească în Ardeal...*, p. 56.

¹⁵ Gagy Eugen, *op. cit.*, p. 36.

¹⁶ Vasile Netea, *Circulația „Cazaniei” lui Varlaam în Transilvania*, în *Revista Muzeelor*, nr. 4, 1971, p. 333—336.

¹⁷ Grigore Ploșteanu, *op. cit.*, p. 724.

tunul și cu focul de generalul Buccow în 1761—1762 în cinstea crăiesei Maria Terezia și spre gloria Romei catolice¹⁸. S-a ajuns, astfel, la paradoxala situație după care populația cea mai numeroasă din Transilvania, la intervale scurte de timp, rămânea fără edificiul în care să-și exprime legea strămoșească, cât și neostoita aspirație către dreptatea națională de care injust fusese frustrată. De fiecare dată însă resturile mistuite de flăcări au fost înlăturate și cu inventivitatea și harul artistic a nenumărați anonimi începură a prinde contur alte monumente, mai frumoase, tehnic executate mai îndrăzneț și într-o varietate stilistică, planimetrică și plastic-decorativă neasemuit de bogată¹⁹. În ciuda vicisitudinilor, impedimentelor politice de diferite nuanțe, azi mai dăinuiesc, e drept, foarte puține biserici de lemn anterioare secolului al XVIII-lea. Cele mai multe dintre ele datează după 1750, dar mai ales după 1760—1762, înălțate după „hecatomba” zeloasă a generalului Adolf Buccow.

Pornind cercetarea de față nu mică ne-a fost surpriza să aflăm o mulțime de așezări care posedau, scriptic, câte o biserică. Astăzi însă multe dintre ele nu mai există, deși figurează în conscripția din 1760—1762.

Pentru a ne atinge scopul cercetării am apelat la conscripțiile episcopului Inochentie Micu Klein (1733)²⁰, a vicarului episcopesc Petru Pavel Aron (1750)²¹, a celei de pe vremea generalului Buccow (1760—1762)²², precum și la actele Comisiei Consistoriului din Sibiu (1805)²³. Dacă pe baza acestor documente am încerca să departajăm edificiile după confesiuni nu vom obține date clare fiindcă trecerea și apoi revenirea populației la unire și, respectiv, la ortodoxie pe tot parcursul secolului al XVIII-lea s-au repetat de atâtea ori încât s-a ajuns la nemăiîntâlnita situație că nu numai enoriașii erau derutați, dar chiar și preoții nu mai știau dacă aparțin Sibiului sau Blajului²⁴. Prin urmare, conscripțiile slujesc în parte la întocmirea istoricului monumentelor, mai ales a acelora despre care nu avem nici o informație, dar sînt indispensabile în cunoașterea răspîndirii și grupării lor, precum și în informarea asupra proliferării și evoluției lor în teritoriu.

Din tabelul ce urmează se poate observa cu ușurință că unele localități apar în conscripția lui Inochentie Micu Klein și a lui Aron, nu și în cea întocmită de Buccow, fapt care ne duce la concluzia că ele au dispărut în condiții rămase pînă acum necunoscute, sau edificii care apar în conscripțiile Aron și

¹⁸ At. Popa, *Caracteristicile stilistice ale bisericilor de lemn din Transilvania*, în *ActaMN*, X, 1973, p. 698—699.

¹⁹ Virgil Vătășianu, *Contribuție la studiul tipologiei bisericilor de lemn din țările române*, în *AIC*, (= V. Vătășianu, *Contribuție...*) III, Editura Academiei R. P. România, (f.l.), 1960, p. 27—28; Eugenia Greceanu, *Tipologia bisericilor de lemn din zona centrală a Transilvaniei, în Monumente istorice. Studii și lucrări de restaurare*, III, București, 1969, p. 27—34; Al. Bauer, *Vechea arhitectură mureșeană, azi*, în *Vatra*, nr. 9, 1978, p. 15.

²⁰ Augustin Bunea, *Din Istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728—1751)*, Blaș, 1900.

²¹ Augustin Bunea, *Statistica românilor din Transilvania în anul 1750, făcută de vicarul episcopesc Petru Aron*, în *Transilvania*, XXXII, nr. IX, 1901.

²² Virgil Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din anii 1760—1762*, în *AIIIN*, III, 1924—1925, Cluj, 1926.

²³ Gagy Eugen, *op. cit.*

²⁴ *Ibidem*, p. 36.

Buccow înseamnă că au fost construite înainte de 1750, dar nu mai devreme de 1733, ș.a.m.d. În sfârșit, redând informațiile culese din documentele de epocă imaginea acestei problematice, sperăm, nu va mai continua să rămână așa de puțin cunoscută²⁵.

Localitatea cu biserică consacrată	Conscriptia Inochentie Micu Klein 1733	Conscriptia Aron — 1750	Conscriptia Buccow 1760 — 1782	Conscriptia Dosa — 1805
1	2	3	4	5
Abuș	—	—	+	—
Adămuș	+	+	+	+
Adrian	+	+	+	—
Agrișteu	+	+	+	—
Albești	+	+	—	+
Aluniș	—	+	+	+
Apalina	+	+	+	—
Ațintiș	+	+	+	+
Bahnea	+	+	+	+
Balda	+	+	+	—
Band	+	+	+	+
Băița	+	—	—	—
Băla	+	+	+	—
Bărboși	+	+	—	—
Bârdești	+	+	+	—
Beica de Sus	—	+	+	—
Berghia	+	+	+	+
Bernadea	—	—	+	—
Bezidu Nou	+	—	+	—
Biia	+	—	—	—
Bobohalma	+	+	+	+
Bogata	+	+	+	+
Boiu	—	+	+	+
Bolintineni	—	+	+	+
Bord	+	+	+	+
Botez	+	+	+	—
Bozed	+	+	+	—
Boziaș (înglobat la Tirnăveni)	+	—	+	+
Breaza	—	—	+	+
Brîncovenești	—	—	+	+
Cașva	+	+	+	—
Căcuciu	—	+	+	—
Căpilna de Sus	+	+	+	+
Căpușu de Cîmpie	+	—	+	—
Cecălaca	+	+	+	—
Cerghid	+	+	+	+

²⁵ Lista inclusă în lucrare semnalează existența sau nu a lăcașelor în localitățile respective, fără să specifice apartenența la un cult sau altul; de altfel, chiar dacă s-ar menționa acest aspect nu credem că ar fi prea elocvent pentru ceea ce ne interesează, cu atât mai mult cu cât majoritatea lăcașelor au fost folosite când de ortodocși, când de uniți, și, apoi, din nou de către primii pe tot parcursul secolului al XVIII-lea.

(continuare)

1	2	3	4	5
Cerghizel	—	+	+	—
Ceaușu de Cîmpie	+	+	+	—
Cețani	+	+	+	—
Chiheru de Jos	+	+	+	—
Chiheru de Sus	—	+	+	—
Chimitelnic	+	+	+	+
Chinari	+	+	+	—
Chinciuși	+	+	+	+
Chirileu	+	+	+	—
Cînta	+	+	—	—
Cipău	+	+	+	+
Comori	+	—	+	—
Cornățel	+	+	+	+
Cornești (Adămuș)	+	—	—	+
Cornești (Crăciunești)	—	—	+	—
Coroi	+	+	+	—
Corunca	—	+	+	+
Cozma	+	+	+	—
Crăciunești	—	—	+	+
Crăești	+	+	+	—
Crăiești (Adămuș)	—	+	+	+
Cristești	+	+	+	+
Criș	—	+	+	+
Cucerdea	+	+	+	+
Cuci	—	—	+	—
Cuieșd	—	—	+	+
Culpiu	—	+	+	—
Cuștelnic	+	+	+	+
Daia (Bahnea)	—	+	+	+
Daia (Apold)	—	—	—	+
Daneș	+	+	+	+
Dățășeni	+	+	+	—
Deag	+	+	+	+
Deaj	+	+	+	—
Deda	+	+	+	+
Dedrad	—	+	+	—
Deleni	+	+	+	+
Dileu Vechi	+	+	+	+
Dîmbu	+	+	+	—
Dumbrava	+	+	+	+
Dumitreni	—	+	—	—
Ercea	—	+	+	—
Ernei	+	+	+	—
Fărăgău	+	+	+	—
Feleag	+	+	—	+
Filea	+	—	+	+
Filipișu Mare	+	+	+	—
Filipișu Mic	+	+	+	—
Frunzeni	+	+	+	—
Găbud	+	+	+	+
Gănești	—	+	+	—

(continuare)

1	2	3	4	5
Gheja	+	+	+	—
Giuluş	+	+	—	—
Gimbuţ	+	—	+	—
Glodeni	—	+	—	+
Gogan	+	+	+	+
Goreni	+	+	+	—
Gorneşti	—	—	—	+
Grebenişu de Cîmpie	+	+	+	—
Grişoru	+	—	—	—
Gurghiu	—	+	+	—
Habic	—	+	+	—
Hădăreni	+	+	+	—
Hărănglab	+	+	+	+
Hărţău	—	—	+	—
Herepea	—	—	+	+
Herghelia	+	+	+	—
Hetiur	—	—	—	+
Hodac	+	—	+	+
Ibăneşti	+	+	+	+
Iclandu Mare	+	+	+	+
Iclânzul	+	+	+	—
Idiciu de Jos	—	—	+	—
Idicel	+	+	+	+
Iernut	—	+	+	—
Iernuţeni	—	—	+	—
Ivăneşti	—	—	+	+
Jabeniţa	+	—	+	+
Jacu	—	—	+	+
Laslău Mare	+	+	+	+
Lăscud	+	+	+	+
Lăurenî	+	+	+	—
Lechinţa	+	+	+	—
Lepindea	+	+	+	+
Logig	+	+	+	—
Luduş	+	+	+	+
Lueriu	+	+	+	+
Lunca	+	+	—	+
Maioreşti	+	+	+	+
Mădăraş	+	+	+	—
Merişor	+	+	+	—
Miceşti	—	—	+	—
Mihai Viteazu (jud. Cluj)	+	+	—	+
Mihneşu de Cîmpie	+	+	+	—
Milăşel	+	+	—	—
Mitreşti	+	+	+	—
Moişa	+	+	+	—
Morăreni	—	+	+	—
Moreşti	+	+	+	+
Moşuni	+	+	+	+

(continuare)

1	2	3	4	5
Mura Mare	—	+	+	—
Mura Mică	—	+	+	+
Mureșeni	+	+	+	+
Murgești	—	—	+	—
Nadășa	—	+	+	+
Nandra	+	+	+	+
Nazna	+	+	+	+
Nicolești	—	—	—	+
Oarba de Mureș	+	+	+	+
Odrhei	+	—	+	+
Ogra	+	+	+	+
Oroi	+	+	+	+
Orosia	+	+	+	+
Orșova	+	+	+	—
Ozd (Bichiș)	—	—	—	+
Papiu Ilarian	+	+	+	—
Păingeni	—	+	+	—
Pănet	+	+	+	+
Păsăreni	+	+	+	—
Păucișoara	—	+	+	+
Petea	+	+	+	+
Petelea	—	+	+	—
Petrilaca	+	+	+	+
Pietriș	+	—	+	+
Poarta	+	+	+	—
Pogăceaua	+	+	+	—
Poienița	+	+	+	—
Porumbeni	—	+	+	—
Răzoare	+	+	+	—
Reghin	—	+	+	—
Râciu	—	+	+	—
Râpa de Jos	+	+	+	+
Rușii Munți	+	+	+	—
Satu Nou	—	—	+	—
Săbed	—	—	+	—
Săcalu de Pădure	+	+	+	+
Sălcud	+	+	+	+
Sărmașu	+	+	+	—
Sărmășel	+	+	+	—
Seuca	—	+	+	+
Sighișoara	—	—	—	+
Sîncraiu de Mureș	—	—	+	—
Sîngeorgiu de Cîmpie	+	+	+	—
Sîngeorgiu de Mureș	+	+	+	+
Sîngeorgiu de Pădure	+	+	+	+
Sînger	+	+	+	—
Sîngeru de Pădure	—	+	—	+
Sîniacob	+	+	+	+
Sînișor	—	—	—	+

(continuare)

1	2	3	4	5
Sîmărghița	+	+	+	+
Sînmărtinu de Cîmpie	+	+	+	—
Sînmihai de Pădure	—	+	+	—
Sînpaul	+	+	+	—
Sînpetru de Cîmpie	+	+	+	—
Sîntana de Mureș	+	+	+	—
Sîntandrei	—	—	+	—
Sîntioana de Mureș	+	+	+	—
Sîntu	—	+	+	—
Socolu de Cîmpie	+	+	+	—
Solovăstru	+	+	+	—
Stejăreni	—	+	—	+
Subpădure	—	+	+	+
Subcetate (jud. Harghita)	—	+	+	—
Suplac	+	+	+	+
Suseni	+	+	+	—
Șarpatoc	+	—	+	+
Șardu Nirajului	—	—	—	+
Șăulia	+	+	+	—
Șăușa	—	+	+	+
Șerbeni	—	—	+	—
Șeulia de Mureș	+	+	+	+
Șincai	+	+	+	—
Șoard	—	+	+	+
Șoimuș	+	+	+	+
Șomostelnic	+	+	+	—
Șopteriu	+	—	—	—
Tăureni	—	+	—	—
Teleac	—	+	+	—
Țirimioara	—	—	—	+
Țîrgu Mureș	—	—	+	+
Țîrnăveni	+	+	+	+
Toldal	—	—	+	—
Tonciu	—	—	+	—
Toplița (jud. Harghita)	—	—	+	+
Tușinu	+	+	+	—
Țiptelnic	—	+	+	—
Uila	+	+	—	—
Uileș	+	+	+	—
Ungheni	+	+	+	—
Urisiu de Jos	+	+	+	—
Urisiu de Sus	+	+	+	+
Urmenișu de Cîmpie	+	+	+	—
Vaidascuța	+	+	+	+
Vaideiu	+	+	+	—
Valea	+	+	+	+
Valea Izvoarelor	+	+	+	+
Valea Largă	+	+	—	—
Văleni (fost Oaia)	—	+	+	—

(continuare)

1	2	3	4	5
Vălenii de Mureș (fost Porcești)	—	—	+	—
Vătava	—	+	+	—
Vaidacutul	+	+	—	—
Vidrasău	—	+	+	+
Vișoara	+	+	+	+
Vișinelu	+	—	—	—
Vinători	+	+	—	+
Voivodeni	+	+	+	—
Voiniceni	+	+	+	—
Voșlobeni (jud. Harghita)	—	+	+	—
Zau de Cîmpie	+	+	+	—

•

Organizarea spațiului pe baza mai multor tipuri de plan, varietatea soluțiilor constructive, tehnica de execuție sînt numai cîteva dintre aspectele care demonstrează iscusința nenumăraților meșteri populari în arta ridicării edificiilor de lemn. Ei sînt aceia care construind o mulțime de biserici, impun revizuirea aprecierilor privitoare la arhitectura durată în lemn. Vom observa cum monumentele întîlnite pe teren nu pot fi considerate nicidecum ca emanație a unei arte facile, statice, mimetice sau conservatoare; ele sînt rezultatul geniului artistic al unui popor care a creat o artă în neconținută evoluție stilistică, o artă flexibilă ce nu a fost refractară față de contextul general în care s-a dezvoltat, știind să-și îmbogățească zestrea de forme și amănunte arhitectonice cu altele, noi, inovate. De pildă, numai în zona centrală a Transilvaniei cercetată de noi la cele peste 40 de lăcașuri de lemn s-au depistat 12 tipuri de dispoziții planimetrice, iar dacă pentru departajare interpretăm sistemele de boltire — la unele monumente unitare, la altele coexistînd tavanul, semicilindrul și calota pe plan octogonal — și luăm în discuție vocabularul plastic-decorativ meșteșugit nuanțat, de la simplu la sobru, pînă la exuberant și pitoresc frapant, variantele tipologice cresc și mai mult. De aceea, în cele ce urmează, vom grupa și analiza monumentele după trăsăturile dispoziției planimetrice, neezitînd să remarcăm particularitățile în sistemul de închidere a spațiului și să subliniem afinitățile acestora cu operele arhitecturii populare din celelalte ținuturi românești.

II. CTITORII MUREȘENE DE LEMN — TEZAUR DE ISTORIE ȘI ARTĂ POPULARĂ ROMÂNEASCĂ

MONUMENTE DE PLAN DREPTUNGHIULAR

1. Biserica de lemn „Sfinții Arhangheli” din Deag

Biserica cu hramul „Sfinții Arhangheli” se află în satul Deag, la circa 8—9 km sud de comuna Iernut. Edificiul stă pe terasa dealului, la piciorul căruia a luat naștere satul, și are o orientare vest-est. Terenul din apropiere e folosit ca cimitir. Mai mulți arbori formează o perdea de protecție, care apără edificiul de vânturi și atenuează revărsarea ploilor.

Datarea bisericii. „Sfinții Arhangheli” din Deag exclusiv pe baza conșcripțiilor comportă riscul impreciziei. Cauza trebuie văzută în frământările din tot cursul veacului al XVIII-lea, când trecerea și părăsirea unirii în favoarea ortodoxismului și invers erau atît de frecvente încît cei ce au făcut conșcrierea s-au aflat în fața unor realități pe care le-au înregistrat ca valabile în momentul respectiv, pentru ca o zi mai tîrziu situația să fie schimbată radical. Din această pricină nu putem apela doar la conșcripții, mai ales că satul Deag are două biserici și, în mod cu totul excepțional, planul și elevația lor sînt izbitor de asemănătoare.

Pentru a recompune istoria lăcașului nu vom ignora informațiile furnizate de conșcripții. Astfel, conșcripția din 1733 reține satul Deag cu o biserică, servind celor 39 familii unite²⁶, și tot pentru uniți ea apare în 1750²⁷. După mijlocul secolului al XVIII-lea, în 1760—1762²⁸, și în secolul al XIX-lea ortodocșii din localitate figurează ca beneficiari ai lăcașului²⁹. La știrile înserate mai sus trebuie adăugat anul 1764 trecut în cifre chirilice pe icoana Arhanghelului Mihail, pe față și pe verso. Fiind icoană de hram, în raport cu anul trecut de două ori pe ea, aprecierea bisericii *ante* 1764 pare să fie cît mai aproape de adevărata dată a construcției sale. Date suplimentare ne sînt oferite și de Șematism, unde biserica este prezentată cu acoperiș de paie, supusă în 1840 unei renovări³⁰. Aici, ea apare pentru prima oară ca purtătoare a hramului Sfinții Arhangheli, fiind destinată ortodocșilor numericeste mult mai mulți în secolul al XVIII-lea datorită abandonării greco-catolicismului de către majoritatea sătenilor.

Împodobirea pereților interiori și a laturei exterioare a absidei cu picturi ar putea fi atribuită unui zugrav din Feisa, Porfirie, care cu prilejul renovării

²⁶ Augustin Bunea, *Din Istoria românilor* ..., p. 353.

²⁷ *Idem*, *Statistica românilor* ..., p. 264.

²⁸ Virgil Ciobanu, *op. cit.*, p. 636.

²⁹ Gagyî Eugen, *op. cit.*, p. 56.

³⁰ *Șematismul veneratului cler al Archidiecesei metropolitane greco-catolice române de Alba-Iulia și Făgăraș*, Blaș, 1900, p. 310.

din 1850 a lucrat aici, după ce mai înainte s-a ocupat, probabil, de zugrăvirea bisericii „Sfinții Arhangheli” din Sînmărgrita³¹.

În concluzie, monumentul din satul Deag, cu hramul „Sfinții Arhangheli” a apărut curînd după mijlocul veacului al XVIII-lea, iar tîrnosirea a avut loc, bănuim, în jurul anului 1764.

Clopotnița nu o putem socoti contemporană cu biserica, e neobișnuit de apropiată pronaosului. Ea poate a fost construită cu ocazia renovărilor din 1850; înălțarea clopotniței prea aproape de peretele vestic al pronaosului a micșorat spațiul în așa măsură încît trebuia amenajată o intrare în plus, lucru care s-a și realizat în peretele naosului, pe partea sudică. Așadar, între construcția clopotniței și tăietura ușii pe latura sudică există o legătură, prima determinînd apariția celeilalte.

Planul general e de formă dreptunghiulară; el include trei încăperi, pronaosul, naosul și absida, toate de formă dreptunghiulară, dar în diferite dimensiuni. Particularitatea acestui monument consistă în faptul că absida e nedecroșată, spațiul ei rezultînd din introducerea unui perete divizor, a timpței, care o separă de naos.

Acoperișurile interioare constau dintr-o boltă în leagăn, unică pentru pronaos și naos și alta în absidă, cu diametrul mai mic, flancată în planul nașterilor de mici tavane construite deasupra proscomidiei și diaconiconului. Boltă e realizată pe nervuri de lemn ce au punctele de pornire pe grinzi alăturate pereților, grinzi susținute la rîndul lor de montați verticali. Capătul dinspre pronaos al boltii semicilindrice are forma unui timpan aplecat spre interior. Tot montații sînt aceia care suportă sarcinile tiranților transversali introduși pentru rigidizarea întregii structuri.

Peste tot suprafețele pereților sînt animate de scene zugrăvite, care alcătuiesc un excepțional ansamblu de pictură populară. Cercetarea și analiza lor artistică nu constituie obiectivul studiului nostru. Amploarea, diversitatea scenelor, tehnica execuției impun luarea lor în atenție, cu atît mai mult, cu cît ele sînt excelent păstrate și conservate. Totuși se impune o mențiune cu privire la Sfîntul Cristofor, zugrăvit cam pe la mijlocul pereții de nord al naosului. Îmbrăcămintea, gestică, desenul sau culorile care îi definesc locul în iconografia creștină nu suscită atîta interes ca reprezentarea sfîntului cu cap de ciine, după unele opinii capul ar fi de oaie³², pus în evidență de un nimb circular. Sub aspect anatomic, cîteva detalii ale capului, cum ar fi botul și ochii, sînt caracteristice ovinelor; cu toate acestea, forma capului, urechile ascuțite și blana ușor ondulată pornind de pe frunte și continuînd pe grumaz, lungimea și aspectul gîtului, ca și poziția de profil, cu botul ridicat către stînga par mai apropiate capului de ciine-lup.

O asemenea reprezentare a Sfîntului Cristofor apare pe usciorul stîng, pe fața dinspre interior, a ușii bisericii de lemn din satul Mura Mică (com. Gornești), lăcaș (cu pronaosul încheiat poligonal în trei laturi și absida tot

³¹ Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 60—61.

³² *Ibidem*. Aici Sfîntul Cristofor e amintit ca fiind la biserica din Cucu; sîntem convinși că atribuirea eronată a acestei rare podoabe altei biserici decît aceleia din Deag nu poate fi imputată cercetătoarei Eugenia Greceanu, ea provenind dintr-o greșeală de tipar.

poligonală, în cinci laturi), atestat documentar în 1750³³. Aici capul de cîine e tratat mai simplu, desenul ușor schematizat nu complică fizionomia în așa măsură, încît să provoace confuzii.

Intrările sînt amenajate, cîte una, pe laturile de sud și de vest ale pro-naosului. Ușa originală e aceea dinspre apus, prevăzută și cu o încuietore specifică, cealaltă a apărut ulterior, ca urmare a strîmțării spațiului în capătul vestic o dată cu înălțarea, în apropiere, a clopotniței.

2. Biserica „Buna Vestire” din Deag

Căutarea începuturilor acestui lăcaș, dacă ne luăm după conscripții, e tot atît de dificilă ca și în cazul bisericii din apropiere, „Sfinții Arhangheli”. Cele patru conscripții (1733, 1750, 1760—1762, 1805) arată satul Deag ca avînd o singură biserică. În primele două documente lăcașul figurează la greco-catolici — pe vremea episcopului Inochentie Micu Klein (1733) aici existau 39 de familii unite³⁴ sau 195 de suflete³⁵ — iar în următoarele la ortodocși³⁶. Deci, aici e vorba de un singur lăcaș, existent deja în 1733. Dar ce s-a putut întîmpla oare între 1750 cînd biserica apare unită și 1760—1762, cînd ea aparține ortodocșilor? În intervalul de aproape zece ani, mulți săteni din Deag, dîndu-și seama de inconsistența promisiunilor făcute de autorități, au părăsit unirea revenind la ortodocsie, eveniment consemnat chiar de Șematism³⁷. Astfel, unica biserică, „Sfinții Arhangheli”, pe care noi am datat-o în raport cu icoana Arhanghelului Mihail *ante* 1764, revine odată cu sătenii la cultul ortodox. În aceste împrejurări uniții își ridică un lăcaș propriu, care, probabil, este biserica „Buna Vestire”, construită tot ce se poate ulterior conscripției din 1760—1762. Datarea *post* 1762, în raport cu evenimentele petrecute în sînul comunității, pare a fi confirmată de anul 1765, trecut pe o grindă a naosului³⁸.

Făță de aceste ipoteze — dacă luăm în considerare faptul că actele nu indică nicaieri satul Deag cu două biserici, cazul nu ar fi excepțional pentru că în zonă mai sînt sate cu două biserici destinate românilor dar nepomenite documentar — nu putem exclude posibilitatea că biserica „Buna Vestire” să fi fost strămutată aici din altă parte. Pe de altă parte, dacă luăm ca reper asemănarea extraordinară a planurilor, tratarea identică a fațadelor, acoperirea interioară (la „Sfinții Arhangheli” absida avînd un semicilindru mai mic decît al navei) și procedeele de rigidizare a bolților semicilindrice și pereților înăuntru de aceeași factură, ca și forma comună a acoperișurilor, ipoteza strămutării aici a bisericii „Buna Vestire” își pierde într-o măsură tăria, lăsînd

³³ Augustin Bunea, *Statistica românilor ...*, p. 278.

³⁴ Idem, *Din Istoria românilor ...*, p. 353.

³⁵ Șematismul ..., p. 310.

³⁶ Virgil Ciobanu, *op. cit.*, p. 636; Gagy Eugen, *Regulatio Diocesis Transilvanicae ...*, p. 56.

³⁷ Șematismul ..., p. 310.

³⁸ Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 55.

du-ne să considerăm monumentul drept o replică de mai mici dimensiuni și ceva mai puțin elaborată a bisericii „Sfinții Arhangheli“ (ante 1764).

Planul acestui edificiu e absolut identic cu cel al bisericii „Sfinții Arhangheli“.

Acoperișurile interioare, de fapt, e doar unul: o boltă semicilindrică cu deschidere ceva mai mică decât lărgimea dintre pereți care acoperă, unitar, pronaosul, naosul și absida. În spatele tîmplei sînt improvizate fără nici o influență asupra spațiului proscomidia și diaconiconul. Ca și la monumentul precedent, în interior apar montanți verticali, aninați pereților, tiranți transversali și structura arcurilor dublou ce alcătuiesc scheletul boltii în leagăm.

Intrarea e amenajată pe latura vestică a pronaosului.

*

Conform celor arătate pînă acum, ambele monumente sînt de plan dreptunghiular simplu. Absolut nici o încăpere nu are altă formă decât cea rectangulară, fiecare înscriindu-se într-un partiu pe cît de simplu, pe atît de elocvent. Dacă la toate bisericile întîlnite pînă acum privindu-le de afară putem intui organizarea spațiului interior, precum și forma și calitatea spațiului, aici gîndul ne duce imediat la casa țărănească tradițională și implicit la începuturile arhitecturii românești de cult, cînd credincioșilor români, interzicîndu-li-se ridicarea unor așezăminte proprii, au fost nevoiți să transforme casa de locuit în loc de rugăciune. Cu toată trecerea secolelor partiul a rămas neschimbat: pronaosul urmat după un perete despărțitor de naos și acesta separat de ultima încăpere printr-un alt element de compartimentare, iconostasul. Mutații însă au survenit în cadrul formei planului și elevației, ajungîndu-se după prelungi elaborări la prototipuri locale, care au proliferat secole de-a rîndul într-o zonă sau alta, iradiînd ori influențînd nu de puține ori arhitectura ținuturilor învecinate și chiar mai îndepărtate de locul unde s-a produs gestarea și nașterea unor forme și elevații. Printre strălucitele exemple de acest fel sînt bisericile trilobate din Transilvania, de obîrșie moldovenească, al căror plan complex și-a cîștigat un loc în arhitectura de pe valea superioară a Mureșului și din imediata ei apropiere (Reghin, Toplița, Tulgheș, Bilbor). Cît privește elevația, extraordinara suplețe și avîntul splendid al fleșei bisericilor din Maramureș iată că își află replica și pe Mureș, în localitatea Chețani.

Citînd doar aceste pilde, putem înțelege mai bine valorile specifice ale artei populare românești, capacitatea ei de a se face remarcată, flexibilitatea formelor și elevației, deschiderea ei în fața inovațiilor. Ce exemplu semnificativ poate fi luat decît prototipul bisericii românești, casa țărănească, de plan dreptunghiular și biserica trilobată sau cu ambele capete încheiate poligonal avînd și sînuri laterale tot poligonale? Fiecare plan, la un moment dat a reprezentat un tip, un reper dătător de idei, forme și elevații ce s-au cristalizat pe parcursul evoluției în tipuri noi, perfecționate, mai funcționale și cu aspect atrăgător. Un astfel de reper, primordial, e casa țărănească de lemn, din ea descinzînd primul tip de biserică românească de lemn care ulterior după multiple prefaceri a făcut posibilă apariția altora.

Așadar, la Deag întâlnim două exemplare foarte rare de biserică tip casă țărănească. Deși nu au vechimea pe potriua originii, dar nici măcar nu o pot avea, materialele făcând parte din categoria acelor perisabile, ele merită atenție științifică datorită dispoziției planimetrice și elevației, ca și excepționalelor decorații din interior.

Biserica „Sfinții Arhangheli” apare ca o casă țărănească alungită, acoperită în patru ape. Interiorul organizat pe baza înșiruirii a trei încăperi pe o axă orientată vest-est nu are nimic comun cu locuința țărănească tradițională. Bolta semicilindrică comună pronaosului și naosului deschide spațiul dincolo de nivelul cununilor pereților, conferind interiorului efecte spațiale cu valori pur scenografice și de loc funcționale. O simplă secțiune în axul longitudinal ne dezvăluie raporturile de interdependență între acoperișul interior și cel exterior. Structura bolții semicilindrice, privită în secțiune longitudinală reproduce de fapt planul bisericii, iar înălțimea ei reprezintă aproximativ jumătate din verticala acoperișului măsurată de la planul nașterilor sau de la planul ultimei cununi până la coamă. La rîndul său scheletul de nervuri de lemn a impus unghiul sub care au fost așezați căpriorii șarpantei apărînd astfel o învelitoare cu deschiderea proporțională cu diametrul bolții semicilindrice.

Corelarea datelor bolții cu cele ale șarpantei s-a concretizat în patru ape moderate ca înclinare însă în suprafețe întinse. Aceleași cuvinte pot fi spuse și despre dispoziția planimetrică a bisericii „Buna Vestire”, cu amendamentul privitor la acoperișul interior existent aici sub forma unei bolți semicilindrice unică pentru toate încăperile. O mențiune se cuvine și pentru timpanele semicilindrice care intersectează extremitățile bolții sub un unghi egal cu cel al apelor triunghiulare de pe laturile de vest și est. La „Sfinții Arhangheli” ultima încăpere are o boltă semicilindrică apreciabil mai mică ca diametru și înălțime decît cea din pronaos și naos și este combinată cu două tavane deasupra proscomidiei și diaconiconului. În plus, extremitățile sînt intersectate de pereți din scîndură, situați perpendicular pe axul longitudinal imaginar.

Rezolvarea simplă a acoperișului interior, precum și înclinarea panourilor de la extremitățile bolții a atras după sine aplicarea unei soluții lesnicioase în construirea acoperișului exterior. Astfel, la „Buna Vestire” înălțimea acoperișului, evident calculată în raport cu diametrul bolții, e cu ceva mai mare decît înălțimea învelișului interior. Iar închiderea prin panouri înclinate a facilitat crearea în afară a unor ape triunghiulare cu pante moderate, după cum moderate sînt și versantele trapezoidale.

Ne-am oprit mai mult la problema formei și elevației deoarece ele se leagă mult de casa țărănească. Partiu în schimb mai păstrează cîteva indicii ale genului civil de locuință rurală, dar insuficiente pentru a-i atribui similitudini perfecte cu aceasta din urmă. Prin urmare, exemplarele de la Deag numai elementele din afară, deci de ordin exterior, mărturisesc devenirea din casa țărănească. Referiri la o asemenea filiație privesc și biserica de lemn din Gilău³⁹, monument care însă s-a contaminat cu elemente mai evo-

³⁹ P. Stahl și P. Petrescu, *O biserică — locuință românească*, în *SCIA*, IV, nr. 1—2, 1957, p. 330.

luate, precum pridvorul. Acest element deschis, protegitor, dar și de mărire a spațiului, cel puțin în cazul bisericilor de lemn, e o invenție, căci „S-ar putea însă ca în faza inițială... să fi lipsit...”⁴⁰. Atunci ctitoriile din Deag sînt cu siguranță urmașele directe ale casei țărănești, simplă, folosită odinioară ca lăcaș de rugăciune. Ele totodată prefigurează tipul din Gilău tot dreptunghiular însă cu un pridvor mic inclus pronaosului. Cît ne ajută imaginea nu vedem în turnul-clopotniță un produs contemporan bisericii, el trădează altă mină, are un aspect mai îngrijit și contrastează izbitor cu simplitatea formelor arhitecturale ale bisericii. Iar acoperișul de deasupra cubului cu trei arcade unde stau clopotele și mai puțin se poate lega de elevația bisericii. Totui trădează încercarea de a acordare a unui aspect fastuos prin introducerea artificială a turnului-clopotniță. Deocamdată nu aceste lucruri ne interesează, ci planul care are formă dreptunghiulară, regăsită la Deag. Analogiile frapante dintre ele ne îndeamnă să le grupăm în același loc, adăugîndu-le pe cele necercetate de noi de la Ernei, Ațintiș, Șpălnaca (situate pe valea Mureșului și a Tirnavelor), precum și de la Feneșel (jud. Cluj), însă apărînd la At. Popa ca aparținînd tipului I a⁴¹. Lor li s-ar asocia biserici cu plan de asemenea factură aflate în Oltenia și Moldova⁴², precum și una din Comănești (jud. Bihor)⁴³. Împreună cu cele din Deag și din localitățile în care au fost semnalate biserici de plan dreptunghiular simplu ele sînt după V. Vătășeanu de tipul I⁴⁴. Noi subliniem că lăcașurile din Deag sînt de tipul I, un fel de preludiu a variantei dreptunghiulare cu pridvor inclus (de factura bisericii din Gilău). Aspectul particular al planului celor două monumente nu se raportează la nici o grupă din cele cinci stabilite de către Grigore Ionescu și aceasta pentru că tipologiile specifice întocmite pe temeiul realităților de pe teren acesta n-a fost găsit și ca atare nu e menționat nici la cazurile speciale⁴⁵. În schimb, la Andrei Pănoiu forma aceasta e corelată cu imaginea bisericii cu terminația răsăriteană de formă dreptunghiulară, patrată și trapezoidală, toate decroșate, considerate împreună în aceeași familie⁴⁶.

Desigur prezența unui plan atît de simplu, întrebuintat cu secole în urmă la edificii date în jurul mijlocului veacului al XVIII-lea, nu trebuie să deruteze, întrucît se cunoaște predilecția unor meșteri din epoci mai recente pentru forme arhaice, străvechi⁴⁷ și pe cale de a fi uitate. Marele lor merit constă în evaluarea corespunzătoare a unor elemente din tezaurul străvechi al arhitecturii populare, pe care le-au preluat și introdus ingenios în contextul artei secolului al XVIII-lea, în cadrul căreia forme și elevații în-

⁴⁰ Virgil Vătășianu, *Contribuție...*, p. 39.

⁴¹ At. Popa, *Caracteristicile stilistice...*, p. 696, 706.

⁴² P. Stahl și P. Petrescu, *op. cit.*, p. 329.

⁴³ C. Petrescu, apud Virgil Vătășianu, *Contribuție...*, p. 29.

⁴⁴ Virgil Vătășianu, *Contribuție...*, p. 30.

⁴⁵ Grigore Ionescu, *Tipologii specifice ale clădirilor populare din lemn*, în *Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă*, anul XLVI, nr. 2, 12, 1977, p. 31—34.

⁴⁶ Andrei Pănoiu, *Din arhitectura lemnului în România*, Editura Tehnică, București, 1977, p. 137—138.

⁴⁷ Radu Crețeanu, *Bisericile de lemn din Muntenia*, Editura Meridiane, București, 1968, p. 9.

cărcate de patosul istoriei, împletindu-se cu inovațiile, au dat la iveală monumente ce sintetizează gândirea, harul tehnic, gustul pentru armonie și echilibru a nenumărați meșteri anonimi, proveniți din mijlocul poporului român.

ROMANIAN MONUMENTS OF POPULAR ARCHITECTURE FROM THE CENTRAL ZONE OF THE TRANSILVANIA

(Summary)

A series of monuments from the central part of Transylvania are presented in this study according to the criteria included in the plan, forming separate groups according to form — resemblances. At the same time the history, the planimetric organisation, the closing system of innerarea of the edifices are stressed. The presentation of each typological group is followed by an analysis joined by a typological rangement in connection with the conclusions of other researches and that of the author himself. The correlation of the monuments with the artistic treasures of the other Romanian countries, that is Moldova and Muntenia is also pointed out.

CONTURAREA PERSONALITĂȚII ȘI A CONCEPȚIEI REVOLUȚIONARE A LUI FLORIAN MICAȘ*

IONEL MUREȘAN

Copilăria și familia. Florian Micaș, născut în anul 1824¹, în localitatea Jucul de Jos, comitatul Cojocnei² (azi județul Cluj) se numără printre cei mai importanți militanți pentru drepturile românilor din Transilvania în timpul revoluției din 1848—1849. A fost un erou, un simbol al revoluției, unul dintre aceia care a suferit la fel ca Ioan Moga, Simion Balint, Nicolae Bălășescu sau August Treboniu Laurian ororile regimului nobiliar maghiar, fiind persecutat și întemnițat imediat ce și-a expus în public intențiile și gândurile mărețe, socotit fiind ca unul dintre cei mai periculoși adversari ai acestui regim.

Florian Micaș provine dintr-o familie de mici nobili români. Tatăl său, Iosif Teodor Micaș³, era econom⁴ (agricultor și comerciant de produse cerealiere și animale) în Jucul de Jos, avînd aici o moșie, la început nu prea întinsă, dar sporită mereu prin cumpărarea de noi loturi de pămînt cu banii rezultați din vînzarea cerealelor pe piețele ardelenene. Mai tîrziu, după revoluție, posibilitățile pecuniare ale bătrînului Micaș și ale fiilor săi le vor permite să mai cumpere încă o moșie în comuna Imbuz, comitatul Dăbîca (azi Mureșeni de Cîmpie, județul Bistrița-Năsăud).

Bunicul lui Florian Micaș, pe nume Florea Micaș⁵ a constituit, atît timp cît a fost în viață, un exemplu de înțelepciune pentru viitorul revoluționar, care, copl fiind, a încercat să imite modelul de viață cumpătat al moșului său. Acest mod de viață l-a ajutat pe înaintașul familiei să se ridice treptat, prin puterea sa economică și capacitatea de muncă, de la nivelul oropsiților la cel al țăranilor înstăriți. Ștafeta urcării pe treptele ierarhiei sociale a fost preluată apoi de Iosif Teodor Micaș, tatăl lui Florian, care fiind o fire întreprinzătoare, a reușit să ajungă la rangul de mic-nobil, sporindu-și totodată prestigiul său și al familiei sale. În fruntea carelor încărcate cu bucate e colindat

* Prezentul articol constituie un prim capitol al unei monografii despre Florian Micaș.

¹ George Bariț și contemporanii săi (*Studii și documente*), coordonatori Ștefan Pascu și Iosif Pervain, vol. III, Editura Minerva, București, 1976, p. 156 (note).

² Silvestru Moldovan, *În Panteon*, Cluj, 1929, p. 47.

³ Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—1849*, vol. V. Cluj, 1964, p. 171; Silvestru Moldovan, *Testamentul lui Micaș în Tribuna literară*, (supliment la *Tribuna*), Sibiu, nr. 3, 1902, p. 23.

⁴ Silvestru Moldovan, *În Panteon*, Cluj, 1929, p. 47.

⁵ Idem, *Testamentul lui Micaș în Tribuna literară* (Supliment la *Tribuna*), Sibiu, nr. 3, 1902, p. 23.

majoritatea târgurilor ardelen, orientându-se spre acelea ce ofereau prețuri avantajoase de vânzare. Aceste călătorii și greutatea întâlnite l-au convins de necesitatea înlăturării cadrelor vechiului regim, ce-l stânjeneau în ascensiunea socială, pe care o încerca și de înlocuirea lor cu instituții moderne, menite să acorde libertatea individuală de acțiune și gândire pentru fiecare om. Îl indignau măsurile luate de Guvernul Principatului Transilvaniei împotriva românilor și căuta să le sfideze printr-o atitudine dîră, intrasigentă față de promotorii lor. Aceleași trăsături de caracter a căutat să le formeze și copiilor săi, care, la rîndul lor, s-au arătat cel puțin tot atît de combativi ca și tatăl și bunicul lor.

Cu țărani din Jucul de Jos și împrejurimi, Iosif Teodor Micaș era foarte îngăduitor, căutînd să le ușureze sarcinile față de nobili și față de biserică. T. V. Păcățianu amintește existența înainte de anul 1842 a unor dispozițiuni locale „micheșiane” care reglementează „ca zeciuiala să o plătească fiecare la popa său”.⁶ Simpatia pentru masele de țărani din rîndul cărora s-a ridicat, l-a determinat de Iosif Teodor Micaș să se alăture cauzei lor în timpul revoluției din 1848—49. A dorit să-și vadă fiii profesori, educatori ai celor asupriți, sau avocați, apărători ai intereselor celor mulți. Pentru realizarea acestui scop a înțeles că trebuie să-și cheltuiască o parte din averea agonisită cu atîta trudă. Îl mîna spre aceasta și un fel de orgoliu: de a arăta că poate asigura fiilor săi o educație asemănătoare copiilor din vechile familii nobiliare.

Mama lui Florian se numea Mina Micaș, descendentă a familiei Lazăr⁷, o familie de țărani înstăriți, originară tot din Jucul de Jos. În afară, probabil, de un lot de pămînt, care i se cuvenea din partea părinților săi ca zestre de nuntă, ea n-a adus în cadrul familiei Micaș prea multă avere. A adus, în schimb, căldura unui cămin liniștit, dragostea față de soțul său și față de copii. Deoarece Iosif Teodor Micaș pleca deseori de acasă în călătoriile sale de afaceri, îngrijirea și educarea copiilor rămînea în sarcina soției sale. Ea s-a dovedit foarte grijulie cu cei trei băieți ai săi, completîndu-le de timpuriu imaginea românului subjugat și dorința lui de dreptate, imagine conturată de tatăl lor în serile în care se depăneau amintiri în jurul focului. Mai tîrziu, prins în iureșul evenimentelor, Florian Micaș își va aminti cu plăcere de aceste clipe ale copilăriei, cînd părinții i-au sădit în suflet mîndria de a fi român. El va fi nevoit de repetate ori să-și mărturisească deschis originea sa românească pentru a cîștiga încrederea conaționalilor săi sau pentru a-și motiva unele acțiuni, ce-și îndreptau ascuțișul împotriva regimului feudal maghiar.

Florian a fost al doilea născut al familiei Micaș. Fratele său mai mare, George Micaș⁸, a fost antrenat de timpuriu în treburile gospodăriei, constituind un mare ajutor pentru tatăl său. Informațiile documentare cu referire la acest frate al lui Florian Micaș sînt puține. Se știe doar că George Micaș a fost înmormîntat în comuna Bonț, unde a ajuns probabil prin căsătorie. Fratele mai mic al lui Florian, Iosif Teodor Micaș, mezinul familiei, născut în 1827⁹,

⁶ Teodor V. Păcățianu, *Cartea de aur*, vol. I, ediția a II-a, Sibiu, 1904, p. 158.

⁷ Silvestru Moldovan, *op. cit.*, p. 23.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. II, Sibiu, 1944, p. 150.

a urmat exemplul fratelui său mijlociu, de a se afirma pe tărîmul vieții intelectuale. El s-a bucurat cel mai puțin de căldura sînului mamei, deoarece Mina Micaș s-a stins din viață la puțin timp după această a treia naștere. Băieții au rămas sub îngrijirea econoamei moșiei (funcționară salariată ce se ocupa cu gestiunea). Ei și-au petrecut copilăria pe moșia tatălui lor din Jucul de Jos. Copiii au crescut mai departe sub înrîurirea tatălui, care s-a străduit să le acorde toate posibilitățile de afirmare pe plan intelectual și totodată le-a insuflat ideea necesității luptei pentru drepturile românilor din Transilvania. De mici copii, le-a arătat, că pentru purtarea acestei lupte cu sorți de izbîndă trebuie să cucerești o poziție însemnată în societatea timpului, să cauți și să găsești oameni de încredere, pe care să te poți sprijini pe parcursul acțiunii întreprinse. Florian și Iosif vor ține seama întotdeauna de sfaturile tatălui lor și se vor strădui să se ridice la nivelul așteptărilor sale, muncind cu perseverență. Tatăl a însemnat doar canalizarea ezitărilor inerente oricărui început. Munca propriu-zisă odată începută, a fost continuată de fii săi cu multă străduință. În 1848 pe amîndoi îi întîlnim ca avocați.¹⁰ Florian Micaș a studiat la școlile din Cluj. A îndrăgit mult Clujul, acest centru cultural care l-a format și i-a oferit posibilități mari de afirmare. Era orașul cel mai apropiat de localitatea sa natală, oraș de care nu se va despărți decît sub presiunea împrejurărilor.

Școala și formația intelectuală. Lupta culturală a românilor transilvăneni a fost impulsionată prin unirea bisericească cu Roma, deoarece, în urma politicii culturale a Curții de la Viena, școlile secundare și superioare catolice au admis intrarea în cadrul lor a românilor uniți cît și a celor neuniți. Creîndu-se această situație, burghezia română, ocupantă a unui loc secundar în viața economică și socială a țării, și-a îndreptat activitatea preponderent spre tărîmul cultural, acolo unde întîmpina o mai mică rezistență. Învățămîntul românesc secundar și superior, redus la cîteva școli, n-a putut face față necesităților culturale ale burgheziei române, reprezentanții ei folosindu-se tot mai mult de posibilitatea frecventării instituțiilor catolice superioare, care promovau și laicizarea intelectualilor români. Printre aceste școli se numără și liceul iezuiților, iar apoi din 1776 al piariștilor din Cluj.

Prin decretul imperial din 1781, Iosif al II-lea a încredințat controlul școlilor din Transilvania unei comisii de învățămînt de pe lîngă Guberniu, școala fiind coordonată de această comisie. În perioada 1794—1849 școala piariștilor din Cluj a funcționat cu un curs secundar (gimnaziu) și unul superior (liceu). Gimnaziul cuprindea cinci clase, iar liceul avea cîte o secție de filozofie, de drept și de medicină,¹¹ denumite impropriu și facultăți. După ce a terminat cursurile primare în localitatea sa natală, Florian Micaș a urmat cursurile gimnaziale, apoi cele ale secțiilor de filozofie și drept ale Liceului academic piarist (romano-catolic) din Cluj.¹² Protocoalele și registrele școlii

¹⁰ Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. II, Sibiu, 1944, p. 150.

¹¹ Alexandru Tonk, *Formarea intelectualității române din Transilvania și liceul piarist din Cluj*, în *Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”*, seria *Historica*, fasc. I, Cluj, 1968, p. 46.

¹² *Enciclopedia Română*, Sibiu, 1904, p. 268; Silvestru Moldovan, *În Panteon*, Cluj, 1929, p. 47; George Bariș și contemporanii săi, vol. III, 1976, p. 156; Virgil Popescu-Rimniceanu, *Istoria mișcării românești din Ardeal în anii 1848 și 1849*, București, 1919, p. 103.

cuprind numeroase date asupra locului de origine, situației sociale, vârstei, apartenenței confesionale și naționale a elevilor, resurselor materiale ale acestora. Ele conțin și notele obținute de elevi în cursul anilor de studii.

Majoritatea elevilor au studiat susținându-se din ajutorul bănesc al părinților, sau, în multe cazuri, intrând în serviciu, în convict (internat, cămin studentesc) ori la unii cetățeni din Cluj. Florian Micaș a fost unul dintre aceștia. El s-a susținut din banii trimiși în mod regulat de tatăl său. Nu de puține ori bătrînul Micaș poposea cu trăsura sa la Cluj, interesîndu-se îndeaproape de situația la învățătură a fiului său, dîndu-i sfaturi și dovedind multă înțelegere față de nevoile acestuia. I-a cunoscut cercul de prieteni și prin vorbe iscusite căuta să afle de la fiecare preocupările prezente și cele de viitor. Pleca apoi spre casă mulțumit și convins că toți acești tineri vor realiza prin idealurile lor ceea ce generațiile de pînă atunci n-au izbutit: libertatea socială și națională a românilor din Transilvania.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea proporția elevilor de origine română prezintă o continuă creștere. Burghezia română figurează, totuși, printre elevi, într-un număr foarte redus, prin prezența unor fii de comercianți, meșteșugari și funcționari. Cu toate acestea, ea joacă un rol de frunte în procesul creșterii conștiinței naționale a elevilor români și în atragerea lor spre mișcarea democratică și reformistă din Transilvania. Însăși componența socială a elevilor prezintă unele caracteristici ale mișcării naționale române, din Transilvania. La începutul secolului al XIX-lea raportul dintre elevii de origine nobiliară și cei de origine țărănească înclină în favoarea primilor. În schimb, cu cît ne apropiem de anul 1848, pătura celor de origine țărănească ajunge numeric superioară. Este un fapt constatat la toate școlile din Transilvania. Treptat ele își deschid porțile în fața celor din păturile inferioare ale societății, iar pe băncile lor apare marea rezervă a burgheziei intelectuale: țărănimea.

În general, intrarea românilor în școala de la Cluj n-a fost îngreunată de nici o măsură restrictivă, la baza selecției elevilor stînd mai mult criteriul de clasă și cel confesional, de orientare catolică. Excepție va face Facultatea de drept. De la 1830, intrarea românilor aici va fi stînjenită din cauza restricțiilor impuse de Guberniu. Motivul invocat a fost numărul studenților români, care deși au terminat Facultatea de drept, totuși n-au putut primi slujbe în administrația statului. Aceste restricții au avut însă un caracter temporar, deoarece în anul 1840 întîlnim din nou numeroși studenți români la Facultatea de drept. De exemplu, în anul 1843, în cele două clase ale Facultății de drept erau înscriși în total 44 studenți români.¹³ Printre ei se afla și Florian Micaș.

În anul 1840, la terminarea claselor gimnaziale din cadrul Școlii piariste, se înscrie la cursurile liceului, urmîndu-le pe cele de filozofie. Apoi, după doi ani, în 1842, urmează cursurile Facultății de drept pe care le va termina în 1844.¹⁴ Cursurile de drept erau predate la Cluj de către cinci profesori,¹⁵ ale

¹³ Alexandru Tonk, *op. cit.*, p. 49.

¹⁴ Pentru anii 1842—1843 lipsesc protocoalele și registrele liceului academic-piarist. Reconstituirea studiilor s-a făcut după: *Enciclopedia Română*, Sibiu, 1904, p. 268; Silvestru Moldovan, *În Panteon*, Cluj, 1929, p. 47; *George Bariț și contemporanii săi*, vol. III, 1976, p. 156; Virgil Popescu-Rîmniceanu, *op. cit.*, p. 103.

căror nume nu sînt păstrate de documente. La aceste cursuri de drept Florian Micaș îl va întîlni pe Avram Iancu, Alexandru Papiu Ilarian și pe alți tineri români, care vor juca un rol primordial în pregătirea și desfășurarea revoluției burghezo-democratice de la 1848. Deși era mai în vîrstă și într-o clasă mai mare decît Avram Iancu, Florian Micaș a căutat să se apropie cît mai mult de tînărul moț, la care a găsit aceleași idealuri naționale, ce-i animau și suflul său. Se simțeau bine împreună, discutau despre „trebile naționale” și puneau la cale acțiuni de propagandă la nivelul școlii, de atragere a micilor colecțivități românești de studenți pentru a hotărî împreună asupra unor luări de poziții în chestiunile legate de români. Activitatea lor revoluționară în timpul studiilor la acest „Institut superior regesc al romano-catolicilor din Transilvania” — cum se intitula pompos — era cu atît mai semnificativă, cu cît se desfășura în Cluj, capitala Principatului, în mijlocul instituțiilor și organelor guverniale centrale. „Înainte de 1848 era foarte greu a te ridica din talpa țării și a ocupa poziții sociale rezervate pe atunci claselor privilegiate. Și iarăși erau cazuri mai rare, că dacă te-ai smuls din șirurile țărănimii, tu român, să rămîi fidel nației tale, oropsită și oprimată în străvechiul ei pămînt. Ambele le-a făcut, cu cîtiva de-ai noștri prefectul Florian Micaș, străjer și apărător harnic al poporului românesc”.¹⁶ Aceste cuvinte scrise de Silvestru Moldovan, unul din biografii lui Micaș, redau cît se poate de fidel străduințele acestuia de a îmbina activitatea intelectuală desfășurată în cadrul școlii cu preocupările pentru înfăptuirea revendicărilor românilor ardeleni.

Școala piaristă din Cluj a avut un mare rol în promovarea ideilor iluministe și liberale. La dezvoltarea ideologică a tinerilor români a contribuit atmosfera liberală caracteristică pentru Clujul primei jumătăți a secolului al XIX-lea precum și luptele economice și culturale ce aveau loc în Transilvania. La Cluj s-au întîlnit tineri români din Brașov, Tîrgu Mureș, din Munții Apuseni și din alte regiuni ale Transilvaniei, pentru că liceul academic-piarist nu a avut un caracter strict regional, local, ci a acoperit o rază mai mare de influență. Se spunea că la Cluj sînt profesori mai bine pregătiți, ceea ce atrăgea pe tinerii reprezentanți ai burgheziei române. Aici a luat contact și Florian Micaș cu cele mai înaintate concepții ale epocii: iluminismul și liberalismul. Ele erau vehiculate de profesorii școlii și de ceilalți studenți, de lucrările care analizau revoluția burgheză din Franța și lupta poporului maghiar pentru înlăturarea stăpînirii absolutiste habsburgice și pentru ca Ungaria să devină un stat independent. Din analiza acestor evenimente, Micaș va desprinde concluzia că și în Transilvania exista posibilitatea înlăturării orînduirii feudale și a nedreptăților ei, că și aici, prin împreunarea forțelor neamului său se putea crea o nouă societate, care să dea dreptul națiunii sale să-și hotărească singură soarta.

Liceul academic al piariștilor din Cluj a mai avut și o altă caracteristică: era o școală de limbi, de stil, de calitate; o școală a formării ideilor și chiar a esteticului. Preocupările pentru geografie, aritmetică, geometrie și, în gene-

¹⁶ Nicolae Albu, *Problema facultății juridice pentru românii din Transilvania după revoluția din 1848—1849* în *Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”*, seria *Historica*, fasc. 1, 1968, p. 59.

¹⁸ Silvestru Moldovan, *op. cit.*, p. 47.

ral, pentru obiectele realiste erau foarte reduse. În asemenea condiții Florian Micaș a reușit să-și însușească o puternică cultură umanistă, care-l va situa printre intelectualii români progresiști. Vorbea trei limbi străine: maghiara, latina și germana.¹⁷ Ele îl vor ajuta foarte mult în citirea documentelor de epocă apărute în străinătate și în însușirea noilor idei. Astfel, la curentul ideilor venite dinspre interiorul Transilvaniei, se vor asocia cele pătrunse dinspre exteriorul ei.

În cadrul facultății, pe lângă cursurile de drept, a mai studiat și științele asociate (civice). I se conturează treptat o concepție democratică, liberală, despre lumea în care trăiește, o concepție care viza schimbările ce trebuiau să intervină în favoarea națiunii sale și a păturilor inferioare ale societății. Pentru ideile sale a fost îndrăgit mult de colegi, a avut în permanență sprijinul lor și s-a bucurat de încrederea celor cărora li se adresa. Acțiunile lui Micaș nu se pot explica numai prin trăsăturile sale de caracter: dârzenie, spontaneitate, demnitate, intransigență sau prin arta de a conduce, atrage și mai ales a câștiga mulțimile. Ele se sprijineau puternic pe ideile revoluționare născute din dese momente de frământare asupra viitorului națiunii sale, din atmosfera propice de efervescență revoluționară a timpului său, care i-a permis să vadă mai departe decât învelișul realităților sociale, să cuprindă, să cunoscă și să înțeleagă miezul lor amar. Primele contacte mai trainice cu ideile vremii sale, Micaș le-a avut acum, în anii studenției, prin intermediul cunoștințelor predate la orele de curs, dar mai ales prin discuțiile purtate în mijlocul societății tinerimii românești studioase, în fața căreia se va impune prin limpezimea, profunzimea și laconismul cugetării.

În virtutea dreptului natural, Micaș considera firească afirmarea plenară a revendicărilor poporului său. În preajma revoluției, el era încredințat, ca și majoritatea revoluționarilor români, că revoluția română este o parte integrantă a revoluției europene, a renașterii popoarelor, a mișcării de răsturnare a tuturor tiranilor. În numele popoarelor descătușate din Europa, a principiilor generale de libertate, egalitate, fraternitate, considerate ca un tezaur comun al tuturor neamurilor asuprite, Micaș găsește de cuviință să-și precizeze atitudinea, să argumenteze cauza națiunii sale. Orientarea sa democratică nu se limitează doar la o parte a laturilor vieții sociale; ea cuprinde întregul sistem feudal a cărui abolire o cere cu insistență. Subliniind primatul problemei naționale în contextul social-politic complex, în anii din preajma revoluției, o considera ca o temeinică și unică bază a tuturor soluționărilor pe care le aștepta națiunea română, fie ele politice, culturale, religioase sau administrative.

În școala piariștilor din Cluj elevii români își asigurau o cultură situată la același nivel cu cea a copiilor păturilor conducătoare. Totodată, învățătura în comun a tinerilor de diferite naționalități, a însemnat o formă de colaborare intelectuală, un început al încercărilor de apropiere națională în Transilvania. Datorită prieteniei cu colegii maghiari aparținând păturilor sociale conducătoare, unii elevi români au putut fi ajutați de către aceștia, într-o oarecare măsură, la ridicarea lor intelectuală, prin accesul acordat la unele biblioteci particulare din Cluj. Fără îndoială că nici Florian Micaș n-a fost privat de

¹⁷ Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. II, Sibiu, 1944, p. 150.

astfel de avantaje. Încă de pe acum el va fi cunoscut de familiile demnitarilor maghiari din Cluj în casa cărora a pătruns prin intermediul fiilor acestora (de exemplu în familia contelui Mikó¹⁸). Nu urmărea decât să-și satisfacă propria curiozitate și sete de cunoaștere. Îi detesta pe cei care, odată pătrunși în asemenea familii, cădeau pradă deznaționalizării sau luării unei atitudini pasive față de lupta națională a românilor.

Evenimentele interne ale Transilvaniei și cele externe nu i-au lăsat indifeerenți pe tinerii români, care au frecventat școala piariștilor din Cluj. Mișcarea națională română, care avea deja de un secol o dezvoltare proprie, a primit un impuls prin aceste evenimente hotărâtoare pentru închegarea unei atmosfere revoluționare și ascuțirea spiritului combativ al intelectualității române.

Știrile interne și externe soseau la școala piariștilor prin intermediul „Gazetei de Transilvania”, care era citită regulat de către elevii școlii. Prin intermediul ei, societatea românească transilvăneană a urmărit atent viața elevilor români din Cluj. Nu de puține ori, în coloanele „Gazetei” au apărut înștiințări despre examenele sau activitățile elevilor români și despre felul cum se prezentau la învățătură. Intelectuali ca Ramonțai sau protopopul de Sibiu, Ioan Maier, au înlesnit elevilor români primirea unor cărți, printre care „Istoria” lui Petru Maior ori a „Gazetei de Transilvania”.¹⁹ Crearea condițiilor pentru satisfacerea setei de cunoaștere a studenților români academici din Cluj a dus inevitabil la formarea conștiinței lor naționale.

La terminarea studiilor majoritatea elevilor români deveneau preoți sau profesori cu pregătire teologică. Unii au intrat ca funcționari la Guberniu, la Tezaurariat sau în alte funcții de stat. Alegerea locului de serviciu trebuie pusă în legătură cu originea studenților. O mare parte din cei care deveneau preoți aveau origine țărănească, în timp ce funcțiile de stat erau ocupate în general de fiii de nobili și de preoți. Astfel, funcțiile laice vor fi ocupate de reprezentanții păturilor superioare, în timp ce slujba de preot va reprezenta o rampă de lansare spre ridicarea intelectuală și socială a păturilor de jos.

După obținerea atestatelor foarte bune la Cluj, Florian Micaș a cerut Guberniului să i se dea un post de profesor într-o școală românească. În 1844 i se dă un post de profesor de filozofie la liceul din Blaj. Conducătorul recunoscut al mișcării naționale de aici fusese pînă în 1843 Simion Bărnuțiu. El conducea și o societate de lectură a teologilor români care se întrunea periodic pentru a discuta probleme de limbă și cultură românească. Discuțiile aveau adeseori spre țărîmul politicii naționale. Acest lucru a atras tot mai mulți elevi români ai școlii dar a atras asupra sa și atenția autorităților.

Ca urmare a activității culturale desfășurate în cadrul societății de lectură din Blaj, a apărut sub îngrijirea ei și o revistă românească intitulată „Aurora”. Sub pretextul că revista se publica fără autorizația cenzurei și că în loc să

¹⁸ Mai tîrziu, cînd Micaș va fi arestat, contesa Mikó va scrie despre acest eveniment soșului său, tezaurar la Sibiu. Este greu de crezut receptarea unui asemenea fapt cotidian, într-o epocă în care astfel de acte se țineau laînt, de către o doamnă din marea societate dacă Micaș n-ar fi fost cunoscut personal mai dinainte de această contesă. Scrisoarea este publicată în lucrarea Victor Chereșteșiu, *Adunarea Națională de la Blaj*, Editura politică, București, 1966, p. 292.

¹⁹ Alexandru Tonk, *op. cit.*, p. 50.

cultive limba română, stimula mai mult stilul și spiritul polemic, care nu erau compatibile cu menirea tineretului, episcopul Ioan Lemény a dispus suprimarea ei.

Măsurile episcopului greco-unit nu puteau să nu provoace indignare și revoltă în sufletul unui militant revoluționar ca Florian Micaș. Împreună cu ceilalți profesori ai Blajului, cu elevii români de la institutul teologic, a răspuns provocării prin intensificarea propagandei în favoarea cultivării limbii și culturii române.

Conflictul notoriu dintre elevii și corpul didactic al liceului din Blaj, pe de o parte, și episcopul Lemény, pe de altă parte, s-a prelungit câteva luni, pînă la sfîrșitul anului 1844. În sfîrșit Lemény hotărăște să nimicească opoziția care și-a făcut loc în cadrul școlii pe care o tutela. Cu înfăptuirea acestui plan de acțiune împuternicește o comisie episcopală, care deplasîndu-se la liceul din Blaj, la începutul anului 1845, recurge la înlocuirea profesorilor români din cadrul corpului didactic al școlii și a numeroși elevi.^{19a}

După plecarea comisiei episcopale din Blaj, profesorii și elevii exmatriculați s-au văzut siliți a-și căuta alte locuri de muncă, răspîndindu-se fiecare spre acele centre culturale unde pe lîngă desăvîrșirea pregătirii lor intelectuale, mai puteau acționa în spiritul revendicărilor naționale ale românilor din Transilvania. Făcuseră cu toții, aici la Blaj, sub influența lui Simion Bărnuțiu, ucenicia în lupta pentru drepturile neprescriptibile ale națiunii române, își cristalizaseră propriul lor program politic. Privilegiile, în care se îngrădeau cele trei națiuni politice ale Transilvaniei (nobilimea maghiară și secuiască precum și patriciatul săsesc) trebuiau sfărîmate. Numai astfel români puteau avea acces la funcțiile publice de la care fuseseră excluși pînă în 1848. Pentru aceasta era nevoie de menținerea independenței politice a Transilvaniei ca principat deosebit de Ungaria, pentru ca elementul românesc, aflat în inferioritate economică și culturală față de unguri, sași și secui, să-și poată impune, prin proporția sa numerică, respectarea drepturilor sale.

✦ Gîndul lui Florian Micaș, acum după ce încercase cariera de dascăl și se convinsese încă odată de nedreptățile societății maghiare transilvane, se îndreaptă spre profesia de avocat. Era indignat și jignit, dar nu dezarmat. Spiritul tînăr, incompatibil cu societatea vremii, i-a rămas totuși optimist. Aici, la Blaj, a fost învins, dar va încerca să lupte pe alte căi și în alte locuri pentru dreptatea națiunii sale. Ca absolvent al Facultății de drept din Cluj, pentru a putea profesa avocatura trebuia să facă trei ani de practică juridică la Curtea de Apel din Tîrgu Mureș. Aici, ca urmare a recercetării și clasării diferitelor procese penale, practicanții urmau să-și îmbogățească cunoștințele juridice, să aplice în practică cele învățate în timpul facultății. Spre Tîrgu Mureș vor porni dinspre Blaj majoritatea celor exmatriculați, care aveau făcute deja studiile de filozofie și drept. Pe lîngă Florian Micaș printre acești tineri români se mai aflau Ioan Mărgineanu, Iosif Popovici, Ioan Secăreanu și alții. Simion Bărnuțiu și Dumitru Boer plecaseră spre Sibiu încă din 1843, iar Vasile Moldovan a rămas la Blaj pe cheltuiala capîtlului, unde, împreună cu Simion Crainic, care va fi exilat în același an la Alba Iulia, vor continua

^{19a} Iosif Pervain și Ioan Chindîș, *Correspondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, Ed. Dacia, Cluj, 1972, vol. I, partea a II-a, p. 240.

să militeze pentru cauza proprie lor și a tovarășilor lor.²⁰ Al. Papiu Ilarian va veni la liceul academic piarist din Cluj spre a-și continua studiile. Mai târziu vor sosi la Tîrgu Mureș spre a-și da examenul practic de avocat și tinerii Dumitru Boer și Vasile Ladislau Pop. Astfel la Curtea de Apel din Tîrgu Mureș se vor întîlni vechii prieteni de la Blaj. N-au pierdut nimic din spiritul de combativitate și solidaritate ce-i caracteriza. Își aminteau cu drag de „Aurora” Blajului, de ideile românismului, pe care această revistă le vehicula. Au aflat cîrînd, că în acel an, 1845, studenții academiei-piariști din Cluj, în mijlocul cărora au studiat și ei, înființaseră societatea de lectură „Aurora” sau „Zorile pentru minte și inimă”, ca simbol al fuziunii dintre studențimea și revista „Aurora” din Blaj și studențimea și revista „Foaie pentru minte, inimă și literatură” din Brașov.²¹ Inițiatorii societății au fost Nicolae Popea, Radu Popea, Alexandru Papiu Ilarian, Alexandru Bohățel, Iosif Hodoș și Zaheu Hodoș. Sub îngrijirea lor a apărut și o revistă manuscrisă a societății, o foaie săptămînală care purta aceeași denumire ca și societatea. Redactorul-șef al foii era Nicolae Popea, iar primul său colaborator și secretar de redacție Alexandru Papiu Ilarian. Foaia „Zorile” se împărțea gratuit între studenții români ai liceului academic din Cluj. Ea se va trimite și canceliștilor români de la Tîrgu Mureș și tinerimii române din celelalte centre culturale românești. Cheltuielile de editare și expediere ale revistei le suportau doi dintre numeroșii tineri brașoveni prezenți la Cluj: Constantin Secărean și Constantin C. Ioan.²² În acest fel, Florian Micaș n-a pierdut contactul cu Clujul, cu studențimea de aici și cu idealurile sale. Poate se va fi numărînd printre aceia care au cerut ca foaia „Zorile” să se trimită și canceliștilor din Tîrgu Mureș. Generațiile de studenți care vor face practică la Curtea de Apel din Tîrgu Mureș în preajma anului 1848, vor fi influențate în totalitate de ideile prezente în coloanele foii „Zorile”, în „Gazeta de Transilvania” etc. Aceste generații vor constitui nucleul revoluționar în jurul căruia vor gravita celelalte forțe revoluționare românești din Transilvania. Canceliștii români din Tîrgu Mureș vor fi primii apărători ai intereselor neamului românesc în revoluție. Erau conștienți de menirea pe care le-o hărăzise națiunea română și vor lupta consecvent pentru drepturile ei. Spre deosebire de Moldova și Țara Românească, inexistența unei aristocrații românești în pătura conducătoare a revoluției din Transilvania și constituirea ei numai dintr-o burghezie mică și mijlocie, a dus la împletirea mișcării burgheze cu cea țărănească și implicit a aspectului național cu cel social.²³

Florian Micaș își va începe practica la Curtea de Apel sau Tabla regească din Transilvania în 1845 și o va termina în primăvara anului 1848.²⁴ Tabla

²⁰ Jakab Elek, *Szabadságharczunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—1849*, (Contribuții la istoria luptei noastre pentru libertate. Amintiri 1848—1849), Budapest, 1880, p. 53. Jakab Elek greșește cînd îl numește György Micaș pe Florian Micaș.

²¹ Marius Nicolae Sulică, *Alexandru Papiu-Ilarian ca student la liceul academic din Cluj* (extras), p. 7.

²² *Ibidem*, p. 8.

²³ George Em. Marica, Iosif Hajós, Călina Mare, Constantin Rusu, *Ideologia generației române de la 1848 din Transilvania*, Editura politică, București, 1968, p. 293.

²⁴ Traian Popa, *Monografia orașului Tîrgu Mureș*, 1932, p. 140; Vasile Netea, *Pe drumul unității naționale*, Ed. Dacia, Cluj, 1975, p. 179; Grigore Ploșteanu, *Canceliști români*

regească era cel mai înalt for de judecată al locuitorilor din scaune și comitate. Aici practica juridică se desfășura pe cancelarii (de unde și denumirea de canceliști) sub îndrumarea consilierilor și președintelui.

Din toate părțile Transilvaniei erau adunați la Tîrgu Mureș canceliști, care în general nutreau bune sentimente românești. Foștii elevi ai lui Bărnăuțiu se întâlneau acum cu un întreg mănunchi de tovarăși pregătiți pentru luptă. Numărul și numele canceliștilor români prezenți în 1845 la Tabla regească din Tîrgu Mureș ni s-a păstrat în scrisoarea cancelistului Iacob Bologa, trimisă la 5 martie 1845 lui George Barițiu, redactorul brașovean al „Gazetei de Transilvania” și al suplimentului ei „Foaie pentru minte, inimă și literatură”. Iacob Bologa precizează că „a fost cu voia tuturor confrăților” săi să solicite lui Barițiu trimiterea foilor sale pentru tinerimea română practicantă la Tîrgu Mureș. Scrisoarea mărturisește încrederea și prețuirea de care se bucură George Barițiu, „Gazeta de Transilvania” și „Foaie pentru minte, inimă și literatură” în rîndul canceliștilor tîrgumureșeni degajîndu-se astfel din conținutul ei un puternic semn de solidaritate națională.

Între cei 20 de canceliști români dornici să se facă „după nume fiecare cunoscut cinstitei redacții” figurează și Florian Micaș.²⁵ Fiind conducătoarele principale ale opiniei românești, pînă la revoluție, ziarul brașovean și suplimentul său, au imprimat concepției și personalității lui Micaș, de-a lungul celor 3 ani de practică juridică, un puternic caracter mobil. Chiar în cazul precipitării evenimentelor tînrul revoluționar își va manifesta competența în luarea unor decizii rapide și va acționa consecvent pentru realizarea lor imediată. Începînd cu această perioadă el va fi recomandat ca un strateg desăvîrșit, posesor al unui potențial de luptă foarte ridicat.

Generațiile de canceliști se împropătau mereu. Cei care terminau studiile de trei ani la Tabla regească plecau din Tîrgu Mureș spre a profesa avocatura într-unul din orașele Transilvaniei, fiind înlocuiți de noii veniți. Și aici, la Curtea de Apel, proporția canceliștilor români va fi în continuă creștere. Dacă în 1845 numărul canceliștilor români era de 20, în 1847 va ajunge la 34, iar în 1848 la 38. În primăvara anului 1848 din cei 20 de canceliști români, înregistrați în 1845, nu se mai aflau în Tîrgu Mureș decît 4: Iacob Bologa, Ladislau Simion, Ladislau Dragoș și Florian Micaș.²⁶

Orașul Tîrgu Mureș de atunci nu avea pentru canceliștii Tablei regești vreun farmec deosebit. Era mai redus ca proporții decît Clujul, dar era cunoscut ca cel mai important centru al „națiunii secuiești”, una din cele trei națiuni dominante. Sub raport social-edilitar, orașul de pe Mureș nu oferea aproape nimic tinerimii. Practica cerută pe lîngă Tabla regească, suprema curte judiciară, nu presupunea din partea canceliștilor o încordare prea grea. Unii

tîrgumureșeni în revoluția de la 1848 în Studii și cercetări de științe sociale Tîrgu Mureș, București, 1977, p. 32; Silviu Dragomir, op. cit., vol. V, p. 43; M. Bodea și Gh. I. Badea, Avram Iancu în conștiința poporului român, Editura Dacia, Cluj, 1976, p. 25; Silviu Dragomir, Avram Iancu, București, 1968, p. 38.

²⁵ Vasile Netea, *op. cit.*, p. 179; Grigore Ploșteanu, *op. cit.*, p. 32.

²⁶ Vasile Netea îi amintește doar pe Iacob Bologa, Ladislau Simion și Ladislau Dragoș. Însă Francisc Micaș cancelist în 1845 este aceeași persoană cu Florian Micaș, cancelist în 1848 (Vasile Netea, *op. cit.*, p. 179).

considerau timpul petrecut aici drept prilej de petreceri, cu care se încheie anii fără de griji ai tinerimii studioase. În acest mediu, nici stagiarii români nu fac notă discordantă. În orele de practică ei caută să mulțumească pe președintele și consilierii Tablei regești pentru a-și asigura diploma, apoi în timpul liber întrețin un strîns contact cu colegii maghiari și le urmează pilda, dedîndu-se la petreceri nevinovate.²⁷

Cei care au gustat pînă acum amărăciunile vieții — Florian Micaș, Avram Iancu, Alexandru Papiu Ilarian ș.a. — au găsit aici la Tabla regească multe prilejuri de destindere. Ei urmăreau însă cu mare atenție și mersul evenimentelor transilvănene, luptele culturale ale românilor care aveau loc în această perioadă. De multe ori, canceliștii români se adunau la casa unuia dintre ei, unde țineau consfătuiri cu caracter politic, intonau cîntece românești și se bucurau împreună de clipele de răgaz permise de practica lejeră, pe care o desfășurau. Ei vor constitui echipa de atac și totodată de rezervă, căreia i se va destina un mare rol în visul primăvăratec al revoluționarilor români din Transilvania.

Florian Micaș va întîlni mulți colegi de la liceul academic piarist și o seamă de tineri care absolviseră mai demult dreptul la Cluj și la alte școli superioare. Cei mai mulți se recrutau din tineretul din Cîmpia Transilvaniei, de pe Mureș și din regiunea de nord a Ardealului, fără deosebire de naționalitate, poziție socială sau apartenență confesională. Majoritatea erau fii de iobagi. Doar cîțiva aparțineau unor familii nobile.

În 1847, din 200 de canceliști ai Tablei regești, 34 sînt români. Cifra este destul de ridicată, dacă ținem seama de împrejurările vremii. Erau prezenți aici: Ladislau Basil Pop, Ioan Ardeleanu, Iacob Bologa, Ioan Secărean, Ioan Constantin, Basiliu Lăcea, Florian Micaș, Avram Iancu, Alexandru Papiu Ilarian, Petre Popovici, Amos Tordășanu, Ilie Măcelariu, Ioan Aldulescu, Vasile Vespreman, Iosif Sterca-Șuluțiu, Ioan Cerghedi, Nicolae Pop Bota, Avram Precup, Ladislau Buteanu, Nicolae Bîrle, Ladislau Simion, Dionisie Tobias, Samu'l Poruțiu, Ladislau Dragoș, Basiliu Fodor, Ion Balomiri, Ioan Coste, Ioan Oros Rusu, Ioan Marian, Ioan Pinciu, Petru Roșca, Nicolae Găetan, Ioan Mărginean și încă un fost profesor din Blaj, Dumitru Boer.²⁸ În preajma atîtor minți înflăcărate și entuziaste, Florian Micaș își întărește și mai mult crezul politic pentru cauza națiunii sale. Este conștient că răspunde de faptele sale în fața neamului său, simte iminența unor transformări profunde în viața politică a Transilvaniei și crede de cuviință să-și precizeze încă de pe acum tactica și metodele de luptă cele mai potrivite, pe care personal se gîndește să le adopte în cazul unor bulversări sociale. La prima vedere s-ar părea că este vorba de o modificare parțială a concepției sale revoluționare, dar studiind mai atent lucrurile se poate constata doar o asociere de noi puncte de vedere la viziunea revoluționară deja formată. Mulți dintre colegii săi erau de origine maghiară. Ei dezbăteau pe larg știrile venite din Ungaria despre lupta poporului maghiar pentru înlăturarea stăpînirii absolutiste habsburgice.

²⁷ Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, ed. a. II-a, Editura Științifică, București, 1968, p. 38.

²⁸ *Ibidem.*; M. Bodea—Gh. I. Bodea, *op. cit.*, p. 25; Traian Popa menționează în 1847—48 doar 29 canceliști români (Traian Popa, *op. cit.*, p. 140).

Datorită atmosferei specifice Tîrgu-Mureșului unde majoritatea locuitorilor erau maghiari, asemenea știri erau amplificate și discutate în orice împrejurare. Florian Micaș ajunge să facă analogie între această luptă a poporului maghiar și cea a românilor din Transilvania. Se gîndește la o colaborare între cele două mișcări revoluționare. Cu alte cuvinte, întinde o mînă prietenească spre revoluționarii maghiari, încercînd să-i convingă că în fond cele două mișcări, cu aceleași scopuri, sînt îndreptate împotriva unui dușman comun. Prin această formulă, Florian Micaș face parte din generația canceliștilor generoși de la Tîrgu Mureș.²⁹ El înțelege această colaborare fără a renunța la vreo revendicare înscrisă în programul de luptă al românilor din Transilvania, fără a subordona o mișcare celeilalte și fără ca ele să-și desconsidere reciproc forțele.

Concepția revoluționară a lui Florian Micaș, privită prin prisma acțiunilor de mai târziu, se distinge prin simbioza a trei momente distincte, a trei experiențe de viață trăite în anii de tinerețe în timpul pregătirii sale intelectuale la Cluj, Blaj și Tîrgu Mureș.

Întîiul moment este acela al acumulării cantitative a unor date, cunoștințe, concepții și idei generale în timpul studiilor la Cluj, pe baza cărora, prin prelucrare și analiză, își va constitui o primă viziune asupra situației sociale, politice, culturale și economice a românilor din Transilvania. Este etapa micilor luări de poziție, a manifestărilor ocazionale, cînd în urma unor îndelungi căutări începe să i se contureze o platformă de revendicări generale, care nu vizează neapărat viitorul imediat, ci sînt eșalonate în timp, în ordinea importanței lor.

Momentul Blaj este cel al selecției calitative a revendicărilor formulate pînă acum. Sub înfrîurirea lui Simion Bărnuțiu ia contur, în concepția lui Florian Micaș, un program politic bine determinat, care de acum înainte va sta la baza întregii sale activități revoluționare. Revendicările privind aspectul național al problemei din Transilvania obțin primatul în contextul social-politic complex. Simion Bărnuțiu a reprezentat pentru Florian Micaș, în acest sens, un catalizator al ideilor formulate pînă acum, un model de activitate și gîndire, de la care va împrumută, ca modalitate de luptă, cea a petițiilor care cuprind revendicări concrete și imediate pentru români. Admosfera revoluționară a Blajului i-a oferit o mare experiență de viață, aducîndu-l în situația de a se confrunta direct cu autoritățile maghiare, plin de demnitate, dîrzenie și curaj, fără teama de a suporta apoi consecințele acestei atitudini. I-a oferit un cadru organizat de manifestări și l-a învățat ca, indiferent de consecințe, să nu renunțe la niciuna din revendicările înscrise în program, ci, dimpotrivă, să le susțină cu ardoarea începutului și să le extindă și asupra altor sectoare de activitate.

În sfîrșit, momentul practicii la Tabla regească din Tîrgu Mureș este momentul amplificării și totodată al definitivării relative a concepției revoluționare a lui Florian Micaș. Puntea de legătură pe care el vrea să o arunce între cele două mișcări naționale, română și maghiară, semnifică anticiparea unor căutări, ce vor avea loc în timpul evenimentelor revoluționare din 1848.

²⁹ Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. V, p. 294.

Aceste gânduri precum și întreaga sa concepție revoluționară se vor reliefa curînd într-un proiect de petiție al tineretului român din Cluj către Guberniul Principatului Transilvaniei. Activitatea sa revoluționară nu se va mărgini însă la modalitatea petiționară. Dar pînă cînd va pune mîna pe arme, va mai fi prezent, cu sau fără voia lui, încă o dată, pe rînd în cele trei centre culturale, care au contribuit la conturarea personalității și gîndirii sale revoluționare: la Cluj, ca îndrumător și conducător al tinerimii române studioase; la Blaj, ca unul dintre organizatorii adunării naționale din 30 aprilie 1848; și la Tîrgu Mureș, de data aceasta captiv într-una din temnițele orașului, fiind primul intelectual român arestat de autoritățile nobiliare maghiare în timpul revoluției române din Transilvania de la 1848—1849.

DIE GESTALTUNG DER PERSÖNLICHKEIT UND DER REVOLUTIONÄREN ANSCHAUUNG VON FLORIAN MICAȘ

(Zusammenfassung)

Florian Micaș ist in 1824 in der Ortschaft Jucul de Jos, Kreis Cojocna (heute Cluj) aus einer Familie von kleinen rumänischen Adeligen geboren. Nach Beendigung der Elementarschule in seinen Geburtsort, besuchte er das Gymnasium und von 1840 die Kurse der philosophischen und juristischen Sektionen, unpassend Fakultäten genannt, von Klausenburg, aus den Rahmen des akademischen-piaristischen Lyzeums. In 1844 empfängt er einen Professorenposten bei dem Lyzeum von Blaj, wo er den Simion Bărnuțiu kennen lernt.

Infolge eines Konfliktes mit dem griechisch-katholischen Bischof Ioan Leményi welcher diesen Lyzeum bevormundete, einige der Schüler und Professoren, unter welchen auch Florian Micaș, sind am Anfang des Jahres exmatrikuliert worden. Da er auch die Rechtsfakultät besass, Micaș widmete sich der Advokatur und schrieb sich ein an der Königlichen Tafel von Tîrgu Mureș. Als er hier seine praktische Ausbildung endete, wurde er Advokat in Klausenburg, wor er in der Mitte der revolutionären Geschänisse geriet.

Die revolutionäre Auffassung des Florian Micaș stellte die Synthese von drei Lebenserfahrungen dar, erlebt während seiner intellektuellen Vorbereitung in Klausenburg, Blaj und Tîrgu Mureș. Sein politisches Programm in eine erste revolutionären Vision konstituiert und durch kleine Gelegenheitskundgebungen charakterisiert, schloss sich ab in Blaj unter dem Einfluss des Simion Bărnuțiu, welcher ihm einen organisierten Rahmen von Kundgebungen offerierte, und endlich erweiterte sich während der Praktik von Tîrgu Mureș durch das Vorgreifen und gleichzeitig Einführung einer Verbindungsbrücke zwischen der zwei nationalen Bewegungen, der rumänischen und ungarischen.

UN MARTIR MUREȘEAN, VASILE POP

LIVIU MOLDOVAN
GRIGORE PLOEȘTEANU

Între revoluționarii care și-au pierdut viața în anul 1848 în lupta pentru libertatea socială și națională a poporului român se numără și Vasile Pop din Nazna, de lângă Tîrgu Mureș, tribunul mort în împrejurări tragice în floarea vârstei.

Vasile Pop s-a născut la 29 decembrie 1825 st.v./12 ianuarie 1826 st.n., ca fiu al părinților Irimie Pop, preot ortodox în comuna Nazna, și Todora Tătar, după cum rezultă din registrul botezărilor din acel an¹. Registrul de morți din aceeași comună, ne arată că la 30 septembrie st.v./13 octombrie 1848 st.n., a fost înmormîntat Vasile Pop, cleric teolog, necăsătorit în vîrstă de 21 ani, fiind spînzurat². Constatăm că data vîrstei indicată în acest registru nu corespunde cu data nașterii din registrul botezărilor, tribunul avînd la moarte vîrsta de 23 ani și 9 luni, nu 21 de ani. În mormîntarea și înregistrarea lui Vasile Pop a făcut-o preotul Naznei, Iacob Tecșa, care a funcționat aici între anii 1845—1865, cînd a decedat. În cererea sa, din 6 iulie 1852, către episcopul Andrei Șaguna, prin care Iacob Tecșa îl roagă a interveni la Guberniu sau la Împărat, pentru un ajutor bănesc, el se dă drept tată a lui Vasile Pop. Probabil că era tată adoptiv al eroului martir, căci Irimie Pop, adevăratul său părinte, figurează în registrele parohiale de stare civilă numai pînă la 1836, cînd probabil, a decedat³. Din aceleași registre mai rezultă că la 12 ianuarie 1847 a decedat Erimie Popovici, paroh în Nazna, în vîrstă de 96 ani⁴ care nu putea fi tatăl lui Vasile, ci doar bunicul său, iar la 27 aprilie 1863, a decedat în vîrstă de 62 ani, preoteasa Fevronia Anica Popovici, care ar putea să fi fost mama tribunului⁵.

Tribunul Vasile Pop, care conform mărturiei din cererea de mai sus a lui Iacob Tecșa, abia isprăvisese școlile filozoficești și cursul clerical ortodox de la Sibiu⁶ a fost cuprins ca și alți tineri în vîrtejurile revoluției de la 1848—1849. A luat parte la Marea Adunare Națională de la Blaj în 3/15 mai 1848 exprimîndu-și voința dirză, împreună cu conducătorii adunării și cu cei 40.000 de țărani români adunați aici, de a se opune unirii Transilvaniei

¹ Arh. Stat. Tîrgu Mureș. *Colecția registrelor matricole parohiale*, nr. 555, f.l.

² *Ibidem*, nr. 559, f. 25./vezi anexele nr. 8 și 9.

³ *Ibidem*, nr. 554, f. 29.

⁴ *Ibidem*, nr. 559, f. 36.

⁵ *Ibidem*, nr. 559, f. 36.

⁶ Vezi anexa nr. 9.

cu Ungaria, proiectată de nobilimea și burghezia maghiară, dornică de a-și perpetua stăpînirea seculară asupra românilor, cu toate că aceștia formau aici majoritatea absolută a populației. Cu toată împotrivirea Adunării de la Blaj însă, Dieta nobiliară de la Cluj a votat, la 30 mai 1848, în absența oricărui reprezentant român, uniunea Transilvaniei cu Ungaria și trecu apoi la organizarea unor puternice efective militare pentru lupta împotriva Austriei, de care Ungaria voia să se despartă și să devină independentă. În aceste unități militare, concretizate mai ales în gărzile naționale ungurești, erau recrutați cu forța și români, iar împotriva celor care li se opuneau erau exercitate crunte represalii. Măsurile drastice ale autorităților maghiare au silit pe români să se organizeze și să se înarmeze pentru a se apăra. A treia adunare de la Blaj din 15—25 septembrie 1848 a decis crearea a 15 legiuni române, formate pe ținuturi, care erau conduse de cîte un prefect și subprefect, avînd în subordine tribuni, subtribuni, căpitani și căprari.

Vasile Pop a fost numit de către Comitetul Național Român tribun, înscîrnat cu conducerea și organizarea a zece comune din jurul Naznei, iar prietenul său Petru Bonta, alt tribun, a primit, în același scop, zece comune de pe valea Nirajului. În această perioadă, după cum îl informa și Iosif Lazar pe contele Mikó din Tîrgu Mureș, la 18 septembrie 1848, mișcarea românilor lua amploare⁷. Tineri români, preoți, învățători și fruntași din comune, urmăreau a lumina poporul să nu se înscrie în gărzile ungurești, ci în regimentul românesc nr. 2 de graniță de la Năsăud, care avea o companie la Monor sau în legiunea românească. Mulți români au și mers la Monor unde au jurat sub steagul împăratului, după care s-au întors acasă cu cîte o pajură cu două capete, care reprezenta dovada că au depus jurămîntul înaintea vice-colonelului Urban, comandantul regimentului. Cei care au rămas acasă și au intrat în legiunea română au depus jurămîntul în fața tribunilor. În această calitate tribunii au trimis scrisori secretarilor comunali în care le-au indicat ziua cînd se vor prezenta în comună pentru îndeplinirea acestei misiuni. Ni s-a păstrat o astfel de scrisoare și anume de la tribunul Vasile Bonta, în care se spunea „Cine dorește, să se prezinte la Tirimia să jure credința regelui Ferdinand, căci mîine plecăm mai departe. Salutare Bonta.” Pe dosul scrisorii erau cuvintele: „Pricepe frate”⁸. Vasile Pop de asemenea colindă satele de pe Cîmpie îndemnînd pe oameni să se înscrie sub steagul gărzii naționale, cuvintele lui calde trezind în țărani nădejdea unor zile mai bune⁹. Din scrisorile trimise de el secretarilor comunali, una a căzut în mîinile notarului din Pănet, care a trimis-o imediat autorităților maghiare de la Scaunul Mureș. Activitatea tînărului Vasile Pop a fost supravegheată și a început să fie urmărit pentru a fi arestat, astfel că trebui să părăsească Nazna și să se refugieze, adăpostindu-se mai ales la prefectul Vasile Moldovan din Chirileu și la fratele său, preotul Isaia Moldovan, precum și la vice-prefectul Ioan Oros, alias Rusu, din Vidrasău, care pînă nu de mult a fost cancelist la Tîrgu

⁷ S. Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—49*, vol. II. Sibiu, 1944, p. 493.

⁸ Traian Popa, *Monografia orașului Tîrgu Mureș*, Tîrgu Mureș, 1932, p. 162.

⁹ Traian Popa, *Vasile Pop, un martir al cauzei naționale*, în *Progres și Cultură*, Tîrgu Mureș, nr. 10 decembrie 1935.

Mureș cu Avram Iancu. Vasile Pop a petrecut lunile septembrie și octombrie ascuns fiind pe unde putea. În ziua de 10 octombrie s-a hotărât să meargă acasă pentru a se îmbrăca în haine mai călduroase. Întovărașit de prefectul Vasile Moldovan el se abate mai întâi pe la Vidrasău, unde s-au consfătuît cu vice-prefectul Ioan Oros asupra organizării gărzilor naționale românești, pentru a putea face față unor atacuri neprevăzute ale gardiștilor unguri, apoi a pornit pe căi ascunse spre Nazna. Ioan Oros, cu experiența pe care o avea, l-a prevenit pe Vasile Pop să fie precaut pentru a nu cădea jertfă urmăritorilor, care potrivit proclamației lui Batthyány, îl vor aresta și în decurs de trei zile îl vor spânzura. Tribunalul din Nazna a răspuns însă: „Dacă mă vor aresta și spânzura, știu pozitiv că din aceasta se va începe revoluția”¹⁰. Ceea ce a prevăzut Ioan Oros s-a și întâmplat. Ajuns acasă, Vasile Pop s-a îmbrăcat în haine țărănești și cu opinci, a umblat cu feciorii prin sat când s-a lăsat seara. Tot atunci a sosit și echipa de gardiști unguri de la Tîrgu Mureș, sub conducerea lui Jenei József, care recunoscîndu-l pe Vasile Pop, după ce a fost trădat, în noaptea de 10 octombrie 1848 l-au arestat și l-au dus în lanțuri la Tîrgu Mureș.

Despre arestarea tribunalului Vasile Pop a fost înștiințat în aceeași noapte Ioan Oros, care, împreună cu Vasile Moldovan, a trimis ordine în toate comunele românești din apropiere, ca de fiecare familie să se prezinte la Ungheni, pe ziua de 12 octombrie cîte un bărbat, înarmat cu puști, pistoale, furci, coase, lănci etc., pentru a-l elibera pe Vasile Pop.

S-au adunat în acea zi peste 6000 de țărani, cărora li s-a adus la cunoștință scopul chemării. Ei au redactat mai întâi un protest către comandantul gărzii din Tîrgu Mureș, avînd următorul cuprins: „Noi subscrișii, în numele lui D-zeu, a omenirii civilizate, a națiunii române și a libertății, protestăm împotriva arestării lui Vasile Pop din Nazna, pentru că el n-a greșit nimic în contra legilor, ci tocmai pe baza acestor legi a voit să înarmeze și să învețe deprinderea armelor pe românii din tribunalul său, pe baza căror legi s-a organizat și înarmat și națiunea maghiară. Pentru aceea provocăm pe respectiva autoritate, ca numai decît să lase liber pe Vasile Pop, căci în caz contrar vă declarăm sărbătorește, că de se va întâmpla ceva lui Vasile Pop, fiecare maghiar unde va fi aflat mort va fi. Dat în Nirășteu (azi Ungheni —n.n.) la 12 oct. 1848”¹¹.

Desigur că amenințările exagerate din protest n-aveau alt scop decît de a intimida autoritățile scaunului din Tîrgu Mureș. În timp ce adunarea aștepta însă răspunsul judeului suprem regesc, a sosit la Ungheni venind de la Cluj guvernatorul Transilvaniei, Mikó Imre, într-o trăsură, însoțită de 24 husari călări, care mergeau spre Lutița, unde în ziua de 16 octombrie trebuia să se țină adunarea secuilor, în care guvernatorul era președintele suprem. Potrivit relatărilor memorialistului Vasile Moldovan, guvernatorul a fost oprit de către românii adunați la Ungheni și atunci ar fi avut lor următorul dialog între guvernator și oameni: „Domnilor și oameni buni, eu sînt Mikó Imre

¹⁰ I. Oros, *Memorii*. Apud. Gr. Ploieșteanu, *Vasile Pop*, în *Profiluri mureșene* vol. II, Tîrgu Mureș, 1973, p. 49.

¹¹ Traian Popa, *Monografia orașului Tîrgu Mureș*, 1932, p. 163—164.

guvernatorul. Ce vreți?“. „Noi vrem Măria Ta să mergem la Vașarhei (Țirgu Mureș — *n.n.*), să eliberăm pe Vasile Pop, pe care vreau să-l spînzure și Măria Ta vei rămîne aici pînă se va elibera prinsul nostru“. Guvernatorul a răspuns: „Eu zic pe onoarea mea de grof, cînd ajung la Oșorhei, pe loc vi-l trimit aici“. Contele Mikó Imre însă ori că n-a vrut, ori că n-a putut, nici nu s-a abătut pe la Țirgu Mureș, ci a mers direct spre Lutița, astfel că după cum spune Vasile Moldovan, el și-a „păpat“ onoarea lui de grof¹².

Autoritățile scaunului Mureș primind scrisoarea amenințătoare și văzînd mulțimea de români înarmați adunați la Ungheni, care aveau intenția de a merge asupra orașului și a-l elibera pe Vasile Pop, s-au alarmat și au luat măsuri pentru a liniști poporul și a-l lămuri că Scaunul Mureș are cele mai bune intenții față de românii care vor păstra liniștea și ordinea și că pe Vasile Pop îl pedepsește legea pentru activitatea sa împotriva constituției maghiare.

În scrisoarea sa din 12 octombrie 1848 judele suprem regesc comunică comandantului cetății din Țirgu Mureș că românii din Nazna, Morești, Vidrașău, Chirileu, Sînmărgrita, Săușa, Cerghidu Mare și Cerghidu Mic s-au adunat la Ungheni și au trimis prin Ioan Oros și Vasile Moldovan o scrisoare judei de Tablă, Ioan Szántó, pentru a o înmîna judei suprem regesc, contele Toldalagi Ferenc, cerînd eliberarea lui Vasile Pop. Mai arată că a trimis o delegație la Ungheni pentru a lămuri poporul adunat acolo, că secuii nu sînt împotriva românilor și că cei care vor respecta legea nu vor avea de suferit. Bănuind că românii nu vor avea încredere în delegația Scaunului, fiindcă acesta a ordonat arestarea lui Vasile Pop, cere comandantului cetății să trimită și el un ofițer și vreo doi soldați din armata imperială austriacă, amăgind prin aceasta pe oameni că ungurii nu s-au răscolat împotriva regelui lor și ca urmare să-i îndemne să meargă acasă și să păstreze liniștea și ordinea. (Anexa nr. 1.)

Ni s-a păstrat și scrisoarea de confirmare a lui Szántó János, prin care arată că în dimineața zilei de 12 octombrie 1848, a primit de la cei doi conducători ai românilor, Ioan Oros și Vasile Moldovan, scrisoarea menționată mai sus, pentru a i-o preda contelui Toldalagi Ferenc (Anexa 2).

În aceeași zi de 12 octombrie, comandantul cetății din Țirgu Mureș, colonelul August v. Auersfels, confirmă primirea scrisorii Oficiolatlui Scaunului Mureș și răspunde că nu-i poate satisface cererea de a trimite la Ungheni un ofițer și oameni din trupa cezaro-regească, întrucît nu vrea să-i expună riscului. Mai declară că a auzit că, în aceeași zi, la ora 3 d.m., va fi spînzurat Vasile Pop și se declară împotriva acestei condamnări, în care scop a trimis o delegație de doi ofițeri la Oficiolat, atrăgîndu-le atenția că vice-colonelul Urban se află la Reghin cu trupa sa românească și ar putea să vină asupra orașului pentru a răzbuna uciderea lui Vasile Pop. (Anexele 3, 4).

Nu putem decît să admirăm atitudinea umană și înțeleaptă a acestui colonel care s-a declarat împotriva omorîrii tînărului tribun și a evita prin aceasta alte vărsări de sînge. Totuși Vasile Pop arestat într-o celulă din clă-

¹² V. Moldovan, *Memorii din 1848/49*, în *Gazeta Transilvaniei* din 4 februarie 1895.

direa Scaunului Mureș (azi în această clădire se află Direcția de repartizare a forțelor de muncă), a fost condamnat la moarte de Szentiványi János, președintele scaunului de judecată. Cu prilejul execuției sale, tribunalul temîndu-se de revolta românilor, cere o companie de gardiști pentru menținerea ordinii, prevăzută cu arme și muniții, „care azi la ora 2 se va prezenta la oficiul Scaunului de unde va pleca convoiul execuției. Acești gardiști întăriți cu honvezi și călăreți, sînt necesari la ținerea pazei și ordinii”¹³. Vasile Pop a fost spînzurat la marginea orașului spre Mureșeni, la 12 octombrie 1848, ora 3. d.m. Trupul său a fost lăsat pe cîmp pînă a doua zi, cînd a fost înmormîntat în comuna sa natală, Nazna.

În ziua următoare execuției, la 13 octombrie judele suprem al Scaunului raportează și Guvernului Transilvaniei despre condamnarea și spînzurarea lui Vasile Pop, arătînd că trimite în anexă și 52 de scrisori „pentru justificarea acestei proceduri”. (Anexa 5). Desigur că aceste scrisori nu puteau fi decît ordine primite de la Comitetul Național Român sau corespondența lui cu secretarii comunelor pentru organizarea gărzilor românești și nici decum planuri de atacarea populației maghiare, care ar fi putut justifica condamnarea sa la moarte.

Tot măsuri de prevedere cuprinde și scrisoarea judeiului suprem al Scaunului Mureș către maiorul de honvezi Balás Mano, prin care solicită a-i pune la dispoziție 300 de voluntari înarmați spre a fi trimiși la Ungheni și în alte locuri periclitate, spre a menține ordinea. Ei vor trebui să arate populației că nici locuitorii din Tîrgu Mureș, nici secuii din Scaunul Mureș n-au intenții dușmănoase față de români și că pe Vasile Pop l-a pedepsit legea pentru ilegalitățile pe care le-a săvîrșit. Oficiul insistă a se trimite voluntari mai ales în satele Sîntioana și Berghia, care nu sînt în siguranță întrucît Vasile Pop a fost prins de către secuii din aceste sate (Anexa 6). Se vede și de aici că, Oficiul, în frunte cu judele său suprem, nu se simțea cu conștiința împăcată pentru uciderea lui Vasile Pop și căuta tot felul de scuze, pregătindu-se și cu mijloace de apărare împotriva unor atacuri iminente ale satelor românești.

În scrisoarea sa din 16 octombrie 1848 același Oficiu îi comunică colonelului Dobay Károly despre prezența la Reghin a vicecolonelului Urban cu 1500 de soldați și 3 tunuri, mai adăugînd că la Blaj se adună românii cu scop de a răzbuna uciderea lui Vasile Pop. Recunoaște că orașul Tîrgu Mureș nu este în stare a le opune rezistență și cere ajutor împotriva puterii amenințătoare (Anexa 7). Faptul că la Blaj uciderea lui V. Pop a avut un puternic ecou ne confirmă și o scrisoare adresată în aceeași zi de 16 octombrie 1848 din orașul de pe Tîrnava de către I. V. Fabian prefectului Dionisie Marțian Popovici, în care îl informa pe acesta din urmă că: „Aici sosind am înțales că la Cluj s-ar fi spînzurat Bătrînianu și Simions cu 5 feciori de român. La Vașarhely Pop Basiliu, un tînar care absolvise filosofia numai de 2 ani și teologia morală la Sibiu în anul trecut: căruia spune că i-ar fi tăiat mîinile și călcîiele de la picioare”. Apoi aprecia: „Vezi frate,”¹⁴.

¹³ Traian Popa, *op. cit.*, p. 166.

¹⁴ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 301, vezi și p. 494—495.

Ca epilog mai adăugăm scrisoarea din 6 iulie 1852 a lui Iacob Tecșa, preot ortodox din Nazna către episcopul Andrei Șaguna, în care arată că pe fiul său adoptiv — Vasile Pop, el l-a crescut și l-a purtat la școală, cu gândul de a-i fi reazim bătrînețelor. Fiind înglodat din această cauză în datorii, pe care nu poate să le plătească, iar de pe altă parte, și mama tribunului martir fiind bolnavă și neputincioasă de 18 ani, mai avînd și mai multe fete care trăiesc în mizerie, îi cere lui Andrei Șaguna a-i mijloci de la Guberniu un ajutor, sau din bunurile aceluia care fără dreptate l-au judecat pe fiul său spre spînzurătoare, „sau dacă de acolo nu-i cu putință, de la Înalta Casă Împărătească, pentru care s-a jertfit”. (Anexa 8). Episcopul Andrei Șaguna nu i-a îndeplinit cererea, fie că n-a putut, fie considerînd că preotul Iacob Tecșa fiind încă în funcțiune își poate chivernisi atîta cît să poată trăi. El îi arată că prilejul cel mai bun de a primi ajutor împărătesc i s-ar oferi înaintînd cererea atunci cînd împăratul va trece prin Tîrgu Mureș (Anexa 9). Se știe că Francisc Iosif s-a oprit la Tîrgu Mureș, în 31 iulie 1852, fiind cazat în casa lui Görög (Grecu), iar a doua zi, la 1 august, a plecat mai departe.

Pe locul unde a fost spînzurat Vasile Pop, pe colina din hotarul satului Mureșeni (azi înglobat la Tîrgu Mureș) la propunerea lui Aurel Filimon, directorul bibliotecii din Tîrgu Mureș a fost ridicată o troiță, căreia primăria i-a făcut un frumos soclu, care a fost dezvelită în 1 decembrie 1935, cu ocazia sărbătoririi Unirii Transilvaniei cu România, ca o veșnică amintire a suferințelor aduse pentru independența și întregirea națională¹⁵. Această troiță însă, ca și monumentul lui Constantin Romanu—Vivu, de la hotarul comunei Sîngeorgiu de Mureș, a fost distrusă de autoritățile horthyste în anii de tristă amintire 1940—1944, ai ocupării Transilvaniei de Nord.

Vina lui Vasile Pop a fost după cum arată George Baritiu *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. II, Sibiu, 1890, că ținea și el la programa națională și învățase la școală, știa carte, ceea ce încă trecea de crimă în ochii teroriștilor. Comentînd asemenea fapte criminale, tot el scria în *Gazeta Transilvaniei* nr. 83 din 11 octombrie 1848 că „terorismul niciodată nu și-a ajuns scopul, nici a întemeiat libertatea”¹⁶.

Amintirea și cinstirea eroului martir, tribunul Vasile Pop, va rămîne deapurarea în inimile românilor din județul Mureș.

ANEXE*

1

1848 octombrie 12, Tîrgu Mureș. Scrisoarea judeului suprem regesc al Scaunului Mureș către Comandantul cetății din Tîrgu Mureș, prin care îi cere în ajutor un ofițer și soldați pentru a împrăștia poporul care voia eliberarea lui Vasile Pop.

A Marosvásárhelyi Várparancsnoksághoz
Marosvásárhely, 1848. okt. 12.

¹⁵ A. Filimon, *Vasile Pop*, în *Glasul Mureșului*, Tîrgu Mureș, nr. 43 din 30 noiembrie 1935.

¹⁶ Apud Gr. Ploșteanu, *op. cit.*, p. 52.

* La transcrierea textelor maghiare s-au respectat normele rituale de ortografie.

Názánfalvi Pap László bujtogatás vétkével vádoltatván, nem csak, de magát törvény ellenére tribunus plebisnek adva ki, több falvakban rendelkezéseket tett — mely nékem jelentődővén, az illető járási dűlő biztos úrhoz rendelést tettem, hogy ha írt Pap László működésével fel nem hagy, fogadtassék el — minek következtése lett, hogy ez írt személy tegnap előtt befogatva, most a rögtön ítélő szék előtt áll és ma ítélet is kimondandó.

Ez alatt a Názánfalvi, Malomfalvi, Nyárádtő, Vidrátszeg, Margita, Soóspatak Nagy és Kis Cserged közönségek nevük alatt táblabíró Szántó János úrnak egy levelet adott által, mit nékie vidrátszegi Orosz János és a kerelői pap öccse Moldovan adott által, állítása szerint, melybe az írt közönségek fenyegetőznek, hogy ha a fenn írt Pap László szabadon nem bocsádtódik, s egyszersmint arról is értesítve vagyok, hogy Nyárádtőn az oláhok össze vannak gyűlve, ott katonai gyakorlattal foglalatoskodnak. Mind ezeket megfontolva szükségességnek láttam, egy kerületi királybíró urat Nyárádtőre kiküldeni, ki a népet felvilágosítsa, hogy a székelység, e fölött a nemes Marosszéki Tisztseg nincsen az oláh ajkúak ellen, s kik a törvényt megtartják bántolkozások nem leszén, de hogy ezen kiküldetésnek sikere legyen, elkerülhetetlennek látom, hogy a várnagy úr is egy katona tisztet, s vagy két körvitért is elküldje az írt úrral — hasonlólag felvilágosítsék az embereket — a val léstén ámitva, minha a magyarság dicsőségesen uralkodó királyunk akarátja ellen működne, rendelni, hogy mingyárt el széledjenek — mely rendeletnek ha eredménye nem lenne, akkor több katonaság kiküldése léstén szükséges.

Felelet terhe alatt kérem tehát a várparancsnok urat ez aránt rögtön rendelkezni.

Traducere

Către Comandantul cetății Tîrgu Mureș

Tîrgu Mureș, 12 octombrie 1848.

Vasile Pop din Nazna fiind învinuit nu numai de crima de răvrătire, dar și pentru că în mai multe sate a trimis ordine ca *tribunus plebis* (tribun al poporului — *n.m.*) împotriva legii — ceea ce raportîndu-mi-se mie, am dat ordin unui comisar pretor de plasă, că dacă Vasile Pop nu va înceta cu activitatea sa, să fie arestat — ceea ce a avut rezultat și persoana notată fiind arestată alaltăieri, acum stă în fața scaunului marțial de judecată, iar azi se va pronunța și sentința asupra sa.

În acest timp, în numele comnelor Nazna, Morești, Vidrasău, Chirileu, Săușa, Cerghidu Mare și Cerghidu Mic, Ioan Oros din Vidrasău și Moldovan, fratele preotului din Chirileu, au predat o scrisoare judelei de Tablă Szántó János, prin care comunele amintite amenință, dacă sus-numitul Vasile Pop nu va fi eliberat. Totodată sînt informat și de faptul că românii s-au adunat la un loc al Ungheni și se îndeletnicesc cu exerciții militare. Toate acestea examinîndu-le îndelung, am găsit de cuviință să trimit un jude cercual regesc la Ungheni, care să lămurească poporul că secuii și mai ales nobilul Oficiol al Scaunului Mureș nu sînt împotriva românilor și cei care vor respecta legea nu vor avea de suferit.

Ca această delegație să aibă succes va fi inevitabil ca domnul comandant al cetății să trimită un ofițer și unul sau doi soldați, care la fel să lămurească pe oameni, prin aceasta făcîndu-i să creadă că ungurii nu acționează împotriva voinței regelui nostru glorios și să-i împrăștie imediat — care ordin alacă nu va avea efect va fi necesar trimiterea mai multor soldați. Sub sarcina răspunderii îl rog deci pe domnul comandant al cetății să acționeze imediat în această privință.

Arh.St.T.Mureș, Fondul Scaunul Mureș, Jude Suprem regesc, nr. 729/1848/Sz.

1848 octombrie 12, Tîrgu Mureș. Confirmarea judelei de Tablă Szántó János a primirii scrisorii amintite.

Kerelői papnak az öccse *praefectus* Moldovan névvel
A Vidrátszegi disunitus pap fia Orosz János

a Méltóságos Gróf Főbíró Úrnak szoló levelet a fenn írt két személy adta nékem által kézbesítés végett ma reggel Nyárádtón — meg esmérem. Marosvásárhelyt, Octobris 13-án, 1848.
Szántó János

(pe verso)

Jött Octobris 12. 1848

777. Szántó János jelentése, mely szerént bizonyítja Orosz János és Moldovan praefectus által adott leveleikről.

A fenn említett levél mai napon 777 szám alatt felküldött királyi biztos Way Miklos úrnak.

Traducere

Fratele mai mic al preotului din Chirileu, cu numele Moldovan

Ioan Oros, fiul preotului neunit din Vidrasău.

Scrisoarea adresată Măriei Sale domnului conte, mi-a predat-o cele două persoane de mai sus, azi dimineața la Ungheni, spre a i-o înmîna, ceea ce recunosc prin aceasta.
Târgu Mureș, la 13 octombrie 1848.

Szántó János

(pe verso)

777. Raportul lui Szántó János prin care adeverește despre scrisoarea lui Ioan Oros și a prefectului Moldovan.

Scrisoarea amintită am înaintat-o azi cu nr. 777 domnului comisar regesc Way Miklos. Arh.St.Tg.Mureș, Fond Scaunul Mureș, Jude suprem regesc, nr. 730/1848 fila 3.

*
* *
*

3

1848 octombrie 12, Tîrgu Mureș. Scrisoarea comandamentului cetății din Tîrgu Mureș, către Judele suprem regesc al Scaunului Mureș, prin care refuză a-i trimite ofițerul și soldații ceruți și se declară împotriva condamnării lui Vasile Pop.

Nr. 381

An Löblich Königlichem Maruser Stuhl Officiolats Praesidium zu Marosvásárhely

In Erwiederung auf die schätzbaren Amts Note Zahl 768 von heutigen Tage, wo das Schlosscomando angegangen wird einen Herren Offizier und einigen Gemeinen in Begleitung eines Königsrichters nach Nyárádtő zu senden, wovon vielen Dörfern die Wallachen sich versammelt haben und Gewalt anzuwenden drohen, wenn der inhaftierte Papp László nicht freigelassen werde, damit der Herr Offizier durch eine Andere das versammelte Volk vermöge auseinander nach Haus zu gehen.

Nicht abgeneigt dem freundschaftlichen Ansinnen zu entsprechen vernehme ich in der Zwischenzeit das berittene 40 Kossuth Hussaren heute nach Nyárádtő abgegangen sind, bei so bewandten Verhältnissen dass schon auf diese Art ein Trupp aldort zur Verfügung steht, dann dass weiter die ganz bestimmte Nachricht mir zugeht dass Pap László nachmittags 3 Uhr gegangen werden soll, weshalb 2 Herr Offiziere entsandte um durch diese Deputation dem Unglück so über diese Stadt hereinzubrechen droht zu begegnen, so vermag ich nicht meiner Zusage zu entsprechen, weil bei solcher verwickelten Lage ich es nicht auf mich zu nehmen vermag 1 Herrn Offizier und Mannschaft der k.k. Linien Truppe in dem Wirwar zu exponieren und aufs Spiel zu setzen.

August v. Auersfels
Oberster

* De fapt la 12 oct. — *n.n.*

Bergschloss Marosvásárhely, am 12 Oktober 1848
(pe verso)

Nr. 381

K.K. Militaire Schloss Commando Marosvásárhely
An Löblich Königl. Maruser Stuhl Officialat Praesidium
Ex Offo

zu Marosvásárhely

Traducere

Către
Onoratul Prezidiu al Oficiolatlui regesc al Scaunului Mureș

Tîrgu Mureș

Ca răspuns la onorata notă oficială 768 de astăzi, prin care Comandamentul cetății este solicitat a trimite la Ungheni un domn ofițer și cîțiva soldați ca însoțitori al unui jude regesc, unde din multe sate s-au adunat românii și amenință a folosi forța, dacă arestatul Vasile Pop nu va fi eliberat, ca domnul ofițer printr-o vorbire să binevoiască a-i împrăștia spre a merge acasă.

Nefiind împotriva a corespunde cererii prietenești, aflu că între timp au plecat azi 40 de husari kossuthiști la Ungheni. În astfel de condiții, că prin această măsură se află acolo deja o trupă la dispoziție, apoi sosind aici o informație sigură, că Vasile Pop după masă la ora 3 va fi spînzurat, am trimis doi ofițeri, ca prin această delegație să evit nenorocirea, care amenință a se apropia asupra orașului. În situația aceasta nu pot să-mi țin promisiunea, fiindcă în starea așa de încurcată nu pot să iau asupra mea răspunderea de a expune un ofițer și oameni din trupa de linie cezaro-regească, în învîlmășeală și risc.

August v. Auersfels
Colonel

Tîrgu Mureș, Cetate la 12 octombrie 1848.

Arh.St.Tg.Mureș, Fond Scaunul Mureș, Jude suprem regesc, nr. 730, fila 4—5—

*
* *

4

1848 octombrie 12, Tîrgu Mureș. Judele suprem regesc al Scaunului Mureș raportează Comisarului regesc br. Way Miklos că Vasile Pop a fost spînzurat și că se teme de un atac al satelor românești din jur. Comandantul cetății nu-i dă nici un ajutor, ci din potrivă s-a opus condamnării la moarte a lui Vasile Pop.

Koronaőr és királyi biztos Báráy Miklós Úrhoz

Marosvásárhelyt, Octobris 12. 1848.

E nemes Székben kebelezett Náznánfalvi Pap László az illető kerületi tiszttől mint bujtogató befogattatván — az ingerült nép kívánta szerint általam, a szék Tisztsége véleménye hozzájárultával, a felsőbb rendeletek értelmében a rögtön törvényszéki bíróságnak át adatott, s az által elítéltetvén, a mai napon bitófára is fűgesztetett.

Ezen esemény az oláh ajkú népet félelemre, s egyszersmind boszúra is gerjesztette el anyira, hogy Nyárádrtól, Lukafalva és Náznánfalva helységekbe igen nagy számmal minden nemű öldöklő fegyverekkel magukat ellátva egybe sereglettek, nem csak, hanem azon esetre, ha az elítélt egyén szabadon nem bocsátadnék, ellenséges indulatukat leveleik által tudatván Marosvásárhelyt s e széket fenyegetődzésekkel rettentik. Mi az eredetileg ide mellékelte s nékem címzett levelekből ki tetszik, mit vidrátszegi disunitus pap Oros János és kerülői papnak az öcse praefectusnak nevezett Moldován nevű adott által táblabíró Szántó Jánosnak kézbesítés végett.

Szándékom vala egyik kerületi alkirálybíró urat hozzájuk küldeni, megmagyaráztatni s tudatni azt, hogy sem Marosvásárhely polgárai sem a székelyek őket megtámadni, csendjüket

hâborgatni nem tűzték célul, sőt a testvériség alapján a közszendet fenntartani fő törekvésök megmagyaráztani, hogy Pap Lászlót nem magyar ellenség és bosszú, hanem törvéntelen ténye következtében a törvény sujtotta, és felszólíttatni őket a szétozslásra, az eddig fenn állott csend és rend tartására.

De hogy alkirálybíró úr a tisztét bátorságosan végre hajthassa, tudva miként azon nemzetnek inkább van bizalma a sorkatonaságba, s annak tisztjeibe, mint a nemzeti katonákba — hivatalosan kértem fel a Marosvásárhelyi várparancsnok urat, hogy a közjó eszközlése érdekében adna nevezett alkirálybíró úr mellé egy katonatisztet, s legalább két közembert, kik hasonlóképpen csendre intsek, s szétozslásra az egybe seroglett népet — elébb meg is ígérte szóbeli nyilatkozatába, de később hozzám küldött hivatalos levelébe azon ürügy alatt, mintha már 24 Kossuth-husár ki küldetett volna, ígérését vissza vonva, kérésemet megtagadta.

Az egyébiránt tisztelt várparancsnok úr nem csak ezt tette, hanem miután a hozzám küldött két katonatiszt azon kérésnek, hogy Pap Lászlónak felfüggesztését akadályozzam, eleget tenni hatalomba nem állot, azon katonatisztekkel együtt még azon fenyegető szöveget is intézte hozzám, hogy Urbán Szász Régenbe van, s magának tulajdonítsa Marosvásárhely mi következhetik rája. Következésképpen kénytelen voltam az önkéntesek őrnagyát Balás Manó urat megtalálni — 400 önkéntest szíves volt tőstént rendelni, melyek közül 300-at Nyárádtőre, s abból, ha ottan sikerülend a rend helyreállítása, 50-et Lukafalvára, a többit ott hagyva áttétetni, 50-et a bándi 50-et a sámsondi járásokba kiküldetni rendelteti — noha fegyelemhez s renihez nem lévén szokottak, kívánt erdményre nem igen merek számolni.

Közelebből a székbe kebelezett Malomfalva helysége a magyar tisztok rendeletei iránti engedelmséget megtagadván, f. hó 7-én 740 szám alatt hivatalosan kértem vala a tisztelt várparancsnok urat, hogy bár 12 katonát rendelne az említett helységbe a tisztí tekintély és rend helyreállítása végett nem különben Sámsondon 24-et, de ezt is kereken megtagadta.

Midőn a várparancsnok úrnak illetén hivatalos eljárásai kétségbe hozzák a Schivkovits katonák idejövetele alkalmával tett azon nyilatkozatát, mintha azok nem ellenséges szándékkal küldettek volna ide — a minden rendezett alkotmány katonáit a bel és külbátorság fenntartásáért tartja s fizetti — azonban a várparancsnok úr az e végett már többször kért és követelt katonákat mindannyiszor megtagadja.

Hazafiúi bizalommal kérem a Nagyméltóságú Királyi Biztos Urat méltóztasson a várparancsnok úrhoz intézendő hatályos rendeletében komolyan és mielőbb úgy intézkedni hogy a már is igen sok számmal vesztglő katonákból a rend fenntartására végett szükséges s általam jelelendő mennyiségű katona hivatalos megtalálásomra mindannyiszor és rögtön kirendeli kötelezessék — különben hivatalos körömből kifolyó teendőmről felelős nem lehetek.

G. Toldalagi

Traducere

Domnului custode al coroanei și comisar regesc br. Way Miklós
Tîrgu Mureș, 12 octombrie 1848.

Vasile Pop din satul Nazna aparținător Scaunului Mureș, fiind arestat de către funcționarul cercual ca agitator, la dorința poporului agitator și cu asentimentul întregului oficialat al scaunului, conform ordinilor superioare, a fost arestat și predat tribunului marțial și azi a fost spânzurat.

Acest eveniment a întărit poporul român spre frică și răzbunare intratit, că în localitățile Ungheni, Luca (azi Gh. Doja — n.n.) și Nazna nu numai că s-au adunat în număr foarte mare, înarmați cu tot felul de arme ucigătoare, dar și amenință orașul Tîrgu Mureș și Scaunul cu amenințările lor, aducându-le la cunoștință intențiile în cazul că persoana condamnată nu va fi eliberată. Aceasta rezultă din scrisorile anexate adresate mie, pe care Ioan Oros din Vidrasău și fratele mai mic al preotului din Chirileu, numit prefect, cu numele de Moldovan, le-au înmănat judeului de Tablă, Szántó János, spre a-mi fi predate.

Avînd intenția de a trimite la ei pe unul dintre juzii cercuali regești, pentru a le explica și aduce la cunoștință, că nici cetățenii din Tîrgu Mureș, nici secuii nu și-au pus în gînd a-i ataca și a le tulbura liniștea, explicîndu-le pe baza frăției, că dorința lor principală este de a menține ordinea publică și că pe Vasile Pop l-a condamnat legea nu dușmanul ungur sau răzbunarea, ci faptele lui ilegale, apoi să-i someze la împrăștiere și la menținerea ordinii și respectarea liniștei de pînă acum.

Pentru ca domnul vicejude să-și poată îndeplini mai ușor sarcina, știind că această națiune are mai mare încredere în soldații de linie și în ofițerii lor decât în soldații insurgenți, am solicitat din oficiu pe domnul comandant al cetății din Tîrgu Mureș, ca în scopul menținerii binelui comun să dea pe lângă numitul vicejude un ofițer și cel puțin doi soldați, care la fel să îndemne la liniște și la împrăștiere poporul adunat la un loc. Întîi mi-a promis în declarația sa verbală, dar mai tîrziu prin scrisoarea sa oficială și-a retras promisiunea sub pretextul că azi ar fi fost trimiși acolo 24 de călăreți honvezi.

De altfel stimatul domn comandant n-a făcut numai atît, ci după ce cererea celor doi ofițeri pe care i-a trimis la mine spre a împiedica spînzurarea lui Vasile Pop, n-a fost în puterea mea de a o satisface, prin acei doi ofițeri mi-a adresat și cuvinte amenințătoare, că Urban este la Reghin și că eu voi purta răspunderea de ceea ce va urma pentru Tîrgu Mureș. În consecință am fost nevoit a apela la Balázs Mano, maiorul voluntarilor, care a avut bunăvoința a trimite imediat 400 de voluntari, dintre care 300 la Ungheni, și din aceștia dacă vor reuși să restabilească ordinea, 50 la Luca, pe ceilalți lăsîndu-i acolo, am dispus să trimită 50 în plasa Band și 50 în plasa Șamșud, cu toate că aceștia nefiind obișnuiți cu disciplina, nu prea mă aștept la rezultatul dorit.

Mai de aproape localitatea Morești din Scaunul Mureș refuzînd a se supune ordinelor ofițerilor unguri, în ziua de 7 a lunii curente, cu nr. 740 am solicitat oficios pe domnul comandant al cetății, ca pentru restabilirea autorității ofițerilor unguri, să trimită cel puțin 12 soldați în localitatea amintită și 24 de soldați la Șamșud, (azi Șincal, n.n.) dar și această cerere a refuzat-o categoric.

Intrucît aceste procedee oficioase ale comandantului cetății pun la îndoială declarația sa făcută cu ocazia sosirii aici a soldaților din regimentul Szivkovits, că n-au fost trimiși aici cu intenții dușmănoase și că ține și plătește pe toți soldații constituționali obișnuiți, pentru menținerea siguranței interne și externe, totuși domnul comandant al cetății a refuzat totdeauna a da pe soldații solicitați și preținși de mai multe ori în acest scop.

Rog cu încredere patriotică pe mult stimatul comisar regesc, ca în ordinul eficace care se va trimite domnului comandant al cetății, a dispune sever și cit mai repede, ca dintre soldații care și pînă acum sînt staționați aici în număr mare, să fie obligat a trimite totdeauna la cererea mea, soldați pentru menținerea ordinei, în numărul indicat de mine — altfel nu pot fi răspunzător de ceea ce ar trebui să fac în sfera mea oficială.

Arh.St. Tg. Mureș, Fond Scaunul Mureș, Jude Suprem regesc, nr. 330/1848, f. 1—2.

*
* *
*

5

1848 octombrie 13, Tîrgu Mureș. Scrisoarea judeului suprem regesc al Scaunului Mureș către Guberniul Transilvaniei, prin care îi raportează că Vasile Pop a fost spînzurat și trimite în anexă 52 de scrisori ale condamnatului.

A Királyi Fő Kormányhoz

Marosvásárhely, Octobris 13. 1848

Názánfalvi Pap László, ki a magyar alkotmány elleni bujtogatásáért befogatott, s a rögtön törvényszék által az ide tisztelettel mellékelt jegyzőkönyvbe a látható ítéletben halálra ítéltetett, a tegnapi napon bitófára fűgösztetett.

Minek követezképpen ezen eljárás igazoló 52 darab leveleket a maguk eredetiségbe ide mellékelve fölterjeszteni elnöki kötelességemnek tartottam, a nemes tisztségnek ösze gyűlésére nem lévén ideje.

G. Toldalagi

Traducere

Către Guberniul Regesc

Tîrgu Mureș, 13 octombrie 1848.

Vasile Pop din Nazna care a fost arestat pentru agitație împotriva constituției maghiare și a fost condamnat la moarte de către tribunalul marțial, prin sentința care se poate vedea în procesul verbal anexat, în ziua de ieri a fost spînzurat.

Urmare căreia îmi țin de datorie a înainta în original aici anevate 52 de scrisori pentru justificarea acestei proceduri nefiind timp pentru convocarea nobilului ofițiat.

C. Toldalagi

Arh.St. Tg. Mureș, Scaunul Mureș, Jude Suprem regesc, nr. 703/Sz/1848, f. 2.

*
* *
6

1848 octombrie 12, *Tîrgu Mureș*. Scrisoarea Judelui Regesc al Scaunului Mureș către maiorul Balás Mano, prin care îi cere trimiterea a 300 de soldați la Ungheni, unde erau adunați românii pentru a răzbuna uciderea lui Vasile Pop.

Őrnagy Balás Manó Űrnak

Bujtogatásáért bé fogott, s rögtön törvényszék által mai napon el is ítélt. Papp László miatt e nemes székeknek s a szomszéd megyék szomszéd falvainak oláh ajkú lakosai felbőszülvén, nem csak, hanem Nyárádtó közel helységébe már öldöklő fegyverekkel öszve is seregelvén — a közbátorság érdekeibe vagyok kénytelen őrnagy urat hivataloson megtaálni és felszólítani az aránt, hogy kerületi alkirálybíró és e részben széki biztos Bíró Mihály úr mellé honap reggeli 6 órára 300 önkintest oly utasítással és készülettel méltóztassan rendelni — hogy a midőn az egybe sereglett oláhságnak említett biztos Bíró Mihály úr, előlegesen megmagyarázandja miként sem Marosvásárhely polgárai, sem a székek magyar ajkú lakosai őket ellenséges szándékkal meg támadni nem kívánja — sőt a csendet és rendet a testvériség alapján igyekezend fenn tartani, megmagyarázandja, hogy említett Pap Lászlót nem a gyűlölség s ellenszenv, hanem elkövetett törvénytelen merénnye következtében a törvény sujtotta — s mint ezeket megmagyarázva s bántathatlanságukról mind eddig míg ők nem lesznek támadók biztosítandja, s azt a szétoszlásra, csend és rend fenn tartására fel szólítandja, ha mégis ilyenén eljárásának nem engedelmesskednének, az említett katonákat köz érdekű célja elérhetőségre alkalmazhassa.

Továbbá, minthogy nevezett Pap László a csittszentiványi és bergenyei székelyek által fogatott bé, kik e miatt sem személyökre, sem vagyonukra nézve nincsenek bátorságba, azon járásbeli dülő biztos Jenei József mellé 50, a sámsondi járásbeli biztos Szalai Farkas mellé ismét 50 önkinteseket, reggeli 6 órakor kiindulandókat kénytelen vagyunk hivataloson kérni, különben a közbátorságot, avagy csak a késedelem által is veszélyeztetve látom.

G. Toldalagi

Traducere

Domnului maior Balás Manó

Din cauza lui Vasile Pop, care a fost arestat pentru agitație și azi a și fost condamnat, locuitorii români din acest scaun și din satele vecine ale comitatelor învecinate, nu numai minuiindu-se, dar și adunindu-se cu arme ucigătoare, sînt nevoit în interesul siguranței publice a solicita oficios pe domnul maior să binevoiască a trimite pe lingă vicejudele cercual și lingă domnul comisar al scaunului, Bíró Mihály, mine 300 de voluntari înarmați, cu îndrumarea că după ce amintitul comisar Bíró Mihály le va explica mai întii românilor, că nici cetățenii orașului Tîrgu Mureș, nici locuitorii unguri ai scaunului Mureș, nu doresc să-i atace cu intenții dușmănoase, ci se străduiesc a ține liniștea și ordinea în temeiul frăției, și că pe Vasile Pop nu ca urmare a urii și aversiunii l-a pedepsit legea, ci ca urmare a atentatului ilegal înfăptuit. Toate acestea explicîndu-le să-i asigurați că nu vor fi tulburați pînă cînd ei nu vor fi agresorii, să-i sonoriți la împrăștiere și la menținerea ordinei. Dacă totuși nu s-ar supune acestui procedeu, puteți să-i folosiți pe soldații amintiți pentru atingerea scopului de interes comun.

Mai departe, întrucît numitul Vasile Pop a fost prins de către secuii din Sintioana și Berghia, care nu sînt în siguranță nici în privința persoanei nici în privința averii lor, sîntem nevoiți a cere pe lingă pretorul de plasa Jenei Josef și pe lingă pretorul plășii Șamșud (azi Șincai), cite 50 de voluntari, pentru a porni la drum dimineață la ora 6, altfel vîd periclitată siguranța publică chiar și prin această întîrziere.

Arh.St. Tg. Mureș, Fond Saunul Mureș, Jude suprem regesc, nr. 905/1848 Sz. f. 1.

*
* *

1848 octombrie 16, *Tîrgu Mureș*. Scrisoarea Judeului suprem regesc al scaunului Mureș către colonelul Dobay Károly, prin care îl anunță despre prezența la Reghin a vicecolonelului Urban și atacul iminent asupra orașului Tîrgu Mureș împreună cu românii din împrejurime, pentru a răzbuna uciderea lui Vasile Pap.

Dobay Károly Ezredes Úrnak

Marosvásárhelyt, October 15-én, 1848

Miután f. hó 14-én este városunkat az a hír tölté el, miként Urbán alezredes Szászrégenben 1500 fegyverrel és három ágyúval állomásoz, és célja f. hó 15-én városunk felé indulni — a vidéki pajsuras felbújtott, gyilkoló eszközökkel ellátott néptömeg kíséretében városunkat szétromboland — úgy másfelől értesülvén arról is, hogy Balásfalván az oláh-ság gyűl felfegyverzetten oly szándékkal, hogy a Pap László felfüggesztéséért városunkat meg-boszolja — a dolog ily aggaszó állása sürgető intézkedést igényelvén, az illetőket barátkozásra hívom föl, és miután a honvéd zászlóalj őrnagya, szabad lovasság kapitánya és nemzeti polgárőrség tisztjei határozottan kinyilvánították, hogy a várost fenyegető erőnek megfelelő ellenőrt teljesseggel felállítani nem képesek, anélkül hogy a város pusztulás veszedelmének kitéssék, ezen határozat következtében Balás őrnagy úr f. hó 15-én hajnalban a Nyárádtőre és néhány oláh falvakban a mozgalmak elfojtása végett kiküldött csapatokon kívül, zászlóalját egybe gyűjtvén, a netalán kísértetendő lefegyverkeztetés veszedelme kikerültetése tekintetéből a városból elvezérelte és jelenleg Makfalvaig húzódott, honnan a tegnapi napon hozzám intézett átiratában kéré Főparancsnok Urat a dolgok jelen állásáról tudósítani, mivel említett őrnagy úr a posta hiánya miatt ezt nem teheti. Ez okból kívánom tudatni Főparancsnok Úrral, miként annyi való hogy Urbán Szászrégenben vagyon oláh katonáival, és a hozzá k l-dött követség tegnapi délből 12 órákor megérkezvén, a következő szóbeli nyilatkozatot hozta: „miszerént most nem szándékszik Marosszékre jönni és hogy nem fog jönni, kezét is adatván”, még eddig szavát beváltotta.

Hazánk jelen körülményei fejlődése szerint ugyan éber figyelemmel lenni, azonban azon aggodalmak melyek a napokban eltöltének korán sem olyan veszedelmesek még hogy sem a tisztelt őrnagy úr állomásozó helyére Marosvásárhelyre vissza ne térhessen mi aránt igény-telen belátásom szerint Főparancsnok Úr további intézkedéseig az őrnagy urat értesítettem.

Az oláh mozgalmak megzabolázása végett Nyárádtőre kiküldött 300 főből álló honvéd csapat visszatérvén tegnap óta Koronkában vagyon, egy 50 számból álló csapat pedig igen jó hatással működik a közelebbi oláh falvakban, onnan még nem hívatott vissza.

Traducere

Domnului colonel Dobay Károly

Tîrgu Mureș, 16 octombrie 1848.

După ce în seara zilei de 14 a lunii curente s-a umplut de vești orașul nostru, că vicecolonelul Urban staționează la Reghin cu 1500 de soldați înarmați și cu 3 tunuri și are de scop a porni la 15 a acestei luni spre orașul nostru însoțit fiind de o mulțime de popor întărit, prevăzut cu pajure și cu arme ucigătoare, ca să distrugă orașul nostru — de altă parte fiind informat și de faptul că la Blaj se adună românii înarmați, cu scopul de a se răzbuna pe orașul nostru pentru spînzurarea lui Vasile Pop — starea atît de îngrijorată a lucrului pretinzînd măsuri urgente, i-am chemat pe respectivii spre prietenie. Maiorul batalionului de honvezi, căpitanul cavaleriei insurgenților și cîțiva ofițeri ai gărzii populare naționale au declarat însă în mod hotărît că nu sînt în stare a opune deplin puterii amenințătoare o contraputere suficientă. Urmare acestei hotărîri domnul maior Balás (comandantul batalionului 12 de honvezi — n.n.), cu excepția trupelor trimise în dimineața zilei de 15 l.c. la Ungheni și în cîteva sate românești pentru înăbușirea mișcărilor, pentru evitarea eventualei încercări de dezarmare adunîndu-și batalionul, l-a scos din oraș și în prezent s-a retras pînă la Ghindări, de unde în ziua de ieri printr-o scrisoare adresată mie, m-a solicitat a informa pe

comandantul suprem despre starea lucrurilor, întrucît din cauza lipsei poștei el n-o poate face aceasta. Din acest motiv vreau să informez pe domnul comandant suprem că este adevărat că Urban se află la Reghin cu soldații lui români și că delegația trimisă la el, sosind ieri la amiază la ora 12, a adus următoarea declarație verbală: „acum nu intenționează a veni în scaunul Mureș și ca dovadă că nu va veni a dat și mîna”, pînă acum s-a ținut de cuvînt.

Din cauza situației prezente a patriei noastre trebuie să fim cu atenție încordată, dar această neliniște care ne-a umplut în zilele acestea, nici pe departe nu este atît de periculoasă ca stîmatal domn maior să nu se poată întoarce înapoi la locul său de staționare din Tîrgu Mureș, din care cauză, după părerea mea modestă și pînă la alte dispoziții a d-lui comandant suprem l-am înștiințat pe domnul maior. Trupa de 300 de honvezi trimisă la Ungheeni pentru înfrînarea mișcărilor românilor din satele românești mai îndepărtate reîntorcîndu-se înapoi, de ieri este la Coronca, iar o trupă de 50 îndeplinindu-și rolul cu rezultat bun n-a fost încă rechemată din satele apropiate.

Arh.St. Tg Mureș. Fond Scaunul Mureș, Jude suprem regesc, nr. 731/1848 f. 2.

*
* *
*

8

1852 iulie 6, Nazna, Cererea preotului Iacob Tecșa din Nazna, tatăl adoptiv al tribunului Vasile Pop, executat în 1848, adresată episcopului Andrei Șaguna de la Sibiu, pentru a interveni la Guberniul Transilvaniei în scopul obținerii unui ajutor.

Măriei Sale Prea Luminatului și Prea Sfințitului Domn Andrei Baron de Șaguna, Episcopului de religiunea gr. orientală în Transilvania umilită rugare [a] Preotului de la Nazna.

Măria Ta, Prea Sfințite Domnule Episcoape!*

În anul 1848 cu începutul lui octombrie, pre fiul meu (adoptiv — *n.n.*) Vasiliu Pop, fără de nici o vină care să-mi fie cunoscută, năvălind maghiarii rebeli din vecinatele case, sub căpitania lui Jenei Jóseff, noaptea asupra casei mele, l-au prins, și cu cea mai mare batjocură bătuându-l l-au dus în temnița M(ureș) Vasarheiul (azi Tîrgu Mureș — *n.n.*), unde precum mai sus am zis, că fără nici o vină, numai că l-au fost vestit că e tribun, l-au julecat spre spînzurătoare sub prezidenția domnului Szentiványi János, care atunci era craibiră (jude regesc — *n.n.*) — și în 12 zile octom(brie) petrecîndu-l în hotarul vecinatlui sat Medesfalau (azi Mureșeni — *n.n.*) spre mai mare batjocură l-au ridicat pre furci cetindu-i judecata eșită din legea marțială nominatul domn Szentiványi János.

Eu, Prea Luminat Stăpine, văzînd nedreptatea tractată cu fiul meu, care abia împlinisă 21 de ani a vârstei sale și săvîrșisă școalele filosofice și cursul clerical, pre care il socoteam razăm bătrînețelor mele și mîngăiere [pentru] maică sa, care zace acum de 18 ani, fără de a fi în stare a-și chivernisi casa sa, m-am bolnăvit și m-am făcut nehartic deregătoriri mele și acum gem necăjit ne mai avînd alt fecior, a căruia bună nădejde să mă mîngie, numai niște fete cărora încă le lipsește ajutorul meu.

Eu, Prea Sfințite Domnule Episcoape, neavînd alt fecior, am socotit să-l cresc așa cît să poată ajunge la o stare în care să-mi fie spre mîngăiere, precum l-am și crescut, cît scăpînd de tirănia revoluțiunii puteam avea nădejde de mîngăiere, dacă mi l-au răpit din brațele părintești și așa am rămas într-o stare cu totul mizeră, că pînă ce l-am purtat pre dînsul la școli, fiindcă am fost și sint sărac, mi-am căutat de am luat bani împrumut cu nădejde că crescînd, el îi va plăti, dară m-am înșelat că au rămas să le plătesc toate eu, și de unde, căci nici atîta venit n-am cît celelalte lipse ce să poftesc spre chivernisirea casei nu le poti împlini.

* Cu creionul A. Șaguna a notat: „nu se poate face destul”

Așa îndrăznesc la mila Prea Sfinției Tale, cu toată umilitatea viu a Te ruga ca pre un prea bun și milostiv Părinte al nostru: milostivește-te a mijloci de la Înaltul Gubern să pot căpăta ceva ajutor, sau din bunul acelora carii fără dreptate au judecat pre fiul meu spre spinzurătoare, sau dacă de acolo nu-i cu puțință, de la Înalta Casă Împărătească pentru care s-au jertfit. Așteptînd milostiva mîngăiere am rămas

Al Prea Sfinției Tale foarte umilir serv

Iacob Tecșa

Preot gr. oriental în Nazna

Nazna, cerc(ul) M(ureș) Vașarhei, 6 iulie 1852.

Arh.Bibl.Mitr.ort., Sibiu, *Fond Șaguna, nr. 796.*

*
* *
*

9

(Hotărîrea lui A. Șaguna)

Pr. prot(opop) Parteniu Trombitaș, 4 sept(embrie) [1] 1852.

Deci te însărcinez pre Prea Cinstia Ta a descoperi zisului paroh; că deși eu simt și crez durerea și tristețea inimei lui și așa mi-ar fi și mie spre mîngăiere cînd i-aș putea împlini cererea lui, totuși eu aceasta nu o poci face pentru că nu-mi cură calea, și tocma cînd aș și face vreun pas în privința aceasta știu că ar fi în zadar. Prilejul cel mai bun ar fi fost cînd au călătorit Majestatea Sa pre acolo a se arăta numitul preot cu o asemenea cerere, care dacă va fi făcut, crez. că se va și folosi.

Arh.Bibl.Mitr.Ort., Sibiu, *Fond Șaguna, nr. 797.*

EIN MUREȘER MÄRTYRER, VASILE POP

(Zusammenfassung)

Der Aufsatz umfasst das Leben und die Tätigkeit des jungen Revolutionärs Vasile Pop, welcher in 1848 unter tragischer Umständen sein Leben beendete. Nach einigen biographischen Angaben, berichtet man dass auch dieser junger Intelligenzler zusammen mit anderen Jungen in dem Wirbel der Revolution von 1848 ergriffen wurde. Er nahm aktiven Teil an die rumänischen nationalen Versammlungen von Blaj, wo wichtige Beschlüsse genommen wurden, besonders gegen die Vereinigung Siebenbürgens mit Ungarn, welche der ungarische Adel und Bourgeoisie einseitig beschlossen haben, obwohl in diesem Fürstentum die Rumänen die absolute Mehrheit bildeten. Die Rumänen waren dagegen auch angesichts der Rekrutierung der rumänischen Bevölkerung in die ungarischen Militäreinheiten in ihren Kampf gegen Österreich von welchen Ungarn sich trennen wollte. Aus dieser Ursache nahmen die lokalen

Behörden drastische Massnahmen gegen die Rumänen, welche aber das Resultat nach sich zog, dass sie sich auch organisierten und sich aufrüsteten, um der Angriffe der ungarischen nationalen Gardien sich entgegenstellen zu können. Die Anführer der rumänischen Gardien wurden streng verfolgt und mit dem Tod durch Anhängen bedroht.

Vasile Pop wurde als *tribunus plebis* über 10 Dörfer von der Nähe seines Geburtsortes ernannt, welchen Auftrag er mit grossen Eifer und Hingebung erfüllte. Am 10. Oktober 1848 als er einmal nach Hause kam, wurde von den ungarischen Gardisten gefangen und nach Tîrgu Mureș geschleppt wo er zwei Tage darauf obwohl er unschuldig war aufgehängt wurde. Die Tîrgu Mureșer Stuhlbehörden fühlend dass sie eine Ungerechtigkeit begangen haben, fürchteten sich von der Rache der umgebenen rumänischen Dörfer und nebst der Versuche ihre Tat mit dem Gesetz zu motivieren, nahmen sie eine Serie Wehrmassnahmen, welche in den beigelegten unveröffentlichten Akten zu sehen sind.

Es verdient die humane und richtige Haltung des Tîrgu Mureșer Schlosskommandanten, Oberst August von Auersfels erwähnt zu werden, welcher sich gegen die Todesverurteilung des Vasile Pop erklärte und in diesen Zweck eine Delegation von zwei Offiziere an den Stuhl Mureș schickte, aber die Intervention wurde nicht in Berücksichtigung genommen und der unschuldige Verurteilte wurde hingerichtet.

MIȘCAREA PETIȚIONARĂ DIN ȚINUTUL NĂSĂUDULUI ÎN PERIOADA 1851—1861

IOAN POP

După desființarea regimentului II românesc de graniță, în anul 1851, populația grănicerească din cele 44 de comune ce formaseră pînă atunci districtul militar năsăudean s-a străduit, în condițiile vitrege care au urmat, să găsească modalitățile adecvate pentru a-și apăra autonomia, averile și bunurile cîștigate prin mari sacrificii în decursul existenței graniței militare, precum și vechile ei drepturi și libertăți. În fruntea acestei mișcări, care a avut un caracter petiționar, se aflau intelectuali de seamă ca: Moise Panga, directorul Școlii normale din Năsăud, Vasile Nașcu, învățător la aceeași școală, locotenentul Petru Tanco, vicarul Macedon Pop din Năsăud și alții. Aceștia vor organiza și conduce toate acțiunile în vederea realizării năzuințelor legitime ale foștilor grăniceri. Între astfel de acțiuni, un loc de seamă ocupă adunarea reprezentanților celor 44 comune grănicerești, care a avut loc la Năsăud în data de 13 martie 1851. Încă în perioada anterioară adunării, intelectualii mai de seamă, ca cei menționați mai sus, au desfășurat o intensă activitate în rîndul foștilor grăniceri, pentru a-i convinge de necesitatea folosirii averilor și fondurilor de care dispuneau în scopuri școlare. Astfel, în cadrul adunării de la Năsăud, din 13 martie 1851, reprezentanții tuturor comunelor grănicerești au aprobat și semnat o declarație, în care își exprimau hotărîrea de a menține munții în folosință, așa cum au fost împărțiți pînă la data respectivă și cum i-au folosit și în timpul existenței regimentului. În privința munților neîmpărțiți și dați în arendă ca: „Poiana Rotundă“, „Crăciunelul“ și „Dosul Stînișoarei“, veniturile rezultate din arenze s-a hotărît să intre în fondul școlar general al comunelor. Tot în declarația respectivă se prevedea, ca fondurile școlare comunale să rămînă și pe mai departe destinate scopului pentru care au fost create. În ceea ce privește fondul de montură, care la data desființării regimentului se ridica la suma de 28.435 fl. 38 2/8 cr.m.c., declarația prevedea ca el să nu se împartă între comune, ci să rămînă avere integrală indivizibilă a comunelor, venitul lui fiind destinat pentru acordarea de burse (stipendii) descendenților foștilor grăniceri, care vor studia la institute mai înalte¹. De aici apoi denumirea lui de fond de stipendii. În aceeași adunare a fost ales primul comitet al fondurilor grănicerești, cu sediul la Năsăud, din care făceau parte: vicarul Macedon Pop, învățătorul superior Moise Panga, învățătorul

¹ Florian Porcius, *Istoria districtului năsăudean*, (publicată de Virgil Șotropa), în *AS*, nr. 9, Năsăud, 1928, p. 35.

inferior Vasile Nașcu, furierul Isac Nășcuț, învățătorul național Domide Morar, sergentul Ioan Moldovan, Vasile Crăciun și caporalul Ioan Moroșan². Comitetul avea misiunea de a administra aceste fonduri în conformitate cu destinația care le-a fost dată. Hotărârile luate în cadrul adunării au fost înaintate guvernului spre luare la cunoștință și aprobare, iar împăratului i-a fost adresată o petiție, în care foștii grăniceri își formulează revendicările lor legitime. „Poporul, — se arată în petiție — care în al doilea regiment românesc de graniță, în timp de aproape 90 de ani, ca soldați grăniceri, în și afară de patrie, a servit prea glorioasa casă a Maiestății Tale cu nemișcată credință, și pe care Maiestatea Ta, la propunerea Consiliului ministerial, prin prealalta deciziune din 22 ianuarie te-ai îndurat a-l dispensa de acest obligament, își ia fiasca libertate a subșterne cu cea mai profundă reverință următoarele rugăminți înaintea treptelor sacratului tron al Maiestății Tale, exprimându-și întâi de toate supusa sa mulțumire pentru donarea munților revendicați spre viitoare (viitoare — n.n.) întrebuințare, și totodată durerea sa pentru pierduta onoare militară, îngrijorat fiind de viitoarea sa existență în urma acestei neașteptate și repentine schimbări”³. În continuare foștii grăniceri năsăudeni își expun revendicările lor după cum urmează:

1. Ca ambelor steaguri ale fostului regiment de graniță, transformat acum în regiment de linie nr. 50, să li se dăruiască crucea cu medalia de aur pentru meritele și vitejia de care grănicerii au dat dovadă în luptele pe care le-au purtat împotriva prusacilor, turcilor, francezilor, precum și în timpul revoluției de la 1848—1849;

2. Ca Institutul de educație din Năsăud (Institutul militar, incendiat în timpul revoluției — n.n.) să fie reconstruit și, împreună cu cele patru clase normale, să se susțină pe cheltuiala statului;

3. Părințește să se ordone ca patru tineri, fii ai foștilor grăniceri năsăudeni, cari în clasele normale au dat dovadă de strădanii, de purtare bună și sînt sănătoși, să fie primiți în academiile militare și companiile pentru cadeți;

4. Deși pămîntul locuit de ei, l-au avut și înainte de militarizare în proprietate ereditară nețărnută, la fel ca vecinii lor sași din districtul Bistriței, totuși funcționarii guvernului militar i-au limitat în drepturile lor asupra pămîntului și pădurilor, precum și în cele ale cîrciumăritului și tîrgurilor, așa după cum ei au mai arătat în suplica înaintată împăratului Ferdinand în anul 1848, la care însă pînă atunci n-au primit răspuns favorabil. În consecință, cer ca aceste drepturi pe care le avuseseră mai înainte să li se redea. „Noi, — se arată în petiție — atît în anii primi după militarizare, cît și mai tîrziu, a trebuit în interesul instituțiunii grănicerești, să cedăm cele mai bune și îndemîinate locuri pentru clădirea cvartierelor ofițerești și pentru deschiderea grădinilor lor după șarje convenite, spre cea mai mare scurtare a subzistenței noastre. Afară de aceasta, la clădirea precum și la repararea acestor edificii am dat lucrători și material trebuincios aproape gratuit.

² Nestor Simon, *Vasile Nașcu — Viața și faptele lui* —, Năsăud, 1911, p. 36.

³ Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. I, Sibiu, 1902, p. 697—700.

Răzimați cu încredere fiască în părinteasca grație a Maiestății Tale socotim, cum că în băgarea de seamă a acestor sacrificii aduse de bunăvoie, am avea cel dintâi drept a pretinde acele grădini îndărăt, cum și a căpăta acele edificii, dacă nu ca despăgubire a multor sacrificii și pagube suferite în revoluțiunea trecută pentru tronul Maiestății Tale, cel puțin pe lângă o amăsurată, de o comisiune satorită răsplătire, pe care noi toți în concreto a o împlini ne obligăm;

5. Dreptul cîrcumăritului, negoțului și al tîrgului încă a trebuit să-l sacrificăm în interesul instituțiunei de graniță, fiindcă și noi ca grăniceri ne-am bucurat de multe părintești imunități, pe cari acum, la desființare le pierdem. O dulce speranță ne nutrește că Maiestatea Ta aceste drepturi, iarăși ca înainte de militarizare părintește a ni le reîntoarce cu atît mai tare te vei îndura, cu cît noi prin fidela și îndelungata servire, nu numai de aceasta, asemenea sașilor, ci și de altele mai mari, demni ne-am făcut;

6. Prin multele bătăi, la cari noi de la formarea regimentului am participat, am adus multe sacrificii pe altarele patriei și ale monarhiei, cari nouă în timpul păcii, deși nu de tot, totuși în cea mai mare parte ni s-au desdăunat...⁴ Ca urmare, cer o despăgubire și pentru pagubele suferite în timpul revoluției de la 1848—1849, în proporție cu valoarea acestora sau scutirea de contribuții pe o perioadă oarecare de timp, arătînd situația economică grea în care se aflau.

„Din astă cauză — se arată în petiție — rugăm pe Maiestatea Ta, ca în proporția pagubelor suferite a ne rebonifica sau un proporționat ajutor a ne da, asemenea națiunilor care încă au suferit, sau de cumva asta ar fi cu neputință, contribuția pe cîtva timp, pînă ce lucrurile noastre casnice vor lua o îmbucurătoare față a ne-o ierta, părintește să te înduri”⁵.

În încheierea petiției, foștii grăniceri nășăudeni își exprimă dorința ca în administrație să fie numiți funcționari români, întrucît numai în aceștia au încredere. „Mai în urmă — se menționează în petiție — îndrăznim a ruga pe Maiestatea Ta, că deoarece acum am venit sub administrația civilă, să te înduri Maiestatea Ta a ne pune oficiali din gremiul națiunii noastre, căci noi numai într-aceștia avem încredere. În speranța și în fiască convingere, că Maiestatea Ta atît aceasta a noastră, din sinceră inimă purcătoare rugămintे, cît și cele de către deputații națiunii române cu deosebite ocaziuni Maiestății Tale subșternute le vei lua în părintească considerație și le vei învrednici la timpul său de o favorabilă dezlegare, rămînem cu toată omagiala supunere, ai Maiestății Tale de-a pururea fideli și ascultători sudiți”⁶.

Petiția, purtînd data de 13 martie 1851, este semnată de reprezentanții celor 44 comune, care formaseră pînă atunci districtul regimentului II românesc de graniță. Din ea rezultă situația economică precară a foștilor grăniceri după desființarea instituției militare, nemulțumirea lor față de noile organe ale administrației civile. Acestea le-au încălcat unele drepturi în privința folosirii pămînturilor și pădurilor, precum și dreptul de cîrcumărit și de negoț, luînd

⁴ *Ibidem.*

⁵ *Ibidem.*

⁶ *Ibidem.*

du-li-se veniturile provenite din taxele vamale de la târgurile săptămânale și anuale ce se țineau în unele comune mai mari din cadrul fostului district militar. Pentru remedierea situației lor economice, ei cer despăgubiri pentru pagubele suferite în timpul revoluției sau scutirea de contribuții pe o anumită perioadă de timp, precum și restituirea vechilor drepturi și libertăți, pretinzând numirea de funcționari români în administrație. Dar așa după cum se va vedea din cele ce urmează, aceste revendicări juste nu vor fi luate în considerare. Mai mult chiar, împotriva foștilor grăniceri se vor comite abuzuri și mai mari de către organele administrației civile.

Astfel, la scurt timp după instaurarea administrației civile, care a avut loc la 1 aprilie 1851, au apărut organele fiscolei cu pretenții nejustificate ca:

a) Să li se predea toate acele obiecte și drepturi, care în timpul graniței s-au aflat în administrația militară: fondul de provenite, drepturile regale, fondul de montură, împreună cu izvoarele sale de venituri, toate locuințele ofițerilor și cancelariile cu grădinile și pământurile aparținătoare la acelea, toate moșiile vacante și toate proprietățile care în timpul graniței s-au tratat ca avere erarială militară.

b) Să se separe și predea comunelor numai acele proprietăți și drepturi, care înainte de militarizare au fost comunale, iar toate celelalte, chiar dacă au fost în posesiunea reală a comunelor în timpul graniței militare, să se transpună organelor financiare ca avere erarială (de stat — n.n.).

c) Până la hotărîrea ulterioară, să se transpună administrației financiare, fără deosebire, toți munții, toate pădurile și pășunile comunale, toate fondurile școlare comunale, precum și veniturile din munți și păduri⁷.

Asemenea pretenții erau în contradicție flagrantă cu rescriptul imperial din 22 ianuarie 1851, în care se anunța desființarea graniței militare din Transilvania. Așa după cum s-a arătat, în acel rescript li se recunoșteau foștilor grăniceri munții revendicați, precum și toate celelalte averi și fonduri bănești, pe care le-au posedat în timpul graniței militare. Este deci ușor de imaginat dezamăgirea și indignarea pe care le-au produs în rîndul foștilor grăniceri asemenea pretenții nedrepte și cu totul neașteptate. În loc de răsplată pentru serviciul militar prestat de ei și înaintașii lor timp de aproape 90 de ani, precum și pentru numeroasele jertfe de sînge ce le-au dat pe diferite cîmpuri de luptă, acum se vedeau despoiați pînă și de proprietățile și drepturile pe care le avuseseră în perioada anterioară înființării graniței militare.

Guvernul civil și militar a satisfăcut primele două pretenții ale administrației financiare, iar pe a treia a respins-o. Îngrijorat de starea de spirit încordată și de agitația care s-a produs în rîndul populației grănicerești, guvernul a cerut organelor fiscolei: „Să încete de la niște așa măsuri, care nu sînt la timpul său, ca să nu se neliniștească poporul grănicer român, care a fost totdeauna credincios monarhului și să nu vie la trista convingere cum că în semn de gratificare se alungă acum doară și din casa și grădina sa”⁸. Într-adevăr, în conștiința foștilor grăniceri se strecurase o astfel de convingere,

⁷ Florian Procius, *op. cit.*, p. 36.

⁸ Cf. S. Retegan, *Un memoriu inedit al districtului Năsăud din 1865*, în *FI*, III, Bistrița, 1974, p. 266.

dar oțeliți de condițiile aspre ale vieții de militari, ei nu vor accepta să renunțe la averile și drepturile câștigate prin mari sacrificii, începînd cu îndîrjire lupta pentru redobîndirea lor. Desigur, în situația în care se aflau, fiind acum dezarmați și datorită condițiilor grele din timpul regimului neo-absolutist, cînd starea de asediu și măsurile represive ale autorităților habsburgice erau la ordinea zilei în întreaga Transilvanie, ca și în celelalte țări și provincii ale imperiului, foștii grăniceri nășăudeni nu puteau adopta în acțiunile lor decît calea petiționară. Petițiile vor fi înaintate către pretura din Nășăud, ca organ administrativ local, către comanda districtului militar, care-și avea sediul la Bistrița, către guvern și către Curtea de la Viena.

Lupta comunelor grănicerești va fi foarte grea, deoarece ea trebuia dusă pe cale administrativ-politică cu administrația financiară ale cărei organe numai binele acestui ținut nu-l aveau înaintea ochilor. Fiscul era ajutat și de situația lui politică, în raport cu cea a foștilor grăniceri, deveniți acum cetățeni civili, supuși la contribuții ca și ceilalți provincialiști. În același timp, comunele grănicerești nu puteau ține o legătură mai strînsă între ele, fiind grupate în mai multe cercuri administrative, în fruntea cărora erau numiți funcționari străini, care nu țineau cont de interesele populației din acel ținut.

La 8 decembrie 1851 s-au efectuat ultimele formalități de predare a administrației militare la cea civilă, cu care ocazie pădurile foștilor grăniceri au fost puse sub sechestru. Astfel, cu această ocazie comisarul erarial, Gabriel Blagoevics, a înființat un oficiu silvic cu sediul la Nășăud și cu personal plătit din fondul de provente, sechestrat acum de organele fiscului⁹. Evident, foștii grăniceri au înaintat o petiție organelor administrative locale împotriva acestor măsuri, arătînd că după servicii militare de aproape un veac, acum se văd pedepsiți și degradați ca iobagi fiscusești, cu toate că dreptul de proprietate asupra pămîntului și pădurilor le-a fost asigurat prin mai multe patente ale împărătesei Maria Tereza.

În consecință, punerea pădurilor sub paza personalului plătit o declară drept un atac împotriva proprietății lor, arătînd că, în timpul graniței militare de la 1762 pînă la 1774, primăriile comunale au îngrijit de păduri și fără personal silvic. Numai în 1774, cu învoirea comunelor, comanda regimentului a făcut propunerea de a se numi un personal silvic și așa a urmat, în anul 1782, prima „Instrucțiune de păduri“, care a fost modificată, și în 1840 a urmat alta, dar niciodată prin aceste măsuri nu a fost atins dreptul de proprietate¹⁰. În petiție se arată de asemenea faptul că, pentru sporirea fondului de provente, grănicerii au fost nevoiți, încă din primii ani de la înființarea regimentului, să taie iarna lemne de plute din propriile lor păduri, iar vara să le transporte pe Someș spre Ungaria, în care timp bătrînii, copiii și femeile isprăveau lucrările economiei. O astfel de situație a durat din anul 1765 pînă în 1776, timp în care mulți capi de familie s-au nefericit, parte în păduri, parte cu plutăritul, în fondul de provente intrînd un venit de 455.893 fl. Dar, întrucît comandanții de regiment și referenții în problemele economice au fost de obicei slovaci sau croați, aceștia au introdus aici normative similare cu cele

⁹ Nestor Șimon, *op. cit.*, p. 54.

¹⁰ *Ibidem*.

existente în granițele de unde au venit, fără a avea în vedere, că în ținutul Năsăudului erau cu totul alte raporturi în privința dreptului de proprietate. În acest fel, se arată în petiție, a apărut și aici expresia de „păduri erariale” (Aerarial Waldungen)¹¹.

La afirmația autorităților locale, că înființarea oficiului silvic ar fi fost necesară, deoarece în anii anteriori s-ar fi comis prevaricațiuni în păduri, petiționarii arată că în tot timpul revoluției grănicerii fiind plecați cu batalioanele regimentului în afara districtului, bătrînii, femeile și copiii și-au procurat lemne de foc cum au putut din pădurile mai apropiate. Asemenea fapte nu au constituit însă prevaricațiuni care să reclame necesitatea înființării unui oficiu silvic cu un personal atît de numeros, plătit din fondul de provente, sechestrat acum de erariu. În fine, ei arată că nu obiectează împotriva administrării pădurilor ca în timpul graniței militare, ci numai împotriva angajării unui personal silvic atît de numeros și a ideii că pădurile de pe teritoriul fostului district militar năsăudean ar fi bunuri fiscale. În consecință, ei își susțin dreptul și modul de folosire a pădurilor ca și pînă atunci.

Aceasta este, în esență, petiția înaintată de reprezentanții comunelor grănicerești preturii din Năsăud la 20 decembrie 1851. Ea a fost redactată de învățătorul Vasile Nașcu, considerat pe bună dreptate, arhiva vie a grănicerilor năsăudeni, precum și de ceilalți membrii ai comitetului fondurilor grănicerești din Năsăud, care a fost ales, așa după cum s-a arătat, la adunarea din 13 martie 1851.

Prin adresa din 16 ianuarie 1852, pretura din Năsăud informează comanda districtului militar din Reteag despre predarea pădurilor, iar aceasta va raporta situația guvernului de la Sibiu. Acesta, prin ordonanța din 5 februarie 1852, a dispus ca, deocamdată, toate pădurile de pe teritoriul fostului regiment de graniță să fie puse sub scutul și, supravegherea comisarului silvic din Năsăud, Gabriel Blagoevics, iar acesta, prin personalul angajat, să împiedice prevaricațiunile și devastările de păduri¹². Sub asemenea pretexte, pădurile din fostul district militar năsăudean au fost puse sub sechestrul, foștii grăniceri fiind amenințați a fi despoiați de aceste averi, care constituiau izvoare însemnate de venituri pentru existența lor. Lupta pentru redobîndirea acestor averi, ca și a fondurilor de provente și montură, precum și a altor bunuri răpite era o chestiune de viață pentru populația din acest ținut.

Întrucît în lucrarea de față au fost menționați așa-numiții munți revendicați, fondul de provente și fondul de montură, considerăm necesar să aducem unele lămuriri referitoare la acești munți și la fondurile respective.

În anul 1769, Austria, profitînd de faptul că Turcia se afla în război cu Rusia, a impus acesteia, ca și celor două Principate, o rectificare de frontieră de-a lungul Carpaților, mutînd mai înainte vulturii imperiali și anexînd astfel 54 de munți, care vor fi numiți „munți revendicați”. Acești munți au fost dați, în cea mai mare parte, în folosința regimentelor de graniță. Dar asupra lor formulau pretenții și unele familii nobiliare ca, de

¹¹ *Ibidem*, p. 55.

¹² *Ibidem*, p. 58.

pildă, cele ale conților Kemény și Bethlen, care pretindeau o parte din munții atribuiți grănicerilor năsăudeni. Anexarea celor 54 de munți constituie o dovadă în plus a politicii expansioniste, pe care o promova Imperiul habsburgic. Acesta va cotoși, în anul 1775, și patru județe din nordul Moldovei, teritoriu căruia i s-a dat denumirea de Bucovina, pentru a masca raptul comis. Într-un document al vremii se menționează faptul că românii din cele două Principate nu recunoșteau noua frontieră, doborînd peste tot vulturii imperiali¹³.

În ceea ce privește fondul de provenite, acesta a fost instituit încă în primii ani după înființarea regimentului II românesc de graniță, în anul 1762, fiind administrat de o comisie economică, prezidată de comandantul regimentului. În acest fond intrau:

1. veniturile din „drepturile regale” (crîsmărit, morărit);
2. venitul din transportul de lemne și sare pe Someș, de la Ocna Dejului pînă la Szolnok în Ungaria;
3. banii rezultați din vînzarea unor mori și a altor obiecte mai mici;
4. sumele de bani rezultate din taxele școlare benevole, plătite de grăniceri în anii 1765—1835;
5. taxele impuse „jelerilor” (negrănicerilor — n.n.) pentru folosirea pădurilor și pășunilor din districtul regimentului, precum și alte venituri din arenzii.

Cu timpul însă, comanda regimentului a ajuns să dispună tot mai mult de acest fond, încît el a fost considerat drept „erar militar” și nu obștesc.

În anul 1830 va fi înființat așa-numitul „fond de montură”, din care se acopereau cheltuielile pentru procurarea uniformelor, pe care, pînă atunci, grănicerii erau obligați a și le confecționa pe cont propriu. Acest fond se alcătua din:

1. o treime din veniturile caselor comunale;
2. veniturile realizate din arendarea muntelui „Dosul Stînișoarei” și a „terenului montan” de la Rodna;
3. cota în numerar plătită de fisc în locul încălțămintelor pe care grănicerii erau obligați să și le confecționeze;
4. sumele provenite din banii plătiți de ofițeri pentru lemnele care le erau furnizate și transportate de grăniceri din pădurile lor;
5. cota în numerar, plătită grănicerilor pentru uzarea uniformei în campanii și slujbe în afara districtului regimentului¹⁴.

Înființarea acestui fond, deși cu întîrziere, a scutit pe grăniceri de cheltuielile necesare pentru procurarea uniformei.

Așa după cum s-a arătat, atît munții revendicați, cît și aceste fonduri bănești, ca și alte averi și bunuri ale foștilor grăniceri, au fost confiscate de organele fiscalului, la scurt timp după desființarea regimentului și instaurarea administrației civile, fiind declarate drept „proprietăți erariare” (de stat).

¹³ Arh.St. București, Colecția microfilme din Austria, inv. nr. 1192, rola 59, c(cadru) 284—308.

¹⁴ Virgil Șotropa, *Regimentul grăniceresc năsăudean*, în *AS*, nr. 2, Năsăud, 1925, p. 7—8

În excesul lor de zel, organele fiscoale nu mai cunoșteau limite în acțiunile nefaste de spoliere a foștilor grăniceri de averile și bunurile lor. Mai mult chiar, funcționarii străini îi tratau cu brutalitate pe locuitori, prezentându-i în rapoartele lor ca fiind periculoși pentru regimul neabsolutist din acel timp. „Funcționarii mari și mici de toate liftele —, arată pe bună dreptate Virgil Șotropa — aduși din colțurile cele mai îndepărtate ale monarhiei, neînțelegând sufletul și aspirațiile poporului nostru, în rapoartele lor, adresate guvernului și Curții de la Viena, îi înfațișau și denunțau pe românii ca pe cei mai nesupuși și periculoși oameni”¹⁵.

Față de asemenea stări de fapt, laudele aduse foștilor grăniceri năsăudeni de autoritățile habsburgice superioare, inclusiv de împărat, pentru credința și vitejia de care au dat dovadă în timpul existenței regimentului, nu puteau avea darul de a potoli spiritele și a aduce liniștea în acel ținut. Astfel, ordinul împăratului Francisc Iosif I din 27 august 1851, prin care steagul batalionului I al fostului regiment năsăudean de graniță a fost decorat cu medalia de aur, avînd pe ea imprimat chipul său, pentru statornicia față de jurămîntul depus și faptele sale de arme din timpul revoluției de la 1848—1849¹⁶, nu mai putea folosi la nimic populației grănicerești.

Lupta foștilor grăniceri pentru redobîndirea averilor și a altor bunuri confiscate de organele fiscoale va fi condusă de comitetul fondurilor grănicerești, care în ședința din 2 august 1851 și-a completat numărul membrilor la 12¹⁷, adică cite un reprezentant din fiecare circumscripție de companie. Așa după cum se știe, regimentul avusese 12 companii, formate din cite două pînă la patru sau cinci localități. Sufletul acestui comitet era învățătorul Vasile Nașcu, ajutat de: vicarii Macedon Pop și apoi Grigore Moisi; locotenentul pensionar Petru Tanco; Moise Panga, directorul Școlii superioare (normale) din Năsăud și de alți intelectuali de pe acele meleaguri, legați și atașați de populația din acel ținut, pentru a cărei interese nu vor părăsi nici un efort. Comitetul nu putea însă traduce în viață hotărîrea adunării reprezentanților comunelor grănicerești din 13 martie 1851, cu privire la acordarea de stipendii (burse) din veniturile fondului de montură fiilor de grăniceri, care studiau la institute mai înalte. Aceasta, din cauză că fondul respectiv, ca și cel de provente și alte proprietăți și bunuri ale foștilor grăniceri fuseseră confiscate și puse sub sechestru de organele administrației financiare. Astfel, comitetul administra fonduri de care în realitate nu dispunea, neputînd acorda ajutoarele menționate fiilor de grăniceri. Un exemplu în acest sens îl constituie cazul studenților. Ioachim Mureșian și Ioan Florian, care urmau în acei ani Academia de drept din Sibiu, în speranța că vor primi stipendii din fondurile grănicerești. Dar, așa după cum rezultă din documentele vremii, organele administrației de stat creau tot felul de greutăți comitetului în acordarea unor astfel de ajutoare. „Ce blăstămăție și

¹⁵ Idem, *După revoluția din 1848*, în AS, nr. 7, Năsăud, 1928, p. 3.

¹⁶ Teodor V. Păcățian, *op. cit.*, p. 705.

¹⁷ Nestor Șimon, *op. cit.*, p. 61.

malicie din partea inamicilor națiunii române! Dintr-al nost să nu poată învăța nimeni”¹⁸, scria indignat Vasile Nașcu în acel timp.

În asemenea situație avu loc, la 3 decembrie 1852, a doua adunare a reprezentanților celor 44 comune grănicerești. În urma dezbaterilor, s-a redactat o plenipotență, semnată de 145 de persoane, prin care, în numele lor și al întregului ținut, îl desemnau și împuterniceau pe învățătorul Vasile Nașcu, ca în colaborare cu ceilalți membrii ai comitetului, să facă demersurile corespunzătoare la forurile administrative și politice competente pentru redobândirea averilor și fondurilor grănicerești sechestrate¹⁹. Pretura din Năsăud și comanda districtului militar din Reteag cu sediul la Bistrița, nu se arătau însă dispuse să sprijine doleanțele juste ale populației grănicerești.

În această situație, comitetul fondurilor grănicerești înaintă, la 27 octombrie 1853, o petiție către guvern, însoțită de documente mai vechi și mai noi, prin care se dovedeau drepturile foștilor grăniceri asupra averilor și fondurilor confiscate de organele administrației financiare. În petiție sînt menționate numeroasele cereri ale comitetului adresate în acest sens preturii din Năsăud și comandai districtului militar de la Bistrița, fără a primi nici o rezoluție corespunzătoare. Referitor la fondul de montură, în petiție se menționează faptul că banii stau fără nici un folos la oficiul de dare din Bistrița, din care cauză acest fond are o pagubă de aproape 2000 de florini, interesele (dobînzile) după hîrțile de stat nefiind ridicate din 1848, așa încît comitetul figurează numai cu numele. În petiție se arată apoi, că pînă la data respectivă nu s-a dat nici un stipendiu tinerilor din cele 44 comune foste grănicere, fapt care a determinat pe mulți dintre tinerii aflați la studii să se retragă, neavînd posibilități materiale pentru a se susține la institutele mai înalte și „de prezent învîrtesc sapa, securea, coasa etc., iar foștii grăniceri se plîng că tinerii poporațiunii din această graniță, care a rămas credincioasă Înaltei Case domnitoare în toate pericolele, nu se bucură de favorul de a se putea cultiva la institute mai înalte pe spesele propriului lor fond, deși e clar ca lumina soarelui, că acest fond e o proprietate indiscutabilă, cîștigat cu multe sudori ale foștilor grăniceri români”²⁰. În încheierea petiției se cere rezolvarea acestei probleme, iar fondul de montură să fie predat comitetului, spre a-l întrebuința în conformitate cu destinația ce i s-a dat din partea foștilor grăniceri.

Rezoluția guvernului la această petiție a întîrziat mult, ea nefiind în concordanță cu cererile juste ale comitetului, care reprezenta interesele populației grănicerești din acel ținut. În această situație, foștii grăniceri se vor adresa cu petiții către Curtea de la Viena, de la care mai sperau să primească o rezoluție favorabilă. În documentele din acel timp se află numeroase asemenea petiții înaintate fie de cîte 3—4 comune, situate într-o regiune sau alta a ținutului respectiv, fie colectiv.

¹⁸ *Ibidem*, p. 79.

¹⁹ *Ibidem*, p. 62—63.

²⁰ *Ibidem*, p. 67.

O astfel de petiție au înaintat, la 31 iulie 1852, reprezentanții celor opt comune grănicerești de pe Valea Bîrgăului. În petiție se arată că la înființarea regimentului, împărăteasa Maria Tereza, prin patenta din 12 noiembrie 1766, ca și prin alte patente, a dat populației grănicerești terenul pe care aceasta l-a avut la data respectivă, precum și pădurile ce se aflau pe el, ca proprietate deplină spre folosirea liberă și veșnică. Însă prevederile acestei patente au fost interpretate de autoritățile din acel timp în mod contrar și anume:

a) toate veniturile comunelor din mori, joagăre, dreptul de cârciumărit, arendarea munților și pășunilor și alte venituri au fost preluate, cu aprobarea comunelor, pentru fondul de provente și fondul de montură, la care s-au adăugat mai târziu și veniturile munților revendicați;

b) pe terenurile comunale au fost construite așa-numitele cvartiruri (locuințe ofițerești — n.n.), prin contribuția foștilor grăniceri, care au dat, în mod gratuit, materialul lemnos necesar din pădurile lor și l-au transportat, participînd la muncile de construcție fără plată.

„Maiestatea Voastră — se arată în petiție — a binevoit prin rescriptul din 22 ianuarie 1851 ca să se desființeze ambele regimente românești de graniță, care întotdeauna au rămas credincioase dinastiei și ca recunoștință a loialității lor și a sacrificiilor pe care le-au făcut în timpul revoluției și a meritelor ce și le-au cîștigat, Maiestatea Voastră și-a exprimat prea înalta satisfacție, aprobînd folosirea nelimitată în continuare a munților revendicați și ați lăsat în proprietatea lor și fondul de montură”²¹.

În petiție se arată apoi faptul, că în ciuda acestor hotărîri preaînlate, după instaurarea administrației civile, locuitorilor de pe Valea Bîrgăului li s-au luat munții revendicați, fondurile de montură și de provente, precum și alte bunuri, fiind supuși acum la dări și alte poveri obștești, la fel ca ceilalți locuitori ai țării, fără a se ține cont că mulți din capii de familie și fiii lor au fost nevoiți să se refugieze în timpul revoluției, lăsîndu-și gospodăriile, pe care la întoarcere le-au găsit prădate. În același timp, din cauza lipsei brațelor de muncă, economia cîmpului a suferit mult. În petiție se menționează de asemenea faptul că veniturile din care s-au format fondul de provente și fondul de montură n-au fost administrate de erariu nici înainte de militarizare și nici în timpul acesteia, ci numai cu aprobarea comunelor au fost destinate aceste venituri pentru fondurile respective.

Referitor la păduri, în petiție se arată că acestea au fost pînă atunci singurul izvor de venit al locuitorilor, dar după trecerea la administrația civilă funcționarii fiscului le-au sechestrat, declarîndu-le proprietate erarială, fără a se ține cont că pămîntul satelor din Valea Bîrgăului este puțin productiv, neputînd asigura mijloacele de existență ale populației.

În privința fondului de montură, care a fost destinat pentru scopuri școlare, se arată că pînă la data respectivă foștii grăniceri nu s-au putut folosi de el, din cauza greutăților și piedicilor create de organele administrației civile. În același timp, salariile învățătorilor de la școlile triviale, care pînă la data desființării regimentului au fost plătite din fondul de provente,

¹² Arh.St. Cluj-Napoca, fond Directoratul fiscal, dos. 197, f. 5.

apoi cheltuielile de reparații și alte cheltuieli pentru susținerea acestor școli au fost sistate de Ministerul de finanțe, fiind considerate ca venituri ale statului, deși existența fondului respectiv (de provente — n.n.) se datorează numai contribuțiilor încasate de la fostele comune grănicerești²². În încheierea petiției se cere ca:

1. toate comunele să aibă un venit comunal și să posede unele terenuri obștești, de pildă, terenurile pe care au fost construite locuințele ofițerilor, ale comandei regimentului, precum și ale companiilor, a căror cheltuieli de construcție s-au acoperit din fondul de provente. Astfel, toate aceste construcții să se dea comunelor pentru a fi înființate în ele sau pe terenurile lor, școli, întrucât locuitorii nu au alte venituri pentru a-și construi asemenea clădiri;

2. să se ordone de către împărat, ca fosta populație grănicerească română care acuma a fost silită să poarte toate sarcinile, să se bucure de avantajele pe care le-a avut în timpul existenței regimentului și, la fel ca națiunea săsescă, să primească un ajutor substanțial pentru a-și reconstrui locuințele distruse în timpul revoluției;

3. fiind terenul puțin productiv, iar comerțul cu lemne singurul izvor de câștig, să li se lase pădurile ce li s-au dat prin patentă împărătesei Maria Tereza, întrucât fără acestea populația n-ar putea să-și asigure existența²³.

Petiția este semnată de cîte doi bătrîni din fiecare comună și de judele (primarul) satului, menționîndu-se faptul că ea a fost scrisă, în numele populației din cele opt comune, de plutonierul Ion Greabu, aflat în concediu, care făcea serviciul militar în Regimentul de linie nr. 50 Thurn și Taxis, cu sediul la Alba-Iulia. Asemenea petiții au înaintat și alte comune foste grănicerești, avînd conținut oarecum asemănător.

Astfel, în același an, 1852, locuitorii celor nouă comune de pe Valea Sîiului și Valea Mureșului înaintează și ei o petiție, de data aceasta către guvern, în care-și exprimă nemulțumirea față de intenția Inspectoratului silvic din Năsăud de a angaja un personal numeros, plătit din fondul de provente, pentru supravegherea pădurilor. „Personalul proiectat — se arată în petiție — va fi prea scump și va atrage după el taxe mari asupra lemnurilor care pentru noi grănicerii săraci nu vor putea fi încasate decît prin presiune. Pădurile noastre comunale și așa atît de puține, noi le putem conserva și păzi prin personal de păduri ales din mijlocul nostru care să facă acest serviciu numai în schimbul scutirii de prestații comunale, așa cum era în timpul administrației militare și care pe baza ordinelor Consiliului de război s-a dovedit a fi eficace”²⁴.

În petiție se menționează apoi faptul că, pădurile munților revendicată sînt proprietatea lor indiscutabilă pe baza donației făcute de împărăteasa Maria Tereza, de fiul acesteia, împăratul Iosif al II-lea și de fratele său Francisc I. „Prin urmare — se menționează în petiție — asupra pădurilor

²² *Ibidem*, f. 6.

²³ *Ibidem*, f. 7.

²⁴ Arh.St. Bistrița-Năsăud, fond Regimentul II românesc de graniță, pach. 13, dos. 1, f. 1.

noastre, fără învoirea noastră legală, nimeni nu poate să dea dispoziții²⁵. În sprijinul cauzei lor, petiționarii arată că angajarea personalului silvic proiectat, pe cheltuiala lor, este împotriva hotărârii preînalte din 15 ianuarie 1808 și a ordinului Consiliului de război din 26 septembrie 1824. O astfel de măsură ar fi de asemenea în contradicție cu Regulamentul silvic din anul 1839 și cu înaltul rescript imperial din 30 iunie 1842. În consecință, semnarii petiției declară că, ei nu pot să recunoască și să accepte o instrucțiune publică, care nu este în concordanță cu privilegiile, prerogativele și libertățile lor. „Înaltele autorități militare cezaro-regesti — se arată în petiție — totdeauna au voit și au promovat binele nostru, de aceea, declarăm în numele satelor că noi nu avem să recunoaștem inspectarea pădurilor noastre de către un personal plătit care nu este ales de noi, întrucât din fondul de susținere trebuie să se ajute mai bine școlile, pentru a avea o situație înfloritoare și din el să se susțină fiii de grăniceri la universități, academii și gimnazii străine, dar nu să plătim un personal silvic de care nici nu avem nevoie²⁶. În continuare, petiționarii arată că ei, în numele satelor pe care le reprezintă, protestează împotriva angajării unui astfel de personal și refuză să contribuie la plata lui, mai ales că Maiestatea Sa împăratul nu are nici o cunoștință despre o astfel de măsură, iar fără știința sa și fără încuviințarea lor nu pot fi îngreunați cu nici un fel de cheltuială și mai ales cu cheltuieli de prisos. În sprijinul cauzei lor, petiționarii menționează faptul că comunele au suferit mult în timpul revoluției, multe familii rămânând fără animale de tracțiune, iar 195 de oameni au fost împușcați. „Cu banii pentru plata personalului silvic proiectat — arată semnarii petiției — am putea fi mult ajutorați pentru ca satele noastre să nu fie apăsate cu cheltuieli nefolositoare²⁷. În consecință, petiționarii cer înaltului guvern civil și militar ca această dispoziție să fie anulată.

Așa după cum rezultă din cele arătate mai sus, asemenea petiții constituie documente prețioase din care reiese starea de spirit a foștilor grăniceri în perioada care a urmat după desființarea regimentului, precum și situația economică grea din acel ținut. Deși împrejurările de atunci nu le-a permis foștilor grăniceri să treacă la acțiuni violente pentru a-și apăra averile și drepturile lor, totuși îndrăzneala și hotărârea cu care-și exprimă și susțin doleanțele în numeroasele petiții înaintate forurilor administrative și politice, inclusiv guvernului și Curții de la Viena, au dat de gândit cercurilor conducătoare habsburgice.

În sprijinul doleanțelor lor juste, foștii grăniceri nășaudeni aduc argumente temeinice prin care-și dovedesc dreptul de proprietate asupra munților revendicați, pădurilor, fondurilor bănești, a clădirilor construite de înaintașii lor în timpul existenței graniței militare și a terenurilor pe care se aflau acestea. Este de remarcat logica și stilul atractiv în care sînt scrise aceste petiții, precum și demnitatea și dragostea de libertate ce se degajă din ele. Se adevărește astfel caracterizarea pe care urmașii foștilor grăniceri au dat-o acestora.

²⁵ *Ibidem*, f. 2.

²⁶ *Ibidem*, f. 4.

²⁷ *Ibidem*, f. 6.

„Acești grăniceri —, arată un descendent al lor — populație românească omogenă, curată, sever crescută și disciplinată militarăște, au devenit un neam de oameni iubind mai presus de toate spiritul de independență personală și libertate națională, nelăsându-se intimidati, sau neîndreptățiți, oameni conștienți de drepturile lor străvechi și datorințele lor, făcându-se oameni de ordine și hotărâți, păstrându-și cu sfințenie limba, legea, obiceiurile și portul. Așa erau vechii grăniceri”²⁸.

Frământările și lupta petiționară a foștilor grăniceri, precum și situația social-economică din acel ținut în perioada care a urmat după desființarea graniței militare sînt oglindite și în paginile „Gazetei Transilvaniei”, ca și a altor publicații românești. Astfel, în nr. 99 din 12 decembrie 1853 al „Gazetei Transilvaniei” se arată că, foștii grăniceri așteaptă o dezlegare în privința fondurilor lor, luate de fisc. „Poporul nostru de aici — se relatează în aceeași publicație — ocupat mai vîrtos cu lucrul cîmpului și cu creșterea vitelor, nu prea are alte venituri. Locurile ținutului sînt sterile și deci productivitatea agricolă slabă... Apoi, de cînd s-au oprit pădurile, poporul socotește că i s-a luat totul...”²⁹. În continuare, se relevă importanța economică pe care o aveau munții și pădurile pentru populația din acel ținut, de unde rezultă strădania și lupta foștilor grăniceri pentru a-și redobîndi aceste proprietăți. „Ce e drept, că neajunsele dealuri, munții cei mai depărtați folosiră grănicerilor spre a-și lăzuî ceva loc pentru fînațe, ca să aibă cu ce-și ierna vreo cîteva oi și capre cu care să-și îndulcească casa și familia; fiindcă moșile de a familie s-au împărțit acum între trei și patru familii”³⁰, se relatează în publicația menționată.

Articolul se încheie cu aprecierea conform căreia: „Comunitățile au numai a saluta de bucurie, văzînd acum în mijlocul lor orînduită o comisiune din partea guvernului cezaro-regesc cu scop de a desclini odată obiectele erariale de cele comunale și aceasta e desigur o împrejurare care merită toată atențiunea noastră”³¹. Într-adevăr, în anul 1853 guvernul a instituit o comisie, cu sediul la Bistrița, care s-a deplasat în comunele de pe teritoriul foștilui regiment năsăudean de graniță, pentru a proceda la separarea proprietăților și bunurilor erariale de cele comunale. Această comisie nu s-a dovedit însă a fi „imparțială” cum se pretindea. Este suficient să menționăm faptul că din comisie nu făcea parte nici un reprezentant al foștelor comune grănicerești, pentru a ne da seama că ea nu putea fi în nici un caz imparțială.

Comisia delegată de guvern a pus trei întrebări spre dezlegare:

- 1) Ce drepturi au avut locuitorii din Valea Rodnei pînă în anul 1475, cînd această vale s-a alăturat la districtul Bistriței și apoi după aceea?
- 2) Avut-au înaintea înființării așezămîntului de graniță pămînturi, păduri, munți și pășuni comunale proprii, bucuratu-s-au doară și de alte drepturi și privilegii? Care sînt acelea?

²⁸ Vezi — *Comemorări grănicerești în Năsăud*, în AS, nr. 23, Năsăud, 1938, p. 486.

²⁹ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 99 din 12 decembrie 1853, p. 1—2.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

3) Ce fel de schimbări s-au întâmplat sub graniță în privința pământului, pădurilor și a altor drepturi și dacă s-au întâmplat, care sînt pretențiile și cererile lor?

La aceste întrebări, locuitorii comunelor din Valea Rodnei au răspuns, prin delegații lor, intelectualii locali, în frunte cu Vasile Nașcu, într-un memoriu bine documentat. Astfel, în cadrul acestui memoriu se arată că locuitorii din Valea Rodnei și înainte de 1475 au fost oameni liberi, iar după încorporarea cu Bistrița iarăși s-au bucurat de aceleași drepturi și privilegii ca și sașii din Cetatea Bistriței. Aceste drepturi și libertăți, date lor de regele Matia, nu numai că s-au confirmat de succesorii săi, ci ele s-au înmulțit prin donarea dreptului de cîrciumărit, al comerțului și al vămii tîrgului. Locuitorii din Valea Rodnei, ca oameni liberi, au fost totodată și adevărați proprietari ai pămîntului și au avut drept de a cumpăra, vinde, dona și moșteni pămîntul. Tot ținutul din Valea Rodnei a fost împărțit din timpuri imemorabile în teritorii comunale, despărțite prin semne, movile, iar pămîntul din hotarul fiecărei comune a fost împărțit în parcele cu care fiecare, ca adevărat proprietar, putea face ce voia, plătind contribuțiune doar principelui. Teritoriile neîmpărțite din păduri le-au folosit ca pășuni comunale. Toate pădurile mari și mici pe teritoriile lor au fost proprietate indivizibilă a comunelor, din cari s-au tras lemne de foc, de clădiri etc.

În memoriu se menționează de asemenea faptul „că pentru îngrășatul porcilor cu ghindă de stejar și fag locuitorii nu plăteau taxe nimănui, iar pescuitul și vînatul era liber. Au avut dreptul de măcelărit, puteau clădi mori de făină și joagăre de scinduri fără a plăti taxe. Folosirea dreptului de comerț, a vămii tîrgului și a altor provente (venituri) li s-au asigurat prin decretul regelui Ludovic din 1520, iar dreptul de pășunat în teritoriile comunale și în munți l-au avut întotdeauna fără a plăti cuiva vreo taxă. După înființarea regimentului, administrația militară i-a împiedecat mult în exercițiul dreptului de proprietate avut în perioada anterioară militarizării, declarînd pămînturile ca feude, iar pe locuitori uzufructuali”³³.

Pe baza acestor dovezi, foștii grăniceri au cerut să fie repuși în drepturile lor, să fie considerați ca adevărați proprietari asupra terenurilor, pădurilor, munților și asupra altor averi și bunuri ce se află în teritoriul lor. Dar nici de data aceasta revendicările lor juste nu vor fi satisfăcute. Comisia își desfășura activitatea într-un ritm lent, membrii ei fiind influențați de organele administrative locale, ai căror funcționarii străini priveau cu ostilitate asemenea acțiuni, pe care le considerau periculoase pentru liniștea publică. Astfel, pretorul din Năsăud, Alois Kanczucki, împreună cu conducătorul oficiului de impozite, Winogrowski, acționau prin toate mijloacele împotriva foștilor grăniceri, iar pe intelectualii care se aflau în fruntea acțiunilor lor îi considerau drept „agitatori”. Winogrowski s-a exprimat chiar că vicarul Macedon Pop, Moise Panga, directorul Școlii superioare (normale) din Năsăud, învățătorul Vasile Nașcu și locotenentul Grigore Mihailă ar merita să fie spînzurați³⁴.

³² Nestor Șimon, *op. cit.*, p. 68.

³³ *Ibidem*, p. 69.

³⁴ *Ibidem*, p. 120.

În astfel de împrejurări, la inițiativa lui Vasile Nașcu, în înțelegere cu corpul învățătorilor locali și cu alți intelectuali, a avut loc la Năsăud o consfătuire secretă, la care au participat și preoții din cercul Năsăudului. În cadrul acestei consfătuiri s-a hotărât să se înainteze o petiție principelui Carl von Schwarzenberg, guvernatorul civil și militar de la Sibiu, în care să se ceară transferarea preotului Kanczucki, arătând toate ilegalitățile comise de acesta, ca și de Winogrowski și de jandarmi. Petiția poartă data de 6 aprilie 1856, fiind semnată de numeroși preoți, învățători și alți intelectuali, precum și de unii ofițeri pensionari³⁵.

Este de remarcat faptul, că Schwarzenberg s-a deplasat la Năsăud sub pretextul investigațiilor la fața locului, asupra situației din acel ținut. În realitate însă, el a încercat să descopere pe autorii petiției împotriva pretorului Kanczucki. Chestionându-i pe învățători, aceștia răspund că toți au redactat-o împreună, avînd consimțămîntul unanim al locuitorilor din acel ținut. Pînă la urmă însă, văzînd că nu au nici o șansă de scăpare, declară că autorul petiției ar fi fost preotul Vasile Dolha din Bichigiu, care fusese încunoștințat din timp despre aceasta printr-un sol secret. Desigur, autorii petiției au fost intelectuali din Năsăud, în frunte cu Vasile Nașcu, suflul întregii mișcări din acel ținut.

Între timp, pretorul Kanczucki înaintase și el un memoriu la organele superioare în care respinge acuzațiile ce i se aduceau, învinuind, la rîndul său, pe intelectuali și preoții năsăudeni de agitație daco-română. Autoritățile administrative vor recurge la tot felul de mijloace pentru a procura „dovezi” pe baza cărora să-i poată acuza pe intelectuali că ar desfășura o activitate subversivă, periculoasă pentru securitatea statului. În acest scop, inspectorul de școli din Ardeal, Carol Festl, care locuia la Sibiu, se va deplasa de două ori la Năsăud în august și septembrie 1856, sub pretextul inspecției școlilor, adevăratul scop fiind însă adunarea de informații împotriva lui Vasile Nașcu, Moise Panga și a altor intelectuali. Evident, informațiile au fost luate de la funcționarii organelor administrative locale, îndeosebi din partea pretorului Alois Kanczucki.

În urma acestor „inspecții” la școlile din Năsăud, într-o perioadă cînd elevii erau în vacanță, Carol Festl înaintă guvernului, la 17 octombrie 1856, un raport în care prezintă situația din aceste școli, ca și activitatea învățătorilor, în mod cu totul denaturat. „Învățătorii fără supraveghere —, se arată în raport — lăsați în seama lor, abuzează de situația pe care o au, erijîndu-se drept reprezentanți ai poporului român, scurtat — după cum pretind ei — în drepturile sale asupra proprietății naționale (fondul de montură), instigînd împotriva personalului preturei cezaro-regești de acolo în modul cel mai revoltător și încumetîndu-se a insulta pe față și fără rezervă organele publice ale guvernului. Mai ales învățătorul superior (directorul) Moise Panga și învățătorul inferior Vasile Nașcu se zice că s-au ocupat în această direcție de condamnabila meserie de agitare a poporului, deoarece ambii sub pretextul de a petiționa pentru redobîndirea fondului de montură, convocară pe reprezentanții comunali din împrejurimea Năsăudului (și preoții se zice

³⁵ *Ibidem*, p. 121.

că au participat la aceasta) și nu numai că făcură acolo iredentism daco-român, ci urmărire și acțiunile oficiale ale șefului districtual și ale celorlalți funcționari cezaro-regești, revăzură procesele verbale comunale cu reaua intenție de a găsi în ele motive pentru plingeri contra preturii... Sufletul și stimulatorul acestei agitațiuni fără rezervă, îndreptată contra autorităților legale, este învățătorul Vasile Nașcu, de profesiune scriitor, plin de idei daco-române, contra căruia s-ar fi făcut deja în această direcție o cercetare oficială... Lucrurile ajunseră pînă acolo, că oamenii citați în afaceri de procese la judecătoria fură opriți pe stradă pentru a-i întreba cum au hotărît „polonii și galițienii” — așa îi numesc ei pe funcționari³⁶. Afirmatia că Vasile Nașcu ar fi fost de profesiune „scriitor” se referă la faptul că acesta redacta cereri pentru locuitorii din acel ținut în numeroasele chestiuni pe care le aveau cu organele administrative. El a fost dealtfel autorul principal al petițiilor înaintate diferitelor foruri administrative și politice pentru rezolvarea cauzelor foștilor grăniceri.

Am redat pasajul de mai sus din raportul menționat, care ni se pare mai elocvent în privința mașinațiilor pe care autoritățile administrative le puneau la cale împotriva conducătorilor foștilor grăniceri, pentru a-i prezenta în fața guvernului într-o lumină cît mai nefavorabilă. Ca urmare a acestei acțiuni, la 15 noiembrie același an, cei doi învățători, Moise Panga și Vasile Nașcu, au fost îndepărtați de la catedră.

A fost nevoie de noi demersuri la forurile superioare pentru demascarea unor astfel de intrigi și reabilitarea celor doi învățători. În a doua jumătate a anului 1857, cu ocazia vizitei împăratului Francisc Iosif I la Oradea, vicarul Macedon Pop reuși să-l întâlnească pe Schwarzenberg, care-l însoțea pe împărat, și-l informă asupra situației celor doi învățători, arătînd netemeinicia acuzațiilor ce li se aduceau.

Pînă la urmă, pretorul Alois Kanczucki a fost transferat de la pretura din Năsăud, iar apoi destituit din funcția sa. La scurt timp după aceea, în iulie 1857, învățătorii Moise Panga și Vasile Nașcu au fost reabilitați, primul fiind transferat la Școala de la Orlat³⁷. Pleca astfel de la Năsăud unul din cei mai zeloși apărători ai drepturilor populației grănicerești. Activitatea sa susținută pe tărîm didactic și social-politic i-a înscris pe veci numele în istoria aceluia ținut.

Între timp, comisia instituită de guvern pentru reglementarea averilor și bunurilor grănicerești își continua investigațiile, iar la 28 februarie 1858 a dat o rezoluție, care nu putea mulțumi pe foștii grăniceri, întrucît unele din cererile lor erau lăsate în suspensie, așteptîndu-se hotărîri în privința rezolvării lor de la forurile mai înalte, iar la alte cereri, rezoluțiile nu erau cele așteptate.

Așa după cum rezultă din procesul-verbal, la data menționată mai sus, comisia era formată din șase membrii, trei din partea guvernului și trei din partea administrației financiare, după cum urmează:

1. Dr. Iosif Grimm, consilier gubernial, președintele comisiei;

³⁶ *Ibidem*, p. 124—127.

³⁷ *Ibidem*, p. 133—134.

2. Iosif Schweiger, consilier gubernial;
3. Adolf Tekelius, secretar (scriitor) gubernial;
4. Albert Ziegler, consilier financiar;
5. Ladislau de Corunca, procuror financiar adjunct;
6. Anton Doboc, referent financiar³⁸;

Este de remarcat faptul că, din comisie nu făcea parte nici un român, deși problemele care urmau a fi cercetate și asupra cărora trebuia să se pronunțe priveau un district cu populație românească omogenă. În mod normal, în comisie ar fi trebuit să fie incluși și reprezentanți ai foștilor grăniceri, care cunoșteau mai bine raporturile de proprietate din cele 44 comune de pe teritoriul fostului district militar năsăudean. Prin rezoluția menționată, comisia răspunde la cererile foștilor grăniceri, exprimându-și părerea asupra lor. Astfel, la cererea ca fostele clădiri militare să fie lăsate în proprietatea comunelor pentru a fi folosite în scopuri școlare, în rezoluția comisiei se arată că unele din clădirile respective sînt ocupate de alte organe ale administrației de stat. Satisfacerea acestei cereri se lasă la bunăvoința organelor respective.

La cererea privind acordarea unui ajutor bănesc comunelor ca despăgubire pentru pagubele suferite în timpul revoluției, în rezoluție se menționează faptul că un astfel de ajutor s-a acordat pînă la data respectivă numai comunei Năsăud, pentru celelalte comune neprimindu-se încă nici o dispoziție în această privință de la forurile superioare.

Referitor la cererea foștilor grăniceri de a li se lăsa parcelele de pădure, care le-au fost date de împărăteasa Maria Tereza, în rezoluție se arată că, comunele au avut numai dreptul de posesiune asupra pădurilor respective, în schimbul serviciului militar efectuat și că, încetînd acel serviciu, încetează și dreptul de posesiune.

În privința munților revendicați, comisia răspunde că asupra acestei chestiuni se așteaptă o hotărîre de la forurile superioare. Pînă atunci, conform rescriptului imperial din 22 ianuarie 1851, foștii grăniceri aveau în continuare dreptul de a-i folosi.

În ceea ce privește cererea privind restituirea fondului de provente, comisia aprobă această cerere, menționîndu-se faptul că și în timpul graniței militare școlile și bisericile s-au întreținut din acel fond.

La cererea comunei Năsăud de a se reconstrui pe cheltuiala statului fostul institut militar, distrus în timpul revoluției, pentru a se muta acolo Școala superioară (normală), comisia răspunde că cererea respectivă se află în dezbaterea guvernului.

Referitor la cererea comunei Monor de a i se lăsa veniturile tîrgurilor: răspunsul comisiei este favorabil menționîndu-se că și în timpul existenței regimentului, ele au fost arendate în folosul fondului de provente.

La cererea foștilor grăniceri de a li se lăsa veniturile arenzilor de mori, cîrciumi, munți și pășuni, răspunsul comisiei este dat pe grupe de comune, în funcție de condiția pe care au avut-o locuitorii lor, dacă au fost oameni liberi sau iobagi, la data înființării graniței militare.

³⁸ Arh.St. Cluj-Napoca, fond Directoratul fiscal, dos. 197/1852—1858, f. 101.

Astfel, în ceea ce privește comunele din Valea Bîrgăului, în rezoluție se menționează faptul că din conscripția de la 1783 rezultă posesiunea familiei contelui Bethlen asupra lor, de la care au fost răscumpărate de stat cu suma de 360.000 florini, fiind apoi militarizate.

a) În rezoluție se precizează că dreptul de cîrciumărit în acele comune era, în perioada anterioară militarizării, un drept al domnului, iar locuitorii aveau acest drept numai trei luni pe an. Întrucît și în timpul graniței militare acest drept a fost arendat în favoarea fondului de provente, grănicerilor lă-sîndu-li-se numai cîrciumăritul liber de trei luni ca înainte, comisia a propus menținerea acelei situații.

b) Dreptul de morărit este ca și cel de cîrciumărit un drept domenal. Proprietarii de mori trebuiau să plătească o taxă ca recunoaștere a acestui drept domenal. Asemenea taxe s-au plătit și în timpul instituției militare. Ca urmare, comisia recunoaște dreptul de morărit ca aparținînd statului, propunînd deci, menținerea taxei respective.

c) Munții și pădurile din domeniul Bîrgăului, conform aceleiași conscripții de la 1783 și a rectificării ei din 1789, erau de asemenea de natură alodială, aparținînd domnului. În munții și pădurile respective le era permis grănicerilor lemnăritul și pășunatul în mod gratuit, permițîndu-se pînă la 1845 chiar defrișarea, iar pășunarea animalelor a fost limitată pînă la 15 capete pentru fiecare familie de grăniceri. „În asemenea împrejurări — se arată în rezoluție —, comisia n-a putut preda comunelor dreptul de proprietate asupra pădurilor, ci numai statului”³⁹. În continuare, comisia arată că pînă la 1845, fiecare comună a fost lăsată în posesia fără sarcini a terenurilor defrișate și a dreptului de lemnărit și pășunat gratuit pe care le-au avut și înainte de înființarea graniței militare. În consecință, comisia propune a se menține în continuare aceste drepturi.

În ceea ce privește comunele de pe Valea Șieului și Valea Mureșului, în rezoluție se arată că, conform anchetelor comisiei și a conscripției din 1766, comunele: Gledin, Monor Morăreni, Rușii-Munți, Șieut, Budacul Român și Ragla au fost în perioada anterioară militarizării lor comune iobăgești, aparținuseră mai multor domni de pămînt. Aceste comune au fost de asemenea răscumpărate de stat și apoi militarizate⁴⁰. Hotărîrea comisiei a fost astfel similară cu cea referitoare la comunele de pe Valea Bîrgăului în ceea ce privește cîrciumăritul și morăritul.

În ceea ce privește munții și pădurile, comisia face deosebire între pădurile și munții alodiali și pădurile comunale, precum și cele mixte. Astfel, în privința pădurilor, care în conscripția din 1766 figurează ca domeniile, rezoluția prevede ca acestea să aparțină statului, iar pe cele comunale le atribuie comunelor respective. În privința pădurilor mixte, se arată că acestea rămîn pe mai departe în proprietatea comună a statului și a comunelor. Referitor la dreptul de lemnărit și de pășunat, în rezoluție se precizează că acesta se menține, cu excepția tăierii, în mod gratuit, de lemne de construcție din pădurea alodială Măgura, în conformitate cu patentă din 21 iunie 1854. Chiar

³⁹ *Ibidem*, f. 3.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 4.

și terenurile arabile și pășunile recuperate prin defrișări în pădurile alodiale, se mențin. La fel se mențineau veniturile de care bisericile greco-catolice din Monor și Gledin au beneficiat în pădurile comunale, înainte și după militarizare.

Referitor la comunele Nușfalău (azi Mărișel) și Sîntioana, situate pe Valea Șieului, în rezoluție se arată că acestea, conform conscripției din 1766, au fost comune libere în perioada anterioară militarizării, ele făcînd parte din pămîntul regesc.

Este de remarcat faptul că pentru aceste comune comisia propune restituirea dreptului de cîrciumărit și de morărit, pe considerentul că în perioada anterioară militarizării au fost comune de condiție liberă. La fel procedează și în privința pădurilor situate pe teritoriul celor două comune⁴¹.

În ceea ce privește comunele de pe Valea Rodnei, în rezoluție se arată că majoritatea membrilor comisiei sînt de părere că acestea au fost de condiție liberă în perioada anterioară militarizării. În sprijinul acestei opinii, comisia invocă diploma regelui Matei Corvin de la 1475, pe baza căreia Valea Rodnei a fost încorporată în districtul Bistriței (*cum omnibus iuribus*), adică cu toate drepturile de care se bucurau și cetățenii orașului Bistrița. Tot în sprijinul opiniei menționate, comisia aduce drept argument hotărîrea guvernului Transilvaniei din 15 septembrie 1760, în care locuitorii din Valea Rodnei sînt recunoscuți ca oameni liberi. În rezoluție se menționează de asemenea că împotriva acestei opinii s-a ridicat consilierul financiar Albert Ziegler, care susținea că orașul Bistrița ar fi avut drept domnial asupra comunelor respective, aducînd ca argument faptul că le-a posedat timp de două sute de ani. O astfel de opinie nu poate să surprindă pe nimeni, avînd în vedere că Albert Ziegler era unul din reprezentanții patriciatului săsesc și consilier financiar.

Recunoscînd condiția liberă a comunelor din Valea Rodnei în perioada anterioară militarizării, comisia le-a recunoscut și dreptul de cîrciumărit și morărit, precum și proprietatea asupra munților și pădurilor care se aflau pe teritoriul lor. Excepție a făcut și de data aceasta același consilier financiar, Albert Ziegler. În ceea ce privește defrișările făcute de foștii grăniceri pînă la data respectivă, comisia a hotărît în unanimitate ca terenurile respective să rămîină în proprietatea celor ce le stăpîneau la acea dată.

În fine, comisia își exprimă părerea, ca toate veniturile menționate și mai ales dreptul de cîrciumărit, acolo unde din punct de vedere al dreptului au fost atribuite erariului, să fie lăsate comunelor, a căror dezvoltare și prosperitate ar aduce mai mult folos statului⁴².

Așa după cum rezultă din cele arătate mai sus, rezoluția nu putea satisface pe foștii grăniceri, la unele cereri ale lor comisia nefiind în măsură să răspundă, menționînd doar că rezolvarea lor atîrnă de forurile superioare. Apoi, la alte cereri, hotărîrile comisiei nu sînt cele așteptate de locuitorii aceluia ținut. Dar chiar și acele hotărîri care le erau favorabile, aveau mai mult caracter de opinii ale comisiei, fără a se indica data cînd urmau să fie aplicate în practică. Locuitorii aceluia ținut vor avea încă mult de luptat pentru a-și redobîndi proprietățile și drepturile lor.

⁴¹ *Ibidem*, f. 6.

⁴² *Ibidem*, f. 8.

În anii care au urmat, regimul neabsolutist a început să se clatine, fiind pînă la urmă înlăturat și înlocuit cu unul „liberal”. O astfel de schimbare era impusă de intensificarea luptei sociale și naționale a popoarelor din cadrul imperiului, dar și de înfringerile pe care acesta le-a suferit în războiul cu Sardinia și Franța din anul 1859. Pentru a preîntîmpina dezagregarea imperiului, Curtea de la Viena va reda o anumită autonomie țărilor și provinciilor din cadrul acestuia, promițînd satisfacerea revendicărilor sociale și naționale ale popoarelor în cadrul noului regim. Astfel, în circulara sa din 25 august 1859, către guvernatorii tuturor țărilor din cadrul monarhiei, noul ministru de interne, contele Goluchowski, cerea: „Respectarea naționalităților, a datinilor și moravurilor lor, rapoarte adevărate și fidele despre dorințele lor, purtare onestă dar bărbătească din partea funcționarilor față de popor, rezolvarea grabnică a afacerilor, cîștigarea încrederii poporului, înlăturarea funcționarilor lipsiți de tact și nedestoinici, ori nepopulari, și constrîngerea funcționarilor publici de a învăța limba naționalităților din jurul lor”⁴³.

În noile împrejurări se părea că și lupta îndelungată a foștilor grăniceri năsăudeni pentru redobîndirea proprietăților și drepturilor lor ar avea mai multe șanse de izbîndă. Astfel, la 2 august 1860, avu loc la Năsăud o nouă adunare a reprezentanților celor 44 comune foste grănicerești. Adunarea a fost convocată și organizată de comitetul fondurilor grănicerești, la ea participînd 105 reprezentanți din comunele menționate, precum și intelectuali locali ca: Vasile Nașcu, Macedon Pop, Petru Tanco, Vasile Mureșan, Ioan Mureșan, Vasile Petri și alții. În cadrul adunării fu ales președinte al comitetului fondurilor grănicerești noul vicar, Grigore Moisil, care, alături de Vasile Nașcu, Petru Tanco și alți intelectuali, va desfășura o activitate susținută pentru apărarea intereselor celui ținut.

Între problemele dezbătute în cadrul acestei adunări este și aceea privind trimiterea unei deputațiuni la Viena, cu o petiție „în cauza referințelor de drept dintre fostele comune grănicerești și erariul cameral, rugînd pe împărat să sprijine rezolvarea favorabilă a acestei cauze”⁴⁴. Evident, cheltuielile legate de această acțiune urmau a fi suportate de toate cele 44 comune foste grănicerești, prevăzîndu-se în acest scop suma de 1000 florini.

Este de remarcat faptul că și de data aceasta, organele administrative ale prefecturii de la Bistrița vor crea tot felul de obstacole pentru a împiedeca plecarea deputațiunii la Viena, susținînd că petiția foștilor grăniceri ar putea fi dată guvernatorului civil și militar de la Sibiu, iar acesta s-o trimită împăratului. Această atitudine ostilă a organelor administrative va determina protestul lui Grigore Moisil, președintele comitetului fondurilor grănicerești.

Așa după cum se știe, la 20 octombrie 1860 a apărut diploma imperială prin care se anunța reinstaurarea vechilor unități administrative. Cum era și firesc, în astfel de împrejurări și foștii grăniceri se gîndeau la viitorul ținutului lor, nevoind a fi anexați la districtul Bistriței sau la vreun comitat vecin. În acest timp sosi la Năsăud circulara mitropolitului Alexandru Sterca Șuluțiu, în care se cerea trimiterea a doi bărbați din tagma militară, în ca-

⁴³ Teodor V. Păcățian, *op. cit.*, p. 787.

⁴⁴ Nestor Șimon, *op. cit.*, p. 178.

litate de reprezentanți ai aceluși ținut, care să se alăture la deputațiunea națională ce urma să plece la Viena pentru a cere împăratului aprobarea convocării unei conferințe a reprezentanților națiunii române din Ardeal, în cadrul căreia să se consulte asupra gravaminelor sale.

În urma primirii acestei circulare, comitetul fondurilor grănicerești se întruni, la 28 noiembrie 1860, într-o sedință la care au fost invitați și alți intelectuali din Năsăud, hotărînd trimiterea neîntîrziată a deputațiunii la Viena, cu indicația ca aceasta să se alăture deputațiunii naționale, acționînd în același timp și pentru rezolvarea problemelor specifice ale foștilor grăniceri. Din deputațiune au făcut parte: căpitani pensionari George Lica și Ioan Purceilă, învățătorul Vasile Nașcu și juristul Ioachim Mureșian, care se afla la Pesta⁴⁵.

Astfel, a doua zi, 29 noiembrie 1860, cei trei membrii ai deputațiunii au plecat din Năsăud, prin Cluj, spre Pesta, de unde urma să li se alăture și Ioachim Mureșian. De fapt, de la Pesta cei doi căpitani și-au continuat drumul spre Viena, iar Vasile Nașcu s-a oprit în capitala Ungariei pentru a-l înîtlni pe Ioachim Mureșian, așa după cum rezultă chiar din relatările acestuia. „Destul că într-o seară — scrie Ioachim Mureșian — sosește la Pesta Vasile Nașcu, archiva vie de pie memorie în cauzele grănicerești, și aduce cu sine o păreche de dăsași plini de scrisori și mai vechi și mai nouă și împărtășește știrea, cum că au trecut către Viena căpitani penzionati provizor: Ioan Purceila și Georgiu Lica.

În vreo două zile și două nopți, cît petrecu Nașcu în Pesta se tocmiră scrisorile și se făcură primele liniamente la suplica către Maiestate.

Din scrisori și mai ales dintr-un fragment al auditoriului Iosif Schotl și al pretorului Stockera, se văzu că toată proprietatea grănițelor era trasă la îndoială, după principiile că pămîntul grănițelor e feud militar, sau pămînt cătănesc, pentru a cărui uzufruct sau folosire grănițerii au făcut servicii militare pînă cînd i-a plăcut domnitorului, ca domn de resbel (Kriegsherr) și prin urmare și ca domn de pămînt, reprezentat prin organele erariului militar.

Așa sta cauza la începutul lui decembrie 1860, că grănițerul nu calcă sigur nici pe pămîntul erezit de la străbuni și fondurile făcute din sudoarea lui erau în administrațiunea organelor erariului, fără ca adevărații proprietari, adică grănițerii să poată trage din ele vreun folos de un crucer și fără să le fie iertat a visa că vor pune mîna cîndva pe ele⁴⁶.

Am redat pasajul de mai sus din relatările lui Ioachim Mureșian, întrucît acesta, în calitate de jurist și membru al deputațiunii, cunoștea situația în care se afla cauza foștilor grăniceri năsăudeni la începutul lunii decembrie 1860, pentru a releva cunoscuta tactică de amînări și tergiversări a autorităților habsburgice, aplicată și față de doleanțele juste ale foștilor grăniceri. Astfel, după atîtea petiții înaintate în decurs de nouă ani diferitelor foruri administrative și politice, locuitorii din acest ținut se aflau în situația de a li se răpi propriile terenuri moștenite de la moșii și strămoșii lor.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 180.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 105—106.

După sosirea la Viena a lui Vasile Nașcu și Ioachim Mureșian, la 5 decembrie 1860, deputațiunea a început să acționeze atît în cauza politică națională, cît și în aceea a foștilor grăniceri. Astfel, ea a predat împăratului o scrisoare, în care, după mulțumirile de rigoare aduse în numele foștilor grăniceri pentru emiterea diplomei din octombrie același an, cere aprobarea pentru ținerea unei conferințe a reprezentanților națiunii române. Deputațiunea va acționa astfel în strînsă colaborare cu ceilalți reprezentanți ai națiunii române din Transilvania. De fapt, așa după cum rezultă din relatările lui Ioachim Mureșian, la Viena se afla în acel timp o deputațiune națională română formată din 22 de membrii⁴⁷. Într-o scrisoare adresată vicarului Grigore Moisil, Vasile Nașcu menționează, între altele, faptul că deputațiunea națională a redactat și înaintat împăratului o petiție în care se cere satisfacerea doleanțelor românilor din Transilvania și că petiția respectivă a fost semnată și de membrii delegației nășăudene⁴⁸. De altfel, între reprezentanții foștilor grăniceri nășăudeni și conducătorii mișcării naționale pentru apărarea intereselor și drepturilor poporului român din Transilvania a existat o strînsă colaborare.

În cauza foștilor grăniceri, Vasile Nașcu va redacta, împreună cu Ioachim Mureșian, o petiție cuprinzătoare și documentată către împărat. Petiția poartă data de 10 decembrie 1860 și este semnată de cei 4 membrii ai deputațiunei în calitate de reprezentanți ai celor 44 comune din fostul district al regimentului II românesc de graniță, fiind predată împăratului cu ocazia audienței din 13 decembrie același an⁴⁹. Modul în care s-a desfășurat audiența rezultă din aceeași scrisoare a lui Vasile Nașcu către Grigore Moisil, în care se arată că după o scurtă cuvîntare a căpitanului Purcellă, împăratul primind petiția a spus: „Cu adevărat ar fi vremea să se decidă cauza aceasta a grănicerilor, care s-a tot împins de la un oficiu la altul. Pe cît știu eu acum, în vreo cîteva zile are să se hotărască”⁵⁰.

Deputațiunea a rugat apoi pe împărat a hotărî cît mai în grabă această cauză în favoarea grănicerilor, pe calea grației, pentru a se ocoli procesele cu fiscul. În același timp, i s-a spus împăratului că deputațiunea are mandat din partea foștilor grăniceri a aștepta rezoluțiunea la Viena.

În esență, petiția prezintă, pe baza unor documente de necontestat, situația locuitorilor din Valea Rodnei în perioada anterioară militarizării, în timpul existenței regimentului și în anii care au urmat după desființarea acestuia. Petiția relevă condiția de oameni liberi a locuitorilor din acel ținut, înainte de militarizare, dispunînd în mod nelimitat de proprietățile lor: munți, păduri, terenuri arabile și pășuni. Se arată apoi faptul că locuitorii respectivi se bucurau de o serie de drepturi ca: dreptul de cîrciumărit, de morărit, măcelărit, de comerț, de pescuit și vînat, ca și ceilalți oameni de pe pămîntul regesc. În petiție se indică de asemenea izvoarele și veniturile din care s-au format cele două fonduri: de provente și montură, precum și împrejurările în care li s-au

⁴⁷ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 241 din 1907.

⁴⁸ Virgil Șotropa, *Correspondența lui Vasile Nașcu cu Moisil și Petri (1860—1864)*, în *AV*, nr. 10, Nășăud, 1929, p. 67.

⁴⁹ Nestor Simon, *op. cit.*, p. 199—220.

⁵⁰ Virgil Șotropa, *Correspondența lui Vasile Nașcu cu Moisil și Petri (1860—1864)*, în *AV*, nr. 10, Nășăud, 1929, p. 68.

acordat și împărțit foștilor grăniceri așa-numiții munți revendicați. În ceea ce privește fondurile menționate se arată că ele provin din unele venituri și bunuri ale comunelor, iar munții revendicați au fost donați grănicerilor drept recompensă pentru meritele și jertfele lor de sînge, folosirea lor fiindu-le recunoscută și prin rescriptul imperial din 22 ianuarie 1851.

Petiția arată apoi situația foștilor grăniceri după desființarea instituției militare, ca urmare a răpirii de către organele fiscului a averilor și bunurilor lor, cerînd restituirea acestora.

Este de menționat faptul că, pe lângă petiția adresată împăratului, Vasile Nașcu a mai înaintat și alte cereri în sprijinul intereselor populației grănicerești. Între acestea menționăm cererea de a i se permite să caute în arhivele din Viena documente referitoare la istoria fostului regiment năsăudean de graniță; la înființarea fondului de provente; la plutăritul pe Someș etc., pentru ca pe baza lor să poată apăra mai bine interesele foștilor grăniceri⁵¹.

În timp ce deputațiunea, în frunte cu Vasile Nașcu, așalta cabinetele miniștrilor de la Viena, insistînd pentru urgentarea rezolvării cauzelor foștilor grăniceri, acasă, în comunele grănicerești, se desfășura o propagandă susținută pentru organizarea lor într-o unitate administrativă autonomă, în care limba română să fie limba oficială în administrație, iar funcționarii să fie români⁵². Evident, activitatea desfășurată de deputațiunea de la Viena era coordonată cu cea de acasă, între Vasile Nașcu și vicarul Grigore Moisil, precum și alți intelectuali locali, existînd o corespondență permanentă. Astfel, la 30 decembrie 1860 deputațiunea, la indicațiile primite de acasă, înaintă o petiție Cămarilor aulice transilvănene din Viena, în care cere ca ținutul fostului regiment năsăudean să se organizeze într-un district autonom, care să poarte denumirea de Districtul Năsăudului⁵³. În această cauză s-a înaintat, în martie 1861, o petiție și de la Năsăud, pentru a se releva faptul că o astfel de doleanță este expresia voinței populației din acel ținut⁵⁴.

Dar, așa cum rezultă din cele ce urmează, președintele Cămarilor aulice transilvănene, baronul Francisc Kemény, nu vedea cu ochi buni o astfel de inițiativă. Dimpotrivă, acesta a sfătuit pe împăratul Francisc Iosif I să nu aprobe o astfel de cerere, „argumentînd” că:

1. „Fostul regiment II românesc de graniță a fost alcătuit din comune care înainte de militarizare au aparținut mai multor jurisdicții; deci ar fi numai lucru natural ca acele comune să fie acum reîncorporate respectivelor jurisdicții.

2. Nu este consult ca un popor constător numai din români deprinși cu arme și aflători chiar lângă granița Moldovei — unde comunicația cu Principatele Dunărene și în prezent este atît de vie — să fie autonom sub conducerea și inspecția propriilor funcționari naționali. Căci deși împrejurarea aceasta

⁵¹ Nestor Șimon, *op. cit.*, p. 221.

⁵² *Acte, corespondențe și ordonanțe vicariale* (fără autor), în *AS*, nr. 20, Năsăud, 1936, p. 296—297.

⁵³ Nestor Șimon, *op. cit.* p. 231.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 233.

în prezent n-ar părea să fie periculoasă, totuși ar putea să devină atare mai târziu, ceea ce este ascuns în întunericul viitorului”⁵⁵.

De fapt, baronul Kemény nu s-a arătat dispus a susține nici cererile foștilor grăniceri în cauza proprietăților lor. O astfel de atitudine adoptase și consilierul financiar Konrad. Deputațiunea de la Viena va întâmpina astfel mari dificultăți în rezolvarea doleanțelor îndreptățite ale foștilor grăniceri. Aceasta se amîna de la o lună la alta. Treptat, cei doi căpitani, Ioan Purceila și George Lica, s-au întors la Năsăud, iar Ioachim Mureșian la Pesta, astfel că Vasile Nașcu va rămîne singur la Viena, desfășurînd o activitate neobosită pentru apărarea intereselor populației grănicerești.

În această perioadă locuitorii din ținutul Năsăudului vor participa, prin reprezentanții lor, la acțiunile naționale generale, organizate de conducătorii mișcării naționale române din Transilvania. Astfel, la conferința de la Sibiu, care s-a deschis la 13 ianuarie 1861, au participat și trei reprezentanți ai foștilor grăniceri, în frunte cu vicarul Grigore Moisil. Acesta a informat conferința asupra situației averilor și fondurilor grănicerești, ca și în privința organizării aceluia ținut într-un district autonom. „Noi am aflat aprigi apărători în Excelențele Sale Șuluț și Șaguna, în consilierul Dimitrie Moldovan, Domnul Bariț și alții, declarîndu-se adunarea, că cauza grănicerilor o socotesc ca o cauză generală a națiunii române”⁵⁶, se arată într-o circulară a vicarului Grigore Moisil către locuitorii din acel ținut.

Între timp, Vasile Nașcu își continua demersurile pe lângă miniștrii de la Viena pentru rezolvarea cauzelor foștilor grăniceri, fiind sprijinit în acest sens de ministrul președinte, arhiducele Reiner, care a înțeles în mai mare măsură justetea acestor revendicări. Astfel, la 24 martie 1861, împăratul Francisc Iosif I va aproba înființarea Districtului românesc autonom al Năsăudului⁵⁷, iar la 22 mai, același an, va numi în funcția de căpitan suprem al aceluia district pe avocatul Alexandru Bohățiel⁵⁸. Acestea erau primele succese obținute de foștii grăniceri după atîtea strădanii și sacrificii, pe care le făcuseră în decurs de un deceniu. Dar rezolvarea cauzei lor referitoare la proprietățile și bunurile ce le-au fost confiscate de organele fîscului va mai întîrzia. Abia în urma unor noi demersuri, împăratul va da rezoluția din 27 august 1861, prin care satisfăcea, în cea mai mare parte, cererile foștilor grăniceri⁵⁹.

În acest fel s-a încheiat o perioadă grea din istoria ținutului năsăudean, plină de frămîntări cu caracter social și național, care amenințau să se transforme în acțiuni violente. Această situație a determinat pînă la urmă Curtea de la Viena să satisfacă doleanțele juste ale foștilor grăniceri, care în noile condiții din cadrul districtului lor autonom vor reuși să realizeze progres importante în toate domeniile de activitate. Districtul românesc autonom al Năsăudului va

⁵⁵ Florian Porcius, *Autobiografie*, în *AS*, nr. 8, Năsăud, 1928, p. 67.

⁵⁶ *Acte, corespondențe și ordonanțe vicariale* (fără autor), în *AS*, nr. 20, Năsăud, 1936, p. 298.

⁵⁷ Nestor Șimon, *op. cit.*, p. 306.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 351.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 407.

ocupa astfel un loc de seamă în acțiunile sociale și naționale din perioada care a urmat integrându-se tot mai mult în mișcarea națională română din Transilvania.

LE MOUVEMENT PÉTITIONNAIRE DE LA RÉGION DE NĂSĂUD ENTRE 1851—1861

(Résumé)

Fondé sur un riche matériel documentaire, le présent ouvrage expose la situation difficile dans laquelle se trouvait la population de la région de Năsăud au long de la première décennie qui suivit à la suppression de l'institution de frontière survenue en 1851. Cette situation avait été déterminée par les pertes humaines et matérielles subies par les villages du district militaire de Năsăud pendant la révolution de 1848—49, et même plus, par le fait que les organes de l'administration civile avaient confisqué des biens et des fonds financiers qui, tant que le IIe régiment roumain de frontière avait existé, étaient dans la possession des habitants du district. En même temps les anciens douaniers furent contraints à la paye des impôts, sans y tenir compte des mérites dont ils s'étaient couverts durant l'existence du régiment grâce aux services militaires rendus et aux nombreux sacrifices de sang donnés pendant les guerres d'Autriche.

Le mécontentement des anciens douaniers vis-à-vis de ces états de choses s'est matérialisé dans un puissant mouvement des pétitionnaires, destiné à les remettre dans la possession des fortunés et de l'argent confisqués, ainsi qu'à assurer leur autonomie d'administration. Les pétitions étaient adressées aux organes de l'administration locale, au gouvernement et, avant tout, à la Cour de Vienne. Cette lutte menée à l'aide des pétitions a prétendu d'énormes sacrifices matériels de la part des habitants de la région et elle menaçait de revêtir des aspects particulièrement violents. Pour éviter une telle situation la Cour de Vienne s'est vue obligée à satisfaire en 1861 aux revendications justes des anciens douaniers, ce qui mit fin à une période dure de l'histoire de la région.

ASPECTE DIN ISTORIA ȘCOLII MUREȘENE (1848—1919)

AUREL HOLIRCA

După revoluția din 1848 capitalismul în ascensiune adâncește contradicțiile de clasă. Idealurile lui 1848 care se concretizau în libertate socială și politică, progres științific și cultural, constituie un factor principal de mobilizare a forțelor progresiste în lupta împotriva conversatorismului ostil ideilor și culturii, care cu toată împotrivirea clasei dominante își face tot mai larg loc în viața poporului. Marile personalități ale epocii. G. Bariț, Simion Bărnuțiu, Avram Iancu, Eftimie Murgu, Bolyai János, Mentovics Ferencz militează pentru eliberarea poporului de sub tirania exploataților, împotriva absolutismului, pentru egalitate între oameni.

Este, nu mai puțin adevărat, că după 1848 începe o epocă de asuprire, de regim absolutist care urmărea tot mai insistent consolidarea regimului habsburgic. Ponoasele acestui situații aveau să le poarte tot țărani așa cum demonstrează cu prisosință recensământul din 1857, care indică un număr de 120.000 zileri, peste 84.000 argați agricoli și 28.000 servitori, pe când numărul proprietarilor mari și mici nu ajungea la 300.000. Această precară stare materială a țărănimii avea să aibă o influență nefavorabilă asupra școlii în desvoltare.¹

Marea masă de țărani săraci simte tot mai mult importanța școlii, începe să-și dea seama de binefacerile învățaturii, dar roasă de mizerie și sărăcie nu-și poate achita obligațiile față de această instituție. Ei sprijină lupta pentru deschiderea de școli, prin conducătorii lor, și cer cu hotărâre dreptul la luminare. În fața acestei masive și hotărâte atitudini, guvernul este hotărât să facă unele concesii. Cu toate asigurările date însă de Curtea din Viena intelectualității românești, situația rămâne destul de precară și în 1851, când din totalul de 2146 școli populare din Transilvania numai 742 erau românești, restul de 949 erau maghiare, iar 455 săsești.

La 1867 se încheie pactul dualist între Austria și Ungaria. Aceasta din urmă e restabilită între vechile frontiere și își pierde autonomia, iar Transilvania este încorporată Ungariei, din punct de vedere politic. În acest fel piețele de desfacere se largesc, iar circulația monetară e mai activă. Forțele și mijloacele de producție se desvoltă în ritm rapid ceea ce face ca industria și comerțul

¹ C. Daicoviciu, Șt. Pascu și col., *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, Editura Academiei R.P.R., București, 1963, p. 148.

să cunoască o amplă dezvoltare, burghezia să-și vadă realizate obiectivele, în timp ce masele de țărani săracite să se proletarizeze.

În anul 1868 s-au votat două legi de mare importanță pentru românii din Transilvania. Prima a fost acela a egalei îndreptățiri a naționalităților, care nu s-a aplicat niciodată, iar a doua privitoare la înființarea și funcționarea școlilor.

Ultima dintre acestea, Legea 38 din 1868 acordă drepturi de a înființa școli nu numai statului ci oricărei asociații sau confesiuni. Datorită acestei legiferări, numărul școlilor se înmulțește în mod simțitor. La 1890 din totalul de 6000 de școli, numai 1300 erau de stat, restul fiind confesionale. Numărul școlilor românești în Transilvania la această dată era de 2200, care însă nu puteau cuprinde pe toți copiii sub obligativitate școlară, anual rămânând în afara școlii circa 50%. Așa se explică faptul că în ultimul deceniu al secolului trecut procentul analfabeților în mediul rural se ridica la 80%. În rândul românilor procentul știutorilor de carte în acel sfârșit de secol era de abia 14%.

În 1870, așa cum reiese dintr-un raport prezentat Academiei Române de către G. Bariț, în care denunță starea de înapoiere economică și culturală, reiese că din 2.100.000 locuitori ai Transilvaniei aproape 1.725.000 erau analfați.

„Cu toată legiferarea în aparență liberală, din 1868, cu completările ulterioare care vizau deznaționalizarea, a lui Trefort din 1879 și Appónyi din 1907, legi aspru criticate nu numai de români, acest proces devine politică de stat, așa cum se declară fățiș atunci când se adoptă aceste legiferări. Ca urmare a acestora, școlile românești deschise și întreținute cu atîta greutate de populația satelor sînt în continuă scădere. Între 1888—1914 numărul acestora scade de la 2756 la 2170. Politica dusă de guvernul Ungariei a urmărit în permanență acest proces în vederea maghiarizării tinerei școli românești”.²

În ce privește grădinițele de copii, menționăm că de unde în 1910 existau în întreaga Transilvanie abia 18, după 4 ani au rămas 5, iar din cele 26 licee numai 5 erau românești.

Piedecile puse școlii românești și care au creiat mari greutăți în procesul de desfășurare a învățămîntului se pot rezuma la:

a. opoziția administrației locale, care se străduia din răspuțeri a le frustra de dreptul pe care legea li-l acordase;

b. baza materială slabă a școlilor sătești care se întrețineau din obolul țărănimii și care peste 80% erau săraci ori foarte săraci; refuzul statului de a acorda ajutor acestora, căutînd astfel a lovi în existența lor;

c. proasta salarizare a învățătorului, care, pînă la 1893, cînd s-a fixat plafonul de salarizare la 300 fl., era plătit cu cîteva mierțe de cereale, încît era obligat a face mai mult agricultură decît școală;

² *Ibidem*, p. 469 și 538.

d. frecvența deosebit de slabă, elevii fiind reținuți de părinți la diferite munci în gospodărie. În acest sens „Foaia școlastică” scria: „...copilașul cu suman rău, subțire, fără încălțăminte, flămînd, poate oare frecventa școala?”³

Ultimele trei cauze erau generate de proasta stare materială a țărănimii noastre. Ne mai poate oare mira acest fapt, cînd peste 85% din gospodăriile erau sub 2 jugăre și peste 40% din populația adultă erau argați și servitori?

Și cu toate aceste greutăți materiale și piedeci puse de administrație, școala românească din acea vreme a făcut un frumos pas înainte, înregistrînd rezultate satisfăcătoare.

Un rol deosebit de important în această acțiune a avut învățătorimea, care la acea dată era temeinic pregătită la preparandiile din Blaj, Arad, Sibiu, Gherla, Năsăud. Nu putem să nu consemnăm importantul rol al revistelor de specialitate: „Amicul școlii”, „Ogorul pedagogic”, „Magazinul pedagogic”, „Lumina”, „Foaia școlastică”, „Școala Românească”, „Școala practică”, „Școala și Familia”, „Vatra școlară” și celelalte peste 40 de publicații de acest fel care au militat pentru acelaș țel: ridicarea profesională a învățătorului, a școlii, apărarea drepturilor acesteia ca și a dascălilor săi. „Modeste, fără pretenții de mari reviste, aceste luminițe au fost un activ factor de culturalizare care au contribuit mult la unitatea limbii, la ridicarea nivelului cultural al învățătorului și lărgirea orizontului acestuia”⁴.

*

Revoluția din 1848 ca și evenimentele care au precedat-o au făcut ca ritmul de deschidere de noi localuri de școală să încetineze, ba chiar să sisteze. În acei ani s-au făcut prea puține pentru învățămînt, dar pe măsura trecerii timpului, situația se îmbunătățește, încît în deceniile ce vor urma școala avea să cunoască o dezvoltare deosebită.

Ani de zile oamenii păreau timorați de evenimentele la care au participat și care i-au zguduit. La 1860 cînd ia sfîrșit regimul absolutist și se inaugurează așa zisa „eră constituțională”, reprezentanții poporului român, conștienți de progresul spre care se tindea, intuind bine evenimentele, revendică tot mai multe drepturi pentru poporul ai căror exponenți erau. În special după apariția legii „Pentru egala îndreptățire a naționalităților din Transilvania”, apărută în 1868, acțiunea lor se intensifică tot mai accentuat. Se știe că paragraful 17 din această lege prevedea: „De vreme ce rezultatul pe tărîmul educației publice, din punct de vedere al culturii generale și al binelui obștesc, scopul cel mai înalt al statului, ministerul instrucțiunii publice e dator a îngriji ca instituțiile de învățămînt ale statului, cetățenii fiecărei naționalități din țară care viețuiesc împreună în mase mai mari, să se poată cultiva în limba lor maternă, pînă la punctul unde începe cultura academică”⁵.

³ „Foaia Școlastică”, anul II, nr. 8, 1884, p. 126.

⁴ Vasile Popeangă, *Presa pedagogică din Transilvania. 1860—1918* Editura Didactică și Pedagogică, București, 1966, p. 253.

⁵ Zenobie Pîclișeanu, *Legea pentru egala îndreptățire a naționalităților din Transilvania*, în *Rev. Fundațiilor*, 6, 1936; C. Daicoviciu, St. Pascu, *op. cit.* p. 271.

Legea da astfel posibilități de instruire în limba maternă și aducea și alte avantaje, dar ea nu a fost niciodată aplicată. Mai târziu, în 1914, contele Tisza István, premierul țării, avea să spună despre această lege: „Ar fi fost o nebunie și un act de sinucidere națională din partea statului maghiar, din partea națiunii maghiare executarea legii din 1868, creiată pe bază de premise false”⁶.

În fața acestei situații conducătorii spirituali ai românilor își dau seama că numai uniți vor putea acționa cu mai mult succes în interesul neamului, scopul lor fiind același. Astfel asistăm la o împăcare confesională, carea avea să dea luptei o mai mare eficiență. Școlile încep să se dezvolte și să se consolideze. Au fost reorganizate seminariile teologice care aveau acum aceiași durată de studiu ca și cele similare streine. La fel, toate gimnaziile din Transilvania își ridică durata de studiu la 8 ani, iar profesorii au fost recrutați dintre tinerii absolvenți ai universităților din Viena și Budapesta. Se înființează noi gimnazii la Năsăud în 1863, Brad 1869. Un deosebit avânt se constată în înființarea de preparandii, școli care aveau să pregătească pe viitorii luminători ai satelor. Au luat ființă astfel de școli la Sibiu, Gherla, Oradea și se reorganizează cele mai vechi de la Blaj și Arad, școli care au adus un deosebit aport învățământului. Durata cursurilor nu mai era de câteva săptămâni, ci de câțiva ani, pregătind astfel temeinic viitorii dascăli care aveau să dea o nouă viață anonimeleor și modestelor școli sătești.

Creștea mereu numărul elevilor și studenților care frecventau școlile secundare maghiare și săsești sau universitățile din Viena și Pesta. La unele licee maghiare, ca cele din Alba Iulia, Oradea, Timișoara, Sibiu, Brașov, Cluj, Sighet, etc, se introduce limba română ca obiect de studiu, iar la universitatea din Cluj se înființează o catedră de limba română. Despre acest deosebit avânt, luat de cultura noastră, folcloristul Atanasie Marienescu avea să spună: „Mai înainte în 1000 de ani nu aveam atâtea institute și ocaziuni pentru cultivarea limbii române câte ni s-au deschis numai în acești 10 ani din urmă. Am ieșit din moarte la viață”⁷.

Un deosebit progres se înregistrează și în publicistică. Apar tot mai multe reviste și gazete care pătrund în lumea satelor, ca: „Gazeta Transilvaniei”, „Ogorul Luminării”, „Telegraful Român”, „Observatorul”, „Tribuna”, „Foaia Poporului”, „Albina”, „Unirea Poporului” etc.

Un deosebit avânt iau asociațiile culturale care se organizează după modelul „Astrei” și își largesc zi de zi sfera de activitate. Despărțăminte ale „Astrei” iau ființă aproape în toate comitatele Transilvaniei, dintre care unul dintre cele mai active a fost cel din Reghin. Un deosebit avânt se înregistrează însă în sectorul învățământului, care a constituit pentru toți locuitorii Transilvaniei țelul de căpătii și căruia i s-a acordat toată atenția.

Dacă pînă acum școala transilvană a făcut pași timizi în această a doua jumătate a secolului al XIX-lea se pășește cu fermitate spre scopurile fixate.

⁶ Vorbirea contelui Ștefan Tisza, Sibiu 1914, p. 68; G. Sima, în „Școala românească din Ungaria și Transilvania”, București, 1915, p. 21.

⁷ Ion Breazu, „Studii de literatură română și comparată” Editura Dacia, Cluj-Napoca, p. 75.

Iese din umilele încăperi a locuințelor diecilor, iese din tinda bisericilor și se instalează în localuri în bună parte noi, care deși modeste oferă condiții deosebite de cele de până acum. Sălile sînt mai mari și spațioase, luminate și încălzite, dotate cu mobilier școlar de strictă necesitate, apare materialul didactic, manualele școlare redactate cu simț pedagogic, dar mai ales apare dascălul pregătit, bine instruit și cu cunoștințe multumitoare în toate domeniile. Că nu toate școlile au reușit să beneficieze de local propriu și că nu toate au fost încadrate cu personal pregătit, e o chestiune care nu poate surprinde, căci nu toate satele dispuneau de sumele necesare pentru construirea de noi localuri de școală, iar cele cîteva preparandii nu puteau satisface marea nevoie de dascăli pregătiți pe care o reclama viața satelor noastre în setea lor de a se adăpa la izvorul culturii.

De fapt dictonul după care se orientau conducătorii poporului român în această vreme era: „să cîștigăm prin cultură ceea ce s-a pierdut pe teren politic”. Și, în adevăr, dacă nu s-a reușit în 1848/49 pe cale revoluționară și politică, trebuia acum cîștigat pe plan cultural. Accentul a fost pus deci pe deschiderea de școli „poporale” adică sătești și trebuie să recunoaștem că s-a făcut mult în acest domeniu. O contribuție de seamă în această măreață operă și-a adus tinerimea intelectuală instruită la marile universități din străinătate. Acești oameni au avut marele merit că au rămas atașați țărănimii din rîndurile căreia s-au ridicat, au rămas atașați satului și tradițiilor lui. Ei au fost stegarii și purtătorii năzuințelor și durerilor țărănimii ardelen. Așa se explică faptul că poporul român din Transilvania trezește interesul celor care pînă atunci nu îl cunoșteau, ba unii nici nu auziseră despre el.

Pentru continua dezvoltare a școlilor sătești episcopia Blajului dă la 1858 o circulară din care desprindem:

„Înaltul tron foarte îngrijorat fiind pentru pruncii nației noastre încă în anul 1824 cu înaltul decret nr. 2239 s-a milostivit a rîndui:

1. În locurile sub stăpînire domnilor fiitoare unde nu ar fi încă școală, din locul satului, loc de școală să se dea, iar unde nu ar fi, în cimitir să se ridice, și de ar fi și acesta strîmtorat, domnii să binevoiască din al lor să dea.

2. Lemne la ridicarea școlii din pădurile sătești, și unde de acestea nu ar fi, din a domnului să se dea care prin adunarea varmegyei să se îndemne, iar lucrurile obștești la ridicare, de oameni să se pună.

3. Pe seama dascălului, unde sînt locuri de obște, de 10 cubi de semănătură și 7 și jumătate care de fîn să se dea, și de la părinții pruncilor cîte o jumătate ferdără de bucate să se dea, iar lucrarea amintită va fi a protopopului și a parochiilor, și de cărți școlastice să se îngrijească.

Aceste dispoziții au fost urmate apoi de o altă circulară, care caută să o completeze pe sus-amintita, astfel:

1. Prin dînegători, domni și fețele bisericești, pruncii la școală să se îndemne, iar jumătatea convenției părții sub punctul 3 susînsemnat, se înțelege numai pentru uniți.

2. Unde uniții și neuniții sînt amestecați, se vor învoi să meargă tot la o școală.

3. Să nu se silească cu răul a trimite pruncii la școală, ci prin alte mijloace și îndemnuri, mai la început.

4. În școală și ungurește să învețe.

5. Fiindcă dascălii de toate podvezile sînt scutiți și plată încă li se rînduiește, dacă dirigătorii nu vor face destul, plata li se va trage.⁸

După cît se vede și din circulările de mai sus, se căuta pe toate căile a se îndemna oamenii a participa cît mai activ la deschiderea de școli, iar fețele bisericești erau îndrumate a depune toate strădaniile în realizarea acestui obiectiv. Lupta pentru acest deziderat nu a fost deloc ușoară, gîndindu-ne la nenumăratele obstacole ce se ridicau în cale, ca și la starea materială deosebit de precară a sătenilor. Cu toate acestea, prin hotărîrea de neclintit și vădita năzuință a țărănimii a se adăpa la izvoarele învățaturii, piedecile au fost înfrînte și depășite, dar nu fără eforturi deosebite, care cu greu le putem înțelege acum.

În anul 1869 situația școlilor din vechiul scaun al Mureșului era următoarea: În cele 127 localități funcționau 146 școli cu 162 învățători dintre care: 19 romano-catolice, 20 greco-catolice, 10 ortodoxe, 73 reformate, 6 luterane, 13 unitariene, 2 izraelite și 2 școli sătești.⁹

La acea dată procentul știutorilor de carte abia atingea 23%. Totuși ceea ce merită a fi reținut e faptul că oamenii încep tot mai bine a desluși rostul învățaturii și se simt tot mai atașați școlii. Anumite libertăți cucerite în urma revoluției îi face mai liberi în acțiuni, mobilizîndu-i în acțiunea pentru construirea de școli și pentru o frecvență mai ridicată. Mulți dintre tinerii buni la învățătură sînt îndrumați spre școlile din Blaj, Sibiu, Beiuș, Năsăud, Gherla etc. și după absolvirea acestora se întorc în satele lor ca dascăli. Astfel între 1859—1865 întîlnim la preparandia din Năsăud pe următorii din satele mureșene:

— 1859 Vasile Horga și David Popa din Milaș.

— 1862 Vasile Manța din Reghin, Petru Sălăgean din Șopteriu și Gherasim Toncean din Lunca, în anul I, iar Mera Simion din Habic și Ioan Luirean din Ocnița în anul II de învățămînt.

— 1863 Nicolaie Luca din Nadășa, Grigore Tomescu din Ocnița în anul I și Gherasim Toncean și Sălăgean Petru în anul II.

— 1965 Simion Rusu din Budurleni în anul I.¹⁰

În cursul anilor care au urmat găsim la această preparandie tineri din comitatele Mureș, Cluj, Turda, Sălaj, Someș ori Maramureș. La aceste școli erau primiți tinerii absolvenți a 4 clase elementare ori două clase de gimnaziu. Durata școlii era de doi ani.

Ca informație notăm faptul că pînă la 1862 învățătorii erau numiți cu apelativul „jupîn dascăl”. În acest an învățătorul Constantin Giorgiță, socrul prof. Grigore Moisiș din Năsăud, împreună cu alți dascăli năsăudeni înain-

⁸ Arhiva parohiei din com. Lunca, jud. Mureș.

⁹ Pallás Albert, *Marosvásarmegye népoktatási intézeteinek története*, Tîrgu Mureș, 1896. p. 82.

¹⁰ Virgil Șotropa, *Istoricul școlilor năsăudene*, 1913, p. 29.

tează o cerere înaltului guvernii în sensul ca și pentru dascăli să se introducă apelativul de „domn”, cerere care a și fost aprobată.¹¹

În anul 1842 în cele 2840 localități din Transilvania existau 1619 școli cu tot atîția învățători. Numărul total al elevilor era de 60.036 din care 38.337 băieți și 21.699 fete. Dintre acești școli 962 erau maghiare, 353 săsești și numai 298 românești. În comitatele locuite de români revenea un elev la 81 suflete, în Secuime un elev la 26 suflete, iar în regiunile locuite de sași un elev la 11 suflete. Disproporția era cum nu se poate mai grăitoare și ea oglindește sistemul preferențial acordat maghiarilor și sașilor în domeniul învățămîntului.

În 1851 numărul total al elevilor români ce frecventau școala era de abia 1108 pe întreaga Transilvania. În această cifră nu sînt cuprinși elevii români care frecventau școlile maghiare și săsești.

Datorită acestei rămîneri în urmă, strădaniile celor interesați în progresul prin cultură al neamului nostru devin mai insistente, mai hotărîte. În unele comune oamenii mai cu stare și multă dragoste pentru popor, fie că ajută la construirea unor noi localuri, fie că le construiesc în întregime. Un astfel de caz îl întîlnim la Reghin, unde Șerban Lupu construiește un local de școală încă în 1836. Tot din Reghin era și mecenatul Ioan Pop Maior, nepotul marelui cărturar Petru Maior, care din avutul lui construiește localuri de școală la Apalina, Lunca, Breaza și ajută cu material de construcție școlile din Logig, Chiheru de Jos și altele. Aceste școli sînt apoi dotate fie din averea sa, fie prin intervenția sa pe lângă stăpîinii de pămînt din satele respective cu terenuri arabile și păduri, pentru că în acest fel să poată asigura atît școlii cît și dascălului o situație mai bună.

Acțiunea de construire de noi localuri de școală era determinată și de faptul că situația vechilor școli, acolo unde existau era dezastruoasă. Iată ce notează presa vremii despre acestea: „În școală toată iarna sgribulesc copiii de frig, pentru că chilia (sala de clasă) nu se poate încălzi; în deșert lipește învățătorul ferestrele încît pînă primăvara nu se mai pot deschide, căci podelele deasupra nu sînt lipite, ușa e crăpată, sala nu e padimentată și așa continuu este umedă. Avem școli mizere la care ochii de fereastră sînt supliniți de 10 ani cu hîrtie”.²²

Privitor la această situație inspectorul școlar Petre Vasici semnalează următoarele: „În Transilvania în cea mai mare parte edificiile de școală sînt necorespunzătoare scopului; niște cazărmi întunecoase, mucedu, reci, jumătate ruinate”.¹³

Această nefericită situație a făcut să se pornească o susținută acțiune de construcții școlare, ca în acest fel să se creieze condiții mai omenești, atît pentru elevi, cît și pentru dascăl.

¹¹ *Ibidem*, p. 31.

¹² Vasile Popeanga, *op. cit.*, p. 162; *Foaia Școlastică*, an. II, nr. 29, 1884, p. 373.

¹³ *Ibidem*, p. 77.

Școli construite după 1850 în comunele actualului județ Mureș,
cu numărul elevilor și a învățătorilor la 1900

Nr. crt.	Comuna	Anul construcției	Nr. elevi	Felul construcției	Numele și prenumele învățătorului
1	2	3	4	5	6
1	Adrian	1883	23	lemn	Cioba Ioan
2	Aluniș	1850	56	"	—
3	Apalină	1850	106	"	Roman Alexandru
4	Archiud	1892	60	"	Butnaru Ioan
5	Band (unită)	1872	36	"	Pădurean Ioan
6	Băița	1896	125	piatră	Pol Emil
7	Băla	1886	69	lemn	Dorgo Anton
8	Bărdești	1891	41	"	Morariu Ioan
9	Beica de Jos	1850	56	"	Teșlovan Petru
10	Beica de Sus	1870	22	"	Popescu Valer
11	Bilbor	1886	77	"	Trimbițaș Vasile
12	Bolintineni cu Păsăreni	1852	58	"	Simon Ioan
13	Bozed	1874	70	"	Ilieș Ioan
14	Breaza	1899	42	"	Dicu Teodor
15	Brăteni cu Budurleni	1887	34	"	Pastia Nicolae, amb.
		1868	51	"	
16	Budiu	1899	40	"	Pop Ioan
17	Cașva	1898	46	piatră	Suciu Ioan
18	Căcuci	1860	101	"	Pop Ioan
19	Căpuș	1812	47	lemn	Pintea Teodor
20	Cerghid	1854	143	școală	comună cu ortodocși
21	Cerghizel	1876	69	lemn	Răduț Eugen
22	Ceuș	1872	57	"	Nașcu Augustin
23	Chiheru de Jos	1891	62	"	Hârșan Iuliu
24	Chiheru de Sus	1892	65	"	Lenard Alexandru
25	Chinari	1868	46	"	Cimpean Ioan
26	Chirileu	1864	42	"	Muntean Dumitru
27	Cipău	1877	35	lemn	Pop Gheorghe
28	Comori	1897	40	"	Moldovan Dumitru
29	Crăiești	1880	65	"	Bucșa Ioan
30	Cucerdea	1883	30	"	Oros Aurelian
31	Dileu Vechi cu Oarba de Mureș	1858	47	"	Pintea Toader
32	Dumbrava	1861	?	?	?
33	Ercea	1881	55	lemn	Cioloa Dumitru
34	Ernei	1889	35	"	?
35	Fărăgău	1853	65	"	Man Octavian
36	Filipișu Mic	1852	62	"	Gliga Dumitru
37	Frunzeni	1857	31	"	Cioloa Ioan
38	Goreni	1850	24	"	Prt. Rusu Teodor
39	Grebeniș	1875	55	"	Mesaroș Alexandru
40	Hărtău	1890	41	"	Pr. Cotorea Constantin
41	Hodac	1889	189	piatră	Harșa Victor
42	Iclânzul	1898	88	"	Moraru Alexandru
43	Iernut	1860	52	"	Moldovan Teofil
44	Iernuțeni	1879	63	lemn	Roman Alexandru
45	Ivănești	1871	19	"	Suciu Alexandru

(continuare)

1	2	3	4	5	6
46	Lăurenți	1864	31	„	Cioloa Vasile
47	Logig	1891	44	„	Cioloa Simion
48	Lunca	1862	81	„	Demian Alexandru
49	Maiorești	1888	49	„	Maier Laurean
50	Mădărașu de Cîmpie	1852	57	„	Moldovan Ioan
51	Merișor	1896	40	„	Fărcaș David
52	Milaș	1863	83	„	Horga Vasile
53	Milășel	1888	61	„	Căliman Aurel
54	Moișă	1891	102	„	Șopterean Zaharie
55	Mura Mare cu Mura Mică	1892	66	„	Luca Teodor
56	Ocnîța	1881	208	„	Roman Ioan
57	Ogra	1850	89	„	Moraru Olimpiu
58	Ormeniș	1874	96	„	Pesca Ioan
59	Oroi	1857	69	„	Pop Ioan
60	Orosfala cu Comlod	1894	49	„	Stan Petru
61	Orșova	1893	99	„	Duncan Nicolaie
62	Petelea	1851	49	„	Damian Vasile
63	Pintic	1896	70	piatră	Chișu Gheorghe
64	Poarta	1865	69	lemn	Tătar Petre
65	Pogăceaua	1874	72	„	Turcu Ioan
66	Reghin	1836	47	piatră	Pașcu Mihai
67	Riciu	1894	159	lemn	Moldovan Alexandru și Filimon Dumitru
68	Sărmaș	1875	70	„	Cindea Lazar
69	Sărmășel	1875	37	„	Săliștean Vasile
70	Sînmărghita	1877	22	„	?
71	Sîngeorgiu de Mureș	1893	101	„	Pastor Ioan
72	Sînmărtinu de Cîmpie	1878	115	„	Călbașă Andrei
73	Sînmihaiu de Pădure	1865	52	„	Harșa Dumitru
74	Sintana de Mureș	1895	145	„	Comes Gheorghe
75	Sintu	1864	63	„	Cioloa Ioan
76	Socol	1872	81	„	Șimon Ioan
77	Solovăstru	1859	93	„	Bordă Gheorghe
78	Suseni	1892	60	„	Bucur Gheorghe
79	Șăușa	1850	47	„	Muntean Vasile
80	Șerbeni	1890	61	„	Suciu Ioan
81	Șincai	1881	264	„	Căliman Valeriu
82	Teaca	1881	39	piatră	Burgea Gheorghe
83	Tîrgu Mureș (unită)	1865	20	lemn	Manăilă Gheorghe
84	Tîrîmia	1878	102	„	Suciu Alexandru
85	Toldal	1880	37	„	Tătar Petru
86	Ulieș	1887	107	„	Pop Teodor
87	Ungheni	1858	83	„	Nașcu Maria
88	Urisiu de Jos	1887	58	„	Pop Aron
89	Vaidei	1874	43	„	Pitea Teodor
90	Veța	1863	38	„	Solomon Dumitru
91	Vidrasău	?	32	„	Milca Ștefan
92	Voiniceni	1852	108	„	Albu Ludovic
93	Voivodeni	1860	85	„	?

¹⁴ Augustin Bunea: *Sematismul jubiliar al clerului gr. cat.*, Blaj 1900, p. 305—317 protopopiatul Iernut, p. 318—331, protopopiatul Fărăgău, p. 419—438 protopopiatul Tîrgu Mureș, p. 479—508 protopopiatul Reghin.

Situația de mai sus e cum nu se poate mai grăitoare. În decurs de 40 de ani aproape nu există comună în care să nu se fi construit local de școală prin contribuția și munca sătenilor, care au înțeles să rupă din sărăcia lor, pentru acest scop atât de nobil. Întîlnim însă și cazuri, în special în comunele mixte, unde elementul românesc era în inferioritate numerică, iar situația materială a locuitorilor era deosebit de slabă, care nu și-au putut construi local, așa că odraslele acestora frecventau școala maghiară din localitatea respectivă. Astfel de cazuri întîlnim la Porumbeni, Sîntandrei, Sîntioana de Mureș, Pănet, Roteni, Văleni, Culpui, Crăciunești, Troița, Glodeni, Nicolești, Maiad, Pășăreni, Murgești Acățari, Sînișor, Șardul Nirajului, Iobăgeni etc., etc.

Se înregistrează apoi un oarecare număr de învățători ambulanti, ca, de exemplu: Comlod cu Orosfaia, Mura Mică cu Mura Mare, Apalina cu Iernuteni, Brăteni cu Budurleni etc.

La fel, mai existau și la sfîrșitul secolului trecut sate care nu aveau învățător, cursurile fiind predate de preoți, așa cum este cazul la Comori, Hărțau, Gorenii, Beica de Jos etc.

În privința instrucției școlare rezultate frumoase s-au înregistrat la Subcetate unde dascălul Pamfil „...învăța pe o limbă românească să se pomească” după cum găsim notat pe o psaltire. Vestea acestei școli s-a dus pînă departe pe Mureș, încît veneau aici tineri de pe la Deda, Rîpa, Toplița la învățătură, ba chiar și din alte sate mai îndepărtate.¹⁵

Vestită a fost pe vremi și școala de la Gurghiu, despre care am amintit și în altă parte, încît unii istoriografi o aseamănă cu școala lui Gh. Lazăr de la București, atît era de căutată pentru instrucția școlară ce se făcea aici. Chiar și nobilii maghiari își trimiteau copiii la această școală, despre care se dusesse vestea în special în deceniul al patrulea al secolului trecut.

O școală care a înregistrat rezultate frumoase a fost și cea de la Reghin, care în anul școlar 1852/53 este amintită cu trei dascăli: Ioan Teslovan, Petru Anca și Baziliu Dumbravă, care au terminat studiile la Praga și Viena. Aceștia predau cîte 24 ore săptămînal și instrucția școlară se făcea și în limbile germană, latină și maghiară pe lîngă limba română. Despre această școală, la 1860, Visarion Roman avea să spună: „Dintre toate școlile din comitatele Cluj, Turda și Scaunul Mureșului, școala românească din Reghinul Săsesc se poate numi cea mai bună”.

Dar nu numai în localitățile semnalate mai sus se înregistrează rezultate pozitive care aduc o serioasă contribuție la cauza ridicării poporului, ci și în alte localități întîlnim astfel de școli care constituie o mîndrie pentru noi. Astfel de școli au fost la acea vreme la Deda, Sîntu, Toplița, Hodac, Rușii Munți, Morăreni, Săcalul de Pădure, Fărăgău, Ungheni, Rîciu, Șincai, Lunca etc. Fiind încadrate cu dascăli destoinici, devotați marelui cauze a ridicării poporului, aceste școli devin tot mai populate, iar prin acțiunile lor, pe plan extra-scolar, trezesc la viață țărănimea satelor noastre. La această acțiune au contribuit mult și intelectualii ridicați din pătura țărănească, care prin exemplul lor au îndemnat mereu sătenii la fapte frumoase și înalte. O deosebită contribuție și-au adus și publicațiile vremii ca și cărțile ce încep să pătrundă tot mai

¹⁵ Gavril Urzică, *Monografia comunei Subcetate* (în manuscris).

mult în lume satelor noastre, dirijate în special de către „Astra”, al cărei rol în această privință a fost dintre cele mai bine venite și salutare.

Datorită acestui avînt deosebit nici rezultatele nu întîrzie să vină. La 1879 găsim următoarea situație care ilustrează afirmațiile noastre: 267 școli, cu un număr de 312 învățători și 23.526 elevi, frecvența fiind asigurată în procentaj de 66,80%. Pe confesiuni situația era următoarea: 28 școli romano-catolice, 68 greco-catolice, 35 ortodoxe, 100 reformate, 3 luterane și 12 uni-tariene.

În 1858 în două din cercurile școlare ale comitatului aflăm următoarea situație:

Nr. crt.	Numele și prenumele învățătorului	Localitatea	Nr. elevilor
1	2	3	4
I Cercul Gurghiu			
1	Vasile Gliga	Măgheruș	65
2	Florea Rusu	Vălenii de Mureș	18
3	Aron Magheru	Idicel	191
4	Ilie Vlăsa	Deleni	40
5	Florea Cofariu	Jabenița	56
6	Simion Nicolaie	Hodac	71
7	Ioan Suceava	Ibănești	182
8	Ioan Matei	Urisiul de Sus	69
9	Nicolaie Matei	Nadășa	27
10	Mihai Simion	Singer	29
11	Vasile Brejan	Periș-Gornești	53
12	George Stoilă	Luieri	53
13	Ioan Ciosan	Brancovenesti	40
14	Petru Pop	Săcalul de Pădure	12
15	Teodoru Popovici	Ripa de Sus	67
16	Ignat Mandrea	Ripa de Jos	64
17	Constantin Chirteș	Dumbrava	76
18	George Duma	Petriș	126
19	Constantin Morăreanu	Deda	53
20	Ștefan Panga	Răstolița	104
21	Petre Branea	Lunca Bradului	36
22	Marcu Briciu	Toplița	161
23	Vasile Gliga	Filea	73
II Cercul Tîrgu Mureș			
1	Partenie Trombitaș	Tîrgu Mureș	28
2	Simion Grecu	Corunca	22
3	Ioan Nan	Murgești	32
4	Simion Colceanu	Moșuni	21
5	George Nestea	Veța	25
6	Ioan Cociș	Singegorgiu de Mureș	42
7	Nicolaie Stoicovici	Mureșeni	61
8	Ioan David	Cristur	42
9	Mihai Noian	Podeni	51
10	Zaharie Bucin	Nazna	41
11	Filon Chișu	Morești	16
12	Ioan Ignat	Berghia	48
13	George Bucur	Budiu de Cîmpie	23

(continuare)

1	2	3	4
14	Teodor Cosma	Icland	45
15	Ioan Damaschin	Petea	27
16	Vasile Cristian	Oarba	13
17	Izidor Titiești	Sîngeorgiu de Pădure	93 ¹⁶

În ce privește realizările, constatăm un progres, astfel că în anul 1900 situația se prezintă astfel:

<i>Știutori de carte :</i>	<i>Bărbați</i>	<i>Femei</i>
În comitat	41,87%	24,53%
În Tîrgu Mureș	75,39%	56,75%

Pe întreaga Transilvanie procentul românilor știutori de carte era de numai 14.08%, al ungarilor de 54%, al rutenilor de 9%. Disproporția e cum nu se poate mai grăitoare.

Fără îndoială, aceste date statistice confirmă o situație deloc îmbucurătoare, dar, totuși, ele ilustrează un fapt, acela că s-a făcut un pas înainte și care promitea ca în anii ce vor urma, situația să se îmbunătățească.

Dar pentru a avea o icoană mai vie a școlii și învățămîntului la sfîrșitul secolului trecut, vom reda mai jos o situație din care reiese în special trei elemente deosebit de importante pentru procesul de învățămînt: frecvența, salarizarea dascălilor, materialul didactic și mobilierul școlar cu care erau dotate școlile acelor timpuri.

	1869	1879	1895
<i>Numărul locuitorilor :</i>	—	179.839	177.860
— școli de stat	—	6	7
— școli elementare sătești	3	7	4
— școli confesionale	143	250	242
— școli de fete	—	—	1
— școli particulare	—	3	1
<i>Din care :</i>			
— rom. catolice	19	24	29 și 1 liceu la
— gr. catolice	28	68	62 Tîrgu-Mureș
— ortodoxe	10	35	26
— reformate	75	100	106 și 1 gimnaziu la
— augustiniene	6	5	5 Reghin
— unitariene	13	12	13
— izraelitene	2	—	1
<i>Numărul elevilor :</i>			
— între 6—12 ani	11.334	15.468	25.786
— între 13—15 ani	4.673	8.057	10.773
— au frecventat	5.811	14.289	26.207
— n-au. frecventat	5.523	9.236	10.352

¹⁶ Nicolae Albu, *Istoria învățămîntului din Transilvania între 1800—1867*, vol. II, p. 222—234, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1972.

<i>Numărul învățătorilor :</i>	162	312	322
<i>din care :</i>			
— maghiari	100	155	157
— sași	6	6	5
— români	27	103	63
<i>Material didactic :</i>			
— table negre	103	311	363
— table de citit	120	234	279
— mașini de calculat	—	76	248
— harta Ungariei	51	144	269
— harta Europei	—	20	161
— harta Continentelor	—	17	121
— globul pământesc	13	125	185
— tablouri științele naturii	—	97	171
— biblioteci pentru tineri și învățători	2	6	143
— biblioteci pentru săteni	—	6	89
Venitul școlii în bani	13.587	59.509	107.383 fl.
Venitul școlii în natură	11.430	25.235	48.328
Total :	24.917	84.741	155.711 fl.
din acestea de la stat	—	6.059	9.057 fl.
Revenea în medic — salar inv.	?	223,06	268,07 fl.
— întreținerea unei școli	170,60	317,03	603,06 fl. ¹⁷

Cifrele indicate în situația de mai sus, ne pun în adevărata ei lumină situația grea a școlilor de la acest sfârșit de secol. Și nu trebuie să uităm că în situație sînt cuprinse toate școlile din comitat, nu numai cele românești, care luate izolat ne-ar prezenta un tablou și mai sombru. Dar oare se poate înregistra o situație mai fericită, cînd pentru cele 260 școli din comitat statul contribuia abia cu 6059 fl. în 1879 și 9.051 fl. în 1895? Greaua sarcină a școlilor era suportată de oamenii satelor care și așa erau istoviți și secătuiți de atîtea obligații ce le apăsau umerii. Astfel în acei ani locuitorii satelor erau impuși numai pentru întreținerea școlilor cu 84.741 fl. în 1879 și 155.711 fl. în 1895. Menționăm că din sumele cu care intervenea statul pentru întreținerea școlilor, cele românești nu beneficiau cu nimic. Constatăm apoi că de unde în 1869 erau în întreg scaunul Mureșului abia 30 de școli românești cu 27 dascăli, după 10 ani, la 1879 numărul lor se ridică la 103, cu tot atîția învățători, pentru ca după 16 ani, la 1895 să nu mai întîlnim decît 88 școli românești cu 63 de dascăli. Aceasta ca o urmare firească a politicii de deznaționalizare ce se accentua tot mai mult la acest sfârșit de secol. Numărul mic de învățători, care nu acoperea necesarul la școlile existente, era completat de către preoți și de către dascălii ambulanți care serveau la două școli.

O altă concluzie ce se impune este aceea a frecvenței, care în unii ani școlari abia atîngea 50%. Sînt și cazuri cînd abia atîngea 35—40%. Astfel de cazuri întîlnim la Ibănești, Band, Cristești, Deda, Mădăraș, Lunca, Toplița, Petelea etc. Și constatarea e cu atît mai tristă cu cît ea se înregistrează mai ales în comunele românești. Cauzele acestei proaste frecvențe au mai fost amin-

¹⁷ Pallás Albert, *op. cit.* p. 139.

tite și în altă parte, dar acestora se adaugă și indolența celor chemați a conduce școala românească. Iată constatarea la care ajunge publicistul Pallás Albert: „Școlile valahe în această perioadă (1848—1866) au regresat foarte mult, mai ales acolo unde comunele au refuzat să le mai întrețină. Preoții valahi nu mult interes au acordat acesteia, iar exemplul lor a fost urmat de săteni, și drept urmare, multe localuri de școală ridicate în trecut din truda bieților oameni, au rămas neîntrebuințate și se pustiesc”.¹⁸

În anul 1844 în școlile reformate se introduce sistemul Bell-Lankaster, care apoi va fi generalizat în toate școlile din Transilvania. Cel care avea să facă cunoscută această metodă și să acționeze pentru aplicarea ei a fost Salamón József, care, prin revista sa, indica felul cum trebuie aplicată. Tot el întocmește și o serie de manuale școlare și intervine ca școlile să fie dotate cu materialul didactic și mobilierul necesar. Acum, pentru prima oară, se introduc băncile, care trebuiau să aibă o înălțime de 0,47 m, se cere apoi ca sălile de clasă să fie mai spațioase, încât fiecărui elev să-i revină 3 metri pătrați suprafață. Este epoca când se face trecerea de la vechea și primitiva școală la adevărata școală modernă. Din nenorocire școlile românești nu prea au cunoscut binefacerile acestor reforme decât mult mai târziu spre sfârșitul secolului. Datorită acestei situații destul de precare, senatul (comitetul) școlastic nu întotdeauna putea respecta indicațiile date. Din lipsă de fonduri nu se putea procura mobilierul necesar și nici materialul didactic a cărui lipsă se resimțea foarte serios, așa că aceste școli erau mereu amenințate cu sancțiuni din partea autorităților.

Iată cum se prezintă situația unei astfel de școli între 1852—1889. Vom lua cazul școlii din Apalina. Școala a fost construită în 1852 fiind compusă dintr-o tindă și o sală de clasă, în stare proastă. Drept mobilier avea: o tablă neagră, una sobă încălzită, pe trei picioare, opt bănci. Alături era și o latrină cu două depărtături. Clădirea era acoperită cu șindrilă, iar pereții din nuiele îngărdite între stâlpi de stejar. Alături mai era o încăpere care servea drept locuință pentru dascăl. În 1854 școala avea un venit de 185,12 florini. În acel an s-au cheltuit pentru abecedare și catechisme 10,48 florini. În 1862 s-au cumpărat 9 abecedare cu 16 creștări bucate. La 1867 s-a achitat abonamentul de 5 fl. la „Gazeta Transilvaniei”.

În anul 1884 începe adunarea materialului pentru un nou local de școală, cel vechi fiind necorespunzător. În acel an se găsea următorul material adunat: două sferturi de plută care au costat 57 florini, 200 leături cu 14 fl., 12.000 șindrili cu 25,46 florini etc.

Cu toate că se constată un sporit interes pentru școală la locuitorii acestui sat, totuși cu ocazia unei inspecții efectuată la 22 februarie 1883 se constată următoarele:

- părinții nu-și conduc copiii la școală în mod regulat;
- senatul școlar nu cercetează școala;
- nu s-au ținut în bună stare și pe anul în curs nu sînt procurate registrele necesare. La fel, lipsește tabla, tablourile de perete (tablouri intuitive de șt. naturii) etc.;

¹⁸ *Ibidem*, p. 9:—99.

- nu s-au reparat băncile, ușile, cuptoarele, coșurile;
- nu s-au procurat lemnele de foc.

Pentru toate aceste lipsuri senatul (comitetul) școlastic se pedepsește cu 5 florini.¹⁹

Și cazul de la Apalină nu este singular, ca el fiind multe altele.

Pe măsura scurgerii vremii rezultatele însă nu întârzie să vină. Astfel în anul 1903 situația școlară prezenta următorul aspect: 60 de școli gr. cat., 30 rom. cat., 23 ortodoxe, 98 reformate, 7 luterane, 14 unitariene, una izraeliană, 23 școli de stat și 3 comunale. Numărul învățătorilor era de 368, cel al elevilor de 37.574, cu o frecvență de 69,15%.

Cifrele de mai sus ne indică o frumoasă creștere a numărului elevilor, căci de unde la 1879 numărul acestora era de 23.526, după 24 de ani el se ridică la 37.574, deci cu 12.000 mai mult. La fel a crescut numărul învățătorilor, au luat ființă mai multe școli de stat cu o mai bună dotare în mobilier și material didactic, fapt care a contribuit mult la îmbunătățirea procesului de învățământ. Dar dacă școlile cu limba de predare maghiară au crescut ca număr, nu tot așa se întâmplă și cu cele românești, care în loc să crească, cum ar fi fost normal, dimpotrivă, au scăzut. Astfel de unde la 1867 numărul școlilor gr. cat. era de 68, la 1879 adică după 12 ani, nu mai găsim decât 60, opt dintre ele închizându-și porțile. Aceiași situație și cu cele ortodoxe, care de la 35 scad la 23, deci cu 12 mai puțin. În total, în acești ani românii au fost nevoiți să închidă porțile la 20 școli, fapt care a constituit o mare pierdere, ținând seama de faptul că și așa procentul știutorilor de carte era inferior față de celelalte naționalități: maghiari și germani. Acest sfârșit de secol constituie de fapt o epocă întunecată în istoria învățământului românesc transilvănean, menționând faptul că este vremea când autoritățile au isbit cu toată hotărârea în aceste umile lăcașuri de învățatură. Dar iată situația școlilor la sfârșitul secolului XIX-lea și începutul celui de al XX-lea:

Anul	Caracterul școlii			Limba de predare			Total
	stat	confes.	comunale	maghiară	germană	română	
1877	—	259	13	158	8	106	272
1880	6	253	8	158	6	103	267
1890	7	250	7	166	6	192	264
1895	7	244	7	168	6	84	258
1900	23	230	4	168	6	83	257
1910	32	229	1	174	5	82	262
1914	43	215	1	177	5	74	256
1918	46	198	—	185	5	68	244 ²⁰

Situația de mai sus este oglinda fidelă a unei realități și exprimă o dureroasă constatare, că în timp ce școlile cu limba de predare maghiară au crescut cu 15 în decurs de 43 ani, în același timp școlile cu limba de predare

¹⁹ Arhiva bisericii din com. Apalina, jud. Mureș.

²⁰ Arhiva fostului revizorat școlar al jud. Mureș, anul 1922.

română au scăzut cu 38, de la 106 în 1877 la 68 în 1918, o pierdere procentuală de 34%.

Lovitura cea mai grea a fost dată școlii românești de vestita lege Apponyi, conform căreia limba maghiară devenea obiect de studiu obligatoriu sub sancțiunea că, la școala unde absolvenții a 4 clase nu vor poseda cursiv limba maghiară, școala va fi închisă. În acest fel, această instituție a ajuns la discreția notarului și jandarmului, care printr-o simplă informare putea să dea școlii românești lovitura de grație. Așa se face că în aceste umile săli de clasă se instalează o atmosferă apăsătoare, sufocantă iar școala nu mai prezenta nici un interes nici pentru copii și nici pentru părinții acestora, care încep să o ocolească deoarece le făcea impresia că această școală nu mai reprezintă interesele lor și se îndepărtează de la țelul pentru care a fost înființată. În multe părți era privită chiar cu dușmănie de către săteni, care vedeau în ea inamicul care voia să le fure limba și să-i frustreze în cele mai sfinte convingeri. De aceea frecvența începe să scadă, progresul la învățătură devine mai slab și se înregistrează un vădit regres în întreg procesul de învățământ. Și în acest fel tinăra școală românească pentru care s-a cheltuit atîta trudă și energie, suferă acum și din cauza tendințelor vădite de deznăționalizare.

Prin legea din 1876, art. XXVII, se stabilește și se intensifică în același timp controlul asupra școlilor românești, care urmau ca de acum să fie mai des vizitate și astfel mai mult expuse capriciilor administrației. După alți trei ani, prin legea XVIII din 1879, se revine cu noi obligații în ce privește însușirea și predarea limbii maghiare. În acest sens, absolvenții preparandiilor trebuiau să cunoască bine limba maghiară la terminarea cursurilor, iar învățătorii de la catedră au fost obligați ca în decurs de patru ani să-și însușească această limbă. Așa cum am arătat și mai sus, legea Apponyi din 1907 avea să adîncească mai mult această flagrantă nedreptate. Prin această legiferare nu primeau ajutor de stat la întregirea salariului decât acei învățători care s-au străduit să scrie și să vorbească corect ungurește și au depus jurămîntul de credință față de statul maghiar. La fel, în școlile unde procentul elevilor maghiari era de 20%, predarea se făcea numai în limba maghiară. Dar multe astfel de clauze avea această lege care a fost aspru criticată nu numai de exponenții poporului român, dar chiar și de presa maghiară. Iată ce scria gazeta „Népszava”: „Două lucruri au rămas după votarea legii: învățătorul poporului în mizerie și școala poporului aservită definitiv puteri clericale”, și mai departe: „școala servește interesele celor cu 1000 jugăre și constituie un atentat criminal împotriva intereselor poporului”.²¹

În ce privește ajutoarele de stat acordate școlii românești, acestea au fost ca și inexistente. În anul școlar 1917/18 pentru cele 180 școli cu limba de predare maghiară a fost alocat un ajutor de 1.779.085 coroane, în timp ce pentru cele 68 școli românești reveneau numai 284.530 coroane. Ajutorul pentru școală pe cap de locuitor era de 13 coroane pentru maghiari și numai 3 coroane pentru români. Au fost însă situații și mai îngrijorătoare. Astfel la 1900, spre exemplu, școala gr. catolică din Țîngu — Mureș nu primea absolut nimic de la stat fiind obligată la mari privațiuni, căci cu cele 700 coroane

²¹ Ziarul „Népszava” nr. 99 și 100 din 25 și 26 aprilie 1907.

ce le primea de la confesiune abia de se putea întreține, în timp ce școala reformată avea alocată de stat suma de 19.740 coroane, iar cea rom. catolică 9800 coroane.²²

Cu mari eforturi și sacrificii însă, încrezători în viitor, s-a pășit înainte cu credința în vremi mai bune.

Una din cauzele rămîinerii în urmă a școlii românești și a tîrziei ei afirmări a constituit-o și proasta salarizare a învățătorului. Situațiile redată în paginile anterioare sînt edificatorii în a dovedi acest trist adevăr. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea, abia 12 școli beneficiau de ajutorul de stat, iar dascălii în afara puținului ce primeau de la părinții elevilor — și aceasta de reducere la cîteva mîrte de cereale —, nu primeau nimic pentru munca prestată. Dascălul era bucuros că era scutit de sarcinile publice, singurul mare avantaj pe care-l avea. În acest fel, școală se făcea numai în lunile de iarnă, în restul timpului, ca orice sătean, dascălul își vedea de treburile lui gospodărești. După 1848 intervin însă unele îmbunătățiri. Numărul învățătorilor pregătiți este tot mai mare, iar pretențiile acestora — cum era și firesc — sînt mai ridicate. Școlarizarea nu se mai făcea la întîmplare, ci în mod ordonat, cu o programă bine stabilită în care rolul dascălului era bine precizat. Cu toate că școala cunoaște în această epocă o dezvoltare accentuată, totuși salarizarea nu e pe măsura necesităților și dascălul trăiește tot sărac și uitat în mizerie. Pentru a ilustra aceasta, vom reda mai jos cîteva acte de angajament.

În anul 1863 locuitorii comunei Lunca angajează învățător la noua școală construită pe Gherasim Toncean cu care încheie următorul act:

„Încheiat cu scrierea și vorba poporului între subscrișii reprezentanți ai comunei bisericești gr. cat. din Uifalău (Lunca) și între domnul docente Gherasim Toncean, sub următoarele condiții:

1. Pomenitul docente se obligă pe anul 1863/64 a învăța pruncii școlastici de ambele sexe, amăsurat preîntulului decret imperial din 13/5 octombrie 1857 și publicat de către preoțime prin circulara din 26 iunie 1857 sub nr. 537;

2. Fundamentul creșterii bune și a culturii adevăratei omenii fiind frica lui Dumnezeu și bunele fapte, așa numitul docente înaintea ochilor săi deviza să și-o țină, spre a fi într-u toți pașii cu o putere morală exemplară și edificatoare, de unde dară se îndatorează ca obligațiunile sale de docente față de prunci într-u toate obiectele de învățămînt cu fidelitate și acurațiune să le îndeplinească; să fie iubit de toți pruncii ce i se dau spre educare, ca și tot poporul, ferindu-se de orice asprime necugetată într-u educarea pruncilor, greșelile acestora să ierte pînă a nu se arăta mai înainte cucernicului doctor de școală (care este parohul), să împiedece politica civilă de școală, oșebit are docentele a se feri de aroganție și semeție, prin care nu numai învinge de la sine toate, dar prin semeție și cele mai bune purtări și le întunecă docentele. Nu e iertat a purta cu sine instrumentele de fumat (pipa) în public, înaintea pruncilor și la casa de școală și mai vîrtos să oprească cu aceiași impunere

²² Traian Popa, *Monografia orașului Tirgu Mureș*, Tirgu Mureș, 1931, p. 264 și 265

pe oricine, căci dacă la acestea toate docentele nu se va supune, atunci se va face vinovat în oficiul său;

3. În privința ordinului care este a se ține de școală și a progrese, docentele se va îndruma după înaltul menționat decret;

4. Docentului nu-i este iertat a face absentatțiuni în orele de școală. Să nu se îndepărteze în zilele de școală la oraș fără știrea parohului, care numai așa îl poate faculta (scuza);

5. Va fi dator în dumineci și sărbători normale a merge în fruntea pruncilor la sfânta biserică și a priveghea ca în timpul cultului divin, împietate să nu se producă, osebit va fi obligat și privat și în casa de școală a învăța pruncii simbăta după amiază cântările bisericești, ca așa cultul divin totdeauna în cântări bisericești pătrunzătoare de inimă să decurgă;

6. Va mai fi obligat docentele ca lista absențelor pruncilor în fiecare simbăta a mi-o da spre a o trimite mai încolo, spre îndreptarea acestui rău;

7. Iară noi subscrișii reprezentanți ai comunei bisericești ne obligăm a da pe an școlar (9 luni) una leafă în bani gata de 100 florini v.a. (valută austriacă), care bani să se plătească în 2—3 rate, iar în afară de bani comuna să dea 40 mierță de bucate (grîu și cucuruz).

Care contract în două exemplare s-a făcut, sigilat și semnat de noi; Paroh Ilie Moldovan, docente Gherasim Toncean, primcorator Șulea Gheorghe.²³

Am reprodus în întregime acest contract deoarece el stipulează nu numai chestiuni materiale, adică salariul pe care comunitatea bisericească se obliga a-l achita — dealtfel destul de mic și nesatisfăcător —, dar el constituie și un îndreptar în atitudinea ce trebuia să adopte învățătorul (docentele), în comportarea acestuia la școală și în sat, și în felul cum înțelegeau reprezentanții satului să aplice unele dintre cele mai elementare noțiuni educative. Totodată contractul scoate în evidență personalitatea preotului, care era în acele vremi superiorul imediat al dascălului, școala fiind aservită complet bisericii.

Un alt act de angajament, de data aceasta cu mult mai scurt, fără recomandări pedagogice, e acela al dascălului David Lupu din comuna Băla, care specifică drepturile materiale ale acestuia:

— 150 florini bani prin contribuția credincioșilor, plătibili în trei rate;

— 50 mierțe porumb și 25 kg grăsime (untură), de la părinții copiilor în vîrstă de școală.

Actul este datat la 20 iunie 1884 și este semnat de preotul locului Daniel Rusu și învățătorul angajat.²⁴

Ceva mai complet ni se pare cel din Apalina, care la 12 august 1889 declară vacant postul de cantor-docent din acea comună, pe lîngă următoarele condiții:

„... după ce cu ajutorul lui Dumnezeu am construit un nou lăcaș de școală și am prevăzut acest lăcaș și cu materialul didactic necesar, am construit locuință pentru învățător, și acestuia i-am stabilit un salariu de 200 florini ca să corespundă noilor dispoziții școlare. Acești bani se vor plăti din fondul

²³ Arhiva bisericii din com. Lunca, jud. Mureș.

²⁴ Arhiva fostului revizorat școlar al jud. Mureș, anul 1884.

bisericesc și școlar astfel: rata I la 23 octombrie, rata II la 19 februarie, rata III-a la 5 mai, iar rata IV la 10 august, a 50 florini la fiecare rată.

„Deoarece această funcție este legată și de aceia de cantor, numai așa învățător vom alege care se va achita și de această obligație și pe care Mitropolia Blajului îl va accepta și întări în post”.²⁵

Actul este semnat de preotul Ieroteu Crișan și 16 săteni.

Am redat trei cazuri care ni s-au părut mai semnificative, pentru a ilustra situația salarizării învățătorului în ultimele decenii a secolului trecut. Comunitățile, după cum se vede, nu puteau asigura decât niște drepturi reduse și umile, care nici pe departe nu puteau satisface nevoile materiale ale slujitorilor școlii românești.

Pentru a curma această situație, în 1893 prin legea XXVI, guvernul stabilește salariul învățătorului de la școlile confesionale la 300 florini anual, sumă care dacă convenea dascălului nu toate comunitățile bisericești o puteau suporta și care nu mai puteau dispune acum nici de școlile și nici de învățătorii săi, căci autonomia ei devenise iluzorie. A fost incontestabil o victorie a dascălimii confesionale, care de la o retribuție de câteva mierțe de cereale se ridica acum la un salariu mai omenesc. Dar în timp ce salariul dascălului se îmbunătățește, se înrăutățește viața țăranimii care și așa se zbătea în ghiarele mizeriei și care datorită acestei situații era obligată la o contribuție tot mai mare pentru întreținerea școlii și învățătorului. Concomitent cu aceasta, comunitățile sînt avertizate că acolo unde învățătorul nu va cunoaște limba maghiară, unde școala nu va fi dotată cu mobilierul și materialul didactic necesar, aceasta va fi închisă fără un alt avertisment. Toate acestea îngreunează sarcinile țăranimii noastre pe umerii căreia cădeau toate aceste belele. N-a fost deloc ușor pentru locuitorii satelor noastre să facă aceste susținute eforturi pentru a se achita de aceste grele obligații. Dacă pentru satele mai mari, compact românești, aceasta nu constituia o prea mare greutate, pentru satele mici și în special pentru cele cu populație mixtă a devenit o sarcină apăsătoare. Multe din localitățile comitatului s-au găsit în această situație fiind în imposibilitate de a respecta această dispoziție. Se pare că unul din obiectivele legiuitorului a fost tocmai acela de a isbi în comunitățile sărace, care în imposibilitatea de a se achita de aceste obligații erau nevoite a-și trimite copiii la școlile cu limba de predare maghiară ale statului, unde maghiarizarea se efectua integral. În fața acestei grave situații care amenința cu închiderea școlilor din mai multe localități, oamenii îngrijorați îndreaptă plîngerii către organele superioare bisericești pentru a-i ajuta în această disperată situație. Una dintre cele mai patetice plîngerii de acest fel este aceea a locuitorilor din comuna Bolintineni, pe care o reproducem mai jos:

„Subsemnatul senat școlastic din comuna Balinfalău (Bolintineni) din propopiatul Mureșului, în împrejurările noastre cele mai critice în care ne aflăm, ne adresăm către Excelența Voastră Preaonorat Consistoriu Metropolitan, cu umilita rugare să binevoiți ca pentru învățătorul nostru de la școala confesională din loc a asigura un ajutor anual de 50 florini v.a.

²⁵ Arhiva parohiei din com. Apalina, jud. Mureș.

Temeiurile pe care ne bazăm rugarea sînt următoarele: noi ne aflăm situați ca, comună, pe Niraj, sat mic curat românesc de 46 familii, care de cînd ne-am pomenit deși puțini la număr și materialmente mizeri, totuși am susținut un cantor-docente pînă în ziua de azi. Altă școală românească în jurul nostru nu se află, și de prezent alipiți cu Baczko-Mădărașul (Păsăreni) care este filie la Balinfalău, am ridicat salariul învățătorului la 250 florini, făcînd aruncul pe un copil obligat de școală la un florin și chiar și familiile fără prunci încă au fost repartizate, o familie la cîte un florin să solvească la leafa dascălului.

„Și pentru mizeria și împrejurările în care ne aflăm e imposibil a face mai mare repartiție.

„Prin preanoratul domn protopop, am așternut rugare le locurile competente pentru a obține ajutorul de 50 florini încă în trei rînduri, dar ne-au respins rugarea, băgîndu-ne de vină una-alta; cu un cuvînt mărturisim și aducem la cunoștință că voesc a ne face în sat școală comună, ori în satul vecin Păsăreni școală de stat, și pentru aceasta nu voesc a ne lua în seamă rugarea.

„Pre noi însă ne doare inima că școala care am eredit-o (moștenit) un dar de la părinții noștri; vroim a zice că numai noi vorbim pe Niraj românește, acum să o pierdem, și cu școala limba, și cu timpul și biserica și sfînta religie în care ne simțim fericiți că ne aflăm, fiind pe aici amestecați cu mai multe feluri de religii: rom. cat., reformată și unitară.

„La bunul Dumnezeu și la Excelența Voastră și Preaveneratul Consistoriu Metropolitan avem speranța a ne mîntui de pericolul în care ne aflăm. În speranța fermă că ni se va lua în considerare rugarea noastră și vom obține un rezultat favorabil, sîntem ai Excelenței Voastre Preaveneratului Consistoriu Metropolitan, cei mai umili fii”.²⁶

Plîngerea este datată 18 iunie 1895 și înregistrată sub nr. 35 din acel an.

Desprindem din această patetică plîngere, dorința locuitorilor acestei mici așezări de pe Valea Nirajului de a-și menține școala care au moștenit-o de la părinți, școala în care au crescut și și-au primit și ei puțina învățătură și educație, dorința de a nu se înstrăina și a-și piede limba și credința la care se făcea un adevărat atentat în acele vremi. Această dorință, acest total atașament față de neamul lor, de nația de care aparțin, i-au făcut pe acești necăjiți săteni să rupă tot ce au putut din sărăcia lor pentru a-și întreține dascăl și școală, și dacă nu au putut să acoperă în întregime suma de 300 florini, au bătut la diferite uși, au cerut ajutorul tuturor numai pentru a nu rămîne fără școală în care să se lumineze odraslele lor, care prin dispariția ei ar fi fost nevoiți să urmeze cursurile școlilor streine, înstreinîndu-se astfel de neamul lor. Lupta pentru școală, pentru limbă a locuitorilor din Bolintineni e o pagină din cele mai frumoase înscrise de românii de pe Niraj.

Rezultatul acestei intervenții nu se cunoaște, dar sigur e că a fost favorabil, deoarece școala și-a continuat activitatea, anul 1918 găsind-o în plin progres.

²⁶ Arhiva parohiei din com. Păsăreni — Bolintineni.

O situație similară găsim în comunele Pietriș—Hărțău, sate care întrețineau un învățător ambulant și care cu toate eforturile nu au reușit să acopere decît 266 florini din necesarul de 300 Pentru a lămuri populația acestor sate, s-a deplasat o comisie compusă din protopopul Vasile Hosu, preoții Vasile Tătar, Ioan Florian, Ștefan Boroș, Ioan Lucaci și gospodarul Ștefan Boroș. Din partea sătenilor au luat parte la adunare 26 săteni din Hărțău și 5 din Pietriș.

Protopopul Vasile Hosu făcînd cunoscut scopul ieșirii la fața locului și explicîndu-le motivul acestei adunări „le leagă de suflet”, cum glăsuiește procesul verbal, „dacă-și iubesc limba, școala și sfînta biserică în frățietate să se consfătuiască cum și în ce chip s-ar putea ridica salariul cantorului- docent la minimum prescrist”.

După ce locuitorii își spun păsul și arată starea de cumplită sărăcie în care se sbat, se mențin pe poziție că suma maximă ce o pot achita este de 266 florini, după cum urmează:

A. Din Hărțău :

— Din casa bisericii	48,02	florini
— Arunc pe 44 familii a 2 fl.	88,00	„
— Din 24 mierțe cucuruz	19,20	„
— Din 25 zile lucru a 50 cor.	12,50	„
— Un cositor cantoral	2,28	„
— Din casa cantorală cu grădină	20,00	„
— Din stola de peste an	10,00	„
Total	200,00	florini

B. Din Pietriș :

— Grădina și casa parochială	25,00	florini
— Din stolă	8,00	„
— Din mierțe cucuruz	9,60	„
— De la 20 prunci de școală	20,00	„
— Din 8 zile de lucru	4,00	„
Total =	66,60	florini.

La intervenția lui Vasile Hosu care le sugerează că în cazul că li s-ar acorda un împrumut de 50 florini pe termen de 5 ani, ar fi în stare să-l restituie dacă ar înjgheba un fond de cereale care să le acopere acest deficit, delegații satelor acceptă, dîndu-și seama de pericolul în care se află școala, limba și tradițiile în care au crescut.²⁷

Actul a fost încheiat la 15 decembrie 1893, semnat de comisia sus amintită și de 32 săteni delegați ai locuitorilor celor două sate.

Am ilustrat numai cu aceste două cazuri afirmațiile noastre, dar elocvente și grăitoare pentru a ne demonstra o situație care numai fericită nu era.

²⁷ Arhiva fostului revizorat școlar al jud. Mureș, anul 1895.

În acest fel, în satele mici, sărace și cu populație mixtă în care sătenii români se sbăteau în sărăcie erau expuși a-și închide umilele lăcașuri de școală, deoarece nu puteau satisface dispozițiile legii sus amintite privitor la salarizarea dascălului.

Nu acelaș lucru s-a întâmplat în satele din celelalte părți ale comitatului, unde populația compact românească și care se bucura de o situație materială mai bună această chestiune nu a ridicat probleme pentru ei. În aceste sate actele de angajare s-au încheiat fără obiecțiuni, țărănimea satelor fiind conștientă de marea însemnătate a școlii. Pentru ilustrare dăm mai jos angajamentul încheiat în satele Șerbeni-Căcuci, privind salarizarea dascălului-docent ambulant de acolo:

„... Comuna bisericească gr. cat. din Căcuci, în protopopiatul Reghin, în adunarea generală a tuturor credincioșilor săi ținută azi 25 decembrie 1893, luându-se în serioasă considerațiune de o parte dispozițiunile articolului din legea XXVI din 1893, referitor la regularizarea salariului învățătorului, iar de altă parte interesele mari religioase, morale și culturale care numai prin susținerea școlii se pot mîntui, a decis ca pentru învățătorul ambulant de la școală să se asigure un salariu de 150 florini care se va acoperi din următoarele:

A. *In calitate de docent*, de la popor 100,00 florini

B. *In calitate de cantor* :

— în bani gata stola computată	10,00 florini
— 18 mierțe a 16 cupe cucuruz	18,00 florini
— 18 zile de lucru a 30 coroane	5,40 „
— pămîntul cantoral	16,00 „

Total = 150,00 florini

Aceeași sumă a fost asigurată și de satul Șerbeni.²⁸

Începînd însă cu 1910 problema salarizării se rezolvă în mod favorabil. Susținerea școlii și învățătorului nu mai prezenta o problemă; după această dată salarizarea se făcea în funcție de vechime și gradații, intervenind în această problemă atît organele bisericești superioare cît și statul, completînd astfel salariul atît de controversat al dascălului. După această dată salariul minim de încadrare pentru începători era de 1200 coroane anual, după care urmau în felul următor:

A. *Clasa III-a*

— învățător gradul I	1800 coroane anual
— învățător gradul II	1600 „
— învățător gradul III	1400 „

B. *Clasa II-a*

— învățător gradul I	2400 coroane anual
— învățător gradul II	2200 „
— învățător gradul III	2000 „

²⁸ *Ibidem*.

C. Clasa I

— învățător gradul I	3200 coroane anual
— învățător gradul II	2900 „
— învățător gradul III	2600 „

În afara acestor sume care constituiau salariul propriu zis, se mai primea și o indemnizație de chirie care varia între 240 și 600 coroane anual.²⁹

Una din problemele care interesa autoritățile la sfârșitul secolului trecut și începutul celui de al XX-lea a fost etatizarea învățământului. Această acțiune, care se încadra în marea ofensivă a deznaționalizării, se înregistrează în special în satele cu populație mixtă unde acest proces era în plină desfășurare și unde elementul românesc era pe pragul dezagregării.

În acest scop au fost construite școli de stat în comuna Șardul Nirajului pentru a primi copiii din această comună ca și pe cei din Lăurenii. La Moșuni a fost construită pentru primirea copiilor din Moșuni și Veța, la Sînișor se proiectase o alta pentru copiii din Sînișor și Ivănești și mai erau proiectate astfel de școli cu un scop bine precizat în comunele: Onuca, Poienița, Bolintineni, Murgești etc.

Pentru edificare vom reproduce câteva cazuri care ilustrează pregnant această situație:

Cu adresa nr. 499/1903 protopopul reformat Tavaszi Sándor din Miercurea Niraj face o informare Ministerului Instrucțiunii Publice în care se dau următoarele date asupra satelor Ivănești și Sînișor:

„La Sînișor de câteva decenii, mai precis de 40 de ani, nu a mai fost școală. Preotul reformat a învățat copii a scrie și citi. Abia acum au primit învățător la cei 10 copii înscriși“.

„La Ivănești nu e nici un elev și nici un credincios reformat, de aceea reformații din Sînișor declară: „... noi cu valahi nu facem școală și nu sîntem dispuși a face nici un sacrificiu în acest scop“. Cei din Sînișor sînt de fapt atîta de săraci încît nici casa parochială nu o pot repara, de aceea problema se poate rezolva numai prin construirea unei școli de stat.“³⁰

De fapt, demersurile pentru rezolvarea acestei probleme la Sînișor și Ivănești, sate vizate direct cu deznaționalizarea, au început încă în 1896, căci iată ce răspunde Ministerul Instrucțiunii Publice cu adresa nr. 28369/1896 la un raport al revizoratului școlar: „... pentru salvarea puținilor maghiari de acolo e imperios necesar a se construi un local de școală de stat.“³¹

În acest sens sînt invitate autoritățile de a găsi un teren corespunzător acestui scop. Ani de zile au durat aceste demersuri și intervenții, dar abia în 1912 s-a reușit a se deschide o școală de stat la Sînișor, cu văditul scop de a maghiariza românii din aceste două localități și nicidecum „de a salva pe maghiari de la romanizare“, cum glăsuiește adresa Ministerului Instrucțiunii Publice.

²⁹ Onisifor Ghibu, *Viața și organizarea bisericească și școlară din Transilvania și Ungaria*, București, 1915, p. 118.

³⁰ Arhiva fostului revizorat școlar, anul 1903.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

Caz aproape identic întâlnim în satul Poienița (Ogari). La 27 februarie 1906, prefectul semnalează Ministerului Instrucțiunii Publice următoarele: „... era de prevăzut că construirea unui local de școală și demersurile făcute în acest sens în satul Poienița vor eșua, căci satul este atât de mizer și sărac încât nici terenul pentru construcție nu-l poate asigura. Acum, la o populație de 295 locuitori, numărul elevilor ordinari este de 50, iar al celor adulți de 19. Numărul valahilor este de 222 pe cînd al maghiarilor de numai 73. Acolo e necesar însă a se construi o școală „nu numai din punct de vedere cultural, ci și din punct de vedere al maghiarismului“.³² (anexa 1 cu traducerea în l. română).

Totuși, nici aici ca în multe alte localități, statul maghiar nu a reușit să construiască școală de stat, nu că nu ar fi vrut, ci pentru că întâmpina o rezistență deosebită din partea locuitorilor care vedeau în această școală dușmanul lor cel mai înverșunat care se străduia să le fure limba.

Același situație o întâlnim și în satul Onuca, așezare în așa numita „cîmpie“, înconjurat de sate românești, și care conform declarațiilor revizorului școlar din acea vreme, era amenințat cu dispariția. Pe adresa oficiului de construcții care făcea cunoscut revizorului școlar că a întocmit planul pentru construirea unui local de școală în acest sat, acesta pune următoarea rezoluție: „... țin să accentuez din nou că în acest caz e imperios necesară construirea unei școli acolo nu numai din punct de vedere al instrucției școlare ci mai ales din punct de vedere al maghiarismului, care să constituie acolo în marea masă a românilor o insulă, un punct de apărare înaintat“.³³

Rezoluția poartă data de 5 februarie 1911.

La Onuca, ca de fapt și în alte părți, școala nu s-a construit cu tot strigătul de alarmă al revizorului școlar și al prefectului care speriau lumea cu „dispariția elementului maghiar în marea valahă“.

Concomitent cu acțiunea de construire a noi și noi localuri de școală de stat, care să ușureze acțiunea de deznaționalizare, se intensifică acțiunea de instruire a elevilor în însușirea limbii maghiare. Cum a evoluat acest proces ni-l indică situația de mai jos, care ilustrează cu prisosință eforturile depuse de autorități în acest sens. Se știe că limba maghiară a fost introdusă în școlile românești încă din 1842, dar predarea ei se făcea destul de incert. După anul 1875 însă, dispozițiile în acest sens sînt din ce în ce mai drastice. Iată deci care a fost evoluția acestei acțiuni:

	1879	1903	1905
— La școala cu un singur post se predă, săptămînal limba maghiară, ore	3,1/2	7	13
— la școala cu 2 posturi	6	14	21
— la școala cu 3 posturi	8	18	26
— la școala cu 4 posturi	8	22	32
— la școala cu 5 posturi	9	21	32
— la școala cu 6 posturi	14	21	34 ³⁴

³³ *Ibidem*.

³⁴ G. Sima, *Școala românească din Ungaria și Transilvania*, București, 1915, p. 23, 26 și 27.

Predarea începea din clasa II-a elementară.

Acțiunea în acest sens a fost încurajată, susținută și reglementată de cunoscuta lege Apponyi care a constituit un atențat direct la existența școlilor naționalităților conlocuitoare din Ungaria. Învățătorii români au fost nevoiți ca aproape zilnic să suporte vexațiunile, provocările și criticile nedrepte ale oficialității. Arhivele fostelor revizorate școlare abundă în documente care ilustrează această situație.

Am amintit, și menționăm, că această ofensivă desfășurată cu atita vigoare s-a resimțit puternic în localitățile cu populație mixtă în care procesul de dezagregare era în plină desfășurare. În satele de pe valea Mureșului, Gurghiului ori Cîmpiei această acțiune nu a avut sorti de izbândă. Cele câteva ore de limbă maghiară predate la aceste școli nu au putut constitui o amenințare pentru existența elementului românesc din aceste părți, care fiind în număr mare, sate compacte românești, au știut să se apere cu cele mai potrivite arme. În unele locuri s-a întâmplat un proces invers, căci învățătorul maghiar și-a însușit el limba română și nu elevii limba maghiară impusă de lege și regulamente școlare, fapt constatat cu multă tristețe de un politicean maghiar prin 1906.

O altă acțiune care a adus serioase prejudicii școlii românești a fost aceea a interzicerii a multor manuale școlare. Astfel cu ordinul Ministerului Instrucțiunii Publice nr. 14011 din 6 iunie 1877, au fost interzise printre altele, următoarele:

- Petre Vasul, Elementariu sau abecedariu pentru școlile publice românești (compus după principiile scripto-logice-pure), Sibiu, 1874;
- Aron Pumnul, Lepturariul românesc, Viena, 1862;
- Ioan Tuducescu, Istoria Românilor, manual didactic pentru școlile românești, Arad, 1876;
- Gheorghe Vlădescu, Elemente de geografie pentru clasele II-a și a III-a, București, 1868;
- Vasile Mihăilescu, Elemente de geografie fizică și politică, București, 1873;
- Augustin Treboniu-Laurean, Atlas geografic, București 1868;
- Augustin Treboniu Laurean, Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre, București 1873;
- Liviu Sălăgean, Manual de Geografie, Viena, 1871;
- Ioan Moldovan, Istoria Patriei pentru școlile populare din Ardeal, Blaj;
- Ion V. Rusu, Elemente de Istoria Transilvaniei pentru învățători și școlile românești, Sibiu, 1865;
- Melinte Drăghicescu, Istoria Ungariei, Timișoara 1874;
- Visarion Roman, Cartea de lectură românească pentru școlile românești, Sibiu, 1873;
- Ștefan Pop, Legendariu și exercițiu de limbă pentru clasa II-a a școlilor populare, Blaj, 1872.

Ordinul în baza căruia au fost interzise o bună parte a manualelor școlare, din lista cărora am ales doar câteva, lovea deopotrivă și în școlile slo-

vace, sîrbești și cehe, interzicînd în bună parte și manualele lor școlare care nu conveneau autorităților maghiare.

În ultimele decenii a secolului trecut, revizoratul școlar a dispus personalului de control a efectua inspecții la școlile românești din comitat pentru a cunoaște progresul în însușirea limbii maghiare. În acest sens, organele de control din plasele Reghin și Toplița efectuează o serie de inspecții la școlile românești de pe valea Mureșului superior, raportînd următoarele (reproducem în extras constatările acestora):

— La școala confesională din comuna Deda au fost găsiți la cursuri 56 băieți și 22 fete, constatîndu-se un frumos progres în însușirea limbii maghiare. Învățătorul vorbește bine ungurește. Asupra curățeniei, încălzirii și clădirii nu există obiecții.

— La școala confesională din Răstolița au fost găsiți 21 elevi și 12 eleve. Școala se afla în proastă stare din toate punctele de vedere. Se cere a se lua măsuri de închiderea ei.

— Școala confesională din Toplița avea prezenți 42 elevi: 35 băieți și 7 fete. Atît școala cît și elevii erau curați, sala de clasă bine încălzită și aerisită. Învățătorul ca și elevii au făcut un vădit progres în însușirea limbii maghiare.

În rapoartele subrevizorilor din anul 1891, aflăm următoarele constatări:

— Deda: la această școală erau prezenți la clasă 78 elevi din care 61 băieți și 17 fete. Atît școala cît și elevii erau curați și îngrijiți. Învățătorul nu posedă bine limba maghiară, din care cauză se notează cu „mulțumitor”.

— Răstolița: După cum s-a arătat și cu altă ocazie, aceasta e o școală foarte slabă. Au fost găsiți la cursuri 18 elevi, care erau în general destul de curați. În însușirea limbii maghiare progresul e destul de slab. Cere a se lua măsuri pentru curmarea acestei situații defavorabile.

— Lunca Bradului: Elevii au fost găsiți într-o proastă stare de curățenie. Prezenți la cursuri 17. Progresul în limba maghiară „mulțumitor”.

Gudea: Prezenți 7 elevi. În școală frig și fum de la o sobă care nu corespunde. Progresul în limba maghiară „mulțumitor”.

Toplița: Școala confesională neunită e frecventată de 56 elevi (35 băieți și 23 fete). Elevii în general sînt curați. S-a constatat un frumos progres în însușirea limbii maghiare.³⁵

Datele furnizate de aceste rapoarte sînt edificatorii. În primul rînd ele semnalează o frecvență scăzută, căci e de neînchipuit ca în localități, ca Toplița, să nu se găsească la școală decît 56 elevi, la Deda 78, la Răstolița 18, iar la Lunca Bradului 17. Dar ceea ce interesează mai mult e că cu toată dorința autorităților de a găsi motiv pentru închiderea școlilor, datorită vigilenței dascălilor aceasta a fost spulberată și numai în puține cazuri s-a reușit.

Cît privește pregătirea tinerilor români la alte școli din comitat, tineret care apoi a fost exponentul românilor din această arie geografică, ea s-a făcut atît la fostul colegiu reformat, cît mai ales la liceul rom. catolic din Tîrgu Mureș, înființat încă în 1708. Clădirea veche a acestei școli a fost situată

³⁵ Arhiva fostului revizorat școlar al jud. Mureș, anul 1891.

pe str. Călărași și a fost construită în anul 1783, avînd și un internat care adăpostea 100 elevi. Spre sfîrșitul secolului trecut se mută în noua clădire, în care azi e amenajat liceul „Unirea”.

La început a fost un gimnaziu cu 3 clase: Principia, Gramatica și Sintaxa. La 1778 se mai adaugă încă două clase: Retorica și Poetica. În această formă, a funcționat pînă în 1896 cînd i-au fost adăugate alte trei clase. Redăm mai jos un tabel care cuprinde numărul elevilor pe naționalități și în diferiți ani de studiu:

Anul școlar	Maghiari rom. cat.	Romani gr. cat.	Alții	Total
1782	52	20	—	72
1792	41	13	1	55
1802	93	24	3	120
1812	62	23	1	86
1822	93	25	2	120
1832	65	80	3	148
1842	58	66	18	142
1852	50	15	1	66
1862	79	50	6	135
1872	40	36	6	82
1894/95	129	48	31	208 ³⁶

Între 1782—1895 acest liceu a fost frecventat de 3950 elevi români gr. catolici, 7860 maghiari rom. catolici și 808 alții de diferite confesiuni, printre care și ortodocși.

Pentru ajutorarea elevilor români de la această școală episcopul Ioan Bob a creiat o bursă de 3000 florini, pentru întreținerea a 4 elevi săraci și buni la învățătură. Pentru Maior și Martin Lupu au creiat și ei cîte o fundație de cîte 1000 florini în același scop. Nu putem să nu amintim aici că fondatorul acestui liceu a fost tot un român maghiarizat în urma înobilării, din Făgăraș, pe nume Boer. Cel mai ilustru elev român al acestei școli a fost Alexandru Papiu Ilarian, care a frecventat cursurile acestui liceu timp de patru ani, între 1838 și 1842.

La începutul secolului XX, școala românească deși avea de luptat cu mari greutăți, înregistrează totuși rezultate din ce în ce mai frumoase. Era acum încadrată cu învățători bine pregătiți la preparandiile existente, la care erau primiți absolvenții de gimnaziu și unde apoi mai urmau patru ani pregătindu-se pentru funcția de dascăl. În acest fel școala, care în trecut nu prea îndepărtat făcea o instrucțiune de mîntuială, pregătea acum temeinic elevii în ale scrisului, cititului și socotitului în special. Pe lîngă aceasta li se predau frumoase cunoștințe de istorie, geografie, șt. naturii și alte discipline și se acorda o deosebită importanță lucrărilor practice în cîmpul de experiență și grădinile școlare. În acest fel elevii își însușesc cunoștințe temeinice în special în pomicultură și viticultură.

³⁶ Traian Popa, *op. cit.*, p. 280.

Pe lângă activitatea didactică, dascălul acelor vremi era și cîntăreț al bisericii din venitul căreia mai adăuga ceva la salariul și așa destul de modest și desfășura paralel o bogată activitate extrașcolară. Pentru continua instruire a învățătorului s-au înființat „cercuri conferențiale”, care funcționau în fiecare district protopopesco. Această asociație se întreținea din taxa de membru achitată de fiecare învățător. Concomitent cu acestea funcționau și așa zisele „reuniuni”. Dacă conferințele erau organizate și îndrumate de inspectorii districtuali, iar temele erau stabilite de senatul școlastic al diecezelor, reuniunile își aveau obârșia în tendința de asociere a învățătorilor. Temele și programele acestora erau întocmite de ei ținîndu-se seama de necesitățile completării culturii lor și constituiau un îndreptar pentru munca lor zilnică, atît cu elevii, cît și cu sătenii. Aceste reuniuni au avut un rol deosebit în propagarea și intensificarea culturii la sate. Despre acestea Visarion Roman avea să spună: „Cultura să servească de bun comun al tuturor, al celor lipsiți ca și a celor avuți, a celor de sus, ca și a celor de jos”³⁷ Și tocmai acest țel era urmărit prin aceste reuniuni: răspîndirea culturii atît între membrii corpului didactic, dar și printre locuitorii satelor care doreau să se adape la izvorul cunoștințelor. O continuare a acestor reuniuni, după unire, au fost „cercurile culturale”, care au funcționat între cele două războaie.

În cadrul reuniunilor au fost tratate, în anul 1912, și următoarele teme:

— Luduș: Luminarea și cultivarea poporului român,

— Tîrgu Mureș: Scăderile educației în familie și Lupta noastră cu întunecul.

Reghin: Mijloace pentru promovarea educației.

În cadrul acestor reuniuni au fost dezbătute probleme deosebit de importante, care interesau atît pe învățător cît și școala, ca perfecționarea profesională, apărarea drepturilor învățătorilor, culturalizarea maselor, apărarea intereselor școlii, îmbunătățirea manualelor școlare, problema materialului didactic etc.

Tot ca un sprijin în activitatea învățătorului, în 1912 iau ființă „bibliotecile pedagogice”, ajutîndu-l astfel pe acest modest purtător al culturii la sate să țină pas cu vremea în privința metodelor de învățămînt și practicelor pedagogice din alte țări.

Școlile erau vizitate și îndrumate de către inspectoratul districtual sau tractual. Protopopul era obligat la două vizitațiuni pe an. Dar pe lângă personalul bisericesc de care depindeau, școlile erau vizitate și de către inspectorii de stat (királyi tanfelügyelő), care se interesau, îndeosebi, de progresul realizat în însușirea limbii maghiare.

În anul 1912 numărul copiilor români³⁸ sub obligativitate școlară era de 18.445, a căror frecvență era însă foarte neregulată. Procentul știutorilor de carte se ridica la 28%.

În preajma primului război mondial, școala românească a depășit obscuritatea și anonimatul, impunîndu-se ca o realitate de care trebuia să se țină seama.

³⁷ Vasile Popeanga, *op. cit.*, p. 146.

Programul de învățămînt era :

religia	3 ore săptămînal	
limba română	5,1/2	„
limba maghiară	13	„
aritmetica	3	„
geografia	2	„
istoria și constituția	1,1/2	„
științele naturii, fizica, chimia	1,1/2	„
cîntul	1	„
desenul	1	„
gimnastica	1	„ 38

Cu toate greutățile întîmpinate, cu toate obstacolele pe care trebuia să le înfrunte, această epocă a constituit preludiul marilor realizări ce aveau să cunoască școala și învățătorul român în anii ce vor urma.

Către

Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice

În baza dispozițiunii Nr. 76591/1904 din 19 iunie a.c. s-a încercat înființarea școlii comunale în satul Ogari (Poienița n.n.), dar cum era de prevăzut, într-o comună așa de mică și săracă aceasta a rămas fără rezultat. Din procesul verbal anexat reiese că s-a intenționat mai demult înființarea unei școli de stat în Ogari (Poienița) dar atunci n-au reușit nici măcar să obțină terenul necesar construcției, ceea ce în prezent, în principiu, s-a stabilit.

Datorită faptului că în satul Ogari (Poienița) cu o populație de 295 locuitori există 50 de copii supuși învățămîntului obligatoriu și 29 tineri pentru învățămîntul post-elementar, iar populația după limbă se împarte în așa fel că față de 222 valahi (români) există doar 73 maghiari, însă în apropiere există sate secuiești, majoritatea valahilor vorbesc limba maghiară, deci rezultă că nu numai din punct de vedere cultural, ci și din interese naționale maghiare este absolut necesară înființarea din oficiu a unei școli de stat cu contribuție totală din partea statului. Pentru aceasta recomandăm cu toată căldura înființarea grabnică, pe cheltuiala statului a unei școli de stat în satul Ogari (Poienița), iar pînă atunci să se dea ordin ca satul să se îngrijească urgent de găsirea unui teren corespunzător pentru depozitarea a cel puțin 100 m. cubi material lemnos necesar construcției.

ss. Conte Lazar, prefect

Pentru conformitate cu originalul,
Tg. Mureș, 27 februarie 1906

ss. Balla
aj. notar județean

³⁸ Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 109.

ASPEKTE AUS DER GESCHICHTE DER MUREȘ-ER SCHULE (1848—1918)

(Zusammenfassung)

Anhand von noch unbekannten Dokumente, zeigt der Verfasser dass in der zweiten Hälfte des XIX-ten Jahrhunderts, trotz allen von den österreichisch-ungarischen Monarchie geschaffenen Hindernisse, kannte die Mureș-er Schule eine stätige Entwicklung. Ununterbrochen wurden besonders in den reicheren Dörfern Welche ein Lehrer bezahlen konnten, neue Schulgebäuden gebaut. Die alten Kirchensänger wurden am Lehramt durch richtige Lehrer, Absolventen von Blaj, Năsăud, Sibiu etc. ersetzt.

In den Dörfern des ehemaligen Mureș-Stuhls, insbesondere dort wo eine gemischte Bevölkerung lebte, wurden die rumänischen Schulen vernachlässigt, und eine Politik der Entnationalisierung von den Behörden geführt.

Trotz allen Schwierigkeiten, in den erwähnten Raum, machte die rumänische Schule wichtige Schritte auf dem Weg ihrer weiteren Entwicklung.

DINAMICA POPULAȚIEI LUDUȘULUI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XX

VIOREL GRAMA

Studiile demografice la diferite nivele — sat, comună, oraș, țară, — au luat un avânt deosebit în ultimii ani, acordându-se o atenție mai mare evoluției sau involuției populației, fapt care concură la aplicarea unor corective corespunzătoare. Economistul francez Victor Mirabeau în lucrarea: „Trataite de la population” atrage atenția asupra pericolului scăderii populației pentru un stat conchizînd metaforic că: „Cel dintîi bine este a avea oameni, al doilea a avea pămînt”. Remediu pe care îl propune este sporirea bogăției care este condiționată de înmulțirea oamenilor, cu alte cuvinte factorul demografic este condiționat de cel economic.¹

Studiul de față dorește să analizeze succint, în lumina lucrărilor mai ales de statistică, evoluția populației orașului Luduș din a doua jumătate a secolului al XIX-lea pînă în prima jumătate a secolului XX, cu referiri la numărul locuitorilor, pînă în anul 1977.

Prima lucrare tipărită în care apare o cifră aproximativ exactă despre numărul locuitorilor comunei* Luduș apare în anul 1857, unde autorul menționează că numărul sufletelor era de 1189.²

După numai 15 ani, în anul 1872, populația abia crește cu 9% ajungînd la un număr de 1290 suflete, care locuiau într-un număr de 267 case revenind la 5—6 locuitori o casă.³

Conform datelor furnizate de situația statistică⁴ din anul 1881, Ludușul (din comitatul Turda-Arieș) avea un număr de 313 case, cu o populație de 1838 suflete, realizîndu-se o creștere față de anul 1857 cu aproape 50%.

Structura populației pe naționalități era următoarea:

români	maghiari	germani	alții
1024	625	43	146

¹ Ștefan Pascu, *Demografia istorică, în Populație și societate*, Editura Dacia, Cluj, 1972, p. 21.

* În perioada tratată Ludușul era comună. A fost declarat oraș în anul 1961.

² E. A. Bieltz, *Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens*, Sibiu, (Hermannstadt), 1857, p. 452.

³ *A Magyar Korona Országainak Helységnévtára*, (Nomenclatorul localităților din țările de sub Coroana Ungară); Budapest, 1873, p. 775.

⁴ *A Magyar. Kor. Orsz. az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletekve*, (Rezultatul recensămîntului populației de la începutul anului 1881, defalcăt pe județe și comune, din Țările de sub Coroana Ungară), Budapest, 1882, p. 300.

În ceea ce privește structura populației după religie situația se prezenta în felul următor:

ortodocși și gr. catolici	rom. cat., unitarieni și ref.	izraeliți
1131	489	218

Din totalul de 1838 locuitori știa să scrie și să citească abia 390, ceea ce reprezintă un procent de 20%, avînd în vedere populația care depășea vîrsta de 7 ani.

De remarcat faptul că la coloana naționalității deși erau trecuți un număr de 1024 români numărul lor era de fapt de 1131, așa cum reiese din coloana pe religii — ortodocși și greco-catolici. Diferența de populație românească, de 107 locuitori, trebuie pusă pe seama intenției statului austro-ungar de a diminua cu tendințiozitate numărul românilor din toate localitățile Transilvaniei, pe seama creșterii populației maghiare, fenomen de altfel care începe după proclamarea dualismului austro-ungar (1867) și continuă într-un mod accentuat și în următoarele decenii.

În anul 1900, adică după mai puțin de 20 de ani, populația Ludușului crește cu 1049 locuitori atîngînd cifra de 2884, sporul de creștere fiind de 10.4% anual.⁵ Evoluția demografică, creșterea numerică a populației a determinat sporirea considerabilă a forței de muncă și diversificarea tot mai accentuată pe baza perfecționării mijloacelor de producție. Potrivit statisticii din acest an, asistăm deja la o nouă departajare, categorisire, a agricultorilor de celelalte îndeletniciri. Tabloul următor este sugestiv în această direcție:⁶

Agricultori și grădinari		Meșteșugari		Comercianți		Comunicații, poștă, căi ferate, etc.	
Apti de muncă	Întreținuți	Apti de muncă	Întreținuți	Apti de muncă	Întreținuți	Apti de muncă	Întreținuți
480	770	197	253	106	166	39	70

Liberi profesioniști		Zilieri		Slugi de casă		Alții	
Apti de muncă	Întreținuți	Apti de muncă	Întreținuți	Apti de muncă	Întreținuți	Apti de muncă	Întreținuți
74	139	170	231	109	2	27	46

⁵ *Magyar Statisztikai Közlemények, 1900. évi népszámlálás, második rész. A népesség foglalkozása községenként*, (Recensămîntul populației din anul 1900; Ocupația locuitorilor pe comune), Budapest, 1904, p. 894—895.

⁶ *Magy. St., Közlemények, 1910. évi Népszámlálás, második rész*, Budapest, 1913, p. 900.

De remarcat că, în agricultură începe să scadă ponderea populației încă din această perioadă. Statistica din acest an relevă categorisirea celor ocupați în agricultură și pe sexe:

Agricultori și grădinari			
Apți de muncă		Întreținuți	
masculin	feminin	masculin	feminin
402	78	265	505

Din totalul populației ocupată în agricultură și grădinarit un număr de 667 persoane erau de sex bărbătesc și 583 femeiesc.⁷

După limba maternă, în anul 1900, populația se prezenta astfel:

români	maghiari	germani	slovaci	alții
1359	1351	154	10	10

Din punct de vedere religios locuitorii erau împărțiți astfel:

Greco-catolici, ortodocși	Catolici, reformați, agostini, unitarieni	izraeliți
1376	899	609

Comparînd cele două tabele de mai sus, constatăm că deși în coloana români sînt trecuți un număr de 1359 locuitori, la religia greco-catolică și ortodoxă figurează cifra de 1376, reieșind o diferență de 17 locuitori. Pe de altă parte, este semnificativ faptul că, deși la naționalitatea maghiară figurează un număr de 1351 suflete, cultele maghiare luate la un loc dau cifra de 899!! Este de la sine înțeles că o mare parte din evrei au fost trecuți la naționalitatea maghiară, fiindcă numai așa se explică faptul că la coloana populație după limbă maternă evreii nu figurează.

În perioada la care ne referim se constată o stratificare socială tot mai pronunțată a populației sub aspectul proprietății asupra pămîntului. Astfel, din totalul suprafeței cultivabile de 7474 jugăre cadastrale⁸ un număr de cinci mari proprietari: Eczen Sándor, Keresztes Áron Lefkovics Herman, văduva lui Rus Ioan și Solomon Miklós stăpîneau terenuri agricole de peste 100 jugăre, variînd în medie de la 274—1406 jugăre. De asemenea aceștia dețineau și cele mai numeroase animale de tracțiune ca: vite, cai, boi; producătoare de carne și lînă: oi, porci, păsări; cît și inventar agricol corespunzător.⁹

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

⁹ A Magy. Kor. Országának mezőgazdasági statisztikája, második kötet, Gazdaczimtár, (Statistica agricolă din Țările de sub Coroana Ungară, volumul al doilea, Indicatorul proprietarilor), Budapest, 1897, p. 522—523.

Repartizarea inegală a terenului cultivabil rezultă chiar din statistica menționată. Astfel un număr de 786 locuitori, apți de muncă, deci în mare parte capi de familie, stăpîneau o suprafață de 522 jugăre teren cultivabil, revenind fiecărei familii în medie puțin peste 6 jugăre, din care o parte era slab productiv. Desigur că la repartizarea terenurilor agricole de mai sus trebuie avute în vedere și categoriile de slugi de casă și zilierii, în număr de 179 locuitori, care dețineau sub un iugăr sau deloc.

Oprindu-ne asupra evoluției populației în anul 1910, constatăm o creștere a numărului locuitorilor de la 2884 în anul 1900 la 4632, adică, spre deosebire de perioada anterioară, un spor anual de 17%, ceea ce constituie un factor deosebit de important pentru localitatea Luduș. Este perioada cînd meșteșugurile și comerțul capătă un caracter tot mai pronunțat absorbînd în aceste domenii o mare parte din forța de muncă.

Statistica din acest an categorisește populația după limba maternă în felul următor¹⁰:

români	maghiari	germani	slovaci	ruteni	srbi	alții
1385	3116	61	28	1	1	40

iar după religie situația se prezintă astfel:

gr. cat., gr. orientali	catolici, reformați, unitarieni, agostini	izraeliți
1.478	2.439	715

Ca și la recensămîntul din anul 1900, și în 1910 se poate observa tendința tot mai pronunțată de a denatura realitatea, adică de a diminua tendenționat la coloana naționalității numărul românilor, respectiv reiese o diferență de 93 locuitori între cei trecuți la naționalitatea română și cei trecuți la religiile gr. cat. gr. orientale.

De altfel creșterea populației maghiare într-un ritm atît de vertiginos respectiv de la 1351 în anul 1900 la 3116 în anul 1910 nu este pusă pe seama sporului prin natalitate, ci datorită colonizărilor masive de populație maghiară din anul 1905.

Recensămîntul populației din anul 1910 mai împarte populația pe grupe de vîrstă astfel:

sub 6 ani	6-11 ani	12-14 ani	15-19 ani	20-39 ani	40-59 ani	peste 60 ani
746	709	322	565	1200	810	280

¹⁰ *Magy. St. Közl. 1910. évi Népszámlálás, második rész...* Budapest, 1913, p. 900.

Din totalul populației de 4632 locuitori, un număr de 2886 aveau vârsta de peste 6 ani, respectiv vârsta când se poate considera că poate primi instrucție școlară. Din acest total, un număr de 2327 știau scrie și citi, respectiv peste 70%.

Dezvoltarea forțelor de producție, diversificarea meșteșugurilor și înflorirea comerțului determină creșterea și a numărului caselor de locuit. Sub acest aspect se relevă mai multe categorii de case după cum urmează:

Din piatră sau cărămidă	piatră sau pământ	lut sau noroi	lemn
119	220	347	127
acoperie cu:	țiglă	șindrilă	paperă
	259	210	6

Recensământul din 1910 categorisește ocupațiile și în funcție de existența unor categorii de meseriași.

Pe specialități de meserii situația se prezintă astfel:

frizeri	brutari	măcelari	pietari	dulgheri	alții
3	5	10	11	8	42

După unirea Transilvaniei cu România la 1 decembrie 1918, în anul 1920 numărul locuitorilor din Luduș este cu numai 100 mai mare decât în anul 1910, respectiv 4732 din care:¹¹

români	maghiari	germani	evrei	alții
1.451	2.525	8	734	14

În perioada anilor 1920—1930 se constată o învioreare relativă a creșterii populației. Recensământul din 1930¹² dă un număr de 5085 locuitori din care: populație masculină 2522 și 2563 populație feminină.

După starea civilă populația se prezenta astfel:

necăsătoriți	căsătoriți	văduvi(e)	divorțați nedeclarați	
M. 1.526	M. 926	M. 57	M. 8	M. 5
F. 1.342	F. 936	F. 265	F. 18	F. 2

¹¹ C. Martinovici, N. Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, 1921, p. 149.

¹² *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. 1, Editura Institutului de Statistică, București, 1938, p. 506.

La coloana naționalitate sau neam, cum se precizează în recensământul din 1930, situația locuitorilor din Luduș se prezintă astfel¹³:

români	unguri	germani	ruși	cehi	evrei	armeni	țigani
1.721	2.643	9	3	9	565	1	133

iar, după limba maternă ea era formată din:

români	maghiari	germani	ruși	cehi	poloni	idiș	țigănească
1.768	2.721	8	3	8	1	465	108

Constatăm că, populația evreiască deși după naționalitate figura în număr de 565, după limba maternă numărul ei scade la 465, diferența numărului de locuitori evrei fiind trecuți la limba maternă maghiară.

După religie constatăm următoarea situație:¹⁴

ortodocși și gr. cat.	rom. cat. reformați evangh., unitariani	adventiști	mozaici
1.810	2.628	80	567

Recensământul din anul 1930 pe lângă datele pe care le-am prezentat mai cuprinde date privind știința de carte. Sub acest aspect se poate constata următoarele:

știutori de carte după gradul de instrucție pe sexe

masc.	1623
fem.	1479
	76,6%

instrucție extrașcolară instrucție primară alte școli superioare

masc. 28	masc. 1250	masc. 4
fem. 14	fem. 1258	fem. —

neștiutori de carte pe grupe de vîrstă și pe sexe

de la 7—12 ani	13—19 ani	20—64 ani	65 ani și peste	vîrsta nedeclarată
masc. 44	masc. 35	masc. 203	masc. 66	masc. 3
fem. 40	fem. 70	fem. 394	fem. 92	fem. 2

Din totalul de 959 locuitori neștiutori de carte un număr de 361 era de sex feminin, iar 598 era de sex masculin, ceea ce dovedește că analfabetismul era cu peste 45% mai mare în rîndul sexului bărbătesc față de cel femeiesc.

¹³ *Ibidem*, vol. II, p. 486—487.

¹⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 764.

Se mai constată din situația statistică de mai sus că în localitatea Luduș existau în 1930 un mare număr de analfabeți cu deosebire între locuitorii cu vârste între 20—64 ani.¹⁵

În anii socialismului datorită procesului de industrializare a orașului prin construirea unei fabrici de zahăr — a doua din județul Mureș — cât și a altor obiective, ca: topitorie de cîneșă, întreprindere de reșapat anvelope, cooperativă meșteșugărească și altele, populația orașului în anul 1966 se dublează ajungînd la cifra de 11.794 locuitori, din care un număr de 5 699 era de sex masculin și 6 095 de sex feminin, acesta din urmă depășind sexul masculin cu cifra de 400.¹⁶

Recensămîntul din anul 1977, efectuat la 5 ianuarie, înregistrează un număr de 14.888 locuitori, populație stabilă și 695 populație flotantă,¹⁷ respectiv o creștere a populației de aproape 3 ori față de anul 1930.

Orașul Luduș deși este cel mai mic între orașele județului Mureș se remarcă printr-o bogată și variată activitatea economică, politică și culturală polarizînd în jurul său o mare parte a populației Cîmpiei transilvane.

DIE BEVÖLKERUNGSDYNAMIK DER STADT LUDUȘ IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES XIX-TEN UND ERSTEN HÄLFTE DES XX-TEN JAHRHUNDERTS

(Zusammenfassung)

Die vorliegende Studie hat die Absicht die Bevölkerungsentwicklung der Ortschaft Luduș, der zweitgrößte Zuckerproduzent im Kreis Mureș, bündig darzustellen. Die Bevölkerungsdynamik in der erwähnten Zeitspanne ist durch ascendente Ziffern gekennzeichnet.

Von 1189 Einwohner im Jahre 1857, verdoppelte sich diese Zahl am Anfang des XX-ten Jahrhunderts (2884 Einwohner), um im Jahr 1930 bis auf 5085 Einwohner zu steigen.

Durch die ökonomisch-industrielle Entwicklung in den Jahren des sozialistischen Aufbaus (Zuckerfabrik, Hanfröste, Handwerksbetriebe, Fabrik für Wiederherstellung von Reifen u.a.), wächst diese Bevölkerung fast um das Dreifache.

¹⁵ *Ibidem*, vol. III, p. 502.

¹⁶ *Recensămîntul populației și locuitorilor din 15 martie 1966*, Direcția Centrală de Statistică, București, 1969, p. 4.

¹⁷ *Recensămîntul populației și al locuitorilor din 5 ianuarie 1977*, Direcția Centrală de Statistică, București, 1980, p. 2.

INCEPUTURILE EMIGRAȚIEI ROMÂNEȘTI ÎN STATELE UNITE ȘI CANADA ÎN A DOUA JUMĂTATE A VEACULUI AL XIX-LEA

EUGEN LAZĂR

O întoarcere în timp, pe urmele acelor ce au luat în mâini toiagul prîbegiei în decursul veacului trecut, constituie, fără îndoială, o dificilă piatră de încercare pentru investigația științifică contemporană. Numărul relativ mic al acestor imigranți, comparativ cu al altor națiuni europene, inexistența îndelungată vreme a unei vieți românești încheiate pe teritoriul american, ca și lipsa de îngrijire pentru conservarea unor surse documentare de inestimabilă valoare pentru cercetarea actuală (scrisori, însemnări, memorii, creații populare etc.) au opus serioase bariere în încercarea de reevaluare a acestui fenomen. Oste-neala unor înaintași¹, mai mult sau mai puțin chemați a duce la bun sfîrșit această grea sarcină, s-a izbit, așa cum era și firesc, de o documentație săracă în conținut, ca și de o serie de devieri de ordin subiectiv. Lucrarea de față încearcă, în măsura posibilului, a diminua unele asperități ale exagerărilor ce și-au făcut loc, ca și îmbogățirea aparatului științific cu noi surse documentare, menite a ne conduce pe firul roșu al istoriei în lumea dezolantă a celor cu sufletul înstrăinat.

Fără a insista prea mult asupra contextului european al emigrației², și îndeosebi a celui din Imperiul austro-ungar, despre care s-au mai scris³,

¹ I. Podea, *Românii din America*, Tip. arhiecezană, Sibiu, 1912; Iosif I. Șchiopu, *Românii din America. O călătorie de studii în Statele Unite*, în *Luceafărul* (Sibiu), nr. 8, 1913; S. Drutzu și A. Popovici, *Românii în America*, București, *Cartea Românească*, 1926; A. Popovici, *Americanii de origine română*, în *Sociologia Românească* (București), nr. 5—6 (mai-iunie), 1937; P. Morușca, *Românii din America*, în vol. *Omagiu lui N. Bălan, Mitropolitul Ardealului. La douăzeci de ani de arhiepiscopire*, Sibiu, 1940; V. Wertsman, *The Romanians in America (1748—1974). A Chronology & Fact Book*, 1975, Oceana Publication, Inc. Dobbs Ferry, New York, în *Ethnic Chronology Series*, Number 19; Șt. Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*, ediția a II-a, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977.

² W. I. Thomas & Fl. Znaniecki, *Polish Peasants in Europe and America*, 5 vol., Chicago & Boston, 1918—1920; J. Davis, *The Russians and the Ruthenians in America*, New York, 1922; J. Wargelin, *The Americanization of the Finns*, Hancock, Mich. 1924; Th. C. Blegen, *Norwegian Migration to America*, 2 vol., Northfield, Minn., 1931—1940; M. R. Davie, *World Immigration*, New York, 1936; R. Lears, *The Jews in America. A History*, Cleveland, New York, 1954; Ch. Erickson, *American Industry and the European Immigrant*, Cambridge, Mass., 1957.

³ S. Drutzu și A. Popovici, *op. cit.*, p. 15 și urm.; Emily G. Balch, *Our Slavic Fellow Citizens*, New York, 1910; Thomas Capek, *The Czechs in America*, Boston, Mass., 1920;

trebuie menționat faptul că românii transilvăneni au fost între ultimii care și-au părăsit meleagurile natale.

Prezența lor numerică redusă a împiedicat la început constituirea unor comunități pe criterii etno-sociale și naționale, întrucât conceptul de comunitate în America avea unele particularități diferite de cel din Europa. Ideia libertății, a utilului și a eficientului — caracteristici de bază a societății americane — a impus crearea unei ideologii simplificate la nivelul individului, conform căreia — așa cum subliniau Margaret Mead și Muriel Brown — „comunitatea însemna un grup de oameni care împart o preocupare comună și face câte ceva pentru îndeplinirea ei... o preocupare pe care și-o exercită prin propria și libera lor voință”⁴. Emigranții căutau să trăiască totdeauna la un loc, grupându-se mai întâi după satul sau comitatul din care veniseră, pentru a înlătura în acest mod sentimentul însingurării și al izolării la care erau expuși⁵. Cu foarte puține excepții însă, ei au fost curînd asimilați în marea masă a populației americane.

Prima prezență a unui român pe teritoriul Statelor Unite este consemnată de marele bărbat de stat și om de știință american Benjamin Franklin într-o scrisoare din 1755 adresată medicului John Lining din Charleston, South Carolina, în care descrie vizita făcută de către un român din Transilvania, pe nume Samuil Damian, om de mare cultură, pe care savantul american l-a inițiat în tainele electricității, aflată la începuturi⁶. Damian, cunosător al limbii latine, era animat de dorința de a cunoaște lumea, principalul său scop fiind înconjurul globului pe cît posibil pe uscat.

Timp de aproape un secol nu mai avem știri despre prezența românilor pe teritoriul Americii, pînă spre mijlocul veacului al XIX-lea, cînd în 1840 grupuri de români debarcă în portul orașului New York, declarînd autorităților vamale a fi originari din Valahia⁷.

În urma supozițiilor unor cercetări anterioare⁸, ar fi existat posibilitatea ca vreun refugiat politic român să fi ajuns în America, după înfrîngerea revoluțiilor burgheze din 1848—1849. Desigur, hotărîrea a fost luată după o îndelungată perioadă de pribegie prin apusul Europei, pentru că în țările române nu prea erau cunoscute posibilitățile pe care le ofereau atunci Statele Unite. Trecerea oceanului era o altă problemă dificilă, unele călătorii durînd mai bine de trei luni, în condiții dintre cele mai aventuroase.

Robert F. Foerster, *The Italian Emigration of Our Times*, Cambridge, Mass., 1919; A. D. Sonders, *The Magyars in America*, New York, 1922; Joseph S. Roucek, *The Yugoslav Immigrants in America in The American Journal of Sociology*, vol. XI, 1935.

⁴ Margaret Mead & Muriel Browns, *The Wagon and the Star. Why American: Act as They Do?*, 1968, p. 13.

⁵ *** „Românii de pretutindeni. America. Conferința părintelui E. Lucaciu, în *Gazeta de Duminică* (Șimleu) din 15 martie 1909, p. 7.

⁶ P. Cernovodeanu, *Un transilvănean prieten cu Benjamin Franklin*, în *Magazin Istoric*, IV, nr. 11(44), noiembrie 1970, p. 48—51; D. Dvoicenk-Markov, *A Rumanian Priest in Colonial America*, în *The America Slovic and East European Review*, XIV, 1955, 2, p. 383—389.

⁷ Ș. Fekete, *Istoria Uniunii și Ligii Societăților Românești din America*, 4 iulie 1906—4 iulie 1950, vol. comemorativ, Editura ziarului, *America*, Detroit, Mich., U.S.A., 1950, p. 19.

⁸ S. Drutzu, și A. Popovici, *op. cit.*, p. 96—97.

Ioan Podea considera că numărul redus al celor ce se aflau în America pe la 1850 ajunseseră acolo „mai mult în urma întâmplării, decât prin voința lor. Nu putem vorbi de începutul unei emigrări serioase încă pe atunci, ci numai cu treizeci de ani mai târziu, când își părăsesc vetrele cei dintâi țărani din Banat, Sătmar și Țara Oltului”⁹.

Pe la 1860 a crescut mult prețul la cereale, fapt ce a contribuit la ridicarea valorii pământului. Sporul demografic a determinat pe capii de familie a cumpăra cât mai multe loturi pentru a asigura existența urmașilor¹⁰, în acest scop fiind nevoiți a se împrumuta la bancă și a plăti dobinzi grele. Convingătoarea în multe zone cu populația săsească și prin aceasta mijlocirea contactului cu propaganda pro-imigraționistă a societăților navale transoceane din presa germană, îi determină a lua calea pribegiei, câteva sute de țărani transilvăneni ajungând pe vapoare germane pornite din Hamburg și Bremen pînă în Statele Unite. Dintre aceștia, mulți se înrolează ca voluntari în armata nordistă în timpul războiului civil (1861—1865). Un fapt semnificativ este absența lor din rîndurile armatei sudiste; adepți ai libertății, pe care o doreau cu ardore de secole, ei au luptat și pe pământul american pentru înlăturarea altei nedreptăți: sclavajul negrilor. Documentele vremii ne-au păstrat numele cîtorva români ce s-au distins în mod deosebit în vîltoarea acelor lupte. Ei sînt originari atît din Transilvania, cît și din Principatele Române.

Din rîndul lor se remarcă Gheorghe Pomuț (1828—1882)¹¹, român din satul Gyula, județul Bichiș, care participă ca ofițer, distingîndu-se ca un militar excepțional, ridicat la gradul de general de brigadă. Pentru meritele și priceperea sa este numit mai apoi reprezentant al Statelor Unite ale Americii

⁹ I. Podea, *op. cit.*, p. 4.

¹⁰ Vezi și ***, *De la Românii din America*, în *Foaia poporului* (Sibiu) din 25 octombrie 1903, p. 495; ***, *Emigrațiunile și îngrijorarea fraților noștri de acasă, în America* (Cleveland), din 7 decembrie 1906, p. 3.

¹¹ W. W. Belknap, *History of the Fifteenth Regiment Yowa Veteran Volunteer Infantry, from October 1861 to August 1865, when disbanded at the end of the War*, Keokuk, Yowa, R. B. Ogden & Son, 1887; F. B. Heitman, *Historical Register and Dictionary of the United States*, Washington, D. C., 2 vol., 1903; ***, *The Yowa Journal of History and Politics*, vol. XI, 1913; Piványi Eugene, *Hungarians in the American Civil War*, Cleveland, 1913; p. 14, 32 și 53; Idem, *Zágoni, a Springfieldi hős*, Philadelphia, 1920, p. 3—4; M. Wilson, *Some Hungarian Patriots in Yowa*, articolul *George Pomuț*, în *Yowa Journal of History and Politics*, 1913, octombrie, p. 479—576; A. Popovici, *op. cit.*, p. 32; S. Drutzu și A. Popovici, *op. cit.*, p. 99—109; ***, *Generalul Pomuț și căpitanul Dunca. Doi Români, eroi ai armatei americane, comemorați în Statele Unite*, în *Cuvîntul* (București) din 30 iunie 1932, p. 2; ***, *Comemorarea eroilor noștri Dunca și Pomuț la Detroit, în America* din 3 iunie 1932, p. 1—2; ***, *A Commemoration of Two Civil War Heroes: General George Pomuț and Captain Nicholas Dunca, Americans of Roumanian Origin*, în *America* din 4 iunie 1932, p. 1—2; ***, *Roumanians in the Civil War in Roumanian Bulletin* (New York) din 3 septembrie 1933, p. 2; Lipka Gyula, *Pomuț Gyuri az amerikai polgárháború magyar generalja, în Magyar Hírlap* (Budapesta) din 2 decembrie 1934, p. 3; Kohn Dávid, *Az élet alkonyán. Visszaemlékezések* (articolul *A gyulai Pomuț amerikai legendája*), Gyula, 1937, p. 103 și urm.; ***, *Generalul Pomuț și căpitanul Dunca*, în *Foaia poporului* din 6 iunie 1937, p. 1—2; ***, *Yowa, a Guide to the Hawkeye States*, Federal Writers Project, New York, 1938; ***, *Românii din America. Contribuții românești la crearea Americii moderne*, în *Universul* (București), nr. 131 din 1939, p. 2; E. Vasváry, *When the Hungarian immigrants were the rage*, Washington, D. C., January 1939; J. Borza, *Two Roumanians in the Civil War*, în

la Petrograd, unde își exercită prerogativele în funcția de consul general timp de 12 ani (1866—1878). Un alt ofițer român care s-a remarcat în războiul de secesiune este căpitanul Nicolae Dunca¹² din Iași. În decursul revoluțiilor din 1848 Dunca a luptat în Italia, după care a emigrat în America. La izbucnirea Războiului civil el s-a înrolat în Regimentul 8 de voluntari din statul New York, evidențiindu-se repede prin priceperea militară și curajul său. A fost avansat căpitan, luând parte cu acest grad la bătăliile de la Centerville (18 iulie 1861) și Bull Run (21 iulie 1861). La 8 iunie 1862 cade în bătălia de la Cross Keys, Virginia, în timp ce executa o misiune importantă încredințată de comandantul său general John C. Fremont.

Domnitorul Alexandru Ioan Cuza îl trimite în 1865 pe Emil Boteanu¹³, ca observator militar în Războiul de secesiune. Sosit la Washington, D. C., Boteanu s-a prezentat la secretarul de stat William Seward, care l-a repartizat Armatei din Potomac în februarie 1865, alături de care a participat la bătălia de la Richmond din 2 aprilie 1865 și a asistat la predarea generalului Lee în 9 aprilie același an. Rapoartele sale de pe front au apărut în publicațiile armatei române din cursul anului 1865.

Un alt moldovean, Eugen Alcaz¹⁴, a urmat cursurile Școlii militare de la Maetz din Franța, după care a trecut Oceanul Atlantic într-o corabie cu pinze și s-a înrolat ca voluntar în armata nordistă. În bătălia de la Bull Run a fost rănit, reîntorcându-se cu gradul de colonel în armata domnitorului Alexandru Ioan Cuza.

În urma apelului lansat de președintele Abraham Lincoln, un alt român, Eugen Ghica¹⁵, va trece oceanul pentru a se înrola ca voluntar în Regimentul 5 din New York. Este rănit în prima bătălie și este ridicat la gradul de căpitan.

În 1869 sînt semnalati trei români: Irimie Proca, Nicolae Plaivas și Sîmion Birza¹⁶. Irimie Proca, cunoscut în America sub numele de Louis Hugo, era, se pare, originar din Dobrogea, ducînd o viață zbuciumată în urma căreia a decedat în Florida la 1911.

The New Pioneer, vol. I, nr. 2, 1943, p. 5—7; ***, *Vești de la frații noștri din America. Cinstirea a doi eroi americani de origine română*, în *Foaia poporului*, din 22 octombrie 1944, p. 2; L. Patachi, *La participation d'un roumain dans la guerre civile d'Amérique, 1861—1865: Gheorghe Pomut*, în *Revue roumaine d'histoire*, IV, București, 1965, nr. 1, p. 25—40; G. Fillman, *Un marinăr român pe cuirassatul „Maine”*, în *Magazin istoric*, anul XI (1977), nr. 7/124/iulie, p. 46.

¹² E. Vasváry, *Lincoln's Hungarian Heroes*, Washington D. C., 1939; S. Drutzu și A. Popovici, *op. cit.*, p. 97; A. Popovici, *op. cit.*, p. 32.

¹³ Theodore Andrica, *Romanians Americans and Their Communities of Cleveland (1748—1974). A Chronology & Fact Book*, 1975, Oceana Publications, Inc. Dobbs Ferry, New York, în *Ethnic Chronology Series*, nr. 19, p. 34. Reîntors în țară, Emanoil Boteanu a luat parte la Războiul de independență în calitate de comandant al Regimentului 6 „Dorobanți”.

¹⁴ *Ibidem*. În viața civilă a fost unul dintre cei care au amenajat fabricile de textile de la Tirgu Neamț și Buhuși. A decedat în anul 1892.

¹⁵ *Ibidem*. La sfîrșitul războiului s-a reîntors în Moldova, devenind membru al Senatului. Prin căsătoria cu Jeanne Katherine Kesco, Eugen Ghica devine cumnat cu regele Serbiei, Milan Obrenovici. A decedat în anul 1914.

¹⁶ Iosif I. Schiopu, *op. cit.*, p. 294. Într-o altă lucrare, I. I. Schiopu afirmă că Irimie Proca era din Rîșnov (?) și că a venit însoțit de trei tovarăși (?), murind în anul 1912 (*Emigrarea în America*, 1914, p. 13).

Pentru perioada 1871—1880 sînt înregistrate doar 11 persoane¹⁷. Între acestea se număra și un milionar american pe numele Deianu¹⁸, originar din Săcele (Brașov). Fiind, se pare, în vîrstă, (întrucît tînăr fiind n-ar fi izbutit să strîngă în scurtă vreme o astfel de sumă — 18 milioane de dolari — iar bătrîn nu ar fi avut rost să plece în America), venirea lui la New York poate fi datată înainte de 1880. Deianu este unul din cazurile fericite, care a reușit a-și crea o situație materială înfloritoare. Pe lîngă el însă, zecile de mii de dezamăgiți ne apar de un contrast cutremurător. Referindu-se la acest aspect Iosif Șchiopu avea să remarcă ulterior: „Să ne dăm numai bine seama că pentru unul care se fericește în America, sînt alți o sută care se nefericesc și se prăpădesc și ei și ai lor rămași fără sprijin. Este grea viața acasă, dar este grea și viața în America, pentru că acolo, dacă ți se dă o plată mai bună ca aicea, ți se cere în schimb o muncă îndoită, mai grea și mai lungă decît acasă...”¹⁹

Pentru alții, care nu și-au putut face un rost, America n-a constituit decît o țară de tranzit. Trecînd Oceanul Pacific, ei și-au încercat mai apoi norocul în Australia, unde s-au și stabilit vremelnice sau definitiv²⁰.

Tot în această perioadă încep să se înfiripe și primele comunități, chiar dacă nu-și fac apariția încă societățile de ajutor și cultură. Este și cazul comunității românești din Canton, Ohio, ai cărei membrii erau la origine români din comuna Corbi²¹.

O caracteristică a acestei etape este numărul mic al imigranților români, fapt ce-i pune în imposibilitatea de a lua contact unii cu alții înainte de apariția ziarelor și care a determinat, așa cum menționam anterior, asimilarea lor în marea masă a populației americane. Desigur, printre aceștia nu erau numai refugiați politici sau simpli aventurieri, ci și oameni nevoiași, siliți să-și părăsească familiile și căminele din cauza situației materiale precare.

Din România, primii emigranți au fost dintre cei nemulțumiți cu pămînturile ce li se dăduseră în Dobrogea, după Războiul de independență din 1877—1878. Rămîne, deci, inexplicabil cum s-a înrădăcinat printre orășenii din România credința că toți aceia care pînă înainte de 1914 se hotărau să treacă Oceanul Atlantic, trebuie să fi fost înfierăți de lege, sau căutau să scape de vreo pedeapsă.

Din cauza prezenței lor numerice reduse, românii nu apar în registrele Oficiului de emigrare de la Ellis Island (New York) decît în anul 1880, dată la care sînt menționați în „*The Annual Report of the Immigration and Naturalization Service*” („Raportul anual al serviciului de imigrare și naturalizare”)²². Din acest motiv, în periodizarea pe care o face J. Deily în anul 1896 în cadrul lucrării sale intitulată „*Istoria Societății Secrete din Philadelphia pentru Apărarea Țării de Influență Străină*”, nici nu-i menționează pe

¹⁷ W. Wertsman, *op. cit.*, p. 3.

¹⁸ ***, *Ereditate de milioane*, în *Drapelul* (Lugoj) din 29 martie 1902, p. 3.

¹⁹ Iosif I. Șchiopu, *Emigrarea în America*, p. 54—55.

²⁰ ***, *Români în Australia*, în *Drapelul* din 16 februarie 1907, p. 3.

²¹ ***, *De peste mări*, în *Drapelul* din 8 iulie 1902, p. 3. Sînt consemnate 11 persoane ce fac o dănie comunei lor natale.

²² V. Wertsman, *op. cit.*, p. 3.

români printre imigranții europeni ce au pătruns pe teritoriul Statelor Unite în cursul veacului al XIX-lea²³.

În ultima decadă a secolului trecut numărul imigranților români crește în mod simțitor. Sînt semnalati țărani din toate ținuturile Ardealului, Banatului, părților ungurene și României. Cei mai mulți s-au așezat în statele New York, Pennsylvania, Indiana, Illinois, Michigan și West Virginia și mai puțini în statele din vest, sud sau din Canada²⁴. Alegerea acestor state era legată nemijlocit de nevoile crescînde de forță de muncă pentru topitoriile de oțel, pentru mine, construcțiile de căi ferate, sau în construcțiile de drumuri și poduri. Între aceștia se numărau și doi țărani din Merghindeal, județul Sibiu, Silviu Nicoară, lucrător la oțelăria din Homestead, Pennsylvania și Vasile Muntean, stabilit la Gary, Indiana. Din zona Sighișoarei ne este menționat Cismaș Băltău din Boiu Mare care lucra ca muncitor la Cleveland, Ohio²⁵.

Practica vămii din Ungaria de a maghiariza numele în pașapoarte²⁶ a determinat multă vreme autoritățile americane a-i înregistra pe imigranții români drept „maghiari”.²⁷ Fără îndoială că și mulți dintre români, conștienți că veneau dintr-o Transilvanie înglobată Ungariei, declarau ca țară de origină „Ungaria”. Toate acestea au contribuit la preluarea unor date eronate și comentarea lor în presa vremii,²⁸ fapt care a adus numeroase prejudicii cercetării ulterioare.²⁹

Analiza fenomenului emigrării românești în America în cursul veacului al XIX-lea, pe baza unei documentații bogate și diversificate demonstrează, așadar, caracterul său sporadic, neînsemnat sub raport numeric. În ultimii cinci ani ai secolului trecut imigrația scade aproape complet, îndeosebi ca urmare a izbucnirii războiului dintre Statele Unite și Spania. După încheierea păcii, însă, cînd S.U.A. primesc Florida de la spanioli, amploarea acestui fenomen crește în mod spectaculos, cuprinzîndu-i și pe românii transilvăneni într-un număr tot mai mare. De abia la anul 1900 se poate vorbi de un fenomen al emigrării la români, cînd dintre ei vor pleca peste ocean 398 persoane, ca mai apoi în 1901 numărul lor să se ridice la 761, la 2033 în 1902, la 4740 în 1903³⁰ ș.a.m.d.

²³ Tr. Scorobeț, *Scrisoarea din America*, în *Telegraful român* (Sibiu) din 5 februarie 1907, p. 30—31.

²⁴ I. Podea, *op. cit.*, p. 4.

²⁵ Iosif I. Șchiopu, *Românii din America*, nr. 9, p. 294; Idem, *Emigrarea în America*, p. 14.

²⁶ ***, *Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam*, Budapest, 1893.

²⁷ Fostă fortăreață, menită a apăra orașul New York dinspre mare, Ellis Island a devenit în perioada creșterii exodului de emigranți din Europa spre Statele Unite, principalul punct vamal, loc de tristă faimă, deznădejde și visuri spulberate, carantină și loc de expeliere a forței de muncă spre interiorul Statelor Unite. (vezi și ***, *Tărmurirea emigrațiunii în America*, în *Drapelul* din 17 martie 1904, p. 3; ***, *Emigrarea la America*, în *Foata poporului* din 9 octombrie, 1904, p. 522; ***, *Emigrarea la America... redusă*, în *Drapelul* din 7 februarie 1905, p. 3; ***, *Din Ellis Island (Emigranți reținuși — Români, păziți-vă!)*, în *America* din 27 februarie 1910, p. 1).

²⁸ V. Werstman, *op. cit.*, p. 3; G. Anagnostosache, *Romanians in America*, în *Journal The New Pioneer*, vol. 2, nr. 3, July, 1944.

²⁹ G. Thirring, *Auswanderer von Ungarn nach der Vereinigten Staaten Amerikas*, în *Ungarische Revue* (Leipzig, Wien), nr. 1, 1895, p. 726—727.

³⁰ S. Drutzu și A. Popovici, *op. cit.*, p. 46.

THE BEGINNINGS OF THE ROMANIAN IMMIGRATION TO UNITED STATES OF AMERICA AND CANADA IN THE SECOND HALF OF THE XIX-TH CENTURY

(Summary)

Among the others European peoples, which immigrated during the XIX-th Century to United States of America and Canada, there were also the Romanians from Transilvania, occupied by Austro-Hungarian authority.

Leaving for America, to look for better conditions of life and to earn their families' living they are pointing out in New York Harbor in 1840. Nevertheless, their number was very small, comparatively with the other peoples or nations from Austro-Hungarian Empire, because Romanians were deeply in love with their country and because the pro-immigrant propaganda in Transilvania was at its beginnings.

ROLUL BĂNCILOR ROMÂNEȘTI TRANSILVĂNENE ÎN DOMENIUL AGRAR PÎNĂ LA 1918

VASILE DOBRESCU

Partea I. Considerații generale privind: caracterul, implicațiile; numărul, capitalul social, acționarii și specificul băncilor românești transilvănene.

În dezvoltarea social-economică a Transilvaniei, în epoca modernă, domeniul bancar-financiar ocupă un loc însemnat, începînd cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cînd, generalizarea și dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste presupun și impun sporite investiții în industrie, agricultură, comerț, transporturi și, prin urmare, tot mai mari cereri de capital necesare multiplelor acțiuni în care se angajează elementele burgheziei.

Apariția și dezvoltarea unor instituții bancare românești, în sensul provenienței și constituirii capitalului social și al participării burgheziei românești la conducerea instituțiilor financiare, exclusiv sau aproape exclusiv,¹ se înscrie în cursul general evolutiv al societății capitaliste transilvănene, dar reflectă și necesitățile curente ale acestei clase eterogene din punct de vedere social, sau al provenienței sale sociale, de a se afirma pe plan economic, într-un domeniu unde încă, interesele politice conservatoare ale statului austro-ungar, cît și ale burgheziilor maghiară și săsească nu erau atît de afectate sau nu păreau la început a fi incomode, nefiînd întrezărite de nici una din părți consecințele acestora în viața social-economică și, implicit, prin reflex, în cea politică și cultural-națională a românilor transilvăneni. De asemenea, datorită nevoilor din ce în ce mai mari de capital resimțite de societatea capitalistă în plină dezvoltare, prezența instituțiilor financiare românești n-a pus cu tot atîta acuitate, ca în alte domenii problema intervenției directe sau indirecte a statului, iar în consecință, impedimentele n-au fost atît de grave, încît să provoace greutăți excesive, menite să limiteze sporirea numărului, ca și prosperitatea băncilor întemeiate de elementele burgheziei române. Chiar elementele celorlalte burghezii ale naționalităților conlocuitoare transilvănene, în privința politicii de întemeiere a unor instituții bancare românești, deși nu exclud concurența pentru atragerea clientelei, nu exercită presiuni puternice și nici nu pot să le impună, din pricina limitării mijloacelor financiare pe care le posedă, facilitînd prin această situație evoluția, nu fără anumite eforturi și greutăți, a unui număr însemnat de instituții financiare create de elementele burgheziei românești. Pe de altă parte, statul adoptă din 1875 o legislație propice întemeierii instituțiilor bancare prin reducerea minimului capitalului social cerut,

¹ Nicolae Petra-Petrescu, *Societăți financiare la românii din Ungaria*, Chișinău, 1918. p. 10.

până atunci pentru întemeierea societăților de credit pe acțiuni, care fusese exagerat de mare, adică de 300 de mii florini, sumă cerută la întemeierea primei bănci românești transilvănene „Albina” din anul 1872.²

Trebuie să constatăm că burghezia românească în plină cristalizare și definitivare a trăsăturilor ei — o clasă încă destul de eterogenă din punct de vedere social și în perioada din a doua jumătate a secolului al XIX-lea —, n-a reușit să pătrundă față de burgheziile naționalităților maghiară, (sprijinită intens de autoritatea statală dualistă) sau de cea săsescă (cu o veche tradiție economică), ambele cu o forță economică incomparabil mai puternică decât a celei românești, într-o măsură acceptabilă în sfera activităților industriale sau comerciale, fiind împiedicată, în această privință și de politica de stat, de legislația părtinitoare, de sistemul vamal nefavorabil din cadrul monarhiei etc. În asemenea împrejurări burghezia românească, cu vădite rădăcini social-economice în viața rurală, se orientează precumpănitor spre domeniul agrar, care reprezintă un câmp de acțiune relativ puțin explorat și frământat de pătrunderea elementelor capitaliste și relativ nou pentru activitatea burgheziilor celorlalte naționalități transilvănene. Apoi, investițiile necesare în domeniul agrar nu impuneau o mobilizare atât de masivă și o circulație atât de intensă a capitalurilor ca în industrie și comerț, permițând elementelor burgheziei românești, posesoare a unor fonduri bănești mai modeste, să-și valorifice în condiții mai bune capitalurile acumulate, fără riscurile concurenței și fluctuației financiar-economice acerbe din viața industrială. Această activitate a burgheziei românești aducea beneficii, desigur inferioare celor din industrie, însă investițiile erau mai sigure, mai stabile în agricultură, și nu erau supuse, în așa măsură fluctuațiilor pieții și conjuncturii economice interne și internaționale, care, nu în rare cazuri, determinau falimentul unor întreprinderi industriale și unități comerciale. Mai mult, ruinarea proprietarilor agrari mari sau mici, dar mai ales al primilor, nu va dauna activității instituțiilor bancare, și deci și a celor românești, dimpotrivă, le va spori beneficiile, direct și indirect forța economică și numerică a burgheziei.

Băncile burgheziei românești în epoca modernă vor avea de înfruntat în sfera agrară concurența instituțiilor similare ale celorlalte burghezii, dar mai ales rezistența politică a marii moșierimi și aristocrației conservatoare, în marea ei majoritate de naționalitate maghiară, care nereușind să se adapteze modului de producție capitalist, exigențelor mecanismului economico-financiar și în consecință, înregistrând mari pierderi de proprietăți agricole, vor contracara în sfera vieții politice activitatea băncilor românești prin declanșarea unei propagande și acțiuni politice ostile, adeseori exagerate și cu conținut naționalist-șovin. Ciocnirile de interese economice se vor manifesta pe măsura sporirii numărului băncilor românești, adică spre sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX și vor fi concretizate, în șicanările făcute de presa oficială sau partizană elementelor moșierești, precum și în parlament, în încercările de a impune chiar o legislație restrictivă, defavorabilă burgheziilor naționalităților asuprite, în special celei românești, folosind consecințele obiec-

² Idem, *Monografia institutului de credit și de economii „Albina”, 1872—1897*, Sibiu, 1897, p. 130.

tive ale procesului de transferare a proprietăților din lumea rurală, de ruinare a marii proprietăți, în scopul intereselor economice înguste ale moșierimii, „a unității de stat”, a politicii promovată de elementele guvernante naționaliste în agricultură prin politica colonizării artificiale în zonele locuite de naționalități.

Legătura strînsă a băncilor românești ca și orientarea majorității operațiunilor financiare spre sectorul vieții agrare era determinată și de proveniența resurselor bănești, care în principal constituiau capitalul social sau formau marea majoritate a depunerilor și care erau adunate de la elementele burgheziei sau depunătorilor din alte categorii sociale ce locuiau în mediul rural. De altfel, sursa economică principală a marii majorități a elementelor burgheziei și intelectualității românești implicată în structurarea instituțiilor financiare se fundamenta pe proprietăți imobiliare, îndeobște suprafețe arabile, păduri, pășuni și fînețe, mai puțin, pe surse economice provenite din comerț sau exercitarea profesiunilor libere (avocați, medici etc.) precum și a sporadicelor activități industriale desfășurate la nivelul micilor ateliere meșteșugărești sau ale așa-numitei industrii de casă sau țărănești. Menționăm însă, că, burghezia românească n-a pierdut din vedere sfera celorlalte domenii, și nici nu le-a neglijat, angajîndu-se și încercînd pe măsura posibilităților sale economice, să-și mobilizeze resursele pentru acțiuni realiste și eficiente industriale sau comerciale, în raport însă de complementaritate cu amploarea și calitatea acțiunilor financiare. De asemenea, nu trebuie să vedem în orientarea fortuită a instituțiilor financiare spre domeniul agrar și o deplasare „ad literam” a tuturor băncilor în mediul rural, deoarece un număr însemnat al acestora, peste 70 din cele consemnate în 1914, și cu o forță financiară covârșitoare în sistemul bancar-financiar, au fost întemeiate în principalele orașe și târguri cu tradiție economică ale Transilvaniei, în comparație cu posibilitățile reduse ale capitalului financiar din unitățile bancare cu sediul în mediul rural, multe dintre ele de tip cooperatist. Nu sînt excluse însă, excepțiile de la această regulă, avînd în localități rurale, comunale, mai bogate bănci românești cu un capital însemnat, capabile să dezvolte o vie și aproape independentă activitate financiară.³ De altfel, așezarea instituțiilor financiare românești în orașe a contracara politica statului dualist de maghiarizare a centrelor urbane urmărită în mod premeditat, băncile românești sprijinind la rîndul lor extinderea rețelei comerciale, a atelierelor meșteșugărești ale burgheziei mici și mijlocii, precum și a instituțiilor școlare și culturale ale românilor transilvăneni. Situația din acest punct de vedere a creat dezavantaje clientelei țărănești, cu proprietate mică, pusă în fața faptului de a se mări cheltuielile pentru obținerea împrumuturilor, prin deplasările efectuate cu asemenea ocazii, fenomen sesizat și adeseori criticat în articolele cu caracter economic din presa românească, îndeosebi de promotorii ideilor și acțiunilor cooperatiste.⁴

³ În această privință sînt edificatoare datele economice ale unor instituții bancare precum: „Vulturul” (Tășnad), Arh.Stat. Sălaj, fond Tribunal, dosar 1295/1908, p. 1; „Progresul” (Ilia Mureșeană), Arh.Stat. Deva, fond. Banca „Progresul”, dosar 3, pp. 8—9; „Racoșana” (Șeica Mare), Anuarul băncilor române, X, Sibiu, 1909; „Plugarul” (Cacova), *Revista economică* XI, 1909, n=1, p. 15 etc.

⁴ Pompiliu Cioban, *Creditul nostru. Studiu economico-financiar*, Arad, 1912 p. 40—41.

Evoluția, ca număr, a instituțiilor financiare ale burgheziei românești a fost, în timp, relativ rapidă, numărul lor sporind vertiginos începînd cu ultimul deceniu al secolului al XIX-lea pe întreg cuprinsul Transilvaniei, înviorînd viața economică a unor ținuturi care pînă atunci cunoșteau o dezvoltare lentă. Astfel, după întemeierea Albinei, în 1872, și în perioada de acalmie, în care afacerile acestei prime instituții bancare românești se consolidează, încep cu anul 1883, și în urma facilităților legislative, să se întemeieze, rînd pe rînd, pînă în 1900, în principalele centre urbane, tîrguri și chiar comune mai însemnate, instituții financiare, conturîndu-se în această perioadă trăsăturile esențiale ale sistemului bancar românesc transilvănean. Dacă în 1888 sînt consemnate 17 bănci,⁵ în 1892 erau 37 de instituții financiare⁶ (în principalele orașe Sibiu „Albina”, Cluj „Economul”, Timișoara „Timișana”, Arad „Victoria”, Blaj „Patria”, Orăștie „Ardeleana”, Turda „Arieșana”, Săliște „Casa de păstrare”, Sebeș „Sebeșana”, Șimleul Silvaniei „Silvania”, Năsăud „Aurora”, Bistrița „Bistrițeană”, Dej „Someșana”, Oravița „Oravițeană”, Reghin „Mureșana etc.), iar, în anul 1900, numărul lor se ridică la 97 în care erau cuprinse și cele 31 de reuniuni sau însoțiri de credit de tip cooperatist, marea lor majoritate cu operațiuni financiare asemănătoare băncilor propriu-zise de acțiuni, dar cu o pondere economico-financiară redusă.⁷ Ritmul de sporire a băncilor românești este și mai ridicat după 1900 pînă la primul război mondial cînd sînt înregistrate în jur de 175 noi instituții din care societăți pe acțiune 102 și 73 de însoțiri și reuniuni de credit.⁸ Asupra numărului instituțiilor de credit înregistrate în statisticile financiare oficiale sau ale experților economiști români se cuvin a fi făcute cîteva precizări, întrucît în lucrări mai vechi sau mai noi datele oscilează destul de sensibil deși se folosesc aproximativ aceleași cifre pentru ilustrarea bilanțului. Considerăm că deseale inconsecvențe se datoresc apariției și publicității neregulate a bilanțurilor instituțiilor financiare în anuarele băncilor românești, a lacunelor surselor de informare financiară, precum și a opciții diferite a economiștilor care analizau fenomenul bancar-financiar asociind, sau nu, numărului băncilor propriu-zise, instituțiile de credit de tip cooperatist. Obligate să-și publice bilanțurile în presa vremii, instituțiile financiare românești nu au socotit necesar, în totalitatea lor, îndeosebi cele mici de tip cooperatist, să trimită ritmic operațiunile financiare colectivului de redactare al „Anuarului băncilor” de pe lîngă „Revista economică”, determinînd inevitabile fluctuații în ceea ce privește aprecierea numărului lor. Astfel, pentru anul 1899 în bilanțul băncilor românești sînt înregistrate 73 de societăți,⁹ în anul următor 75 de bănci, deși pentru anul 1900 erau consemnate în același organ de presă, „Revista economică”,¹⁰ 81 de instituții financiare, iar într-o lucrare a cunoscutului economist Nicolae Petra erau înregistrate 97 de instituții bancare din care

⁵ *Compas românesc. Anuar financiar*, I, Sibiu, 1893, p. 8—17.

⁶ Nicolae N. Petra, *Băncile românești din Ardeal și Banat*, 1936, p. 31.

⁷ *Ibidem*, pp. 34—35 și 39.

⁸ *Ibidem*, pp. 41—52.

⁹ *Anuarul băncilor române*, II, Sibiu, 1901, p. 7.

¹⁰ *Revista economică*, III, 1901, nr. 5, p. 176; *Revista economică*, IV, 1902, nr. 6, p. 45.

66 de societăți pe acțiuni și 31 de însoțiri cooperatiste.¹¹ În bilanțul băncilor române pe anul 1906 sînt înregistrate 123 instituții financiare, din care 98 societăți pe acțiuni și 25 de însoțiri,¹² pentru ca în anul următor, 1907, să apară 237 de instituții financiare, din care 164 cu date complete în privința bilanțului și alte 73 cu date incomplete.¹³ Pentru același an ne sînt însă furnizate informații că ar exista în afara băncilor propriu-zise, pe acțiuni, nu mai puțin de 133 de însoțiri „sătești de credit și păstrare” de tip cooperatist.¹⁴ În anul 1910 economistul Vasile C. Osvadă prezenta ca existențe 154 de bănci și 70 cooperative de credit sătești românești, deci un total de 224 instituții financiar-economice,¹⁵ deși pentru același an, Nicolae Petra-Petrescu, specialist în probleme financiare consemnează un număr de numai 139 de societăți bancare pe acțiuni.¹⁶ Pentru bilanțul anului 1914 apar destul de mari diferențe în statisticile folosite, condițiile de culegere a datelor fiind și mai dificile din pricina perturbărilor războiului mondial. Astfel, sînt amintite în unele lucrări a fi fost 272 instituții financiare¹⁷ (din care 168 bănci și 104 însoțiri de tip cooperatist), în altele, 216 (din care 147 bănci și 69 însoțiri cooperatiste de credit)¹⁸; în alt bilanț 154 de bănci și 64 însoțiri cooperatiste,¹⁹ în sfîrșit, într-o statistică referitoare numai la numărul societăților bancare de acțiuni avem numărul de 184.²⁰ Deosebirea dintre aceste statistici este determinată de diferențele dintre datele cuprinse în Anuarul băncilor românești pentru anul 1914 și numărul practic existent al instituțiilor financiare la începutul războiului, dar necuprinse în statisticile oficiale sau în presa economică românească a vremii.

Deși, substanțiale, prin motivațiile enumerate, diferențierile, în aprecierea numărului instituțiilor financiare românești n-au o semnificație prea accentuată în raport cu valoarea totală a bilanțului a operațiunilor financiare a băncilor românești pentru anul 1914, care îndeobște se referă la situația celor 216 instituții financiare ce și-au anunțat datele (și pe care le vom folosi și noi în lucrare) întrucît societățile pe acțiuni, care reprezentau de regulă peste 95% din valoarea puterii financiare a întregului sistem de credit românesc, își făceau în permanență cunoscute bilanțurile, rămînînd astfel în afara aprecierilor globale ale bilanțului, o serie de cooperative de credit sătești cu o pondere foarte redusă în totalul operațiunilor bancare anuale.

¹¹ Nicolae N. Petra, *op. cit.*, p. 39.

¹² Vezi Eugen Brote, *Organizația creditului prin băncile românești*, Arad, 1909, p. 11.

¹³ *Revista economică*, XI, 1909, nr. 5, p. 45.

¹⁴ *Transilvania*, XI, nr. 15, din 11 aprilie 1909, p. 191.

¹⁵ *Revista economică*, XIII, 1911, nr. 5, p. 50.

¹⁶ Nicolae Petra-Petrescu, *Societățile financiare la românii din Ungaria*, Chișinău, 1918, p. 20—25.

¹⁷ Nicolae N. Petra, *op. cit.*, p. 26—52.

¹⁸ I. I. Lapedatu, *Finanțele private în Ardeal*, în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*, 1918—1928, vol. I, București, 1929, p. 562.

¹⁹ Sabin Gioranu, *Rolul băncilor românești din Ardeal în pregătirea Unirii*, în *Observatorul social-economic*, Brașov, nr. 2—3, 1944, p. 23.

²⁰ Nicolae Petra-Petrescu, *Societăți financiare la românii din Ungaria*, Chișinău, 1918, p. 10.

În privința aprecierii numărului instituțiilor bancare românești concluzionăm că, după 1900, asistăm la un proces rapid de sporire a instituțiilor financiare românești, cu mențiunea că, nu în totalitatea lor, acestea, reprezintă o mare valoare financiară, dominând în primul rînd numărul băncilor mijlocii și mici, al însoțirilor cooperatiste de credit, dar evidențiind angajarea celei mai însemnate părți a burgheziei românești în sectorul financiar-bancar.

Distribuirea din punct de vedere geografic a numărului instituțiilor financiare românești în epoca modernă a fost relativ inegală. 2/3 se aflau în zona Transilvaniei istorice și doar o treime în părțile Banatului, Crișanei și Maramureșului, ultimelor două zone revenindu-le un număr mult mai mic de instituții financiare. Cele mai puternice, mai numeroase instituții financiare sînt situate pe văile Mureșului, Someșului și ale Crișurilor, pe terenurile cele mai propice pentru dezvoltarea intensivă a agriculturii, dar și cu multiple și lesnicioase căi de circulație a produselor agrare și în general a mărfurilor. Luînd ca unitate de măsură totalitatea operațiunilor financiare, raportul numeric pe zone este mult mai echilibrat de raportul valoric. Astfel, băncilor din prima zonă le revenea în 1906 circa 75 de milioane coroane; celor bănățene 25 milioane coroane, iar celor din Crișana și Maramureș 24 milioane coroane.²¹ Ținuturile Sibiului și Bistriței-Năsăudului aveau cele mai numeroase și mai bine organizate instituții bancare românești în raport cu numărul locuitorilor care, ofereau o mai mare amplitudine operațiunilor financiare și implicit o putere economică sporită elementelor conducătoare ale burgheziei românești. Situația era asemănătoare pentru băncile din comitatele Timiș și Caraș-Severin.

Apariția unui număr însemnat de instituții financiare, uneori cîte 2—3 (în Năsăud, Sibiu, Lugoj, Blaj erau cîte 5 bănci sau filiale ale acestora), în localitățile mai însemnate sau în comune foarte apropiate (sînt cazuri ca în Cohalm unde existau trei bănci, iar în Agîrbiciu 2 însoțitori cooperatiste), se datorește nu numai avîntului economic, ci și unor cazuri de concurență în sînul burgheziei românești, a unor manifestări și tendințe partizane în viața economică, politico-națională sau confesională (vezi în această privință Clujul cu cele două bănci, „Economul” și „Vatra”) sau a dorințelor evidente de sporire a veniturilor prin permanentizarea elementelor unui grup al burgheziei în consiliile de conducere ale băncilor respective. Sesizate de economiști, precum C. Diaconovich, Constantin Popp, I. I. Lapădatu²² etc. criticate de presa națională²³, și de conducătorii celor mai însemnate bănci, asemenea aspecte de neconcordanță economică în activitatea burgheziei românești, vor determina o largă mișcare spre coordonarea intereselor tuturor societăților financiare de reformare și îmbunătățire a activităților acestora, a determinării unor cercuri zonale precise în care să-și extindă cu precădere sfera de influență etc., mișcare, soldată cu permanentizarea conferințelor directorilor băncilor românești și în sfîrșit cu întemeierea „Solidarității” ca asociație a instituțiilor financiare

²¹ Eugen Brote, *op. cit.*, p. 8.

²² *Revista economică*, IX, 1907, nr. 18, p. 195.

²³ Idem, X, 1908, nr. 5, p. 50; *Gazeta Transilvaniei* LXVI, nr. 36 din 15/28 februarie 1903, p. 1—2 și nr. 39 din 19 februarie/4 martie 1903, p. 2.

românești. „Solidaritatea” a căutat să intervină în disputele provocate de concurența între băncile românești, dar mai ales să stabilească o politică financiară unitară în raport cu oficialitatea dualistă, cu realitățile economice transilvănene, să exercite un control financiar riguros asupra activității pe ansamblu a acestora, în dorința de a unifica și generaliza cele mai rentabile și adecvate procedee și metode de conducere financiară a instituțiilor bancare, instituind în acest scop, prin consens, revizuirea periodică, cel puțin la doi ani, a contabilității băncilor prin revizori experți cu o vechime în activitatea financiară.²⁴ În sfârșit, „Solidaritatea”, se angaja să mijlocească afacerile de bancă cu alți parteneri la nivelul întregii monarhii, să procure în condiții avantajoase credite, să se ocupe cu dezvoltarea afacerilor pe efecte publice. În esența lor, fenomenele financiare, precum și evoluția băncilor românești în general vor urma același curs și după întemeierea „Solidarității”, pînă la sfîrșitul primului război mondial.

Concomitent cu ritmul de creștere al numărului instituțiilor de credit românești asistăm la sporirea capitalului social al acestora, operațiune însemnată în definirea puterii financiare a băncilor, în extinderea operațiunilor lor ce cuprind, treptat, aproape toate localitățile Transilvaniei, chiar dacă între cele două fenomene nu poate fi pus semnul egalității sau al unei directe corelații, mai curînd, al unor determinări desfășurate în paralel. Creșterea capitalului social se efectuează în mai multe etape pentru fiecare bancă în parte, în funcție de extinderea operațiunilor financiare și sporirea cuantumului sumelor realizate în bilanțurile acestora, precum și determinat de interesele acționarilor și conducătorilor instituțiilor de credit. Regula generală în această privință este dată însă de amploarea afacerilor bancare, fără a exista și excepții, precum banca „Auraria” din Abrud, care are același capital social între 1892—1907, de 30 de mii florini sau 60 de mii coroane.²⁵ La fel, „Corviniana” își menținea capitalul social de la înființare²⁶ pînă la 1914, fără nici un fel de ameliorare, în valoare de 35 de mii de florini sau 70 de mii de coroane.²⁷ Banca „Albina” își va mări capitalul social de la 300 de mii florini succesiv, în 1895 la 600 de mii florini,²⁸ în 1907 la 2.400.000 coroane,²⁹ iar în 1912 la 6 milioane de coroane,³⁰ menținîndu-și pozițiile de cea mai însemnată și puternică bancă românească din Transilvania și una dintre marile bănci provinciale din monarhia austro-ungară. Prin emisiuni succesive de acțiuni și-au sporit capitalul pînă în 1914 la peste 1 milion de coroane alte 4 bănci: „Victoria” la 2,5 milioane coroane, „Timișana” la 2 milioane coroane, „Bihoareana” la 1,7 milioane coroane, „Ardeleana” la 1 milion coroane³¹, deși au

²⁴ Mihai Drecin, *Înființarea Uniunii bancare „Solidaritatea” și sistemul bancar românesc din Transilvania în anii 1892—1907*, în *AlIA*, Cluj-Napoca, 1977, XX, p. 221—238.

²⁵ *Compas românesc. Anuar financiar*, I. Sibiu, 1893, p. 40.

²⁶ *Ibidem*, p. 40.

²⁷ ArhStat Deva, Fond Banca „Corvineana”, dosar I, 1895—1923, p. 3; dosar 38/1907—1913, p. 41.

²⁸ Nicolae Petra-Petrescu, *Monografia institutului de credit și de economii „Albina” 1872—1897*, Sibiu, 1897, p. 63.

²⁹ *Revista economică*, IX, 1907, p. 101.

³⁰ *Revista economică*, XII, 1912, p. 44.

³¹ Nicolae N. Petra, *op. cit.*, p. 60.

pornit fiecare de la un capital de respectiv: 100.000 fl. (1887); 50.000 fl. (1886); 600.000 k. (1898) și 75.000 fl. (1885). Situația este asemănătoare și pentru bănci cu o capacitate financiară mijlocie, precum banca „Mureșana”, care în perioada de la înființare (1886) până în 1910 își sporește de 5 ori capitalul social, de la 20.000 fl. la 240.000 k.³² (Din 1899 are loc preschimbarea florinilor în coroane, de regulă, în calcule un fl. = 2 coroane)³³. Astfel, evoluția capitalului social total al băncilor române este determinată, pe de o parte de sporirea lor numerică, iar pe de alta de întărirea lor economică prin creșterea valorii operațiunilor financiare. Dacă în anul 1888 de la cele 17 bănci din 28 întemeiate, suma capitalului social se ridică la 956.953 fl.³⁴, în 1892 la cele 36 bănci, sporește la 1510068 fl.³⁵, în 1900 la un număr de 81 de instituții financiare ajunge la 9,6 milioane k.³⁶, iar în 1914 pentru cele 216 instituții bancare cooperatiste la 36,6 milioane coroane.³⁷ Acest salt evidențiază creșterea forței economice a instituțiilor de credit care sporește de circa 18 ori față de ritmul de creștere a numărului lor în aceeași perioadă care este de circa 7,7 ori. Sporirea capitalului social a fost determinată nu numai de amploarea afacerilor bancare, ci și de „rîvna de câștig” a conducătorilor băncilor care au în vedere corelarea direct proporțională dintre mărirea capitalului social și numărul mai mare al acțiunilor cu suma beneficiului net, a dividendelor, supradividendelor, tantiemelor, mărcilor de prezență. Totodată, urcarea capitalurilor sociale ale instituțiilor de credit românești „oglindește sobrietatea și întărirea economică a păturilor sociale burgheze ale poporului român”.³⁸

Creșterea capitalului social, reflex direct al sporirii cîmpului de activitate al afacerilor financiare ale băncilor românești, a presupus emiterea de noi acțiuni, la cumpărarea cărora vechii acționari aveau înțîietate, în funcție de proporția acțiunilor anterioare și a celor noi emise, de obicei la paritate³⁹, mai rare fiind cazurile cînd vechii acționari aveau dreptul de a solicita cumpărarea unor acțiuni în plus.⁴⁰ Din lipsa capitalului suficient în faza de pionierat a instituțiilor financiare românești transilvănene, situația menționîndu-se în bună măsură și după aceea, pînă la 1918, acestea au fost întemeiate ca societăți de acțiuni nominative, în valoare de 50—100 fl. sau 100—200 k. a căror

³² ArhStat Mureș, fond Banca „Mureșană”, dosar 35, f. 4.

³³ Am menționat denumirile ambelor emisiuni monetare, ca și valoarea acestora, pentru fiecare epocă, din considerentul înlesnirii studierii surselor folosite, al păstrării adevăratului raport valorile între florini și coroane, în condițiile devalorizării treptate a coroanei, spre sfîrșitul perioadei analizate, datorită crizelor economico-financiare de la începutul secolului XX. În această situație o transformare a florinilor în coroane sau invers, nu-și mai găsea corespondența valorică reală, de la începutul preschimbărilor respective. De asemenea, această procedură este păstrată atît în calculele afacerilor financiare ale băncilor, ale funcționarilor și economiștilor vremii, precum și a istoricilor vieții economice transilvănene.

³⁴ *Compas românesc. Anuar financiar*, I, Sibiu, 1893, p. 8—17.

³⁵ Nicolae N. Petra, *op. cit.*, p. 34—35.

³⁶ *Revista economică*, IV, 1902, nr. 6; p. 45.

³⁷ Nicolae N. Petra, *op. cit.*, p. 108.

³⁸ Eugen Brote, *op. cit.*, p. 21.

³⁹ Nicolae Petra — Petrescu, *Monografia institutului de credit și de economii „Albina”, 1872—1897*, Sibiu, 1897, pp. 63—64.

⁴⁰ Arh.Stat. Sălaj, fond Tribunal, banca „Silvania”, dosar 8/1906, pp. 3—4.

procurare teoretic o putea face orice persoană. În realitate, aceste acțiuni au fost achiziționate în principal de elementele înstărite ale burgheziei românești posesoare de capitaluri lichide, elemente grupate după afinități, orientări și interese teritorial-economice, comerciale, politice, confesionale și uneori chiar familiale. Astfel, în cadrul „Albinei” un grup destul de restrâns de acționari dețineau încă de la înființare un număr însemnat din acțiunile subscrise, influențând prin votul lor, ca și prin prezența în fruntea Direcțiunii băncii orientarea principalelor activități ale acestui institut bancar⁴¹, deși în cazul acesta subscrierile au fost făcute de un număr foarte mare de acționari pentru a se constitui fondul ridicat al capitalului social, situație pe care celelalte bănci nu o vor mai întâmpina în așa de mare măsură. În această privință se vor manifesta și mai pregnant tendințele de restrângere a participanților la întemeierea celorlalte bănci românești, fie ele mari sau mici, (cu excepția însoțirilor cooperatiste cu sistem deschis de participare) și mai ales de grupare a unui număr restrâns de elemente înstărite dominatoare prin numărul acțiunilor cumpărate. Spre exemplu, la banca „Timișană”, 8 acționari dețineau 254 de acțiuni, din totalul de 512 ale tuturor acționarilor prezenți la adunarea generală de constituire a acestei instituții, în fruntea lor numărându-se Alexandru, Antoniu și Eugen Mocioni, cunoscuți oameni din viața publică, Traian Doda (20 acțiuni), Coriolan Brediceanu (20 acțiuni), Vicențiu Babeș sau Emanoil Ungureanu (52 de acțiuni) — directorul executiv al băncii.⁴² La „Bihoreana”, 141 de acționari dețineau peste 1800 de acțiuni din cele 3000 subscrise la întemeiere, fapt ce le permitea să dirijeze interesele acesteia în funcție de necesitățile grupului respectiv. Dintre acționari dominau practic activitatea băncii prin numărul acțiunilor proprii sau al celor ce le erau încredințate de alți acționari datorită poziției lor sociale. Astfel, în anul 1897 Coriolan Pop — directorul executiv cumula 241 de acțiuni, din care proprii 85, Iosif Roman — membru în direcțiune 75 de acțiuni, proprii 10, adv. Nicolae Jude — vicepreședintele băncii 108 acțiuni, proprii 28, Iosif Vulcan — președintele băncii 103 acțiuni, proprii 30.⁴³ La Banca „Silvania” se impuneau încă de la întemeierea acesteia membrii comitetului fondator, proprietari înstăriți sau personalități cunoscute în viața politică, printre care se remarcă George Pop de Băsești (25 acțiuni); Florian Cocian (20 acțiuni); Vasile Lucaciu (10 acțiuni), vicarul Olimpiu Barbulovici, memorandistul Ioan Nichita (20 acțiuni), Simion Oros (50 de acțiuni), Andrei Cosma, viitorul director al băncii și fratele lui Parteniu Cosma director al „Albinei” etc.⁴⁴ O situație asemănătoare ni se oferă și la banca „Economul”, membrii comitetului fondator, în număr de 17, dintre care Iuliu Coroianu, Alexandru și Mihai Bohățelu, Ladislau Vaida, Aurel Isac, Baziliu Podoabă, Ioan Petreanu, Grigore Szilagyi etc. reușesc să intre în direcțiune și să subscrie un număr suficient de acțiuni pentru a conduce

⁴¹ Bujor Surdu, *Aspecte privind rolul băncilor în consolidarea burgheziei românești din Transilvania până la primul război mondial*, în *AI/A*, Cluj-Napoca, V, 1962, pp. 184—185.

⁴² ArhStat Timișoara, fond banca „Timișana”, dosar I/1887, f. 4—5.

⁴³ ArhStat Oradea, fond banca „Bihoreana”, dosar 7/1898—1900, f. 1—7.

⁴⁴ ArhStat Sălaj, fond Tribunal, banca „Silvania”, dosar 8/1887—1905, act 6/1887, pp. 1—2.

și orienta activitatea acestei instituții.⁴⁵ În cazul băncii „Mureșana” un număr de 25 de acționari preluaseră 144 de acțiuni din cele 400 emise la întemeierea acesteia, printre ei numărându-se memorandistul Patriciu Barbu cu familia sa, 44 de acțiuni; protopopul Galațepn Sagău 20 de acțiuni, avocatul și proprietarul Absolon Todea 20 de acțiuni, proprietarii înstăriți Leon Lupu, Iosif Tincu etc.⁴⁶ Predominanța unui grup restrîns de acționari este și mai pregnantă în cadrul băncilor locale cu un cerc de activitate mai restrîns, unde relațiile familiale și grupurile de interese au fost mai puternic resimțite. Spre exemplu, la Banca „Goronul” din Aiud predomină acționari proveniți din rîndul preoțimii, 5 dintre aceștia numărîndu-se printre cei mai de seamă posessori de acțiuni, întrunind în total 141 din cele 421, reprezentate cu ocazia adunării generale din 1915.⁴⁷ La fel la banca „Izvorul” din Ighiu, în 1910, din cei 76 de acționari prezenți la adunarea de constituire, 25 au peste 10 acțiuni și sînt posessori ai peste 420 din cele 673 de acțiuni emise cu acea ocazie. Dintre ei majoritatea sînt prezenți în direcțiunea băncii.⁴⁸ Este notabilă chiar prezența pentru situația acestei bănci a unor grupări financiare pe bază de rudenie precum familiile Todericiu (șase acționari), Muncușiu (în care se alege președintele direcțiunii), Borza, Pop etc., posesoare a unui număr apreciabil de acțiuni și furnizoare a principalilor conducători ai băncii „Izvorul”.⁴⁹ Tipică pentru acest fel de situații este și modalitatea de întemeiere și alegere a conducerii băncii „Codreană” din Băsești, care a luat ființă în 1905 ca urmare a sprijinului marelui proprietar și acționar de bănci George Pop de Băsești, el însuși cel mai mare posesor de acțiuni (80 de acțiuni), depunător și președinte al comitetului de direcție al băncii respective.⁵⁰

Recunoașterea unei asemenea atmosfere și stări de lucru instituționalizată și aprobată tacit în activitatea băncilor românești, este ilustrată și de un act „de învoială” încheiat în 1914, între un grup de familii influente și posesoare a unui mare număr de acțiuni la banca „Bistrițeană” cu direcțiunea acesteia. Remarcăm faptul că „Bistrițeană” se numără printre băncile cu un cerc de activitate însemnat și cu o putere financiară mijlocie, anul 1912, încheindu-l cu un bilanț de peste 2,5 milioane k. și cu un profit de 12%, neprezentînd astfel caracteristicile unei bănci locale.⁵¹ Totuși, familiile Mihăilaș, Pop și Manu insistau asupra recunoașterii pretențiilor lor, de permanențizare, în conducerea băncii, deoarece, împreună cu „ramificațiile lor reprezintă și acum majoritatea capitalului acționar cu o sumă însemnată a depunerilor”, prin urmare și mari interese în dezvoltarea institutului, fapt pentru care, „e de lipsă ca reprezentanții lor să fie la conducerea și îndreptarea institutului”.⁵² Conduce-

⁴⁵ ArhStat Cluj, fond banca „Economul”, registrul 4, 1885—1906, Convocarea, p. 1.

⁴⁶ ArhStat Mureș, fond banca „Mureșana”, dosar 5, filele 20—26, 47.

⁴⁷ ArhStat Alba, fond Institutul de credit și economii „Goronul”, Aiud, reg. 1/1915, proces verbal din 25 martie 1915, f. 1.

⁴⁸ ArhStat Alba, fond „Izvorul”, casă de păstrare Ighiu, reg. 1, doc. 2.

⁴⁹ Idem.

⁵⁰ ArhStat Sălaj, fond Tribunal, Institutul de credit și economii „Codreana”, Băsești, dosar 611/1905, act 7497.

⁵¹ ArhStat Bistrița, fond banca „Bistrițeană”, pach. 2—3/1912. p. 4.

⁵² Idem, pach. 1/1887—1914, „Învoială”/1914, f. 1.

rea băncii presată de argumentele consistente se învoiește ca la alegerile pentru direcție, comitetul de supraveghere sau numirea de funcționari „în prima linie să fie aleși membrii familiilor noastre, (adică familiile Manu, Mihăilaș și Pop n.n.) iar dacă noi nu am avea reflectanți, numai atunci, să fie alese alte persoane, dar numai în înțelegere cu noi și cu învoirea noastră, respectiv a reprezentanților de pe vremuri ai familiilor noastre”⁵³. Ca angajament al respectării acestor condiții era obligația respectivului grup familial ca „în conducerea și rezolvarea lucrărilor institutului”, să dea dovadă de „cea mai mare corectitate, realitate și onestitate”, poziții, de altfel contrazise de exageratele pretenții și de tonul imperativ al înțelegerii.⁵⁴

Întrepătrunderea intereselor diferiților acționari într-o parte sau alta a Transilvaniei, prilejuită de participarea lor la subscrierea acțiunilor cu prilejul întemeierii și sporirii capitalului social al băncilor sau al finanțării acestora prin masive depuneri reprezintă o altă caracteristică a funcționării instituțiilor financiare românești. Este ilustrativ faptul că printre cei care subscriu acțiunile „Albinei” sînt în număr foarte mare acționari din afara zonei și a orașului Sibiu reprezentînd principalele centre economice ale Transilvaniei.⁵⁵ Situația se repetă în liniile sale esențiale și în cazul celorlalte bănci. La întemeierea „Timișanei” participă prin subscrieri elementele burgheziei și intelectualității din întreaga zonă a Banatului.⁵⁶ Printre cei care subscriu acțiunile băncii sălăgene din Jibou se află George Pop de Băsești la acea dată președinte al băncii „Silvania” și ulterior președinte și al acestei instituții, apoi Andrei Cosma, director al băncii „Silvania”, Florian Cocian și Ioan Nichita, membrii ai direcțiunii aceleiași bănci, Emeric Pop de Băsești, fratele lui George Pop (viitor director al băncii), acționari din întreaga zonă a Sălajului și Bihorului.⁵⁷ Legătura strînsă dintre băncile „Silvania”, „Sălăjeana”, „Codreana”, prin personalitatea lui George Pop de Băsești este desigur o excepție sub raportul participării sale în organele lor de conducere, dar relațiile dintre aceste instituții sînt caracterizate de întrepătrunderea intereselor principalilor acționari cu o prezență sensibil egală la fiecare din instituțiile financiare amintite. Constituirea băncii „Bihoreana” a suscitat atenția și prezența unui mare număr de acționari, ca și în cazul „Timișanei”, „Ardeleni” sau „Victoriei” subscriindu-se acțiuni nu numai din zona Crișanei ci și a celorlalte părți ale Transilvaniei centrale sau sudice.⁵⁸ De asemenea, printre exemplele care întăresc această caracteristică se impune și modalitatea de achiziționare a acțiunilor băncii „Mureșeana” din Reghin, ai cărei acționari sînt nu numai dintre personalitățile locale, ci și cunoscuți întreprinzători în domeniul finanțelor ca: Ioan Mihu, directorul băncii „Ardeleana” din Orăștie, avocatul Nicolae Garoiu din Zărnești, consilierul Pavel Dunca din Sibiu, contabilul filialei „Albina” din

⁵³ Idem, f. 1.

⁵⁴ Idem, f. 1.

⁵⁵ Nicolae Petra-Petrescu, *Monografia institutului de credit și de economii „Albina”, 1872—1897*, Sibiu, p. 3.

⁵⁶ ArhStat Timișoara, fond banca „Timișana”, dosar 1/1887, f. 4—5.

⁵⁷ ArhStat Sălaj, fond Tribunal, banca „Sălăjeana”, dosar 686, din 1897, f. 2—3.

⁵⁸ ArhStat Oradea, fond banca „Bihoreana”, dosar 5/1897 și dosar 8/1898.

Braşov Iosif Oncioiu şi mulţi alţii.⁵⁹ Asemenea situaţie, generală la nivelul Transilvaniei, este subliniată, direct, într-una din dările de seamă ale băncii „Mureşeană”, în care se preciza că: „marele interes ce-l poartă intelectualii români pentru institutele bancare româneşti înfiinţate pe întreg teritoriul Ardealului se condiţionează prin însăşi faptul de a-i vedea cointeresaţi la aproape toate aceste bănci. Aproape aceleaşi nume le vom afla ca acţionari la noi cât şi la toate instituţiile bancare înfiinţate în anii 1884—1912”.⁶⁰ Mulţimea exemplelor de această măsură trebuie integrată în contextul general economic al Transilvaniei, impunându-se şi nuanţările de cuviinţă, în raport de puterea financiară a băncilor româneşti respective, a cercului lor de activitate, a varietăţii operaţiunilor financiare, a legăturilor între diferitele bănci româneşti precizînd că participarea şi implicarea multilaterală în operaţiunile bancare a multora dintre acţionarii cunoscuţi şi cu disponibilităţi financiare se face nu numai prin considerente platonice de „politică şi solidaritate naţională”, ci şi din considerente economice care urmăresc plasarea şi valorificarea rentabilă a propriilor capitaluri, asigurarea intereselor lor economico-financiare.

Printre factorii activi, uneori chiar decisivi la întemeierea unora din instituţiile de credit româneşti, s-au dovedit a fi băncile mai vechi şi cu o putere financiară mai mare. Astfel, „Albina” achiziţionează un număr însemnat de acţiuni de la marea majoritate a instituţiilor bancare, numărîndu-se uneori printre principalii deţinători de acţiuni ai acestora, precum în cazul băncilor „Furnica”, „Silvania”, „Mureşana”, „Tîrnăveana” etc. La rîndul său, banca „Ardeleana” va subscrie jumătate din capitalul social de constituire a băncii „Şoimul” din Ocna Mureş care va rămîne astfel legată de orientarea şi interesele sale şi considerată aproape ca o filială a acesteia.⁶¹ De asemenea, băncile „Victoria”, „Timişana”, „Economul”, „Someşana”, „Lucafărul”, „Silvania”, „Patria”, „Sentinela” se fală printre principalii şi omniprezenţii acţionari şi sprijinitori ai unor instituţii de credit în faza lor de înfiinţare în diverse zone ale Transilvaniei. Participarea acestor bănci cu putere financiară mare şi mijlocie avea în vedere sentimentele întrajutorării, dar şi considerentele asigurării unor interese financiare precise, procurîndu-şi şi pe această cale în portofoliile proprii efecte publice, lombardabile. Nu de puţine ori, în cazul unor bănci locale, căutau să-şi impună politica lor economică, proprie, şi să-şi lărgască indirect cercul de activitate, în concurenţa cu băncile celorlalte burghezii naţionale, uneori, chiar în dauna unor bănci conaţionale din imediata lor vecinătate teritorială. De aceea putem constata, că în ciuda legăturilor diverse dintre acţionari ai instituţiilor financiare româneşti, apar, uneori, şi divergenţe, ca urmare a intereselor contradictorii, fără ca această situaţie să caracterizeze atmosfera generală a proceselor financiar-bancare desfăşurate de instituţiile de credit româneşti. Prezenţa unor influenţe din cadrul disputelor confesionale în activitatea băncilor sau în constituirea unora din ele precum „Patria”, „Lumina” (Sibiu), „Plugarul” (Blaj), „Vatra” (Cluj),

⁵⁹ ArhStat Mureş, fond banca „Mureşană”, dosar 35, f. 10.

⁶⁰ Idem, f. 10.

⁶¹ I. I. Lapedatu, *Monografia institutului de credit şi de economii „Ardeleana”, societate pe acţi în Orăştie, 1885—1910* Sibiu, 1912, p. 75.

ca expresie a intereselor proprii ale cercurilor clericale de a-și rotunji veniturile și de a-și extinde influența lor și în sfera economică n-au putut provoca perturbații de fond la nivelul cercurilor bancare românești. Mai mult, chiar în cazul băncilor patronate de elementele clericale ale celor două confesiuni s-a asigurat, în primul rînd, controlul preoțimii asupra conducerii lor, debitorii și deponenții fiind acceptați fără a li se face vreo anumită discriminare.

În rîndul acționarilor se numără elemente provenite din diferite pături sociale precum proprietari mijlocii (numărul proprietarilor mari peste 1000 de ingere, fiind nesemnificativ în statistica economică a românilor transilvăneni), intelectuali (avocați, preoți, învățători, medici, funcționari etc.), meșteșugari și negustori, chiaburimea satelor, țărani înstăriți, instituții cultural-naționale, majoritatea dintre ele compunînd structura burgheziei românești. În cazul intelectualității participante la activitatea băncilor românești specificăm că elementele respective se implică ca și acționari, în marea lor majoritate, în calitatea lor dublă pe care le-o conferă titlurile de proprietari de imobile, în general de terenuri agricole însemnate, de pe urma cărora aveau posibilitatea obținerii unor sume de capital lichid folosite eficient prin intermediul operațiunilor financiare. Astfel, este cunoscută valoarea economică a unor elemente ale burgheziei române în calitatea lor de avocați și de însemnați proprietari de pămînt ca: Ioan Mișu, Iuliu Maniu, Iuliu Coroianu, Aurel Vlad, Patriciu Barbu, Andrei Cosma, Emanoil Ungureanu, Absolon Todea, Coriolan Pop, Alexandru Vaida, Mihail Bohățelu etc., dar care, erau posesori ai unor realități imobiliare, moștenite înainte de a deveni activi acționari și de a-și mări proprietățile personale prin activitatea depusă în fruntea băncilor românești. Aceiași situație este valabilă și în cazul învățătorilor, profesorilor, medicilor posesori ai unui număr însemnat de acțiuni la instituțiile bancare care le asigura pe lîngă prestigiul social al profesiei, prezența în fruntea băncilor românești. Date precise asupra numărului acționarilor, a profesiei și provenienței lor sociale de la toate băncile românești nu avem, întrucît bilanțurile publicate nu au cuprins asemenea referințe, iar organele de presă economice, existente în epocă, nu s-au preocupat decît tangențial de asemenea precizări. Nici documentele din arhivele băncilor nu dau o imagine completă și sintetică în privința structurii social-economice a acționarilor, cu excepția unora din conducătorii lor. Menționăm și faptul că fruntașii vieții financiare românești, care întocmeau bilanțurile băncilor nu aveau interesul de a face publice în totalitatea lor operațiunile și mai ales capacitatea economică proprie în fața opiniei publice și mai ales a autorităților de stat suspicioase, a unei prese oficiale și conservatoare, ostile evoluției economice a burgheziei românești. O estimare globală, chiar cu riscul de a părea subiectivă, a numărului acționarilor o putem face apreciînd ca medie 75 de acționari la fiecare din cele circa 150 de societăți bancare pe acțiuni existente în anul 1914 și care, ne-ar da, un număr total de circa 11250 de membrii de diferite categorii sociale; număr care

⁶² Banca „Albina” la înființare avea 1098 de acționari, iar banca „Mureșana” în anul 1910 avea un număr de 153 de acționari. La fel, celelalte mari bănci întruneau un număr apreciabil de acționari proveniți din întreaga zonă a Transilvaniei.

il socotim destul de apropiat de realitate.⁶² Desigur, dintre acești acționari, o minoritate, au posibilități materiale care să le permită subscrierea sau cumpărarea ulterioară a unui număr mai mare de acțiuni și care vor reuși să-și consolideze pozițiile economice și să acapareze conducerile băncilor.

În sprijinul evaluării numărului de acționari prezentăm una din rarele situații de statistică pe care o face „Anuarul băncilor române” pentru anul 1908 în care se menționează că la un număr de 135 de societăți pe acțiuni și 5 însoțiri cooperatiste erau în direcțiile băncilor un număr de 1120 membrii, iar în comitetele de supraveghere alți 680 de acționari.⁶³ Tot în sprijinul aprecierii aproximative a numărului acționarilor la băncile românești, evaluat de noi mai înainte, stă și mărimea capitalului social al băncilor pe anul 1914 apreciat la 35.530.322 k. care împărțit la valoarea nominală a unei acțiuni cu o medie de 150 k indică existența a peste 236.000 de acțiuni nominale. Pe cap de acționar ar reveni la acceptarea totalului de 11.250 de acționari, circa 21 acțiuni. Dar majoritatea sutelor și sutelor de acționari erau posesori ai unui număr redus de acțiuni ce oscilau de regulă între 1—5 acțiuni, rămânând un număr suficient de mare pentru principalii acționari și conducători ai băncilor românești.⁶⁴

Sporirea numărului băncilor românești, precum și amplificarea operațiilor lor financiare au contribuit efectiv la dezvoltarea unui corp funcționaresc implicat și specializat în rezolvarea acțiunilor bancare, a unor specialiști în problemele economiei financiare. În perioada de după 1900, cererea pentru funcționari cu studii economico-financiare sau cunoscători prin practica efectuată a acestora a sporit, în așa măsură, încât băncile mici, nou întemeiate aveau posibilități reduse de angajare a unui personal cu o pregătire econo-

⁶³ *Revista economică*, X, 1908, nr. 48, p. 448. Gruparea membrilor direcțiilor și comitetelor de supraveghere ale băncilor românești după ocupație, pe baza statisticii *Anuarului băncilor române din 1909*, care cuprindea date de la 135 de bănci și 5 cooperative de credit.

Direcțiuni : total 1120

Comitete de supraveghere tota

		680
1. Preoți	290	181
2. Țărani	202	120
3. Proprietari	157	32
4. Avocați	134	44
5. Învățători	70	68
6. Comercianți	60	42
7. Funcționari de bancă	56	95
8. Notari comunali	40	23
9. Medici	34	10
10. Funcționari de stat	33	18
11. Profesori	21	22
12. Industriași	20	15
13. Alții	3	10

⁶⁴ În statistica efectuată pe baza recensământului din anul 1910, numărul conducătorilor băncilor românești totalizat cu cel al comercianților era de 3822, vezi *Revista economică*, XX, 1918, nr. 25, p. 279. Reflectând o asemenea situație, N. Petra-Petrescu amintea că: „Acțiunile se dau pentru suma de la 10 la 200k. ca să poată fi semnate (cumpărate) și de gospodarul cel mai de rînd, și de fapt, milioanele capitalurilor de fond sînt semnate, în mare parte, de simplii gospodari de la sate”. Vezi Nicolae Petra-Petrescu, *Societăți financiare la românii din Ungaria*, Chișinău, 1918, p. 9—10.

mică adecvată. Totuși, în 1904, numărul funcționarilor era apreciat la 424^{64a}, pentru ca, în anul 1912, calendarul portativ al funcționarilor români să consemneze, 695 de funcționari^{64b}, iar în 1918, Nicolae Petra-Petrescu (el însuși unul din înalții și cei mai vechi funcționari ai „Albinei“), aprecia numărul acestora la peste 1000, cu fonduri de pensie de circa 22 milioane coroane.^{64c} O parte a funcționarilor, prin poziția lor socială, însărcinările primite din partea conducerii băncilor, vor avea posibilitatea să pătrundă în rîndul elementelor înstărite ale burgheziei prin participarea efectivă la operațiunile financiare respective. Chiar dacă marea majoritate a funcționarilor, nu-și vor depăși condițiile social-economice, nu vor rămîne în afara acțiunilor băncilor românești, susținînd, în calitate pe care o au, orientările social-economice și adeseori politice ale elementelor burgheziei, fiind prin poziția lor, apropiați, uneori chiar asimilați diverselor categorii ale burgheziei românești.

În ciuda existenței unui număr însemnat de bănci românești nevoia de capital nu a fost pe deplin acoperită în domeniul agrar și nici înfăptuită ideea unei organizații financiare sistematice și puternice românești, care, să cuprindă apoi, sectorul comercial, să pătrundă eficace în domeniul industrial, să rezolve multiplele probleme sociale ale mării majorități a țărănimii, să impună un sistem cooperatist la nivel sătesc. De asemenea, numărul băncilor românești, ritmul de creștere al acestora oglindește numai relativ, evoluția relațiilor capitaliste și dezvoltarea burgheziei românești, în raport cu propria sa stare dinaintea întemeierii instituțiilor de credit, întrucît, în comparație cu evoluția instituțiilor similare ale burgheziilor maghiare și săsească, situația era încă defavorabilă. Astfel, în 1900 cele 81 de bănci românești reprezentau doar 2,85% față de cele existente în întreaga zonă de activitate a guvernului maghiar. În Transilvania ele reprezentau 7,86% din numărul total al instituțiilor financiare. De asemenea, capitalul social era doar de 9,6 milioane coroane față de 609 milioane coroane al celorlalte bănci din Ungaria, reprezentînd deci 1,57% din suma totală a acestora.⁶⁵ În Transilvania istorică din cele 153 de bănci: 90 erau ale burgheziei maghiare (circa 59%) cu valoarea împrumuturilor de 121.458.700 coroane; 46 erau ale burgheziei românești (30%) cu împrumuturi de 40.192.700 coroane și 17 ale celei săsești (11%), cu împrumuturi în valoare de 127.742.500 k.⁶⁶ În 1906 situația și proporția la nivelul împrumuturilor acordate și al capitalului social al băncilor românești cu celelalte bănci ale burgheziilor din Transilvania rămînea aceeași, cu excepția sporirii rentabilității capitalului social care la băncile românești era de 12% față de 9,4%, ceea ce nu era un fapt prea încurajator pentru soarta debitorilor.⁶⁷ Față de băncile săsești care în 1914 erau de 47, numărul celor românești de 147, ar părea mulțumitor la nivelul raportului ponderii popu-

^{64/a} *Revista economică*, VI, 1904, nr. 42.

^{64/b} *Idem*, XX, 1918, nr. 8, p. 76—77.

^{64/c} Nicolae Petra-Petrescu, *Idem*, p. 10.

⁶⁵ *Revista economică*, IV, 1902, nr. 6, p. 45.

⁶⁶ Bodor Antal, *Az erdélyrészi pénzüzetek* (Instituțiile financiare din părțile Transilvaniei), în *Közgazdasági Szemle*, decembrie 1904, Budapesta, 1904, p. 12.

⁶⁷ *Revista economică*, X, 1908, nr. 19, p. 214.

lației în Transilvania, însă raportat la cifra bilanțului total ne arată o situație cu totul favorabilă băncilor săsești al căror bilanț se ridica la 429,2 milioane k, față de cele românești cu operații financiare de 245 milioane coroane.⁶⁸ În comparație cu instituțiile financiare existente în monarhia dualistă băncile românești cu excepția „Albinei” (21% din totalul capitalului social al tuturor băncilor românești), („Timișeana” 5% din capitalul social), „Victoriei” (10% din capitalul social), „Ardeleni”, „Lucașfăurului”, „Patriei”, „Someșanei”, „Oravițenei”, „Economul”, „Silvaniei”, se integrează în tipul societăților de credit cu o putere financiară mijlocie spre mică, cu toate că, 53 dintre ele vor avea la începutul primului război mondial un activ de cel puțin un milion de coroane.⁶⁹ În raport cu situația în care acționa burghezia română, care resimțea, gradual, față de celelalte clase sau păături sociale ale națiunii române, politica naționalistă a guvernelor dualiste, numărul și capacitatea economică a instituțiilor financiare întemeiate de către aceasta reprezenta un succes al politicii pentru formarea și definirea unei economii naționale proprii, necesităților și mai ales aspirațiilor românilor transilvăneni într-o formulare programatică distinctă și urmărită cu premeditare politică în contextul conjuncturii politicii interne a monarhiei austro-ungare defavorabilă dezvoltării naționalităților.

Orientarea băncilor românești cu precădere spre domeniul agrar, fără a exclude posibilitatea sprijinirii și implicării lor în afaceri comerciale sau industriale este expusă, explicit, în statutele de întemeiere ale acestor instituții, care, definind scopul instituțiilor de credit românești au în vedere „de a deștepta spiritul de economie în toate clasele societății prin punerea de depuneri spre fructificare și prin deschiderea de credite sociale” — așa cum se preciza în statutul „Albinei” — pentru „a înlesni orice lucrare onestă pe terenul agriculturii, industriei, comerțului și altor afaceri de economie” în folosul poporului țaran.⁷⁰

În aceeași notă caracteristică concepției economice doctrinare a burgheziei naționale românești sînt enumerate scopul și intențiile celorlalte bănci românești, cu deosebirea că, se limitează, în general, la o arie mai restrînsă de activități financiare. Spre exemplu „Economul” își motivează întemeierea sa în sensul ajutorării și mijlocirii „poporului econom (formulare foarte vagă n.n.) în cîștigarea creditului de lipsă și să dea impuls la dezvoltarea spiritului de economie”,⁷¹ limitînd și definitivînd operațiunile în sensul unei case de păstrare și de economii, decît al unei bănci capitaliste propriu-zise. Tot așa, de generale, în formulare, erau statutele băncii „Bistrițană” care își propuneau pe lîngă dezvoltarea spiritului de economisire „sprijinirea poporului țaran agricol” pentru procurarea „capitalurilor și creditelor de care va avea

⁶⁸ Nicolae Petra, *op. cit.*, p. 2.

⁶⁹ Aurel Loșonți, Vasile M. Ungureanu, *sursele de finanțare și creditare ale agriculturii din Transilvania în perioada dezvoltării capitalismului, 1848—1914*, în *Terra Nostra*, vol. III, 1973, p. 377.

⁷⁰ Nicolae Petra-Petrescu, *Monografia institutului de credit și de economii „Albina”, 1872—1897*, Sibiu, 1897, p. 129—185.

⁷¹ ArhStat Cluj, fond banca „Economul”, reg. 4/1886—1905, Proiecte de statute, p. 39.

trebuință”.⁷² În aceeași manieră sînt formulate statutele unor bănci cu un cerc de activitate mai restrîns,⁷³ obligate de a desfășura, în primul rînd, operațiuni financiare exclusiv la posibilitățile restrînse economice ale categoriilor sociale din lumea satelor. Sînt cazuri, cînd se fac specificări mai nuanțate asupra activității băncii respective, precum, în cazul băncii „Coronul” (Aiud) unde se adaugă formulărilor amintite, specificația că, instituția va sprijini „valorificarea și cumpărarea produselor economice.”⁷⁴ (din agricultură n.n.) La băncile cu cercuri mai largi de activitate și în zone de trafic comercial, economic mai intense, respectiv cu o putere financiară sporită, precum băncile „Victoria”, „Timișana” sau „Bihoreana”, se vizează preocupări mai largi, adiacente, sau direct implicate în viața cimercială sau industrială, chiar dacă, aceste intenții rămîn în afara posibilităților și acțiunilor financiare concrete, pe care le desfășoară cu precădere instituțiile bancare în domeniul agrar. Implicarea băncilor române în operațiuni propriu-zis industriale a fost timidă, în ciuda oricăror proiecte, precum și a conștiinței doctrinare economice a burgheziei românești asupra necesității dezvoltării sectoarelor industriale în viața economică națională, întrucît lipseau nu numai fondurile necesare pentru desfășurarea unor activități de anvergură în acest domeniu însemnat al vieții economice cît și experiența în asemenea sferă a operațiunilor economice sau a specialiștilor pregațiți, de valoare, la nivelul necesităților și imperativelor reducerii handicapului pe care îl consemnează, în general viața social-economică capitalistă transilvăneană, și în special, cea desfășurată de burghezia românească. „Cu afaceri industriale — remarca, ca un bun cunoscător al situației N. Petra-Petrescu — se îndeletnicesc numai cîteva (bănci), care însă schiopătează cu afacerile; pentru daraverile acestea lipsesc specialiști”.⁷⁵ Unele dintre instituțiile de credit financiare au mijlocit cu precădere mici acțiuni pentru întemeierea unor întreprinderi industriale locale, strîns legate și de buna gospodărire a localităților respective. Astfel, banca „Ardeleană” a cumpărat acțiuni ale unei întreprinderi de electricitate locale, iar banca „Sebeșană” a sprijinit, cu dobînzii reduse, locuitorii Sebeșului doritori a introduce curentul electric. Acțiuni ale unor întreprinderi se aflau, sub formă efectelor publice, în portofoliile băncii „Albina”, „Timișană” sau „Victoria”. De asemenea, banca agricolă din Hunedoara se preocupa cu mijlocirea comerțului de cereale. Cea mai însemnată bancă românească, „Albina” nu a intrat decît sporadic și pentru scurtă vreme, în afaceri industriale, participînd la întemeierea societății „Concordia” la sfîrșitul veacului al XIX-lea sau la subvenționarea împrumutului consorțiului pentru construirea căii ferate Sibiu—Turnu Roșu cu 250.000 de florini,⁷⁶ precum și la constituirea unui consorțiu, la Brașov în 1899, al cărui

⁷² ArhStat Bistrița, fond banca „Bistrișeana”, pach 1/1887—1914, p. 1.

⁷³ Vezi ArhStat Alba, fond banca „Sebeșana”, reg. 1/1886, Apel de constituire, p. 1; ArhStat Deva, fond banca „Progresul”, dosar 2, Statute, p. 3.

⁷⁴ ArhStat Alba, fond banca „Goronul”, reg. 1/1912, Prospect pentru înființare, p. 1.

⁷⁵ Nicolae Petra-Petrescu, *Societăți financiare la românii din Ungaria*, Chișinău, 1918, p. 11.

⁷⁶ ArhStat Sibiu, vol. VIII. Proces verbal XXIII, din 23 septembrie 1890, concluzul 184.

principal acționar era, implicat în cumpărarea și comercializarea cerealelor din România; participarea băncii fiind de 25.000 de florini din totalitatea capitalului de 43.000 fl.⁷⁷

LE RÔLE DES BANQUES ROUMAINES TRANSYLVAINES DANS LE DOMAINE AGRAIRE À L'EPOQUE MODERNE

(Résumé)

L'article ouvre la série de quelques chapitres d'une étude monographique concernant l'activité des banques roumaines transylvaines dans le domaine agraire, problématique assez peu étudiée par l'historiographie roumaine contemporaine. Le matériel traite, d'une manière synthétique, les aspects caractéristiques, essentiels, de l'implication des banques roumaines dans la société transylvaine pendant le régime dualiste autrichien — hongrois.

On met en évidence les conditions de l'apparition et de l'orientation, avant tout, de ces institutions financières, vers le monde rural, avec des répercussions profondes dans le développement des rapports social- économiques entre les différentes catégories et classes sociales.

L'auteur fait des observations synthétiques concernant: l'accroissement du nombre des institutions bancaires roumaines, la formation et l'évolution valorique de leur capital social, l'organisation et le déroulement des principales opérations financières, la spécificité des crédits accordés à la clientèle rurale etc.

⁷⁷ *Idem*, volumul XI, Proces verbal X, din 11 iunie 1899, concluzul 104.

REFLECTAREA ÎN PUBLICISTICA SOCIALISTĂ ROMÂNĂ TRANSILVĂNEANĂ A PROBLEMELOR MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI DIN VECHEA ROMÂNIE

ADRIAN STOICA

Legăturile firești care au existat între Transilvania și România veche în toate domeniile economice, sociale și culturale au avut o influență hotărâtoare asupra mișcării muncitorești, contribuind la afirmarea mișcării socialiste ca exponență a intereselor fundamentale ale întregului popor român.

Începînd cu primii ani ai secolului al XX-lea, legăturile între socialiștii din Transilvania și cei din vechea Românie s-au intensificat în mod deosebit, mai ales după crearea secției române a P.S.D. din Ungaria.

Muncitorii din Transilvania au urmărit cu mult interes toate știrile ce se refereau la succesele mișcării muncitorești din vechea Românie. Presa socialistă transilvăneană a relatat despre grevele din anul 1888 ale ceferiștilor din București „chemînd muncitorii din monarhia austro-ungară să nu plece în România pentru a nu deveni spărgători de greve”¹.

Gazetele socialiste din Transilvania au relatat detaliat, despre succesele mișcării muncitorești din vechea Românie².

Muncitorimii din Transilvania i se recomanda de către redacția ziarului „Volkswille” să se țină neapărat de o parte (să nu vină să se angajeze în locul greviștilor)³. Totodată, ea cerea tuturor gazetelor muncitorești să tipărească anunțul respectiv. Gazeta „Új Világ” relatează despre greva metalurgiștilor din Iași. Ziarul îndemna muncitorii transilvăneni din aceeași ramură de producție „să nu se angajeze la întreprinderile din Iași, atît timp cît durează greva”⁴.

Tot ziarul „Volkswille” le cerea muncitorilor să nu se lase tentați de ofertele unui fabricant de pile din București în al cărui atelier muncitorii încetaseră lucrul⁵.

Cele relatate demonstrează legăturile ce au existat între mișcarea muncitorească de pe o parte și de pe alta a Carpaților, și strădaniile muncitorilor

¹ Arhiva I.S.I.S.P. de pe lângă C.C. al P.C.R., fond. 71 dos. nr. 6611, f. 1.

² La rubrica intitulată „Capital” și „Muncă” din ziarul „Volkswille” s-au publicat comentarii ample despre mișcarea grevistă din România: „În România domnește o mișcare grevistă foarte însemnată. Cea mai cuprinzătoare întrerupere a muncii s-a produs printre muncitorii de confecții pentru armată. Greviștii cer mărirea de salariu și concedierea actualului director al întreprinderii. De asemenea sînt în grevă brutarii din Galați și pontofarii din Ploiești”. („Volkswille” din 28 iulie 1893).

³ *Ibidem*.

⁴ „Új Világ” din 19 noiembrie 1893.

⁵ „Volkswille” din 10 noiembrie 1893.

de a se ajuta în lupta dusă împotriva asupritorilor de orice naționalitate. Ei erau convinși că numai odată cu victoria ideilor socialiste li se va îmbunătăți situația.

Mulți muncitori transilvăneni au acționat în București, formându-se la școala cercurilor muncitorești de aici. La întoarcere, mai ales în urma expulzării de către guvernele din România, ei au jucat un rol însemnat în cadrul secțiilor social-democrate române.

Un caz elocvent în această privință l-a constituit militantul socialist Ion Flueraș. Activitatea acestuia a început în anul 1901, în orașul Arad. El fusese ucenic la Pîncota (județul Arad) și a plecat apoi la Arad pentru a-și exercita meseria de rotărie-caroserie.

Pentru prima oară, în toamna anului 1901, Flueraș asistasese la o întrunire socialistă ținută în Piața Unirii din Arad. Atunci s-a înscris și în partid. La moșia unui baron din Pîncota a organizat prima grevă din cauza condițiilor mizerabile în care trăia, el împreună cu alți lucrători. Greva s-a soldat cu succes, dar Flueraș a fost concediat. La 3 ianuarie 1903 Flueraș se înscrie în sindicatul rotarilor din Budapesta, în cadrul căruia fusese ales bibliotecar, cu toate că era aproape analfabet. Fără să fi fost îndrumat de către cineva în lectură, el a citit de toate și în primul rînd literatură socialistă, pentru a o putea recomanda lucrătorilor sindicaliști. În cadrul sindicatului din care făcea parte, Flueraș a fost ales președinte, fiind de altfel primul român conducător de sindicat în monarhia austro-ungară. De oarece nu știa bine românește, în toamna anului 1905, el a trecut clandestin în vechea Românie, pentru a învăța bine limba română, deoarece își dădea seama că, românii din Ungaria nu puteau fi organizați din lipsă de propagandiști români.

Trecînd granița pe la Predeal, el a fost arestat de jandarmii din Periș, care l-au expulzat după trei săptămîni în Ungaria. În toamna anului 1906, s-a reîntors însă din nou în România, angajîndu-se la un atelier de caroserie, apoi la o fabrică de trăsuri din București.

Împreună cu Alecu Constantinescu, Ion Flueraș a organizat cu puțin timp înainte de răscoalele din 1907, o întrunire în Piața Amzei, a caretașilor din București. În timpul răscoalelor și în perioada ce a urmat acestora o mulțime de muncitori socialiști au fost expulzați, împreună cu ei plecînd și Flueraș în Ungaria.

Aici, începînd din august 1907 și pînă în toamna anului 1918 a deținut funcția de președinte al sindicatului rotarilor.

Tot în anul 1907, s-au pus bazele mai trainice ale secției române a P.S.D.U. din Budapesta, cu ajutorul expulzaților din România, care erau, de fapt, și profesorii muncitorilor din Ungaria, în limba română. Prima foaie socialistă în limba română apărută la Timișoara a fost „Votul poporului” editată de muncitorul Atanasie Voichescu și redactată de Iulius Horacsek⁶.

Gazeta avea un conținut destul de slab tocmai din cauză că cei ce o redactau aveau multe goluri în cunoștințele lor. Dar cu toate acestea, lupta era dusă cu intensitate contra autorităților, solgabirărilor și notarilor care pri-

⁶ „Adevărul” anul XII, nr. 1—2, din 25 decembrie 1913/7 ian. 1914 p. 7.

goneau tînăra mișcare socialistă. La propunerea unor socialiști români a fost editată gazeta „Adevărul” al cărui prim număr a apărut la 16 august 1903⁷.

Redactorul „Adevărului” a fost, cu mici întreruperi, socialistul Aurel Cristea, pînă în anul 1911. Relevăm faptul că, încă de la apariție „Adevărul” a întâmpinat multe piedici din partea oligarhiei maghiare, căreia nu-i convenea ca un astfel de ziar să lumineze și să mobilizeze poporul român la luptă. Mai ales în anii 1904—1905 gazeta a avut multe de îndurat din partea contelui Tisza.

Număr de număr era confiscat. Procesele de presă nu se mai sfîrșeau. Erau trași la răspundere Aurel Cristea, Petru Ponta, Gustav Auerbach și alții care administrau sau redactau ziarul. Mulți au îndurat rigorile legii și ale închisorii, amenzi etc.

Pentru românii din Transilvania și Ungaria însă „Adevărul” a fost singurul ziar în jurul căruia s-au unit muncitorii socialiști, menținîndu-se strînse legături de idei între toți cei ce luptau contra asupririi sociale și naționale.

Aminteam, mai sus, că presa din Transilvania a urmărit cu multă atenție evenimentele legate de mișcarea muncitorească din România, împărțînd totodată experiența acestei mișcări socialiștilor români transilvăneni. Corespondența între socialiștii de pe ambele versante ale Carpaților a fost deosebit de intensă.

Într-un articol ce purta titlul „Femeile se deșteaptă” o femeie socialistă din Ardeal s-a adresat tovarășelor ei din Botoșani, felicitîndu-le și urîndu-le succes în acțiunea lor de intrare alături de muncitori în rîndurile clubului muncitoresc ce se înființase recent⁸.

Legăturile strînse între socialiștii români din Transilvania și cei din România reiese dintr-o scrisoare trimisă de Constantin Folea din Făgăraș lui Panait Mușoiu. Acesta este încunoștințat că „Revista ideii” din octombrie 1903 a fost primită la Făgăraș, pricinuindu-i mare bucurie destinatarului⁹.

Constantin Folea remarcă faptul că, el este convins că viața le cere românilor din Transilvania o muncă continuă și triumful va fi de partea lor, în cazul cînd nu se vor feri de razele puternice ale lumini, adică de ideile socialismului.

În scrisoarea amintită se vorbește și despre o percheziție efectuată la domiciliul din Făgăraș a lui Folea în decembrie 1903 de postul de jandarmi din Arpașul Inferior. Au fost confiscate circa 100 de cărți, dintre care o parte erau proprietatea lui Badea Cîrțan. Printre cărțile și revistele confiscate de autorități se aflau „Revista ideii” și alte broșuri dăruite de Panait Mușoiu și I. Nădejde, pe cînd acesta lucra la „Lumea nouă”. Între acestea au fost „Zile revoluționare din 1848”, poezia „Pînă cînd frate ardelen?” și „Calendarul poporului”.

⁷ *Ibidem*.

⁸ „Proletarul” (Botoșani) din martie 1 (13) 1892.

⁹ Cetînd-o, scria Folea, am înțeles și mi-am umplut de spiritul adevărului și m-am oțelit vlăguilui sînge, care n-a mai avut repaus, fiind pururea în luptă. Articolul intitulat „Insemnătatea revistei noastre” mi-a împrăștiat negura necunoștințelor din obosiții mei creieri, la fel și articolul „Liberă cugetare”, („Revista ideii” nr. 31 din martie 1904, p. 11).

„Românii din Ardeal, relatea Folea, sînt priviți ca niște făcători de rele și nu ca cetățeni pașnici ai unui stat poliglot...”¹⁰

Realitatea este că deosebirea de credință sau naționalitate, nu i-a despărțit niciodată pe muncitorii din Transilvania, că lucrul cel mai important era ca fiecare să adere la cauza muncitorească și frați fiind să lupte unul pentru toți și toți pentru unul. Muncitorii trebuiau să se unească sub un singur steag, pentru a schimba regimul social existent și a dezrobi clasa muncitoare de sub exploatarea capitalistă.

Scopul principal al social-democrației era eliberarea poporului român de sub jugul stăpînirii ungare¹¹.

Avînd strînse legături cu socialiștii de peste munți, muncitorii social-democrați din Transilvania, educați de cei din vechea Romînie, militau pentru ideile socialiste, care erau ideile adevărului pentru cunoașterea suferințelor îndurate de către cei oropsiți, pentru libertate și dreptul la viață.

Sub influența răspîndirii ideilor socialiste de către muncitorii din Romînia, socialiștii romîni din Transilvania aveau în mare măsură clarificată ideea însemnătății grevelor pentru obținerea revendicărilor economice și politice.

Greva era considerată pe bună dreptate o armă puternică în mîna muncitorimii jefuite. Pentru ca să reușească aceasta trebuia să fie bine organizată.

Un luptător consecvent pentru răspîndirea ideilor socialiste în rîndurile muncitorimii romîne transilvănene a fost Aurel Cristea care avea strînse legături cu socialiștii de peste munți. Acesta remarcă, lumina binefăcătoare și data-tore de viață a social-democrației.

La rubrica „Poșta poporului” este înserată o corespondență a ziarului „Voința poporului” către cercul „România muncitoare” din București în care se cereau scuze pentru faptul că redacția nu a putut scrie mai curînd, din lipsă de timp. „Muncitorii din Transilvania trebuie să ducă o luptă împotriva asupririi sociale și naționale. Broșurile trimise din vechea Romînia au fost primite, lucru pentru care redacția mulțumește călduros cercului „România Muncitoare”¹².

Constantin-Dobrogeanu Gherea întreținea strînse legături cu socialiștii de dincoace de Carpați. El a donat o carte secției romîne din Sibiu¹³.

Relatînd despre mișcarea muncitorească din vechea Romînie socialiștii transilvăneni relevau faptul că peste munți se află în grevă zece mii de muncitori.

În luna iunie (1912) relevă „Adevărul” a început sezonul grevelor în Romînia. Cele mai multe greve s-au desfășurat în București, centrul vieții industriale din țară. Au încetat lucrul metalurgiștii de la patru fabrici, tăbăcarii de la 18 fabrici, perierii, tîmplarii, croitorii etc.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ „Marii proprietari, capitaliștii, bancherii și alții, îl țin pe român în cel mai greu jug... Trebuie să se schimbe această lume nedreaptă în care există bogați și săraci, apăsători și apăsați. Social-democrația romîna din Transilvania luptă pentru ca munca să fie cinstită și prețuită, pentru egalitate și o echitabilă retribuție după merit fără să se facă deosebire între oameni” („Adevărul”, an I, nr. 8 din 4 oct. 1903, p. 2).

¹² Arhiva I.S.I.S.P. de pe lângă C.C. al P.C.R., microfilm 237.

¹³ „Adevărul” din 20 noiembrie 1910.

Grevele au fost declanșate din cauza comportării neomenoase a patronilor față de muncitori și a salariilor prea mici în raport cu scumpetea. Greviștii au cerut mărirea salariului, micșorarea zilei de muncă și un tratament mai omenos față de dînșii.

Grevele tăbăcarilor și metalurgiștilor s-au soldat cu victoria acestora, fabricanții acceptînd condițiile impuse de muncitori. În momentul cînd greva părea că a luat sfîrșit, unii patroni s-au încăpățînat să nu primească pe greviști la lucru dacă aceștia nu acceptau vechile condiții de muncă și plată. Comisia generală a sindicatelor muncitorești a decis să declare din nou grevă generală a metalurgiștilor și tăbăcarilor. Luîndu-se această decizie toți lucrătorii din breslele respective au părăsit atelierele și fabricile și în număr de peste 20.000 au demonstrat pe străzile Capitalei.

La sediile organizațiilor sindicale s-au ținut numeroase adunări și consfătuiri. În urma tratativelor dintre patroni și delegații muncitorilor s-a hotărît ca muncitorii, care au fost plătiți înainte cu anumite salarii pentru ziua de lucru de 11 sau 12 ore, să primească același salariu pentru ziua de lucru de 10 ore, adăugîndu-se un spor de 25 de bani pe zi.

Succesul acesta al grevei generale, care a fost salutat cu satisfacție de socialiștii români transilvăneni, a fost considerat ca prima mare izbîndă a proletariatului român în lupta dusă împotriva capitalismului, împotriva forțelor reacțiunii.

În cuvinte impresionante presa socialistă transilvăneană descria viața grea a lucrătorilor din România.

Prezentarea situației grele a lucrătorilor români avea darul să-i impresioneze pe ceilalți muncitori, să le umple inimile de ură contra nedreptelor orînduiri atît din vechea Romînie cît și din Ungaria. Ample relatări găsim în publicistica română transilvăneană și în materiale arhivistice cu privire la marile greve din Galați desfășurate în anii 1905—1907. În anul 1905 a izbucnit la Galați o mare mișcare grevistă a încărcătorilor de lemne¹⁴.

Despre o altă mișcare grevistă din anul 1906, a încărcătorilor de lemne din Galați, găsim informații într-un raport al Consulatului austro-ungar. În raport se vorbește despre cauzele grevei, arestarea și interogarea presupușilor instigatori la grevă, tratativele purtate între delegația de muncitori și patroni, condițiile puse de muncitori pentru a relua lucru și principalele revendicări ale acestora¹⁵.

Greva de cea mai lungă durată și intensitate a fost cea a muncitorilor de la „Societatea pe acțiuni de exploatarea lemnului” fostă firmă „Goetz & Co.”, lucrătorii de aici fiind cei mai bine organizați¹⁶.

Ziarul „Lupta”¹⁷ ce apărea la Budapesta ne furnizează informații despre marea grevă de la Galați din anul 1907.

¹⁴ ArhStat București, fond microfilme Austria, rola 75 cadru 6.

¹⁵ Principalele revendicări ale muncitorilor gălățeni erau: reangajarea muncitorilor concediați, mărirea salariului, micșorarea duratei zilei de muncă, acordarea dreptului de a înființa organizații sindicale etc. (*Ibidem*, rola 75, cadrul 7).

¹⁶ *Ibidem*, cadrul 8.

¹⁷ „Lupta”, nr. 58 din 10/23 martie 1907, p. 6.

Datele cercetate de noi nu concordă întotdeauna, mai ales în ceea ce privește numărul muncitorilor greviști. Această neconcordanță este explicabilă, dacă avem în vedere mijloacele de informare din perioada respectivă.

Greva a izbucnit din cauza concedierii unui muncitor ce avusese un diferend cu antreprenorul fabricii. Cîteva sute de muncitori au părăsit imediat lucrul și formînd un cortegiu impozant au plecat din port spre sediul cercului „România Muncitoare” cîntînd Marseilleza. La sediul cercului respectiv s-au ținut cîteva discursuri prin mare muncitorii erau chemați să se solidarizeze împotriva patronilor.

Din numărul de 4.500 de muncitori organizați de la fabrica respectivă numai zece au rămas să lucreze. Mulți dintre muncitorii neorganizați s-au alăturat greviștilor. Cîțiva lucrători români și maghiari din Transilvania au fost expulzați de către autorități. Au fost arestați 60 de conducători ai mișcării greviste. Pe cîmpia de lîngă lacul Brateș s-a adunat o mare mulțime de muncitori, care au luat hotărîrea să continue greva pînă ce li se vor satisface toate revendicările.

Ni se relevă un lucru important și anume: conducătorii Partidului Social-Democrat (P.S.D. încă nu era refăcut, însă muncitorii nu au renunțat la ideea că ar putea să nu aibă un partid al lor — *n.n.*) au adresat Biroului internațional cererea ca, muncitorii din porturile Triest, Rotterdam și Londra, să nu încarce nici un vapor cu destinația pentru Galați¹⁸.

Muncitorii sindicaliști au avut un rol însemnat în organizarea acestei greve. Ei au ținut o întrunire în cadrul căreia s-a discutat situația lor și măsurile necesare ce trebuiau să le întreprindă.

Autoritățile au luat măsuri severe contra greviștilor. Sediile sindicatelor au fost puse sub paza sergenților de stradă. De asemenea, la fabrici, docuri și uzine au fost aduse forțe militare. Soldații patrulau în permanență prin cartierele muncitorești. La fabrica „Grierul” din 130 de muncitori au rămas să lucreze doar 10. La fabricile de lemne nu se reluase lucrul. Poliția a arestat mai mulți muncitori, membri ai sindicatelor, care au căutat să împiedice pe unii muncitori să intre în fabrici. În docuri un număr însemnat de vapoare au rămas nedescărcate.

Muncitorii organizați în sindicate au declarat grevă generală, pînă ce nu li se vor satisface următoarele revendicări:¹⁹ a) restituirea registrelor și actelor confiscate de la sediile sindicatelor; b) acordarea dreptului de întrunire și asociație; c) eliberarea muncitorilor care au fost arestați.

Prefectura județului Galați a emis o ordonanță prin care interzicea staționarea oamenilor pe străzile orașului, precum și oprirea cu desăvîrșire a oricăror întruniri la sediile sindicatelor din străzile Tecuci, Cuza Vodă și strada Nouă. La Galați a sosit din Brăila, N. D. Cocei pentru a se întîlni cu muncitorii greviști. Autoritățile i-au impus să se reîntoarcă imediat la Brăila. Conferința socialistă ce urma să se țină la Galați în zilele de 29, 30 iunie și 1 iulie a fost interzisă tot prin ordonanța amintită. La fabrici se menținea paza militară.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 140, 28 iunie (10 iulie) 1907, p. 4.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 137 din 26 iunie (6 iulie) 1907, p. 4.

În urma satisfacerii unor revendicări ale muncitorilor, aceștia au reluat lucrul aproape în toate fabricile. La docuri s-a remarcat o mare afluență de muncitori, datorită faptului că la numărul celor ce au reluat lucrul, s-au adăugat și muncitorii nesindicaliști care nu au participat la greva generală.

Greva generală de la Galați, s-a desfășurat la puțin timp după răscola țăranilor din 1907. Într-adevăr, în acel an, 1907, România a fost zguduită de mari frământări și mișcări sociale, ceea ce demonstra situația grea în care se găseau masele largi populare, lipsite de drepturi și libertăți, mase ce au asaltat rețuta burghezo-moșierească pentru satisfacerea revendicărilor sociale, economice și politice.

Pantofarii din București au intrat și ei în grevă. Patronii declarau că vor aduce muncitori din Ungaria. Sindicatul lucrătorilor de încălțăminte din această țară, după cum ne informează „Adevărul”, a luat măsuri pentru a împiedica plecarea muncitorilor cismari în România veche prin aceasta românii fiind sprijiniți în lupta lor pentru existență²⁰.

Au intrat în grevă și tipografii și factorii poștali²¹, din București. Tipografii revendicau reducerea timpului de lucru și un salariu minim de 28—30 lei pe săptămână. Cererile factorilor poștali ce se aflau în grevă n-au fost însă luate în considerare, fapt pentru care greva a continuat, dezorganizându-se serviciul poștal. Daunele pricinuite mai ales comercianților au fost foarte mari. Nimeni nu mai primea nici o corespondență. O delegație a factorilor poștali ceruse audiență la rege însă n-a fost primită de către acesta. Greviștii au primit un nou ultimatum din partea Direcției poștelor pentru a-și relua lucru.

Această grevă a durat câteva luni, pînă ce o parte din revendicările factorilor poștali au fost satisfăcute.

În cadrul unei adunări socialiste care a avut loc la București muncitorii au revendicat înființarea Caselor de asigurare în caz de boală și accidente pentru muncitori, precum și a caselor de ajutoare în caz de lipsă de lucru. Statul și comunele urmau să subvenționeze aceste case ale muncitorilor. O delegație de muncitori a prezentat aceste cereri ministrului domeniilor. După adunare s-a desfășurat pe străzile Capitalei o mare manifestație, fără ca să se producă tulburări.

Lucrătorii din atelierele „Sfetea” din București „au declarat grevă din cauză că nu au ajuns la nici o înțelegere cu „Sfetea” în privința revendicărilor lor”²².

În presa socialistă transilvăneană erau înserate știri privind grevele muncitorilor de la diferite ziare bucureștene²³.

²⁰ „Adevărul”, nr. 6 din 6 mai 1906, p. 4.

²¹ Factorii poștali ce se aflau în grevă revendicau următoarele: a) organizarea lor în trei clase cu salariile corespunzătoare; b) avansarea să se facă din 5 în 5 ani; c) să li se dea cite un costum de haine și încălțăminte; d) concediul anual de 20 de zile; e) reînființarea schimbului ce fusese reprimat etc. („Tribuna” (Arad), nr. 139 din 4 august 1906, p. 2—3.

²² „Lupta”, nr. 59 din 11/24 martie 1907, p. 7.

²³ Astfel, muncitorii de la ziarul „Adevărul” din București au declarat grevă pentru obținerea următoarelor cerințe: reducerea zilei de lucru de la nouă la opt ore, mărirea salariilor de la 28 la 30 de lei pe săptămână. Proprietarii tipografiei „Adevărul” au fost constrinși să accepte condițiile impuse de greviști (*Ibidem*, nr. 38 din 15/28 februarie 1906, p. 6).

Rămânind în domeniul mișcărilor muncitorilor tipografi, în Transilvania se cunoștea faptul că, în ianuarie 1907, Consiliul de administrație al societății „Gutenberg” a lucrătorilor tipografi din România a convocat un mare miting al tipografilor din țară pentru ziua de 28 ianuarie la București, în vederea discutării problemei repausului duminical.

Al. Constantinescu comenta în coloanele ziarului „Adevărul” din Budapesta, chestiunea privind mărirea salariilor și a reducerii orelor de muncă²⁴. Referindu-se la problema plusvalorii, el demonstra că dacă salariul producătorului este mare, câștigul nemuncit al patronului va fi mai mic. Constantinescu își exprima speranța că, organizați în sindicate, prin lupta lor, muncitorii vor putea deveni dreptat stăpîni pe întreg rodul muncii lor.

Socialiștii români transilvăneni erau interesați în cel mai înalt grad de situația muncitorilor din România.

Autorul unui articol publicat în „Glasul poporului” scria că lucrurile ce se petrec în România ne oferă un tablou deosebit de trist. Descriind situația ținut cîteva discursuri prin care muncitorii erau chemați să se solidarizeze grea a muncitorilor de la căile ferate române, autorul arăta că „salariile muncitorilor în raport cu scumpetea sînt deosebit de mici, iar patronii refuzînd să le mărească lucrătorii au intrat în grevă²⁵”.

La Galați, în momentul cînd muncitorii au pretins mărirea salariilor și o viață mai omenească, proprietarii a trei fabrici: Wolf, Grünberg și Westfalia i-au concediat imediat închizînd fabricile respective.

În timpul luptei desfășurate între muncitorii și patronii din Galați, din anul 1909 Comitetul central al muncitorilor organizați în România, l-a trimis pe I. C. Frimu la fața locului pentru a îndruma muncitorii în lupta lor grea și totodată să se intereseze de situația celorlalte sindicate din Galați. Frimu a fost însă trimis de poliție înapoi la București, fiindu-i interzis să mai rămîne la Galați²⁶.

Ura muncitorimii împotriva claselor exploatare era la fel de mare și de o parte și de alta a Carpaților. Muncitorii români transilvăneni erau conștienți că ei nu vor înceta lupta împotriva opresiunii și exploatarei chiar în condițiile cînd Transilvania se va uni cu România veche. Că abia atunci cu forțe sporite vor putea începe asaltul decisiv împotriva asupritorilor, pentru doborîrea lor de la putere și instaurarea în România a unui adevărat regim democratic, lipsit de exploatarea omului de către om. O nouă grevă a tipografilor a izbucnit la București în anul 1910, din cauză că patronii pretindeau

²⁴ „Mărirea salariilor, remarcă el, este necesară muncitorului pentru a-și putea satisface cerințele zilnice într-o măsură din ce în ce mai acceptabilă” („Adevărul”, nr. 7 din 17 iunie 1908, p. 3—4).

²⁵ „Glasul poporului” din 1 august 1909, p. 3—4.

²⁶ Făcînd o comparație între ceea ce se întîmplă la Galați și ceea ce s-a întîmplat în 1907, un autor blamînd burghezia românească scria: „Aceste fiare sălbatice (burghezia și moșierimea) după ce au ucis pe atîtea mii de țărani se năpustesc acum ca fiarele sălbatice asupra muncitorilor de la orașe și așteaptă cu dinții înțelești după o pradă care să-i cadă în gheare. Așteaptă momentul cînd muncitorimea își va pierde răbdarea și va izbucni o revoltă care să fie plătită cu nevinovatul și scumpul sînge muncitoresc și apoi burghezia se va afla și ea satisfăcută, scaldîndu-și trupurile ei de bestii sălbatice în sînge de muncitor” (*Ibidem*, din 1 august 1909, p. 3—4).

ca muncitorii să lucreze și în timpul sărbătorilor legale. Pentru înlocuirea greviștilor patronii au cerut soldați, însă le-a fost refuzată această dorință. Pe lângă respectarea sărbătorilor legale, tipografii au cerut și mărirea salariului.

În ultimii ani ai secolului al XIX-lea, datorită condițiilor concrete din Vechea Românie, grevele muncitorești au luat o amploare din ce în ce mai mare. Aceste greve reflectau un anumit grad de maturizare a clasei muncitoare de dincolo de munți. De la greve spontane, proletariatul a trecut la greve organizate, care, pe lângă caracterul lor economic, au căpătat și anumite trăsături politice.

În primele decenii ale veacului nostru ca urmare a progreselor înregistrate de economia țării noastre, clasa muncitoare s-a afirmat tot mai pregnant în viața socială, politică și economică a Vechii Românie. Procesul de organizare a proletariatului industrial a crescut, desfășurându-se totodată cu o intensitate sporită numeroase acțiuni greviste. Măsurile luate de clasele exploatatoare din Vechiul Regat în anul 1900—1912, legiurile reacționare adoptate, demagogia desfășurată în jurul legii meseriilor, uneltirile și teroarea contra organizațiilor muncitorești au ridicat clasa muncitoare și oamenii muncii la luptă. P.S.D.R. împreună cu C.G.S.R. au inițiat, sprijinit și condus zeci de acțiuni greviste, fapt ce s-a răsfrânt în mod pozitiv asupra luptei generale a proletariatului român. Un rol însemnat în organizarea luptei clasei muncitoare, a acțiunilor greviste, l-au avut sindicatele, care au reușit să grupeze în jurul lor tot mai mulți muncitori și să aibă influență sporită în masa muncitorească.

Acțiunile greviste amintite de noi, precum și alte numeroase greve muncitorești din România veche, au fost urmărite cu multă atenție de către socialiștii români transilvăneni, aceștia solidarizându-se moral și material cu frații lor de dincolo de munți, ce luptau împotriva nedreptei orînduirii, pentru revendicări sociale, economice și politice.

„Adevărul” din octombrie 1906 comentează pe larg expoziția „jubilăiară” de la București din anul 1906²⁷.

„Din dezamăgirile care se dau pe fața în foile naționaliste — scrie „Adevărul” se observă că mai există oameni naivi, care la auzul cuvîntului „jubilăiară” pus în legătură cu cuvîntul „expoziție”, au crezut că este vorba de jubileul întregii națiuni române, și că nu s-au gîndit că, sub alcătuirile sociale de azi, jubileul național nu înseamnă altceva decît jubileul ciocoilor și a tuturor exploatatorilor națiunii. În timp ce ei jubilează, poporul muncitor exploatat plînge amar și oftează din greu. Atît jubileul cît și expoziția au două fețe: una încîntătoare și splendidă, bogată și frumoasă, iar alta amarită și posomorită, stoarsă și urîță, văzută numai de acei care au năzuințe și ochi de a vedea”.

Amintind că cercul „România Muncitoare” a scos manifestul intitulat: „Patruzeci de ani de sărăcie, de robie și rușine”, ziarul arăta că în acesta se aflau cîteva cifre „jubilare”.

În primul rînd, proprietatea mare poseda în România 3.810.351 ha care se aflau în mîinile a numai 5000 de proprietari, pe cînd proprietatea țără-

²⁷ „Adevărul” nr. 29 din 21 octombrie 1906, p. 2—3.

nească posedînd 3.153.641 ha se afla în mîna a aproape unui milion capi de familie. Prin jurul anului 1850 ţăranul muncea pentru proprietar în medie 25 de zile pe an; acum el munceşte 75 zile. Trecînd în revistă ideile şi datele cuprinse în manifestul respectiv, arătînd mizeria în care se zbate ţăranul român, gazeta releva că, în comuna Gogoşari din judeţul Vlaşca, un număr de 2.706 de locuitori nu aveau decît trei vaci. Ziarul mai remarcă faptul că progresele înspăimîntătoare ale pelagrei de pe timpul lui Carol I vor rămîne adevărate caracteristici ale domniei sale²⁸.

Numărul celor bolnavi de pelagră a ajuns de la 4500 cîţi erau în 1882, la 15.000—200.000 în 1906, conform statisticilor oficiale. Dar România mai avea încă între 250 şi 300.000 de bolnavi de friguri palustre şi aproximativ 30.000 de bolnavi atinşi de idioţenie, boală ce provenea tot din cauza lipsei de hrană. „Adevărul” luînd datele din Manifestul cercului socialist din Bucureşti vorbeşte despre „datoria naţională a statului român, despre progresul învăţămîntului popular, dînd şi alte cifre care arătau binefacerile regeşti faţă de naţiunea română²⁹. Arătînd averea pe care o poseda regele împreună cu familia lui „Adevărul” releva că, poate traiul fraţilor din România veche e şi mai amar decît a celor din Transilvania şi conchide: „... există legătură strînsă între românii din Regatul român şi noi (cei din Transilvania — *n.n.*) o legătură care nu e favorită de rege, ca aceea a naţionaliştilor, ci de însuşi poporul român — de naţiunea română. Şi dacă vor întreba foile naţionaliste referitor la ţăranii muncitori din Regat „nevoile lor n-au să mai înceteze niciodată”? atunci noi răspundem: „Vor înceta, dar nu prin linguşirile voastre naţionaliste şi politica voastră făcută în folosul celor bogaţi, ci prin partidul muncitorilor, prin lupta social-democrată³⁰.

Socialiştii români de dincoace de munţi au intuit bine şi în mod realist adevărata faţă a expoziţiei, în cadrul căreia au fost expuse produsele materiale create de muncitori şi ţărani, dar nu au fost expuse decît într-o măsură neînsemnată, cifre date sau exponate care să vorbească despre adevărata faţă a României muncitoare, a poporului din perioada respectivă.

În articolul „Ce vor socialiştii” scris de dr. C. Racovschi şi reprodus de ziarul „Adevărul” se insistă asupra faptului că aceştia vor să nu mai existe bogaţi şi săraci. Socialiştii — se spune în articol — vor să desfiinţeze alcătuirile de azi a lucrătorilor, în care mii de muncitori şi de ţărani sînt osîndiţi de la naştere să lucreze ziua şi noaptea pentru un salariu de foame, pentru îmbogăţirea unei mîini de fabricanţi, antreprenori, ciocoi şi arendaşi. Articolul releva, că proprietarii şi capitaliştilor au pus mîna pe pămînt şi pe toate bogăţiile lui, au pus mîna pe maşini, pe unelte, capitaluri şi pe toate mijloacele de producţie. Socialiştii doresc să rînduiască în aşa fel lucrurile ca toţi oamenii să fie obligaţi să muncească, iar de roadele acestei munci să se bucure deopotrivă toţi muncitorii”. Într-un cuvînt, socialiştii vor să desfiinţeze robia şi să instaureze în locul ei egalitatea economică³¹.

²⁸ „Adevărul” nr. 29 din 21 octombrie 1906, p. 2—3.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, nr. 19 din 12 mai 1907, p. 2.

Relevînd că socialismul înseamnă lumina și virtutea, pacea și frăția între popoare, socialiștii români luptau pentru desființarea claselor exploatare și a tiraniei politice.

La întrebarea „Cum vom ajunge să punem în practică ideile socialiste?“, socialiștii răspundeau că aceasta se putea realiza prin transformarea proprietății private în proprietate colectivă. Era necesar ca pămîntul, mașinile, mijloacele de comunicație, cu un cuvînt, tot ceea ce servește producției, să se dea din nou proprietății obștești, întregii națiuni.

Multe articole ale socialiștilor transilvăneni, importante prin ideile expuse, erau publicate, în presa socialistă de dincolo de Carpați. Gustav Auerbach îi trimite o scrisoare din Budapesta lui M. Gh. Bujor în România, în care vorbește despre un articol privind mișcarea sindicală din Transilvania, pregătit pentru a fi publicat în „Calendarul muncii“.

Auerbach îl ruga pe M. Gh. Bujor să-i trimită și ziarul „România Muncitoare“, căci, fiind ocupat cu alte probleme, s-a retras de la redacția „Adevărului“. Cerea totodată să i se trimită imediat ce apare și „Calendarul muncii“. Pentru „Viitorul social“ din Iași Auerbach un articol privind „Mișcarea agrară din Ungaria“³². Presa transilvăneană critica cu indignare pe cei care au dezorganizat P.S.D.M.R., devenind miniștri, prefecți, deputați, conducători de ziare oficioase etc. Sînt dați de exemplu C. Morțun, Spiru Haret, Ioan Nădejde, Ioan Atanasiu ș.a.³³. Toți aceștia au avut îndrăzneala, ca după ce au părăsit P.S.D.M.R. dezorganizîndu-l să pretindă din partea muncitorilor să le acorde încrederea, în timp ce proletariatul îndura din partea lor tot felul de nemulțumiri, mizerii și prigoniri.

Date interesante privind legăturile între mișcarea muncitorească din Transilvania și Vechea Românie, ne oferă Tiron Albani în memoriile sale³⁴.

În septembrie 1907 Tiron Albani a plecat la Budapesta, activînd în cadrul sindicatelor. Educația politică a muncitorilor se făcea în cadrul organizațiilor de partid. Existau la Budapesta 14 organizații repartizate în cele 14 sectoare ale orașului. Pe lîngă acestea mai activau și secțiile naționalităților: germani, sîrbi, slovaci, români și ruteni.

În secția română activau Iosif Ciser, Jean Calber, Gustav Auerbach, Ion Steflea, Ion Gligor, Gheorghe Boaru, Ion Mihuț, Dimitrie Bîrăuțu ș.a. Organul de presă al românilor, după cum se știe avea două titluri: „Adevărul“ și „Glasul poporului“. Aceasta pentru că la un ziar săptămînal, trebuia depusă o garanție de 10.000 coroane de aur, pentru ca, în caz de condamnare la amendă, să aibă de unde să se rețină amenda. Pentru un ziar bilunar, garanția era de 2.000 de coroane de aur. Neavînd bani suficienți, Secția română a P.S.D.U edita două ziare bilunare. Ele erau redactate de Gustav Auerbach avînd colaboratori pe Aurel Cristea, I. Ciser, I. Mihuț, I. Crețu și Pompei Bănățeanu.

Referindu-se la mișcarea muncitorească din Vechea Românie, Tiron Albani arată în memoriile sale că cercul „România Muncitoare“ își avea în anul 1908

³² *ArhStat* București, Arh. Ist. centrală fond. Dir. poliției și sig. dos. nr. 85/1907, f. 59.

³³ „Adevărul“ nr. 30 din 20 octombrie 1907, p. 3.

³⁴ Arh. I.S.I.S.P. de pe lîngă C.C. al P.C.R. fond XVII dos. 58, f. 4—20.

sediu în Calea Victoriei nr. 91. Acest cerc constituia centrul mișcării muncitorești din România și era condus de I. C. Frimu, Gh. Cristescu, I. Constantinescu, N. D. Cocea și Dimitrie Marinescu. Acesta din urmă era și redactorul ziarului „România Muncitoare”. Tot aici funcționa și cooperative „Munca”, condusă de Rozalia Frimu.

I. C. Frimu a avut un rol deosebit în educarea socialiștilor transilvăneni. El l-a luat pe Albani sub ocrotirea sa, sfătuindu-l cum să-și formeze educația pentru a se putea înrola integral în mișcarea socialistă.

Marinescu îl instruia asupra modului cum trebuia scris un reportaj, sau un articol bine documentat.

Cercul „România Muncitoare” devenise un club din care făceau parte luptători hotărâți pentru cauza tuturor muncitorilor. Era o adevărată universitate liberă socialistă.

În cadrul cercului se propaga teoria marxistă, lupta de clasă și principiile materialismului istoric. Conferențarii cei mai activi erau I. C. Frimu, C. D. Gherea (care venea de la Ploiești) dr. Ecaterina Arbore și M. Gh. Bujor care erau studenți la Iași. Cel mai dîrz dintre toți — remarca Albani — era Frimu.

Dacă Frimu, releva Albani, ar fi trăit în Franța sau în Germania ar fi putut să fie situat alături de Jaurés sau Bebel. În vara anului 1912 I.C. Frimu se găsea la Brașov, pentru a-și reface sănătatea zdruncinată de beciurile poliției din București. Aici s-a întâlnit cu Albani care venise de la Budapesta pentru a-l vedea pe Frimu și a-i arăta situația mișcării muncitorești din Ungaria. Acum începea să se contureze tot mai clar concepția și lupta lui Lenin pentru unificarea mișcării muncitorești din Rusia. Frimu era entuziasmat de concepțiile sociale ale lui V. I. Lenin. Totuși ei și-a exprimat nedumerirea pentru faptul că mișcarea muncitorească din Ungaria nu organiza acțiuni revoluționare de rezonanță și amploare tot mai mare. Problema se explică prin aceea că unii conducători ai social-democrației ungare erau adepții teoriilor lui Victor Adler, Otto Bauer și Karl Renner, care se orientau în cea mai mare parte după concepția lui Kautsky. În relatările lui T. Albani găsim informații ample și despre ceilalți apărători ai drepturilor și libertăților clasei muncitoare din România.

D. Marinescu l-a sfătuit în anul 1910 pe T. Albani să plece la Budapesta pentru a trimite corespondențe „României Muncitoare”. Aici el s-a încadrat în secția română a P.S.D.U. Un eveniment de o însemnătate deosebită pentru socialiștii români transilvăneni l-a constituit vizita făcută secției române a P.S.D.U. de către C. Dobrogeanu-Gherea care plecase în Ungaria din motive de sănătate (la băi termale). În cadrul secției române C. D. Gherea a ținut o scurtă dar valoroasă conferință.

În corespondențele expediate de Albani la București, el relatează că muncitorii români din Transilvania și Ungaria luptau alături de tovarășii lor maghiari pentru dreptul de vot. El a observat că socialiștii români veniți de la București în Ungaria se caracterizau printr-un spirit revoluționar mai combativ decît cei din Transilvania. Diferitele conflicte pe teme ideologice erau aplanate de către socialiștii din România care se deplasau în teritoriul românesc de din-

coace de munți. Memoriile amintite relevă numele celor ce făceau parte din Comitetul Central al secției române ce-și avea sediul la Budapesta, conducînd de aici mișcarea muncitorească română din Ardeal. Albani mai amintește și de protestele lui C. Grigorovici în parlamentul din Viena contra terorii dezlanțuite în Transilvania împotriva muncitorilor români.

Criticînd un articol apărut în „Tribuna” de la Arad, ce vorbea cu dispreț despre sindicalisții care au ținut la București întruniri de protest împotriva persecuțiilor la care era supus dr. Racovschi, Toma Botîrlă din Bușteni scrie în articolul publicat în ziarul socialiștilor transilvăneni „Adevărul” că „atunci cînd robul se ridică pînă la gradul de om — după cum spunea Petofi — atunci nici închisoare, nici torturi, nici nimic nu-l va putea opri de a nu spune sau a lupta pentru libertate. Noi social-democrații vom lupta de acum înainte, cu și mai multă energie, vom lupta pentru răspîndirea ideilor socialiste, pentru Racovschi, și dacă va fi nevoie ne vom jertfi chiar viața, căci sîntem siguri că dreptatea va triumfa”³⁵. Se exprima aici, fermitatea și credința în triumful ideilor socialiste, în victoria libertății și izbînda dreptății în lume.

Începutul anului 1910 s-a caracterizat prin mari întruniri de protest organizate la Budapesta de către secția română a P.S.D.U. împotriva prigonirilor din România. Într-o corespondență pentru „România Muncitoare” se relatează că la întrunirea din Budapesta organizată în seara zilei de 2 ianuarie șt.n. niciodată localul secției române a P.S.D.U. nu a fost atît de plin de muncitori. Muncitorii discutau, încă înainte de începerea adunării despre știrile din presă privind prigonirile împotriva muncitorilor organizați din România, condamînd cu vehemență odiosul proiect de lege contra libertății de organizare. În cadrul întrunirii de protest au luat cuvîntul I. Mihuț, Spiridon Calu, Și I. Ciser. La sfîrșit a fost adoptată o moțiune în care se spunea „Muncitorii români din Budapesta, adunați în ziua de 2 ianuarie 1910, ascultînd cuvîntările oratorilor, protestează cu cea mai mare energie în contra scîrbosului mod de asupraire și intenția mișlească de a distruge organizațiile sindicale ale muncitorilor români, pe care o are guvernul sîngeros a lui Ionel Brătianu. Informați din presă și din cuvîntările oratorilor de mîrșava acuzare pe care o azvîrle guvernul liberal asupra muncitorimii conștiente din România, cum că ar fi urzi-toarea atentatului făptuit contra primului ministru, alături de muncitorimea din România, respingem cu adîncă indignare această acuzare. Noi muncitorii români din Transilvania am fost legănați totdeauna de ideea că, fiind conduși de un guvern român, am avea o îngrijire mai părintească și o purtare mai dreaptă. Dar văzînd procedura demnă de guvernul țarului Nicolae al II-lea, pe care o are guvernul român întitulat național-liberal față de muncitorii români, indignați trimitem acestui guvern disprețul nostru. Iar muncitorimii conștiente trimitem salutul cald și imboldul la luptă în aceste timpuri grele”³⁶.

Adunarea de protest împreună cu moțiunea ce condamna prigonirile guvernului român împotriva socialiștilor, constituia un sprijin moral deosebit de însemnat pentru muncitorimea de peste munți.

³⁵ „Adevărul” nr. 11 din 19 noiembrie 1909, p. 3.

³⁶ „România Muncitoare” nr. 92 din 10 ianuarie 1910, p. 4.

Din cuvîntări și moțiuni reieșea hotărîrea muncitorilor de a-și intensifica lupta și organizarea pentru a doborî clasele exploatare de la putere, indiferent de ce neam ar fi ele.

Socialiștii români de dincoace de munți au urmărit cu atenție situația soldaților din armata română care erau supuși unui tratament de-a dreptul nemilos. Presa socialistă transilvăneană remarcă faptul că cel mai barbar tratament față de soldați este în România. De aceea dezertează foarte mulți din armata română. Din Comitatul Trei Scaune se relatează că, acolo, zi de zi seseau dezertori din România³⁷.

Realitatea este că socialiștii transilvăneni protestau cu hotărîre împotriva militarismului din oricare țară. Arătînd că dușmanul cel mai de seamă al proletariatului este capitalul, clericalismul și militarismul, socialiștii relevau că ei se află în situația de sclavi ai capitalului. Cînd proletariatul pretinde pîine și drepturi atunci i se dă gloanțe, așa cum s-a întîmplat în Rusia în 1905, sau în România în 1907. În presa transilvăneană să făceau referiri și la hrana soldatului român care era mizerabilă.

Prigonirile împotriva socialiștilor români din „țară” erau urmărite de către socialiștii transilvăneni care în cadrul unor întruniri protestau împotriva represiunilor dezlănțuite de guvernele burghezo-moșierești ale vechii Româнії. La rubrica „Cronica”, ziarul „Adevărul” din 1903 relatează despre procesul lui Ion Georgescu Stoasă din comuna Lissa, județul Teleorman, care era unul din luptătorii împotriva asupritorilor țărănimii și a nedreptăților. Procesul intentat împotriva lui s-a judecat la curtea cu jurați din București. Respectivul a fost dat în judecată deoarece a demască prin ziarul țărănimii „Adevărul de la sate”, toate hoțiile săvîrșite de un anume Nicolae Bolteanu, împreună cu oamenii săi împotriva țărănilor. Autoritățile l-au zugrăvit pe Ion Georgescu ca pe un răzvrătit al satelor. Avocații săi au arătat însă că aceasta este un luptător pentru drepturile țărănilor. În cele din urmă Georgescu a fost achitat. Ziarul „Adevărul” îl da ca exemplu tuturor acelora „care se preocupau de îmbunătățirea celor oropsiți și asupriți”³⁸.

În mai 1905 lui Aurel Cristea i s-a intentat cel de al doilea proces de presă, dosarul lui fiind înaintat curții cu jurați din Budapesta. El a fost învinuit că a publicat în paginile „Adevărului” Imnul muncitorilor români, „Marseilleza proletarului român” pentru acest motiv ziarul fiind confiscat³⁹. Poezia fusese editată de cercul „România Muncitoare” din București, însă înainte cu 6 ani, fără ca procuratura să se sesizeze că ea ar fi împotriva claselor stăpînitoare. Această poezie s-a răspîndit apoi și în Transilvania. Aurel Cristea a fost condamnat la o lună închisoare și 50 de coroane amendă.

Cu ocazia unei demonstrații din București, în favoarea lui C. Racovschi, au fost arestați mai mulți muncitori, dintre care un număr de opt au fost dați în judecată, fiind învinuiți că au aruncat cu pietre în jandarmi și poliție. La

³⁷ „Adevărul”, nr. 3 din 19 martie 1909, p. 4.

³⁸ *Ibidem*, nr. 13 din 8 noiembrie 1903, p. 4.

³⁹ Întrebat despre acest imn, Aurel Cristea a răspuns: nu pot să mă aflu vinovat pentru că această poezie „Marseilleza proletariatului român” e deja cunoscută poporului român socialist, pentru că s-a publicat în mai multe rînduri atît în foi cit și în broșuri, la Timișoara, fără ca prefectura regească să le confişte” (*Ibidem*, nr. 6 din 1 iunie 1905, p. 3).

proces pentru muncitori au fost achitați, iar I. C. Frimu, Gh. Cristescu, D. Marinescu și Matac au fost condamnați la cîte cinci zile de închisoare, cu toate că s-a dovedit că aceștia nici măcar nu participaseră la demonstrația respectivă. Ei au fost condamnați, scria „Glasul poporului” pentru că „sînt conducătorii muncitorimii organizate. Și mai vrea cineva să spună că România e liberă”⁴⁰.

Protestînd contra prigonirilor din România, în scrisoarea secției române a P.S.D. din Ungaria, adresată P.S.D. din România se spunea: Muncitorimea română din Budapesta, întrunită duminică în 12 iunie st.n. 1910, protestează energic contra terorismului ce se desfășoară asupra **tovarășilor din România**. Uram din inimă tovarășilor Marinescu, Frimu și Cristescu, care au trecut peste pragul temniței spre a-și împlini osînda de o lună să se reîntoarcă sănătoși în mijlocul tovarășilor lor. Sperăm că pe tovarășii amintiți mai sus nu vor fi în stare ai înfrînge și ai opri de la lupta ce o duc pentru cucerirea drepturilor poporului nici lanțurile temniței. „Trăiască social-democrația! Piară trîntorii și asupritorii”⁴¹. Scrisoarea aceasta era semnată în numele socialiștilor români de către Ion Pescariu.

Referindu-ne la scrisoarea de mai sus, relevăm faptul că I. C. Frimu, Gh. Cristescu și D. Marinescu au mai fost condamnați la cîte o lună închisoare din partea guvernului „liberal” al României vechi și a justiției lui de clasă. Guvernul „liberal” a voit cu orice preț, după cum remarcă „Adevărul”, să pună mîna pe acești trei conducători ai mișcării muncitorești din Vechiul Regat, dar nu i-a reușit decît printr-un mijloc tîlhăresc. Poliția din București a provocat o încăierare cu muncitorimea ce părăsea localul în care s-a ținut o întrunire de protest în 19 octombrie 1910, împotriva guvernului român, care-l arestase pe C. Racovschi la Cîineni. În timpul acestei încăierări, poliția română cu întreg aparatul ei i-a arestat pe cei trei conducători, învinuindu-i că ei au pus la cale această încăierare, și fără ca să fie vinovați, justiția i-a condamnat la închisoare. Cei trei militanți au fost transportați la Văcărești pentru a-și executa osînda.

Muncitorimea din Transilvania a privit cu dispreț și indignare aceste fapte barbare ale guvernului român și a transmis salutul ei celor întemnițați. De fiecare dată socialiștii români transilvăneni au protestat energic contra prigonirilor dezlănțuite de guvernele române împotriva muncitorilor și a conducătorilor lor semn al solidarității ce exista între toți cei ce munceau pe ambele versante ale Carpaților. În presa socialistă transilvăneană se mai amintește și despre arestarea la Ploiești a lui Ștefan Gheorghiu, Costică Mănescu și Al. Vodă, învinuiți că au răspîndit un manifest intitulat „Război războiului” în care într-o formă foarte violentă și aprigă erau atacate clasele stăpînitoare de pretutindenii responsabile pentru toate războaiele între națiuni.

Manifestul amintit protesta contra războaielor, arătînd că mai mult ca un milion de oameni, armați pînă în dinți cu cele mai ucigătoare arme, stau față în față, gata ca la un semn al stăpînitorilor, să se arunce cu furie unii

⁴⁰ „Glasul poporului” nr. 12 din 4 decembrie 1909, p. 4.

⁴¹ „România Muncitoare” din 10 iunie 1910; *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1910—1915*, (Documente.) p. 15.

contra altora. Manifestul era semnat de cercul „Propaganda sindicalistă”⁴². Poliția credea că cei trei muncitori arestați au fost autorii lui. Acest manifest era cunoscut și de socialiștii transilvăneni care erau întrutotul de acord cu ideile cuprinse în el.

Un sprijin prețios au primit muncitorii din Vechiul Regat din partea celor din Transilvania care refuzau să plece în „țară” pentru a înlocui pe greviștii ce demonstau pentru obținerea drepturilor lor.

La rubrica „Adevărului” intitulată „Capital și muncă” găsim înserată știrea că muncitorii din Transilvania sînt încunoștințați că la Turnu Severin, capitaliștii nesățioși au de gînd să excludă pe muncitorii din șantierul naval și a-i înlocui cu muncitori din Ungaria. Cauza este că lucrătorii au început a se organiza în sindicate ceea ce nu le convenea capitaliștilor. „Nici un muncitor de docuri să nu meargă în România spre a deveni trădătorul fraților lui de suferință”⁴³, anunță ziarul „Adevărul”. La aceeași rubrică se arăta că, în București, un număr de peste 400 de tîmplari au intrat în grevă. Salariul prea mic și timpul prea lung de lucru i-a determinat să organizeze greva respectivă. „Cu această luptă tovarășii tîmplari își vor întări sindicatul. Lucrător organizat să nu meargă și să nu primească lucru în București”⁴⁴.

De asemenea, muncitorii din Transilvania erau anunțați din România Veche, că lucrătorii de cuie și anume cei din Galați, sînt pregătiți să intre în luptă pentru îmbunătățirea situației lor. „Nici un lucrător de cuie conștient să nu călătorească la Galați”⁴⁵, li se spunea socialiștilor de dincoace de munți.

Comisia generală a sindicatelor din Ungaria, anunța ziarul „Adevărul”, în numărul 29 din 20 septembrie 1907, a hotărît în ședința sa din 13 septembrie să pună întreaga Românie sub boicot. Hotărîrea a fost luată deoarece în România, remarca ziarul, există cea mai sălbatică goană împotriva muncitorilor. Tovarășii români erau expulzați pentru că făceau parte din rîndurile muncitorimii organizate. Muncitorii străini care lucrau în România erau și ei terorizați. Proletarilor din Transilvania și Ungaria li se atrăgea atenția asupra faptului că agenții români caută prin promisiuni mincinoase să atragă muncitori străini în România, pentru a-i exploata în modul cel mai barbar. Apelul Comisiei generale a sindicatelor din Ungaria ruga să nu plece nici un lucrător în România.

În cursul anilor 1907—1908 și în cei care au urmat, adeseori muncitorii din Transilvania și Ungaria erau anunțați „să nu plece în România deoarece aceasta era boicotată pentru toți lucrătorii de toate breslele”⁴⁶.

⁴² „Lășitatea morală — releva manifestul — obișnuința de a te supune fără murmur ordinelor celor mai idioate, ticăloase și imorale, cultul forței brutale și religioase violenței, rezultate ale educației patriotice și ale cazarmei își dau roadele azi. Poporul muncitor, amețit de tiradele sfărtoare și înflăcărare în care cuvintele de patrie, patriotism, apărare națională sînt luate în deșert, e tirat spre nebunie, hidoșenie și crime. Dacă voim ca crimele războiului (e vorba de războiul balcanic — n.n.) să ia sfîrșit, atunci să refuzăm de a mai fi mult timp victimele și complicitii stăpînitorilor”. (Arhiva I.S.I.S.P. de pe lîngă C.C. al P.C.R., fond M.M., 1912, doc. nr. 3).

⁴³ „Adevărul” nr. 6 din 6 mai 1906, p. 4.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 8 din 20 mai 1906, p. 4.

⁴⁵ *Ibidem*, din 11 martie 1906, p. 4.

⁴⁶ *Ibidem*, din 6 decembrie 17 ianuarie 1908.

Gazetele din Transilvania relatau pe larg despre modul cum frații lor de dincolo de munți serbau ziua de 1 mai. Astfel gazeta „Közjólét” (Binele public), ce apărea la Arad, redă aspecte asupra modului cum s-a sărbătorit 1 mai 1891 la București. Într-un articol ce purta titlul „Din București”, pe baza unei corespondențe primite din capitala României, gazeta scria: „În seara zilei de 18 aprilie (stil vechi) s-a ținut o adunare muncitorească la care au participat peste 12.000 de muncitori. Organul partidei socialiste din România „Munca” a publicat un manifest însușeșitor pe care delegații partidei l-au răspândit în toate orașele țării...”⁴⁷.

Relatarea nu este lipsită de sens. Strânsele legături ce existau între mișcarea muncitorească din Transilvania și cea din România veche a determinat aducerea la cunoștința cititorilor gazetei „Közjólét” acțiunile muncitorilor bucureșteni.

Sub titlul „Prima mai” (1904) ziarul „Adevărul” releva faptul că frații din București au serbat și ei ziua de 1 mai.

Membrii cercului socialist „România Muncitoare”, precum și numeroși socialiști ce nu făceau parte din cercul socialist, s-au întrunit în număr de peste 600 de persoane într-o grădină a unei societăți spre a serba ziua de 1 mai. Dintre vechii socialiști, ziarul îi remarcă pe D. Gherea, Al. Ionescu, Al. Georgescu și întregul stat major al vechiului club socialist. Informându-se de activitatea noii mișcări, Dobrogeanu Gherea a afirmat că de data aceasta putea vorbi de o mișcare serioasă, fiindcă e condusă de muncitori (știm la ce se referea Gherea *n.n.*). Pentru a explica importanța zilei de 1 mai au luat cuvântul: Grigoriu, Anagnoste, Frimu, Georgescu și mulți alții. Un cor de bărbați a intonat cîntece revoluționare.

Se amintește că a fost editat la București cu acest prilej un număr unic ce purta denumirea de „1 Mai”. În acest număr a fost publicat un articol cu titlul „Către muncitorii din lumea întreagă”⁴⁸.

Ziua de 1 mai a fost sărbătorită și la Budapesta și în alte orașe din Transilvania și Ungaria. La Budapesta s-au întrunit să serbeze 1 Mai (1904) un număr de 50.000 de muncitori, care cunoșteau însemnătatea istorică a acestei zile. În timpul manifestației s-a observat că muncitorii erau pătrunși de credința vie, că viitorul este al lor. Putem afirma că această grandioasă manifestație a avut loc și sub influența activității desfășurate de cercul „România Muncitoare” din România, care mobiliza proletariatul la lupta ce s-a soldat cu rezultate rodnice. Despre semnificația și însemnătatea zilei de 1 mai I. C. Frimu a publicat un articol extrem de emoționant prin conținutul și, am zice, poezia lui, în ziarul „Adevărul” din 1 Mai 1905.

Articolul respectiv și altele de altfel, nu se poate să nu fi impresionat muncitorimea transilvăneană, constituind pentru ea un imbold puternic și hotărîrea fermă de a se organiza în rinduri strînse, de-a intensifica lupta pentru zdrobirea orînduirii nedrepte și instaurarea unei societăți în care toți cei care muncesc să se bucure pe deplin de roadele muncii lor.

⁴⁷ „Közjólét” din 1 mai 1891; *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I (1865—1900) partea II-a, (1890—1900), Ed. politică, București, 1964, p. 234.

⁴⁸ „Adevărul” (Glasul poporului) nr. 18—19 din 15 mai 1904, p. 1.

Alexandru Constantinescu într-un articol publicat sub forma unei scrisori adresate unui tovarăș, în gazeta „Adevărul”⁴⁹, descrie istoricul zilei de 1 mai.

Și acest articol scris de militantul socialist român a avut un efect mobilizator pentru socialiștii din Transilvania. Aceste articole scrise și publicate în presa de dincoace de munți constituiau o adevărată școală de educație socialistă pentru muncitorii și masele largi ce erau nevoite să îndure îndoitul jug al exploatarei sociale și naționale. M. Gh. Bujor a publicat și el un articol tot în ziarul „Adevărul” despre semnificația zilei de 1 Mai⁵⁰.

Talentul publicistic al conducătorilor mișcării muncitorești din România este de necontestat. Din aceste articole scrise cu patos revoluționar și combativitate reieșea speranța și credința acestora în viitorul luminos al unei lumi în care să nu mai existe mizerie, foamete, boli și catastrofe, a unei lumi în care fiecare să fie stăpîn pe soarta și destinul său, pentru a putea contribui la propășirea societății pe calea civilizației, culturii și progresului.

Aproprierea zilei de 1 mai era semnalată aproape în toate ziarele socialiste din Transilvania și România, după care urmau ample relatări despre modul cum se va serba sau cum s-a sărbătorit această zi.

„Adevărul” (Glasul poporului), în numărul 6, din 1 iunie 1905, relatează despre serbarea zilei de 1 mai la București, în cadrul unei adunări populare prezidată de V. Anagnoste. La adunare au vorbit frații N. C. Georgescu, Al. Constantinescu, Al. Georgescu și dr. Lahovary. De asemenea, în cronica de 1 mai a aceluiași ziar, se arată că „Frații noștri din București vor serba ziua de 1 mai într-un mod măreț. Se va ține o adunare populară și vor edita și un manifest”⁵¹.

Ziua de 1 mai 1906 s-a serbat la București într-un mod solemn, relatează „Adevărul”. Despre importanța acestei zile a vorbit M. Gh. Bujor, V. Anagnoste, Al. Constantinescu și dr. Racovschi. În afară de București, ziua de 1 Mai s-a mai serbat la Constanța, Iași, Pașcani, Moinești și în alte localități. „Glasul poporului” reproduce în numărul din mai 1908 un fragment dintr-un articol scris de C. D. Gherea despre 1 mai — sărbătoarea înfrățirii.

În această zi, scria Gherea, se manifestă unirea și solidaritatea tuturor popoarelor muncitoare în lupta pentru îmbunătățirea imediată a soartei muncitorilor, precum și unirea și solidaritatea în lupta lor pentru emanciparea definitivă a muncitorimii și împreună cu ea a întregii omeniri din lanțurile ce au mai rămas din robia economică.

Într-o serie de țări de pe glob dorințele și previziunile militanților socialiști au devenit realități. Mai există încă multe țări unde aniversarea acestei zile

⁴⁹ „... trebuie, dragă tovarășe, scria Al. Constantinescu, ca în această zi sfântă pentru tine și pentru ai tăi, să lași totul la o parte, lopată sau furcă, ciocan sau război, în fine să vă luați unii pe alții, să serbați, să cîntați măreția acestei zile ce face să tremure pe toți stăpînii lumii acesteia întemeiată pe nedreptate și hoție, apăsate de legile stăpînitorilor, ale capitaliștilor” (*Ibidem*, nr. 5 din 1 mai 1906, p. 1—2).

⁵⁰ Articolul intitulat „Mîndrie și curaj” relevă că de la țările pierdute în negura umezelii pînă la cele scăldate în razele arzătoare ale soarelui, de la țările civilizației vechi, pînă la cele de formațiune mai nouă — peste tot pămîntul —, aceleași gînduri și năzuințe cheamă o lume întreagă la sărbătorirea aceleiași zile, simbolul revendicărilor proletare, ziua de 1 Mai (*Ibidem*, nr. 5 din 1 mai 1906, p. 2—3).

⁵¹ *Ibidem*, nr. 5 din 1 mai 1905.

este interzisă de autoritățile polițienești, muncitorii ducînd adevărate lupte pe baricade pentru cucerirea drepturilor lor legitime pentru pace și socialism.

P.S.D. din România se pare că a sărbătorit pentru prima oară ziua de 1 mai 1911, după relatările ziarului socialist transilvănean „Adevărul” cu demonstrații de stradă și în alte cîteva orașe mari. În anii anteriori, în ziua de 1 mai se ținea numai cîte o adunare publică, urmată de către o serbare în grădini publice.

Acum, releva ziarul „muncitorii din România, în rînduri strînse, purtînd steaguri roșii și pancarte mari pe care sînt scrise revendicările proletariatului, au demonstrat pe străzi în chip măreț și maiestos”⁵².

Menționăm că și alte ziare socialiste din Transilvania și Ungaria redactate în limba maghiară sau germană fac referiri la sărbătorirea zilei de 1 mai în vechea Românie. Aceste ziare erau citite de muncitorii socialiști români care cunoșteau aceste limbi, numărul lor era însă foarte mic. Abia după apariția în 1903 a ziarelor socialiste în limba română și după răspîndirea broșurilor, ziarelor și revistelor din vechea Românie în Transilvania muncitorii din această provincie românească au putut intra în contact mai strîns cu ideile socialiste, cu problemele organizării lor în asociații profesionale, toate acestea contribuind la trezirea într-o măsură cu mult mai mare a conștiinței lor politice.

Încă de la începutul existenței sale, P.S.D.M.R. a fost apreciat de alte partide și de socialiștii transilvăneni ca un partid viguros, energic, ce a ocupat un loc binemeritat în rîndurile celor mai de seamă partide social-democrate de pe continentul european.

Pentru luna septembrie a anului 1906, se anunța, în presa din Transilvania, că va avea loc un congres român de științe sociale în cadrul căruia se vor discuta în mod deosebit, problema țărănească, viața țaranului, hrana lui, mijloacele de îmbunătățire a vieții muncitorilor agricoli, cultura țaranului etc. Lucrările congresului urmau să fie publicate într-o culegere de articole⁵³.

În iulie 1907 a avut loc Conferința a doua socialistă la Galați. Președinte al ei a fost ales I. C. Frimu. Au participat 51 de delegații sindicale, ce cuprindeau 6607 muncitori, reprezentați prin 87 de delegați. La Conferință s-a discutat raportul Comisiei generale, precum și problemele tacticii și mișcării greviste.

Luînd cuvîntul dr. C. Racovschi a arătat că mișcarea muncitorească trebuie să aibă atît un caracter politici cît și socialist.

Conferința de la Galați a discutat în ultima zi problema cooperativelor, a votat rezoluțiile și o moțiune. Moțiunea votată „se declara solidară cu cere-rile țăranilor răsculați, dar îi îndemna la mișcare legală (se cunosc unele divergențe ivite între socialiștii din Iași și cei din București asupra mijloacelor prin care țăranii trebuiau să-și cucerească drepturile lor *n.n.*); protestează împotriva modului cum au fost reprimare răscoalele; felicită pe jurații care i-au achitat pe răsculați; protestează contra guvernului care prigonește pe muncitori; protestează contra expulzărilor”⁵⁴.

⁵² „Adevărul” nr. 5 din 19 mai 1911, p. 3.

⁵³ „Adevărul” din 12 august 1906, p. 4.

⁵⁴ „Lupta” nr. 146 din 5/18 iulie 1907, p. 3.

Mai târziu, după refacerea P.S.D.R., socialiștilor din Transilvania li s-a anunțat prin presă că la București a avut loc o consfătuire a membrilor comitetului executiv al P.S.D.R., a Comisiei generale a sindicatelor și a Comitetului clubului socialist din București.

Consfătuirea urma să ia hotărâri asupra viitorului congres al muncitorilor organizați în partidul social-democrat. Data congresului s-a fixat pentru zilele de 29—30 iunie și 1 iulie 1912 la București. S-a propus și ordinea de zi a Congresului, printre ale cărei puncte figurau: Darea de seamă materială și morală a partidului social-democrat; reorganizarea; tactica mișcării; legea mersurilor; votul universal; presa și editura etc.⁵⁵

Congresul, după cum relatează „Adevărul” a început în 29 iunie 1912 st.v. în sala Oppler din București. Din partea socialiștilor transilvăneni au participat la Congres Buchinger (Ungaria) și I. Crețu. Președintele biroului Congresului a fost ales dr. C. Racovschi.

Printre moțiunile votate de Congres una se referea la solidaritatea cu lupta clasei muncitoare din Ungaria.

I. Crețu i-a salutat în cuvântul său pe muncitorii români și pe delegații socialiștilor din Bulgaria și Serbia. El a vorbit detaliat despre lupta muncitorimii transilvănene, mai ales din ultimul timp, când aceștia sufereau rigourile teroarei, introduse de reacționarii lui Lukács și Tisza.

După reîntoarcerea sa de la Congresul P.S.D.R., Buchinger a scris un articol publicat în revista „Szocializmus” care fiind apoi tradus de P. Buciumean, a apărut și în „Adevărul”. Pe lângă cele câteva inexactități din articol, Buchinger descrie situația existentă în România, arătând că în ceea ce privește mizeria maselor populare și aici era aceeași ca și în Ungaria. El a vorbit cu simpatie despre răscoala țăranilor din 1907, a căror soartă o caracterizează printr-un citat luat de la un scriitor burghez, și anume că „chinuri de felul acesta (pe care le îndură țăranii români — n.n.) numai negrii din America de Nord au fost siliți să îndure”. După revoluția din 1907, remarca vorbitorul, domnii români au crezut că cea mai urgentă reformă ar fi să organizeze o gardă de 6.000 de jandarmi și o armată întreagă de funcționari.

Calvarul țăranului român era totodată și drumul străduințelor spre progres a muncitorului industrial român. Prima grijă a muncitorimii apăsate și jefuite din România era să pună capăt domniei exclusive a boierilor. Autorul declară că „muncitorimea ungară însuflețită de solidaritatea proletară și cu inima plină de nădejde, dorește ca lupta României muncitoare să se isprăvească cu învingere deplină”⁵⁶.

Socialiștii români de dincoace de munți remarcău că mișcarea muncitorească din România a luat un avânt deosebit. Anunțind că în zilele de 6—8 aprilie 1914 va avea loc la București un nou Congres al P.S.D.R., socialiștii din Transilvania le-au urat fraților lor din România cea mai deplină reușită în lucrările acestuia.

Demn de relevat pentru ideile sale ni se pare articolul scris despre Congresul partidului social-democrat din România ce a avut loc în anul 1914⁵⁷.

⁵⁵ „Adevărul” din 7 iunie 1912, p. 4.

⁵⁶ „Adevărul” nr. 22 din 30 august 1912, p. 3—4.

⁵⁷ „Adevărul” nr. 13 din 3 mai 1914, p. 6.

Arătînd că muncitorii din Transilvania privesc cu mare interes mișcarea tovarășilor lor din lumea întreagă, articolul subliniază ideea că mișcarea tovarășilor din România îi interesează în cel mai înalt grad. Aceasta și pentru faptul că, între transilvăneni și românii din vechea Românie legăturile sînt cu mult mai strînse și mai firești. „Toți o limbă vorbim — se scrie în articol — și toți sîntem ieșiți din sinul unuia și aceluiași popor“.

Relatînd despre desfășurarea lucrărilor Congresului amintit, după ce se arătase importanța luptei pentru votul universal și a problemei agrare, articolul releva că în privința exproprierii pămîntului Congresul a subliniat că e de datoria P.S.D.R. să arate interesele comune ce leagă clasa țărănească de proletariat și să ducă lupta comună împotriva claselor marilor proprietari, împotriva întregului sistem agrar existent și să convingă țărănimea că numai cu ajutorul proletariatului va putea învinge în această luptă. Găsim aici, desigur în germene, ideea alianței dintre proletariat și țărănime în lupta împotriva claselor exploatoare și a orînduirii bazate pe exploatare.

Numeroase telegrame de salut au fost trimise de muncitorii socialiști din Transilvania tovarășilor lor de peste munți întruniți în diferite congrese ale partidului.

Organizația muncitorilor români social-democrați a salutat conferința sindicală din 1907 prin cuvintele: „Salutăm conferința organizațiunilor socialiste. În suflet sîntem cu voi. Trăiască social-democrația“⁵⁸.

La Congresul P.S.D.R., din 1910, s-au primit de asemenea multe telegrame ce salutau refacerea partidului muncitorilor din România⁵⁹.

A fost salutat și Congresul al doilea social democrat din anul 1912. Muncitorimea din Brașov a adresat o telegramă Congresului în care se spunea: „Urăm succes. Trăiască socialismul internațional“⁶⁰.

În telegrama adresată Congresului al III-lea al P.S.D.R. de către Comitetul Central Român al P.S.D. din Ungaria este salutat parlamentul proletariatului român și i se dorește „spor la muncă în lupta pentru dezrobire și pentru dărîmarea societății tirane de astăzi“⁶¹.

Socialiștii transilvăneni au fost alături de dr. Racovschi, pe care l-au sprijinit în timp ce acesta era urmărit și prigonit. În timpul unei întruniri ținute în sala „Dacia“ din București s-a primit o telegramă din partea muncitorimii din Sibiu în care se spunea: „Trăiască luptătorii dreptății, trăiască Racovschi, jos demagogia liberală“.

Presa socialistă din Transilvania și Ungaria semna la cu regularitate, apariția unor cărți, ziare, reviste sau broșuri în România, indicîndu-se totodată prețul, de unde pot fi comandate și titlurile lor. Astfel ziarul „Adevărul“, din 23 August 1903, semna la în pagina a patra cărțile socialiste românești de pro-

⁵⁸ „România Muncitoare“ nr. 20 din 15—22 iulie 1907, p. 3.

⁵⁹ Din partea grupului muncitorilor români din Viena s-a trimis o telegramă în care se scria: „Să căutăm cu toții ca munca voastră sfîntă de astăzi să meargă tot înainte și împreună cu robii statului să vă organizați într-un partid puternic de clasă, de apărare, căci cu această armă vom lovi pe cei ce ne asupresc. Trăiască sindicatele și P.S.D.! Trăiască socialismul internațional“ (*Ibidem*, nr. 101 din 11 februarie 1910, p. 3).

⁶⁰ *Documente...* p. 393; vezi și „România Muncitoare“ din 12 iulie 1912...

⁶¹ „România Muncitoare“ nr. 40 din 13 aprilie 1914; vezi și *Documente...* p. 768.

pagandă ce se aflau de vânzare în Austro-Ungaria. Erau indicate broșuri sau cărți cum ar fi: „Ce vor socialiștii români?“, „Carte de citire socialistă“; „Ce este și ce vrea socialismul“; „Manifestul comunist“ de Marx și Engels; „Studii asupra socialismului în România“; „Rusia revoluționară“; „Medicina socială“; „Socialismul utopic și științific“; „Propaganda în mișcarea socială“; „Socialismul și intelectualii“ etc.

Tovarășii din București erau rugați „să contribuie uneori la răspîndirea ziarului „Adevărul“⁶².

Recomandînd muncitorilor din Transilvania să citească lucrări cît mai multe redacția „Adevărului“ arăta că lumina se răspîndește prin scrisori. De aceea partidul nostru se îngrijește ca prietenii noștri să aibă ocaziunea de a citi. Vom edita cărți. Deocamdată însă am adus cărți din România. Se pot primi de la partid“⁶³.

În continuare se indica ce cărți se pot procura de către cei doritori să citească.

Deoarece muncitorii din Transilvania nu primiseră ziarul „România Muncitoare“ redacția „Adevărului“ la rubrica „Poșta redacției“ scria că nu a primit nr. 1 din „România Muncitoare“. Din această cauză „nu am putut vedea programul cu care ați intrat în luptă“. Noi am publicat — scria redacției cu două luni în urmă în „Népszava“ și „Volkswstimme“ că va reapare „România Muncitoare“.

Din această scurtă corespondență se poate trage concluzia cu cîtă nerăbdare așteptau cei din Transilvania atît ziarele cît și alte materiale, pentru a afla cît mai multe știri despre tovarășii lor din România veche.

În numărul său din 1 mai 1905 „Adevărul“ (Glasul poporului) își anunța cititorii că a început din nou să apară „România Muncitoare“, ziarul partidului social-democrat din România. Ziarul era recomandat cu căldură muncitorilor socialiști din Transilvania, aceștia fiind rugați să se aboneze pentru cultivarea lor. A fost semnalată în presa din Transilvania și apariția ziarului „Lupta“ din Cernăuți în limba română⁶⁴. Ziarului i s-a urat viață lungă în lupta pentru interesele muncitorilor din Bucovina. Revista „Viitorul social“ a fost anunțată în Transilvania că va apare sub direcția dr. Racovschi, G. Grigorovici și M. Gh. Bujor⁶⁵.

În multe numere din ziarul „Adevărul“ se anunța de fiecare dată apariția „Viitorului social“, cu sumarul respectiv.

De asemenea o largă circulație în Transilvania și Ungaria a avut „Calendarul muncii“ care adeseori a fost interzis de autoritățile polițienești maghiare. „Glasul poporului“ din 1 ianuarie 1910 însera la pagina 4 următoarea știre: „Calendarul muncii care a apărut acum de curînd este unul dintre cele mai

⁶² „Adevărul“ din 1 nov. 1903, p. 4.

⁶³ *Ibidem* din 8 nov. 1903, p. 4.

⁶⁴ *Ibidem*, nr. 6 din 6 mai 1906, p. 2.

⁶⁵ „Revista va fi de un interes viu — scria „Adevărul“ pentru toți muncitorii organizați, pentru toți socialiștii, pentru toți aceia care vor să aprofundeze socialismul. Indemnăm pe toți tovarășii să se aboneze la această importantă revistă“ (*Ibidem*, nr. 28 din 20 august 1907, p. 3).

bune calendare românești ce au apărut pînă acum în limba română, atît în Ungaria cît și în România. Are un cuprins bogat și variat. Tot cuvîntul scris în el este o învățătură pentru muncitorimea română. De aceea să nu existe nici un muncitor român care să nu-l procure.”

Aducîndu-se la cunoștința muncitorilor din Transilvania că au apărut broșurile „Dezbaterile Congresului social-democrat din România” și „Programul PSDR”, aceștia erau sfătuiți să cumpere și să citească aceste cărți, căci în ele vor găsi toate cererile partidului social-democrat, care sînt aceleași și în România ca și la noi (în Transilvania — *n.n.*) A fost semnalată de asemenea în martie 1911 și apariția primului număr din „Lumea nouă” ce a apărut ca supliment literar al „României Muncitoare”. Noua revistă ce prezenta în condițiuni foarte bune cuprinzînd numeroase articole literare, critice și de știință popularizată.

Sub titlul „Cea mai bună petrecere este cititul”, „Adevărul” arăta că cei mai buni prieteni ai omului sînt cărțile, care îl luminează, îi dă lămuriri despre lume și viață. Se indicau cărțile ce se găseau în depozitul lui Spiridon Calu și în biblioteca „Facla” condusă de N. D. Cocea. La toate broșurile se adăugau lucrările lui C. D. Gherea, „Neoioabăgia” și romanul „Mama” de M. Gorki. În depozit se mai afla biblioteca „Lumea” de la nr. 1 la 76, care conținea broșuri foarte bune. Se mai afla apoi „Biblioteca pentru toți” de la nr. 1 la 655.

Rolul ziarelor și broșurilor expediate din România Veche în Transilvania au avut un rol deosebit de mare în opera de culturalizare a maselor largi muncitoare și în procesul de clarificare ideologică a muncitorilor.

În coloanele ziarului „Adevărul” din Transilvania au fost publicate cu regularitate poezii cu conținut revoluționar, scrise de autori români de dincolo de munți. Astfel găsim poezii scrise de I. Păun, Gh. Marinescu, C. Buzdugan, B. Lăzărescu, P. Cernea, Mihai Eminescu, Virgil Cismaru, Elisabeta Z., Carol Scrob, Radu D. Rosetti, I. C. Drăgan, Miron Pompiliu ș.a.

Cele mai numeroase poezii revoluționare în Transilvania au fost însă cele scrise de Neculuță. Poezia acestuia a avut un rol însemnat în educarea revoluționară a proletariatului. În versurile sale pătrunse de suflul revoluționar poetul a înfățișat viața de mizerie a proletariatului și țărănimii („Martirii și călăii”, „Cor de robi”, „Prigonitul”, „Sculați”, „Cîntece”, „Cărăușii”, „Înainte”, „Moment de revoltă” ș.a.) și a chemat masele la luptă pentru instaurarea unei lumi noi, mai bune și mai drepte. Dumitru Theodor Neculuță a fost membru al P.S.D.M.R. și unul din tovarășii de luptă apropiat lui I. C. Frimu.

În necrologul prilejuit de moartea lui Neculuță, survenită la 17 octombrie 1904 în București, „Adevărul” (Glasul poporului) scria că acesta a fost un luptător al proletarilor din România, unul din întemeietorii cercului „România Muncitoare”. Umbla printre muncitori — scria ziarul — și le arăta calea cea dreaptă de mîntuire, dar cînd îl apucau durerile, atunci zbura ca filomela și ne cînta în versuri durerile noastre, durerile lui. Lăcrimați proletari căci a murit poetul, filomela noastră”⁶⁶

⁶⁶. „Adevărul” (Glasul poporului) nr. 30 din 1 nov. 1904.

Transilvănenii au primit cu mult regret vestea încetării din viață a unui alt militant socialist român, Ștefan Gheorghiu.⁶⁷ În necrologul închinat acestuia, se scrie că, tovarășii din România și toată lumea muncitoare românească a pierdut un om mare, un om de cinste.

Ziarele ardelenesti au consemnat și moartea tragică a avocatului Mișu Ionescu care a fost un entuziast și înflăcărat agitator socialist.

De asemenea s-a scris în presa socialistă de dincoace de munți articole la moartea lui Aurel Vlaicu, Ion Luca Caragiale, Nicolae Grigorescu⁶⁸, George Coșbuc⁶⁹ ș.a. După aprecierea lui Gherea, poezia „Noi vrem pământ” este cea mai revoluționară poezie din literatura populară română.

Concluzia care se impune este aceea că socialiștilor români transilvăneni nu le-a fost nici un moment străine evenimentele atât muncitorești, cât și de altă natură, ce se petreceau dincolo de munți. În legăturile strânse frățești, socialiste și muncitorești, a rezidat puterea și forța poporului nostru de pe ambele versante ale Carpaților, încredințat că nu peste mult timp va sosi ziua când, mână în mână, strâns unit, își va crea o soartă mai luminoasă, mai bună și mai fericită.

DIE PROBLEME DER ARBEITERBEWEGUNG IM KÖNIGREICH RUMÄNIEN IM SPIEGEL DER RUMÄNISCHEN PUBLIZISTIK SIEBENBÜRGENS

(Zusammenfassung)

Die natürlichen Beziehungen zwischen Siebenbürgen und Rumänien, in allen Bereichen des wirtschaftlichen, sozialen und kulturellen Lebens, in der zweiten Hälfte des XIX. und Anfang des XX. Jahrhundert's, hatten einen

⁶⁷ „Noi ardelenii și bănățenii foarte puțin am auzit de el dar în România numele i-a fost pretutindeni cunoscut și de toți era iubit. Ca un apostol flămînd de dreptate și ideal, el a cutreerat țara în lung și în lat, peste tot el a aruncat cu stăruință și căldură sămînța adevărului și dezrobirii. Idealul luminos și sublim al socialismului îi luminase calea și mintea”. (*Ibidem* nr. 13 din 14 martie 1914, p. 4).

⁶⁸ „Tribuna” din Arad, nr. 105 din 8 august 1907, scria următoarele cu ocazia morții pictorului Nicolae Grigorescu: „... florile lui, minunatele lui flori, în mijlocul cărora a trăit fericit și s-a stins zîmbind și ele plîng azi, pe bătrînul lor copil ce a închis ochii pentru totdeauna, tăcut și senin ca cerul lui iulie. Îl plîng trimițîndu-i miros dulceag și îmbălzămat de urma tristului car cu boi, ce l-a purtat domol spre lăcașul de odihnă, unde dragostea noastră îl urmează și recunoștința nemărginită cu regretu-ne profund, îi vor ridica templu măreț pe care să se închine de-a pururi tot sufletul românesc în cinstea celui mai duios artist național”.

⁶⁹ La moartea poetului George Coșbuc, necrologul publicat în „Adevărul” din mai 1918, releva: „... El a fost maestrul mare al poeziei românești, care a înțeles atât de bine durerea și bucuria, nădejdea și dorul țaranului român, atât de la noi din Transilvania, cât și de dincolo de munți. Poezia „Noi vrem pământ” scrisă de el, va rămîne veșnic nemuritoare, căci în ea se intrupează întreaga gîndire și simțire a țaranului român, care „nici pentru mormînt n-are pămînt” și care știe răbda nespuse de mult, dar cînd se înfurie și coarda răbdării se întinde peste măsură”, Cristoși să fie, nu vor scăpa nici în mormînt”, acei care-l asupresc”.

entscheidenden Einfluss auf die Arbeiterbewegung, welche die wesentlichen Interessen des ganzen rumänischen Volkes verkörperte.

Beginnend mit den ersten Jahren des XX. Jahrhunderts, verzeichneten die Kontakte zwischen der sozialistischen Arbeiterbewegung aus Siebenbürgen und Rumänien eine Vertiefung, vor allen nach der Gründung der rumänischen Sektion der Sozial-Demokratischen Partei Ungarns.

Die sozialistische Presse Siebenbürgens berichtete ausführlich über die Probleme der Arbeiterbewegung im Königreich Rumänien.

Dank der engen Beziehungen mit der sozialistischen Bewegung jenseits des Karpathenbogens, konnten die Arbeiter aus Siebenbürgen, im Rahmen der sozial-demokratischen Bewegung, einen erfolgreichen Kampf für die sozialistischen Ideen, für die Ideen der Wahrheit und Freiheit, für die Entlarvung der Unterdrückung und Ausbeutung der Arbeiter für die Durchsetzung ihrer Lebensrechte führen.

Der Verfasser untersucht, in der vorliegenden Arbeit die Einstellung der rumänischen Sozialisten aus Siebenbürgen gegenüber der Streikbewegung in Rumänien, den Protest der rumänischen Arbeiterschaft Siebenbürgens gegen die Übergriffe und Verfolgungen denen das Proletariat in Rumänien ausgesetzt war, die Teilnahme einiger Sozialisten aus Siebenbürgen an den Arbeiterkongressen in Rumänien, die Berichte der sozialistischen Presse Siebenbürgens in denen die 1 Mai-Feier der Arbeiterschaft Rumäniens geschildert wird, sowie die Beziehungen der rumänischen Sozialisten Siebenbürgens zur „Jubiläumsausstellung“ die 1906 in Bukarest stattfand.

Der Verfasser kommt zum Schluss, dass die rumänischen Sozialisten Siebenbürgens mit den Problemen der Arbeiterbewegung sowie mit den Problemen des politischen Lebens im Königreich Rumänien gut vertraut waren. In den engen, brüderlichen Beziehungen der Arbeiterschaft, der Sozialisten aus Siebenbürgen und Rumänien, stand die Stärke und Kraft unseres Volkes diesseits und jenseits des Karpathenbogens, vereint in der Hoffnung sich zusammen, durch Kampf, eine bessere Zukunft zu sichern.

DIN MEMORIILE UNOR PARTICIPANȚI LA MARELE ACT AL UNIRII DE LA 1 DECEMBRIE 1918 ZONA REGHINULUI

MARIN ȘARA, LEON MIRCEA

Actul istoric de la 1 decembrie 1918, care a constituit victoria românilor în lupta lor pentru formarea statului național unitar, apare în perspectiva istoriei nu numai ca o manifestare vie a unei dorințe milenare împlinite, ci și ca rezultat al unui proces istoric obiectiv, ajuns la finele său prin intermediul eforturilor întregului popor. „Unirea spunea secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, a fost încununarea victorioasă a luptei seculare dusă de cele mai înaintate forțe ale poporului român din Moldova, Muntenia și Transilvania, de cărturarii și marii gânditori ai neamului, a activității desfășurate de elementele revoluționare, de militanții socialiști, a aspirațiilor și voinței întregului popor român”.¹

„Unirea de la 1918 a răspuns cerințelor și legilor obiective ale dezvoltării sociale, bazându-se pe realități fundamentale cum sînt originea și limba comună, identitatea de interese și aspirații ale întregului popor dornic să trăiască într-o singură țară. Românii au trăit secole de-a rîndul în formațiuni statale diferite, dar, în pofida acestei fărîmițări, în conștiința lor a rămas mereu vie ideea unității, a apartenenței la același unic popor”.²

La Alba-Iulia reprezentanții națiunii române din Transilvania și-au dat acordul deplin de a trăi uniți într-o singură țară, de a contribui prin munca lor la edificarea noii Româнії.

Adunarea Națională de la 1 Decembrie, așa cum arată Ștefan Pascu³, apare măreață prin ideea pe care a înfăptuit-o și prin cadrul de maiestuoasă solemnitate pe care i l-a conferit solidaritatea conducătorilor și unanima însuflețire a maselor populare.

Din părțile Mureșului Superior au participat numeroși reprezentanți, care au aprobat în unanimitate hotărârile luate la Alba-Iulia, lăsînd urmașilor valoroase și interesante însemnări asupra mărețului act, cît și asupra evenimentelor petrecute în această zonă, în perioada de care ne ocupăm.

¹ 1918 — *Unirea Transilvaniei cu România*, București, Editura politică, 1978, p. 7.

² Nicolae Ceaușescu, *Expunere la sesiunea solemnă comună a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Consiliul Național al Frontului Unității Socialiste și Marii Adunări Naționale consacrată sărbătoririi a șase decenii de la făurirea statului național unitar român 1 decembrie 1918*, București, Editura politică, 1978, p. 6.

³ Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968, p. 382.

La a 60-a aniversare a Unirii Transilvaniei cu România, aducînd un omagiu tuturor acelor care au luptat sau și-au sacrificat viața pentru unitatea și libertatea poporului român, am publicat în „Marisia”⁴, cîteva documente privind unirea Transilvaniei cu România în zona Reghinului.

Disponînd de un bogat material privind memoriile cîtorva participanți din Reghin și jur la marele act de la Alba-Iulia, cît și unele evenimente întîmplute în zona noastră înainte și după Unire, care completează cele relatate de documente în chip fericit, cu realități ale istoriei patriei noastre văzute și simțite de oameni de profesii și vîrste diferite, credem că ne facem pe deplin datoria, înfățișînd generațiilor de azi, viitoare, pilde de eroism, patriotism și sacrificiu pentru realizarea idealului de unitate a tuturor românilor, pentru înflorirea și dezvoltarea României.

Cronica revoluției din noiembrie-decembrie 1918 și primăvara lui 1919, sînt grăitoare dovezi ale unei bogate și intense activități desfășurate pe meleagurile reghinene, rămase vii în memoria celor care au trăit și au luptat pentru înfăptuirea lor. În memoriile pe care le prezentăm sînt surprinse multe acțiuni revoluționare, ce vizau schimbări sociale, economice și politice nedrepte, ieșind în prim plan unitatea de vederi privind viitorul țării.

Ceea ce iese în evidență este redarea vieții reale a orașului Reghin și a satelor din jur, urmărindu-se frămîntările generației de la 1918, problemele ce preocupau pe majoritatea oamenilor de pe aceste meleaguri. Ele completează alte știri redată prin documente, privind procesul constituirii consiliilor și gărzilor naționale, activitatea acestora pe multiple planuri, pregătirea și participarea masivă la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, entuziasmul celor prezenți în sala Unirii, pe Cîmpul lui Horea, a celor rămași acasă.

Rod al activității noastre de cîțiva ani, aceste memorii, se adaugă și îmbogățesc filele de istorie ale orașului Reghin și a satelor din jur, integrîndu-se organic în istoria milenară a patriei noastre.

Un fapt semnificativ și nu lipsit de importanță este acela că am reușit să vorbim cu fiecare din cei pe care îi prezentăm, să-i vedem, să le cunoaștem preocupările și felul lor de a gîndi și privi lucrurile. Ne-a surprins sinceritatea și felul cum au prezentat lucrurile, evitînd pe cît posibil inexactitățile și pornirile de moment datorate suferințelor și pătîmirilor sub ocupația străină.

Cînd citim aceste memorii trebuie să ne gîndim la perioada redată, la situația politică și social-economică a poporului român din Transilvania, la starea lui sufletească și la contradicțiile ce au avut loc. De aceea să nu ne mire unele informații, poate discutabile, în momentul de față, dar viabile și pline de sinceritate.

Cu mici rețineri, memoriile pe care le prezentăm redau viața socială din acea perioadă, reală, miezul adevărului istoric domină întreaga noastră prezentare.

Din numărul destul de mare de memorii, relatări de care dispune Biblioteca orașenească din Reghin, am selectat doar cîteva, mai semnificative, redată

⁴ *Marisia*, VIII, 1978, p. 359—380.

⁵ Vezi: Teodor Păcășian, *Jertfele românilor din Ardeal, Banat, Crișana, Sătmar și Maramureș, aduse în războiul mondial din anii 1914—1918*, Sibiu, Editura „Asociațiunii”, 1923.

de personalități care s-au impus și au activat în această zonă, câștigându-și un binemeritat prestigiu.

Emilian Antal, nume cunoscut pe Valea Superioară a Mureșului, pentru activitatea depusă spre binele obștei, pentru propășirea și luminarea ei, *Petru A. Boțianu*, militant al mișcării pentru emanciparea și drepturile poporului român, a deținut funcția de notar în comuna Vătava (fostă Rîpa de Sus) și prim pretor în Toplița, dr. Ioan Popescu, primar al orașului Reghin pînă la odiosul Dictat de la Viena, om cu vederi înaintate la vremea lui, realist și propagator al culturii, *Ioan Banciu*, muncitor cu vederi socialiste, apărător al drepturilor și libertăților clasei muncitoare, învățătorul *Dumitru Sava* din Deleni, *Onoriu Sava*, preot în comuna Lunca, și alții.

Menționăm că, în majoritate materialele sînt inedite, puține citate s-au folosit de către studenți sau profesori în elaborarea unor lucrări de diplomă, perfecționare, sau comunicări științifice etc.

1 Zilele fierbinți din noiembrie—decembrie 1918

Emilian Antal

(Delegat al studenților români la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, *Emilian Antal*, a avut și misiunea de a veni împreună cu alți tineri, pe Valea Mureșului Superior, pentru pregătirea și mobilizarea populației românești la acțiuni organizatorice de înființarea Consiliilor și Gărzilor naționale din zona Reghinului. Memoriile le-am primit în anul 1968, la Toplița, unde și-a petrecut o mare parte din viață.)

„Evenimentele din noiembrie — decembrie 1918, care au culminat cu Marea Adunare de la Alba-Iulia, din 1 decembrie 1918, au trecut ca un fulger, ca o mare bucurie prin viața neamului nostru, ele fiind actul care ne-a izbăvit pe noi, românii ardeleni, de o robie milenară, fiind, în același timp, actul de desăvîrșire a statului român, independent și unitar. Aceste evenimente îmi prilejuiesc și mie acum după atîția ani, după o jumătate de veac, amintiri vii, de neuitat, legate direct de participarea mea la ele cu toată bucuria și simțirea mea de bun român.

Tocmai aceste amintiri mă fac ca să mă aplec asupra hirtiei și să scriu ceea ce a fost atunci aici, în Ardeal; să scriu despre acele evenimente epocale din viața poporului nostru.

Ceea ce voi scrie în continuare, repet, constituie un lanț de amintiri personale, demne de a fi evocate, tocmai pentru că sînt legate de cele mai frumoase și mai entuziaste zile trăite de generația noastră de atunci, sînt clipe de adevărată sărbătoare sufletească.—

În toamna anului 1918 mă aflu ca student în al doilea an la Universitatea din Budapesta. La constituirea Societății studentești „Petrul Maior” am primit votul majorității de a fi președintele ei. Funcționarea societății în două odăițe ale casei Fundației Gojdu, în acel timp, era un act de curaj, pe care îl aveam fără să ne dăm seama, căci eram tineri, gata să înfruntăm orice primejdie ca și colegii noștri, care se găseau pe front. Și dacă nu urmăream cu pasiune de politicieni mersul războiului, totuși nu era nici o înfrîngere a puterilor centrale care să nu ne aducă tănuite bucurii. Ca tineri, cu sufletul treaz la tot ce putea privi viitorul neamului românesc, urmăream evenimentele și știrile de pe front forîndu-ne să citim tot ce se ascunde printre știrile comunicate oficial. Cu astfel de preocupări se înțelege că toate întîlnirile săptămînale de la societatea „Petrul Maior”, oricît ne forțam să le păstrăm caracterul cultural, se transformau în dezbateri politice naționale.

Prăbușirea puterilor centrale ne-a aflat dispuși să ne bucurăm de înfringerea lor, deoarece simțeam că se apropie ceasul împlinirii visului întregirii neamului românesc.

După deschiderea sesiunii parlamentului maghiar, noi, studenții români din Budapesta, zile de-a rândul am umplut galeriile sălii în așteptarea citirii Declarației de autodeterminare de către deputatul Alexandru Vaida-Voivod, fixată pentru ziua de 18 octombrie 1918. Cu toate acestea Vaida-Voivod n-a ajuns la cuvânt decât a patra zi. În acest timp am asistat, în cadrul ședințelor, la o serie de atacuri ale opoziției la adresa primului ministru Tisza István, care era învinut de pierderea războiului și dezastrul Ungariei, cerându-i-se să-și dea demisia.

În a patra zi a dezbaterilor Vaida-Voivod a dat citire Declarației de autodeterminare întocmită în numele întregului popor român din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș. S-a pornit un adevărat val de proteste, un vacarm asurzitor. Deputatul român era susținut numai de deputații naționalităților (slovaci, sirbi, croați). Cu tot protestul deputaților, Vaida-Voievod, cu calmul ce-l caracteriza, a citit întreaga declarație. Nouă ne creștea inima de bucurie de cele ce auzeam din declarație și aplaudam după fiecare propoziție ce reușea s-o citească. A fost o zi mare pentru noi! Acum eram convinși că odată cu prăbușirea Imperiului austro-ungar, Ardealul se va uni cu România!

Din această convingere s-a născut ideea alcătuirii și lansării unui apel al tinerimii universitare, ca să pregătim opinia publică românească, în special țărănimea, pentru plebiscitul de autodeterminare și de unire cu patria mamă-România.

Pentru realizarea acestui gând am convocat o ședință a Societății „Petru Maior” la care au luat parte toți studenții români ce se aflau la Budapesta. În cuvîntul pe care l-am rostit cu acest prilej am spus: „Fraților! Mă adresez vouă ca unor frați în gânduri și sentimente! Doresc ca, în aceste momente, să fie în fiecare inimă de român trează dragostea de neam și să fim conștienți de datoriile ce le avem acum, cînd neamul nostru se află la o mare răspîntie istorică.”

Cumpănind bine situația în care ne aflam, la sfatul cîtorva prieteni, am hotărît să organizăm studențimea. Nu era o idee nouă dar înfăptuirea doream să fie cît mai nouă. Ne-am hotărît să redactăm un apel care trebuia să cuprindă tot ce trebuia să facem. În acest scop s-a ales un mic comitet de redactare format din Boscu Popovici, Sabin Manuilă, Ion Chinezu și eu, care după o săptămînă s-a prezentat cu apelul gata. Îmi aduc minte că el începea așa: „Cuvîntul nostru vrem să fie asemenea unui trînzet care să ardă tot ce o slavie de o mie de ani a pus ca rugină în formă de lașitate și umilință pe sufletele noastre”. În continuare se mai arăta că: Ceasul mult dorit a sosit, e vorba să știm să-l folosim. Bine că soarta noastră a ajuns să fie hotărîtă de sfatul întregii lumi civilizate care dă drept de liberă dispunere fiecărei națiuni peste tot ce este al său. Totuși ca să ne arătăm vrednici de acest drept sîntem să o știm arăta prin vorbe și fapte lumii întregi. Ridicăm sus și tare glasul adevărat al poporului nostru și al vremurilor că vrem să fim liberi. E o dorință pe care am moștenit-o de la moșii și strămoșii noștri, de a ne uni într-un singur neam, într-o singură patrie, o dorință care răsună puternic din toate milioanele de guri românești care au fost asuprite. Ne-a fost de ajuns o robie de o mie de ani. Nu știm care dintre popoare ar fi putut suporta, fără a pieri, acest jug în timpul căruia am ajuns să fim mai puternici decît asupritorii noștri. Ce-i trebuie lumii o dovadă mai mare ca aceasta că sîntem vrednici de cea mai vrednică viață, de dreptate și libertate?

Ne ridicăm cuvîntul în numele sfînt al dreptului de a voi să trăim dezvoltîndu-ne liberi, declarînd că:

1. Între noi și vechii noștri stăpînitori rupem orice formă de asuprire și ne considerăm dezbobiți, dobîndind drept de liberă dispunere asupra sorții noastre de popor;
2. Că prin aceasta vrem să ne unim cu toții cei ce sîntem de un neam și de o limbă;
3. Că toți sîntem de un gînd, iar cei care lucrează în contra noastră ne sînt străini și dușmani.

Cei slabi de înger să fugă, să iasă dintre noi, că cel ce nu-i în stare să-și cîștige libertatea, nici nu-i vrednic de ea. Tot blăstămul generațiilor viitoare să ni-l punem pe suflet de nu vom lupta așa cum cere interesul neamului nostru.”

TINERIMEA ROMÂNĂ
Budapesta la 22 oct. 1918.

Astăzi multora li se va părea acest apel prea plin de entuziasm și naționalism tineresc. Trebuie să mărturisesc că era expresia sinceră a ceea ce simțeam atunci, și ceea ce doream din tot sufletul să vedem cât mai de grabă realizându-se, după cum s-a și realizat.

Voină să lucrăm cu conștiință conducătorilor noștri prin intermediul citorva prieteni și colegi, am ajuns să cerem sfatul și sprijinul lor. Trei dintre noi am plecat să prezentăm apelul și voința de a ne pune în serviciul cauzei naționale. Am găsit pe toți deputații noștri: Cicio-Pop, Iuliu Maniu, Vasile Goldiș, Mihaly, Vaida-Vovod, Aurel Vlad, V. Botescu I. Erdély, adunați într-o cameră a hotelului Jägerhorn din Budapesta. Am fost primit foarte bine și după ce ni s-au lăudat intențiile de către Cicio-Pop și Iuliu Maniu, la propunerea lui Vasile Goldiș s-a propus să nu publicăm acest apel, căci ar însemna să ne dezvelim întreg planul de luptă. S-a hotărât că toți studenții, împreună cu cei din Cluj, să ne organizăm în echipe și cutreerind fiecare ținutul de unde este, să vestim cu grai viu poporului tot ceea ce voia să spună apelul.

Fiind printre cei dintii care trebuia să plece în Ardeal pentru a lua legătura cu studențimea din Cluj ne-am pregătit imediat de plecare. Mi-a fost dat însă să asist înainte de a părăsi Budapesta la izbucnirea revoluției proletare din Ungaria. Pe străzile capitalei ungare treceau în continuu camioane cu soldați revoluționari care strigau: „Éljen a Köztársaság!” (Trăiască Republica). Apoi a avut loc un mare miting la care au luat cuvântul groful Károlyi, șeful partidului independenței devenit prim ministru după împușcarea lui Tisza.

După multe peripecii am ajuns la Cluj unde am aflat pe colegii noștri într-o totală pasivitate și destul de dezorganizați în fața evenimentelor ce se petreceau. Dar n-am mai avut timp pentru a ne îndeplini misiunea pentru care am venit de fapt în Ardeal. Evenimentele precipitându-se au dat o altă direcție misiunii noastre, transformându-ne în soli ai organizării sfaturilor și gărzilor naționale românești.

Înainte de a părăsi Clujul am asistat la o adunare în care avocatul doctor Amos Frîncu a expus în fața ofițerilor și intelectualilor români rezultatul tratativelor avute cu comandantul trupelor austro-ungare din Cluj, pentru a permite ofițerilor și soldaților români din garnizoană să depună jurământ sub steagul românesc Consiliului Național Român.

Cererea a fost formulată pe baza dreptului de autodeterminare a națiunii române. Înflăcărate, dirzenia și argumentarea lui Amos Frîncu au convins comandantul care a trebuit să fie de acord.

După comunicarea acestui rezultat neașteptat am fost pătrunși de un așa entuziasm încît fără să ne dăm seama de îndrăzneala faptei noastre, am pornit cu toții cîți ne aflam adunați cu steagul românesc în frunte cîntînd „Deșteaptă-te române” și „Pe-al nostru steag e scris unire”, ca să traversăm piața Clujului pentru a merge într-o țară mai mare în vederea constituirii Consiliului Național Regional Român și în vederea depunerii jurământului. Aceasta a fost cea dintîi manifestație românească revoluționară din Cluj. Sala s-a umplut repede cu intelectuali, ofițeri, soldați și alți oameni ce se aflau în piață.

Constituirea Consiliului Național s-a desfășurat într-o atmosferă de puternic entuziasm. Era tot o propoziție și un ropot de aplauze, iar la urmă urale nesfîrșite. În încheiere au vorbit Amos Frîncu și Emil Hațieganu care au fost aleși președinți.

Momentul cel mai înălțător a fost depunerea jurământului. Amos Frîncu a rostit un jurământ sub steag, într-o improvizație genială, încît toți am fost emoționați pînă la lacrimi. După depunerea jurământului a urmat un delir de însuflețire și fericire românească, așa cum numai sufletele unor obidiți le pot avea la întrezărirea ceasului libertății. La ieșirea din sală, pentru a ne înapoia la banca „Economul”, lucrurile s-au petrecut ca și la început: aceleași cîntece și aceeași atmosferă de însuflețire. Toți românii care se aflau pe stradă, auzind cîntecele și văzînd steagul românesc ni s-au alăturat cu entuziasm. Seara, după ce poporul s-a împrăștiat, cei doi președinți aleși, eu și încă un coleg, am început redactarea procesului verbal despre mărețele evenimente ce s-au petrecut în acea zi.

Eu și I. Chinezu am mai stat în Cluj pînă s-au tipărit apelurile și instrucțiunile pentru organizarea Sfaturilor și Gărzilor Naționale. Înainte de a pleca, la sfatul și intervenția președintelui Emil Hațieganu, ni s-a dat cîte o împrumut din partea Consiliului Național Maghiar din Cluj, prin care trebuia să primim tot sprijinul din partea autorităților civile și militare pe unde vom trece, delegație care mi-a prins foarte bine în situația tulbură de atunci.

Încărcări cu manifeste am plecat. Chinezu a coborît la Tirgu Mureș iar eu la Reghin, urmînd ca fiecare să luăm legătura cu fruntașii români din aceste orașe și să ne împlinim misiunea de organizare a Sfaturilor și Gărzilor Naționale. Spre plăcuta mea surprindere frun-

tașii români din Reghin erau deja organizați în urma îndrumărilor primite prin ziarul „Romî-nul” din Arad, unde s-au concentrat toți fruntașii și deputații români înființând Consiliul Național Român pentru întreg Ardealul, Banatul și părțile ungurene. Consiliul Național Județean se constituie la Reghin pentru întreg comitatul Mureș-Turda, avînd în frunte pe protopopii Vasile Duma și Arîton Popa și pe avocatul Dr. Ioan Harșia. Din consiliu mai făceau parte încă 9 persoane, urmînd ca el să fie întregit pînă la 20 persoane dintre fruntașii români din Tîrgu Mureș.

Apelurile aduse de mine de la Cluj au fost binevenite prin faptul că precizau organizarea Sfatului și Gărzilor Naționale care trebuiau să înlocuiască autoritățile de stat.

După ce am luat legătura cu membrii consiliului județean am hotărît ca a doua zi, fiind joi și zi de tîrg, să ținem o adunare populară pentru a lămuri pe participanți de ceea ce aveau să facă. A participat foarte multă lume care a primit cu înșufleșire iar fruntașii satelor s-au angajat de a trece imediat la alcătuirea sfaturilor și gărzilor. În zilele care au urmat au fost alungați toți notarii și circiurarii.

După aceea, timp de o săptămînă, împreună cu protopopul V. Duma și avocatul I. Harșia, am cutreerat satele și comunele din partea de sus a Reghinului, pînă la Deda pentru înființarea sfaturilor și a gărzilor naționale. În fața sătenilor care se adunau peste tot în număr mare rosteam un scurt cuvînt plin de înflăcărare și avînt patriotic: „Fraților! Să știți că am venit la voi să vă vestim un lucru mare. Odată cu prăbușirea celor care au început acest război distrugător, s-a prăbușit și aspirarea care a stat ca un jug pe trupurile și pe sufletele noastre. În numele sfînt al libertății am venit să vă vestim, cu glasul neamului nostru, că orice sclavie trupească și sufletească pe care sute de ani a trebuit s-o îndurăm, s-a sfîrșit, ca un vis urît. „Le vorbeam apoi despre celelalte evenimente care-i interesau și, mai ales, despre viitoarea Adunare de la Alba-Iulia care urma să hotărască soarta națiunii noastre.

În cursul evenimentelor care au urmat între Consiliul Național Român de la Arad și Consiliul Național Regional Român din Cluj s-au ivit neînțelegeri pe motiv că organul din Cluj acționează independent în organizarea sfaturilor și gărzilor naționale. Organul din Arad a proiectat ca în locul gărzilor naționale să se formeze o armată națională românească. În urma indicațiilor primite Consiliul Județean din Reghin a și lansat o circulară pentru adunarea foștilor soldați români. Dar organizatorii nu s-au gîndit și la fondurile necesare acestei armate, din care cauză acțiunea a reușit numai în parte și cu un număr mic de soldați. Mai folositoare și mai bine organizate au fost gărzile naționale. La Reghin, spre exemplu, s-a format o puternică gardă națională care a pus stăpînire pe gara orașului și ținea și ordine în oraș. Zona românească din jurul orașului (Valea Gurghiuului, Valea Mureșului de sus și Cîmpia) au influențat puternic evenimentele din oraș. După ce mi-am îndeplinit misiunea la Reghin, în jurul datei de 20 noiembrie am ajuns la Toplița, comuna mea natală (azi oraș) avînd, de acum, o bogată experiență în munca de organizare a sfaturilor și gărzilor naționale.

Adunarea de constituire am pregătit-o tot într-o zi de tîrg, după ce am luat legătura cu fruntașii și tinerii români din localitate. Adunarea s-a ținut în piața largă din centrul comunei care s-a umplut de lume plină de entuziasm. Cînd adunarea era pe sfîrșite și constituisem Sfatul național român, soneria telefonului care a zbrînăit și ne-a adus vești de la comuna vecină, Bilbor, a produs panică la primărie, unde erau funcționari maghiari. Un locotenent din armata română anunța că se află la Bilbor cu o companie de grăniceri români și că va veni la Toplița.

Vestea s-a răspîndit cu iuțeala fulgerului și a fost primită cu o mare bucurie și cu exclamații: „Vin românii, sînt la Bilbor”. Imediat fratele meu Gogu, student și el, a organizat un grup de zece flăcăi înarmați și au plecat călare spre Bilbor, în întîmpinarea soldaților români. Ajunși acolo au aflat însă, spre marea lor deziluzie, că grănicerii au primit ordin de a nu mai pleca la Toplița. S-au înapoiat la Toplița unde au ajuns pe înserate. O parte au plecat acasă iar alții au intrat la noi. Cînd tocmai povesteam despre întîlnirea avută cu locotenentul român, a intrat în casă un plutonier de jandarmi ungur, însoțit de un jandarm, care ne-a poștit să-l însoțim. Revenindu-mi după clipa de derută l-am întrebare de cine este trimis. Mi-a spus că de un locotenent de jandarmi. „Cu ce drept?” am întrebat eu, „În numele legii” mi-a răspuns. Pe baza legilor vechi? Acestea nu mai au valoare. Puterea lor a încetat odată cu abdicarea regelui Carol al IV-lea. Cu aceasta s-a încheiat și autoritatea Dvs, i-am răspuns eu, calm. Locul fostelor autorități a fost luat de Sfatul și Gărzile naționale despre care știți. Aceste autorități au fost recunoscute de guvernul socialist din Budapesta”. Spunînd acestea i-am arătat și delegația primită din partea Consiliului Național Maghiar din Cluj și am adăugat:

„Dacă ai venit în numele Consiliului Național Român și ne poți dovedi acest lucru, ne supunem, altfel nu!”

Plutonierul s-a muiat dintr-o dată, văzându-i și pe cei din spatele meu înarmați și a plecat. Ne-am gândit însă că ar putea să revină cu mai mulți soldați, așa că ne-am pregătit imediat și am luat drumul Bilborului pentru a ne pune sub protecția armatei române. Am ajuns noaptea târziu, plini de apă din cauza ploii și a lapoviței și cu mare greu am găsit un adăpost ca să ne uscăm hainele. A doua zi președintele sfatului Dr. Tilea, ne-a comunicat telefonic că ne putem întoarce fiindcă jandarmii maghiari s-au retras.

Și iată că într-o bună zi și-a făcut apariția în Toplița o patrulă a armatei române care ne-a anunțat că a doua zi, 26 noiembrie 1918, urma să sosească Divizia 13-a comandată de colonelul Gherescu. Președintele sfatului m-a încredințat pe mine și pe tânărul avocat Bucur Ilie să ieșim în întâmpinarea comandantului.

Pe o distanță de 5 km cât am mers pînă ce am întâlnit pe colonel, au trecut mereu pe lângă noi ostașii primei divizii românești pe care o vedeam. Înfățișarea lor nu ne-a făcut o impresie prea bună pentru că noi ne închipuiam o armată strălucitoare, așa cum trebuia să arate o armată învingătoare. Am uitat ce a trebuit să îndure această armată, timp de doi ani, îngrămădită și flămînzită în mica Moldovă! Am uitat că acești soldați, lipsiți de strălucire vestimentară, dar cu o voință și o vitejie fără seamăn i-au spus la Mărășești, trufașului general neamț Makensen: „Pe aici nu se trece”!

Întîlnind pe colonel i-am urat, plin de emoție, bun venit și l-am însoțit pînă la Toplița. Aici, colonelul m-a rugat să mă îngrijesc de tipărirea, în limba maghiară, a unui apel către secui. După cîteva ore, în timp ce lucram la redactarea apelului, am auzit un marș cîntat de o fanfară militară. Mergînd în piață am aflat acolo un mare grup de ofițeri români, pe tot sfatul național și mulți locuitori. Peste puțin timp a început defilarea trupe. Ofițerii călare pe cai frumoși mergeau în fruntea soldaților îmbrăcați în echipament nou. Nu-mi venea să cred ochilor pentru că de data aceasta soldații nu mai semănau de loc cu cei pe care i-am văzut cu cîteva ore mai înainte.

După defilare, plini de entuziasm, ne-am prins cu toții într-o mare horă care s-a încins în piață. A fost cea dintîi horă a înfrășirii pe pămîntul nou al României ai cărei cetățeni devenisem de cîteva ore. Era într-o zi de miercuri, 27 noiembrie 1918.

Seara, după ce am participat la banchetul dat în cinstea comandantului și ofițerilor din divizie, mi-am luat rămas bun de la colonel și am plecat spre Alba Iulia, unde eram delegat să reprezint tinerimea universitară la Marea Adunare. Pentru membrii Consiliului Național Județean din Reghin s-a pus la dispoziție un vagon special și în ziua de 29 noiembrie am plecat spre Alba Iulia. Din Tîrgu Mureș s-au mai urcat și ceilalți membri ai consiliului.

În gara Teiuș era o mare de oameni de nu te puteai mișca. Se coborau din trenurile de pe Tîrnave și așteptau să li se dea cale spre Alba Iulia.

Cum erau și fanfare repede s-au încins hore pe peronul larg al gării. Din cauza unor incidente intervenite cu niște husari unguri, desigur beți, care au rupt drapelul românesc de pe un tren, trenul nostru a plecat cu înînzieră din Teiuș. Ne-am ieșit bine din gară și am auzit un ropot de împușcături. Trăgea o mitralieră așezată în podul gării. A fost atins ultimul vagon și împușcat mortal flăcăul Ion Arion din Agriș, de lângă Turda. Am aflat aceasta abia cînd am coborît la Alba Iulia. L-am văzut cînd l-au coborît din vagon. Era un flăcău zdravăn abia reîntors de pe front. Din gară a fost dus și așezat într-o biserică din apropiere și înmormîntat a doua zi, după adunare, cu toată pompa cuvenită unui erou.

A doua zi mi s-a dat delegație și împreună cu alții doi colegi studenți am reprezentat studențimea universitară la Marea Adunare din Alba Iulia. Fiind zi de duminică tot timpul am purtat prin oraș lozinca unirii fără condiții cu România, căci se zvonesc că fruntașii noștri politici cereau ca unirea să se facă cu anumite condiții de ordin politic și administrativ. Noi nu vedeam unirea cu România decît prin prisma entuziasmului împlinirii idealului național, de a fi toți românii uniți într-o singură patrie. Poporul din Ardeal, după cum nici noi, nu cunoaștem dedesubturile politice ale partidelor politice de dincolo de Carpați.

În sfîrșit ne-am adunat, aproximativ 1000 de persoane în sala care astăzi se numește „Sala Unirii”, unde, la tribună, a apărut comitetul de organizare. Cel dintîi a vorbit Cicio-Pop, arătînd rostul adunării și a tinerii ei la Alba Iulia. După aceasta s-au verificat mandatele delegaților, apoi a fost ales președintele venerabilul bătrîn George Pop din Băsești. Puținele cuvinte le-a rostit cu lacrimi în ochi, însoțite de lacrimile întregii adunări.

A luat apoi cuvîntul, într-o tăcere solemnă, Vasile Goldiș care, după un scurt cuvînt introductiv, a dat citire hotărîrilor aduse și a rugat ca „Marea Adunare” să binevoiască a le primi și anunța ca ale sale.

Punctul întâi: „Adunarea Națională a tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți, la Alba-Iulia, în ziua de 1 decembrie 1918, decretează: Unirea acelor români și a tuturor teritoriilor locuite de dinșii, cu România. Adunarea națională proclamă în deosebi dreptul inalienabil al Națiunii Românie la întreg Banatul cuprins între Mureș, Tisa și Dunăre”.

Cînd a terminat de citit acest punct a fost un singur glas de aprobare pornit din o mie și mai bine de piepturi. Toți ne-am cutremurat de măreția acestui eveniment care a pecetluit pe veacuri noua soartă a neamului românesc. Și astăzi mi se încălzește sufletul cînd mă gîndesc la acel moment, în care entuziasmul a ajuns la culme. Bucuria și fericirea erau așa de mari încît aveam senzația unei dureri în inimă.

Celelalte puncte au fost primite cu același entuziasm, aplauze continue și aclamații.

Adunarea de pe Cîmpul lui Mihai Viteazul a primit, de asemenea cu mare entuziasm și cu urale nesfîrșite, ceea ce delegații au aprobat în sală. Toți eram beți de fericire!

În zilele care au urmat o delegația a Marelui Sfat Național, compusă din episcopii Miron Cristea și Iuliu Hossu, Alexandru Vaida Voievod, Vasile Goldiș și Caius Brediceanu s-au prezentat la București pentru a preda actul de unire al Ardealului cu patria mamă.

Zilele trăite în acest răstimp de o lună și jumătate au fost cele mai fericite din viața mea, și le simt și acum, în suflet, ca un izvor divin din care beau înaintea săvîrșirii faptelor mele mai însemnate pentru binele obșteșc și prosperarea patriei mele dragi.

Sărbătorirea zilei de 1 decembrie 1918 mi-a arătat mie ca și sutelor de mii de intelectuali și țărani români din Ardeal, conștienți de ceea ce s-a săvîrșit atunci, pînă la ce culme se poate ridica în suflet dragostea de neam și de țară. Dacă ai ajuns măcar odată cu sufletul la această culme, sufletul își primește oțelirea morală care o viață întreagă nu-l mai lasă să se întîneze cu fapte care ar putea jigni neamul și patria. Fapta mare a dragostei față de neam și patrie stă ca o strajă ce nu te lasă să calci, ci din contra, te îndeamnă la alte fapte demne de ele.

Și eu am fost la Alba-Iulia

1 decembrie 1918

Petru A. Boțianu

Născut la 6 iulie 1894 în comuna Dumbrava, jud. Mureș, Petru Boțianu a jucat un rol important, ca om de cultură și gospodar în satele de pe Valea Mureșului superior. A deținut funcții administrative ca notar comunal în Vătava (Rîpa de Sus), primpretor la Toplița. A contribuit la emanciparea țăranului român, fiind unul dintre inițiatorii și conducătorii de plasă al „Astrei” din Toplița. În cadrul „Astrei” reghinene, a condus cercurile culturale din comunele Dumbrava, Rîpa de Sus, Rîpa de Jos etc., contribuind la educarea și luminarea poporului. A publicat cîteva lucrări printre care amintim „Căutînd dreptate” în 1927 și în „Tribuna Ardealului” din Cluj, articolele „Satul în care m-am născut” și studiul sociologic „Încotro mergem?” în 1944.

A murit în 2 noiembrie, 1975, fiind înmormîntat la Cluj-Napoca.

*
* * *

Și eu am fost la Alba-Iulia

1 decembrie 1918

Petru A. Boțianu

Venind războiul din 1914, am fost dus și eu, împreună cu cei mulți, ca să privesc rinjetul morții în lupte fără ideal, trei ani pe frontul rusesc și ultimul pe cel italian.

În anul 1916 primind un concediu de 14 zile am venit acasă. Comuna era plină cu izgoniți din comuna Bîlbor și cu soldați care lucrau de zor la săparea și aranjarea tranșelor de pe malul drept al Mureșului, în care ungurii se pregăteau să oprească înaintarea armatei române. Aceste tranșee trecînd peste comuna Dumbrava, turnul bisericii precum și casele din

fața lui au fost dărmate. În a patra zi a sosit ordinul ca, pînă la apusul soarelui, toți locuitorii comunei să fie evacuați spre Monor. Numai cu mare greu am obținut prelungirea termenului cu 12 ore, timp necesar pregătirii. Bărbații vrednici erau pe front, acasă fiind doar bătrînii, femeile și copiii. Unii au plecat în căutarea turelor care se aflau în pășuni depărtate, alții au muncit toată noaptea săpînd groape în care căutau să-și ascundă cîte ceva din ceea ce nu puteau duce, pregătindu-și apoi carul cu puținul pe care-l putea cuprinde, în zăpăceala lor ne mai știind ce să încerce. Am văzut bătrîni care se rugau să-i împuște, dar să nu-i scoată din satul lor. Nu pot uita convoiul bejeniei purtînd pe virful carelor bătrînii neputincioși și droaia copiilor mici blăstămîl femeilor, jalea și plînsul tuturor. I-am însoțit pînă în Monor, încurajîndu-i, dar a doua zi m-am întors la Dumbrava, pustie, plină doar de mugetul unor vite rătăcite, vinute de soldați și de urletul cîinilor rămași fără stăpîn. Apoi am coborît în comuna Morăreni, la matusa mea Lucreția Doroftei, unde erau adunate mai multe familii românești izgonite din Corbu. Se știa că armata română cobora pe Valea Gurghiului, iar pe Mureș a ajuns pînă la Răstolița.

Îmi amintesc cu plăcere de înlînirea avută, în casa preotului Ciril Dumbravă, cu prietenul meu Emil Rebreanu, eroul din binecunoscutul roman Pădurea spînzuraților, care trebuia să se prezinte la unitatea sa. Ne-am retras peste gîrlă în insula Mureșului, așteptînd sosirea armatei române, dar după două zile aflăm cu amărăciune că armata română se retrage. Ne-am despartit înlurerați, plecînd „la datorie”. După vreo trei luni la unitatea mea s-a publicat, prin ordin de zi, executarea lui Emil, fiind acuzat de trădare și dezertare. Ce trădare? Numai noi îi cunoaștem adevăratele lui simțămînte, sufletul lui de mare patriot și luptător pentru unitate și libertatea tuturor românilor.

Autoritățile austro-ungare au început în această perioadă o intensă propagandă naționalistă, sporind persecuția împotriva populației românești. Îmi sînt vii în memorie actele comise la marginea pădurii Koniuki, unde au fost spînzurați doi civili și împușcați șase soldați români ardeleni, sentința de moarte publicînd-o, în ungurește și românește, locotenentul Lebovici Mor, care după război, a fost comerciant de lemne în Toplița. Tot cu această ocazie autoritățile au distribuit tuturor soldaților fluturări cu poezia „Vin hoardele de mămăligari”, agîtînd prin aceasta spiritele, sporind propaganda și persecuțiile contra românilor. Cu toate acestea, majoritatea populației românești și ungurești nu s-a lăsat tîrîită în mocirla șovinismului, conviețuind și respectîndu-și sentimentele, același lucru l-am observat și în rîndul soldaților.

În primele zile ale lunii ianuarie 1918 am trecut la Hotin, unde am ținut și două cuvîntări, referitoare la istoria neamului nostru, la apropiata împlinire a visului milenar de a fi uniți într-o singură țară. Voiam să trec mai departe cu bătrînii moldoveni, care venise la adunare, dar am fost prinși. Numai finlandezii și polonii trăgeau spre casă, organizați și disciplinați. M-am întors la unitatea mea de artilerie scăpînd de moarte printr-o adevărată minune.

În a doua jumătate a lunii ianuarie 1918, am ajuns pe frontul italian, bateria noastră avînd poziție în Dolomiți la Bosco di Galio, lîngă Asiago. Spre primăvară aviația italiană a lansat manifeste românești semnate de Vasile Lucaciu și Simion Măndrescu, vestind apropierea învierii românești, îndemnîndu-ne la acțiune. Ca o ripostă, căpeteniile armatei austro-ungare, au început să se agite, plătînd chiar premii soldaților care adunau mai multe manifeste, amenințînd cu aspre pedepse pe aceia care îndrăzneau să le citească sau să le rețină.

Profîndînd de cîteva zile libere, în luna mai 1918, am fost la Nășăud, trecînd cu această ocazie și prin Dumbrava, unde alături de alți frunțași ai comunei, am contribuit la trezirea și pregătirea conștiințelor pentru marele moment al istoriei poporului nostru.

La mijlocul lui iunie 1918, pe frontul italian, am întreprins marea ofensivă în care am fost zdrobiți cu desăvîrșire, pierzînd 80% din efectiv și toate tunurile. În aceste lupte am fost rănit și eu, inhalînd și o doză mare de gaze. Rămășițele bateriei au fost retrase în cîtunul Miola, unde am primit ca „întărire” oameni bătrîni neinstruiți, majoritatea români. După atîția ani era prima dată că aveam sălaş într-un sat locuit și nepustiit.

Datorită situației de pe front, în cadrul armatei austro-ungare creștea agitația, unii ofițeri depășindu-și cu mult atribuțiile, avînd atitudinea dușmănoasă față de noi. Rețin o întîmplare petrecută în luna august 1918, cînd bătrînii soldați întorși de la instrucție, povesteau foarte întrîstați comportarea neomenească a locotenentului Holbach, fiul marelui comerciant Holbach din Tirgu Mureș, care amenința în toate felurile spunînd printre altele: „noi ungurii vom merge acasă ca să apărăm patria, iar voi românii veți rămînea printre sîncăriile astea...” La protestul nostru telegrafic, prin care ceream intervenția Căminului studentesc „Petru Maior”

din Viena și intervenția politicianilor români, după opt zile, Holbach a fost pedepsit doar cu „mustrare”. Frica pierderii războiului era în gîndul și pe buzele tuturor. Chiar comandantul bateriei, căpitanul Săry, originar din Cluj, a discutat cu mine mai multe seri despre soarta războiului, din care înțelegeam teama lui față de viitorul pe care îl visau ei.

În ultima seară la despărțire mi-a spus: „dacă totuși s-ar întîmpla cumva ca „Ardealul să cadă sub stăpînireaoastră a românilor, cînd vei veni la Cluj, conducînd cete românești să știi că vei fi primul pe care îl voi împușca.” În anul 1920 i-am vizitat familia la Cluj, care era înspăimîntată de evenimente, frica lor sporind și din cauza presei reacționare, care mai spera în revenirea trecutului vremi, cerînd organizarea apărării, documentînd că „Salonicul este imens iar Triestul plămînul Europei. Visuri deșarte...”

Îmi amintesc cum în 1914, cînd a început prima mare conflagrație a secolului nostru, autoritățile austro-ungare ne spuneau pline de încredere că războiul se va termina înainte de căderea frunzelor, dar sfîrșitul lui a venit abia acum, după ce au căzut frunzele, și a patra oară. Ne-am retras peste Asiago, Roveretto, pasul Brenner, Caldonazo, Feltre, Vittorio, calea peste Slovenia fiind închisă, ne-am întors la Trento, Bozen, Passau, Lienz, etc.

La Bozen și Lienz am dat peste o imensă lume sălbătăcită, înfricoșată, care jefuia magaziiile militare, grăbindu-se să se aprovizioneze cu ce apucau. Personal conducînd o patrulă am căutat să liniștesc spiritele, împiedicînd multe abuzuri și crime. Am continuat apoi drumul cu trenul pînă la Viena unde ne-au întîmpinat studenții români, croați și cehi, fiecare distribuind drapelul țării sale. Și noi românii am înlocuit nasturele capelei cu tricolorul românesc. Ai noștri ne-au invitat la o cazarmă aranjată de poliția română ca să putem poposi și să ne putem organiza în grupe mai mari. Primind instrucțiunile necesare am grăbit spre casă.

În gara Cucerdea (Războieni) am avut un conflict cu un grup de răufăcători, naționaliști, care au ucis mișelește pe un biet român, în fața casei de bilete. Asemenea acte necontrolate, săvîrșite de grupuri organizate au produs multe nenorociri, au produs certuri și ură între naționalități.

Sosind acasă, în Dumbrava, am găsit lumea satelor din întreaga zonă în mare fierbere. Autoritățile ungurești, văzînd că pierd teren tot mai mult, prin numeroase manifeste promiteau cum se zice în limba poporului nostru — marea și sarea —, dar nu mai avea cine să-i creadă. Exploatarea și înșelăciunile trecutului au fost argumente solide, de care populația românească a ținut seama. Nu s-a lăsat ademenită nici de manifestul semnat de ministrul Buza Barna, prin care se promitea reforma agrară și alte libertăți. Autoritățile au ajuns pînă acolo încît pe cărțile poștale militare și bancnote care purtau textul în 10 limbi, româna fiind ultima, acum imprimeau textul în limba română pe primul loc, după cel ungurec, dar era prea tîrziu. Pe plan local autoritățile administrative făceau eforturi să-și întărească dominația prin înființarea de gărzii populare plătite de stat, în satele românești căutînd să se folosească de foștii slujbași și de alți indivizi ademeniți de promisiuni mincinoase. O astfel de gardă s-a format și în comuna Rîpa de Sus, cuprinzînd în ea și pe jandarmii unguri cu ajutoarele lor. Acești jandarmi au împușcat un fecior întors de pe front pe motiv că nu a vrut să predea arma cu care venise. Acest incident a făcut să izbucnească o mișcare de revoltă în cele două comune Rîpa de Sus și Rîpa de Jos, populația alungînd jandarmii și administrația, distrugînd birourile și chiar o parte a edificiilor publice. Zi cu zi sporea numărul celor care se întorceau de pe front, cei mai mulți înarmați, printre ei și cei din lagărele de la Sopron și Gyoma, ca: Popovici Mili, Gliga Nicolae, Boțianu Augustin, Bondrescu Grigore, Miclăuș Ioan.

Propaganda dușmană urmărind intimidarea populației, scotea diferite zvonuri, trimitea în satele românești oameni bine instruiți care urmăreau să producă panică. Astfel numeroase femei din comuna Porcești (Vălenii de Mureș) cutreerău satele românești cerînd de tors sau căutînd lînă, etc., dar pe de altă parte speriau lumea cu zvonurile lor mincinoase, că trupele române nu mai pot veni fiind zdrobite, iar armata dezarmată, că armata ungurească e tare și se va întoarce, ba că vor veni asupra românilor secuiei, ca în 1848, amenințînd că cine va merge la Alba Iulia nu se va mai întoarce, etc. Naționaliștii unguri cu diferite ocazii arătau că românii nu vor fi în stare să mențină ordinea, dar s-au înșelat amarnic. Au fost multe cazuri cînd comune locuite în majoritate de unguri au cerut ocrotirea gărzilor noastre românești.

Cînd am sosit în comuna mea primarul tocmai aducea de la pretură bani și 20 de arme pentru garda solgăbirăului. Făcînd uz de autoritatea mea, am dispus ca toate armele să fie duse la școală, convocînd în aceeași zi o adunare generală, care a ales un comitet sub președinția preotului, și garda națională, al cărei comandant am fost ales. Din gardă făceau parte toți militarii valizi veniți de pe front.

În această atmosferă populația căuta să se răzbune, mai ales contra foștilor primari și slujbași. Pe cit a fost posibil am stăvilit pornirile, înființând în fiecare comună o comisie, care consemna în procesul verbal toate reclamațiile, reclamând sechestrate bunurile acuzaților, pînă vor veni autoritățile românești să-i judece. Autoritățile ungurești m-au chemat să preciau conducerea notariatului cercual, dar am declarat că accept numai dacă depun jurămintul în fața Consiliului Național Român. La început au rămas mirați, chiar s-au scandalizat, dar văzînd hotărîrea mea și mersul evenimentelor au acceptat.

Avînd sub comanda mea gărzile naționale române din comunele: Dumbrava, Rîpa de Sus, Rîpa de Jos și Huduc (Majorești) și controlînd gărzile comunelor Porcești (Vălenii de Mureș), Morăreni și Pietriș, am introdus ordinea, trebuînd să exercit mai multe funcții, de la judecător la brigadier silvic.

Deoarece la Tg. Mureș mai exista garnizoană ungurească, Consiliul Național Județean, s-a organizat la Reghin, cunoscut centru cultural românesc, unde și-au desfășurat activitatea Petru Maior, Patriciu Barbu, Ioan Pop Maior și alții. Ca președinte a Consiliului Național Județean a fost ales Dr. Augustin Chețian, iar ca vicepreședinți protopopii Arion Popa și Vasile Duma, secretar Ștefan Pantea. La început s-a numit „Senatul Național Român Județean”, iar mai tîrziu „Consiliul Național Român al județului Mureș”. Începîndu-și activitatea, Consiliul, a mobilizat masele la acțiuni menite să pregătească marele act de la Alba-Iulia. Într-o atmosferă sărbătorească s-au ales în fiecare comună noile conduceri și s-au înființat gărzile naționale. Masele de oameni și-au desemnat delegații oficiali care să-i reprezinte la Alba Iulia. Deși s-au primit formularele cu întîrziere, la Reghin sosind completate numai pentru plase (cercuri), ne-am prezentat la Marea Adunare de la Alba Iulia cu dovezi de mîna, certificate cu ștampila primăriei ori a bisericii. Din comunele mai sus amintite au luat parte la adunarea de la Alba Iulia următorii: Petru Boțianu, notar și comandantul gărzii naționale și Oprea Victor, învățător din partea comunei Dumbrava, Maior Laurean învățător și Precup Ștefan, țaran din Huduc (Majorești), Miclău Ioan din Rîpa de Jos, sublocotenentul Pantea și Traian Pop din Rușii-Munți. Ar fi mers la adunare toată lumea, dar situația din acea vreme nu permitea, totuși o mulțime de oameni pe jos, cu căruțe sau tren au împînzit drumurile spre Alba Iulia, arătînd prin aceasta atașamentul lor față de marea cauză. Prin comportare și gest se observa bucuria împlinirii, hotărîrea lor de a-și jertfi viața pentru idealul scump de libertate și unitate.

Alba Iulia la 1 decembrie 1918, duminică, după oficierea serviciului divin ținut la ambele biserici românești, ne-am îndreptat cu toții spre cîmpia cetății lui Mihai Viteazul, unde s-a adunat aita lume că umplea zarea orizontului, venînd, venînd ca dintr-un imens izvor. În sala Casinei s-au întrunit membrii sfatului și cîți au încăput din delegații consiliilor. Erau reprezentate toate ținuturile țării, partidele și diferitele organizații culturale. Îmi amintesc că între cei 6 secretari ai Marii Adunări, unul era Ionel Pop, partidul Social-democrat era reprezentat prin Mișuțiu, socialist Fluieraș și Jumanca. Primul a vorbit Ștefan Cicio Pop, apoi „Bădea Gheorghe” bătrînul Gheorghe Pop de Băsești, iar Vasile Goldiș după vorbirea introductivă, cu glas emoționat a spus: „Rog mărta adunare națională să binevoiască a primi și enunța ca ale sale următoarele hotărîri:

Art. 1, Adunarea Națională a tuturor românilor din Transilvania Banat și Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba-Iulia în ziua de 1 decembrie 1918 decretează unirea românilor și a tuturor teritoriilor locuite de dinșii cu România.

Era tocmai ora 12. Uraganul aplauzelor a zguduit văzduhul cu strigătul „Trăiască România Mare”. În fine după atîtea veacuri de lacrimi îndurerate, azi a pornit izvorul lacrimilor de bucurie, a bucuriei tuturor, fiorul bucuriei care nu se poate descrie. O lume cuprinsă de delirul bucuriei meritată. Mulți plîngeau, alții chiteau, alții îngenunchind și înălțîndu-și privirea și miinile spre cer roseau rugăciuni atît de fierbinți că trebuia să se audă la al 7-lea cer. Ne-a cuprins pe toți fiorul unei bucurii împlinite, năzărîndu-ne că vedem în văzduh pe însuși Mihai, Mircea, Ștefan, Avram Iancu etc. Numai tîrziu s-a potolit lumea ascultînd și restul celor 9 articole ale hotărîrii. A vorbit apoi într-o atmosferă entuziastă Iuliu Maniu.

După terminarea ceremoniei din sală au vorbit lumă de pe cîmpie episcopii Dr. Miron Cristea și Dr. Iuliu Hossu, socialistul Jumanca etc. Din nou a izbucnit lumea în urale, cîntul mulțimii amestecînd Hora Unirii cu Deșteaptă-te Române, Pe-al nostru steag, etc. Unii își aruncau în aer căciuliile sau pălăriile, sărutîndu-se și îmbrățișîndu-se om cu om, lumea neurnîndu-se să plece, sosind alte și alte convoaie de prin părțile mai îndepărtate ale țării,

cîmpia pînă în zare pîrînd o poiană înflorită cu frumoasele costume și cu drapele românești. În viața mea nu am văzut o adunare mai mare, mai măreață și mai unită în cuget și în simțiri și în viața mea nu am avut o bucurie mai profundă. Acolo la Alba Iulia ne-am angajat cu legămîntul sfînt, cu jurămîntul făcut pe Constituția României și a hotărîrilor din aceea zi, ca să slujim cu vrednicie și cinste Unirea și consolidarea ei, progresul patriei, iubirea neamului fără să urim pe alții, îmbrățișînd cu dragoste frățescă întreaga familie a patriei, pe toți cei care vor primi cu sinceritate această înfrățire. Hotărîrile luate erau garanții ale împlinirii dorințelor de la 1848 — Blaj, Islaz și Iași, garanții că grofii și ciocoiu nu vor mai repeta durerile de la 1784 și 1907, garanții ale democratizării legislaturii și împlinirii dreptății.

Întorcîndu-mă de la Alba Iulia am convocat o adunare pe locul din „Podășel” unde au fost uciși și îngropați în 1848 cei 40 de români ostateci, printre care și străbunicul meu. După momentul de reculegere pentru cei căzuți și pentru toți eroii neamului, am tîlmăcit lumii glasul și porunca vremii, rostul adunării de la Alba Iulia și importanța hotărîrii, jurînd toți credința patriei române, iertare și renunțare la răzbunări, iubire și înfrățire. Cu consimțimîntul adunării — pe termen de un an — am introdus salutul „Trăiască România Mare” cu răspunsul „Și noi într-însa”. La fel am dat explicațiile și îndrumările necesare și în celelalte comune, alegînd în fiecare comună comitet nou, organizînd administrația, gospodăritul obștesc și disciplina. Doresc să precizez că gărzile noastre au servit onorific, continuînd paza pînă în vara anului 1919.

Populația comunelor Dumbrava, Rîpa de Sus și Rîpa de Jos fiind evacuată timp de aproape 2 ani s-a întors sărăcită, mulți au rămas fără adăpost. Pe lîngă acestea mai bîntuia foamea și gripa spaniolă. Prin mari eforturi am reușit să procur cîteva vagoane de porumb pentru ajutorarea celor năpăstuiți. În această perioadă tulbură, garda națională a îndeplinit nu numai paza ordinei ci a imobilizat și dezarmat mici unități dușmane, confiscîndu-le armele.

Remarc calmul și stăpînirea majorității populației, care s-a abținut de la răzbunări, evitînd vărsarea de sînge. Conștiința noastră a celor care am suferit și răbdat, a celor care au condus destinele în acele vremuri grele, a celor care am alergat la Alba Iulia susținînd hotărîrea dreptății. Subliniez vrednicia din 1918 a lui Alexandru Niculescu, Augustin Boțianu, Victor Oprea, etc., dar este vrednică de laudă ținuta întregii populații din aceste sate, care conduși de Ștefan Șularu, Ilie Șularu, Filip Covrig și Maior Laurean au dat dovadă de mult calm, evitînd abuzurile.

N-a fost ușor, dar dragostea de neam și patrie, bucuria învierii ne-a ajutat să le biruim pe toate. Ziua de 1 decembrie 1918, unirea tuturor fraților, ne-a deschis porțile libertății spre lumină și fericire. Ne închinăm în fața celor căzuți în Podășel, pe Valea Mureșului și Căliman, a celor jertfiți pe întreg cuprinsul pămîntului românesc.

Siguranța și bucuria noastră a fost sporită de sosirea armatei române, primul sosit la noi fiind locotenentul Constantin Bontaș, cu plutonul său din Regimentul 27 Bacău, stabilit la Reghin, ai noștri completînd apoi unitățile.

Dorim ca urmașii noștri să cunoască adevărul, să știe că adunarea de la Alba-Iulia a fost rodul copt al pomului udat, în cursul atîtor veacuri, cu sudoarea, lacrimile și sîngele zburci-matelor și martirizărilor noastre generații, Ardealul, încheind cununa unirii tuturor provinciilor cu România, adunîndu-ne toți nu din vreo poruncă sau silnicie, ci exercitînd dreptul autodeterminării cu mijloacele realei democrații. Hotărîrea noastră proclamînd drepturi care pot servi ca model pacificării și înfrățirii, proclamînd libertatea națională și dreptatea socială pentru toți, căutînd eliberarea omului din temnița egoismului, sărăciei, răutății și neștiinței, întărină credința realizării idealului demnității umane.

Menționez că documentele privitoare la activitatea comitetelor și a gărzii naționale din comunele Dumbrava, Rîpa de Sus, Rîpa de Jos și Huduc (Maiorești) se află în arhiva primăriei din Vătava, unde mai există și un caiet care conține notele săptămînale ale evenimentelor din octombrie 1918 — primăvara lui 1919.

Scurtă recapitulare a evenimentelor și a situației din Reghin înainte și la 1 decembrie 1918 — văzute și trăite de Dr. Ioan Popescu

Dr. Ioan Popescu

Personalitate marcantă a Reghinului, Ioan Popescu (Bibiți), de profesie jurist și-a adus o contribuție însemnată la dezvoltarea social-economică a orașului Reghin, între cele două războaie mondiale, fiind primarul acestui oraș.

S-a născut la 19 aprilie 1896 în Reghin, ca primul dintre cei patru copii ai avocatului Dr. Ioan Popescu. A urmat școala primară la Reghin, cursul inferior la liceul german din Bistrița, cursul superior și bacalaureatul la liceul „Andrei Șaguna” din Brașov, iar facultatea de drept la Universitatea din Cluj, de unde a fost recrutat și trimis pe front. După terminarea războiului și-a luat doctoratul în drept și a intrat în administrație. A militat în permanență pentru înfrățirea dintre naționalitățile conlocuitoare.)

*
* *

Scurtă recapitulare a evenimentelor și a situației înainte și la 1 decembrie 1918 — văzute și trăite de Dr. Ioan Popescu.

În 1918, eram de 23 de ani, — ofițer în armata ungară, sublocotenent la regimentul 4 de husari din Szabadka azi Suboțița, cu o vechime pe cîmpul de luptă de peste 24 luni, fapt care mi-a făcut posibil să beneficiaz cu începere de la 1 noiembrie 1918 de un concediu de studii de 3 luni care se acorda acelor studenți universitari, care înrolați în armată aveau 24 luni serviciu pe cîmpul de luptă. Ori eu fiind student în anul al III-lea la drept, la Universitatea din Cluj, am beneficiat de ocest concediu.

Astfel, la sfîrșitul lunii octombrie 1918 am sosit acasă la Reghin, unde am stat și participat la evenimentele pregătitoare la marele eveniment din 1 decembrie 1918 și la instalarea guvernului român pe aceste plaiuri după 1 decembrie 1918 pînă la înrolarea în armata română.

Pe tot parcursul drumului care l-am făcut aproape prin întreaga monarhie de pe frontul italian pînă la Reghin, m-am convins că situația se agravează din zi în zi și că prăbușirea Imperiului habsburgic este în curs. Deja pe drum trecînd prin Viena, unde am întîlnit mai mulți ofițeri români din armata austro-ungară, între care îmi amintesc de ofițerul maior Simion Alexandru din Reg. 51 Alba Iulia, am fost pus în curent de evenimentele ce se pregătesc din partea conducătorilor români din Ardeal. Trecînd prin Budapesta, la hotelul Cornul Vînătorilor, unde locuiau și se adunau deputații români din parlamentul maghiar și ceilalți conducători politici ai românilor ardeleni, am găsit o frămîntare nemaivăzută pînă atunci. Avocatul Erdélyi, Dr. Vaida, Maniu, episcopii români, ofițeri români din armata austro-ungară, dintre care îmi amintesc de căpitanul Medrea din Alba Iulia, Sebeș, erau prezenți și așteptau cu nerăbdare desfășurarea evenimentelor. În Budapesta nu mai era ordinea veche, domnea nesiguranța și era plină de soldați dezertori de pe fronturi.

Sosit la Reghin am luat urgent contact cu protopopul Vasile Duma și ceilalți conducători, care i-am găsit atunci acolo, protopopul Ariton Popa, adv. Dr. Teodor Popescu, Victor Mera farmacist, etc., pe care i-am pus la curent și cărora le-am raportat cele văzute și constatate în drumul meu, predîndu-le și înștiințările primite de la conducătorii noștri din Budapesta. În Reghin evenimentele evoluau mai încet, de abia la începutul lunii noiembrie 1918, reîntorcîndu-se mai mulți soldați a început și aici frămîntările, dezordinea și neliniștea.

Primăria sub conducerea subprimarului Schuller Emil, căci primarul Dr. Hugo Schiffbäumer părăsise orașul din cauza nemulțumirilor și manifestațiilor ostile ale populației, în special femeile nemulțumite de lipsa de alimente și neregulile săvîrșite de organele administrative la împărțirea alimentelor — pierdea treptat și rapid controlul situației. Menționez că întreaga conducere a primăriei era săsească. Astfel au fost siliți să accepte înființarea unei gărzi civile, care să vegheze și să mențină ordinea în oraș. Această gardă s-a constituit sub comanda celor doi ofițeri de rezervă aflați acasă, căpitanul dr. Bertin Ferencz și căpitanul dr. Eugen Truția, ambii avocați în Reghin, avînd ca subalterni cîțiva ofițeri unguri iar soldații și gradele inferioare erau recrutate din soldații dezertori aflați în Reghin și jur. Această gardă oficială a funcționat pînă în ziua de 30 noiembrie 1918 ora 11, dată cînd a intrat prima patrulă călare a avangardei armatei române sub comanda generalului Moșoiu.

Prima activitate a acestei gărzi a fost, că a șters gradele comandanților, a subofițerilor și a gradelor inferioare, silindu-i să-și taie stelele, gradele de pe guler.

Fiind această gardă oficială a primit din Tg-Mureș de la depozitele armatei, armament, cîteva puști și 4 mitraliere precum și muniție. Aproape în fiecare noapte alarmau orașul, ba că vin ibăștenii și hodăcenii să atace și să ocupe orașul, ba că pericolul vine dinspre Mureș, astfel țineau în permanentă tensiune populația orașului și-și justificau astfel existența.

Epuizându-se fondurile primăriei, pentru întreținerea acestei gărzi, oficialitatea s-a adresat băncilor locale care au și contribuit cu sume considerabile la întreținerea gărzii, în special cele două bănci săsești și cele ungurești. Banca „Mureșiana” a contribuit numai odată la înființarea ei la primul apel cînd situația nu era așa haotică. De notat că, din aceasta n-a făcut parte decît unguri și evrei și dintre ofițerii de rezervă din Reghin numai aceia care nu fuseseră de loc sau mai puțin timp pe front și făceau serviciu la partea sedentară. Șașii erau în expectativă și nu înțeprindeau nimic, așteptau ordinele de la conducerea lor din Sibiu, ordine care întîrziiau, căci comunicarea cu poșta era nesigură.

Intellectualii români din Reghin în frunte cu cei doi protopopi Vasile Duma și Ariton Popa țineau zilnic ședințe, cînd la locuința adv. dr. Ioan Harșia, reîntors recent din prinoarea rusească, cînd la banca „Mureșiana”, a cărui director atunci era Iosif Popescu, avocat dr. Teodor Popescu, casier Sever Barbu, contabil Ioan Varga. Acești intelectuali au constituit — împreună cu cîțiva intelectuali, preoți, învățători, din jur, care veneau zilnic la Reghin, Comitetul Național al Reghinului și jurului, luînd contact prin curieri cu conducerea din Sibiu. Îmi amintesc că și eu am făcut de două ori, în calitate de curier, drumul Reghin—Sibiu cu corespondență, pe care am predat-o asesorului consistorial de pe acele vremuri Nicolae Ivan și am adus de la el ordine și instrucțiuni protopopului Vasile Duma. Călătoria pe tren atunci era dificilă și chiar periculoasă. Soldații în stare de ebrietate, trăgeau fără nici un rost cu arma în gări și decursul mersului, — în general haosul era complet. Îmi reamintesc că la una din reîntoarcerile mele la Reghin din Sibiu — era noapte, gara Reghin luminată, dar la intrarea trenului nu era nimeni în gară, nici chiar personalul de serviciu. Soldații din trenul neluminat, beți și în delir de bucuria că vin acasă, trăgeau cu arma din tren. Călătorii au năvălit la ieșire cînd un biet plutonier din fața mea a căzut la pămînt lovit de un glonț tras din tren. La ieșire am găsit publicul călător și personalul gării ascuns după clădirea gării, unde așteptau liniștirea situației și numai cu greu îndrăzneau să se urce în tren. Numărul intelectualilor români, care alcătuiau Consiliul național din Reghin și jur, creștea treptat, tot așa și numărul ofițerilor din fosta armată austriacă, români, sporea din zi ce trece. De data exactă nu-mi mai amintesc, dar știu, că, după sosirea în Reghin a colonelului Ștefi Branea din Aluniș, s-a constituit pe baza instrucțiunilor primite de la centru din Sibiu, Garda Națională Română, primul organ executiv al Consiliului Național din Reghin. Garda noastră a fost instalată în parcul orașului de lângă Mureș și a fost întreținută financiar de Banca Mureșiana. Din această gardă de sub comanda colonelului Branea făceau parte, ofițerii de rezervă români din Reghin și jur (Gh. Maior, Septimiu Raț etc.) iar soldații erau recrutați din soldații români din comunele din jurul orașului Reghin.

La început activitatea gărzii noastre s-a mărginit la organizarea ei, dar important era că, pe lîngă garda oficială așa numitul „Nemzetőrség”, am avut și noi românii un organ executiv, primul de natura aceasta în orașul Reghin. Haosul creștea, nesiguranța ajunsese la maximum. Veștile din lumea mare erau contradictorii și incontrollable, moralul populației orașului scăzută, numai la români creștea speranța în împlinirea visului milenar. Atunci vine ordinul din Sibiu pentru delegarea reprezentanților la Alba Iulia

Din Reghin, în afară de cei doi protopopi Duma și Ariton Popa, sînt desemnați dr. Ioan Harșia, dr. Teodor Popescu, Victor Mera farmacist. Aceasta a fost situația înainte de 29 noiembrie 1918 la Reghin. În seara zilei de 29 noiembrie 1918 se prezintă un curier, în civil, soldat din armata română — trimis de căpitanul Minsca din cavalerie, fost în armata austriacă, care trecuse mai de mult în țară și acum făcea serviciul la statul major al diviziei, de sub comanda generalului Moșoiu, care trecuse la Tulgheș granița și înainta spre Toplița — cu un mesaj din partea lui, în care mă încunoștința, că în dimineața zilei de 30 noiembrie 1918 va intra o patrulă de cavalerie în avangardă în orașul Reghin și-mi ordonă s-o aștept în fața primăriei. Totodată mi-a cerut un raport detaliat despre situația din Reghin și jur. După întocmirea raportului și expedierea curierului, m-am dus noaptea la protopopul Duma, care pleca dimineața la Alba Iulia și unde locuia și colonelul Branea și i-am pus la curent cu cele întîmplate. Duma a plecat la Alba Iulia iar colonelul Branea a plecat în parc să-și pregătească garda. Eu după o noapte agitată, m-am plimbat de dimineață în mijlocul drumului pînă la strada, azi, Pandurilor unde trebuia să vină patrula.

În piața Reghinului haosul ajunsese la culme, garda de la primărie scosese cele 4 mitraliere în fața băncilor și amenința, că trag dacă nu le dă bani, căci fondurile se epuizaseră. În această atmosferă, în ziua de 30 noiembrie 1918 la orele 11 — pentru mine poate cea mai memorabilă zi din viață, își face apariția ieșind din strada Pandurilor prima patrulă a arma-

tei române condusă de un sublocotent. La consemnul stabilit oprește patrula, descalecă și după ce ne îmbrățișăm, intrăm în primărie. Urcăm treptele prin forfoteala gardiștilor, care se uită mirați la noi, dar nu acționează. Intrăm în anticamera sub primarului Emil Schuller, care vădit emoționat se scoală de pe scaun. Năstind atunci Emil Schuller bine românește fac pe interpretul, comunicându-i cam următoarele: îl prezint pe sublocotenentul român comandantul patrului și-i comunică că din acest moment armata română a pus stăpînire pe oraș și garantează ordinea și libertatea cetățenilor. Îi mai comunică că, toți funcționarii să rămână la locul lor și să-și îndeplinească obligațiunile curente. Cînd se petreceau aceste evenimente noi nu știam că sașii la Sibiu au încheiat cu conducerea noastră înțelesul și convenția de aderare a sașilor la cele ce vor hotărî la 1 decembrie 1918 în Alba Iulia. Poate că Schuller știa deja ceva căci foarte emoționat a urat bun venit armatei române și reprezentantului ei în persoana sublocotenentului și l-a asigurat de toată loialitatea și de tot concursul lui și a organelor primăriei. După aceea a adunat în cabinet pe toți funcționarii aflători la primărie și i-a prezentat și îndrumat în fața noastră să steie și să dea tot concursul lor armatei române care va intra ca mine în oraș. Aceasta a durat cam un ceas bun. La ieșire din cabinet n-am mai găsit nici un gardist, nici în curte și nici afară, toți s-au împrăștiat fără urmă. Atunci am trimis un soldat din garda română, pus la dispozițiunile mele în fața primăriei să anunțe pe col. Branea de evenimente și să-l roage să vină cu garda din parcul orașului să o instaleze în localul primăriei, fapt care peste puțin timp s-a și întîmplat. Patrula armatei am instalat-o în camerele din curtea primăriei unde pînă atunci erau soldații din garda civică, iar într-o cameră alături am instalat comenduirea pieții și am început pregătirile pentru primirea armatei române, adică a Regimentului 27 Bacău, care urma să intre în oraș, la 1 decembrie 1918.

Pînă seara s-a putut face încartiruirea în oraș, la familiile particulare românești și săsești a întregului regiment. S-a dispus ora de închidere pentru 9 seara. După intrarea patrului în cîteva ore s-a restabilit ordinea și liniștea ca prin minune. Este adevărat că leacul minune au fost cele 25 de bote aplicate vătavilor din gardă și cîtorva elemente recalcintrante, care au condus și ațîțat spiritele la jaf și dezordine. După un chef, care a durat pînă în zori, am început pregătirile pentru primirea armatei.

Sașii care, între timp, au primit și ei instrucțiunile lor de la conducerea din Sibiu, au înjghebat la repezeală o gardă a lor, care sub comanda sublt. Wermescher Ernst s-a înșirat la orele 2 p.m., lîngă garda română, în fața primăriei, unde era adunată toată intelectualitatea română din Reghin și jur, în frunte cu Iosif Popescu, Sever Barbu și toți care erau acasă, că ceilalți plecaseră cu o zi înainte la Alba Iulia. Cam între orele 3—4 după masă se aude fanfara Reg. 27 Bacău, care sub comanda colonelului Gherescu, călare în fruntea regimentului își face apariția în piață. Urale și delir îi întîmpină. Garda română și cea săsească dă raportul, cuvîntul de bun venit este rostit de Iosif Popescu directorul Băncii „Mureșiana”, iar subprimarul Emil Schuller salută armata în numele oficialității orașului. Răspunde emoționat colonelul Gherescu și asigură toți cetățenii orașului de binevoitoarea protecție a armatei române. Descalecă și împreună cu toți cei prezenți, ofițeri și soldați, doamne și bărbați se încinge o horă în piața Reghinului ca-n povești. Apoi se trece la încartiruirea ofițerilor și a trupe. Colonelul Gherescu este încartiruit la Iosif Popescu. La primărie se instalează comenduirea pieții, comandant fiind căp. Mihail Răutu și eu ajutor. Se reîntorc și delegații de la Alba Iulia. Cred că nicidec n-a trăit și n-a văzut zile mai pline de însuflețire și de frăție ca aceasta. La cîteva zile își anunță sosirea în oraș, venind din Toplița, generalul Moșoiu comandantul diviziei. În întîmpinarea lui pleacă dimineața delegatul nostru Sever Barbu, nepotul memorandistului Patriciu Barbu, cu subprimarul Schuller într-un landou pînă la Deda. Pe la dejun sosesc la Reghin, cu suita. Generalul este întîmpinat de o mulțime imensă în piață și apoi urcă în sala festivă a primăriei, unde este salutat oficial de protopopul Duma Vasile în numele Reghinenilor și de autorități. Răspunde emoționat generalul și ca ardelean nu-și poate stăpîni lacrimile care îl năpădesc de bucurie că a ajuns această zi și că i-a fost hărăzit lui să comande armatele de eliberare și înfăurire a visului milenar a neamului nostru. După masă generalul lui Moșoiu cu o locomotivă, la care s-a atașat un vagon clasă, însoțit de suită și de mine s-a reîntors la Toplița.

Instalat pentru cîva timp, Reg. 27 Bacău în Reghin, de aici unități însoțite de armata română, au pătruns în toate satele din jurul Reghinului, unde deja s-a instalat stăpînirea românească în mod automat și local, ducînd cu sine numai consfințirea oficială.

Aceasta ar fi pe scurt, dar o descriere reală a evenimentelor petrecute în Reghin și jur, în toamna anului 1918, din partea unui supraviețuitor din cei puțini care mai trăiesc în Reghin și jur — din cei mulți — trecuți la cele eterne și care au participat și contribuit activ la pregătirea și înfăptuirea marelui act al unirii tuturor românilor, desăvârșit la 1 decembrie 1918 la Alba Iulia.

De la Reghin la Alba Iulia

Ioan Banciu

S-a născut la Ploiești, pe strada Mihai Bravu (unde părinții săi se aflau refugiați de la Blaj, încă din anul 1890), la data de 16 ianuarie 1892. La etatea de 12 ani a întrat ucenic de tâmplar, iar după 5 ani de ucenicie a plecat la București. Avea o mare pasiune pentru lectură, care l-a pus în contact cu cercul „România Muncitoare” și cu sindicatul muncitorilor tâmplari. Mișcarea muncitorească i-a fost o adevărată școală, iar prin lectură a ajuns un autodidact.

Fiind mobilizat în războiul pentru unitatea națională a căzut prizonier la austrieci, fiind internat în lagărul de la Linz, de unde a scăpat în toamna anului 1918, când a venit la Iernuțeni, la sora sa mai mică Eliza măritată cu învățătorul Alexandru Șuteu, unde s-au stabilit și părinții, venind de la Ploiești după 1 decembrie 1918. La propunerea cumnatului său și a unui cerc de învățători a acceptat desemnarea lui ca delegat al alegătorilor din plasa Reghinul de Jos (cercul electoral Gornești) să-i reprezinte la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918.

La ordinul de mobilizare al Consiliului Dirigent, s-a prezentat la oaste și a fost repartizat la Batalionul 16 pionieri din Alba Iulia și apoi Bistrița, fiind demobilizat abia în anul 1920. A fost secretar regional în Valea Mureșului în cadrul Uniunii Muncitorilor din industria lemnului din Cluj. În această calitate a reușit să silească Asociația patronală să încheie, în condițiuni optime pentru muncitori, *primul contract colectiv de muncă*.

Delegații bănățeni prezenți la Congresul din vara anului 1921 ținut la Ploiești, i-au propus să ocupe postul de secretar regional în Banat, pe care l-a luat în primire la 15 august 1921 cu reședința în Anina. În anul 1926 impus și susținut de muncitori a fost ales primar al orașului Steierdorff-Anina, funcție păstrată timp de 4 ani. După 23 august 1944 a fost ales președinte al organizației locale P.S.D., precum și în comitetul de conducere al organizației județene. A decedat la 20 martie 1969 și a fost înmormântat la Timișoara.

De la Reghin la Alba Iulia

IOAN BANCII

Premergător actului de la Alba Iulia, monarhia dualistă se lichidase de-a binelea. Evenimentele se succedau cu repeziciunea focului ajutat de vânt. Concomitent cu înaintarea trupelor franceze în Orient, în Ardeal, pretutindeni, ordinea publică era menținută prin colaborarea comitetelor naționale, constituite ad-hoc. Culoarele românești, la început timide, în curând aveau să domine pretutindeni.

Dezoriențați, ungurii și sașii din Reghin, țineau cuvântări într-o românească aproximativă de pe balconul primăriei, prin care grupurile de cetățeni convocați prin baterea tobei, erau îndemnați la colaborare frățească între naționalitățile conlocuitoare, unii agitănd chiar ideea republicii.

Simbăta, după terminarea târgului săptăminal, populația românească din jurul Reghinului, în frunte cu preoții și învățătorii din comunele vecine, umpleau pînă la ultimul loc curtea hanului spre a asculta emoționați pînă la lacrimi înflăcăratele cuvântări ale fruntașilor politici locali, dintre care îmi amintesc de avocatul Ioan Hârșia și de protopopul Arion M. Popa.

Ancorat cum eram de cumnatul meu, învățătorul Alexandru Șuteu, m-am făcut lesne cunoscut în cercul învățătorilor, mai ales pentru părerea mea cu privire la unire, ca unul care cunoscînd starea de înapoiere în care trăia poporul român din Regat, stăruiam pentru garanții prealabile în sensul asigurării poporului român de dincolo, cel puțin aceleași drepturi politice și sociale, ca cele dobîndite de ardeleni după revoluție.

În adunarea populară din 28 noiembrie 1918 din Reghin am fost propus, de grupul învățătorilor, ca delegat pentru Alba Iulia, am acceptat „credenționalul” și chiar a doua zi

am plecat spre Alba Iulia, cu o scurtă oprire la sora mea din Blaj. Mersul neregulat al trenurilor în ambele sensuri, care erau tixite de călători, a făcut să ajung la Blaj în puterea nopții. Linia ferată principală Brașov—Budapesta era literalmente blocată de transporturile militare în retragere din România ale mareșalului Mackensen, încărcate cu oameni și pradă.

La Blaj, în noaptea aceea nimeni nu dormea. Cîteva clipe înainte de pornirea trenului german staționat în gară, tineri abia sosiți de pe front, constituiți în gardă militară națională, dovedind iscusință și mare îndrăzneală, reușise să desprindă două vagoane din garnitura cu pradă, ca apoi să invite populația pentru aprovizionare cu zahăr, și petrol românesc, care avea altă destinație, surșină nouă.

Pentru oficialitățile civile și bisericești, Comitetul Național obținuse un tren compus din două vagoane, care la Teiuș avea să fie atașat la trenul de Arad cu oprire la Alba Iulia. Primul vagon fiind ocupat de către oficialități, al doilea a fost pus la dispoziția publicului, cu care am călătorit și eu împreună cu doi nepoței, pe care nu i-am putut împiedeca să nu vină.

Peronul gării Teiuș era o mare de capete. Printre acea mulțime, cătane ungurești, întoarse de pe front, în stare de ebrietate vociferau în așteptarea trenului, care avea să le transporte spre locul lor de baștină.

Cînd trenul nostru, împodobit cu tricolorul românesc s-a pus în mișcare, întregul peron, ca electrizat a izbucnit în urale și strigăte de „Trăiască”, ceea ce a indignat pe cîțiva soldați unguri, care în ciuda lor, au făcut să ricoșeze în pereții vagonului cîteva gloanțe, care din fericire au rămas fără urmări.

Comisia de încartuire din gara Alba Iulia m-a cazat în localitatea Vinșul de jos, situată la 5—6 km de Alba Iulia.

Primii foarte bine la o familie de bătrîni, aceștia ne considerau drept magii prevestitori ai unui mare viitor pentru neamul românesc și în timp ce bătrîna era ocupată cu gospodăria, bătrînul m-a reținut pînă după miezul nopții povestind și comentînd evenimentele din țară și din lumea mare.

După o mică gustare, în dimineața de 1 decembrie 1918, am mulțumit cum se cuvenea bunelor noastre gazde și însoțiți de bătrîni pînă la podul de peste Mureș, m-am îndreptat în marș forțat spre Alba Iulia, unde totuși nu am ajuns la timp; lucrările erau începute, entuziasmul peste tot, lacrimi de bucurie ne-au făcut să uităm pe moment numeroasele necazuri și persecuții îndurate ani de zile, ne-a dat speranța unui viitor luminat și unit. Din discuțiile purtate cu numeroși oameni din toate părțile Ardealului, mi-am dat seama cît de mult a fost așteptată această clipă, cîte speranțe își puneau în această mare unire, ce planuri de viitor își făceau.

Însoțit de cei doi nepoței, am colindat cetatea și reduta vizitînd tot ce prezenta interes, admirînd cu nesaț simbolica armată ardeleană formată pentru această rară ocazie din cei mai frumoși feciori ai moșilor lui Avram Iancu, care aliniați cu arma la umăr de-a lungul căilor de acces în portul lor uniform, ajustat, făceau o impresie de neuitat. Pretutindeni forfotă mare. În acea însemnată zi, orașul-cetate, frumos împodobit, înscrisă încă un act însemnat pe răbojul său istoric.

Spre seară ne-am putut înapoia la Blaj. Nepoțeii nu mai pridideau, care ce să povestească mamei lor înduioșată.

În ziua următoare am făcut cale întoarsă spre Reghin, călătorind pînă la Războieni în cabina unui tren încărcat cu soldați unguri, rechemăși sub arme de guvernul de la Budapesta. Trebuind să le răspund, mă foloseam de limba germană și ei crezîndu-mă sas, mă respectau. În condițiuni atît de puțin sigure, spre seară am ajuns la Războieni unde după alte două ore am putut lua trenul spre Tîrgu Mureș. Pe această linie aglomerația nu era prea mare, numai soldați unguri întorși de pe front, răgușiți de cîntece și băutură, vociferau amenințător, iar la opriri, în stații, își poteau necazul descărcînd armele la întîmplare. Ajunși în stația Luduș, ca prin farmec gălăgia a încetat, cînd imediat după sosirea noastră am făcut cunoștință cu primul tren militar românesc.

Pe peronul slab luminat al stației Tîrgu Mureș patrulau deja soldați din armata română. Acum în vagoanele din nou suprîncărcate, se vorbea doar pe șoptite.

Cînd am pus piciorul în Reghin nîghea din belșug. În orașul pavozat cu drapele românești, tocmai cantonase Regimentul 27 Infanterie Bacău, care ocupase toate clădirile publice, iar pe străzi circulau primele patrule militare românești.

Zvonuri fantastice erau puse în circulație de cei interesați, însă nimic n-a putut schimba mersul lucrurilor după marele act istoric de la Alba Iulia.

Noroc bun
Ion Banciu

Amintiri din Alba Iulia

Sava Dumitru

Născut în anul 1880, de profesie învățător, și-a desfășurat activitatea în satul Potoc (azi Deleni), respectat și stimat de obștea satului pentru munca depusă în folosul dezvoltării și prosperității localității.

A fost delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, fiind prezent — în Sala Unirii — când s-a elaborat actul istoric.

Un grup de intelectuali din Reghin l-a vizitat în satul Deleni purtând cu dînsul un interesant dialog pe care-l redăm mai jos. Amintim pe învățătorul Ilie Șandru, pensionar, Mircea Leon, responsabilul Bibliotecii orașenești din Reghin, prof. Dumitru Husar și învățătorul Aurel Cîmpian. —

La o distanță de 12 km de orașul Reghin, pitulat între dealuri acoperite de păduri bogate, se află satul Deleni. Administrativ aparține comunei Idecu, de unde, pe un drum cu multe meandre, după ce ai trecut un pînten de deal — „Custura” —, se observă primele case ale satului și faci cunoștință cu „potocenii”. Așa se numeau în trecut după vechea denumire a satului, și-și mai păstrează această denumire. Potocenii erau recunoscuți mai demult ca oameni descurcăreți, știutori de carte, cîntăreți, oameni care în conversație sesizau ușor ironia și răspundeau ironic, posedă un bogat folclor insuficient explorat în prezent. Școala nouă, electrificarea satului, pe lângă aparatele de radio observi un număr mare de antene de televizor care împreună cu construcțiile moderne de locuințe denotă nivelul de trai actual al acestor cetățeni.

Printre acești „potoceni”, în etate de 87 de ani, trăiește retras, aproape uitat de cei din jur, „domnul” cum îi spun și acum sătenii și foștii săi elevi învățătorului care și-a început aici cariera, ca fiu al satului în anul 1902 și tot aici și-a încheiat cariera, oferind multor generații cunoștință de carte, așa cum putea să facă un învățător calificat și cult, un învățător care a iubit școala și știa să-și facă datoria față de popor. Învățătorul pensionar, la care ne referim mai sus, ne era cunoscut încă din perioada dînsului de activitate. Aflasem că a participat în calitate de delegat la actul prin care s-a desăvîrșit unirea tuturor românilor din Alba Iulia la data de 1 decembrie 1918.

La ocazii potrivite, la cercuri culturale învățătoresști, descria celor mai tineri modul în care s-a desfășurat actul unirii amintit. Acest învățător este Sava Dumitru.

L-am vizitat recent. L-am aflat în activitate: își îngrijea culturile de zarzavaturi în care a avut multă încredere toată viața. Am început discuții obișnuite cu privire la sănătate, etc. Ne răspunde:

„Tot mai mult simt povara anilor. Din generația mea nu mai e nici unul. Din 1880 e mult. S-au dus ei și oameni de seamă ca Sadoveanu și Arghezi. În tinerețe eram suferind. Încă înainte de primul război mondial m-am supus unui consult medical. Își făcuse deja renume un medic tânăr român din Cluj, care lucra în cadrul clinicilor ca asistent.

Tînăr și frumos bărbat mai era atunci Iuliu Hașeganu. El m-a examinat, mi-a stabilit boala și mi-a dat regimul necesar cu indicația ca să-l respect toată viața. Mai bine de 50 de ani am respectat acest regim, apoi am îndepărtat alcoolul și tutunul cu desăvîrșire și... vedeți unde am ajuns.”

Fiind poftiți în casă am căutat să apropiem discuția de scopul vizitei noastre:

— Cu ocazia cercurilor învățătoresști, cu cîteva decenii în urmă și cu alte prilejuri, ați povestit celor tineri măreția actului unirii de la 1 decembrie 1918, la care ați participat. Am dori să reluăm acele descrieri din trecut și să ne permitem să punem unele întrebări:

Se știe că la Alba Iulia, la acea dată, au participat peste 100.000 de persoane. Dumneavoastră în ce calitate ați participat?

— „Am fost delegat oficial a satului Deleni, atunci comună, în acest scop, mi s-a înmînat delegație în scris. Numai pe baza acestui act se putea pătrunde în sala unde s-a ținut ședința. E adevărat că, din cauza numărului mare de delegați oficiali nu toți au putut pătrunde în sală, rămînînd în masa enormă de participanți de pe platou. Eu am reușit să pătrund în sală și să mă strecor chiar lîngă tribuna prezidiului. În felul acesta am văzut și auzit totul.”

— Dacă vă amintiți, din comunele din jur cine a mai participat?

— „Au participat mulți, dar nu-mi mai reamintesc decît pe delegatul din comuna Lue-riu. Era un țaran chipeș, cu o statură impunătoare, îmbrăcat într-un frumos costum național. Purta pieptar cu cînaci în trei culori așa după cum e portul și astăzi. Il chema Morar Iacob, poreclit Letura. Prin prestața lui și prin costumele care-l purta se făcea admirat și se auzeau voci ca: — de ăștia să vină cît mai mulți. E mort de mult. Nu cunosc pe nimeni care să mai fie în viață.”

— Dacă vă amintiți, ați putea să ne spuneți cum a fost convocată adunarea?

— „În liniu mari, da. În condițiile istorice de atunci, Consiliul Național, alcătuit din bărbați vrednici ca Vasile Goldiș, Gheorghe Pop de Băsești și alții, considerînd că a sosit momentul istoric pentru înfăptuirea idealului național — unirea tuturor românilor —, au organizat prin comitete județene și de plasă participarea delegațiilor din fiecare comună la acest act istoric.”

— Cum a decurs călătoria pînă la Alba Iulia? Punem această întrebare pentru că hotărîrea românilor era cunoscută și se puteau ivi și riscuri în călătorie.

— „Am călătorit cu tren special. Pînă la Războieni nu s-a semnalat nimic. Aici am întîmpinat o încercare de intimidare. În podul gării era instalată o armă automată cu care s-a tras asupra trenului dar n-am avut nici o victimă. S-a tras și asupra trenului ce venea imediat după noi din direcția Cluj. Dintre aceștia doi au căzut ciuruși de gloanțe. Încă o jertfă pentru unire. Așa căzuți au fost aduși la Alba Iulia și au constituit obiectul unei manifestații. Nici o forță din lume nu ar fi putut abate din cale masa de români hotărîți a înfăptui întregirea neamului, a idealului pentru care a curs mult sînge în decursul istoriei noastre.”

— Despre felul în care a decurs actul propriu zis al unirii v-am ruga să ne povestiți.

— „Am ajuns în ajunul zilei de 1 decembrie seara. Alba Iulia era plină de oameni. Nouă ni s-a oferit cartir la un restaurant în centru, unde ne-am adăpostit de frig peste noapte. Eram mulți. Stam la masă și așteptam cu nerăbdare ziua istorică. La etaj, Consiliul Național ținea ședința. Într-un tirziu, cineva coboară de la etaj și lansează zvonul că în ședința Consiliului Național s-ar fi lansat ideea uniri cu anumite condițiuni. Printre delegați s-a abătut nedumerirea și cu indignare se auzeau vociferări: Ce condițiuni? Cine vrea condițiuni? Fără nici o condiție!!--

În ziua hotărîtoare cetatea era o mare de oameni, care înfruntau frigul și oboseala și așteptau începerea ședinței și detunătura care să vestească votul prin care se va consacra unirea.

Am spus mai înainte că pe baza delegației am reușit să pătrund în sala „Unirii” și să mă strecor chiar lîngă prezidiu. Dezbaterile care au avut loc, cuvîntările sînt înregistrate de istorie. Figurile centrale ale ședinței au fost Gheorghe Pop de Băsești ca cel mai vechi luptător și Vasile Goldiș ca cel mai indicat de a conduce lucrările ședinței. După rostirea discursurilor, Vasile Goldiș pune la vot unirea cu următoarele cuvinte adresate delegațiilor din sală: — Vreți unirea cu patria mamă? — Vrem! Cu condiții? — Fără nici o condiție!!-- S-a remarcat imediat prin felul cum a pus Vasile Goldiș întrebarea a doua, că această idee nu-i aparține și nici nu o împărtășește. Adunarea Națională a adoptat apoi o serie de hotărîri la fel cunoscute din istorie.

Aș vrea să arăt că în timpul lucrărilor a apărut un ofițer în uniforma armatei române. Nu-mi amintesc cine a fost, deși a fost aclamat puternic văzînd în această uniformă un simbol al unirii.

Ceea ce nu a înregistrat istoria, pentru că nu se poate și nu pot descrie nici eu, în sufletește, aș putea spune extazul ce a cuprins masele în momentul cînd s-a pecetluit pentru vecie idealul național, un drept istoric, ca urmare a năzuințelor și a jertfelor pe care le-a dat națiunea noastră.”

— La ce anume vă referiți cînd vorbiți de jertfe, de sacrificii?

— „Am să dau un singur aspect de sacrificii. Vedeți o mică broșură editată după primul război mondial de asociațiunea „Astra”. Vedeți ce scrie: Din încredințarea „Astreii”, imediat după primul război mondial, s-a întocmit următoarea statistică: Pe întreg teritoriul locuit de români și unit cu patria mamă la 1 decembrie 1918, erau 2.979.614 locuitori români. Participarea lor la război și jertfele care s-au adus sînt următoarele:

449.796 au participat ca soldați pe front.

34.578 la partea sedentară.

1.738 arestați sau internați.

3.436 refugiați.

41.739 morți pe cîmpul de luptă.

11.275 morți în temniță, în spitale în urma bolilor și în pribegie.

25.406 invalizi.

37.898 răniți și bolnavi.

29.839 dispăruți.

38.630 văduve de război.

79.226 orfani de război.

Amintesc doar atât. Se poate vedea cum știa monarhia austro-ungară cum să-și poarte războaiele, avea în cuprinsul ei naționalități pe care le sacrifică cu generozitate.

— Sîntem informați că și cu altă ocazie ați mai fost la Alba Iulia cu ocazia înăunțării monumentului lui Horea, Cloșca și Crișan, ceea ce denotă că sînteți atras față de acele locuri, tot cu un eveniment important. De exemplu, la o jumătate de secol de la unire, la care ați participat, se vor face probabil, comemorări, și pînă atunci nu mai e decît un an și cîteva luni. Ce părere aveți?

— „Gheorghe Pop de Băsești după ce și-a terminat cuvîntarea, bătrîn fiind, cu ochii plini de lacrimi, a încheiat cu cuvintele: „de pot zice acum și eu ca bătrînul Simion: „Slobozește Doamne pe robul tău, că văzură ochii mei mîntuirea ta.”

În cazul cînd aș reuși să mai revăd acele locuri sfinte, mi-ar rămîne și mie să spun vorbele de mai sus...

Dar... cine poate face legămînt?

Pro Memoria

Onoriu Savu

(A participat la Alba Iulia, ca delegat la Marea Adunare, reprezentînd locuitorii comunei Lunca Tecii. A fost preot, dar și un animator și luminător al locuitorilor satului.)

Pro Memoria

Era anul 1918, cînd războiul mondial către toamnă s-a sfîrșit. Puterile centrale au pierdut războiul. Partidul Național Român din Ardeal a dispus ca poporul român din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș să aleagă și să trimită delegați la Marea Adunare Națională de la 1 decembrie 1918 din Alba Iulia, unde urma să se înfăptuiască actul istoric-alipirea acestor ținuturi la Țara Românească, prin votul exprimat în numele poporului, de către delegații trimiși.

Astfel și poporul român din circumscripția electorală Teaca — fiind reședință de plasă — s-a adunat ca la 600 de oameni în luna noiembrie la Teaca și în adunarea ținută sub președinția D-lui Boar Eugen, notar public, ales delegat pentru Marea Adunare de la 1 decembrie la Alba Iulia.

În ziua de 30 noiembrie 1918 am plecat și subsemnatul la Alba Iulia împreună cu Boar Eugen, notar public, Nicolae Solomon Aron protopop gr. catolic în Teaca și mulți alții. Notez că protopopul Nicolae Solomon Aron era gripat tare, dar nu i-a dat importanță, fiind un român foarte însuflețit și dornic să meargă la marea adunare din Alba Iulia.

Plecînd cu trenul din Teiuș, soldați unguri-săcui din garda ungurească, pornind trenul spre Alba Iulia au împușcat mortal pe un stegar român, care a scos pe fereastră afară tricolorul național român. Stegarul a fost înmormîntat la Alba Iulia.

Sosiți în Alba Iulia protopopul bolnav care deja avea pneumonie bilaterală și temperatură de 40 de grade, l-am cazat la un canonic romano-catolic în cetate. Am chemat

medic, i-a prescris medicamente, dar în spital n-a voit să fie internat, deoarece am auzit în Alba Iulia că trupele românești deja au intrat în Tirgu Mureș și dorința protopopului era ca să ajungă cel mai iute la Tirgu Mureș să îmbrățișeze și să sărute pe dorobanțul român.

La 1 decembrie 1918 s-a deschis marea adunare națională sub prezidenția D-lui Gheorghe Pop de Băsești. În această mare adunare s-a hotărât alipirea fără condițiuni la Țara Românească a Ardealului, Banatului, Crișanei și Maramureșului. După ce marea adunare a luat sfârșit ne-am reîntors spre casă. În Teiuș ne-am oprit pină a doua zi.

În altă zi dimineața am ieșit în piața din Teiuș, unde am văzut mulți soldați germani cu căruțe (furgoane), vinzind civililor marfă furată de la noi din țară ca: tutun, țigări, talpă, textile, etc.

Am pășit în mijlocul lor și în limba germană le-am spus că războiul s-a terminat, Germania a pierdut războiul și nu mai au Kaiser și deci să predeie gărzii naționale române tot ce au și să plece cu trenul acasă. M-au rugat să aduc garda națională ca să predeie. Am adus-o și au predat tot și au plecat la gară cu cufărul de mină. Am plecat și noi cu trenul din Teiuș spre casă. Seara am sosit cu trenul la Tirgu Mureș. În gară făcea de gardă dorobanțul român. Protopopul Nicolae Solomon Aron, așa bolnav cum era cu temperatură peste 40 de grade, văzându-l pe dorobanțul român a coborât din vagon, s-a dus la dorobanțul român care făcea de gardă, s-au îmbrățișat și sărutat zicându-i: „Abia am așteptat să ajung din Alba Iulia ca să sărut pe dorobanțul român. De acum pot să mor. Să trăiești dragă.” Protopopul după două săptămâni a și murit în Teaca.

Am sosit la Reghin unde deja a intrat Regimentul 27 infanterie a cărui comandant a fost colonelul Gherescu, care după două zile a și trimis soldați dorobanți români în Teaca să adune de la civili toate armele. Au ridicat și umplut un furgon cu arme.

AUS DEN ERINNERUNGEN EINIGER TEILNEHMERN ZU DEM GROSSEN AKT VON 1. DEZEMBER 1918

(Zusammenfassung)

Der Tag des 1. Dezember 1918 steht in der Geschichte Rumäniens mit goldenen Buchstaben vermerkt. Alle von Rumänen bewohnten Gebiete haben sich durch den Willen der ganzen Nation zu einem einheitlichen Staat unter dem Namen „România“ zusammengeschlossen.

An der Grossen Versammlung in Alba Iulia haben über 100.000 Menschen teilgenommen, die einstimmig für die Vereinigung mit dem Mutterlande stimmten.

Aus der Umgebung von Reghin gingen Abgeordnete und eine beträchtliche Anzahl anderer Leute verschiedenen Alters und verschiedener Berufe nach Alba Iulia, die Zustimmung aller Bürger dieser Gegend zur Vereinigung mitbrachten.

Diese historischen Ereignisse, die im November-Dezember 1918 und in den ersten Monaten des Jahres 1919 stattfanden, blieben im Gedächtnis der Menschen als Wendepunkte in der Geschichte unseres Volkes, die den jahrhundertalten Kampf des rumänischen Volkes für Freiheit, Einheit und Unabhängigkeit krönen.

Die vorliegende Veröffentlichung veranschaulicht diese erhabene Ereignis unseres Volkes durch die Erinnerung einiger Abgeordneten aus Reghin und Umgebung zur Grossen Versammlung von Alba Iulia und Organisatoren einiger Handlungen für die Vorbereitung der Vereinigung.

ASPECTE DIN TRECUTUL DE LUPĂ A CEFERIȘTILOR DIN ROMÂNIA (1919—1920)

GHEORGHE IANCU

Desăvârșirea unității de stat a României, ca urmare a actului istoric de la 1 decembrie 1918 a însemnat și crearea unui nou cadru de manifestare pentru proletariatul român, începutul unei perioade cu țeluri și obiective distincte față de epoca anterioară.

Maturitatea dobândită în anii precedenți, experiența câștigată în bătăliile de clasă de după primul război mondial au făcut ca mișcarea muncitorească din țara noastră să cunoască un accentuat și continuu proces de radicalizare, avînd ca punct culminant făurirea în mai 1921 a Partidului Comunist Român, eveniment glorios pe care-l cinstim și noi cu acest prilej.

După Unirea Transilvaniei cu România sindicatele transilvănene s-au rupt de uniunile sindicale care-și avuseseră sediul la Budapesta, devenind independente, conducîndu-se după vechile statute, încadrate însă în noua realitate politică. În aceste condiții, reorganizarea mișcării sindicale se punea cu acuitate. Primii care au pășit pe calea organizării au fost muncitorii mineri și topitori, care în 23 martie 1919 au pus bazele „Uniunii Muncitorilor Mineri și Topitori din Ardeal și Banat”¹.

Rînd pe rînd tipografii, ceferiștii, metalurgiștii, constructorii, lemnarii și-au strîns rîndurile și și-au unit forțele în cadrul unor puternice uniuni, toate avînd ca organ central de conducere, Comisia generală provizorie a sindicatelor din Ardeal și Banat, cu sediul întîi la Sibiu, apoi la Cluj.

În aceea epocă de avînd revoluționar, activitatea sindicatelor s-a caracterizat printr-o accentuată notă politică². Organizațiile sindicale — scria „Tribuna Socialistă” din 28 martie 1920 — numai atunci vor putea corespunde necesităților din viitor, dacă vor fi dominate de spiritul democratic și dacă vor fi călăuzite de lupta de clasă socialistă... Toate luptele mici de peste zi să fie călăuzite de ideea țintei finale a socialismului”.

Într-un asemenea context de acțiuni viguroase ale proletariatului român au pornit cu hotărîre pe calea organizării sindicale și ceferiștii din Transilva-

¹ „Adevărul” nr. 11 din 17/30 martie 1919; nr. 12 din 24 martie/8 aprilie 1919.

² N. G. Munteanu, *Mișcarea sindicală în anii avîntului revoluționar 1918—1921. Însemnătatea istorică a creării P.C.R., Cumidava*, 1971, 5, p. 511—516; Idem, *Reorganizarea mișcării sindicale din România (1919—1921)*, în *Anale de Istorie*, 1972, 17 nr. 2, p. 38—50; Vasile Șchiopu, *Aspecte ale procesului de centralizare și unificare a organizațiilor sindicale din România întregită*, în *Anale de istorie*, 1976, 22, nr. 5—6, p. 39—46.

nia³. „Ceferiștii trebuie să fie acolo, unde s-au adunat multe milioane de proletari, pentru că ochii fiecărui tovarăși se îndreaptă spre ei și-i șoptesc: „Vino între noi frate!“ — scria „Ceferistul din Ardeal“ în primul său număr din 1 octombrie 1919.

La 6 iulie 1919 s-a ținut o primă conferință a muncitorilor ceferiști, urmată de o alta mai amplă în 28 iulie 1919, prilej cu care s-a hotărât înființarea „Uniunii ceferiștilor din Ardeal“, avînd în frunte un Comitet central provizoriu⁴.

Uniunea sindicală a ceferiștilor, detașament combativ al proletariatului român, a acționat cu abnegație și cu hotărîre pentru apărarea intereselor economice și politice ale membrilor săi, ale ceferiștilor din întreaga țară. În momente de aprige bătălii cu capitalul ale ceferiștilor din restul țării, vom vedea manifestarea concretă a solidarității ceferiștilor transilvăneni, mîna frățească întinsă de aceștia tovarășilor aflați în luptă. Pentru atingerea acestor scopuri, ceferiștii au folosit o gamă variată de mijloace de luptă, exprimată prin articole în presa sindicală sau de partid, întruniri și adunări, conferințe sindicale, petiții și memorii adresate autorităților sau conducerii întreprinderilor. În cazurile în care toate aceste mijloace s-au dovedit ineficace, ceferiștii dintr-un oraș sau altul sau în totalitatea lor, au recurs la arma grevei.

Dintre memoriile întocmite de ceferiști în perioada la care ne referim, ne vom opri cu succinte considerații doar asupra cîtorva, căutînd să surprindem și rezultatele unor asemenea demersuri muncitorești.

La 29 august 1919 Comitetul Central al Uniunii ceferiștilor, a înaintat Resortului de Comunicație din cadrul Consiliului Dirigent, organism provizoriu care a condus o parte a afacerilor Transilvaniei în intervalul decembrie 1918 — aprilie 1920, un *Memorand* semnat de Ioan Groza, secretar, și de Géza Hoffer, președinte, care-l urma pe cel din 27 iulie 1919 și rămas fără rezultat. În noul memoriu se solicita, printre altele, convocarea unei anchete, care să ia în discuție salariile cu totul neîndestulătoare ale ceferiștilor, să se sisteze sistemul concedierilor „sub diferite pretexte“, iar „... ceferiștii care sînt arestați să fie ascuțați și pedepsiți dacă sînt vinovați, iar dacă nu, să fie eliberați, că familiile lor să nu mai sufere mizerie în lipsa capului de familie“⁵. Ca urmare a memoriului prezentat, al discuțiilor purtate cu șeful Resortului și cu președintele Consiliului Dirigent, la 7 septembrie 1919 s-a ținut ancheta cerută de muncitori la Sibiu, cu participarea reprezentanților Uniunii din Sibiu și grupelor sindicale din Brașov, Cluj, Tîrgu Mureș, Simeria și Timișoara și ai Resortului de Comunicație (R. Boilă, și directorii L. Bohățiel și Andreiu).

În urma atitudinii ferme a muncitorilor, autoritățile s-au văzut silite să accepte multe din cererile muncitorilor⁶.

³ Vezi și L. Eșanu, D. Morărașu, *Contribuții la cunoașterea acțiunilor revoluționare ale ceferiștilor din Moldova în anii 1918—1920*, în *Studii și cercetări științifice*, Științe Sociale, Bacău, 1970, p. 177—185.

⁴ „Ceferistul din Ardeal“ nr. 1 din 1 octombrie 1919; „Tribuna Socialistă“ nr. 30 din 3 august 1919.

⁵ „Ceferistul din Ardeal“ nr. 1 din 1 oct. 1919.

⁶ *Ibidem*.

La 11 februarie 1920 reprezentanții centrelor mari de cale ferată din Transilvania s-au întrunit la Cluj, făcând apoi din nou cunoscut Resortului de Comunicație „situația gravă a ceferiștilor”⁷. Președintele Uniunii a relevat din nou situația materială precară a ceferiștilor și a revendicat „un ajutor extraordinar” bănesc pe seama acestora. Din nou promisiuni, care nu se vor respecta. Pe bună dreptate, organul de presă al ceferiștilor, chema pe muncitori să-și intensifice acțiunea de organizare, să-și întărească sindicatele, fiindcă numai așa „Vaporul vieții ceferiștilor — atît de periclitat altfel — va ajunge totuși în portul fericirii luminat de soarele primăverii” și condus de busola „care croiește drumul sindicatului ceferist”, care „este socialismul”⁸.

Un nou *Memorand* a fost înaintat Direcțiunii Centrale C.F.R. din Cluj, prin care se solicita în principal mărirea salariilor în condițiile scumpetei deosebite, semnat de *Toți ceferiștii din Ardeal și Banat*⁹.

Memorandul a fost prezentat și șefului Resortului de Comunicație, precum și generalului Petala (11. III.). Un strigăt de nemulțumire au adresat ceferiștii transilvăneni și deputatului socialist din București, Al. Oprescu, cerîndu-i printr-o telegramă să facă „o interpelație în parlament în chestia acestora. Voim să știm — continua telegrama — ce au de gînd să facă cu noi. Totodată vă cerem tot sprijinul”¹⁰.

În „Ceferistul din Ardeal” din 1 mai 1920 apărea răspunsul lui Al. G. Oprescu în legătură cu telegrama primită în sensul că „Telegrama pe care mi-ați trimis-o cu cererea să interpelez în Cameră guvernul pentru... mizeriile pe care le suferiți din partea stăpînirii”, n-am putut-o face întrucît în chiar ziua primirii ei parlamentul a fost dizolvat. Al. G. Oprescu le ura ceferiștilor să trimită „... tovarăși de acolo în viitorul parlament, pentru ca să susție alături cu cei de aici cauza d-voastră și a întregului proletariat din toată România”.

Chiar dacă cererile legitime ale ceferiștilor transilvăneni nu au putut fi comunicate și parlamentului, justetea lor, însoțită de o forță organizatorică remarcabilă, a silit autoritățile ca printr-o ordonanță a Consiliului Dirigent, să procedeze la o sporire a ajutoarelor de scumpete pe seama ceferiștilor. În consecință „Ceferistul din Ardeal” din 1 aprilie 1920 a salutat acest succes într-un articol intitulat: *Memorandul Uniunii noastre a avut rezultat favorabil*, conchizînd că „ceferiștii se pot convinge că numai puterea cîștigată prin organizare în Uniunea noastră poate duce înainte interesele ceferiștilor. De aceea apelăm la toți ceferiștii să-și facă datoria și cu puteri îndoite să lucreze pentru întărirea Uniunii noastre”.

Întărirea rîndurilor ceferiștilor se impunea cu atît mai mult cu cît autoritățile socotind Uniunea lor ca incomodă, căutau desființarea ei. Muncitorii ceferiști n-au adoptat față de această intenție o atitudine de expectativă, ci au protestat energic. În Rezoluția adoptată cu prilejul mării întruniri de protest

⁷ *Ibidem*, nr. 3 din 15 februarie 1920.

⁸ *Ibidem*, nr. 4, din 1 martie 1920.

⁹ *Ibidem*, nr. 5 din 15 martie 1920.

¹⁰ *Ibidem*.

de la Cluj din 1 august 1920 se spunea printre altele: „Muncitorii Căilor Ferate întruniți în număr mare la 1 august în Cluj, protestează cu cea mai mare indignare contra procedurii nedrepte a guvernului față de muncitorii de la C.F.R. prin care voiește să dizolve Uniunea și sindicatele robilor de la Căile Ferate, răpindu-le prin aceasta unicul sprijin al lor.”

Întrunirea atrage atenția guvernului asupra Rezoluției de la Alba Iulia „... care asigură aceste drepturi elementare tuturor cetățenilor deci și ceferiștilor;” mai face cunoscut guvernului că muncitorii conștienți din întreaga țară se vor ridica „în apărarea ceferiștilor”. Rezoluția urma să fie adusă la cunoștința primului ministru, secretariatului general al Ministerului de Comunicație și prin Comisia Generală a Sindicatelor „Biroului Internațional al Sindicatelor din Amsterdam”, ca întreaga lume să afle despre lipsa libertăților muncitorilor români¹¹.

Acțiunea hotărâtă a ceferiștilor a silit autoritățile să bată în retragere și printr-un Circular din 19 septembrie 1920, acestea au declarat că recunosc Uniunea ceferiștilor, a cărei statute urmau să fie aprobate¹².

Noi încercări de îmbunătățire a situației ceferiștilor s-au întreprins în lunile august și septembrie 1920. Tonul lor combativ denotă hotărîrea celor mai revoluționare elemente de a renunța la calea mult prea bătătorită a memoriilor și să apeleze la arma grevei. Declanșarea grevei generale demonstrative de o oră din 1 septembrie 1920 ca și pregătirea și pornirea grevei generale din octombrie 1920 au fost momentele de acțiune de vîrf ale proletariatului român, anunțate și pregătite și de acțiunile ceferiștilor transilvăneni din lunile august și septembrie 1920.

O delegație a ceferiștilor s-a deplasat în 7 august 1920 la București, pentru a înmîna primului ministru și ministrului de Comunicație un nou *Memorand* în care se arătau stări de lucruri regretabile¹³. „La Sighișoara au arestat întreg Comitetul Sindicatului C.F.R. — se spunea în *Memorand* — confiscînd toate registrele și banii aflători în casa sindicatului. ... La Brașov au fost arestați la 6 septembrie membrii din Comitetul Sindicatului C.F.R.” Muncitorii mai revendicau acordarea unor ajutoare de scumpete și libertate de organizare și pentru poștași. Primind memoriul, ministrul Comunicației s-a deplasat la Cluj, unde însă a conferit doar cu direcțiunea C.F.R. De aceea la 14 septembrie delegații ceferiștilor s-au prezentat la Secretarul general al Comunicației de la Cluj, pentru a afla ceva despre memoriul lor. Cele hotărîte de ministru au fost apreciate ca nesatisfăcătoare de către muncitori. Ca atare, la chemarea Comitetului Central s-a desfășurat la Cluj între 16—17 septembrie o conferință, la care au fost prezente 14 grupe sindicale, plus bănățenii¹⁴, la care s-a dezbătut hotărîrea adusă de ministrul de Comunicație. Rezoluția votată de „Conferința prezidențială a tuturor ceferiștilor și poștașilor organizați din Ardeal și Banat”, declara că „muncitorimea va începe lupta cu toate

¹¹ *Ibidem*, nr. 11 din 15 iulie 1920.

¹² *Ibidem*, nr. 13—14 din 1 octombrie 1920.

¹³ „Ceferistul din Ardeal” nr. 13—14 din 1 octombrie 1920.

¹⁴ *Ibidem*.

mijloacele ce îi stau la dispoziție pentru îmbunătățirea situației mizerabile a ceferiștilor și poștașilor. Cu stabilirea timpului pentru începerea luptei deschise încredințează Comitetul central, care va aduce la cunoștința cercurilor competente hotărîrea și pentru toate cele ce urmează va arunca posibilitatea asupra celor care privesc cu ochii închiși ruina materială și morală a ceferiștilor și poștașilor¹⁵.

Era aceasta o manifestare clară a ceferiștilor de a face un hotărît pas înainte întru apărarea intereselor lor.

Încadrarea totală a ceferiștilor transilvăneni în marea bătălie de clasă din octombrie 1920, apare, astfel, ca ceva firesc. Asupra acestui moment glorios din istoricul mișcării muncitorești din România, care l-a constituit greva generală nu insistăm, fiindcă el s-a bucurat de atenția cuvenită în istoriografia noastră¹⁶. Menționăm doar mișcările greviste ale ceferiștilor transilvăneni din intervalul la care ne referim de la Cluj, Brașov, Simeria, Tîrgu Mureș, Timișoara, ca și sprijinul muncitoresc acordat de aceștia greviștilor din vechea Românie, în timpul grevei de 8 săptămîni din aprilie — mai 1920. Ceferiștii din Transilvania — se spunea în telegrama adresată primului ministru — „protestează energic contra năzuințelor reacționare care voiesc să cotopească lupta justă a ceferiștilor... Aducem la cunoștința guvernului, că sîntem solidari cu frații ceferiști din regat și toate loviturile la adresa lor sînt și ale noastre, că ne atinge și pe noi¹⁷. Ei au trimis și 10.000 cor. „ajutor de grevă“ tovarășilor aflați în luptă.

Acțiunile revendicative ale ceferiștilor transilvăneni, ale întregului proletariat român au atins — așa după cum am mai arătat — punctul culminant în octombrie 1920.

Intensificarea procesului de clarificare ideologică și organizatorică, întărirea continuă a curentului revoluționar din mișcarea muncitorească au avut ca remarcabil rezultat crearea în mai 1921 a Partidului Comunist Român. „Făurirea Partidului Comunist Român — apreciază tovarășul Nicolae Ceaușescu — a fost urmarea logică a maturizării mișcării revoluționare, socialiste din România, a afirmării clasei muncitoare pe arena națională ca forță socială cea mai înaintată, mi progresistă, constituind victoria concepției materialist-dialectice și istorice, a marxism-leninismului în mișcarea muncitorească din România¹⁸.

Din acest moment proletariatul din România, va avea în fruntea sa un conducător clarvăzător, sub îndrumarea căruia va înscrie în hronicul țării minunate fapte de eroism, reușind să întroneze pe pămîntul țării noastre o societate nouă, dreaptă, o societate socialistă.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Vezi de ex. *Greva generală din România 1920*, București, 1970.

¹⁷ *Ibidem*, p. 110; „Ceferistul din Ardeal“ nr. 9 din 1 iunie 1920.

¹⁸ Nicolae Ceaușescu, *Cuvințare la marea manifestare populară din București consacrată aniversării a 55 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român*, 8 mai 1976, București, 1976, p. 5—6.

SUR LA PASSÉ DE LUTTE DES CHEMINOTS DE ROUMANIE (1919—1920)

(Résumé)

L'auteur présente quelques moments de la vie et de la lutte des cheminots de Roumanie aux premières années après le parachèvement de l'unité politique de peuple roumain.

ASPECTE ALE APLICĂRII REFORMEI AGRARE DIN 1921 ÎN JUDEȚUL MUREȘ

TEREZIA ȘERBAN

Întreaga evoluție a problemei agrare de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea este dominată de mișcările țărănești pentru pământ care culminează cu răscoalele din noiembrie 1918 generalizate pe întreg teritoriul Transilvaniei în decurs de 4—5 zile, ca o expresie a năzuințelor de veacuri ce urmăreau lichidarea sistemului de asuprire străină, unirea cu România și efectuarea unei reforme agrare care să asigure o viață mai bună. În 1918, acțiunile țărănești erau îndreptate împotriva moșierimii și a aparatului său administrativ, în condițiile destrămării monarhiei. De menționat că în câteva zile țărănimea, după cum recunoaște comandantul forțelor armate din Transilvania¹, a alungat circa 3.200 de notari (20%) și a destrămat jandarmeria. În acest fel ea își afirmă dreptul la pământ și impune necesitatea reformei. Lipsa pământului a fost astfel drept cauză principală a atacurilor țărănimii împotriva marilor proprietari și a administrației. Pe de altă parte, lupta împotriva autorităților și a moșierilor era strâns legată de lupta pentru libertate națională ceea ce explică marea amploare a mișcărilor țărănești din întreaga Transilvanie². Masele populare năzuiau ca unirea Transilvaniei cu România să fie însoțită de mari transformări democratice, printre care reforma agrară în primul rând. În urma mișcărilor țărănești se crease o asemenea situație încât, lucrurile precipitându-se, neînfăptuirea reformei ar fi periclitat însăși existența statului burghezo-moșieresc.

În județ, la sfârșitul secolului al XIX-lea, majoritatea populației se ocupa cu agricultura (83%), situația țărănimii fiind asemănătoare cu cea din întreaga Transilvanie. În 1900, din totalul de 444.965 jugăre, 161.047 jugăre îl forma terenul arabil, o mare parte din restul pământului fiind pășuni și păduri. Cu tot sporul de populație înregistrat în această perioadă, suprafața terenului arabil nu a crescut cu mult față de anii anteriori lui 1900. Se practica cultura extensivă a pământului, populația neavînd unelte și nici îngrășăminte suficiente, din care cauză producția la hectar a rămas în general constant-slabă. Se cultiva mai ales grîu, pe cele mai întinse suprafețe (de exemplu, în 1890, grîul s-a cultivat pe 23.346 ha, în 1903 cultivîndu-se pe 28.057 ha), secară, porumb, ovăz, orz, cartofi, cînepă și plante furajere. De remarcat creș-

¹ *Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908—1921*, București, 1967, p. 261 și 799.

² *Idem*, p. 273—276.

terea progresivă din 1870 pînă în 1903 a terenului cultivat cu grîu, ceea ce a dus la un surplus de produse, destinate în acest caz exportului³.

În ceea ce privește situația proprietăților după mărime, în județul Mureș se poate constata că în pragul secolului al XX-lea din 31.449 de proprietari, 3.647 dețineau 1077 de jugăre de pămînt nearabil, deci suprafață sub un jugăr fiecare, în mare parte grădini, fînațe, păduri sau teren neproductiv; 3.166 de proprietari dețineau 1655 de jugăre, în mare parte arabil, dar și în acest caz sub un jugăr, pe cînd 27 de proprietari dețineau 18.703 jugăre din care 5.039 de jugăre pămînt arabil, restul fiind mai ales fînațe, pășuni și păduri, în general între 500 și 1000 jugăre fiecare, iar 29 de proprietari, număr infim pe lîngă cel al țăranilor fără pămînt sau cu pămînt puțin, cu proprietăți peste 1000 jugăre, dețineau 134.480 jugăre dintre care 11.065 jugăre teren arabil, restul de pămînt fiind și în acest caz fînațe, pășuni și păduri.⁴

Dintre proprietarii care dețineau cele mai întinse suprafețe putem aminti pe baronul Kemény Kálmán din comuna Brîncovenesti care își administra singur 25.869 de ha, avînd 86 de argași, mașini mecanice sau cu tracțiune animală, în general un inventar agricol destul de bogat față de ceilalți proprietari; baroana Bánffy Zoltánné din comuna Breaza, cu o proprietate de 44.349 jugăre, pe care le administra singură, e adevărat în mare parte pădure și pășuni, dar tot îi mai rămîneau 581 jugăre teren cultivabil și 48 jugăre grădini; Urmánczi János din Toplița cu 5.552 de jugăre dintre care jumătate arător; groful Teleki Géza din Gornești care-și administra 4.675 jugăre; Teleki Samu din Band cu 1.050 jugăre; Knöpfler Elek din Cristești cu 1.140 jugăre; Kemény Domokos din Morești cu 2.499 jugăre; Born Frigyes din Mureșeni cu 1.628 jugăre; Tholdalagy László din Corunca cu 1.935 jugăre; Teleki Sámuel din Dumbrăvioara cu 2.675 jugăre; Teleki Iosif și Károly din Glodeni, fiecare cu peste 1.330 jugăre.⁵

Față de această situație de la începutul secolului, proprietatea n-a putut suferi foarte mari modificări pînă în 1918. Dacă ne referim la statistica întocmită de Consiliul Dirigent în 1919, putem observa că au crescut numărul proprietăților cu peste 100 jugăre odată cu acelea între 5 și 10 jugăre.

Data fiind situația repartizei pămîntului în județul Mureș, ca de altfel în întreaga Transilvanie, și în această parte au loc la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, mari acțiuni ale țăranimii, sub diferite forme, de la refuzul de a lucra pe moșiile marilor proprietari pînă la ocuparea conacelor și alungarea autorităților. Agravată fiind situația țăranimii în anii războiului, aceasta se manifestă violent din cauza foametei și a sumedeniei de privațiuni, aubuzuri și samavolniciei ale autorităților administrative puse în slujba marilor latifundiați. Acțiunile țărești se intensifică îndeosebi spre sfîrșitul războiului, în anii 1918 și 1919, cînd țăranii atacă conacele, alungă

³ Barabás Endre, *Maros—Torda vármegye és Maros—Vásárhely törvényhatósági joggal felruházott és szabad királyi város* (Descrierea economică a județului Mureș—Turda și a municipiului Tirgu Mureș, oraș investit cu puteri jurisdicționale), Budapesta, 1907, p. 34.

⁴ *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája* (Statistica agrară a statelor de sub coroana ungară), Partea a III-a, Budapesta, 1900, p. 84; Vezi Anexa nr. 2.

⁵ Barabás Endre, *op. cit.*, p. 52—53.

grofii, împărțindu-și bunurile găsite. Din cauza dezorganizării forțelor armate⁶, țăranii puneau pe fugă și primarii satelor, notarii, pretorii și chiar jandarmii, ținta lor fiind ocuparea moșiilor și împărțirea pământului, îndeosebi în urma declarației guvernului sovietic de împărțire a pământului țăranilor. Astfel, la Eremitu, comună situată lângă Sovata, în primăvara anului 1918, țăranii s-au răscolat împotriva autorităților cerînd împrăștierea⁷. Acțiunile țăranilor, în fond răscoale spontane, neorganizate, ca și agitația, erau atît de puternice în județul Mureș în vara anului 1918 încît autoritățile se temeau de izbucnirea unor mari mișcări⁸. Nemulțumirile și răzvrătirile crescînd în toamna anului 1918, Consiliul Național Maghiar, înființat la 26 octombrie 1918, e obligat să includă în programul său reforma agrară, dar n-a trecut de simpla formulare a necesității ei. De aceea, la începutul lunii noiembrie, au răbufnit cu și mai mare violență luptele țăranimii împotriva moșierilor și a apărătorilor acestora. Prefectul județului raporta, la începutul lui noiembrie, că „țăranimea s-a răscolat împotriva averii domnești”⁹. Cele mai puternice acțiuni ale răscolărilor au avut loc pe domeniile familiilor Teleki, Bornemissza și Tholdalahy, latifundia cu mari proprietăți în județul Mureș. Au fost omorîți proprietarii moșieri din Singer și Bandu de Cîmpie, fiind judecați și notarii. În localitățile Bordoșiu, Morești, Rîciu, notarii au fost prinși și omorîți, iar la Bandu de Cîmpie, după moșier, i-a venit rîndul notarului pe care populația l-a judecat condamnîndu-l la moarte.¹⁰ Țăranii au atacat conacele și depozitele de alimente din localitățile Filea, Cristești, conacul familiei Teleki din Toldal, al contelui Bethlen din Șincai. În satul Ercea, în zilele de 5—6 noiembrie, sub conducerea a doi țărani maghiari, populația își împarte cerealele a trei proprietari din sat, cei doi conducători fiind chemați și de țăranii români din satul vecin pentru a porni și aici răscoala, iar în Săcalul de Pădure, locuitorii au declarat drept proprietate a lor pădurile din împrejurimi, pe cînd în satul Trîbița poporul a ținut judecată asupra moșierului și l-a condamnat la moarte¹¹. În zilele următoare, acțiunile țărănești s-au generalizat în întregul județ, mai întîi în plasa Bandu de Cîmpie și orașul Tîrgu Mureș, după care, odată cu întoarcerea militarilor de pe front, și pe Valea Mureșului pînă spre Toplița și Valea Nirajului. De teama acestor mari acțiuni, prefectul județului Mureș raportează la 8 noiembrie Ministerului de război din Budapesta că militarii nu vor să predea armamentul, propunînd instituirea unei recompense materiale în scopul convingerii ostașilor să depună armele. Dar cu toate încercările autorităților dezarmarea soldaților n-a reușit. Dinspre Războieni spre Mureș și satele din împrejurimi continuă să sosească grupuri de soldați înarmați, care cunoșteau îndeaproape evenimentele revoluționare care avuseseră loc în monarhia austro-ungară. De aceea, încă la începutul lui noiembrie (2 noiembrie) 1918, prefectul

⁶ I. Kovács și V. Popeangă, *Lupta țăranimii din Transilvania în toamna anului 1918 pentru unirea cu România*, în *Studii*, Tom. XXI, 1968, nr. 6, p. 1072—1074.

⁷ *Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908—1912*, București, 1967, p. 248.

⁸ I. Kovács și V. Popeangă, *art. cit.*, în *rev.cit.*, p. 1076.

⁹ *Ibidem*, p. 1080.

¹⁰ *Ibidem*, p. 1077.

¹¹ *ArhStat Tîrgu Mureș*, fond. Prefectura județului Mureș, Acte prezidențiale, nr. 5901, din 2 noiembrie 1918.

județului cere Direcției regionale C.F.R. Cluj să înștiințeze prefectura județului Mureș despre numărul soldaților aflați în trenurile ce aveau destinația Tîrgu Mureș pentru a putea fi dezarmați imediat la sosire¹². În această situație, autoritățile pierduseră de sub control masele, prefectul județului raportînd într-o telegramă din 9 noiembrie 1918 Ministerului Afacerilor Interne din Budapesta că „ordinea publică, viața și securitatea averii a fost destrămată cu desăvîrșire. Garda națională — se spunea mai departe în telegramă — care este în stare de organizare nu poate să oprească acțiunile soldaților care se întorc, la care ia parte și poporul. Cadrele militare din Tîrgu Mureș nu există, soldații după ce au jefuit magaziile militare, au plecat acasă, ei continuă jaful în comună. Magaziile militare de pe teritoriul comitatului, precum și munițiile sînt zilnic furate. Membrii gărzii naționale din comune fiind interesați și ei, privesc nepăsători jafurile”.¹³ Acțiunile de revoltă ale țărănimii luaseră o așa amploare încît dezorganizaseră întreaga administrație burghezo-moșierească, majoritatea aparatului de represiune moșieresc trebuind să fugă. Într-o telegramă către Ministerul de Interne al Ungariei, subprefectul raportează la 30 noiembrie 1918 că 2/3 din notari și-au părăsit serviciul din care cauză s-au ivit multe greutăți, cerînd totodată întrajutorarea jandarmeriei pentru a putea menține ordinea publică.¹⁴

În anul 1919 acțiunile țărănimii au continuat, fiind caracteristice intrările forțate pe marile proprietăți, împărțirea terenurilor agricole între țărani cu de la sine putere, pășunatul cu vitele fără consimțămîntul stăpînului de pămînt, tăiatul lemnului din pădure etc.¹⁵, ceea ce a determinat, alături de mișcările revendicative din celelalte județe ale Transilvaniei, ca problema reformei agrare să fie luată în discuție de către cercurile conducătoare.

Opinia publică din întreaga țară era profund interesată atît de reforma în sine cît și de forma în care se va concretiza ea. Spiritele erau agitate îndeosebi datorită prelungirii acțiunii de împrăștiere, dar situația e explicabilă într-un fel avînd în vedere condițiile în care se găsea România, abia ieșită dintr-un război în urma căruia se realizase visul de veacuri al românilor de a trăi între granițele unui singur stat, dar care veștejise bogățiile țării și dezorganizase viața socială. Cu atît mai mult se explică acest lucru în Transilvania unde autoritățile erau confruntate cu o multitudine de probleme și aspecte îndeosebi de ordin administrativ. Multe posturi din administrația locală de stat erau încă deținute de marii proprietari de pămînturi, rămășițe ale regimului austro-ungar. Întreaga acțiune de reorganizare a acestei provincii, de încadrare a ei în sistemul administrativ și de stat al României a necesitat eforturi uriașe și s-a desfășurat pe o perioadă de cîțiva ani. Din această cauză, poate, și împrăștierea țăranilor a durat mai mult timp. Țăranii însă, dornici să se vadă cît mai repede în posesia pămînturilor pe care le-au lucrat din tată în

¹² I. Kovács, *Date cu privire la lupta țărănimii din Transilvania în toamna anului 1918*, în *AIIC*, Tom. I—II, 1958—1959, p. 330—331.

¹³ ArhStat Tîrgu Mureș, fond. Prefectura județului Mureș, Acte prezidențiale, nr. 8901, din 9 noiembrie 1918.

¹⁴ *Idem*, nr. 5559, din 30 noiembrie 1918.

¹⁵ Marcel Știrban, *Acțiuni țărănești în fostele județe Alba și Hunedoara din noiembrie 1918—1919*, în *AIIC*, Tom. XI, 1967, p. 268.

fiu, făceau dese apeluri la diferite organe, societăți, asociații, publicații, cerînd explicații asupra legii reformei, asupra felului în care se va face reforma, încredinșînd nu o dată abuzurile.

Interesantă este în acest sens poziția unui organ de presă țîrgumureșan, *Ogorul*, foaie economico-socială a federației cooperativelor „Ogorul”, care pe tot parcursul apariției sale a susținut dreptul la reformă al țăranilor, adesea dînd povești înțelepte. Așa de exemplu, în noiembrie 1920, publică *Cele zece porunci ale țăranilor* menite să asigure instruirea celor care arendaseră moșii și care urmau să fie împrorietăriți. Interesante și pilduitoare, acestea merită să fie reținute:

„1. Ca să fii îndestulat cu pămîntul dat în arendă forțată, nu lua mai mult de cinci jugăre prevăzute de lege pentru expropriere!

2. Adă la cunoștința Comisiei județene pe cel ce ține în arendă forțată mai mult de cinci jugăre pentru a-și lua pedeapsa!

3. Plătește arenda satorită la timp proprietarului pentru pămîntul ce ai folosit în arendă forțată!

4. Nu lăsa pe cei ce au pămînt peste cinci jugăre să-și bage vitele în pășunea cu arendă forțată!

5. Grăbește pe membrii ce fac parte din Comitetul local din comună să facă cît mai iute tabloul de împrorietărire!

6. Stăruiește să se ducă tabloul de împrorietărire la Judecătoria de ocol pentru a fi judecat!

7. Ești dator să reclami Comisiei județene pe primarul sau secretarul cercului care întîrzie trimiterea tabloului de împrorietărire la judele de ocol!

8. Fă plîngere către Comisia județeană dacă nu ești trecut în programul de împrorietărire în categoria prevăzută de articolul 33 din Decretul-lege pentru expropriere!

9. Arată comisiei județene pe cei care au fost trecuți cu pămînt mai mult decît le dă drept legea în tabloul de împrorietărire!

10. Odată acestea avute în vedere, află că exproprierea moșilor va începe în primăvara anului viitor, 1921!¹⁶ În același timp gazeta publică diferite articole în care se explicau pe înțelesul celor mulți felul în care se va înfăptui reforma, felul în care trebuie să acționeze țăranii pentru a primi pămînt, dîndu-se amănunte asupra componenței comisiilor locale și județeană, asupra întocmirii și judecării Tabloului de împrorietărire, asupra celor îndreptățiți să primească pămînt conform Legii reformei agrare, despre felul în care trebuie întocmite și către cine adresate plîngerile celor neîndreptățiți, încheindu-se cu un articol-comentariu asupra Legii reformei agrare votată în iulie 1921. „Țăranul — se spune în acest articol — așteaptă deja destul de demult să împlînte plugul în brazda sa proprie și abia acum vedem că s-a votat legea. De-acum vom vedea cît timp va mai trebuie pînă va primi pămîntul (...) Vom vedea apoi la îndeplinirea acestei legi, că oare e făcută așa ca să mulțumească trebuințele tuturor? Votarea legii agrare a întîmpinat din partea multora piedici, iar acum, după ce a fost împlinită, se află mulți cari nu ar

¹⁶ *Ogorul*, Țîrgu Mureș, I (1920), nr. 1, p. 1.

dori de loc reforma și precum spun ei înșiși „vor mișca toate pietrele contra formeii de astăzi a legii”.¹⁷

Trecându-se la aplicarea legii pentru reforma agrară, în județul Mureș au fost expropriate 195.183 jugăre și 1.008 stînjeni din care 73.064 jugăre și 75 de stînjeni teren cultivabil, restul de 122.880 jugăre și 1.364 stînjeni fiind păduri și pășuni transformate în păduri. Printre marii latifundiari expropriați în județul Mureș se numără familiile Bánffy, Kemény, Teleki, care dețineau pămînt pe aproape întreaga Vale a Nirajului și pe cea a Mureșului, Tholdalagi care deținea moșii întinse în localitățile de pe cursul inferior al Nirajului, Solymosi, frații Éltető și alții.¹⁸ În total au fost expropriate 770 de moșii dintre care 657 reprezentînd circa 150.000 de jugăre au fost măsurate și predate, 66 moșii reprezentînd circa 40.000 jugăre măsurate și neparcelate și 9 moșii reprezentînd 5.000 jugăre nemăsurate. La această suprafață expropriată trebuie să adăugăm aproximativ 4.451 jugăre și 1.206 stînjeni terenuri primite din partea altor județe odată cu reorganizările administrative din acea perioadă. În total deci au fost expropriate 207.335 de jugăre și 954 stînjeni.¹⁹

Și în județul Mureș ca de altfel în întreaga Transilvanie împroprietărirea țăranilor a demarat greu întinzîndu-se în timp pe o perioadă destul de mare. Trebuiau îndeplinite o serie de formalități administrative care să parcurgă un anumit drum birocratic, orice reclamație trebuind să aștepte minimum 15—35 zile pentru a fi rezolvată.²⁰ După stabilirea tuturor formalităților s-au acordat — așa cum reiese din Dispozitivele de parcelare ale moșiilor din comune²¹ — 745 jugăre, conform legii de preferință pentru invalizi, orfani și văduve de război, în medie de la 0,5 pînă la 3 jugăre.²² În același timp, pe întreg județul Mureș, s-au acordat celor îndreptățiți a primi pămînt conform Legii de reformă agrară 24.157 jugăre, din moșiile expropriate, restul de teren expropriat fiind repartizat altor categorii de țărani, unor instituții sau pentru necesități comunale precum și ca rezervă de stat. Datele fiind extrase din Dispozitivele de parcelare ale moșiilor nu s-a putut stabili o medie pe individ. După datele statistice însă²³ se poate constata că nu s-a depășit 3 jugăre pe cap de familie. În general întreg acest pămînt expropriat este pămînt arabil, majoritatea comunelor cuprinse în statistică fiind situate în zonele propice pentru agricultură. Cîteva dintre acestea cum e Bilbor, Borsec, Corbu, trecute ulterior județului Ciuc, iar Deda, Gurghiu, Hodac, Ibănești, Rîpa de Jos, Stînceni, rămase în județul Mureș, aveau predominant teren propice pășunatului, locuitorii ocupîndu-se cu creșterea oilor sau lucrînd la pădure.

O altă categorie de țărani căreia i s-a acordat pămînt a fost embaticarii, taxaliștii și arendașii care au primit în general puțin sau foarte puțin pămînt. Datele găsite de noi în Dispozitivele de parcelare ale moșiilor fiind incomplete, nu s-a putut stabili totalul acestor terenuri. Cu toată această greutate se poate

¹⁷ *Idem*, II (1921), nr. 30, p. 1.

¹⁸ ArhStat Tirgu Mureș, fond. 55 dosar nr. 307, filele 1—10; Vezi Anexa nr. 1.

¹⁹ *Idem*, dosar nr. 268, fila 46, din 20 octombrie 1937.

²⁰ Vezi Ogorul, Tirgu Mureș, I (1920), nr. 2, p. 2.

²¹ ArhStat Tirgu Mureș, fond. 55, dosar nr. 1—321.

²² *Idem*; Vezi Anexa nr. 3.

²³ *Idem*; Vezi Anexa nr. 4.

considera ca cifră aproximativă cea de 522 jugăre și 538 stînjeni,²⁴ deși într-o situație statistică a aplicării reformei agrare în județul Mureș, întocmită la 20 octombrie 1937,²⁵ deci după încheierea reformei agrare, apare cifra de 224 jugăre și 757 stînejni, din care mai rămăseseră de debitat la acea dată 17 jugăre și 1340 stînjeni. În documentele cercetate de noi la Arhivele Statului Tîrgu Mureș, nu mai apar și alte categorii de țărani îndreptățiți a primi pămînt prin reforma agrară decît o statistică cu personalul silvic, repartizat pe cantoane, căruia i s-a atribuit „teren de hrană și pășunat”, conform Regulamentului Serviciului Silvic și al Legii pădurilor, fiecare canton primind cîte 3 jugăre cu dreptul de a pășuna cîte 5 vite pe această suprafață.²⁶ În același timp s-au acordat 901 jugăre pentru construcții de locuințe în comunele județului Mureș, suprafețele pe comune variind între 2 jugăre pentru comunele mai mici, pînă la 60 jugăre pentru comunele mai mari și chiar pînă la 130 jugăre pentru comunele urbane (Tîrgu Mureș). În total au fost acordate terenuri pentru 88 de comune.²⁷

O suprafață de 2.690 jugăre a fost atribuită sesiilor parohiale, bisericesti și cantonale din 87 de comune, printre care și Tîrgu Mureș, acestea primind între 10 și 100 jugăre în funcție de felul terenului, suprafața mărindu-se în regiunile montane.²⁸ De asemenea, pentru unele comune s-au acordat 20.764 jugăre și 889 stînjeni de izlazuri, după cum reiese dintr-o statistică pe anul 1926,²⁹ destinate pășunatului a 13.044 animale mari (bovine și cabaline), și 18.418 de animale mici (ovine) înregistrate la această dată. Menționăm totodată că din suprafața totală de 20.764 de jugăre și 889 stînjeni numai 20.399 de jugăre și 313 stînjeni erau destinate pășunatului, restul de 365 jugăre și 586 stînjeni fiind terenuri inutilizabile.

O suprafață destul de mare de teren a fost acordată din terenul expropriat comunelor pentru diferite necesități ale comunei, de folosință obștească sau pentru diferite societăți culturale. Cea mai mare suprafață a fost repartizată, după cum reiese din Dispozitivele de parcelare ale moșiilor, școlilor și personalului didactic, suprafața acordată fiind de 2.288 jugăre și 321 stînjeni, mare parte din acest teren fiind atribuit pentru dotație învățătorească. Pentru celelalte trebuințe comunale, după cum reiese din aceleași dispozitive de parcelare, terenul a fost repartizat astfel: loturilor zootehnice, 850 jugăre și 467 stînjeni, terenul variind între 2 și 20 jugăre; construcțiilor de drumuri, 330 jugăre și 448 stînjeni; Societății culturale ASTRA, 19 jugăre și 650 stînjeni; Fundației culturale „Regele Mihai”, 19 jugăre și 900 stînjeni; Casei culturale „Principele Carol”, 27 jugăre și 325 stînjeni; terenurilor de sport și tir, 293 jugăre și 400 stînjeni; pentru construcții de infirmerii, 8 jugăre și 16 stînjeni; posturilor de jandarmi, 27 jugăre și 257 stînjeni; iar gărilor și cantoanelor CFR, 89 de jugăre.³⁰

²⁴ *Idem*; Vezi Anexa nr. 5.

²⁵ *Idem*; dosar nr. 268, fila 46.

²⁶ *Idem*; dosar nr. 4, fila 430; Vezi Anexa nr. 6.

²⁷ *Idem*; dosar nr. 291, fila 2—3; Vezi Anexa nr. 7.

²⁸ *Idem*; dosar nr. 286, fila 4—5; Vezi Anexa nr. 8.

²⁹ *Idem*; dosar nr. 286, fila 1—2; Vezi Anexa nr. 9.

³⁰ *Idem*; dosar nr. 1—321; Vezi Anexa nr. 10.

Toate aceste statistici însă nu reflectă în întregime felul în care s-a efectuat reforma, fiindcă aceasta a durat o perioadă destul de lungă depășind chiar și anul 1930 din diferite cauze: tergivesarea înscrierii tuturor îndreptățiților pe liste, unele reclamații ale proprietarilor care nu erau de acord cu prețurile fixate pentru pământul expropriat de Consiliile județene și de ocol, judecate de Curtea de apel din Tîrgu Mureș,³¹ cum sînt proprietarii Pavel Nagy din Reghin, Albert Knöpfler din Micești, Tholnay Reginald din Foi, Tholdalagy Tibor din Murgeni, Ludovic Bányai din Sîncrai, Ludovic Nagy din Nicolești, Kibédi Lajos din Band, Ana Mikó din Pănet, Bethlen Ștefan cu pămînt în Sintandrei, Teleki Károly, Albert Csernátoni și Iosif Ferencz din Pogăceaua, Andrei Sipos din Tîrgu Mureș, Dominic Virágh din Moişa etc., și alte mijloace de a îngreuna și prelungi aplicarea Legii pentru reforma agrară. În județul Mureș, în primii ani de aplicare a Legii de reformă agrară, majoritatea proprietarilor au făcut asemenea reclamații. În general, prețurile erau stabilite de o comisie formată din specialiști trimiși de Comisia județeană, primarul din comună și doi țărani pricepuți în asemenea treburi, care se orientau după prețurile generale ale pământului la acea dată în funcție de calitate. Dacă proprietarul se considera neîndreptățit — și mulți se considerau ca atare — făceau apel către Curtea de apel din Tîrgu Mureș care pronunța o sentință judecătorească prin luarea în considerare a dovezilor aduse de proprietar în sprijinul majorării prețului: actele care certificau prețul pământului respectiv între 1900—1913, martori care să confirme aceste prețuri, hîrțile aflătoare în cărțile funduare și la notariatele comunelor etc. Iată cîteva sentințe pronunțate de Curtea de apel din Tîrgu Mureș cu prețurile definitive: „Comisia județeană Tîrgu Mureș, prin sentința atacată cu apel — se spune într-o sentință din octombrie 1922³² — a stabilit pentru terenul expropriat din moșia Nazna, proprietatea apelantului Gavril Máriaaffi următoarele prețuri pe jugăr: teren arător clasa I, 1.000 lei, clasa a II-a, 800 lei, clasa a III-a, 700 lei; teren pentru cosit clasa I, 1.200 lei, clasa a II-a, 1.000 lei, clasa a III-a, 800 lei; teren de pășune, 300 lei. În contra acestei sentințe proprietarul face apel (...) din care se constată că în comuna Nazna cu ocazia exproprierilor făcute în 1913 pentru construcția unui drum de fier, s-a plătit pentru un stîngen pătrat de teren arător de una mai bună calitate cu 1 coroană 25, ceea ce fac 2.000 coroane pe jugărul de 1.600 stîngeni pătrați (...) Curtea avînd în vedere că actele sînt din cele prevăzute de articolul 50 al reformei agrare pentru stabilirea prețurilor (...) și astfel a fixat prețul de 2.000 lei pentru terenul arător de prima categorie”.³³ Alții aduc dovezii înscrise în cărțile funduare cum este Carol Orbán din comuna Livada. Astfel, Curtea a trebuit să reformeze sentința Comisiei de ocol, care pentru clasa I nu acordase decît 1.100 lei pentru un jugăr. Urcîndu-se prețul terenului arabil, a trebuit să fie urcate și prețurile terenului de cosit. În ceea ce privește celelalte terenuri, apelanții n-au adus nici o dovadă cu care să dărîme sentința Comisiei de ocol. Astfel că prețurile s-au fixat în felul următor: teren arător clasa I, 2.000 lei, clasa a II-a, 1.800 lei, clasa a III-a, 1.600 lei, clasa

³¹ *Idem*; dosar nr. 279, fila 20 și urm.

³² *Idem*; dosar nr. 279, fila 23.

a IV-a, 1.400 lei, clasa a V-a, 1.200 lei, clasa a VI-a, 1.000 lei; fînăse clasa I, 2.900 lei, clasa a II-a, 2.000 lei, clasa a III-a, 1.800 lei, clasa a IV-a, 1.600 lei, clasa a V-a, 1.400 lei și clasa a VI-a, 1.200 lei.³⁴ Între alte cazuri, Curtea nu a aprobat majorarea prețului din lipsă de dovezi. În această situație s-a găsit Károly Meizer din Aluniș ale cărui dovezi au fost infirmate de cele prezentate de delegații sătenilor și astfel Curtea a trebuit să mențină prețurile fixate de Comisia județeană respingînd apelul ca nefondat.³⁵ De menționat că la aceste dezbateri ale Curții erau prezenți și reprezentanți ai țăranilor care apărau interesele acestora față de prețurile cerute de latifundiar, în conformitate cu dispozițiile legale în vigoare, fiindcă o majorare a prețurilor ar fi însemnat implicit și o majorare a cotei părți ce ar fi trebuit să o plătească țăranul. Chiar dacă s-au admis asemenea majorări uneori, crearea posibilității pentru țăranii de a-și apăra interesele în fața instanței judecătorești înseamnă fără îndoială un mare pas înainte în sensul unei democratizări și mai ales demonstrează convingător că reforma agrară din 1921 a fost îndreptată în primul rînd spre satisfacerea pe cît posibil a intereselor țăranilor. O remarcă totuși se impune și anume că, potrivit legislației în vigoare, aceste procese durau foarte mult fiind mereu reluate și atacate, ceea ce a lungit în timp finalizarea reformei. Tot în șirul acestor cauze putem înscrie și problema absenteiștilor a cărei rezolvare în favoarea statului român a durat și ea destul de mult. În orice caz, chiar dacă nu total finalizată, în 1937, după cum apare într-o statistică descoperită la Arhivele Statului Tîrgu Mureș,³⁶ problema reformei agrare pentru județul Mureș era ca și încheiată în mare parte fiind efectuată și lichidarea financiară. Din suprafața totală de 207.335 de jugăre și 954 stinjeni cît fusese expropriat din cele 732 de moșii și suprafețe primite de la alte județe, au fost împrăștiat 16.926 țăranii din totalul de 24.630 cîți au fost înscrși inițial în Tabloul de împrăștiare, rămînînd neîmprăștiat 7.704 țăranii deoarece nu întruneau condițiile stabilite de lege. Suprafața totală expropriată a fost repartizată în felul următor, conform acestei statistici:

1. Suprafețe atribuite în loturi	34.264 jug.	1.490 stj.
2. Izlazuri atribuite comunelor	88.327 „	288 „
3. Suprafețe atribuite embaticarilor și taxaliștilor	224 „	757 „
4. Rezerve de interes general	9.583 „	145 „
5. Păduri predate comunelor	71.694 „	917 „
6. Terenuri neproductive	1.512 „	630 „
7. Vetre de sat	1.649 „	792 „
8. Împrăștiări speciale	44 „	„
9. Rezerve disponibile	25 „	752 „
10. Terenuri vindute	9 „	1.583 „
Total :	207.335 jug.	954 stj.

La aceeași dată, 20 octombrie 1937, lichidarea financiară apărea în felul următor: din totalul de 732 moșii cîte au fost expropriate, reprezentînd o

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, p. 24.

³⁵ *Ibidem*, p. 30.

³⁶ *Idem*, dosar nr. 268, fila 46.

suprafață de 207.335 de jgăre și 954 stinjeni, aveau întocmit referat de 100% 536 moșii în suprafață de 175.913 jugăre și 1.348 stinjeni pentru care trebuia să se plătească 90.154.605 lei; cu referat de 80% erau 37 de moșii cu o suprafață de 13.921 jugăre și 283 stinjeni pentru care trebuia să se plătească 8.370.689 lei; pentru 159 de moșii nu erau întocmite referatele de plată. Din această ultimă categorie, pentru 44 de moșii nu s-a întocmit referat de plată deoarece s-a dat în schimbul lor pământ, astfel că în octombrie 1937, urmau să se mai întocmească astfel 115 referate integrale pentru tot atâtea moșii. Tot din aceeași statistică reiese și situația debitărilor pînă în octombrie 1937:

Felul terenului		umăr pers.	Suprafața		Suma — lei
			jugăre	stinjeni	
1	Terenuri acordate împroprietărilor	15.276	26.158	437	21.341.046
2	Loturi de case	9.037	1.808	517	21.893.384
3	Terenuri-izlazuri		44.898	1.589	20.688.988
4	Păduri predate comunelor		33.487	1.291	44.680.052
5	Terenuri acordate taxaliștilor		17	1.340	48.988
6	Terenuri necultivabile		180		128.235

ceea ce înseamnă că mai rămîneau de debitat 1.650 împroprietăriți pentru 8.112 jugăre. În același timp mai trebuiau debitate comunele pentru 43.430 jugăre de izlazuri, 38.207 jugăre de pădure și 1.404 jugăre teren neproductiv. N-am putut constata cauzele acestei situații, dar putem menționa că 16.926 de împroprietăriți au primit în medie cîte 2 jugăre fiecare față de 3 ha media în Transilvania și 4,5 ha în Regat și că aproape în întregime și-au răscum-părat pămînturile care le reveneau de drept fără plată, iar moșierimea a primit în schimb despăgubiri uriașe, întreaga reformă fiind pentru ei o afacere foarte rentabilă.

Impusă de puternicile manifestări sociale ale țărănimii, de evoluția fi-rească a relațiilor capitaliste, reforma agrară din 1921 a dus la diminuarea rolului marii proprietăți și implicit a clasei moșierești. Totodată ea a creat condiții propice pentru dezvoltarea mai rapidă a relațiilor capitaliste în mediul rural și a produs modificări substanțiale în structura socială a satelor. Astfel asistăm la sporirea numărului țărănimii mijlocașe și, fapt esențial pentru po-litica viitoare a regimului burghezo-moșieresc, a burgheziei satești. Apreciind însemnătatea acestei reforme, tovarășul Nicolae Ceaușescu preciza: „Reforma agrară din 1921 dă impuls dezvoltării capitalismului în agricultură, slăbește puterea economică a moșierimii, reduce rolul jucat de această clasă în viața politică și socială a României.³⁷ Trecerea de la marea proprietate la mica gospodărie rurală a stimulat interesul țaranului pentru folosirea mai bună a

³⁷ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, București, Editura Politică, 1966, p. 26.

pământului pentru o agricultură intensivă, cu toate criticile care s-au adus în acea perioadă acestor aspecte, contribuind la îmbunătățirea condițiilor de viață și a nivelului de cultură a țăranului. Prin reformă scade substanțial ponderea terenurilor necultivate chiar și în condițiile grele de lipsă a utilajului agricol și a animalelor de muncă. În același timp, prin răscumpărarea terenurilor, moșierimea, dispunând de sume însemnate de bani, devine o clasă tot mai parazită, aceste rămășițe feudale constituind o puternică frână în dezvoltarea forțelor de producție.

Realizarea reformei agrare în Județul Mureș a implicat forțe sociale diverse și a înregistrat ca și în restul Transilvaniei pe de o parte opoziția puternică a moșierimii locale și pe de altă parte, lupta țăranimii în vederea aplicării cât mai riguroase a dispozițiilor legislației agrare. Sînt înregistrate în această perioadă încercări de eludare sau de tergiversare a dispozițiilor reformei agrare din partea marilor proprietari. De asemenea este constatată dîrzenia și tenacitatea țăranimii care în ciuda impedimentelor social-politice sau juridice își rezolvă parțial necesitățile gospodărești.

Dacă în județul Mureș, ca în întreaga Transilvanie, producția agricolă a scăzut în primii doi ani postbelici, creșterea ei este simțitoare din momentul aplicării reformei. Suprafețe tot mai întinse sînt cultivate cu cereale, diferite plante tehnice, pomi fructiferi, pădure. Se poate remarca o adevărată resurrecție a interesului pentru rodirea cât mai bună a semănăturilor. Deși țăranii din județul Mureș nu cunoșteau speciile selecționate de cereale, interesul lor a crescut față de acestea în momentul în care au primit pămînt. Începînd din 1925 producția a crescut substanțial și s-a menținut la un nivel ridicat atîngînd punctul culminant în anii 1929—1930. Se cultiva cu preponderență grîu și porumb. Într-un document din februarie 1938⁹⁸ se trec în revistă soiurile de porumb cultivate în regiunea agricolă Miercurea Niraj, evidențiindu-se interesul țăranilor pentru porumbul hibrid care se cultiva la acea dată pe scară întinsă ajungînd la producții pînă la 1.500 kg. boabe la hectar. În iunie același an, stabilindu-se vegetația culturilor de porumb pe 9.112 ha, fasole 800 ha, cartofi 12 ha, ceapă 486 ha, varză 162 ha, sfeclă de zahăr 204 ha, floarea soarelui 160 ha, ea se arăta foarte bună. De remarcat preferința țăranilor pentru porumb, folosit și pentru creșterea animalelor, unele legume îndeosebi ceapă și varză, care se dezvoltau foarte bine pe terenurile de pe malurile riului Niraj, bogate în substanțe nutritive, și pentru plante tehnice, îndeosebi sfecla de zahăr de pe urma căreia, prin existența fabricii de zahăr din Tîrgu Mureș, țăranii realizau frumoase venituri. Totodată, trebuie menționată remarca că în luna iunie se efectua a doua sapă îndeosebi la porumb, culturile fiind întreținute foarte bine, deci o preocupare intensă a țăranului pentru culturi și producție.

Trebuie remarcat și interesul pentru plante tehnice ca soia, inul, cînepa și tutunul, mai ales dată fiind noutatea culturilor de soia în aceste locuri. Același interes îl manifestă țăranii și pentru cultura viței de vie, județul avînd podgorii întinse cam în aceleași zone colinare unde existau livezi. De altfel, județul Mureș, vestit în dezvoltarea pomiculturii încă înainte de primul război

⁹⁸ *ArhStat Tîrgu Mureș*, fond. 55, dosar nr. 276, fila 9 și urm.

mondial, își continuă frumoasa tradiție și datorită stimulului reformei agrare. Astfel, în 1938, numai în regiunea agricolă Miercurea Niraj erau plantați 551 altoi de pomi fructiferi.

După cum am putut observa, o mare suprafață din moșiile expropriate o constituiau pășunile. Prin predarea acestora comunelor s-a imprimat o frumoasă dezvoltare creșterii vitelor, ocupație cu veche tradiție pe aceste locuri. Animalele cornute erau îndeosebi de rasă indigenă (Bălțată românească), zona Reghinului fiind vestită, între cele două războaie mondiale, pentru calitatea exemplarelor care erau căutate pe piața din orașul Reghin, în fiecare joi, de cumpărători din întreaga Transilvanie, din Austria, Polonia și Germania.³⁹ În același timp, țăranii erau preocupați și de producția de lapte aprovizionând multe lăptării din orașe, numai în 1926 funcționând în județ 63 asemenea unități.

În perioada de după reformă se dezvoltă în județul Mureș și spiritul cooperatist, înființându-se pe lângă diferite cooperative de consum, de asigurări sociale, asigurări pentru vite, pentru pământurile cultivate și asociații agricole cu denumiri diferite printre care „Bunii gospodari”. Între 1930—1938, numai în plasa Miercurea Niraj funcționau 8 asemenea asociații cu 20 pînă la 50 membri în diferite sate, constituite cu scopul procurării diferitelor unelte de muncă, care necesitau fonduri de investiții mai mari decît posibilitățile individuale, în comunele Lăurenii, Sîntandrei, Sardu Nirajului, Troița, Pășărenii, Maiad, Veța și Miercurea Niraj, iar pe lângă acestea încă două asociații pentru asigurarea vitelor cornute.

Incontestabil, urmările reformei au fost pozitive și au exprimat o necesitate socială impusă de realitățile social-politice ale vremii. Dar cercetările efectuate asupra situației social-economice în județul Mureș, ne demonstrează, ca de altfel și pentru restul țării, că măsurile legislației agrare au fost incomplete, fapt ce a permanentizat încă în istoria economică a țării marea proprietate moșierească precum și lipsa de pământ, resimțită de către o bună parte a țărănimii. Inconsistența reformei din 1921 va menține în prim planul vieții social-politice românești dintre cele două războaie mondiale problema țărănească, problema agriculturii în general, care-și va găsi rezolvarea deplină abia după August 1944, mai întîi, prin înfăptuirea reformei agrare democratice din martie 1945 și apoi prin realizarea cooperativizării agriculturii înfăptuită sub conducerea Partidului Comunist Român. Acest proces complex este evidențiat și de conducătorul partidului și statului nostru care remarcă, la Congresul al II-lea al Uniunii Naționale a Cooperativelor Agricole de Producție: „Cooperativizarea agriculturii a constituit un îndelungat proces revoluționar, care a dus la schimbări fundamentale în structura socială a satelor țării noastre, în caracterul relațiilor de producție din agricultură, în întregul mod de muncă și de viață al țaranului. Odată cu încheierea cooperativizării agriculturii s-a realizat generalizarea relațiilor de producție socialiste, ceea ce a dus la crearea economiei socialiste unitare în România. Organizarea agriculturii pe baze cooperatiste, socialiste, a marcat, totodată, lichidarea definitivă în țara

³⁹ Melinte Șerban, *Sub imboldul ASTREI*, în *Vatra*, Tîrgu Mureș, Seria nouă, I (1971), nr. 4, p. 16.

noastră a claselor exploatare, a bazelor economice ale exploatării; aceasta a creat condiții obiective necesare pentru dezvoltarea rapidă a agriculturii, pentru ridicarea bunăstării materiale și spirituale a întregii țărâni. ⁴⁰

Anexa nr. 1

Tabloul moșiilor expropriate* în județul Mureș

Nr. crt.	Numele și prenumele proprietarilor	Comuna	Supr. expropriată		Cultivabil		Păduri		Pășuni transformate în păduri	
			Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni
1	Biró S	Adrianul Mare		850		850				
2	Comuna Pol. Acățari	Acățari	17	1217	17	1217				
3	Tholnay Reginald	„	26	718	26	718				
4	Tholdalaghy Mihăilă	„	21	95	21	95				
5	Dr. Spirer Ludovic	„	1	200	1	200				
6	Tolnai Alexandru	„	1	200	1	200				
7	Incze Böske	„	1	283	1	283				
8	Májai Vilma	Buza		700		700				
9	Comuna Pol. Buza	„		149		149				
10	Radnai Béla	Bedeni	12	176	12	176				
11	Barátosi Szabó Ioan	„	1	180	1	180				
12	Szabó Esztera	Bolintineni		1068		1068				
13	Oláh Susana	„		148		148				
14	Tholdalaghy Vasile	Crăciunești	11		11					
15	Fekete Iosif	„		550		550				
16	Irina Stoianovici	Cinta	3	1200	3	1200				
17	Somodi Carol	„		883		883				
18	Tholdalaghy Reginald	Cornești	31	169			31	169		
19	Fekete Gavril	Cîba	4		4					
20	Bányai Iosif	Dumitrești		665		665				
21	Comuna Pol. Eremitu	Eremitu	3	76	3	76				
22	Ivare Francisc	„	1	1324	1	1324				
23	Biserica Romano Catolică	„	579				579			

⁴⁰ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construcției societății socialiste multilaterale dezvoltate*, Editura Politică, București, 1972, p. 921—922.

* Transcrierea documentelor s-a efectuat cu respectarea ortografiei originalelor.

Anexa nr. 1. (continuare)

Nr. crt.	Numele și prenumele proprietarilor	Comuna	Suprafața expropriată		Cultivabil		Păduri		Pășuni transformate în păduri	
			Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni
24	Vass Carol	„		220		220				
25	Kovács Gizela	„	11		11					
26	Tholnay Reginald	Foi	192	1340	192	1340				
27	Kuti Iuliu	Gălățeni	1	520	1	520				
28	Czakó Francisc	Gruisor	27	389	27	389				
29	Erdely Elemer	Gălești	30	573	30	573				
30	Sándor Gerő	Gălești	5	636	5	636				
31	Bartha Kolomán	„	1	1200	1	1200				
32	Tholnay Reginald	Gălești	245	192	245	192				
33	Szentivany Gavril	„	64		64					
34	Orbán Agneta	Hodoșa		584		584				
35	Szabó Andrei	„		729		729				
36	Kodok Moisa	Isla	1	1200	1	1200				
37	Biserica Romano Catolică	Iobăgeni	73	763	73	763				
38	Kovács Ludovic	Iobăgeni		1200		1200				
39	Comuna Pol. Luca	Luca	18	498	18	498				
40	Comuna Pol. Maiad	Lăurenii	216	1352	216	1352				
41	Teleky Artur	„	27	339	12	1094	14	845		
42	Boier Alexa	„		376		376				
43	Șimon Amalia	„		500		500				
44	Stroia Ioan	„	2	124	2	124				
45	Comuna Pol. Leordeni	Leordeni	7	689	7	689				
46	Kakasi Iosif	„	2	696	2	696				
47	Comuna Pol. Mărculeni	Mărculeni		140		140				
48	Comuna Pol. Mătrici	Mătrici		1480		1480				
49	Comuna Pol. Maiad	Maiad	1	1222	1	1222				
50	Nagy Carol	„		227		227				
51	Sofalvi Martin	„		769		769				
52	Teleki Iosif	„		550		550				
53	Györfi Mihaly	Măgherani		500		500				
54	Szántó Gheorghe	Moșuni	154	227	90	227	65			
55	Szentkiraly Gabor	„	36	971	36	971				

Anexa nr. 1. (continuare)

Nr. crt.	Numele și prenumele proprietarilor	Comuna	Suprafața expropriată		Cultivabil		Păduri		Pășuni transformate în pășuni	
			Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni
56	Bara, Vasile	„	1		1					
57	Toldalaghy Tiberiu	Murgești	181	472	181	472				
58	Biserica Reform. Murgești	„	1	1200	1	1200				
59	Farkas Gabor	„		588		588				
60	Comuna Pol. Murgești	Murgești		576						
61	Biserica Ref. Miercurea Niraj	Miercurea Niraj	1		1					
62	Márton, Iosif	„		830		830				
63	Orbán Alexandru	„		400		400				
64	Comuna Pol. Neaua	Neaua		1400		1400				
65	Nagy Ludovic	Nicolești	16	759	16	759				
66	Sebes Zilahi Andor	„	9		9					
67	Erdely Elemer	Oaia	105	1086	66		39	1086		
68	Șipoș Gavrila	„	12	147	12	147				
69	Tolnay Reginald	„	27	969			27	969		
70	Balla Iuliu (Văduva)	„		500		500				
71	Balla Iuliu	„	5	1036	5	1036				
72	Vituș Malvina	Păsăreni	2	100	2	100				
73	Comuna Pol. Păsăreni	Păsăreni		120		120				
74	Palosi Dionisie	„		1000		1000				
75	Berthold Sarolta	Roteni	190	780	150	1510	39	870		
76	Fekete Nagy Iudit	„	23	180	23	180				
77	Bereczki Ludovic	Roteni	1		1					
78	Bereczki Dominic	„		1100		1100				
79	Oșvat Francisc	„		600		600				
80	Bereczki Sigismund	„		518		518				
81	Tholnay Reginald	Sinvășii	42	796	42	796				
82	Ugron Zoltán	„	56	92	56	92				
83	Ilyeș Ioan	„	1	800	1	800				
84	Márton Iosif	Sintana Niraj	101	268	34	762	66	1106		
85	Márton Ștefan	„	31	988	31	988				

Anexa nr. 1. (continuare)

Nr. crt.	Numele și prenumele proprietarilor	Comuna	Suprafața expropriată		Cultivabil		Păduri		Pășuni transformate în păduri	
			Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni
86	Kiss Ioan	„	1	680	1	680				
87	Biserica Ref. Sintandrei	Sintandrei	66	1330	56	468	8	862		
88	Toth Alexandru	„		400		400				
89	Csongvari Ludovic	„	32	1488	32	1488				
90	Balint Carol	„	7	85			7	85		
91	Tolnay Reginald	Surda	76	507	76	507				
92	Sándor Ioan	„	11	1095	11	1095				
93	Nemeti Mihail	„		1200		1200				
94	Biserica Ref. Sintandrei	Sărățeni	223	310	15	1578	207	332		
95	Biro Martin	„		935		935				
96	Sükösd Carol	„		750		750				
97	Teleki Artur	Șardu Nirajului	465	152	398	1175	66	577		
98	Șandor Ioan	„	1	1540	1	1540				
99	Solyom Vasile	Satu Nou	7	1095	7	1095				
100	Kakasi Martin	„	71	1495	71	1495				
101	Szentkereszt Ilona	Suveica	84	472	84	472				
102	Fekete Nagy Iudit	„	47	1438	47	1438				
103	Simon Gheorghe	„	29	843	29	843				
104	Bis. Romano-Catolică	Șilea Nirajului	243		202	927	40	673		
105	Bis. Ref. Șilea Niraj	„	155		127		28			
106	Tolnay Reginald	Stejeriș	66	885	66	885				
107	Ghephard Rozalia	Torba	51	999	43	452	8	504		
108	Șandor Ioan	Timpa	155	732	155	732				
109	Tolnay Reginald	„	48	305	48	305				
110	Soimosi Vasile	Tirimia	1527	910	1527	910				
111	Tolnay Samoilă	„	159	626	159	626				
112	Biserica Unitară	Tirimia	1	1518	1	1518				
113	Biserica Reformată	„	3	450	3	450				
114	Kakasi Martin	„	81	715	81	715				
115	Moldovan Gheorghe	Tirimioara		688		688				
116	Soimosi Vasile	„	914	682	15	969	898	1313		

Anexa nr. 1. (continuare)

Nr. crt.	Numele și prenumele proprietarilor	Comuna	Suprafața expropriată		Cultivabil		Păduri		Pășuni transformate în păduri	
			Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni
117	Ugron Zoltan	Troița	53	1501	53	1501				
118	Tolnay Reginald	„	47	1348	47	1348				
119	Bereczki Alexandru	„		1428		1428				
120	Bereczki Dionisie	„	1	497	1	497				
121	Radnai Bela	„		510		510				
122	Havadtői Ladislau	„	1	56	1	56				
123	Soss Mihaly	„	1	1077	1	1077				
124	Aszalos Dionisie	„		500		500				
125	Rozsa Victor	„	1		1					
126	Nemeti Mihăilă	Vădaș	1		1					
127	Bara Vasile	Veța	1		1					
128	Zichi Sarolta	Sovata	19	1039	19	1039				
129	Sandor Ioan	„	4	800	4	800				
130	Eltető Ecaterina	„	8	1000	8	1000				
131	Ilyes Ludovic	„	27	800	27	800				
132	Hönig Bernat	„		396		396				
133	Simon Gheorghe	„		302		302				
134	Ilyes Rozalia	„		465		465				
135	Andor Iuliu	„	1	60	1	60				
136	Szivos Iosif	„	1	52	1	52				
137	Steingenberger Aron	„		1335		1335				
138	Marton Vilmos	„		1360		1360				
139	Steingenberger Aron	„		428		428				
140	Vastag Gheorghe	„		636		636				
141	Naszlopi Elvira	„		395		395				
142	Zsiros Ludovic	„		552		552				
143	Palni Roza	„		210		210				
144	Gagy Francisc	„	2	1535	2	1535				
145	Nainsburg Edmund	„		392		392				
146	Bitenbinder Nicolae	„		475		475				
147	Radnai Bela	„		400		400				
148	Szabo Ludovic	„		370		370				
149	Aved Ioan	„	1	210	1	210				

Anexa nr. 1. (continuare)

Nr. crt.	Numele și prenumele proprietarilor	Comuna	Suprafața exploatată		Cultivabil		Păduri		Pășuni transformate în păduri	
			Jugăre	Stnjeni	Jugăre	Stnjeni	Jugăre	Stnjeni	Jugăre	Stnjeni
150	Komyati Bela	„		400		400				
151	Szemercsek Ana	„		280		280				
152	Bis. Romano-Catolică	„		550		550				
153	Herein Carol	„		212		212				
154	Nagy Iosif	„		364		364				
155	Szanto Gheorghe	„	1	866	1	866				
156	Darvas Ludovic	„		665		665				
157	Darvas Iuliu	„		438		438				
158	Striko Gizella	Sovata		522		522				
159	Darvas Ludovic	„		1147		1147				
160	Golovics Ioan	„		820		820				
161	Farkas Anton	Adrian		950		950				
162	Biserica Reformată	Aluniș	581	1370	95	1309	486	61		
163	Mozser Carol	„	57	465	57	465				
164	Éltető Iosif Sen.	„	799	834	603	705	196	129		
165	Școala fără confesiune	„	7	285			7	285		
166	Ladosi Todor	„	3	275	3	275				
167	Huszár Maria	Apalina	1063	132	1063	132				
168	Biserica Reformată	Beica de Jos	13	379	13	379				
169	Deák Francisc	„	3	787	3	787				
170	Menyhárt Iosif	„		826		826				
171	Kemeny Ioan	Brincovenesti	658	1244	527	663	131	710		
172	Bánffy Zoltan	Breaza	914	1418	914	1418				
173	„	„	2	350	2	350				
174	Wagner Robert	„	2	350	2	350				
175	Composesorat Borsec	Borsec	1155	535	149	865	709	296	569	
176	Composesorat Remetea	„	6	1327	6	1327				
177	Melik Ștefan	„	2	272	2	272				
178	Composes. Băilor Borsec	„		781		781				
179	Lukács Ștefan	Bilbor	35		35					
180	Ovid Ioan	„		1250				1250		

Anexa nr. 1. (continuare)

Nr. crt.	Numele și prenumele proprietarilor	Comuna	Suprafața expropriată		Cultivabil		Păduri		Pășuni transformate în păduri	
			Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni
181	Oláh Grigore	„	16	104	16	104				
182	Melik Ștefan	„	114	1568	114	1568				
183	Szabó Alois	„	4	800	4	800				
184	Comuna Pol. Lăzarea	„	86	1112	86	1112				
185	Statul Român	„	8530	116	949	593	1582		5098	1169
186	Statul Român	Căcuci	145	200			145		200	
187	Bis. Greco Catolică	Cașva	344	900			344	900		
188	Statul Român	„	94	1165	77	302	20	1003		
189	Dobrean Maria	„		250		250				
190	Școala fără confesiune	„	7	598			7	598		
191	Biserica Catolică	Chiheru de Jos	3	1563	3	1563				
192	Bis. Greco Catolică	Chiheru de Sus	1120	1417	53	1417	527		540	
193	Statul Român	„	2673	890			1768	653	1905	237
194	Konți Lazăr	Corbu	1311	1200	1141	652	170	548		
195	Lukács Ștefan	„	9	1244	9	1244				
196	Smilovics Zeling	Corbu	2	800	2	800				
197	Gherman Matei	„	2		2					
198	Statul Român	„	6784	683	1488	1245	2460		2835	1038
199	Keming Ioan	Deleni	1506	1537	151	1434	1385	1368		
200	Școala fără confesiune	„	10	320			10	320		
201	Compos. foști urbanizați	Deda	7		7					
202	Soc. Anonimă forest. Reghin	„	486				486			
203	Școala fără confesiune	„	41	608			41	608		
204	Florea Andrei	„		800		800				
205	Viegner Maurițiu	„		359		359				
206	Viegner Mihăilă	„		546		546				
207	Farkas Mendel	„	8	518	8	518				
208	Monda Andrei	„	26	412	26	412				
209	Farkas Mendel	Dumbrava	7712	983			7712	983		

Anexa nr. 1. (continuare)

Nr. crt.	Numele și prenumele proprietarilor	Comuna	Suprafața expropriată		Cultivabili		Păduri		Pășuni transformate în păduri	
			Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni
210	Șoc. anonimă forest. Reghin	„	71	128					71	128
211	Bis. Ortodoxă și Greco-Catolică	„	105	53	105	53				
212	Monda Rafila	„	63	1404	63	1404				
213	Biserica Reformată	Ercea	9	225	9	225				
214	Nagy Alexandru	„	44	1412	44	1412				
215	Viragh Francisc	„	20	500	20	500				
216	Birus Iudit	„	93	168	93	168				
217	Bámffi Zoltan	Filipișul Mare	5	1170	5	1170				
218	Huszár Maria	„	304	156	36	730	267	1028		
219	Horváth Ștefan	„	90	814	21	35	69	779		
220	Condenvove Carol	„	168	1561	12	220	148	1341		
221	Palko Iuliu	„	57	1255	57	1255				
222	Helvig Adalbert	„	6	870	6	870				
223	Schuller Emil	„	1	800	1	800				
224	Szász Iuliu	„		1200		1200				
225	Roman Elena	„	3	423	3	423				
226	Kemeny Ioan	Filea	5	313	5	313				
227	Fam. Bánffi	„	505	133	73	141	431	1592		
228	Fam. Farkas	„	216	402	16	402	200			
229	Fam. Eltető	„	1938	687	66	842	261	444	1610	
230	Soc. Anonimă for. Reghin	„	1528	138	47	1206	400		1080	532
231	Irina Constantinidi	„	170				170			
232	Școala fără confesiune	„	28	528			28	528		
233	Soc. anonimă for. Reghin	Gălăușas	1629	804	149	992	241	979		
234	Hurmaneci	„	6	284	6	284				
235	Vodă Elena	Gălăușas	1	840	1	840				
236	Statul Român	Glăjărie	2589	344			2044	1557	544	317
237	Școala fără confesiune	„	24				24			
238	Foști coloni	„	44				44			

Anexa nr. 1. (continuare)

Nr. crt.	Numele și prenumele proprietarilor	Comuna	Suprafața expropriată		Cultivani		Pădure		Pășuni transformate în păduri	
			Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni
239	Comuna Pol. Glăjărie	„	1		1					
240	Statul Român	Gurghiu	1617	896	149	573	828	426	639	497
241	Teleki Dominic	Gornești	540	942	203	602	337	340		
242	Deak Francisc	Habic	17	1862	17	1862				
243	Statul Român	Hodac	7891	309	60	930	3381	1312	2541	1057
244	Școala fără confes.	„	17	1120			17	1120		
245	Statul Român	Ibănești	3320	647	647		2508		812	
246	Școala fără confesiune	„	44				44			
247	Bis. ortod. și greco catol.	„	208	800		800	208			
248	Composes. foști urbar.	„	4		4					
249	Éltető Dănilă	Idecu de Jos	29	121			29	121		
250	Éltető Albert	„	1	1440	1	1440				
251	Kemeny Ioan	Idecu de Sus	93	1149	93	1149				
252	Biserica Luterană	„	56	1145	3	922	53	523		
253	Composes. foști urbarial.	„	2	800	2	800				
254	Kemeny Ioan	Idicel	300	324	68		315			
255	Éltető Iosif Sen.	„	83				83			
256	Zichy Melanie	„	41	800			41	800		
257	Orașul Reghin	„	38	1400	7	1400	31			
258	Covrig Vasile	„		135		135				
259	Pop Petru	„		95		95				
260	Gheorghe Ioan	„		20		20				
261	Hajdu Ștefan	Ilioara		367		367				
262	Vizi Iosif	Iara de Mureș	104	4	104	4				
263	Nagy Andrei	„	28	883	28	883				
264	Statul Român	„	140	717	108	576	32	141		
265	Csecs Ștefan	„	36	116	36	116				
266	Teleki Dominic	„	41	639			41	639		
267	Statul Român	Jabenița	44	70	24	825	19	845		
268	Kosch Oskar	„	7	1035	7	1035				

Anexa nr. 1. (continuare)

Nr. crt.	Numele și prenumele proprietarului	Comuna	Suprafața expropriată		Cultivabil		Pădure		Pășuni transformate în pădure	
			Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni
269	Statul Român	Iernuțeni	17		17					
270	Macskasy Ștefan	"	10		10					
271	Fülöp Gheorghe	"		369		369				
272	Biserica Reformată	"		278		278				
273	Kemeny Ioan	Lueriu	243	452	205	243	47			
274	Farkas Maximilian	Lueriu	50	744	50	744				
275	Kemény Ioan	Lunca Bradului	5697	122	132	23	1519	644	4045	1406
276	Fritscherez Carol	"	530						530	
277	Lado Ioan	"	9	520	9	520				
278	Școala fără confesiune	"	43	460			43	460		
279	Societ. Anon. Forest. Reghin	"	33	1486	33	1486				
280	Fam. Bánffi	Morăreni	135		6	1128	128	412		
281	Bis. Greco Catolică	"	14	690	14	690				
282	Éltető Iosif Sen.	Mureș Mort	8	653	8	653				
283	Bis. Reformată	"		894		894				
284	Sükösd Mihály	Mura Mică	35	1366	35	1366				
285	Zichi Vladimir	Onuca	11	1062	11	1062				
286	Horvath Ana	"	19	1211	19	1211				
287	Teleki Carol	Pădureni	373	928	221	1241	151	1279		
288	Biserica Reformată	"	20	466			20	466		
289	Bis. Evanghe. Luterană	Petelea	509	689	194	760	314	1529		
290	Schiffbaner Mihai	"	153	879	153	879				
291	Comuna Pol. Petelea	"	64	874	64	874				
292	Statul Român	"	27	234	27	234				
293	Huszár Maria	"	7	202	7	202				
294	Landhart Samuel	"	11	1215	11	1215				
295	Leonardh Eugen	"	2		2					
296	Teleki Dominic	Periș	412	1526	369	59	43	1467		
297	Körösi Iosif	"	52	119	52	119				
298	Mark Simion	"	130	1104	130	1104				
299	Körösi Albert	Petrilaca	50	1540	50	1540				

Anexa nr. 1. (continuare)

Nr. crt.	Numele și prenumele proprietarilor	Comuna	Suprafața expropriată		Cultivabil		Pădure		Pășuni transformate în pădure	
			Jugăre	Stinjenii	Jugăre	Stinjenii	Jugăre	Stinjenii	Jugăre	Stinjenii
300	Nagy Andrei	„	53	1140	53	1140				
301	Körösi Gheorghe	„	106	1150	106	1150				
302	Nagy Carol	„		350		350				
303	Fundația Monda Andrei	Petriș	27	117	27	117				
304	Composes. foști Iobagi și com. Pol.	„		189		189				
305	Statul Român	Poarta		62		62				
306	Comuna Politică Breaza	„	241	595	241	595				
307	Nagy Pavel	„	126	179	126	179				
308	Hirschleib	„	81	1419	81	1419				
309	Lăzăr Arpad	„	166	958	166	958				
310	Biserica Reformată	Porcești	524	1071			524	1071		
311	Composes. foști urbariași	„	166	264	97	890	68	974		
312	Barabași Susana	„		943		943				
313	Frater Bela	Porcești	391	1410	391	1410				
314	Éltető Iosif	„	575	1576	575	1576				
315	Covrig Filip	Ripa de Jos		1319		1319				
316	Kemény Ioan	Răstolița	212	450	175	450	61	1885		
317	Soc. Anon. Forest. Reghin	„	576	100	16	100	560			
318	Schvarcz Mendel	„	195 937		1		195 936			
319	Bis. Ortodoxă Română	„		1120		1120				
320	Composes. foști urbariași	„	647	800	2	800	645			
321	Fritsch Carol	„	780	420	420				780	
322	Composes. Pietriș	„	2	300	2	300				
323	Ladă Ioan	„		600		600				
324	Gabor Gheorghe	„		100		100				
325	Domeniul Silvic Banffi	„	34	466			34	466		
326	Soc. Anonimă Forest. Reghin	„	3191				605		2586	
327	Izrael Solomon	„	1	800	1	800				

Anexa nr. 1. (continuare)

Nr. crt.	Numele și prenumele proprietarilor	Comuna	Suprafața expropriată		Cultivabil		Pădure		Pășuni transformate în păduri	
			Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni
328	Ladă Viorica	„		200		200				
329	Teplanschil Emil	Răstolița	327						327	
330	Farkas Mendel	„	926	1250					926	1250
331	Mariș Dumbravă	Rușii Munți		30		30				
332	Pop Traian	„		40		40				
333	Composes. Pol. Reghin	Reghin	57	1237	57	1237				
334	Gross Friedrich	„	24	117	24	117				
335	Farkas Iuliu sen.	„	22	1145	22	1145				
336	Bánffy Zoltan	„	12	772	12	772				
337	Gal Alexandru	„	10	491	10	491				
338	Farkas Iuliu Sen.	„	1	600	1	600				
339	Farkas Iuliu Jun.	Reghin Sat	31	538	31	538				
340	Éltető Iosif sen.	„	21	850	21	850				
341	Éltető Dănilă	„	1	738	1	738				
342	Éltető Ioan Minor	„	44	153	44	153				
343	Márk Simion	„	3	86	3	86				
344	Școala Com. Pol. Reghin	„		1301		1301				
345	Éltető Cătălina	„	25	930			25	930		
346	Biserica Luterană	„		146		146				
347	Biserica Greco-Catolică	„		91		91				
348	Biserica Reformată	„		199		199				
349	Bis. Romano-Catolică	„		189		189				
350	Kemény Ioan	Săcalul de Pădure	922	1945	511	969	44	849		
351	Teleki Carol	Sîngeorgiu de Pădure	348	1217	143	1546	205	1217		
352	Teleki Dominic	Sîngeorgiu de Pădure	14	586			14	586		
353	Comuna Pol. Sînmihai	Sînmihai	11	1122	11	1122				
354	Statul Român	„		1456		1456				
355	Suciu Dumitru	Sărmaș	13	411	13	411				
356	Baciu Ioan	„	10	283	10	283				

Anexa nr. 1. (continuare)

Nr. crt.	Numele și prenumele proprietărilor	Comuna	Suprafața expropriată		Cultivabil		Păduri		Pășuni transformate în păduri	
			Jugăre	Stînjenii	Jugăre	Stînjenii	Jugăre	Stînjenii	Jugăre	Stînjenii
357 *	Bors Aloiz	„	3		3					
358	Bis. Greco Catolică	Sintu	11	865	11	865				
359	Statul Român	Șerbeni	14	197	14	197				
360	Musca Dumitru	Subcetate	3	95	3	95				
361	Melik Ștefan	„	829	1057	829	1057				
362	Musca Dumitru și alții	„	2	800	2	800				
363	Țăran Maria	„	4	350	4	350				
364	Lazăr Mihai	„	1042	679					1042	679
365	Kemény Ioan	Suseni	374	546	203	1322	170	824		
366	Éltető Ioan Sen.	„	495	1295	382	948	113	345		
367	Biserica Reformată	„	30	804	30	804				
368	Baki Mihai	„		900		900				
369	Statul Român	Solovăstru	728	277	728	277				
370	Soc. Anon. For. Reghin	Stînceni	406	1410	6	1410			400	
371	Soc. Anon. Forest. Albina	„	65	1452	65	1452				
372	Domeniul Bánffy	„	5907	800			3572		1265	800
373	Niculescu Alexandru	„		243		243				
374	Schvarcz Mendel	„	586				140		446	
375	Composes. foști urbarialiști	„	1	831	1	831				
376	Școala fără confesiune	„	57	455			57	455		
377	Kieselstein Mendel	„		800		800				
378	Blütner David	„		600		600				
379	Blütner Hani	„		616		616				
380	Haiman Daniel	Teleac	155	1	155	1				
381	Comuna Pol. Teleac	„		100		100				
382	Hurmanți Ervin	Toplița	536	1056	536	1056				
383	Domeniul Bánffy	„	6551	1317	13	901	2063	720	4546	465
384	Hurmanți Ștefan	„	136	1275	136	1275				
385	Soc. Anon. Forest. Reghin	„	10 831	952	59	1347	877		9954	600

Anexa nr. 1. (continuare)

Nr. crt.	Numele și prenumele proprietarilor	Comuna	Suprafața expropriată		Cultivabil		Păduri		Pășuni transfor- mate în păduri	
			Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni
386	Văduva Vigilo Giagomuzi	„	52	911	52	911				
387	Hurmanți Ferdinand	„	4465	376			1968	376	2500	
388	Frații Țeteto	„	701	880			101	880	600	
389	Fam. Farkas	„	500						500	
390	Hurmanți Ervin	„	670						670	
391	Melik Ștefan	„	440	1504					440	1504
392	Bis. Ortodoxă Română	Toplița		1400		1400				
393	Marton Aron	„		1520		1520				
394	Valter Eduard	„	1	400	1	400				
395	Kolbasz Nicolae	„	8	50	8	50				
396	Fekete Iosif	Toldal	449	1249	391	1282	57	1567		
397	Comuna Pol. Toldal	„		988		988				
398	Zold Gavril	„	58	1283	58	1283				
399	Statul Român	Urisul de Sus	2128	153			1864	1024	263	729
400	Composesoratul Uila	Vătava	949	360	332	1586	616	374		
401	Bis. Ortodoxă și Greco-Cat.	„	146	713	146	713				
402	Zichi Melanie	Voivodeni	512	499	337	1278	174	812		
403	Horváth Ștefan jun.	„	130	1455	130	1455				
404	Bánffy Zoltan	„	62	1274	62	1274				
405	Teleki Iosif	„	227	1071	227	1071				
406	Frații Țeteto	Archiud	530	150	511	800	18	950		
407	Imre Lazar	„	512	693	371	665	141	28		
408	Văduva A. Madegheny	„	1177	1056	795	1711	382	345		
409	Biserica Unitară	„	8	773	8	773				
410	Biserica Reformată	„	3		3					
411	Bis. Romano- Catolică	„	30	1583	30	1583				
412	Bis. Reformată	Băla	14	1001	14	1001				

Anexa nr. 1. (continuare)

Nr. crt.	Numele și prenumele proprietarilor	Comuna	Suprafața expropriată		Cultivabil		Pădure		Pășuni transformate în păduri	
			Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni
413	Vischi Z.	„	217	312	217	312				
414	Teleki Adam	„	47	1488	47	1488				
415	Salamon Ștefan	„	4		4					
416	Balint Pal	„	1	800	1	800				
417	Bánffi Nicolae	Băița	1441	1129	710	864	713	265		
418	Com. Pol. Batoș	„	11	1061	11	1061				
419	Farkas Valer	„	170	1050	170	1050				
420	Fundația Burgfond	„	28	224	28	224				
421	Ștefan Moisch	„	137	1537	137	1537				
422	Bis. Unitară Batoș	„	207	1307	107	1178	100	129		
423	Altzer Mihai	„	3	489	3	489				
424	Com. Pol. Bozed.	Bozed	15	1383	15	1383				
425	Aldea Augustin	„	6	847	6	847				
426	Nicolae Rab	Brăteni	51	1047	51	1047				
427	Szantner	„	79	1202	79	1202				
428	Ioan Rusu	Budurleni	2	189	2	189				
429	Văduva A. Bornemisza	Comlod	679	1334	563	44	120	213		
430	Nicolae Bánffi	Cozma	61	497	53	1238	7	859		
431	Teleki Artur	„	348	1169	348	1169				
432	Szikszai Francisc	Crăiești	73	1331	73	1331				
433	Nagy Nicolae	„	69	1025	69	1025				
434	Nicolae Porav	Crăiești		1580		1580				
435	Parohia Unită	„	8	535	8	535				
436	Kiha Sigismund	Culpiu	147	523	147	523				
437	Ienei Ștefan	„	16	491	16	491				
438	Barabas Albert	„		357		357				
439	Com. Pol. Dedrad	Dedrad	17	416	17	416				
440	Bis. Luterană Dedrad	„	14	1365	14	1365				
441	Composesoratul Dedrad	„	201	210	201	210				
442	Gotferd Ioan	„	2	48	2	48				
443	Teleki Ladislau	Delureni	235	643		995	234	239		
444	Hoszu Ioan	„	142	42	142	42				

Anexa nr. 1. (continuare)

Nr. crt.	Numele și prenumele proprietarilor	Comuna	Suprafața expropriată		Cultivabil		Pădure		Pășuni transformate în păduri	
			Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni
445	Teleki Artur	Fărăgău	933	300	933	300				
446	Școala Comercială	„	2	298*	2	298				
447	Parohia Unită	„	31	848	31	848				
448	Nicolae Bánffi	Filpisul Mic	31	1314	9	144	22	1170		
449	Bis. Reformată	Filpisul Mic	45	516	45	516				
450	Bánffi Zoltan	„	223	1410	94	261	129	1149		
451	Teleki Artur	„	477	1528	209	666	268	862		
452	Nicolae Bánffi	Frunzeni	181	315	669	520	211	1395		
453	Nicolae Moldovan	„		490		490				
454	Biserica Reformată	„	24	635	24	635				
455	Văduva Iosif Farkas	„	67	425	67	425				
456	Irma Farkas	„	54	1231	54	1231				
457	Maxim Farkas	„	65	435	65	435				
458	Ilie Cimpean	„	1	570	1	570				
459	Andrei Doja	Iuda	76	1392	76	1392				
460	Biserica Luterană	„	655	286	289	687	365	1190		
461	Scheiner Mihai	„	3	1551	3	1551				
462	Ștefan Bethlen	Lechincioara	267	1291	246	196	21	1095		
463	Îltető Dănilă	Logig	1014	304	1014	304				
464	Farkas Catinca	„	2	1164	2	1164				
465	Farkas Iuliu	„	36	841	36	841				
466	Farkas Gizela	„	100	843	100	843				
467	Farkas Francisc	„	80	662	80	662				
468	Comuna Pol. Logig	„	7	1375	7	1375				
469	Biserica Unitară	„	14	613	14	613				
470	Biserica Reformată	„	22	397	22	397				
471	Frații Foro	Lunca	173	93	173	93				
472	Biserica Unitară	„	9	128	9	128				
473	Văduva A. Bornemisza	„	8	180	8	180				
474	Nicolae Bánffi	Lunca	2	476	2	476				
475	Farkas Iuliu Sen.	„	15	78	15	78				
476	Teleki Dominic	Milaș	1076	170	1075	830		940		

Anexa nr. 1. (continuare)

Nr. crt.	Numele și prenumele proprietarilor	Comuna	Suprafața expropriată		Cultivabil		Păduri		Pășuni transfor. male în păduri	
			Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni
477	Biser. Unitară Milaș	„	128	1467	128	1467				
478	Ioan Buzea	„	139	1115	139	1115				
479	Ioan Ugron	„	9	575	9	575				
480	Gabor Iosif	„		1510		1510				
481	Pop Candit	Milăsel	4	800	4	800				
482	Gorea Toader	„		1073		1073				
483	Sînmărtean Simion	„		1273		1273				
484	Biserica Unitară	Ocnîța	73	162	1	1177	71	725		
485	Cătlinean Mihai	„	2	1460	2	1460				
486	A. Bornemisza	„	172	899	8	615	164	284		
487	A. Bornemisza	Orosfala	949	930	949	930				
488	Toader Imre	„	1	310	1	310				
489	Văduva Ferenczi	Pogăceaua	104	147	104	147				
490	Diamanstein I.	„	165	496	165	496				
491	Teleki Dominic	„	272	325	272	325				
492	Ștefan Bethlen	„	14	147	14	147				
493	Blanca Csernaton	„	90	187	90	187				
494	Szentkiraly Bela	„	375	436	369	996	5	1040		
495	Eva și Ana Teleki	„	1010	611	1003	954	6	1257		
496	Caról Teleki	„	546	1266	540	1242	6	24		
497	Florea Alexandru	„		345		345				
498	Comuna Pol. Teaca	Pintic	474	1162	474	1162				
499	Biserica Luterană	Posmuș		570		570				
500	Biserica Unită	„		426		426				
501	Comuna Pol. Posmuș	„		26		26				
502	Composes. Șiecuț	„	44	644	44	644				
503	Teleki Francisc	„	586	622	200	1184	376	1045		
504	Ștefan Bethlen	Riciu	165	1035	165	1035				
505	Albert Csernaton	„	240	655	240	655				
506	Weisz Abraham	„	390	1028	390	1028				
507	Ioan Duha	„	250	1210	250	1210				
508	Ioan Muntean	„		1023		1023				

Anexa nr. 1. (continuare)

Nr. crt.	Numele și prenumele proprietarilor	Comuna	Suprafața expropriată		Cultivabil		Păduri		Pășuni transformate în păduri	
			Jugăre	Știnjeni	Jugăre	Știnjeni	Jugăre	Știnjeni	Jugăre	Știnjeni
509	Simon Dionisie	„	125	86	111	35	14			
510	Melania Zichi	Sîngeorgiu de Cîmpie	361	1513	361	1513				
511	Iosif Tobias	„		750		750				
512	Biserica Unitară	„	7	1007	7	1007				
513	Teleki Artur	Sînmărtinul de Cîmpie	238	1542	238	1542				
514	Ștefan Bethlen	Sincai	1569	1330	1472	1322	89	17		
515	Rozsa Geza	„	4		4					
516	Orbán Nicolae	Sincai	39	874	39	874				
517	Biserica Unită	„	58	73	46	205	11	1468		
518	Anghel Ioan	„	2	300	2	300				
519	Zongor Iuliu	„	3		3					
520	Ștefan Pintilie	„	1	1180	1	1180				
521	Teleki Artur	Socol	463	1268	425	23	38	1239		
522	A. Ludovic	Șopteriu	115	957	115	957				
523	Adalbert Bánffi	„	83	70	71	1080	11	590		
524	Siko Ester	„	70	1205	70	1205				
525	Văduva A. Bornemisza	„	100	840	100	840				
526	Szentmariai Ana	„	52	285	52	285				
527	Szentmariai Ana	„	65	1509	65	1509				
528	Antos Ștefan	„	30	1284	11	1058	19	232		
529	Nicolae Rab	Stupini	491	39	491	39				
530	Szantner Fr.	„	214	443	214	443				
531	Comuna Pol. Teaca	Teaca	19	8	19	8				
532	Parohia Luterană	„	178	224	178	224				
533	Hedvig Suster	„	30	482	30	482				
534	Bis. Romano Catolică	„		495		495				
535	Biserica Reformată	„		712		712				
536	Teleki Artur	Tonciu	520	65	457	1389	62	276		
537	Andrei Horvat	„		525		525				
538	Comuna Pol. Uila	Uila	1	557	1	557				
539	Biserica Luterană Uila	„	16		16					

Anexa nr. 1. (continuare)

Nr. crt.	Numele și prenumele proprietarilor	Comuna	Suprafața expropriată		Cultivabil		Păduri		Pășuni transformate în păduri	
			Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni
540	Betegy Ștefan	Ulieș	1005	947	1005	947				
541	Schwarz Mendel	"		800		800				
542	Kibedi Ludovic	"	170	20	170	20				
543	Orașul Tg-Mureș	Bărdești	21	1083	21	1083				
544	Biserica Reform. Cuișed	"	5	637		937	4	1300		
545	Bis. Greco Catolică	"		1113		1113				
546	Szentgyörgy Ioan	"		1130		1130				
547	Pelbea Ioan	"		251		251				
548	Teleki Carol	Dumbrăvioara	648	1114	648	1114				
549	Biserica Reformată	Berghia	97	1225	97	1225				
550	Nagy Pavel	"	80	800	80	800				
551	Knöpfler Alexandru	"	72	480	72	480				
552	Lőrinczi Sigismund	"	3		3					
553	Lőrinczi Denes	"	1		1					
554	Szasz Pal	"	1		1					
555	Hoszu Simon	"		70		70				
556	Bodoni Grigore	Bozeni		573		573				
557	Tövisi Bela	Budiul Mic		550		550				
558	Mark Albert	Budiul Mic		300		300				
559	Nagy Arpad	Călușeri	225	918	225	918				
560	Simon Ștefan	"	22	372	22	372				
561	Sandor Ioan	Căpuș	642	1168	642	1168				
562	Desbordes Elena	"	477	1513	477	1513				
563	Desbordes Victor	"	78	515	78	515				
564	Bis. Greco Catolică	"	26	800	26	800				
565	Zöld Daniel	"	20	670	20	670				
566	Sandor Pető	"	61	309	61	309				
567	Ana Ferencz	"	14	55	14	55				
568	Petru Șogan	Cerghid	60	595	60	595				
569	Iocob Hirsch	"	91	331	91	331				
570	Porokl Albert	"	31	448	31	448				
571	Zichi Sarolta	"	6	880	3	154	3	734		
572	Solyom Vasile	Cerghizel	19	1007	19	1007				

Anexa nr. 1. (continuare)

Nr. crt.	Numele și prenumele [proprietarilor]	Comuna	Suprafața expropriată		Cultivabil		Pădure		Pășuni transfor- mate în păduri	
			Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni
573	Bánffi Adalbert	Urmeniş	2306	236	2140		169	460		
574	Nagy Mariska	Ceuaș		574		574				
575	Bartha Gheorghe	„		792		792				
576	Kiss Samoilă	„		1263		1263				
577	Comuna Pol. Ceuaș	„	37	26	37	26				
578	Ecleejia Reform. Ceuaș	„	20	622	20	622				
579	Luiza Schönstein	Chinari	118	1405	118	1405				
580	Orban Dezideriu	„	5	1237	5	1237				
581	Farkas Eugen	„	19	1259	19	1259				
582	Ladislau Toldalaghy	Corunca	970	668	500	89	470	574		
583	Comuna Pol. Corunca	„	22	1452	22	1452				
584	Teleki Carol	Band	840	1413	817	619	23	800		
585	Kondrai Marton	Band	296	517	296	517				
586	Sandor Ianos	„	296	1499	296	1499				
587	Biserica Reformată	„	188	113	188	113				
588	Sandor Pavel	„	199	308	199	308				
589	Biserica Greco- Catolică	„	39		39					
590	Pastoi Denes	„	3	1041	3	1041				
591	Doleschal Emma	„	53	1291	53	1291				
592	Fülöp Simon	„		1341		1341				
593	Szabo Sigismund	„		1000		1000				
594	Comuna Pol. Band	„		540		540				
595	Otto Bissingen	Cristești	16	506	16	506				
596	Albert Knöpfler	„	363	750	363	750				
597	Kemeni Pal	Cristești	1	1180	1	1180				
598	Szöcs Maria	Cotuș	728	1349	728	1349				
599	Mariaffy Albert	„	13	1217			13	1217		
600	Maroși Susana	„		180				180		
601	Schönstein Luiza	Curteni	91	960	91	960				
602	Rosznyai Ștefan	„	3	600	3	600				
603	Debrețin Iulia	„	7	1009	7	1009				
604	Mariaffy Albert	„	78	796			78	796		

Anexa nr. 1. (continuare)

Nr. crt.	Numele și prenumele proprietarilor	Comuna	Suprafața expropriată		Cultivabil		Păduri		Pășuni transformate în păduri	
			Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni
605	Csako Francisc	Cuejd	31	1471	31	1471				
606	Biserica Reformată	„	51	214			51	214		
607	Ștefan Bethlen	„	14	892			14	892		
608	Lazăr Rus	„		317		317				
609	Albert Knöfler	„	56	260	56	260				
610	Pășunea Composesorală	Dileul Nou	3		3					
611	Szabo Ștefan	„	45	280	45	280				
612	Szabo Ștefan	Dileul Vechi	81	1155	81	1155				
613	Teleki Carol	Ernei	25	1200	25	1200				
614	Szener Sanca	„	34	729	34	729				
615	Patrubián Ștefan	„		605		605				
616	Iosif Balintit	„	382	862	382	862				
617	Teleki Iosif	Glodeni	603	28	603	28				
618	A. Bornemisza	„	612	323	323	640	286	253		
619	Teleki Carol	„	116	915			116	915		
620	Apor Ștefan	Grebeniș	430	880	430	880				
621	Teleki Carol	„	1485	322	1483	350	1	1372		
622	Coman Logan	„	259	1082	259	1082				
623	Mikó Arpad	Hărțău	762	568	762	568				
624	Comuna Pol. Hărțău	„	6	1008	6	1008				
625	Ștefan Bethlen	„	17	382			17	382		
626	Farkas Domokos	Herghelea		1300		1300				
627	Kantor Papai Iuliu	„	7	86	7	86				
628	Koncz Heinrich	„	41	826	41	826				
629	Nagy Anton	„		300		300				
630	Comuna Pol. Icland	Icland	3	1316	3	1316				
631	Fülöp Gavril	„	5	1092	5	1092				
632	Kobusz Koloman	„	171	737	171	737				
633	Banyai Ileana	„	20		20					
634	Arhidioceza Ortod. Sibiu	„	218	765	218	765				
635	Ion și Alexandru Covrig	„	900	1579	900	1579				

Anexa nr. 1. (continuare)

Nr. crt.	Numele și prenumele proprietarilor	Comuna	Suprafața expropriată		Cultivabil		Păduri		Pășuni transformate în păduri	
			Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni
636	Iosif Hădărig	Iclânzul	54	1118	54	1118				
637	Ioan Covrig	Iclânzul	34	1234	34	1234				
638	Statul Român	„	123	482	123	482				
639	Ecleeia Bis. Greco Catolică	„	44	233	44	233				
640	Teodor Crețu	„		124		124				
641	Poștii Urbarialiști	„	3	470	3	470				
642	Kolbasz Iuliu	„		463		463				
643	Ecleeia Reformată Iedu	Iedu	16	271			16	271		
644	Knöpfler Albert	„	6	1121	6	1121				
645	Magyari Grigore	„		1549		1549				
646	Mikó Mihai	„	51	976	51	976				
647	Statul Român	Lechința de Mureș	1236	427	1146	627	89	1400		
648	Școala conf. Bis. Greco-Cat.	„	6	400	6	400				
649	Pășunea Composesorală	„	15		15					
650	Sesia Cantorală Greco-Catol.	„	4	1200	3	1200				
651	Ioan Boieriu	„	3	1038	3	1038				
652	Orbán Carol	Mădăraș	162	853	162	853				
653	Agota Elek	„	37	325	37	325				
654	Fodor Albert	„	140	276	139	458		1418		
655	Fundația Pataki Agota	„	329	923	329	923				
656	Biserica Reformată	„	289	100	289	100				
657	Ștefan Bethlen	„	724	250	724	250				
658	Ferencz Mihai	„	9		9					
659	Kelemen Petru	„	1		1					
660	Baikó Bela	„	1	1436	1	1346				
661	Miriszlai Ladislau	Merișor		906		906				
662	Comuna Pol. Merișor	„		94		94				
663	Iacob Palco	„	5	1500	5	1500				
664	Kemeni Pal	Morești	95	85	95	85				

Anexa nr. 1. (continuare)

Nr. crt.	Numele și prenumele proprietarilor	Comuna	Suprafața expropriată		Cultivabil		Păduri		Pășuni transformate în păduri	
			Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni
665	Roth Ștefan	„		400		400				
666	Virag Domokos	Moișa	418	1163	418	1163				
667	Biszingen Otto	Mureșeni	1072	30	1029	1054	42	576		
668	Comuna Pol. Mureșeni	„								
669	Marioffy Gavril	Nazna	206	104	206	104				
670	Otto Biszingen	„	90	321	90	321				
671	Banca Altruistă	„	35	161	35	161				
672	Koncz Gizella	Micești	52	1477	52	1477				
673	Koncz Victor	„		1400		1400				
674	Knöpfler Albert	„	21	841	21	841				
675	Statul Român	Oarba	538	1271	538	1271				
676	Composesoratul Pășunilor	„	14		14					
677	Mikó Vasile	Ogari	336	1319	336	1319				
678	Mariaffy Albert	„	10	202		400	9	1393		
679	Bucher Carol	„		600		600				
680	Ignacz Vasile	„		847		847				
681	Cornel Codarcea	Oroi	93	945	93	945				
682	Comuna Pol. Oroiu	„	1	800	1	800				
683	A. Bornemisza	Păcureni	107	1538	107	1538				
684	Biserica Reformată	„	31	950	1	950	30			
685	Fodor Bela	„	1		1					
686	Ienei Geza	„	2		2					
687	Iacob Adalbert	Păingeni	284	413	284	413				
688	Teleki Iosif	„	240	1380	198	1493	41	1487		
689	Nagy Coloman	„	2		2					
690	Csegedi Ioan	„	1		1					
691	Iacob Andraș	„		600		600				
692	Tolnai Francisc	„	33	46	33	46				
693	Nagy Ioan	„		675		675				
694	A. Bornemisza	„	41	792	20		21	792		
695	Teleki Iosif	„		347		347				
696	Szentkereszt Ana	Pănet	164	826	164	826				
697	Biserica Reformată	„	16	156	16	156				

Anexa nr. 1. (continuare)

Nr. crt.	Numele și prenumele proprietarilor	Comuna	Suprafața expropriată		Cultivabil		Păduri		Pășuni transformate în păduri	
			Jugăre	Stnjeni	Jugăre	Stnjeni	Jugăre	Stnjeni	Jugăre	Stnjeni
698	Composesoratul Petea	Petea	5	800	5	800				
699	Baratosi Anton	Porumbeni	398	675	370	10	28	665		
700	Apor Ștefan	Șeulia	1444	1489	1444	1489				
701	Orbán Nicolae	„	59	265	59	265				
702	Vass Bela	„	87	255						
703	Ilyes Gizella	„	195	1188	195	1188				
704	Ilyes Elena	„	134	992	134	992				
705	Ilyes Cornelia	„	92	710	92	710				
706	Precup Alexe	Șăușa	15	660	15	660				
707	Blaj Ioan	„	3	1260	3	1260				
708	Fundația Școl. Cristurul Secuiesc	„	418	456						
709	Palfi Dionisie	„	47	591	47	591				
710	Biserica Greco Catolică	„	1	274	1	274				
711	Albert Knöpfler	Sîntioana	231	149	231	149				
712	Biserica Reformată	„	8	328	8	328				
713	Nagy Ștefan	„	1	346	1	346				
714	Mariaffy Albert	Sîntana	243	253	243	253				
715	Kelemen Victor	Sinișor	118	1337	118	1337				
716	Fekete Albert	„	33	255	33	255				
717	Kalmany Ioan	Sinișor	1	1012	1	1012				
718	Musca Mihai	Sînmărghita	166	156	165	1308		448		
719	Haller Gheorghe	„	36	1402	36	1402				
720	Comuna Pol. Sînmărghita	„		890		890				
721	Palfi Dionisie	„	115	1395	115	1395				
722	Erdösi Alexandru	„	1074	1040	1074	1040				
723	Liceul Unitar	„	42	1304	42	1304				
724	Mariaffy Ludovic	Sîncrai	144	655	144	655				
725	Mariaffy Gavril	„	108	1687	97	359	11	728		
726	Eugen Csiki	„	7	22			7	22		
727	Koncz Margit	„	11	691	11	691				
728	Bissingen Otto	„	111	423	111	423				
729	Banyai Ladislau	„	26	1148	26	1418				

Anexa nr. 1. (continuare)

Nr. crt.	Numele și prenumele proprietarilor	Comuna	Suprafața expropriată		Cultivabil		Păduri		Pășuni transformate în păduri	
			Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni
730	Biserica Unitară	„	1	600	1	600				
731	Solyom Iosif	„	1	1429	1	1429				
732	Galfi Roza	„	1	903	1	903				
733	Municipiul Tg-Mureș	„		679		679				
734	Biserica Reformată	„	3	573	3	573				
735	Banca Altruistă	„	13	1068	13	1068				
736	Comuna Pol. Cornățel	„	8	83	8	83				
737	Comuna Pol. Cornățel	„	1	505	1	505				
738	Municipiul Tg-Mureș	Cornățel	4	435	4	435				
739	Mariaffy Ludovic	„	65	1230	65	1230				
740	Frații Mariaffy	Singorgiu de Mureș	660	968	492	1195	167	1373		
741	Biserica Romano-Catolică	„	60	1306	60	1306				
742	Söcs Maria	„	41	1482	35	847	6	635		
743	Iosif Balintit	„	574	211	444	222	102	1589		
744	Schönstein Luiza	„	10	1236	10	1236				
745	Sofalvi Ludovic	Săcăreni	102	588	102	588				
746	Dan Alexandru	Țiptelnic		429		429				
747	Garzogo Anton	Ungheni	187	1218	187	1218				
748	Knöpfler Albert	„	196	1342	196	1342				
749	Erojdi Alexandru	Vaidei	114	264	114	264				
750	Liceul Unitar	„	105	823	94	687	11	136		
751	Composesoratul Vaidei	Vaidei	3	800	3	800				

Aneza nr. 1. (continuare)

Nr. crt.	Numele și prenumele proprietarilor	Comuna	Suprafața expropriată		Cultivabili		Păduri		Pășuni transformat în păduri	
			Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni	Jugăre	Stînjeni
752	Koncz Heinrich	Voiniceni	681	1188	329	970	362	218		
753	Gyarfaş Ladislau	Ibănești	57	134						
754	Biserica Reformată Lăzarea	Borsec	101						101	
755	Societ. Colonilor Tinova	„	545						545	
757	Școala Lăzarea	„	132	1041					132	1041
758	Mănăstirea Franciscanilor	Borsec	148	1127					148	1127
759	Comuna Pol. Ditrău	„	345	1406			43	200	302	120
760	Comuna Pol. Lăzarea	„	145	1240	5	1240			140	
761	Comuna Pol. Lăzarea	Corbu	5	522	5	522				
762	Smilovitz Zeling	„	59	1333	59	1333				
763	Statul Român	Gălăuțaș	3402						3402	
764	Comuna Pol. Ditrău	Subcetate	1239	664	22	664	1217			
765	Urmanczi Ervin	„	118	254					118	254
766	Melik Ștefan	„	757	332	203	1004	258	454	295	747
767	Composesoratul Ditrău	„	62	51					62	51
768	Melik Ștefan	Sărmaș	42	247	42	247				
769	Societ. Colonilor Tinova	„	3196	543			1663		1533	543
770	Composesorat Ditrău	„	587	972			523	921	62	51
771	Lukacs Lőrincz	Jabenița	206	1511					206	1511

Total 195.183 1.008 73.064 75 61.552 1.061 61.328 303

**Situația proprietății după mărime în jud. Mureș-Turda
(1900)**

Nr. crt.	Grupul de gospodării	Nr. proprietărilor	Pământ arabil	Grădini	Pinețe	Vii pe rod	Vii neproductive	Pășuni	Păduri	Stufăriș	Neptoductiv	Total
1	Sub 1 jugăr, fără pământ arabil	3.647	1	536	149	60	11	48	121	2	150	1.077
2	Sub 1 jug. cu pământ atabil	3.166	1.104	191	121	43	7	35	69	1	84	1.655
3	Între 1— 5 jug.	10.428	16.436	2.207	5.305	426	76	1.253	2.017	23	693	28.436
4	Între 5—10 jug.	6.114	24.532	2.231	10.028	469	68	2.264	3.251	40	664	43.847
5	Între 10—20 jug.	4.870	35.928	2.709	16.827	546	90	4.698	6.740	49	876	68.463
6	Între 20—50 jug.	2.509	36.525	2.446	17.835	497	72	6.067	9.215	67	886	73.610
7	Între 50—100 jug.	443	13.996	822	5.394	240	46	2.994	5.656	131	624	29.903
8	Între 100—200 jug.	133	7.516	395	2.387	106	12	2.312	5.491	113	263	18.600
9	Între 200—500 jug.	83	8.906	473	2.499	191	23	3.192	10.484	103	320	26.191
10	Între 500—1000 jug.	27	5.039	276	1.696	107	21	1.690	9.504	11	358	18.703
11	Peste 1000 jug.	29	11.065	722	4.879	133	25	12.418	103.706	299	1.183	134.480
Total		31.449	161.047	13.058	67.120	2.818	451	37.271	156.255	844	6.101	444.965

Anexa nr. 3

Tabloul pământurilor acordate pe baza legii de preferință

Nr. crt.	Nr. oame- nilor	Comuna	Suprafața		Observații
			Jugăre	Stînjeni	
1	1	Archiud	3	1200	Datele sînt extrase din Dispozi- tivele de parcelare ale comu- nelor aflate în Arhivele Sta- tului Tg. Mureș. Fond 55.
2	1	Apalina		482	
3	4	Bilbor	10	850	
4	1	Beica de Sus		800	
5	15	Băița	13	1453	
6	16	"	17		
7	8	Band	12		
8	9	"	13	800	
9	14	"	14	700	
10	1	"		967	
11	1	Breaza		800	
12	1	Brîncovenesti	1		
13	5	Cozma	9	1448	
14	3	Cerghid	3	400	
15	1	Cerghizel	1		
16	1	Cristești	1		
17	2	Chiherul de Jos	1		
18	1	Căcuci		800	
19	5	Căpuș	9	1328	
20	5	Căpuș	6	788	
21	7	Cașva	3	500	
22	4	Dumbrăvioara	8		
23	5	"	4	582	
24	17	"	36		
25	3	Deda	5		
26	1	Dileul Vechi	3	1445	
27	1	Ernei	2		
28	2	Fărăgău	6		
29	2	Grebeniș	1	800	
30	3	"	4	800	
31	1	Hărțău	2	200	
32	1	Habic	2		
33	1	Iernuțeni		800	
34	6	Icland	9		
35	2	"	2	115	
36	2	Iclânzul	3		
37	2	Jabenița	1		
38	4	Lueriu	7	975	
39	7	Logig	9	1575	
40	4	Logig	4	800	
41	3	Lunca	2	1000	
42	15	Ocnita	29	800	
43	7	Petelea	14		
44	2	Posmuș	4		
45	6	Pintic	12		
46	9	Pogăceaua	20		
47	4	Petea	2		
48	3	Rîpa de Jos	6		
49	8	Reghin	16	992	

Anexa nr. 3. (continuare)

Nr. crt.	Nr. oame- nilor	Comuna	Suprafața		Observații
			Jugăre	Stănjeni	
50	2	Răciu	1		
51	4	Sînmihail	2		
52	2	Șerbeni	1		
53	4	Solovăstru	2		
54	25	"	13	800	
55	2	Șincal	1	1346	
56	30	"	61	895	
57	1	"	1	800	
58	7	Șăulia	14	800	
59	4	"	10	813	
60	9	Sălcuța	21	100	
61	6	Subcetate	19	612	
62	1	Șincal	1	800	
63	2	Sintu	4		
64	3	Săcal	6		
65	5	Singlorgiu de Cîmpie	10		
66	1	Mureșeni	1		
67	6	Mădăraș	9		
68	7	Milaș	10	800	
69	10	Șincal			
70	7	Țirgu-Mureș			
71	1	Răciu			
72	1	Sînmărtin	61	895	
73	1	Bozed			
74	1	Moisa			
75	2	Urmeniș			
76	1	Crăiești			
77	6	Răciu			
78	13	Stupini	22		
79	5	Tiptelnic	7	800	
80	13	Tg-Mureș	19	500	
81	16	"	25	650	
82	10	Teaca	20	922	
83	2	Urișul de Jos	1		
84	2	Urișul de Sus	1		
85	11	Ungheni	15		
86	4	Vătava	8	600	
87	2	Voiniceni	2		
88	2	Vaidei	3		
89	5	Ulieș	2	500	
90	4	Socol			
91	1	Frunzeni	13		
92	1	Lunca			

Total	467	745	235
-------	-----	-----	-----

Anexa nr. 4

Tabloul terenurilor cultivabile acordate îndreptățiților

Nr. crt.	Comuna	Suprafața		Observații
		Jugăre	Stânjeni	
1	Aluniș	358	800	Datele sînt extrase din Dispozitivele de parcelare ale comunelor respective aflate în Arhivele Statului Tg. Mureș, Fond. 55.
2	Acățari	29	800	
3	Apalina	440	800	
4	Archiud	294	800	
5	Archiud	55	700	
6	Archiud	618	773	
7	Băla	203	236	
8	"	73	829	
9	Batos	58		
10	Bedeni	24		
11	Băla	47	1480	
12	"	58	762	
13	Breaza	145	1068	
14	"	247	1131	
15	Berghia	65	800	
16	"	11	800	
17	Bozeni	22		
18	Băița	188	1275	
19	Bolintineni	7	800	
20	Bărdești	51	1306	
21	Bilbor	270	800	
22	Brăteni	51	1306	
23	"	18	800	
24	Borsec	207	800	
25	Band	441		
26	"	99	800	
27	"	192	800	
28	"	172	800	
29	"	268	800	
30	"	147	800	
31	"	445	400	
32	"	170	800	
33	"	64	800	
34	"	6	800	
35	"	102	800	
36	"	70	1503	
37	"	18	800	
38	"	78	800	
39	"	6	800	
40	Cerghid	135	800	
41	Cotuș	75	1200	
42	Călugeri	52	800	
43	"	9	800	
44	"	8	1461	
45	Cornățel	21	800	
46	Corbu	59		
47	Cozma	200		
48	Corunca	219		
49	Crăiești	11	800	
50	Cristești	189		

Anexa nr. 4. (continuare)

Nr. crt.	Comuna	Suprafața		Observații
		Jugăre	Stinjeni	
51	Ciba	4	800	
52	Călimănești	38		
53	Cornățel	31	432	
54	Culpiu	55	800	
55	Cuejd	33		
56	Curteni	35	400	
57	Cristești	201		
58	Deda	16	410	
59	"	41	608	
60	Delureni	147	800	
61	"	61		
62	Dileul Maghiar	62		
63	Dileul Românesc	189	800	
64	Dumitrești	29	1040	
65	Ercea	9	87	
66	"	41	1444	
67	Eremitu	8		
68	Grebeniș	988	400	
69	Grușor	23		
70	Gurghiu	40	1200	
71	"	24	800	
72	"	6	800	
73	"	19	800	
74	Gălești	31		
75	Habic	28		
76	Hodac	41	1079	
77	Hărțau	98	1089	
78	Herghelia	22	1576	
79	Căpuș	627		
80	Cașva	56	705	
81	Foi	90	800	
82	Frunzeni	25	810	
83	Filipișul Mic	74		
84	Filipișul Mare	29	1170	
85	"	29	500	
86	Fărăgău	373	800	
87	Fintinele	146		
88	Gălești	95		
89	Gălăuțaș	243	200	
90	Goreni	22	1182	
91	Goreni	15	1025	
92	Glodeni	70		
93	Idecu de Sus	64		
94	Iara de Mureș	34	528	
95	"	62	1079	
96	Iernuțeni	17		
97	Iclânzul	230	800	
98	Ivănești	6	800	
99	Iuda	42	1098	
100	Icland	581	1092	
101	Iobăgeni	44		
102	Jabenița	8	300	

Anexa nr. 4. (continuare)

Nr. crt.	Comuna	Suprafața		Observații
		Jugăre	Stinjeni	
103	"	8	625	
104	Logig	141	800	
105	Lunca	99	800	
106	Lechința	173		
107	Lechincioara	85		
108	Lăureni	61	808	
109	"	79	800	
110	Moșuni	75		
111	Iobăgeni	57		
112	Mureșeni	352	964	
113	Murgești	112	1600	
114	Mura Mică	7	800	
115	Morești	30		
116	Moișa	159	1041	
117	Milăgel	67	800	
118	Micești	164	800	
119	Milaș	183	37	
120	Merisor	58	800	
121	Mădăraș	607	800	
122	"	194	800	
123	Nazna	17		
124	"	135		
125	Oaia	33	147	
126	Oroi	128	800	
127	Ogari	130		
128	Orosfaia	298		
129	Păingeni	133		
130	Posmuș	73		
131	Pănet	38		
132	Petea	40		
133	Petea	56	1200	
134	"	42		
135	"	21	800	
136	Petrilaca	14	1055	
137	"	29	228	
138	Periș	112		
139	Porumbeni	67		
140	Poarta	89	849	
141	"	47	1057	
142	"	81	649	
143	Pintic	179		
144	Ripa de Jos	25	93	
145	Roteni	96		
146	Râciu	60	1490	
147	"	171	640	
148	"	127	950	
149	Reghin	22		
150	Suveica	75		
151	Stejeriș	25		
152	Stinceni	131	800	
153	Singlorgiu de Mureș	373	1195	
154	Singlorgiu de Cîmpie	57	870	

Anexa nr. 4. (continuare)

Nr. crt.	Comuna	Suprafața		Observații
		Jugăre	Stinjenl	
155	"	104	800	
156	Singer	61	592	
157	Săcăreni	59		
158	Sălcuța	222	800	
159	Stejeriș	20		
160	Socol	170	800	
161	Sinișor	37		
162	Sintandrei	18		
163	Sintioana	235	1328	
164	Șard	133	800	
165	Șopteriu	323	800	
166	Satu Nou	41	277	
167	Stupini	217	800	
168	Suseni	283		
169	Sînmărghita	124	800	
170	Surda	100		
171	Suveica	19	1264	
172	"	38	800	
173	Șăulia	1160	1200	
174	Șăușa	102		
175	Șincai	229	1010	
176	"	534		
177	Sînmărtin	124		
178	Sînmihai	6		
179	Sînvășil	53	1296	
180	Sovata	33	800	
181	Timpa	59	800	
182	Torba	27		
183	Teleac	73	780	
184	Teaca	1		
185	Tîrîmia	3	454	
186	Troița	35	800	
187	Țiptelnic	31	1200	
188	Ulieș	428	410	
189	Ungheni	151	800	
190	Urmeniș	632	800	
191	Voivodeni	124	607	
192	Vaidei	75		
193	Voiniceni	198	1200	

Total 24.157

Anexa nr. 5

Tabloul pământurilor acordate embaticarilor, taxaliștilor și arendașilor

Nr. crt.	Comuna	Nr. persoane	Felul împroprietăririi	Suprafața		Observații
				Jugăre	Știnjenii	
1	Iuda	14	Embaticari		1570	Datele sînt extrase din
2	Mureș Mort	8	Taxaliști		894	
3	Brincovenești	6	„		573	
4	Borsec		Embaticari	12	215	Dispozitivele de parcelare
5	„		„	4	162	ale comune-
6	„		„	7	894	lor, aflate
7	Remetea		Taxaliști	11	955	în Arhivele
8	Bilbor		Embaticari	378	1540	Statului Tg.
9	„	8	Taxaliști	33	1231	Mureș, Fond
10	Băla		Embaticari		593	55.
11	Archiud	3	Arendași			
12	„	1	Embaticari		40	
13	Dumbrăvioara	1	Taxaliști		1014	
14	Glodeni	13	Arendași	15	1025	
15	Fîlea	2	Taxaliști		55	
16	Ideciul de Sus	4	Embaticari	3	922	
17	Teaca	7	„		712	
18	„	2	„		495	
19	„	5	„			
20	Poarta	8	„	1	1996	
21	Composesoratul Șiecuț		„	41	1315	
22	Posmuș	1	„		435	
23	Comuna Pol. Posmuș	3	„		20	
24	Sînger	1	„	2	1152	
25	Sîngiorgiu de Cîmpie	3	Arendași		750	
26	Aluniș	1	Taxaliști		45	
27	„	1	„		10	
28	„	1	„		780	
29	„	14	„		650	
30	„	8	Arendași			

Total

522

538

Anexa nr. 6

Tabloul personalului silvic care urmează să primească teren de hrană și pășunat

Nr. crt.	Numele cantonului	Comuna de reședință	Supra- fața	Drept de pășunat	Observații
			Jugăre	Nr. vite	
1	Band	Band	3	5	
2	Bârdești	Bârdești	3	5	
3	Berghia	Berghia	3	5	
4	Budiul Mic	Budiul Mic	3	5	
5	Ceuaș	Ceuaș	3	5	
6	Chinari	Chinari	3	5	
7	Corunca	Corunca	3	5	
8	Cotuș	Cotuș	3	5	
9	Cuejd	Cuejd	3	5	
10	Culpiu	Culpiu	3	5	
11	Curteni	Curteni	3	5	
12	Dumbrăvioara	Dumbrăvioara	3	5	
13	Ernei	Ernei	3	5	
14	Gălățeni	Gălățeni	3	5	
15	Glodeni	Glodeni	6	5	
16	Hărtău	Hărtău	3	5	
17	Herghelia	Herghelia	3	5	
18	Habic	Habic	3	5	
19	Iara de Mureș	Iara de Mureș	3	5	
20	Ivănești	Ivănești	3	5	
21	Lechincioara	Lechincioara	3	5	
22	Mădăraș	Mădăraș	3	5	
23	Nazna	Nazna	3	5	
24	Oaia	Oaia	3	5	
25	Ogari	Ogari	3	5	
26	Păcureni	Păcureni	3	5	
27	Păingeni	Păingeni	3	5	
28	Pănet	Pănet	3	5	
29	Periș	Periș	3	5	
30	Pădureni	Pădureni	3	5	
31	Porumbeni	Porumbeni	3	5	
32	Săbed	Săbed	3	5	
33	Secăreni	Secăreni	3	5	
34	Sîngiorgiu de Cîmpie	Sîngiorgiu de Cîmpie	3	5	
35	Sîngiorgiu de Pădure	Sîngiorgiu de Pădure	3	5	
36	Sîngiorgiu de Mureș	Sîngiorgiu de Mureș	3	5	
37	Șincai	Șincai	3	5	
38	Troița	Troița	3	5	
39	Voiniceni	Voiniceni	3	5	
40	Voiniceni	Voiniceni	3	5	

Total	123	200
-------	-----	-----

Anexa nr. 7

Tabloul terenurilor destinate construcțiilor de locuințe

Nr. crt.	Comuna	Suprafața		Observații
		Jugăre	Stînjeni	
1	Voiniceni	10	1075	
2	Păingeni	7	600	
3	Băla	10	800	
4	Sinișor	4	224	
5	Corunca	29	570	
6	Ceuaș	7	450	
7	Porumbeni	5	400	
8	Gălești	9	800	
9	Călușeri	4	800	
10	Secăreni	3		
11	Icland	2		
12	Ogari	2	1100	
13	Dumbrăvioara	16	240	
14	Cotuș	8	800	
15	Glodeni	13	1000	
16	Țirgu Mureș	130	780	
17	Herghelia	3	800	
18	Cornățel	3	800	
19	Sînvășii	3	449	
20	Nazna	7	1200	
21	Micești	6		
22	Fintinele	11	400	
23	Călinești	2	800	
24	Troița	1	1587	
25	Oaia	5	1066	
26	Roteni	4	804	
27	Murgești	3	115	
28	Acățari	2	525	
29	Stejeriș	3		
30	Crăciunești	7		
31	Niculești	9		
32	Mureșeni	9	739	
33	Cristești	12	504	
34	Ungheni	10	400	
35	Leordeni	5	1164	
36	Cinta	3	930	
37	Cocoși	2	45	
38	Berghia	5	1100	
39	Sintioana	6	40	
40	Morești	9		
41	Șăușa	5	1490	
42	Lechinioara	7	198	
43	Cueșd	1	1300	
44	Hărțan	5	1200	
45	Oroiu	2	800	
46	Țiptelnic	3		
47	Pogăceaua	63		
48	Pănet	13		
49	Culpiu	5	1000	
50	Bozed	9	800	

Anexa nr. 7. (continuare)

Nr. crt.	Comuna	Suprafața		Observații
		Jugăre	Stinjeni	
51	Mădăraș	45	800	
52	Ulieș	18	1300	
53	Șincai	19	1350	
54	Sînmărtin	11	700	
55	Band	50	800	
56	Rîciu	21	1117	
57	Dumitrești		800	
58	Lăureni	2		
59	Oarba	2	800	
60	Iobăgeni	2		
61	Sovata	10		
62	Eremitu	5		
63	Isla	1	1200	
64	Moșuni	10		
65	Șard	4		
66	Singorgiu de Pădure	8		
67	Sîntandrei	2		
68	Sîntana Niraj	5		
69	Lunca Bradului	6		
70	Stînceni	10		
71	Gornești	10		
72	Onuca	3	972	
73	Aluniș	9	1568	
74	Periș	6		
75	Răstolița	8	500	
76	Brincovenesti	1	300	
77	Porcești	6		
78	Ercea	4		
79	Toldal	7	607	
80	Voivodeni	10		
81	Iara de Mureș	6		
82	Apalina	15		
83	Toplița	18		
84	Reghin Sat	7	86	
85	Beica de Jos	3	237	
86	Mura Mică	2		
87	Lueriu	8		
88	Reghin	21	617	

Total	901	270
-------	-----	-----

Anexa nr. 8

Tabloul terenurilor atribuite sesiilor parohiale, bisericesti și cantorale

Nr. crt.	Comuna	Ses. Parohiale		Ses. Bisericești		Ses. Cantorale		Total	
		Jug.	Stînj.	Jug.	Stînj.	Jug.	Stînj.	Jug.	Stînj.
1	Porumbeni	10				5	1200	15	1200
2	Ceuș	16		10		4		30	
3	Merisor	8				2		10	
4	Paingeni	16		6		4		26	
5	Sinișor	4		10		3		17	
6	Herghelia	5		4		2		11	
7	Ernei	8		5	1568	2		15	1568
8	Singorgiu de Mureș	40		2		9		51	
9	Curteni	10		7		3		20	
10	Moiș	21		6	800	7	800	35	
11	Corunca	20		6		6		32	
12	Glodeni	22		10		6		38	
13	Sîntana	8		4				12	
14	Păcureni	4		3		2		9	
15	Cetatea	8		3		5		16	
16	Lunca Bradului	32				8		40	
17	Stînceni	10		3		2		15	
18	Săcal	40				16		56	
19	Poarta	4		4		4		12	
20	Gornești	15		5		5		25	
21	Aluniș	29		4		6		46	
22	Periș	32		6		8		46	
23	Pietriș	18		7		4		29	
24	Răstolița	23		10		8		41	
25	Brîncovenesti	32				8		40	
26	Lueriu	14				3		17	
27	Suseni	5	796	6				11	796
28	Porcești	32		9		8		49	
29	Maiorești	13		7		5		25	
30	Rîpa de Jos	36		10		6		52	
31	Ercea	16		4	800	2		22	800
32	Toldal	26		4		8		38	
33	Voivodeni	24	800			4	800	29	
34	Iara de Mureș	32				8		40	
35	Apalina	14						14	
36	Idecu de Sus					6		6	
37	Idicel	6		3		3	1300	12	1300
38	Filipișul Mare	16		4		5	800	25	800
39	Toplița	84		10		25		117	
40	Mura Mică	3				1		4	
41	Reghin Sat	10	296	6		3		19	296
42	Sînger	7		3		2		12	
43	Cașva	11						11	
44	Deleni	3	752	4		2		9	752
45		25		12		8		45	
46	Berghia	27	800	8		8		43	800
47	Sîntioana	28		8		8		44	
48	Morești	19		9		6		32	
49	Șăuș			10				10	
50	Lechinioara	24		10		8		42	

Anexa nr. 8. (continuare)

Nr. crt.	Comuna	Ses. Parohiale		Ses. Blăcișcești		Ses. Cantonale		Total	
		Jug.	Stn.	Jug.	Stn.	Jug.	Stn.	Jug.	Stn.
51	Cuejd	16	800	8	800	4		29	
52	Hârțâu	20		10		6		36	
53	Oroi			3				3	
54	Țiptelnic	20		8		4		32	
55	Pănet	16	800	10		3	800	30	
56	Culpiu	12		7	800	2	800	22	
57	Bozed	22		10		8		40	
58	Mădăraș	41		5		4		50	
59	Ulieș	8		1		8		17	
60	Săbed	6		3				9	
61	Șincai	24	1200	20		8		52	1200
62	Band			17				17	
63	Riciu	32		20		15		67	
64	Lăuren			8		6		14	
65	Iobăgeni			18	800	3		21	800
66	Țimpa	7		6				13	
67	Sovata	20		8		8		36	
68	Moșuni	22		6		4		32	
69	Șard	19	233	4		4		27	233
70	Singlorgiu de Pădure	27		5		8		40	
71	Sintandrei	20		6		4		30	
72	Ivănești			3		1	200	4	200
73	Ogari			8	1242	4		12	1242
74	Troița	32		3		8		43	
75	Roteni	20		5		8		33	
76	Murgești	32		8		8		48	
77	Acățari	18		10		8		36	
78	Oaia	18		4		8		30	
79	Crăciunești	25		9		8		42	
80	Niculești			10		6		10	
81	Ungheni	8				4		12	
82	Cristești	25		4	800	6		35	800
83	Mureșeni	29		4		6		39	
84	Cornațel	32		3		8		43	
85	Nazna	16				8		24	
86	Țirgu Mureș	25						25	
87	Eremitu	2						2	
Total		2.690							

Anexa nr. 9

Situația izlazurilor pe anul 1926 în județul Mureș

Nr. Comunelor	Suprafața totală		Destinate ptr. pășune		Supraf. Inutilizabile		Numărul animalelor învoite				
	Jugăre	Stnjen	Jugăre	Stnjen	Jugăre	Stnjen	Mari	Mici	Bovine	Cabaline	Ovine
105	20.764	889	20.399	313	365	586	13.044	18.418	12.712	340	18.415

Situția terenurilor acordate instituțiilor comunale

Nr. crt.	Comuna	Școlilor		Loturi zooteh.		Construcții drumuri		Soc. culturală „Astra”		Funda. cult. Regele Mihai		Casa cult. princip. Carol		Terenuri sport și tir		Construcții de infermerii		Posturi de jandarmi		Gări și cantoane CFR	
		Jug.	Stînj.	Jug.	Stînj.	Jug.	Stînj.	Stînj.	Lei	Stînj.	Lei	Stînj.	Lei	Juă.	Stînj.		Stînj.	Jug.	Stînj.	Jug.	Stînj.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
1	Aluniș	25	1200	8		5	1210			400	225	400	200	2			160			2	800
2	Apalîna	38	843	6				400	250	400	2501	400	100	3			200	1			
3	Archîud	93	590	10				400	200			400	205	5				3			
4	Băla	15		8				400	80	400	80	400	150	3			400				
5	Batoș	5												3					800		
6	Breaza	7	420	5				400	203	400	205	400	200				200				
7	Berghia	15	1425	8		2								2			250			7	800
8	Băița	18		6				400	270			400	450	3							
9	Bolintineni	10	990	4																	
10	Bărdești	9	364	3	1412		1000										210				
11	Beica de Jos	1	111	4				400	315			400	635				200				
12	Bilbor	43	1560			6	800														
13	Brăteni	1		4										3			100				
14	Borsec	3	213			3	1034							2							
15	Brîncovenesti	20	175	6				400	1251	400	1251	400	500				200		960		
16	Band	335	1295	24		112	435	400	150	400	150	400	124	3			400	1	1350	12	800
17	Cerghid	8		6								600	144					2			
18	Cotuș	4		4				300	50	300	50			3			300				
19	Comlod	20	800	7	800	10				400	200			3			100				
20	Cozma	19	829	8								400	300	3			100				
21	Corunca	12	1599	4										3			300				
22	Crăiești	35	580	2			400														
23	Crăciunești	5	800				800														
24	Cristești	11	85	5		5	408					400	150	3			400	1	400		
25	Cașva	4	143	4	800																
26	Deda	11	5					400	50	400	50	400	80				400			1	400
27	Deleni	6		6																	
28	Dumbrăvioara	40		8		4	1801	400	150	400	150			3						5	
29	Delureni	14																			
30	Dileul Maghiar	2		4		1	800														

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
31	Dileul Român	sc 2		4		2				400	78								800		
32	Eremitu	1	770	2																	
33	Ercea	18	764	6				400	331	400	331	400	200				100				
34	Ernei	15		8	765			400	150	400	150	400	100	3			300		800	1	400
35	Foi	32	588	2		1	886							3							
36	Frunzeni	18		6		1								3							
37	Filipișul Mic	18	1236	4										3			190				
38	Filipișul Mare	10	1380	6			423	400	300	400	210	400	200				300				
39	Fărăgău	16	1552	10			500					400	100	3			160				
40	Gornești	8	375	2										2			100			1	400
41	Gălești		400	5						400	200	400	140	3							
42	Gălăuțăș	5					1592	800	225	800	227										
43	Goreni	20	115											3					800		
44	Glodeni	17	800	6				400	120	400	120	400	150	3			200				
45	Grebeniș	20	1096	6				400	201										800		
46	Gurghiu		400									200	150				200		200		
47	Habic	3	1462	2																	
48	Hărțau	12	430	4		2		400	100	400	100			3			200		800		
49	Herghelia	8		4													100				
50	Iara de Mureș	11	1215	6				400	100	400	100	400	101				200		800		
51	Iclânzul	12	800	3	96	1	800														
52	Ivănești	3	280	2			350							3							
53	Iuda	13		4		5	451	600	187	600	187			1							
54	Icland	12		6				400	100	400	100	400	100	3			200				
55	Iobăgeni		1200	2										4			100				
56	Jabenița	2	800				1270	400	230	400	230	400	100				200				
57	Logic	18		10		1	333							3							
58	Lunca	18		6		2								3							
59	Lechința	15		6			30														
60	Lechincioara	25	800			5		400	100	400	120	400	105	3			200			5	
61	Lăurenii	17	111	3			1122			200	150			4							
62	Moșuni	20		2		3								3							
63	Mureș Mort		800	4			240	400	435	400	435	400	300				200			1	400
64	Mureșeni	11	739	8			748							3			400				
65	Murgești	9		2																	
66	Mura Mică	4	596	2						300	220										
67	Morești	13	1200	4		1	1075	400	150	400	150			3			200				

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
68	Moișa	22		1			756							3			400				
69	Micești	24	1400			4	1389	400	175	400	175	400	200	3				1	400		
70	Milaș	20		8								400	1005	3			100	4			
71	Merisor	12		2				400	120	400	125						200				
72	Malad		777																		
73	Mădăraș	43		26			400	400	242	400	268	800	213	3			910		800	12	800
74	Nazna	8		8		6	1516	400	160	400	160	400	200	3			525				
75	Oaia	24	800	2			800														
76	Oroi	5		6	150	2		800	100	400	50	400	65	3			300				
77	Ogari	32	1189	4		5	400			400	175			3			200				
78	Orosfaia	20		8		10						400	145	3			100				
79	Pășăreni	19	713																		
80	Pădureni	17		6																	
81	Păingeni	3	1000	4		3	200	400	250	400	500	400	150	3			200				
82	Posmuș	11				3	1035							3			100				
83	Pănet	13	1259	4			1400	400	100	400	100			3			300				
84	Petea	24		2		3	658	400	85	400	170										
85	Periș	15	934	5	1238	4	704	400	240	400	240	400	210	2			100		800	2	800
86	Porumbeni	13	300					400	150	400	150			3			400				
87	Porcești	20	496	6		11	148	400	600	400	600	400	150				330				
88	Poarta	21	800	3	800												200				
89	Pintic	14												2			200				
90	Pietriș	5	690	4																	
91	Ripa de Sus		610	8																	
92	Roteni	43		4								300	200				120				
93	Râciu	30	613	10		19		400	80	400	80	400	90	3			200	1		6	400
94	Sovata	15	1129	3		2								3					800		
95	Sincrai	17				5	1453	400	100	400	100			3							
96	Singiorgiu de Mureș	59	1276					400	150					4			400	1			
97	Singiorgiu de Cîmpie	13	800			8		400	270	400	150										
98	Sînger	5		8		1	200	400	53	400	53						200				
99	Socol	28	280									400	200	3			100				
100	Sălcuța	20	800																		
101	Sinișor	8		2						480	150			3			400	2			
102	Sîntandrei	16	827														425				
103	Sintioana	25	759	4		3		400	1225	400	100			3			300				

104	Sărățeni	1	1342	3															
105	Șard	18		2											5			400	
106	Șopteriu	5	1222	5															
107	Satu Nou	10	800				1213				400	260						400	
108	Stupini	20		8		10					400	150	3				100		
109	Suseni	17		4				400	370	400	370	400	200	2			200		
110	Șimărghita	8	800	4	197		800	400	150	400	50								
111	Suveica	20	1158	2		1	368												
112	Șaulia	14	1200	5				400	120	400	120							800	
113	Șăușa	13	800	4			690	400	86	400	94	400	85				275	800	
114	Șincai	47	879			15		400	75	400	90	400	142	3			222	800	6
115	Șimărtin	21		6		5		400	90	400	105	400	110	3			200		6
116	Șimălia	2	800				518												
117	Timpa	2		2						250	235			5			100		
118	Teleac	19	1540	4		4	420	300	455								200		
119	Teaca	13								300	455								
120	Tîrlimioara	1	788	3															
121	Tîrlimia Mică	2	601																
122	Troița	2	500	4			178							3					
123	Țiptelnic	15		4	449	3	310	400	131	400	130	400	54						
124	Ulieș	21	700	6				400	210	400	205	400	73	3			200		
125	Ungheni	13		4								400	200	3			220		
126	Urmeniș	15		12															
127	Voivodeni	13		10				400	200	400	80	400	100	3			200		
128	Voiniceni	17		4				400	300	400	300	400	300	3			300		
129	Acățari			2															
130	Adrianul Mic			2															
131	Adrianul Mare			2						250	308								
132	Bozeni			2															
133	Budiu																		
134	Bilbor			6	151														
135	Budurleni			5															
136	Căpuș			5														800	
137	Călușeri			4	196			400	100			400	100	4			200		
138	Curteni			4			800	300	200	300	200	400	200	1	400		225		
139	Culejd			2		1		400	100	400	100			3			400		
140	Chinari			3	1400			400	200	400	200	400	200	4			300		
141	Cerghizel			4															
142	Ceuș			5				400	100	400	100	400	100	3			100		
143	Cocoși																		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
144	Cîmpenița																				
145	Culpiu			4		2											150				
146	Dumbrava			6										3			360				
147	Filea			1				300	50	300	56	400	94				200				
148	Grușor			1	1199		389							2							
149	Găiești			2	528		400							3							
150	Iedu			1															80		
151	Idecu de Jos			1	1140																
152	Idecu de Sus			4	184		500										100				
153	Iernuțeni			4				400	925	400	200	400	850				300				
154	Ilioara			2				400	222												
155	Leordeni			8			532							3							
156	Luca			2										3							
157	Lunca Bradului			8				400	111	400	111	400	155				200				
158	Maiorești			4																	
159	Mura Mare			4	610			300	220	340	160	300	100				200				
160	Milășel			1	1400																
161	Oarba			4				400	170	400	20						400				
162	Ocnița			9																	
163	Păcureni			2																	
164	Porumbeni			4								400	200								
165	Petrilaca			4			845														
166	Petelea			5										2							
167	Pogăceaua			12				400	210	400	150	400	185	3			200			11	400
168	Reghin			16	610		600					400	500								
169	Rîpa de Jos			10																	
170	Răstolița			5				400	138	400	138	400	275	2			200				
171	Sîntana			4						400	1225	400	150	3					800		
172	Șincai			15																	
173	Surda			2			215			200	180			3							
174	Ștejeriș			2	189	1	855							3						4	
175	Sîntana Niraj			2				400	100												
176	Săcal Pădure			18																	
177	Stînceni			8				400	130	400	130	400	160				200				
178	Subcetate			11	373																
179	Tg-Mureș													4+3							
180	Tîrîmia			10										2				1			
181	Torba			2		1	992			400	100			3							

182	Toplița		29																
183	Toldal		6			400	375	400	375	400	200	3			375				
184	Vădaș		1												600				
185	Beica de Sus							400	310										
186	Bozed					400	340	400	340	400	160	3			400				
187	Cornățel			2	505							3							
188	Corbu				1333							3							
189	Călimănești											3							
190	Cinta													2				800	
191	Dedrad											3							
192	Fintinele											6							
193	Hodoșa							200	250										
194	Ibănești					300	170	300	170	324	100								
195	Lueriu		4							400	120				200				
196	Nicolești				500													800	
197	Onuca					400	650	400	630	400	200				200				
198	Săcăreni		2	1		400	100	400	100	400	150	4			200				
199	Sînvășii			2	400							3			150				
200	Sârmaș					1650	301												
201	Tonciu																		
202	Veța							200	200						100				
203	Valdel		4			400	80												
Total		2288	850	330	19	19	27	293	8	27	89	jug.							
		321	467	488	650	900	325	400	16	256		Stînj.							

Datele au fost extrase din dispozitivele de parcelare ale comunelor în Arhivele Statului, Tg. Mureș, Fond. 55.

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

ASPECTS DE L'APPLICATION DE LA RÉFORME AGRAIRE DE 1921 DANS LE DÉPARTEMENT MUREȘ

(Résumé)

L'article évoque les mouvements qui ont eu lieu dans le département avant la réforme et à l'époque de son application.

Les problèmes sont présentés sous la lumière des données puisées dans les documents de l'Archive d'État de Tîrgu Mureș, documents inédits qui ont rendu possible une vue d'ensemble sur l'application de la réforme dans ce département.

On peut donc constater qu'à la veille de la première conflagration mondiale le problème agraire s'est situé au premier plan de la vie sociale et politique de la Roumanie.

Tous ces débats ont conduit à des solutions qui réfléchissaient les intérêts des différents groupements sociaux.

La réforme a abouti à la diminution des grandes propriétés et a facilité la pénétration des relations capitalistes dans l'agriculture.

De même, elle a contribué à la majoration du nombre des paysans moyens et — par l'accroissement de la production agricole — à l'amélioration des conditions de vie.

Grâce à la réforme, la proportion des terres inexploitées diminue, mais par conséquence les propriétaires fonciers disposant des fonds d'argent forment une classe sociale de plus en plus parasite qui fraine le développement des forces de production.

Certes, les conséquences de la réforme sont positives et expriment une nécessité imposée par la réalité sociale et politique de l'époque. Mais elle ne résout pas à fond la question paysanne qui va s'aggraver encore au cours des décennies suivantes.

PUNCTE DE VEDERE PRIVIND FUNCȚIONALITATEA BĂNCILOR DIN ROMÂNIA ÎN PERIOADA 1922—1928

RODICA PĂUN,
NICOLAE PĂUN

Sistemul bancar din România interbelică prezintă o serie de particularități, relevante, pentru însăși dezvoltarea socio-economică a țării aflată în plin proces de maturizare capitalistă.

Studiul de față încearcă o analiză a acestui sistem în contextul perioadei de stabilizare relativă și parțială a capitalismului (1922—1928).

Se impune o delimitare tipologică a rețelei bancare văzută în complexitatea sa:

— După operațiunile fundamentale efectuate, deosebim bănci de depozit (care luau capital cu împrumut) și bănci de scont (care împrumutau capital). Pe lângă aceste operații generale unele bănci puteau efectua o a treia operație distinctă — emiterea biletelor de bancă. La noi era numai cazul „Băncii Naționale a României“.

— După obiectul principal al activității au ființat în rețea, bănci de emisiune, de depozit, de afaceri și de credit funciar sau ipotecar. Această diviziune nu constituie o compartimentare închisă. Unele operații se efectuau de către toate băncile, ori din ce categorie făceau parte, alte operații, ca emiterea biletelor — fiind apanajul exclusiv al „B.N.R.“.

— După apartenența la proprietatea institutului de credit și economie, deosebim bănci care aveau formă individuală („Banca Berkowitz“ în perioada 1877—1925)¹ și forma socială. Aceasta din urmă prezenta mai multe variante: societăți în nume colectiv, în comandită simplă sau pe acțiuni, societăți anonime.

Rețeaua bancară din România în perioada interbelică, în genere, era structurată pe sistemul societăților anonime. Pentru perioada stabilizării, la limita superioară — 1928 — ele numărau 1.228 societăți cu un capital de 116.600.525.000 lei, față de numai 683 societăți cu 30.339.798.000 lei capital în 1922, la limita inferioară a perioadei².

Analiza sistemului bancar o realizăm folosindu-ne de institutele de credit și economie — societăți anonime. Exceptăm din demersul interpretativ „B.N.R.“ care, oferă în sine, valoarea unui subiect special.

¹ *Darea de Seamă a Consiliului de Administrație și Raportul Cenzorilor către Adunarea Generală Ordinară pe exercițiul 1926 București, 1927. În continuare Darea de Seamă...*

² *Statistica Societăților Anonime din România, Vol. XXI, 1939, București, 1940, p. 22.*

Dărilor de seamă ale Consiliilor de Administrație și Rapoartele Comisiei de Cenzori, prezentate în Adunările Generale Ordinare și Extraordinare ale acestor societăți anonime, oferă posibilitatea unei cercetări temeinice asupra modalităților de înființare, de funcționare, de răspândire în teritoriu.

*
* * *

Conform Codului Comercial (art. 235), pentru înființarea unei bănci era suficient ca Actul constitutiv și Statutele să fie autentificate de tribunal. După autentificare, tribunalul comercial acorda cu ușurință autorizația de funcționare pe baza unei dovezi prin care institutul nou creat dovedea că a vărsat la „Cassa de Depuneri” sau la „B.N.R.” cel puțin 30% din capitalul subscris. Tribunalul percepea o taxă de înregistrare de 3% și un timbru pentru Actul constitutiv de 20 lei. Prin această procedură simplă s-au înființat în perioadă 439 bănci dintre care amintim: „Banca Românească din Valea Someșului” S.A. (Dej — 1924)³; „Banca Gura Argeșului” S.A. (Oltenița — 1922)⁴; „Banca Oituzului” S.A. (Bacău — 1922)⁵; „Banca Adjudului” S.A. (Adjud — 1922)⁶; Banca de Report și Depuneri Rod” S.A. (București — 1924)⁷; „Banca de Industrie și Comerț” S.A. (București — 1922)⁸ etc.

Marea majoritate a acestor bănci, create în perioada 1922—1928 aveau un capital mediu între 6—8 milioane lei, sau, sub această medie. Cele exemplificate mai sus, în ordine aveau 4, 3, 10, 2,20 și 50 de milioane lei capital social. Altele, beneficiau de capitaluri mult mai mici, ca de exemplu: „Banca Comercială” S.A. (Somcuta-Mare — 500.000 lei⁹); „Banca de Credit” S.A. (Gherla — 500.000 lei¹⁰); „Banca Horezului” S.A. (Horezu — 1 milion lei capital social¹¹) etc.

Categoria băncilor mici și mijlocii, numeroase în rețeaua românească, nu au avut o însemnată economică prea mare. În anul 1925 s-au înființat 95 cu 183.784.500 lei capital, în 1926 alte 76 cu 753.253.000 lei capital¹². În acești 2 ani exemplificați s-au creat deci 20% din băncile existente în perioadă. Au fost creații realizate pe und fond inflaționist, de tensiune monetară.

Puterea financiară redusă a capitalurilor era invers proporțională cu cifra de afaceri. Aproape întreaga lor activitate economică se sprijinea pe capitalurile clienților depuse spre fructificare, pe capitalurile puse la dispoziție sub formă de depozite și mai ales pe credite. Creditele le obțineau în special de la „B.N.R.”, însă pe o perioadă scurtă, de maximum 4 luni. Aceste anomalii

³ Darea de Seamă ... 8 februarie, 1927, Gherla, 1927.

⁴ Darea de Seamă ... 7 martie, 1926, București, 1926.

⁵ Darea de Seamă ... 17 februarie, 1927, Blaj, 1927.

⁶ Darea de Seamă ... 8 februarie, 1925, Adjud, 1928.

⁷ Darea de Seamă ... 31 martie, 1926, București, 1926.

⁸ Darea de Seamă ... 21 aprilie 1927, București, 1927.

⁹ Darea de Seamă ... 31 martie, 1925, Șomcuta.

¹⁰ Darea de Seamă ... 1924.

¹¹ Darea de Seamă ... 28 februarie, 1926.

¹² V. Slăvescu, Reglementarea comerțului de bancă în România, în *Buletinul Institutului Economic Român*, an VI, 1927, nr. 5, p. 253.

structurale au condus inevitabil la o insuficiență acută a capitalurilor necesare în plasamente; s-a ajuns la o criză de numerar resimțită permanent în perioadă. Criza amintită a devenit prin forța împrejurărilor regulatorul extensiunii înreprinderilor economice, a dus la reducerea lor voluntară sau silită. Dobânzile au devenit un factor decisiv în rentabilizarea afacerilor. Dobânzile curente oscilau între 12—30% lunar. Ca o consecință, beneficiile nete anuale erau oscilante, oricât de mare ar fi fost volumul afacerilor.

Dărilor de seamă ale Consiliilor de Administrație, la diverse bănci, ilustrează această criză financiar-valutară și de credit, persistentă în straturile economice ale perioadei 1922—1928. De exemplu Darea de seamă a „Băncii de Credit” din Gherla sublinia că: „a lucrat fără ajutoare de la alte bănci mai mari, s-a folosit de depunerile cetățenilor”. Aceste depuneri erau de 10 milioane lei în 1924 comparativ cu 500.000 lei capitalul social al băncii¹³; „Banca Industrială și Comercială” S.A. din Reghin cu un capital social de 2 milioane lei realiza afaceri și plasamente în zonă tot cu ajutorul depunerilor diversilor întreprinzători. (Acestea erau de 16.615.146 lei în 1926¹⁴). Altă modalitate de a suplini criza de numerar în afara de cea prezentată (a apelării la capitalurile depuse spre fructificare) — a fost în epocă — fuziunea, de regulă, locală. De exemplu „Cassa de Păstrare” S.A. din Petroșani a fuzionat cu „Cassa de Păstrare” S.A. din Vulcan¹⁵. Tot în acest sens prezentăm art. 5 din Ordinea de zi a Adunării Generale Ordinare a „Cassei de Economie” din Blaj care propunea „fuziunea institutului cu „Băncile Economie” S.A. din Tîrnăveni, Praid, Balăușeri, Valea-Lungă și cu „Cassa de Păstrare Tîrnava” S.A. din Sighișoara. Prin aceasta să se facă o așa concentrare de capitaluri care să poată rezista cu toată încordarea problemelor care ne așteaptă”¹⁶. Reține atenția faptul, că instituția bancară blăjeană cu un capital social de 1 milion lei lucra curent cu capitaluri depuse spre fructificare în valoare de 8.449.294 lei¹⁷.

Fragilitatea sistemului nostru bancar, poate fi înțeleasă printr-o raportare justă la problemele economice ale României după război. Exportul românesc era aproape inexistent; finanțarea tranzacțiilor de cereale nu mai juca rolul antebelic în afacerile bancare; avansurile acordate mării proprietăți dispărind practic după reforma agrară; societățile petrolifere a căror producție și export se dezvoltau într-un tempo rapid, erau finanțate de străinătate.

Institutele bancare românești au fost în schimb puse în fața unor sarcini noi, care reclamau probleme de gravitate excepțională, cu atât mai greu de rezolvat, cu cât puterea acestor bănci erau diminuată de pe urma războiului.

Teritoriul sporise de la 137.902 km² la 294.967 km²; populația de la 7,3 milioane locuitori la 17,1 milioane locuitori; suprafața pământului arabil de la 6,5 la 12,4 milioane hectare. La acestea adăugăm numeroasele bogății miniere, numeroasele industrii. Este de ajuns să arătăm că în 1913 aveam

¹³ Darea de Seamă ... Gherla, 1925.

¹⁴ Darea de Seamă ... Reghin, 27 februarie 1927.

¹⁵ Darea de Seamă ... 7 februarie, 1925, Petroșani, 1925.

¹⁶ Darea de Seamă ... 1926, Diciosînmartîn, 1927.

¹⁷ Ibidem.

1.114 uzine și ateliere mecanice cu o forță motrice de 190.000 H.P., iar în 1919 aveam 2.747 uzine cu o forță motrice de 387.000 H.P.¹⁸ Făcînd legătura între aceste fapte și situația financiară, așa cum se prezenta ea în lumina cifrelor de mai sus, se conturează tensiunea de pe piața financiară românească, prin cererea, care, din partea acestui potențial economic se adresa dispoibilităților prea reduse ale finanței românești.

În anii 1919—1920 fondurile cerute pentru naționalizarea și menținerea în funcțiune a numeroaselor industrii ce făceau apel la piața bucu-reșteană se găseau relativ ușor. Sporurile de capital, prin emisiuni noi, erau acoperite, întreprinzătorii căutînd să profite de beneficiile ce le realizau la Bursă. Această perioadă de prosperitate nu putea fi însă de durată, capitalurile atrase de speculă la Bursă, nu puteau da o contribuție serioasă la naționalizarea și reorganizarea industriilor mari din Transilvania. Se deschidea astfel, institutelor financiare, un cîmp nou de activitate legat de complicatele probleme ce le ridica caracterul special al creditului industrial.

Băncile erau obligate să-și mărească mijloacele proprii în raport cu devalorizarea leului, pentru a menține echilibrul între capitalurile sociale și depunerile care, cel puțin nominal, creșteau.

Scăderea continuă a monedei cerea la intervale scurte noi sporiri de capitaluri. Sporirea depunerilor încredințate băncilor nu au rezolvat real problema fondurilor necesare creditului industrial. Depunerile reprezentau în cea mai mare parte așa-numitele „capitau d'attente” care puteau fi ridicate ori de cîte ori o conjunctură de Bursă cu aparențe favorabile trezea pofta speculei.

Plasamentul industrial era destinat fie eliberării întreprinderii de sub control financiar străin, fie refacerii investițiilor insuficient întreținute în timpul războiului. Băncile erau deci nevoite să se folosească de mijloacele lor proprii atunci cînd era vorba de participațiuni, în scopul înlocuirii deținătorilor străini de acțiuni.

Răsfoind Dările de seamă ale băncilor românești, găsim observații relative la lipsa de numerar. Emisiunile repetate ale „B.N.R.” nu au rezolvat această situație în perioada 1922—1928. Toate întreprinderile solicitau simultan credite. Circulația fiduciară a României, văzută în raport cu cursul dolarului la București, oferă concluzii surprinzătoare, în sensul că se înregistra la noi o inflație tipică, o oscilație pe un interval prea mare a leului în raport cu dolarul (vezi anexa 1)¹⁹.

Din analiza anexei rezultă că în anul 1922 în luna decembrie, circulația fiduciară era de 15.997.897.000 lei față de 347.182.000 lei în 1913 — adică erau pe piață de 3,139 ori mai mulți bani. Ca valoare însă, leul raportîndu-se la valoarea dolarului, în 1913 la 1 dolar = 5,18 lei în decembrie 1922, 1 dolar valorînd 167,22 lei. Raportînd tot la anul 1913 cantitatea de bani pe piața României, în 1922 se înregistrau 690% față de anul respectiv. În 1924, în decembrie, circulația fiduciară era de 19.397.211.000 adică de 4,036

¹⁸ Charles-Rodolphe-Romanesco, *Le mouvement bancaire en Roumanie depuis 1918*, București, 1928, p. 25—26.

¹⁹ *Banque de credit Roumain*. Buletin Janvier-fevrier, 1928, București, 1928, p. 13—16.

ori mai mare ca în 1913, însă 1 dolar valora 198,73 lei. În 1926 la o circulație de 20.954.574.000 lei pe piața românească oscilațiile leului în raport cu dolarul au atins cote maxime. În ianuarie 1926, 1 dolar = 224,56 lei, în februarie 233,59 lei, în martie 237,73 lei, în aprilie 249,88 lei, iar în mai 264,85 lei²⁰.

Se impune ca o judecată de valoare, faptul că, în momentul în care oscilațiile valutare depășesc 100% se dă vieții economice nesiguranță, se favorizează specula. Folosindu-ne de tabelul prezentat în anexa 1 am realizat și o diagramă sugestivă pentru perioada 1922—1928, privind indicii de circulație și de schimb, indicii cursului dolarului la București, indicii valorii circulației fiduciare în dolari etc. (vezi anexa 2).

*
* *
*

În acest climat financiar tensional și-au desfășurat activitatea cele 1,228 de bănci repartizate pe teritoriul național, conform anexei 3.²¹

Am grupat băncile din anexa 3 pe categorii, după număr și capital social: (categoria I peste 20 bănci; a II-a între 11—19; a III-a între 6—10; și a IV-a între 1—5). Am obținut în teritoriu următoarea răspundere:

— categoria I includea județele: Bacău, Dolj, Ilfov, Arad, Bihor, Brașov, Cluj, Făgăraș, Hunedoara, Sălaj, Satu Mare, Mehedinți, Caraș, Severin, Timiș-Torontal. Această grupă totaliza 581 de bănci cu 4.621.933.734 lei capital social. Se detașau județele Timiș-Torontal, Ilfov, Arad, Bihor, Caraș și Severin;

— categoria a II-a includea județele: Argeș, Brăila, Buzău, Iași, Vâlcea, Alba, Putna, Mureș, Năsăud, Sibiu, Tîrnava-Mare, Tîrnava Mică, cu 163 bănci și 738.605.571 lei capital social. În această grupă valorică se detașau net Sibiu, Tîrnava Mare, Iașul și Alba;

— categoria a III-a includea județele: Botoșani, Constanța, Covurlui, Dîmbovița, Dorohoi, Tecuci, Gorj, Ialomița, Muscel, Neamț, Prahova, Roman, Tecuci, Teleorman, Tutova, Vaslui, Ciuc, Maramureș, Trei-Scaune și Turda-Arieș, cu 149 bănci și 365.729.222 lei capital. În această grupă se detașau județele: Prahova, Neamț, Dîmbovița și Botoșani;

— categoria a IV-a includea județele: Fălțiceni, Fălciu, Olt, Roman, Rm. Sărat, Tulcea, Vlaşca, Odorhei, Cîmpulung, Rădăuți și Suceava cu 33 bănci și 83.319.500 lei capital social.

Urmărind în aceste grupe valorice gradul de industrializare a județelor și valoarea proprietății funciare sesizăm diferențiat sfera de interes manifestată de rețeaua bancară pentru activitatea economică a țării.

„Comisia Specială Economică” a autorizat în perioada, mai 1922 — 1 ianuarie 1926, înființarea a 1314 societăți anonime cu un capital de 5.985.811.313 lei, adică 75% din capitalul total al societăților anonime din România²². Dintre acestea, 75% adică 887 s-au înființat în Transilvania²³.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Buletinul Statistic al României*, nr. 4, oct.-dec., 1926, București, p. 8—11.

²² *Ibidem*, nr. 1, ianuarie—martie, 1926, București, 1926, p. 12—13.

²³ *Ibidem*.

Prezentăm mai jos un tabel cu 2 județe din Banat și Transilvania pentru a ilustra dezvoltarea economică inegală pe teritoriul național.

Tabel nr. 1²⁴

Nr. rt.	Felul societății autorizate	Jud. Timiș-Torontal		Jud. Turda-Arieș	
		Nr. societăți	Capital autorizat	Nr. societăți	Capital autorizat
1	Bănci	43	74.672.100	8	8.425.000
2	Ind. mecano-met.	1	12.000.000	—	—
3	Ind. lemnului	9	62.000.000	1	5.000.000
4	Ind. chimică	2	11.000.000	—	—
5	Ind. alimentară	4	7.670.000	2	11.000.000
6	Ind. textilă	2	4.875.000	—	—
7	Ind. pielăriei	—	—	1	5.000.000
8	Ind. ceramică	4	17.750.000	4	17.210.000
9	Ind. hîrtiei și arta graf.	—	—	—	—
10	Ind. construcții	—	—	—	—
11	Centrale electrice	2	8.000.000	—	—
12	Ind. minieră	—	—	—	—
13	Ind. diverse	—	—	—	—
Total sec. industriale		24	123.285.000	8	38.210.000
Sec. comerciale și diverse		12	11.354.650	1	5.000.000
Total general :		79	209.311.750	17	51.635.000

Din lipsă de spațiu ne-am oprit la 2 județe din Transilvania. În Vechiul Regat, de exemplu, folosim comparativ județul Ilfov cu 434 societăți industriale și un capital sicial de 15.203.078.983 lei, față de județul Dîmbovița cu o singură societate industrială și 6 milioane lei capital. În situația județului Dîmbovița mai erau: Vlașca, Vîlcea, Olt, Ialomița, Gorj, Buzău etc. În Moldova, Iașul avea 32 de societăți industriale cu 157.590.400 lei capital social față de Dorohoi cu o singură societate și 4 milioane lei capital social. În aceeași situație mai amintim: Botoșani, Fălticeni, Putna, Roman, Tutova și Tulcea²⁵.

Se evidențiază că marile bănci din sistemul românesc și-au divizat capitalurile înșpre zone de profit maxim. Județele neindustrializate întruneau doar adiacent sfera preocupărilor și plasamentelor lor bănești. Din analiza diferențiată — a acestor interferențe — dintre puterea economică a județelor României și bănci constatăm următoarele:

²⁴ *Ibidem* (vezi pentru toate județele)

²⁵ Vezi și A. Giurgiu, *Implicațiile Unirii asupra creditului bancar Transilvănean*, în *Studii de istorie a economiei și gândirii economice românești*, Cluj, 1979, p. 7.

²⁶ Vezi și lucrarea lui Eugen, Kerekes, *Aspecte ale repartizării teritoriale a industriei României în perioada interbelică*, în *Studii de istorie a economiei și gândirii economice românești*, Cluj, 1979, p. 28—30.

Marile bănci bucureștene și-au manifestat interesul imediat pentru Banat și Transilvania. Astfel „Banca Chissoveloni” S.A.R. avea sucursale la Sibiu și Cluj²⁶. În Darea de seamă a Consiliului de Administrație și Raportul Cenzorilor prezentate Adunării Generale Ordinare a Acționarilor din 8 iunie 1923 se arăta că ... „în Transilvania, această parte a țării noastre atât de bogată în păduri, minereuri și industrii am găsit un important câmp de activitate, lucru ce ne-a făcut să decidem înființarea sucursalei din Cluj”²⁷. Printre băncile afiliate acesteia amintim „Banca Ardeleană și Cassa de economii din Cluj” S.A. (din 1926²⁸).

„Banca Mormorosch Blanck et Co.” avea sucursale la Arad, Cluj, Oradea, Tirgu Mureș. Tot în Transilvania aceasta avea afiliate: „Casa Română (Baia Mare); „Banca Generală de Credit” (Tîrnăveni); „Prima Cassă de Păstrare” S.A. Gheorghieni); Banca „Cassa Noastră” S.A. (Oradea); „Banca Timișoarei” S.A. (Timișoara) și „Albina” — Institut de Credit și Economie S.A. (Sibiu)²⁹. Alte mari institute bucureștene ca: „Banca de Scont a României” S.A., vea o sucursală la Timișoara³⁰; „Banca Cerealiștilor” S.A. din București avea participațiuni la „Banca de Scont și Schimb din Ardeal” S.A. (Cluj)³¹ etc.

Băncile centrale, erau în principal, sprijinul economic al Partidului Național Liberal, Partidului Poporului și Partidului Țărănist. Aceste partide căutau să-și extindă influența în Transilvania. Alegerile constituante pentru Senat din anul 1922, sînt relevante în acest sens. Din 4 candidaturi în județul Arad, 3 mandate au revenit P.N.L. și numai 1 P.N.R.; în județul Bihor din 5 mandate, 3 au revenit P.N.L., 1 P.N.R. și 1 Partidului Independent; în județul Bistrița-Năsăud 1 mandat a fost acordat P.N.L.; în județul Caraș-Severin 4 P.N.L., și numai 1 P.N.R.; în Timiș din 5 mandate, 2 P.N.L. și numai 1 P.N.R. etc. Pe total Transilvania s-au atribuit 52 mandate de senatori dintre care 31 au revenit P.N.L., 11 P.N.R., 3 P. Maghiar, 3 P. german și 4 P. independent³².

Puterea economică a Partidului Național Român, văzută prin prisma institutelor de credit și economie subvenționate, era mult mai mică decît a P.N.L. (vezi anexa 4). Băncile P.N.R. dispuneau de capitaluri sociale mici și mijlocii. Amintim în acest sens „Banca Patria” (Blaj); „Banca Bistrițeană” (Bistrița); „Banca Nădlăcană” (Nădlac); „Banca Izvorul” (Alba Iulia); „Banca Arieșana” (Turda); „Banca Gorunul” (Aiud); „Banca Hațegana” (Hațeg) etc. Partidul Național Liberal numai prin „Banca Românească” S.A., sucursala Cluj, creditase în anul 1925 în Transilvania diverse bănci mici și mijlocii cu un capital în valoare de 15.241.236 lei. Amintim dintre acestea „Banca Co-

²⁶ Darea de seamă ... 8 iunie, 1923.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem din 16 aprilie 1927.

²⁹ Darea de Seamă ... 24 februarie, 1923.

³⁰ Darea de Seamă ... 24 februarie, 1923.

³¹ Darea de Seamă ... 29 martie, 1923.

³² Buletinul Statistic al României, nr. 1, ianuarie—iunie, 1923, București, 1923, p. 108—111.

mercială din Gherla" S.A.; „Banca Sighetul Marmăției" S.A.; „Banca de Credit din Transilvania" S.A. (Arad) „Banca Mercur" S.A. (Alba Iulia); „Banca Centrală" S.A. (Turda); „Banca Comercială Industrială Transilvăneană S.A. (Brașov) etc.³³.

Băncile erau interesate nu numai în participații industriale, comerciale, ci și în participații agricole. Aceasta, mai ales în județele unde suprafața în-sămânțată era destul de importantă ca de exemplu: în Timiș-Torontal, Sătmăr, Bihor, Mehedinți, Solnoc-Dăbîca etc (vezi anexa 5).

În Muntenia rețeaua bancară era densă tot în județele cu mai multe capacități industriale sau cu resurse agricole bogate. De exemplu, finanța liberală, prin „Banca Olteniei" S.A. avea participații în stimularea industriei metalurgice din zonă³⁴ — (la 6 întreprinderi cu 1.000.441 lei — aur capital investit) — și în industria alimentară, care dispunea în zonă de 17 întreprinderi cu 3.687.094 lei — aur capital investit și 1.568 H.P.³⁵. Partidul Național Liberal era interesat de asemenea și în controlarea vieții economice a județului Brăila, județ, cu un mare flux comercial. Cea mai importantă bancă „Banca Dunărea Românească" S.A. cu un capital de 30 milioane lei avea în Consiliu de Administrație pe liberalul I. Săvescu — prim-director al „Băncii Românești" S.A. din București. Județul Brăila dispunea de 16 întreprinderi de industrie metalurgică cu 1.300.965 lei-aur capital investit și 1.095 H.P.; 2 întreprinderi de industrie textilă; 5 de pielărie, 7 de industria lemnului, 5 chimice, 23 alimentare etc.³⁶.

În Muntenia, și micile bănci, ca de exemplu „Banca de Credit a Agriculturilor din Romanai" S.A.; „Banca Comercială și Industrială din Tîrgoviște" S.A. sau „Banca Horezului" S.A. din Horez-Vîlcea" S.A., se bucurau de simpatiiile P.N.L. Ele însă, nu erau creditate corespunzător. Aceasta din urmă, de exemplu, avea ca președinte al Consiliului de Administrație pe I. G. Duca, însă capitalul social al Băncii era de numai 1 milion lei în 1922³⁷. urcat la 2 milioane lei pînă în 1927³⁸. În aceeași situație era și „Banca Muscelului" S.A. din Cîmpulung care avea ca președinte pe C.I.C. Brătianu. Banca dispunea de un capital social de 6 milioane lei³⁹.

În sistemul băncilor mici din Muntenia erau și cîteva, care sprijineau politica partidului țărănist. Marea majoritate erau creații conjuncturale, cu capital social oscilînd între 1—5 milioane lei. Amintim astfel „Banca Gura Argeșului" S.A. din Oltenița care avea președinte pe D. I. Ioanițescu (acesta va face parte din echipa ministerială Maniu din 1930). Banca avea un capital social de 3 milioane lei⁴⁰.

³³ *ArhStatCluj, Fond Banca Românească*, Dos. nr. 10/1925, f. 252—261.

³⁴ *Darea de Seamă* ... 8 martie, 1925.

³⁵ *Indicatorul Industriei Românești*, 1925, București, 1925, p. 14—50, 296—333.

³⁶ *Ibidem*, p. 12—53, 101—112, 118—132, 141—200, 220—248, 295—360.

³⁷ *Darea de Seamă* ... 24 februarie, 1924.

³⁸ *Ibidem*, ... 6 martie, 1927.

³⁹ *Darea de Seamă* ... 23 martie, 1926.

⁴⁰ *Darea de Seamă* ... 7 martie, 1926.

Dintre băncile care sprijineau economic Partidul țărănesc, cea mai mare, era „Banca Marmorosch Blanck et. Co”. S.A. din București.

În Moldova Partidul Național Liberal controla cu autoritate viața economică a județului Iași prin „Banca Iașilor” S.A. Această bancă avea un capital social de 20 milioane lei și 4.010.000 lei rezerve. Era creditată de „Banca Generală a Țării Românești” și de „Banca Românească”⁴¹.

Tot la Iași ființa o bancă puternică cu opțiuni legate de Partidul Național Țărănesc — „Banca Moldovei” S.A. Aceasta avea un capital social de 70 milioane lei și 38 milioane lei rezervă. Ea era creditată de „Banca Marmorosch Blanck et Co”⁴².

Marea majoritate a băncilor din Moldova erau mici și mijlocii controlate îndeosebi de P.N.L. Amintim în acest sens „Banca Poporului din Botoșani” S.A. Aceasta avea un capital social de 1 milion lei⁴³. Mai exemplificăm tot în acest sens „Cassa de Credit din Vaslui” S.A. Avea un capital social de 1 milion lei. Scopul declarat al acestor mici institute de credit era „de a ajuta comerțul, agricultura și industria locală”⁴⁴.

*
* *

Prezentarea rețelei bancare făcută în studiul de față începînd cu înființarea, funcționarea, răspîndirea pe teritoriu și consecințele socio-economice și politice la scară a României — ar fi incompletă, dacă nu am analiza pe scurt felul cum se alcătuiau bilanțurile, cum se acordau dividendele, tantiemele, jetoanele de prezență, adică într-un cuvînt, rentabilitatea acestor institute de credit și economie.

Bilanțurile, publicate în Dărilor de seamă ale consiliilor de Administrație pentru diverse bănci, nu constituie pentru demersul pe care-l încercăm criterii valorice reale privind bunul mers al unei întreprinderi. Aceasta datorită faptului că deseori societățile, pentru a nu-și declara cifra reală de afaceri — în scopuri de evaziuni fiscale, — publicau bilanțuri mai mici decît cele reale. Băncile mici, în schimb, pentru a cîștiga încrederea deponenților umflau artificial bilanțurile. Practicile cele mai frecvente pentru fraude și manopere frauduloase comise în cursul exercițiului erau cele care mascau capitalurile derizorii prin neînscirerea vînzărilor de mărfuri și sustragerea numerarului realizat din aceste vînzări. În pragul falimentelor se prezentau active mai mari decît cele reale pentru obținerea de muratorii, pentru justificarea deficitelor din afaceri. Deseori se falsificau registrele băncilor⁴⁵.

Din bilanțurile publicate în Dărilor de seamă desprindem faptul că pentru marile bănci beneficiile anuale erau foarte mari. Același lucru este valabil

⁴¹ *Darea de Seamă* ... 25 februarie, 1923.

⁴² *Darea de Seamă* ... 15 martie, 1925.

⁴³ *Darea de Seamă* ... 18 februarie, 1923.

⁴⁴ *Darea de Seamă* ... 14 februarie, 1925.

⁴⁵ Grigore L. Trancu-Iași, *Curs de Comerț și Contabilitate*, Ediția V, Vol. I, București, 1926, p. 188—189.

într-o oarecare măsură și pentru băncile mici. Sub forma unui tabel statistic aceste bilanțuri se prezentau astfel:

Tabel nr. 2

Banca	Anul	Capital	Beneficiu	Tantieme	Dividend
1. Crisso-velloni ⁴⁶	1922	150.000.000	21.365.577	1.279.729	12%
	1923	200.000.000	32.945.093	2.254.783	12%
	1926	250.000.000	47.421.978	3.105.201	12%
2. B. Gen. a Țării Românești ⁴⁷	1922	60.000.000	16.756.739	1.887.978	13%
	1923	60.000.000	14.506.375	1.087.970	14%
	1925	60.000.000	15.985.623	1.598.561	15%
	1926	60.000.000	16.008.027	1.000.000	14%
3. B. Urbană S.A. ⁴⁸	1922	20.000.000	3.113.118	554.999	15%
	1923	20.000.000	5.700.000	677.997	20%
	1924	20.000.000	6.500.000	650.000	20%
4. B. Română S.A. din Dumbrăveni ⁴⁹	1922	724.360	71.816	7.181	7%
	1923	1.000.000	289.206	2.791	11%
	1925	1.000.000	787.739	78.773	12%
	1926	1.500.000	361.590	76.159	12%
	1928	3.000.000	824.000	82.400	16%
5. B. Poporului S.A. din Cîmpulung ⁵⁰	1922	1.996.500	454.012	45.491	12%
	1924	2.464.300	537.022	53.702	14,5%
	1926	3.627.525	738.780	73.878	15%
	1928	4.929.120	1.009.400	100.940	16%

Ca o concluzie, atît băncile mari cît și cele mici, au înregistrat anual beneficii superioare, aceasta, datorită mai ales dobînzilor ridicate în condițiile creditului insuficient.

Băncile mici în special își riscau însăși existența lor financiară, datorită fluctuațiilor foarte mari ale leului, datorită recoltelor capricioase etc. Astfel în Consiliul de Administrație al Băncii prezentată ultima în tabelul de mai sus se arăta că: „... mai mult de jumătatea portofoliului băncii este amplasat în împrumuturi mărunte... pentru a veni în ajutorul micilor agricultori industriali și comercianți”⁵¹.

Dividendele acordate de băncile mici erau exagerat de mari. Acest fenomen este explicabil însă, datorită capitalurilor plasate în afaceri cu rentabilitate imediată, pe termene foarte scurte. Aceste investiții de capital, sezoniere, depindeau de capriciile pieții, ale creditului mării finanțe bucureștene, de

⁴⁶ Darea de Seamă ... 8 iunie, 1923, 23 aprilie 1924, 16 aprilie, 1927.

⁴⁷ Darea de Seamă ... 12 aprilie 1924, 20 martie 1926, 12 martie 1927.

⁴⁸ Darea de Seamă ... 11 martie 1923, 9 martie 1924, 12 martie 1927.

⁴⁹ Darea de Seamă ... 22 martie, 1931.

⁵⁰ Darea de Seamă ... 24 februarie, 1929.

⁵¹ Ibidem.

situația recoltelor. Aceste investiții pe termen scurt erau caracteristice sistemului bancar de la noi în perioada analizată, și nu este exagerat dacă numim capitalul băncilor mici cu denumirea „cămătăresc“, instabil, și oricând în pragul falimentelor atunci când tensiunea financiară se agrava. Se explică astfel grija exagerată pentru profitul imediat, se explică valoarea jetoanelor de prezență — foarte mare (între 100—200 lei), — percepută de acționarii diverselor Consilii de Administrație, pentru fiecare ședință. Băncile mari, mai prudente, acordau dividende mai mici, alocând o bună parte din beneficii, rezervele. Exemplificăm în acest sens „Banca Carpaților“ S.A. din București care pentru o acțiune nominală în valoare de 500 lei acorda acționarilor un dividend maximal de numai 75 lei⁵². Băncile mici interesate pentru un profit maximal imediat, acordau pentru o acțiune în valoare de 100 lei un dividend de 70 lei („Banca Românească din Valea Someșului“ — Dej⁵³); de 181,86 lei pentru o acțiune („Banca Economică“ S.A. — Salonta⁵⁴) etc.

Acest fenomen economic speculativ, conjunctural, care caracteriza băncile mici, în cursa lor după profituri foarte mari, a atras pe băncile Consiliilor de Administrație somități politice de diverse orientări. Il amintim pe G. Garoflid (P.P.); Grigore Iunian (în Guvernul Barbu Stirbey din 1927); George Brătianu (P.N.L.); Mauriciu Blanck (P.N.Ț.). Toți aceștia puteau fi întâlniți ca membri în Consiliul de Administrație al „Băncii Moldova“ S.A. din Iași⁵⁵ și la alte bănci.

Într-o armonie frățească întâlnim și la băncile mari politicieni de diverse orientări, în același Consiliu. La aceste bănci nu era o simplă formă de prestigiu pentru firmă, ci crea marelui capital posibilitatea de a-și impune punctul de vedere în rezolvarea diverselor situații de politică economică coordonată de stat. La „Banda Marmorosch Blanck et Co“ S.A. din București în Consiliul de Administrație s-au perindat în perioada supusă dezbaterii 3 prim-miniștri (Take Ionescu, Alexandru Vaida-Voevod, general C. Coandă), 8 miniștri (C. Argetoianu, Al. Constantinescu, I. G. Duca, C. Banu, A. Silaghy, Toma Stelian, M. Șeulescu, baron I. V. Stîrcea)⁵⁶. În parlament acești politicieni se contestau vehement, Consiliile de Administrație îi armoniza, fie că erau liberali, conservatori-democrați, naționali, averescani, țărăniști etc. Armonizarea acestora se realiza și datorită tantiemelor foarte ridicate, pe care le primeau de la respectivele bănci. Conchizînd asupra structurii Consiliilor de Administrație reproducem în context judecățile de valoare ale unuia dintre economiștii epocii — G. D. Creangă... „Numeroși și în majoritate inactivi membri Consiliilor de Administrație a căror tanteimă reprezenta pînă la 12—15% din beneficiul net al băncilor dovedesc încă o dată că băncile nu au învățat nimic din îndatoririle ce le impune noua situație ce ne-a lăsat-o războiul“⁵⁷.

⁵² *Compass Finanzielli Jahrbuch*, 1929, Wien, 1929, p. 134—135.

⁵³ *Darea de Seamă* ... 8 februarie, 1927.

⁵⁴ *Darea de Seamă* ... 11 martie, 1928.

⁵⁵ *Darea de Seamă* ... 15 martie, 1925.

⁵⁶ *Darea de Seamă* ... 15 martie, 1929.

⁵⁷ G. D. Creangă, *Veniturile și averea României mari* în *Buletinul Institutului Economic Român*, nr. 1, 1927, p. 8.

La sfârșitul analizei pe care am propus-o nu vom concluziona detaliat, am realizat acest lucru pe parcursul lucrării.

Se impune totuși observația că în perioada ce a urmat războiului, băncile românești au dat o deosebită atenție societățile industriale și comerciale, căutând a le ajuta, fie prin acordări de credite sub formă de participațiuni, fie prin subscrieri de acțiuni, luând uneori și conducerea efectivă a acestora.

Majoritatea tranzacțiilor de finanțare, făcute de băncile românești, pe un fond de instabilitate financiară și de aparentă prosperitate, le-au zdruncinat, multe dintre ele și nu dintre cele mai obscure, împreună cu satelitele lor, ca o consecință a speculației anormale la Bursă, au deviat de pe linia operațiunilor bancare clasice.

Necesarul acut de credite, în contextul pronunțatei tensiuni financiar-valutare, va restructura rețeaua bancară românească în perioada crizei economice.

ANEXA NR. 1.

Acest tabel statistic prezintă circulația biletelor de bancă, indicele acestei circulații, cursul dolarului la București, circulația biletelor de bancă în dolari și indicele acesteia, indicele de circulație în dolari, exprimat în valoarea anului 1913.

Anul	Luna	Circulația biletelor B.N.R.	Indicele circulației biletelor de bancă	Cursul dolarului la București	Indicele cursului dolarului la București	Circulația biletelor de bancă în dolari	Indicele de circ. în dolari	Indicele de circ. în dolari val. 1913
0		1	2	3	4	5	6	7
1913	D	437.182	100	5,18	100	84.398	1000	1000
1922	I	13.683.225	3130	134,13	2588	102.036	1209	852
	F	13.669.395	2126	131,33	2534	104.107	1233	844
	M	13.750.996	3145	135,80	2620	101.258	1199	815
	A	13.960.718	3193	138,67	2676	100.726	1193	800
	M	14.129.119	3232	142,27	2746	99.360	1177	745
	I	14.106.889	3226	153,23	2947	92.080	1091	673
	I	14.266.593	3263	168,18	3245	84.919	1005	609
	A	14.448.142	3304	132,91	2565	108.714	1288	780
	S	15.156.786	3467	156,25	3016	97.034	1150	701
	O	15.362.823	3514	161,94	3125	94.890	1124	681
	N	15.361.485	3513	160,79	3102	95.531	1131	689
	D	15.997.879	3659	167,22	3227	95.681	1133	691
1923	I	15.116.364	3458	202,72	3913	74.575	883	536
	F	15.396.171	3064	218,04	4209	70.624	836	504
	M	15.469.995	3538	214,33	4141	72.121	854	505
	A	15.707.301	3592	210,54	4064	74.619	884	523
	M	15.849.543	3625	196,43	3792	80.700	956	572
	I	16.201.724	3705	196,00	3783	82.662	979	597
	I	16.549.307	3785	196,82	3799	84.092	996	626
	A	16.982.636	3884	219,59	4239	77.334	916	576
	S	17.426.420	3986	219,13	4230	79.535	942	578
	O	17.721.753	4053	213,28	4117	82.082	984	604
	N	17.926.665	4102	201,46	3889	89.015	1054	647
	D	17.916.829	4098	196,68	3796	91.087	1078	662
1924	I	17.646.788	4036	201,24	3884	87.707	1039	638
	F	17.884.200	4090	193,91	3743	92.234	1092	670

Anexa nr. 1. (continuare)

0		1	2	3	4	5	6	7
1924	M	17.832.199	4078	191,40	3694	93.166	1103	689
	A	17.716.837	4052	193,52	3735	91.559	1085	686
	M	17.752.749	4060	207,57	4007	85.514	1013	649
	I	17.692.225	4047	207,53	4006	85.262	1010	655
	I	18.050.721	4128	233,68	4511	77.238	915	586
	A	18.682.225	4273	218,37	4215	85.541	1013	641
	S	18.881.201	4318	195,58	3775	96.529	1143	732
	O	19.204.757	4392	182,61	3525	105.173	1246	783
	N	19.227.225	4398	188,59	3640	101.947	1207	754
	D	19.397.211	4437	198,73	3836	97.620	1156	700
1925	I	19.148.799	4380	202,25	3904	94.702	1122	667
	F	19.122.151	4373	198,98	3841	96.091	1138	681
	M	19.070.077	4362	207,80	4011	91.775	1087	646
	A	19.088.980	4366	220,85	4263	86.453	1024	628
	M	19.381.284	4433	212,79	4107	91.077	1079	665
	I	19.347.925	4425	215,59	4161	89.739	1063	652
	I	19.576.219	4477	208,50	4025	93.890	1112	673
	A	20.152.752	4609	196,47	3792	102.550	1215	741
	S	20.649.037	4723	206,27	3982	100.140	1186	718
	O	20.368.901	4659	209,18	4038	97.365	1153	703
	N	20.216.342	4624	216,18	4173	93.507	1107	667
	D	20.126.370	4603	216,59	4181	92.919	1100	671
1926	I	19.880.964	4547	224,56	4334	88.650	1050	652
	F	19.983.866	4571	233,59	4508	85.551	1013	641
	M	20.343.966	4653	237,53	4584	85.644	1014	645
	A	20.776.699	4752	249,88	4822	83.147	985	619
	M	20.988.146	4800	264,85	5111	79.245	939	583
	I	21.020.553	4808	234,83	4532	89.514	1060	675
	I	21.002.556	4804	220,15	4250	95.401	1130	733
	A	22.048.710	4814	213,55	4122	98.566	4167	763
	S	21.044.447	4813	196,75	3797	106.960	1267	812
	O	21.001.848	4804	186,67	3602	112.508	1333	849
	N	20.943.009	4790	182,78	3528	114.580	1357	859
	D	20.954.547	4781	194,85	3761	107.542	1274	801
1927	I	20.902.053	4781	189,78	3662	110.138	1305	836
	F	20.989.816	4801	175,69	3390	119.470	1415	925
	M	21.035.708	4811	169,25	3266	124.287	1472	974
	A	21.023.377	4808	170,55	3282	123.268	1460	962
	M	21.001.359	4804	167,21	3226	125.598	1488	979
	I	20.884.561	4777	168,50	3251	123.944	1468	946
	I	21.051.262	4815	165,09	3186	127.513	1510	1007
	A	21.041.757	4813	162,56	3138	129.440	1533	1028
	S	21.021.990	4808	162,10	3129	129.685	1536	1016
	O	21.032.320	4810	161,54	3118	130.198	1542	1008
	N	21.023.428	4808	161,62	3120	130.079	1541	1007
	D	21.026.262	4809	161,49	3117	130.201	1542	—

Bulletin Janvier-Février, 1928, în Banque de Credit Roumain Bucarest, 1929, p. 13—15.

ANEXA NR. 3.

Prezentăm în această anexă numărul și capitalul băncilor repartizate pe județe în anul 1925.

Nr. crt.	Județul	Nr. societăți	Capital
0	1	2	3
1	Argeș	12	23.993.000
2	Bacău	89	35.600.000
3	Botoșani	9	28.581.000
4	Brăila	13	147.915.000
5	Buzău	12	46.279.125
6	Constanța	6	24.900.000
7	Covurlui	10	45.379.500
8	Dimbovița	10	21.109.139
9	Dolj	27	176.253.500
10	Dorohoi	6	24.500.000
11	Fălțiceni	4	15.300.000
12	Fălciu	3	9.000.000
13	Gorj	8	18.800.000
14	Ialomița	6	19.000.000
15	Iași	12	190.336.296
16	Ilfov	89	3.176.677.458
17	Mehedinți	14	48.180.300
18	Muscel	7	18.172.000
19	Neamț	6	28.000.000
20	Olt	5	20.676.500
21	Prahova	9	49.350.000
22	Putna	15	83.000.000
23	Roman	4	24.000.000
24	Romanați	7	21.000.000
25	Râmnicu Sărat	5	14.000.000
26	Tecuci	10	30.192.083
27	Teleorman	6	23.300.000
28	Tulcea	3	32.500.000
29	Tutova	6	19.700.000
30	Vaslui	6	19.700.000
31	Vâlcea	12	32.600.000
32	Vlașca	4	13.000.000
33	Alba	15	15.276.000
34	Arad	31	159.009.680
35	Bihor	31	106.963.700
36	Brașov	20	281.249.380
37	Ciuc	8	7.200.000
38	Cluj	28	217.805.206
39	Făgăraș	22	15.680.850
40	Hunedoara	26	36.055.000
41	Maramureș	10	9.140.000
42	Mureș	11	40.050.000
43	Năsăud	11	10.725.000
44	Odorhei	5	2.550.000
45	Sălaj	24	30.297.050
46	Satu Mare	22	46.684.285
47	Sibiu	19	190.409.000
48	Someș	23	23.485.832
49	Tîrnava Mare	18	37.157.550

Anexa nr. 3. (continuare)

0	1	2	3
50	Tirnavă Mică	13	19.863.600
51	Trei Scaune	9	14.540.000
52	Turda	8	8.225.000
53	Caras	23	20.070.199
54	Severin	23	45.488.884
55	Timiș-Torontal	94	244.994.000
56	Cîmpulung	3	4.137.000
57	Rădăuți	3	3.700.500
58	Suceava	1	2.056.000

Buletinul Statistic al României, nr. 4, octombrie—decembrie, 1926, București, p. 8—11

ANEXA NR. 4.

În ședința din 16 mai 1921 a Federației Băncilor Ardelene „Solidaritatea”, bănci controlate de P.N.R. se prezintă structura acestei federații, președinții Consiliilor de Administrație. Considerăm foarte importantă această prezentare pentru a avea o imagine de ansamblu asupra puterii economice a P.N.R.-ului văzută prin prisma instituțiilor bancare.

1. Albina — C. Pop, Sibiu. 2. Banca Agrară — V. Bontescu, Cluj. 3. Banca Ardeleană — Aurel Vlad, Orăștie. 4. Banca Centrală — Ionel Comșa, Cluj. 5. Banca Victoria — G. Adam, Arad. 6. Banca Patria — Victor Muntean, Blaj. 7. Întreprinderile Forestiere — Victor Deleu, Cluj. 8. Banca Auraria — Laurențiu Pop, Abrud. 9. Banca Bistrițeană — Petre Poruș, Bistrița. 10. Banca Furnica — Octavian Rusu, Făgăraș. 11. Banca Nădlăcana — A. St. Șuluțiu, Nădlac. 12. Banca Caransebeș — C. Călușan, Caransebeș. 13. Banca Grănicerul — Leșnican, Dobra. 14. Banca Agricolă — N. Macrea, Hunedoara. 15. Banca Izvorul — Dr. Ioan Pop, Alba Iulia. 16. Banca Iulia — Dr. Al. Fodor, Alba Iulia. 17. Banca Sebeșană — Dr. Eelekeș, Sebeșul Săsesc. 18. Banca Arieșană — dr. Valer Moldovan, Turda. 19. Banca Cîmpeană — dr. Sever Dan, Mociu. 20. Banca Munteană — dr. V. Chioroiu, Corneareva. 21. Banca Gorunul — Gavril Crișan, Aiud. 22. Banca Șoimul — dr. Vasile Osvadă, Uioara. 23. Banca Hațegă — Dominic Rațiu, Hațeg. 24. Banca Detunată — Căndin David, Bucium. 25. Creditul Bănățean — dr. Gheorghe Dobrin, Lugoj. 26. Banca Zlăgeana — dr. Gheorghe Popescu, Zlatna. 27. Banca Piatra — T. L. Bitea, Teiuș. 28. Banca Decebal — dr. Gheorghe Dubleş, Deva. 29. Banca Mureșana — Vasile Vlaicu, Reghin. 30. Banca Gheorghiana — dr. O. Sglimbea, Gheorgheni. 31. Banca Economul — dr. Ion Oltean, Cluj. 32. Banca Vatra — Cluj. 33. Banca Progresul — dr. Ștefan Rozvan, Ilia. 34. Banca Silvana — dr. Al. Aciu, Simleu. 35. Banca Casa Noastră — I. Răduceanu, Satu Mare.

ANEXA NR. 5.

Prezentăm un tabel cu suprafețele însămînțate în România, pe județe, în anul 1921. Acesta ne ajută să înțelegem mai bine interesul financiar al anumitor bănci privind plasmamentele agricole.

Nr. crt.	Județul	Suprafața însămînțată ha	% din totalul semănăturilor
0	1	2	3
1	Timiș-Torontal	516.572	5,15
2	Dolj	372.735	3,71
3	Ialomița	366.978	3,66
4	Vlașca	288.112	2,86
5	Constanța	275.936	2,75
6	Satu Mare	251.977	2,51
7	Romanați	241.799	2,40
8	Ilfov	234.161	2,33
9	Teleorman	232.314	2,31
10	Bihor	204.662	2,04
11	Mehedinți	204.259	2,04
12	Brăila	200.475	2,00
13	Arad	198.524	1,98
14	Buzău	185.081	1,85
15	Tulcea	178.890	1,78
16	Olt	162.733	1,62
17	Caraș Severin	145.959	1,46
18	Solnoc-Dăbâca	131.777	1,31
19	Tecuci	125.743	1,25
20	Botoșani	116.932	1,16
21	Dimbovița	116.335	1,16
22	Dorohoi	113.927	1,13
23	Tutova	113.235	1,13
24	Argeș	112.635	1,12
25	Prahova	112.016	1,12
26	Covurlui	111.982	1,11
27	Râmnicu Sărat	107.145	1,07
28	Vaslui	98.156	0,98
29	Sălaj	97.455	0,97
30	Mureș-Turda	93.322	0,93
31	Turda-Arieș	91.865	0,91
32	Hunedoara	89.480	0,89
33	Roman	88.606	0,88
34	Alba Inferioară	79.549	0,80
35	Cojocna	70.308	0,70
36	Iasi	69.953	0,69
37	Țirnava Mare	69.950	0,68
38	Fălciu	68.123	0,68
39	Neamț	66.990	0,67
40	Trei Scaune	64.557	0,64
41	Bacău	60.371	0,60
42	Suceava	54.767	0,54
43	Gorj	54.476	0,54
44	Ciuc	53.587	0,53
45	Păgăraș	50.259	0,51
46	Putna	49.789	0,49

Anexa nr. 5. (continuare)

0	1	2	3
47	Odorhei	49.132	0,48
48	Sibiu	49.073	0,48
49	Maramureș	42.351	0,43
50	Timișoara	42.334	0,43
51	Bistrița-Năsăud	39.446	0,39
52	Brașov	36.661	0,37
53	Vâlcea	33.635	0,34
54	Rădăuți	30.276	0,30
55	Siret	26.379	0,26
56	Gura Humor	13.649	0,13
57	Muscel	11.878	0,11
58	Cîmpulung	2.793	0,03

Buletin Statistic al României, Seria IV, Vol. XV — 1922, nr. 9, București, p. 37.

LE RÉSEAU BANCAIRE DE ROUMANIE DANS LA PÉRIODE 1922—1928 VUE PAR LA PRISME DES CONSEILS D'ADMINISTRATION

(Résumé)

Le réseau bancaire de Roumanie dans la période entre les deux guerres présente des caractères bien spécifiques.

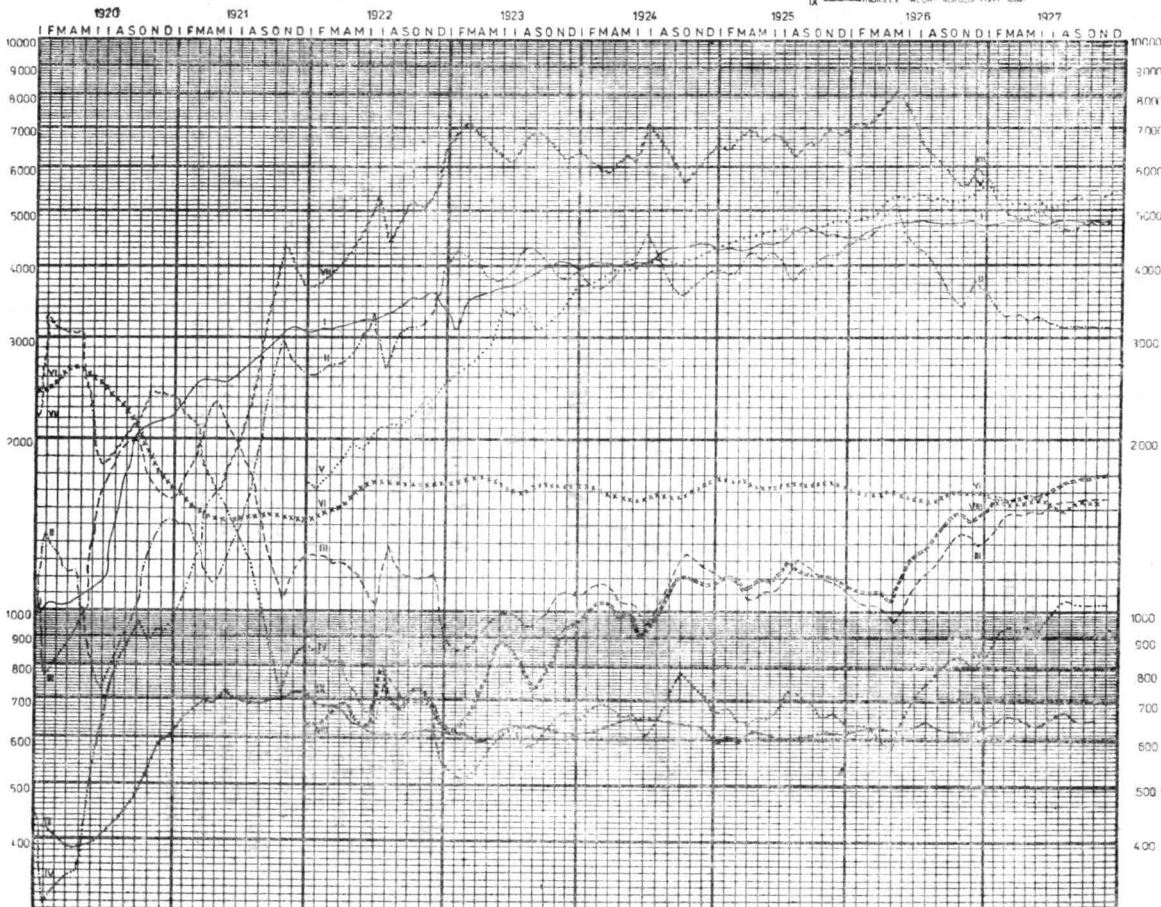
Nous avons réalisé une analyse de ce réseau vue dans la dynamique sociale-économique en pour suivant dans cette étude, les principes et le mécanisme du fonctionnement des banques et de leur répartition sur le territoire.

Ce qui nous a paru intéressant a été la corrélation des facteurs politiques — économiques vus par la prisme des Conseils d'Administration, la rentabilisation de ces instituts de crédit et d'économie.

Cette étude se voudrait une contribution au déchiffrement des ressorts intimes de la recherche interprétative dans la Roumanie d'entre les deux guerres.

I ——— INDELE CIRCULATIEI BANCII (BAZA 1913=100)
 II ——— INDELE CIRCULATIEI DOLARULUI LA BUCURESTI (1913=100)
 III ——— INDELE CIRCULATIEI IN DOLARI (1913=1000)
 IV ——— INDELE CIRCULATIEI IN DOLARI VALOARE 1913 (1913=1000)

V ——— INDELE ROMAN AL PRETURILOR (ADUGIUM BAZA 1914=100)
 VI ——— INDELE AMERICAN AL PRETURILOR (1913=100)
 VII ——— INDELE TEORETIC AL PRETURILOR IN LEI (1914=1000)
 VIII ——— INDELE TEORETIC AL PRETURILOR IN DOLARI (1914=1000)
 IX ——— INDELE VALORI AURULUI (1913=1000)

DIN TRADIȚIILE ÎNVĂȚĂMÎNTULUI ARTISTIC ȚIRGUMUREȘEAN

TRAIAN DUȘA

I. CADRUL ECONOMIC, SOCIAL-POLITIC ȘI CULTURAL ÎN CARE A LUAT FIINȚĂ PRIMA ȘCOALĂ DE MUZICĂ DIN ȚIRGU MUREȘ

Municipiul Țirgu Mureș a fost înzestrat treptat, pe măsura dezvoltării sale, cu instituții politice, juridice și social-culturale care au avut un rol precis conturat: să apere, să sprijine și să susțină un anumit regim social-politic, expresie a unor realități și interese. A fost scena de afirmare a unei culturi care a prins rădăcini adânci, din care s-au născut tradiții progresiste în domeniul învățămîntului de toate gradele, a jurisdicției, științei, culturii și artei, a căror istorie numără secole.

O etapă superioară de dezvoltare a manifestărilor spirituale, care constituie, în special, obiectul orientărilor și sublinierilor noastre, se înregistrează la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, cînd orașul face pași evidenti în ceea ce privește ritmul de creștere a potențialului economic, social și politic, determinînd în mod obiectiv și crearea unor instituții de învățămînt și cultură. Trebuia, însă, un instrument care să cunoască, să analizeze noile forme apărute și care apăreau mereu, să le întrevadă limpede perspectiva. Acest rol a revenit Consiliului municipal, compus, în mare parte din elemente cu vederi liberal-democratice, între care se impusese, prin personalitatea sa, primarul dr. Bernády György (1866—1938).¹ Așa se explică cum o conjunctură favorabilă s-a concretizat prin înzestrarea municipiului cu construcții publice monumentale: Palatul justiției, Palatul pensionarilor, Palatul primăriei, Palatul culturii, clădirea Liceului „Al. Papiu-Ilarian“, a Institutului de învățămînt superior, a I.M.F.-ului, a Liceului „Bolyai Farkas“ și multe altele, precum și dezvoltarea unei rețele de învățămînt liceal, tehnic, profesional și artistic, spre care gravitau tineri dintr-o arie geografică mai mare, măsurînd o rază de peste 100 km.

În sprijinul fundamenteării științifice a tradițiilor învățămîntului țirgumureșan, în general, a celui artistic în special, vin cîteva date privind structura socio-demografică a municipiului, urmărită evolutiv în diferite perioade. În anul 1857, populația lui înscrisa cifra de 11.217 locuitori, în 1900 era de

¹ Bernády György, *Emlékirat*, (Amintiri), Țirgu Mureș, 1920.

19.522, iar în 1910 ajunge la 25.517 locuitori, pentru ca în 1940 să se ridice la peste 45.000, iar în 1977 să depășească, cu zona suburbană, 153.000 locuitori. Compoziția populației active, în 1900, se prezenta astfel: din 8.517 numai 29,10% lucra pe cont propriu; 9,60% o formau intelectuali și funcționari, iar 61,30% erau muncitori. Se observă, deci, o creștere simțitoare a numărului muncitorilor și implicit a rolului lor în viața social-politică a orașului ca rezultat al creșterii unor unități economice monopoliste, în urma procesului de concentrare și centralizare a capitalului care, în Tîrgu Mureș, începe să fie deja evident. Existau în Tîrgu Mureș în primul deceniu al secolului XX un număr de 18 întreprinderi a căror activitate se desfășura cu 2—3 decenii înainte și înregistrau acum un ritm mai accentuat de dezvoltare. Dintre acestea patru erau producătoare de cărămizi și țigle, 2 erau de construcții, 2 erau fabrici de spirt, 3 erau fabrici de cherestea, 2 mori mecanice, o întreprindere de electricitate, o rafinărie de țigle, o fabrică de bere, o fabrică de spirt, o fabrică de săpun, o fabrică de jucării, o fabrică de zahăr și altele. Numărul salariaților varia între 30 și 200 în funcție de profilul și importanța întreprinderii.² Astfel se constată că la numai un deceniu, în 1910, apar mutații în structura demografică. Din 25.517 locuitori, 9.351 erau meseriași, respectiv muncitori și patroni; 2.401 erau cuprinși în rețeaua comercială; 3.082 în administrația publică; 2.115 în transporturi; 2.148 în sistemul de apărare; 1.985 în agricultură și 3.312 în diferite meserii.³ Se pare, însă, că această statistică ilustrează cel mai fidel și starea socială și spirituală a municipiului la data cînd rețeaua de învățămînt antebelică era definitiv conturată și cînd procesul de modernizare și urbanizare, în sensul adevărat al cuvîntului, cu canalizare, electrificare, legături rutiere și feroviare cu restul lumii dădeau un conținut nou vechiului tîrg de pe Mureș.

Existau în Tîrgu Mureș, la începutul secolului nostru o multitudine de forme de manifestare culturală care urmăreau „... să înlesnească contactul dintre diferite clase sociale (...), se urmărea presa zilnică, se făcea lectură, conversații, jocuri de societate și în unele cazuri se organizau distracții,⁴ existau de asemenea unele cercuri ale iubitorilor muzicii, o bogată mișcare corală, cu tradiții de decenii, unele grupuri de amatori de artă de la Casa de economii agrare, înființată în 1896, de la Casa de comerț și industrie, înființată în 1870, de la Filiala Băncii „Albina“, înființată în 1889 și altele. Toate acestea determină în mod obiectiv crearea unor instituții de artă și cultură care prin specificul lor să propage și să întrunească mase tot mai largi în vederea înțelegerii metodice a tainelor adevăratei arte.⁵

În afara factorilor „strict“ locali ai vieții culturale ai municipiului, vin să completeze ambianța spirituală de aici formațiile de soliști, orchestre, trupe

² Simion Fuchs, *Din istoria dezvoltării industriei și muncitorimii din Tîrgu Mureș la sfîrșitul secolului al XX-lea*, în *Studii de istorie*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1968, p. 113.

³ Thirring S., *A Magyar városok statisztikai évkönyve* (Anuarul statistic al orașelor maghiare), Budapesta, 1912, p. 307.

⁴ *A Marosvásárhelyi Casino Alapszabályai*, (Statutul Cazinoul tîrgumureșan), Tîrgu Mureș, 1894, p. 1.

⁵ Aurel Filimon, *Palatul cultural din Tîrgu Mureș*, în *Boabe de grîu*, anul II, nr. 2, din februarie 1931.

de teatru din România; cele germane din Sibiu și Brașov, cele maghiare din Cluj, ca și unele de peste hotare care au efectuat periodic turnee la Țirgu Mureș, pînă în 1907.⁶

Viața economică și culturală a municipiului era propice înființării unei instituții publice de învățămînt artistic care să cuprindă elevi din toate categoriile și straturile sociale ale populației, era bine meritată, pregătită fiind din timp de toate forțele existente, care s-au unit dînd naștere Conservatorului orașului, prima instituție de învățămînt artistic-muzical din Țirgu-Mureș.

II. CONSERVATORUL ORĂȘENESC

Amplourea pe care o luase viața literară, muzicală și artistică a municipiului, în primul deceniu al secolului nostru, a determinat o sporită preocupare a forurilor politice și administrative locale care au înțeles că într-un oraș modern factorul cultural-artistic și de învățămînt este indispensabil. Un moment important îl înscrisie anul 1907, cînd iau ființă biblioteca populară, cu un fond de peste 1000 volume, cu împrumut gratuit, în schimbul unei sume minime de garanție, Școala liberă de artă, și se fac cele mai intense pregătiri pentru deschiderea cursurilor școlii de muzică, anunțîndu-se în presă și numele directorului, în presoana lui Metz Albert, violonist, dirijor și compozitor, transilvănean de origine.

Deschiderea festivă a cursurilor școlii a avut loc în ziua de 6 ianuarie 1908, orele 11. Cu acest prilej primarul Bernády György, în cuvîntul său, a vorbit despre „destinația măreată a muzicii ca unul dintre cei mai importanți factori de culturalizare”, subliniind că „... prin fondarea școlii de muzică, consiliul municipal nu vrea numai să compenseze absența ei de decenii, ci totodată, urmărește prin această instituție să deschidă izvoarele științei muzicale pentru toți aceia care doresc să aibă parte de ea...”⁸. Cuvinte calde, entuziaste, cu referire la tradițiile culturale ale orașului, pline de încurajare și de mare perspectivă a rostit directorul Metz Albert, care a arătat în numele noii instituții „... intenția de a asigura cunoștințe temeinice, o educație muzicală sistematică și de durată și că, personal, roagă părinții să nu se aștepte la rezultate rapide dar fals strălucitoare, iar elevii să nu-și piardă răbdarea...”⁹. Nu a omis elogiile la adresa Consiliului municipal și nici cele adresate inimoului primar. Se rezolva astfel trecerea de la amatorism la profesionism.

Școala nou creată nu dispunea de un local propriu. Și-a început activitatea cu 75 elevi, într-o casă particulară, situată azi în Piața Eroilor Sovietici

⁶ Ion Chereji, *Scurt istoric al mișcării teatrale Țirgumureșene*, în volumul: 25 de ani de teatru la Țirgu Mureș (1946—1971), Țirgu Mureș, 1971, p. VI.

⁷ A marosvásárhelyi városi zeneiskola Értésítője, 1908, január—június időszakra (Anuarul Școlii de muzică din Țirgu Mureș), p. 3. Despre acest eveniment se mai consemnează în *Pesti Napló* (Foaia pestană), din 9 ianuarie 1908, în *Székegy Ellenzék* (Opoziția secuiască), din 8 ianuarie 1908; în *Magyarország* (Țara ungurească) din 11 ianuarie 1908, în *Szabadság* (Libertatea), anul IV, nr. 1, din 8 ianuarie 1908.

⁸ *Idem*.

⁹ *Idem*.

nr. 31, unde deținea 3 încăperi. Din totalul elevilor înscriși 28 studiau vioara, 31 pianul și 16 canto.¹⁰ La sfârșitul primului an școlar toți au rămas cu situația neîncheiată la învățătură. Din cauza că anul nu a fost întreg, mulți s-au retras, unii au abandonat din motive de boală, iar alții au plecat din municipiu. Primul an de învățămînt muzical artistic a avut un caracter experimental, fiind primiți elevi la orice dată, înscrierile continuînd și în luna aprilie a anului 1908.

Este știut că o școală de muzică are nevoie de un mobilier și de instrumente adecvate, iar începutul activității fără o bază materială serioasă este imposibil. S-au găsit atunci numeroși factori locali care să sprijine în această direcție școala. Societatea iubitorilor de muzică și-a donat bruma de instrumente ce o avea căreia i-au adăugat modesta bibliotecă formată din partituri muzicale și cărți, precum și un capital de 1.500 coroane. Banca de economie agrară a donat fonduri bănești în vederea scutirii de taxe școlare a elevilor săraci dar talentați. Unele persoane particulare au donat instrumente, partituri, pupitre. Zestrea de început, la deschiderea cursurilor, era de 3 pian, un armonium, un violoncel, 4 contrabași, câteva viori și pupitre; unele din acestea se păstrează și se utilizează și astăzi.¹¹

Pentru început corpul profesoral era format din directorul Metz Albert, profesor de vioară și cor, Henszelmann Erkel Sarolta, profesoară de pian și Gömgy Maleczky Mariska, profesoară de canto.

Scopul pentru care a fost înființată prima școală de muzică din municipiu prezenta de la început două aspecte: cultivarea aptitudinilor elementelor dotate, în vederea unei pregătiri și cariere muzicale și instruirea unui număr cît mai mare de tineri care să devină soliști instrumentiști sau vocali, membrii în orchestrele din localitate sau din alte centre. Potrivit acestui țel s-a dat și o structură adecvată procesului de învățămînt. Se studiau, pe o durată de 6 ani, disciplinele canto și țambal și timp de 7 ani disciplinele pian, vioară și violoncel. Primul an, în ultimul caz a avut un caracter pregătitor. Apoi, procesul de învățămînt s-a structurat pe două etape: cursul inferior, care cuprindea anii I, II, III, respectiv IV, și cursul superior — ultimii trei ani, avînd caracter mediu. Cursul superior, corespundea cu cel inferior de la Academia de Muzică din Budapesta sau Viena. Actele de studii se acordau pe bază de examene numai de Academie, prezentarea fiind posibilă în urma unei cereri adresată și avizată de Ministerul de resort. Certificatul sau diploma, astfel obținute, dădeau dreptul deținătorului spre a fi încadrat ca profesor de muzică la gimnaziu sau școlile profesionale.¹²

¹⁰ *Idem.*

¹¹ *A Marosvásárhelyi városi zeneiskola Ertesítője, 1908*, (Anuarul școlii de muzică din Tîrgu Mureș) p. 3. Despre acest eveniment se mai consemnează în *Pesti Napló*, din 9 ianuarie 1908, în *Magyarország* (Țara ungurească), din 11 ianuarie 1908, în *Szabó István* (Libertatea), anul IV, nr. 1, din 8 ianuarie 1908, p. 13. Vezi în continuare colecția de anuare (*Ertesítő*) pe anii următori: 1909/1910, p. 17; 1910/1911, p. 35; 1911/1912, p. 28; 1912/1913, p. 31; 1913/1914, p. 51; 1914/1915, p. 32; 1915/1916, p. 34; 1916/1917, p. 22; 1917/1918, p. 9; 1919/1920, p. 8; 1921/1922, p. 8; 1922/1923, p. 29. Arhiva Sc. pop. artă, Tg. Mureș.

¹² Vezi, *Regulamentul școlii*, extras, publicat în *Ertesítő* (Anuarul) pe anii 1910/1911, p. 16—27. Arhiva Școlii populare de artă, Tg. Mureș.

La numai cinci ani de la înființare, școala și-a câștigat un deosebit prestigiu prin pregătirea lăudabilă dată elevilor încît se încerca echivalarea pregătirii cursanților din etapa superioară, atît teoretică, cît și de specialitate, cu cea de la academie, cursanții de aici, urmînd a se prezenta anual la examene de confruntare.

Programele școlare, sistemul de învățămînt, durata școlarizării au avut un caracter aproape constant în primii 10 ani de învățămînt muzical, mergînd paralel, pînă la un anumit nivel, cu cel de la Academia de muzică din Budapesta. Nu lipsesc nici limitele evidente acestui învățămînt care se oprea la repertoriul clasic vinez, neglijînd romantismul și epocile ulterioare ale acestuia.

La numai 2—3 ani de la înființare, școala și-a diversificat disciplinele îmbinîndu-le pe cele teoretice, absolut indispensabile unui învățămînt muzical, cu cele de formare a deprinderilor instrumentale. Așa se explică înființarea, cu caracter experimental-facultativ, cursurilor de teorie și solfegiu, de dictat muzical, de compoziție,¹³ și apoi, din 1912, a unui curs de istoria muzicii universale, ținut cu competență de savantul orientalist dr. Antalffy Endre (1877—1962).¹⁴

Se cuvine a se sublinia în structura învățămîntului tîrgumureșan, mai ales, caracterul lui utilitar. De aceea s-a creat clasa de muzică de cameră, s-a introdus disciplina țambal, de la care elevii erau recrutați pentru formațiile orchestrale populare, ba chiar în cele simfonice și de operă.

Școala, încă de la deschiderea cursurilor, din primul an de învățămînt a manifestat un larg caracter democratic, avînd drept principiu calitățile evidente, reale ale individului, indiferent de naționalitate sau poziție socială. Sînt concludente cuvintele scrise de directorul Metz Albert, în anuarul pe 1917—1918, „... nu este în folosul unei instituții tinere a limita cifra de școlarizare cînd se are în vedere necesitatea educării muzicale a tinerei generații în folosul ridicării nivelului artistic al țării. Cine știe cîte drumuri ale adevăratelor talente ar închide limitarea locurilor; în același timp cîți netalentați ar fi în școală numai pentru simplul motiv că s-au înscris din vreme.”¹⁵

Acest principiu a făcut ca afluența elevilor din oraș și din diverse localități din județul Mureș și cele vecine să fie mare, școala trebuind să-i împartă în elevi ordinari, particulari și cu ora. În 1908 erau înscrși 75 elevi, în anul școlar 1913—1914 sînt 318, iar în 1917—1918, în numai 10 ani, numărul elevilor este de 422. Repartizați pe discipline instrumentale, în medie, situația se prezintă, pe toată perioada amintită, astfel: 65% studiau pianul, 20—25% vioara, 10% canto, 5—8% țambalul. Disciplinele teoretice sînt frecventate de cea 30% din elevi.¹⁶

Cum scopul instituției era acela de a pregăti interpreți care să se afle în contact permanent cu publicul și care să se afirme în viața artistică muzicală se organizau concerte-examen, anual, în două etape, la sfîrșitul semestrului I și la sfîrșitul anului școlar, ultimele fiind mai numeroase. Aceste forme au caracterizat școala în toată existența ei, timp de 40 de ani. Concertele elevilor

¹³ *Ertesítő* (Anuarul) pe anul școlar 1911/1912, p. 10.

¹⁴ *Ertesítő* (Anuarul) pe anul școlar 1912/1913, p. 4—5, 32—33.

¹⁵ *Ertesítő* (Anuarul) pe anul școlar 1917—1918, p. 3. în Arhiva Școlii populare de artă din Tîrgu Mureș.

¹⁶ Vezi anualele din 1908, p. 15—16; din 1913—1914, p. 56—57; din 1917—1918.

erau menite să ușureze contactul cu publicul, să-i influențeze acestuia dezvoltarea gustului pentru muzica bună, să accelereze trecerea de la etapa unui amatorism provincial la stadiul de început în procesul de asimilare conștientă și sistematică a valorilor reale din muzica universală.

Prin concertele — producții ale elevilor, care sînt de 5—6 anual, și care treptat cuprind piese din ce în ce mai pretențioase din punct de vedere tehnic și artistic, se ajunge la începutul consacrării unor nume de elevi care mai târziu vor fi recunoscuți ca interpreți, compozitori sau pedagogi, or întrunind în mod fericit toate aspectele. Amintim pe Aca de Barbu, elevă la Tîrgu Mureș între anii 1909—1910¹⁷, soprana Sámson Maria, elevă la clasa prof. Maleczky Mária, care a cîștigat stipendiul Operei Regale din Budapesta pentru desăvîrșirea studiilor (1914), făcînd, apoi, o carieră strălucită pe scena Operei Metropolitan din New-York și pe marile scene europene.¹⁸ A dat, apoi, în repetate rînduri, concerte cu arii din opere la Tîrgu Mureș.¹⁹ Tot la aceeași profesoară s-a remarcat tenorul Zelmanovitz Sándor, descoperit de prof. dr. Antalffy și ajutat materialicește de Metz Albert, care, după doi ani de studii la Tîrgu Mureș, cîștigă concursul de operă avînd de învins încă 75 de candidați.²⁰ Tot din primii 10 ani de activitate a școlii se disting în mod deosebit ca interpreți instrumentiști Kozma Géza, viitor compozitor, violoncelist și profesor, primul director al Liceului de artă din Tîrgu Mureș, înființat în 1949 prin reforma învățămîntului, azi pensionar²¹ și Metz Piroška, vitoare pianistă, organistă și profesoară. Alături de aceste nume au existat foarte multe altele care, chiar dacă n-au fost consacrate ca nume mari, au ajuns profesori, dirijori de coruri și formații instrumentale profesioniste și de amatori.

Creșterea numerică a corpului profesoral a făcut ca să se înscrie mai pronunțat ponderea școlii în viața muzicală a municipiului de la un an la altul prin diversitate, intensitate și profunzime. Profesorii și-au făcut o profesiune de credință prin întreținerea ansamblului vieții artistice a municipiului, aspect ce a fost dominant în toată existența Conservatorului pînă în 1949, cînd a fost predată ștafeta noilor instituții de cultură și învățămînt: Liceul de artă, Școala

¹⁷ Vezi *A Marosvásárhelyi városi zeneiskola Ertesítője*, (Anuarul școlii de muzică din Tîrgu Mureș) pe anii 1908; 1908/1909; 1909/1910; capitolele referitoare la elevi; și *Documente* vol. II, p. 39. *Afișul* din 18 ianuarie 1921; *Idem*, p. 64—65; *Seară de operă Aca de Barbu și Traian Grozăvescu la Tîrgu Mureș*, precum și articolul din ziarul *Tűkőr* (Ogîlinda), din 14 mai 1922, Tg. Mureș. Arhiva Școlii populare de artă din Tîrgu Mureș.

¹⁸ Vezi *A marosvásárhelyi városi zeneiskola Ertesítője*, din 1909/1910, p. 13; din 1911/1912, p. 10. Relații ample se fac în *Székely Ellenzék* (Opoziția secuiască), din 24 septembrie 1911, din 31 iunie 1914, în *Székely Napló* (Jurnalul secuiesc) din 14 iunie 1914, articolul lui Metz Albert, în „*Ójpest és vidéke*” din 24 mai 1917, în *Ellenőr* (Îndrumătorul) din 4 iunie 1924. Arhiva Școlii populare de artă din Tîrgu Mureș.

¹⁹ Metz Albert, despre Sámson Maria, în *Tűkőr* (Ogîlinda), din 13 iulie 1924, Tîrgu Mureș. Vezi, apoi, *Székelyföld* (Pămînt secuiesc), din 8 iulie 1924, în *Hétféi Hírlap* (Gazeta de luni) din 16 aprilie 1923; în *Székely Napló* din 8 iulie 1924.

²⁰ În *Székely Napló* (Jurnalul secuiesc) din 24 iulie 1911 și în *Documente*, vol. I. p. 85. Arhiva Școlii populare de artă din Tîrgu Mureș; în *Székely Napló* (Jurnalul secuiesc) din 23 februarie 1918; în *Tűkőr* (Ogîlinda) din 17 februarie 1918. Tîrgu Mureș.

²¹ *Mic lexicon. Compozitori și muzicologi români* (sub redacția lui Viorel Cosma), Ed. Muzicală, București, 1965, p. 217—218; în *Tűkőr* (Ogîlinda) din 28 septembrie 1924 și în *Colecția de anuare* din 1924—1949, aflate în arhiva Școlii populare de artă din Tîrgu Mureș.

populară de artă, Teatrul de stat, apoi Național, Filarmonica de stat, Institutul de teatru, „Szentgyörgyi István“.

Nu poate fi încheiat primul capitol care cuprinde un deceniu din activitatea instructiv-educativă, numai a primei școli de muzică din Tîrgu-Mureș, fără să amintim că, în anul 1918, ea se înscrie prin unele acțiuni în fruntea marilor evenimente istorice. La 24 mai, același an, se sărbătorea de către toată lumea progresistă, deși nu încetase zăngănitul armelor, centenarul nașterii lui Karl Marx. Profesorii școlii, ca întotdeauna receptivi la tot ceea ce era uman și progresist au răspuns cu dăruire. La festivitatea din Palatul culturii, organizată de Căminul muncitoresc, care-l avea în frunte pe Simó Géza, și de elemente progresiste din Partidul Social-Democrat, la 23 mai 1918 profesoara Metz Piroska își aduce contribuția prin interpretarea unor lucrări de orgă de Bossi și Widor.²² Merită amintit în acest context profesorul dr. Antalffy Endre, de la aceeași instituție, care în toamna anului 1918 se înscrie la loc de cinste în vîltoarea marilor evenimente ce au culminat cu mărețul act de la 1 Decembrie, la Alba Iulia.²³

Prin activitatea instructiv-educativă, prin nivelul la care se desfășura pregătirea elevilor și datorită fructuoasei activități publice, s-a născut ideea, încă din 1916, ca școala să fie ridicată la rangul de conservator, suferind concret și modificări în laturile esențiale, apropiindu-se de învățămîntul superior de stat. Din 1917, neoficial, școala a fost declarată Conservatorul municipal. Adevărul e că școala de muzică din Tîrgu Mureș îndeplinea întru-totul dezideratul unei instituții de învățămînt artistic superior.²⁴

Un nou capitol din istoria învățămîntului artistic se deschide în viața Tîrgu Mureșului odată cu încheierea procesului de desăvîrșire a unității naționale a României. Municipiul este înzestrat cu noi edificii de interes public, apar noi întreprinderi și unități economice și financiare, se dezvoltă cele existente, crește simțitor populația, este prezent ca pretutindeni procesul înnoitor pe care l-au simțit și celelalte așezări omenești de pe teritoriul României întregite.²⁵

Preluînd creator experiența cîștigată, continuînd tot ceea ce era valoros și corespundea noilor cerințe în sistemul de învățămînt, de organizare și conducere a întregii vieți muzicale, de recrutare pe principii mai democratice a elevilor, de încadrare a profesorilor după merite, școala de muzică — Conservatorul orășenesc, denumit acum oficial, din 1922, va înregistra progrese care-i vor conferi timp de trei decenii rolul de *spiritus rector* al întregii vieți artistice din Tîrgu Mureș.

²² *A Marosvásárhelyi városi zeneiskola Ertesítője, 1917/1918* (Anuarul școlii de muzică din Tîrgu Mureș, 1917/1918) p. 3 și în *Székely Ellenzék* (Opoziția secuiască) din 23 mai 1918 și din 28 mai 1918, Tîrgu Mureș.

²³ Ștefan Pascu, *Marea Adunare de la Alba Iulia*, Universitatea „Babeș-Bolyai“, Cluj-Napoca, 1968, p. 339.

²⁴ *A marosvásárhelyi városi zeneiskola Ertesítője, 1917/1918* (Anuarul școlii de muzică din Tîrgu Mureș, 1917/1918), p. 42—44, și *Documente*, vol. II, p. Arhiva Școlii populare de artă din Tîrgu Mureș.

²⁵ *Probleme fundamentale ale istoriei patriei și Partidului Comunist Român*, „Prelegeri“, Cap. VIII. *Trăsături ale vieții economice și social-politice din România în perioada interbelică*. Editura didactică și pedagogică, București, 1977, p. 160—176.

Este unanim recunoscut că la scopuri noi trebuie mijloace noi. Acest imperativ a determinat o nouă orientare și în învățământul artistic țîrgumureșan pentru asigurarea cît mai completă a instrucției, atît sub aspect practic, cît și teoretic. Se introduce obligativitatea participării elevilor la disciplinele auxiliare: armonie, muzică de cameră, cor, orchestră, istoria muzicii, discipline care acum au o pondere mai mare, mai ales din 1925, după moartea directorului Metz Albert,²⁶ cînd este numit Maximilian Costin, personalitate consacrată și recunoscută în viața muzicală din România, care reorganizează integral sistemul de învățămînt muzical din Țîrgu Mureș, punîndu-l pe baze noi, arătînd că în noile condiții: „... caracterul trebuie păstrat și mai departe acestor școli, ele putînd fi înmulțite cu folos și în alte orașe ale țării, unde educația muzicală este dată de profesori obscuri, cu studii reduse ori dubioase, de la care elevii cu talent capătă o educație greșită în cel mai bun caz...”²⁷

Începînd cu anul școlar 1925/1926 se extinde durata școlarizării de la 7 ani la 11 ani pentru disciplinele pian, vioară, violoncel, rămîinînd la 6 ani durata cursurilor de canto, și țambal. Cei 11 ani cuprindeau trei cicluri: elementar — 4 ani, inferior — 3 ani, și superior — 4 ani. Cursul de țambal cuprindea tot două etape: una inferioară și alte superioară de cîte 3 ani fiecare, iar cel de canto avea ultimul an consacrat în exclusivitate perfecționării.²⁸ O modificare în structura procesului de învățămînt a survenit în anul școlar 1935/1936, cînd cei 11 ani de școlarizare cuprind o etapă elementară de 4 ani și una superioară de 7 ani, iar pentru instrumente de suflat durata școlarizării se fixează la 3 ani; pentru disciplinele teoretice la 4 ani.²⁹

O trăsătură care caracterizează învățămîntul artistic muzical de la Conservatorul orășenesc constă în asigurarea dreptului elevilor dotați cu calități artistice excepționale de a se prezenta, la propunerea profesorului de specialitate, la examenul de promovare a doi ani de studiu într-un singur an școlar, dacă cunoșteau în întregime materia prevăzută în programă.

Conservatorul, avînd ca întotdeauna un scop utilitar în pregătirea elevilor, își lărgeste, începînd cu anul școlar 1934/1935, gama de discipline prin introducerea studiului violei, contrabasului, a instrumentelor de suflat pentru a se forma viitorii instrumentiști, necesari înființării unei orchestre simfonice permanente țîrgumureșene. Previziunea s-a tradus în fapt în anii următori. Tot acum iau contururi definitive programele de teorie și solfegiu, armonie, orchestrație, contrapunct, compoziție, istoria muzicii universale și românești sau cursul de folclor, ultimele două introduse din 1925 încoace. La traducerea în fapt a obiectivelor fixate în programa de istoria muzicii un rol de seamă l-au avut trei personalități prestigioase: dr. Antalffy Endre, între 1912—1925, Maximilian Costin, între 1925—1929 și Zeno Vancea, între 1929—1940 și 1945—1948. Toți acești profesori, cu larg orizont cultural, prestantă artistică

²⁶ *Documente*, vol. II, p. 120—121, 122, 123. Arhiva Școlii populare de artă din Țîrgu Mureș și *Anuarul* pe 1924/1925, p. 3—5.

²⁷ Maximilian Costin, *Avem ori nu nevoie de conservator?*, în *Glasul Mureșului*, aa II, nr. 17 din 24 aprilie 1935, Țîrgu Mureș.

²⁸ *Anuarul Conservatorului orășenesc din Țîrgu Mureș pe anii 1925/26*, p. 10. Arhiva amintită.

²⁹ Idem, pe anul 1935/1936, p. 5—7.

și științifică, i-au dat disciplinei un caracter larg, de masă, lecțiile fiind frecventate de un public foarte numeros, în afară de elevii școlii, care și-au îmbogățit cunoștințele cu valori din cultura națională și universală.³⁰

Diagrama cifrei de școlarizare cuprinde zig-zaguri pronunțate, mai ales în ultimele trei decenii din existența conservatorului. Am văzut mai sus că în primii 10 ani de activitate se manifesta o ușoară parabolă care are limita inferioară 75, în 1908, iar cea superioară 422, în anul școlar 1917/1918, urcînd continuu pînă la 521 elevi, în 1920, cifra cea mai ridicată din întreaga istorie a conservatorului. Urmează, apoi, o nouă scădere treptată, continuă pînă la 350 elevi, în 1932, apoi la 200, în anul școlar 1939—1940, ca în anul școlar următor cursurile să înceapă cu 84 elevi.

După Eliberare se înviorază din nou viața muzicală și învățămîntul artistic din Țirgu Mureș. Afluența de elevi crește de la un an la altul, ajungînd în anul școlar 1947—1948 la cifra de 392 elevi înscriși care frecventau cursurile.³¹

O notă constantă, menținută pe întreaga durată de activitate a conservatorului, o constituie proporția elevilor la disciplinele instrumentale chiar în contrast evident cu scăderea de la un an la altul a numărului de elevi și mai ales a absolvenților. Cauza rezidă în exigențele și nivelul ridicat al învățămîntului, fapt ce făcea ca pe parcurs să rămînă din ce în ce mai puțini elevi, însă, chiar și în această situație, concertele examen ale elevilor din diferite clase, concertele de muzică de cameră, recitalurile se mențin sistematic și periodic în viața școlii și a municipiului.

Cu prilejul diferitelor forme de manifestare și afirmare a școlii în viața orașului reușesc să se înscrie cîteva nume pe care realitatea ulterioară avea să le consacre definitiv. Preluînd, în 1924 catedra de profesor la clasa de muzică de cameră, în locul lui Tonházi Ferenc, care plecase definitiv în America, Kozma Géza dă un impuls sporit acesteia prin introducerea de noi piese în program și noi exigențe. Rezultatele nu întîrzie să se vadă, mai ales la concertul din 3 iunie 1928, cînd apar ca interpreți doi elevi la pian: Constantin Silvestri și Hanszelman Sarolta; amîndoi au fost prezenți de atunci, an de an, pe podiumul sălilor de concerte din țară.

La a 25-a aniversare a conservatorului de muzică, la programul concertului festiv al elevilor, din 16 mai 1933, care l-a succedat pe cel al profesorilor, se distinge eleva Magos Etelka, din clasa a VIII, a care, mai tîrziu, a ajuns profesoară la această școală, iar apoi concert-maestru la Filarmonica din Țirgu Mureș, înființată oficial în 1950.

Metodele de stimulare a elevilor merituoși erau multiple. Amintim doar cîteva care pot fi, credem, aplicate cu succes și în zilele noastre.

Încă din 1922 se instituie un concurs bianual de interpretare cu participarea tuturor elevilor. Juriul era nevăzut, pentru a se evita subiectivismul. Aprecierile se comunicau ulterior participanților. Dintre cîștigătorii primei ediții

³⁰ Colecția de anuare cu evenimentele școlare dintre 1912—1948, în Arhiva Școlii populare de artă din Țirgu Mureș.

³¹ Idem, dintre anii 1928—1948, în aceeași arhivă.

a concursului sînt semnalati Ovidiu și Gheorghe Drîmba.³² În anul 1939 se instituie, la propunerea directorului George Ionescu, adresată Cînsiliului Municipal, un premiu de interpretare pentru concursul „George Enescu”, în semnul unei pioase recunoștințe pentru eminentul muzician care a fost prezent de 8 ori la Tîrgu Mureș, concertînd de 10 ori și care s-a ocupat, după fiecare concert, îndeaproape de învățămîntul muzical de aici, lăsînd minunate cuvinte de apreciere.³³

Un alt aspect demn de relevat în istoria învățămîntului muzical tîrgu-mureșan este întocmirea de către profesori, începînd cu anul școlar 1934—1935, a unui chestionar, publicat în anuarul școlii, care cuprindea 55 de întrebări însoțite de răspunsurile necesare. Prin accesibilitatea întrebărilor și a răspunsurilor se puteau însuși, fără mari eforturi, de către un număr mare de elevi și de publicul larg probleme de teorie, de însușire a cunoștințelor și practica instrumentelor. Anuarele conțin pe lîngă structura lor strict școlară și sfaturi pentru elevi și public legate de comportarea în sălile de concert. Inițiatorul acestora a fost însuși directorul Maximilian Costin.³⁴

Ca focar de cultură în viața Mureșului de Sus, Conservatorul a concretizat, încă din anul 1933, inițiativa directorului de a se organiza, în stilul Universității populare create la Vălenii de Munte de Nicolae Iorga, în 1908, cursuri de vară pentru întregirea culturii muzicale a învățătorilor de la sate, a profesorilor, a preoților și țăranilor, care se ocupau de instruirea formațiilor artistice de amatori și care, ei înșiși, aveau nevoie de o mai aprofundată și înnoită cultură de specialitate. Din programa cursurilor din vara anului 1937, desprindem orientarea de bază a acestei forme de instruire, la care se transmiteau cunoștințe de teorie, armonie, sfaturi pentru culegerea folclorului muzical și a unor melodii populare, precum și asigurarea unor cunoștințe generale de istoria muzicii universale și naționale, pe lîngă pregătirea practic-instrumentală prin lecții de vioară, flaut și dirijat cor și fanfară. La sfîrșitul cursurilor Conservatorul emitea o diplomă.³⁵

Aspectul activității concertistice a profesorilor din cadrul școlii și în afară de școală, prin desele turnee în țară și peste hotare nu poate fi cuprins în aceste pagini deoarece volumul acestei opere de difuzare a culturii este de-a dreptul impresionant.³⁶

Cele cîteva coordonate evidențiate mai sus, privind, în special, aspecte ale învățămîntului artistic, devenite tradiții în zilele noastre, aruncă o lumină clară asupra importanței pe care a avut-o Conservatorul în viața municipiului prin propagarea cunoștințelor muzicale pînă în anul 1949, cînd s-a transformat și adaptat noilor cerințe culturale și artistice.

³² *Székely Napló* (Jurnalul secuiesc), din 9 mai 1922, în *Székelyföld* (Pămîntul secuiesc) și în *Tükör* (Oglinda) din 24 februarie 1922. Vezi *Anuarul pe 1922/1923*, primul anuar al Conservatorului din Tîrgu Mureș, în limba română, p. 3—5.

³³ Traian Dușa, *George Enescu și Tîrgu-Mureșul*, în *Steaua roșie*, nr. 199, Tîrgu Mureș, din 21 august 1971.

³⁴ *Anuarele pe anii școlari 1934/1935; 1935/1936; 1936/1937*. În aceeași arhivă.

³⁵ *Glasul Mureșului*, anul IV, nr. 92 din 9 februarie 1937.

³⁶ Traian Dușa, Bujor Dănșoreanu, Valeria Covătaru, *Conservatorul din Tîrgu Mureș și viața culturală a orașului, 1908—1948*, (manuscris) p. 5—195.

Ținându-se seama de cerințele obiective generale și specifice ale revoluției socialiste, în cadrul căreia revoluția culturală este parte integrantă, în ultimele trei decenii Țirgu Mureșul avea să primească un sistem armonios de instituții de învățămînt muzical-artistic și de spectacole cum sînt: Filarmonica de stat, înființată în 1950; Ansamblul de cîntece și dansuri „Mureșul”, înființat în 1956; un liceu de muzică, înființat în 1949; o facultate de muzică înființată în 1959, și o școală populară de artă — moștenitoarea cea mai fidelă a zestrei Conservatorului municipal.

III. ACADEMIA DE ARTE PLASTICE

Am arătat mai sus că învățămîntul artistic are, în Țirgu Mureș, tradiții bogate chiar dacă acestea nu numără secole. Ele își spun cuvîntul în zilele noastre cînd glasul lor se aud mai tare, cu rezonanțe noi, de la o zi la alta.

Momentul inițial al înființării unei școli de artă plastică, în toamna anului 1907, coincide, de fapt, cu deschiderea cursurilor Conservatorului, numai că Școala liberă de artă plastică (Művészeti Szabadiskola) își începuse activitatea cu cîteva luni înainte, avînd ca director pe sculptorul Țirgumureșean, la acea dată, Karácsonyi Géza (1880—1952), recunoscut prin înalta sa pregătire academică și ca membru în societatea culturală „Kemény Zsigmond”, de aici.³⁷

Din lucrările sculptorului Karácsony au fost achiziționate trei portrete în marmoră albă pentru patrimoniul Pinacotecii încă din 1913,³⁸ cînd aceasta și-a deschis porțile. Un portret, în ipsos, reprezentînd pe compozitorul Franz Liszt, a fost donat de artist în 1908, conservatorului municipal. Prezența în municipiu a acestui artist precum și a arhitectului — pictor etnograf Thorockai Wigand Ede (1870—1945), ca și a altor artiști care au predat la școala nou creată și la cea de meserii, o evidențiază atît de bogata zestre decorativă cu care se mîndrește, atît în interior cît și exterior, Palatul culturii din localitate, formată din baso- și altoreliefuri, frize frumos decorate, vitralii, decorații cu aur, fresce etc.³⁹

Școala liberă de arte plastice, ca și conservatorul, de altfel, nu aveau local propriu. A funcționat în localul școlii meserii (azi Centrul școlar „Metalotehnica” din str. Gh. Doja nr. 13). Este de presupus, și mai mult ca sigur că așa s-au petrecut lucrurile, că la susținerea necesității de a se adăuga cel de-al treilea etaj Palatului culturii, școala de arte plastice a fost un mare și temeinic argument, urmînd a fi amplasată în aripa dreaptă, iar Pinacoteca (Mu-

³⁷ A Kemény Zsigmond Társaság (Societatea culturală Kemény Zsigmond), Anuarul pe 1913, Țirgu Mureș.

³⁸ Aurel Ciupe, *Catalogul Pinacotecii Municipiului Țirgu Mureș*, Țirgu Mureș, 1934, p. 19.

³⁹ Traian Dușa, *Palatul culturii din Țirgu Mureș*, Ed. Meridiane, București, 1970, Cap. *Motivele decorative din interiorul și exteriorul Palatului culturii*, p. 31—40. Vezi de același autor studiul *Valoarea artistică a motivelor decorative din „Sala de oglinzi” a Palatului culturii din Țirgu Mureș*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, Seria artă plastică, Tomul 16 (I), Ed. Acad. R.S.R., București, 1969.

zeul de artă de azi) în partea stîngă. Școala a funcționat ca instituție de sine stătătoare pînă în toamna anului 1911, cînd se unește cu școala de meserii formînd o școală nouă: Școala de arte și meserii, la care au studiat sculptura Octavian Bobletec (1898—1921)⁴⁰, Ion Vlasiu⁴¹ și mulți alții față de care celebritatea a fost mai puțin darnică.

Acest prim început al învățămîntului artistic s-a încheiat prin unificarea cu cel profesional. Dar o dată un drum deschis nu putea să nu lase urme. Două decenii mai tîrziu, în noi condiții, apare o nouă școală ce o va depăși mult pe cea precedentă. Este Academia de arte plastice, care oficial purta denumirea de „Cursul liber de arte plastice al municipiului Tîrgu Mureș”.⁴² și care venea să întregască, alături de conservator, conținutul educației artistice pentru cei care doreau, ba mai mult, să consacre și nume de artiști.

Noua instituție, favorizată de factorii obiectivi și subiectivi, avea drept scop împlinirea dezideratelor unei pregătiri care să favorizeze îmbrățișarea unei cariere de artist plastic: pictor, sculptor, grafician, față de școala de arte și meserii care pregătea tinerii pentru industrie și construcții.

Deschiderea cursului liber de arte plastice era, deci, o necesitate ușor traducibilă în realitate prin existența unor factori materiali hotărîtori față de care conducerea municipiului nu era indiferentă. Palatul culturii care găzduia de la înființare patru instituții de cultură: conservatorul, cinematograful, biblioteca și pinacoteca, mai putea oferi din belșug adăpostul cel mai fericit pentru noua instituție de învățămînt artistic. În Palat se găseau valori de artă executate cu cele mai diverse tehnici: frescă, mozaic, sculptură, artă decorativă, artă aplicată, asocieri surprinzătoare de materiale de construcție cu efecte plastice, concepții noi despre unirea decorativului cu arhitecturalul, la care se mai adăugau valorile Muzeului de artă aparținînd celor mai iluștri artiști plastici români și maghiari.⁴³

Existînd toate condițiile necesare desfășurării învățămîntului artistic precum și spațiul necesar, către sfîrșitul anului 1932 se deschide Cursul liber de artă plastică, cu 19 elevi înscriși, iar în anii următori se ajunge la cifra medie de 27 elevi. Pentru această nouă instituție Primăria municipiului prin resortul cultural, elaborase și aprobase, încă din luna martie a anului 1932, Decizia și Regulamentul de organizare și funcționare, stabilindu-se scopul și normele de conducere ale acestei școli. În art. 2 al Regimentului aprobat prin decizia nr. 844/1932, se menționa că: „... va funcționa independent de alte instituții culturale municipale în Palatul cultural sub conducerea unui profesor titular”. În art. 3 se sublinia că: „Scopul institutului este de a propaga și dezvolta cultura artelor frumoase, precum și de a da o instrucție artistică temeinică acelor care se pregătesc pentru cariera artei plastice și în general a permite o educație artistică cît mai serioasă tuturor acelor care se dedicau

⁴⁰ Traian Dușa, *Octavian Bobletec — un artist uitat*, Ed. Comit. cultură și artă, Tîrgu Mureș, 1970.

⁴¹ Dan Grigorescu, *Ion Vlasiu*, Album, Ed. Meridiane, București, 1970, p. 27.

⁴² Decizia Consiliului Municipal Tîrgu Mureș, nr. 844/1932, publicată în *Anuarul Școalelor de artă ale municipiului Tîrgu Mureș*, pe anul școlar 1932/1933.

⁴³ Traian Dușa, *op. cit.*, p. 9—49, la nr. 40.

învățământului artistic". Finanțarea cheltuielilor de funcționare era asigurată de la bugetul primăriei orașului.

Conținutul învățământului era identic cu cel al academiilor de arte frumoase de stat constînd din desenul, figural, arta decorativă, gravură, pictură, modelaj și sculptură, discipline prevăzute în art. 7 din același regulament.⁴⁴

Procesul de învățămînt se desfășura pe o durată de 5 ani, defalcată în două cicluri: unul comun de 3 ani și unul special de 2 ani. Erau primiți în anul I elevi numai pînă la vîrsta de 14 ani, iar cei externi puteau depăși această limită de vîrstă.⁴⁵

Regulamentul de organizare și funcționare nu manifesta rigiditate, astfel că, în cazul elevilor foarte talentați, permitea promovarea a două clase într-un singur an școlar pe bază de examen. De asemenea, o serie de măsuri erau menite să-i stimuleze pe cursanți: acordarea de scutiri de taxe școlare și înlesnirea organizării de expoziții personale sau colective cu cele mai bune lucrări, dar avizate în prealabil de profesor.

Pentru buna desfășurare a procesului instructiv-educativ era asigurată o bază materială corespunzătoare, formată din modele, albume de artă, cărți, ateliere, etc. pe măsura necesităților.

Deși era o instituție independentă, Cursul liber de arte plastice nu putea fi despărțit de conservator, deoarece a apărut ca rezultat al transformărilor pe care le înscrisa viața artistică a municipiului și conservatorului. În anul 1932 profesorul de pian László Árpád se pensionează, numărul elevilor scăzuse în bună măsură, astfel că se ivește acum posibilitatea transformării postului devenit vacant în post de custode al Pinacotecii și conducător al Academiei de artă plastică, cum se va numi neoficial.⁴⁶

O rezolvare fericită a situației a fost găsită prin numirea în postul de custode, încă din vara anului 1932, a pictorului Aurel Ciupe, profesor pe atunci la Școala de arte frumoase din Cluj, cunoscut publicului Țirgumureșan, încă din anul 1926, de la prima expoziție personală, unde a prezentat 40 de lucrări, remarcat în anul 1929 cu prilejul expoziției organizate la Clubul ziariștilor din localitate, apreciat din nou, în 1931, pentru cele două portrete: Albert Bürger și Ioan Russu, pictate pentru Camera de comerț și industrie din Țirgu Mureș, iar mai tîrziu pentru ansamblurile decorativ-monumentale realizate la Catedrala ortodoxă din oraș (1933) și biserica din Periș (jud. Mureș) în 1937. A deținut în același timp și funcția de custode al Pinacotecii municipale, calitate în care a întocmit primul catalog al valorilor artistice din patrimoniul existent organizînd pe baze științifice și expozițiile.⁴⁷

Prin entuziasmul și prestigiul cîștigat ca artist, prin calitățile sale pedagogice fundamentate pe principiul că: „munca didactică pretinde, între altele, o anumită analiză a comportamentelor proprii practici și chiar detașare

⁴⁴ *Anuarul Școalelor de artă ale municipiului Tg. Mureș. 1. Conservatorul de muzică și dicțiune. 2. Academia de arte plastice pe anul 1937/1938*, p. 48.

⁴⁵ *Idem*.

⁴⁶ Valeriu Nițu, *Pictorul Aurel Ciupe își amintește...* în *Steaua roșie* nr. 78 (3343) din 4 aprilie 1971, p. 3.

⁴⁷ Raoul Șorban, *Aurel Ciupe*, col. *Maestrii artei românești*, București, Editura Meridian, 1969, p. 67.

față de ea, pe care unii artiști nu au știut, nu au putut sau chiar nu au vrut să o adopte⁴⁸, pictorul Aurel Ciupe era pentru aceea perioadă o alegere de-săvârșită pe care au putut-o face oficialitățile țîrgumureșene.

Școala de arte plastice făcea cunoscută strădania elevilor săi la fiecare sfîrșit de an prin organizarea expoziției cu lucrările realizate de cursanți. Fiecare expoziție, deși nu dura decît 10 zile, constituia o adevărată festivitate atît pentru elevi, cît mai ales pentru public.

După 3 ani de activitate, Academia de arte plastice și-a arătat roadele, astfel că lucrările a trei elevi, din care amintim pe Csomafáy Carol și Barabás Ștefan, au fost admise la Salonul Oficial de Artă din București și apreciate elogios de critica de specialitate.⁴⁹ Ce de-a patra expoziție de sfîrșit de an ilustra un progres deosebit. Au fost expuse 53 desene, 44 picturi în ulei, 14 acuarelă, 11 lucrări în pastel, 4 gravuri în linoleum. Un succes remarcabil l-a avut cu acest prilej tînărul Csomafáy Carol, care la această expoziție, era prezent cu 13 lucrări, iar prin participarea cu două lucrări la Salonul de Artă din București, din nou, cîștigă elogiile așteptate, fiind apreciat de George Oprescu „ca un virtuos al penelului, cu o paletă plină de farmec.”⁵⁰

Expozițiile de sfîrșit de an au instituit după cinci repetări consecutive, o tradiție în viața școlii și a municipiului. Se cuvine să semnalăm proporțiile atinse de cea de la sfîrșitul anului școlar 1937/1938, cînd lucrările sînt mult mai numeroase din cauză că se lărgise sfera de activitate a Academiei prin introducerea unui curs de artă aplicată pe lîngă cel de desen, pictură, sculptură, motiv pentru care au fost necesare încă două săli pentru expoziție. Și de această dată lucrările au întrunit sufragiile unanime ale publicului, specialiștilor și presei locale.⁵¹

Din cei 20—25 elevi, în medie, care frecventau anual cursurile, o mare parte le-au absolvit, obținînd diplome. Unii, însă, s-au remarcat ulterior ca pictori. Amintim doar cîteva nume: Csomafáy Carol, ale cărui lucrări fac astăzi parte din patrimoniul Muzeului de artă din Tîrgu Mureș, însă ne-realizat definitiv, din cauza morții prea timpurii, la vîrsta de 39 ani, în 1945, care a pus capăt unei cariere strălucite în curs de devenire, Barabás Ștefan (n. 1913) pictor, laureat al Premiului de stat (1953, 1954), profesor, de la înființare, la Liceul de artă din Tîrgu Mureș și Keresztesi Iuliu, arhitect la I.P.J. din localitate.

Deși activitatea Academiei de arte plastice din Tîrgu Mureș, înființată și condusă de A. Ciupe, a fost redusă în timp (1932—1940), ea s-a dovedit foarte rodnică datorită concepției de organizare și de structură dată de un artist de înaltă școală, care a reușit să imprime o trăsătură definitivă și o perspectivă de dezvoltare a învățămîntului artistic țîrgumureșan.

⁴⁸ *Idem*, p. 20.

⁴⁹ *Idem*, p. 33.

⁵⁰ *Anuarul pe 1934/1935*, partea a doua. Cap. *Academia de arte plastice* (Raport, semnat de A. Ciupe).

⁵¹ Aurel Ciupe, *Raport asupra activității cursului de Arte-Plastice și a Pinacotecii în anul 1937/1938*, publicat în *Anuarul Școalelor de artă ale municipiului Tîrgu Mureș pe anul 1937/1938*, p. 46.

Dar legăturile pictorului A. Ciupe cu Țirgu Mureșul nu s-au întrerupt odată cu anul vitreg 1940, cînd a fost silit să se refugieze; ele au rămas strînse. În 1971 a organizat împreună cu Maria Ciupe, o expoziție retrospectivă⁵², prilej fericit pentru țirgumureșeni de a se reîntîlni cu arta maestrului. Atunci la un interviu acordat, preciza: „Trăiesc momente emoționante, un sentiment de satisfacție lăuntrică, încerc acest sentiment de adîncă emoție pentru că pe vremea cînd conduceam pinacoteca nu mi-am putut imagina ca lucrările mele să ocupe, cîndva, aproape întreg etajul Muzeului de artă. Las publicului vizitator să-și spună cuvîntul...”

Școala înființată la Țirgu Mureș a continuat să existe. — spunea maestrul — „Azi, Liceul de artă produce serii de absolvenți bine pregătiți dintre care o parte urmează Institutul de arte plastice „Ion Andreescu” din Cluj, unde am fost rector și acum șef de catedră la secția pictură. Pe această cale îmi vin studenți din Țirgu Mureș, de la școala înființată de mine. Această școală a contribuit la formarea unor artiști plastici care s-au stabilit apoi în Țirgu Mureș, unde organizează, filiala de artă plastică importantă pentru mișcarea artistică din țară și care contribuie cu specificul local la mișcarea plastică actuală. Membrii acestei filiale se încadrează în preocupările artiștilor plastici, lăsîndu-se și ei influențați de orientări diverse, participă la cristalizarea, asimilarea, integrarea noilor orientări pe trunchiul tradiției artei românești. Influențele devin valabile dacă ele fac osmoza cu solul natal căci altfel nu prind și se elimină...”⁵³. Surprinzînd astăzi, după 49 de ani, cum într-o perioadă relativ scurtă s-a putut fixa așa de adînc o tradiție, care, mereu reluată peste ani, a ajuns la dimensiunile pe care le cunoaștem astăzi și se dezvoltă mereu.

Succesor ca profesor și custode al Muzeului de artă, la un an de la plecarea lui A. Ciupe, a fost pictorul țirgumureșan Bordi András (n. 1905, la Idrifaia, jud. Mureș) absolvent al Institutului de Arte Plastice din Budapesta, specializat la Academia Julian din Paris, apreciat în capitala Franței prin expoziția din Salonul „Société des Artists Français”, precum și prin cele personale și de grup din Cluj și Budapesta, organizate între anii 1927—1937, artist care în ultimii 36 de ani s-a înscris, prin masiva participare în mișcarea plastică locală, națională și internațională, în istoria artelor plastice românești și ca profesor, slujind învățămîntului artistic pînă la pensionare, în 1971.

Timp de 8 ani (1941—1949), pictorul A. Bordi a continuat pe aceleași baze moștenirea transmisă de Aurel Ciupe, în special, în ceea ce privește organizarea și structura școlii, exceptînd cursul de arte aplicate care a fost scos din programa de învățămînt.

Din academia de artă plastică înființată de Aurel Ciupe a luat ființă, în 1949, liceul de artă plastică, numai cu secția maghiară pînă în 1964, dată

⁵² Viorica Herdean, *Expoziția retrospectivă Aurel și Maria Ciupe*, în *Steaua roșie*, nr. 84 (3749), din 11 aprilie 1971, p. 3.

⁵³ Valeriu Nișu, *op. cit.*, la pct. 46.

de la care funcționează în proporții egale în ambele limbi: română și maghiară; secția de artă plastică de la Școala populară de artă și o uniune de creație a artiștilor plastici locali care numără, în prezent, peste 50 de membri.⁵⁴

IV. PRIMA ȘCOALĂ ROMÂNEASCĂ DE TEATRU DIN ȚIRGU MUREȘ

Este cunoscut că în lupta pentru formarea, dezvoltarea și consolidarea unei culturi naționale teatrul a fost un instrument sigur. Acest lucru rezidă din specificul teatrului de a comunica nemijlocit ideile, concepțiile și sentimentele de la rampă la spectator, influențându-l. De aceea, mișcarea teatrală, fie mare, fie mică, și-a găsit întotdeauna aderenți din cele mai diverse categorii sociale sau naționale, fiind influențată sau înfrînată de un anumit sistem social-politic.

Primele forme de manifestare a mișcării teatrale locale sînt legate tot de instituțiile de învățămînt din localitate și datează din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a celui următor, cînd se înregistrează succese de acest gen atît în Transilvania cît și în țările române de peste Carpați. Cum colegiul reformat era în acea perioadă singura mare instituție de învățămînt și cultură din oraș, lui i-a revenit rolul de inițiator al mișcării teatrale din Țirgu Mureș și de a da acesteia un caracter activ, militant, de critică socială.⁵⁵

La sfîrșitul secolului trecut și în primele două decenii ale secolului nostru se naște ideea formării unui teatru permanent, dar raportată la condițiile concrete istorice de atunci o asemenea instituție nu rezolva decît parțial dezideratul cultural impus de structura națională a populației din municipiu și împrejurimi. Din presa vremii despindem aspecte multiple ale preocupărilor unor colective de sprijin pentru înființarea, în această parte a țării, a unui teatru maghiar și a unui românesc, dar mai ales pentru construirea unui edificiu monumental pentru primul. Cert este că, sporadic, activitatea teatrului maghiar se desfășura, atît înainte de primul război mondial, cît și după acesta, fiind sprijinită permanent de Societatea iubitorilor de teatru din localitate.⁵⁶

O trăsătură aproape dominantă a spectacolelor de teatru prezentate aici era aceea de gen operetă la care își aduceau contribuția și elevii conservatorului, alături de profesori, întreținînd astfel un climat artistic mai diversificat, cerință evidentă într-un centru cu pretenții și veleități artistice.

⁵⁴ Datele referitoare la perioada 1940—1944, mi-au fost furnizate prin bunăvoința pictorului Bordi András, la motivarea intenției.

⁵⁵ Ion Chereji, *Scurt istoric al mișcării teatrale Țirgumureșene*, în vol. 25 de ani de teatru la Țirgu Mureș (1946—1971), Editat de Teatrul de stat din Țirgu Mureș, 1971, p. V—XI. Vezi de același autor *Strădanii deșarte* (Din trecutul teatrului din Tg. Mureș), în *Cadran mureșean*, aprilie 1970, p. 19 și *Epoca împlinirilor*, în *Cadran mureșean*, august 1970, p. 17.

⁵⁶ Grigore Ploșteanu, *Pentru un teatru național transilvănean*, în *Vatra*, anul I, nr. 1, aprilie 1971, p. 21.

Pe fondul amplului proces de dezvoltare și unitate a culturii naționale, determinat de noua realitate românească dintre cele două războaie mondiale, apare ca o necesitate înființarea primei școli românești de teatru, în 1934, an în care se sărbătorea împlinirea unui secol de la crearea, în cadrul Societății filarmonice din București, a primei școli de muzică vocală, de declamație și de literatură. Profesorul fondator al acestei laturi a învățămîntului artistic a fost Gheorghe Chirvăsuță (1898—1976), absolvent al Conservatorului din Iași, unde a avut ca profesor pe poetul Mihail Codreanu.⁵⁷ Avea la data cînd punea bazele primei școli de teatru, a primului teatru românesc „permanent” la Tîrgu Mureș, 12 ani de activitate artistică pe scenele teatrelor din Cernăuți, Craiova și a unor teatre particulare. Copleșise publicul din municipiu prin măiestria cu care recita „Scrisorile” lui Mihai Eminescu. Aducea cu sine inițiativă, talent, entuziasm și dăruire pentru cultivarea sentimentelor estetice și patriotice la cursanții de atunci și interpreții de mai târziu, reușind același lucru să-l facă și prin „producțiile” anuale maselor largi de spectatori din localitate și împrejurimi. A înființat, la Tîrgu Mureș, în cadrul conservatorului, primul teatru de copii din țară, pe lîngă cel de adulți.⁵⁸

Programa școlară pentru clasa de actorie și declamație, cum se numea inițial noua disciplină de studiu la conservator, era întocmită de conducătorul disciplinei și aprobată de forurile ierarhic superioare. Acesta sugerează o imagine clară asupra începutului învățămîntului artistic teatral din municipiu. În anul I erau prevăzute: „exerciții de citire, prin care se urmărea realizarea uniformizării în pronunțare: exerciții de citire expresivă din bucățile de literatură românească, apropiate cunoștințelor și dispozițiunilor elevilor; expunerea orală a biografiei autorilor dramatici români, precum și a subiectului scrierilor lor; expunerea orală a istoriei românilor cu insistență asupra istoriei costumului și portului, precum și asupra trăsăturilor poporului român și a domnitorilor”.⁵⁹

În anul II se adînceau cunoștințele asimilate în primul an și se completeau cu: „citire expresivă, aplicații psihologice în citire și recitare; exerciții de memorizare cu aplicațiuni la poezii, monoloage”. Urmau apoi: „expunerea orală a biografiei autorilor greci și români și a subiectelor din piesele lor”.⁶⁰ Se predau, de asemenea, cunoștințe despre istoria antică și medie, insistîndu-se mai ales asupra noțiunilor despre costume și port, completate fiind cu cunoștințe despre psihologia popoarelor, a religiilor și a împăraților.

Programa anului III contura volumul cunoștințelor și încheia, sub aspect teoretic și practic, procesul de formare a deprinderilor, capacitatea de interpretare prin continuarea exercițiilor de citire expresivă de texte complexe și de prezentare a monoloagelor. Erau prevăzute drame într-un act din autori

⁵⁷ Gheorghe Chirvăsuță, *Aspecte ale activității teatrale desfășurate de elevii clasei de actorie și declamație* (Scrisoare către autor din 12 februarie 1969), p. 2, pct. 5.

⁵⁸ Maximilian Costin, *Teatrul și cinematograful*, în *Glasul Mureșului*, an I, nr. 2, din 29 noiembrie 1934, p. 4. și *Informațiuni*, în *Glasul Mureșului*, anul I, nr. 4 din 20 decembrie 1934, p. 4.

⁵⁹ *Anuarul Școalelor de artă ale municipiului Tîrgu Mureș*, pe anul 1937/1938, p. 17—18.

⁶⁰ *Idem*, p. 17.

români și străini; proba de aplicare a sistemelor și voinței; caracterelor; punerea în scenă; cele două sisteme; expunerea orală a biografiei autorilor și operelor lor, începînd cu sec. al XV-lea pînă la începutul sec. al XIX-lea, unde se insistă asupra lui Shakespeare, Corneille, Racine, Molière, Schiller, etc.⁶¹ Ultimul an de studiu completa cunoștințele de interpretare cu noțiuni de regie, astfel că, în programă figurează: „cetirea expresivă, aplicațiuni psihologice în înscenarea pieselor; punerea în scenă. Compozițiunea și caracterizarea rolurilor. Istoria artei și literaturii dramatice contemporane. Conferinți.”⁶²

Cu aceste cunoștințe și volum de deprinderi cei 35—40 de elevi adulți și tot atîția copii au început acum mai bine de patru decenii primele spectacole locale, românești, în Tîrgu Mureș, unde turneele teatrelor din București, Cluj, Iași, Craiova ajungeau destul de rar. În repertoriul acestui teatru, între anii 1934—1940, au figurat și au fost prezentate pe scena din sala mare a Palatului culturii și în deplasare, piesele: „Răzvan și Vidra” de B. P. Hașdeu, „Luceafărul” de Barbu Ștefănescu Delavrancea, „Striana” de A. Moșoiu, „Năpasta” de I. L. Caragiale, „Fata din dafin” de A. Maniu, „Ministru fără portofoliu” de A. Baculea, „Trandafirii roșii” de Zaharia Bîrsan, „Piatra din casă” de V. Alecsandri, iar din operele autorilor dramatici străini figurau comediiile „Prostul” de L. Fulda, „Punctul negru” de Kadelberg și altele. Decururile la piesele „Răzvan și Vidra” și „Striana” au fost realizate cu concursul lui Aurel Ciupe și al elevilor săi de la Academia de artă plastică.⁶³

Cu repertoriul de mai sus, trupa „permanentă” de actori, sub conducerea profesorului și regizorului Gheorghe Chirvăsuță, organiza turnee, cu regularitate, în localitățile: Mediaș, Reghin, Gurghiu, Teaca, Toplița, Luduș, avînd drept scop promovarea și răspîndirea artei și culturii în rîndul maselor largi, facilitînd contactul publicului cu teatrul în cele mai îndepărtate localități, pentru care N. Iorga susținea ideea înființării de teatre populare, asigurînd astfel educarea sentimentelor patriotice și estetice în mase tot mai largi.

Tot o realizare a primei școli de teatru din Tîrgu Mureș a fost seria de piese muzical-coregrafice scrise de conducătorul disciplinei, pe muzică compusă din profesorii conservatorului și prezentate de secția de copii. Dintre acestea amintim: „Grădina unchiului Tom”, „Revista copiilor”, prezentate de mai multe ori în anul 1935, „A sosit primăvara”, „Vacanță la țară”, jucate în 1936, „Casa păpușilor”, în 1937, iar piesa muzicală „Ciobănașii” a fost prezentată în tot cursul anului 1938. Cu compoziția muzical-coregrafică „Mai sînt la noi flori multe în zăvoi” a fost întreținută „stagiunea” anului 1939/1940. La realizarea acestor spectacole au concurat și elevii de la clasele instrumentale și clasa de dans și balet de la conservator.⁶⁴

Succesele deosebite pe care le-a obținut clasa de actorie și declamație de la conservator, cum în mod deosebit i se spunea, se datoresc în mare parte

⁶¹ *Idem*, p. 17.

⁶² *Idem*, p. 18.

⁶³ Doc. cit. la pct. 59. A se vedea într-o formă redusă articolul: *Prima școală românească de teatru la Tîrgu Mureș*, autor: Traian Dușa, în *Vatra*, anul III, nr. 2/1973, p. 16.

⁶⁴ Traian Dușa, *Palatul culturii din Tîrgu Mureș*, cap. *Teatrul*, Ed. Meridiane, București, 1970, p. 51.

unui grup inimos de intelectuali care dețineau resorturi culturale locale și entuziasm pe lângă destul de multă pricepere.⁶⁵

Dintre elevii conservatorului, absolvenți ai clasei de actorie și declamație, secția adulți și copii, care s-au remarcat mai târziu în viața artistică amintim pe George D. Loghin, fost prorector și profesor la Institutul de artă dramatică și cinematografică din București, Dorina Ghibu, actriță de talent, cunoscută, mai ales, pe scena Teatrului Național din Cluj, Dorina Pop, care s-a remarcat prin talent dramatic și temperament, a devenit ulterior o bună profesoară de pian, și mulți alții, care s-au integrat în marea mișcare de amatori din anii următori, atât ca interpreți, cât și ca îndrumători.⁶⁶

Ceea ce a sădit bun, în câțiva ani, actorul Gheorghe Chirvăsuță, a crescut, s-a unit cu tot ce se dezvoltase paralel, s-a contopit în mare parte și a format tăria și puterea unei tradiții în viața teatrală, punând temelie unei școli de teatru țirgumureșan. Realitățile din ultimii 37 de ani au demonstrat că strădaniile înaintașilor, dacă au fost bune, trebuie duse mai departe. Iar dacă Țirgu Mureșul are astăzi un puternic colectiv artistic al teatrului, la secția română și maghiară, un institut de artă dramatică în două limbi, o școală populară pentru „amatorii de măști” atrași în mirajul scenei, un teatru de păpuși, cu două secții și o mișcare de teatru de amatori acestea se datoresc unui glas limpede al tradiției care creează dimensiuni noi și dă impulsuri zilnelor noastre.

V. CONCLUZII

Evoluția învățămîntului artistic țirgumureșan se înscrie pe coordonatele majore ale progresului cultural înregistrat de societatea românească în prima jumătate a secolului al XX-lea, cînd s-au fixat tradițiile ce stăruie pînă în zilele noastre. Din cele trei instituții pe care le-am prezentat au luat naștere, în împrejurări noi, altele. Din fostul Conservator de muzică care a ființat timp de 40 de ani au luat naștere: un liceu de muzică, în 1949, de atunci înainte; o facultate de muzică, înființată în 1959, o școală populară de artă — moștenitoarea cea mai fidelă a conservatorului municipal.

Din Academia de artă plastică, înființată de Aurel Ciupe, a luat ființă în 1949 liceul de artă plastică și o uniune de creație a artiștilor plastici locali care numără astăzi peste 50 de membri.

Din școala de teatru, înființată de Gheorghe Chirvăsuță, în 1934, a luat ființă, în 1949, Institutul de teatru „Szentgyörgyi István”. Tot de la aceeași școală a rămas secția de artă dramatică la Școala populară de artă din Țirgu Mureș.

⁶⁵ Documentul citat la pct. 57, p. 3.

⁶⁶ *Idem*, p. 3.

DES TRADITIONS DE L'ENSEIGNEMENT ARTISTIQUE DE ȚIRGU MUREȘ

(Résumé)

Les quatre parties de l'étude, réunies entre elles, ont pour but la présentation, pour la première fois dans l'histoire de Țirgu Mureș, de quelques moments significatifs de la vie culturelle de la première moitié du XX-e siècle, qui ont puissamment marqué le climat spirituel local, en devenant des traditions.

Les premières deux parties présentent les conditions politiques, sociales et culturelles dans lesquelles a pris naissance, en 1908, la première école de musique de la ville et poursuivent son évolution pendant une période de plus de 40 ans.

La troisième partie présente la création et l'activité ample et diverse de „L'Académie des beaux-arts“, créée en 1932, à Țirgu Mureș, dans le Palais de la culture, par le peintre Aurel Ciupe, nommée officiellement „Le cours libre des beaux-arts“, qui a consacré de nombreux artistes connus dans le pays et à l'étranger.

La dernière partie, la quatrième, présente „La première école roumaine de Théâtre à Țirgu Mureș“, créée en 1934, auprès du Conservatoire municipal, dirigée par l'acteur Gheorghe Chirvăsuță, devenue ensuite section du Conservateur de Țirgu Mureș, dont prendra naissance plus tard le théâtre de la localité.

Pendant les années suivantes, les trois écoles ont constitué des facteurs déterminants en ce qui concerne la création des grandes institutions d'enseignement artistique et de spectacles de Țirgu Mureș, connues et appréciées à l'échelle nationale.

(MIȘCAREA MUNCITOREASCĂ)

Cadrul social — politic în care s-a desfășurat viața societății românești după primul război mondial este dominat, în primul rînd, de încheierea procesului istoric de formare a statului național român unitar. „Înfăptuirea unității statului român — a subliniat tovarășul Nicolae Ceaușescu — operă a maselor largi din întreaga țară, a realizat cadrul național și social — economic pentru dezvoltarea mai rapidă a forțelor de producție; înmănunchierea laolaltă a energiilor și capacităților creatoare ale poporului nostru a creat condiții favorabile activității forțelor progresiste ale societății, mișcării muncitorești revoluționare”.¹

Masele muncitorești din Reghin și împrejurimi au primit cu entuziasm unirea Transilvaniei cu patria-mamă, socialiștii de aici fiind în primele rînduri pentru organizarea Consiliului Național Județean Român. Unul din delegații trimiși la Marea Adunare Națională din Alba Iulia, Ioan Banciu a fost membru al organizației locale a Partidului social-democrat, avînd mandatul de a vota Unirea.

În timp ce delegații votează unirea cu patria — mamă, masele populare se pregătesc și întîmpină cu însuflețire întrarea trupelor române în oraș, la 1 decembrie 1918.

După război, mișcarea muncitorească s-a desfășurat în condițiile adîncirii contradicțiilor economico-sociale și politice ale capitalismului, adîncirea cauzată de înrăutățirea considerabilă a situației maselor populare, de urmările dezastuoase ale războiului, precum și de încercările monopolurilor străine de a-și întări pozițiile economice.

În anii războiului și în primii ani postbelici, din cauza necesităților de război și a inflației, nivelul de trai al maselor era foarte scăzut. Un muncitor forestier cu salariul pe care îl primea nu putea satisface nici pe jumătate nevoile familiei. La aceasta se mai adaugă șomajul care bîntuia în toată valea

* Prima parte a lucrării, „Dezvoltarea economică”, a fost publicată în *Marisia*, IX, 1979.

¹ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*. Editura politică, 1966, p. 20.

superioară a Mureșului. Unele fabrici de cherestea, printre care și cea din Ierbuș (cartier al Reghinului), și-au închis porțile. Muncitorii au ajuns pe drumuri, fapt care a agravat și mai mult mizeria familiilor muncitorești.

Agenții siguranței trimiteau zilnic note cu privire la „agitația în rîndul maselor”, mai ales în rîndul acelor care s-au întors de pe front ori au fost prizonieri.

Activitatea agitatorică a foștilor prizonieri s-a adăugat celei desfășurate de cele mai înaintate elemente muncitorești și progresiste care au rămas acasă. La începutul anului 1918, s-a reînnoit organizația locală social-democrată² care s-a întărit cu elemente combative, pătrunse de spirit socialist, revoluționar.

În focul luptelor revoluționare s-a conturat tot mai clar dorința muncitorilor de a obține pe cale revoluționară o serie de drepturi economice și politice, de a realiza o viață mai bună. În acest scop, ei au declanșat o serie de acțiuni: au protestat împotriva închiderii fabricilor de cherestea din oraș și au ținut în pavilionul din parc mai multe întruniri unde s-a vorbit despre exemplul și lupta dîră a proletariatului. Ca urmare, agitația a crescut atît de mult, încît autoritățile s-au pregătit să ia „măsuri severe”.

Lupta grevistă de la începutul lunii noiembrie 1918, din principalele centre ale Transilvaniei, a împulsionat și lupta maselor populare din Reghin. Ele au salutat cu bucurie izbucnirea revoluției burghezo-democratice care a accentuat și mai mult radicalizarea mișcării muncitorești locale. S-au reconstituit organizațiile sindicale ale lemnarilor și constructorilor, care și-au întrerupt activitatea în timpul războiului și s-au constituit grupe sindicale noi, cu care mișcarea sindicală și-a mărit forțele și combativitatea revoluționară.

Elementele cele mai revoluționare ale organizației socialiste locale au orientat mișcarea muncitorească spre stînga, susținînd necesitatea centralizării mișcării socialiste și sindicale. Delegații secțiunii din Reghin³ a partidului socialist au susținut și votat la conferința de partid și sindicală din 14—15 decembrie 1919 de la Cluj⁴, centralizarea definitivă și completă a mișcării socialiste, politice și sindicale de pe teritoriul Ardealului și Banatului cu centrul de la Cluj. Secțiunea din oraș își avea sediul în pavilionul (demolat în 1957) din parcul orașului. Tot acolo a funcționat căminul muncitoresc, care a jucat un rol însemnat în educarea revoluționară a muncitorilor.

După întoarcerea delegației de la conferință, mișcarea socialistă a căpătat noi dimensiuni. A crescut numărul membrilor organizațiilor de partid precum și prestigiul acestora, ei fiind în primele rînduri ale bătăliilor de clasă.

Sub îndrumarea socialiștilor, s-au constituit, în 1920, în organizații sindicale, muncitorii dogari, fierari și zugravi. Cu aceasta numărul organizațiilor sindicale s-a ridicat la peste 10, iar a muncitorilor organizați la peste 600, din care 256 lemnari, 65 din sectorul alimentar, 22 pielari, și alții. În luna septembrie, au avut loc mai multe adunări muncitorești⁴ unde s-au dezbătut

² Simion Fuchs, *Munkásmozgalom a Maros Völgyében (Mișcarea muncitorească în Valea Mureșului)*, Editura politică, București, 1975, p. 145.

³ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921*, Editura politică, 1966, p. 273.

⁴ *Marosvölgyi Munkás (Muncitorul din Valea Mureșului)*, Tîrgu Mureș, anul I, nr. 3 din 18 septembrie 1920, p. 3.

o serie de probleme ale situației politice, probleme economice și revendicările colectivelor de muncă. Muncitorii au fost informați și au susținut hotărârile adoptate de Congresul socialist din 15—18 august 1920 de la Cluj, care a optat pentru afilierea la Internaționala a III-a.

Unul din obiectivele imediate ale muncitorilor reghineni a fost recucerirea căminului muncitoresc recvirat de către autorități. Muncitorii au cerut cu hotărâre autorităților ca, în termenul fixat, să le redea căminul cu întregul său inventar, avertizându-le că, în caz contrar, vor repeta, dar mi îndelungat, demonstrația din 1 septembrie⁵. De asemenea, le-au atras atenția să nu mai facă abuz de putere, să nu facă provocări împotriva adunărilor muncitorilor organizați cum au procedat cu adunările CFR-iștilor și ale chelnerilor.

Combativitatea muncitorilor s-a manifestat și mai puternic în timpul grevei generale din octombrie⁶. Cu toate că fabricile și pavilionul muncitoresc din oraș erau înconjurate de forțe polițienești, iar în colonia din Ierbuș circulau patrulare, muncitorii au intrat în grevă. Participarea la grevă a fost decisă de adunarea celor 500 de muncitori convocați de organizatorii grevei. La adunare au vorbit conducătorii din Tîrgu Mureș, care au explicat importanța grevei generale și a solidarității muncitorești. Cuvîntul lor a fost întrerupt de agenții siguranței care, înconjurînd pavilionul, au început să terorizeze pe greviști. Au fost arestați 53 de muncitori, în primul rînd conducătorii grevei. Mulți greviști, pentru a nu fi prinși, s-au ascuns în beciuri, în pădurea Mociar sau în pădurea Rotundă. Muncitorii și-au reluat lucrul în a zecea zi, iar unii și mai tîrziu.

Patronii, crezînd că prin înăbușirea grevei generale au înfrînt rezistența muncitorilor, au început să încalce contractul colectiv, să ridice numărul orelor de muncă și să reducă salariile, fapt ce a determinat creșterea nemulțumirii maselor.

Într-un raport al primăriei către primpretor se arăta că „populația este agitată din cauza multor mizerii, a speculei, a scumpetei mari și a lipsurilor în aprovizionare”, subliniindu-se că locuitorii sînt neîncrezători în autorități, în organele de stat, că dările și impozitele, care sporesc din zi în zi, amăresc tot mai mult masele.⁷

În primele luni ale anului 1921 situația muncitorilor din oraș, mai ales a celor forestieri, a devenit și mai grea. Muncitorilor lemnari li s-au redus salariile cu 30%, iar constructorii n-au mai găsit de lucru. Numărul șomerilor s-a ridicat la peste 300. Organizîndu-se tot mai bine, muncitorii s-au pregătit pentru noi bătălii și au reușit să impună, în cursul lunii aprilie, încheierea unor noi contracte colective de muncă. Într-o situație asemănătoare forestierilor și constructorilor se găseau și muncitorii pielari. Într-un articol publicat în „Böripari Munkás” se aducea la cunoștința tuturor muncitorilor din branșa pielii, că Reghinul este „sub blocadă” pentru muncitorii pielari de toate specialitățile.

⁵ *Idem*, nr. 5 din 2 octombrie 1920, p. 3.

⁶ Mihai Szabó, *Régeni események (Evenimente din Reghin)*, în *Vörös Zászló*, Tîrgu Mureș, din 21 octombrie 1970, p. 3.

⁷ ArhStat, Tîrgu Mureș, Fond Prefectura județului Mureș, anul 1921, dosar nr. 2082.

Ca urmare a maturizării mișcării muncitorești, a acțiunii revoluționare a celor mai înaintate elemente, se imbină tot mai mult lupta economică cu cea politică. În cadrul acțiunilor pentru încheierea unui nou contract colectiv lemnarii au cerut autorităților recunoașterea organizației sindicale și a bărbatilor de încredere și prioritate la angajare pentru muncitorii organizați⁸.

Forța și puterea maselor populare a ieșit în evidență și cu ocazia zilei de 1 Mai, când, după mitingul ținut în parc, muncitorii au demonstrat în coloană, prin centrul orașului, purtând cu ei lozinci și fluturând numărul festiv al ziarului „Marosvölgyi Munkás”, în care a apărut articolul „Sarcinile noastre la Congres” și chemarea către membrii de partid ca „să trimită la Congres delegați cu un spirit revoluționar hotărât”.

Din Tîrgu Mureș și Valea Mureșului au fost delegați la Congres 4 frunțași ai mișcării socialiste din această parte a țării. Delegatul din Valea superioară a Mureșului a fost ales la Conferința organizațiilor de partid, ținută la Lunca Bradului, unde au participat delegați din 15 localități forestiere, printre care și din Reghin. Delegatul ales, Pavel Katona, a însumat mandatele secțiunilor de partid din Reghin, Deda Bistra, Lunca Bradului, Sălard, Răstolița și Călimănel. El a primit sarcina imperativă să voteze fără rezervă pentru transformarea partidului socialist în partid comunist și afilierea la Internaționala a III-a.⁹ La Congres, ca și în procesul de la Dealul Spirei, delegații din Valea Mureșului au avut o atitudine revoluționară, comunistă. În acest fel și-a adus aportul secțiunea de partid din Reghin la crearea Partidului Comunist Român. Membrii organizației de partid din oraș, ca și întregul proletariat român, au protestat împotriva arestării congresiștilor, au cerut stingerea procesului și eliberarea celor arestați.

Din cauza campaniei pornite de autorități împotriva membrilor organelor de conducere ale partidului, a terorii îndreptate împotriva comuniștilor, în multe regiuni ale țării nu s-au putut trece imediat la punerea bazelor organizatorice ale secțiunilor Partidului Comunist. Activitatea organizațiilor de partid a continuat însă pe temelii comuniste în cadrul vechii organizări a Partidului socialist. Așa s-a întâmplat și în mișcarea muncitorească din Valea Mureșului, inclusiv la Reghin.

După Congres muncitorii și-au continuat cu îndrăjire lupta împotriva exploatareii și asupririi sociale. În Reghin s-au organizat și au avut loc 4 greve mai însemnate și mai multe adunări muncitorești pentru reînnoirea contractelor de muncă. La începutul lunii februarie 1922, cei mai activi muncitori, membri ai organizației socialiste din Reghin, printre care Grigore Moldovan, Mihai Fekete, Sándor Gede, Wilhelm Novitzki, au reorganizat secțiunea de aici și au declanșat o serie de acțiuni pentru întărirea organizației de partid. Ziarul socialist „Előre” din Tîrgu Mureș, aducea mai multe știri despre activitatea acestei organizații și informa membrii de partid, muncitorii, că organizația de partid din Reghin se ocupă în fiecare duminică de primirea de noi membri, precum și de alte probleme muncitorești.¹⁰

⁸ Simion Fuchs, *op. cit.* p. 184.

⁹ *Marosvölgyi Munkás*... din 20 februarie 1921.

¹⁰ *Előre (Înainte)*, Tîrgu Mureș, anul II, nr. 9 din 26 februarie 1922, p. 2, nr. 10 din 5 martie 1922, p. 4 și nr. 23 din 4 iunie 1922, p. 4.

S-au întărit și organizațiile sindicale. Ele au luptat tot mai hotărât pentru autonomie, ajutorul muncitoresc, dreptul la grevă și organizare, eliberarea deținuților politici etc.

Noua orientare a organizațiilor de partid și sindicale a fost deosebit de vădită în cadrul campaniei electorale din primăvara anului 1922, la care a participat și Partidul Comunist Român. În Manifestul Partidului Socialist din regiunea Văii Mureșului se arăta că, datorită mașinațiunilor claselor dominate de a împiedica masele muncitoare să participe la alegeri, „dreptul de a vota nu-l are nici al sutele muncitor”. Din această cauză, numai puține centre muncitorești au putut desemna candidați. Referindu-se la aceasta, Manifestul arăta că „Numai o singură circumscripție electorală, cea din Reghin, are o tabără muncitorească atât de mare încât a putut pretinde, și a și pretins, propuneri de candidați”.¹¹ Conducerea Partidului Socialist din regiunea Mureșului a aprobat propunerea unanimă a circumscripției ca președintele partidului, Ioan Csetri, să fie desemnat ca deputat în cameră, iar Iosif Mihai, militant al mișcării socialiste și sindicale, ca senator.

La data de 26 februarie, candidații desemnați trebuiau să prezinte în fața alegătorilor din oraș programul lor electoral. Dar, pentru că guvernul le-a luat dreptul de a candida, s-a organizat și s-a ținut numai o adunare socialistă, unde, luînd cuvîntul, cei doi desemnați au vorbit despre situația grea a maseilor, despre sarcinile organizațiilor de partid și au subliniat necesitatea ridicării conștiinței revoluționare a muncitorilor în spiritul luptei de clasă.¹²

Ziua de 1 Mai a fost sărbătorită și în acel an în spiritul tradițional al solidarității revoluționare a muncitorilor. Cu toate predicile puse de autorități la adunarea muncitorească, la care au participat mai mulți conducători ai mișcării muncitorești din Valea Mureșului, s-a cîntat Internaționala, manifestîndu-se, solidaritatea cu lupta proletariatului de pretutindeni.¹³

În viața organizațiilor de partid din regiunea văii Mureșului un moment deosebit de important l-a constituit adunarea politică a secțiunilor din Tîrgu Mureș și Valea Mureșului ale Partidului Socialist, ținută la 23 iulie 1922, unde, cu participarea a 40 de delegați din Valea Mureșului, s-a înființat organizația legală a Partidului Comunist Român din Regiunea Văii Mureșului. Ziarul „Socialismul”, din 27 iulie 1922, aducea la cunoștință, că, duminică, 23 iulie Partidul Socialist — Comunist a pus definitiv, și din punct de vedere organizatoric, piciorul în Ardeal. Cel mai puternic partid muncitoresc din Transilvania, și numericește cel mai mare partid din țară, Partidul Comunist din Tîrgu Mureș, cu toate secțiunile lui din Valea Mureșului, s-a afiliat Partidului Socialist — Comunist, și, astfel, Internaționalei Comuniste”. Comuniștii din Reghin s-au pronunțat pentru transformarea partidului socialist în partid comunist și afilierea la internaționala a III-a prin delegații prezenți la adunare, precum și printr-o telegramă trimisă Adunării.¹⁴

¹¹ *Előre*, anul II, nr. 8 din 19 februarie 1922, p. 1.

¹² *Előre*, anul II nr. 10 din 5 martie 1922 p. 4.

¹³ *Előre*, anul II, nr. 19 din 7 mai 1922, p. 2.

¹⁴ *Hiradó* (Jurnal), Tîrgu Mureș, anul VII, nr. 20 din 26 iulie 1922, p. 1—2.

Organizația legală din Reghin a Partidului Comunist Român s-a constituit la adunarea publică ținută în pavilionul muncitoresc din parc, în august, același an, unde a fost aleasă noua conducere, secretar fiind Grigore Moldovan. De acum, mișcarea muncitorească din oraș va cunoaște o nouă dezvoltare avînd în frunte o organizație comunistă capabilă să conducă lupta muncitorilor împotriva exploatării capitaliste și asupra irii sociale.

Perioada de criză economică și politică a capitalismului și de avînt revoluționar din 1918—1921 a fost urmată de o perioadă de refacere și dezvoltare a economiei capitaliste de consolidare politică, vremelnice a burgheziei. Stabilizarea capitalismului a fost însă relativă, fiind grefată pe criza generală a capitalismului. Ea n-a rezolvat și nici nu putea rezolva contradicțiile de bază ale orînduirii capitaliste.

Avîntul industrial din perioada stabilizării vremelnice a capitalismului a dus la creșterea proletariatului, atît din punct de vedere numeric, cît și al conștiinței de clasă. Stabilizarea însă s-a realizat pe calea ofensivei capitalismului împotriva nivelului de viață al muncitorilor, pe calea exploatării acestora, Ziua de muncă a fost prelungită, salariile reduse; s-au introdus diferite sisteme capitaliste de raționalizare a muncii în scopul folosirii la maximum a forței de muncă.

Ofensiva patronală au simțit-o în mod deosebit și muncitorii forestieri din Reghin și din împrejurimi. Începînd cu anul 1922 stăpînii fabricilor de cherestea au încălcat abuziv contractele colective, au introdus forțat ziua de muncă de 10 ore, au concediat pentru orice nimic muncitorii aducînd în locul lor lucrători din alte localități. Din aceste cauze muncitorii din Reghin, sub conducerea comuniștilor, s-au ridicat în mod organizat și hotărît, cu toată forța și energia lor la lupta împotriva exploatării capitaliste.

În august 1922 s-a ținut la Reghin o conferință regională a muncitorilor forestieri¹⁵ unde s-a hotărît ca, la încheierea noului contract colectiv, pe lîngă drepturile cucerite anterior, să se prevadă și o creștere cu 120% a salariului, datorită scumpirii alimentelor de bază, fapt care a ridicat considerabil costul vieții. În lunile septembrie și octombrie muncitorii fabricii de cherestea „Ierbuș” au cerut extinderea contractului colectiv și asupra acestei unități, avertizînd că, altfel, vor trece la grevă. În urma tratativelor îndelungate, directorii uzinelor s-au învoit să acorde muncitorilor o îmbunătățire de salar de 35%, deși au recunoscut singuri că „muncitorii au nevoie de mai mult”.

Referindu-se la situația, condițiile de viață a muncitorilor forestieri, ziarul „Lemnarul” scria că, mergînd pe lîngă locuințele forestierilor „... se vede de afară cît de mult suferă locuitorii dinăuntru, dimpreună cu micii copilași, în urma frigului chinuitor, fiindcă cea mai mare parte a locuințelor se află într-o stare mizerabilă... Se întîmplă adeseori, că muncitorul nehrănindu-se după cum ar trebui, își pierde puterea în urma frigului amețitor și cade de pe picioare... Cea mai mare parte a muncitorilor nu e în stare să-și asigure traiul mizerabil de pe o zi pe alta”.¹⁶

¹⁵ *Famunkás (Lemnarul)*, Cluj, anul I, Nr. 1, din 15 octombrie 1922 p. 2.

¹⁶ *Lemnarul*, din 15 decembrie 1922.

Patronii, deși au promis că vor respecta contractul colectiv, au trăgănat aplicarea lui, apoi l-au uitat. Inspectoratul muncii, deși a fost solicitat de către muncitori, nu a luat nici o măsură. Această situație a determinat muncitorii să intensifice lupta pentru impunerea unui nou contract colectiv. Au declanșat o grevă de 4 săptămîni la care s-au alăturat muncitorii din alte întreprinderi, reușind să impună un nou contract, care a prevăzut ziua de muncă de 8 ore, ridicarea salariilor cu 28%, îmbunătățirea condițiilor de muncă și satisfacerea altor revendicări. Greva a însemnat un pas important în consolidarea unității politice și organizatorice a muncitorilor, a contribuit la creșterea forței și influenței organizațiilor de partid, la întărirea organizațiilor sindicale, la dezvoltarea conștiinței de clasă a muncitorilor.

După victoria obținută organizațiile de partid din oraș și-au intensificat munca educativă în rîndul muncitorilor, răspîndind cuvîntul partidului prin difuzarea publicațiilor „Socialismul”, „Munkás”, „Világosság”, „Apărarea proletară”, „Lemnarul” și a unor manifeste ale organelor centrale și regionale. Pentru susținerea ziarului central al Partidului Comunist Român, „Socialismul”, comuniștii din oraș au organizat colete în rîndul membrilor de partid și a simpatizanților.

Acțiuni educative intense s-au desfășurat mai ales în ajunul zilelor de 1 Mai. Pregătirea pentru 1 Mai 1923 a fost atît de mare, încît poliția a cerut prefecturii să trimită în Reghin, pentru menținerea ordinei, un pluton de jandarmi. Cu toate avertizările autorităților, muncitorii au venit într-un număr mare la mitingul organizat în parc, unde au cîntat Internaționala, după care au ascultat cuvîntările ținute de conducători ai organizației regionale de partid.

Succesele obținute în lupta împotriva „baronilor lemnului”, a exploatarei capitaliste, victoria grevei din 1923, cucerirea unor însemnate revendicări economice și sociale, au condus la creșterea rolului organizațiilor de partid și a numărului muncitorilor organizați în sindicate. Organizația sindicală a lemnarilor, de exemplu, în 1924, avea 284 membrii față de numai 216 în 1920, o bună parte fiind și membrii de partid, ceea ce oglindește influența comuniștilor în sindicate.

Văzînd creșterea influenței comuniștilor, procesul de orientare a muncitorimii spre organizații sindicale de clasă, elementele oportuniste au început să acționeze fătîș pentru scindarea mișcării sindicale. Aceasta s-a produs la Congresul sindical din septembrie 1923, ținut la Cluj, unde, prin intervenția autorităților comuniștii au fost scoși din sală. Din cele 44 de organizații sindicale excluse de la Congres, au făcut parte și cele din Reghin. Organizațiile excluse au ținut adunări muncitorești, protestînd împotriva hotărîrilor adoptate. Despre adunarea din Reghin ziarul central „Munkás” scria: „Hotărîrile Congresului de la Cluj au fost luate de o minoritate, care a îndepărtat de la Congres cu forța autorităților majoritatea delegaților, printre care și pe cei de la Reghin. Ca atare, sindicatele din Reghin nu iau cunoștință de scindarea forțată a organizațiilor și se pronunță în continuare pentru menținerea unității sindicale”.¹⁷

¹⁷ *Munkás (Muncitorul)*, București, anul I, nr. 10 din 11 noiembrie. 1923, p. 2.

La 12 ianuarie 1924 Reghinul este din nou gazda unei conferințe regionale a muncitorilor lemnari din Valea Mureșului, care s-a ocupat de contractul colectiv de muncă ce se apropia de expirare, precum și de elaborarea noului contract.¹⁸

Conferința a cerut pentru toți muncitorii de la fabricile de cherestea o creștere de 30% a salariului, motivând aceasta prin creșterea prețului la alimentele de bază și înrăutățirea condițiilor de lucru și de locuit a muncitorilor.

Conferința, prin curajul cu care a pus problemele muncitorești, a stimulat lupta și solidaritatea muncitorilor din oraș. La câteva zile după conferință, 400 de muncitori de la „Foresta” și-au întrerupt lucrul, cerînd reprimirea tovarășilor concediați.¹⁹ Direcțiunea fabricii a cerut ajutorul autorităților care au început să-i teorizeze pe conducătorii grevei, dar fără succes. Văzînd că muncitorii sînt hotărîți să-și continue greva, direcțiunea a anulat concedierile. Solidaritatea și forța unită din nou și-au făcut efectul.

Conducerea fabricii „Foresta” pentru a intimidă pe muncitori și a stoarce bani de la ei, a trecut la sancționarea bănească a acestora și pentru lucruri neînsemnate: a sancționat odată pe muncitorul Ioan Szakács cu 50 lei, pentru faptul că la apel a răspuns prea încet „hier” (aici), iar la un alt apel, tot cu 50 de lei pentru că a spus prea tare „hier”.

În a doua jumătate a anului 1924, situația muncitorilor forestieri s-a înrăutățit și mai mult. Patronii au declanșat noi atacuri împotriva drepturilor cîștigate anterior de muncitori. N-au mai vrut să recunoască prevederile contractului colectiv aflat în vigoare. De aceea, muncitorii au început lupta pentru un nou contract colectiv, cerînd majorarea salariilor, respectarea zilei de muncă de 8 ore, obținerea dreptului de organizare la grevă și la apărarea sindicatelor.

Spiritul de luptă a muncitorilor a fost stimulat de Congresul organizațiilor sindicale din Valea Mureșului, ținut aici, la Reghin,²⁰ la 9 noiembrie 1924, în clădirea actuală a Consiliului orașănesc al sindicatelor. Congresul a fost convocat în scopul unificării tuturor organizațiilor sindicale din această regiune pentru realizarea unui front larg de luptă a muncitorilor împotriva exploatării și asupririi sociale, pentru o viață mai omenească. La acest Congres delegații au subliniat că scindarea în două tabere a mișcării sindicale are urmări economice nefaste asupra luptei muncitorilor, urmări pe care le simte fiecare membru al clasei muncitoare. De aceea s-au pronunțat ferm pentru unirea tuturor forțelor muncitorești într-un singur front de luptă.

Scoaterea Partidului Comunist Român în afara legii a lovit puternic în mișcarea comunistă, dar nu a înfrînt-o. Comuniștii din fabricile de cherestea, ca și ceilalți comuniști din întreaga țară au continuat lupta în condițiile ilegalității, au pătruns și mai mult în organizațiile de masă, orientînd acțiunile acestora spre lupta de clasă; au promovat cu curaj politica partidului riscîndu-și adeseori libertatea și chiar viața.

¹⁸ *Famunkás*, anul II, nr. 2—3 din 15 februarie 1924, p. 9.

¹⁹ *Munkás (Muncitorul)*, București, anul II, nr. 1 din 20 ianuarie 1924, p. 2.

²⁰ *Hétfői napló (Jurnal de lunea)*, Tîrgu Mureș, anul I, nr. 30 din 10 noiembrie 1924,

Acțiunile organizate, conduse sau influențate de comuniști, au fost atât de puternice în această parte a țării, încât Ministerul de Interne, într-o telegramă cifrată, trimisă prefecturii județului Mureș, a fost nevoit să sublinieze că „unul din principalele centre ale comuniștilor din România este Valea Mureșului... zilnic se impart manifeste atât în orașul Tirgu Mureș cât și în localitățile județului”. În 1924 mai mulți comuniști din Reghin, români, maghiari și germani, printre care Mihai Fekete, Iosif Szakács, Wilhelm Novitzki și Haltrich Traugott, au fost arestați și deținuți pentru difuzare de ziare, reviste și manifeste cu conținut communist.²¹

În 1925 muncitorii au continuat șirul luptelor de clasă, mai ales împotriva noii ofensive patronale. La începutul anului „baronii lemnului”, sub pretextul lipsei de vagoane și a tarifelor ridicate de transport, au concediat un mare număr de muncitori, au anulat contractul colectiv, propunând un nou contract, în care au prevăzut 10 ore de muncă pe zi cu salariile de până atunci, sau reducerea salariilor cu 35% și renunțarea la aprovizionarea muncitorilor cu alimente.²² Forestierii din Valea Mureșului, inclusiv cei de la „Ierbuș”, „Foresta” și „F.K.” au respins aceste condiții și au trecut la lupta pentru apărarea zilei de lucru de 8 ore și a salariilor avute. Patronii, văzând că muncitorii resping condițiile, au exclus din fabrici un mare număr de muncitori dintre care multe femei și copii.²³ În aceste condiții muncitorii de la Ierbuș, împreună cu miile de forestieri din Valea Mureșului, au trecut la cea mai mare bătălie de clasă din istoria lor. La 4 aprilie au declarat grevă și muncitorii de la fabrica „Müller Iohan”. La „Foresta” pentru a sparge greva, patronul a adus muncitori din regiunea Cluj, dar aceștia aflând că tovarășii de aici sînt în grevă, au părăsit repede fabrica.²⁴ În zilele următoare, patronii, cu ajutorul autorităților, au dezlănțuit o teroare necruțătoare. În colonia din Ierbuș familiile muncitorilor au fost scoase cu forța din locuințe și aruncate în stradă.²⁵ Unii conducători ai grupelor sindicale și muncitorești, care nu s-au supus, ca Ulrich Ioan și Simon Dlugos au fost arestați.²⁶ În ciuda represaliilor, muncitorii și familiile acestora s-au comportat cu demnitate și dirzenie. Teroarea a luat proporții din ce în ce mai mari. Muncitorii au fost chemați să semneze contractele colective favorabile patronilor în prezența jandarmilor. Dar ei nu au cedat. Jandarmii umblau din casă în casă, amenințînd cu bătaia. Dar nici așa nu au putut obține semnătura.

Lupta din Valea Mureșului a fost susținută de către toate categoriile de oameni ai muncii, inclusiv de o bună parte a funcționarilor. Un funcționar de la „Foresta” scria în ziarul „Világ” că „lupta dusă pentru ziua de muncă de 8 ore se duce și în interesul nostru”, ceea ce oglindește influența ideilor revoluționare și în rîndul funcționarilor. Cu forestierii s-au solidarizat muncitorii din celelalte întreprinderi, precum și colective de muncitori din 38

²¹ *ArhStat*, Tirgu Mureș, Fond Prefectura județului Mureș, Dosar 168/1924.

²² *Világ (Lumea)*, Tirgu Mureș, anul II, nr. 15 din 25 februarie 1925, p. 4 și nr. 16 din 28 februarie 1925, p. 2.

²³ *Idem*, anul II, nr. 18 din 7 martie 1925, p. 2.

²⁴ *Idem*, anul II, nr. 21 din 18 martie 1925, p. 2.

²⁵ *Idem*, anul II, nr. 26 din 4 aprilie 1925, p. 2.

²⁶ *Idem*, anul II, nr. 29 din 18 aprilie 1925 p. 3.

de orașe. După izbucnirea grevei, la Consiliul teritorial sindical au sosit nemănumerate telegrame și scrisori de solidaritate: „Știrea luptei voastre a ajuns până aici; simțim cu voi, sîntem cu voi pe frontul unit; trimitem ajutoare”: — lemnarii din Galați; „Salutăm cu dragoste frățească pe tovarășii care luptă pentru ziua de muncă de 8 ore: solidaritatea noastră o dovedim prin fapte”, — lemnarii din Caransebeș; „Forestierii din Valea Mureșului luptă în locul nostru, pentru noi; trimitem în solidaritate ajutorul nostru” — Grupa lemnarilor din Lupeni.²⁷

Cu toată teroarea deslănțuită, muncitorii de la fabricile „Ierbuș”, „Foresta” și „Müller”, înconjurați de solidaritatea muncitorilor din toată țara, au continuat lupta. Pretutindeni, pe garduri, pe pereți, în locuri vizibile au fost afișate chemările conducerii regionale privind apărarea zilei de muncă de 8 ore, drept cucerit de muncitori în bătăliile anterioare. La sfîrșitul lui aprilie greva de la fabrica „Müller” s-a încheiat cu victoria muncitorilor, patronul fiind nevoit să recunoască dreptul la ziua de muncă de 8 ore.²⁸ Muncitorii de la celelalte fabrici și-au continuat lupta. Dar, pînă la urmă, teroarea jandarmilor și a celorlalte autorități i-a determinat să-și reia lucrul, obligați fiind la ziua de muncă de 10 ore, la care se adaugă o reducere cu 50% a salariilor.

După înfrîngerea grevei patronii au trecut la o nouă ofensivă pentru a spori profiturile. Au redus cu 40% salariile, au ridicat prețurile la cherestea, au introdus amenzi pentru orice nimic. Valea Mureșului a continuat să fie o adevărată vale a plîngerii. Cu toate acestea, muncitorii nu au renunțat la luptă. Sub conducerea comuniștilor ei își strîngeau rîndurile, își refăceau forțele, acumulînd noi energii necesare luptelor viitoare. În noiembrie al aceluiași an au declarat grevă muncitorii de la fabrica de pielărie „Schönauer”,²⁹ cerînd sporirea salariilor cu 30%.

Marea grevă la care au participat, umăr la umăr, înfrățiți în luptă pentru muncă și pîine, muncitorii români, maghiari și germani, activitatea tot mai accentuată a comuniștilor, solidaritatea cu muncitorii din alte orașe au mărit conștiința de clasă a forestierilor, au sporit încrederea în conducătorii lor, precum și în forța lor proprie și au demonstrat necesitatea realizării unei unități de acțiune și mai solide. Muncitorii din Reghin avînd acum experiența luptelor de clasă, au proiectat noi bătălii pentru o viață mai bună.

Cu toate că Partidul Comunist Român era în ilegalitate, în condiții tot mai grele, acțiunile muncitorilor au fost organizate și conduse de celulele de partid care și-au dovedit forța de organizare și conducere, grija pentru soarta întregii clase muncitoare din fiecare colț al țării. Comitetul Central al partidului a trimis în 1925 pentru sprijinirea organizațiilor de partid din Valea Mureșului pe activiștii săi Pavel Tkacenko și Ioan Fónagy, care au sprijinit nemijlocit organizarea luptei maselor de pe aceste meleaguri.

În lupta muncitorilor împotriva exploatării și asupririi sociale din Reghin au participat și tinerii muncitori care s-au constituit în organizație proprie

²⁷ *Idem*, anul II, nr. 19 din 11 martie 1925 p. 2.

²⁸ *Idem*, anul II, nr. 30 din 22 aprilie 1925 p. 2.

²⁹ *A Ma (Azi)*, Tîrgu Mureș, anul I nr. 3 din 12 noiembrie 1925, p. 1.

încă din anul 1922. În anul 1923, la inițiativa și cu sprijinul nemijlocit al comuniștilor, un grup de tineri din Ierbuș a înjghebat o echipă de sport ce a constituit apoi baza societății sportive „Prietenii naturii”, una din multele asociații de acest fel, inițiate, îndrumate și conduse de partid.³⁰ Asociația, paralel cu pregătirea fizică și sportivă a tineretului, a urmărit atragerea acestuia în mișcarea muncitorească, a organizat în cadrul căminului muncitoresc serbări culturale, baluri, șezători literare și excursii, contribuind astfel la educarea proletară a tinerilor, la lărgirea orizontului cultural al acestora. În anul 1924, asociația, datorită creșterii influenței comuniștilor, în interiorul ei, a fost interzisă.

În același an uteciștii au răspândit printre tinerii muncitori manifeste comuniste, ziare muncitorești, din care cauză o parte din ei au fost urmăriți, arestați și torturați. Legătura cu organul superior au ținut-o, în acești ani, prin Emil Horváth, activist al Comitetului Teritorial al U.T.C.

Autoritățile au fost adeseori alarmate de activitatea organizației U.T.C. Telegramele cifrate ale Ministerului de Interne dovedesc starea de alertă a poliției, provocată de răspândirea de manifeste care au chemat muncitorimea la luptă hotărâtă împotriva exploatării și asupririi sociale, pentru o viață mai bună.

La începutul anului 1926 a fost descoperit grupul tinerilor uteciști din Reghin și au fost arestate 11 persoane printre care și Francisc Ulrich, secretarul organizației U.T.C. Ei au fost judecați, condamnați și închiși în penitenciarul din Cluj. Aici au făcut cunoștință cu Kohn Hillel, Iosif Fazakas și alți activiști cu munci de răspundere, care le-au întărit încrederea și convingerea în justetea cauzei clasei muncitoare și a Partidului Comunist Român. Din ziarul „Ellenzék” rezultă că organizația tinerilor muncitori din Reghin era atât de activă încât a primit și difuzat tipărituri comuniste și avea și un ziar șapilografat.³¹

Organizațiile de partid au desfășurat o largă activitate și în rîndurile țăranilor și intelectualilor progresiști. Comuniștii au îndrumat în mod nemijlocit activitatea comitetului local al Blocului Muncitoresc Țărănesc, organizație de masă creată și condusă de comuniști. Activitatea Blocului s-a bucurat de simpatie în rîndul muncitorilor din oraș și a fost susținută de către aceștia în toate acțiunile inițiate. Acest lucru dovedește și faptul că președintele organizației sindicale a lemnarilor, comunistul Mihai Fekete, care a luptat în permanență pentru întărirea alianței muncitorești — țărănești, pentru realizarea unității de luptă a muncitorilor și țăranilor români, maghiari și germani, a fost ales la Conferința din noiembrie 1928 în Comitetul Central al Blocului Muncitoresc Țărănesc. El va participa activ la campaniile electorale pentru alegerile parlamentare. Numele lui a apărut adesea pe lista de candidați ai Blocului Muncitoresc Țărănesc (în județul Mureș), alături de frunzașii comuniști L. D. Pătrășcanu și Géza Simo. Pe unele afișe de alegeri ale Blo-

³⁰ *Organizații de masă legale și ilegale create, conduse sau influențate de P.C.R., 1921—1924*, vol. I, Editura politică, 1970, p. 83.

³¹ *Ellenzék (Opoziția)*, Tîrgu Mureș, anul XIV nr. 6 din 13 I. 1926.

cului, intitulată „Fraților țărani” găsim și numele muncitorului forestier Martin Imecs, iar pe altele al lui Grigor Moldovan, ambii din Reghin.

În anii 1929—1933 lumea capitalistă a fost zguduită din temelii de una dintre cele mai puternice crize economice de supraproducție. Desfășurându-se pe fondul crizei generale a capitalismului, această criză a cunoscut o deosebită amploare, agravând și mai mult mizeria și suferința oamenilor muncii, determinând un puternic avânt al luptei maselor populare împotriva exploatații și asupririi sociale.

În România criza economică a luat forme ascutite din cauza stării de înapoiere economică și de dependență a țării de imperialismul străini. Împietirea crizei din industrie cu cea din agricultură a făcut ca efectele ei să fie deosebit de dezastruoase. Încă în primul an al crizei, un mare număr de întreprinderi și-au închis porțile, ori și-au redus activitatea. Producția multor ramuri industriale a scăzut catastrofal. În industria lemnului, ramură însemnată a economiei românești în acea vreme, și cu o puternică bază în Valea Mureșului, capacitățile de producție au fost folosite (la sfârșitul crizei 1933), numai în proporție de 25 la sută. Ca urmare, producția industriei în acești ani a scăzut cu peste 50%.

Reduceri mari de producție, închideri de fabrici de cherestea, mai mici sau mai mari, au avut loc în întreaga Vale a Mureșului, inclusiv în Reghin, unde semnele crizei au început să fie simțite încă în anul 1928. Datorită scăderii producției, a concedierilor, situația lemnarilor și forestierilor s-a înrăutățit și mai mult. Un ziar local, referindu-se la soarta lemnarilor, scria că, „În unele locuri muncitorii nu numai că sînt exploatați în chip barbar, dar sînt și terorizați, brutalizați și nicăieri nu se observă măcar un pas pentru îmbunătățirea situației acestora.”³²

Pînă în anul 1929 timpul de muncă în fabricile de cherestea din oraș, ca și în celelalte fabrici din Valea Mureșului, a fost de 10 ore pe zi. Muncitorii de la depozitul de bușteni și cherestea, precum și cei de la încărcarea vagoanelor au lucrat zi-lumină.

Concedierile din anul 1928, scăderea salariilor, creșterea numărului de accidente, datorită lipsei oricărei protecții a muncii, lipsa grijii pentru asistența sanitară, mizeria crescîndă în coloniile muncitorești au făcut ca la începutul anului 1929, primul an al crizei economice, situația muncitorilor să fie și mai grea. La aceasta au contribuit noile măsuri luate de patroni pentru „raționalizarea producției”, concedierea de lucrători, acordarea de amenzi fără nici o justificare și mărirea chirii, pînă și pentru băcăile coloniei. În anul 1929, în colonia din Ierbuș, chiria pentru o cameră, care a fost în același timp dormitor și bucătărie, a fost ridicată de la 350 la 400 lei. Toate acestea au determinat, la începutul anului 1929, o creștere deosebită a spiritului de revoltă, de agitație în rîndurile lemnarilor care se pregăteau de o nouă bătălie împotriva „baronilor lemnului”, pentru dreptul la condiții omenești de viață.

Starea de spirit agitată, de luptă, a fost declanșată și întreținută de celelele de partid și U.T.C., care, după Congresul al IV-lea al Partidului Co-

³² *Heti Hírek (Știri săptămînale)*, Reghin, anul I, nr. 13 din 3 septembrie 1928, p. 1—2.

munist Român, și-au întărit forțele și la Reghin,³³ și de către organizațiile sindicatelor unitare care se pregăteau pentru Congresul de la Timișoara, unde au trimis un delegat al lor.

În luna februarie muncitorii de la fabricile de cherestea „Ierbuș” și „Foresta”, ca și ceilalți lemnari din Valea Mureșului, au hotărât să treacă singuri la aplicarea legii privind ziua de muncă de 8 ore. Aducând aceasta la cunoștința patronilor, au cerut, în același timp, și mărirea salariilor cu 30%, prezentând și alte revendicări.

Tratativele duse între delegații muncitorilor și ai fabricanților n-au dat nici un rezultat. Mai mult, în timpul lucrărilor Congresului Sindicatelor Unitare de la Timișoara, și, mai ales, după întreruperea Congresului și interzicerea Sindicatelor Unitare, patronii, care aveau în mâinile lor și aparatul local de stat, au atacat și devastat sediile organizațiilor sindicale, au închis și sigilat căminele muncitorești, printre care și pe cele din Reghin.

Respingerea cererilor legitime ale muncitorilor forestieri, închiderea sediilor organizațiilor sindicale, interzicerea activității acestora și arestarea unui mare număr de muncitori, sigilarea căminelor muncitorești, terorizarea și brutalizarea lucrătorilor au determinat forestierii din Valea Mureșului să declare, la 23 aprilie, o grevă care va dura șase săptămâni.

La grevă au participat și muncitorii de la fabrica „Ierbuș” și „Foresta” din Reghin,³⁴ unde munca a încetat în ziua de 11 mai. Astfel, „de la Tîrgu Mureș la Ciuc se află în grevă întreaga muncitorime”, scria un ziar local.

Greva s-a soldat cu victoria muncitorilor care au obținut recunoașterea zilei de muncă de 8 ore, sporirea salariilor cu 10%, plata orelor suplimentare cu un spor de 25% și alte drepturi. Greva a fost, în același timp, un puternic protest împotriva interzicerii sindicatelor unitare și o încercare de forță a muncitorilor, a organizațiilor de partid și de sindicat, în condițiile create de criza economică.

Cu toate revendicările câștigate situația muncitorilor de la fabricile de cherestea a rămas grea. În anii următori șomajul a căpătat un caracter de masă. Zeci de mii de muncitori au fost aruncați pe drumuri, fără nici un adăpost. Pînă și oficialitățile de stat au recunoscut că „situația celor fără de lucru este îngrijorătoare, căci pe lîngă greutatea cu care-și mai cîștigă hrana zilnică, sînt zi de zi amenințați să fie evacuați și puși pe drumuri”.

În Reghin și Valea Gurghiului șomajul a făcut adevărate ravagii. În oraș, în 1930 au existat circa 90 de șomeri totali, în 1931 peste 120, iar în 1932 aproape 150; numărul șomerilor parțiali a fost între 250—300. Sute de familii, care au avut drept singura sursă de venit munca salariată, au rămas fără nici o posibilitate de trai. Lucrătorii forestieri din Valea Gurghiului, al căror venit principal a fost exploatarea lemnului, sau țăranii care transportau lemnul exploatat, au rămas fără nici un cîștig. Muncitorii care n-au fost concediați, în majoritatea cazurilor au lucrat parțial, numai cîteva zile pe săptămîină.

³³ Simon Fuchs, *Luptele muncitorilor forestieri din 1929*, în *Studii de istorie contemporană*, vol. I. 1956, p. 135.

³⁴ Maros (Mureșul), Tîrgu Mureș, anul III, nr. 105, din 12 mai 1929 p. 2.

Cresțerea șomajului, reducerea salariilor, scăderea puterii de cumpărare a maselor a afectat și activitatea micilor industriași, meseriași și chiar a micilor comercianți. Spre mijlocul anului 1932 viața economică, industrială și comercială a orașului abia a existat. Cu toate acestea, impozitele au rămas aceleași, unele chiar au crescut cu mult peste puterea de plată a cetățenilor. În zelul lor de a strânge impozitele impuse, organele de percepție au luat de la cetățenii contribuabili și ultimele lucruri din casă. Micii industriași și comercianți s-au plîns de nenumărate ori, trimițînd delegați la Inspectoratul financiar pentru a cere înlăturarea abuzurilor, dar au rămas numai cu promisiuni.

În situație foarte grea erau și pensionarii care nu primeau drepturile bănești cu lunile și trăiau într-o mizerie de nedescris. În luna septembrie 1932 nu primiseră încă pensia nici pe luna noiembrie a anului precedent, din care cauză sufereau, ca și șomerii totali, ajungînd la prăpastia disperării. Cu plîngerile lor s-au adresat pînă la Parlament, dar fără rezultate satisfăcătoare. În situația asemănătoare se aflau și cei peste 70 de învățători și profesori care au rămas luni întregi fără salariul minim, la care aveau dreptul. Condiția lor materială a făcut ca să se apropie de mase și să lupte alături de ele împotriva asupririi sociale.

Neputînd suporta situația creată, muncitorii de la fabricile de cherestea „Ierbuș” și „Diamanstein”, sprijiniți de lucrătorii celorlalte întreprinderi, au desfășurat mai multe acțiuni locale prin care au impus înființarea pe lîngă primăria orașului a unui comitet de ajutoare a șomerilor; acesta a instalat o cantină unde, după datele statistice ale oficialităților de atunci, au servit masă minimă (în anul 1932) un număr de 134 de șomeri și 169 membri de familie ai acestora.³⁵

Mai substanțiale au fost însă ajutoarele date de comitetele formate din muncitorii de la „Ierbuș” și „Diamanstein”, unde șomerii și familiile acestora au fost sprijinite nu numai cu hrană, dar și cu bani, îmbrăcăminte și adăpost. La fabrica „Ierbuș” au fost sprijiniți în acest fel 130 de șomeri, la „Diamanstein” 74 și la „Foresta” 35. Societatea meseriașilor români și celelalte cercuri culturale au organizat programe și serbări culturale, donînd veniturile realizate șomerilor.

Situația materială și socială grea a muncitorilor din fabrici și a celorlalte categorii de oameni ai muncii, abuzurile și înșelăciunile patronilor și autorităților au făcut ca masele să se convingă tot mai mult că singura forță politică care luptă pentru interesele poporului este Partidul Comunist Român. Prelucrarea și aplicarea documentelor Congresului al V-lea al partidului au întărit capacitatea organizațiilor locale de partid de a mobiliza masele, capacitate dovedită cu ocazia multor adunări, mitinguri și a altor manifestări, unde comuniștii s-au afirmat ca adevărați exponenți ai maselor muncitoare.

În cursul anului 1932 s-au reorganizat și întărit celulele de partid și U.T.C. din oraș. Presa locală a vremii a adus nenumărate știri despre intensificarea propagandei comuniste la fabricile din Reghin, iar rapoartele Chesturei poliției au semnalat aproape lunar asemenea fapte. În mai 1932 poliția

³⁵ *Buletinul Muncii*, 1933, p. 98.

oraşului a arestat şi escortat la siguranţa din Tîrgu Mureş patru utecişti care au desfăşurat propagandă comunistă.³⁶

Din documentele prezentate la procesul intentat lui Iosif Lipschitz din Tîrgu Mureş rezultă că el şi încă patru comunişti din Reghin, Mihai Fekete, Dumitru Boldizsár, Martin Imecs şi Károly Vargyas au desfăşurat în noiembrie 1932 o vie activitate pentru întărirea organizaţiei comuniste locale, ocupîndu-se în primul rînd de acei lucrători care au fost aruncaţi pe drumuri.³⁷ În ianuarie 1933 cei patru din Reghin au fost arestaţi pentru faptul că au iniţiat o acţiune de ajutorare a familiilor greviştilor din Sfîntu Gheorghe. Unul din ei, Dumitru Boldizsár va muri în 1934 din cauza schingiurilor la care a fost supus.

Întărirea celei de partid din Reghin, creşterea rîndurilor sale în acest an rezultă şi dintr-un raport al Chesturei poliţiei unde se arată că „sînt ţinuţi în evidenţă, supravegheaţi şi urmăriţi 44 de comunişti şi 160 de aderenţi”³⁸ (simpatizanţi). Cifrele par exagerate, totuşi ele dovedesc existenţa în oraş a unei puternice organizaţii comuniste.

Sub conducerea comuniştilor o intensă activitate politică a desfăşurat în acest timp şi organizaţia locală a Blocului Muncitoresc Tărănesc care a participat activ la campania electorală din 1932. Printre candidaţii Blocului (local) se afla, alături de Lucreţiu Pătrăşcanu, şi avocatul Ioan Şularu din Reghin care în timpul campaniei a fost de mai multe ori arestat, închis, maltratat şi torturat în beciurile siguranţei. Împreună cu ei au fost purtaţi şi duşi în închisoarea din Alba Iulia şi alte elemente înaintate, fruntaşi ai mişcării muncitoreşti din oraş.

Începutul ultimului an al crizei economice a adus noi greutăţi şi frămîntări în întreprinderile forestiere. Ca urmare a reducerii din nou a producţiei sînt concediaţi de la fabrica „Ierbuş” (mai ales de la depozitul de buşeni şi chereştea) 200 de muncitori, din satele învecinate. Fiind aruncaţi pe drumuri, au rămas muritori de foame, cu familiile lor, încă 1000 de oameni. Ulterior în locul acestor şomeri, care de atîtea ori şi-au manifestat revolta împotriva exploatării capitaliste, a patronilor neîndurători, au fost primiţi muncitori din alte localităţi.

Creşterea şomajului, înrăutăţirea situaţiei maselor, l-a determinat pe avocatul Ioan Şularu să scoată aici, la Reghin, „Glasul şomerilor”, revistă socială şi lunară pentru combaterea lipsei de lucru. Revista, remarcă redactorul ei „... va striga în auzul şi văzul tuturor dreptul la viaţă şi existenţă pentru toţi”, va arăta că se poate să ajungă toţi la muncă şi cîştig precum şi că „drepturile trebuiesc cîştigate prin lupta organizată, nu prin cerşire, rugăciune şi îngenunchieri”. Revista a devenit, chiar dacă pentru foarte puţin timp, o adevărată tribună de luptă împotriva regimului burghezo-moşieresc, împotriva exploatării scoale, o revistă pentru dreptul la muncă şi viaţă.

³⁶ *A Ma*, anul VIII nr. 56 din 25 mai 1932, p. 2.

³⁷ *Reggeli Újság* (*Jurnal de dimineaţă*), Tîrgu Mureş anul III nr. 12 din 15 ianuarie 1933 p. 2.

³⁸ Muzeul judeţean, Tîrgu Mureş. Nr. inventar 1193.

În această stare de spirit, de revoltă a găsit masele din oraș bătaia cerșitorilor și petroliștilor din ianuarie—februarie 1933. Muncitorii de la stația C.F.R. și cei care deserveau linia ferată Reghin — Lăpușna s-au solidarizat cu greviștii, au protestat energic împotriva măsurilor luate de guvern și au cerut eliberarea imediată a celor arestați. La chemarea organizației locale comuniste zeci de muncitori au colectat și donat bani, hrană și obiecte, pentru sprijinirea familiilor celor arestați.

În tot cursul anului, în centrul luptei comuniștilor, a mișcării muncitorești din oraș au stat, alături de revendicări economice și sociale, lupta pentru eliberarea celor arestați, întărirea rîndurilor comuniste, pregătirea și organizarea maselor pentru noi acțiuni de clasă împotriva regimului burghezo-mosieresc, pentru realizarea frontului unic de luptă ce se va înlăptui în acțiunile din anii următori.

După eroicele lupte de clasă din 1933, timp de aproape un deceniu, viața politică a României a purtat pecetea unor bătaii înverșunate, desfășurate pe multiple planuri de către forțele democratice și antifasciste în frunte cu clasa muncitoare, împotriva acțiunilor tot mai intensive duse de reacțiune în direcția restrîngerii drepturilor cetățenești. În acele condiții, s-au impus cu necesitate realizarea unei strînse unități de acțiune a clasei muncitoare, de așa natură, încît ea să poată constitui coloana vertebrală în jurul căreia să se grupeze toate forțele progresiste ale țării pentru apărarea libertăților democratice, împotriva pericolului fascist.

În noiembrie 1933, în iulie și octombrie 1934 Partidul Comunist Român s-a adresat conducerii Partidului Social-Democrat, Partidului Socialist Independent și grupării „Popovici” cu propunerea de a realiza fără întîrziere frontul unic de luptă pe baza unui program minimal de revendicări. Pe baza acestor propuneri, cu prilejul unor acțiuni greviste, a alegerilor pentru camerele de muncă, în întruniri și demonstrații de protest, s-au făcut pași înainte pentru înlăptuirea unității de acțiune a clasei muncitoare într-o serie de centre industriale, printre care și în Valea Mureșului.³⁹

În condițiile economico-sociale de după criză, a creșterii luptei celor ce muncesc, ideea frontului unic muncitoresc își făcea tot mai mult loc și în rîndurile muncitorilor din Reghin. Ca urmare a acesteia, în adunările convocate de către sindicate au fost alese delegații din muncitori care să trateze cu conducerile întreprinderilor și cu autoritățile. Delegațiile s-au transformat, în multe rînduri, în comitete de acțiune, de grevă, din care făceau parte atît comuniști cît și social-democrați sau socialiști independenți. Aceste organe ale frontului au imprimat luptei maselor un caracter mai unitar și combativ.

După ieșirea din criză, situația maselor muncitoare a rămas aproape aceeași. Săptămînalul „Munkás Közlöny” din Tîrgu Mureș prezentînd situația muncitorilor din întreprinderile din Reghin, arăta că la „Foresta” majoritatea muncitorilor lucrează în acord 10—16 ore pe zi și cîștigă numai 30—32 lei, că la „Ierbuș” situația este și mai grea, că aici salariile se plătesc odată la 2—3 luni, iar concediile plătite se acordă numai la cîțiva lăcătuși, că la

³⁹ Gh. Țuțui—A. Petric, *Frontul Unic Muncitoresc în România*, Editura politică, București, 1971, p. 31.

„Nautica” salariul pe oră al unui muncitor calificat este de numai 7 lei, că la atelierul de sîrmă — lemn 30 de muncitori lucrează 11 ore, cîştigînd doar 50 de lei, că salariile se plătesc numai în proporție de 50%. Același ziar a adresat o chemare către toți muncitorii de pe aceste meleaguri prin care i-a îndemnat la luptă comună, la alegerea de comitete de front unic „... azi nu există putere care ar putea înfrunta lupta de front unic al clasei muncitoare... alegeți comisii lărgite de acțiune ale frontului unic în care să fie reprezentate și organizațiile de tineret și femei... începeți lupta de masă”.⁴⁰

Ziarul „Constructorul”, informînd cititorii că, muncitorii din Reghin au început să se organizeze sub „parola frontului unic de luptă” și aderă la sindicatele de front unic din Tîrgu Mureș, a îndemnat pe toți muncitorii să meargă pe același drum.⁴¹ Muncitorii constructori din oraș au fost urmați de lemnarii, de lucrătorii de îmbrăcăminte și de alte meserii, care s-au organizat, de asemenea, pe baza frontului unic și au participat la acțiuni comune, cu toate piedicile puse de autorități.

Accentuarea agitației în rîndurile muncitorilor a fost oglindită și în măsurile luate de către autorități. Au fost efectuate noi arestări în rîndurile muncitorilor și ale altor elemente progresiste. Avocatul Ioan Sularu a fost arestat din nou pentru că, la o percheziție, s-au găsit în casa lui materiale de propagandă provenite de la comuniști.⁴²

În martie 1935 și-au reluat lupta muncitorii croitori organizați în sindicat, luptă declanșată în toamna anului 1934 pentru recunoașterea organizației și pentru impunerea unui nou contract colectiv de muncă în care s-a cerut creșterea cu 50% a salariilor, respectarea zilei de muncă de 8 ore, crearea de condiții omenești de muncă și pentru tinerii muncitori. Deoarece patronii au refuzat să semneze contractul propus, croitorii au declanșat grevă.⁴³ După mai mult de două săptămîni patronii au fost nevoiți să recunoască și să semneze contractul de muncă, să acorde un spor de 10% la salariu, să respecte ziua de muncă de 8 ore, să recunoască sistemul bărbaților de încredere și să promită că vor angaja numai muncitori organizați ceea ce a constituit o mare victorie a croitorilor.

În luna aprilie 1935 au trecut la acțiuni hotărîte, sub semnul frontului unic, și muncitorii lemnari. În vederea îmbunătățirii situației lor materiale, muncitorii de la „Foresta” au întocmit un nou contract colectiv și l-au înaintat sub formă de ultimatum patronului. Proiectul de contract a cuprins 22 de puncte⁴⁴ printre care: ziua de muncă de 8 ore, plata orelor suplimentare, concediul plătit, dreptul de a sărbători ziua de 1 Mai, salariu egal la muncă egală, recunoașterea comitetului de fabrică etc..

Tratativele duse cu direcțiunea fabricii n-au dus la nici un rezultat. Ba mai mult, comitetului de acțiune i s-a răspuns: „Să vă bucurați dacă puteți cîștiga pentru mămăliga rece”.⁴⁵ La acest răspuns muncitorii s-au indignat pro-

⁴⁰ *Munkásközlöny*, (Buletin muncitoresc), Tîrgu Mureș, anul II. nr. 7 din 17 martie 1935.

⁴¹ *Constructorul*, Tîrgu Mureș, din 25 octombrie 1934.

⁴² *Reggeli Újság*, anul IV nr. 142 din 28 iunie 1934.

⁴³ *Munkásközlöny*, anul I. nr. 8 din 24 martie 1935.

⁴⁴ *Híradó*, XXII, nr. 8 din 30 aprilie 1935.

⁴⁵ *Ibidem*.

fund și au hotărât să se adreseze Inspectoratului Muncii și dacă nu va interveni un acord atunci toți muncitorii să înceteze munca.

Situația muncitorilor nu s-a îmbunătățit nici după aceea, ba mai mult, în anumite privințe, s-a înrăutățit. Într-o scrisoare a unui grup de lemnari, adresată redacției ziarului „Lemnarul”,⁴⁶ se arăta că „muncitorii, pe lângă faptul că lucrează pentru un salariu mizerabil, mai sînt și terorizați de direcțiune, că în fabrică este interzisă orice adunare sau manifestare; dacă cineva îndrăznește să vorbească despre situația grea a muncitorilor, este persecutat pînă ce părăsește fabrica, iar dacă totuși dovedește curaj și se împotrivește, este dus la siguranță”.

Organizația de partid din oraș și-a continuat lupta, a încercat noi forme de organizare și manifestare pentru a obține revendicările dorite, a militat pentru unirea tuturor oamenilor muncii din întreprinderi împotriva măsurilor inițiate de autorități pentru reducerea libertății democratice și a desfășurat o vastă propagandă antifascistă. Printre muncitori au fost răspîndite manifeste comuniste, precum chemarea cu privire la constituirea frontului de luptă antifascist. În fabricile de cherestea s-au ținut adunări de partid și sindicale, unde s-a manifestat împotriva proceselor intentate luptătorilor antifasciști precum și împotriva politicii de revizuire a frontierelor.

În anii luptelor desfășurate sub semnul frontului unic de luptă organizațiile muncitorești au acumulat o bogată experiență necesară ducerii mai departe a cauzei clasei muncitoare și în timpurile grele ale dictaturii regale.

Instaurarea dictaturii regale a marcat un nou pas în restrîngerea și, apoi, în anularea libertăților, a îngreunat foarte mult desfășurarea luptei clasei muncitoare împotriva exploatarei capitaliste și a asupririi sociale și naționale.

Organizațiile de partid din Reghin, pe baza programului elaborat de Comitetul Central al Partidului Comunist Român din iunie 1938, au desfășurat o amplă activitate de propagandă pentru îndeplinirea obiectivelor cuprinse în program. Aceasta s-a concretizat într-un număr mare de întruniri, adunări, mitinguri, la care au participat majoritatea covârșitoare a muncitorilor.

În valea Mureșului, în anii 1938—1940, alături de organizațiile muncitorești, care cuprindeau muncitori fără deosebire de naționalitate, un rol însemnat a avut, în lupta împotriva fascismului, șovinismului și naționalismului Madosz care, ca și celelalte organizații de masă conduse, sau îndrumate de Partidul Comunist Român, a trecut în ilegalitate. Organizarea sa în Reghin și dezbateră metodelor și mijloacelor de luptă împotriva asupririi sociale și naționale a avut loc în vara anului 1938, într-o casă conspirativă din strada Pandurilor nr. 31, sub masca unei logodne.⁴⁷ Adunările și acțiunile organizației din Reghin a Madosz-ului, ca și ale întregii organizații, au fost dominate de spiritul luptei strînse unite a oamenilor muncii maghiari cu masele muncitoare românești împotriva primejdiei fasciste.

În condițiile dictaturii, partidul a găsit noi forme de manifestare pentru antrenarea forțelor democratice în lupta împotriva fascismului, ce amenința

⁴⁶ *Új szó (Cuvînt nou)*, Tîrgu Mureș, din 13 aprilie 1936.

⁴⁷ Francisc Țina. *Autobiografie*. Manuscris, p. 28 (Redactat în anul 1972).

integritatea țării și ființa națională a poporului român. În anul 1939, circula în oraș, în limba maghiară, broșura „NU CAPITULARE! REZISTENȚĂ!” care demasca prin puterea faptelor demagogia revizionismului horthyst și arăta calea de urmat: întărirea frăției și lupta în cadrul frontului popular împotriva fascismului și războiului.

Cînd dictatura regală a interzis sindicatele muncitorești și în locul lor a înființat breslele, comuniștii, muncitorii revoluționari folosind posibilitățile legale oferite de bresle, au desfășurat în interiorul acestora o intensă muncă politică, reușind să preia conducerea lor și să le folosească pentru apărarea intereselor muncitorești. La adunarea de constituire a breslei lemnarilor,⁴⁸ muncitorii au ales în organul de conducere pe Dumitru Moldovan, Vasile Maier, Francisc Țina, Gheorghe Prodan și alții, comuniști sau simpatizanți cu Partidul Comunist. Numai așa se explică hotărîrea adunării de a lua legătura și a munci în colaborare cu organizația sindicală interzisă. Adunarea a adoptat o rezoluție prin care a cerut respectarea zilei de muncă de 8 ore, fixarea și respectarea salariilor, stabilirea ajutorului de șomaj și recucerirea căminului muncitoresc.

În conducerea breslei metalurgiștilor,⁴⁹ care și-a desfășurat activitatea tot în fabricile de cherestea, au fost aleși Ioan Matei, Iosif Kádár, Gheorghe Suceava și alții, care, fiind de asemenea simpatizanți ai Partidului Comunist, vor lupta pentru apărarea libertăților democratice și recucerirea drepturilor pierdute.

Starea de spirit revoluționară a maselor din oraș s-a manifestat în mod deosebit la 1 Mai 1939,⁵⁰ cînd adunarea muncitorilor ce s-a ținut în parcul popular în prezența militantului comunist Paul Vereș, unul din conducătorii mișcării muncitorești din Valea Mureșului, s-a transformat într-o adevărată demonstrație antifascistă.

În cursul verii muncitorii din oraș au dat noi bătălii împotriva exploataării și asupririi sociale. La sfîrșitul lunii iulie reprezentanții muncitorilor forestieri din oraș au dus tratative pentru încheierea unui nou contract colectiv de muncă în care au prevăzut sporirea salariilor cu 50% și alte revendicări muncitorești. Patronii au promis un spor de 6—20%, dar au refuzat încheierea contractului. Aceasta a sporit nemulțumirea lemnarilor care au organizat, la 4 august, o adunare unde conducătorii aleși i-au chemat să se unească și mai mult și să se pregătească pentru luptele viitoare⁵¹, care să le aducă condiții mai bune de viață.

Zilele care au urmat au dovedit că unitatea este într-adevăr o forță. Deși, cu ocazia tratativelor, patronii au promis respectarea înțelegerii cu privire la sporirea salariilor, conducătorii fabricii „Foresta” nu au aplicat-o decît pentru jumătate din efectivul de muncitori, fapt ce a produs indignarea unanimă a lucrătorilor. Indignarea a fost și mai mare la încercarea direcțiunii de a introduce din nou ziua de muncă de 9 ore. La refuzul muncitorilor de la de-

⁴⁸ *Hiradó*, anul XXVI nr. 2 din 31 ianuarie 1939.

⁴⁹ *Vas és Fém Munkás*, (*Muncitorul fierar și metalurgist*), anul XX nr. 3—4 din 1939.

⁵⁰ *Hiradó*, din 15 mai 1939 p. 2.

⁵¹ *Magyar Szó* (*Cuvînt unguresc*), Tîrgu Mureș, anul XII, nr. 175 din 5 august 1939.

pozitul de bușteni de a lucra 9 ore directorul a concediat 80 de muncitori. La protestul unui muncitor care a condamnat acest act, directorul a mai concediat 12. Restul muncitorilor, care continuau lucrul de 9 ore, la afirmația și amenințarea direcțiunii că „s-au saturat de muncitorii din Iernuțeni” și că „vor curăța întreprinderea de ei” au hotărât în unanimitate să lucreze numai 8 ore. La expirarea celor 8 ore și-au încetat lucrul. La fel au procedat și în zilele următoare. Până la urmă direcțiunea a fost nevoită să respecte legea cu privire la ziua de muncă.⁵² Forța unită a muncitorilor a învins din nou.

În 1940 muncitorii din Reghin, ca și din întreaga țară și-au intensificat lupta împotriva exploataării sociale și naționale, împotriva fascismului. La 1 Mai muncitorimea din oraș a transformat serbarea pregătită de Frontul Renașterii Naționale într-o adunare muncitorească împotriva războiului, pentru pace, pentru 8 ore de muncă, pentru amnistie politică și libertatea organizațiilor profesionale.

Muncitorii din Reghin, români, maghiari, germani și de alte naționalități, paralel cu lupta comună pentru obținerea revendicărilor economice, politice și sociale au desfășurat în comun o vie activitate culturală în cadrul căminului muncitoresc. Au organizat comemorarea marilor bătălii de clasă, a eroilor clasei muncitoare, a marilor personalități, fii ai poporului român și ai naționalităților conlocuitoare.

În vara anului 1939 muncitorii din Reghin și-au trimis reprezentanții lor la Albești (lingă Sighișoara) pentru comemorarea a 90 de ani de la moartea marelui poet revoluționar Sándor Petőfi. Acolo, Tina Francisc, reprezentantul muncitorimii reghinene, vorbind alături de fruntașul comunist Józsa Béla și alte personalități marcante ale culturii românești și maghiare, a subliniat că „Noi, muncitorii, care robim, flămînzim și muncim împreună, împreună vom lupta pentru viitorul nostru, libertatea și independența noastră, pentru că ne amenință deopotrivă imperialismul incendiator al rasiștilor⁵³.

REGHIN ZWISCHEN DEN ZWEI WELTKRIEGEN

(Zusammenfassung)

Das Studium ist eine Fortführung der Arbeit, deren I. Kapitel „Die ökonomische Entwicklung“ in Marisia VIII, 1980 veröffentlicht wurde.

In dieser Abhandlung wird die schwere Lage der städtischen Arbeitermassen den beiden Weltkriegen hervorgehoben, ihre Teilnahme an den Streikbewegungen für das Abschliessen neuer kollektiver Arbeitsverträge, die ihnen bessere Arbeitsbedingungen gewährleisten sollen. Ausführlicher dargestellt wer-

⁵² *Magyar Szó*, anul XIII, nr. 180 din 11 aug. 1939 p. 4.

⁵³ Ludovic Bányai *Pe făgașul tradițiilor frățești*, București, 1971, p. 218.

den die wichtigsten Momente des Umwandlungsprozesses der lokalen sozialistischen Organisation in eine kommunistische Organisation, ihre Führung in den grossen Klassenkämpfen der Ortschaft in den Jahren 1923, 1925, 1929, das Streben nach Verwirklichung der einheitlichen Kampfesfront in den Jahren 1934—1940 gegen Ausbeutung, soziale und nationale Unterdrückung, gegen den Faschismus. Besonders hervorgehoben wird die gemeinsame, verbrüderte Teilnahme in der Stadt in allen Momenten der Kämpfe der Arbeiter rumänischer, ungarischer, deutscher und andere Nationalitäten, ein unterschütterlicher Beweis der gleichen Bestrebungen der ungarischen und deutschen Arbeiter mit denen der rumänischen Arbeiter, ihres gemeinsamen Kampfes auf dem Weg brüderlicher Traditionen.

DIN RELAȚIILE CULTURALE ROMÂNÓ-MAGHIARE ÎN TRANSILVANIA ÎNTRE ANII 1918 ȘI 1933

(Orientări ideologice-politice)

VALERIU NIȚU

Complexitatea, diversitatea și marea mobilitate a faptelor istorice, economice, sociale, politice etc. care se constată, în perioada dintre 1918—1933, se reflectă în dezvoltarea culturii, artei și literaturii din Transilvania. Cadrul conturat pentru această perioadă ne determină să relevăm nu numai orientarea și tendințele, deseori contradictorii, manifestate sub aspectul dezvoltării culturale, dar și funcționalitatea unor preocupări, idei sau valori autentice care au contribuit atât la cunoașterea reciprocă, în contextul realității existente, cât și la o tot mai pronunțată apropiere și consolidare a relațiilor româno-maghiare. Dimensionate și explicate în cadrul general și particular al perioadei — așa cum postulează interpretarea materialist-dialectică și istorică a faptelor economice, sociale, politice etc., — valorile culturale, artistice și literare autentice ne oferă posibilitatea să apreciem în ce măsură, într-adevăr, relațiile spirituale româno-maghiare au continuat o tradiție istorică pozitivă a secolelor și, potrivit noilor condiții create după actul Unirii Transilvaniei cu România, la 1 decembrie 1918, în ce măsură, la rîndul lor, relațiile culturale, artistice, literare etc. româno-maghiare au fost promovate de orientările înaintate, democratice, progresiste, propagate și susținute de Partidul Comunist Român, în opoziție cu tendințele înguste, diversificate și contaminate de ideologia reacționară a naționalismului exclusivist și a rasismului, pe care le infiltrau reprezentanții retrograzi ai partidelor burghezo-moșierești, atât români, cât și maghiari.

Dezvoltarea culturii din această perioadă are implicații politice-ideologice accentuate care se manifestă într-o continuă opoziție dintre orientările democratice-progresiste, în ascensiune, și cele retrograde-reacționare care exprimau poziția claselor exploatoare. De altfel, V. I. Lenin precizase în *Note critice în problema națională* (octombrie—decembrie 1913) că „în sînul fiecărei culturi naționale se găsesc elemente, fie și nedezvoltate, de cultură democratică și socialistă, fiindcă în sînul fiecărei națiuni există mase de muncitori și exploatați ale căror condiții de viață creează în mod inevitabil ideologia democratică și socialistă. Dar în sînul fiecărei națiuni există și o cultură burgheză (iar în majoritatea cazurilor chiar o cultură ultrareacționară și clericală), și, ceea ce trebuie să remarcăm, nu numai sub formă de „elemente”, ci sub formă de

cultură dominantă¹. Raportându-ne la realitățile existente din Transilvania în perioada de după 1918, fenomenele de cultură le interpretăm diferențiat, pe baza cunoașterii condițiilor generale existente după primul război mondial și potrivit celor pe care le constatăm în dezvoltarea proprie poporului român și a naționalităților conlocuitoare, în cadrul statului național unitar. Evident, această interpretare diferențiată e în funcție, în primul rând, de înțelegerea justă și aplicată la realitățile noastre a conceptului de „cultură”, în accepțiunea dată de V. I. Lenin. Așa după cum precizează el în articolul menționat, „noi luăm din fiecare cultură națională numai elementele ei democratice și elementele ei socialiste, le luăm numai pe acestea și în mod exclusiv în opoziție cu cultura burgheză, cu naționalismul burghez al fiecărei națiuni”². Concomitent însă, trebuie să avem în vedere și direcția progresivă a dezvoltării culturale în măsura participării, din ce în ce mai pronunțat și mai concludent, a clasei muncitoare nu numai la edificarea unei noi societăți, dar și sub aspectul promovării unei culturi cu conținut de idei avansate care să servească interesele poporului. Așa cum a sesizat V. I. Lenin în articolul *Clasa muncitoare și problema națională* (10 mai 1913), „vechii lumi, lumii asupririi naționale, a disensiunilor naționale și a izolării naționale, muncitorii îi opun lumea nouă a unității oamenilor muncii aparținând tuturor națiunilor, în care nu va fi loc nici pentru privilegii, nici pentru cea mai mică asuprire a omului de către om”³.

După primul război mondial, profundele mutații desfășurate în configurația economică, politică și socială a lumii, au impulsionat un puternic și nou avânt al dezvoltării forțelor de producție din țara noastră, au marcat un pas înainte în procesul cunoașterii științifice a fenomenelor, în progresul tehnicii, a vieții culturale și, în general, în ridicarea pe o treaptă mai avansată a civilizației și culturii. Așa cum se precizează în *Programul Partidului Comunist Român*, „pornind de la realitățile țării noastre și de la concepția marxist-leninistă, revoluționară în problema națională, Partidul Comunist Român a luptat întotdeauna împotriva politicii de asuprire națională de orice fel, pentru apărarea intereselor tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate. El s-a pronunțat în mod constant pentru deplina egalitate în drepturi între toți cetățenii patriei noastre”⁴. Continuând tradițiile de luptă pentru eliberarea socială și națională, poporul român, alături de naționalitățile conlocuitoare, intră într-o etapă cu totul deosebită după destrămarea imperiului habsburgic și desăvârșirea statului național unitar. Tovarășul Nicolae Ceaușescu în cuvântarea sa din 30 martie 1973 arată că „prăbușirea imperiului țarist și destrămarea monarhiei austro-ungare au creat condiții pentru realizarea unor profunde transformări social-politice în această parte a Europei, pentru închegarea statelor naționale și, în acest cadru, pentru crearea statului național

¹ *Lenin despre cultură și artă*, București, Ed. de stat pentru literatură politică, 1957, p. 192.

² *Ibidem*, p. 193.

³ *Ibidem*, p. 161.

⁴ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Editura politică, 1975, p. 150.

unitar român, ce încunună lupta de secole a maselor populare din toate cele trei provincii românești⁵. Prezența clasei muncitoare în desfășurarea vieții sociale și politice din perioada după primul război mondial și participarea ei organizată sub conducerea unui partid revoluționar, care avea să fie apoi constituit la 8 mai 1921, a polarizat activitatea celor mai reprezentative personalități, a stimulat interesul pentru promovarea unei culturi aparținând întregului popor, a orientat consolidarea relațiilor inter-culturale și spirituale, sub diferite forme, a poporului român cu naționalitățile conlocuitoare. De aceea, perioada pe care o investigăm este semnificativă prin manifestarea luptei pentru promovarea unei culturi înaintate, în contradicție cu politica pe care o propagau clasele exploatare care direcționau dezvoltarea culturii în sensul satisfacerii intereselor proprii, a diversivării și a ignorării unor realități existente în țara noastră. Ideile înaintate, progresiste care însoțeau lupta comună pentru o viață mai bună, pentru drepturi și libertăți, se opun în mod vădit orientărilor retrograde, vehiculate de burghezo-moșierime. Continuând tradițiile de unitate și frăție a poporului cu naționalitățile conlocuitoare, partidul clasei muncitoare, prin diferite forme de manifestare culturală, artistică, literară etc. a avut în vedere că acestea alcătuiesc un valoros patrimoniu spiritual pentru întregul popor. Așa după cum a subliniat tovarășul Nicolae Ceaușescu, „Partidul Comunist Român a înscris încă de la început pe steagul său unirea strânsă a tuturor celor ce muncesc în lupta pentru cauza comună a eliberării de exploatare și asuprire. Ridicându-se atât împotriva exploatareii burghezo-moșierești, cât și împotriva asupririi naționale, partidul nostru a combătut hotărât naționalismul și șovinismul, politica discriminărilor naționale ori rasiale în viața social-politică, a militat neobosit încă în timpul ilegalității pentru deplina egalitate în drepturi a tuturor cetățenilor patriei”⁶. Relațiile culturale româno-maghiare în perioada următoare primului război mondial continuă o realitate existentă de secole în Transilvania, consemnată atât de documentele istorice, valorificate pînă în prezent, cât și de faptele pe care le cunoaște istoria din această parte a țării noastre. Într-adevăr, precizează tovarășul Nicolae Ceaușescu într-o cuvîntare cu prilejul sărbătoririi unui mileniu de existență a municipiului Satu-Mare (3 octombrie 1972), „izvoarele istorice vorbesc, de asemenea, de existența pe aceste meleaguri a unui mare și puternic voievodat, cel al lui Menumorut. Apoi, alături de populația băștinașă, pe aici s-a așezat populația maghiară. A început astfel conviețuirea milenară a românilor și maghiarilor, care, muncind și luptînd împreună, au ridicat tot ceea ce există astăzi pe aceste meleaguri. Ei au avut de înfruntat multe greutăți, au trebuit să ducă multe bătălii împotriva asupritorilor. Muncind și luptînd împreună, au învățat să se cunoască și să se prețuiască. S-a creat o adevărată frăție între oamenii muncii de pe aceste meleaguri, care,

⁵ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea festivă consacrată aniversării a 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România*, 30 martie 1973, București, Editura politică, 1973, p. 25.

⁶ Nicolae Ceaușescu, *Expunere cu privire la unele măsuri organizatorice pentru întărirea continuă a unității moral-politice a poporului muncitor, a frăției dintre oamenii muncii români și ai naționalităților conlocuitoare, a coeziunii națiunii noastre socialiste*, 24 octombrie 1968, București, Editura politică, 1968, p. 30.

unindu-și eforturile pentru făurirea unei vieți mai bune, mai fericite, nu țin seama de nici o deosebire de naționalitate”⁷.

În interpretarea istorică a relațiilor culturale româno-maghiare dintr-o perioadă mai îndepărtată sau mai apropiată, avem în vedere constatările formulate de reprezentanții cu concepții avansate, care au ținut seama atât de adevărul istoric relevat prin documente, cât și de realitatea existentă la care ei înșiși au fost participanți. Printre aceștia, remarcabil este punctul de vedere al profesorului Petre Constantinescu-Iași, vechi și distins militant al P.C.R. Astfel, în lucrarea intitulată *Ardealul în trecutul poporului român*, el reliefează semnificația raporturilor tradiționale istorice din Transilvania, după cum urmează: „Ardealul mai este un exemplu viu de trai istoric comun al mai multor popoare, cu tradiții, limbă și origini deosebite, care totuși au conviețuit sub imperiul unor condiții social-economice comune. Români, unguri, sași, secui, orînduiți în loturi dispartate sau în aglomerații comune, succedîndu-se în diferite timpuri, în apariția lor pe aceste meleaguri, au trăit împreună cel puțin șapte veacuri, dacă considerăm situația începînd de la data ultimilor veniți. Veacuri și veacuri, aceste popoare au trăit împreună. Au suferit deoseori împreună și n-au fost despărțite din punct de vedere social-economic. Găsim împreună români, unguri, secui și sași în aceeași clasă asuprită, după cum îi găsim în aceeași clasă asupritoare”⁸. În condițiile de luptă pentru lichidarea oricărei opresiuni naționale și a recunoașterii drepturilor cuvenite pentru toate popoarele, după primul război mondial, experiența revoluționară a clasei muncitoare din anii următori cîștigă un conținut substanțial și semnificativ prin promovarea relațiilor culturale româno-maghiare, ca o continuare a tradițiilor de luptă comune și ca o întregire în procesul dezvoltării culturale unitare. După cum remarcă un alt reprezentant de seamă în promovarea și cunoașterea științifică a relațiilor culturale româno-maghiare, regretatul profesor universitar Bánya Lászlau, „raporturile frățești dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare din Republica Socialistă România au temelii adînci în istorie. Ele s-au făurit în decursul veacurilor, au generat fecunde influențe reciproce, bogate tradiții comune în crearea bunurilor materiale și spirituale ale societății, în lupta dusă pentru libertatea socială și națională, pentru neatîrnarea țării în care și-au construit împreună căminul și viața”⁹. Ideea luptei comune a românilor alături de naționalitățile conlocuitoare din Transilvania este pregnant afirmată într-un articol semnificativ intitulat *Război și pace* al lui Vasile Goldiș care, prefigurînd dorințele și aspirațiile actualui istoric de la 1 decembrie 1918, scria cu patos patriotic: „Românii vor libertatea națională, fiindcă fără de aceasta nu-și pot agonisi condițiile fericirii pămîntești, iar la fericirea aceasta tot atît de firesc este dreptul lor, ca al oricărei alte națiuni de pe pămînt. Niciodată nu vom recunoaște drepturi de supremații și hegemonii asupra noastră, ci pretindem egala noastră îndreptă-

⁷ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea populară a oamenilor muncii din municipiul Satu-Mare cu prilejul sărbătoririi unui mileniu de existență*, — 3 octombrie 1972, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 7, București, Editura politică, 1973, p. 720.

⁸ P. Constantinescu-Iași, *Ardealul în trecutul poporului român*, București, 1945, p. 3—4.

⁹ L. Bánya, *Pe făgașul tradițiilor frățești*, București, Editura politică, 1971, p. 5—6.

țire națională¹⁰. Același distins luptător pentru cauza dreaptă a poporului român din Transilvania, adresa în 1918 un adevărat manifest popoarelor lumii, pătruns de un profund democratism și în termeni de o largă înțelegere a dezvoltării politice: „Pe teritoriul său strămoșesc națiunea română este gata a asigura fiecărui popor deplină libertate națională și organizarea sa în stat liber și independent o va întocmi pe temeiurile democrației, care va asigura tuturor indivizilor aflători pe teritoriul său egalitatea condițiilor de viață, unicul mijloc al desăvârșirii omenesci”¹¹. Iată de ce este semnificativ faptul că între documentele fundamentale adoptate la Adunarea Națională din 1 decembrie 1918 s-a subliniat și necesitatea de a promova o politică dreaptă, firească, în relațiile poporului român cu naționalitățile conlocuitoare din Transilvania. Printre principiile fundamentale care stau la alcătuirea statului național unitar, V. Goldiș proclamă următoarele: „1. Deplină libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba proprie prin indivizi din sinul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc”¹². Unirea Transilvaniei cu România la 1 decembrie 1918 a deschis largi perspective pentru dezvoltarea culturii naționale în aria căreia s-au fructificat și factorii de progres ai naționalității maghiare conlocuitoare, adaptată noilor condiții oferite de statul național unitar. Începînd cu acest act istoric, „preocupările culturale se înmulțesc și se diversifică. Istoriei și filologiei, predominante înainte de unire, li se adaogă filosofia, artele, muzica, care se afirmă toate la un loc și fiecare în parte. În creația culturală a celei dinții generații de după unire, reprezentată de Octavian Goga, Liviu Rebreanu, Emil Isac, Ady Endre, Gaál Gábor, Orendi Homenau etc., tradiția pe care o cultivă, ca și înaintașii, se îmbogățește cu noi valori estetice și artistice. Talentați scriitori, ardeleni și din România veche, caută și găsesc izvoare de inspirație în cultura populară, în viața maselor producătoare. O concepție progresistă cultivă reviste de largă circulație: *Societatea de mîine*, *Korunk*, amîndouă de la Cluj, și altele. Cultura înregistrează progrese însemnate atît în amplitudine, cît și în complexitate; se petrece un proces de osmoză între cultura provinciilor unite și cea din România, într-o integrare valorică unică. Firește, nu se poate nega dominarea concepțiilor idealiste în fenomenul cultural, dar nici faptul că concepțiile progresiste, în general, și chiar marxist-leniniste, sînt prezente într-o luptă de idei curajoasă”¹³.

Documentele epocii concretizează veridic orientarea și poziția militanților socialiști din Transilvania care au participat la Adunarea Națională din

¹⁰ Vasile Goldiș, *Război și pace*, în *Românul*, Arad, II (1913), nr. 284 (25 decembrie/7 ianuarie); vezi: V. Goldiș, *Scrieri social-politice și literare*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, tabel cronologic și bibliografic de Mircea Popa și Gheorghe Șora, Cuvînt înainte de acad. Ștefan Pascu, (Timișoara), Ed. Facla, 1976, p. 161.

¹¹ V. Goldiș, *Către popoarele lumii*, în *Românul*, Arad, VII (1918), nr. 10 (7/20 noiembrie); vezi: V. Goldiș, *vol. cit.*, p. 167.

¹² V. Goldiș, *Mărită Adunare Națională!*, în *Românul*, Arad, VII, 1918, nr. 20 (20 noi./3 dec.); apud: V. Goldiș, *ibidem*, p. 172—173.

¹³ Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968, p. 399.

1 decembrie 1918 de la Alba-Iulia pentru unirea Transilvaniei cu România și care, concomitent, s-au pronunțat cu hotărîre pentru vot universal, reforma agrară, legi ocrotitoare pentru toți muncitorii, indiferent de naționalitate, pentru înlăturarea oricărei forme de opresiune națională. Ei așteptau cu încredere, dar și cu mare simț de răspundere, înfăptuirea reală a dezideratelor pentru care au luptat, în decursul secolelor, poporul român și naționalitățile conlocuitoare. Militanții cu convingeri înaintate, revoluționare, erau conștienți că dezrobirea națională este pe cale de a se înfăptui, dar aceasta nu se poate realiza fără dezrobirea și pe cale socială. În cadrul statului național unitar ei optau pentru împlinirea drepturilor politice ale clasei muncitoare, pentru aplicarea reală a reformelor preconizate, precum și pentru soluționarea justă a problemei naționale. Dezideratul lor suprem a fost exprimat în articolul-program *Ce avem de făcut?* unde este susținută ideea necesității intensificării luptei clasei muncitoare din România în vederea organizării sale politice. „Cu un cuvînt, — se subliniază în acest document — vrem să fim cetățeni liberi și egal îndreptățiți ai statului român. Dar pentru ajungerea acestui scop trebuie să fim destul de tari și destul de conștienți. Să nu ne încredem în făgăduiala nimănui, căci în politică se dau foarte des promisiuni care se uită. Noi trebuie să controlăm pas cu pas ceea ce se face și neîncetăm să lucrăm spre a ne întări rîndurile, spre a înmulți numărul luptătorilor noștri, căci să știm că drepturi numai atîtea vom căpăta, cîtă putere vom avea”¹⁴. Același document atrăgea însă atenția că Consiliul Dirigent din Transilvania trebuie să acționeze în favoarea tuturor muncitorilor, astfel încît activitatea lui de răspundere politică să fie susținută și sprijinită de întregul popor, să se bazeze și pe contribuția clasei muncitoare organizată într-un partid puternic, merit să continue și să desăvîrșească, în noile condiții create, tradițiile de luptă comună. Tot aici se preconiza organizarea și formarea secțiunilor de partid în toate orașele și satele cu scopul de a mobiliza, într-un front comun, pe fiecare muncitor care să participe activ la promovarea ideilor înaintate, revoluționare, ale socialismului constructiv. În pofida unor divergențe de păreri și orientări care s-au manifestat printre militanții revoluționari și socialiști după 1918, ideea de unitate în acțiuni era mai puternică și mai influentă, decît unele tendințe de disensiune, contradictorii și anihilante ale celor influențați de orientări politice-ideologice contrare specificelor realități existente în țara noastră, după 1918. Cunoașterea directă a realităților din Transilvania și interpretarea lor în spiritul concepției pe care o promovau militanții socialiști, imprimă nota particulară a orientărilor politice-ideologice care se confruntau în această perioadă. Ca urmare, o seamă de personalități ale culturii române și maghiare din Transilvania, aderînd sau chiar militînd în sensul orientării avansate pe care o promovau reprezentanții socialismului și democrației, și-au exprimat fătîș, cu deosebită vigoare și talent, opiniile sau păreri proprii în legătură nu numai cu problema națională, dar și sub aspectul relațiilor pozitive româno-maghiare necesare spre a fi redimensio-

¹⁴ * * * *Ce avem de făcut?*, în *Adevărul* din 9 decembrie 1918, apud: *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1916—1921*, București, Editura politică, 1966, p. 129.

nate. Printre cei mai activi și cu o poziție mai avansată, a fost scriitorul Emil Isac, militant socialist în această perioadă și unul dintre cei mai fervenți susținători ai continuării tradițiilor de luptă comună româno-maghiară. Este semnificativ, în acest sens, articolul intitulat *Alba Iulia socialiștilor români* care marchează sintetic poziția socialiștilor transilvăneni față de Unire. Autorul precizează că socialismul este dușmanul oricărui trecut istoric care nu asigură libertatea popoarelor. Este o idee esențială și de primă importanță în perioada care ne preocupă și care a intrat în atenția celor mai clar-văzători reprezentanți ai culturii. „Poporul român — atrage atenția scriitorul Emil Isac — a fost sclav și adîncit în neputință, cultura i-a fost supusă capriciilor diferitelor guverne, progresul economic i-a fost imposibil, progresul social nu i-a fost asigurat și astfel noi, românii din Ungaria, n-am fost decît un coeficient de guvernare, am fost „materie brută” în mâinile stăpînilor nemiloși”¹⁵. Autorul aceluiași articol evocă trecutul istoric zbuciumat al poporului român din Transilvania care, în decursul secolelor, a fost înșelat în repetate rînduri de politicienii orînduirii feudale și a habsburgilor care susțineau interesele claselor dominante. Scriitorul este convins că prin integrarea factorului demografic autohton într-un singur stat național se asigură continuitatea și dezvoltarea vieții unui popor civilizat, precum și posibilitatea ca întreg poporul să-și canalizeze energia creatoare în folosul aceluiași program social, economic și cultural. În contextul realității sociale și naționale a epocii, scriitorul precizează cu perspicacitate: „Independența noastră este o condiție *sine qua non* a viitorului nostru și independența nu poate fi asigurată decît atunci dacă nu vor mai exista provincii românești, ci dacă toată românimea va trăi o singură viață de stat. Asta-i argumentul suprem pentru care socialismul român s-a declarat în Alba Iulia pentru idealul unirii tuturor românilor”¹⁶. Dezvoltarea unitară a tuturor provinciilor românești într-un singur stat național este pentru scriitorul socialist de la ziarul *Adevărul* o cheazăie că și cultura se va îmbogăți, va fi stimulată de proaspătul avînt al dezvoltării complexe în cadrul statului modern. Nimicirea ideologiei militariste, feudale și clericale, îi dă certitudinea dezvoltării complexe a formelor de cultură națională, proprii întregului popor și potrivit cu specificul național. „Mai avem argumente și sociale, și politice, și etnice, pe care le putem generaliza într-unul singur: un popor decentralizat nu-și poate dezvolta niciodată particularismul național spre binele omenirii întregi”¹⁷. Unirea Transilvaniei cu România, pentru colaboratorul ziarului *Adevărul* nu înseamnă unirea cu un regat în geneză care, în principiu, nu poate fi acceptat de socialism. În accepțiunea sa, însă, această unire, act istoric cu multiple consecințe politice și sociale, avea să deschidă perspective noi în consolidarea tuturor forțelor avansate pentru înfăptuirea idealului comun. Emil Isac s-a remarcat printre acei rari scriitori români care, în lungile sale călătorii prin Franța și Italia a fost inte-

¹⁵ Emil Isac, *Alba Iulia socialiștilor români*, în *Adevărul* din 23 decembrie 1918/5 ianuarie 1919; apud: *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1916—1921*, București, Editura politică, 1966, p. 141.

¹⁶ Emil Isac, *ibidem*, p. 142.

¹⁷ Emil Isac, *ibidem*, p. 142.

resat și influențat de ideile lui Fourier, Marx și Stirner, conștient de însemnătatea pe care o aveau, în epocă, ideile de libertate, egalitate și fraternitate. În articolul cu caracter de confesiune a convingerilor sale, intitulat „*Cum am devenit...*”, prefigurează într-un mod realist viitorul lumii, prin perspectiva care se deschidea după primul război mondial: „Se apropie o lume nouă: foarte nouă, și balaurii din trecut vor fi decapitați. Nu mai e nevoie de tradiții barbare, nu mai avem nevoie de strămoși bestiali și inculți. Vrem alte legi care să apere drepturile fiecărui om, nu numai onoarea împăraților, moșiile grofilor și burta episcopilor latifundieri... Vrem pace pe lume, deci nu vrem nici tunuri, nici lanțuri, nici pușcării, ci înalte școli și tot mai multe spitale”¹⁸. Convinș că socialismul promovează ideea înfrățirii și a egalității depline între popoare, scriitorul consideră că astăzi omul este cuprins de o ură artificială, prostit de stăpînitorii săi, și că numai socialismul îi oferă adevărată perspectivă a viitorului. În același articol menționat, foarte concludent nu numai pentru poziția sa avansată, dar și pentru orientarea dezvoltării culturale în sensul ideilor pe care le promovau militanții socialiști ai epocii, el adaugă următoarea precizare, — nu lipsită de accente pamfletare — din care desprindem în ce măsură omul de cultură, legat de realitățile vremii și conștient de menirea sa, poate contribui și la promovarea unei culturi înaintate: „Și dacă am crezut că viitorul nu poate fi decît al celui ce luptă împotriva minciunilor din trecut, dacă în toată viața mi-a impus mai tare un vers trumos, un cîntec de fată de fabrică, o pînză vopsită de-un zugrav meșter — decît sute și mii de contese și milionari cu droaia lor de lingăi, papagali și bucurii, — dacă am pătruns în povețele firii și m-am convins că Măritul Împărat pierde cu același răcnet ca hamalul de port lihnit de pelagră... apoi astăzi, cu douăzeci și cîțiva anii mei, nu mai cred în îngerii copilăriei mele căci, vai, rău diavol conduce lumea!”¹⁹. Ca o completare la această poziție intransigentă a scriitorului militant, ziarul *Adevărul* din același număr unde apare articolul citat, publică sub titlul *Cîntecul muncii*, poezia cu titlul schimbat *Carmen Laboris* unde Octavian Goga exteriorizează într-o expresie artistică elevată, care se apropie de vigoarea versificației lui George Coșbuc, ideea de revoltă împotriva asupririi poporului muncitor și de înfrățire într-o luptă comună: „Veniți în horă de frăție / Străvechii cîmpului străjeri, / Ce ocrotiți de-o veșnicie / A muncii rodnice dureri. / Veniți, plugari, veniți oștenii / Celui mai vechi și sfînt război, / Tovarăși buni ai Cosînzenei, / Veniți cu noi”²⁰. Prin conținutul protestatar, această poezie se alia ideilor avansate pe care le promovau militanții socialiști. Dacă evaziunea politică ulterioară a lui Octavian Goga, contaminată de orientarea spre politicianism retrograd, nu s-ar fi manifestat în activitatea de mai tîrziu, desigur că activitatea sa literară, cu o viguroasă potențialitate artistică, ar fi slujit în mai mare măsură la promovarea culturii în accepțiunea pe care o dădeau militanții democrați și socialiști.

¹⁸ Emil Isac, *Cum am devenit...* în *Adevărul*, nr. 13 din 1/14 aprilie 1918.

¹⁹ Emil Isac, *ibidem*.

²⁰ O. G., *Cîntecul muncii*, în *Adevărul*, nr. 13 din 1/14 aprilie 1918, p. 4.

Atitudinea avansată a scriitorului Emil Isac concretizată prin articolele sale publicate în ziarul *Adevărul* a contribuit în foarte mare măsură, cu nota lor polemică și combativă, la clarificarea unor orientări din acea perioadă și, mai ales, prin atitudinea critică adusă naționalismului și șovinismului atât din partea românilor, cât și a maghiarilor. Este remarcabil, în acest sens, articolul intitulat *Ce nu le place șoviniștilor maghiari* unde reușește să dezvăluie, virulent, caracterul retrograd al politicii bazate pe diversiune naționalistă: „Șovinismul este ura unei națiuni contra alteia. Șovinistul crede că numai neamul său are dreptul la viață pe pământ, iar toate celelalte sînt lepădături care trebuiesc batjocorite și, dacă se poate, asuprite. Socialismul luptă din răspuneri contra acestui fel de cugetare și asta o face pentru că stă pe temelia dreptății și voiește înfrățirea între neamuri...”²¹ În continuare, același articol abordează problema dreptului de a folosi limba maternă nu numai în convorbirile private, ci și în viața publică, drept pentru care au luptat și românii din Transilvania în secolele anterioare. Articolul condamnă izbucnirile naționalismului care, înainte de război, avea un caracter păgubitor și nechibzuit. Astăzi însă, continuă autorul anonim al articolului, „în al patrulea an de război, după ce și românii și slovacii și-au făcut datoria pe cîmpul de luptă întocmai ca maghiarii, ațîțarea aceasta a șoviniștilor maghiari este cu deosebire provocatoare și împiedică numai înțelegerea și împăcarea între neamuri”²². Menționăm și un alt articol publicat de Emil Isac în *Adevărul* unde se fac referiri directe la atitudinea politicianilor retrograzi din Ungaria și Transilvania, cu urmări nefaste asupra culturii, învățămîntului și, în general, asupra relațiilor româno-maghiare. Aici se ia o atitudine critică împotriva contelui Apponyi Albert care a închis sute de școli românești, împotriva lui Vázsonyi Vilmos care, prin redactarea unui proiect de lege al votului universal, a determinat ca românii din Ungaria (aproximativ o cincime a populației) să poată vota doar ca o figurantă de 90% a populației. Dezvăluind politicianismul retrograd care alimenta concepțiile și orientările diversioniste, naționaliste, Emil Isac propune soluționarea problemei naționale de pe o poziție mai avansată. Ideile sale converg spre concepția pe care o promovau militanții socialiști și ne îndreptățește să facem distincție între tendințele politicianilor progresiști, în opoziție cu ale politicianilor retrograzi: „Atît politicienii progresiști, cât și partidele radicale, și-au enunțat protestul lor puternic, căci oamenii cu minte din țara asta sînt cu toții convinși că problema naționalităților nu poate fi rezolvată decît pe baza concilianță a democrației adevărate, care nu acceptă nici în principiu ideologia șovinismului, a opresiunii politice, a tendinței asimilării prin forță. Spiritul democratic nu cunoaște osebiri între drepturi, și nu oferă avantagii. Nu dați avantagii, domnule Tisza și Wekerle, de pildă sașilor, căci spiritul democratic pretinde egala îndreptățire a tuturor neamurilor”²³.

²¹ * * * *Ce nu le place șoviniștilor maghiari*, în *Adevărul*, nr. 22 din 3/16 iunie 1918.

²² *Idem*.

²³ Emil Isac, *Să fie sistem?*, în *Adevărul*, nr. 12—13 din 6 ianuarie 1918, p. 2.

Preocupările culturale, artistice și literare erau relativ în mare măsură coordonate atât de realitățile politice din Transilvania, cât și de relațiile care se formau, pe parcurs, între România unde s-a perindat o mare diversitate de partide politice, permanent rîvnind să-și asigure puterea politică, și Ungaria, unde, după înăbușirea revoluției proletare și desființarea Republicii Ungare a Sfaturilor, regentul Horthy Miklós, „instalat la 16 noiembrie 1919 cu ajutorul reprezentanților marilor puteri ale Antantei, a introdus propria sa dictatură, transformînd Ungaria într-un focar de agitație în dauna dezvoltării sale democratice.”²⁴ Teroarea sîngeroasă care s-a extins asupra Ungariei revoluționare prin instaurarea regimului dictatorial horthyst a dezlănțuit indignarea și protestul proletariatului din țara noastră care, într-un document al Consiliului comun al Partidului Socialist și al Sindicatelor față de teroarea din Ungaria, exprima următorul îndemn: „...boicotați Ungaria lui Horthy și înfierăți regimul lui de crimă și asasinat și intențiile războinice ale stăpînirii noastre”²⁵. Semnificativă este atitudinea promptă și combativă a scriitorului Emil Isac care, în articolul intitulat *Regimul lui Horthy*, se manifestă ca cel dintîi publicist demascator al regimului reacționar instaurat în Ungaria preconizînd reîntoarcerea feudalismului despotic din secolele anterioare. Ascutișul critic al condeiului său se îndreaptă și asupra politicianismului din România care a sprijinit instaurarea la putere a regimului horthyst, acesta manevrînd abil fire de legătură cu reacțiunea internațională din Europa. „Domnul Horthy s-a instalat — notează Emil Isac — ca un *malum omnem* pentru tratatul de la Trianon. L-am demascat de cîteva ori, arătînd uneltirile mizerabile ce le face în Austria, cu colonelul Reich Árpád, în Franța, unde și-a cumpărat simpatia Eclairului, în Engiltera, unde are pe lordul Newton, al cărui ginere este amiralul Trubidge, admirabilul amic al lui Hohler și al lui Horthy.”²⁶

În documentele emise de Partidul Social Democrat din Ardeal și Banat, precum și ale Partidului Socialist-Comunist din România, sînt abordate o serie de probleme fundamentale, de o mare importanță politică-ideologică cu caracter orientativ, în interpretarea și rezolvarea problemei naționale, așa cum se pune la epoca respectivă. În programul Partidului Social Democrat din Ardeal și Banat se precizează clar că interesele de clasă ale proletariatului din țara noastră sînt strîns legate de ale proletariatului din celelalte țări și că „nu se urmărește crearea unei noi domnii sau privilegii de clasă, ci ținta e a se desființa orice privilegiu, iar pe oameni fără deosebire de națiune, de rasă, religie și sex, va căuta ca pe baza datorințelor egale să-i facă egali în drepturi. Va nimici proprietatea privată a mijloacelor de producere care e cauza nedreptăților și prin aceasta se vor transforma toate legile, morala și obiceiurile vechi, iar mijloacele de producere trecînd în proprietatea comună, se va da vieții omenești un nou conținut.”²⁷ La congresul Partidului Social-

²⁴ L. Bányai, *Pe făgașul tradițiilor frățești*, București 1971, p. 131.

²⁵ *Protestul Consiliului Comun al Partidului Socialist și al Sindicatelor față de teroarea din Ungaria*, în *Socialismul*, nr. 136 din 25 iunie 1920, p. 1.

²⁶ Apud: Ion Brad, *Emil Isac un tribun al ideilor noi*, Cluj, Ed. Dacia, 1972, p. 190.

²⁷ * * * *Programul Partidului social-democrat din Ardeal și Banat*, în *Adevărul*, nr. 2 din 13/26 ianuarie 1919, p. 4.

Democrat al românilor din Ardeal și Banat (deschis la 19 ianuarie 1919 în localul primăriei din Sibiu) se jalona atitudinea față de situația creată în momentele destrămării Imperiului habsburgic multinațional, arătându-se că asupra de veacuri care apăsase pe umerii poporului român a rămas puternic imprimată în memoria sa și că orice încercare a politicienilor guvernanți de a oferi drepturi în momentele de criză, este iluzorie și fără un efect temeinic. Participanții la congres constată, așa cum se subliniază în rezoluția adoptată în zilele de 19—20 ianuarie 1919, că „unirea poporului românesc într-un singur stat independent, este o necesitate istorică, bazată pe dreptul de liberă dispoziție a tuturor popoarelor”.²⁸ Rezoluția precizează că social-democrația română din Transilvania aderă la înfăptuirea idealului de unire a tuturor românilor într-un stat național independent și că acest ideal nu contrazice principiile stabilite de congresele socialiste internaționale care au recunoscut fiecărei națiuni asupra dreptul de a lupta pentru independența sa. Rezoluția menționează că „neamul românesc fiind o națiune ruptă în bucăți, era condamnat a nu-și putea dezvolta în deplină libertate toate bunurile ce posedă, materiale, intelectuale, sufletești. Împărțit în mai multe părți, dezvoltarea sa devenise anormală și nesănătoasă în cel mai înalt grad. Luptele continue pentru menținerea caracterului etnic absorbeau partea cea mai mare a forțelor sale morale și intelectuale, iar în urma acestui neajuns, evoluția organismului social al națiunii române suferea și stagnea foarte mult. Faptul acesta precum și consecințele războiului națiilor care s-a terminat cu descompunerea vechii împărății austro-ungare, asigurându-ne tuturor popoarelor înglobate în organismul acestei împărății dreptul independenței naționale, a determinat și social-democrația română din Ardeal și Banat a contribui la realizarea idealului național al Țării Românești”.²⁹ Adoptând punctul de vedere al militanților socialiști din Transilvania, publicistul Emil Isac în articolul *Idealul democratic* precizează că noul stat, format prin unirea Transilvaniei cu România, înglobează și naționalități conlocuitoare diferite care nu trebuie unite printr-o politică tendențioasă de asimilare, ci printr-o politică inteligentă care să respecte caracterul lor național, pe baza drepturilor românești. Așa cum se exprimă publicistul ziarului *Adevărul*, „a-i subjugă intelectualicește, politicește și socialicește, ar fi nu numai nedreptate, ci o imprudență a politicii noastre, care va avea rezultatul fatal”.³⁰ În încheierea articolului menționat, autorul subliniază pronunțat necesitatea ca politicienii din România să adopte o atitudine democratică corespunzătoare noilor realități și să nu limiteze drepturile firești ale fiecărui popor: „Datoria noastră este să pretindem cu glas puternic și cald de conștiință: în numele civilizației, pretindem politică românească democratică. Respingem cu dispreț orice atac la adresa drepturilor omenești, cerem restabilirea cât mai grabnică a constituției, împăciuirea elementelor eterogene prin respectarea tuturor drepturilor. Nemulțumirea noastră izvorește din părerea cea mai bună ce o avem față de poporul nostru, care ca fiecare

²⁸ * * * Rezoluție: *Congresul Partidului social-democrat din Ardeal și Banat ținut în zilele de 19—20 ianuarie n. la Sibiu*, în *Adevărul*, nr. 2 din 13/26 ianuarie, p. 2.

²⁹ * * * *Idem*, p. 2.

³⁰ Emil Isac, *Idealul democratic*, în *Adevărul*, nr. 27 din 20 iulie 1919, p. 1.

popor din lume este generos și cuminte, iertător și dornic de progres. Și chiar pentru că avem atâtea credințe frumoase pentru viitorul acestui popor, vom lua conducerea lui politică în mâinile noastre, azi ori mai târziu, și nu ne îndoim că democrația noastră va stărpi toate nemulțumirile”.³¹

În paginile ziarului *Adevărul* sînt abordate și unele probleme mai importante care privesc direct orientarea literaturii spre un conținut de idei corespunzătoare intereselor și luptei desfășurate de clasa muncitoare și care să fie o expresie reală a specificului național, însă nu în sensul diversionist, naționalist, așa cum propagau cercurile politice reacționare ale claselor dominante. Sînt semnificative ideile pe care le susține un autor (semnat cu inițialele Șt. D.) într-un foileton intitulat *Literatura și socialismul* unde, printre altele, se arată: „Încetul cu încetul, se va porni prin urmare și la noi românii curentul sănătos al literaturii moderne, ca să se răstoarne vechile forme literare, care se adăpau din izvorul minciunii și al tradițiilor păcătoase (retrograde, n.ns.). Astăzi nu mai poate avea îndreptățire literatura de fraze, căci conștiința clasei muncitoare nu se poate perverti cu cuvintele fățarnice ale scriitorilor șoviniști. O poezie, ca și o floare, numai atunci are preț dacă se poate bucura de frumusețea ei oricine, și oricit de frumoasă este floarea artificială, noi preferim pe cea naturală. Tot astfel în literatură nu vom mai tolera artificialismul odios al șoviniștilor, care blestemă neamurile și aruncă noroi în fața celor ce propagă buna înțelegere între oameni, ci evoluțiunea ne silește ca să strivim literatura de ocazie și pe poeții acesteia să-i poftim afară din biserica artei, unde noi muncitorii intrăm să căutăm altarul frumuseții și nu icoanele regilor”.³²

Poziția adoptată de Partidul Social-Democrat din Ardeal și Banat în problema națională era foarte apropiată de aceea pe care o trasează Partidul Socialist-Comunist din România în programul-proiect referitor la problema naționalităților. Desigur, faptul avea să fie cu urmări pozitive în orientarea problemelor culturale, artistice și literare, atât din țara noastră în general, cît și potrivit particularităților existente în Transilvania. Proiectul de program al Partidului Socialist-Comunist din România în problema naționalităților condamnă cu hotărîre limitarea drepturilor la viață culturală a naționalităților conlocuitoare manifestată prin presă, școli, teatre, instituții culturale etc., considerînd că apăsarea culturală a naționalităților constituie un instrument în mâinile claselor care aparțin națiunii dominante pentru ca astfel ea să poată ține la distanță clasa mijlocie a naționalităților cu care concurează. Totodată, în document se arată că limitarea culturală a unei națiuni, efectuată prin mijloace violente, se răsfîrînge și asupra altor clase sociale. De aceea, — dezvăluie în continuare documentul, — „clasa capitalistă este interesată în problema națională și, de aceea, sprijinește lupta culturală a celor ce aparțin națiunii sale, pentru dezrobirea ei, dacă aparțin națiunii apăsate, pentru apă-

³¹ Emil Isac, *ibidem*, p. 1.

³² Șt. D. (= Șt. C. Dumitrescu?), *Literatura și socialismul*, în *Adevărul*, nr. 51 din 23 decembrie/5 ianuarie 1919, p. 2.

sarea ei, dacă el e membrul națiunei apăsătoare.³³ Documentul mai precizează că îngrădirea culturală a naționalităților are urmări și asupra dezvoltării culturale a clasei muncitoare care, datorită lipsei unor instituții culturale corespunzătoare, nu poate să asimileze noțiunile elementare științifice. De aceea stigmatizarea culturală a proletariatului care aparține altei națiuni nu este în interesul proletariatului care aparține națiunii originare și, prin urmare, interesul proletariatului este ca „cultura proletarilor ce aparțin celorlalte naționalități să fie cât mai înaltă și fiindcă această cultură se poate procura cu succes numai în limba maternă. Din aceasta reiese că proletariatul aparținător națiunii dominante este determinat de propriul său interes să lupte cinstit pentru libertatea culturală a națiunilor apăsate”.³⁴ În programul-proiect elaborat de Partidul Socialist-Comunist din România se sublinia necesitatea dezvoltării culturale, atât a proletariatului român, cât și a proletariatului aparținând naționalităților conlocuitoare, căci, se menționează în document, „proletariatul fiecărei națiuni avînd același interes — ridicarea culturii, atât a sa, cât și a celorlalte națiuni, la un nivel cât mai înalt, — datorită proletariatului român, aparținînd națiunii dominante române, este să împiedice cu forța organizațiilor sale atacurile întreprinse contra culturii celorlalte naționalități”.³⁵

Susținînd punctul de vedere al P.C.R. în problema națională, profesorul universitar comunist P. Constantinescu-Iași schițează realitatea istorică existentă după formarea statului național unitar în lucrarea sa intitulată *Unde duce colaborarea* (1921), luînd atitudine critică față de unele puncte de vedere pe care le-au susținut cîțiva socialiști români din Transilvania, respectiv Iosif Jumanca și I. Flueraș, ca delegați în Consiliul Dirigent și aleși în Sfatul Național. După destrămarea Monarhiei habsburgice, constată profesorul P. Constantinescu-Iași, „românii din Ungaria și-au cîștigat independența politică prin acțiunea revoluționară a maselor conduse de reprezentanții burgheziei naționale și ai muncitorimii proletare. Clasele mijlocii și suprapuse aveau nevoie în consolidarea situației lor sociale și de sprijinul muncitorimii și, în consecință, au adoptat un program larg democratic din punct de vedere social și politic, care s-a votat de Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, cu ocazia Unirii cu România, la 18 noiembrie 1918”.³⁶ Intelectual cu vederi progresiste, propagator al ideilor marxiste în știința și cultura epocii, el însuși participant direct al mișcării muncitorești sub conducerea partidului clasei muncitoare, profesorul P. Constantinescu-Iași formulează o interpretare istorică judicioasă a evenimentelor care au urmat după actul Unirii de la 1 decembrie 1918, în cartea menționată. Aceste considerații, de o valoare interpretativă incontestabilă, au contribuit la clarificarea unor probleme stringente care preocupau atât militanții socialiști consacrați, cât și pe oamenii de știință

³³ *Programul Partidului Socialist-Comunist din România în chestiunea naționalităților, (Proiect)*, în vol., *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921*, București, Editura politică, 1966, p. 676.

³⁴ *Idem*, p. 677—678.

³⁵ *Idem*, p. 678.

³⁶ P. Constantinescu-Iași, *Unde duce colaborarea, Pagini de istorie contemporană*, București, Cercul de editură socialistă, 1921, p. 112.

și cultură din domenii variate, cu orientări ideologice diferite. Autorul interpretează faptele ținând seama de antagonismul existent între clasele sociale, de realitatea că acest antagonism se manifestă într-un mod evident mai ales în viața politică și în orientarea ideologică-filosofică a oamenilor de cultură. În prefața volumului citat, el atrage atenția că există ideologi care fac jocul stăpînitorilor și că ei sînt preocupați de satisfacerea intereselor particulare ce nu se pot confunda cu ale adversarilor sociali pe care ei îi condamnă. Concluzia judicioasă a autorului, dacă ne raportăm la împrejurările cînd ideile avansate au fost propagate, este că în lupta dintre forțele politice contrare nu există interese comune care să fie satisfăcute prin oarecare conciliere. Explicînd cauza evenimentelor care s-au succedat în ultimii ani, el surprinde tendințele manifestate în viața politică, după 1918, modul cum se realiza apropierea orientării ideologice-politice între socialiștii din București și Transilvania: „Dar pe măsură ce regimul oligarhic din România, veche se întindea și dincolo de munți, iar burghezia ardeleană acapara mereu situații privilegiate, situația clasei muncitoare devenea tot mai grea și insuportabilă. Reformele votate de Adunarea Națională în favoarea democrației și a clasei muncitoare rămîn scrise numai pe hîrtie iar prigoana se dezlănțuie chiar în prezența miniștrilor socialiști. La conferința socialistă din mai 1919 de la București, socialiștii ardeleni, prin delegații lor, se asociază programului de luptă al partidului din regat, de unde o întetire a prigoanei din Ardeal și, în cele din urmă, insultarea reprezentanților muncitorești în Sfatul Național. Masca burgheziei cade curînd, retragerea celor doi miniștri din Consiliul Dirigent și a delegaților din Sfatul Național este inevitabilă; ea se produce cu mult scandal în vara lui 1919”.³⁷ Evident, unele disensiuni care se manifestau încă, între orientările militanților socialiști, trebuiau să fie depășite și acest stadiu se putea realiza numai prin organizarea unui partid unic care avea să direcționeze și să impulsioneze preocupările inclusiv în domeniul culturii. Experiența acestor ani a fost utilă pentru o luptă mai hotărîtă împotriva spiritului oportunist dăunător socialismului și o mai reală colaborare cu intelectualii care promovau orientări mai avansate în domeniul științei și culturii, dar care erau mereu amenințați să alunece sub influența politicianismului retrograd al burghezo-moșierimii.

Deși în concepția sa filosofică nu apare scutit de interpretări idealiste și de compromisuri cu misticismul, filosoful C. Rădulescu-Motru a fost unul dintre intelectualii cu orizont științific larg care, prin publicistică, a contribuit la activizarea oamenilor de știință și cultură ca participanți pozitivi în viața științifică și culturală. În preajma reformei agrare din 1921, el publică un articol semnificativ prin atitudinea sa mai înaintată, reliefînd rolul pe care îl aveau, atunci, cîrturarii vremii. În filosofia sa, el intenționa să-și aducă contribuția „la formarea unei conștiințe active a poporului român, care trebuie să-și însușească știința pentru a colabora, împreună cu celelalte popoare, la construirea civilizației contemporane”.³⁸ Articolul său intitulat *Rolul inte-*

³⁷ P. Constantinescu-Iași, *ibidem*, p. 112—113.

³⁸ Simion Gheată, *Izvoarele filosofiei lui Motru în raporturile ei cu știința*, în vol. *Filosofia și sociologia românească în prima jumătate a secolului al XX-lea*, — Studii —, București, Ed. Academiei R.S.R., 1969, p. 65.

lectualilor este, concomitent, un apel adresat intelectualilor epocii spre a colabora împreună și a-și orienta activitatea în sensul cunoașterii directe, mai aprofundate, a realităților existente din țara noastră: „Cîți lucrători nu lucrează pe schele înalte, suspendați între cer și pămînt; de ce n-ar lucra astfel și intelectualii? Dar este grea sfortarea pe care le-o cerem! Este grea, recunoaștem, cînd intelectualii sînt izolați. Grupați la un loc, este cu totul altceva. Într-o uniune generală sau sindicat, intelectualii vor găsi atmosfera care le lipsește. Pe lîngă îndemnul la muncă, organizația sindicală fiind o oglindă vie a inteligenței românești, va grăbi limpezirea conștiinței naționale. Izolați, intelectualii au căzut adeseori în rolul de instrumente: instrumente în serviciul burghezilor sau în serviciul vanității lor personale. Uniți, intelectualii vor dobîndi încredere în forțele lor proprii și orientarea lor va fi pe viitor cu desăvîrșire independentă”.³⁹

Un alt cărturar de seamă al epocii care adusesese valoroase contribuții în domeniul psihologiei, sociologiei, antropologiei, esteticii, teoriei valorilor și a culturii etc., profesorul Mihai Ralea (1896—1964), considera că individualitatea intelectualului „nu poate căpăta o desfășurare normală decît dacă capătă o aprobare din mediul social”.⁴⁰ Ca unul care a studiat procesul complicat al evoluției sociale, precum și istoria ideilor socialiste, Mihail Ralea, așa după cum este apreciat în studiile recente, „intuiește dintru început și un alt aspect, cel revoluționar, menit să clintescă inertțiile și să dărîme vechile tradiții”.⁴¹ Gînditorul român adoptă în chip relevant ideea că „toată istoria societății românești pînă în ziua de azi nu e decît istoria luptelor de clasă”, așa cum o asimilează din *Manifestul Comunist* (1848) al lui K. Marx și Fr. Engels. M. Ralea distinge legea antagonismului între clasele sociale la autori burghezi pe care i-a parcurs, printre care A. R. J. Turgot, Mercier de la Rivière, P. H. d'Holbach, Adam Smith, Saint-Simon etc. După părerea sa, K. Marx „nu face decît să reia, să illustreze, cu mai mult talent dialectic, poate, o teorie mult anterioară lui. E adevărat însă că el o sprijină pe un arsenal de teorii auxiliare — cum e aceea a muncii-valoare, a proletarizării crescînde sau a acumulării capitalului, — care îi dau un postament mai solid și mai științific. Se poate susține, din contră, că ideea alianței claselor, ideea înfrățirii universale, e o invenție recentă. Dacă istoria e plină de ciocniri violente, de lupte pătimașe, cu greu vom găsi în arena ei exemple luminoase de concesiuni sociale, de fraternizări benevole, de alianțe pașnice”.⁴² Interpretarea fenomenelor sociale, din punctul de vedere pe care îl elucida M. Ralea, a contribuit la orientarea concepțiilor promovate de intelectualii epocii în direcția cunoașterii reale-științifice a marxismului creator. Într-o perioadă cînd se confruntau diverse orientări filosofice, științifice și politice, în contrast cu cele idealiste, metafizice și chiar foarte dăunătoare dezvoltării cul-

³⁹ C. Rădulescu-Motru, *Rolul intelectualilor*, în *Adevărul literar și artistic*, I (1920), nr. 2 (5 decembrie), p. 1.

⁴⁰ Mihai Ralea, *Formația ideii de personalitate*, Iași, 1924, p. 34.

⁴¹ Ion Pascadi, *Coordonate filozofice ale gîndirii lui Mihai Ralea*, în vol. cit. *Filozofia...*, p. 141.

⁴² Mihai D. Ralea, *Lupta de clasă*, în *Ideea europeană*, București, V (1923), nr. 122 (1—8 iulie), p. 1.

turale, această contribuție a lui M. Ralea pentru clarificarea orizontului de gândire filosofică, o consemnăm ca deosebit de semnificativă.

După înființarea Partidului Comunist Român, un rol eficient în orientarea ideologică, politică și a intelectualilor l-a avut ziarul *Socialismul* care continuă să apară ca organ periodic central al partidului, între 14 decembrie 1921 și iunie 1924, la București. Deseori, în coloanele ziarului, pe alocuri macerat de cenzura burghezo-moșierească, se întâlneau ca și colaboratori frecvenți, mulți intelectuali simpatizanți ai mișcării muncitorești sau, ei înșiși, militanți socialiști, căutând să abordeze și să pună în dezbatere acele probleme stricte care vizau dezvoltarea culturii din epocă. Punctele de vedere nu erau totdeauna identice dar concepția esențială, în ansamblu, era orientată sub directă înfrîurire a materialismului dialectic și istoric. Ca urmare, nu întâmplător, ziarul central al partidului publica în repetate rânduri liste de cărți care se găseau spre vânzare la librăria Casei Poporului din str. Sf. Ionică, de unde puteau fi cumpărate, răspândite și citite. Printre autorii mai de seamă recomandați erau V. I. Lenin (*Democrația burgheză și dictatura proletară*), Raicu Ionescu-Rion (*Religia, familia, proprietatea*), Dr. C. Ottoi (*Karl Marx — Schiță biografică*), Paul Lafargue (*Socialismul și intelectualii*), C. Dobrogeanu-Gherea (*Ce vor socialiștii*), K. Marx—Fr. Engels (*Manifestul Comunist*), C. Dobrogeanu-Gherea (*Concepția materialistă a istoriei*), Fr. Engels (*Originea familiei, a proprietății private și a statului*), P. Constantinescu-Iași (*Unde duce colaborarea*), K. Marx (*Capitalul* /Rezumat de Carlo Cafierro/), K. Marx (*Salar, preț, profit*), D. Th. Neculuță (*Spre Tărîmul Dreptății*) etc. Difuzarea acestor cărți prioritare pentru orientarea ideologică-politică a preocupărilor culturale, prin mijlocirea ziarului *Socialismul*, a însemnat o reală contribuție atât la propagarea ideilor marxist-leniniste, cât și în atragerea intelectualilor din epocă spre cunoașterea și asimilarea celor mai avansate idei.

În documentele de partid și în presa socialistă a epocii s-a considerat că problemele orientării culturii sînt legate de condițiile sociale existente, de contradicțiile dintre interesele colective ale clasei muncitoare și cele individualiste ale burghezo-moșierimii. Concomitent cu lupta pentru crearea unui nivel de trai mai bun maselor muncitoare, documentele de partid, presa democratică și socialistă precizau că valorile culturale autentice sînt, în bună parte, valori produse prin mijlocirea muncii și aportul clasei muncitoare. Între ziarele care se difuzau în această perioadă era *Munkás* (*Muncitorul*) care, în articolul intitulat *Cultura proletară*, abordează problema necesității răspîndirii culturii în rîndurile muncitorilor și dă indicații pentru felul cum trebuie să se înțeleagă menirea oamenilor de cultură. Încă de la începutul articolului se atrage atenția că „mulți sînt dintre aceia care la prima vedere nu recunosc valabilitatea aceluia mare adevăr, după care cultura zilelor noastre, și în general cultura din toate timpurile, a fost cultură de clasă, cu alte cuvinte clasele care, datorită rolului dominant pe care l-au deținut în societate, au pus în slujba țelurilor lor toate valorile, toate realizările productive ale spiritului și geniului uman. Întotdeauna ele erau posesoarele bunurilor și ale mijloacelor de producție, datorită cărora și-au putut cuceri binefacerile

culturii".⁴³ Alături de clasa muncitoare, intelectualitatea este chemată să participe mobilizator la dezvoltarea unei culturi adevărate, bogată în valori autentice și care să fie accesibilă mării majorități a maselor muncitoare. Articolul atrage atenția: „În toilul luptei, proletarii conștienți și luminați au descoperit repede că acea cultură în ale cărei valori degenerare și putrede se înecă burghezia este o primejdie pentru clasa proletară și, concomitent, au mai recunoscut că muncitorimea are nevoie de cu totul altă cultură, de alte concepții, de alte sensibilități, de alt conținut, deoarece proletariatul dispune de alte vederi și mentalități decât îmbătrînita clasă a burgheziei”.⁴⁴ Adevărata cultură, în accepțiunea dată de articolul menționat, trebuie să fie un bun al maselor populare, o zestre spirituală a milioanele de muncitori, de aceea revine oamenilor de cultură importanta menire în a contribui la educația maselor muncitoare prin mijlocirea căminelor muncitorești, a comitetelor culturale care și-au constituit programe adecvate manifestărilor culturale, prin articole de presă, conferințe etc. O cultură nouă se formează, pas cu pas, prin înțelegerea profundă a transformărilor care survin în orînduirea social-economică, prin stimularea și educarea spiritului revoluționar, prin sprijinul susținut în „revoluția culturii”, adică „acea revoluție care a atras după sine transformarea esențială a formelor științei, artei, literaturii, dîndu-i în schimb un alt sens, un alt conținut. Iar azi putem să afirmăm că există o cultură proletară. Azi avem savanții noștri, economiștii, specialiștii în științe naturale, medici, sociologi, scriitori și artiști, care se află în slujba acestei culturi și o propagă”.⁴⁵ Orientarea preocupărilor științifice și culturale în sensul mobilizator pe care îl preconiza acest articol, alături de ideile și problemele dezbătute în legătură cu promovarea unei culturi pentru clasa muncitoare, din ziarul *Socialismul*, constituia o jalonare cu conținut ideologic-politic revoluționar, foarte necesară și utilă intelectualității noastre.

Adepii și militanții de orientare socialistă care susțineau dezvoltarea unei culturi cu bogat conținut revoluționar, întîmpinaseră multe greutăți în activitatea lor, nu numai prin intervențiile nemiloase ale cenzurii, dar și în urma imixtiunilor pe care le efectuau politicienii partidelor burghezo-moșierești cu concursul organelor de siguranță ale statului. Astfel, mulți intelectuali care promovau vederi progresiste, erau suspecți pentru activitatea lor considerată „subversivă” statului burghezo-moșieresc, arestați și chiar maltratați în închisori. Este semnificativ, sub acest aspect, protestul unui grup de cadre didactice și al studenților din București împotriva arestării samavolnice a comuniștilor Lucrețiu D. Pătrășcanu, doctorand în științe economice, și a lui I. Zaharescu, student în drept și litere. Abuzurile și violențele la care se pretau politicienii retrograzi ai burghezo-moșierimii sînt dezvăluite într-un „protest studențesc” publicat de ziarul *Adevărul*, cu semnătura a 125 cadre universitare, intelectuali militanți și studenți, printre care Șerban Cioculescu,

⁴³ * * * *Cultura proletară*, în *Munkás (Muncitorul)*, Arad, III, nr. 20 din 14 mai 1922; apud: *Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (mai 1921 — august 1924)*, București, Editura politică, 1970, p. 211.

⁴⁴ *Idem*, p. 211—212.

⁴⁵ *Idem*, p. 212.

Alexandru Claudian, G. Vlădescu-Răcoasa, Octav Livezeanu, Al. Mihăileanu, Ștefan Voitec, Gheorghe Cristescu-fiul, Mihail Ciobanu, N. N. Matheescu etc. Emițătorii documentului consideră că înțemnițarea celor doi intelectuali progresiști este un abuz și o ilegalitate întrucât „se atacă prin aceasta însăși baza efectivă a progresului intelectual, și de aceea, în calitate de intelectuali, avînd datoria imperioasă de a reacționa împotriva oricărei îndoieli de conștiință”.⁴⁶ Ziarul *Socialismul*, de asemenea, a întretinut o campanie intensă de apărare a profesorului P. Constantinescu-Iași, colaborator permanent al publicației centrale a partidului care, după ce a fost îndelungă vreme urmărit și suspectat de autoritățile statului burghezo-moșieresc, i s-a intentat proces sub acuzația că desfășoară o activitate subversivă împotriva statului. Dar, prin articolele sale publicate în ziarul *Socialismul* precum și în alte periodice apărute sub egida și directă îndrumare a P.C.R., el a contribuit în mod deosebit la susținerea ideologică-politică a orientării spre o literatură și cultură atașată intereselor clasei muncitoare.

În orientarea culturii și literaturii au contribuit și alți colaboratori ai ziarului *Socialismul*, printre care Al. Dobrogeanu-Gherea, fiul remarcabilului militant socialist și inițiator al publicației *Contemporanul*. În articolul *Dibuirile intelectualilor*, Al. Dobrogeanu-Gherea atrage atenția cititorilor din țară că apare un organ special, intitulat *Săptămîna muncii intelectuale și artistice* care avea sarcina să cheme la luptă unită și pe intelectualii-proletari. Autorul atrage atenția și asupra faptului că în coloanele ziarului menționat, proletariatul este chemat să iasă din nepăsarea în care a lîncezit pînă acum. El semnalează accente sincere și aprecieri pertinente din partea scriitorului Camil Petrescu care constată că e zadarnică speranța ce și-o pun intelectualii în presa cotidiană ca apărătoare a intereselor ce le aparțin, dar e nedreaptă și naivă atitudinea față de țărănime, deoarece romancierul consideră chestiunea agrară ca și rezolvată. I se impută și lui C. Rădulescu-Motru o neînțelegere a situației și a intereselor țărănimii muncitoare prin faptul că filosoful încearcă să explice în revista *Ideea europeană* starea precară a țărănimii prin „mentalitatea legitimă”, „prejudecățile oamenilor de stat”, „demagogie” etc. Autorul conchide că intelectualii trebuie să aprofundeze realitatea socială, să devină factori de luptă și de opoziție față de clasa stăpînitoare căci, „numai lepădînd cu totul prejudecățile trecutului și pornind cu hotărîre pe calea deschisă de proletariatul revoluționar, vor putea intelectualii să lupte pentru emanciparea lor și a omenirii întregi”.⁴⁷ Orientarea spre o cultură și literatură care să servească intereselor clasei muncitoare și la care să aducă o reală contribuție intelectualitatea cu orizont ideologic-politic înaintat, se remarcă în unele publicații periodice din Transilvania care promovau strîngerea relațiilor culturale și literare româno-maghiare. Astfel, pe aceeași pagină unde apare poezia *Nebunul de marele poet revoluționar Petőfi Sándor*, în traducerea lui M. Tăutu, colaboratorul ziarului *Crainicul Maramureșului* din Sighet, Sever Solovanu, adresează în finalul articolului său,

⁴⁶ *Idem*, p. 702.

⁴⁷ Al. Dobrogeanu-Gherea, *Dibuirile intelectualilor*, în *Socialismul*, nr. 8 din 25 ianuarie 1924, p. 1.

intitulat semnificativ *Intelctualii și lupta de clasă*, un adevărat apel pentru unitatea militantă a tuturor intelectualilor: „Rolul intelectualului în lupta de clasă este să deștepte conștiința maselor, să lămurească adevărurile, să propage știința, literatura și arta pînă în păturiile cele mai adînci ale maselor, spre realizarea unei societăți mai superioare. Intelctualul trebuie să-și formeze mijloacele susceptibile de a elibera energiile intelectuale care stau ascunse în păturiile de jos, pentru a putea forma o forță spirituală puternică, capabilă să desființeze cultura de clasă a unui mic grup social și exploatarea economică care alimentează această cultură de clasă. Primul pas spre acesta ar fi realizarea frontului internațional al intelectualilor care ar îngloba în sine pe toți acei care își simțesc adevărata chemare: a căuta, a constata și a propaga adevărul”.⁴⁸

Printre cei mai de seamă colaboratori la periodicele socialiste, ei înșiși militanți cu condeiul pentru promovarea unei culturi înaintate, bogată în conținut de idei, susțineau perseverent opinia cea mai sănătoasă, mobilizatoare pentru crearea unui front unitar al tuturor intelectualilor, indiferent de naționalitate. În articolele lor numeroase care pot alcătui, împreună, o adevărată antologie cu caracter publicistic de substanțial conținut revoluționar, ei făceau distincția netă între grupările diversioniste ale intelectualilor influențați de ideologia și politica „dreptei”, și intelectualii care manifestau simpatie sau chiar acționau în direcția indicată de militanții clasei muncitoare care făceau un apel permanent pentru înfrățirea tuturor intelectualilor într-o acțiune practică comună. Știința și cultura, prin intermediul intelectualilor care au menirea să formeze împreună un factor de progres social, nu trebuie să fie străine de problemele sociale și nici refractare tendințelor de dezvoltare a societății. În articolul *Intelctualul, factor de progres social*, N. Tatu colaborator al publicației de orientare socialistă *Stînga*, pleacă de la atitudinea ultra reacționară a monarhiștilor Leon Daudet și Charles Maurras din Franța, a „cameleotilor regali” Unamuno și Ortega y Gasset din Spania etc., la care adaugă pe aceea a lui A. C. Cuza, ideologul șovinismului naționalist din România, și susține cu tărie necesitatea de a se lua o atitudine critică hotărâtă împotriva orientărilor refractare, tendențioase care se manifestau din ce în ce mai puternic și în țara noastră, sub influența fascismului din Italia și a hitlerismului din Germania. Autorul susține ideea că trebuie combătută vehement concepția aristocratică a științei și că este necesar să se lichideze prejudecățile acelor intelectuali care se lăsau influențați de ideologia și politica diversionistă a burghezo-moșierimii. Omul de știință, subliniază autorul, „trebuie să stea în serviciul colectivității. Totul să fie convergent spre acelaș punct central: perfecționarea omului. În ceea ce privește viața socială, s-a cîștigat enorm prin această activă și patetic de pasionantă arășare la fapte temporare, (cîndva decretate ignobile). Așa se vor putea preface bazele așezărilor sociale. Drepturile muncii nu pot fi mai strălucit valorizate și apărate decît prin pledoaria oamenilor de mare cultură, al căror credit spiritual rămîne

⁴⁸ Sever Solovanu, *Intelctualii și lupta de clasă*, în *Crainicul Maramureșului*, Sighet, nr. 3 din 24 iulie 1932, p. 2.

formidabil, orice s-ar spune despre decăderea intelectualilor⁴⁹. La rîndul său, publicistul socialist Ilie Cristea face o distincție netă între materialismul filosofic al socialismului care nu se poate confunda cu „materialismul mocirlos” al burgheziei, arătînd în articolul intitulat *Spre omul nou* că idealul omului contemporan devine realizabil prin socialism care înseamnă acțiune. Abia în timpurile noastre intelectualul are posibilitatea să descopere metoda științifică cea mai adecvată preocupărilor sale și că adevăratul intelectual nu trebuie să despartă cugetarea de acțiune, pentru că nu există două tipuri umane. Gînditorul, prin urmare și intelectualul epocii prezente, nu mai poate să se refugieze izolat în camera sa de studiu sau într-un laborator, ci trebuie să-și axeze potențialul creator realităților vieții la care este chemat să participe. În socialism, prefigurează în chip orientativ publicistul Ilie Cristea, „intelectualul nătîng și sfios, solitar și pasiv politicește — din aceste cauze foarte comod pentru regimul burghez — va trebui să dispară”.⁵⁰ Remarcabilul publicist militant, de altfel, a lansat un apel către intelectuali la care au aderat, printre alții, Barbu Lăzăreanu, Al. Sahia, Panait Mușoiu, Zoe Frunză etc., unde ideea fundamentală era ca intelectualii să se integreze într-un front unic antirăzboinic pentru susținerea armoniei generale a popoarelor, împotriva politicinilor și ideologilor care propagau disensiuni cu caracter diversionist, în interesul exploatarelor parazitare. În revista *Bluze albastre* se reproduce articolul *Apel*, semnat de Ilie Cristea, care menționează că în fruntea mișcării pentru pace, pentru Congresul de la Geneva, au aderat personalități marcante din întreaga lume precum Bernard Shaw, M. Gorki, R. Rolland, H. Mann, Sen Katayama, A. Einstein, Th. Dreiser, Upton Sinclair, H. Barbusse, John dos Passos, văduva lui Sun-Yat-Sen etc. Adeziuni pentru apelul lansat de către Ilie Cristea au fost adresate și unor intelectuali de frunte din țara noastră, printre care L. Rebreanu, V. Eftimiu, prof. Paul Bujor-Iași, prof. Radu Cernătescu, av. Lascăr Antoniu, C. C. Costaforu, Gh. M. Zamfirescu, Marcel Iancu etc. În apelul său, Ilie Cristea lansează un avertisment categoric, de o pătrunzătoare clarviziune politică, tuturor intelectualilor din țara noastră, indiferent de naționalitate și de convingeri, să se unească într-un front comun spre a pune stavilă spectrului amenințător al războiului pe care îl profila fascismul și nazismul. Nu întîmplător, scriitorul militant francez H. Barbusse alesese în mod simbolic ziua de 28 iulie 1932 — după împlinirea a 18 ani de la atentatul săvîrșit la Sarajevo — data în care să se țină Congresul internațional antirăzboinic de la Geneva. Acest congres, precizează Ilie Cristea în apelul său, „la care vor participa ca reprezentanți ai asociațiilor culturale și sindicatelor muncitorești, va trebui să fie o grandioasă manifestatie pentru ideea păcii și un sever avertisment pentru forțele reacționare care, din nenorocire, guvernează atîtea țări. Amatorii de aventuri războinice, profitorii naționalismului agresiv și ai imperialismului rapace, toți beneficiarii unei ordine sociale falite, vor trebui să afle că cea mai bună și cea mai conștientă parte a omenirii, este hotărîta să împiedice, cu orice mijloace, gro-

⁴⁹ N. Tatu, *Intelectualul, factor de progres social*, în *Stînga*, nr. 3 din 27 noiembrie 1932, p. 3.

⁵⁰ Ilie Cristea, *Spre omul nou*, în *Bluze albastre*, nr. 2 din 19 iunie 1932, p. 4.

zăviile unui nou măcel.⁵¹ Acest mobilizator apel adresat intelectualilor a avut un puternic răsunet și în țara noastră, reușind să trezească conștiințele unor numeroși oameni de știință, scriitori, creatori de artă, gazetari etc. care au folosit paginile lor de publicistică, într-un front din ce în ce mai strâns unit, sub îndrumarea P.C.R. și a presei militante-socialiste, spre a combate cu vehemență atât pericolul unui război mondial amenințator, cât și propaganda deșănțată pe care o practicau politicienii retrograzi ai epocii prin infiltrarea ideilor diversioniste, a nationalismului sovietic și a urei între popoare. În Transilvania, un rol deosebit de important în acest front comun de luptă l-a avut presa de orientare democratică, progresistă și revoluționară, îndrumată și stimulată în activitatea ei fructuoasă de P.C.R., organizațiile muncitorești din diferite localități unde trăiau împreună români și maghiari, devenind o adevărată tribună de exprimare a ideilor avansate, capabile să unească gândurile și sentimentele tuturor oamenilor, indiferent de naționalitate.

Promovînd ideea înfrățirii între popoare, periodicele democratice românești și maghiare din Transilvania au manifestat, în mod solidar, o atitudine critică fermă împotriva politicianismului retrograd al burghezo-mosierimii din țara noastră, au condamnat și au luat o atitudine critică pronunțată împotriva manifestărilor de propagandă diversionistă a revizionismului din Ungaria horthystă care, atașînd elemente aservite intereselor meschine ale latifundișilor și magnatilor maghiari, sperau într-o revenire la vechile lor „drepturi”, acționau în direcția încurajării ideilor politicianismului de izolare națională și a nationalismului sovietic. Se știe că la 29 iulie 1932 s-a pronunțat executarea samavolnică, în Budapesta, a publicistului comunist Sallai Imre (n. com. Filia, j. Harghita, 17 dec. 1897 — 29 iulie 1932) și a lui Fürst Sándor. În semn de solidaritate cu proletariatul maghiar, ziarul *Crainicul Maramureșului* din Sighet condamnă actul samavolnic al regimului dictatorial horthyst din Ungaria, evocă momentul tragic cînd procurorul-călau Tőrekv Géza a pronunțat sentința de condamnare la moarte a comunistului Sallai Imre, „numai pentru singur motiv că făcea parte dintr-un anumit partid”.⁵² Cenzura statului burghezo-mosieresc din România, însă, a vegheat cu multă atenție pentru ca asemenea relatări demascatoare, precum și toate știrile referitor la acțiunile de solidaritate manifestate din partea românilor și maghiarilor împotriva actului samavolnic horthyst, să nu se strecoare în paginile ziarelor și revistelor din Transilvania. Colaboratorii presei române și maghiare erau îndeaproape urmăriți de organele siguranței statului, împiedicați, sub toate formele, să-și manifeste împreună atitudinea de solidaritate împotriva unui asemenea act care a avut mare răsunet nu numai în opinia publică din țara noastră.

Presa democratică și socialistă din București, printre care se remarcă ziarul *Stînga*, atrăgea atenția că este necesar să se promoveze o atitudine democratică în problemele pe care le avea populația maghiară din Transil-

⁵¹ Ilie Cristea, *Apel*, în *Bluze albastre*, nr. 3 din 10 iulie 1932, p. 2.

⁵² * * *, *Dacă președintele tribunalului este nemulțumit... Cum a smuls un „da” din Sallai, ilustrul călau Tőrekv*, în *Crainicul Maramureșului*, Sighet, nr. 5 din 7 septembrie 1932, p. 1.

vania, constatînd că există dincolo de mun i un curent de fascizare a burgheziei maghiare sau, mai exact, a resturilor de nobilime rămasă încă pe pozi iile ei retrograde, devenite unelte disperate ale protipendadei guvernante din Budapesta. Ap r nd atitudinea intransigentă a redactorului Demeter János de la ziarul s pt m inal al agricultorilor  i sărăcimii satelor, intitulat *Falvak Népe* (*Poporul satelor*, Cluj, 30 septembrie 1932 — 19 martie 1933), ziarul de orientare socialistă *St nga* apreciază în sens pozitiv lupta desf surat  de acest redactor în ziarul său împotriva jandarmeriei guvernului, împotriva politicii antipopulare a Partidului Maghiar, relev nd caracterul vioi  i bine informat al gazetei s pt m inale „care a început să formeze hrana sufletească a  r nurilor unguri, s tului de gogo ile na ionaliste ale castelanilor mucezi, care nu s-au dat înapoi (se-n telege, tot din dragoste fa   de popor) de la scutirea de expropriere a latifundiarilor rămași la vatră  i de la vastul proces de iobagizare indirectă a acelorși unguri din partea celor ce-au spălat putina (procesul optanților). Ce urmărește gazeta s pt m inal  „Falvak Népe”? 1.) Lupta împotriva curentului fascist, din ce în ce mai pronunțat de la venirea lui G mb s, în r ndurile partidului maghiar din Ardeal. 2.) Demascarea adevăratului scop, urmărit de revizionis ii de la Budapesta, conduși de idolul lor de ultimă oră „G mb s”. 3.) Emanciparea tineretului maghiar de sub tutela bisericii (a popilor reformati  i catolici) care a  tinut p n  acum acest tineret în robie spirituală, sprijinind cu asiduitate bigotismul  i patriotismul  ovin.”⁵³ Ziarul din București, *St nga*, condamnă teroarea dezl n uit  împotriva gazetei *Falvak Népe* din Cluj  i a redactorului ei care fusese condamnat pentru atitudinea lui protestatară  i critică, împotriva elementelor politicianiste feudalo-burgheze din Ungaria, precum  i ale celor rămase în Transilvania care căutau, în toate chipurile, să-  men in  pozi iile retrograde prin intermediul unor politicieni servili  i evazionis ti, strecur i în r ndurile Partidului Maghiar din Transilvania. Gazeta din Cluj era considerată  i ca foarte periculoasă de cenzura burghezo-mo ieresc  a României pentru că redactorul ei  nocula în conștiința  r nului maghiar din Transilvania no iuni elementare pentru cuno terea cauzelor adevărate ale situației sale. A a după cum conchide autorul anonim al ziarului *St nga*, „minoritatea  r nurilor unguri, ca  i majoritatea  r nurilor români, au acelea i interese fa   de exploataorii comuni. Introducerea în arenă a popilor, magna ilor  i bancherilor cu  elurile lor streine de interesele plugarilor, va schimba felul lor de întelegere, dep rt ndu-i de clica interesată la men inerea haosului, de acea categorie de pescuitori în apă turbură, care acum va fi silită să-  precizeze atitudinea. Gazeta prietenului Ioan Demeter, aduce o d r  de lumină, a cărei nevoie se sim ea demult, fapt pentru care o salutăm cu simpatie”.⁵⁴

Gazeta care apărea sub redacția lui Demeter János nu avea orientare politică revolu ionar   n s  promova o atitudine fa i  împotriva mașinațiilor politicianiste ale bancherilor  i mo ierilor care, în numele diversunii na ionaliste, căutau să izoleze  r nimea  i intelectualitatea de celelalte categorii

⁵³ *Falvak Népe* (*Poporul satelor*), în *St nga*, București, nr. 3 din 27 noiembrie 1932, p. 6.

⁵⁴ *Idem*, p. 6.

sociale. În publicistica ardeleană, relevă autorul articolului intitulat *Pentru libertatea presei*, gazeta marchează „o mișcare ca resurecțiune a tineretii împotriva prejudecăților învechite ale conducerii îmbătrânite și monopolistice. Este o crimă să arăți că somnoroșii deputați maghiari nu fac nimic pentru colectivitățile reprezentate, așteptînd cu nerăbdare alipirea Ardealului la Ungaria? Ce vină poartă un tînăr entuziast ca Demeter Ioan, dacă face o operă de lămurire și frățească colaborare cu românii, sașii și celelalte naționalități, luptînd împotriva mentalității sectare a baronilor ce nu-și mai pot repara averile produse de criza economică în patrimoniile lor zdruncinate?”⁵⁵

La puțin timp după actul Unirii Transilvaniei cu România din 1918, încercînd să orienteze activitatea oamenilor de cultură, de știință și a scriitorilor maghiari din Transilvania spre o colaborare apropiată cu confracții lor români, scriitorii Kós Károly, Paál Árpád și Zágoni István au lansat, la 24 ianuarie 1921, un apel mobilizator intitulat „Kialkötő” (*Cuvînt strigător*) unde, pe baza unei analize a situației politice cu caracter relativ democratic din România, îndeamnă muncitorii maghiari la participarea lor în viața politică-constituțională a țării, la o manifestare loială față de patria comună, la muncă pașnică și constructivă alături de populația română din Transilvania. Acest document semnificativ pentru perioada cînd se intensificau relațiile culturale româno-maghiare a avut un caracter mobilizator și, prin glasul său, a reușit să înmănuncheze o seamă de forțe creatoare ale oamenilor de cultură maghiari din Transilvania. Prozatorul Kós Károly care în romanul său *Varjú-nemzettség* (*Neamul Varjuștilor*) introduce ca personaje și români dintr-un sat transilvănean, a fost inițiatorul unei orientări culturale-literare, cu implicații social-politice, denumit într-un termen convențional „transilvanism”.⁵⁶ Această orientare influență și în rîndurile scriitorilor, deși păstra un substrat conservator-etnicist în concepțiile sale, s-a opus tendințelor care anihilau bunele raporturi ale populației maghiare din Transilvania cu cea românească. Oamenii de cultură și scriitorii maghiari care aderau la această orientare cultivau, de predilecție, evocarea trecutului istoric și considerau că lupta tradițională comună din Transilvania oferă numeroase momente care concretizează, în sens pozitiv, colaborarea naționalităților conlocuitoare, în interesul progresului social-politic.

Concluzii. Dezvoltarea socială, națională, politică și economică a României, după 1918, a generat un substanțial material documentar, de mare însemnătate științifică și educativă, concomitent, care concretizează complexitatea problemelor pe care le pun relațiile culturale, artistice și literare româno-maghiare. Interpretarea documentelor de epocă, risipite îndeosebi prin periodice, însumează o mare diversitate problematică cu caracter ideologic-politic de o evidentă actualitate. Reliefarea conținutului ideologic-politic al

⁵⁵ Șt., *Pentru libertatea presei*, în *Sînga*, nr. 13 din 5 februarie 1933, p. 1.

⁵⁶ Criticul literar mureșean Ion Chinezu (15 august 1894 — 10 decembrie 1966), redactorul prestigioasei reviste *Gînd românesc* (Cluj, 1933—1940), temeinic investigator al literaturii maghiare din Transilvania, într-o prezentare sintetică a încercat să surprindă semnificațiile contradictorii ale termenului (vezi vol. *Aspecte din literatura maghiară ardeleană [1919—1929]*, Cluj, Editura revistei „Societatea de miine”, 1930, p. 14—19), considerîndu-l ca „noțiune cu o sferă foarte imprecisă”. (p. 92)

relațiilor româno-maghiare în cadrul dezvoltării culturale unitare a României ne oferă posibilitatea să observăm în ce măsură specificul relațiilor culturale, artistice și literare din Transilvania, orientate în direcția concepției revoluționare, materialiste a partidului nostru, contribuie la sesizarea și evidențierea elementelor pozitive atât în cadrul epocii, cât și prin raportare la semnificația contemporană implicită.

Se confruntă și se întrepătrund diverse aspecte ale orientării ideologice-politice cu reflexe sensibile în preocupările de ordin cultural-științific, artistic, literar, etc. Se manifestă, ca într-un proces de convergență spre un țel comun, orientările, aspirațiile, tendințele diverse, opiniile, atitudinile uneori cu caracter polemic și combativ din presa vremii. În sfârșit, se interferează și, deseori, se întîlnesc într-un front comun de problematică culturală, literară și artistică, personalități cu orientări mai avansate, alături de militanți revoluționari-socialiști, participanți activi și inițiatori ai colaborării româno-maghiare, în diverse domenii. Documentele epocii concentrează semnificații majore, prin implicațiile lor ideologice-politice-educative, iar publicațiile democratice și socialiste ale epocii au promovat, în mod relativ constant, și au transmis celor mai reprezentativi oameni de cultură ideea că numai printr-o colaborare constructivă, pe un front comun de luptă, vor izbui să contribuie la dezvoltarea culturii adevărate, necesară întregului popor muncitor. Urmărind faptele istorice, diversele orientări și curente din cultură, problemele abordate în periodicele epocii, în ordine cronologică, așa cum acestea s-au desfășurat, avem posibilitatea să remarcăm în ce măsură elementele pozitive din istoria relațiilor culturale româno-maghiare au contribuit la consolidarea politicii promovate de Partidul Comunist Român. Acestea formează un patrimoniu spiritual de însemnătate nu numai ideologică-politică, dar și cu caracter formativ-educational, de certă actualitate.

O sumă de documente selectate din publicațiile epocii (acestea oferă material suficient pentru întocmirea unui volum antologic pe care îl avem pregătit), ilustrează și mai convingător aspectele valorice pozitive în procesul istoric al relațiilor culturale româno-maghiare. Ele suscită atenția și în direcția viitoarelor cercetări științifice mai complete, pe această temă, ca o contribuție cu caracter științific-politic-educativ la dimensionarea pozitivă a relațiilor culturale româno-maghiare, în dezvoltare, din epoca contemporană. Studiul minuțios și interpretarea documentelor sînt de o semnificativă utilitate practică și de un larg interes atât în țara noastră, cât și peste hotare. Valoarea documentară a investigației noastre se poate întregi cu un repertoriu bibliografic care, în eventualitatea ulterioarelor cercetări științifice, oferă un bogat material informativ⁵⁷.

Clarificarea unor probleme conceptuale, ideologice-politice, privind dezvoltarea relațiilor culturale româno-maghiare între 1918—1933 constituie și o contribuție concretă la conturarea aspectelor specifice privind rezolvarea pro-

⁵⁷ Detalii bogate despre periodicele literare românești și maghiare oferă studiul *Contribuția unor periodice progresiste românești și maghiare la cunoașterea reciprocă a valorilor culturale și literare (1933—1944)* de Turzai Maria, Silvia Sin, Olosz Katalin publicat în *Marisia*, Tirgu Mures, VII, 1977, p. 315—344.

blemei naționale din țara noastră, în lumina documentelor de partid și în corelație cu dezvoltarea poporului român într-un stat național unitar. Concluziile noastre converg spre ideea fundamentală și esențială politicii constructive a Partidului Comunist Român care se concentrează în următoarele cuvinte ale tovarășului Nicolae Ceaușescu din expunerea prezentată la Plenara C.C. al P.C.R. din 24—25 octombrie 1968: „Sentimentele de solidaritate și frăție ale celor ce muncesc, fără deosebire de naționalitate, s-au dezvoltat în politica politicii șovine, antipopulare, de învrăjbire națională, promovată de clasele exploatare în scopul dezbinării oamenilor muncii. Istoria demonstrează că promotorii politicii de învrăjbire, de dezbinare națională, au făcut jocul intereselor claselor dominante și al puterilor imperialiste asupritoare, dovedindu-se dușmani ai intereselor propriei națiuni, ai intereselor și aspirațiilor vitale ale maselor muncitoare, ale întregului popor. În procesul asprelor lupte de clasă, oamenii muncii au învățat că numai strângându-și rândurile și unindu-și forțele pot obține victoria împotriva exploatare și asupritorilor comuni.” Istoricul faptelor pozitive al relațiilor culturale româno-maghiare constituie, concomitent, un mijloc eficient spre a contribui la dezvoltarea conștiinței socialiste în spiritul patriotismului constructiv, potrivit îndrumărilor programatice pe care le dau documentele de partid, în contextul aplicării lor creatoare la specificul realității concrete din țara noastră.

RUMÄNISCH-UNGARISCHE KULTURELLE BEZIEHUNGEN ZWISCHEN DEN JAHREN 1918—1933 IN TRANSILVANIEN (Politische und ideologische Richtungen)

(Zusammenfassung)

Die Vereinigung Transsilvaniens mit Rumänien am 1. Dezember 1918, öffnete eine neue Periode in der Geschichte der rumänisch-ungarischen kulturellen Beziehungen, mit dem Beitrag von fortschrittlich aus politisch-ideologischen Standpunkt orientierte Persönlichkeiten wie: E. Isac, V. Goldiş, P. Constantinescu-Iași, Gaál Gábor, M. Ralea u.a. Nach der Gründung der R.K.P. (am 8 Mai 1921) werden diese Beziehungen immer mehr von den sozialistischen Ideen beeinflusst, im Sinne eines harmonischen Zusammenlebens zwischen den Völkern und der Entwicklung der schöpferischen Werte jeder Nationalität. Die Arbeit analysiert die politisch-ideologischen Aspekte dieser Beziehungen und hebt hervor, dass nur durch eine enge Zusammenarbeit, auf einer demokratischen Grundlage wurden die grossen Werte der Kultur im Interesse des ganzen Volkes promoviert.

CONTRIBUȚII ALE POPULAȚIEI DIN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI LA DEZIDERATUL NAȚIONAL DE APĂRARE A GRANIȚEI DE VEST ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

VASILE T. CIUBĂNCAN

Studiul nostru analizează unele probleme de ordin politico-militar ale apărării naționale a României în perioada interbelică cu implicațiile lor economico-financiare pentru țara și poporul român. Analizează de asemenea opțiunile factorilor politici și militari și în acest context evidențiază adeziunea maselor largi populare la dezideratul național al apărării patriei.*

Perioada analizată începe cu luna noiembrie 1934 pînă la Dictatul de la Viena din 30 august 1940, în care au existat opțiuni politice militare românești în esența lor clare și realiste, asupra obiectivului fundamental al apărării naționale, în care apărarea frontierei de vest a țării a ocupat un loc prioritar.

În această perioadă au fost elaborate și definitive planurile strategice și tactice de ordin militar, în funcție de evoluția situației internaționale din ce în ce mai agravantă. Totodată este perioada în care s-a realizat cea mai puternică mișcare național patriotică de masă în jurul și în sprijinul dezideratului național al apărării frontierei de vest a țării.

Anul 1934 poate fi apreciat ca un moment de referință, în care s-a marcat trecerea la abordarea nouă, conceptuală și sistematică a problemelor complexe ale apărării naționale a României. Aceasta a fost determinată de politica tot mai agresivă și de înarmările militare din partea statelor imperialiste și revizioniste din centrul Europei, în frunte cu Germania hitleristă, care amenințau direct securitatea și integritatea teritorială a României.

A rămas viabilă pentru acele împrejurări, o apreciere făcută la data de 14 decembrie 1934, în Camera Deputaților, de către primul ministru de atunci al României, Gheorghe Tătărescu, cu privire la situația internațională profund schimbată, după instaurarea nazismului în Germania. „Dacă cel puțin pînă azi,

* În legătură cu această temă, a se mai vedea studiul: Vasile T. Ciubăncan, *Contribuții transilvănene la dezideratul național al apărării graniței de vest a țării în perioada interbelică*, în *ActaMN*, XVII, 1980, p. 339—357. Pentru anii 1932—1934, a se mai vedea: Ion Talpeș, *Reconsiderări politice și militare românești sub impactul ascensiunii fascismului internațional și a sporirii agresivității statelor imperialiste revizioniste (1932—1934)*, în *Revista de istorie*, nr. 5, Tom 33, 1980, p. 889—916.

cel puțin în aparență echilibrul armatelor în Europa, ne dădea răgazul unei amânări pe plan militar, astăzi, când hipertrofia militară a Germaniei a rupt odată, odată mai mult acest echilibru, sîntem datorii să punem în sfîrșit armata pe primul plan al preocupărilor noastre¹. Această concluzie realistă, a avut un efect imediat asupra luării unui șir de măsuri de ordin politic, militar, economico-financiar, care se impuneau cu necesitate.

În luna iulie 1934, Marele Stat Major al Armatei române a înaintat Ministerului Apărării Naționale un raport însoțit de toate datele necesare în detaliu pe categorii de arme și servicii, în care erau cuprinse cerințele cele mai prioritare, pentru înzestrarea armatei. Acestea, au fost propuse ca să fie realizate în trei urgențe, între care urgența I-a o reprezenta *Frontul de vest al Țării (s.n.)*². Situată pe primul plan a satisfacerii cerințelor pentru urgența I-a, reprezentau concluzia logică desprinsă de către factorii militari și politici, din evoluția evenimentelor internaționale după care, pericolul cel mai grav ce amenința România venea din partea hitlerismului german și a revizionismului maghiar horthyst.

La 16 noiembrie 1934 delegația ministerială constituită pe bază de decret de stat, pentru înzestrarea armatei a aprobat propunerile de ordin economico-financiar pentru dotarea și înzestrarea armatei, cifrate la suma de 4.404.822.191 lei, din care pentru urgența I-a 3.051.853.501 lei, adică 69,28 la sută din total³.

Tot în luna noiembrie 1934 guvernul Tătărescu a lansat un împrumut de stat național pentru înzestrarea armatei în sumă de 2 miliarde lei⁴. Împrumutul s-a bucurat de o adeziune largă de masă și s-a realizat integral într-un timp foarte scurt.

În luna aprilie 1935 prin legea pentru adaptarea bugetului țării s-a creat — pentru prima dată — *Fondul Apărării Naționale (s.n.)* care urma să fie alimentat din venituri speciale legiferate în acest scop⁵. Fondul s-a constituit din suma de 4 miliarde lei din care jumătate, proveneau din împrumutul de stat lansat, iar diferența reprezenta alocația de la buget pe anul financiar respectiv. Aceste două măsuri luate împreună au constituit începutul realizării efective a unui plan de înzestrare a armatei române pe baze noi și judicioase fundamentate.

Pe baza acestor realizări, factorii politici și militari de decizie au elaborat un al doilea plan de perspectivă de înzestrare a armatei și de întărire a capacității ei de apărare, care a fost eșalonat pe o perioadă de 10 ani. Planul a fost dezbătut și aprobat în „Consiliul Superior al Apărării Naționale” la 27 aprilie 1935, ținut sub președinția șefului statului, Carol al II-lea, și astfel a căpătat caracter de lege.

¹ Direcția Generală a Arhivelor Statului, *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar nr. 26/937, f. 35. (În continuare: D.G.A.S.)

² D.G.A.S., *Fond Casa Regală Carol II*, Dosar nr. 11/939, diverse, f. 5.

³ *Ibidem*, f. 6.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, f. 7.

Valoarea acestui al doilea plan se ridică la 28.971.957.909 lei⁶, care pe departamente era repartizat astfel:

Ministerul Apărării Naționale	5.156.373.404 lei
Ministerul Armamentului	18.416.297.574 lei
Aviația	3.715.611.360 lei
Marina	1.633.678.569 lei

Total general = 28.971.957.808 lei

Din datele prezentate se desprinde concluzia că, dotarea armatei cu tehnică de luptă modernă și cu armament ocupa locul prioritar. Dar, realizarea planului aprobat impunea și un efort material — financiar considerabil la aceea dată pentru țară și popor.

Urmare a unui șir de măsuri pe plan intern, a obținerii unui suport de masă tot mai largă la planul apărării naționale, precum și a unor acorduri însoțite de aranjamente financiare externe nou încheiate și pe alte baze față de cele anterioare, s-a reușit ca pînă la 1 februarie 1938 să se obțină următoarele rezultate: Statul român prin organele de resort a încheiat contracte sub formă de angajamente ferme cu diferiți furnizori interni și externi, pentru nevoile înzestrării armatei pînă la valoarea de 29.622.977.133 lei⁸, mult peste plafonul aprobat în anul 1935. În aceeași perioadă prin alocații de stat de la buget alte subvenții, inclusiv sprijin de la populație, statul român a efectuat plăți furnizorilor pînă la suma de 10.108.095.025 lei,⁹ reprezentînd 34 la sută din valoarea contractelor încheiate.

Din anul 1937 pe măsura agravării situației internaționale, factorii politici și militari decizionali au aprobat planul de executare a unui amplu sistem de fortificații militare cu caracter defensiv, la frontiera de vest a țării care a fost menținută pe agenda priorităților pînă la Dictatul de la Viena¹⁰.

Simultan cu mersul acestor înfăptuiri, datorită însă a agravării tensiunii internaționale, a cursei înarmărilor promovată de cercurile imperialiste revizioniste, și aceasta pe bază de tehnică tot mai modernă, cu toate implicațiile asupra tacticii și strategiei militare, factorii militari de conducere au trecut la elaborarea unui al treilea plan de înzestrare a armatei, care a fost terminat pînă în luna mai 1937, sub formă de schiță. Valoarea acestui plan — schiță era estimată la suma de 54.591.750.000 lei¹¹.

După dezmembrarea Cehoslovaciei prin actul trădător de la München, luîndu-se în considerare implicațiile evenimentului asupra securității naționale a României, pînă în luna octombrie 1938 a fost definitivat cel de al treilea plan de înzestrare și apărare națională, eșalonat pe încă o perioadă de 10 ani.

⁶ *Ibidem*, f. 8.

⁷ *Ibidem*, f. 9.

⁸ *Ibidem*, f. 12.

⁹ D.G.A.S., *Fond Casa Regală Carol II, personale, Secretariat*, Dosar II, 51/1939, f. 34.

¹⁰ D.G.A.S., *Fond Ministerul Propagandei Naționale, presa internă*, Dosar nr. 437, f. 12, 19.

¹¹ D.G.A.S., *Fond Casa Regală Carol al II-lea*, Dosar 11/1939, diverse f. 20.

Valoarea celui de al treilea plan se ridică la marea sumă de 70.376.000.000 lei¹², în plus cu 41.405.043.093 lei, față de valoarea celui de al doilea plan, iar comparativ însemna o creștere de 2,42 ori.

Și acest plan era prevăzut a fi realizat în trei urgențe pentru care sumele au fost repartizate astfel:

— Urgența a I-a	40.916.000.000 lei,	58,13%
— Urgența a II-a	15.751.000.000 lei,	22,00%
— Urgența a III-a	13.709.000.000 lei	19,00%

Total General 70.376.000.000 lei¹³

Datele atestă că, și în acest al treilea plan efortul strategic principal al României era îndreptat înspre apărarea frontierei sale de vest, exprimat și prin sumele, cu prioritate destinate pentru urgența I-a, respectiv pentru Frontul de vest al țării.

În anul 1939 în toiul desfășurării celui de al II-lea război mondial factorii militari de conducere ai armatei române au elaborat cel de al patrulea plan de înzestrare a armatei și de apărare națională. Până la 1 decembrie anul respectiv planul nu avea încă aprobarea definitivă. Nu cunoaștem cu certitudine valoarea lui estimativă. Pe baza unor informații colaterale, se pare că s-ar fi ridicat la suma de 120 miliarde lei.

Sîntem însă în posesia datelor certe care ne arată mersul realizării acestui plan. Astfel, pînă la data de 4 iulie 1940, cu aproape două luni înaintea Dictatului de la Viena, Statul român a încheiat contracte pentru satisfacerea nevoilor de înzestrare a armatei și alte nevoi în scop de apărare pînă la valoarea de 90.775.478.236 lei¹⁴. Tot pînă la aceeași dată și în același scop, statul român a efectuat plăți în sumă totală de 42.083.754.776 lei¹⁵.

Făcînd o recapitulare a dinamicii realizărilor celor patru planuri de înzestrare a armatei și de întărire a capacității ei de apărare, în patru perioade distincte așa cum au fost înregistrate atunci avem următorul tablou general:

Perioada	Valoarea contractelor încheiate	Valoarea plăților efectuate
I. 1.XI.1934 — 1.II.1938	29.184.673.775	10.108.095.025 lei
II. 1.II.1938 — 1.II.1939	11.469.048.962	7.295.738.880 lei
III. 1.II.1939 — 30.XI.1939	25.181.542.101	9.978.778.750 lei
IV. 1.XII.1939 — 4.VII.1940	24.936.213.418	14.701.144.121 lei
Total General =	90.775.478.236	42.083.754.776 lei

¹² *Ibidem*, f. 22—23.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ D.G.A.S., *Fond Casa Regală, Carol II* Dosar II, 51/939, f. 34.

¹⁵ *Ibidem*.

Din datele prezentate se desprinde concluzia, în primul rând, despre un considerabil efort material-financiar, pe care țara și poporul român l-au făcut în mod conștient, pentru un singur scop fundamental: apărarea integrității teritoriale a patriei, a independenței și a ființei ei naționale, împotriva celui mai grav pericol care o amenință fascismul hitlerist, revizionismul maghiar horthyst și războiul imperialist, pregătit și dezlănțuit de aceștia.

În slujba acestui nobil scop național au acționat toate forțele înaintate ale națiunii române în frunte cu cele revoluționare, antifasciste, antiimperialiste între care rolul Partidului Comunist s-a înscris pe un loc principal.

Situația internațională gravă creiată după anul 1933, prin instaurarea hitlerismului la putere în Germania, a activizării grupărilor fasciste din interiorul țării impunea cu necesitate realizarea unității de acțiune și de luptă a întregului popor român și a forțelor progresiste ale naționalităților conlocuitoare din țara noastră, în cadrul unui larg Front Popular Antifascist.

O astfel de linie politică de organizare a unei rezistențe naționale a întregului popor, pe toate planurile a fost inițiată de către Partidul Comunist Român și propusă tuturor partidelor democratice și forțelor politice interesate. Aceasta, exprima punctul de vedere a partidului după care pericolul principal care amenința popoarele lumii era războiul și, prin urmare, sarcina principală a comuniștilor era lupta pentru pace.

În fața pericolului unui posibil atac militar din partea fascismului germano-ungar, partidul nostru aprecia că este necesară organizarea rezistenței naționale care să cuprindă dezvoltarea și întărirea poporului român, concentrarea în jurul lui a naționalităților conlocuitoare și organizarea capacității de apărare a țării. Atrăgând atenția poporului român asupra gravității situației care se crease, partidul declara că: „*Independența poporului român este amenințată de statele din blocul fascist central european, zis revizionist, format sub hegemonia imperialismului german*”¹⁶ (s.n.).

... „*România poate deveni numai obiect de reîmpărțire nouă imperialistă a Europei, iar nu subiect*”¹⁷ (s.n.), — se concluziona în rezoluția Plenei a V-a lărgite la C.C. al P.C.R. din august 1936.

Dezvăluind consecințele grave ale acestei politici de reîmpărțire imperialistă și urmările ei asupra României, același document arăta: „Triumful imperialismului german ar duce la triumful fascismului ungar, bulgar, etc., la înrobirea fascistă a popoarelor (a populației) din Transilvania Bucovina și Dobrogea, la dezmembrarea României în folosul țărilor vecine fasciste și la ... acapararea tuturor bogățiilor țării de către imperialismul german”¹⁸. Partidul avertiza că fascismul va transforma poporul român în carne de tun pentru Hitler și Horthy și jugul fascist va fi un jug străin.

Partidul Comunist Român, oferea poporului un program de luptă realist, național, patriotic și antifascist și odată cu acesta și patriotismul, spiritul de sacrificiu al comuniștilor, dând luptei orientarea și caracterul unei apărări

¹⁶ *Documente din istoria Partidului Comunist din România*, Ediția II-a Editura pentru literatură politică, București, 1935, p. 267.

¹⁷ *Idem*, p. 281.

¹⁸ *Ibidem*.

active revoluționare și de înalt patriotism: „În caz, dacă Germania hitleristă dezlanțuind războiul în Europa și în contra U.R.S.S. va ataca România cu ajutorul Ungariei horthyste, comuniștii vor considera necesară apărarea fiecărei palme de pământ a țării noastre pentru ferirea poporului român... de subjugare, de către fascismul german”.¹⁹

În această crîncenă rezistență pe viață și pe moarte comuniștii vor intra în „... primele rînduri ale luptătorilor pentru respingerea agresiunii fasciste și vor duce războiul pînă la capăt, neîngăduind burgheziei să facă compromisuri cu țările fasciste atacante”.²⁰

Deslușind rolul hotărîtor pe care armata română trebuia să-l aibă în rezistența națională, P.C.R. s-a pronunțat pentru întărirea ei, îmbunătățirea condițiilor de hrană și întreținere, democratizarea armatei, acordarea de drepturi politice tuturor militarilor, acestea, conjugate, cu măsurile de organizare și întărire a capacității de apărare militară a patriei.

Linia politică generală și poziția sa principială a fost reconfirmată de către partidul nostru în toate împrejurările grave ce au intervenit în anii următori. În anul 1939 după cotoșirea în întregime a Cehoslovaciei și odată cu impunerea semnării acordului economic româno—german, Partidul Comunist Român avertiza poporul și atrăgea în același timp atenția cercurilor guvernante despre iminența pericolului fascist de agresiune, mai ales că trupele lui Hitler se aflau la granița țării noastre. „Întregul popor să se pună în stare de alarmă”.²¹ Să fie pregătit împreună cu toate naționalitățile conlocuitoare pentru apărarea țării. În aceste împrejurări grave, reafirmînd poziția națională patriotică a comuniștilor el declara: „... comuniștii vor lupta cu arma în mînă în primele rînduri. Uniți cu toții într-un singur front puternic contra lui Hitler și aliații săi revizioniști”.²²

Linia politică a partidului de unitate, de luptă a poporului român cu forțele politice conștiente, progresiste ale naționalităților conlocuitoare din țara noastră, odată cu justetea și realismul ei, a găsit un ecou larg în masele muncitoare fără deosebire de naționalitate, în rîndul unor partide, grupări politice, organizații democratice și altele.

Forțele politice înaintate ale naționalităților și-au însușit această linie politică și s-au situat pe poziții și aprecieri comune cu ale partidului comunist. Un rol însemnat pe această linie l-a avut M.A.D.O.Sz.-ul care a luat poziție deschisă împotriva fascismului și a revizionismului horthyst și a lansat numeroase chemări și apeluri adresate populației maghiare chemînd-o la luptă națională antifascistă, împreună cu poporul român. În apelul M.A.D.O.Sz.-ului din decembrie 1936 adresat populației maghiare se demasca politica imperialismului germano-italian în bazinul dunărean și cîrdășia acestuia cu revizionismul horthyst, exponent al Ungariei magnaților care, — spunea documentul — „... Vor să introducă imperialismul german și italian în bazinul Dunării. Pentru plata cuvenită le trebuia pradă pădurea, petrolul, grîul. Le

¹⁹ *Idem*, p. 291.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p. 319.

²² *Ibidem*, p. 320.

trebuia poporul care trăiește aici, pentru a-l exploata și de trebuie în fine, drumul liber spre orient pentru cuceriri noi.

Frați maghiari, este vorba de soarta noastră și noi maghiarii ardeleni cei mai competenți declarăm înaintea lumii întregi: Vrem pace înainte de toate²³.

Referindu-se la drepturile și revendicările populației maghiare din România, în același apel se preciza că ... „aceasta nu se rezolvă cu războiul revizionist, ci numai cu recunoașterea de către poporul român a drepturilor noastre. Astfel vrem să păstrăm pacea noastră comună să lărgim drepturile noastre, vrem ca politica externă a României să se îndrepte spre statele mari democratice care respectă independența țărilor mici²⁴.

„M.A.D.O.Sz.-ul s-a pronunțat în mod categoric adept al inviolabilității angajamentelor luate prin contractele internaționale, ale securității colective, ale ajutorului mutual, ale păcii și ordinii pactelor regionale²⁵. În toate acestea România era nu numai interesată, dar și profund angajată. În acest scop sublinia apelul ... „ne revine datoria ca să unim toate forțele populare din Ardeal pentru salvarea păcii și drepturile care sînt amenințate²⁶.

Rămînînd credincios liniei politice de unitate și a idealului istoric al luptei comune și de rezolvare a problemelor și a doleanțelor naționalităților conlocuitoare numai din interior și nu din afară, în alte documente și hotărîri M.A.D.O.Sz.-ul a reafirmat, răsPICat aceste principii.

În rezoluțiile adoptate la întîlnirea de la Tîrgu Mureș din 2—4 octombrie 1937 se accentua solidaritatea cu lupta muncitorimii și țărănimii, fără deosebire de naționalitate, rezolvarea problemei naționale „pe baza necesității istorice a convețuirii libere, frățești cu poporul român²⁷. Un merit istoric l-a avut M.A.D.O.Sz.-ul și cu privire la situarea ca bază a soluționării problemelor naționalității maghiare din România ... „, ... „hotărîrile de la Alba Iulia, născute din propria voință a românilor ardeleni²⁸. „Hotărîrile de la Alba Iulia de acum douăzeci de ani formează bază sigură pentru soluționarea problemei naționalităților²⁹, se declară într-un alt document al M.A.D.O.Sz.-ului.

Această poziție militantă pornea de la realitatea istorică după care ungurii ardeleni sînt legați de acest pămînt și de locuitorii săi de altă limbă, în primul rînd de poporul român, și de la adevărul după care în decursul vremurilor, dezvoltarea economico-socială, s-a născut din stima și ajutorul reciproc.

De aceea în cele mai critice momente pentru securitatea poporului român din perioada 1938—1940, M.A.D.O.Sz.-ul a reafirmat că „Asigurarea reci-

²³ Apel al Uniunii Muncitorilor și țăranilor maghiari din România împotriva tendințelor revizioniste ale guvernului horthyst, 5 decembrie 1936, publicat în ziarul „Dimineața” din 5 decembrie 1936, reprodus în *Tradiții de solidaritate revoluționară româno-ungare, Editura politică*, București, 1979, p. 175.

²⁴ *Ibidem*, p. 176.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ L. Bányai, *Pe făgașul tradițiilor frățești*, București, 1971, p. 201.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, f. 210.

procă a drepturilor și libertăților noastre, precum și înfăptuirea instituțională a spiritului frăției, constituie singurul legământ care poate să strângă laolaltă toate popoarele noastre și care rezistă la orice încercare de dezmembrare din afară.³⁰ Aceste principii se afirmau și susțineau în condițiile unei deșănțate propagande fasciste și revizioniste din exterior, a multor manevre și piedici serioase și represii din interior, ale unor cercuri reacționare burgheze române și maghiare, potrivnice unității de luptă în primul rînd a celor ce muncesc.

Dintre ideile politice înaintate patriotice ale M.A.D.O.Sz.-ului a făcut parte și aceea a adeziunii la măsurile de întărire a capacității de apărare a țării, socotită drept o cauză a întregului popor, și a naționalităților conlocuitoare.

„Scopul nostru este buna înțelegere între popoarele mici amenințate în bazinul dunărean, *sporirea forței de apărare a țării* (s.n.), întărirea coeziunii popoarelor conlocuitoare³¹, se declara, în memoriul acestei organizații din noiembrie 1938, adresat guvernului și, în același timp, răspîndit în rîndul maselor.

Totodată militanți comuniști și democrați din rîndul naționalităților au desfășurat o bogată activitate politică de informare, prin organele de presă sau publicații în limba maternă a acestora. Lucrarea cu titlul „Să nu capitulăm să rezistăm!”, autorul ei fiind comunistul Alexandru Sencovici, apărută în limba maghiară în aceea perioadă, răspundea unui astfel de deziderat.

În același timp, diferiți oameni politici români, oameni de știință și cultură, ofițeri patrioți au luat poziția deschisă împotriva fascismului și a expansiunii hitleriste înspre România, adresîndu-se la rîndul lor populației cu apeluri și îndemnuri patriotice. Dintre numeroasele chemări de acest fel, redăm, în acest context, părți din apelul adresat de către comandantul Brigăzii 1 Fortificații, care avea misiunea să participe la efectuarea lucrărilor cu acest caracter la granița de vest a țării.

În apel se evidenția concluzia că la granița de vest, în poarta Someșului „... se ridică o regiune fortificată care dă permanenței noastre în acest teritoriu o expresie de forță invincibilă³². Se evidenția, apoi, ideea patriotică în sensul că obiectivele construite să poarte numele domnitorilor glorioși, eroilor din război, ale ținuturilor și provinciilor istorice, ale localităților cu astfel de nume, ale munților și riurilor patriei noastre. Prin aceasta, toată țara cu trecutul și prezentul ei, să fie prezentă la granițele de vest, iar unitățile militare aveau, astfel, mai bine precizată însemnătatea rolului ce le revine în apărarea teritoriului național”. „Ofițerii și trupa exprimă hotărîrea lor fermă de a ține zăvorîtă poarta lor cu prețul sublimului sacrificiu³³, se spunea în apel. Adresîndu-se ținutului Mureș în apel se menționa, că și el se

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *ArhStatAlba, Fond Ținutul Mureș, Serv. Administrația Generală de Stat, Dosar 180/1939—1940, f. 3—4.*

³³ *Ibidem*.

regăsește... „într-o manifestare nouă, în aceea zonă a rezistenței românești”³⁴.

În scrisoarea de răspuns a conducerii ținutului Mureș către comandant se arăta: „Primind cu mare satisfacție adresa privitoare la realizarea fortificațiilor la granița de Apus și la sentimentele exprimate, vă rog să transmiteți ofițerilor și trupei cele mai călduroase mulțumiri”³⁵. (Ținutul Mureș era o regiune administrativă care în perioada 1938— august 1940 a coordonat activitatea politică și administrativă a județelor Alba, Ciuc, Făgăraș, Odorhei, Mureș, Sibiu, Turda, Tîrnava Mare, Tîrnava Mică n.a).

Analizînd astăzi evoluția lucrurilor, pe bază de date și fapte atunci petrecute, vom înțelege mai profund atitudinea patriotică a maselor față de dezideratul național al apărării granițelor sale și contribuția ei financiară, materială și umană la eforturile pe care le cerea această sarcină fundamentală. În acest cadru general, vom înțelege odată cu poziția națiunii române, poziția comună patriotică, și contribuția populației aparținînd naționalităților conlocuitoare la acest deziderat național. Și acestea au devenit tot mai conștiente de pericolul fascismului ce amenința deopotrivă întregul popor, și naționalitățile conlocuitoare.

Astfel de realități au devenit linia de conduită și a populației din sud-estul Transilvaniei unde în mod original s-au îmbinat atât de frumos și reușit sentimentul patriotic național cu antifascismul maselor, cu unitatea de luptă, de frăție dintre români, maghiari, germani, evrei și alte naționalități, pentru înfăptuirea unei cauze naționale, a păcii și libertății popoarelor, din încercata și dramatica perioadă interbelică.

Populația a dat în această perioadă minunate exemple de patriotism, dăruire, voința de luptă și de rezistență națională, ce au rămas pilde minunate în istoria plină de învățăminte pentru generațiile actuale.

În acest context se înscrie contribuția financiară, materială și umană a populației din sud-estul Transilvaniei la realizarea unuia dintre dezideratele apărării naționale, *fortificarea întărirea și apărarea graniței de vest a țării în perioada 1937—1940, pînă la Dictatul de la Viena* (s.n.)

Pentru realizarea acestui deziderat, chemările lansate pe plan central au fost preluate și amplificate, însoțite, cu un șir de inițiative pe plan local, județ, oraș, plasă, comună, prin care s-a apelat la populația în întregul ei ca să facă subscripții benevole pentru fondul de înzestrare al armatei ori de fortificare a granițelor țării.

„Pentru ca și județul Mureș să aibă onoarea a se înscrie printre județele care au contribuit cu ceva la adunarea fondurilor necesare țării, la întărirea granițelor sale, am lansat în teritoriul rural al județului lista de subscripție în care toți cetățenii să poată contribui cu obolul lor la acest act înălțător...”³⁶ — se arăta într-un raport al prefecturii Mureș din februarie 1939, adresat Ținutului Mureș.

³⁴ *Ibidem*, f. 4.

³⁵ *Ibidem*, f. 5.

³⁶ *ArhStatAlba, Fond Ținutul Mureș, Serv. Administrația Generală de Stat, Dosar nr. 179/1939, f. 1.*

În alte județe inițiativele s-au materializat sub alte forme, dar ecoul tuturor în masele largi ale populației a fost puternic și imediat. Iată în acest sens exemple semnificative.

„Pătrunși de un înalt sentiment național, inginerii, funcționarii, muncitorii, de la Exploatarea minieră „Zlatna Pyrit“, (Alba) au înțeles că cea mai sfântă datorie este de-a ajuta la înzestrarea oștirii chezașie a păcii și apărării granițelor, au donat . . . suma de 34.135 lei“³⁷

În același spirit a răspuns personalul angajat de la Uzina electrică din Reghin cu o subscripție de 52.380 lei³⁸. De la Întreprinderile comunale din Tîrgu Mureș, români, maghiari, evrei și alții au răspuns cu subscripție de 8.992 lei³⁹.

Industria de piele din Tîrgu Mureș a contribuit cu o subscripție de 76.600 lei. În telegrama adresată cu acel prilej lui Armand Călinescu, se arăta: „Industria de piele din Tîrgu Mureș în dorința de a se alătura la avîntul cu care țara întreagă a contribuit la înzestrarea oștirii . . . lucrătorii au subscris salariul pe o zi, funcționarii pe două zile, Consiliul de direcție salariul pe o lună, convinși fiind că opera întreprinsă de guvernul condus de excelența voastră ridică și întărește țara pentru a o pune la adăpost de orice încercare a dușmanilor noștri“⁴⁰.

Administrația fabricii „Baratcoș“ (județul Ciuc) comunica ținutului Mureș: „Donățiile făcute de funcționarii și muncitorii de la Societatea „Foresta română“, în sumă de 553.695 lei pentru fondul de înzestrare al armatei“⁴¹.

„Personalul Manufacturii de tutun din Sfîntu Gheorghe funcționarii, lucrătorii și muncitorii în număr de 628 persoane, dintr-un cald sentiment solidarizîndu-se cu marile comandamente naționale a hotărît în unanimitate să cedeze salariul pe o zi, pentru fondul de înarmare națională și întărirea frontierelor“⁴² — se arăta în telegrama colectivului fabricii adresată în acest sens guvernului.

Bresla muncitorilor grafici din ținutul Mureș, cu sediul la Sibiu într-o scrisoare adresată primului ministru Armand Călinescu arăta că delegații . . . „au aprobat cu însuflețire la 1 mai 1939, cedarea salariului pe o zi pentru Apărarea națională, iar astăzi, socotind că momentul cel mai important din viața țării a sosit și conștienți de misiunea pe care trebuie să aibă în ceasul de față, colegii s-au gîndit a vărsa salariul lor pe o zi la fondul Apărării Naționale suma de lei 20.855“⁴³.

Personalul C.F.R. din municipiul Brașov, de toate categoriile, într-un spirit de entuziasm au subscris suma de 50.000 lei, însoțită și de angajamentul declarat că . . . „Noi C.F.R.-iștii, a doua armată a Țării, . . . sîntem gata oricînd a

³⁷ *Ibidem*, f. 15, 18—20.

³⁸ *ArhStat*Mureș, Tîrgu Mureș, *Fond prefectura județului Mureș*, Dosar 9390/1940, f. 123.

³⁹ *ArhStat*Alba, *Fond Ținutul Mureș*, *Serviciul Administrația Generală de Stat*, Dosar 150/1939, f. 132.

⁴⁰ D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar 157/1939, f. 280.

⁴¹ *ArhStat*Alba, *Fond Ținutul Mureș*, *Serviciul Administrația Generală de Stat*, Dosar 179/1939, vol. I, f. 175.

⁴² D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar 155/1939, f. 447.

⁴³ D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar 154/1939—1940, f. 19.

ne face datoria cea mai sublimă la cea dintâi chemare a patriei"⁴⁴. Bresla ospătarilor din Sibiu raporta ținutului Mureș o subscripție în valoare de 3.600 lei și arăta cu acest prilej că „Micul sacrificiu l-au depus drept o dovadă de conștiință cetățenească"⁴⁵.

Un puternic ecou a avut chemările din rîndul populației din mediul rural al țăranilor, funcționarilor, al intelectualilor, meseriașilor, al liberilor profesioniști, comercianților și al altor categorii sociale din acest mediu, fără deosebire de naționalitate.

În acest scop, membrii Sfatului căminului cultural „Gheorghe Șincai“, din comuna Șinca Veche, din județul Făgăraș, au subscris suma de 3.190 lei, de către un număr de 36 persoane, dintre care: 17 țărani, 11 intelectuali și funcționari, 2 muncitori, un farmacist și 5 comercianți. În telegrama adresată cu acel prilej arătau: „Față de necesitățile urgente pentru înzestrarea armatei, membrii sfatului Căminului cultural „Gheorghe Șincai“ din comuna Șinca Veche, pătrunși de sentimentul național, și de dragoste pentru întărirea armatei noastre, garanția hotarelor României... și ca o datorie sfîntă pe care orice român trebuie să o aibă în ceasul de față... au subscris modesta sumă de 3.190 lei, prin contribuția benevolă, care s-a depus la B.N.R. Făgăraș în contul înzestrării armatei"⁴⁶.

Căminul cultural județean al „Astrei“ din Tîrgu Mureș, raporta depunerea la Bancă a subscripției de 2.100 lei colectată de căminele culturale din localitățile: Archiud, Brăteni, Stupini, însoțită de asigurarea... „că atunci cînd vremurile vor cere nu ne vom da îndărăt de la cele mai mari sacrificii"⁴⁷, — se arăta în telegrama conducerii căminului.

Din comuna Lovnic, județul Făgăraș, listele de subscripție cu o sumă de 891 lei, reprezenta contribuția locuitorilor români și sași, țărani, funcționari, intelectuali. Printre semnatari figura și Drothler Mihail, preotul evanghelic lutheran din comună⁴⁸.

Prefectura județului Turda raporta depunerea sumei de 6.342 lei, subscripția locuitorilor din localitățile Micești și Crăiești⁴⁹. Din județul Mureș, prefectura raporta o subscripție de 2500 lei de la cetățenii din localitatea Mădăraș, români, maghiari, germani. Din comuna Călugăreni, suma de 8.100 lei, subscripții erau țărani, funcționari, preoți, comercianți, de naționalitate română, maghiari, germani și alții⁵⁰.

Prefectura județului Odorhei raporta subscripția sumei de 84.878 lei, în fondul de înzestrare al armatei de la populația civilă din județ. Pe listele de subscripții între alte localități figurau comunele: I. G. Duca, cu suma de

⁴⁴ D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar 158/1939, f. 74.

⁴⁵ *ArhStatAlba, Fond Ținutul Mureș, Serviciul Administrația Generală de Stat*, Dosar 180/1939—1940, f. 54.

⁴⁶ D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar 158/1939, f. 80.

⁴⁷ D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar 154/939, f. 76.

⁴⁸ *ArhStatAlba, Fond Ținutul Mureș, Serviciul Administrația Generală de Stat*, Dosar 189/1939, vol. I, f. 167.

⁴⁹ *ArhStatAlba, Fond Ținutul Mureș, Serviciul Administrația Generală de Stat*, Dosar 180/1939, f. 2.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 111—114.

21.250 lei; Praid, cu 20.000 lei; Avrămești, cu 4.580 lei; Ocland, cu 3.465 lei; Zetea, cu 2.161 lei. Pe lista comunei Turdeni, cu suma de 1.340 lei, subscriși erau țărani, învățători și preotul din localitate, un cizmar, un măcelar, un comerciant, majoritatea de naționalitate maghiară și evrei⁵¹.

Județul Trei Scaune avea pînă la data de 1 iulie 1940 subscrisă, de la populație pentru înzestrarea armatei și raportată guvernului, suma de 10.867.140 lei⁵².

În orașul Tîrgu Mureș pe listele depuse la Bancă subscripțiile populației din județ, din perioada 8—21 decembrie 1939, reprezentau suma de 5.591.000 lei; printre cei subscriși figura și Gh. Victor, maior în rezervă, cu o subscripție în valoare de 50.000 lei⁵³. Primăria orașului Sighișoara raporta o subscripție de 41.918 lei, rezultată în urma... „unui apel adresat tuturor locuitorilor pentru ca fiecare să subscrie sumele de care dispun pentru sporierea fondului Apărării Naționale”⁵⁴.

O însemnată cotă parte din contribuție au adus-o și alte categorii de funcționari de stat particulari, intelectuali, între care personalul din învățămînt de toate gradele și personalul medical sanitar. Această categorie de oameni ai muncii s-au situat printre primii care au răspuns chemării. Iată numai cîteva exemple:

În județele aparținătoare Ținutului Mureș inițiativele au început prin subscrierea unor sume egale cu salariul pe 1—10 zile, apoi cota de participare a crescut pînă la subscrierea salariului pe o lună. Astfel, județul Turda raporta subscripția sumei de 124.341 lei... „contribuția funcționarilor din județ prin donațiuni benevole”⁵⁵. În județul Alba prefectura raporta că a vărsat suma de 46.731 lei de la funcționarii de stat din județ⁵⁶. Din județul Tîrnava Mare se raporta subscripția de 44.162 lei din partea funcționarilor de stat din județ⁵⁷. Funcționarii administrativi din județul Ciuc au subscris 30.507 lei, iar cei din județul Odorhei 20.000 lei⁵⁸. Funcționarii de stat comunali din județul Sibiu au subscris 19.510 lei, iar cei din Tîrnava Mică 12.710 lei⁵⁹. Din județul Mureș se raporta subscripția sumei de 98.000 lei, contribuția funcționarilor din județ. Se evidenția în mod deosebit în această acțiune secretarul preturii Vătava pe nume Petre A. Boteanu, care a subscris salarul personal pe două luni⁶⁰.

„Funcționarii și angajații Primăriei orașului Sfîntu Gheorghe județul Trei Scaune, însuflețiți de aceeași dragoste față de patrie, ca întreaga suflare a Țării Românești și pentru a da o nouă dovadă a patriotismului de care sînt animați în toate acțiunile, oferă pentru înzestrarea glorioasei noastre armate

⁵¹ *Ibidem*, f. 8, 21—22, 41.

⁵² D.G.A.S. *Fond M.A.I.*, dosar 192/1940, f. 35.

⁵³ *ArhStatMureș, Fond Prefectura județului Mureș*, Dosar 5/1939, f. 16.

⁵⁴ D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar 154/1939, f. 313.

⁵⁵ *ArhStatAlba, Fond Ținutul Mureș, Serviciul Administrația Generală de Stat*, Dosar 179/1939, Vol. I, f. 91.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 135.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 55—57, 65.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 92, 129.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 89, 148.

române salariul pe o zi, lei 6.200⁶¹, — se arăta în telegrama Primăriei adresată cu acel prilej. În mod similar au procedat primarul, funcționarii și pensionarii aparținători orașului Tîrgu Secuiesc, care au donat o contribuție de 5.183 lei⁶².

Funcționarii financiari din județul Mureș... „Îngrijorați de destinele scumpei Noastre patrii — ale cărei hotare au fost cimentate cu jertfa a peste 800.000 de români, iar în prezent dușmanii din afară vor schimbarea hotarelor noastre sacre, pentru cari în orice moment sîntem gata a ne da viața și avutul nostru. Din modestele noastre fonduri Vă înaintăm suma de 15.000 lei pentru întărirea frontierei de vest”⁶³ — arătau într-o telegramă adresată primului ministru Armand Călinescu.

Corpul didactic din zona sud-estică a Transilvaniei și-a adus o contribuție meritorie la realizarea acestui deziderat național. El a luat parte în întreaga activitate de realizare efectivă a acțiunii cu masele largi de cetățeni unde își desfășurau activitatea. De aceea numeroase cadre didactice figurează pe listele comune a zeci de localități ori pe cele ale unităților școlare unde și desfășurau activitatea.

În mod distinct ele au mai participat cu subscripții și pe liste proprii pe ținuturi ori pe județe. Astfel Inspectoratul județean școlar Mureș raporta: ... „convinși că, cheazășia cea mai mare a integrității noastre naționale este capacitatea de jertfă de care putem fi capabili în vremurile grele, învățătorimea din județul Mureș, oferă salariul lor pe o zi în sumă de 67.300 lei, pentru înzestrarea armatei și întărirea granițelor”⁶⁴, — se arăta în telegrama adresată primului ministru Armand Călinescu, la 13 iunie 1939. În același scop și sens învățătorii din județul Tîrnava Mare raportau următoarele: „Ne permitem și ne ținem de datorie ca la sfîrșit de an școlar cînd amenințările de peste granițele țării au fost și sînt încă continui, vă raportăm respectuos că învățătorii din județul Tîrnava Mare, în număr de 59 cîți au fost concentrați pînă în prezent, majoritatea ofițeri de rezervă, au răspuns prompt la glasul chemării Patriei, iar ca dar în plus pentru argumentarea fondului de înzestrare a armatei au contribuit cu salarul pe o zi toți cei 318, cîți funcționează în județ, vîrsînd la Administrația Financiară din Sighișoara suma de 37.025 lei”⁶⁵. Într-o altă telegramă își exprimau hotărîrea „... ca la nevoie învățătorii de pe Tîrnava Mare sînt gata să-și jertfească cu drag viața lor pentru apărarea scumpei și sfîntei noastre Patrii”⁶⁶.

Învățătorii din județul Ciuc „Adunați în congresul anual... hotărăsc cu însuflețire să dea umilul lor obol-salariul pe o zi — pentru înarmarea țării și vă asigură că în caz de nevoie vor face din piepturile lor zid de apărare a Patriei”⁶⁷... se arăta în telegrama adresată primului ministru; Suma totală donată a fost de 46.447 lei. Din județul Brașov cei 183 de învățători

⁶¹ D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar 158/1939, f. 374.

⁶² D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar 155/1939, f. 41.

⁶³ D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar 159/1939, f. 38.

⁶⁴ D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar 158/1939, f. 3.

⁶⁵ D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar 160/1939, f. 105.

⁶⁶ D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar 155/1939, f. 359.

⁶⁷ D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar 157/1939, f. 229.

au donat suma de 22.600 lei, reprezentînd salariul pe o zi⁶⁸. La rîndul lor, profesoarele și profesorii de la școlile secundare de stat din cuprinsul Ținutului Mureș și-au oferit salariul lor pe o zi la opera de înzestrare a armatei. „Prin aceasta — se arăta în telegrama adresată primului ministru — vor să dovedească că Țara și neamul se pot întemeia pe neclintita noastră putere de muncă și de sacrificiu în toate acțiunile de întărire și consolidare a neamului”⁶⁹. „Învățătorii de stat din județul Tîrnava Mică... pătrunși de sentimentul superior al dragostei de patrie... au depus pentru înzestrarea armatei suma de 40.429 lei, reprezentînd salariul lor pe o zi”⁷⁰.

Personalul sanitar din această zonă, la rîndul lui, a participat aproape în mod similar cu diferitele lui contribuții, fie pe listele comune cu alte categorii de cetățeni, din localitățile unde domiciliau, fie pe liste proprii. Un exemplu îl avem aici — cel al corpului medical și sanitar aparținător de Ministerul Sănătății și de la instituțiile sanitare din cuprinsul Ținutului Mureș, care... „au contribuit în mod benevol și cu o mare însuflețire, la fondul pentru înzestrarea armatei cu suma de 125.878 lei, reprezentînd salariul pe o zi a întregului personal”⁷¹, se raporta printr-o telegramă adresată guvernului.

Iată și contribuția populației evreești care în condițiile specifice ale Transilvaniei avea o pondere însemnată în populația totală. Ea a avut o atitudine foarte pozitivă față de această acțiune, a fost prezentă în cadrul numeroaselor liste de subscripție, colective și individuale, împreună cu ceilalți locuitori. Avem și date semnificative nominalizate despre contribuția ei. Așa de exemplu, comunitatea evreilor din orașul Făgăraș a donat suma de 10.000 lei pentru înzestrarea armatei... „Această sumă — se arăta în telegrama comunității adresată primului ministru Armand Călinescu — au donat-o evreii din orașul Făgăraș, cu toții au donat fără șovăială și vă asigurăm că, — atît în timp de pace, cît și în caz de război, sîntem gata a aduce jertfe pentru scumpa noastră patrie și armată... și totodată vă transmitem... asigurarea stimulilor noastre de cetățeni loiali”⁷². În mod similar a raportat și comunitatea evreească din Orăștie suma de 4.000 lei⁷³. Membrii comunității evreești de rit occidental din Tîrgu Mureș raportau o subscripție de 2.653 lei, arătînd că ceilalți membri ai comitetului au contribuit pe alte liste de subscripții în localitățile lor de domiciliu. În telegrama comunității adresată cu acest prilej lui Armand Călinescu se arăta: „Contribuția de mai sus, la înzestrarea armatei o facem în mod spontan și animați de un ferm patriotism, ca să dăm prin fapte exprimarea sentimentelor noastre patriotice, și să dăm un exemplu membrilor comunității noastre, jertfind în acest scop așa de sfînt o sumă care întrece salariul pe o zi”⁷⁴.

⁶⁸ D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar 155/1939, f. 229.

⁶⁹ D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar nr. 55/1939, f. 62.

⁷⁰ D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar 160/1939, f. 30—31.

⁷¹ D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar 154/1939—1940, f. 224.

⁷² D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar 160/1939, f. 56.

⁷³ D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar 154/1939, f. 175.

⁷⁴ D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar 160/1939, f. 164.

Populația de naționalitate germană din sud-estul Transilvaniei a fost prezentă și ea în această acțiune patriotică. Așa cum am menționat, ea a subscris diferite contribuții pe liste comune în localitățile unde domiciliile, ori de la alte locuri de muncă, împreună cu ceilalți cetățeni români. Avem aici și exemplul nominal al membrilor instituțiilor de credit, respectiv a Băncilor Germane din Ardeal, care întruniți într-o adunare generală la Brașov, în ziua de 24 iunie 1939... „au hotărât în unanimitate să contribuie la fondul național pentru înzestrarea armatei, și anume, din partea funcționarilor cu echivalentul salariului pe o zi, iar din partea instituțiilor cu o sumă de egală valoare.

Vă rugăm deci să binevoiți — se arăta în telegrama adresată primului ministru al României Armand Călinescu — a primi sumele ce vor fi vărsate în scopul arătat, de către membri Asociației noastre la comitetele locale, ca semn de recunoștință și devotament al Băncilor Germane din Ardeal față de Țară⁷⁵.

Rezultatul tuturor acțiunilor întreprinse și desfășurate pentru realizarea dezideratului național s-au concretizat pînă în lunile aprilie — mai 1940 în următoarele sume ce au fost subscrise și despre care dispunem de date, fără a fi însă complete, deoarece valoarea subscripțiilor prin continuarea acțiunilor și după aceea dată au crescut.

Nr. crt.	Județu	Suma subscrisă — în lei —	Suma vărsată — în lei —
1	Sibiu	153.121.000	128.836.000 ⁷⁶
2	Mureș	57.782.300	34.729.103 ⁷⁷
3	Făgăraș	61.961.000	47.427.000 ⁷⁸
4	Țirnava Mare	35.506.000	22.275.000 ⁷⁹
5	Turda	34.494.000	24.823.000 ⁸⁰
6	Alba	27.525.000	15.475.310 ⁸¹
7	Ciuc	17.115.000	9.876.000 ⁸²
8	Țirnava Mică	16.677.000	7.333.000 ⁸³
9	Trei Scaune	10.876.140	7.000.000 ⁸⁴
10	Odorhei	7.256.000	6.686.000 ⁸⁵
Total General =		422.264.940	304.460.413

⁷⁵ *Ibidem*, f. 405.

⁷⁶ *ArhStatAlba, Fond Ținutul Mureș, Serviciul Administrația Generală de Stat, Dosar 480/1939*, f. 54.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ D.G.A.S., *Fond M.A.I.*, Dosar 192/1940, f. 35.

⁸⁵ *ArhStatAlba, Fond Ținutul Mureș, Serviciul Administrația Generală de Stat, Dosar 480/1939*, f. 54.

Iată o faptă măreață a perioadei interbelice, în care este materializată atitudinea patriotică și conștiința datoriei a sute de mii de cetățeni din sud-estul Transilvaniei, alături de cei din întreaga țară, care, prin obolul lor, au încercat să pună o cărămidă în plus la realizarea unui mare deziderat al națiunii române: apărarea națională a patriei de o agresiune fascistă, imperia-listă din afară.

Prin modul cum și de către cine s-a materializat această contribuție, ea reprezintă un element principal de unitate de luptă și de scopuri comune ale națiunii române, cu forțele progresiste ale naționalităților conlocuitoare din România.

Efortul și contribuția materială-financiară a maselor pot fi mai bine înțelese dacă le punem în legătură directă cu bugetul României și cu măsura în care acesta a putut asigura, ori nu, enormele cheltuieli ce ne-au fost impuse pentru a ne apăra și supraviețui. Dacă analizăm alocațiile bugetare pentru apărarea națională pe anii 1934—1938, rezultă că acestea au putut finanța la început un buget de aproape 4 miliarde lei și acesta obținut jumătate printr-un împrumut național lansat în acest scop în anii 1934—1935.⁸⁶ S-a mai alocat apoi alte sume în următorii ani, care însumate la nivelul anilor 1938 s-au cifrat la circa 12 miliarde lei⁸⁷. Efortul maxim bugetar al României ce a putut fi realizat a fost cel pe exercițiul 1939—1940, când a fost alocată suma de 9.408.000.000 lei, pentru apărarea națională, reprezentînd 29,19 la sută din buget⁸⁸. Cumulate toate alocațiile bugetare pe anii 1934—1940 ele abia au atins suma de 21—22 miliarde lei, în jur de jumătate din cele finanțate efectiv de stat.

S-a mai apelat la două împrumuturi externe, unul din Franța și celălalt din Cehoslovacia în sumă de 8,2 miliarde lei, rambursabile în 10—12 ani⁸⁹. Acestea adăugate la cele provenite din bugetul intern se ridicau împreună la aproximativ 30 de miliarde lei.

De aici rezultă că efortul național intern rămînea în continuare cel hotărîtor și pe primul plan. Acțiunile întreprinse pentru mobilizarea efortului la scară națională și adeviziunea maseor largi populare la acesta s-a resimțit imediat în mod favorabil asupra măsurilor luate pe linia apărării naționale. Aceasta a stat la bază posibilității angajamentelor contractuale, așa cum am arătat ce s-a ridicat la peste 90.000.000 lei și la plăți efectuate de peste 42.000.000.000 lei.

S-a mai putut apoi raporta de către ministerele de resort, tot în anul 1939, odată cu executarea de lucrări pentru fortificații la frontiera de vest a țării, și organizarea unei industrii proprii pentru nevoile de apărare, precum și îmbunătățirea instruirii și pregătirii trupe, a reinstruirii unor însemnate contingente de rezerviști, trupă, subofițeri și ofițeri⁹⁰. Iată implicațiile cu caracter pozitiv a unui efort conjugat pe plan național.

⁸⁶ D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar 26/1937, f. 34, 77, 101.

⁸⁷ *Ibidem*, f. 99.

⁸⁸ *Breviarul statistic al României 1939*, vol. II, p. 434—436.

⁸⁹ D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar 26/1937, f. 99—106.

⁹⁰ D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar 93/1938, f. 114, 115, 119—

În luna noiembrie 1939 în plină desfășurare a celui de al doilea război mondial a fost lansat un al doilea împrumut de stat pentru înzestrarea armatei. La apelul lansat a răspuns în mod impresionant întregul popor. De la 1 decembrie 1939 la 10 februarie 1940 populația a subscris la fondul pentru înzestrarea armatei impresionanta sumă de 10.252.321.000 lei⁹¹, dovedind și prin aceasta că apărarea frontierei de vest a României era deziderat național.

Apărarea națională a mai impus un șir de măsuri de ordin militar. Astfel, în luna martie 1939, în urma unei iminente politici de agresiune militară hitleristo-horthystă, guvernul român a fost nevoit să cheme sub arme un număr de contingente, limitate, iar o parte din unitățile militare au fost dislocate în direcții înspre frontiera de vest, pentru o apărare defensivă.

În legătură cu aceste măsuri impuse din cauza unor factori externi, primul ministru al României de atunci, Armand Călinescu a declarat următoarele: „Chemarea câtorva contingente din unele regiuni ale țării a avut un caracter pur preventiv. De aceea trupele nu s-au apropiat de graniță și nu se mai apropie de frontieră. Dacă peste 10—15 zile atmosfera internațională se va însenina, după cum noi sperăm, atunci rezerviștii vor fi îndată retrimiși la vatră... Trebuie să subliniez că rezerviștii au răspuns la chemări cu un elan patriotic impresionant și că aparatul de stat a funcționat perfect. Aceasta pe lângă un sentiment de mândrie ne dă și pe acela al unei siguranțe desăvârșite”⁹² — se preciza în încheierea declarației.

La rîndul său ministrul de interne al României reproducînd comunicatul Consiliului de coroană a mai precizat: „Dat fiind că România urmărește o politică de pace, trupele concentrate vor rămîne înapoia frontierelor... în momentul în care se va constata că în unele țări vecine unde s-au efectuat mobilizări anterioare se va reveni asupra acestei măsuri și, prin urmare, problema siguranței noastre nu se va mai pune, guvernul român va dispune trimiterea la vatră a rezerviștilor.”⁹³

Concentrările militare, nevoile întreținerii armatei în stare de luptă a impus sacrificii rechizițiilor de animale, atelaje și alte mijloace de transport, precum și de furaje, cereale de la populația civilă și acestea au constituit noi eforturi pe care ea le-a suportat în mod conștient. Mărimea acestor sarcini, concentrări, rechiziții și modul cum au fost înțelese de către populație au fost evidențiate de către organele de stat cu diferite prilejuri.

„Starea de spirit a populației în general este liniștită deși s-au făcut în luna martie concentrarea câtorva contingente și li s-au rechizionat cai, căruțe, hamuri, la toate acestea populația a rămas liniștită cu gîndul că „Nici o brazdă”⁹⁴ (s.n.) — se arăta într-un raport al plășii Band, județul Mureș, din anul 1939.

„S-a constatat cu mare bucurie, că oamenii cu ocazia concentrărilor ce s-au făcut în luna martie, s-au prezentat cu foarte mare însuflețire la unitățile de care aparțineau. Cu aceiași însuflețire s-au prezentat și rechizițiile la

⁹¹ D.G.A.S., *Fond Ministerul Propagandei Naționale, Presă internă*, Dosar 437/, f. 46, 50.

⁹² *ArhStatCluj*, *Fond Prefectura județului Cluj*, Dosar 104/1939, f. 2.

⁹³ *Ibidem*, f. 3.

⁹⁴ *ArhStatMureș*, *Fond Prefectura județului Mureș*, Dosar 5/1939, documentul 472.

⁹⁵ *Ibidem*, documentul 5/1939.

centrele de predare⁹⁵ — se arăta în raportul preturii plășii Teaca-Mureș din 2 aprilie 1939.

„Populația la prima chemare a răspuns la timp cu însuflețire⁹⁶ — se raporta de către pretura plășii Gurghiu. „Observăm că, concentrații fără excepție s-au prezentat cu elan la concentrare⁹⁷ — se arăta în raportul preturii plășii Toplița. „Cei vizați au plecat la timp cu multă însuflețire, deplasarea către unități a fost anevoioasă din lipsă de trenuri. Cu toate greutățile în transporturi ei au sosit în prima zi⁹⁸ — se aprecia în raportul legiunii de jandarmi adresat prefecturii Mureș. „Concentrații au răspuns cu mult elan și patriotism chemării⁹⁹ — arăta la rândul ei prefectura județului Mureș într-un raport adresat ținutului Mureș.

Prefectura județului Alba într-un raport, din luna octombrie 1939, arăta că pe teritoriu existau 4 garnizoane și 10 unități militare și că prin satisfacerea cerințelor acestora „am ajuns ca în afară de boi de muncă, la noi s-au epuizat toți caii, toate căruțele, toate hamurile, toate trăsurile și mașinile care sînt bune, folosibile¹⁰⁰ — și că această sarcină, este aproape în întregime suportată de către țărănime care face dovada unei înalte conștiințe a datoriei. „Chiar după un an de concentrări și rechiziționări nu se observă nemulțumiri în sînul populației, fiecare cetățean făcîndu-și datoria față de țară cu multă însuflețire¹⁰¹ — se arăta în raportul de activitate pe anii 1939—1940 a prefecturii județului Sibiu.

„Populația a primit cu calm și înțelegere evenimentele din cursul anului concentrări, rechiziții, și a dat dovadă de un spirit de disciplină și solidaritate în toate împrejurările¹⁰² — se aprecia în raportul de activitate pe anii 1939—1940 a prefecturii județului Făgăraș.

„Niciînd de la unire încoace nu s-au petrecut atîtea evenimente de remarcate. Concentrările și rechizițiile ce au trebuit să se facă din cauza evenimentelor externe, precum și urmările acestora au fost înțelese și suportate cu multă abnegație și bărbăție¹⁰³ — se arăta în raportul de activitate pe anii 1939—1940 a prefecturii județului Mureș.

Acest județ a dat pentru nevoile Corpului VI armată, în perioada 1938—1939, următoarele rechiziții: 9978 cai, 1929 perechi boi de muncă, 4273 perechi hamuri, 5595 căruțe cu osii de fier, 3673 care cu boi cu osii de fier și lemn, 102 camioane, 756 biciclete¹⁰⁴

Exemple de sacrificiu conștient, suportat de masele țărănești în primul

⁹⁶ *ArhStatMureș, Fond Prefectura județului Mureș, Serviciul M.O.M.T., Dosar 71/1939, f. 114.*

⁹⁷ *Ibidem, f. 117.*

⁹⁸ *Ibidem, f. 120.*

⁹⁹ *Ibidem, documentul 42/1939.*

¹⁰⁰ *ArhStatAlba, Fond Ținutul Mureș, Serviciul M.O.N.T., dosar 4/1939, f. 125.*

¹⁰¹ *ArhStatAlba, Fond Ținutul Mureș, Serviciul Administrația Generală de Stat, Dosar 481/1939, f. 73.*

¹⁰² *ArhStatAlba, Fond Ținutul Mureș, Serviciul Administrația Generală de Stat, Dosar 480/1939, f. 79.*

¹⁰³ *ArhStatAlba, Fond Ținutul Mureș, Serviciul Administrația Generală de Stat, Dosar 483/1939, f. 1.*

¹⁰⁴ *ArhStatMureș, Fond Prefectura județului Mureș, Serviciul MONT, Dosar 74/1939, f. 1.*

rînd, ar putea fi continuate, dar cele prezentate, sînt edificatoare și au un caracter de generalizare.

O problemă fundamentală pentru apărarea națională o reprezenta potențialul militar uman al populației țării, și, în acest cadru, cel al populației județelor din sud-estul Transilvaniei. Acest potențial depindea de mărimea populației, precum și de structura ei calitativă de vîrstă, de sănătate și de sex.

Populația județelor Alba, Ciuc, Făgăraș, Odorhei, Mureș, Sibiu, Turda, Tîrnava Mică, Tîrnava Mare din Ținutul Mureș la care adăugată și populația județelor Brașov și Trei Scaune ce făceau parte din Ținutul Bucegi, însuma în luna iunie 1940 cifra de 2.028.000 locuitori¹⁰⁵ La populația totală, aplicînd un coeficient mediu de 18 la sută, stabilit de către specialiștii militari, ca indice mediu pe țară, rezultă că partea sa aptă pentru serviciu militar și de a fi mobilizată se ridică la aproximativ 360.000—370.000 de combatanți, egal cu efectivul militar a circa 36—37 divizii la condițiile perioadei. Aceasta a reprezentat încă o valoare și o importanță deosebită a populației pe care o analizăm. Din aceste efective județului Mureș îi revine 68.000—70.000 de combatanți¹⁰⁶.

La 1 septembrie 1939, Germania hitleristă a atacat prin agresiune militară Polonia și, astfel, cel de al doilea război mondial s-a declanșat în mod efectiv.

România a adoptat o politică de neutralitate, de abținere de a fi atrasă în vîltoarea războiului. Pe linia apărării sale naționale au fost continuate măsurile necesare de ordin militar cu caracter defensiv. Eforturile naționale în acest context ale populației se cereau a fi intensificate. Unitatea politică a poporului, întărirea legăturilor sale cu toate forțele progresiste, ale naționalităților conlocuitoare se cereau a fi și mai mult întărite, în noile situații devenite foarte grave.

Este demn de remarcat și plăcut de constatat, astăzi, că populația în majoritatea ei și din această zonă a Transilvaniei a apreciat, cu luciditate și maturitate, desfășurarea evenimentelor internaționale. Ea a rămas fidelă principiilor păcii, a bunei conviețuiri, între popoare și națiuni, dar în același timp hotărîtă și fermă, ca și în continuare, să facă orice sacrificii pentru cauza sfîntă națională a patriei.

Iată, în acest sens, un șir de exemple și de aprecieri ale diferiților factori asupra stării de spirit și a atitudinii populației față de problemele fundamentale ale timpului.

În raportul de activitate pe anul 1939—1940 a prefecturii județului Sibiu se aprecia:

„Starea de spirit a populației, a opiniei publice, în anul trecut a fost calmă și liniștită. Cu toate greutățile economice, care au apăsător asupra populației de la țară și cu toată starea continuu alarmantă din cauza evenimentelor externe, populația și-a păstrat înălțimea sufletească. În centrul preocupărilor opiniei publice stau evenimentele externe, a căror desfășurare este

¹⁰⁵ *Buletin demografic al României*, Institutului Central de Statistică, București, nr. 10/1940, f. 388.

¹⁰⁶ *ArhStatMureș, Fond Prefectura județului Mureș, Serviciul M.O.N.T.* Dosar 77/1938, f. 4—8.

urmărită de toți cu cea mai mare atenție însă cu calm. Populația minoritară (naționalitățile conlocuitoare *n.n.*) este liniștită. Nu a manifestat nici o mișcare de natură a periclita ordinea de stat. Sașii care sînt în număr de 62.000 suflete privesc cu ochi buni politica noastră de neutralitate, iar ungurii care în județ numără vreo 9.000 suflete sînt complet calmi. În general starea de spirit a populației se menține bună¹⁰⁷.

Prefectura județului Ciuc în același context raporta: „Starea de spirit a populației este liniștită. Populația minoritară (naționalitățile conlocuitoare) este mulțumită de actuala situație și se încadrează în ritmul vieții majorității”¹⁰⁸.

„Concentrările făcute în cursul anului, deși au provocat dezagremente de moment familiilor celor concentrați, nu au avut urmări nefavorabile asupra moralului populației, aceasta înțelegînd pe deplin imperatiile vremurilor reclamate de Apărarea Națională”¹⁰⁹ se arăta în raportul prefecturii Tîrnava Mare.

Prefectura județului Mureș, într-un raport, reliefa unitatea de vederi a populației județului, fără deosebire de naționalitate, în problemele fundamentale ale țării. „Nici cînd de la unire încoace nu s-au petrecut atîtea evenimente de remarcă. Concentrările și rechizițiile ce au trebuit să se facă în urma evenimentelor externe... au fost înțelese și suportate cu multă abnegație. Cu toate loviturile ce ni le-au dat dușmanii noștri externi și interni, azi putem constata că starea de spirit a populației este mulțumitoare cu toate greutățile care au trebuit să le suporte din aceste lovituri... întreaga populație indiferent de naționalitatea căreia îi aparține zice: totuși la noi este mai bine”¹¹⁰.

În numeroase rapoarte ale prefecturilor, primăriilor și altor organe de stat, s-au făcut aprecieri exprese, asupra relațiilor dintre populația românească și naționalitățile conlocuitoare, precum și în legătură cu atitudinea acestora din urmă, față de evenimentele externe care aveau legătură directă cu suveranitatea României.

„Minoritățile etnice (naționalitățile conlocuitoare) puține la număr — se arată în raportul prefecturii Făgăraș — nu s-au manifestat cu nimic față de actualul regim, față de autorități și sînt respectuoși și loiali”¹¹¹.

„Populația germană este mai puțin încrezătoare în succesele național-socialismului și mai puțin atașată ideologiei acestei organizații”¹¹², se preciza într-un raport din anul 1940 a prefecturii județului Alba.

„Relațiile dintre populația majoritară (românească) și cea minoritară (na-

¹⁰⁷ *ArhStatAlba, Fond Ținutul Mureș, Serviciul Administrația Generală de Stat, Dosar 481/1939, f. 73.*

¹⁰⁸ *Ibidem, f. 81.*

¹⁰⁹ *ArhStatAlba, Fond Ținutul Mureș, Serviciul Administrația Generală de Stat, Dosar 480/1939, f. 1.*

¹¹⁰ *ArhStatAlba, Fond Ținutul Mureș, Serviciul Administrația Generală de Stat, Dosar 483/1940, f. 1.*

¹¹¹ *ArhStatAlba, Fond Ținutul Mureș, Serviciul Administrația Generală de Stat, Dosar 490/1939, f. 79.*

¹¹² *Ibidem, f. 10.*

ționalitățile conlocuitoare *n.n.*) — sînt bune¹¹³, — se preciza în raportul prefecturii județului Tîrnava Mare.

În luna iulie 1940 prefectura județului Tîrnava Mare aprecia astfel atitudinea populației de naționalitate germană față de patria lor România:

„Populația săsescă. O echilibrare completă de atitudine, a unei bunăvoințe sufletești, și tendința devotată de colaborare cu tot ce este românesc, și de a se păstra totul intact privind eventualitatea oricărui pericol maghiar (revizionist horthyst). În esență o radicală schimbare de poziție¹¹⁴. „Germanii (sașii) se arată adversarii revendicărilor maghiare asupra Ardealului deoarece le convine mai mult stăpînirea românească, fiindcă vor căpăta drepturi mult mai largi¹¹⁵, — se preciza într-un alt raport al aceleiași prefecturi.

Conducerea primăriei Reghin făcea următoarele aprecieri în luna mai 1940 asupra atitudinii populației săsești din acel oraș. „Sașii în acțiunile lor sînt mult mai moderați ca în trecut. Febra hitleristă care stăpînea și pe aici a trecut, nu mai cred nici ei în aceasta. S-ar bucura ca țara noastră să rămînă în afara conflictului internațional, neutră¹¹⁶.

Referindu-se la o altă problemă în legătură cu poziția populației de naționalitate germană, poliția orașului Tîrgu Mureș raporta: „S-a pus în circulație versiunea că și germanii din România ar urma să fie colonizați în Germania. S-a constatat că marea majoritate a sașilor nu ar fi dispuși să părăsească țara benevol și să plece în Germania¹¹⁷.

Cu privire la poziția populației de naționalitate maghiară asupra diferitelor probleme politice ale perioadei, documente ale organelor de stat consemnează următoarele: „Conducătorii maghiari iredentiști (revizionisti, horthysti *n.n.*) sînt convinși că masa populației din România nu simpatizează cu ideea deslipirii de această țară, din cauza reformei agrare și alte cauze democratice și tocmai pentru acesta... se are grijă ca în conducere să nu figureze decît magnați și oameni de încredere¹¹⁸, — se arăta într-un raport al prefecturii Mureș din iunie 1940.

Într-un raport al prefecturii județului Tîrnava Mare, din august 1940, se făceau următoarele aprecieri asupra atitudinii populației maghiare din județ: „Ungurii. Propaganda posturilor de radio maghiare precum și conversațiile româno-maghiare de la Turnu Severin au provocat o înfrigurare, deosebită în rîndurile lor... chestiunea transferului de populație îi neliniștește și nu-l admit decît cu foarte mici excepții, deoarece pretind că din moși strămoși trăiesc pe pămîntul Ardealului unde au cămine și morminte. De asemenea nu le convine transferul deoarece în majoritatea cazurilor sînt bine înstăriți¹¹⁹.

Cu referire la atitudinea populației de naționalitate evreiască din județul Mureș, prefectura județului făcea, în mai 1940, următoarele aprecieri: „Mino-

¹¹³ *Ibidem*, f. 1.

¹¹⁴ *ArhStatMureș, Fond Prefectura județului Tîrnava Mare*, Dosar 11/1940, f. 230.

¹¹⁵ *Ibidem*, f. 351.

¹¹⁶ *ArhStatMureș, Fond Prefectura județului Mureș*, Dosar 9377/1940, f. 45.

¹¹⁷ *ArhStatMureș, Fond Prefectura județului Mureș*, Dosar nr. 147/1939, documentul

63/1939.

¹¹⁸ *ArhStatMureș, Fond Prefectura județului Mureș*, Dosar nr. 9377/1940, f. 117.

¹¹⁹ *ArhStatMureș, Fond Prefectura județului Tîrnava Mureș*, Dosar 11/1940, f. 351.

ritățile evreiești doresc consolidarea țării, avînd teamă de o eventuală dominație maghiară sau germană¹²⁰. În aceeași problemă, prefectura poliției județului Mureș făcea următoarele constatări: „Evreii țin la consolidarea statului, deoarece ei nu pot aștepta nici o îmbunătățire a situației lor de la o schimbarea în favoarea Ungariei sau a Germaniei”¹²¹.

Evenimentele internaționale s-au desfășurat în toată gravitatea lor pentru România și împotriva aspirațiilor de pace, libertate, independență și bună conviețuire ale poporului român cu toate popoarele vecine și ale Europei. Puterile Axei au pregătit împotriva României odiosul Dictat de la Viena din 30 august 1940. Cercurile politice guvernante din România, în frunte cu monarhia, nu au mai stăpînit cursul evenimentelor. România s-a găsit în vara anului 1940 complet izolată pe plan extern și a rămas la discreția Germaniei hitleriste.

În această gravă situație, cercurile politice burgheze din România au rămas distanțate de voința de luptă și de apărare, inclusiv pe cale militară, manifestată de popor, urmată și de către Partidul Comunist Român. Au cedat presiunilor, șantajului Axei și au acceptat, oficial, Dictatul de la Viena din 30 august 1940.

Dictatul și sentința lui aplicată, a adus grave prejudicii integrității și independenței naționale a patriei. A creiat o adevărată dramă națională morală, politică și militară pentru România și poporul român.

Printre marile pierderi de ordin militar și economic, România a pierdut imediat sistemul de fortificații de la granița de vest a țării și alte obiective militare realizate cu atîtea sacrificii, suportate conștient de către masele largi populare. Numai din raza teritoriului cedat prin dictat, valoarea acestor obiective s-a ridicat la suma de 5.894.234.105 lei¹²². Suma reprezenta 62,65 la sută din buget la apărarea națională a României pe anul 1939—1940, fapt ce confirmă că efortul militar de apărare a fost îndreptat înspre granița de vest¹²³. Valoarea respectivă mai reprezenta 12,25 la sută din bugetul României pe același an de exercițiu¹²⁴.

Dictatul de la Viena a produs o adîncă indignare și consternare în inimile poporului român și puternice manifestări de împotrivire sub diverse forme, contra sentinței, dictatului, a hitlerismului fascist și a revizionismului horthyst, cerînd organizarea unei rezistențe armate. În această luptă dreaptă, în solidaritate cu poporul român s-au găsit forțele înaintate progresiste ale naționalităților conlocuitoare din România.

Caracterizînd acest moment de luptă națională, patriotică, antifascistă și antiimperialistă, tovarășul Nicolae Ceaușescu arată: „În momentele de grea încercare ale rușinosului Dictat de la Viena, Partidul Comunist Român a organizat puternice manifestații de protest, chemînd poporul la lupta armată, pentru apărarea integrității și suveranității patriei. Partidului i s-a alăturat organizațiile democratice, numeroase personalități de frunte ale vieții

¹²⁰ *ArhStatMureș, Fond Prefectura județului Mureș, Dosar 9377/1940, f. 62.*

¹²¹ *Ibidem, f. 63.*

¹²² D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 411/1941, f. 4.*

¹²³ *Breviarul Statistic al României, 1939, vol. II, f. 434—436.*

¹²⁴ *Ibidem.*

politice și culturale, masele muncitoare și cercurile progresiste ale populației de naționalitate maghiară din România. După cum știm M.A.D.O.Sz.-ul a condamnat cu fermitate Dictatul de la Viena exprimînd adeziunea populației maghiare din Transilvania la statul național unitar român, hotărîrea ei de a lupta pentru apărarea suveranității și integrității României¹²⁵.

Iată minunate pagini de istorie din perioada interbelică în care s-a înscris atît de frumos și semnificativ populația din sud-estul Transilvaniei.

BEITRÄGE DER BEVÖLKERUNG VON SÜDOST-SIEBENBÜRGEN ZUM NATIONALEN FÖRDERUNG DER VERTEIDIGUNG DER WESTGRENZE DES LANDES IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT

(Zusammenfassung)

Der Verfasser macht eine Analyse der Richtlinien der Aussenpolitik Rumäniens in der Zwischenkriegszeit, und hebt den Standpunkt der nationalen patriotischen Kräfte des Landes hervor, wonach die hauptsächlichste Gefahr für den Bestand und die Unabhängigkeit des Landes der Faschismus, in Gestalt der aggressiven Politik der Achsenmächte war, der sich in Falle Rumäniens auch die Gefahr der horthystischen Revisionismus Ungarns, zugesellte.

Hierauf wurden die inneren politischen Optionen der Regierungen, der politischen Parteien, zur Frage der nationalen Förderung der Verteidigung der Landesgrenzen erörtert. In diesem Zusammenhang wird die wichtige und fortschrittliche Politik der Rumänischen Kommunistischen Partei hervorgehoben, welche die Organisation eines festen nationalen, politischen und militärischen Widerstandes des ganzen Volkes, mit Beteiligung der fortschrittlichen Kräfte aller mitwohnenden Nationalitäten Rumäniens vorschlug.

Hierauf sind im einzelnen, mit reichlichen Daten und unveröffentlichten Tatsachen, die Beistimmung der breiten Bevölkerungsmassen, ohne Unterschied der Nationalität Rumänen, Ungarn, Deutsche, Juden und andere, zur nationalen Bestrebung für Errichtung der militärischen Verteidigungsanlagen an der Westgrenze des Landes behandelt. So werden Daten aus zehn Kreisen Südost Siebenbürgens zitiert, nach denen der Wert der freiwilligen Subskriptionen der Bevölkerung zum nationalen Verteidigungsfond, bei zu den Monaten April—Mai 1940, sich auf 422.264.960 Lei beliebig, wovon 304.460.413 Lei eingezahlt wurden.

Der Verfasser macht eine Analyse des militärischen Menschenpotentials

¹²⁵ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la sesiunea solemnă comună a C.C. al P.C.R., Consiliului Național al Frontului Unității Socialiste, a M.A.N., consacrată sărbătoririi a șase decenii de la făurirea statului național unitar român — 1 decembrie 1918, Editura Politică, București, 1978, p. 18—19.*

der Bevölkerung der Kreise Alba, Braşov, Ciuc, Sibiu, Făgăraş, Odorheiu, Mureş, Turda, Tîrnava Mică, Tîrnava Mare und Trei Scaune, dass auf ungefähr 360.000—370.000 Kämpfer für die Landesverteidigung gestützt wurde.

In der Arbeit werden auf Grund zahlreicher, auch unveröffentlichten Daten die patriotische Haltung der Bevölkerung, die sich dem Faschismus und horthystischen Revisionismus der Zwischenkriegszeit widersetzte, sowie die Solidarität eines grossen Teiles der ungarischen, deutschen, jüdischen und anderer Bevölkerung in Fragen der Verteidigung und Integrität des nationalen rumänischen Einheitsstaates hervorgehoben.

Zum Schluss werden Beispiele von Kundgebungen gegen das wiener Diktat angeführt, die in dieser Gegend stattfanden, und es wird die führende Rolle der Rumänischen Kommunistischen Partei bei diesen Ereignissen hervorgehoben.

ANEXE DOCUMENTARE

1

TELEGRAMA

EXCELENȚEI SALE DOMNULUI PRIM

Ministru Armand Călinescu București

Tîrgu Mureș 106—108 39,30 = r

Industria de piele din Tg. Mureș în dorința de a se alătura la avîntul cu care țara întreagă contribuie la înarmarea oștirii vă roagă respectuos a cunoaște că lucrătorii au subscris salariul pe o zi, funcționarii pe două zile, iar comitetul de direcție salariul pe o lună, convinși fiind că opera întreprinsă de guvernul condus de excelența voastră ridică și întărește țara punînd-o la adăpost de orice încercare a dușmanilor noștri. Suma de lei 76.600 a fost depusă la banca națională Tg. Mureș cu recipsa nr. 4251 în numele Industriei de piele d. n. Tg. Mureș. dr. Jonel Ciupe = ekr = 76.600 4251 = +

D.G.A.S. *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar nr 157/1939, f. 280.*
* * *

2

Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român cu aplicarea — „Serviciul Social” — Căminul Cultural județean:

Tg. Mureș

Nr. 631/1939.

Mult stimat Domnule Prim Ministru

Din colțul de țară unde s-a exercitat cea mai nefastă presiune pentru a ne îndepărta de sînul Neamului, cu deosebită plăcere Vă aducem la cunoștință, că am depus la Banca Națională cu chitanță, Nr. 4538/1939 modesta sumă de lei 2100 pentru alimentarea fondului de înzestrare a scumpei noastre armate — chezașia că timpurile de grele încercări nu se vor mai întoarce niciodată.

Suma de mai sus a fost colectată de Căminele Culturale din comunele: Archiud, Brăteni și Stupini jud. Mureș.

Primiți Vă rog Domnule Prim ministru asigurarea că atunci cînd vremile vor cere-o nu ne vom da îndărăt dela cele mai mari sacrificii.

Tg. Mureș la 8 August 1939.

Sănătate

Directorul Căminului Cultural

jud. Mureș,

ss. Dr. I. Bozdog

L.S.

Secretar

ss. I. Sălcudean

D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar nr 154/1939, f. 76.*
* * *

3

Inspectoratul școlar
al jud. Mureș

Nr. 3287/939.

Domnule Prim Ministru,

Convinși că chezașia cea mai mare a integrității noastre naționale este capacitatea de jertfă de care putem fi capabili în vremurile grele, învățătorii din județul Mureș oferă salarul lor pe o zi, în sumă de 67.300 lei, pentru înzestrarea armatei și întărirea granițelor.

Banii au fost depuși la Banca Națională prin mandatul de vârsămînt No. 4296 din 13 Iunie 1939, pe care îl anexăm.

Tg. Mureș,
14 Iunie 1939

Inspector școlar județean,

L.S.

Subinspector de cancelarie,

ss. Indescifrabil

ss. Indescifrabil

Dsale

Dlui Prim Ministru Armand Călinescu.

București

D.G.A.S., Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar nr. 158/1939, f. 3.

4

Excelența Voastră,

Domnule Ministru,

Ne permitem și ne ținem de datorie ca la sfîrșit de an școlar, cînd amenințările de peste granițele țării au fost și sunt încă continui să Vă raportăm respectuos că învățătorii județului Tîrnava Mare, în număr de 59, cîți au fost concentrați pînă în prezent, majoritatea ofițeri de rezervă, au răspuns prompt la glasul chemării Patriei, iar ca dar în plus, pentru argumentarea fondului de înzestrare, au contribuit cu salarul pe o zi, toți 318, cîți funcționează în județ, vîrșind la Administrația financiară din Sighișoara cu recipisele N-rii 1391 și 1403 din 7 Iulie, suma de 37.025. — Lei.

Și ni se părea că am făcut prea puțin atîta. De aceea, am lansat un apel către învățătorii județului, ca nu numai noi să stăm în slujba înzestrării armatei, ci și lumea mică, școlarii. Apelul nostru a avut ecoul și rezultatul așteptat, așa încît, în prezent, ca produs la minutilor elevilor noștri, avem confecționați 276 perechi ciorapi de lînă, bine reușiți, pe care în curînd îl vom depune în favorul vreunui regiment.

Am intenționat prin această ofrandă dată de cei mici, ca mai mult decît contribuție materială, să realizăm în aceste ore de lucru, o mai simțită educație națională, căci audagiul marelui Cezar rămîne: „E mai mult să mărești spiritele, decît să împingi granițele Imperiului”.

Inspector școlar de județ,

ss. Gavril Rusu

L.S.

Excelenței Sale

Domnului Armand Călinescu, Președintele Consiliului de Miniștri, Ministru de Interne și Apărarea Națională

București

D.G.A.S., Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar nr. 160/1939, f. 105.

5

ASOCIAȚIA ÎNVĂȚĂTORILOR DIN TÂRNAVA MARE

No. 32/1939.

DOMNULE PRIM MINISTRU,

Învățătorii din Târnava Mare întruniți la Sighișoara, în congres, cu unanimitate și nețămurită dragoste pentru... Patrie, au hotărât să subscrie la înzestrarea armatei salariul pe o zi, consimțind ca aceste rețineri să se facă din salariul de pe luna Maiu.

Vă rugăm să credeți Domnule Prim Ministru, că la nevoe învățătorii de pe Târnave, sunt gata să-și jertfească cu drag viața lor, pentru..... apărarea scumpei și sfinte noastre Patrii.

Asigurându-Vă Domnule Prim Ministru de neclintita noastră admirație, pentru eforturile ce le depuneți în slujba neamului. Vă rugăm să primiți stima și devotamentul ce Vă păstrăm.

SĂNĂTATE!

Președinte,
s.s. Fl. Geamăn

Secretar,
s.s. Victor Petrescu

L.S.

D-Sale

D-lui. Președinte al Consiliului de Miniștri,

BUCUREȘTI

D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar nr. 155/1939, f. 359.

* *

6

TELEGRAMA

Excelenței sale domnului prim
ministru Armand Călinescu București.
Târgu Mureș 1; +412 60,7/7; 11; V 45 t.

Corpul didactic al cursurilor profesionale de ucenici din Tg. Mureș din dragostea ce o au pentru apărarea scumpei noastre patrii, Vă roagă excelență să primiți salariul lor pe o zi în suma de 10231 lei, depus la banca națională cu chitanța no. 4463 pentru fondul înzestrării armatei. Directorul cursurilor profesionale Socol Victor (1023 4463).

D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar nr. 160/1939, f. 351.

* *

7

ROMANIA
STRAJA ȚĂRII
LEGIUNEA STRĂJERILOR
JUDEȚUL MUREȘ

Sediul Reghin la 25. V. 1939. —

No. 481

DOMNULE PRIMMINISTRU,

Cu onoare Vă facem cunoscut că străjerii stolului școalei primare din comuna Gurghiu, jud. Mureș, au colectat suma de 500 Lei, pentru înzestrarea armatei.

Școala Comandanților de centurie a dlor învățători și profesori, din Tg. Mureș, cu prilejul lecțiunilor asupra faptei bune, închinată Neamului și Patriei, au contribuit în total cu suma de 2516 Lei, care sumă a fost vărsată la Banca Națională Sucursala Tg. Mureș, în fondul înzestrării apărării naționale.

Cu acest prilej, ținem Domnule Primministru, să Vă asigurăm, atât comandanții cât și străjerii acestei Legiuni, de întregul nostru devotament și ajutorul cel mai însuflețit, în opera de renaștere națională prezidată de Excelența Voastră.

SĂNĂTATE!

COMANDANTUL LEGIUNEI STRĂJERI-

LOR —MUREȘ

Dr. Eugen Nicoară
Inspector General Sanitar,
ss. Indescifrabil

L.S.

Secretar,
s.s. Mihail Pinteia

EXCELENȚEI SALE

DOMNULUI PREȘEDINTE AL CONSILIULUI DE MINISTRI

București. --

D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar nr. 156/1939, f. 194.

*
* * *

8

FUNDAȚIA CULTURALĂ

SERVICIUL SOCIAL

Școala de Echipieri

TG. MUREȘ

Nr. 80

EXCELENȚĂ,

1939 luna August ziu 18. —

Echipierii Școalei de Inițiere a Serviciului Social din Târgu Mureș care prin munca lor neobosită contribuie la ridicarea satelor noastre, își dau seama de pericolul ce ne amenință și de necesitatea înzestrării Armatei, într-un entuziasm unanim, cei 96 (nouăzecișase) pioneri renunță la hrana lor pe o zi, contribuind astfel la Fondul Înzestrării cu suma de lei 3000 (treimii) lei depuși la Banca Națională a României sucursala Tg. Mureș, la contul Nr. 203, sub chitanța Nr. 4594 din 11 August 1939. —

Conștienți în fiecare clipă de misiunea noastră, Vă urăm,

Sănătate!

Echipierii Școalei De Inițiere
Ai Serviciului Social-Băeți

Tg. Mureș. —

COMANDANTUL TABEREI,

Tg. Mureș

L.S. s.s. Cojocaru Victor

Secretar,
Comandant,
s.s. Marin Gh. Creangă

EXCELENȚEI-SALE

DOMNULUI PRIM MINISTRU ARMAND CALINESCU

BUCUREȘTI

D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar nr. 154/1939, f. 165.

*
* * *

9

ROMÂNIA
PRIMĂRIA ORAȘULUI SIGHIȘOARA
REȘEDIȚA JUDEȚULUI ȚIRNAVA-MARE
Serviciul Administrativ

Către

Prezidenția Consiliului de Miniștri

București

Dosarul și Nr. nostru (a se repeta în răspuns)
329/1940.

Data:

27 IAN. 1940

Primăria orașului nostru încă la 27 Mai 1939 a lansat sub Nr. 3871/1939 un apel adresat tuturor locuitorilor pentru ca fiecare să subscrie sumele de care dispun pentru sporirea fondului apărării naționale.

În urma apelului lansat de noi s-a colectat în total de la locuitorii orașului Sighișoara suma de 41.918 Lei, care conform chitanțelor Nr. 1485, 1509, 1532 și 1717 (4 buc.) ale Băncii Naționale, a României din Sighișoara se află depusă la această bancă. —

Alăturat avem onoare a înainta cele patru chitanțe pentru a se putea ridica suma și a se întrebuința pentru sporirea fondului apărării naționale.

4 anexe.

Primar,

s.s. Dr. Ioan Ioanoviciu

Secretar,

L.S.

D.G.A.S.. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar nr. 154/1939, f. 313.

* *

10

Asociația Funcționarilor Ministerului
de Finanțe A.S.E.F. Filiala Mureș
TG-MUREȘ

DOMNULE PRIM MINISTRU,

Funcționarii financiari din județul Mureș, constituiți în A.S.E.F. filiala Mureș îngrijorați de destinele scumpei ns. patrii, al cărei hotare au fost cimentate cu jertfa a peste 800.000 de români, iar în prezent dușmanii din afară, vor schimbarea hotarelor noastre sacre, pentru cari în orice moment suntem gata a ne da viața și avutul ns. Din modestele ns. fonduri Vă înaintăm suma de lei 15.000. — pentru întărirea frontierei de Vest. —

Primiți Vă rugăm EXCELENȚA Domnule Președinte al Consiliului de Miniștri asigurarea deosebitului ns. respect ce Vi-l păstrăm.

Președinte,

s.s. Vasile Mureșianu,
L.S.

Secretar general,

s.s. Neodor Macavei

EXCELENȚEI

D-sale

DOMNULUI PREȘEDINTE AL CONSILIULUI DE MINIȘTRI,

București

D.G.A.S., Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar nr. 159/1939, f. 38.

*
* * *

6891 — 5. VI. 1939

11

Domnule Prim Ministru

Eu Ovidiu Buțiu elev cl. III primară la școala de Aplicație Tg. Mureș, cu supunere trimit pentru Armată suma de Lei 162, depusă la C.E.C. cu libretul de Economii No. 51²⁸ 1455 pe care îl alătur și vă rog să fie ridicată dela CEC.

Puterile nu-mi permit a da mai mult, această sumă sunt economiile mele adunate din Cl. I pînă azi, drept cînte dela părinți pentru notele primite la școală.

Suntem din acest județ. Bunicul meu este un țăran în comuna Solovăstru din partea muntoasă a Județului Mureș, orb din război, străbunicul a fost luptător căpitan în armata revoluționară a lui Avram Iancu iar noi stăm în Tg. Mureș, tatăl meu fiind sub șef de birou la Contenciosul Statului Mureș.

Cunoscînd din cele învățate la școală cum și din cele spuse în familie cîte nedreptăți ne-au făcut străinii în trecut, îmi dau toate economiile mele pentru scumpa noastră Armată, care ne apără Țara. Cînd eu voi fi mare, voi fi cel mai fericit cînd voi primi o armă, ca să-mi apăr Țara.

Tg. Mureș, la 13/V. 1939.

Sănătate!

s.s. Buțiu Ovidiu
Str. August Tribon Laurean
Nr. —5

Domniei Sale

Domnului Prim Ministru

București

D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar nr. 157/1939, f. 212.

*
* * *

12

AD-ȚIA FINANCIARĂ DE INCASĂRI ȘI PLAȚI

Tîrnava Mică

Nr. 2566/30. MAI. 1939.

DOMNULE PRIM-MINISTRU,

Avem onoare a Vă ruga să luați la cunoștință că funcționarii Administrației Financiare de Incasări și Plăți a Județului Tîrnava Mică, înțelegînd necesitățile imperioase ale Țării pentru înarmarea ei morală și materială într-un elan de solidarizare sufletească cu marea operă de refacere națională pe care o dirijați au subscris salarul lor pe o zi. Suma de Lei 7541 s-a vărsat sub recipisa No. 857 din 30 Mai 1939, urmînd a fi vărsată la contul No. 203 la Banca Națională Română.

Vă rugăm să primiți această modestă contribuție odată cu asigurarea sentimentelor noastre de încredere și entuziasm pentru opera ce întreprindeți de solidarizare națională și înarmare a Țării.

În numele funcționarilor, Administrației de Incasări și Plăți.

ADMINISTRATOR FINANCIAR

s.s. I. D. Suciu
L.S.

Către

PREȘEDINȚIA CONSILIULUI DE MINIȘTRI

D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar nr. 155/1939, f. 85.*
* *

13

Baroul Advocaților Târgu-Mureș

Nr. 105/1939
Bar. adv.PREȘEDINȚIA CONSIL. de MIN.
6670 + 30. V. 1939
REGISTRATURA GENERALĂ

Domnule Primministru,

Baroul advocaților din Târgul-Mureș înțelegînd chemarea patriotică a Guvernului Țării, oferă suma de 8000 lei, opiumii lei, pentru fondul de înzestrare a apărării naționale, — sumă pe care a depus-o la Banca Națională, sucursala Târgu-Mureș, No. act. 423 din mai 1939.

Primiți Vă rugăm Domnule Primministru, asigurarea înaltelor noastre considerațiuni.
Târgul-Mureș, la 25 Mai 1939.

s.s. Indescifrabil
decan

L.S.

D-Sale Domnului
Primministru

în BUCUREȘTI

D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar nr. 155/1939, f. 27.*
* *

14

OFICIUL RABINATULUI DE RIT OCCIDENTAL

TARGU-MUREȘ, Str. TRAIAN 20

L.S.

Târgu-Mureș, 20. VII. 1939. —

Nr. 312/1939. —

Excelența!

Subsemnatul Dr. Lövy Francisc primrabinul Comunității Evrești de rit occidental din Tg. Mureș, vice-președintele religios al Uniunii Comunităților Evrești de rit occidental din Ardeal și Banat, atât în numele meu cît și în numele colegilor mai în jos menționați, am onoare a Vă aduce la cunoștință că în ziua de azi am achitat la Sucursala Băncii Națională din Tg-Mureș suma de Lei 2653 pentru înzestrarea armatei. Menționez că, ceilalți membrii ai Uniunii, cari nu figurează pe lista aceasta, au contribuit la acest fond pe lista de subscripție a Comunităților Bisericești respective.

Contribuirea de mai sus la înzestrarea armatei facem în mod spontan și animat de un ferm patriotism, ca să dăm prin fapte exprimare sentimentelor noastre patriotice și să dăm un exemplu membrilor Comunității noastre, jertfind la acest scop așa de sfânt o sumă care întrece salariul nostru pe o zi.

Rog binevoiți a considera darul nostru, ca exprimarea a recunoașterii și supunerii față de Țara noastră iubită: România Mare și față de Înaltul Guvern spre binele cărora ne rugăm.

Primiți Domnule Primministru deosebitul nostru respect:

Dr. Lövy Francisc

Au contribuit la suma de mai sus:

Dr. Deutsch Ernest, Braşov	500 lei	ss. Dr. Lövy Francisc
Dr. Lenke Emanoil, Lugoj	500 „	Primrabin din Tg-Mureş
Dr. Lövy Francisc, Tg-Mureş	500 „	vice preşedintele religios
Dr. Weinberger Moise, Cluj	400 „	al Uniunii Comunităţilor
Dr. Feldmann Samoila, Sănnicolaul M.	233 „	Evreieşti de rit occidental
Löwenkopf Coloman, Orşova	150 lei	din Ardeal şi Banat.—
Sonnenschein Ilie, Pâncota	150 „	
Lövy Iosua, Făgăraş	120 „	
Dr. Tennen A.W., Lipova	100 „	
Total 2.653 lei		

Anexat mandat de vărsămînt no. 4505.

B.N.R. Tg-Mureş, cont. 203. —

Către

Exelenţa Sa Preşedintele Consiliului de Ministru

BUCUREŞTI

D.G.A.S., Fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, Dosar nr. 160/1939, f. 164

*
* *

15

Reuniunea Comercianţilor Români din

Tg. Mureş

ExceleŃei Sale Domnului

Armand Călinescu
Preşedintele Consiliului de Miniştri

Bucureşti

Organizaţia noastră înfiinţată de curînd cu onoare Vă înaintează lista membrilor, cari au donat suma de Lei 13.700 pentru fortificaţii şi înzestrarea scumpei noastre armate.

Suma s-a depus la Agenţia B.N.R. din Tg. Mureş conform datelor scrise în borderoul anexat.

Să trăiască Armata Română, fala neamului.

Să trăiţi, Domnule Prim Ministru.

Tg. Mureş, 15 Iulie 1939.

Preşedinte: ss. Nicolae Opreanu

L.S.

Secretar:
s.s. Gheorghe Berariu

D.G.A.S., Fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, Dosar nr. 160/1939, f. 175.

*
* *

16

EXCELENŢĂ,

Societatea de vînat „Mureş” din Reghin, jud. Mureş, profund recunoscătoare iniţiativei de înaltă grijă patriotică, cu care aţi înţeles să daţi Ţării şi neamului nostru liniştea şi siguranţa necesară şi adînc pătrunsă de sentimentul naţional, a depus suma de Lei 3000. cu recipisa Nr. 4534/939 la Banca Naţională din Tîrgu-Mureş, pentru înzestrarea armatei. Vă

asigurăm Excelență că membrii acestei Societăți vor fi totdeauna la datorie pentru apărarea scumpei noastre Țări...

Vă rugăm Excelență să primiți asigurarea celei mai profunde stime ce Vă păstrăm.
Reghin, la 27 Iulie 1939.

Președintele Societății de vânat
„Mureș” din Reghin;
s.s. Victor Mera

D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar nr. 160/1939, f. 50.

*
* *

17

Asociația Comercianților din Târgu-Mureș

No. 70/1939.

Domnule Primministru

Comitetul de Administrație a Asociației Comercianților cu sediul în Târgu-Mureș, avînd în vedere greutățile de înarmare a Țării și traducînd în fapt dorința unanimă a membrilor ei, prin cotizații benevole a strîns conform tabloului anexat aci suma de Lei 120.000 pe care a depus-o la Banca Națională a României, Sucursala Târgu-Mureș, pe cont No. 203. cu chitanța No. 4778 din 11. Iulie 1939 la dispoziția Domniei Voastre.

Roagă pe Excelența Voastră să binevoiți a primi acest obol, asigurînd-o de cel mai loial devotament pentru Țară...

Târgu-Mureș, la 20, Iulie 1939.

s.s. Indescifrabil
Președinte:

Jurisconsult:
s.s. Indescifrabil

L.S.

Excelența Sale

DOMNULUI PRIM MINISTRU

București.

D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar nr. 160/1939, f. 63.

*
* *

18

Asociația Comercianților din Târgu Mureș

T A B L O U

Despre membrii Asociației Comercianților din Tg. Mureș, cari au contribuit la sumă depusă pentru armată, cu următoarele sume:

Agroterra S.A.	10.000.—
„Mercur” Coloniale en gros	10.000.—
Rosenfeld Eugen și Iosif, en gros	10.000.—
„Cultura” S.A. Librărie (Fost Révész E.)	10.000.—
„Textilana” Lengyel Alfred, textil en gros	7.500.—
Diamantstein & Comp. fierărie	5.000.—
Frații Molnár, Magazin de Textile	4.000.—
„Hermes” S.A. Coloniale en gros	5.000.—
Frații Krausz, Fabr. de bonboane	4.000.—

TABLOU (continuare)

Vámos Alexandru, Magazin de Mode	4.000.—
Fekete Mihail, Drougueria	3.000.—
Breckner Vilhelm, Fabrica de Săpun	2.500.—
Czitrom Hermann, comerciant de cereale	2.500.—
Fritsch Izidor, coloniale	2.000.—
Krausz Aron și Fii, coloniale	2.000.—
Kieselstein Coloman, sticlărie	2.000.—
Dudutz Ștefan, Coloniale	1.500.—
Soția I. Lőte Lazăr, Tricotaje	1.500.—
Megyesi Hermann, com. de textile	1.500.—
Schäfer Maximilian com. de lemne	1.500.—
Várady Árpád S.A. com. de lemne	1.500.—
Dudutz Anton, comerciant de piele	1.000.—
Demetter Josefina	1.000.—
Parfumeria „Ideal” Dr. Erdélyi Emil	1.000.—
Fürst Ludovic și Fiul, tricotaje	1.000.—
Văd. lui Izsák Ludovic, coloniale	1.000.—
Izsák Ludovic, fierărie	1.000.—
Klein Izidor, magazin de mode	1.000.—
Cofetăria „City” Klein Alexandru	1.000.—
Rottmann Maurițiu, com. de lemne	1.000.—
S.A. Révész Béla, Librărie	1.000.—
Weisz Alexa, magazin de mode	1.000.—
Friedmann Izidor	750.—
Bernat Carol, Coloniale	600.—
Abraham Ludovic, com. de lemne	500.—
Boskovits Francisc, Magazin de mode	500.—
Czitrom Adalbert, agentura comercială	500.—
„Concurența” Kohn F., Coloniale	500.—
Drogueria Deutsch	500.—
Frații Fodor, Fabr. de mobile	500.—
Farkas Samuila	500.—
Farkas Izidor, Tricotaje	500.—
Hübner Ludovic, Mode de bărb.	500.—
Krausz Gavrilă, Coloniale	500.—
Kertesz Rudolf, com. de mode de bărb.	500.—
Kohn Juliu, dep. de lemne	500.—
Kohn Acațiu, coloniale	500.—
Naftali Josif, sticlărie	500.—
Rosmann Henric, bonbonerie	500.—
Reiszfeld Nicolae	500.—
Sejovitz Izidor com. de ghetă	500.—
Tihanyi Desideriu, com. de piele	500.—
Tolokan Martin, com. de mode	500.—
Jakobovits și Szalai dep. de textile	500.—
Gewürtz Abraham, com. de textile	300.—
Mezey Juliu, Coloniale	300.—
Petranker Maurițiu, com. de textile	300.—
Ring și Lewi, dep. de lemne	300.—
Tolokan Cristof, com. de textile	300.—
Varnai Victor	250.—
Csiszár Arcadiu blănar	200.—
Erdélyi Maurițiu, ceasornicar	200.—
Farkas Gheorghe Secretar la Soc. Aisg. Fonciera	200.—
Heller Hermann, com. de textile	200.—
Gewürtz Stefania, tricotaje	200.—
Krausz David com. de piele	200.—

TABLOU (continuar)

Magazinul Central, Kelemen Ana Tricotaje	200.—
Léb. Desideriu, com. de textile	200.—
Petranker Victor	200.—
Rișa Irina, Tricotaje	200.—
Seidler Isac, „Concurenția” Dep. de textile	200.—
Cooperativa Croitorilor	200.—
Wolf Emanuel, confecțiune	200.—
Vaday Coloman, băcănie	150.—
„Alunișu” Druckmann Jacob, dep. de lemne	100.—
Czitron Ludovic, com. de piele	100.—
Feurstein Moise, băcănie	100.—
Gabor Simion, com. de hârtie	100.—
Grazel Andrei, bonboneria Corso	100.—
Junger Martin, com. de cereale	100.—
Katteroo Mihai	100.—
Kelemen Zenelta, băcănie	100.—
Bartscht Carol sticlărie	100.—
Szönyi Eva, băcănie	100.—
Márk Adalbert, băcănie	100.—
Naftali Alexandru, com. de cereală	100.—
Pálffy Hermann, băcănie	100.—
Totschtein Emanuel băcănie	100.—
Simon Martin, com. de lemne	100.—
Szilágyi Ludovic croitor	100.—
Buzetzko Acațiu, băcănie	50.—
Breda Bela, com. de piele	50.—
Czitron Martin, com. de lemne	50.—
Dobos Carol, com. de piele	50.—
Enyedy Francisc, băcănie	50.—
Rubin Hugo	50.—
Moskovits Malvina	50.—
Sandor Sigismund, com. de lemne	50.—
Varga Ludovic, lingerie	50.—
Schwartz Aloisiu, coloniale	30.—
Szöke Alexandru, băcănie	30.—
Strul Jacob, băcănie	20.—
Grün Moise, bodega	20.—

În total Lei = 120.000.

adeacă Unasutădouăzecimii de Lei.

Tg. Mureș, la 15. Iulie 1939.

ss. Indescifrabil

Jurisconsult ;

Președinte,

L.S

D.G.A.S., Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar nr. 160/1939, f. 64 - 65

19

REUNIUNEA COMERCIANȚILOR ROMÂNI DIN JUD. MUREȘ CU SEDIUL
Tg. Mureș

LISTA

de subscripție pentru înzestrarea armatei Române

Numele membrului înscris în Reuniune	Suma plătită Lei	Tg. Mureș, luna Iulie 1939. Data și Nr. depunerilor la B.N.R.
Nicolae Oprean, Comerciant	2000.—	3 Mai 1939 — cont Nr. 202 Act.
Gherman Gheorghe „	1000.—	24 Mai 1939 — cont Nr. 4094 Act Nr. 4227
Gherman Gheorghe „	10000.—	24 Mai 1939 — Act Nr. 4228
Pruteanu Ioan, comerciant	1000.—	8 Iulie 1939 — Cont 203 Act. 4467
Cafton Dumitru „	1000.—	„
Medeanu Coriolan, Fab.	500.—	„
Medrea Nicolae, Comerciant	300.—	„
Rad Ioan, Restauranter	300.—	„
Berariu Gheorghe, Debitant	500.—	„
Radu Ioan, Comerciant	2000.—	„
Moldovan Carol, Comerciant	500.—	„
Moga Nicolae, Comerciant	500.—	„
Retz U Co- Ciasornicar	1000.—	„
Toma Eugen, „	200.—	„
Simon Vasile, Comerciant	200.—	„
Rusariu Savu, Restaurant	500.—	„
Truția Dănilă „	100.—	„
Augustin Carol „	200.—	„
Cristea Erofiei „	100.—	„
Golea Vasile „	200.—	„
Vlad Ioan „	100.—	„
Bucur Iosif, Librar și Tipogr.	500.—	„
Lei	13.700 treisprezece mii șapte sute	

Tg. Mureș, la 15 Iulie 1939.

Verificat :

Președinte :
ss. N. Oprean

Secretar :
ss. Gh. Berariu

D.G.A.S., Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar nr. 160, 1939, f. 176.

*
* *

20

OFICIUL RABINATULUI DE RIT OCCIDENTAL
Tîrgu-Mureș str. Traian 20
Nr. 328/1939

Tîrgu-Mureș, 2 aug. 1939

Exce len ță,

Subsemnatul dr. Lövy Francisc, primrabinul Comunității Evreiești de rit occidental din Tîrgu-Mureș, vicepreședintele religios al Uniunii Comunităților Evreiești de Rit Occidental din Ardeal și Banat, la data de 20 iulie 1939 am înaintat Excelenței Domniei voastre o chitanță despre 2653 lei, donația pentru înzestrarea armatei, dată de către rabini, arătați în adresa acolo anexată. Dintr-o omisiune însă n-a fost trecută pe acea listă suma de 300 lei donată

de către Ol. Nebel Avram dr. din Salonta. În complectare aici anexat înaintez. recipisa referitoare. — Primiți Domnule Primministru deosebitul mei respect:

Anexată: chitanța nr.

4551 B.N.R. suc. TgM.

sr. Lövy Francisc
Primrabin din Tg. Mureș, vicepreședintele religioase al Uniunii Comunităților evreiești de rîu occidental din Ardeal și Banat

Către

Excelența Sa Președintele Consiliului de Miniștri București. —

D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar nr. 154/1939, f. 20.

*
* * *

21

STRAJA ȚĂRII
Stolul Școalei Primare de Stat Nr. 1
Diciosânmărtin
Nr. 20, Iulie ziua 25

DOMNULE PRIM-MINISTRU,

Străjerii și străjerele Stolului Școalei Prim. de Stat nr. 1 din Diciosânmărtin*, jud. Târnava-Mică, însuflețiți de dragostea de Neam, și Țară, gata oricând să urmeze îndemnul Conducătorilor, cari muncesc necontenit pentru binele și fericirea scumpei noastre Patrii, au contribuit cu suma de lei 1480 (unamiepatrusuteoptzeci), la înzestrarea armatei.

Suma a fost depusă la Banca Națională a României, sucursala Blaj, cu recipisa Nr. 929, pe care cu onoare v-o înaintăm.

Sănătate!

LS.

Comandantul Stolului,
ss. indescifrabil

DOMNISI SALE

DOMNULUI PRIM-MINISTRU ARMAND CĂLINESCU

BUCUREȘTI

* azi Tirnăveni

D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar nr. 160/939 f. 79.

*
* * *

22

EXCELENȚA,

Voluntarii și foștii luptători din comuna Cucu, jud. Turda, voind a contribui la Fondul Inzestrării Armatei, au ținut o serbare cîmpenească în Cucu în ziua de 30 Iulie a.c. cu concursul D-lui șef de post Plut. Jandarmi Mircea Anghel, reușind ca pentru scumpa noastră Armată să strîngem curat Lei 2.000. — care sumă am trimis-o azi în 3 August Excelenței Voastre, prin mandat poștal. — Cu profund respect.
Cucu, la 3 August 1939. —

Henteș Ionel, ca Președinte al secției U.N.A.L.

Casier,
ss. indescifrabil

Excelenței Sale

Armand Călinescu, Prim-Ministru, București

D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar nr. 154/939 f. 37.

*
* * *

23

Societatea Anonimă Română
pentru COMERȚUL ZAHĂRULUI, București

Intr. sub nr. 458/934 Reg. Com. București

Capital Social lei 20.000.000

Vărsat Lei 6.000.000

Telefon 4.08.10

Adresa telegrafică: COMZAHAR

Cont Cecuri Poștale 2717

Rugăm a menționa în răspunsul dvs.

8929

București — 2 Iunie 1939

B-dul I. C. Brătianu, 26

Domnule Președinte de Consiliu,
Funcționarii instituțiunii noastre și acei ai fabricilor de zahăr ce reprezentăm și anume „Arad-Chitila”, „Bod”, „Danubiana”, (Giurgiu, Roman și Sascut), „Ițcani”, „Lujani”, „Ripiceni”, „Tg. Mureș”, „Zarojani” și „Bălți” au onoarea a vă informa că cedează salariul lor pe o zi pentru Fondul de Instruire a Armatei, — ceiace împreună cu donația personală a d-lui Zaharia Esmansky, administratorul delegat al Soc. „Zarojani”, reprezintă:

Lei 475.951. — conform specificației de mai jos. —

Din această sumă Soc. „Danubiana”, „Zarojani” și Dl. Esmansky au remis partea subscrisă de fiecare prin intermediul prefecturilor din localitățile în care se află fabricile lor și anume:

Lei 203.934. —

iar restul de 272.017. — îl depunem la Banca Națională de aci pentru fondul susmenționat. —

Primiți, vă rugăm, Domnule Președinte, asigurarea deosebitei noastre considerațiuni.

Societate Anonimă Română pentru
Comerțul Zahărului
ss. indescifrabil

Specificație

Funcționarii	Soc.	Arad-Chitila	Lei	
„	„	Bod	„	28.446. —
„	„	Danubiana	„	34.630. —
„	„	Ițcani	„	83.934. —
„	„	Lujani	„	17.233. —
„	„	Ripiceni	„	60.000. —
„	„	Tg. Mureș	„	60.000. —
„	„	Zarojani-Bălți	„	21.713. —
„	„	Comerțul	„	20.000. —
Dl. Z. Esmansky personal	„		„	49.995. —
				100.000. —
			Lei	475.951. —

Domniei Sale

Domnului Președinte al Consiliului de Miniștri,

D.G.A.S., Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar nr. 159/939 f. 331.

*
* *

24

„DANUBIANA”
FORESTIERA ROMÂNĂ SOCIETATE ANONIMĂ
Administrația Fabricii Brețcu jud. Treiscaune

Telefon 3.

Telegram: Danubia

Domniei-Sale

Brețcu, 19 Iunie 1939

Domnului Președinte al Consiliului de Miniștri
și Ministru al Apărării Naționale

Armand Călinescu,

București

EXCELENȚĂ,

Funcționarii și muncitorii Societății „DANUBIA” Forestieră Română, S.A. pe deplin conștienți de mărețul scop al inițiativei luate de Domnia-Voastră, am hotărât cu unanimitate într-o adunare solemnă, să contribuim și noi cu salariul pe o zi la înzestrarea oștii noastre. Suma rezultată de lei 42.159 a fost depusă la Banca Națională a României cu chitanța Nr. 3698 din 17 Iunie 1939.

Vă rugăm, Domnule Președinte, să primiți asigurarea respectului nostru pentru opera Dvs. și Vă dorim ca ea să aducă întărirea patriei noastre așa cum toți Românii o doresc.

Personalul Societății „DANUBIANA”

Forestieră Română, S.A.

ss. indescifrabil

D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar nr. 159/1939, f. 212.

*
* *
*

25

Telefon Nr. 7

Adresa telegrafică:

„TUTUN”

Referințe la numărul D-v.

Numărul Nostru

Nr. 2605 — 17 Mai. 1939

Casa Autonomă a Monopolurilor Regatului României

MANUFACTURA DE TUTUN SFÂNTU-GHEORGHE*

DOMNULE PRIM MINISTRU

Personalul Manufakturii de Tutun din Sf. Gheorghe — funcționari, lucrători și muncitori — în număr de 628 persoane, dintr-un cald sentiment patriotic și solidarizându-se cu marile comandamente naționale a hotărât în unanimitate să cedeze salariul lor pe o zi din luna Mai a.c. pentru fondul de înarmare a Națiunii și întărirea frontierelor.

Considerînd că, ne îndeplinim o sfîntă datorie față de... Patrie prin această modestă contribuție și fiind gata a răspunde și cu viața noastră pentru gararea frontierelor țării, respectos Vă rugăm, DOMNULE PRIM MINISTRU, să binevoiți a primi asigurarea întregului nostru devotament.

DIRECTOR

INGINER ss. Ioan I. Iosif

LS.

D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar nr. 155/1939, f. 447.

* *

26

Hodoșa Ciucului

28 Iulie 1939. —

DOMNULE PRIM-MINISTRU,

În comuna românească Hodoșa-Ciucului oamenii de bine și cu suflet românesc, autorități și intelectuali, dimpreună cu Comitetul de conducere al cantinei școlare Hodoșa-Gară, au aranjat o masă comună în localul Școlii Primare de Stat de mai sus în seara zilei de 22 Iulie a.c. pentru Fondul de Inzestrare al Armatei. — Venitul curat realizat este de 2.212 lei sumă ce o și depunem cu proces-verbal la Pretura plășii Gheorgheni-Ciuc potrivit ordinului Nr. 1922/1939. în scopul mai sus arătat.

Sperăm, DOMNULE PRIM-MINISTRU, ca din mica sumă colectată de noi și de alți buni români ca noi, să putem să ne înarmăm Țara, spre a fi oriunde... piept de granit și suflet oțelit de români.

Trăiască scumpa noastră ROMÂNIE,
 Excelenței Sale
 Primar: Notar: Director Școlar
 ss. indescifrabil

D-lui Armand Călinescu, Președintele Consiliului de Miniștri
 București
 D.G.A.S., Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar nr. 160/1939, f. 36.

* *

27

JUDEȚUL CIUC ROMANIA
 PRIMĂRIA COMUNEI HODOȘA DE CIUC. —
 Nr. 1679/1939

DOMNULE PRIM-MINISTRU,
 Cu data de 18 Septembrie 1939, am depus, la Banca Națională din Miercurea-Ciuc, suma de lei 20000 (douăzeci de mii), cu Mandatul de vârsămint al Agenției B.N.R. Miercurea-Ciuc, Nr. 203 din 18 Septembrie 1939, pentru înzestrarea scumpei noastre armate, care ca și în trecut este chemată a duce faima peste hotare...

Hodoșa de Ciuc la 19 Septembrie 1939.
 Primar: Notar:
 ss. indescifrabil ss. indescifrabil
 Excelenței Sale Domnului Prim-Ministru ARMAND CĂLINESCU, București
 D.G.A.S., Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar nr. 154/1939, f. 241.

* *

28

TELEGRAMĂ

Nr. 945 — 5 Iunie 1939

Președinția Consiliului de Miniștri

București

M CIUC 54, 64, 5, 9815 —

Învățătorii din județul Ciuc adunați, în congres anual, conștienți de munca ce o depun pentru ridicarea și consolidarea patriei, hotărâsc cu însuflețire să dea umilul lor salariu pe o zi pentru înarmarea țării și vă asigură că în caz de nevoie vor face din piepturile lor zid de apărare a patriei. —

Președinte. Nicolae Diaconescu: Secretar Iulian Negoescu.
 D.G.A.S., Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar nr. 157/1939, f. 161.

* *

29

TELEGRAMĂ

Nr. 2267 — 6 iunie 1939

D-sale Domnului Armand Călinescu
 Președintele Consiliului de Miniștri, București

MCIUC 37 ST 51, 6, 16815. —

Învățătorii județului Ciuc, conștienți de înalta datorie de a contribui la fondul de înzestrare al armatei, au donat salariul pe una zi care s-a depus la Banca Națională din localitate, în sumă totală de 46447 lei. — Revizor școlar Buzea Nr. 4478, 1939. —

D.G.A.S., Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar nr. 157/1939, f. 126.

* *

30

Primăria Orașului Reședință de județ Sft. Gheorghe.
Nr. 4051/1939

EXCELENȚĂ,

Funcționarii și angajații primăriei orașului Sft. Gheorghe — Județul Treiscaune, însuflețiți de aceeași dragoste față de Patrie, ca întreaga suflare a Țării Românești și pentru a da o nouă dovadă a patriotismului de care este animat în toate acțiunile, oferă pentru înzestrarea glorioasei armate române, salariul pe o zi, în sumă de Lei 6200. — Suma s-a depus la Banca Națională, Sucursala Sft. Gheorghe, la contul de virament Nr. 203, „INZESTRAREA ARMATEI“.

Sf. Gheorghe, la 1 Iunie 1939.

Primar:

ss. Dr. Nic. Crăciun

Secretar:

ss. V. Potcoavă

Exceleței Sale

Domnului Prim-Ministru, București

Președintele Consiliului de Miniștri.

D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar nr. 158/1939, f. 374.

*
* *

31

Primăria Orașului Nereșed. de Județ
Târgul Secuiesc
la 25 Mai 1939

DOMNULE PREȘEDINTE AL CONSILIULUI DE MINIȘTRI

Pătrunși de adânc devotament pentru Țară... și Națiune, admirînd munca neobosită în străduințele DVoastre pentru fericirea și ocrotirea Patriei noastre scumpe.

Subsemnatul primar, împreună cu funcționarii și pensionarii primăriei orașului Târgul Săcuiesc, cu profund respect Vă rugăm să binevoiți a primii modesta noastră contribuție de 5183 Lei, sumă ce reprezintă salariul pe o zi, depusă la Sucursala Băncii Naționale din orașul Sf. Gheorghe, la 24 Mai a.c., sub recipisa Nr. 203, pentru înzestrarea armatei. — Cu cel mai profund respect.

LS Primar Căpit. SS. M. Georgescu

Exceleței Sale

Domnului ARMAND CALINESCU, Președintele Consiliului de Miniștri și Ministru Apărării Naționale Ad. — Interim

BUCUREȘTI

D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar nr. 155/1939, f. 41.

ROMANIA
ASOCIAȚIA ÎNVĂȚĂTORILOR
din Jud. Treiscaune
Nr. 46/1939

*
* *

32

DOMNULE PREȘEDINTE,

Învățătorii din jud. Treiscaune conștienți de înalta lor misiune, animați fiind de cele mai înalte simțăminte naționale au subscris salariul lor pe o zi pentru înzestrarea scumpei noastre armate.

Astăzi s-a depus sub Rec. Nr. 930 Cont 203 la Banca Națională a României sucursala Sf. Gheorghe suma de lei 50.825. — cincizecimii opt sute douăzeci și cinci lei dela 516 învățători.

Sf. Gheorghe, 8 Iulie 1939.

Președinte
ss.-indescifrabil
Secretar
ss. indescifrabil

Domniei Sale

Domnului Prim Ministru al Cons. de Miniștri

Armand Călinescu

București

D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar nr. 160/1939, f. 314.

*

33

TELEGRAMA

877 — 31 Aug. 1939

Dlul. Prim Ministru Călinescu București.

MCiuc 388, 55, 31, 883. —

Cu adînc respect și devotament raportez că azi am depus la Banca Națională Miercurea Lei 13572 în contul 203 suma realizată la balul ce am dat la Băile Tușnad la 19 August, sub patronajul D-lui Prefect pentru înzestrarea scumpei noastre armate — Sănătate și pace. Alex. Anastasiu. Pretorul Plășii Sănmartin Ciuc.

D.G.A.S., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dosar nr. 154/1939, f. 196.

*

34

Întreprinderile Comunale

Tîrgu Mureș

TABLOU

Cu sumele subscrise de personalul întreprinderii la fondul înzestrării armatei.

Nr. crt.	Numele și prenumele	Suma sub-scrisă în lei	Nr. crt.	Numele și prenumele	Suma sub-scrisă în lei
1	Ing. C. Șerban	384	18	Mocanu Aurelia	96
2	Ing. Pap Cornel	315	19	Pásztor Francisc	96
3	Fejer Ștefan	187	20	Blaj Teofil	96
4	Grosmüller Paul	160	21	Valter Gheorghe	103
5	Peter Ioan	144	22	Constantinescu Alexandru	101
6	Gălățean Vasile	141	23	Văcar Teodor	101
7	Takács Ioan	121	24	Timacu Ioan	90
8	Dipșe Aurel	233	25	Tincu Gheorghe	76
9	Stanciu Ioan	166	26	Suciu Ioan	126
10	Tătar Ioan	160	27	Blaj Vasile	76
11	Veér Adalbert	113	28	Cîmpeanu Maria	126
12	Lazăr Gheorghe	103	29	Cîmpean Florea	126
13	Iancu Mareș	97	30	Ignat Dumitru	126
14	Tămaș Vasile	96	31	Pascu Lazăr	117
15	Duma Dumitru	96	32	Moldovan Petru	104
16	Argheșan Francisc	96	33	Resta Gheorghe	105
17	Pap Zoltán	96	34	Gălățean Ilie	81

Nr. crt.	Numele și prenumele	Suma subscrisă în lei	Nr. crt.	Numele și prenumele	Suma subscrisă în lei
35	Bărdășan Ștefan	81	52	Horea Ioan	128
36	Banciu Octavian	231	53	Megoșiu Iosif	115
37	Jovrea Alexandru	164	54	Cormaș Mihail	111
38	Biriș Ioan	110	55	Bunea Gheorghe	187
39	Suciu Traian	110	56	Ciulo Gheorghe	160
40	Abramoff Eugenia	108	57	Carforu Vasile	144
41	Maței Ștefan	90	58	Zăvoianu Gheorghe	148
42	Coloman Lazăr	78	59	Vlasiu Ioan	110
43	Macavei Augustin	118	60	Crăciun Petru	110
44	Filimon Teodor	165	61	Turcu Simion	165
45	Vancea Simion	89	62	Korch Martin	165
46	Ambruș Teodor	94	63	Rusu Radu	91
47	Simion Iuliu	78	64	Opriș Gheorghe	85
48	Suciu Ioan	78	65	Opriș Iosif	157
49	Păltuneanu Virgil	207	66	Ūjvárosi Iuliu	157
50	Vălcesean Eromim	149	67	Lascu A.	144
51	Bîrsan Ioan	139	68	Mitrea Ioan	103
Total general				8.988 lei	

Tirgu Mureș 26 sept. 1939

Arh. Stat. Alba. Fond Ținutul Mureș, Serviciul Administrația Generală de Stat, Dosar Nr. 180/939, f. 132—133.

35

TELEGRAMA

BRAȘOV

EXCELENȚEI SALE

Nr. 55 2 MAI 1939

DLUI PRIM MINISTRU ARMAND CALINESCU

BUCUREȘTI

BIXAD OLT 5.116. 2. 15 Nr. ——— cl. ——— cuv. ——— data ——— ora ——— m. ———
data ——— ora ——— m. ———

Muncitorii și corpul tehnic al exploatarei minierei inginer D. Bogdan din Bicsadul Oltului împreună cu organele școlare bisericești administrative și cefereștii ale comunelor Bicsadului Oltului și Micfalău — Treiscaune cu ocazia Serbării Muncii noastre naționale în cariere inginer Bogdan din Bicsadul Oltului vă aducem pe această cale întregul nostru devotament rugându-vă a ne considera în orice moment soldați devotați pentru țară... vă rugăm respectuos să ne permiteți a vă felicita pentru măsurile îndrăznețe ce ați luat la timp și cu energie totodată vă rugăm să primiți obolul nostri salarului pe o zi pe care îl dăm cu toată dragostea pentru înzestrarea bravei noastre armate = sănătate = Inginer Bogdan — Inginer Lascăr —

Pt. conformitate,

D.G.A.S., Fond Ministerul Propagandei Naționale, Presa internă, Dosar 414, f. 26—27.

*
* *
*

36

Copie

TELEGRAMĂ

D-lui ARMAND CĂLINESCU PRIMMINISTRU BUCUREȘTI; DICIOSANMARTIN
 32. 112. 16/5.16 =cuv.....data.....m.....or.....
 m.....Funcționari și lucrătorii fabricilor Nitrogen și Industria Ceramica și
 Chimică din Dicosanmartin ... convinși din cele văzute că banul merge azi acolo, unde trebuie
 de la cel mai mic și pînă la cel mai mare și cu nespus entuziasm roagă pe excelența voastră
 să binevoiască a primi Dania lor muncă pe o zi în sumă de lei: 112.727 ce depune, azi la
 Banca Națională, a României sediul Blaj pentru înzestrarea scumpei noastre oștiri. — —

D.G.A.S., *Fond Ministerul Propagandei Naționale*, Presa Internă, Dosar nr. 414, f. 59.

*
* *
*

37

II; 1940.

„AMESTECUL DE SUFLET, BETON ȘI FER”

„Un amestec de suflet, beton și fer... „Astfel în uimirea și entuziasmul lor, s-au exprimat trimișii speciali ai ziarelor bucureștene, descriind „obiectele” dela granița de vest a țării.

„Obiectul”, în limbajul ostașilor care stau în subteranele fortificațiilor, reprezintă o cazemată, iar cazemata este un adăpost sub pământ acoperit de o movilă de beton și fier.

Ziariștii care au avut marea fericire să ia contact cu obiectele dela granița de vest s-au înapoiat de acolo entuziasmați de extraordinara operă de apărare națională...

Centura de fortificații de pe frontiera dinspre Tisa este ca linia Maginot sau Siegfried românească. Războiul din Occident dovedește că a se încerca străpungerea liniei Maginot sau Siegfried este egal cu a întreprinde o acțiune nebunească. Tot un act de demență ar fi și o încercare de a se trece peste fortificațiile românești dela granița de Vest.

Marele public află deabia acum de minunata realizare a fortificațiilor din Vest. Mai bine de trei ani frontiera a fost un imens șantier pe care au fost transportați munți de beton și fer.

Mii de lucrători, cu mașinile cele mai moderne, au săpat pământul, au nivelat dealurile, au mutat apele, au ajustat munții.

Dealungul frontierei s-au înșirat una după alta, ca monetele într-o salbă, cazematele, „obiectele” din beton și fer. Rezistența lor a fost calculată după toate datele științifice, astfel că oricît de puternic ar fi focul concentrat asupra lor rămîne nevătămate.

În adîncul pământului, subteranele nu sunt decît niște vaste uzini în care soldații au devenit lucrători specializați.

Plănșeuri și ziduri de beton, porți de fer, electricitate, ateliere diferite, mașini de tot felul. În acest labirint de fabrică, dai din cînd în cînd, de cîte un dormitor sau sală de mese.

Arme automate la tot pasul. În fața lor servanții își văd indiferenți de treburi.

Afară, în fața cazematei cîmpul este minat și brăzdat în toate sensurile de sîrmă ghimpată sau de obstacole antitanc. Fortificațiile de la Vest, în întregul lor, reprezintă astăzi o formidabilă mașină de apărare complet pusă la punct. Este suficient să apeși pe un buton electric pentru ca întreg mecanismul să intre în funcțiune, pentru ca miile de guri de foc ale cazematei să înceapă să scuie moartea.

Elanul oricărei armatei s-ar frînge neputnicios în fața unei atât de formidabile centuri de foc.

Iată, în puține cuvinte, ce reprezintă fortificațiile de la granița de Vest. Ele dovedesc cât de intens și mai ales cât de serios s-a lucrat, în ultima vreme pe tărîmul apărării naționale. În fața acestei opere uimitoare, sentimentul siguranței te copleșește. Perspectivele zilei de mâine apar mai puțin sumbre și optimismul ia locul neîncrederii.

D.G.A.S., *Fond Ministerul Propagandei Naționale, Presa internă, Dosar nr. 437, f. 19.*

*
* * *

38

5. II. 1940.

APĂRAREA LA GRANIȚA DE VEST

Urmărind cu stăruitoare diligență politica de asigurare a păcii, la hotarele noastre, în primul rînd România a nutrit întotdeauna nădejdea că se vor realiza, -prin bunăvoință reciprocă și în spirit de colaborare, leală, înțelegeri cu statele vecine de care ne mai despart deferende istorice, lichidate conform normelor în dreptate, triumfătoare, la sfîrșitul războiului căruia i-am dat tribut 800.000 de vieți.

În raporturile de politică externă, de la stat la stat, am păstrat, în toate împrejurările, atitudine de concilianță, chiar dacă din unele părți ni s-a răspuns uneori cu limbaj agresiv, care exprima poate sensul real al unei pozițiuni de adversitate față de noi.

Imperativul național în toate vremurile a fost să păstrăm ceea ce este al nostru, — ceea ce ne-a aparținut pe temeiu de drepturi istorice și am fost vrednici să dobîndim, cu titlu definitiv, la capătul unei lupte naționale victorioase.

Am vegheat fără preget din Martie trecut și la granița de vest ca nu cumva dintr-o situație de încordare politică internațională să rezulte vreo surpriză amenințătoare pentru noi.

S-a făcut în Martie trecut o examinare mai serioasă a atitudinii noastre pacifice și s-a învederat justeea ei în conformitatea cu interesele naționale și cu interesul general al păcii, și de înțelegerea superioară din partea tuturor.

România a rămas pe temeiul necesității de apărare, — împotriva oricui, cu totalitatea forțelor naționale și pînă la ultimul sacrificiu posibil, — a teritoriului său, cuprins între actualele granițe.

O singură preocupare s-a manifestat de atunci și pînă astăzi: aceea de a întări mijloacele de apărare.

Aceasta este explicația construirii fortificațiilor de la granița de vest, care sunt astăzi o realitate. Regiunea de graniță pe care o lăsau neacoperită masivele munților Apuseni, cîmpia deschisă de la vest, constituie astăzi o forță de rezistență creiată prin munca brațelor românești după o concepție salutară de comandament militar, corespunzînd întru totul politicii prevăzătoare de stat.

Cine se întoarce de la granița de vest, după ce a cunoscut ce s-a înfăptuit acolo poate afirma, cu legitim orgoliu și deplină liniște sufletească, sigur de viitorul destinului nostru național, că în ciuda unor împrejurări internaționale defavorabile, România a pus la temelia fortificațiilor nădejdea izbînditoare în politica sa de pace, față de un vecin pe care-l dorește colaboratorul leal în cadrul unei acțiuni generale de pacificare, — de limpezire a orizontului european.

D.G.A.S., *Fond Ministerul Propagandei Naționale, Presa internă, Dosar nr. 437, f. 12.*

*
* * *

VOINȚA ȚĂRII ȘI ÎMPRUMUTUL DE ÎNZESTRARE

Întreaga națiune română este astăzi solidară în jurul marilor probleme cari interesează însăși existența ei în granițele firești. *Nu avem nimic de cerut, nu avem nimic de dat*, — iată formula în care se cuprinde hotărîrea poporului român.

Vremurile prin cari trecem, constituie un adevărat examen al virtuților noastre patriotice. Ele au strîns, indiscutabil, pe toți fiii țării, sub semnul acelorași supreme comandamente.

Prin aceasta, suntem în cea mai firească și deplină continuitate a tradiției, — a acelei tradiții prin care poporul român s-a înscris în istoria universală ca o forță de sine stătătoare, vrednică să reacționeze în numele dreptății ori de cîte ori vitregia vremurilor i-au încercat acțiunile.

Spuneam că zilele prin care trecem și pe care nu le-am voit, dar pe care știm să le întâmpinăm cu înțelegerea cuvenită, constituie un adevărat examen de verificare a solidarității noastre naționale, în jurul hotărîtoarelor porunci.

Iată una dintre dovezile acestei adînci înțelegeri a situației pe care o străbatem: ecoul stîrnit de împrumutul pentru înzestrarea armatei. Suma adunată prin libera voință a subscriitorilor de bonuri pentru înzestrare se ridică, la 10 februarie, la cifra de 10.252.321.000 lei.

Ce mărturie mai elocventă, mai concretă poate fi, decît aceasta afirmată de realitatea cifrelor, că întreaga națiune este pătrunsă de imperativul zilelor ce străbatem?

Constatînd acest îmbucurător rezultat d. Mitiță Constantinescu, Ministrul Finanțelor, a spus în cel mai riguros spirit al justiției că suma realizată prin emisiunea bonurilor pentru înzestrare, arată adîncul patriotism ce s-a manifestat și cu această împrejurare.

Dar, acest bilanț nu este definitiv; el este numai o indicație a solidarității naționale. Subscrierile continuă și cifra va spori.

Domnul Ministru al Finanțelor a spus în privința aceasta:

„Mai sunt și mulți alți cetățeni, care — împiedicați pînă în prezent de diverse împrejurări, — și-au exprimat dorința să-și îndeplinească de aci înainte, datoria lor către țară. Pentru a satisface această dorință a lor, ce corespunde și cu marile necesități crescînde ale apărării naționale, subscrierea la bonurile pentru înzestrarea armatei, rămîne deschisă pentru oricine va voi să folosească și de aci înainte acest mijloc atît de sigur pentru plasarea fructuoasă a disponibilităților sale, precum și pentru sprijinirea, în același timp, a mîntuitorii opere naționale.“

Țara a răspuns cu însuflețire și spontaneitate la toate chemările supreme ale zilei — fiindcă țara vrea să fie gata sub raportul înzestrării armatei pentru orice vremuri grele.

D.G.A.S., *Fond Ministerul Propagandei Naționale, Presa internă, Dosar nr. 437, f. 46.*

*
* *
*

40

12. II. 1940

SUFLETUL ȚĂRII LĂNGĂ ARMATA

— *Impresionantul succes al împrumutului intern* —

Chemarea duhului de totdeauna al țării n-a fost zadarnică. Subscrierile la împrumutul de înzestrare a oștirii au întrecut așteptările.

În două luni de zile, din mâinile cetățenești cari au adus obolurile s-a strîns suma, într-adevăr împunătoare, de 10.252.231.000 lei.

Peste zece miliarde de lei, menite să întărească platoșa țării, să facă de nezdruccinat pavăza, care — odată și odată — va trebui, poate, să fie ridicată, pentru a păzi ființa eternă a Neamului.

Dacă, de-abia început, împrumutul a izbutit îndeplinirea unei asemenea împunătoare sume, aceasta nu se datorește nici unei constrângeri, ci doar unui avînt patriotic de proporții opice. Fiecare suflet românesc — dela sufletul omului înstărit pînă la sufletul celui mai umil țăran din ultimul cătun — și-a adus dania arzătoarei sale iubiri de Patrie. Fiecare cetățean și-a dat seama că este dator să subscrie, nu numai pentru a apăra bunurile românești ale prezentului, ci pentru a fi demn de jertfele fără de sfîrșit ale înaintașilor. Ale unor înaintași, cari — pentru mîntuirea țării — și-au dat, cu dragă inimă, nu numai bunurile pămîntești, ci sîngele, viața.

„Aceste rezultate foarte îmbucurătoare (subliniază d. Mitiță Constantinescu ministrul Finanțelor) dovedesc adâncul patriotism al poporului nostru”

Și, mai departe:

„Mai sunt, însă, și mulți alți cetățeni, cari — împiedecați pînă în prezent de diverse împrejurări — și-au exprimat dorința să-și îndeplinească de aici înainte datoria lor către țară.

Aceștia, cari vor continua să subscrie, împreună cu cei din a căror contribuție s-au strîns cele zece miliarde, pot fi siguri că jertfa lor nu va rămîne stearpă și că viitorimea va ține cont de gestul de astăzi.

D.G.A.S., *Fond Ministerul Propagandei Naționale, Presa internă*, Dosar nr. 437, f. 50.

DIN ACTIVITATEA ORGANIZAȚIILOR P.C.R., SINDICALE ȘI DE TINERET DIN VALEA SUPERIOARĂ A MUREȘULUI ÎN ANII 1934—1938

IOAN CHIOREAN

Abordînd o problematică atît de complexă, reconstituirea frescei social-economice și politice a văii superioare a Mureșului în anii 1934—1938, acest studiu a implicat, de la început, numeroase cercetări și judecăți de valoare asupra celor mai felurite aspecte și fenomene istorice. Și nu întîmplător, căci acest deceniu în întreaga istorie a poporului român și a naționalităților conlocuitoare a înregistrat evenimente cu profunde semnificații politice. Mai presus de toate, se desprinde cu pregnanță lupta consecventă a Partidului Comunist Român, deși aflat în adîncă ilegalitate, pentru dreptate socială și națională, împotriva exploatării oamenilor muncii de la orașe și sate, contra primejdiei fascismului, pentru apărarea integrității și independenței patriei noastre. Aceste obiective de luptă, călăuzitoare se vor resimți cu tărie în numeroase acțiuni social-politice inițiate și conduse de organizațiile P.C.R., sindicale și de tineret din valea superioară a Mureșului, cu prilejul mișcărilor greviste sau al răzvrătirilor țărănești, în coloanele ziarelor muncitorești editate pe meleagurile mureșene, în timpul întemeierii unor secții locale ale organizațiilor legale de masă îndrumate direct de partidul comunist.

Pe de altă parte, studiul nostru va ține seamă deopotrivă de caracteristicile perioadei redresării relative a vieții economice și de acele particularități ale ținuturilor mureșene, unde, pe lângă români, conviețuiau numeroși maghiari, secui și sași, cu aspirații social-politice comune și înfrățiți în luptă împotriva aceluiași opresori.

*

Odată cu ieșirea din criza din 1929—1933, în principalele centre industriale de pe valea superioară a Mureșului s-a înregistrat o învioreare relativă, deși anumite efecte ale crizei se mai făceau încă simțite la un mare număr de întreprinderi din Tîrgu Mureș. Drept urmare, aici șomajul era încă destul de îngrijorător și pentru autorități în ale căror statistici erau luați în evidență în anul 1934 un număr de 813 persoane (capi de familie)¹. Această situație s-a datorat, pe de-o parte, persistenței nefolosirii în întregime a capacităților industriale existente, dar și prin des utilizata politică a concedierilor,

¹ *ArhStat* Tîrgu Mureș, Fond Primăria orașului Tîrgu Mureș, nr. 3178/1934.

care îi amenința deopotrivă și pe salariații instituțiilor de stat. În unele cazuri, cei dinții vizați la concediere erau muncitorii de alte naționalități².

În atari împrejurări, pe fondul înăsprii contradicțiilor dintre clasele exploatatoare și cei asupriți, oamenii muncii români, maghiari și germani, sub conducerea organizațiilor revoluționare ale clasei muncitoare din România, au dus o permanentă luptă împotriva scăderii salariilor și pentru mărirea lor în raport cu scumpetea, împotriva raționalizării capitaliste, a șomajului și concedierilor forțate, a amenzilor și abuzurilor patronale, pentru respectarea zilei de muncă de 8 ore, a legislației muncitorești, pentru apărarea libertăților democratice, pentru dreptul de organizare și întrunire, pentru eliberarea deținuților politici, contra pericolului fascist etc. În același timp, aveau de înfruntat propaganda deșănțată a partidelor politice burgheze care încercau în fel și chip să limiteze — îndeosebi printr-o demagogie naționalistă — spiritul revoluționar al maselor muncitoare de la orașe și sate. Și nu era deloc ușor, căci organizația din județul Mureș a Partidului național-tărănesc — spre a cita un exemplu — era recunoscută în anii 1934—1938 ca una din cele mai puternice organizații ale acestui partid. Această realitate a reieșit, mai limpede ca oricând, cu prilejul lucrărilor congresului organizației județene din 28 mai 1936, la care au participat 500 de delegați reprezentând 109 organizații comunale ale Partidului național-tărănesc³. Reușind să atragă de partea sa țărani înstăriți (care în multe cazuri erau socotiți fruntașii satelor, și deci cu o mare influență asupra țărănimii sărace), Partidul național-tărănesc și-a îndreptat, din 1933, o parte a acțiunilor sale propagandistice și împotriva *Frontului Plugurilor*, iar în județul Mureș a reușit chiar — timp de un deceniu — să împiedice constituirea unei organizații locale a țărănimii nevoiașе. Puternice organizații județene aveau apoi Partidul național liberal, Partidul național creștin și Partidul Maghiar, care și-au recrutat membrii din rîndurile burgheziei, moșierimii, intelectualității, comercianților, patronilor de ateliere, preoțimii, chiburimii și țărănimii mijloace. Deși numericește, datorită terorii și represuniilor din timpul grevelor, organizațiile politice ale oamenilor muncii nu mai aveau o asemenea pondere ca în deceniul trei, atît Comitetul județean Mureș al P.C.R., cît și Comitetul local al Partidului social-democrat, își vor păstra neștirbită influența în rîndurile maselor populare, militînd cu consecvență pentru înfăptuirea frontului unic muncitoresc. Această strînsă colaborare dintre comuniștii și social-democrații mureșeni, concretizată în timpul grevelor din 1934 prin lupta comună pentru înfăptuirea programului de revendicări generale și imediate, a dovedit pe deplin și aici semnificația deosebită a inițiativelor și hotărîrilor adoptate de Partidul Comunist Român pentru realizarea unei politici unitare de acțiune muncitorească.

Înfruntînd greutățile de tot felul, comuniștii din valea superioară a Mureșului au înființat noi celule de fabrică, intensificîndu-și totodată activitatea organizatorică și propagandistică în sindicatele muncitorești prin crearea ope-

² *Marosvidék*, II, nr. 188 din 21 august 1934.

³ *Mureșul*, VII, nr. 7 din 1 iunie 1936.

ziților roșii⁴. În anii 1934—1935 cele mai importante și mai active organizații sindicale ființau în fabricile de cherestea și de prelucrare a lemnului, în construcții, în întreprinderile aparținând industriei ușoare și a bunurilor de larg consum. Cel mai mare procentaj al muncitorilor organizați se înregistra, evident, la Tîrgu Mureș, unde funcționau numeroase organizații sindicale de ramură conduse de Consiliul sindical local. Astfel, în timp ce la atelierul de tâmplărie al patronului Fülöp Adalbert din Tîrgu Mureș, din cei 12 muncitori (dintre care 3 aveau încă statut de ucenici), 6 erau membri ai sindicatului muncitorilor lemnari⁵, la fabrica de zahăr — cu o renumită tradiție sindicală — doar 69 din totalul de 287 muncitori și salariați erau cuprinși în sindicatul de ramură⁶. În aceeași vreme însă, după cum ne informează ziarul „Munkás Közlöny“, „în rîndul muncitorilor constructori din Tîrgu Mureș nu este niciun muncitor neorganizat. Organizarea muncitorilor necalificați se face într-un asemenea ritm, pentru care încă nu s-a găsit exemplu în meseria de constructor“⁷.

Întrucît grevele muncitorilor forestieri din 1923, 1925 și 1929 au reliefat puternic solidaritatea de clasă a întregii muncitorimi de pe valea superioară a Mureșului, noul Consiliu sindical din Tîrgu Mureș — deși din 1934 avea o componență social-democrată — și-a desfășurat activitatea potrivit principiilor luptei revoluționare. Cea dintîi mărturie o găsim elocvent exprimată în protestul public al tuturor muncitorilor din Tîrgu Mureș, fără deosebire de naționalitate și apartenență politică, față de autoritățile guvernamentale care au înscenat un odios proces conducătorilor muncitorilor ceferiști și petroliști, după marile greve din ianuarie-februarie 1933. În telegrama de protest se cerea totodată eliberarea imediată a militanților comuniști și sindicaliști arestați și aduși în fața instanței militare⁸. Influența comuniștilor în Consiliul sindical social-democrat din Tîrgu Mureș devenise deosebit de puternică, iar conducătorii acestuia și-au însușit tactica și strategia de luptă a partidului comunist în privința făuririi unității de acțiune a tuturor muncitorilor⁹.

Cînd, în dimineața zilei de 25 iunie 1934 muncitorii de la fabrica de mobilă „Székely și Réti“ din Tîrgu Mureș au intrat în grevă, iar odată cu ei și lemnarii din 19 ateliere de tâmplărie din oraș, căminul muncitoresc a redevenit același stat-major muncitoresc, coordonînd nu numai mișcarea greviștă ce se anunța prin vigoare și amploare ca o mare bătălie de clasă împotriva exploatații capitaliste, ci și numeroasele acțiuni de solidarizare a celorlalți muncitori tîrgumureșeni cu lemnarii greviști. Îndrumați și mobilizați de comuniștii din fabrică, organizați într-o celulă de partid, muncitorii lemnari din oraș — întruniți la căminul muncitoresc — și-au ales *un comitet de acțiune de front*

⁴ V. Ștefănescu, M. Turzai, *Greva muncitorilor lemnari de la fabrica de mobilă „Székely și Réti“ din Tîrgu Mureș (iunie-iulie 1934)*, în *Studii și articole de istorie*, IV, București, 1962, p. 6 (Extras).

⁵ ArhStat Brașov, Fondul Inspectoratului muncii, dosar 92/1935, f. 4—5.

⁶ *Ibidem*, dosar 93/1935, f. 7—9.

⁷ *Munkás Közlöny*, I, nr. 8 din 24 martie 1935.

⁸ *Székelyföldi Néplap*, I, nr. 15—16 din 8 iulie 1934.

⁹ Gh. I. Ioniță, *P.C.R. și masele populare (1934—1938)*, Editura științifică, București, 1971, p. 50—57.

unic, compus din 30 de persoane, însărcinat cu prezentarea revendicărilor generale ale greviștilor în tratativele cu patronatul și Subinspectoratul muncii. Același drum l-a urmat și celula U.T.C. de la fabrica de mobilă, care a mobilizat deopotrivă ucenicii de aici și din alte întreprinderi la solidarizare pentru cauza comună, acțiune încununată de succes. Totuși, după cum constata ziarul „Kommunista Ifjűmunkás” („Ținărul muncitor comunist”), organul U.T.C. din Transilvania și Banat în limba maghiară, tinerii muncitori și ucenicii au cerut și s-au mulțumit cu revendicări minime, nu au mai continuat lupta pentru recunoașterea comitetului lor de acțiune. Mai mult decât atât, ei au acceptat condițiile patronilor de a se purta tratativele numai cu muncitorii vîrstnici ca reprezentanți ai ucenicilor¹⁰. Cele mai semnificative momente din organizarea și desfășurarea grevei muncitorilor lemnari din Țirgu Mureș din iunie—iulie 1934 caracterizează de fapt însăși activitatea Comitetului local P.C.R., sub a cărui îndrumare și conducere a acționat în permanență comitetul de front unic muncitoresc. În timpul grevei, celula de partid de la fabrica de mobilă a mai fost sprijinită și îndrumată chiar și de Comitetul Regional al P.C.R. din Transilvania. Acesta, apreciind cu justețe existența tuturor premiselor pentru transformarea grevei muncitorilor lemnari de la fabrica „Székely și Réti” într-o puternică grevă generală de solidarizare a muncitorilor pe întregul oraș, a preluat conducerea luptei muncitorilor din Țirgu Mureș. În acest scop, la începutul lunii iulie 1934, a fost trimis aici, de la Cluj, un instructor comunist pentru a sprijini direct coordonarea acțiunilor de solidarizare ale muncitorimii țirgumureșene în vederea lărgirii și unirii lor într-o grevă generală de solidaritate, pe baza revendicărilor specifice fiecărei categorii de muncitori¹¹. Ea a avut loc în ziua de 12 iulie, între orele 11 și 12, cuprinzînd în acțiunile de solidarizare cu greviștii de la fabrica de mobilă peste 3000 de muncitori din numeroase alte întreprinderi și ateliere meșteșugărești din Țirgu Mureș. „În tot timpul de o oră cît a durat greva generală din Țirgu Mureș — sublinia ziarul „Scînteia” — a domnit un mare entuziasm de luptă”¹². Dinamica dezvoltării grevelor de aici o găsim, de asemenea, elocvent exprimată într-un manifest editat de către Comitetul Regional al sindicatelor revoluționare din Transilvania adresat întregii muncitorimi ardelenе răspîndit la Cluj încă în noaptea de 15 spre 16 iulie 1934, care sublinia faptul că, la Țirgu Mureș, „a și început lupta unitară sub conducerea sindicatelor revoluționare și a opoziției roșii din sindicatele social-democratice”¹³. La scurtă vreme după aceste evenimente, Plenara Comitetului Regional P.C.R. din Transilvania (ținută în toamna anului 1934) a făcut o amplă analiză a mișcărilor revendicative de dincoace de Carpați, în rîndul cărora greva generală din Țirgu Mureș s-a situat la un loc de frunte. Organizată și condusă de partid, greva generală de aici a strîns sub același stîndard de luptă, deopotrivă, muncitorii organizați și neorganizați, comuniști sau social-democrați, vîrstnici și tineri, bărbați și femei, români, maghiari și de alte naționalități, pentru cauza

¹⁰ V. Ștefănescu, M. Turzai, *art. cit.*, p. 9—10.

¹¹ *Ibidem*, p. 13—14.

¹² *Scînteia*, IV, nr. 11 din 4 august 1934.

¹³ V. Ștefănescu, M. Turzai, *art. cit.*, p. 15.

comună a tuturor celor exploatați și apăsați de nevoi. De subliniat că, numai în lunile iunie—iulie, adică în timpul desfășurării grevelor din Tîrgu Mureș, comuniștii au reușit — prin numeroase acțiuni propagandistice și organizatorice — să încadreze peste 1400 de muncitori în sindicate. La sfîrșitul anului 1934, Comitetul Regional al P.C.R. din Transilvania a editat în limba maghiară broșura *Insemnătatea politică a luptelor economice din Tîrgu Mureș*, care analiza multiplele cauze ale acestor greve, greutățile ivite în organizarea și desfășurarea mișcărilor revendicative și de solidarizare cu greviștii de la fabrica de mobilă, rezultatele obținute de muncitori, experiența dobîndită pentru viitoarele bătălii revoluționare, precum și deficiențele acestora, înălturate de muncitori în perioada ce-a urmat. Prin importanța lor, luptele muncitorilor din Tîrgu Mureș se situează alături de grevele muncitorești din București și Cluj desfășurate în cursul aceluiași an. Drept urmare, cea mai înaltă apreciere asupra lor o găsim cuprinsă în *Buletinul C.C. al P.C.R.* (nr. 18—19 din 1934), care menționa în mod deosebit faptul că, comuniștii, „însușindu-și o parte din experiențele luptelor din februarie, au înțeles că punctul de plecare pentru pregătirea cu succes a luptei muncitorilor sînt revendicările economice de la cele mai mici, pînă la cele mai mari, care să cuprindă pe toți muncitorii din acea întreprindere. Iar prin aplicarea în mod just a tacticii de front unic, să atragă în luptă nu numai pe muncitorii lemnari, dar pe toți muncitorii din Tîrgu Mureș pentru apărarea lucrătorilor lemnari, pentru că victoria acestora este victoria tuturor muncitorilor din Tîrgu Mureș”¹⁴.

Prezența comuniștilor în toate centrele forestiere de pe valea superioară a Mureșului a permis afirmarea cu mai multă vigoare a forțelor muncitorești și în fostul județ Ciuc. După cum rezultă dintr-un act oficial al autorităților din Miercurea Ciuc, s-ar părea că, „în decursul anului 1934, în județ nu s-a ivit nici o manifestație mai însemnată din partea elementelor comuniste. Pe la sfîrșitul anului 1934, din cei 1200 de comuniști identificați pe raza județului au mai rămas 354 indivizi despre care se știe și este bine stabilit că mai aderă și azi la ideile comuniste. Această schimbare se datorește multelor condamnări suferite în cei din urmă doi ani de către conducătorii comuniști din județ”¹⁵.

Într-adevăr, îndeosebi în anii 1932—1933, autoritățile represive ale regimului burghez au dezlănțuit, pretutindeni pe valea superioară a Mureșului, o crîncenă teroare împotriva organizațiilor locale ale Partidului Comunist Român și ale Sindicatelor unitare, închizînd (pentru a cîta oară?!) căminele muncitorești din Tîrgu Mureș și Reghin, în timp ce numeroși comuniști, activiști sindicali și uteciști, fuseseră arestați și aruncați în închisori. Dintre cei care au suferit grele întemnițări și torturi fizice, îl amintim, în primul rînd, pe tirgumureșeanul Lázár Odón, care (în 1932) fusese ales în conducerea Comitetului Regional al P.C.R. din Transilvania, cu sarcini de răspundere privind sprijinirea activității revoluționare a organizațiilor de partid, sindicale și de tineret. Curînd însă, în perioada marilor bătălii de clasă ale muncitorilor pe-

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ *ArhStat Miercurea Ciuc*, Fond Poliția orașului Miercurea Ciuc, Dosar nr. 2, nr. 131/1935 (Procesul verbal din 1 februarie 1935 al Comisiei de colaborare a autorităților locale din Miercurea Ciuc).

troliști și ceferiști din ianuarie—februarie 1933, este din nou arestat și întemnițat la Alba-Iulia, de unde va scăpa numai în urma grevei foamei. Hărțuit continuu de agenții siguranței și poliției, *Ajutorul Roșu* îi găsește în toamna anului 1935 un refugiu peste graniță, unde va fi supus la două operații de plămîni. Dar în octombrie 1941, pe cînd se afla în Uniunea Sovietică, boala i se agravează, măcinîndu-i întreaga ființă. S-a stins din viață la vîrsta de 40 de ani¹⁶.

La privațiuni și atrocități similare a fost supus și avocatul Ioan Șularu, unul dintre fruntașii locali al Blocului muncitoresc-tărănesc, redactorul revistei sociale „Glasul șomerilor” din Reghin (apărută la 25 ianuarie 1933), tovarăș de idei și prieten cu Lucrețiu Pătrășcanu. Rechizitoriul aspru lansat în paginile acestei reviste la adresa claselor dominante, precum și ideile și reformele preconizate de Șularu, — într-unul din articole se pronunțase pentru forma de stat republicană — au stîrnit furia autorităților. Ca urmare, la scurtă vreme după apariția singurului număr din revista „Glasul șomerilor”, avocatul Ioan Șularu este arestat și încarcerat la prefectura poliției din Tîrgu Mureș, apoi dus pe jos, din post în post, pînă la Satu-Mare, iar de aici la penitenciarul din Alba-Iulia. Bătăile și schingiuirile la care a fost supus în repetate rînduri, în timpul interogațiilor și detențiunii, își vor lăsa adînc urmele pe trupul schilodit al tînărului jurist. A încetat din viață la 21 ianuarie 1935, cînd nu împlinise nici 36 de ani¹⁷.

Tot acum, deși arestat și condamnat de mai multe ori, tînărul militant comunist Bernáth Andrei își continuă activitatea revoluționară, editînd împreună cu alți tovarăși manifeste antirăzboinice. În 1935, curînd după eliberarea sa din detențiune, este ales secretar al Comitetului Central al Uniunii Tineretului Comunist și reprezentant al U.T.C. în cadrul C.C. al P.C.R. În aceasta funcție de mare răspundere pentru educarea comunistă a tinerei generații, dovedind un deosebit talent organizatoric, el a desfășurat o fructuoasă activitate pentru propaganda în rîndul tineretului a ideilor și programului de luptă al partidului comunist și a celorlalte forțe democratice din țară. În același an este arestat din nou și condamnat la 9 ani și 10 luni închisoare. Internat succesiv în închisorile și lagărele de la Doftana¹⁸, Caransebeș, Vapniarka și Rîbnița, el nu va abandona lupta revoluționară, organizînd împreună cu alți tovarăși o puternică rezistență a deținuților politici. În închisoarea de la Rîbnița, aflată pe teritoriul vremelnice ocupat în anii războiului antisovietic, în seara zilei de 17 martie 1944 se curmă firul vieții înflăcăratului luptător comunist sub gloanțele mitralierelor Gestapoului¹⁹.

¹⁶ Ioan Chiorean, Lázár Ödön, în *Profiluri mureșene*, vol. II, Tîrgu Mureș, 1973, p. 260.

¹⁷ *Idem*, Ioan Șularu, în *Profiluri mureșene*, vol. II, Tîrgu Mureș, 1973, p. 251.

¹⁸ La secția de istorie modernă și contemporană a Muzeului județean de istorie din Tîrgu Mureș se păstrează mai multe obiecte din lemn pe care Bernáth Andrei le-a lucrat în anii de detențiune la această închisoare. Tot aici se mai află și unele documente descoperite ulterior în locuința sa conspirativă din București.

¹⁹ *Scinteia*, XXXIX, nr. 8007 din 17 martie 1969; Ioan Chiorean, Bernáth Andrei, în *Profiluri mureșene*, vol. II, Tîrgu Mureș, 1973, p. 267.

Aceste grele pierderi, la care se adaugă multe altele, n-au putut înăbuși strigătul de revoltă al maselor exploatate, precum n-au putut distruge nici organizațiile locale ale Partidului Comunist Român și ale Uniunii Tineretului Comunist. Chiar și în fostul județ Ciuc, unde autoritățile se „mîndreau” cu scăderea simțitoare a numărului de comuniști sau simpatizanți ai partidului, raziile și perchezițiile sistematice ale agenților Siguranței și poliției scoteau însă în evidență faptul că activitatea comunistă nu putea fi deloc zăgăzuită. Astfel, spre exemplu, atît Siguranța, cît și poliția din Miercurea Ciuc, și-au intensificat în februarie 1935 investigațiile privind relațiile politice dintre Baricz Avram și avocatul democrat Kohn Hillel din Cluj iar mai apoi au luat „legătura cu Legiunea de jandarmi pentru supravegherea pictorului Nagy Emeric, și presupușilor curieri Mészáros Andrei și Salló Francisc”²⁰.

Valul de arestări din 1932—1933 a lovit greu și organizația U.T.C. din Tîrgu Mureș. Fără a se lăsa intimidată de represaliile autorităților, uteciștii și-au continuat activitatea, organizînd secțiuni de tineret în sindicatele muncitorești și conducînd îndeaproape lupta tineretului pentru satisfacerea revendicărilor specifice lui. Ca urmare, în ianuarie 1934, s-au refăcut și au luat ființă noi celule U.T.C. la fabrica de mobilă „Székely și Réti” și la fabrica de piele. Justa orientare și activitatea rodnică de pregătire a acțiunilor muncitorești din oraș, depusă de organizațiile de partid și U.T.C., s-au oglindit din plin în desfășurarea și în rezultatele grevelor muncitorilor din Tîrgu Mureș care au avut loc în vara anului 1934, și care au culminat cu marea grevă a muncitorilor lemnari de la fabrica „Székely și Réti” și greva generală de solidaritate din iulie. Cu toate acestea, cu prilejul bilanțului mișcărilor revoluționare din 1934 pe care ziarul „Munkás Közlöny” (organul Consiliului sindical din Tîrgu Mureș) l-a făcut la începutul anului 1935, sînt relevate încă o serie de lipsuri și slăbiciuni în munca de antrenare a tinerilor muncitori la acțiunile greviste. De pildă, chiar la fabrica de mobilă, deși tinerele muncitoare și-au formulat propriile revendicări, conducătorii grevei n-au ținut cu ele o adunare, iar ucenicii nu au participat la întrunirile muncitorilor vîrstnici. În consecință, se indicau următoarele sarcini de viitor: „1. pe lîngă revendicările adulților, femeilor și muncitorilor necalificați, să fie întocmite și revendicările precise, detaliat discutate ale tinerilor; 2. tinerii să fie antrenați deja în munca de pregătire (a grevei — n.n.), să se realizeze un ajutor și o reprezentare reciprocă; 3. să fie vizitați părinții tinerilor, explicîndu-le că mișcarea este în interesul copiilor lor, deci să nu fie reținuți”²¹.

În vara anului 1934, la scurtă vreme după înființarea la București a organizației de masă legală „Amicii U.R.S.S.”, o secție a acesteia se va constitui și la Tîrgu Mureș, grupînd în rîndurile ei îndeosebi intelectuali, deopotrivă români și de alte naționalități. Tot acum înregistrăm un eveniment cu o largă semnificație politică, întemeierea la Tîrgu Mureș a organizației de masă „Uniunea Oamenilor Muncii Maghiari din România” (Magyar Dolgozók Országos

²⁰ *ArhStat Miercurea Ciuc*, Fond Poliția orașului Miercurea Ciuc, Dosar nr. 2, nr. 132/1935. (Raportul din 8 martie 1935 al șefului poliției și șefului biroului de siguranță din Miercurea Ciuc către Inspectoratul regional pe poliție din Cluj).

²¹ *Munkás Közlöny*, I, nr. 4 din 24 februarie 1935.

Szövetség, /MADOSZ/), care a editat aici mai multe publicații: „Székelyföldi Néplap“, „A nép útja“, „Új szó“. Sub îndrumarea Partidului Comunist Român, Madosz-ul a desfășurat o rodnică colaborare cu forțele democratice ale țării, militând activ pentru unitatea de luptă a maselor populare, fără deosebire de naționalitate, împotriva demagogiei revizionismului horthyst, a pericolului fascismului, pentru apărarea integrității patriei noastre.

La începutul anului 1935, analizând condițiile istorice concrete din România, posibilitatea realizării unității sindicale, Partidul Comunist Român a propus intrarea organizată a sindicatelor unitare în Confederația Generală a Muncii, dar — după cum se știe — conducerea de dreapta, reformistă, a acesteia, s-a opus. Treptat însă, intrarea tuturor membrilor sindicatelor unitare în sindicatele aparținând C.G.M., a lichidat sciziunea organizatorică a clasei muncitoare pe plan sindical, a întărit mișcarea sindicală și a sporit combativitatea ei revoluționară²². Având în vedere necesitatea justă a concentrării membrilor de sindicat într-o singură organizație, membrii din Tîrgu Mureș ai Sindicatelor unitare au întreprins, încă din 1934, intrarea lor în organizația locală a Confederației Generale a Muncii unde au reușit, la scurtă vreme, să preia toate funcțiile de conducere ale Consiliului sindical social-democrat. Schimbările intervenite în conducerea Consiliului sindical au determinat, firește, și orientări noi, potrivit principiilor luptei consecvent revoluționare promovată de partidul comunist. Nu întâmplător deci, revitalizarea acțiunilor sindicale a fost de îndată remarcată, deopotrivă, de autoritățile locale și de conducerea reformistă a Confederației Generale a Muncii. De altminteri, însăși editarea — începînd cu data de 3 februarie 1935 — a publicației „Munkás Közlöny“ (avînd subtitlul de „Săptămînal pentru apărarea intereselor economice ale muncitorilor“), ca organ al Consiliului sindical din Tîrgu Mureș, a stîrnit reacții potrivnice în rîndul conducătorilor de dreapta din C.G.M. În coloanele acestuia, o lună mai tîrziu, a fost dat publicității apelul Consiliului sindical din Tîrgu Mureș adresat organizațiilor sindicale din întreaga țară și conducerilor lor, precum și tuturor muncitorilor organizați și neorganizați. Fiind tot mai evidente pericolele generate de ascensiunea fascismului, tendințele de ridicare a prețurilor la bunurile de larg consum, iar prin introducerea noului „statut“ la C.F.R. salariile lucrătorilor de la toate unitățile și serviciile transporturilor feroviare se reduceau cu 12—20%, în timp ce ziua de muncă era prelungită pînă la 10—12 ore, apelul sublinia cu fermitate necesitatea înfăptuirii pe plan național a frontului unic al clasei muncitoare din România, singurul și cel mai eficace mijloc de combatere a exploataării sociale, a șomajului și a legislației antimuncitorești. Acest imperativ a rezultat și din experiența muncitorimii mureșene, care, — după cum preciza în continuare apelul — folosind tactica frontului unic, înregistrase la sfîrșitul anului 1934 un fructuos bilanț în confruntările social-economice cu patronatul. Nu mai puțin de 11 acțiuni revendicative și greve au fost încheiate cu victoria muncitorilor²³. Aceste succese ale muncitorilor din Tîrgu Mureș reliefa, mai presus de toate, rodul înțelegerilor statornicite între organi-

²² Gh. I. Ioniță, *op. cit.*, p. 52—53.

²³ *Munkás Közlöny*, I, nr. 5 din 3 martie 1935.

zațiile locale P.C.R. și P.S.D., pe de o parte, între secțiunea sindicatului unitar și Consiliul sindical social-democrat, pe de altă parte. Tot atât de adevărat este însă și faptul că aici au mai existat unii membri din sindicatele social-democrate care n-au abandonat poziția reformistă a unor conducători din C.G.M. Acțiunile acestora au fost înfierate de îndată chiar de gazeta „Munkás Közlöny”. Astfel, descriind situația muncitorilor de la fabrica de zahăr din Tîrgu Mureș și puternica lor acțiune revendicativă declanșată în luna martie 1935, ziarul sublinia că pînă și „acei muncitori calificați și necalificați care au ascultat de vorbele citorva trădători oportuniști, vor sta definitiv de partea luptătorilor datorită situației lor ce se agravează din zi în zi”²⁴. Schimbarea atitudinii acestor muncitori de la fabrica de zahăr — desfășurată pe fundalul unei mișcări revoluționare care a cuprins în lunile februarie—martie peste 2000 de lucrători și salariați din întreprinderile și atelierele tîrgumureșene — a fost, totodată, puternic influențată de succesele obținute în acțiuni similare de muncitorii lemnari, constructori, croitori, pantofari etc.

Raporturile sociale dintre oamenii muncii, indiferent de naționalitate, și patroni, de asemenea fără deosebire de naționalitate sau confesiune religioasă, erau acum atât de înăsprite încît acțiunile convergente ale muncitorilor din cele mai diverse sectoare economice puteau declanșa chiar o grevă generală la Tîrgu Mureș. Mai întîi de toate, flagelul șomajului amenința existența cotidiană a 6000 de oameni, în sprijinul cărora doar autoritățile administrative de stat au intervenit cu măsuri concrete dînd ajutoare la 2000 de muncitori rămași fără lucru²⁵. În atari condiții, patronii au declanșat aproape simultan contraofensive generale împotriva cuceririlor revoluționare de pînă atunci ale muncitorimii din oraș, utilizînd procedee ca: denunțarea contractelor colective sau numai unele prevederi din ele, scăderea salariilor, mărirea duratei zilei de muncă, concedieri forțate, angajări de muncitori neorganizați pentru diminuarea propagandei revoluționare și restrîngerea activității politice a muncitorilor sindicaliști ș.a. Prin toate aceste acțiuni, cînd și așa nevoile materiale și spirituale ale majorității populației erau destul de limitate pe seama creșterii profiturilor capitaliste, pauperizarea treptată a muncitorilor activi îi readucea la o situație nu cu mult mai bună decît cea a șomerilor. Iată de ce, și în 1935, Consiliului sindical din Tîrgu Mureș îi vor reveni sarcini mereu sporite în privința coordonării mișcărilor revendicative din fabrici și ateliere, lansînd — număr de număr — în coloanele publicației ce o edita, chemări pentru înfăptuirea frontului unic muncitoresc, ca armă importantă de impunere a revendicărilor economice și politice ale muncitorilor în fața patronilor, precum și împotriva pericolului fascist. Activitatea forului sindical din Tîrgu Mureș a fost mult stimulată de acordul încheiat în acest an între Comitetele locale ale P.C.R. și P.S.D., reinnoindu-se astfel înțelegerea lor din 1934 cu privire la acțiunile comune pentru cerințele zilnice ale muncitorimii, pentru apărarea drepturilor democratice, dar mai ales pentru realizarea unității de acțiune a tuturor muncitorilor, indiferent de naționalitate, apartenență politică, sindicaliști sau neorganizați, vîrstnici și tineri, bărbați și femei.

²⁴ *Idem*, nr. 7 din 17 martie 1935.

²⁵ *Idem*, nr. 3 din 17 februarie 1935.

Curînd însă, Consiliul sindical din Tîrgu Mureş (care îndruma direct activitatea a peste 50 de organizaţii, secţii şi grupe sindicale din cele mai diverse ramuri industriale şi meşesugăreşti, însumînd aproape 4000 de muncitori organizaţi) şi ziarul „Munkás Közlöny” (susţinut de oamenii muncii, români şi maghiari, cu uriaşe eforturi financiare²⁶) a fost supus nu numai prigoanei autorităţilor poliţieneste, ci şi la numeroase critici (multe înserate în gazeta „Előre”) din partea unor conducători social-democraţi de dreapta, care se împotriveau oricăror acţiuni de înfăptuire a frontului unic al tuturor muncitorilor social-democraţi, comunişti, socialişti, sindicalişti sau neorganizaţi ş.a. Drept urmare, liderii social-democraţi revizionişti au decis excluderea Consiliului sindical de la Tîrgu Mureş din cadrul C.G.M. sub *acuzarea* că „a ținut o conferință teritorială fără avizul prealabil al C.G.M și a editat publicația *Munkás Közlöny* cu a cărei spirit Confederația Generală a Muncii nu este de acord”²⁷. Acesta, întrunindu-se în două ședințe speciale (prima la 19 martie, cea de a doua la 26 martie 1935), a luat poziție atît față de învinuirile ce i s-au adus în privința organizării conferinței sindicale a muncitorilor forestieri și constructori, cît și pentru apărarea ziarului „Munkás Közlöny”, apreciind că prin editarea lui se „completează în mișcarea muncitorească din Tîrgu Mureş un gol”²⁸. Încercarea de dizolvare a Consiliului sindical din Tîrgu Mureş, motivată prin „abuzuri de competență” și „activitate antimuncitorească”, a eșuat în cele din urmă, rămînînd însă excluse din uniunile pe ramură organizațiile sindicale locale ale brutarilor și muncitorilor constructori. Primii au fost învinuiți de „indisciplină” sindicală, iar muncitorii constructori pentru faptul că nu și-au achitat contribuția bănească față de uniunea pe ramură²⁹, deși justificarea lor trebuia luată în considerare, din moment ce toate aceste sume au fost folosite pentru ajutorarea familiilor muncitorilor constructori în timpul grevei lor din aprilie—mai 1935. Cea mai grea lovitură morală au primit-o oamenii muncii din Tîrgu Mureş și valea superioară a Mureşului prin încetarea apariției gazetei „Munkás Közlöny”, în coloanele căreia — o adevărată tribună de luptă și propagandă revoluționară — cei exploatați și împilați cu poveri de tot felul erau învățați cum și pentru ce trebuie să lupte pentru ca nici o bătălie de clasă să nu fie purtată în zadar. Din fericire, în vara aceluiași an, va vedea lumina tiparului la Tîrgu Mureş publicația Madosz-ului „Új szó”, care — în mare parte — va suplini lipsa unei gazete muncitorești în acest ținut.

Acum însă, prin înființarea sindicatelor *galbene* în mai multe centre industriale din țară, pericolul unei noi sciziuni în viața sindicală devenea iminent. Sesizînd consecințele negative ale sciziunii la scară națională asupra destinului mișcării muncitorești, Comitetul local P.C.R. și Consiliul sindical și-au intensificat acțiunile propagandistice în rîndul muncitorilor, iar cu ocazia adunărilor fiecărei organizații sindicale s-au adoptat următoarele hotărîri: 1. muncitorimea își va păstra în orice împrejurare unitatea pînă la rezoluția unui

²⁶ *Idem*, nr. 7 din 17 martie 1935.

²⁷ *Idem*, nr. 8 din 24 martie 1935.

²⁸ *Idem*, nr. 9 din 7 aprilie 1935.

²⁹ *Új Szó*, I, nr. 1 din 11 august 1935.

congres național; 2. nu vor reforma sindicatele dizolvate fără avizul C.G.M., iar din președinții și doi delegați ai fiecărei organizații sindicale de ramură vor constitui un comitet executiv; 3. nu vor edita fără aprobarea forurilor tutelare o gazetă sindicală locală, deși muncitorii o doresc și pentru care cer sprijinul necesar; 4. reclamă pe mai departe necesitatea recuperării în uniunile pe ramură a organizațiilor sindicale locale excluse și publicarea în ziarul „Előre” a tuturor deciziilor forurilor centrale³⁰. Întrucât divergențele dintre Consiliul sindical social-democrat din Tîrgu Mureș (influențat în activitatea sa de comuniști) și Confederația Generală a Muncii nu s-au aplanat nici în toamna anului 1935, forul sindical local a dat publicității o scrisoare deschisă către muncitorii din întreaga țară, solicitîndu-le înțelegerea și sprijinul în apărarea cauzei lor³¹. Cu prilejul oCngresului Partidului social-democrat din aprilie 1936, Consiliul sindical din Tîrgu Mureș a trimis conducerii P.S.D. o telegramă prin care cerea adoptarea unor rezoluții privind: suprimarea excluderilor, reprimirea organizațiilor sindicale dizolvate, făurirea fontului unic cu toate partidele de stînga ale clasei muncitoare, înfăptuirea frontului popular antifascist³².

În anii 1935—1936, odată cu creșterea pericolului fascist intern și a uneltirilor revanșarde pe plan extern ale Germaniei hitleriste, Partidul Comunist Român a organizat lupta clasei muncitoare și a celorlalte forțe progresiste sub steagul democrației și independenței țării. Aplicînd în viață indicațiile partidului, Uniunea Tineretului Comunist a mobilizat masele de tineri la înfăptuirea unității de luptă antifascistă a tineretului. Creșterea mișcării antifasciste și antirăzboinice s-a întruchipat pregnant cu ocazia încheierii acordului de colaborare între reprezentanții Frontului Plugarilor și ai organizației Madosz (Băcia, 24 septembrie 1935), a înțelegerii de front comun între Blocul Democratic (care avea o secție și la Tîrgu Mureș), Partidul Socialist (Popovici), Frontul Plugarilor, Madosz și Frontul studențesc democratic (noiembrie—decembrie 1935). Importanța înțelegerii încheiate între Frontul Plugarilor și Madosz a fost larg dezbătută și primită cu entuziasm de toate sindicatele muncitorești și secțiunile de tineret din Tîrgu Mureș și valea superioară a Mureșului. Aderînd la înțelegerea de la Băcia, Consiliul sindical din Tîrgu Mureș își exprimă convingerea că „acest front popular va fi capabil să lupte cu succes pentru apărarea și lărgirea drepturilor politice ale poporului. Noi, Cinsiliul sindical din Tîrgu Mureș — se spune în continuare în adeziune — propunem conducerii frontului unic să se adreseze tuturor organizațiilor și partidelor muncitorești cu scopul de a se închegea frontul popular, cu atît mai mult cu cît situația politică se agravează, pericolul războiului și fascismului amenință tot mai mult...”³³.

La chemările Uniunii Tineretului Comunist, cu prilejul zilei de 1 august, — atunci zi de acțiune internațională împotriva războiului, pentru pace — tinerii, mobilizați de uteciști, au organizat la Tîrgu Mureș mai multe întruniri

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, nr. 10 din 13 octombrie 1935.

³² *Ibidem*, II, nr. 14 din 6 aprilie 1936.

³³ *Ibidem*, I, nr. 16 din 26 noiembrie 1935.

niri și demonstrații în timpul cărora s-au pronunțat pentru realizarea și dezvoltarea frontului unic, pentru unirea tuturor tinerilor împotriva pregătirii de către reacțiune a unui nou război imperialist. Asemenea demonstrații au fost organizate, an de an, și în celelalte centre de pe valea superioară a Mureșului, îndeosebi la Reghin, Toplița și Gheorghieni. Este semnificativ faptul că în anii 1935—36 — după cum se arată în volumul omagial al Liceului „Al. Papiu-Ilarian” din Tîrgu Mureș — unii elevi au alcătuit un cerc de studii marxist și au căutat legătura cu Uniunea Tineretului Comunist. Ei au fost aceia care scriau lozinci antifasciste pe pereții școlii și tot ei „uitau” în clasă cu o regularitate cel puțin suspectă „Cuvîntul liber” și alte publicații progresiste legale. Astfel căutau să atragă atenția celorlalți colegi asupra pericolului fascist³⁴.

Tot în 1935, la fel ca în numeroase alte centre din țară, iau ființă, deopotrivă, la Tîrgu Mureș și în Miercurea Ciuc, comitetele locale pentru apărarea antifasciștilor, care au întrunit aderenți din rîndul tuturor categoriilor sociale. În toamna aceluiași an, de pildă, muncitorii de la rafinăria (distileria) de petrol din Tîrgu Mureș, membri ai comitetului de apărare a antifasciștilor, s-au adresat la 25 noiembrie autorităților represive, cerîndu-le „să înceteze regimul de distrugere a deținuților politici de la Doftana”³⁵.

În contextul mai larg al acestor evenimente un rol însemnat l-a avut apoi Congresul general al Uniunii avocaților din România, ținut la Tîrgu Mureș în zilele de 9—10 septembrie 1935. De menționat faptul că, de la început, avocații democrați s-au opus cu dîrzenie orientării reacționare, diversioniste, date congresului de către organizatori, respingînd totodată orice încercări de transformare a barourilor în centre de agitație profascistă. Drept urmare, încă în după-amiaza zilei de 9 septembrie, avocații democrați s-au adunat în sala primăriei din Tîrgu Mureș pentru a dezbate pe larg chestiunile democratizării justiției, necesitatea luptei organizate împotriva pericolului fascist, a cenzurii și stării de asediu, pentru apărarea intereselor oamenilor muncii în fața ofensivei claselor exploataatoare asupra nivelului lor de trai. În același cadru, cei prezenți au pus bazele *Grupului avocaților democrați*³⁶, cu filiale în întreaga țară, iar cea dintîi la Tîrgu Mureș.

În primăvara anului următor, demascînd politica cercurilor reacționare în a căror planuri războinice acapararea tineretului ocupa un loc de seamă și subliniind succesele obținute împotriva așa-zisului congres „studentesc” organizat la Tîrgu Mureș între 3 și 5 aprilie 1936 de către legionari, revista „Új Szó”, în articolul intitulat „Tineretul din România și congresul studentesc din Tîrgu Mureș” a dezvăluit adevăratul lui caracter arătînd că a fost congresul Gărzii de fier, nu al studențimii din România. Nemulțumirile și revolta

³⁵ Vol. *Liceul „Al. Papiu-Ilarian”. Semicentenar 1919—1969*, Tîrgu Mureș, 1969, p. 103. Într-una din sursele documentare care au stat la baza acestor importante mărturii privind tradițiile înaintate, progresiste ale elevilor liceului „Al. Papiu-Ilarian” din Tîrgu Mureș, se arată că acest cerc marxist ilegal și-a desfășurat activitatea pînă în vara anului 1940 (Arhiva Liceului „Al. Papiu-Ilarian”, Documentații diverse, Dosar 4, p. 69—70).

³⁶ Cf. Gh. I. Ioniță, *Pentru front popular antifascist în România*, Editura politică, București, 1971, p. 57.

³⁶ *Ibidem*, p. 198—199.

întregului tineret muncitor și studios împotriva rezoluțiilor congresului legionar s-au concretizat în ampla campanie desfășurată de Uniunea Tineretului Comunist, Frontul studențesc democratic, în lupta antifascistă a tuturor organizațiilor progresiste de tineret. Ca urmare a puternicului protest al opiniei publice față de acțiunile și hotărârile congresului legionar ținut la Tîrgu Mureș, guvernul a trebuit să ia unele măsuri: organizatorii congresului au fost arestați, iar rezoluțiile lui cenzurate.

Anul 1936 avea să marcheze dezlănțuirea unei noi ofensive a fascismului mondial, de data aceasta împotriva tinerei republici spaniole. Încă din primele zile ale războiului, Partidul Comunist Român a protestat împotriva agresiunii străine, chemînd masele populare din țara noastră să sprijine lupta eroică a poporului spaniol. Răspunzînd cu entuziasm apelului partidului, tinerii antifasciști, în frunte cu comuniștii, și-au exprimat atașamentul și deplina solidaritate cu lupta dreaptă a poporului spaniol. Alături de mulți alți fii ai poporului român, un grup de șase uteciști din Tîrgu Mureș³⁷ au plecat în Spania republicană pentru a lupta cu arma în mînă alături de poporul spaniol. Ei au luat parte la luptele pentru apărarea Madridului, în bătăliile de la Bruneté, Zaragosa, Teruel și de pe Ebru, bătălii în care au dat dovadă de un curaj impresionant și o puternică forță de spirit de sacrificiu.

Întrucît în 1936 s-au ivit la Tîrgu Mureș numeroase situații de conjunctură cu un caracter ce-a depășit cadrul regional, iar confruntările deschise ale diverselor forțe social-politice au avut un larg ecou în rîndul tuturor oamenilor muncii doritori de pace și potrivnici oricăror acțiuni de sprijinire a fascismului intern și internațional, nu lipsită de semnificație este și colaborarea statornică pe plan local între cele mai diferite organizații politice și sindicale. Astfel, spre exemplu, un număr de peste 100 de muncitori constructori sindicaliști din Tîrgu Mureș (care au organizat încă în 1935 un puternic *Patronaj popular*) au hotărît într-o adunare să sprijine, cu tot efortul lor, acțiunile propagandistice pentru apărarea păcii, inițiate de organizația de tineret a Partidului național țărănesc³⁸. În acest scop, muncitorii constructori au luat de îndată legătura cu conducerea organizației de tineret a P.N.Ț. din județul Mureș, pentru a-i cunoaște îndeaproape programul. Inițiativa lor a fost cu atît mai meritorie dacă ținem seama de faptul că național-țărăniștii aveau aici nu numai cele mai puternice organizații de partid, ci și numeroase organizații de tineret în satele de pe Cîmpie și de pe Valea Mureșului³⁹.

O susținută activitate politico-socială au desfășurat apoi intelectualii democrați români și maghiari pe linia apărării integrității fruntariilor naționale, pentru asigurarea egalității în drepturi a tuturor cetățenilor patriei, indiferent de naționalitate și religie. Pe aceste meleaguri, dar cu un larg ecou în opinia publică din întreaga țară, un rol deosebit l-a avut *Întîlnirea de la Tîrgu Mureș din octombrie 1937*, la care au participat — pe lîngă membrii de frunte ai Madosz-ului — numeroși alți intelectuali progresiști maghiari din

³⁷ În fototeca Muzeului județean de istorie din Tîrgu Mureș se află o fotografie reprezentîndu-i pe cei trei frați Minor, voluntari în Brigăzile Internaționale din Spania.

³⁸ *Uj Szó*, II, nr. 36 din 15 septembrie 1936.

³⁹ *Mureșul*, VII, nr. 4 din 15 aprilie 1936.

România, iar organizația locală P.C.R. a fost reprezentată de Ioan Bob, Nemes Dezső și Bernáth Ernest⁴⁰. Ea s-a înscris în șirul marilor acțiuni democratice organizate de partidul comunist, subsumate cauzei generale a întregii noastre națiuni, de unire — pe baza unei platforme comune — a tuturor forțelor social-politice, progresiste, democratice și antifasciste, împotriva reacțiunii interne și externe, împotriva șovinismului și politicii revizionist-revanșarde, contribuind activ la întărirea unității frățești de luptă și aspirații a poporului român și a naționalității maghiare din România.

La sfârșitul anului 1937, când numai la Tîrgu Mureș circa 4000—5000 de cetățeni au fost opriți de autorități să participe la vot cu prilejul alegerilor parlamentare⁴¹, dar mai ales la începutul celui următor, în viața politică a țării noastre, apăreau tot mai vizibile semnele unei noi crize. De aceasta a profitat, în primul rînd, Carol al II-lea, și ea va fi încheiată în februarie 1938, odată cu instaurarea dictaturii regale. Prin desființarea, apoi, a tuturor partidelor politice din țară, mișcarea muncitorească și comunistă va fi supusă unor lovituri tot mai grele. În atari condiții, comunistii și uteciștii din Tîrgu Mureș și valea superioară a Mureșului, scăpați încă de prigoana autorităților, își vor desfășura activitatea lor revoluționară în cea mai strictă conspirativitate, fără a mai avea însă posibilitatea de a influența covârșitor acțiunile revendicative ale numeroaselor organizații sindicale din această regiune a țării. Totuși, cel mai important bastion al vieții sindicale de aici, *Sindicatul muncitorilor lemnari*, va continua lupta sub îndrumarea directă a organizației P.C.R. Tîrgu Mureș, iar efectele acestei influențe vor fi sesizate imediat chiar de autorități. Astfel, după cum rezultă dintr-un raport al poliției locale înaintat la 29 septembrie 1938 Inspectoratului de poliție al ținutului „Mureș” (cu reședința la Alba-Iulia), „Sindicatul muncitorilor în lemn din Tîrgu Mureș a ținut în seara zilei de 9 septembrie a.c. o adunare la sediul său din acest oraș, cu care ocazie a hotărît să ceară urcarea salariilor pentru muncitorii din fabrica „Székely și Réti”, din acest oraș, cu 10 procente pentru muncitorii stabili și cu 30 procente pentru muncitorii de sezon⁴². Pe baza unor ample investigații, autoritățile au constatat „că susnumitul sindicat a luat ființă cu titlul de sindicat independent”, luînd acest titlu pentru a fi considerat scos de sub influența „Internaționalelor”. În realitate stă sub influența individului Sárkány Ștefan, fost conducător în mișcarea comunistă pe timpuri, iar în prezent ocupă funcțiunea de secretar la acest sindicat⁴³. Două luni mai târziu, după cum glăsuiește un raport similar, „echipe de muncitori dintre membrii sindicatului muncitorilor în lemn din Tîrgu Mureș au ținut cîteva întruniri cu muncitorii de la întreprinderile industriale de pe Valea Mureșului pentru organizarea sindicatelor pe baza noii legi pentru recunoașterea și funcționarea breslelor⁴⁴. După cum se știe, înființate prin decret regal, bresle-

⁴⁰ Turzai Mária, *A Vásárhelyi Találkozó*, Editura politică, București, 1977, p. 39 și urm.

⁴¹ Emilia Sonea, Gavrilă Sonea, *Viața economică și politică a României 1933—1938*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 269.

⁴² *ArhStat Alba*, Fondul Inspectoratului de Poliție al Ținutului Mureș, dosar 11/1938, f. 13.

⁴³ *Ibidem*, f. 14.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 165.

le de lucrători, funcționari și meseriași urmau — potrivit intenției autorității de stat — să ia locul sindicatelor. În septembrie 1938 se reorganizează grupa sindicală de la distileria de petrol din Tîrgu Mureș⁴⁵, în ianuarie 1939 se formează secția tîrgumureșeană și cea din Reghin a breslei lemnarilor⁴⁶, în august, a croitorilor, pantofarilor⁴⁷ etc. Deoarece, conform unei dispoziții a autorităților ținutului Mureș, breslele constituite în locul organizațiilor sindicale nu puteau fi considerate „succesoarele legale” ale căminului muncitoresc din Tîrgu Mureș, din inițiativa comuniștilor și cu sprijinul vechilor militanți sindicali a fost organizată la sediul fostului Consiliu sindical, în seara zilei de 17 august 1939, o mare întrunire populară în scopul revendicării — legitime și firești — a căminului muncitoresc⁴⁸. Această acțiune n-a mai fost încununată de succes, dar — printr-o înțelegere cu primarul orașului — muncitorilor le-a fost pusă la dispoziție pentru ședințe și activitățile lor culturale o sală din incinta primăriei⁴⁹.

Așadar, între anni 1934—1938, concomitent cu luptele muncitorimii împotriva exploatării sociale înregistrăm pe valea superioară a Mureșului nemănumerate inițiative și acțiuni ale organizațiilor P.C.R., sindicale și de tineret pentru realizarea frontului unic muncitoresc, pentru apărarea drepturilor și libertăților civice, de sprijinire a eforturilor Partidului Comunist Român și a organizațiilor de masă legale și semilegale pentru coalizarea tuturor forțelor patriotice, democratice și antifasciste, pentru apărarea integrității teritoriale, independenței și suveranității naționale. Acționînd în concordanță cu imperativele vremii, deopotrivă în marile acțiuni de clasă sau în confruntările politice, alături de comuniștii, socialiștii și social-democrații mureșeni s-au situat numeroși oameni de cultură, fără deosebire de naționalitate, împletind într-o deplină înțelegere și frăție năzuințele și răspunderile pentru destinele întregului nostru popor.

ASPECTS FROM THE ACTIVITY OF THE ROMANIAN COMMUNIST PARTY, THE TRADE UNION AND THE YOUTH ORGANIZATIONS FROM THE UPPER VALLEY OF THE RIVER MUREȘ BETWEEN 1934—1938

(Summary)

Dealing with a complex problem, the present study implies the results of a vast research-work upon a large scale of hystorical aspects and phenomena.

⁴⁵ *Reggeli Újság*, VIII, nr. 210 din 16 septembrie 1938.

⁴⁶ *Idem*, IX, nr. 24 din 31 ianuarie 1939.

⁴⁷ *Idem*, nr. 188 din 18 august 1939.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 224 din 29 septembrie 1939.

As a result of a relative economical flourishing the contradiction between the exploiting classes and the subjugated ones, the Romanian, Hungarian and German people under the leadership of the revolutionary organizations of the working class from Romania, were fighting permanently against decreasing wages, against capitalist rationalization, against unemployment and forced sending on leave. They were demanding an eight-hour working-day, legislation for the working-people, democratic human rights, they fought for the right of public meeting, for liberation of the political prisoners, against the fascist danger etc. Thus, for example, the strike of the woodworking people from Tîrgu-Mureş in June-July of 1934, has an equal importance with those of the working-people of Cluj and Bucharest that took place in the same year. Above all, the study implies numerous moments from the activity of the Romanian Communist Party, the Trade Unions and Youth Organizations from the respective period, emphasizing the particularities of the Mureş-river district, where besides the Romanians lived a great number of Hungarians, Germans and Szeklers with the same social-political aspirations and united in a common fight against usurpers.

III

ETNOGRAFIE

CONTRIBUȚIA „FAMILIEI” DENSUȘIENILOR LA CERCETAREA CULTURII NOASTRE POPULARE

DUMITRU POP

Cînd vorbim de „familia” Densușienilor acordăm cuvîntului „familie” nu numai un înțeles biologic și sociologic, ci mai ales unul spiritual, deoarece grupul de cărturari care o ilustrează (îi avem în vedere pe Bizanțiu și mai ales pe fiii săi Aron și Nicolae și pe nepotul său Ovid) prezintă o seamă de afinități de ordin sufleteș, cultural și științific care îi unesc strîns, chiar dacă sub raport valoric, al contribuției ce au adus-o în cîmpul culturii românești, sînt foarte inegali. În legătură cu aceasta se impune desigur să ținem seamă și de faptul că ei ilustrează trei generații deosebite și trei epoci distincte în istoria culturii noastre.

Constatăm mai întîi de toate la acești cărturari o puternică și firească afinitate de ordin temperamental, care s-a răsfrînt atît în planul existenței lor sociale, în relațiile lor cu mediul în care au trăit, cît și în activitatea culturală și științifică ce au desfășurat-o. Un puternic sentiment de demnitate și tărie de caracter, asociate cu o remarcabilă tenacitate și dîrzenie, sînt trăsături care le-au asigurat tuturor o pronunțată independență personală, adesea incomodă atît pentru alții, cît și pentru ei înșiși, situație pe care au preferat-o totuși, nevoind să abdice de la principiile după care înțelegeau să se călăuzească în viață.

Toți au fost protestatari împotriva ordinii social-politice în care le-a fost dat să trăiască, trecînd cu ușurință peste riscurile ce și le asumau. Bizanțiu, parohul din Densuș și fiul său cel mai mare — Beniamin — tribunul de la 1848, au fost destinați pieirii în împrejurările revoluției, salvîndu-se abia în ultima clipă¹. Mai tîrziu, Aron și Nicolae au fost acuzați de-a fi agitatori împotriva ordinii austro-ungare (Aron se pronunțase cu hotărîre pentru independența Transilvaniei) și, drept urmare, după ce au cunoscut arestul și prigoana autorităților², au fost nevoiți să treacă munții, spre a-și putea desfășura nestîngheriți activitatea în slujba idealurilor pentru care militau. Deși s-a sustras preocupărilor politice propriu-zise, Ovid Densușianu a fost în timpul răscoalelor din 1907 alături de țărănime, după ce mai înainte vestejise în paginile revistei sale „Viața nouă” sistemul „nenorocit (...) de administrație de la țară, mai ales cînd se găseau atîția funcționari abuzivi”³.

¹ Cf. Marin Bucur, *Ovid Densușianu*, Editura Tineretului 1967, p. 9—10, unde se găsesc și trimiterile bibliografice de rigoare.

² *Ibid.*

³ Ovid Densușianu, *Printre țărani*, în *Viața Nouă* II 1905, nr. 15.

Asemenea și altor învățați ai vremii, atît Aron și Nicolae, cît și Ovid Densușianu s-au afirmat complex, pe variate planuri ale domeniului umanistic. Avocat, apoi profesor de limba și literatura latină, Aron Densușianu s-a manifestat ca scriitor și traducător, ca istoric și critic literar, ca lingvist și pedagog, precum și ca folclorist⁴. Nicolae făcuse și el studii juridice și practicasese avocatura înainte de a ocupa postul de translator și cel de bibliotecar al statului major al armatei; el s-a afirmat în tinerețe ca scriitor și s-a ocupat de folclor, pentru ca să se consacre apoi cercetării istorice⁵, fără să neglijeze însă și alte domenii, între care lingvistica și folclorul. La rîndul său, Ovid Densușianu, cel mai înzestrat dintre toți, a îmbrățișat practic toate domeniile filologiei (lingvistica, istoria și critica literară), folcloristica și etnografia, afirmîndu-se însă paralel și ca poet și traducător.

În sfîrșit, descinzînd din Transilvania și crescûți fiind în tradițiile Școlii ardelene, toți Densușienii au fost latinisți convinși, ceea ce îi deosebește fiind mai ales poziția științifică pe care s-au situat în susținerea ideii latine.

La o cercetare atentă a operei lor, descoperim unele asemănări chiar în ceea ce privește sfera problemelor abordate de către membrii acestei familii de cărturari în perimetrul aceluiași discipline științifice în care au activat, după cum nu lipsesc nici ideile asemănătoare.

Așa cum am văzut, toți cei patru cărturari au manifestat interes pentru cultura populară românească, ilustrînd mișcarea folcloristică a epocii în care au trăit, ultimul în ordine cronologică fiind chiar deschizătorul unei noi direcții de cercetare pe acest teren. Interesul lor pentru domeniul culturii populare trebuie explicat nu numai prin prisma orientărilor generale ale vremii, ci și prin descendența lor țărănească; folclorul se lega apoi strîns în concepția lor de alte domenii ale științei pe care o slujeau, mai ales de cel al lingvisticii și al istoriei.

Începuturile activității folcloristice a „familiei” Densușienilor se leagă strîns de Școala ardeleană și ele se vor resimți de influența acesteia pînă tîrziu la Ovid Densușianu. De pe vremea cînd studia în școlile Blajului datează colecția de poezii și rețete de medicină populară realizată de Bizanțiu Densușianu de Măceu. Cuprinsă într-un manuscris asemănător vechilor codice miscelane, colecția aceasta are, firește, un caracter primitiv, importanța ei constînd în faptul că a păstrat în corpul ei o seamă de materiale cu valoare documentară⁶; ea vădește totodată un aspect al preocupărilor cărturărești din epocă și interesul viitorului preot din Densuș pentru aspectele amintite ale culturii noastre populare, ceea ce nu a rămas probabil fără unele consecințe nici pentru viitoarea activitate a fiilor săi, Aron și Nicolae. Deși numele acestora sînt din ce în ce mai rar menționate în lucrările de istoria folcloristicii românești, și chiar atunci cînd sînt amintite ele sînt invocate mai ales spre a ilustra direcții

⁴ Despre viața și activitatea lui Aron Densușianu a se vedea Georgeta Antonescu, *Aron Densușianu*, Cluj, Editura Dacia, 1974.

⁵ Vezi Adrian Fochi, *introducere la Datini și cresuri populare de la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, București, Editura Minerva, 1976, p. V ș.u.

⁶ Vezi unele amănunte la Cornelia Călin, *Contribuții la istoria folcloristicii românești: un manuscris aparținînd lui Bizanțiu P. Densușianu*, în „Revista de etnografie și folclor”, tom. 18 1973, p. 409—424.

și orientări anacronice, rătăcirii și greșeli de tot felul, socotim că ele nu pot fi ignorate, fie și numai pentru faptul că ilustrează o orientare distinctă, cu neajunsurile și greșelile ei evidente, dar și cu merite ce nu pot fi contestate. Este astfel adevărat că nu putem subscrie astăzi la concluziile formulate de adepții români ai orientării mitologice în materie de folclor, așa cum nu putem subscrie la concluziile reprezentanților școlii mitologice din alte țări, dar trebuie să apreciem efortul cărturarilor noștri de-a se integra în mișcarea științifică și culturală europeană a vremii lor. Latiniști fervenți, Aron și Nicolae Densușianu au făcut numeroase exagerări și greșeli grave în interpretarea faptelor de folclor, cu atât mai mult cu cât au persistat pe poziții chiar și atunci când ele s-au dovedit a fi definitiv pierdute. Ideea lor generală despre substratul latin al creației noastre populare este valabilă însă în mare măsură și ea a fost confirmată de cercetările ulterioare. Pe de altă parte, afirmarea acestei idei în epoca lor a avut un rol de seamă în stimularea conștiinței naționale a românilor, aceea care avea să ducă în plan politic la realizarea unității noastre de stat. Cu ajutorul folclorului Aron Densușianu intenționa să dea „lovitura cea din urmă, decisivă, inamicilor romanității noastre”⁷. La rîndul său, Nicolae Densușianu, preocupat îndeosebi de istoricitatea folclorului, intenționa să identifice în credințele, legendele și tradițiile noastre populare elementele „cultului ante-creștin” și „tradițiunile italice”⁸, și astfel să reconstituie cea mai veche epocă din istoria poporului român: „Dacia preistorică”.

Dacă rătăcirile de ordin științific la care ajunseseră frații Aron și Nicolae Densușianu pe terenul latinismului au fost de natură să producă o puternică reacție în rîndurile contemporanilor și a cărturarilor din generația mai tină, reacție care prin exagerările cu care venea a depășit uneori limitele adevărului, punînd în umbră ideea latinității noastre, nu putem ignora efectul de lungă durată pe care l-a avut, în special în Transilvania, afirmarea, fie chiar deformată a acestei idei mobilizatoare în împrejurările istorice dinaintea primului război mondial.

Ultimul și cel mai de seamă reprezentant al „familiei” Densușienilor reia ideea de latinitate, dîndu-i „fundamentul științific de care avea nevoie și pe care nimeni pînă la el nu îl demonstrase pe o arie largă de observații și cu penetrație atentă și calmă, un cult pe care îl legaliză cu argumente științifice”⁹. Dar Ovid Densușianu duce mult mai departe decît înaintașii săi ideea latinității, ceea ce ne dă dreptul să-l considerăm printre cei mai de seamă reprezentanți și aceștia în cultura noastră. Urmărind-o în cele mai variate domenii ale culturii, de la etnografie pînă la cea mai nouă orientare literară, el socotește că latinitatea este „nu numai o componentă istorică a sufletului nostru, dar și o structură psihică și intelectuală deosebită, un climat, o sensibilitate”¹⁰. Și așa cum Școala ardeleană a însemnat punctul de plecare al unei renașteri, pentru că ideile pentru care a militat „au schimbat cu desăvîrșire modul nostru

⁷ *Studie asupra poeziei populare române*, în „Concordia”, 1866, nr. 70.

⁸ *Cestionariu despre tradițiunile istorice și anticități ferilor locuite de români*. Partea II. Epoca pînă la a. 600 d. Chr., Iași, 1895; apud Adrian Fochi, *lucr. cit.*, p. XIV.

⁹ Marin Bucur, *lucr. cit.*, p. 160.

¹⁰ *Ibid.*, p. 164.

de a gândi¹¹, valorificarea ideii latine trebuia — după părerea sa — să ducă în secolul al XX-lea la modernizarea culturii noastre.

Dincolo de toate greșelile ce le-au săvârșit, Aron și Nicolae Densușianu au avut un rol pozitiv în promovarea interesului pentru folclorul românesc, contribuind efectiv la crearea unei atmosfere favorabile lui. Ei au impulsionat astfel, direct și indirect, culegerea materialului. Nu știm dacă Aron Densușianu a cules el însuși folclor, dar bogatul material, cules probabil prin intermediul studenților săi de la Universitatea din Iași, și care se găsește la Biblioteca Academiei și în Arhiva Aron Densușianu¹², material care nu a fost încă pus în valoare, vine să sporească meritele sale folcloristice. Tot el, care la începuturile activității sale afirma entuziast că creațiile populare „sînt tot atîtea schinte ale unor momente de divină inspirație”¹³, a dat mai tîrziu și unele indicații cu privire la culegerea materialului, subliniind necesitatea notării lui cît mai exacte. Mai mult chiar: prin intervenția sa necruțătoare împotriva practicii lui Atanasie M. Marienescu, redacția revistei „Familia”, al cărei colaborator era, a fost influențată probabil în sensul adoptării unei poziții mai ferme în ceea ce privește culegerea materialelor ce urmau să apară în paginile ei¹⁴. Principiul reproducerii cît mai fidele a textelor folclorice este reafirmat de către Aron Densușianu și în 1885, de data aceasta în legătură expresă cu culegerea prozei populare. „Colecțiunile de literatură populară în proză — notează el — au fost totdeauna redactate, iar nu notate de-a dreptul și imediat din gura naratorului. Pentru aceea asemeni colecțiuni poartă timbrul literar al culegătorului cărturar, iar nu al naratorului popular”, ceea ce reprezintă „un serios inconvenient și trebuie introdusă notarea imediată din gura naratorului; nimic schimbat, nimic adaus, ci păstrat ca ceva sacrosînt”¹⁵; poziția preconizată de Aron Densușianu este, cum ușor se poate observa, foarte înaintată pentru acea vreme, păstrîndu-și pînă astăzi valabilitatea.

Cît privește contribuția lui Nicolae Densușianu la culegerea folclorului, ea este cu mult mai însemnată și, recent, a fost bine pusă în lumină de către Adrian Fochi. Referindu-se la materialele adunate cu ajutorul celor două chestionare întocmite de el, în 1893 și 1895, ambele intitulate *Chestionariu despre tradițiunile istorice și anticități ale țărilor locuite de români*, folcloristul arată că ele conțin 1139 de răspunsuri, provenind din 930 de localități, astfel încît „acest material este fondul cel mai important, ca sursă folcloristică și etnografică, din țara noastră și (...) că nu se poate face nici o cercetare temeinică de folclor și etnografie în țara noastră fără cunoașterea și utilizarea acestui material”¹⁶. Trebuie amintite totodată culegerile de tradiții depre revoluția lui Horea, precum și cele făcute la românii din Croația și Istria.

¹¹ Ovid Densușianu, *Școala latinistă și limba și literatura română*, în „Noua Revistă Română”, 1, 1900, nr. 1.

¹² Cf. și Georgeta Antonescu, *lucr. cit.*, p. 167.

¹³ *Studie asupra poeziei populare române*, nr. 70.

¹⁴ Vezi și Ion Breazu, *Folclorul revistelor „Familia” și „Șezătoarea”*, Sibiu, 1945, p. XXXVIII.

¹⁵ *Istoria limbei și literaturii române*, Iași, 1885, p. 122—123.

¹⁶ *lucr. cit.*, p. X.

Fără să fi adus contribuții teoretice privitoare la metoda de culegere, Nicolae Densușianu s-a pronunțat, în indicațiile ce le-a dat o dată cu lansarea chestionarelor sale, în favoarea respectării autenticității materialelor ce urmau să fie înregistrate. Astfel cere ca intelectualii cărora li se adresează să lucreze cu oameni viștnici și neinstruiți prin școală, așadar cât mai departe de influența cărții — ceea ce, dat fiind caracterul materialului pe care îl urmărea, constituia o indicație pozitivă. Răspunsurile subiecților nu trebuie — precizează el — să fie sugerate sau influențate de către cel ce chestionează. În sfârșit, răspunsurile vor reflecta însuși graiul informatorilor, „expresiunile populare” ale acestora¹⁷. Cum vedem, din punctul de vedere al metodei de culegere, Nicolae Densușianu se aliniaza, ca și Aron, unei poziții științifice.

Deși culegerile pe care le-a făcut personal abia se ridică la câteva sute de piese¹⁸, contribuția lui Ovid Densușianu în acest domeniu depășește cu mult în importanță pe aceea a înaintașilor săi, mai cu seamă dacă avem în vedere calitatea ei. Pentru folcloristul nostru culegerea trebuia să aibă un caracter organizat, în funcție de obiectivele generale ale disciplinei științifice pe care o slujește, între care un „corpus”, o „enciclopedie” și un „atlas” al folclorului românesc, după ce în prealabil s-ar înființa o „arhivă folclorică” națională. Cercetările de teren trebuie să se desfășoare, în concepția sa, potrivit unui plan, în cadrul căruia să aibă prioritate ținuturile mai puțin explorate, între care cele de la periferia teritoriului nostru etnic: Maramureșul și nordul Transilvaniei, Dobrogea, precum și dialectul meglenit. Totodată, culegerile aveau să acopere întreaga sferă de cuprindere a folclorului, așa cum o concepea Densușianu. Pe lângă domeniile frecventate pînă atunci, ele trebuiau să se oprească și asupra povestirilor, mai ales a celor „libere”, în care se răsfrînge cu prioritate felul de a gândi al țaranului¹⁹.

Urmînd imboldurile sale și modelul oferit de el însuși în *Graiul din Țara Hațegului*, colegii și elevii lui O. Densușianu (I. A. Candrea, Tache Papa-hagi, I. Diaconu, T. Gîlcescu, D. Sandru, F. Brînzeu, Alexandrina Istrătescu ș.a.) au realizat numeroase colecții științifice prestigioase, cele mai multe fiind publicate în „Grai și suflet”. În ceea ce privește metoda de culegere pe teren, ea înregistrează prin Ovid Densușianu un mare salt înainte, deschizînd o epocă nouă în istoria folcloristicii românești. În afară de amintita orientare potrivit cu noul înțeles și cu noile obiective ale folcloristicii, se impune a fi subliniată rigoarea filologică pe care a preconizat-o, teoretic și practic, în notarea textelor populare, ceea ce a însemnat un cîștig imens pentru cercetările viitoare.

Datorăm așadar „familiei” Densușienilor nu numai pentru că au stimulat interesul pentru folclorul românesc vreme de peste 100 de ani, ci și pentru că au cules ei înșiși sau au impulsionat acțiunea de culegere, în spiritul unei

¹⁷ *Ibid.*, p. XV.

¹⁸ E vorba îndeosebi de materialul din volumul *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915.

¹⁹ Vezi despre toate acestea Marin Bucur, *lucr. cit.*, Dumitru Pop, *Ovid Densușianu, folclorist*, în „Limbă și literatură”, vol. XIX, București, 1968, lucrări în care se dă și bibliografia problemelor.

concepții care nu numai că țin pas cu vremea, ci, în cazul lui Ovid Densușianu, reprezintă chiar un început de epocă nouă.

Paralel, Densușienii au supus creația noastră folclorică unui examen critic ce reflectă poziția proprie fiecăruia dintre ei, precum și o seamă de note comune — și chiar o anume continuitate în ceea ce privește unghiul de vedere din perspectiva cărui privesc faptele de folclor și unele din problemele pe care le abordează. Toți trei au apreciat creația populară complex, fiecare acordând însă prioritate unui anume aspect al ei, care i s-a părut mai vrednic de atenție. Astfel, Aron s-a apropiat mai ales de fondul ei mitologic, în care se străduia să descifreze mărturii grăitoare ale descendenței noastre romane, documente de însemnătate istorică în ultimă analiză. Nicolae a fost și el, mai ales la început, undă adept al mitologismului, pentru ca apoi să stăruie tot mai mult asupra istoricității faptelor de folclor, în intenția de a demonstra aceeași idee de bază. Ovid Densușianu refuză unghiul de vedere mitologic și istoric. Acceptă însă, în special la începuturile activității sale, direcția etnopsihologică, pe care o îmbrățișase și tatăl său, Aron, și pe care o dezvoltă și o precizează, încercând să o întemeieze științific²⁰. Urmărește și el, într-un cadru mai larg și la un nivel mult mai adânc, problema latinității folclorului nostru, dar stăruie mai ales asupra însemnătății lui lingvistice și estetice, ducând și în această privință mult mai departe sugestiile tatălui său. Toți trei au subliniat importanța ce-i revine folclorului în dezvoltarea literaturii naționale, iar îndrumările pe care le-au dat prezintă unele asemănări evidente.

Toți au urzit planuri mari și s-au atașat unor idei îndrăznețe, din care însă multe nu s-au putut impune niciodată definitiv în știința românească. A eșuat astfel și încercarea lui Aron Densușianu de a identifica în folclorul românesc mitologia strămoșilor romani, după cum a eșuat și tentativa lui Nicolae Densușianu de a descoperi „Dacia preistorică” în tradițiile, legendele și credințele noastre populare. Cît privește efortul lui Ovid Densușianu de a demonstra originea păstorească a poporului român și caracterul păstoresc al fondului nostru folcloric original, el s-a soldat cu rezultate pe care cercetările ulterioare nu le-au validat decît parțial, în măsura în care lămuresc diferite aspecte ale păstoritului și a creației poetice pe care a generat-o acesta (*Ciobănia și haiducia, Primăvara, muma noastră*...).

Dincolo de aceasta, opera Densușienilor oferă numeroase aspecte valabile, din care unele nu numai pentru epoca lor, ci pînă astăzi. Sînt de menționat astfel considerațiile pe care le face Aron Densușianu cu privire la circulația creațiilor folclorice și la fenomenul de producere a variantelor. Regimul cu care circulă diferitele categorii folclorice vine să explice în mare măsură cuantumul modificărilor ce se produc, iar acestea aduc în general după sine înnobilarea lor din punct de vedere artistic. În circulație literatura populară se rotunzește și se luciește tot mai mult, atît ca formă cît și ca cuprins²¹. Așa se explică după părerea lui superioritatea liricii față de balade care, avînd un

²⁰ Vezi mai ales *Literatura populară din punct de vedere etnopsihologic*, în „Revista critică literară”, I, 1893, nr. 4, 6—7 și *Folclorul. Cum trebuie înțeles*, Extras din „Viața Nouă”, V, 1910.

²¹ „Revista critică literară”, III, 1895, nr. 1.

alt regim de circulație, „au formă mai aspră”. Ponderea pe care o acordă însă valorii de document istoric a folclorului îl face pe cărturarul nostru să îndemne mai ales la cercetarea acestei ultime categorii a literaturii orale. Ovid Densușianu avea să sublinieze și el superioritatea creațiilor lirice, „care aduc mai multă poezie și mai variată și totodată mai specifică poporului nostru”²². Numai că pentru el explicația constă în faptul că „producțiunile lirice sînt manifestațiuni spontane, sînt exprimarea sufletului pornit spre o anumită viziune, spre anumite aspirațiuni”²³. În realitate, cele două motivări nu se exclud, ci se completează reciproc. „Colindele și descîntecele fiind și mai rar întrebuițate, sînt mai netogmite și mai aspre ca toate celelalte” — după părerea lui Aron Densușianu²⁴. Fiul său, Ovid, aderă în ceea ce privește colindele la acest punct de vedere, dar motivația pe care o aduce este alta; după opinia lui colindele „sînt, în cea mai mare parte, cărturărești, venite din cercurile bisericești”, ceea ce le salvează fiind doar trecerea lor prin mediul păstoresc, care și-a pus pecetea asupra lor, transformîndu-le²⁵. Observația lui Ovid Densușianu este valabilă în general pentru categoria de colinde la care se referă (cele religioase apocrife) și este foarte probabil că și Aron și-a întemeiat observația pe același fel de material; în acest caz și explicația lui poate fi acceptată. Dar adevăratele colinde, populare, sînt altele, și pe acestea nici unul dintre cărturarii cu care ne ocupăm nu le-au amintit. Cît privește aprecierea formulată de Aron Densușianu pe marginea descîntecelor, ea a fost înfirmată de excelenta cercetare pe care a întreprins-o mai târziu Ovid Densușianu, cel dintîi la noi care a pus în adevărata lumină valoarea lingvistică și subtilitățile de expresie ale acestei categorii folclorice, după ce unchiul său, Nicolae, încercase la începutul carierei sale să demonstreze originea lor greco-latină²⁶. Ele conțin „versuri cu relief poetic” — precizează Ovid Densușianu — mai ales atunci cînd sînt „izbucniri pasionate” și cînd au „ceva din lirismul doinelor”²⁷.

Rămîne valabilă din moștenirea științifică a Densușienilor poziția și aprecierile formulate cu privire al raporturile dintre folclor și religia creștină. Aron s-a ocupat în mod expres de ele, subliniind efortul pe care l-a făcut biserica pentru desrădăcinarea vechilor obiceiuri populare și pentru adaptarea unora dintre ele propriilor nevoi²⁸. Faptul că poporul a reușit să le perpetueze de-a lungul veacurilor își are după părerea sa explicația în slaba lui înclinație către misticism, spiritul său rațional, idee care va reveni în deceniile viitoare la Sextil Pușcariu, Lucian Blaga ș.a. Pentru Aron sînt frumoase îndeosebi creațiile precreștine, care, datorită marii lor vechimi au avut răgazul necesar să se cizeleze. Slaba înfrîurire a bisericii o subliniază și Ovid Densușianu. Marea dezvoltare a liricii orale de dragoste argumentează, după opinia sa, în spri-

²² *Evoluția estetică a limbii române*, Curs, 1929—1931, p. 278.

²³ *Ibid.*

²⁴ „Revista critică literară”, 1895, nr. 1.

²⁵ *Gratul valabilor din Moravia și Silezia*, Curs, 1922, p. 7; apud Maris Bucur, p. 202.

²⁶ *Scrutări mitologice la români*, în „Familia”, 4, 1868, p. 127—129, 138—140, 150—152, 162—164, 176, 199—200, 222—223, 449—450, 460—462, 509.

²⁷ *Limba descîntecelor*, în „Grai și suflet”, 4, 1929—1930, p. 352.

²⁸ „Revista critică literară”, 1893, nr. 10.

jinul aspirației laice a poporului nostru²⁹. Influența bisericii nu numai că e palidă, dar și atunci când s-a manifestat nu a fost în stare să fecundeze inspirația populară. În schimb, religia a fost aceea care nu s-a putut dispensa de folclor, din care a preluat adesea. Însăși *Cîntarea cîntărilor* își are, după el, originea în viața păstorească³⁰.

Occupîndu-se de balada populară eroico-socială, Aron Densușianu a intuit bine evoluția în timp a naturii conflictului ei, legată de evoluția societății noastre. Într-o primă fază, arhaică, eroul ei este un „năzdrăvan” care are de înfruntat forțele naturii salbatice și puterile supranaturale; mai târziu, eroul este un „voinic” ce se înfruntă cu împilatorii săi și cu cotropitorii din afară, pentru ca în cea de-a treia ipostază eroul, un „haiduc”, să se înfrunte cu exponenții exploatarei sociale, dinlăuntru³¹. Tot aici este locul să amintim că lui Aron Densușianu îi datorăm una din cele dintîi contribuții referitoare la *Miorița*³²; alături de erorile și de contradicțiile pe care le conține studiul său, trebuie reținută, așa cum s-a arătat,³³ părerea potrivit căreia originea baladei este de căutat în solul românesc, și nu aiurea, iar în ceea ce privește concepția ei fundamentală, balada este străină de fatalismul incriminat de alți cercetători. Reluînd problema, Ovid Densușianu a cercetat-o cu noi mijloace științifice și pe un material autentic și cu mult mai vast, insistînd îndeosebi asupra bazei etnografice a baladei. *Miorița* „nu poate fi gândită decît prin lumea ciobănească”, și autorul încearcă să identifice împrejurările istorice în care s-a produs actul ei de creație. Ovid Densușianu a adus astfel o contribuție substanțială la cunoașterea contextului în care a apărut balada aceasta, chiar dacă soluțiile pe care le-a dat cu privire la închegarea ei artistică nu s-au putut impune³⁴.

În cadrul preocupărilor lor folcloristice, Densușienii au acordat o atenție deosebită prozei populare. Privite din perspectivă mitologică, basmele reprezintă pentru Aron materialul cel mai de preț, în cuprinsul lor conservîndu-se antica mitologie greco-latină; totodată, ele reprezintă „poezia” prozei populare, avînd, în ordine estetică, prioritate față de celelalte categorii ale acesteia. În schimb, legendele și „tradițiunile locale” au pentru Aron Densușianu prioritate din punctul de vedere documentar, istoric, întrucît ele sînt „cu mult mai strîns legate de viața unui popor” „din toate timpurile”; de aici însă și însemnătatea lor particulară pentru studiile de etnopsihologie, după cum, grație aceleiași capacități de reflectare a vieții unui popor, tot ele sînt cele dintîi chemate să contribuie la crearea unei literaturi naționale³⁵. Nicolae Densușianu se apropie și el de tradițiile și legendele populare, pe care le sondează însă înainte de toate ca importante surse pentru cunoașterea trecutului istoric³⁶. În sfîrșit, Ovid, care în cadrul acțiunilor sale de teren culege nume-

²⁹ *Aspecte ale poeziei populare romanice*, Curs, 1925—1926, p. 278.

³⁰ *Originea păstorească a „Cîntării cîntărilor”*, în „Viața Nouă”, I, 1905, nr. 4.

³¹ *Din zile bătrîne*, în „Orientul latin”, 1874, nr. 57, 58, p. 225—226, p. 229—230.

³² *Epopoea noastră păstorească*, în „Revista critică literară”, III, 1895, nr. 12.

³³ Adrian Fochi, *Miorița*, Editura Academiei..., 1965, p. 137—138.

³⁴ Despre contribuția lui Ovid Densușianu, *Ibid.*, p. 155—159.

³⁵ *Tradițiunile locale*, în „Revista critică literară”, I, 1893, nr. 1.

³⁶ Vezi mai ales *Craiul codrilor*. Grigore Pinte, în „Familia”, 19, 1883, p. 312, 321—323.

roase piese de proză populară, subliniază valoarea estetică a basmelor, dar le privește — ca și tatăl său, Aron — mai ales cu ochiul etnopsihologului, cu convingerea că „filozofia celor mulți poate fi dedusă mai bine din basme decât din proverbe”³⁷. Dar, asemenea părintelui său, atenția lui Ovid Densușianu s-a îndreptat cu prioritate către alte categorii ale prozei orale, așa cum arată, între altele, antologia *Povești din diferite ținuturi locuite de români* (1908), alcătuită în colaborare cu I. A. Candrea și mai ales antologia *Tradiții și legende populare* (1910); ele spun — pentru el — mai mult decât basmele despre psihologia țărânului. Pentru aceleași „concluziuni de etnopsihologie”, Ovid Densușianu își îndreaptă privirile către povestirile „libere”, de fiecare zi, ale țărânului, inclusiv cele neartistice, în care, de asemenea, se poate descoperi mai ușor modul „cum se răsfrîng în sufletul poporului de jos diferitele manifestațiuni ale vieții, cum simte și gîndește el, fie sub influența ideilor, credințelor, superstițiilor moștenite din trecut, fie sub aceea a impresiilor pe care i le deșteaptă împrejurările de fiecare zi”³⁸.

Există, cum vedem, și în privința opțiunilor în materie de proză populară o relație strînsă între concepția lui Aron și Ovid Densușianu, după cum indicațiile date de cel dintîi cu privire la modul de înregistrare a poveștilor au fost duse mai departe de fiul său în cadrul severei metodologii de culegere pe care a formulat-o.³⁹ Toți trei membrii „familiei” Densușienilor și-au adus apoi contribuția la lărgirea domeniului folclorului în general, precum și la lărgirea interesului pentru unele din categoriile prozei, mai puțin frecventate de către cercetători pînă la ei.

Toți trei Densușienii au fost preocupați, cum menționam, de valorificarea creației populare în literatura națională. La începuturile activității sale, Nicolae dădea sugestii cu privire la modul cum trebuie utilizat elementul mitologic în producțiile literaturii culte. Aron a încercat el însuși, în *Negriada*, să valorifice mitologia populară românească; dacă întreprinderea sa s-a dovedit a fi o himeră, mai ales că nu a fost sprijinit nici de talentul necesar, indicațiile teoretice pe care le-a dat într-o perioadă ulterioară conțin observații interesante și au avut cu siguranță un rol pozitiv în stimularea inspirației folclorice a scriitorilor din vremea sa. „Din poeziile și poveștile poporului — notează el — sunt a se scoate ca din un sorginte nesecat, spiritul și ideile naționali, frumusețea și simplitatea concepțiunei, mitologia cu întreg splendidul ei aparat, ce în imaginațiunea poporului prezintă o lume vie, plină de cele mai fantastice frumuseți; din ele se câștigă imaginile cele mai naturale și mai frumoase; în ele se află limba cea mai firească, mai ușoară și mai dulce”⁴⁰. Aron Densușianu respinge ideea inspirației folclorice de dragul ei, folclorizarea excesivă și superficială, și are perfectă dreptate atunci cînd precizează că scriitorii trebuie să rețină din folclor *spiritul* acestuia, sugestiile sale atît de bogate trebuind să fie filtrate prin propria lor sensibilitate artistică⁴¹. Explorarea folclo-

³⁷ *Insușiri ale poporului român, așa cum le arată folclorul și limba noastră*, în „Viața Nouă”, XX, 1924, nr. 8—10.

³⁸ *Folclorul. Cum trebuie înțeles*, p. 12.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ *Epistole literare*, în „Orientul latin”, 1875, nr. 47—51.

⁴¹ *Ibid.*

rului nu este însă, după părerea sa, suficientă în opera de construire a unei literaturi naționale originale; ea trebuie integrată într-un amplu proces de cunoaștere a vieții naționale, astfel ca să devină „tot mai mult expresiunea ființei noastre etnice.” „Numai prin cunoașterea vieții noastre sub toate raporturile vom putea între altele să avem o literatură romanțieră originală și un teatru care să nu fie național numai în inscripțiunea de pe fruntariu”⁴².

Ca și în cazul celorlalte domenii ale activității sale științifice și culturale, concepția lui Ovid Densusianu despre inspirația folclorică evidențiază o prețuire mai înaltă și o mai pronunțată vocație scriitoricească, dar în liniile ei generale o urmează pe aceea a părintelui său. După declarațiile de principiu pe care le face în legătură cu inspirația folclorică în 1893 și care poartă în sine și entuziasmul vârstei ce o avea atunci, — în 1906 vine cu o poziție mai critică, ridicându-se împotriva acelor scriitori care „au mers greșit pe calea apropierei de literatura poporului”, producând o literatură „falsă”, de imitație, o creație „pastiches”⁴³. Afirmând oportunitatea inspirației populare, Ovid Densusianu o consideră „numai ca un mijloc de îmbogățire a motivelor artistice, de variere a expresiilor, de nuanțare mai potrivită, mai energică uneori, a ideilor, simțirilor”, ca să continue într-o formulare ce ne aduce aminte de aceea a înaintașului său: „Un suflet de artist preface, dă o formă nouă, un înțeles mai adânc lucrurilor luate din popor. Deasupra fondului împrumutat, mai naiv, mai simplu, trebuie să se înalțe personalitatea de o alcătuire mai bogată, mai fină, mai complicată a artistului. Așa au înțeles artiștii mari inspirația din popor”⁴⁴. Viziunea lui Ovid Densusianu ne apare valabilă și astăzi în liniile ei generale și la vremea ei a exercitat cu siguranță o influență pozitivă în mișcarea noastră literară.

Am încercat să relevăm, în cele de mai sus, unele aspecte ale contribuției Densusienilor la cercetarea folclorului românesc. Urmărite în amănunt, aspectele acestea ar putea fi multiplicat, cu care prilej s-ar putea sublinia mai bine și înrădirile existente între ideile și acțiunile lor pe terenul culturii noastre populare. Dar, așa cum se știe, domeniul acesta nu reprezintă decât o parte a activității științifice și culturale pe care „familia” Densusienilor a desfășurat-o vreme de mai bine de un secol în câmpul literelor românești și ea nu va putea fi ignorată, cel puțin pentru ceea ce a însemnat la timpul ei și pentru impulsul ce l-a dat căutărilor continue ce i-au urmat.

LA CONTRIBUTION DE LA FAMILLE DENSUSIANU A L'ÉTUDE DE NOTRE CULTURE POPULAIRE

(Résumé)

Le village Densus de Țara Hațegului a donné à la culture roumaine une véritable famille d'intellectuels prestigieux, représentant trois générations tout

⁴² „Revista critică literară”, 1893, nr. 6—7.

⁴³ *Rătăcirile literare*, în „Viața Nouă”, I, 1906.

⁴⁴ *Ibid.*

en défrayant pendant plus de 100 ans quelques domaines et orientations importantes de notre vie spirituelle. Parmi ceux-ci les préoccupations pour la culture populaire tiennent une place très importante. Tant Bizanțiu Densușianu que ses fils Nicolae et Aron, de même que le fils de ce dernier, Ovid, ont manifesté un vif intérêt pour le folklore roumain sur lequel ils ont entrepris des actions ayant comme but le recueil des documents sur terrain, ainsi que de recherche scientifique. La conception de chacun d'eux est, naturellement, tributaire aux orientations existantes à l'époque où il a vécu, mais cependant on peut y découvrir quelques orientations fondamentales qui créent entre eux des liens très serrés. Grâce à tout cela et aux priorités qu'ils manifestent dans le champs de la recherche, leur activité présente les traits d'une évidente continuité ayant des conséquences remarquables dans la sphère de la science folklorique et de notre vie ethnique en général.

PĂSTORITUL ÎN CÎMPIA TRANSILVANIEI

Observații și constatări asupra păstoritului din zona de cîmpie
a județului Mureș. Obiceiul: „Măsura oilor“

VASILE POP

Agricultura și, strîns legată de ea, creșterea animalelor, păstoritul, au constituit din cele mai vechi timpuri, ocupații de bază ale locuitorilor acestor meleaguri. Așa cum dovedesc descoperirile arheologice, încă din epoca neolitică, oamenii de pe teritoriul actual al țării noastre au început să-și producă singuri mijloacele de existență, să cultive plante și să crească animale.¹

Pe măsură dezvoltării societății, aceste ocupații s-au extins și s-au generalizat. Niciodată însă în viața poporului român păstoritul n-a constituit o ocupație în exclusivitate, așa cum au încercat unii autori străini să prezinte poporul nostru ca „practicînd un păstorit nomad, străin de o viață sedentară“.²

Prețioase mărturii despre viața și activitatea strămoșilor noștri geto-daci, care confirmă realitatea istorică, în sensul că agricultura și păstoritul au fost din cele mai vechi timpuri două ocupații simbiotice, ce s-au practicat paralel și s-au întregit reciproc, găsim în scrierile multor cărturari antici, ca: Herodot, Platon, Strabon, Arrian, Collumela, Pliniu cel Bătrîn și alții.³

Majoritatea dintre aceștia au cunoscut direct Dacia și pe geto-daci și au scris amănunțit despre îndeletnicirile practicate de aceștia: agricultura, creșterea animalelor, pescuitul, albinăritul etc.⁴

Arrian, de pildă, relatînd despre expediția lui Alexandru cel Mare din anul 335 î.e.n. împotriva geților, notează: „În cursul nopții, merșeră prin locuri unde holdele de grîu erau îmbelșugate... Alexandru o porni înainte. El porunci pedestrașilor săi să înainteze culcînd grîul cu lăncile înclinate, pînă au ajuns la pămîntul necultivat.“⁵

În lucrarea „Despre agricultură“, Collumela referindu-se la păstorit scrie: „Apoi (oile) nu numai că-i satură pe țărani prin belșugul brînzei și al laptelui, ci acoperă și mesele bogaților cu mîncăruri numeroase și plăcute. Iar unor neamuri lipsite de grîu le procură toată hrana.“⁶

¹ *IstRom*, Ed. Acad. R.P.R. București, 1964, p. 16—30.

² Romulus Vuia, *Tipuri de păstorit la români*, Ed. Acad. R.P.R., 1964, p. 9.

³ C. Giurescu, Dinu Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și pînă azi*, Ed. Albatros, București, 1975, p. 64—65.

⁴ Gh. David, *Îndeletniciri agro-pastorale la geto-daci în opere istorice*, în *Magazin istoric*, nr. 2 (155), 1980, p. 13.

⁵ Gh. David, *op. cit.*, p. 13.

⁶ *Ibidem*, p. 14.

Luînd în considerare numai aceste relații furnizate de către învățații antici, ne putem face o imagine clară cu privire la practicarea agriculturii și creșterea animalelor de către strămoșii noștri geto-daci.

Aceste mărturii sînt confirmate sugestiv prin imaginile săpate în marmora Columnei lui Traian. Dacă vom adăuga aceste știri descoperirilor arheologice, vom avea o imagine de ansamblu asupra vieții și ocupațiilor strămoșilor noștri.

Pentru perioada post-romană, în lipsa izvoarelor scrise, vom recurge la dovezile furnizate de etnografie și lingvistică. Se știe, de pildă, că termenii de bază din limba română cu privire la cultivarea pămîntului și creșterea animalelor, nu numai că sînt de origine latină, dar întreaga această terminologie este comună tuturor popoarelor romanice. Acest lucru se poate explica numai prin vechime și o continuă îndeletnicire cu aceste ocupații.⁷

Nu intenționăm să mai stăruim asupra acestei probleme și nici asupra vechimii practicării păstoritului la români, deoarece ele au fost dovedite cu prisosință de arheologie, istorie, geografie, etnografie, lingvistică etc.

Ne-am propus ca, în cele ce urmează, să aducem o contribuție modestă la cunoașterea păstoritului în Cîmpia Transilvaniei.

Se știe că, păstoritul, poate aduce o contribuție substanțială la lămurirea unor probleme importante, cum ar fi, de pildă, formarea poporului român, a culturii noastre populare, precum și a locului ocupat de acesta în perioada anterioară secolului al XIII-lea.⁸

Observațiile și constatările noastre se referă la diferitele aspecte ale păstoritului, așa după cum s-a practicat în trecut și cum se mai practică și astăzi în localitățile din estul Cîmpiei Transilvaniei, și anume în zona de cîmpie a județului Mureș. Vom stărui mai mult asupra culturii materiale și a unor obiceiuri străvechi, care cuprind unele elemente de cultură spirituală semnificative pentru zilele noastre, demne de reținut. Printre acestea un loc de frunte îl ocupă obiceiul „Măsura oilor”.

Satele cercetate din această zonă sînt înșirate într-un spațiu mai larg, situat la nord de riul Mureș și spre vest de orașele Reghin și Tîrgu Mureș, pînă în vecinătatea județelor Bistrița-Năsăud și Cluj.

Se știe că primele documente oficiale care amintesc despre populația românească din Transilvania, datează de la începutul secolului al XIII-lea.⁹

Semnificativ din acest punct de vedere este faptul că marea majoritate a localităților cercetate de noi din zona amintită, sînt atestate documentar tocmai din această perioadă.¹⁰ Amintim: Grebenișul (1292), Răzoarele și Miheșul de Cîmpie (1293), Rîciu și Sînpetru (1305), Ulieș și Urmeniș (1321), Tușin și Dîmbu (1325), Sînger (1328), Sărmaș, Sînmartinul de Cîmpie și

⁷ Romulus Vuia, *op. cit.*, p. 88.

⁸ Romulus Vuia, *Studii de etnografie și folclor*, Ed. Minerva, București, 1975, p. 76.

⁹ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* Hermannstadt, 1892, Bd. I, p. 27; apud R. Vuia, *op. cit.*, p. 88.

¹⁰ D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, Budapest, 1890, p. 331—351, 335—424; vezi și Șt. Manciulea, *Așezările românești din Ungaria și Transilvania în secolele XIV—XV*, Blaj, 1941, p. 163—166.

Sîngeorgiul de Cîmpie (1329), Band, Mădărașul de Cîmpie, Oroiu, Balda Valea Largă și Șincai (1332), Papiu Ilarian (1334), Vișinel (1340), Pogăceaua (1345), Bărboși (1365), Șaulia (1379).

Dezvoltarea agriculturii în această zonă și, strîns legată de ea păstoritul, a fost favorizată de însăși condițiile geografice deosebit de favorabile și de o climă temperată.

Regiunea întinsă de dealuri și coline, cu coaste domoale, a constituit din cele mai vechi timpuri o zonă bogată în pășuni, în fînețe naturale, o zonă propice plantelor de cultură.

În această zonă de semi-stepă, lipsită de păduri, populația autohtonă a creat de-a lungul anilor nenumărate așezări rurale. Dacă luăm în considerație originea și cronologia tipurilor de așezări, atunci le putem împărți în două categorii:

- așezări naturale, create de populația autohtonă și,
- așezări exogene, create mai recent prin colonizare.

În localitățile în care în trecut a predominat cultura fînețelor, se întîlnește tipul de sat cu case izolate. Aceste sate au casele răspîndite pe o suprafață întinsă, în lipsa uliței, comunicația se face pe cărări. Fiecare familie avea proprietatea în jurul casei. Se observă tendința de a forma grupuri mici de case, cătune, purtînd numele patronimic al familiei ce locuiește în aceste părți ale hotarului: Negreni, Mădărășeni, Triteni, Tomești, Măcicășești etc. Unii cercetători străini consideră această formă de așezare ca specific românească.¹¹

Prezența toponimicului „Hodaie” sau „Hodăi”, pe hotarul fiecărui sat, astăzi indicînd pășunea comună, arată clar că în trecut au existat așezări cu case izolate ca anexe a unor sate. Numărul hodăilor a crescut mai ales după desființarea iobăgiei și a comasărilor făcute după 1880.

Prin dezvoltarea lor, aceste sate, s-au transformat în așa-numitele sate răsfirate purtînd numele de „Fînațe”. Astfel întîlnim: Fînațele Bandului, Fînațele Mădărașului, Fînațele Șincaiului, Fînațele Căpușului, Fînațele Iclânzelui etc.

Teritoriul satelor resfirate constituie o zonă a ocupațiilor mixte, agricole și pastorale, în care însă predomină agricultura.

O serie de alte așezări purtînd nume ca: Valea Largă, Valea Frății, Valea Sînpetrului, Valea Rece, Valea Mare, Valea Iclandului, Valea Sînmărtinului, Valea Seacă, Valea Ulieșului, Valea Pădurii, Vălișoara sau chiar Văleni, indică prezența în zonă a tipului de sate de vale. Și aceste sate în marea lor majoritatea sînt locuite de o populație românească compactă.

În partea de est a Cîmpiei Transilvaniei, predomină așa-numitele sate îngrămădite, răspîndite în regiunile de șes, pe văile apelor, dar mai ales în numeroasele depresuni. De aceste sate a fost legat în trecut sistemul bienal

¹¹ Emm. de Martonne, *La catun est le mode de groupement national*, în *La Valachie*, p. 248; apud Romulus Vuia, *op. cit.*, p. 178, nota 38.

și trienal de rotație a culturilor. Și acest tip de sate este locuit de populația românească majoritară. Sînt însă cîteva sate așezate în regiunile de contact cu zonele locuite de maghiari sau sași, ca de exemplu, Band, Mădăraș, Sărmaș, în care alături de români trăiesc și maghiari sau sași. Ocupația acestor locuitori este tot agricultura și păstoritul.

Trecînd la tratarea problemei păstoritului din această zonă, scoatem în evidență vechimea și continuitatea lui atestate lingvistic printr-o terminologie pastorală autohtonă de origine traco-dacică și latină.

Păstrarea unor nume topice legate direct de păstorit, ca, de exemplu: Cărarea Stîinii (Oroi), Groapa Stîinii (Sărmaș), Fîntîna Oilor (Miheșul de Cîmpie), Birsana (Zau de Cîmpie), Jîntîia (Sînpetru), Bîrla (Grebeniș), Cio-bănie (Șincal-Fînațe), Stăunia, Stăunii, Stăuneana (Petea, Șăușa, Sînger), Ză-cătoare și Staniște (Mărășești, Balda, Bărboși), demonstrează grăitor existența unei corelații între factorii geografici și cei etnografici.

Pentru a avea o imagine și mai clară asupra păstoritului din zonă, se impune să amintim aici și de acele documente istorice care atestă vechimea acestei ocupații străvechi. Documentul cel mai semnificativ în acest sens datează din anul 1461.¹²

În acest document sînt menționate un număr de 25 sate: Balda, Vișinel, Petea, Căpuș, Iceland, Șăușa, Chimitelnic, Șăulia, Rîciu, Sînmărtinul de Cîmpie, Milășel, Nima Milășelului, Grebeniș, Pogăceaua, Sărmaș, Sărmășel, Dîmbu, Sîngerul de Cîmpie, Șopteriu, Săcalul de Cîmpie, Răzoare, Tăureni, Zau de Cîmpie, Valea Largă ai căror locuitori plăteau autorităților „census suinquagesimalis olachalis”, un impozit plătit de populația românească din Transilvania acelor vremuri.

Cercetările etnografice întreprinse de noi în această zonă confirmă deasemenea vechimea păstoritului, dar în același timp și faptul că nu a existat aici o viață pur pastorală. Semnificative sînt în această direcție mulțimea obiceiurilor și creațiilor folclorice.

Astfel, alături de obiceiul păstoresc „Măsura oilor”, a nenumăratelor variante ale binecunoscutei balade românești „Miorița”, a frumoaselor cîntece păstorești cîntate mai ales iarna la șezători, s-a mai păstrat un mare număr de obiceiuri agrare. Semnificative sînt în acest sens: „Plugușorul”, „Semănatul” („Sorcova”), „Plugarul” sau „Fuga din Tău”, „Alegere de crai”, „Strigarea peste sat”, „Cîntecul cununii” etc.¹³

Dacă poporul român ar fi fost un popor de păstori în exclusivitate, atunci ar fi cu neputință să găsim mulțimea acestor obiceiuri agrare, conservate într-o formă arhaică. Conservarea lor arată importanța ce le-a acordat-o poporul nostru din vremuri imemorabile.

¹² Z. Pîclișanu, *Un registru al Quinquagesimei, în Fraților Alexandru și Ion Lăpedatu la împlinirea vîrstei de 60 de ani*, București, 1936, p. 580 sqq.

¹³ Vasile Pop, *Obiceiuri străvechi de primăvară din zona de cîmpie a județului Mureș, în Marisia*, VIII, Tirgu Mureș, 1978, p. 655—671; vezi și Anton Badea, *Trei obiceiuri în Cîmpia Transilvaniei*, în *Marisia*, V, 1975, p. 363.

Tipuri de păstorit

În partea de est a Cîmpiei Transilvaniei forma cea mai răspîndită a păstoritului aparține tipului de păstorit agricol local, denumit de unii cercetători și păstorit sedentar.¹⁴

Ocupația de bază a locuitorilor din această zonă este agricultura, păstoritul constituind o ocupație pusă în slujba agriculturii.

Oile nu părăsesc hotarul satului, ci pasc pe pășunea comună, pe fi-nețele cosite, pe miriști după recoltarea cerealelor sau pe așa-numitele terenuri „lăsate să se odihnească”, pe ogoare. Pășunatul se practică în tot timpul anului, începînd cu lunile de primăvară și pînă toamna târziu, cînd cade zăpada. Iarna oile sînt ținute în gospodăriile oamenilor.

Ca variante locale ale acestui tip de păstorit se întîlnesc turme cu stîină și turme fără stîină. În cazul turmelor cu stîină am întîlnit două variante: turma cu stîina fixă sau stabilă și stîine mobile sau mutătoare. În cazul stîinelor stabile oile pasc pe pășunea comună sau pe miriști. Proprietarii de oi angajează baciul și păcurarii dîndu-le o plată în natură și bani, după învoială.

Într-o perioadă de timp mai îndepărtată, cînd în agricultura de pe Cîmpie predomina sistemul de asolament bienal sau trienal, în această zonă predomina păstoritul ambulant, cu stîina și strunga care se mutau de pe o tarla pe alta, în scopul gunoirii terenurilor destinate a fi însămînțate cu cereale sau alte plante. În cazul sistemului bienal pămîntul arabil era împărțit de fiecare proprietar în două tarlale. Într-o tarla se semăna grîu sau porumb, a doua rămînea necultivată, servind drept pășune pentru oi. În anul următor se făcea rotația culturilor. În cadrul sistemului trienal pămîntul arabil era împărțit în trei zone:

- țarina care se cultiva cu grîu și orz;
- mălăiștea, rezervată culturii porumbului, și
- ogorul pe care se pășuna și care se gunoia cu turma de oi. În fiecare an se schimba destinația acestor zone prin rotație.

Păstoritul local ambulant se întîlnea mai frecvent în satele de tip îngră-mădit și cele de vale. Acest tip de păstorit a fost cel mai răspîndit nu numai în Cîmpia Transilvaniei, ci și în celelalte zone ale țării noastre.¹⁵

Astfel organizat, acest tip de păstorit asigură populației, pe de o parte, produsele agricole obținute pe suprafețele destinate agriculturii, iar pe de altă parte, o serie de produse obținute de la oi: lapte, caș, urdă, carne, dar mai ales lîna și pielea atît de necesare la țesutul pănurei, a păturilor, a diferitelor obiecte de îmbrăcăminte și la confecționarea cojoacelor, a pieptarelor, căciulilor etc.

În această zonă de cîmpie a județului Mureș nu s-au practicat alte tipuri de păstorit, cum ar fi, spre pildă, păstoritul pendulator, cu vărat la munte și iernat pe hotarul satului sau păstoritul transhumant, căci, așa cum am men-

¹⁴ Ion Vlăduțiu, *Etnografia românească*, Ed. științifică, București, p. 253.

¹⁵ Romulus Vuia, *op. cit.*, p. 59.

ționat, ocupația de bază a locuitorilor de aici a fost dintotdeauna agricultura.¹⁶

Romulus Vuia cercetînd acest tip de păstorit și luînd ca bază terminologia-i specifică, care, atît la noi, cît și la alte popoare ar fi, chipurile, în „marea ei majoritate de origine slavă”, presupune și se pare că admite originea slavă a tipului de păstorit agricol local în regiunile de șes.¹⁷

Bazîndu-ne pe rezultatele cercetărilor noastre etnografice și lingvistice din Cîmpia Transilvaniei, avem datoria să arătăm că realitatea existentă înfirmă această părere. Iată care este terminologia populară păstorească în zona cercetată:

— *Cuvinte de origine autohtonă traco-getică*: baci, strungă, strungar, strungăreacă, brînză, urdă, străgheată, zăr, carîmb, cață, rînză, gâlbează, cîrlan, baligă.¹⁸

— *Cuvinte de origine latină*: oaie, miel, mioară, lapte, caș, corastă, păstură, păcurar, păstor, turmă, puțină, măciucă, strecurătoare, glugă, toartă, lînă, fruntar, băătură, poartă, cărare, creștătură, gaură, cercel, pašune, iarbă, fîn etc. Este grăitor în acest sens și exemplul următor: Din laptele (*lac*, *lactem*) muls (*mulgere*), strecurat (*stercorare*) și fiert (*fervere*), cu ajutorul cheagului (*coag[u]lum*) se face cașul (*caseum*).

— *Termeni cu etimologie necunoscută*: botei, sterp, sterpar, jîntiță, jîntuială, prepeleac, turiște, bîta, drîglă, verbul a suvrînta (var. locală: a sugrînta). Avînd în vedere faptul că acești termeni nu se întîlnesc în limba vorbită a altor popoare, trebuie să admitem că, măcar în parte, ei pot fi tot de origine autohtonă.

— *Termeni de origine bulgară*: ocol, ciubăr și crîntă.

— *Termeni de altă origine*: turcească (saivan), ucrainiană (ceaun) maghiară (budîie) și săsească (șteand). Menționăm însă că pentru fiecare din acești termeni, localnicii cunosc și folosesc și alți termeni de formație autohtonă: oală, găleată, puțină etc. Așadar, din 70 de termeni consemnați de noi, 22 sînt de origine autohtonă traco-dacică (31,4%), 31 de origine latină (44,2%), 10 cu etimologia necunoscută (14,2%), 3 de origine bulgară (4,2%) și cîte unul de origine turcească (1,4%), ucraineană (1,4%), maghiară (1,4%) și săsească (1,4%). Considerăm că exemplele sînt grăitoare. Spre confirmare publicăm în anexă tabelul cu terminologia populară culeasă de noi din 10 localități diferite.¹⁹

¹⁶ *IstRom*, Ed. Acad. R.P.R., București, 1964, p. 799; vezi și H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, I, 1958, partea a III-a, capít. I.

¹⁷ Romulus Vuia, *op. cit.*, p. 67.

¹⁸ I. I. Rusu, *Etnogeneza românilor*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1981, p. 244—245 și urm.; vezi și I. I. Rusu, *Limba traco-dacilor*, p. 129—130, apud I. Vlăduțiu, *op. cit.*, p. 67.

¹⁹ Informatori: Duca Toader, n. 1923, Band-Mărășești; Triteanu Vasile, n. 1904, Iclânzul; Hădărag Traian, n. 1923, Grebeniș; Olaru Simion, n. 1902, Pogăceaua; Grindean Maței, n. 1914, Balda; Dămian Ionaș, n. 1897, Sînpetru de Cîmpie; Ceușan Petru, n. 1901, Crăiești de Cîmpie; Sămărghitan Ioan, n. 1926, Săușa; Dan Simion, n. 1932, Chimitelnic; Bica Valer, n. 1914, Ulieșul de Cîmpie; Olteanu Gheorghe, n. 1898, Oroiu de Cîmpie; Moldovan Augustin, n. 1916, Oarba de Mureș; Cenan Pavel, n. 1928, Valea Largă; Man Vasile, n. 1915, Band.

Modul de creștere și îngrijire a oilor

În privința modului de creștere și de îngrijire a oilor s-au împămîntenit două sisteme, și anume:

— sistemul de creștere liberă a animalelor, în propria gospodărie, fără păstor, și

— sistemul de creștere în turmă începînd din primăvară și pînă la căderea zăpezii, după care iarna în propria gospodărie.

Primul sistem este arhaic și s-a practicat mai mult în satele cu case izolate sau în cele răsfirate. Al doilea sistem este practicat și astăzi în majoritatea așezărilor umane din zona de cîmpie.

Moduri și forme de asociere

Forma de asociere cea mai obișnuită constă în organizarea în comun, de către un grup de oameni, sau chiar întreg satul, a unei stîne. Asocierea se face după bunăînvoială. În trecut au existat și cazuri cînd marii proprietari de pămînt care aveau și oi mai multe formau singuri boteie sau turme la care angajau baci și păcurari.

Imediat ce se desprimăvărează și apare verdeața pe hotar, oile sînt scoase la pășunat. La început, pînă la constituirea turmelor, proprietarii de oi sau turmașii se întovărășesc și formează așa-numitele „boteie de primăvară”, alcătuite din 30—50 de oi. Boteiele pasc pe hotar pînă la constituirea turmelor. În perioada cuprinsă între Sîngeorz și începutul lumii mai, se face împreunatul oilor în turme mari și se angajează baciul și păcurarii.

Asocierea și organizarea stînelor cunoaște mai multe forme locale, unele dintre ele reprezentînd aspecte ale unor relații arhaice.²⁰ Astfel întîlnim:

— „stîne cu rîndu” sau pe „lapți”, și

— „stîne pe caș” (pe cumpene, pe kg etc.).

În cazul stînelor „cu rîndu” baciul și păcurarii sînt angajați doar pentru a îngriji oile. Fiecare proprietar de oi, cînd îi vine rîndul, merge la turmă, mulge oile, iar laptele muls îl duce acasă unde-l prepară împreună cu familia. În zona de cîmpie a județului Mureș se întîlnesc două variante locale ale stînelor „cu rîndu”.

În satele Petea, Oroiu, Vaidei, Oarba de Mureș, Dileuț, Sînmărgrita, Căpuș, Grebeniș se organizează stîne „pe lapți”. În aceste localități cantitatea de produse ce urmează s-o primească fiecare turmaș se stabilește în funcție de cantitatea de lapte muls de la oile proprii cu ocazia constituirii stînei, cînd se organizează „Măsura oilor”. Pentru fiecare cupă de lapte muls cu acest privilegiu, turmașul primește o mulsoare, adică toată cantitatea de lapte ce se mulge de la toată turma, de fiecare rînd.

²⁰ Tiberiu Moraru, *Viața pastorală în munții Rodnei*, București, 1937, p. 135—145.

În schimb, în satele Iclânz, Iceland, Lechința, Sînpetru-Bîrlibași și Sîngeorgiul de Cîmpie, se practică o altă variantă, denumită de localnici „lapți pe zeci”. În acest caz, rîndul la muls îl hotărăște numărul de oi al fiecărui proprietar. În aceste localități, se obișnuiește ca după fiecare 10 oi, turmașul asociat să primească o mulsoare de fiecare rînd. Cei care nu au 10 oi se pot întovărăși, împărțind de fiecare dată cantitatea de lapte muls în funcție de numărul oilor aduse în întovărășire.

În cazul stînelor „pe caș” sau „pe cumpene”, baciul și păcurarii sînt angajați ca să îngrijească oile, să le mulgă, să prepare produsele lactate și să dea fiecărui turmaș cantitatea de caș, urdă și jîntuială cu care s-au învoit. Și în cazul acestor stîne întîlnim cîteva variante locale:

a) Stîne la care cantitatea de produse lactate se stabilește tot cu ocazia măsurii oilor. În cazul acestor stîne laptele muls este vărsat într-un vas mare de lemn și se măsoară cu ajutorul carîmbului. Localicii spun că se „carîmbește” laptele. Produsele lactate care se eliberează se măsoară cu cumpăna. În general se obișnuiește să se dea de 10—12 ori mai mult caș decît a cîntărit laptele muls cu ocazia carîmbitului. Întrucît produsele lactate cuvenite fiecărui turmaș se eliberează atunci cînd îi vine rîndul, în alte zone ale țării noastre, acestor stîne li se mai spune „stîne cu rîndu”.²¹

b) Stîne „pe cumpene” (mai recent li se mai spune și stîne „pe kilograme”), în cadrul cărora baciul dă fiecărui proprietar de oi o anumită cantitate de caș, urdă etc., stabilită de comun acord cu aceștia. În general în zona de cîmpie se dau 7—8 kg de caș, 1 kg de urdă și 1 litru de jîntuială după fiecare oaie cu lapte. Această formă de asociere este de dată mai recentă și, probabil, a apărut ca urmare a pătrunderii relațiilor capitaliste în agricultură. În trecut la aceste stîne, conducătorul ei, baciul, ținea evidența oilor aduse în turmă, precum și a produselor eliberate cu ajutorul unui instrument arhaic, denumit răvaș, confecționat din lemn moale: alun sau salcie.

Cultura materială. Stîna.

În zona de cîmpie a Transilvaniei stîna este principalul complex gospodăresc legat direct de păstorit. Termenul de stîna are aici mai multe sensuri. Sensul restrîns indică construcția în care locuiește baciul, locul unde-și prepară produsele lactate: cașul, urda etc. Sensul mai larg al termenului indică întregul complex gospodăresc: stîna, strunga, comarnicul, prepeleacul și tîrla. Menționăm că spre deosebire de alte zone ale țării noastre, aici termenul de tîrlă indică doar locul din fața strungii unde stau și se odihnesc oile imediat ce au ieșit de la muls. Acestui loc i se mai zice și bătătură.

Sub raport etnografic, stîna de pe cîmpie, în sensul larg al cuvîntului, prezintă trăsături pastorale locale, dar și caractere comune întregii culturi materiale a păstorilor români din alte zone ale țării.

Stînele, fie stabile, fie mutătoare, au fost și sînt construite și în zilele noastre din birne și scînduri, avînd în cele mai multe cazuri o formă pătrată

²¹ Ion Vlăduțiu, *op. cit.*, p. 265.

cu dimensiunile de 3×3 m sau 4×4 m. Acoperișul este în două ape. În trecut se folosea pentru acoperitul stînelor paie, trestie, șindrilă și chiar scînduri. Înafară de aceste materiale, în prezent se mai folosește chiar și țigla sau cartonul asfaltat. Stînele mutătoare erau prevăzute cu roți din lemn sau cu tălpi cioplite din trunchiuri de copaci. Cu ocazia mutării erau trase de boi sau cai. Stîna are o singură încăpere în care se prepară și se păstrează toate produsele obținute din lapte. În același timp această încăpere servește baciului și băciței ca loc de dormit. În acest scop, în stîna se găsește un pat, o masă și cîteva scaune sau lavițe. Într-un colț al stînei, se preferă unul dintre colțurile de la intrare, ca principal element de cultură se găsește vatra de foc, denumită pe plan local „corlan”. De-asupra corlanului se atîrnă, cu ajutorul unui cîrlig suspendat de grindă, căldarea, în care se fierbe urda. De același cîrlig se atîrnă și ceaunul de tuci în care se fierbe mămăliga.

De-asupra grinzilor care susțin căpriorii și acoperișul, de-a lungul stînei, sînt așezate paralel mai multe scînduri lungi și late, cu spații goale între ele, care formează polița stînei, pe care se păstrează cașul pus la uscat. În stîna se mai păstrează și celelalte unelte: crînta, gălețile de muls, ciubărul, șteandul, ulciorul cu cheag, carîmbul, cumpăna, răvașul etc.

Strunga

Prin strungă se înțelege locul îngrădit de la stîna, unde stau oile noaptea sau ziua pe timpul mulsului. Strunga este confecționată din mai multe porți avînd fiecare cîte 4—5 m lungime. Porțile sînt făcute la rîndul lor din scînduri sau din ramuri mai groase de salcîm. În cazul stînelor mutătoare se preferă o formă pătrată sau dreptunghiulară, adaptat la forma tarlalei, căci prezintă ușurință la mutare. În celelalte cazuri strunga are o formă relativ rotundă.

Oile intră în strungă printr-o poartă. În partea opusă acestei porți se găsește fruntarul strungii, prevăzut cu mai multe deschizături, numite porțițe sau strungi, prin care ies oile la muls. În dreapta și în stînga acestor deschizături stau pe scaune mulgarii, adică acei păcurari care mulg oile. După ce au fost mulse oile ies în fața strungii și se odihnesc pe bătătură.

Comarnicul

În păstoritul românesc termenul de „comarnic” are mai multe înțelesuri, iar elementul de cultură materială pe care-l definește are forme și funcționalități deosebite.

În zona de cîmpie termenul „comarnic” definește o construcție simplă, avînd forma unui acoperiș într-o apă, așezată de-asupra fruntarului. Comarnicul îndeplinește rolul de apărare a mulgarilor împotriva ploii sau a razelor fierbinți ale soarelui.

Personalul stînei și repartizarea sarcinilor

Baciul este personajul principal al stînei și în același timp și conducătorul ei. El răspunde din punct de vedere material de întreaga turmă și organizează toată activitatea de producție la stînă. Stă în permanență la stînă și împreună cu băcița (soția lui) sau un alt membru al familiei se îngrijește de prepararea produselor lactate. Este angajat în fiecare an de către turmași, adică proprietarii de oi care se întovărășesc spre a forma o turmă — și este plătit de către aceștia cu produse agricole în natură și o sumă oarecare de bani, după cum s-au învoit. În zilele noastre pentru fiecare oaie primește cîte 13—15 lei și 4 cupe de cereale (8—10 litri), jumătate în grîu și jumătate în porumb. La stînele „pe lapți” baciul mai primește de fiecare rînd cîte un lapte, adică o mulsoare de la toată turma.

Stînașul este personajul care se desemnează în fiecare an de către turmași spre a supraveghea și controla întreaga activitate a stînei. În general stînașul este ales dintre gospodarii frunțași și pricepuți ai satului. El se îngrijește și de problemele care privesc buna îngrijire a animalelor: îmbăierea oilor, aprovizionarea cu sare, medicamente sau alte materiale.

Păcurarul. Pentru paza oilor pe pășune sau la stînă pe timpul nopții, baciul angajează unul sau mai mulți păcurari. Numărul lor variază în funcție de mărimea turmei. Plata lor se face în bucate (grîu și porumb), o sumă oarecare de bani, diferite obiecte de îmbrăcăminte, încălțăminte, sau chiar un număr de miei și porci, după învoială. Primăvara pînă la împreunatul oilor se constituie așa numitele „boteie de primăvară”. În această perioadă păcurarii sînt angajați și plătiți de către proprietarii de oi.

Stărparul. Pe timpul verii pentru paza oilor sterge se angajează un păcurar căruia i se zice stărpar. Plata lui se face tot după învoială.

Mulgarul are ca sarcină să mulgă oile. Mulsul oilor se face de trei ori pe zi: dimineața, la amiază și seara. La turmele mai mari se angajează mai mulți mulgari. În cazul în care mulgarul nu e membru al familiei baciului, el este angajat și plătit de către baci.

Strungarul are ca sarcină să mîie oile cînd sînt băgate în strungă spre fruntariul strungii, spre a fi mulse de către mulgari.

Nu putem încheia fără să amintim că apelativele de mai sus și care desemnează personalul stînei, precum și o serie de alte apelative cu privire la viața păstoriească, au dat naștere la un mare număr de antroponime în zona cercetată de noi. Sînt foarte frecvente numele de familie: Baci, Păcurar, Bîrsan, Cioban, Mocanu, Boteiaș, Cumpănașu, Ciulea, Maior etc. Acest fapt este foarte semnificativ deoarece dovedește vechimea păstoritului ca ocupație a locuitorilor din această zonă.

Uneltele stînei și ale păcurarilor

În vederea obținerii materiei prime și a prelucrării ei în diferite produse lactate, baciul trebuie să posede o serie de vase, unelte și obiecte specifice muncii de la stînă. În cele ce urmează ne vom referi la toate uneltele stînei și cele ale păcurarilor.

Găleata de muls este confecționată din lemn de brad și are o capacitate de 10—15 litri. La fund este puțin mai lată decât la gură. Două dintre doagele opuse sînt mai înalte și găurite servind drept torți. Fiecare toartă are mai multe găuri mai mici prin care se trece sfoara de lînă cu ajutorul căreia se fixează strungăreața.

Strungăreața este un vas mic din lut ars care se fixează cu ajutorul unor sfori din lînă în partea superioară a găleților de muls. Mulgarii se folosesc de strungăreața la muls. Nu se mulge direct în găleată deoarece laptele muls astfel sare afară și stropește pe cel ce mulge. Pe timpul mulsului în strungăreața se formează un strat gros de spumă de lapte care împiedică laptele să mai sară afară. Din strungăreața laptele muls se prelinge încet — încet în găleată.

Cinbărul. Laptele muls în găleți este strecurat și vărsat în niște vase mai mari numite ciubere. Ele au o capacitate de 50—100 de litri și sînt confecționate tot din lemn de brad și servesc la închegatul laptelui și preparatul cașului dulce. Pe tot timpul cît laptele e lăsat să se închege, ciuberele se acoperă cu capace confecționate din scîndură. În alte localități se folosesc așa numitele „cenușare” care nu sînt altceva decât niște bucăți de țesături de bumbac sau lînă.

Strecurătoarea. Pentru strecuratul laptelui proaspăt muls se folosește o bucată mai mare de țesătură de lînă sau bumbac numită strecurătoare. Strecurătoarea se fixează pe ciubăr cu ajutorul unei rame de lemn în formă dreptunghiulară.

Păstura. După ce cașul dulce a fost strîns cu mîna de către baci pe fundul ciubărului, se scoate și se așează într-o bucată de pînză spre a se scurge zărul. După ce zărul s-a scurs, cașul este zdrobit cu mîna și se așează într-o altă țesătură, de astă dată din lînă, se așează pe crîntă spre a se scurge jîntuiala. La această pînză din lînă localnicii îi zic păstură.

Crînta este un fel de vas din lemn scobit la mijloc, în formă de albie, avînd la un capăt un orificiu de scurgere. Baciul se folosește de crîntă pentru a stoarce zărul și jîntuiala din caș. Ea este așezată pe patru picioare, două dintre ele fiind mai înalte pentru a-i da crîntei o înclinație necesară pentru ca zărul să se poată scurge înafară. De la informatorii mai vîrstnici am aflat că, în timpurile mai îndepărtate, crîntele erau confecționate din trunchiuri groase de copaci, tăindu-se din ele o bucată înaltă cam de 0,80—1 m. Partea superioară se scobeia în formă de covată și se găurea la bază.

Pietroiul de stors era un bolovan mare de piatră, cîntărind între 15—20 kg. El se așeza peste păstură în care era cașul dulce pentru a stoarce zărul.

Cheagul este un preparat cu ajutorul căruia baciul încheagă laptele. Mai de mult fiecare baci își prepara singur cheagul necesar pentru un an. Se cunosc mai multe metode de preparare a cheagului. Materia primă folosită în acest scop o constituie rînza mieilor, a vițelilor de lapte și chiar a porceilor. Se ia rînza și după ce s-a spălat, se sarează și se umple cu lapte crud. Se leagă la ambele capete și se agață în cui în apropierea unei surse de căldură. După ce laptele s-a evaporat din rînză, se taie și se scoate cheagul vîrsîndu-se într-un vas în care se păstrează. Se mai poate prepara cheag cu ajutorul

zărului dulce, punîndu-se în fiecare litru de zăr cîte o rînză care mai întîi a fost bine sărată.

Ulciorul pentru cheag este un vas din lut ars, cu gîtul strîmt, avînd într-o parte o toartă. Se folosește pentru păstrarea cheagului.

Șteandul se folosește pentru păstrarea brînzei frămîntate. Este confecționat din lemn și are forma unui butoi cu un fund care se poate scoate. În unele localități ale zonei, se folosește un vas asemănător la care localnicii îi zic „budîie”. Tot în șteand se mai păstrează și jîntuiala.

Căldarea de aramă sau poleită în interior cu aramă, se folosește la preparatul urdei. Mărimea căldării variază după cantitatea de lapte ce se mulge o dată. Astfel întîlnim căldări de 30 sau chiar de 50—60 litri. Ea se atîrnă cu un lanț cu cîrlig de-asupra vetrei de foc.

Urda ce s-a ridicat de-asupra zărului este scoasă din căldare cu ajutorul *strecurătoarei de urdă*. Aceasta este o lingură mare cu coadă lungă avînd multe găurele prin care se scurge zărul urdit.

Mestecătorul de urdă este confecționat dintr-o bucată de lemn lung de aproximativ 1—1,20 m. La unul din capete se prinde cu un cui o bucată de scîndură de formă dreptunghiulară care are capetele rotunjite. Pe timpul cît zărul neurdit fierbe în căldare, se amestecă în continuu cu mestecătorul de urdă pentru ca urda să nu se prindă de fundul căldării.

Ceanul este un vas din tuci avînd capacitatea de 5—10 litri. Servește la fiertul mămăligii și a diferitelor mîncăruri. Și acest vas se atîrnă de-asupra vetrei de foc cu ajutorul unui cîrlig.

Carîmbul este un instrument de măsură. E confecționat dintr-o bucată de lemn lung de cca 1,50 m. Are cioplite atîtea fețe cîte boteie de oi s-au unit pentru a forma o turmă. Cu ajutorul lui se măsoară sau se carîmbește laptele muls cu ocazia măsurii oilor. Pe carîmb se încrestează cu o linie orizontală nivelul la care s-a ridicat laptele muls de la oile fiecărui botei. Cu ajutorul acestui instrument se face repartizarea produselor obținute la stîină.

Cumpăna folosește ca instrument de măsură. Este confecționată dintr-o bucată de scîndură cioplită, lungă de aproximativ 1 m. La mijloc are o gaură în care se prinde un cîrlig cu ajutorul căruia se atîrnă într-un cui și se pune în poziție orizontală. O limbă din lemn fixată la mijlocul acestui lemn indică măsura exactă. Cînd se măsoară, de cele două capete ale cumpenei se atîrnă cîte un vas din lemn. Între cele două vase se stabilește echilibrul, punîndu-se în vasul mai ușor bucăți de piatră de rîu. Se toarnă apoi în vasul celălalt atîta apă pînă se ridică în dreptul creștăturii de pe carîmb. Se atîrnă acest vas cu apă de brațul cumpenei. În celălalt vas se pune atîta caș pînă ce se restabilește echilibrul între cele două brațe ale cumpenei. Cantitatea de apă se cumpănește de atîtea ori cu caș cu cîte cumpene s-au învoit baciul și turmasul sau boteiașii. Stîinele care folosesc acest sistem se numesc stîne „pe cumpene” iar baciului i se mai zice în unele localități „cumpănașu”. La stîinele „pe kilograme” se folosește cîntarul cu talere și șlagul.

Răvașul este un instrument cu ajutorul căruia se ține evidența produselor lactate (caș, urdă și jîntuială), eliberate de către baci proprietarilor de oi. Este confecționat din lemn moale: salcie sau alun. La un capăt răvașul are mînerul cioplit în patru fețe. În partea superioară este găurit pentru a se agăța în cui

sau pentru a se înșira pe sfoară sau sîrmă. Pe acest mîner se încrestează cu cifre romane numărul de oi aduse în turmă de fiecare turmaș în parte. Partea mai lungă a răvașului se cheamă limbă și este crăpată la mijloc de-a lungul ei în două jumătăți. Una dintre ele împreună cu mînerul rămîne la stîna, în păstrarea baciului, cealaltă se dă proprietarului de oi.

De cîte ori un turmaș merge la stîna după caș sau urdă este obligat a aduce jumătatea lui din răvaș. Baciul suprapune cele două jumătăți de răvaș și dacă constată că se potrivesc, încrestează cu cuțitul pe ambele jumătăți cu cifre romane cantitățile de produse lactate eliberate. Menționăm că, pe una din fețe se încrestează cantitățile de caș eliberate, iar pe cealaltă față se încrestează cantitatea de urdă și jîntuială. Baciul folosește cifrele romane I, V, X în diferite combinații. În zilele noastre acest sistem de ținere a evidenței începe să dispară.

Nu putem încheia fără să amintim aici și despre obiectele specifice păcurarilor. Vom începe cu *măciuca*, acel sceptor împodobit al păcurarului, simbolizînd puterea, autoritatea. Nu se poate concepe păcurar fără măciucă. Acest obiect specific, prin care se distinge baciul sau păcurarul de omul de rînd, este purtat tot timpul în mînă și folosește în scopuri de apărare împotriva animalelor sălbatice. Este o bîta mare confecționată cu multă măiestrie din lemn de esență tare. În general în zona de cîmpie se folosește lemnul de corn (*cornus mas*), în unele cazuri și melinul. La un capăt are o umflătură și e frumos împodobită cu diferite încrestături. Cel mai vestit meșter în încrestatul măciucilor este David Vasile din localitatea Mărășești, județul Mureș.²² Cele mai frumoase măciuci întîlnite de noi în zona de cîmpie sînt confecționate din frunze de brad, soarele, stîna, oi, miei, ciini, păcurari îmbrăcați în cojoace, diferite flori și păsări, modele de cusături, triunghiuri scobite etc.

Pentru transportul mîncării și a altor obiecte, fiecare păcurar are o *traistă* țesută din lînă sau confecționată din piele de oaie, pe care o poartă atînată cu o curea de umăr. În traistă are o merindare în care învelește mîncarea.

Nelipsit este *fluierul*, instrumentul muzical popular de suflat care-l întovărășește în tot timpul vieții. Atît de îndrăgit este acest instrument de către păcurarul de pe cîmpie, încît în vestita „Colindă a păcurarului“, figurează printre obiectele preferate pe care păcurarul dorește să i se pună la cap după ce va muri: „Iară fluierașul meu / Puneți-l la capul meu. / Și cînd vîntu o trăgăna / Fluiericea m-o cînta / Iar cînd vîntu o vîjii / Fluiericea m-o hori.“

În *șerparul* cu care este încins păcurarul și baciul se găsește totdeauna un cuțit care este folosit la mîncare, la sîngeratul oilor sau chiar la tăiatul unor oi în caz de nevoie. Necesitatea de a sîngera oile apare în general primăvara cînd oile ies la iarbă verde și cînd unele dintre ele se îmbolnăvesc. Sîngeratul se face în frunte, în urechi sau chiar și în vîrful cozii. Imediat ce oaia a fost sîngerată în frunte și a țîșnit sînge negricios, păcurarul o freacă bine pe spate cu un băț de alun. Dacă oaia se scutură, e semn bun, se va vindeca. În cazul în care o oaie suferă de gâlbinare sîngerarea se face la baza urechii. Se mai

²² Informator: Duca Toader, n. 1923, com. Band-Mărășești.

obișnuiește ca în unele cazuri să se începe cu vârful cuțitului de câteva ori botul oii.²³

În trecutul mai îndepărtat printre obiectele păcurarului mai figura și punga de piele în care păstra tutunul.

Produsele oilor și modul lor de preparare

Materia primă din care se prepară toate produsele oilor este laptele. Oile sînt mulse de către mulgari de trei ori pe zi: dimineața, la amiază și seara. Înainte de a începe operația de muls, oile sînt băgate în strungă prin poarta din spate. Mulgarii se așează pe scaune, în dreapta și în stînga deschizăturilor făcute în fruntar pe care ies oile la muls. Aceste deschizături poartă denumiri deosebite dar termenul cel mai frecvent folosit este strungă. Oile sînt mîinate din urmă către fruntarul strungii de către un copil sau tînăr numit strungar. Mulgarii mulg oile în niște găleți din lemn înalte de cca 25—30 cm. Nu se mulge direct în găleți, ci în niște vase mai mici din ceramică numite strungă-reață. Laptele astfel muls este strecurat de către baci și vărsat într-un vas de lemn mai mare numit ciubăr. După ce s-a terminat cu mulsul oilor, baciul sau băcița pune în laptele muls o cantitate de cheag pentru ca laptele să se prindă, să se-nchege. Îmediat după ce laptele s-a închegat, începe prepararea diferitelor produse. Principalele produse ce se obțin prin prelucrarea laptelui de oaie sînt: cașul, urda, jîntuiala, zărul neurdit, zărul urdit și, ca preparat lactat, jîntița.

Laptele închegat, la care localnicii îi zic străgheață sau străgeață (termen necunoscut în dicționarul limbii române), este zdrobit de către baci sau băciță cu mîna. Se adună apoi pe fundul ciubărului într-o grămadă caseina coagulată. Zărul neurdit din ciubăr se scurge într-un alt vas iar cașul dulce se așează într-o pînză țesută din lînă la care localnicii îi spun păstură sau în alte localități pînzătură. Se leagă păstura și se tescuește restul zărului. După această operație se desface păstura iar baciul zdrobește cu mîna, sfărîmă cașul dulce. Se leagă din nou păstura și se așează pe crîntă. Deasupra păsturii se pune o piatră grea pentru a stoarce jîntuiala din cașul dulce. În alte localități în acest scop se folosește teascul. Îmediat ce cașul s-a scurs bine, se scoate din păstură și se așează pe o poliță în stîna pentru a se usca, pentru a dospi.

Un alt produs al stînei este zărul dulce sau neurdit. E un lichid alb-gălbui ce rămîne în ciubăr după ce baciul a scos cașul dulce. Servește la prepararea urdei, a jîntiței și a diferitelor mîncăruri. Am întîlnit baci care foloseau zărul dulce și la prepararea cheagului.

Urda este un alt produs ce se obține prin prelucrarea laptelui de oaie. Se prepară din zărul dulce sau neurdit. Pentru prepararea urdei se folosește o căldare de aramă. Îmediat ce s-a terminat prepararea cașului, zărul dulce este pus la foc în căldare. Căldarea este atîrnată cu un lanț sau cîrlig de-

²³ Informator: Bica Valer, n. 1914, Ulieșul de Cîmpie; Oltean Gheorghe, n. 1898, Oroiu de Cîmpie.

asupra vetrei de foc. Pe timpul cît fierbe și pentru ca urda să nu se afume sau să nu se prindă de fundul căldării, se amestecă cu un mestecător confecționat din lemn. La unele stîne cînd începe să fiarbă zărul neurdit baciul sau băcița adaugă o cantitate oarecare de lapte dulce pentru ca urda să fie mai dulce. Încetul cu încetul urda se ridică de-asupra zărului. Este strînsă apoi cu ajutorul unei linguri mari, găurită, numită strecurătoare de urdă, și pusă într-o pînză sau un săculeț confecționat din pînză sau chiar tifon. Săculețul sau punga legată se atîrnă în fața stîinii în prepeleac sau chiar în stîină pentru ca zărul să se scurgă.

Zărul urdit este un lichid galben verzui ce rămîne în căldare cînd se fierbe urda sau care se scurge din urda atîrnată în prepeleac. Se folosește ca aliment pentru animalele de la stîină.

Din cașul dulce așezat pe crîntă sau în teasc se scurge un lichid alburii și unsuros numit jîntuială. Prin baterea jîntuiei se obține untul de oaie.

Jîntița este un produs lactat preparat de baci prin încălzirea zărului în care se pune urdă dulce.

Îmbrăcămintea păcurarilor

Păcurarul de pe cîmpie este îmbrăcat cu cămașă țesută din in și cînepă, iar în zilele noastre din bumbac. Cămașa are mînci largi și poale lungi, scoase din cioareci. Izmenele sînt largi confecționate din același material ca și cămașile.

Cioarecii sînt confecționați din pănură sură sau albă. Peste mijloc păcurarul se încinge cu un șerpar din piele.

În picioare se purtau în trecut opinci din piele, legate cu curele trecute prin nojițe. În zilele noastre se poartă tot mai des ghetе din piele.

Capul este acoperit cu o căciulă din piele de miel. Pe vreme călduroasă se poartă pălărie de pînză neagră cu boruri înguste sau chiar și pălării de paie numite comănace.

Primăvara devreme, toamna și iarna se poartă pieptarul fără mînci, confecționat din piele de miel, iar pentru vremurile geroase se îmbracă boanda sau cojoțul din piele de oaie. Se păstrează și se folosește și astăzi gluga, o piesă străveche de port, care e atît de frecventă în mediul pastoral. E un obiect de îmbrăcămintе în formă de pungă conică cu care păcurarul își acoperă capul pentru a-l feri de ploaie.

Obiceiuri legate de păstorit

Nu putem încheia această succintă prezentare a păstoritului din Cîmpia Transilvaniei fără a aminti în treacăt și de unele obiceiuri legate direct de păstorit. Se știe că din cele mai vechi timpuri poporul nostru a păstrat nenumărate obiceiuri legate de viață, de muncile cîmpului, de păstorit. Așa după cum ni se-nfățișează astăzi, aceste manifestări constituie adevărate relicve ale unor obiceiuri străvechi, transformate de-a lungul anilor, paralel

cu evoluția modului de viață a poporului nostru, în adevărate sărbători populare.

Printre obiceiurile cele mai semnificative în zilele noastre putem aminti „Măsura oilor”.²⁴ Obiceiul pare să fie foarte vechi și a avut o arie întinsă de răspîndire în zona de cîmpie. În zilele noastre se mai păstrează doar în acele localități în care se mai menține forma de asociere cu stîna „pe lapți”. La aceste stîne cantitatea de lapte pe care o primește fiecare turmaș, se stabilește în funcție de cantitatea de lapte muls de la oile proprii cu ocazia constituirii stînei, cînd se face și „Măsura oilor”.

Împreunatul oilor, a boteielor, care precede măsura oilor se face într-un cadru festiv în perioada cuprinsă între 1—5 mai.

Tot satul se pregătește în mod deosebit pentru acest eveniment atît de așteptat în fiecare an. Cu o zi sau chiar cu două zile înainte de împreunatul oilor, fiecare turmaș este obligat să aducă cîte o poartă după 8—10 oi. Acei gospodari care au oi mai puține, se întovărășesc și confecționează împreună porțile necesare. Porțile sînt de 4—5 m fiecare și sînt confecționate din scînduri sau ramuri de salcîm. Din porțile aduse de turmași se construiește strunga oilor.

Oile vor sta în turmă începînd din ziua împreunatului și pînă la 20 decembrie (sf. Nicolaie cel vechi), dacă între timp n-a căzut zăpada. La această dată se face alesul oilor. Fiecare turmaș își recunoaște oile după semnele pe care le poartă în ureche, care poate fi: gaură, creștătură, furcuță, obeadă, ȳncușă, hîrleț, cercel, drîglă etc.²⁵

În ziua cînd se face împreunatul oilor se face și separarea oilor cu lapte de cele sterpe. Oile cu lapte sînt bagate în strungă, unde sînt suvrintate, adică li se tunde lîna de pe cozi și din jurul ugerelor.

Înainte de asfințitul soarelui se face mulsoarea de control. În unele sate această mulsoare o fac proprietarii de oi, fiind însă controlați de către oamenii de încredere ai obștii. În alte localități însă mulsoarea o fac acei turmași care au fost aleși în acest scop. Uneori mulgătorii sînt legați la ochi pentru a nu recunoaște oile proprii sau pe ale prietenilor.

Laptele muls este dăruit baciului sau păcurarului, după cum au hotărît turmașii, dar poate fi și vîndut și din banii încasați se acoperă cheltuielile turmei în acel an.

După mulsoarea de control oile sînt numărate și turma toată pleacă la pășunat unde va sta pînă a doua zi la amiază. Peste noapte în afară de baci și păcurari, toți turmașii, cu mici excepții, stau lîngă oi, le pazăsc să nu cumva cineva să le mulgă. În acest răstimp povestesc, se distrează, ba mai închină și cîte un pahar de beutură. Tot cu această ocazie se alege stînașul și oamenii de încredere care a doua zi vor măsura laptele muls de către fiecare turmaș în parte.

²⁴ Informatori: Olteanu Gh., n. 1898, Oroiu de Cîmpie; Ursan Vasile, n. 1910, Valea Izvoarelor.

²⁵ Informator: Cristureanu Vasile, n. 1931, Valea Rece.

În ziua fixată pentru măsură, tot satul, cu mic cu mare, se adună și participă la festivitatea măsurii. Măsura oilor este însoțită de diferite manifestări care cuprind anumite rituri și practici rituale străvechi, bazate pe diferite credințe și superstiții.

Înainte de sosirea turmei, strunga oilor e împodobită de jur-împrejur cu ramuri de pelin verde. În concepția localnicilor pelinul ar avea rol de apărare împotriva strigoaicelor, care încearcă în aceste zile de la începutul lunii mai să ia mana oilor. Sînt localități în care oamenii înfig în pămînt, în fața strungii, ramuri mari de arminden pentru ca oile să nu fie deochete și în același timp să dea mult lapte.

Pe parcursul drumului pe care vin oile la strungă atît baciul cît și păcurarii și turmașii care-i însoțesc sînt udați cu apă, în special de către femei, în credința că oile vor fi mănoase în acel an. La sosire, sînt așteptați de întreg satul care-i întâmpină cu buchete de flori în mîini și-i udă din nou.

Cei mai vîrstnici dintre informatori ne-au declarat că în trecut au fost mai multe obiceiuri și practici. Printre altele ni s-a relatat că era obiceiul să se împuște peste turmă pentru ca duhurile rele să fie alungate. În același scop, în unele sate, se aprindea tămîie cu care se afuma toată turma.²⁶

Imediat ce oile au fost băgate în strungă, începe mulsul și măsura oilor. Înainte însă fiecare turmaș se spală pe mîini, clătind cu apă și vasul în care va mulge. Fiecare ridică găleata de-asupra capului întorcînd-o cu gura în jos, semn că n-are apă sau alt lichid în ea.

Prezentarea la măsură se face în ordinea terminării mulsului. Laptele muls în găleată se varsă în vase cu capacități diferite, prevăzute cu cîte o „punte” din lemn care indică cantitatea de lapte. Unitatea principală de măsură a laptelui este considerată cupa care are capacitatea de 4 litri. Ca subunități de măsură figurează trifărtaul (3 l), jumătatea (2 l), fărtaul (1 l), optarul (1/2 l), șaisprezecea (1/4 l) și paharul (25 ml). Pentru fiecare cupă de lapte muls cu ocazia măsurii fiecare turmaș primește cîte 1 lapte, adică o mulsoare de la întreaga turmă de fiecare rînd.

Imediat ce s-a terminat măsura, turmașii sînt trecuți într-o evidență, începînd cu fruntașul turmei, adică cu acel gospodar care a muls cea mai mare cantitate de lapte de la oile proprii cu ocazia măsurii. Lista continuă în ordinea descrescîndă a cantității de lapte muls.

În cazul cînd unii turmași nu au obținut o cantitate de lapte pentru o măsură oarecare completă, ei pot s-o completeze cumpărînd lapte de la alții care au cantități mai mici în plus. Deobicei se vînd și se cumpără cîteva pahare. În aceste cazuri paharul de 25 ml se vinde cu 3—5 lei. Este interesant să amintim aici că numai sfatul turmașilor hotărăște cine poate cumpăra și ce cantitate. Vînzarea-cumpărarea se face numai prin oamenii de încredere ai obștii.

²⁶ Informator: Moldovan Augustin, n. 1916, Oarba de Mureș.

La stabilirea ordinii la mulsoare în fiecare rînd se ține seama de anumite reguli dinainte stabilite. Dăm mai jos spre exemplificare un tabel orientativ din satul Valea Oroiului:²⁷

Cantit. de lapte muls	Repartizarea pe rînduri
1, 2, 3 cupe (lapți)	În fiecare rînd 1, 2, 3 mulsorî consecutive
1 trifărtai	Mulge în 3 rînduri, în al 4-lea rînd nu
o jumătate	Un rînd mulge, un rînd nu
1 fărtai	O mulsoare în al 4-lea rînd
O șaisprezece	O mulsoare la al XVI-lea rînd

În unele localități de pe cîmpie, laptele muls de la toată turma cu ocazia măsurii oilor este dat frunzașului din acel an în contul a doi lapți sau se vinde și din banii încasați se acoperă cheltuielile turmei pe acel an.

În acele sate în care se organizează stîne pe caș, sau pe cumpene, se practică așa numitul sistem al „aruncușului”. Fiecare proprietar de oi contribuie în funcție de numărul oilor, cu o sumă oarecare de bani la acoperirea diferitelor cheltuieli: cumpărare de sare, materiale de îmbăiere, medicamente etc.

După tradiție, urmează o petrecere populară. Femeile întind pe iarbă verde frumoase fețe de masă, pun mîncăruri alese și băutură. Tot satul se ospătează și petrece toată noaptea. Cu această ocazie se cîntă frumoase cîntece păstorești, în unele dintre ele se amintește chiar de acest obicei vechi al Măsurii oilor:

Mureșule, — a tale pietre
De ți s-ar crepa de sete.
Stîncile de te-nconjoară
De s-ar face-o grămăjoară
Să mă sui în vîrf pe ea
Să mi-l văd pe bădița;
Să-l văd pe badea la oi
Păscînd turma prin zăvoi.
Să-l văd pe badea-n strunguță
Să mă duc să-i dau guriță
La măsura oilor
Sub umbra stejarilor.

(Inf. Văidean Grigore, n. 1910, Oroiu).

În sunetele muzicii, participanții la această manifestare păstorească joacă frumoase dansuri populare de pe cîmpie: „Învîrtita”, „Purtate de pe cîmpie”, „De-a lungul”, „Bătuta fieciorească” și altele. Este o mare cinste pentru acea fată care e jucată prima dată de către frunzașul turmei.

Înainte de a încheia, ținem să subliniem faptul că prin lucrarea de față am urmărit să aducem o contribuție modestă la studiul păstoritului din Cîm-

²⁷ Informator: Roman Toader, n. 1923, Band — Valea Oroiului

**Păstorit
terminologie populară**

Terminologie populară locală	Band	Iclânzell	Grebeniș	Pogăceaua	Balda	Snpetru	Crăiești	Șaușa	Chimitelnic	Ulieș
Vas mic în care se mulg oile	Strungă-reăță	Strungă-reăță	Strungă-reăță	Strungă-reăță	Strungă-reăță	Strungă-reăță	Strungă-reăță	Strungă-reăță	Strungă-reăță	Strungă-reăță
Strecură laptele	Străcura	Străcură	Străcură	Străcură	Străcură	Străcură Lapcele	Strecoră	Străcură	Străcură	Străcură
Vas sau obiect de strecurat	Străcură-tore	Străcură-tore	Păstură	Pinzătură	Străcură-tore	Străcură-tore	Pinzătură	Străcură-tore	Păstură	Străcură-tore
Vas în care se-ncheagă laptele	Čubăr	Čubăr	š'ubăr	Šjubăr	Čubăr	S'jubăr	Čjubăr	Čjubăr	Čjubăr	Čubăr
Lapte de oaie închegat	Străgeața	Străg'eață	Străd'iață	Străgeță	Lapce Închegat	Străz'eață	Străd'eață	Străgeață	Străd'eață	Străd'eață
Frământă străgheața	Mestecă	Mestecă	Mestecă	Zdrobește	Mescecă	Mestecă	Zdrobește	Mestecă	Mestecă	Mestecă
Lemn scobit pe care se stoarce cașul sub teasc	Crintă	Crintă	Crintă	Crintă	Crintă	Crintă	Crintă	Crintă	Crintă Troc	Crintă
Produs lactat preparat prin încălzirea zerului de la scurge-rea cașului	Jintiiă	Jint'iiă	Jint'iiă Cocirt'iiă	Jinčiță	Jinčiță	Jintiiă	Jint'iiă	Jintiiă	Jintiiă	Jinkiță
Zărul mai gros rămas pe fund, amestecat cu urdă	Jintuială	Jintuială	Jintuială Fluturaș'	Jintuială	Jintuială	Jintuială	Jintuială	Jintuială Funderei	Jintuială	Funderei
Lingura mare pentru urdă	Strecură-tore	Străcură-tore	Străcură-tore	Străcură-tore	Străcură-tor	Străcură-tore	Sukiță	Străcură-tore	Sitiță	Sikiță
Ce rămâne în vas după ce se scoate urda	Zăr	Zăr	Zăr	Zăr	Zăr	Zăr limpede	Zăr	Zăr	Zăr	Zăr
Cașul se dospește	Se uscă	Doskește	Dospeșt'e	Dosceșt'e	Dosceșce	Coșe	Dospește	Se Găučește	Dospește	Dospește
Cum se numește persoana care păzește oile	Păcurar	Păcurar	Păcurar	Păcurar	Păcurar	Păcurar	Păcurar	Păcurar Putină	Păcurar	Păstor
Vasul în care se păstrează brinza	Putină Budii	Putină Șteand	Putină Șteand	Budii Pučină	Putină Budii	Budii	Budii	Șteand	Șteand	Budii
Laptele muls o dată de la toată turma	Mulsore	Mulsore	Mulsură	Mulsore	Mulsură	Lapți	Mulsore	Mulsătură	Mulsore	Mulsură
Brinza stătută, care pișcă	iute	K'ișcoșă	T'ișcoșă	Čișcoșă iuce	iuce	iuce	iute	Kișcoșă	iute	iute
Numele cercului de lemn pe care se așează străcurătoarea (păstura)	Rama de străcură-tore	Lemne pentru străcură-tore	Cerc	Gardină	∞	∞	Gardină	Lemne pentru străcură-tore	∞	Indrele

**Păstorit
terminologie populară**

Terminologie populară locală	Band	Iclânzel	Grebeniș	Pogăceaua	Balda	Stupetru	Crăiești	Șaușa	Chimitelnic	Ulieș
Miel sau mioară pînă la doi ani	Cîrlan Miqră	Cîrlan N'qră	Cîrlan N'qră	Cîrlan N'ioră	Cîrlan Mn'oră	Miel Cîrlan	Cîrlan	Cîrlan Miqră	Cîrlan Miqră	Cîrlan Miqră
Mulțime de oi mai mică decît turma	Botéi	Botéi	Bokei	Bocei	Bocei	Bocei	Botei	Botei	Botei	Botei
Cel care are în grijă stîna, tîrla	Bac'	Baci	Băs'	Băs'	Baş'	Baş'	Baci	Bac'	Bac'	Bac'
Locul îngrădit unde stau oile de obicei iarna	Ocol	Ocol	Ocol	Ocol	Ocol	Ocol	Ocol	Ocol	Ocol	Ocol
Adăpost acoperit sub care se țin oile iarna	Staul	Saiván	Saiván	Șópru	Șópru	Șópru	Șópru	Șópru	Șópru	Șópru
Băț cu cîrlig pentru prins oile la tuns sau supt	Cață	Cîrlig	Cîrlig	Cîrlig	Cîrlig	Cîrlig	Cîrlig	Cață	Cață	Cață
Băgăm oile la turmă	Împreunatul oilor	Împreunatul oilor	Dămla turmă	Împreunarea oșilor	Împreunatul oșilor	Împreunatul uășilor	Se strîng oșile	Se strîng oșile	Împreunatul oșilor	Băgatul oșilor
Cel care mină oile la muls	Strungár	Strungar	Strungár	Strungár	Strungár	Strungár	Strungár	Strungar	Strungar	Păstor
Angajăm cioban, baci etc.	Băgăm bac	Băgăm păcurar	Alez'ém baș'	Băgăm baș'	Băgăm baș'	Băgăm baș'	Băgăm baci	Băgăm bac'	Băgăm bac'	Strungar Băgăm bac'
Se iau oile acasă din turmă	Alesul oșilor	Alesul oilor	Alez'em oșile	Alez'em oșile	Să Aleg oșile	Alegem uășile	Alesu oșilor	Alesul oșilor	Împărțitul oșilor	Alesul oșilor
Construcția în care stă baciul	Stînă	Stînă	Stînă	Stînă	Stînă	Stînă	Stînă	Stînă	Stînă	Stînă
Deschizătură îngustă prin care trec oile la muls	Portiță Strungă	Portiță Strungă	Portiță Strungă	Portiță Strungă	Strungă	Strungă	Strungă	Portiță	Portiță Strungă	Strungă
Semn în urechea oii	Furcuță	Furcuță	Furcuță	Furcuță	Furcuță	Furcuță	Furcuță	Furcuță	Furcuță	Furcuță
Semn în urechea oii	Obeadă	Obeadă	Og'iadă	Og'eadă	Driglă	Driglă	Țincuşă	Obeadă	Țincuşa	Țincuşă
Semn în urechea oii	Gaură	Gaură	Gaură	Gaură	Gaură	Gaură	Gaură	Gaură	Gaură	Gaură
Semn în urechea oii	Crestătură Hirleț	Č'erč'el	Crestătură	Crestătură	Hirleț	Crestătură	Crestătură	Hirleț	Încrestătură	Hirleț
Vas mic de tuci pentru fierț mămăliga	Čaun	Čeaún	Čeaún	Čeaún	Șiauán	Čeaún	Čeaún	Čiă	Čeaún	Čaon
Cărare de la stînă la izvor sau în sat	Cărarea Stînii	∞	Calça Stînii	∞	Cărarea Stînii	Cărarea Uășilor	Cărarea Stînii	Calea Stînii	Calea Stînii	Calea Stînii
Urechile de la găleată	Torți	Torți	Torț'	Torță	Torț'	Torț'	Torț'	Torț'	Torț'	Torț'

CLACA DE LA SECERAT

TRAIAN GHERMAN*

Lucrarea de față este rezultatul unor investigații referitoare la momentul culminant al lucrărilor agrare ale poporului nostru: *claca de la secerat*.

Prin cercetări personale, anchete și chestionare, de mai mulți ani, ne-a succedat să adunăm un voluminos material documentar. Aria cercetată se extinde asupra unei mari părți a Transilvaniei, începând de la Carpații Sudici, din Țara Oltului, pînă în nord spre Maramureș, cu excepția Secuimii, Banatului și Bihorului.

Întinderea mare a ariei cercetate, și materialul voluminos îngreuna mult munca unui singur cercetător care nu se mai poate lăuda că s-ar afla în primăvara vieții. Cu toate acestea, la îndemnul stăruitor al celor ce cunoșteau rezultatul bogat al cercetărilor întreprinse, am îndrăznit să încerc a cuprinde într-o lucrare acest rezultat al încercărilor mele, care să poată fi cunoscut de către cei ce vor avea preocupări similare.

În investigațiile personale, pe teren, am putut constata evoluarea întregului ansamblu ritual cu specificul local. Iar cercetările prin chestionare ne-au adus un aport material bogat, cu multe variante, adeseori nebanuite, pe care nici nu le-am putut prevedea, dar pe care unii informatori cunoscându-le în cele mai mici amănunte și-au dat seama că sînt datori să le înregistreze pentru posteritate.

Prin anchetele personale, de la om la om, continuate și azi (1958), am stăruit să verific existența și aria de răspîndire a unor mici amănunte, la prima vedere insignifiante, pe care le observasem la casa părintească cu ocazia seceratului și care retrospectiv mi-au revenit în memorie, acum cînd obiceiul l-am adus pentru un timp pe primul plan al preocupărilor mele. Aceste amănunte nu se încadrează în ansamblul ritual al cununii, ci se practică — și se practica — și în vremea copilăriei mele — mai mult de bătrînii satului, la seceratul în familie, în mica gospodărie individuală. Stăruind asupra acestor practici aparent insignifiante, bătrînii de azi — căci cei din generația mijlocie nu le mai

* Autorul, de la a cărui naștere s-au împlinit 100 de ani în septembrie 1979, s-a preocupat, în activitatea sa de folclorist, îndeosebi de obiceiurile agrare ale românilor, considerînd „Claca de la secerat” un moment culminant în seria acestor datini.

Lucrarea de vaste proporții, la care a lucrat peste 50 de ani, pînă în 1958, cuprinde rezultatul unor investigații din 700 de sate din Transilvania.

Prezentăm în cele ce urmează, un capitol: „Purtatul cununii”, în forma dată de autor în anul 1958.

cunosc — ne-au verificat ceea ce bănuiam, și ne-au dat posibilitatea de a cunoaște o arie mai largă a acestui obicei; amintim doar cu numele aici, între altele: *cina holdei*, necunoscută în literatura noastră etnografică după cât știu, ori *holda Sfintei Mării*, abia menționată, sub altă numire.

După o analiză a materialului documentar, voi încerca să desprind din variația de forme a ritualului momentele principale care alcătuiesc vertebra obiceiului, de care sînt conexe diversele ritualuri specifice locale, a căror înmănunchiere ne înfățișează în totalitatea sa fenomenul, așa cum și l-a însușit și îl practică comunitatea respectivă.

Din analiza materialului documentar am desprins anumite momente principale, pe care le vom găsi aproape toate în același ritual local, prezentat însă cu variante secundare care completează fondul și care îl fac să se deosebească de ritualul cu același fond din altă localitate. Analizînd însă singuraticile momente, vom constata totuși că fenomenul, deși e comun, în înțelegerea mulțimii nu are aceeași semnificație. Același moment este de o amploare mai mare în cadrul diferitelor colective, importanța ce i se dă variază de la un sat la altul.

Pe de altă parte, se mai poate constata că, într-o regiune a ariei primează un anumit moment, în contul celorlalte. Așa de la o regiune la alta poate varia forma sau numirea cununii. Într-o regiune domină „cîntecul cununii” care pe lângă unele variante este același, în alte regiuni însă „cîntecul cununii” este substituit prin „strigături” improvizate după o inspirație de moment. Chiar udatul cununii, care e un fenomen general ce nu lipsește din nici o localitate a ariei cercetate, totuși într-o anumită regiune are un specific prin care se distinge de felul în care e stropită cununa în alte regiuni. O altă variație după regiuni găsim mai ales în închinatul cununii — predarea cununii la stăpîna holdei — moment comun în fond, dar încadrat în variate ritualuri specifice regiunii.

Ținînd seama pe de o parte de materialul documentar încărcat, pe de altă parte de intensitatea formelor în care este manifestat un moment sau altul în cadrul social, am împărțit aria cercetată în mai multe zone, fiecare cu un moment specific, care domină în contul celorlalte. Aceste zone nu vor reprezenta arii bine conturate, de sine stătătoare, deoarece specificul regional — printr-o penetrație determinată de factori adeseori necunoscuți — a putut să aibă o circulație mai mare, și care, odată localizat, să fi fost asimilat de localnici, să fi fost mereu, an de an, repetat, căpătînd o stabilitate definitivă. Aceasta se referă mai ales la „cîntec”, care, ca toate cîntecele din popor, are o circulație mai mare. Ne gîndim în primul loc la cîntecul ritual „Dealul Mohului” specific regiunii dintre Olt și Sibiu, care însă a pătruns spre est în toată Țara Oltului, iar spre nord pe valea Tîrnavei Mari, apoi pe valea Șebeșului pînă în Munții Apuseni.

Zonele ariei investigate — în care am împărțit-o — nu sînt în același timp și zone geografice; ele își au independența lor etnografică, deși unele dintre ele se suprapun în bună măsură. Zonele, în care am încercat să împărțim aria cercetată, sînt:

Țara Oltului, adică zona cuprinsă între Carpații Sudici și râul Olt, în care domină „claca popii” cu cîntecul „Dealul Mohului”, penetrație din zona Sibiului;

Ținutul Sibiului cu *valea Sebeșului* pînă în Munții Apuseni, cuprinzînd și o bună parte din ținutul *Hunedoarei*, în care întîlnim mai întîi „Claca jocului”, a cetei de feciori; în această zonă domină cîntecul „Dealul Mohului”, cu variantele sale din partea de nord, care se deosebesc de cele din jos de Sibiu prin elementul pastoral-agrar ce le caracterizează;

Zona *Tîrnavelor*, în care se impune „claca jocului”;

Zona *Arieșului*, în care un cîntec special al cununii lipsește și este înlocuit prin „strigături” pe care le socotim creații orale improvizate, deși în cursul timpului au căpătat o stabilitate;

Zona *Năsăudului*, în care însăși claca are un temei de existență specific, deosebit de al celorlalte zone și în care închinatul cununii are o bogăție de elemente pe care le găsim în „Plugușorul”, de la Crăciun și Anul Nou;

Zona *Someșului* în care regăsim un „cîntec” al cununii, deși în realitate este o strigătură, fără să poată fi socotit improvizație spontană și al cărui text dezvăluie o credință magică, confirmînd substratul magic al cununii: credința într-un geniu sau spirit al holdei. Tot în această zonă găsim un specific local al stropitului cununii din partea colectivității, întîlnite abia sporadic, ca fapt, în alte zone, sau amintite în „cîntece”;

Zona de pe cursul *Mureșului*, înglobînd în bună parte și *Cîmpia Transilvaniei*, caracterizată prin cîntecul ritual cu elemente antropomorfe ale spiritului holdei — elemente pe care numai în această regiune le-am putut întîlni;

Și zona de nord a ariei cercetate, unde claca a dispărut în cea mai mare parte, recoltatul holdei făcîndu-se prin salariați numiți „strănași”, zonă în care se mai păstrează însă unele ritualuri din vechea ceremonie agrară: cununa, stropitul cununii, cina rituală și întrebuintarea cununii pentru eficacitatea sa magică la semănatul grîului.

În cele ce urmează prezentăm unul din capitolele lucrării

Purtatul cununii

În ritualul agrar al clăcii de la secerat, cel mai important loc îl ocupă *purtatul cununii* în drumul ce îl fac secerătorii cu cununa, începînd de la holdă pînă la gazdă și pînă ce înmînează găzdoaii cununa.

Purtatul cununii este o adevărată procesiune a mulțimii, adeseori extaziată. În desfășurarea acestei procesiuni se succedează o mulțime de momente care aruncă o lumină asupra unor credințe ale unei lumi vechi, de care ne despart atîtea și atîtea secole. Înămănuncheara lor în acest act ritual este de o spectaculozitate rară, pe care n-o întîlnim poate nici într-un alt obicei agrar.

Preocupările pentru purtatul cununii încep cu alegerea persoanei, care va avea rolul de mare cinste, să ducă la gazdă cununa. Alegerea persoanei de multe ori întîmpină greutăți, deoarece nu oricine se poate învrednici de această cinste: persoana care va purta cununa trebuie să întrunească anumite calități

distincte, mai ales dacă are să o ducă o fată, cum este obiceiul în majoritatea cazurilor.

După ce clăcașii s-au învoit (au convenit n.a.) asupra persoanei care să poarte cununa, în multe sate sînt unele obiceiuri care se desfășoară chiar la locul secerat — jocul pe miriște, udatul cununii — și numai după aceste rituri magice urmează alcătuirea alaiului, care pornește apoi spre sat.

În drumul ce-l face alaiul, clăcașii cîntă anumite cîntece — cîntecul cununii — cu variante după regiuni și chiar sate, ori se aud diferite chiuituri potrivite ritualului, și pe care nu le auzim la alte ocazii.

Cununa purtată în fruntea alaiului este întîmpinată de săteni cu vase cu apă pe care o varsă pe cunună și pe purtătoarea ei, sau adeseori vasele sînt aruncate în rîu sau în jgheabul de la fîntînă.

Cînd a ajuns alaiul la poartă, cununa și purtătoarea ei sînt udade de gazdă și de găzdoaică — este botezul și închinatul cununii: găzdoaică întîmpină cununa cu un vas cu apă și cu o pîine, sau cu pîine și sare, adeseori cu o sticlă de beaură cu care stropește cununa, sau cu un blid cu grîu și uneori cu o lîmînare aprinsă.

După botezul și închinatul cununii, alaiul intră în casă, unde este masa așternută pentru cină, și un colac împletit ca la nunți. Alaiul cu cununa în frunte înconjoară masa de trei ori — joc ritual — cîntînd sau recitînd un text ritual, în care uneori găsim — în părțile Năsăudului — multe elemente de Plugusor, de la Crăciun. Mai arareori acest ritual se desfășoară în curte înconjurînd masa pe care este așezat un colac și grîu pe ea; ori înconjurînd chiar fîntîna din curte, sau carul pregătit de către gazdă, gata pentru plecare și pentru încărcatul holdei secerate.

După aceste rituri magice cuprinse sub numirea de botezul și închinatul cununii, urmează cina ipotetică a secerătorilor, adeseori precedată de unele jocuri rituale cu un specific local. Clăcașii se așează la masă, la care se servesc mîncări ca la nunți — în multe locuri anumite mîncăruri specifice care au o semnificație rituală. Seria acestor rituri se încheie cu jocul cununii, jocul clăcașilor de după cină, care în multe locuri ține pînă în zorii zilei.

Întreg mănunchiul de rituri magice schițat mai sus, urmează să fie prezentat, cu amănunte locale, în paginile de mai jos.

Cine poartă cununa

La întrebarea de mai sus încercăm să răspundem arătînd diferite obiceiuri locale în alegerea persoanei după sex și mai ales criteriile care stau la baza alegerii persoanei care să poarte cununa, persoană în jurul căreia se concentrează toată seria de rituri magice de la secerat.

Cununa purtată de fecior

Criteriile după care se face alegerea, mai bine zis calitățile pe care trebuie să le aibă feciorul care va purta cununa, sînt foarte variate, chiar de la sat la sat. Rolul de a purta cununa fiind socotit ca o distincție, ca o cinste, este

firesc să nu se dea oricui; acela trebuie să fie cel mai cu vază între feciori pentru calitățile sale și să întrunească uneori și simpatia secerătorilor.

De drept această cinste îi revine vătafului feciorilor¹, respectiv judeului², primarului³, chizeșului feciorilor⁴, ori unuia dintre chizeși⁵, sau dacă sînt doi chizeși de feciori — sau, renunțînd vătaful la acest drept al său, alege el pe unul⁶.

În alte sate feciorii aleg pe cel ce are să poartă cununa⁷, care să fie isteț⁸ sau poznaș⁹.

Alteori aleg fetele¹⁰, care fac cununa și care sînt fete curate și nevinovate¹¹.

Uneori alegerea o face stăpînul holdei¹², ori trei feciori care s-au dovedit mai îndemînatici și harnici la lucru, la cîntece și joc în ziua de clacă¹³. În alte cazuri se trage la sorți cine să ducă cununa¹⁴ mai ales dacă se îmbie mai mulți¹⁵. Tragerea la sorți o fac cei trei feciori fruntași, conducătorii cetei de feciori¹⁶.

Dreptul de a purta cununa îl are gazda¹⁷ sau și un fecior rudă cu gazda, dacă acesta nu are fecior¹⁸.

Feciorul care poartă cununa trebuie să fie un fecior mai curajos¹⁹ sau să fie cel mai isteț²⁰, cel mai voinic²¹, mai zdravăn²², cel mai sprinten²³ și mai iute de picior²⁴ care să se poată feri să nu fie udat²⁵.

Alegerea se face și în raport cu hărnicia dovedită de feciori. De aceea aleg pe cel mai bun legător de snopi²⁶, ori pe cel care a ieșit cel dintîi cu cea din

¹ Drăguș (jud. Brașov).

² Slimnic, Zlagna (Sibiu).

³ Stenea, azi Dacia (Brașov); Cucuiat (Sălaj).

⁴ Pogăceaua (Mureș).

⁵ Ciubanca, Oșorhei, Antăș (Cluj).

⁶ Cîrța (Sibiu); Chețiu (Bistrița-Năsăud).

⁷ Hașag, Buia (Sibiu); Lechința (Satu Mare).

⁸ Cașolt (Sibiu); Agrij, Sighetul Silvaniei (Sălaj).

⁹ Mohu (Sibiu); Cășeu (Cluj).

¹⁰ Boian (Sibiu); Sintejud (Cluj).

¹¹ Cutca (Cluj).

¹² Sîmbăta de Jos, Șona (Brașov); Sălcău, Mihăileni (Sibiu).

¹³ Mărgineni (Brașov).

¹⁴ Suplac (Mureș); Mireșu Mare, Baba Novac (Satu Mare).

¹⁵ Hurez, Galați (Brașov); Ceanu Mic (Cluj); Hundorf, azi Viișoara (Mureș).

¹⁶ Cergăul Mare (Alba).

¹⁷ Miercurea Nirajului (Mureș).

¹⁸ Chiheru de Sus (Mureș); Turdaș, Asinip (Alba).

¹⁹ Ucea de Jos, Felmer (Brașov); Merghindeal, Bungard, Ernea (Sibiu); Bucerdea Grînoasă, Crăciunelul de Jos, Gura Arieșului Hăpria, Straja (Alba); Domnin, Bulgari (Sălaj).

²⁰ Cincu, Sebeș (Brașov); Teșhea (Satu Mare).

²¹ Stupini (Bistrița-Năsăud).

²² Nucet, Ațel (Sibiu); Lunca, Cecălaca (Mureș); Mesentea (Alba); Hășdate, Chinteni (Cluj); Tulgheș, Iaz (Maramureș).

²³ Cizer (Sălaj).

²⁴ Ghi:asa de Jos (Sibiu); Ungureni (Alba); Nicula (Cluj).

²⁵ Enciu (Bistrița-Năsăud).

²⁶ Sumurduc (Cluj); Moara Banfi, azi Valea Morii (Satu Mare).

urmă postată, care apoi e și în drept să facă cununa²⁷; sau un fecior care peste zi a legat la snopi și e neam cu gazda²⁸ sau care a avut norocul să fie pe placul „strângătoarelor”²⁹ (femeile care strâng mănunchii după cosași — n.a.), care apoi fac alegerea.

Un alt criteriu e, ca „să fie cel mai de seamă fecior”³⁰, sau unul „care știe aldui cununa”³¹.

Unii aleg pe cel mai în vîrstă fecior³², iar alții pe cel mai tînăr sece-rător³³, ori chiar și pe un copil de vreo 14 ani, că e curat și nevinovat³⁴.

Mai adeseori însă primește de bună voie să poarte cununa³⁵, rol de care unii se feresc, pentru că trecînd prin sat este udat din toate părțile.

Foarte rare sînt cazurile în care se dă cununa unui fecior mai nătîng să o poartă³⁶, — semn de decadență a obiceiului.

Cînd este „claca popii”, rolul acesta îl ia asupra sa servitorul, care de obicei este un fecior³⁷. Tot un fecior poartă cununa într-o mulțime de sate³⁸, fără să cunoaștem însă criteriile după care se face alegerea.

Cununa purtată de fată

Mai adeseori cununa este purtată de o fată, de la care se cer chiar mai multe însușiri bune decît în cazul că o poartă un fecior.

Însușirea principală ce trebuie să o aibă fata care poartă cununa este cură-tenia sufletească. Conștientă de aceasta, o fată se anunță de bună voie, că vrea ea să poarte cununa, iar în cazul că se anunță mai multe fete vrednice, atunci va purta cununa fata care a ieșit la sorti³⁹.

Pentru a nu se greși în această privință și să nu se pună la încercare onestitatea fetelor, acestea nu se anunță, alegerea fiind lăsată pe seama clăcași-lor. În acest caz „clăcanii mai bătrîni”, în frunte cu gazda, „fac săbor”, care apoi, peste zi, informîndu-se prin întrebări discrete, aleg pe urmă o fată⁴⁰.

²⁷ Igrița (Cluj).

²⁸ Beclean (Bistrița-Năsăud); Bobota (Sălaj); Bicz (Maramureș); Soconzel, Pișcari, Hodișa, Supurul de Sus, Homorodul de Mijloc (Satu Mare).

²⁹ Sfîna (Sălaj).

³⁰ Jibou (Sălaj).

³¹ Budacu de Jos (Bistrița-Năsăud).

³² Glogoveț, Mănărade (Alba).

³³ Chinciuș (Mureș); Giungi (Satu Mare).

³⁴ Rogoz (Maramureș).

³⁵ Scorei (Sibiu); Bahnea, Daia, Hărănglab, Bernadea (Mureș); Bălcaciu, Tiur, Cugir (Alba); Aluniș (Cluj); Moigrad (Sălaj); Arieșul de Pădure, Lucăcești (Maramureș).

³⁶ Porumbacul de Sus (Sibiu).

³⁷ Riușor (Brașov); Turdaș (Alba) ș.a.

³⁸ Perșani, Ohaba, Riușor, Viștea de Sus, Ucea de Jos, Bogata-Olt (Brașov); Orlat, Alămor, Ilimbav, Mag, Proștea Mare azi Tîrnava (Sibiu); Roșia de Secaș, Spring, Balomir de Cîmp, Rîmeți, Runcu (Alba); Mățești azi Zăvoiu (Hunedoara); Șieuț, Perișor, Budur (Bistrița-Năsăud); Nireș, Mica, Petrești, Țapu azi Pădurenii, Văleni, Sucutard, Elciu (Cluj); Aluniș, Țăudu, Recea, Horoatul Crasnei (Sălaj); Curitău, Tășnad, Iegheriște, Măriș, Pomi, Roșiori, Sii, Rața (Satu Mare); Sălsig, Gîrdani, Asuagiu de Sus, Remeși, Călinești (Maramureș).

³⁹ Deda (Mureș).

⁴⁰ Rușii Munți (Mureș); Șanț (Bistrița-Năsăud).

Ca alegerea să fie mai sigură, de obicei aleg fata cea mai tânără, socotită chiar pe urma tinereții sale, de față curată⁴¹, și despre care se crede că n-a făcut dragoste, ca nu cumva, la anul, grîul să dea tăciune⁴².

Chiar și în cazul că seceratul se face în familie, cu căseni, gazda se îngrijește ca la sfîrșitul seceratului, cînd vor duce cununa, să fie între secerători și o fată curată, care nu știe încă de bărbat, iar întrucît nu s-ar găsi o astfel de fată între membrii familiei, cheamă una din sat, care are să poate apoi cununa⁴³. Iar în satele unde seceratul se face „pe clăi”, cu angajați din alte sate, stăpînul se îngrijește ca în cea din urmă zi de secere să aibă printre secerătoare și o fată curată, căci numai ea poate face cununa, și numai ea poate să o ducă și să o dea găzdoaii⁴⁴; și pentru ca să nu se poată face cumva vreo greșală în alegere, este de preferat să fie aleasă o fată de vreo 15 ani⁴⁵, sau chiar mai tânără, de 10—14 ani⁴⁶; să fie frumoasă și curată în toată privința, deoarece și giul e curat și chiar sfînt și de aceea nu e bine să ducă cununa orice fată⁴⁷.

Fiind curățenia morală o chestiune intimă, personală, pentru salvarea situației și pentru cînstea fetelor, ofată cînstientă de curățenia sa, numaidecît ia cununa și astfel mîntuie situația⁴⁸.

Pe lîngă însușirea de a fi curată din punct de vedere moral, se cere să fie și cea mai frumoasă⁴⁹, să fie cu purtări bune și să fi fost cea mai harnică secerătoare peste zi⁵⁰, să fie isteată și cuminte⁵¹ și cea mai binevăzută în sat⁵²; să fie cea mai frumoasă și mai jucăușă fată în sat⁵³, ori cea mai harnică la lucru⁵⁴.

Fata aleasă trebuie să fie frumoasă, voinică și dintre neamuri, adică de neam fruntaș în sat⁵⁵, dintr-o familie mai bună⁵⁶, fata celui mai fruntaș gospodar⁵⁷. Să fie fata cea mai de seamă⁵⁸, cei mai bine văzută⁵⁹, cea mai de frunte dintre fetele din sat⁶⁰, ori să fie cea mai bună cîntăreață⁶¹, care știe mai

⁴¹ Solovăstru, Deleni, Botez (Mureș); Cerișor (Hunedoara); Sebiș, Șieu-Sfîntu, Rusu de Jos (Bistrița-Năsăud).

⁴² Geamăna (Alba); Chiuza, Șintereag (Bistrița-Năsăud).

⁴³ Nimigea de Sus, Chiuza (Bistrița-Năsăud).

⁴⁴ Iad, azi Livezile (Bistrița-Năsăud).

⁴⁵ Zagra, Negriște (Bistrița-Năsăud).

⁴⁶ Spermezeu (Bistrița-Năsăud).

⁴⁷ Nepos, Tiha Birgăului (Bistrița-Năsăud).

⁴⁸ Băișoara (Cluj).

⁴⁹ Codreni (Brașov); Vișinelu, Papiu Ilarian (Mureș); Lancrăm, Abrud-Ciurileasa (Alba); Bistrița Birgăului (Bistrița-Năsăud); Finteușu Mare (Maramureș).

⁵⁰ Muntele Filii (Cluj).

⁵¹ Blidărești (Cluj); Poșaga de Jos (Alba).

⁵² Hodișa (Satu Mare).

⁵³ Sînger (Mureș).

⁵⁴ Cisteiu de Mureș (Alba); Schiopi (Cluj); Brediceanu: *La seceriș*, p. 9.

⁵⁵ Cărbunari (Maramureș).

⁵⁶ Dumbrăvița (Satu Mare).

⁵⁷ Șomărtin (Sibiu).

⁵⁸ Bucium-Poieni (Alba).

⁵⁹ Hodiș (Cluj).

⁶⁰ Satu Nou (Satu Mare).

⁶¹ Jichișu de Jos, Pintic (Cluj); Toarcia (Brașov); Rachiș (Sălaj).

bine descînta⁶², să fie cîntăreață și bună de gură⁶³, cea mai bună de gură și mai drăcoasă⁶⁴, mai glumeață⁶⁵; să fie cea mai harnică la lucru⁶⁶ și mai bărbată⁶⁷, cea mai bună secerătoare⁶⁸.

În alte părți se cere să fie o fată curajoasă, să nu se teamă de apă cînd o vor uda⁶⁹, să fie sprintenă de picioare ca să se știe feri, pe cît se poate, cînd vor încerca prin sat să o stropească cu apă⁷⁰; care să fie cîntăreață și să știe chiui⁷¹, să știe cîntecul cununii și să-l cînte cînd merge alaiul prin sat⁷². Uneori se cere să fie o fată voinică, sănătoasă⁷³.

Dreptul de a alege pe purtătoarea cununii este al gazdei⁷⁴, care însă poate să renunțe la acest drept în favorul feciorilor și al fetelor⁷⁵. În alte sate dreptul de a alege le revine chizeșilor⁷⁶.

Uneori fata este aleasă de bătrînii satului, care sînt la secere⁷⁷, sau de toți clăcașii⁷⁸.

Se întilnește și cazul ca alegerea să o facă feciorii și fetele împreună, care de obicei aleg pe fata gazdei în cazul cînd acesta ar avea fată secerătoare, iar în caz contrar aleg pe o rudă a sa⁷⁹, sau, în semn de cinstire pentru vătăful cetei de feciori, aleg pe ibovnica acestuia⁸⁰, iar unde este obiceiul să facă cununa un fecior, aleg pe ibovnica lui⁸¹.

Este o mare cinste pentru o fată, sau grup de fete, alese ca să facă cununa, deoarece aceasta este totodată și o dovadă că secerătorii le recunosc calitățile, ce îndreptățesc pe o fată să facă și să poarte cununa. De aceea cununa o poartă chiar fata care a și împletit-o⁸², sau una dintre cele care au făcut împreună cununa, anume una care știe cîntecul cununii⁸³, sau fata gazdei, ori o rudă a gazdei care s-ar afla în acest grup de fete⁸⁴.

⁶² Boian (Sibiu).

⁶³ Bratei (Sibiu).

⁶⁴ Arpașu de Sus (Sibiu).

⁶⁵ Nețeni (Bistrița-Năsăud).

⁶⁶ Ighiel (Alba).

⁶⁷ Lăscud (Mureș).

⁶⁸ Deleni (Cluj).

⁶⁹ Tiur, Oarda de Sus, Micești Cărpiniș-Vîrtop, Poiana Ampoiului (Alba); Filea de Jos (Cluj); Beclean (Bistrița-Năsăud); Buteasa (Maramureș).

⁷⁰ Pianu de Jos (Alba).

⁷¹ Grindeni (Mureș).

⁷² Dătașeni (Mureș).

⁷³ Filpișu Mic (Mureș).

⁷⁴ Galați (Alba); Sîngeorz (Bistrița-Năsăud); Boholț (Brașov); Ocolișel (Cluj).

⁷⁵ Apoldul de Jos (Sibiu).

⁷⁶ Iclozel, Iacobeni (Cluj); Subcetate (Harghita).

⁷⁷ Turț (Satu Mare).

⁷⁸ Ațintș (Mureș); Ponorel (Alba); Figa (Bistrița-Năsăud); Lăpușel (Maramureș).

⁷⁹ Ripa de Jos, Sălcud (Mureș); Brăzești (Alba); Șoimuș (Hunedoara).

⁸⁰ Săroș-Botorca (Sibiu).

⁸¹ Colibița (Bistrița-Năsăud).

⁸² Peștera (Cluj); Cermenîș, Someș-Guruslău (Sălaj); Toplița (Harghita); Pălatca, Bercheș (Cluj); Sîncraiu (Hunedoara).

⁸³ Lădișor (Brașov); Văleni (Mureș); Cătina (Cluj).

⁸⁴ Șapartoc (Mureș).

Uneori alegerea cade pe cea mai în vîrstă fată⁸⁵, sau pe fata cu cele mai bune nădejdi că se va mărita mai curînd⁸⁶ — amîndouă cazuri foarte semnificative.

Dacă s-ar ivi neînțelegeri asupra persoanei, ori s-ar îmbia mai multe fete să poarte cununa, se trag sorți cine să o poarte⁸⁷; tragerea la sorți uneori o fac numai feciorii⁸⁸, iar în alte sate numai fetele între ele⁸⁹.

Este interesant obiceiul local de-a alege prin sorți o fată care să poarte cununa. Anume: prin tragere la sorți secerătorii aleg șapte fete, ca să facă cununa. Fiecare dintre aceste fete trebuie să culeagă 21 de spice pentru cunună; aceea care aduce mai pe urmă mănunchiul de spice e datoare să poarte cununa⁹⁰.

Peste tot întîlnim o mulțime de sate în care e obiceiul ca să poarte cununa o fată, fie că este aleasă de clăcași, fie că se îmbie de bună voie⁹¹.

Cununa purtată de o femeie

În cîteva sate numai găsim obiceiul să poarte cununa o femeie măritată. Aceasta este femeia⁹², respectiv nevasta⁹³ care împletește cununa; sau este o nevastă rudă cu gazda⁹⁴, ori o femeie isteasă și îndrăzneată, care cîntă bine⁹⁵; alteori este o femeie săracă⁹⁶ care se bucură de cinstea, în bani ori alimente, ce o primește de la gazdă.

Cununa purtată de un fecior sau o fată

În unele sate nu se mai ține azi seama dacă cel ce poartă cununa este un fecior sau o fată, — ceea ce arată un început de degradare a obiceiului ritual. Dar cu toate acestea, alegerea persoanei și în aceste sate se face după anumite criterii, după însușirile ce trebuie să le aibă cei ce vor fi aleși pentru purtatul cununii. Astfel, se cere să poarte cununa o fată sau un fecioraș nevi-

⁸⁵ Sigmir (Bistrița-Năsăud); Ardusat (Maramureș).

⁸⁶ Dipșa (Bistrița-Năsăud).

⁸⁷ Ormeniș, Lepindea (Alba).

⁸⁸ Drăgășeni (Satu Mare).

⁸⁹ Poșaga de Jos (Alba); Cociu (Bistrița-Năsăud).

⁹⁰ Veseuș (Alba).

⁹¹ Streza-Cirîșoara (Brașov); Săliște, Broșteni (Sibiu); Adămuș, Băgaciu, Șomoșelnic, Hodac, Orosia, Chețani, Crăești, Band (Mureș); Ocoliș, Mogoș-Miclești, Presaca, Feneș, Căcovița (Alba); Luna, Tiocu de Jos, Orman, Bonț, Cara, Dezmir, Apahida (Cluj); Găureni (Hunedoara); Ilva Mare, Poiana Ilvei (Bistrița-Năsăud); Fălcușa, Gilgău, Frincenii de Piatră, Cuceu, Bîrșa, Recea (Sălaj); Bătarci, Medieșu, Aurit (Satu Mare); Bozinta Marei Mocira, Tămășești, Fericea (Maramureș).

⁹² Ghelari (Hunedoara).

⁹³ Mănerău (Hunedoara).

⁹⁴ Chesler (Sibiu).

⁹⁵ Sadu (Sibiu).

⁹⁶ Blăjel (Sibiu).

novat⁹⁷, de aceea aleg pe cea mai tânără fată sau pe cel mai tânăr secerător⁹⁸; sau aleg o fată sau un fecior⁹⁹, mai curajoasă, respectiv mai curajos¹⁰⁰; sau cel mai voinic fecior, ori fata pe care o vor clăcașii¹⁰¹.

Uneori gazda alege fata ori feciorul pentru purtatul cununii¹⁰²; sau se lasă la voia întâmplării, pe nimerite, cine să ducă cununa. Este interesant obiceiul din Curtuiuşul Dejului: clăcașii ajunși dimineața la holdă, fac mai întâi o rugăciune, apoi fiecare fecior și fată alege câte un mănunchi de spice pentru cunună, pe care o împletesc fetele încă de dimineața. Cununa o dau în grija stăpînului, apoi intră și ele în postată. Spre seară cînd s-a isprăvit de secerat, gazda așează cununa, fără să fie observat, sub un snop de miriște. Feciorii și fetele încep să strîngă snopii, ca cei însurați să-i pună în clăi. Feciorul sau fata care va găsi acum cununa, acela o va duce acasă.

Diferite obiceiuri la purtatul cununii

Sînt și sate în care alegerea persoanei care să poarte cununa se face după anumite norme specifice locale. Așa, găsim obiceiul să poarte cununa unul dintre chizeși, care însă mai din vreme s-a înțeles cu gazda asupra cinstei ce va primi în bani¹⁰³; sau o poartă un fecior, care pentru aceasta face învoială cu gazda pentru beutură pe care încă în seara zilei de clacă, la cină, o beau toți clăcașii împreună, la masa gazdei¹⁰⁴.

Mai poartă cununa feciorul gazdei, ori cel mai apropiat de gazdă prin înrudire; sau dacă gazda are fată mare, atunci ibovnicul acesteia¹⁰⁵, sau ibovnica feciorului gazdei, iar în cazul că nu are fecior, atunci o fată neam cu gazda, care a fost aleasă să facă cununa¹⁰⁶.

Uneori clăcașii se învoiesc să tragă sorți, care fată să poarte cununa, ori numește gazda o fată¹⁰⁷.

„Cununa se dă la un bărbat să o ducă, pentru că... femeia e mai păcătoasă decît bărbatul și nu se cade să poarte ea sămînța din care se face nafura”¹⁰⁸; sau o duce un om căsătorit și mai trecut în vreme, dar să fie bun de gură¹⁰⁹. Bărbatul care poartă cununa e un bărbat din familia gazdei¹¹⁰; sau îl aleg femeile care au făcut cununa; cel ales este dator să poarte cununa, ori îi place, ori ba¹¹¹.

⁹⁷ Țaga (Cluj).

⁹⁸ Aurel Vlaicu (Hunedoara).

⁹⁹ Chimindia (Hunedoara); Gligorești (Cluj); Gheja (Mureș); Stîna, Romita, Căpilna, Dobrocina (Sălaj); Istrău (Satu Mare).

¹⁰⁰ Jidvei, Beșineu azi Secășel (Alba); Urișul de Jos (Mureș).

¹⁰¹ Tărtăria (Alba).

¹⁰² Unirea, Remetea (Alba).

¹⁰³ Vechea (Cluj).

¹⁰⁴ Cergăul Mare (Alba); Bucium (Sălaj).

¹⁰⁵ Tirimia Mare (Mureș).

¹⁰⁶ Maieru (Bistrița-Năsăud).

¹⁰⁷ Filea de Sus (Cluj).

¹⁰⁸ Săliște Nouă (Cluj).

¹⁰⁹ Unguraș (Sălaj).

¹¹⁰ Coc azi Pădurenii (Mureș).

¹¹¹ Buzrești (Maramureș).

Cînd seceratul se face cu „strănași“, poartă cununa valălcazăul strănașilor¹¹².

Este obiceiul ca dimineața cînd se așează în postată clăcașii să secere pe întrecute; în acest caz poartă cununa cel ce a tăiat cel dintîi o claie¹¹³; sau, invers, duce cununa cel ce a tăiat, seara, cele din urmă spice¹¹⁴.

Uneori se ține seama să poarte cununa cel mai bogat fecior¹¹⁵ ori un copil nevinovat¹¹⁵.

Mai găsim și obiceiul să poarte cununa găzdoia¹¹⁶.

Obicei mai rar este alegerea prin ghicite; anume, fetele care împletesc cununa numără cîte spice au întrebuințat. Acum feciorii, pe rînd, încearcă să ghicească din cîte spice este împletită cununa; feciorul care a ghicit, acela o va duce¹¹⁹.

Altă dată feciorii trag sorți: feciorul care a ieșit din soartă e dator să poarte cununa¹²⁰.

Prezentăm obiceiul tragerii la sorți pentru *alegerea miresei*, a fetei care va purta cununa, obicei din Băița (Maramureș). Încă de dimineața gazda alege un fecior mai deștept și cu vază, care să fie mai mare peste clăcași; acesta se numește *staroste*. După ce secerătorii au mîncat de amiazi, se face alegerea miresei, prin tragere la sorți. Feciorii fac propunere pentru mai multe fete, dintre care una va fi mireasa. Starostele cioplește pentru fiecare fată dintre cele propuse, cîte un bețișor cu cîte un semn distinctiv pentru fiecare fată. Cei de față controlează semnele, apoi starostele le pune între palme, le scutură bine să se amestece, mai ridică o dată palmele împreunate, deasupra capului, le scutură din nou, apoi repede le dă drumul jos, pe un loc neted. Toți stau roată în jurul starostelui, la o anumită depărtare, ca să nu se poată atinge careva de bețișoare. Fata al cărei bețișor a căzut cu semnul în sus, aceea va fi mireasa. Dacă s-ar întîmpla să cadă mai multe bețișoare cu semnul în sus alegera se face prin eliminare, adică se repetă jocul de mai sus, eliminînd pe rînd toate fetele ale căror bețișoare n-au căzut cu semnul în sus, pînă rămîne una singură de *mireasă*. Aceasta acum iese din rîndul secerătorilor și începe să culeagă spice, ca să împletească tot ea cununa.

Un caz asemănător găsim și în Băla, din marginea răsăriteană a Cîmpiei (jud. Mureș). Pentru purtatul cununii se aleg două fete. Alegerea se face astfel: clăcașii propun zece fete, fac apoi cinci răvașe, cîte unul pentru două fete, adică pentru o pereche. Se trag apoi la sorți și perechea căreia i-a ieșit soartea, aceea va purta cununa.

¹¹² Blaja, Cig (Satu Mare).

¹¹³ Grebeniș (Mureș).

¹¹⁴ Grînari (Brașov); Luncani, Cămărașu (Cluj).

¹¹⁵ Rachiș (Sălaj).

¹¹⁶ Ghirolț (Cluj); Rogoz (Maramureș).

¹¹⁷ Ungureni (Maramureș).

¹¹⁸ Nadiș (Sălaj).

¹¹⁹ Căpilnea de Sus (Mureș).

¹²⁰ Odverem, Băgău (Alba).

Sînt și alte sate în care, ca și în Băla, cununa o poartă două fete. Acelea trebuie să fie fete mai gureșe¹²¹, dintre acelea care au împletit cununa¹²², ori pe care vrea gazda să le aleagă, că îi sînt neamuri¹²³, sau că sînt istețe¹²⁴, ori harnice și frumoase¹²⁵.

În alte sate aleg pentru purtatul cununii o pereche: un fecior și o fată¹²⁶, simbolizînd prin aceasta o nuntă.

Găsim cîteva sate, puține la număr, unde este obiceiul să facă două cununi de spice, pe care le poartă apoi două fete care le-au și împletit¹²⁷, sau, mai semnificativ, este obiceiul să facă două cununi din spice, pe care le poartă un fecior și o fată¹²⁸.

Sau: fac o cunună din spice și alta din flori și iarbă; cununa din spice o poartă o fată — cu toate că fetele se feresc de ea, deoarece trecînd alaiul prin sat, toți udă cununa de spice și pe purtătoarea ei, iar cununa făcută din verdeață o poartă două fete sau neveste, bune jucăușe; pe drum cununa aceasta nu o udă, însă cele ce o poartă trebuie mereu să joace și să chiuie¹²⁹.

Se mai fac două cununi: una din spice și alta din frunze de stejar, pe care le poartă o fată și un fecior¹³⁰.

Mai găsim și un obicei, unic: ca secerătorii să facă două cununi și un struț de spice. O cunună o poartă o fată pe cap, iar a doua o poartă gazda, de asemenea pe cap, și struțul de spice în mîna¹³¹.

Udatul cununii pe miriște

După ce cununa a fost făcută și a fost aleasă persoana care să o poarte, însă înainte ca clăcașii să se despartă de locul secerat, are loc un ritual important: udatul cununii pe locul secerat.

Astfel, în Boholt — în Țara Oltului — cununa o duce o fată; după ce ea și-a potrivit cununa pe cap, secerătorii îi toarnă pe cap și pe cunună un vas cu apă, „ca grîul să fie rodit și să sloboadă bine clăile”.

Același obicei îl aflăm pe valea Tîrnavelor, în Codreni, Chesler, Adămuș și Alecuș; pe valea Mureșului îl găsim în Turdaș, Asinip și în alte sate din împrejurimi, apoi în Lopadea Veche unde este obiceiul de a se arunca apă în față feciorului ales să poarte cununa, și tot asemenea și în Băgău.

În părțile Hunedoarei întîlnim obiceiul în Chimindia, unde secerătorii udă cununa cu apa ce le-a mai rămas în vase de peste zi.

¹²¹ Bruiu, Tilișca (Sibiu).

¹²² Frata, Sopor de Cîmpie (Cluj).

¹²³ Buninginea (Alba).

¹²⁴ Someșeni (Satu Mare).

¹²⁵ Zagra (Bistrița-Năsăud).

¹²⁶ Stoiana, Fundătura, Iclozel (Cluj).

¹²⁷ Preluca Nouă, Negreia (Maramureș); Ernea (Sibiu).

¹²⁸ Poenile Glodului (Maramureș).

¹²⁹ Alma (Sibiu).

¹³⁰ Călinești (Maramureș).

¹³¹ Mocod (Bistrița-Năsăud).

În Munții Apuseni, în Ocolișel, este obiceiul ca fata, după ce și-a pus cununa pe cap, să își plece capul încununat în fața stăpînului holdei și acesta să-i toarne apa pe cap ca la un botez. În Săcărîmb, înainte de a pleca de la holdă, este udată atît cununa, cît și feciorul care o va purta. În Șchiopi, pe valea Arieșului, după ce au isprăvit de secerat, tineretul joacă pe miriște și numai după aceea aleg fata care să ducă cununa. Același obicei este și în Petreștii de Sus, Petreștii de Mijloc și Petreștii de Jos, precum și în Tureni.

În Rusul de Jos, de pe valea Someșului Mare, fata aleasă pentru purtatul cununii se așează în mijlocul grupului de fete, acestea îi pun cununa pe cap, iar feciorii îi dau în mină un struț de spice, apoi feciorii aduc vasul din care au beut apă peste zi și îl golesc pe capul fetei.

În Petroasa după ce feciorul ales și-a pus cununa pe cap, ceilalți feciori îi aruncă pe întrecute apă pe cap. Ca și în Petrești, se practică obiceiul și în Cizer, pe valea Crasnei.

Întîlnim un adevărat rit pentru udatul cununii în Mănerău în părțile Hunedoarei. Cununa — după cum am văzut la locul său — are forma de cruce simplă căreia i se lasă, în mănunchiul vertical, firele de holdă în toată lungimea lor, așa cum au fost smulse din ultimii snopi. Fata aleasă pentru purtatul cununii, însoțită de toți secerătorii ca într-o adevărată procesiune, se duc la cel mai apropiat izvor, cu fata în frunte, purtînd cununa în mînă. Secerătorii fac roată în jurul izvorului, iar fata înmoaie în apă paiele din mănunchiul vertical al cununii, apoi le taie cu secerea, lăsîndu-le o lungime potrivită, cam de 30 cm, iar paiele retezate cad în apa izvorului. La urmă apucînd cununa cu mîna dreaptă, o moaie în apa izvorului și stropește cruciș, cu cununa, spre cele patru părți ale văzduhului, repetînd același ritual în trei rînduri. Apoi mulțimea secerătorilor, în aceeași formă de procesiune, avînd în frunte pe fata cu cununa-cruce, se reîntoarce la locul secerat, în cazul că izvorul n-ar fi fost chiar pe acel loc, și de aici se va forma apoi alaiul să plece spre sat. Am remarcat în mod special acest rit magic din Mănerău, întrucît în alte sate nu l-am mai întîlnit.

După cum se poate constata, ritul magic de a uda cununa chiar pe locul secerat, înainte de a pleca cu ea spre sat, este un rit general, pe care îl întîlnim începînd din Țara Oltului pînă pe valea Crasnei din Sălaj.

Jocul cununii pe miriște

Un alt moment important este jocul cununii pe miriște, un joc ritual al cununii: clăcașii, înainte de a porni spre sat — toți, fără deosebire — joacă un joc pe miriște, avînd în frunte fata cu cununa, pe care o joacă chizeșul feciorilor¹³², sau feciorul care duce cununa¹³³.

¹³² Apoldul de Sus lîngă Sibiu; Beșineu pe valea Secașului; Cojocna (Cluj); Cornești pe valea Tîrnavei Mici; Cătina (Cluj).

¹³³ Spini pe valea Tîrnavei Mici; Turdaș pe valea Mureșului; Arieșul de Pădure (Maramureș).

Jocul buzduganului la holdă îl găsim și în Țara Oltului, la Drăguș. „După ce au încheiat munca, au făcut (în anul 1929 și 1935) trei jocuri: un joc, românește și învărtita. Cel care purta buzduganul era conducătorul jocului”¹³⁴.

Într-o formă interesantă găsim jocul pe miriște, în Hodiș, pe valea Almașului. După ce fetele au potrivit cununa pe capul fetei alese, un fecior ia la joc fata cu cununa și joacă numai această pereche de tineri, în asistența clăcașilor. Acest joc l-am putea asemăna cu jocul de nuntă al miresei cu mirele.

În Groși, pe valea Lăpușului, după ce fetele au gătat cununa, se iau toți secerătorii la joc, apoi aleg fata care să poarte cununa, și cu ea în frunte pleacă alaiul spre sat.

Considerăm a fi deosebit de interesant obiceiul jocului pe miriște din Horoatul Cehului. Anume: secerătorii aleg patru fete care să ducă cununa, ele o împodopesc cu flori și cu hîrtie colorată, și numai cele patru fete joacă cu cununa pe miriște, apoi pleacă alaiul spre casă.

Alaiul

După udatul cununii și jocul de pe miriște, amîndouă rituri magice, clăcașii se încolonează într-un alai care aduce cununa să o dea în seamă gazdei căruia i-au secerat holda. Numai de acum începe desfășurarea solemnității acestei procesiuni agrare unice.

Punctul de căpetenie al acestei solemnități — firesc — este cununa de grîu și persoana care o poartă. Chiar alaiul se formează așa încît cununa să fie mereu la locul de cinste văzută, pînă la gazda care o va lua în primire. De aceea în majoritatea covîrșitoare a satelor întîlnim cununa purtată în fruntea alaiului.

Ordinea în care se așează clăcașii în alai nu e aceeași; ea variază chiar în aria aceleiași regiuni și chiar de la sat la sat. Nu avem intenția și nici posibilitatea de a înșira toate satele cu felul lor de a se așeza în alai; vom aminti totuși mai multe sate din diferite regiuni, pentru a cunoaște în linii mari felul cum se formează alaiul.

Referindu-ne mai întîi la obiceiul ducerii cununii de un fecior, acesta merge cu buzduganul, respectiv cununa, în fruntea alaiului; după el urmează ceilalți feciori, de obicei într-un rînd în latul drumului, ținîndu-se pe după cap cu o mîna și în cealaltă ținînd secerea. După feciori urmează ceterașii, apoi fetele într-un rînd asemănător, ținîndu-se de mijloc, și la urmă vin ceilalți clăcași¹³⁵.

În alte sate este obiceiul ca după feciorul cu cununa să se încoloneze fetele într-un șir, apoi vin feciorii, în urma lor ceterașii și după aceștia clăcașii de-a

¹³⁴ Ion I. Ionică, *Dealul Mohului*, București, 1943, p. 65.

¹³⁵ Ucea de Jos, Bucium (Brașov); Bungard, Mohu, Slimnic, Ilimbav, Sălcău (Sibiu); Ungurei (Alba); Cutca (Cluj); Găunoasa (Hunedoara); Sumurduc (Cluj); Enciu, Strîmba, Chețiu (Bistrița-Năsăud); Jibou, Hida (Sălaj).

valma¹³⁶; sau: tînărul — cel mai tînăr secerător — poartă cununa pe cap mergînd singur înaintea secerătorilor și în urma lui vin secerătorii, cîte 3—4 într-un rînd¹³⁷.

Dacă poartă cununa o fată, mai adeseori se încolonează așa, ca după fata cu cununa să se înșiruiască fetele într-un rînd ori două, după numărul fetelor, apoi să urmeze feciorii și în urma lor ceterașii, pe urmă ceilalți clăcași¹³⁸; sau: după fata cu cununa se înșiră feciorii, avînd în spatele lor ceterașii, apoi urmează fetele și mai la urmă clăcașii, ceilalți venind amestecați¹³⁹; ori vine într-un grup de fete, urmată de ceilalți secerători¹⁴⁰.

Uneori se postează între două fete¹⁴¹, numite „purtătoare“, adică sprijinitoare, care țin de subsuori pe fata cu cununa¹⁴², sau poartă de grijă ca prin sat cînd fata cu cununa va fi udată, să nu-i pice cununa de pe cap¹⁴³; sau i-au ajutat să facă cununa împreună¹⁴⁴; uneori are alături numai o fată însoțitoare¹⁴⁵. Mai este obiceiul ca fata cu cununa să aibă alături doi ceterași, care mereu zic din strune pe întreg parcursul drumului¹⁴⁶.

Juzii feciorilor au cel mai de seamă rol în organizațiile tineretului. Găsim sate, unde acestor juzi, numiți în unele părți chizeși, li se dă o cinste mai deosebită și în purtatul cununii. Alaiul se formează mergînd în frunte chizeșii cu ceterașii, după ei fata cu cununa, apoi șirul de fete și în urmă feciorii¹⁴⁷. Sau chizeșii în mijlocul feciorilor, cu ceterașii, în urma lor șirul de fete avînd la mijloc fata cu cununa, și pe urmă nevestele secerătoare¹⁴⁸. Uneori feciorul cu cununa pe cap ia locul între cei doi chizeși, în urma lor ceterașii, apoi clăcașii¹⁴⁹.

O admirabilă formațiune de alai găsim în Iclozel de pe valea Someșului, unde chizeșii merg în fruntea alaiului; după chizeși vine fata cu cununa avînd alături un fecior pe care și l-a ales fata; după această pereche vin feciorii, apoi ceterașii și pe urmă ceilalți clăcași.¹⁵⁰ Amintim la acest loc caz asemănător cînd duce cununa o fată, avînd alături un fecior¹⁵¹, probabil ales de ea, ori poate un chizeș.

¹³⁶ Beclean, Galați, Cincul (Brașov); Cergăul Mare, Cergăul Mic, Ormeniș (Alba); Miercurea Niraj (Mureș); Vechea, Nireș (Cluj); Gura Arieșului (Alba); Tătărești (Satu Mare).

¹³⁷ Nadiș (Sălaj).

¹³⁸ Băița, Șomoștelnic, Hodac, Solovăstru, Deleni, Urșiul de Jos (Mureș); Subcetate, Toplița (Harghita); Șopteriu, Șieu Sfintu, Suplai, Figa, Rusu de Jos, Beudiu (Bistrița-Năsăud); Bonț, Curtuișu, Muntele Filii, Fîlea de Sus, Fîlea de Jos, Băișoara, Dezmir (Cluj); Vălișoara (Alba); Cerișor (Hunedoara); Gilgău, Poptelec azi Popeni (Sălaj).

¹³⁹ Apoldul de Jos (Sibiu); Cisteiul de Jos (Alba); Vișinelu, Cornești (Mureș).

¹⁴⁰ Bircea (Hunedoara).

¹⁴¹ Ponorel (Alba); Posta (Maramureș).

¹⁴² Cuceu (Sălaj).

¹⁴³ Căpleni (Satu Mare).

¹⁴⁴ Pălatca, Berchieșu (Cluj); Miheșu de Cîmpie (Mureș); Cormeniș (Sălaj); Felța azi Florești (Sibiu); Căinelul de Sus (Hunedoara).

¹⁴⁵ Cărpiniș (Maramureș).

¹⁴⁶ Seuca (Mureș).

¹⁴⁷ Băla (Mureș).

¹⁴⁸ Rîpa de Jos (Mureș).

¹⁴⁹ Horoatu Crasnei (Sălaj).

¹⁵⁰ Iclozel (Cluj).

¹⁵¹ Stoiana, Fundătura (Cluj).

De o cinste deosebită se bucură și *gazda* căruia i-au secerat. De aceea îl găsim mergînd în fruntea alaiului, chiar și în cazul cînd e vorba de „claca popii”¹⁵², în urma lui vine feciorul cu cununa, apoi clăcașii¹⁵³; Sau *gazda* vine în frunte între cei doi chizeși în urma lor fata cu cununa în mijlocul fetelor, apoi feciorii cu ceterașii¹⁵⁴. Sau *gazda* alături de fata cu cununa și în urma lor ceterașii¹⁵⁵. Ori fata cu cununa și la cîțiva pași în urma ei *gazda*, apoi șirul de fete, urmat de rîndul feciorilor¹⁵⁶ sau fata cu cununa, apoi *gazda* între doi chizeși și imediat după ei ceterașii, apoi feciorii, șirul de fete și ceilalți clacași¹⁵⁷. Uneori în fruntea alaiului se postează feciorii, apoi fetele și după acestea vine *gazda*, alături de fata cu cununa — loc de cinste¹⁵⁸.

De cinste se bucură și clăcașii și legătorii în formația alaiului. Așa găsim pe *gazdă* în fruntea alaiului, și îndată după el vin clăși „ca cei mai bătrîni”, apoi vin legătorii. La o depărtare de 5—10 pași urmează feciorul cu cununa, străjuit în dreapta și în stînga de cîțiva feciori pe care și i-a ales cel ce poartă cununa, ca să-l apere împotriva celor ce vor să ude cununa și pe el.¹⁵⁹

O altă formațiune: în frunte merge fata cu cununa, după ea vine *gazda* avînd alături de două părți pe bătrîni care peste zi au legat snopi și au pus clăile. Fiecare bătrîn poartă pe umăr cîte un snop de grîu, avînd înfipt în snop lemnul de legat. După bătrîni vin cei doi ceterași, între primarul jocului, apoi șiragul de feciori și pe urmă cel al fetelor¹⁶⁰.

În satele în care tineretul organizat în „ceată” are protector și povătuitor pe așa numitul *tata feciorilor*, acesta se bucură de aceeași cinste ca și stăpînul holdei. Feciorii îl pun în fruntea alaiului, alături de feciorul care duce cununa, cu ceterașii în urma lor; vin feciorii și în urma acestora fetele¹⁶¹.

Amintim ca ceva specific și aiaul din Hașag, din părțile Sibiului. Cununa o aduce un fecior, pentru care *gazda* a adus încă de dimineată o cămașă de fuior din cîneapă — nu din bumbac —, pe care o îmbracă înainte de a pleca alaiul spre sat. În frunte merge feciorul cu cununa, îmbrăcat în alb, de-a dreapta are pe *gazda* holdei, iar de-a stînga pe judele feciorilor. După ei vin fetele, apoi ceterașii; după aceștia feciorii și în urmă căruța cu care a adus *gazda* de-ale mîncării pentru secerători.

Pe vremuri și în Arpașul de Jos, în Țara Oltului, exista obiceiul ca un fecior îmbrăcat în haine albe să poarte cununa¹⁶². Acest obicei îl găsim și în părțile Orăștiei: „Persoana care duce cununa își ia, adică se îmbracă cu o haină lungă, albă, ca o cămașă” — ne scrie elevul de liceu Todoran Nistor

¹⁵² Drăguș, Șona (Brașov).

¹⁵³ Aluniș (Cluj).

¹⁵⁴ Blidărești (Cluj).

¹⁵⁵ Poșaga de Sus (Alba).

¹⁵⁶ Ocolișel (Cluj).

¹⁵⁷ Simboeni, Tîrgușor (Cluj).

¹⁵⁸ Cojocna (Cluj).

¹⁵⁹ Șteneș (Cluj).

¹⁶⁰ Spini (Alba).

¹⁶¹ Velt (Sibiu).

¹⁶² Ion Ionică, *Op. cit.*, p. 177.

din cl. VII a liceului din Orăștie, în iarna anului 1931/32, fără să localizeze obiceiul.

Mai întâlnim obiceiul și în Doba de lângă Carei, cel puțin asemănător în fond cu cel menționat mai sus, anume: „Lucrătorii în acea zi (cînd isprăvesc de secerat și seara au să ducă cununa — n.a.) duc cu sine (la locul unde seceră) și haine curate, pe care le îmbracă după terminarea seceratului”.

În toate satele cînd trec clăcașii prin sat cu cununa, aceasta este udată. Sînt de tot rare cazurile cînd cununa scapă neudată. Deși e un fel de cerință a ritualului ca să fie udată cununa, totuși găsim sate unde se încearcă să fie scăpată neudată persoana care duce cununa, ori mai bine zis să fie ferită de abuzul de a i se vărsa pe cap prea multă apă. De aceea alaiul se formează în așa fel, ca să fie cît mai ferită persoana care poartă cununa.

Găsim formîndu-se alaiul cu fata care poartă cununa, în mijlocul grupului de feciori și fete¹⁶³; sau: fata cu „peana” în grupul fetelor, și aceasta înconjurată de feciori și de ceilalți secerători,¹⁶⁴ ori: fata cu cununa avînd în jurul ei trei feciori apărători¹⁶⁵.

Ca să fie și mai ferită, în fruntea alaiului merg fetele în 2—3 rînduri, între ele fata cu cununa, apoi feciorii; dar înaintea fetelor merg 2—3 feciori care au în mîna cîte un vas cu apă, ca ei să fie cei dinții care aruncă apă și să alunge, respectiv să zădărnicească încercarea altora de-a ajunge cu apa pînă la cunună¹⁶⁶. Sau: fata care poartă cununa se așează în mijlocul celorlalte fete, iar în dreapta și în stînga ei cîte-o fată cu cîte un mănunchi de spice în mîna, cu care în caz de nevoie apără fata cu cununa cînd încearcă cineva să-i arunce apa în cap¹⁶⁷. Ori: feciorul cu buzduganul este înconjurat de 10—12 feciori, ca să-l apere de apă prea multă¹⁶⁸.

La claca jocului găsim sate unde clăcașii ies la holdă cu steag. Obiceiul îl găsim mai ales pe valea Secașului. Steagul fiind un simbol pentru organizația de tineret este firesc să i se dea toate onorurile cuvenite. În fruntea alaiului merge stegarul cu steagul, apoi urmează fata cu „peana”, între alte două fete ca ajutoare; în urma lor vin celelalte fete, apoi feciorii cu ceterașii, și chiar la urmă ceilalți clăcași¹⁶⁹.

Am înșirat cîteva variante de alcătuire a alaiului de clăcași încă pe locul secerat, înainte de a pleca spre sat. În afară de cîntecul ce i se dă în primul loc și în toate împrejurările cununii de grîu și persoanei care o poartă, și în al doilea, după împrejurări, juzilor, respectiv chizeșilor organizației de tineret, gazdei, tata feciorilor și steagului, nu credem că aceste formațiuni ale alaiului să aibă o semnificație aparte, decît pitorescul din desfășurarea acestui obicei agrar.

¹⁶³ Lunța Mureșului (Mureș).

¹⁶⁴ Galați, Lupșa — Hădăreu (Alba).

¹⁶⁵ Poșaga de Jos (Alba).

¹⁶⁶ Botez (Mureș).

¹⁶⁷ Săliște (Sibiu).

¹⁶⁸ Orlat (Sibiu).

¹⁶⁹ Sebeș, Pianul de Jos, Cioara, Balomiru de Cîmp (Alba).

Alaiul cu cununa spre sat

După ce s-a format, alaiul pleacă spre casa stăpînului. Drumul alaiului se poate împărți în trei părți distincte: de la holdă pînă în marginea satului, drumul prin sat, și acasă la stăpînul holdei. Vom încerca să urmărim cum se desfășoară această procesiune agrară pe parcursul celor trei etape.

Plecînd de la holdă, alaiul își păstrează aproape întotdeauna structura în forma sa inițială, deoarece nu se prea întîmplă să intervină ceva ce ar putea produce o tulburare în gruparea alaiului. De la holdă alaiul pleacă întotdeauna cît se poate mai tîrziu, ca lucrătorii de la cîmp să fie acasă pe cînd sosește cununa în sat, să o poată uda. Din acest motiv chiar lucrătorii de la cîmp nu pregetă să întrerupă lucrul cîmpului cît mai devreme. Numai arareori se întîmplă să mai fie pe cîmp cîte un grup de secerători mai întîrziați, sau unii care, dacă timpul e frumos, rămîn și peste noapte la locul de secere, ca eventual să mai secere și pe lună, ori dimineața sculîndu-se cu noapte în cap, să secere pe rouă, mai ales dacă holda e răscoaptă.

În acest caz, dacă alaiul cu cununa trece prin apropierea lor, acești întîrziați pe hotar nu pregetă să alerge cu vase pline cu apă în calea alaiului, să ude cununa. Alaiul, în astfel de cazuri se destramă pe un moment, ferindu-se mai ales cei din preajma cununii să nu fie udați și ei; dar se reface apoi și își continuă drumul spre sat.

Venind pe drum, întreg alaiul cîntă mereu, ca într-o procesiune, cîntarea rituală a cununii: cîntecul buzduganului, cîntarea cununii, respectiv cîntarea secerii, — fiecare regiune sau sat avîndu-și cîntarea sa proprie, știută de cei din alai:

cei din Țara Oltului și Tîrnava Mare:

Dealul Mohului,
Umbra snopului etc.

cei de pe valea Mureșului:

De unde cununa pleacă
Rămîne țarina'ntreagă,

sau:

Venim dela secerat,
De la grîu, din Dealul Lat . . .

Cei de pe valea Someșului Mare:

Noi venim pe drum de piatră,
De la holda secerată . . .

și alte texte de cîntece rituale, cunoscute în regiunea sau satele respective¹⁷⁰. Aproape numai în satele unde nu se mai cunosc azi cîntecele rituale, alaiul cîntă altfel de cîntece, obișnuite de tineret.

¹⁷⁰ Nu încercăm că reproducem cîntecele respective, sat de sat, ci trimitem la textele cuprinse în capitolul „cîntecul cununii”.

Obiceiul de a cînta pe drum, cînd cununa se desparte de locul unde a crescut și înflorit, are un adînc înțeles mitic, ce se datorează unei credințe a mulțimii; analiza acestei credințe o vom trata într-un capitol deosebit¹⁷¹. O dovedesc înseși cîntecele speciale, consacrate acestui obicei, pe care nu le mai întîlnim în nici o altă împrejurare ori manifestare populară.

Dar pe lîngă înțelesul mitic al cîntării însăși al textului și al melodiei speciale care însoțește textul, cîntarea mulțimii are de scop să dea de știre sătenilor, că aialul pleacă de la holdă și să se pregătească pentru primirea rituală a cununii cînd va intra în sat și va străbate ulițele acestuia.

Alaiul trecînd prin sat

De la intrarea în sat se schimbă atît comportarea cît și formațiunea alaiului. Se schimbă textul cîntecului și cu el și melodia, care în majoritatea satelor este înlocuită cu chiuituri și strigări, iar alaiul se destramă mereu pe cîte un moment, deoarece intervine un alt factor important cu semnificație mitică: udatul cununii.

Pîna la intrarea în sat, cîntecul cununii era un fel de imn, de cele mai multe ori adresat unei puteri mitice a naturii de acum secerătorii în cîntecele lor au cuvinte pentru gazda căreia i se aduce cununa:

Stăpîne, stăpîne,
Gată cina bine,
Că cununa-ți vine
Cunună de grîu
Pe masă de in¹⁷²

sau:

Cununa de unde vine
Multe care-or veni pline;
Cununa de unde pleacă,
Multe care se încarcă¹⁷³

cu asigurări că va avea o roadă bogată:

Dumnezeu va da,
De el va lăsa
Claia — găleata
Snopu — ferdela
Mănunchiu — mierța
Spicu — bliduțu

¹⁷¹ Vezi: *Geniul sau spiritul grîului în credințele și obiceiurile poporului* (în manuscris).

¹⁷² Veștem (Sibiu).

¹⁷³ Nicula (Cluj).

și:

Face-om stogu cît curtea
Și colacu cît masa.¹⁷⁴

Mai adeseori se aud însă chiuituri, prin care provoacă pe cei din sat să le iasă în cale cu vase pline cu apă, că:

Vine cununa din munte
Și nu-i cine să o ude¹⁷⁵

și:

Foaie verde de șalău
Cununa trăbă udată¹⁷⁶

deoarece:

Cine n-a uda cununa,
Să n-ajungă săptămîna . . .¹⁷⁷

Cei din sat nu așteaptă multă chemare; sînt pregătiți din bună vreme cu vase pline de apă și așteaptă în spatele porților momentul potrivit să poată vărsa apa pe cunună și pe cine o poartă.

În ritualul cununii momentul cel mai important este

udatul cununii.

După ce cununa a fost udată încă pe miriște, înainte de a pleca alaiul spre sat, udatul ei culminează în timpul trecerii alaiului prin sat, deoarece arareori se întîmplă să treacă cununa pe lîngă o casă și să nu iasă cineva cu o cofă cu apă pe care încearcă să o arunce pe cunună și, firesc, asupra persoanei care o poartă.

Importanța udatului cununii nu o găsim numai — și în primul loc, în răscolirea întregului sat și în participarea întregii colectivități la acest act ritual, ci — după cum se va vedea mai tîrziu — chiar în semnificația lui, în substratul psihologic din care pornește acest act ritual. Partea spectaculoasă a ritualului are ca substrat o idee, o credință, din care izvoarește îndemnul individual să participe la acest act al colectivității.

Pentru cel ce poartă cununa, acest ritual desigur își are inconvenientele sale. Nu este plăcut, și nici ușor de suportat să fie năpădit de șuvoaie de apă din toate părțile, prin surpriză. Și astfel e ușor de înțeles pentru ce nu se prea îndeamnă secerătorii să se ofere cu una cu două să poarte cununa, cum am putut constata la capitolul respectiv. Am văzut-o și la formarea alaiului înainte de a pleca spre sat, cînd în multe localități persoana cu cununa ocupă un loc cît mai ferit de mulțimea din afară, în mijlocul unui grup

¹⁷⁴ A se vedea capitolul *cîntecul cununii*.

¹⁷⁵ Suplai (Bistrița-Năsăud).

¹⁷⁶ Aluniș (Sălaj).

¹⁷⁷ Ciocmani (Sălaj); v. nota 175

compact de secerători care să-i fie scut. În alte sate chiar se aleg doi-trei apărători care, cînd trece alaiul prin sat, să-l apere de mulțimea ce ar năpădi să-l ude; ori în cel mai rău caz i se dă și celui ce poartă cununa armă de apărare, purtînd și el în mîna un vas cu apă și în mîna dreaptă un mănunchi de spice, care să-i servească de mătăuz, cu care, muindu-l în apa din vas, să stropească și să-i țină mai la distanță pe cei ce s-ar prea îmbulzi să poată uda cununa de la o cît mai mică distanță, și cu cît mai multă apă.

Cel ce poartă cununa încearcă și el, pe cît îi stă în putință, să evite, ori cel puțin să tempereze acest inconvenient.

Cel mai firesc mod de a scăpa este fuga și aceasta o poate face mai ales un fecior. De aceea feciorul cu cununa, încă de la plecarea alaiului de la holdă, uneori o ia la fugă separîndu-se de alai, ca să ajungă cît mai curînd la stăpînul holdei, și pe cît se poate să treacă neobservat prin sat. Însă trebuie să fie bun de picior, deoarece tot atunci se desprind și alți feciori buni la fugă, care încearcă să-i iasă în cale în sat, ori cel puțin la casa stăpînului, să-l ude pînă n-a apucat să intre cu cununa în casă¹⁷⁸. Altă dată feciorul cu cununa are voie să se desprindă din alai și să ocolească pe ce drum va vrea, ori să meargă pe unde-i place, peste rîturi ori prin porumbiște; prin aceasta mai scapă de sub supravegherea celor din sat care așteaptă cununa, deși pînă la urmă tot nu scapă neudat pînă la casa gazdei¹⁷⁹. Sau stau în jurul feciorului cu cununa¹⁸⁰, ori a fetei¹⁸¹, alți cîțiva feciori ca apărători, încercînd să oprească sau să îndepărteze pe cei ce vor să-l ude.

Adeseori se dă o adevărată luptă între apărători și cei ce vor să ude cununa. Astfel, în Botez (Mureș) în fruntea alaiului merg doi-trei feciori avînd în mîini vase pline cu apă, iar după ei vin fetele și între ele fata cu cununa. În sat, cînd năpădesc de-alungul drumului cei ce vor să ude cununa, apărătorii din fruntea alaiului aruncă ei apă pe cei ce încearcă să ude pe fata cu cununa, iar cînd li s-a gîtat apa din vase, încearcă să smulgă cu forța vasele cu apă din mîna năvălitorilor și acum, la rîndul lor, udă mulțimea din jurul alaiului¹⁸². Aceeași luptă se dă, dar nu între apărători anume aleși și înarmați de la început cu vase pline cu apă, ci între membri alaiului de secerători de-o parte, și între cei din sat, de altă parte¹⁸³. Uneori nu numai doi-trei inși din alai se prevăd cu vase cu apă, ci cît mai mulți¹⁸⁴; în acest caz se dă o adevărată luptă — fără sentimente ostile — între aceste două partide.

Fata care poartă cununa uneori e ferită astfel, că în alai ea are locul ei în șirul feciorilor care devin apărători¹⁸⁵, sau o apără două fete care au în

¹⁷⁸ Cincul, Buia (Brașov); Rengheț (Hunedoara); Vălișoara (Alba); Rachîș, Cizer (Sălaj); Remeți (Maramureș).

¹⁷⁹ Șalcău (Sibiu).

¹⁸⁰ Ștenca, Orlat, Ilimbav (Sibiu).

¹⁸¹ Poșaga de Jos (Alba).

¹⁸² Botez (Mureș).

¹⁸³ Galați (Alba).

¹⁸⁴ Ardan (Bistrița-Năsăud).

¹⁸⁵ Cisteiul de Jos (Alba); Enciu (Bistrița-Năsăud).

mînă un snop mai mic, un mănunchi de spice cu care prind apa ce o aruncă alții asupra cununii¹⁸⁶.

Pe cursul superior al Mureșului întîlnim și obiceiul ca fata ce poartă cununa, încă de la holdă să pornească cu un vas larg la gură — cofă — plină cu apă, iar într-o mînă cu un mănunchi de spice. În sat, cînd încearcă lumea să o ude, fata se apără cu mătăuzul de spice muiat în apa din cofă și stropește și ea pe cei din jur care îndrăznesc să se apropie prea mult cu vasele de apă¹⁸⁷.

Același obicei îl aflăm și pe valea Șieului. Feciorul care poartă cununa pe cap are într-o mînă un vas cu apă, din care și el aruncă apă pe cei ce îl atacă, umplîndu-și mereu vasul din fîntînile și văile ce le află în cale¹⁸⁸.

Mai întîlnim obiceiul că dacă feciorul care poartă cununa este destul de isteț și se știe învîrți în mulțime, el smulge vadra cu apă din mîinile celui ce îl atacă și o duce cu sine. Un fecior isteț poate strînge chiar mai multe vase, pe care apoi proprietarii lor trebuie să le răscumpere cu o sumă bagatelă. În cazul că cineva nu-și răscumpără vasul, îi zălogește la cîrciumă pentru beutură, petrecîndu-și a doua zi cu prietenii¹⁸⁹.

Avînd colectivitatea convingerea că e bine ca atît cununa, cît și cel ce o poartă, să fie cît mai bine udați, în multe sate, dacă pot, prind pe purtătorul sau purtătoarea cununii și îl aruncă în valea peste care are să treacă alaiul¹⁹⁰; ori îl duc la o fîntînă și îl aruncă în troaca de adăpat vitele, unde îl țin să nu fugă, iar alții scot cu vadra apă din fîntînă și o varsă peste cel ținut în troacă¹⁹¹.

Toți au dreptul să ude cununa înainte de a fi fost dată în primire găzdoaiei¹⁹², sau să fie dusă în casă și să o pună pe masă¹⁹³. Tot astfel se întîmplă și cu cununa purtată de un fecior pe pălărie¹⁹⁴, ori într-un cui anume bătut într-un stîlp dela tîrnaț, rezervat an de an pentru cunună¹⁹⁵. Numai în cazuri rare încetează mulțimea de-a mai arunca apă pe cunună după ce acela care o poartă a apucat să intre în curtea stăpînului și să o „încine”, adică să o dea găzdoaiei¹⁹⁶.

Uneori feciorul care o poartă face prinsoare — rămașag — cu ceilalți feciori, că va fi în stare să ajungă la casa gazdei și să predea cununa găzdoaiei fără să fi fost udată. E o încercare îndrăzneată, aproape întotdeauna fără sorți de izbîndă.

În Agrij din Sălaj, de pe valea cu același nume, după ce s-a aflat unul care să încerce această bravură, el își alege o gardă compusă din zece-doispre-

¹⁸⁶ Săliște (Sibiu).

¹⁸⁷ Hodac, Urișul de Jos, Filpișul Mic (Mureș).

¹⁸⁸ Șieut (Bistrița-Năsăud).

¹⁸⁹ Sucutard (Cluj); Hida (Sălaj).

¹⁹⁰ Beclean, Ohaba (Brașov); Bărbănt, Poșaga de Sus (Alba); Renghet (Hunedoara).

¹⁹¹ Sintămărie (Alba).

¹⁹² Beia (Brașov); Hașag (Sigiu); Chimindia (Hunedoara).

¹⁹³ Călărași (Cluj); Șalcău (Sibiu); Șoimuș (Hunedoara); Presaca Ampoiului, Poșaga de Sus (Alba); Curitău, Cățălușa azi Meseșeni de Jos (Sălaj); Sighetul Silvaniei (Maramureș).

¹⁹⁴ Bobota (Sălaj).

¹⁹⁵ Bulgari (Sălaj).

¹⁹⁶ Felmer (Brașov).

zece feciori, toți dintre cei mai sprinteni de picior. Feciorul cu cununa ia loc între acești apărători ai cununii și, la un semnal dat, toți aleargă spre sat. Ceilalți în urma lor, precum și cei din sat, toți încearcă să ude cununa pe care însă o apără feciorii din gardă. Dacă le-a reușit să sosească la gazdă neudați, câștigând rămașagul, primesc 2 l. băutură pe lângă cinstea de care se bucură pentru o așa bravură. În caz contrar sînt luați în rîs de ceilalți.

Și în Sebeș din Țara Oltului întîlnim obiceiul de a încerca ducerea acasă a cununii fără să fie udată, aceasta fiind socotită laudă și cinste pentru cel ce o poartă. Feciorul cu cununa se ferește de apă pe întreg drumul, și dacă scapă neudat, gazda cununii îl cinstește cu 2 l. vinars, pe care îl bea împreună toți clăcașii.

Astfel de încercări de a scăpa cu cununa neudată, întîlnim și în alte sate. În Cecălaca, pe valea Mureșului, feciorul are dreptul să treacă și peste grădini și ulițe laterale, ca să ajungă acasă și să pună cununa neudată pe masă.

Aceste încercări de a scăpa cu cununa neudată nu le putem socoti fenomene ce și-ar avea originea în însăși temelia ritualului; ele nu aparțin direct și nu au nici o legătură psihologică cu fondul ritualului. Ele vor să fie mai mult încercări de afirmare personală, bravuri care în același timp contribuie și la spectaculozitatea acestei ceremonii agrare.

În fond, în toate satele se urmărește udatul cununii — ca de alt fel și în cazurile de mai sus — de aceea cununa trebuie purtată sus, spre vedere, și dusă pe drum deschis, nu trecînd cu ea pe neobservate, peste grădini și locuri dosite să nu poată fi udată.

Chiar mai mult, cununa trebuie purtată pe *drumul cel mai lung* din marginea satului pînă la casa gazdei¹⁹⁷; uneori, ajungînd în sat, alaiul nu merge de-a dreptul la gazdă, ci mai întîi cutreieră toate ulițele din sat, pentru ca să aibă toți sătenii posibilitatea să ude cununa¹⁹⁸; iar întrucît cineva ar avea holda în marginea satului, și locuința tot aproape, și astfel clăcașii ar putea ajunge imediat acasă cu cununa fără să mai treacă prin sat, în acest caz clăcașii merg pe ulițe ocolitoare, pe un drum cît mai lung, să poată uda cununa cît mai mulți¹⁹⁹.

Ritualul udatului cununii este atît de important, încît *cununa neudată o destramă și nu o mai țin în casă*²⁰⁰. Cununa neudată nu constituie un semn de bun augur.

Concepția adînc înrădăcinată în conștiința mulțimii, că pe drumul ce îl face de la holdă pînă la gazdă cununa la tot cazul trebuie udată, o găsim și în obiceiul ca mai ales fata care poartă cununa nici să nu încerce a se feri de apă, ci, dimpotrivă, să primească cu resemnare acest botez ritual.

Obiceiul acesta îl aflăm pe valea Someșurilor, dar îndeosebi în satele din părțile Năsăudului. În satele acestea cununa o poartă pe cap o fată, și numai în cîteva cazuri o poartă un fecior²⁰¹.

¹⁹⁷ Ciumăfaia (Cluj); Cociu (Bistrița-Năsăud).

¹⁹⁸ Istrău (Satu Mare).

¹⁹⁹ Cristolț (Sălaj).

²⁰⁰ Cecălaca (Mureș).

²⁰¹ Suceag, Mica (Cluj).

Venind fata cu cununa pe cap, cînd cineva vrea să ude cununa, ea nu se ferește, ci dimpotrivă, își pleacă capul fără să rostească nici o vorbă, pentru ca cel ce vrea să o ude să poată turna apa de-adreptul pe cunună²⁰², iar fata se învîrte repede, pînă n-a apucat să se scurgă toată apa de pe cunună, și în felul acesta stropște cu apa de pe cunună — moment important — pe toți cei din jurul său, clăcași și alții²⁰³. Fata cu cununa se învîrte de trei ori după olaltă, atît pentru ca să poată stropi pe cît mai mulți din jurul său, dar în același timp și drept mulțumită pentru actul udatului²⁰⁴. Pentru udatul cununii fata se oprește în dreptul fiecărei porți, ca să iasă cineva cu apă²⁰⁵.

Este și obiceiul ca cel ce udă cununa să nu toarne toată apa pe capul fetei, ci numai o parte din apă, iar cu ce a mai rămas în vas să ude pe ceilalți clăcași²⁰⁶.

În toate cazurile amintite vedem că nu este udată numai cununa și cine o poartă, ci toți clăcașii, fie prin stropire directă, fie indirect cu apa ce se împrăstie de pe cunună printr-o învîrtire repede.

În ce privește udatul cununii cînd trec secerătorii cu ea prin sat, nu putem să nu remarcăm în mod special obiceiul udatului din Curtuiș-Dej, obicei unic, neîntîlnit în nici un alt sat din Transilvania. Anume, după ce prin voia norocului a găsit careva — fecior sau fată — cununa ascunsă sub un snop, acesta pleacă de la holdă în fruntea alaiului, ținînd cununa pe un braț; în urma cununii vin ceterașii, apoi fetele și în urmă feciorii. Cînd a intrat alaiul în sat, în loc să găsim satul agitat, ca să se îmbulzească care de care să fie mai aproape de cunună să o poată uda cît mai bine, întîlnim obiceiul ca de la fiecare casă cineva să fie obligat să iasă cu un vas cu apă și să stropască — nu cununa —, ci *calea* pe unde va trece cununa și alaiul.

Amintim ca un specific local obiceiul din Ohaba-Fărăraș. Aici nu este obiceiul cunoscut în toate părțile Transilvaniei, ca să fie stropite cu apă toate cununile și purtătoarele lor, fie că seceratul s-a făcut în familie, ori în clacă, ci numai o singură cunună. Anume: „Cel ce este prins că a făcut cununa de grîu — și numai acela o face care a terminat de secerat înaintea tuturor din comună²⁰⁷, e prins și băgat în valea ce trece prin comună, îmbrăcat așa cum vine dela seceriș, fără ca cineva să aibă voie a-l apăra”.

Udatul cununii în cîntecele rituale

Analizînd cîntecele cununii, vom găsi o mulțime de urme care ne arată că ritualul udatului este o parte integrantă de o mare importanță pentru ceremonialul cununii. Cîntecele acestea nu sînt, în sens propriu, cîntece, ci

²⁰² Sigmir, Suceag, Mica (Cluj); Figa, Năsăud, Beclean (Bistrița-Năsăud).

²⁰³ Chintelnic, Năsăud, Sîngeorz, Ilva Mare, Rusul de Jos (Bistrița-Năsăud).

²⁰⁴ Șanț (Bistrița-Năsăud).

²⁰⁵ Rebrîșoara, Zagra (Bistrița-Năsăud).

²⁰⁶ Ardan (Bistrița-Năsăud); Solovăstru, Miercurea Nirajului, Șardul Nirajului (Mureș).

²⁰⁷ Sublinierea T. Gherman.

sînt strigături, chiuituri de ale clăcașilor, prin care, trecînd alaiul prin sat, dau de știre că sosește cununa și că aceasta trebuie udată.

Cele mai multe chiuituri nu se referă, nu vizează anumite persoane, ci au menirea numai să trezească atenția celor din sat. În același timp sînt improvizații fără vre-o altă valoare decît a unei simple încunoștințări formulată în cîteva vorbe simple.

Avînd totuși rol important în desfășurarea ceremonialului de care ne ocupăm, vom cita *cîteva* din aceste chiuituri.

Îndată ce intră alaiul în sat, se aud chiuituri ca:

Frunză verde de alună,
Adă apă la cunună²⁰⁸

.

sau:

Trebe apă la cunună²⁰⁹

ori:

Frunză verde de salată,
Cununa trăbă udată,
*Să fie holda rodată*²¹⁰

sau:

Frunză verde mătrăgună,
Trebe apă la cunună;
Cununa trebe udată
Cu pălincă și cu apă²¹¹

Sau:

Foaie verde mătrăgună,
Scoateți apă la cunună;
Cununa trebe udată
Cu horincă și cu apă²¹²

sau:

Frunză verde de mușcată
Cununa trebe udată
Cu apă de la ciurgău
Cu vin de la făgădău;
Cu apă din fîntîniță.
Cu vin de la crijmăriță²¹³

²⁰⁸ Grindeni (Mureș); Suceag, Schiopi (Cluj); Baia de Arieș (Alba) Domnin, Aluniș, Curi-tău (Sălaj); Căinelul de Sus (Hunedoara).

²⁰⁹ Agrij (Sălaj).

²¹⁰ Nădăștia (Alba); Ciocman (Sălaj).

²¹¹ Sălășig (Sălaj).

²¹² Cormeniș (Sălaj); Văraiu (Maramureș).

²¹³ Bunești (Cluj).

Adeseori prin astfel de chiuituri ironizează satul:

Nu știu dorm oamenii-n sat,
Ori fîntînile-or săcat,
Că pe noi nu ne-o udat²¹⁴

sau:

Noi am venit printr-un sat
Și nime-nu ne-o udat,
Pînă la popa la gard:
Preuteasa c-un pahar,
Ba și popa c-un șustar²¹⁵

sau:

Ce sat îi acesta sat,
De oamenii s-au culcat?²¹⁶

sau:

Pîn'la gazdă am sărit,
Cununa s-o veștejit
Că nime nu o udat,
Par-că n-ar mai fi oameni în sat²¹⁷

sau:

Ce sat îi aiesta sat,
Că n-au apă de udat?
Ori n-au apă, ori sopon,
Ori nu pot uda de somn;
Ori n-au apă, ori n-au lemne,
Ori nu pot uda de lene²¹⁸

sau la gazdă acasă:

Bună sara, gazdă bună,
Adă apă la cunună
Ca să fie roada bună:
Dintr-o claie — trei lădoaie,
Dintr-un snop
Litra la loc;
Roadă-n grîie
Pînă-n brîie,
Și-n săcări

²¹⁴ Rogoz (Maramureș).

²¹⁵ Jibou (Sălaj).

²¹⁶ Comșești (Cluj).

²¹⁷ Comșești (Cluj).

²¹⁸ Crăiești (Cluj).

Pîn' subsuări,
 Și-n oveșe
 Cît de dese,
 Și-n alace
 Cît s-a face,
 Stogu mare cît casa,
 Și colacu cît masa.
 Fie gazda sănătos,
 Să semene grîu frumos,
 Și găzdoia sănătoasă,
 Să facă pită frumoasă.²¹⁹

În satele unde cununa o poartă o fată sînt ironizați feciorii care nu grăbesc să ude cununa:

Înrăm cu cununa-n sat,
 Nu știm, văile-or săcat,
 Ori ficiorii s-or culcat
 Că nime nu ne-o udat;
 Ori ficiorii-or adurmit,
 Că nime nu ne-o stropit.²²⁰

Dar la fel sînt satirizate și fetele care nu se grăbesc cu apa:

Frunză verde, castravete,
 Aicea-i șireag de fete
 La cunună, s-o adepe,
 Da cununa pier' de sete
 Cu fîntîna sub părete.
 Ieșiți, buhe, din und'ieți
 La cunună s-o vedeți;
 Cime n-a uda cununa,
 Să n-ajungă săptămîna.²²¹

În aceste chiuituri strigă și pe gazdă, să iasă înaintea cununii:

Ieși afară, gazdă mare,
 Că venim din depărtare
 Cu cununa asta mare.
 Cununa trăbă udată,
 Nu cu apă din părau
 Că cu vin din fagădău.²²²

²¹⁹ Tigăreni (Cluj).

²²⁰ Singeorz-Băi, Mocod, Mogoșeni, Rodna, Rebrîșoara (Bistrița-Năsăud).

²²¹ Ciocman (Săla).

²²² Iclozel (Cluj).

sau:

Ieși, gazdă, din păluraș,
Ieși și udă cununa

Cununa trebe udată,
Curunița ospătată.²²³

Cununa trebuie udată din abundență cu apă:

Foaie verde, mătrăgună,
Adă apă la cunună;
Ieșiți cu *cofele pline*,
Că cununa noastră vine,
Și ieșiți cu *cofa rasă*,
Că cununa vine-acasă²²⁴.

sau:

Cine ne-a uda *din tioc*,
Să n-aivă nici un noroc;
Cine ne-a uda din oală,
Să n-aivă nici o tigneală.²²⁵

Cununa udată cu apă multă, aduce roadă bogată în holde în vara următoare, de aceea e bine să treacă cu ea chiar și prin râu:

Fii, gazdă, cu voie bună,
Că-ți aducem o cunună:
Să trecem cu ea prin râu,
Să fie la vară grâu:
Să fie stogu cât casa
Și colacu cât masa²²⁶

sau:

Ieșiți, ficii, cu apa,
Și ne udați cununa;
Ieșiți, feciori, *cu râu*'
Și ne udați grîuțu.²²⁷

Pentru cine n-ar uda cununa, alaiul strigă, în gura mare, adevărate blesteme:

Cine nu udă peana,
Sece-i Dumnezeu mîna;

²²³ Filea de Jos (Cluj).

²²⁴ Apahida (Cluj).

²²⁵ Poenița (Mureș).

²²⁶ Săcătură (Alba).

²²⁷ Rebrîșoara (Bistrița-Năsăud).

Cine peana n-o uda,
Uște-i Dumnezeu mîna²²⁸

sau:

Cine n-a uda cununa,
Să n-ajungă săptămîna:
Săptămîna Paștilor,
Vinerea Rusalilor²²⁹

chiuituri pe care le regăsim textual, sau în variante, în mai multe sate de pe valea Arieșului și a Someșelor.

Blestemul secerătorilor exprimă uneori dorința să sece apa din fîntînă, deoarece deși au fîntîna în curte, unii nu-și iau atîta osteneală să scoată apă din ea, și lasă cununa să treacă pe lîngă poarta lor, fără să o ude:

Pe-aici pe din sus de sat
Și fîntînile-au săcat.
Cine n-o uda cununa,
Sece-i Dumnezeu fîntîna,
Că-i fîntîna în ocol,
Ele dorm de se omor;
Că l-i fîntîna-n grădină,
Ele dorm de la ojină²³⁰

sau apoi:

O, *săca-v-ar fîntîna,*
De nu udați cununa.²³¹

Un alt blestem e:

Cine n-a uda cununa,
Să n-ajungă săptămîna,
*Să mai prindă grîu cu mîna.*²³²

Iar un blestem mai îngăduitor:

Cin' cununa n-o uda
Mîni *nu-i va tăia coasa,*
Că și alții o udat
Și lor *coasa le-o tăiat.*²³³

²²⁸ Poiana Ampoiului (Alba).

²²⁹ Filea de Jos (Cluj).

²³⁰ Moigrad (Sălaj).

²³¹ Comșești (Cluj).

²³² Bistrița Bîrgăului (Bistrița-Năsăud).

²³³ Nireș (Cluj).

În unele sate clăcașii *mulțumesc* celor ce le udă cununa, prin vorbe ca acestea:

Mulțămim Dumnilor voastre
C-ați udat cununa noastră²³⁴

cu adaosul:

Tot cu apă și cu vin,
Ne-ați făcut voia deplin²³⁵

sau le exprimă unele *doriri de bine*, ca de pildă:

Cine mi-a uda cununa,
Dumnezeu ție-i mîna²³⁶

sau:

Cine udă cununa,
Crească-i stogu cît casa
Și colacu cît masa²³⁷

ori:

Ne-a udat un fecioraș,
Puie-și peana-n colopaș;
Ne-o udat o fată mare,
Crească-i florile-n cărare;
De ne-o udat o nevastă,
Crească-i florile-n fereastră;
Ne-o udat o copiliță,
Crească-i flori în grădiniță.²³⁸

Nu putem trece cu vederea nici cuvintele cu care agrăiește cununa, fata care o poartă. Pe un moment consideră cununa personificată, de aceea vorbele fetei sînt o agrăire directă. Iată cîteva fragmente din cîntecul cununii, cu această agrăire a cununii personificate:

Cununiță scuturată,
Trăbui-uai tu udată
Tăt cu apă din părau
Și cu g'in (vin n.a.) din făgădău;
Tăt cu apă din fîntînă
Și cu jin cu rujmalin²³⁹

²³⁴ Chiherul de Sus (Mureș).

²³⁵ Toplița (Harghita).

²³⁶ Tiocul de Jos (Cluj).

²³⁷ Bistrița Bârgăului (Bistrița-Năsăud).

²³⁸ Subcetate (Harghita).

²³⁹ Mocod (Bistrița-Năsăud).

sau:

Cununiță cu fluturi,
Io te ud, tu te scuturi.
De ce tu ți-i scutura,
Io mai tare te-oi uda.²⁴⁰

Nu vom cita mai multe fragmente de cântec de felul celor de mai sus, atît de des întîlnite pe valea Someșului Mare. Ele au o semnificație mitică cu mult mai adîncă, de cum s-ar părea din fragmentele citate mai sus și asupra cărora vom face cîteva reflexiuni într-un alt capitol.²⁴¹

Semnificația udatului cununii

Udatul cununii este un ritual magic pentru invocarea unui an mănos, cu ploi venite la timp, precum și de bine și noroc, uneori pentru gazda căreia i s-a secerat holda, alteori pentru cei ce udă cununa.

Aceste dorințe ale mulțimii se referă în timp uneori chiar pentru anul în care are loc recoltarea, altele, și cele mai multe, sînt dorinți pentru anul care urmează, pentru o recoltă bogată la anul.

Cei din sat, cînd udă cununa, zic: „spor bun și roadă la hotar“, la care alaiul strigă: trăiască!²⁴²; grîul secerat să fie rodit și clăile să sloboadă bine la îmblătît;²⁴³ să fie mănoasă holda ce au secerat clăcașii²⁴⁴; să deie Dumnezeu grîu mult²⁴⁵; să sloboadă grîu mult, ca apa din fîntînă²⁴⁶; se udă cununa și toți secerătorii, că altfel nu este roadă în bucate²⁴⁷; să fie anul mănos²⁴⁸; se udă cununa cu cît mai multă apă, ca precum curge apa din cunună, așa să curgă boabele de grîu la îmblătît²⁴⁹; dacă nu udă cununa, nu va ploua la sămănat²⁵⁰.

În cele mai multe sate urările de bine vizează anul care vine. Rodnicia holdei secerate acum, nu mai poate fi influențată prin udatul cununii, de aceea dorințele de bine sînt îndreptate spre viitorul apropiat, vara viitoare.

Unii doresc ca grîul din vara viitoare să se facă bun și spicos ca cel din cunună²⁵¹, ori ca cel din acest an²⁵²; să se facă bine grîul și la anul²⁵³;

²⁴⁰ Ilva Mare (Bistrița-Năsăud).

²⁴¹ v. capitolul: *Geniul sau spiritul grîului în credințele și obiceiurile de la secerat.*

²⁴² Părau (Brașov).

²⁴³ Boholț (Brașov).

²⁴⁴ Bucerdea Grînoasă (Alba).

²⁴⁵ Batarci-Oaș (Satu Mare).

²⁴⁶ Orbău (Satu Mare).

²⁴⁷ Baba Novac (Satu Mare).

²⁴⁸ Broșteni, Orlat (Sibiu).

²⁴⁹ Hundorf azi Vișoara (Mureș); Grebeniș (Mureș); Giungi (sau Mare).

²⁵⁰ Tău (Alba); Vălcani (Timiș).

²⁵¹ Drăguș (Brașov).

²⁵² Crăciunelul de Jos (Alba).

²⁵³ Brăzești (Alba).

să se facă grîul mare și frumos²⁵⁴; să crească holdele mari²⁵⁵; ca anul viitor să fie mănós²⁵⁶.

Cel ce udă „peana” zice:

Să crească grîu' mare
Să se facă înalt cît casa
Verde ca mătasa.²⁵⁷

Alții, făcînd comparație cu recolta actuală, udă cununa cu gîndul ca: la anul să se facă și mai mult²⁵⁸; cununa udată aduce roadă la anu²⁵⁹. Dacă cununa nu va fi udată *tare*, anul viitor nu va fi roditor²⁶¹. Cu cît va fi cununa mai udată, cu atît va fi și roada mai bogată la anul²⁶². Dacă nu se udă cununa și toți secerătorii, nu se face roadă în bucate²⁶².

Cu cît udă mai mulți cununa, cu atît va avea gazda mai mult spor și noroc, la anul, în bucate.²⁶³ Dacă udă cununa *toți* cîți o vîd trecînd pe drum, la anul va fi roada bogată în întreg hotarul²⁶⁴, iar dacă nu vor uda cununa cel puțin cinci persoane din întreg satul, anul ce vine va fi secetos²⁶⁵.

Ca să fie roadă în bucate, trebuie să vie ploi la vreme și să nu fie anul secetos. De aceea prin faptul că udă cununa, cer în același timp și ploaie la vreme și să fie feriți de secetă.

Udă cununa, că așa „va da Dumnezeu ploaie la timp holdelor”²⁶⁶ să aibă rod bun și ploaie multă la timp²⁶⁷; udă cununa și pe cine o duce, ca să fie ploi la timp pentru o recoltă bogată în anul viitor²⁶⁸, și ca să nu sufere holda secetă²⁶⁹.

Fata cînd dă găzdoaiei cununa zice: Doamne, dă ploi și pe anu' ce vine.²⁷⁰

Mai sînt și alte credințe legate de udatul cununii:

Se crede că fiecare din cei ce au avut norocul să ude buzduganul, va putea prin aceasta opri toată bogăția cîmpului, reprezentată prin buzdugan — (semnificativ!) — să intre în curtea și în casa lui.²⁷¹ Ori îi va aduce roadă

²⁵⁴ Pietroasa (Cluj).

²⁵⁵ Aluniș (Cluj).

²⁵⁶ Chechiș (Maramureș).

²⁵⁷ Aurel Vlaicu (Hunedoara).

²⁵⁸ Bălcaciu, Hăpria (Alba); Băgaciu, Rîpa de Jos (Mureș); Supurul de Sus (Satu Mare).

²⁵⁹ Iernut (Mureș); Țagu (Bistrița-Năsăud).

²⁶⁰ Mesentea (Alba); Almașul Mic de Munte (Hunedoara).

²⁶¹ Lepindea, Sărpotoc (Mureș); Geamăna (Alba); Valea Vinului (Satu Mare); Finteușul Mare (Maramureș).

²⁶² Baba Novac (Satu Mare).

²⁶³ Săliște Nouă (Cluj).

²⁶⁴ Jidvei (Alba).

²⁶⁵ Veseuș (Alba).

²⁶⁶ Bogata Olteană (Brașov).

²⁶⁷ Mănărade (Alba).

²⁶⁸ Vaidacuta (Mureș).

²⁶⁹ Chinciuș (Mureș); Poiana Ampoiului (Alba).

²⁷⁰ Poșaga de Jos (Alba).

²⁷¹ Mohu (Sibiu).

bogată, iar în cazul că a încercat să ude cununa și pe fata care o poartă, dar n-a avut norocul să le poată uda, pentru acela e semn de roadă slabă.²⁷²

Cine poate uda fata cu cununa, acelaia îi va merge bine tot anul și va avea roate din belșug²⁷³; iar femeile se îmbulzesc să ude cununa și pe fata care o duce, deoarece cu cât vor uda cununa mai tare, cu atât le va fi mai moale cînepa la sbiciulat și la tors.²⁷⁴

Alaiul spre poarta gazdei

După ce a trecut de-a lungul satului și cununa a fost mereu udată, alaiul, apropiindu-se de casa stăpînului holdei secerate, se încheagă acum din nou în formațiunea sa inițială, — pe cît se poate — mai ales că acum s-a terminat sau s-a rărit stropitul cu apă; totuși în multe sate feciorul cu cununa, nefiind sigur nici chiar în ultimul moment că nu o să fie udat, încearcă prin surprindere să scape, punînd cununa pe masă.

Apropiindu-se de poarta stăpînului, alaiul schimbă textul „cîntării” și se adresează direct gazdei vestindu-i că se apropie de casă cu cununa. Secerătorii îi întăresc nădejdea că va avea o recoltă bogată, prin cuvinte ca acestea:

Stăpîne, stăpîne,
Nu te întristă
Că holdele-s rari,
Dar la spic îs mari.
Dumnezeu va da
Olaia — găleata,
Snopu — ferdela,
Mănunchiu — mierța,
Spicșoru — copșoru²⁷⁵

sau:

Stăpîne, stăpîne,
Nu te întrista
.
Și noi ne-om ruga,
Dumnezeu să dea
Claia — găleata
.²⁷⁶

sau:

Nu fi, gazdă, supărat,
Că noi holda am gătat;

²⁷² Cornești (Mureș).

²⁷³ Săliște (Sibiu).

²⁷⁴ Chesler (Sibiu).

²⁷⁵ Mohu (Sibiu).

²⁷⁶ Slimnic (Sibiu).

Fii, gazdă, cu voie bună,
Că noi venim cu cununa.²⁷⁷

Deschide, gazdă, poarta,
Că venim cu cununa;
Mătură-ți, gazdă, coșu,
Că venim cu grîu roșu.²⁷⁸
Grîu roșu ca și focu
Să îți umpli tot coșu.²⁷⁹

sau:

Deschide, gazdă, poarta
Că venim cu cununa;
Mătură șura de pleavă,
Că-ți aducem grîu de treabă;
Mătură șura de goz
Că-ți aducem grîu frumos.²⁸⁰

Botezul și închinatul cununii

În cele mai multe cazuri, înainte de a pleca alaiul de la holdă, gazda pleacă acasă înaintea tuturor, ca să poată primi secerătorii și cununa. Între pregătirile pe care le face acasă pentru primirea alaiului, cele mai importante sînt închiderea porților și căutarea unui vas cu apă, pe care îl pune la îndemînă, în dosul porții, în cazul că nu le-ar fi făcut găzdoaia înainte de a fi sosit el acasă.

Porțile se închid pe cînd se apropie alaiul de casă, de o parte din prevedere, pentru ca nu cumva cel ce poartă cununa — mai ales fecior — să sosească pe neașteptate și să intre în casă fără să fi fost primit cu un vas cu apă de către cineva dintre căseni și udat atît el cît și cununa.

Dar pe lîngă acest motiv de prevedere, închisul porților este o parte integrantă a ritualului. La agrăirea:

Stăpîne, stăpîne,
Gată-mi-te bine
Că cununa-ți vine

sau:

Deschide, gazdă, poarta
Că-ți aducem cununa

gazda deschide larg porțile să poată primi alaiul și cununa. E un moment solemn în desfășurarea ceremonialului.

²⁷⁷ Baia de Arieș (Alba).

²⁷⁸ Nicula (Cluj).

²⁷⁹ Chiuza (Bistrița-Năsăud).

²⁸⁰ Vima Mică (Maramureș).

Cu primirea alaiului prin deschiderea porților începe o serie întreagă de acte rituale, începînd chiar în poarta deschisă; celelalte se desfășoară apoi în curte și culminează cu cele ce au loc în casă. Toate ceremoniile rituale ce au loc acasă la gazdă le cuprindem sub numirea de: botezul și închinatul cununii.

După ce sosește alaiul, gazda udă cununa și pe cel ce o poartă — *botezul cununii* — din vasul cu apă pregătit, și apoi cel ce poartă cununa, o predă gazdei care a udat-o — *închină cununa*.

THE HARVEST GROUP WORK

CARRYNG THE GARLAND

(Summary)

The carrng of the garland represents a chapter of a vast paper by Traian Gherman, entitled *The Harvest Group Work*, an ample synthesis of the customs of the harvest time, a paper in which he concentrates genuine information from over 700 villages all over Transylvania. It is an ample achievement, the autoar having passionately worked ad it for over fifty years, personally researching, sending out inquiries and questionnaires.

The author reveals the richness of the information from such an extended area which was studied and underlines the importance of recording the information, some disappearing even during the previous generation.

Working out the material, the author reveals the penetration, circulation, and assimtation of different variants of the cuntom from one region to antother, and divides them in ethnographical areas with local features.

Out of the contents of the book (the group work, the calling to the group work, the gerland, and forms of the gerland, the song of the garland, the reception, the dinner and the dance of the garland at home, the keeping and the use of the garland etc.) the chapter „The carryng of the garland“ mirrors specific moments of this ancient agrarian custom:

— the ritual of sprinkling the garland on the harvested field, rite generally extended from the Olt region to Sălaj,

— the dance of the garland on the stubble,

— the making up of the picturesque procession which carries the garland to the host's home, a unic agrarian procession,

— specific variants for each area of the garland song (the mace song, the garland song, the sickle singing) proves of the irradiation of some ancient folklore symbols,

— the author registers the variety of the climax of the sprinkling of the garland while the procession passes by through the village (the man who carries it is sprinkled, or the crowd, or the road),

— he underlines and gives examples of the richness and variety of the songs with their significance (to invoke the rain, a rich year).

The solemn moment of the arrival of the garland and the procession to the host, the baptism, and the moment of drinking the health of the host are mentioned. The ceremonies are treated in another chapter.

UN OBICEI AGRAR ROMÂNESC: PAPARUDA

ION CUCEU, MARIA CUCEU

Cercetarea obiceiurilor agrare românești prezintă o deosebită importanță în etnografia și folcloristica actuală. S-a remarcat, de multă vreme, că agricultura constituie un factor de stabilitate în evoluția istorică a unui popor. Ponderea acestei ocupații tradiționale în satul românesc a fost pusă, în sfârșit, în adevărata ei lumină într-o remarcabilă sinteză etnografică¹, înlăturându-se astfel baza a o seamă de teze ce acordau păstoritului rolul primordial în cultura populară românească. „Unii istorici geografi, filologi, etnografi etc. au atribuit o importanță exagerată păstoritului în cadrul ocupațiilor poporului român, neținând seama de datele consemnate periodic în urbariile domeniilor feudale și nici de răspîndirea tipurilor tradiționale de păstorit, care au avut o importanță locală în majoritatea zonelor”². De multe din erori am fi fost feriți dacă existau lucrări de referință asupra obiceiurilor agrare, a căror bogăție, varietate și largă răspîndire constituie tot atâtea dovezi certe privind rolul acestei ocupații tradiționale de bază în viața și cultura poporului român. Pentru că, în ciuda unei întinse bibliografii acumulate în peste un secol de culegeri și cercetări, a numeroase lucrări publicate, obiceiurile agrare nu au fost cercetate sistematic. În afara contribuțiilor etnografice mai vechi ale lui S. Fl. Marian, G. Pitiș, G. Dem. Teodorescu, a unei exemplare monografii datorată lui Ion Ioniță despre cîntecele de cunună din Țara Oltului, au apărut cîteva studii valoroase.³

Prețiosul material documentar aflat în răspunsurile la chestionarele Bogdan P. Hasdeu și N. Densușianu a fost, de asemenea, pus în circuit științific⁴.

¹ Valer Butură, *Etnografia poporului român. Cultura materială*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978.

² *Ibidem*, p. 6.

³ Dumitru Pop, *Plugușorul în Transilvania*, în *Revista de folclor* V, 1960, p. 114—131, E. Moldoveanu-Nestor, *Cununa — sărbătoare a secerișului* în *REF.* 9 1964 nr. 6., Ion Taioș, *Obiceiuri privitoare la seceriș*. Din materialele Arhivei de folclor — Cluj — în *AMET*, 1968, p. 262—278; N. Both, *Contribuții la studiul cîntecelor de seceriș*, în *Analele societății de limba română*, 2 1971, p. 127—136; Traian Gherman, *Sărbătoarea boului sau boul ferecat*, în *Marisia*, IX 1979, p. 599—618.

⁴ Ion Mușlea și Ovidiu Birlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarul lui B. P. Hasdeu*. București, Editura Minerva, 1970; Adrian Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfîrșitul secolului al XIX-lea*. Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu, Editura Minerva, București, 1976.

De la Traian Gherman ne-au rămas o amplă monografie referitoare la obiceiurile de seceriş, din care o parte se publică în acest număr al *Marisiei*, şi alte două studii importante: *Sîngeorzul sau Bloaja. Un obicei agrar sau pastoral la românii din Transilvania* şi *Plugarul*. Acestea, împreună cu studiul menţionat şi cu unele capitole din *Meteorologia populară*, rotunjesc cea mai frumoasă şi mai importantă contribuţie la cunoaşterea obiceiurilor agrare româneşti şi vor trebui publicate integral, în două-trei volume, deoarece constituie un adevărat fond documentar.

Dacă obiceiurile agrare propriu-zise (cunună, paparudă, plugar, caloian etc.) au atras totuşi atenţia cercetătorilor, riturile mărunte cu semnificaţie agrară au rămas neglijate, fiind tot mai necesară astăzi o tipologie care să cuprindă alături de obiceiuri şi credinţele, practicile magice şi reprezentările legate de această ocupaţie tradiţională, pentru a fi studiate în complexitatea lor.

În studiul de faţă ne vom referi la unul din obiceiurile agrare, la *Paparudă*, practică rituală general răspândită în folclorul nostru. Studiul publicat de cercetătoarea Lia Stoica Vasilescu în 1970⁵ constituie o merituosă încercare de sinteză asupra acestui obicei. Aşa cum preciza autoarea, în prima parte a lui ea caută să prezinte „o tipologie, precum şi funcţionalitatea şi structura obiceiului în discuţie”, iar în partea a doua să facă „unele precizări de ordin statistic şi să alcătuim o hartă a răspîndirii acestuia pe teritoriul României”⁶.

Informaţia ce a stat la baza studiului cuprindea răspunsurile la Chestionarul lingvistic al lui B. P. Hasdeu (întrebările 155 şi 185), materialul inedit din Arhiva Institutului de etnografie şi folclor din Bucureşti şi bibliografia menţionată în nota de subsol. Lista bibliografică prezentată este incompletă, dar nu vrem să ne oprim asupra acestei carenţe. Atragem atenţia însă că studiul nu pune la contribuţie materialul din Arhiva de folclor din Cluj-Napoca, cum pretinde autoarea, după cum se observă uşor din lista de localităţi de mai jos.

Încercînd să definească obiceiul pe care-l studiază, autoarea arată că acesta se înscrie în „complexul ceremonial care avea drept scop asigurarea fertilităţii cîmpurilor, obţinerea unei recolte abundente prin provocarea ploii la momentul oportun”⁷.

Credem că e vorba mai degrabă de o familie de obiceiuri de sine stătătoare şi nu de un complex ceremonial. Nici măcar ceea ce prezintă autoarea ca „o singură categorie de fapte: *paparuda* nu constituie de fapt un obicei. Ea include în cele două categorii tipologice mai multe obiceiuri distincte, extinzînd, cum vom vedea, în mod nejustificat sfera de cuprindere a *paparudei*. Astfel, după părerea noastră, obiceiurile grupate de Lia Stoica Vasilescu în cea de-a doua categorie -B-a tipologiei sale, din structura cărora dispare masca verde ce dă şi numele ritualului, sînt doar înrudite cu obiceiul propriu-zis numit *paparudă*, avînd o finalitate magică comună: provocarea ploilor aducătoare de belşug. Mai mult, aceste obiceiuri sînt mai îndepărtate de

⁵ Lia Stoica Vasilescu, *Paparuda*, în *REF*, t. 15, 1970, nr. 5, p. 375—394.

⁶ *Ibidem*, p. 376.

⁷ *Ibidem*, p. 375.

paparudă decît ceremonialul specific ardelenesc numit *Sîngeorz* sau *Bloj*, pe care specialiștii îl consideră pe bună dreptate un obicei de sine stătător. Structura, actanții, desfășurarea și finalitatea sînt sensibil diferite la paparudă și la obiceiul udatului de Sîngeorz, cu diversele lui forme regionale de manifestare. Derutează în răspunsurile la Chestionarele Hasdeu, probabil, terminologia populară, pe care nu putem pune prea mare bază într-o cercetare indirectă. Lucrurile sînt lămurite, de altfel, de către Adrian Fochi, care distinge de paparudă o seamă de „rituri mărunte contra secetei”⁸.

În cele ce urmează, ne vom referi numai la obiceiul propriu-zis al paparudei, pe baza importantului fond documentar existent în Arhiva de folclor din Cluj-Napoca. Materialul referitor la paparudă a fost cules de corespondenții lui Ion Muslea, din aproape 60 de localități, pe baza chestionarului nr. IV „Obiceiuri de primăvară”, lansat în 1932.

Materialului inedit din Arhiva de folclor din Cluj-Napoca îi adăugăm în acest studiu informația adunată în cadrul Muzeului limbii române cu ocazia anchetelor pentru Atlasul lingvistic român, chestionarul Emil Petrovici, și cea păstrată în Arhiva Muzeului etnografic al Transilvaniei, precum și culegerile cercetătorilor Secției (Sectorului) de folclor, după 1949, din 36 de localități.

În cadrul anchetei Atlasului lingvistic, în răspunsurile la întrebarea 4251 au fost consemnate date importante referitoare la obiceiul în discuție, atestîndu-se 41 de localități în care paparuda era sau fusese practică.

În alte 9 puncte de anchetă sînt consemnate alte practici rituale de provocare a ploilor, iar în celelalte răspunsurile au fost negative. Chiar aceste răspunsuri sînt importante în cercetarea noastră, deoarece localitățile din care provin aparțin în marea lor majoritate zonelor din nordul Transilvaniei și Bucovinei, unde obiceiul *paparuda* nu a existat. Documentația asupra obiceiului paparudei sporește cu informații din aproximativ 130 de localități, ceea ce face ca numărul de sate în care obiceiul a fost atestat să se apropie de 500. Materialul este inegal. Unele informații sînt suficient de detaliate pentru a permite desprinderea structurii obiceiului, oferind și variante ale textului de paparudă, date despre alte credințe și alte ritualuri pe ploaie. Altele, în schimb, se reduc la menționarea existenței obiceiului în trecut și la cîteva date puțin semnificative despre el.

Materialul documentar cercetat relevă o semnificativă distribuție teritorială a denumirii obiceiului. În zonele folclorice din sudul țării, pînă în Dobrogea și în regiunile sud-estice ale Moldovei, obiceiul este numit *paparudă* sau *paparudele*, denumire ce o au în același timp și actantul sau actanții ce poartă masca verde, uneori toți participanții la ceremonial. Pe această întinsă arie de răspîndire obiceiul s-a păstrat de altfel mult mai bine, în ciuda preluării lui timpurii de către țigani, o serie de elemente arătîndu-se de o impresionantă stabilitate: bozul în vestmîntul verde, dansul ritualic al paparudelor, obligativitatea darurilor, consistența textului cîntat etc. Dacă ținem seamă de faptul că termenul *paparudă* denumește obiceiul și personajul mascat și în unele ținuturi din Transilvania (Hunedoara, Tîrnava, Secuime), iar în texte

⁸ A. Fochi, *op. cit.*, p. 254—257.

e prezent chiar acolo unde obiceiul și actantul poartă alt nume (Valea Gurghiului), îl putem socoti într-adevăr generalizat în folclorul românesc. Celelalte denumiri atestate în materialul cercetat sînt înrudite: *păpărugă/păpărugi* (Siti-telec, Carășău și Curățele-Bihor, Sicula, Șemlac, Pecica, Comlăuș-Arad, Chi-zătau — Timiș. În Glimboca — Severin apare termenul *păpărnie*. De la *păpărugă* apar derivatele locale *băbărugă/băbărugi* (Poclușa, Cheșa, Nimăiești, Cresuia — Bihor, Ciunțești și Vălane — Arad) și *mămărugă/mămărugi* (Ciun-teiu — Arad). În aceeași arie vestică a țării acești termeni sînt concurați puternic de alții, uneori circuliînd paralel în una și aceeași localitate: *dodola/dodole* (Sudrigiu — Bihor și Gad — Timiș) *dodoloaie/dodoloi* (Drăgănești de Beiuș, Căpișna, Hodișel, Cărășău, Poclușa și Curățele — Bihor, Ghilad — Timiș, Secășeni — Caraș Severin), *duduloaie/duduloi* (Ciunțești — Arad, Gherman — Timiș, Pecenișca — Caraș-Severin) și *dodoliță/dodolițe* (Drăgănești de Beiuș și Nimăiești — Bihor). În zonele din răsăritul Transilvaniei predomină termenul *păpăluga/păpălugi* (Valea Gurghiului, Tîrnave, Vidacut — Odorhei), termen care se întinde și peste o parte din Moldova centrală, pînă în zonele răsăritene (Basarabia), cu derivatele *păpălugară*, *păpălugură*, *păpă-luhără*, care denumesc local și obiceiul îngemănat cunoscut în alte părți cu numele de *Sîngeorzul* sau *Blajul*.

În zona Hunedoarei au mai fost consemnate denumirile: *băbăruță* (Băcia), *păpăruță* (Dobra și Băcia) și *mămăruță* (Stretea), iar în Ineu-Arad, *băbălugă*. Terminologia populară referitoare la acest obicei agrar, așa cum e oglindită în materialele pe care le prezentăm, confirmă datele mai vechi atestate în răspunsurile la chestionarele Hasdeu și Densușianu, precum și cele din materialele existente în Arhiva de folclor — București și în bibliografie, pe care le pune în valoare cercetătoarea Stoica Vasilescu. Nu apar în materialele noastre termeni ca: *gogul*, *sîngeorzul*, *burduhoasa*, deoarece am considerat că se referă la un obicei distinct. Într-o tipologie cuprinzătoare asupra paparudei zonele de răspîndire a termenilor se vor contura mai bine, facilitînd o viitoare încadrare comparativistă a materialului românesc.

O importanță deosebită în desfășurarea ceremonialului paparudei are personajul mascat în verde. Prezența și calitatea rituală a acestui actant sînt definitorii pentru structura și funcționalitatea practicii magice, a obiceiului de care ne ocupăm. Nu este așadar întîmplător faptul că denumirea personajului este identică cu cea a obiceiului, iar în unele zone a dat, în trecut, chiar și numele zilei de sărbătoare în care era practicat obiceiul.

Actantul principal era ales pe baza unor prescripții rituale, la început severe, apoi tot mai puțin precise. Condiția esențială era puritatea rituală. „Se pun copii să cînte și să joace în semn de rugă, fiindcă-s considerați fără păcate, de aici credința că ei vor fi ascultați” (Poiana Mare — Dolj). *Paparudă* era aleasă o fată sub 12 ani, „curată”, „albă-n poale” (Bihor, Hunedoara, Caraș-Severin, Muscel, Vaslui). În alte localități se îmbracă în frunze două sau mai multe fete, între 7 și 10—12 ani (Valea Gurghiului, Bihor, Banat, Dobrogea): „zice muierile că sîntem curate și să mergem cu băbăruga” (Nimăiești — Bihor). Condiția purității rituale a actantului/actanților e prezentă și în cazul grupurilor mixte, de băieți și fete, care trebuie să fie „mici”,

„fără păcate“, „curați“ (Vâlcea, Mehedinți, Gorj, Hunedoara, Arad, Bihor): „zice că pruncii-s curați și după gura lor vine ploaie“ (Cărsău — Bihor).

În zonele folclorice din sudul țării, cu excepția unor arii insulare, practicarea obiceiului a trecut de multă vreme în seama ȝiganilor. Chiar și aici paparude erau alese îndeosebi fetele (Oltenia, Dîmbovița, Prahova, Ialomița, Buzău, Brăila), dar și băieții de ȝigan, numai sub 10 ani (Grădinile și Pleșoiu — Romanai, Plenita — Dolj, Băcălești — Teleorman etc.). Practicarea de către ȝigani a obiceiului s-a extins cu timpul și asupra unor zone folclorice mai conservatoare, ea fiind atestată în deceniul IV și în Transilvania, Hunedoara, Banat și Bihor, dar numai de către copii: fete de ȝigan (Pecica — Arad, Sititelec, Sudrigiu, Căpîlna, Cărsău și Cheșa — Bihor) sau băieți (Dobra — Hunedoara, Ciunțești și Vălni — Arad, Comlăuș — Arad, Hodișel — Bihor).

E firesc că în zonele unde practicarea paparudei a fost preluată de ȝigani să fi apărut și cele mai dese și mai profunde abateri de la prescripțiile rituale inițiale. Astfel, apar localități în care alegerea actantului este întimplătoare, masca verde fiind purtată de o ȝigăncușă mică, sub 10 ani (Dărmănești — Prahova, Sudrigiu și Căpîlna — Bihor), de un copil și o fată de ȝigan (Frătoșița — Dolj, Flămînda — Mehedinți) de fete de ȝigan (Podulupi — Ialomița, Bănești — Dîmbovița, Mozăceni — Argeș, Padina Mică — Mehedinți, în ultimele decenii în Arad și Bihor), de un copil de ȝigan (Hodișel — Bihor) sau de mai mulți (zonele sudice, Hunedoara, Timiș, Arad și Bihor) chiar de una sau mai multe ȝigănci mature (Dobrogea, Ialomița, Ilfov, Dîmbovița, Dolj). În informațiile provenite din 22 de localități nu se dau indicații asupra purtătorului măștii verzi.

Ar fi greu de delimitat zone precise după numărul purtătorilor măștii, dar e aproape sigur că, într-o fază inițială din evoluția obiceiului, paparudă era una dintre participante doar, însoțitoarele sau însoțitorii avînd fiecare atribuții concrete. Diferențele apar de la sat la sat; uneori informațiile din una și aceeași localitate nu concordă întru totul, fapt explicabil în cazul unui obicei aflat în faza de dispariție treptată.

Cu excepția cîtorva localități din care informațiile sînt mai sumare, materialul cercetat ne oferă date semnificative cu privire la actantul principal, la îmbrăcămîntea verde purtată de acesta. Înainte de a fi împodobită cu verdeață, paparuda este dezbrăcată complet, în marea majoritatea a localităților: „în pielea goală“, „toată goală“, „în costumul lui Adam“ etc. Pe la mijloc e încinsă cu o ghirladă cu lăstari de boz înșirați pe ață sau pe un curmei: cu un șir de bozii peste mijloc, jur-împrejur (Bănești — Dîmbovița, Padina Mică și Valea Copcii, Marman și Zagaia — Mehedinți, Dărmănești — Prahova, Micșunești — Ilfov, Plenisa — Dolj, Nușoara — Muscel): în alte localități se pune un șort de verdeață în față (Strehaia — Mehedinți) sau în față și în spate; „numai înainte și înapoi cîțiva bozii“ (Ștefănești, Frățila și Bărbătești — Vâlcea). Lăstarii de boz înșirați pe ață, ca „o perdeluță“, sînt așezați pe paparudă în trei/cinci șiruri de sus pînă jos, acoperindu-i tot corpul (Cotorca — Buzău), ca „o cămașă de boz“ (Valea Mare — Severin), „rochie de boz și glugă pe cap“ (Șemlac — Arad), „din lăstari mari de boz, o haină care învelea tot corpul“ (Pecica — Arad), „cinci șiruri de boz de la cap în jos, acoperind

și mîinile ca o pelerină... și la cap un fel de glugă" (Ciuteiu — Arad). Altele, paparudele poartă numai „fuste” de boz (Mozăceni — Argeș, Plenița — Dolj), sau „fuste și pălării”, de la brîu în sus rămînînd goale (Băcălești — Teleorman, Piuța Petrii — Ialomița). Cele mai numeroase informații nu oferă detalii, menționînd doar: „înfășurată în boz” sau „îmbrăcată în boz”. În aproximativ 70% din localități, planta menționată este bozul, multe din informațiile mai puțin precise („verdeață”), referindu-se probabil tot la această buruiănă cu proprietăți magice (Peruți — Ialomița, Zlătărei — Vîlcea, Grădinile — Romanati, Flămînda — Mehedinți, Aluniș — Olt, Pleșoiu — Romanati, Poiana Mare — Dolj). În zonele foldorice din sudul țării sînt indicate numai întîmplător alte plante în îmbrăcămintea paparudei: „boz și pelin” — Zimnicea, „brusturi” (Valea lungă — Dîmbovița), „cucută și gălbinele” (Dobrogea), „iarbă” (Poiana Mare — Dolj), „bozii, ciulini și alte buruieni” (Vărbilău — Prahova). În Moldova, în zonele unde se practică obiceiul, masca verde este confecționată „din brusturi, din alte frunze”. În Transilvania bozul nu apare aproape de loc. Cele mai multe informații indică aici salcia: „crengi de salcă” (Stretea — Hunedoara). În alte localități se întrebuițează „crengi de salcie” sau alte ramuri verzi (Sicula — Arad), „de salcie și plop” (Dobra — Hunedoara). În zona văii Gurghiului în județul Mureș, paparudele purtau „cămăși albe lungi”, peste care prindeau „hamei” (Jabenița), dar mai ales „feregă” (Cașva, Ibănești Pădure). În Bihor, împodobirea se făcea îndeosebi „cu frunze de răchită” (Cărăsau), „dă goron” sau „brusturi” (Hodișel), cu „huci de arini” și „în vîrf pene (flori) și busuioc” (Nimăiești), cu „frunze dă arini” pe cap „cu brusturi” (Cresuia).

Informațiile ce ne-au stat la îndemînă indică, de multe ori, un loc anume în care se pregătesc paparudele: în pădure, pe o vale, într-o margine a satului etc. Grupul de însoțitoare îmbracă aici paparuda după tot tipicul.

Obiceiul se practica „de paparudă” sau în „ziua paparudei”, o dată fixă a calendarului agrar tradițional, stabilită: „a treia joi după Paști” (Poiana Mare — Dolj și Cotorca — Buzău), în „joia paparudelor” — prima joi după Paști — (Micșunești Mari — Ilfov) sau în preajma Rusaliilor la „o zi numită *paparudă*” (Băcălești — Teleorman).

În alte localități e menționată tot cea de-a treia joi după Paști, fără a mai fi numită însă „ziua paparudei” (Dărmănești și Salciile — Prahova, Bărbulești și Podulupi — Ialomița, Padina și Gura Sărații — Buzău, Samova — Tulcea). În Peruți — Ialomița obiceiul se practica în „Vinerea Mare”, iar în alte cîteva localități erau preferate zile de sărbătoare „că e mai primită ruga” (Sudrigiu — Bihor). În Transilvania, pe Tîrnave și în Secuime, precum și în unele localități din Banatul iugoslav, obiceiul se practica la Sîngeorzul Vechi. Majoritatea covîrșitoare a informațiilor, atestă însă practicarea obiceiului pe timp de secetă: „în vremuri secetoase, cînd e secetă”, „cînd nu plouă multă vreme”, „cînd se simte lipsa ploilor”. Practicarea obiceiului cu precădere în perioadele de secetă, alături de alte rituri menite să înlăture calamitatea, pune în relief o altă fațetă a structurii și funcționalității sale, a evoluției lui în timp. Legarea de o zi anume a obiceiului ar putea fi explicată prin contaminarea cu alte practici de fertilitate, mai mult cu rol de prevenire a secetei,

decît de înlăturare a ei, practici confundate uneori cu paparuda⁹, avînd aceeaşi denumire. E greu de elucidat, după cum observă recent Ovidiu Bîrlea, dacă practicarea la dată fixă atestă o fază mai veche decît practicarea pe timp de secetă, care reprezintă o formă simplă puțin evoluată de demers ritual-magic.

„Se pare a fi anterioară forma laxă de practicare, după starea pluviometrică” susţine Ovidiu Bîrlea.¹⁰ O sărbătoare închinată fiinţei mitice pe care o ilustrează dramatic paparuda constituie în sine un element de mare vechime. Dar astăzi cunoaştem atît de puţine lucruri despre acea presupusă zeitate a vegetaţiei şi ploilor, filonul de credinţe şi reprezentări fiind extrem de sărac. O lărgire a bazei etnografice şi studierea tuturor practicilor de provocare a ploilor, a tuturor riturilor de fertilitate pe o bază comparativă, cu sondarea originilor acestora, vor aduce noi date în elucidarea problematicei paparudei, implicit a primordialităţii unor forme de manifestare în raport cu altele.

Datele cu privire la desfăşurarea propriu-zisă a ceremonialului paparudei debutează de multe ori cu menţiunea că alaiul soseşte în sat venind de la locul unde a fost pregătită paparuda sau paparudele: din pădure, din hotarul satului, de pe o vale, de la marginea satului. Alteori se indică doar că: „por-nesc prin sat”, „umbă prin sat”, „de-a lungul satului”, „de-a lungul uliţei” etc. Deosebit de frecventă este în materialul informativ menţiunea că alaiul paparudei intră „din casă-n casă”, „din curte-n curte”, „din bătătură-n bătătură”, în special în zonele folclorice din Oltenia şi Muntenia, dar şi în anumite localităţi vestice (Arad, Bihor), sporadic prin Hunedoara, Tîrnave şi Secuime. Intrarea în curtea fiecărui gospodar este oarecum obligatorie, ca şi în cazul unor forme de colindat. Pe alocuri apare credinţa că „cine nu primea paparuda era blestemat de Dumnezeu cu secetă” (Dărmăneşti — Prahova). Există însă şi localităţi unde una din însoţitoare cere voie gazdei. În alte părţi alaiul e aşteptat la poartă ca semn că gazda vrea să-i primească (Frătoşiţa — Dolj). În unele localităţi din Oltenia subcarpatică ceremonialul are loc pe uliţele satului, oprindu-se în faţa caselor, ca şi în Bihor şi Arad. În unele din aceste localităţi alaiul intră şi în curţile celor ce cheamă paparuda, pe la gospodarii mai înstăriţi. De obicei însă femeile ies la porţi cu vasele pline cu apă şi aruncă asupra paparudei, rostind formule simple de invocare a ploilor. În marea majoritate a informaţiilor din zonele sudice se menţionează jocul ritual al actanţilor ce poartă masca verde, în timp ce ei înşişi sau însoţitorii cîntă sau rostesc versurile paparudei, o singură dată sau de trei ori. Menţiunile despre joc sînt foarte sumare din păcate: „Joacă în ritmul melodiei”, „joacă cîntînd”, „joacă şi bat din palme”. În Bihor şi Arad jocul constă dintr-o simplă învîrtire pe loc (Şemlac, Comlăuş — Arad, Sudrigiu — Bihor) sau din cîteva salturi neregulate; „ţopăie şi cîntă” (Pecica — Arad). În alte localităţi se consenmnează mai multe amănunte: „joacă în cerc” (Dărmăneşti — Prahova), „se aşează în formă de cerc, una după alta, bătînd din palme, îndoindu-se de spate şi cîntînd, merg una după alta în ritmul cîntecului şi bătailor din palme” (Padina Mică — Mehedinţi). În mai multe lo-

⁹ Subtipurile B¹, B², şi B³ din studiul Liei Stoica Vasilescu, p. 378—379.

¹⁰ O. Bîrlea, *Folclorul românesc*, I, Bucureşti, Editura Minerva, 1981, p. 397.

calități din vestul țării, în timp ce gazda aruncă apă pe paparudă, aceasta se învîrte de trei ori roată. Gazda rostește formula: „așa să ploaie dă tare!” (Cheșa — Bihor, Văleni — Arad). În unele informații se menționează că jocul are loc „la fîntînă”, „la poartă” sau „la răscruce de ulițe” (Padina Mică — Mehedinți). În majoritatea covârșitoare a localităților cîntă întreg alaiul, inclusiv purtătoarea măștii verzi. În altele cîteva „cîntă însoțitoarele” nemascate (Gura Padinii — Romanati, Moldova răsăriteană, Dobrogea, „țiganka însoțitoare” (Cotorca — Buzău, Podulupi — Ialomița, Dărmănești — Prahova), „copiii paparudei sub îndrumarea mamei lor” (Frătoșița — Dolj) sau „una din ele care ține în mînă bățul, prăjina lungă, ca așa să fie recolta” (Micșunești Mari — Ilfov). Trebuie să menționăm că pe aria întinsă unde sînt consemnate jocul și bătaia din palme, udarea cu apă de către gazdă se menționează consecvent, ca act ritual obligatoriu, săvîrșit exact în timpul schițării mișcărilor de joc și întonării cîntecului. În unele localități „la comanda gazdei: — întoarce-te paparudă! aceasta se învîrte de trei ori roată” pentru a fi „udată de gazdă”. (Văleni — Arad).

Pe arii insulare în Mehedinți, Vîlcea și Dolj, precum și în zona Văii Gurghiului în Transilvania, alaiul udă sau stropește pe cei întîlniți, uneori mergînd din casă în casă (Aluniș — Olt) sau numai pe ulițele satului (Știrbești, Bărbătești și Frățila — Vîlcea, Secu — Mehedinți, Bulzești — Dolj). În Valea Gurghiului, papalugurile stropesc cu apă din cofele lor pe toată lumea cu un mănunchi de grîu, fiind udate și ele la rîndul lor de femeile ieșite pe la porți. În zonele sudice această formă de manifestare a obiceiului se datorează probabil unor contaminări cu obiceiul udătorii sau ploieșii, obicei mai puțin cunoscut în literatura de specialitate.

Un element deosebit de important în structura obiceiului este darul cu semnificație rituală pe care gazda îl face paparadelor. Din multe informații se desprinde obligativitatea darului, considerîndu-se că fără aceasta n-ar mai fi eficace practica magică săvîrșită. În Ciuteiu — Arad, se credea că nu e iertat ca paparudele să iasă dintr-o gospodărie fără un dar oarecare, deoarece aceasta ar face ca în acea gospodărie „să nu se mai reverse belșugul”. În cîteva localități din Bihor se credea că darul oferit ar determina eficiența ritualului: paparudele trebuie răsplătite cu ceva „ca să fie ruga dă primit” (Șititelec, Cheșa, Cărsău), ele sînt dăruite de gazde pentru ca „rugăciunea să fie primită” (Sudrigiu, Nimăiești). În Zegaia — Mehedinți paparudele primesc „un ciurel de făină de porumb, piine, poame și alte obiecte: o cămașă, un opreğ, ca plată pentru ruga lor”. Darurile sînt extrem de variate. În zonele folclorice din sudul țării, unde obiceiul e practicat mai mult de țigani, se oferă îndeosebi alimente: făină de grîu, de porumb, fasole, carne, ouă, piine, lapte, fructe, daruri frecvente și în zone din Transilvania, în care paparuda a fost preluată de către țigani, devenind ca și colindatul un prilej de cîștig pentru aceștia. Într-o fază mai veche, darurile primite erau întrebuintate pentru o masă rituală comună, element conservat doar în informația provenită din Samova — Tulcea. În unele zone din Moldova de Răsărit, darurile se vînd, iar cu banii adunați se plătește „o slujbă de ploaie”. În Transilvania, paparudele primeau ouă, colaci, nuci, bomboane, covrigi, plăcintă. Mai recent se

pare că se oferă îndeosebi bani, împărțiți între participanții la obicei, după terminarea acestuia.

Datele referitoare la terminarea obiceiului lipsesc în materialul ce ne-a stat la dispoziție. Cele privind finalitatea practicii, în schimb, merită să fie prezentate aici. Culegătorii fac numeroase aprecieri cu caracter general referitor la credințele țăranilor în eficacitatea paparudei pe timp de secetă. Mai interesante însă par unele detalii, datorate informatorilor mai vîrstnici. Astfel, în Biertan — Tîrnava Mare se credea că rostul practicării paparudei este de a aduce ploi îmbelșugate și fără gheață. În Mozăceni — Argeș era vie credința că umblînd cu paparuda, copiii „vor face să vină ploaia”. De asemenea, în Podulupi — Ialomița exista credința că prin paparudă se „invocă puterea lui Dumnezeu de a dezlega ploile și belșugul”. În alte părți, practicii i se atribuie rostul de a face ca „anul să fie ploios” (Micșunești Mari — Ilfov, Vîlcele — Bacău). În Vărbilău — Prahova, oamenii credeau că „îndată după asta Dumnezeu se îndură și trimite ploi bune pentru creșterea cerealelor, iar în Băcia — Hunedoara, ei erau siguri că peste puțin timp, „ploaie”, ca și în Padina Mică — Mehedinți, unde credeau că „în cîteva zile va ploua”.

În mai multe localități din vestul țării, lipsa de eficacitate a practicii rituale era uneori pusă pe seama nerespectării condițiilor impuse în practicarea obiceiului, unor abateri de la prescripțiile rituale îndătinat (Bihor, Hunedoara, Caraș-Severin). Eficacitatea paparudei, în concepția arhaică țărănească, ține de respectarea cu sfințenie a condițiilor de puritate, a itinerarului pe care-l urmează alaiul, a rostirii exacte a formulelor etc.

Nu ne putem ocupa aici și de textele paparudei. În raport cu materialul folcloric publicat pînă acum — cel existent în bibliografia de specialitate, cel din răspunsurile din chestionarele Hasdeu și Densușianu — textele păstrate în manuscrisele Arhivei de folclor din Cluj-Napoca, pe care le prezentăm în continuare, se remarcă printr-o mare varietate și bogăție de motive. Valoarea lor documentară constă în faptul că au fost culese într-o perioadă relativ scurtă, odată cu textele rezultate din ancheta la Atlasul lingvistic român, fază cînd obiceiul își trăia, în multe zone, ultimii săi ani. Publicînd acest material, intenționăm să oferim cercetătorilor posibilitatea cunoașterii mai amănunțite și mai exacte a structurii și varietății paparudei.

Răspîndit în cea mai mare parte a țării, și practicat pînă în ultimele decenii, paparuda se arată a fi un obicei de o impresionantă unitate, în ciuda formelor variate de manifestare. Harta răspîndirii lui înregistrează acum aproape 500 de localități, dar numărul acestora va spori prin punerea la contribuție a materialului existent în alte fonduri (Arhiva de folclor a Moldovei și Bucovinei, Arhiva de folclor — Timișoara) și prin cercetările viitoare. Pentru a avea însă o imagine mai clară asupra acestui obicei agrar, a locului său între celelalte ceremonii de provocare a ploilor și de fertilitate, ar fi necesară o tipologie bibliografică, care să marcheze răspîndirea fiecărui element din structura sa, a fiecărui motiv din cîntecele de paparudă. Inventarul riturilor de bază și motivelor ce compun textul ar constitui un instrument de cercetare extrem de util, atît în studiile viitoare asupra obiceiurilor agrare, cît și în vederea unor abordări comparativiste.

TEXTE

Paparudă, rudă,
 Ia ieși de nu udă
 Cu găleata, leata,
 Peste toată, gloata
 Ha! Mărie! Ha!
 De Joi pînă joi
 Să dea nouă ploi
 Să crească porumbu
 Unde-o dă cu plugu
 Ha, Mărie, Ha!

AFC. 152, p. 4—5

Paparudă, rudă,
 Ia ieși dă mă udă
 Cu găleata leata
 Peste toată ceata
 Cu găleata rasă
 Ploaia să ne varse
 Ca ulciorul ciorul
 Să deschidă cerul.
 Cine dă cu sita
 Să se umple tinda
 Cine dă cu ciurul
 Să umple pătulul
 De Marți pînă Marți
 Să le țină-n lanț
 De Joi pînă Joi
 Să dea 9 ploi.

AFC. 166, p. 4—6

Păpălugă-lugă
 Sai în sus și udă
 C-o găleată nouă
 C-o mină de ouă
 Cu-un sac de făină
 Cu un dărab de slănină.

AFC. 181 p. 3

Păpărugă-rugă
 Ia ieși de ne udă
 Cu găleata-leata
 Peste toată gloata
 „Bumburel”¹ d-argint
 Să cadă pe pămînt
 Holdele rodească
 Cucuruzul crească
 Cucuruzăle
 Cît grădinele
 Adă, Doamne, ploaie
 Locul să se moaie
 Unde-o da cu plugul
 Să meargă ca vîntul
 Unde-o da cu sapa

Să meargă ca d-apa
 Pe toate „păraie”²
 Să meargă șiroaie
 Unde-i valea seacă
 Mai mult să se facă
 Bucatele crească
 Cîmpul să rodească
 Iarba să înverzească
 Pe toți să hrănească.

AFC. 197

Păpălugă Lugă (păparudă)
 Să-mi ieși de ne udă
 Cu găleata, leata,
 Peste toată gloata
 Să ploaie ploite
 Să crească grănițe.
 Să le secerăm
 Să le măcinăm
 Să facem colaci
 Să dăm la săraci
 Să facem țepușe
 Să dăm la mătușe
 Să facem covrigi
 Să dăm la voinici
 Să facem lumini
 Să dăm la streini
 Veniți și ne dați
 Cu apă ne udați
 C-o găleată nouă
 C-o mină de ouă.

AFC. 331 p. 1—2

Paparuda, ruda
 Ia eși de ne uda
 Cînd o da cu sapa
 Să curgă ca apa
 Cînd o dă cu plugu
 Să curgă ca unru.
 Stăpînii să trăiască
 Să le stăpînească
 Pe la arăturile
 Paparudița
 Să trăiască stăpînii
 Să le stăpînească.
 Aici e la boeri
 La casele mari
 Să le stăpînească
 Să fie ușor, să fie sănătos
 În toți anii
 Să le meargă binele

¹ bumburel de argint = poporul obicinuește a zice cînd cade ploaia din belșug, că este aur sau argint pentru bogăția ce aduce.

² păraie = părau = vale cu apă.

Să nu dai cu strachina
Că e rău de paguba
Și să dai cu ciuru
Să-ți moară dușmanu
Vacile lăptoase
Mai mult sănătoase
Oile linoase
Mereu sănătoase
La mulți ani
cu sănătate.

AFC. 367, p. 19, 20

Papa ruda, ruda
Vino de ne udă
Cu găleata, leata
Peste toată ceata
Ado, Doamne, ploile, paparudele
Pe toate vâlcelele
Să se plimbe ploile
Pe toate cimpiile
Să se facă holdele „paparudele”
Pe la toate casele
Doamne, lumea te iubește
Și cu toții te slăvește
Pentru grija ce le-o ai
Și nu-i lași fără mălai

AFC. 378, p. 29—30

Paparudă, rudă
Eși afară de udă
Cu găleata nouă
Plouă, Doamne, plouă!
Paparudă, udă,
Deschide porțile
Ca să luăm cheițele
Să vie ploile
Paparudă, paparudă
Cum pe noi ne-ai udat
Așa să dea Dumnezeu Sfintul
Ca să plouă pământul.

AFC. 386, p. 2—3

Paparudă, rudă
Eși afar de udă
Cu găleata nouă
Dumnezeu să plouă!
„Ado” (dă), Doamne, cheile
Să dăscuem ploile
De joi pînă joi.
Să dea nouă ploi.
Să dea cu sapa
Să curgă apa
Să dea cu târna
Să curgă gîrla
Să dea cu maiu
Să curgă mălaiu
Să toarne cu ciuru
Să umple pătulu.¹

AFC. 391 p. 5—6.

Paparudă-rudă
Vino de ne udă
Cu găleata-leata
Peste toată ceata
Cu urciorul-ciorul
Peste tot poporul
Cu găleata plină
Ploile să vină
Cu găleata rasă
Ploile se varsă
Cu trochița-chița
Să vină ploia.
Adă, D-ne, cheile
Să deschidem ploile
Adă, D-ne, cheia mare
Să descuiem ploaia tare.
Ploaie, D-ne, luncile
Să se facă drugile
Să se facă drugi de-un cot
Să umplem pătulul tot.
Și să mai punem și-un pod
Pe-ai din pod să-i huruim
Pe găini să-i risipim
Găinile-or răcăi
Și porcii vor rompăi
Cînd om da cu plugul
Să curgă ca untul
Cînd om da cu sapa
Să curgă ca apa.

AFC. 400 p. 6—7.

Paparudă, rudă
Vino de mă udă
Cu găleata plină
Ploile să vină
Cu găleata rasă
Ploaia să se varsă
Cu găleata, leata
Ploaie ca săgeata.
'Ai (?) din joi în joi
Cîte nouă ploi
Să se facă meele
Cît bordeele
Și porumbele
Cît pătulele
Să nu dai cu strachina
Că e rău de pagubă
Și să dai cu ciuru
Că-ți umple pătulu.

AFC. 476, p. 27

Paparudă, rudă
Vino de ne udă
Cu găleata plină
Ploile se vină
Cu găleata rase
Ploile se varse
De joi pînă joi

Se dea nouă ploi
 Paparudița
 Măgăreța lui Matei
 Cu cercei și ghiociei
 Paparudița
 Adu, Doamne, cheile
 Paparudele
 Se descuem ploile
 paparudele
 Să ne dai cu ciuru
 Sa umpli pătulul
 Să ne dai cu strachina
 Că e rău de paguba.

AFC. 608, p. 9—10

Paparudă, rudă
 Ia ieși de mă udă
 Cu găleata, leata
 Peste toată gloata
 Din joi pînă joi
 Să dea nouă ploi
 Să nu dai cu strachina
 Că e rău de paguba
 Și să dai cu sapa
 Să cure cu apa
 Și să dai cu ciurul
 Să umple pătulul

AFC. 611, p. 5

Paparudă, rudă
 Ia ieși de ne udă
 Cu găleata leata
 Peste toată gloata
 Din joi pînă joi
 Să dea nouă ploi
 Să nu dai cu strachină
 Că e rău de pagubă
 Să dai cu ciurul
 Să umple pătulul
 Să dai cu sapa
 Să curgă ca apa.

AFC. 613 p. 32—33

Paparudă rudă
 Când oi da cu ciurul
 Să umple pătulul
 Cînd o da cu sapa
 Să ploauă cu găleata

AFC. 624, p. 2.

Paparudă, rudă
 Vîno de ne udă
 Cu găleata plină
 Ploile să vină
 Cu găleata rasă
 Ploile să varsă
 Paparudița
 Unde dai cu sapa
 Să curgă ca apa.

Unde dai cu maiu
 Să crească mălaiul
 Și să crească spicele
 Cît brabetele
 Și porumbile
 Cît prăjinele
 Să rodească holdele
 Să umple hambarele
 Ne ferește grînele
 De toate mălurile
 Paparudo, fa
 Dă-ne ploaie liniștită
 Maică prea cîstită
 Semînțele să-ncolțească
 Să-ncolțească, mari să crească
 Țarinele să rodească
 Spicul să dea banița
 Strugurele vedrița
 Paparudo, fa

AFC. 628, p. 33—34.

Păpărudă, rudă,
 Ia ieși de mă udă
 Cu găleata rasă
 Ploile se varsă
 Din joi pînă-n joi
 Să dea 20 de ploi.

AFC. 652, p. 2—4.

Paparudă, rudă
 Ia ieși de ne udă
 Cu găleata, leata
 Peste toată gloata
 Unde-oi pune sapa
 Să curgă ca apa
 Unde-oi pune plugu
 Să curgă ca untu
 Roi roitori
 Caii hămători
 Voinici muncitori
 Crească cîmpu bine
 Cu tot rodul lui
 Crească grînele
 Cît prăjinele
 Dară meile
 Cît bordeile
 Găini outoare
 Vara prășitoare
 Stăpîn să trăiască
 Să le stăpînească.
 Să nu dai cu strachina
 Că rogi foamea
 Să ne dai cu ciuru
 Să umpli pătulu
 Și un oușor
 Să-și fie trupu ușor.

AFC. 655, p. 1—2.

Hai, hai, hai,
 Hai, Mario, hai!

Să vie cheițele
Să descuie lădițele
Să curgă ploile
De joi și până joi
Să dea 90 de ploi
Pe ouă și pe mălai
Hai, Mario, hai!
Să dai cu ciuru
Să se umple pătulu
Să dai cu banița
Să se umple magazia
Să nu dai cu strachina
Că e rău pe paguba
Să crească porumburile
Cît gardurile!

AFC. 657, p. 18—19.

Paparudă, rudă
Vină de mă udă,
Ploile să vină
Cu găleata plină
Cu găleata rasă,
Ploile să varsă.
De joi pînă joi
Să dea nouă ploi.
Să dai ciurul
Să umpli pătutul.
Și să dai cu sfa
Ca să umple masa.
Să crească patulile (sic!)
Să umple pătulile.

AFC. 662 p. 16—17

Păpărudă, rudă,
Sai în sus la nouri
Să apuci cheili cerului
Și dă drumu' ploilor.

AFC. 672, p. 39.

Paparudă, rudă
Ieși afar de udă etc.

AFC. 678, p. 20.

Paparudă, rudă
Ieși afar și udă!
Udă cu urciorul
Peste tot poporul
Toarnă cu găleata
Peste toată ceata!
Cu găleata-leata
Peste toată ceata.
Unde-o da cu plugul
Să curgă ca untul
Unde-o da cu sapa
Să curgă ca apa
Dă-ne, Doamne, cheile
Să descuim ploile.

AFC. 691, p. 19—20

Paparudă, rudă
Vino de mă udă
Cu găleata plină
Ploile să vină
Cu găleata rasă
Ploile se varsă
De joi pînă joi
Să dea nouă ploi.
Unde dai cu plugul.
Să meargă ca vîntul
Unde dai cu sapa
Să curgă ca apa
Să nu dai cu strachină
Că e rău de pagubă
Și să dai cu ciurul
Să umple patulul
Și să dai cu sita
Să umple și tinda
Și să dai cu banița
Să umple bătătura
Cu cercei cu ghiocci
Cu salbă de nouă lei
Hai, Marița, hai!

AFC. 699, p. 46, 58.

Paparudă, rudă
Vino de mă udă
Unde-oi da cu sapa
Să ploai cu cofa

AFC. 739, p. 2—3.

Să sune cheile
Să curgă ploile
Deschide porțile
Să curgă ploile
Din joi și până în joi
Să dea nouăzeci de ploi.

AFC. 775, p. 2.

Paparudă, rudă
Vino de mă udă
Da cu ce, cu ce
Cu gălețile
Cu găleata plină
Ploile să vină
Cu găleata rasă
Ploile să varsă
De luni pînă luni
Să ploaie-n tăciuni
De marți pînă marți
Să ploaie-n tîrnat.
De joi pînă joi
Să dea nouă ploi
De marți pînă marți
Să vă săturați
Păpărudă, rudă,
Ieși afar' de udă
Da cu ce cu ce
Cu gălețile

Cu găleata plină
Ploile să vină
De marți pînă marți
Să vă satureați.

AFC. 806, p. 17—19.

De joi și pînă joi
Ha! pa-pa-ru-di-țo!
Să dea nouă ploi
Să crească porumburile
Cît pădurile
Să crească grînile
Cît stufurile
Toarnă apa cu hîrdăul
Să curgă laptele
Cum curge apele!
Să nu dai cu strachina
Că e rău de paguba
Să dai un ciur de mălai
Ca să vă urăm lung trai
La anul și la mulți ani.

AFC. 844, p. 2—4.

Paparuda, ruda
Ia ieși de ne udă
Cu găleata, leata,
Peste toată gloata
Cu gălețile
În toate părțile
Unde-oi da cu sapa
Să curgă ca apa
Unde-oi da cu plugul
Să curgă ca untul.
Ca ulcioru, cioru
Să să deschidă noru
Sunînd cheile
Scornind ploile
Vacile lăptoase
Oile linoase
Porcii unturoși
Oamenii sănătoși
Oamenii să trăiască
Să le stăpînească.
Să nu dai cu strachina
Că-i mai mare paguba
Și să dai cu ciuru
Să umple pătulu.

AFC. 848, p. 8—9.

Paparudă, rudă,
Vină de mă udă
Cu găleata plină
Ploile să vină
Cu găleata rasă
Vină de mă varsă

AFC. 851, p. 1.

Paparudă, rudă,
Vină de mă udă

Cu găleata plină
Ploile să vină
Cu găleata rasă
Vină de mă varsă.

AFC. 851, p. 34—35.

Ha, ploia, ha!
Să nu dai cu strachina
Că e rău de pagubă
Și să dai cu ciuru
Să umple pătulu

AFC. 992, p. 2—3.

Paparudă, rudă,
Vino de mă udă
Cu găleata, leata
Peste toată ceata
Cu urcioru, cioru
Peste tot poporul.
De joi pînă joi
Să dea 9 ploi
Ploile să crească
Griul să rodească
Ploaie, Doamne.

AFC. 1008, p. 12.

Paparudă, rudă
Vino de ne udă
Cu găleata, leata
Și ne dă răsplată.

AFC. 1096, p. 2—3.

Băbăruga, ruga,
Noi umblăm prin rai
Ploaie să ne dai
O ploaie curată
Fără vînt și fără piatră
Colo sus pe deal
Unde-i porumbul rar
Colo sus la șes
Unde-i porumbul des.

AFC. 1578, p. 5.

Băbăruță-ruța
Dă, Doamne, plouța
Ploia curată
Cu găleata-leata
Peste toată gloata
Holdele să rodească
Pe toți să-i hrănească
Paiul pînă-n pod
Rodu de un cot.

AFC. 639, p. 55—57.

Papărugă, rugă
Ia ieși și mă udă
Cu găleata-leata
Păstă toată gloata
Spicu cît cuțitu

Rodu pînă în podu
Două oișoare
Tri zăle să ploaie.

AFC. 639, p. 5.

Păpărușă, rușă
Dă Doamne-o ploită
Ploită curată
De la Domnul dată
Cucuruz să crească
Gazda să-nflorească
Spicu cît cuțitu
Rodu pînă-n podu.

AFC. 1057, p. 16.

Mămărușă, rușă,
Dă, Doamne, ploiușă
Ploiușă curată
De la Domnu dată
Spicu cît cuțitu
Rodu pînă-n podu.

AFC. 1041, p. 3—4.

Păpăruga, ruga
Dă, Doamne, ploia
Ploia curată
Făr-o lea' dă cheatră
Bumbuleu d-argintu
Varsă pă pămîntu.
Inghi-i da cu plugu
Să meargă ca vântu
Inghi-i da cu sapa
Să margă ca d-apa.
C-o ulceauă-nchisă
Dă-ne, nană, clisă
C-o ulceauă noauă
Dă-ne, nană, oauă
C-o ulceauă veche
Dă-ne crastavete.

AFC. 674, p. 34—35.

Păpăruga-ruga
Niști cu târciuga
Ploaie, Doamne, ploaie
Cîmpul să să-nmoaie
Să rodească grăul
Și să treacă răul.
Să ne facem pită
Pită și plăcintă.
Să facem colaci
Să dăm la săraci
Ploaie, Doamne, ploaie
Fetele să-nmoaie

Păpăruga-ruga
Niști cu târciuga.

AFC. 990, p. 15—17.

Păpărugă rugă
Vino de ne udă
Varsă cu ciubăru

Toarnă cu ciurelu
Dă, Doamne, să ploaie
Să curgă șiroaie
Pămîntul să-l moaie
Cîmpu să-nverzească
Grîul nalt să crească
Spicu cît cuțitu
Și greu ca pămîntu.
Vacile lăptoase
Oile linoase
Mioarele grase
Cînepa cît casa
Inu nalt cît masa
Hop! Dodola noastră.

AFC. 1505, p. 208.

Mămărugă rugă
Să plecăm la rugă
Iarna trecu-n fugă
Din fus și din drugă
Și ne dă pe fugă
Primăvară udă.
Ploaie cu găleata
Să crească șelata
Ploaie cu ciurlaul
Ca să crească grăul
Și d-aci înainte
Noi toți D-ne Sfinte
Ne-om ruga fierbinte.

AFC. 632, p. 10—16 (2)

Dodolae, lae
Dă-ne, Doamne, ploaie
Ploia curată
Fără nici o cheatră¹
Unde-i boltă seacă
Să se umple îndată
Bumbuleț de-argint
Ploaie pe pământ
Ploia curată,
Fără nici o cheatră
Cerne-o încet cu ciuru
Vase ca ciubăru
Unde dai cu sapa
Să intre ca apa
Unde dai cu plugu
Să intre ca vîntul
Mămărușă, rușă
Dă, Doamne, ploia
Spicu cît hoticu²
Croampele³ cît capu
Să crească tenchiu⁴
Să facem pupuș⁵
Să dăm la pruncuș⁶
Să crească grîul
Să facem cocușă⁷

1 = piatră
2 = otelul plugului
3 = cartofi
4 = porumb, păpuși

5 = pine micuță rotundă
care se dă la mort
6 = copii nevinovați
7 = fată mică.

Să dăm la fătuță
Mămăruță, ruță
Dă, doamne, ploiiță.

AFC. 679, p. 1—2.

Dodoliță, liță
Dă doamne-o ploiiță
Și o dă curată
Fără vînt și fără piatră.

AFC. 1578, p. 5.

Dodoloaie, loaie
Dă, Doamne, să ploaie
Cu olcuța nouă
Plină dă roa
Unge dau cu sapa
Să izvoară apa.

AFC. 988, p. 6.

Dudoloaie, loaie
Doamne dă să ploaie
Ploiiță curată
Pe grîne vărsată
Să fie rodu
Pînă în podu
Spicu cît voinicu
Pre valea afundă
Dă-ne, gazdă, urdă
Dă-ne, gazdă, clisă
Să crească grîu pe valea-ntinsă.

AFC. 776, p. 2.

Dodoloaie loaie
Dă, doamne, să ploaie
O ploaie curată
Fără nici o piatră
Colo-n vale-n șesu
Unde tenchiu-i desu
Colo-n vîrf de dealu
Unde-i tenchiu-i raru.
Unde dai cu sapa le
Să curgă apa-le
Unde pui piciorul
Să curgă izvorul
Cu olcuța nouă
Ne da mama ouă
Cu olcuța veche
Ne dă castravete.

AFC. 1766, p. 83.

Dodoloaie,
Vină ploaie
Vină curată
Fără de piatră.
Unde-oi da cu sapa
Să meargă ca apa

Unde-oi da cu plugul
Să meargă ca vîntul.

AFC. 1770, text 36.

Paparudă rudă
Ieși afară de ne udă
Cu găleata plină
Ploile să vină
Cu găleata rasă
Ploile se varsă
Unde-o da cu sapa
Să curgă ca apa.
Unde-o da cu plugu
Să curgă ca vîntu
De joi până joi
Să dea nouă zeci de ploi
Și de luni până luni
Să ploaie-n tăciuni.
Venirăm cu cheile
Să deschidem ploile.

AFC 1471, p. 62.

Ploaie, Doamne, ploaie
Pestă toate luncile
Ploaie cu zătoru
Pestă tot poporu
Cu găleata rasă
Ploile să varsă
Cu găleata plină
Ploile să vină.

AFC. 1471, p. 63.

Paparudă rudă
Ies-afară de ne udă
Dă cu ce, cu ce?
Cu gălețile
Cu găleata rasă
Cu găleata plină
Ploile să varsă
Ploile să vină.
Dă Doamne cu ploile
Să să facă drugile
Să-ntărească luncile
Dă Doamne cu ploaie, ploaie,
Să nu ne lași să murim de foame
Dă Doamne ploaie la timp
Și dă ploaie întotdeauna
Să ne ții lunca bună
Și varsă Doamne ploile
De-ntărește luncile
Cu găleata nouă
Ploile să ploaie
Ce-i în casă să trăiască
Ce-i afară să izvorască
Să vină
Și pă noi afară să ne dăruiască
Că noi

Umblăm după ploi
Ca nește nevoi.
Goi ca vai de noi
Îmbrăcaț în nește boj
Dă Doamne cu ploile
Îmbracă-ne pe noi
Ca nește nevoi.

AFC. 1471, p. 73—74.

Paparudă, rudă
Vino de ne udă
Cu găleata rasă
Ploile se varsă
Cu găleata plină
Ploile să vină
De Joi pînă Joi
Să dea noauă ploi.

AFC. 1471, p. 80.

ANEXE

I. Localitățile din care se păstrează informații privind papăruda în fondul de
manuscrise Ion Mușlea al Arhivei de folclor din Cluj-Napoca

Nr. crt.	Nr. mag. și pagina	Localitatea și județul (după vechea împărțire a teritoriului)	Culegătorul	Numele informatorului și vîrsta lul (dacă au fost consemnate)	Observații
0	1	2	3	4	5
1	152,4 —5	Poiana Mare — Dolj	Sterie C. Enuică	—	
2	166,4 —6	Dărmănești — Prahova	George Popescu	Maria Stoica, 62 a.	
3	181,3	Vidacut — Odorhei	Humă Nicolae	—	
4	197	Valea Mare — Severin	Gheorghe Fată	Maria Laie, 34 a.	
5	331,1 —2	Biertan — Tîrnava Mare	Ilarie Recota	—	
6	367,19—20	Calciile — Prahova	Valeriu Alex. Popa	Maria Dumitru	textul din Bărbulești — Ialomița
7	378,29—30	Frătoșița — Dolj	Marin P. Stănescu	„observat personal”	
8	386, 2—3	Zlătărei — Vlcea	D. Stănculescu	—	
9	391, 5—6	Aluniș — Olt	Gh. Bădescu	Stilica Bădescu, 32 a. Greaca Bădescu, 63 a.	
10	300, p.6—7	Cojmănești — Mehedinți	Dem. Păsărescu	—	cf. și 689 p. 35
11	476,27	Grădinile — Romanai	Manea Theodor	—	—
12	608, 9—10	Flămînda — Mehedinți	Dimitrie Florea Purearu	—	
13	611, 6	Gura Padinii — Romanai	Filip Marcu	—	
14	613,32—33	—	—	—	altă variantă
15	624, 2	Pleșoiu — Romanai	G. D. Mandă	—	
16	628,33—34	Cortuleni ?	Ioșif Mareș	Vichentie Grama, 65 a.	
17	632,10—16	Ciuteiu — Arad	Ivan Nistor	—	text dubios
18	639,5	Dobra — Hunedoara	Traian Olariu	Maria Dancu, 56 a.	
19	639,55—57	Băcia — Hunedoara	—	plugarul Ioviche, 42 a.	
20	653,1—4	Padina — Buzău	Gheorghe Negru	—	
21	655,1—2	Podulupi — Ialomița	Gheorghe P. Nicolae	—	vezi și 688.
22	657,18—19	Bănești — Dimbovița	G. I. Dobrescu	—	
23	662,16—17	Valea Copcii — Mehedinți	Ioșif N. Dumitrescu	Maria Munteanu, 45 a.	

24	672,39	Ceamașir — Ismail	Matei Starăș	Xenia Starăș	
25	674,34 — 35	Sititelec — Bihor	Lazăr Onchiș	„din popor”	
26	678,20	Mozăceni — Argeș	Ion Cruceană	—	vezi și 725, p. 45 atestă
27	679,1 — 2	Sudrigiu — Bihor	Toma Mărăscu	—	și Pietroasa
28	691,19 — 20	Știrbești, Frățila și Bărbătești — Vilcea	Maria D. Nițu	—	
29	699,46,58	Zegaia — Mehedinți	Mih. Simcelescu	Veronica și I. Tomescu	informatorii din Marman
30	739,2 — 3	Dolhești — Fălciu	Ivan Berbecaru	12 ani.	
31	775,2			Elena Tițirău, 49 a.	
32	776,2	Gherman — Timiș	Caius Pascu		
33	806,17 — 19	Cozia — Hunedoara	Emilian Titileanu	Cristina Bale, 38 a și	
34	844,2 — 4	Cotorca — Buzău	Vasile Constantin	Gavrilă Birbăilă, 64 a.	
35	848,8 — 9	Micșunești Mari — Ilfov	Marius Popescu	Toader Roman, 13 a.	
36	851,1,	Tătăruși — Baia	Elena Gh. Stan	Ioana, țigancă	
37	851,34 — 35	Tătăruși — Baia	—	Ioana Pavel, țigancă	
38	852,	Vilcele — Bacău	—	—	
39	990, p.15 — 17	Sicula — Arad	Constantin Pislaru	—	v și 869 p. 47
40	992,p.2 — 3	Băcălești — Teleorman	Avram Borentia Cercel	—	
41	998, p.6	Uzdin (Jugoslavia)	Elena Dumitrescu	—	
42	1008,12	Secu — Mehedinți	Silvia Milovan	—	
43	1018,5	Dieni — Tulcea	Alexie Cioborte, a.	Nicolae Roșca, 43 a.	
44	1020,13,	Șemlac — Arad	Neaga Ioniță		
45	1041,3 — 4	Stretea — Hunedoara	T. Pașcolovici		
46	1057,16	Dobra — Hunedoara	George Nicula	Saveta Cusni, 48 a.	
47	1095,1	Peruți — Ialomița	Olivia Iuga		
48	1096,2 — 3	Vărbilău — Prahova	Paula Andrei		
49	1471,52 — 80	Turcinești — Gorj	Camelia Petrescu		
50	1474,	Isănești, Pădure — Mureș	Victor Aprigiu		
51	1509,208	Plecică — Arad	Ion Mușlea		v. 1477 și 1481
52	1578,5	Fiziș și Suncuiș — Bihor	Petre Ugliș		
53	1766,83	Drăgănești de Beiuș — Bihor	Gligor Boța		
54	1770,6 — 36	Drăgănești de Beiuș — Bihor	Mihai Bruchental		
			..		

**II. Localități în care a fost atestat obiceiul în cadrul anchetei
pentru atlasul lingvistic Român**

Nr. crt.	Localitatea	Nr. punctului de anchetă	Numele și vîrsta informatorului
1	Pecenișca — Severin	2/31	Nicolae Golopența, 50 a.
2	Glimboca — Severin	27/32	Ana Iancu, 67 ani
3	Secășeni — Caraș	29/28	Mergerina Stoicu, 58 a.
4	Ghilad — Timiș	36/9	Adam Ierja, 78 a.
5	Gad — Arad	37/27	—
6	Pecica — Arad	53/21	Lena Ștefan, 60 an.
7	Ineu — Arad	64/22	Pavel Feier, 42 a.
8	Chizătan — Timiș	76/10	Ioan Droghiș, 57 a
9	Dobra — Hunedoara	105/23	Nemeș Alexandru, 53 a.
10	Săcele — Brașov	182/15	—
11	Chinez — Sălaj	325/40	Iuliana Holhoș, 40 a.
12	Onițcani — Bacău	463/71	—
13	Coropcenii — Vaslui	514/41	—
14	Movileni — Iași	520/42	—
15	Furceni — Tecuci	605/78	—
16	Borceag	646/72	—
17	Tuzla — Cetatea Albă	666/44	—
18	Samova — Tulcea	682/55	Cetina Culea Tătaru, 60 a.
19	Piua Petrii — Ialomița	704/39	Sultana Nicoară, 57 a.
20	Căzănești — Ialomița	723/76	—
21	Gura Sărății — Buzău	727/77	Marița Briceag, 52 a.
22	Valea Lungă — Dimbovița	762/75	Stanca Ionică, 68 a.
23	Ștefănești — Ilfov	769/57	Paraschiva Ștefan, 70 a.
24	Nucșoara — Muscel	784/61	O fetiță de 12 ani.
25	Negreni — Olt	791/59	Luța Florescu, 54 a.
26	Grădiștea — Vâlcea	812/60	Ana Pop, 42 ani.
27	Peștișani — Gorj	836/34	Paraschiva Soșoi, 46 a.
28	Strehaia — Mehedinți	846/36	Sovata Vedan, 60 a.
29	Măceșul de Jos, Dolj	872/58	Ștefan Suliță, 33 ani.
30	Balș — Romanați	876/35	Maria Irimie 50 a.
31	Izbiceni — Romanați	886/49	Zița Mică, 57 a.
32	Zimnicea — Teleorman	899/51	Subiect ocazional
33	Ghimpați	928/52	Ivan Botea, 48 a.
34	Turtucaia — Durostov	958/50	—
35	Topraisar — Constanța	987/54	Eugenia Georgescu, 23 a.
36	Tuzla — Constanța	990/38	—

Practica a mai fost atestată în localitățile: Uzdin, Svoti, Mihajlo, Zdrelo și Beșenova din Iugoslavia și în Suimnița la megleno-români. Alte obiceiuri de provocare a ploii în Mihăileni și Livezile — Ciuc, Feneș-Alba, Petrești — Turda, Călugăru Mare — Bacău, Mircești — Roman și în alte trei localități din estul Moldovei. În celelalte localități, obiceiul paparudei nu era cunoscut.

În Arhiva Muzeului etnografic al Transilvaniei se păstrează date despre paparudă în caietele: 97 (p. 7) din Plenița — Dolj, culeg. Nicolin Silvia, elevă; 392 (p. 12—13) din Comlăuș — Arad, culeg. Simion Onu Ardeleanu; 467 din Bulzești — Dolj, culeg. Romeo Lupeanu, de la Boghianu C-tin, 14 ani, 495, p. 26—27 din Padina-Mică — Mehedinți, culeg. Ilie Chivu, student.

EIN RUMÄNISCHER LANDWIRTSCHAFTLICHER BRAUCH: PAPARUDA (REGENMAID)

(Zusammenfassung)

Die Arbeit wertet die Folklorematerialien aus dem Folklore-Archiv Cluj-Napoca, dem Archiv des Ethnographischen Museums Transilvaniens (4 Handschriften) aus, sowie die Erhebungen zum rumänischen Sprachatlas, die im Rahmen des Museums der Rumänischen Sprache unternommen und dann von Emil Petrovici zum Grossteil veröffentlicht wurden.

Die systematische Darstellung der Befunde berücksichtigt gleichzeitig den heutigen Forschungsstand zum Thema des Regenzaubers, besonders zur Regenmaid, und ist als Beitrag zu einer künftigen Synthese zu diesem bedeutenden rumänischen Landwirtschaftsbrauch gedacht.

NOTE – PATRIMONIU

DIN NOU DESPRE POZIȚIA STRATIGRAFICĂ ȘI CRONOLOGICĂ A ORIZONTULUI „GURA BACIULUI I”*

NICOLAE VLASSA

Scurta mea comunicare — în fapt o modestă intervenție — se vrea, înainte de toate, o contribuție la discuțiile simpozionului nostru, respectiv pentru definirea caracteristicilor principale ale acelei culturi ce pare a constitui primul orizont *indiscutabil neolitic* din România.

Firește, vor fi reamintite doar acele trăsături definitorii care ne-au permis să susținem (în *Prähistorische Zeitschrift*, în *Acta Musei Napocensis*, precum și în volumul *Neoliticul Transilvaniei*) marea vechime a primului strat de la „Gura Baciului”, raportat la tot ce se cunoștea, la nivelul anilor 1970—1971, drept neolitic timpuriu în zona nord-danubiană.

Cum este cunoscut, așezarea de la „Gura Baciului” se află la câțiva kilometri vest de Cluj-Napoca (Transilvania), într-o largă „căldare” mărginită de dealuri înalte, străbătută de un pârâu ce constituie un afluent al Someșului Mic.

Săpăturile eșalonate — cu întreruperi — pe durata anilor 1960—1971 au pus în evidență trei niveluri de locuire, clar separate între ele:

— Nivelul I, cuprins între 2,70—2,40 m adâncime. (Fundurile bordeielor ce pleacă din acest nivel ating adâncimea de 3—3,10 m);

— Nivelul II, cuprins între 2,40—2 m adâncime;

— Nivelul III, cuprins între 2—1,80 m adâncime.

Menționăm că peste nivelul III, deci de la 1,80 m adâncime până la actuala suprafață a terenului, se suprapun încă nu mai puțin de patru straturi *sterile*, asigurând caracterul de *complex închis* al așezării, în sensul excluderii oricăror penetrații de materiale arheologice ulterioare în timp nivelului III.

Întrucât cel de al treilea nivel aparține, prin *totalitatea* materialelor sale, culturii Criș-Körös pe deplin dezvoltate, așa cum se cunoaște din zeci de așezări de pe teritoriul Transilvaniei ori din Câmpia Tisei, am socotit inutilă discutarea sa acum și aici. Inutilă, deoarece situarea sa în timp, chiar dacă se include în noțiunea — ce a devenit tot mai largă — de „neolitic timpuriu”, este sensibil *ulterioară* orizontului cronologic marcat de primele două niveluri.

Rămân deci în discuție, în ordinea de idei ce ne interesează, primele două niveluri, — cu specificarea că demonstrația ce o încercăm vizează, înainte de toate, circumscrierea, cât mai exactă posibil, a orizontului cronologic la care

* Comunicare prezentată la *Simpozionul internațional privind problemele culturii Lepenski Vir și nașterea neoliticului în Europa sud-estică și centrală*, Köln, 18—25 februarie 1981.

trebuie plasat nivelul I. Conștiință de faptul că „Gura Baciului I” se definește *prin sine* (deci prin totalitatea analogiilor și apropiierilor pe care le oferă analiza culturii materiale pe care o are), dar în egală măsură și *prin raportare* la nivelul II, ne vom îngădui să inversăm datele problemei, încercînd, mai întîi, stabilirea momentului cronologic pe care îl marchează acest al doilea nivel.

Prin ansamblul materialelor sale nivelul II se situează la un orizont cronologic analog, în mare, cu faza veche starčeviană. Asemănările materialului — îndeajuns de concludente — indică seria Vrșnik I — Servia I — Lepenski Vir III a (poate și III b).

Caracteristici: împuținarea și vizibila „decădere” (sub raport tehnologic și, implicit, cromatic) a ceramicii roșii lustruite, — comparativ cu nivelul I; dispariția aproape completă a ceramicii pictate cu alb pe roșu, în sensul că atît de specificele „buline” nu se mai întîlnesc, în schimb există, arareori, motive în formă de „bastonașe” și „cîrligașe”; *neapariția* (încă!) a ceramicii starčeviene cu pictură neagră ori cu barbotină; dispariția obsidiane din utilajul litic cioplit; apariția topoarelor-calapod; apariția și tendința de înmulțire a decorului *alveolar* pe ceramică; apariția primelor străchini cu *buză alveolată*; apariția primelor vase al căror fund prezintă o profilatură tipic starčeviană; lipsa (încă!) a „altarașelor” și a cupelor cu picior (fie el lobat, fie cilindric); apariția unor *farfurioare plate*, asemănătoare pînă la identitate cu cele din cultura Pre-Sesklo.

Caracteristicile mai sus enumerate, dar, mai ales, apariția și înmulțirea decorului alveolar (fenomen corespunzător în aria Starčevo cu cel al răspîndirii decorului „cardial” în zonele apusene ale Iugoslaviei, respectiv cu fenomenul „șocului cardinal” în neoliticul Tesaliei) situează nivelul II de la „Gura Baciului” la un orizont cronologic a cărui cea mai prudentă definire ar fi: *nu mai tîrziu* de cultura Pre-Sesklo!

Observațiile asupra materialului și a încadrării cronologice a nivelurilor III și II facilitează definirea nivelului I, procedînd *prin excludere*. Cu alte cuvinte, chiar prin posibilitatea de a se arăta ce *nu este* materialul primului nivel de la „Gura Baciului” se definește — implicit — și orizontul cultural (și cronologic) pe care acest nivel I îl *precede*.

Spre rememorare, vom enumera pe scurt principalele caracteristici ale materialului nivelului I, așa cum le semnalăm încă din momentul publicării inițiale:

— În mod surprinzător, pentru ce se știe din practic totalitatea culturilor neolitice, ceramica nivelului I *nu cunoaște* specia grosieră, ci numai olărie fină și foarte fină;

— Totalitatea materialului ceramic are în amestecul pastei pleavă de graminee;

— Repertoriul de forme este *extrem de sărac*, el reducîndu-se la trei tipuri, — și acelea de dimensiuni mijlocii și mici: vase de aspect globular, străchini semisferice ori în formă de calotă și boluri;

— Covîrșitoarea majoritate a olăriei este monocromă, lustruită, cu o gamă de nuanțe ce pendulează de la roșu-viu la roșu-violaceu. Fragmentele cera-

mice negre ori cenușii-negricioase (înscriindu-se și ele în repertoriul tipologic mai sus amintit!) sînt apariții rarissime;

— Decorul plastic se reduce la *cîteva* torți-proeminente, alungite ori în formă de pastilă, perforate;

— *Un singur* fragment ceramic cu *cîteva* alveole și *un singur* fragment cu decor imprimat cu muchia zimțată a unei valve de scoică (s-ar putea întîmpla ca ele să aparțină deja, în fapt, nivelului II, fiind aflate în partea superioară a nivelului I);

— Ceramica pictată reprezintă un procent de 3—4% din totalitatea materialului ceramic. Sub aspect tehnologic ea e de o calitate excepțională, aderența picturii albe de fondul roșu-lustruit al vasului fiind perfectă. Adeseori ea prezintă un luciu sticlos, asemănător unei „pseudo-glazuri”;

— Cea mai mare parte a motivelor pictate o reprezintă „bulinele” albe, mari, șirurile de buline formînd fișii destul de late. Rareori apar buline mici, punctiforme. Pe *un singur* ciob asemenea buline punctiforme se orînduiesc în linii în zig-zag. Tot pe *un singur* ciob apar șiruri de mici romburi înlănțuite;

— Pe nu mai mult de șase fragmente ceramice apar linii trasate cu o culoare cenușie-argintie;

— Cîteva cioburi, provenind de la vase a căror formă a putut fi întregită, prezintă motive liniare în zig-zag, roșii sau maronii-roșcate, trasate peste un fond-angobă albă. Sînt tocmai fragmentele ce-și află *perfecte analogii* în cultura Protosesklo;

— Utilajul litic *cioplit* este de aspect pregnant microlitic. Cu excepția unei unice piese (un mic răzuitor din opal alb-lăptos) el este din obsidiană. Tipologic, are analogii în cultura Protosesklo, iar unele vîrfuri (de săgeți?) chiar în neoliticul preceramic de la Argissa-Magula. Analizele făcute de prof. dr. Stoicovici, de la Catedra de mineralogie a Universității din Cluj-Napoca, au arătat că obsidiana provine din Melos, — argument ce-l considerăm de o importanță deosebită. (Reamintim că obsidiana va dispărea din utilajul litic al nivelului II, fiind înlocuită de așa-zisul silex „bănățean”, de culoarea mierei și de excelentă calitate);

— Ca atare, în nivelul I nu au apărut unelte de piatră *șlefuite*, cu excepția unui lustruitor din jasp cafeniu. Bănuim însă că tipul de topor specific nivelului I trebuia să fi fost cel în formă de vâlătuc (*Walzenbeil*), care mai apare la începutul nivelului II, fiind atestat ca piesă de inventar funerar a unui mormînt ce se încadrează, indubitabil, în nivelul II;

— Uneltele de os se reduc la sule și străpungătoare. N-a apărut nici o singură spatulă;

— Oamenii nivelului I de la „Gura Baciului” au manifestat o predilecție pentru culegerea de moluște marine *fosile*, prezente în depunerile geologice din zonă, din care și-au confecționat unelte (arici de mare *Echinolampas*, folosiți drept percutoare) și podoabe (brățări și pandantive);

— Plastica mărunță se divide în categoriile binecunoscute: zoomorfă și antropomorfă, fiind realizată în principal din lut ars, dar două figurine (una animalieră, cealaltă înfățișînd un tors feminin cu sînii proeminenți) sînt lucrate din tuf calcaros moale. Dacă idolii zoomorfi, redînd ovine și bovidee (acestea

din urmă, pare-se, sălbatic), nu au o specificitate deosebită, în schimb idolii antropomorfi, feminini, își află bune analogii în plastica Protosesklo;

— Cele 8 *capete de piatră* aflate în cuprinsul nivelului I au specifice trăsături umanoide (7 dintre ele) ori animaliere (un cap de berbec), amintind — desigur, vag și degenerat — stilul de sculptare ce fusese atât de caracteristic fazelor I și II ale culturii Lepenski Vir: alegerea unui bolovan căruia, cu minimum de muncă, i se putea da un chip „umanoid”; plasarea chipului humanoid pe „înaltul” bolovanului ovoidal; reliefurile foarte plate; caracteristica „gură de pește”; găuri circulare plasate pe „tîmplă” ori pe „gîtul” reprezentării umanoide.

În fine, cîteva observații ce concură la conturarea imaginii de ansamblu ce o pot oferi materialele ivite în cuprinsul primului nivel de la „Gura Baciului”:

— Analiza resturilor osoase faunistice din nivelul I demonstrează că 92% le furnizează *oala* de talie foarte scundă, specie practic *identică* cu cea pusă în evidență de Boessneck la Argissa;

— Din cele 8% animale sălbatice, 4% le formează moluștele comestibile provenite din culesul primitiv: lamelibranchiatul *Unio pictorum* (scoica de râu) și gasteropodul *Helix pomatia* (melcul de grădină), pînă azi prezente în zonă. Mai rămîn deci doar 4% pentru animalele provenite din vînațoare, înregistrîndu-se, în ordine descrescîndă: bourul, căpriorul, mistrețul și *Equus asinus hydruntinus*. Apariția celui din urmă (cu clar statut de „fossilă vie” în neoliticul timpuriu al Europei) probează totodată vechimea — zoobiologic constatabilă — a nivelului în care oasele se ivesc printre „resturile menajere”. În același timp, nu putem trece sub tăcere faptul că zona „Gura Baciului” constituie *astăzi* rezervație botanică tocmai pentru flora-relict de caracter *stepic* pe care o adăpostește;

— Analiza antropologică a celor 5 schelete chirchite ivite la „Gura Baciului” (patru din ele aparținînd nivelului I, iar unul nivelului II) a fost și ea surprinzătoare: indivizii *nu aparțin*, cum era de așteptat, tipului vechi-mediteranean, ci unui tip alpinoid, brachicran, cu influențe crômagnonide B atenuate.

Am mai adăuga doar faptul că înregistrarea *corectă* a situației stratigrafice de la „Gura Baciului”, respectiv realitatea indiscutabilă a celor trei niveluri, ca și defalcarea culturii materiale prezente în ele așa cum am înfățișat-o, au putut fi verificate „in situ” de profesorul Vl. Milojević, cel care a vizitat săpăturile în 1971. Ne dăm însă seama că acest lucru nu mai constituie decît un argument — poate cel mai dureros — *ex silentio*.

•

Cum este cunoscut, toate cele mai sus enumerate ne-au îngăduit, la publicarea inițială, o seamă de *concluzii*, ce pot fi rezumate la următoarele:

— Este clar că nivelul I de la „Gura Baciului” conține rămășițele unei foarte vechi culturi neolitice, ce se situează stratigrafic (și trebuia plasată *cronologic*) *înaintea* începuturilor culturii Starčevo;

— Elementele de tip Protosesklo, prezente în acest prim nivel, erau suficient de numeroase ca să ne permită supoziția că purtătorii culturii respective se desprind din același trunchi tesalic din care se dezvoltă și cultura Protosesklo;

— Desprinderea din trunchiul tesalic o vedeam la un moment cronologic *timpuriu*, într-un stadiu în care încă nu se canonizaseră toate caracteristicile culturii Protosesklo, ceea ce putea explica și *diferențele* indiscutabile ale ansamblului materialului „Gura Baciului I” față de cultura Protosesklo, așa cum e ea cunoscută în Tesalia;

— Tocmai din acest considerent, desprinderea ne-o imaginam încă într-o etapă Protosesklo *incipientă*, dacă nu chiar la *finele* orizontului „ceramic timpuriu” (prezent la Argissa-Magula), orizont ale cărui vase globulare și străchini semisferice ori în formă de calotă își afluau bune analogii în olăria primului nivel de la „Gura Baciului”;

— Migrarea grupului uman care pune bazele așezării de la „Gura Baciului” spre nordul Transilvaniei o vedeam peste Macédonia și Bačka, obligați fiind și de faptul că — la ora când publicam materialul nostru — singurele stațiuni cunoscute, în care apărea ceramica pictată cu „buline” albe, erau Amzabegovo și Donja Branjevina (plus câteva cioburi, nestratigrafiate, la Grivac);

— Imaginarea fenomenului de această manieră impunea și concluzia că atât de caracteristica ceramică pictată cu „buline” albe este o categorie ce se naște — așa zicînd — „pe drum”, nefiind deci un element tesalic, ci unul ale cărui origini trebuiesc căutate în zona nord-balcanică, poate chiar nord-dunăreană;

— Pe seama acestei „migrații” spre nord a unei populații neolitice timpurii, purtătoare a unei culturi caracterizate prin ceramică monocromă lustruită și ceramică pictată cu „buline” albe + elemente Protosesklo propriu-zise, puneam și stingerea culturii Lepenski Vir II. Evident, acest lucru implica și concluzia — firească — a unui *hiatus* între Lepenski Vir II și III a, — părere ce ne-o menținem pe deplin;

— Întru argumentarea temeiniciei unei atare supoziții pare a sta și faptul că oamenii nivelului I de la „Gura Baciului” mai păstrează, rudimentar, ideea sculptării *în piatră*, capetele sculptate de la „Gura Baciului I” fiind, în acest sens, un element ce cu greu s-ar putea explica altcumva decît ca o „tradiție” de tip Lepenski Vir. Mai mult, ne putem imagina că în acest drum (de la zona Porților de Fier spre nord) au putut fi antrenate și *elemente etnice* de tip Lepenski Vir. O dovadă ar constitui-o, poate, caracterul alpinoid, brachicran, al scheletelor de la „Gura Baciului”, — caracter bine cunoscut pentru mormintele din fazele Lepenski Vir I și II;

— În fine, *stingerea* orizontului „Gura Baciului I” o vedeam printr-un proces de „starčevizare”, deci, *mutatis mutandis*, printr-un proces analog trecerii de la secvența Protosesklo la cea Pre-Sesklo.

*

De bună seamă, acum 10 ani se ridicau o serie de semne de întrebare asupra justetei imaginării procesului de maniera mai sus arătată. Între „Gura

Baciului I" și „Gura Baciului II" discontinuitatea era marcantă, mai bine zis: nu existau încă probele pentru o „înlănțuire" mai fină a presupuselor verigi intermediare. De atunci s-au săpat însă, în România, așezarea de la Cîrcea și, recent, cea de la Ocna Sibiului. La Cîrcea-„Hanuri" colegul Marin Nica a surprins o situație care se plasează, ca fenomenologie, imediat după — mai bine zis: *în continuarea* — celei de la „Gura Baciului I". În cel mai vechi nivel de la Cîrcea-„Hanuri" el constată indubitabila *asociere* a ceramicii roșii monocrome cu ceramica decorată cu buline (acestea într-o mare varietate și bogăție de execuție, realizând decoruri mult mai complicate ca în nivelul I de la „Gura Baciului") + specia pictată cu motive liniare cenușii-argintii, dar, totodată, și clare elemente Starčevo (ceramică cu decor alveolar, altarașe, vase cu picioare lobate etc.).

Un moment și mai târziu îl marchează așezarea de la Ocna Sibiului, într-al cărei prim nivel colegul Iuliu Paul observă că ceramica monocromă lustruită începe să decadă sub aspect tehnologic, ceramica cu buline albe devine doar o „tradiție", în schimb sînt predominante elementele Starčevo-Criș timpurii.

În consecință — și în lumina actualelor cunoștințe — se conturează, pentru teritoriul României, următoarea secvență de cronologie relativă: „Gura Baciului I" — Cîrcea-„Hanuri" I — Ocna Sibiului I — „Gura Baciului II".

*

În încheiere, cîteva considerații:

— Apare limpede că orizontul cultural de tip „Gura Baciului I" constituie cel mai vechi *neolitic* de pe teritoriul românesc, în accepțiunea acoperirii tuturor sensurilor pe care noțiunea de „neolitic" le implică. Se adaugă la acestea situația sa stratigrafică, — care este mai presus de orice discuție;

— Din păcate, poate neînțelegîndu-se întotdeauna clar cele scrise de noi, în ultimii ani nivelul I de la „Gura Baciului" a fost așezat, în diverse tabele cronologice întocmite și publicate de unii colegi din Iugoslavia și Ungaria, la un orizont posterior apariției culturii Starčevo-Criș, ceea ce, evident, *nu este cazul*;

— Ni se pare superfluu să mai insistăm asupra faptului că stațiunile (*pînă astăzi cunoscute!*) ce jalonează drumul de înaintare sud-nord al purtătorilor culturii de tip „Gura Baciului I" nu se înșiruie, pe teren, în ordine strict cronologică. Stațiunile respective, devenite cunoscute prin hazardul descoperirilor, se înscriu doar *între limitele* fenomenului cultural de tip „Gura Baciului I", fenomen care, în mod firesc, are un început, o dezvoltare și un sfîrșit, — ca să nu mai vorbim de situații speciale ce se pot ivi: retardare, involuție etc. Justețea acestor afirmații e destulă dacă o exemplificăm chiar și numai cu cele trei amintite stațiuni din România: „Gura Baciului I", Cîrcea-„Hanuri" I și Ocna Sibiului, dintre care cea mai sudică (Cîrcea) nu este deloc obligatoriu să fie și cea mai veche.

Înainte de a termina, cîteva cuvinte despre fenomenul Lepenski Vir (ne gîndim la Lepenski Vir I și II!):

Poate cele mai multe controverse din literatura de specialitate se datorează neînțelegerii unor chestiuni de concepție și de principiu. Una este să-ți

imaginezi că defileul Porților de Fier ar fi *leagănul* neoliticului din zona sud-și nord-dunăreană și cu totul altceva să admiți că niște comunități epipaleolítico-mezolitice, trăind în aceste locuri încă dintr-o etapă premergătoare fazei Lepenski Vir I a (ne gândim la Vlasac, Schela Cladovei, cultura „Proto-Lepenski Vir” etc.), ajung, de la un moment dat, datorită *contactului* cu comunități deja neolitice din zona aferentă Porților de Fier, să se neolitizeze și ele!

Dacă se admite — și se admite! — că principalele caracteristici pe care le implică noțiunea de *Neolitic* sînt domesticirea și creșterea animalelor și cultivarea plantelor, — apoi defileul Porților de Fier oferă cele mai puține șanse ecologice ca aceste îndeletniciri fundamentale să se fi născut tocmai aici. În schimb, această „lume închisă” a putut oferi maximum de șanse unor mici comunități de pescari și vînători să-și perpetueze formele de viață moștenite din perioada pre-neolitică. Desigur, locuințele, dar mai ales plastica în piatră, ale culturii Lepenski Vir sînt impresionante, dar ele „se închid în sine” într-o standardizare conceptuală (atît de tipică „sfîrșiturilor de serie”) ce prefigurează iminenta lor dispariție.

Dacă se va putea admite că în zona Clisurii Dunării nu este vorba de *nașterea neoliticului*, ci de *neolitizarea* unor comunități epipaleolitice în urma unor influențe *din afară*, la date ce *pot varia de la așezare la așezare*, în funcție de momentul și intensitatea „luării contactului”, s-ar rezolva de la sine doar aparent încîlcitele situații stratigrafice, — cînd adică în așezările ce par a fi (și, în felul lor, chiar sînt!) „pre-neolitice” din defileu apare ceramică Starčevo, mai mult sau mai puțin timpurie.

DOUĂ BRONZURI ROMANE DIN JUDEȚUL MUREȘ

CONSTANTIN POP

Cele două statuete romane de bronz¹ despre care mă voi ocupa au fost donate Muzeului de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca pe la începutul secolului nostru de către Teleki Domokos, care avea la conacul său din Gornești o interesantă colecție de antichități. Locul de proveniență al acestor piese a rămas necunoscut, dar presupun că ele au fost descoperite în județul Mureș, știut fiind faptul că vestigiile adunate cu sîrguință de colecționar erau în majoritatea cazurilor de pe acest meleag al Transilvaniei.

1. *Zeîta Venus*² (pl. XXXIII). Dimensiuni: înălțimea păstrată 13 cm, lățimea maximă 4,2 cm, înălțimea feței 1,8 cm. Starea de conservare este acceptabilă, antebrațul drept și gamba mai jos de genunchi fiind distruse. Pe alocuri se observă deteriorări și urme de ciocănire.

Zeîta frumuseții este înfățișată nudă, cu centrul de greutate pe piciorul stîng întins, celălalt adus puțin în față. Cu mîna stîngă își ascunde sexul, iar dreapta este puțin îndoită și întinsă înainte. O foarte bună analogie pentru această poziție îl constituie bronzul din colecția De Clercq³. Părul, lung, cu cărare la mijloc, este redat prin incizii oblice (pe frunte) și orizontale (pe creștet); îi acoperă urechile, căzîndu-i pe umeri în două șuvițe. La spate este prins într-un mic coc. Pe cap poartă o diademă dantelată asemănătoare cu cea a figurinei amintite⁴, apoi a unui bronz descoperit, probabil, la Köln-Merkenich⁵ sau, ca să mă refer la provincia traiană, cu podoaba unei celebre statuete a antichității romane, așa-numita „Venus de la Potaissa”⁶.

Piesa sculpturală vădește o execuție artistică destul de îngrijită (mă refer, în special, la tratarea amănunțelor anatomice, ale coafurii etc.) caracteristică epocii Antoninilor, dar cîteva detalii neglijente (inexpresivitatea figurii, brațul stîng prea lung ș.a.) amintesc de superficialitatea veacului al III-lea e.n.

¹ Fotografiile au fost executate de colegul Andrei Bodó de la Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca.

² Nr. inv. IV 1908.

³ S. Reinach, *Répertoire de la statuaire grecque et romaine*, IV, Paris, 1910, nr. 5, p. 217.

⁴ Ibidem.

⁵ G. Grimm, *Die Zeugnisse ägyptischer Religion und Künstelemente im römischen Deutschland*, Leiden, 1969, nr. 25, pp. 144—145, pl. 26/2. Mulțumesc colegului Nicolae Vlăsa, șef de secție la Muzeul de istorie al Transilvaniei, pentru indicarea acestei lucrări.

⁶ A. Buday, în *ErdMúz*, XXVI, Cluj, 1909, pp. 146—153; H. Daicoviciu, în *Civiltă română în România*, Roma, 1970, p. 205, F₃₄, pl. XIX.

Aceste elemente permit încadrarea figurinei în a doua jumătate a secolului al II-lea—începutul celui viitor.

2. *Zeița Fortuna*⁷ (pl. XXXIV). Dimensiuni: înălțimea 6, 8 cm, lățimea maximă 2,9 cm, înălțimea feței 0,9 cm. Piesa păstrează patina verde închisă, atât de caracteristică bronzurilor antice și are rupte antebratul drept, laba piciorului stîng și partea inferioară a cornului abundenței.

Divinitatea este prezentată într-un *chiton* lung pînă la pămînt, ale cărui falduri sînt verticale pe lungimea corpului și triunghiulare la gît. Pe umărul drept se observă o mică fibulă rotundă. Centrul de greutate este pe piciorul drept întins, celălalt ușor îndoit. Capul, împodobit cu o diademă ornamentată în partea superioară cu trei folii, este puțin întors spre dreapta. În mîna stîngă ține *cornucopia*, iar în dreapta — antebratul, în poziție laterală înainte, este rupt —, avea, probabil, fie o *patera*, ca în cazul unor statuete din Napoli⁸, Evreux⁹ ș.a., fie cîrma, cum se poate vedea pe figurațiile genului de la Opaka¹⁰, Lom¹¹ etc.

Sub raportul confecționării, statueta, datată în secolele II—III, este destul de minuțios lucrată, avînd amprente ale artei provinciale.

Cel două mici opere de artă descrise vin să se adauge numărului impresionant de bronzuri figurate romane descoperite în Dacia.

⁷ Nr. inv. IV 1909.

⁸ S. Reinach, *op. cit.*, II, 1, Paris, 1897, nr. 1, p. 249.

⁹ *Ibidem*, nr. 4.

¹⁰ L. Ogenova-Marinova, *Statuettes en bronze du Musée National Archéologique à Sofia (Statuettes de culte)*. Sofia, 1975, nr. 182, p. 157, fig. 182, denumeste divinitatea Tyche.

¹¹ *Idem*, *op. cit.*, nr. 185, p. 161, fig. 185.

CONTRIBUȚII LA ÎNCADRAREA CRONOLOGICĂ A UNOR OBIECTE DE ARGINTĂRIE MEDIEVALĂ DIN JUDEȚUL MUREȘ

MARIANA FLORA GRIGORESCU

Ne-am propus ca în nota de față să prezentăm trei obiecte de argintărie medievală, aflate în proprietatea comună a parohiilor reformate din Tîrgu Mureș. Ele au format obiectul studiului lui Orbán Balázs, în lucrarea sa: *Maros-Vásárhely szabad királyi város leírása*¹. Aceste obiecte au fost amintite, apoi, și în lucrările lui Victor Roth², Elemér Kőszeghi³ și Virgil Vătășianu⁴. Între aceste lucrări există unele neconcordanțe, ceea ce ne-a determinat la o studiere mai temeinică a pieselor.

Nu toate obiectele pe care le prezentăm au fost destinate, de la început, uzului ecleziastic, așa cum sînt folosite astăzi, în cadrul diferitelor ritualuri religioase. În comparație cu potirul, cu destinație bine precizată, pocalele constituiau proprietatea breslelor sau a clasei nobiliare. Nu există documente care să ne indice cum au ajuns aceste obiecte în proprietatea parohiilor reformate din Tîrgu Mureș.

Cel mai vechi dintre obiectele în discuție și unicat în județul Mureș este un pocal din argint aurit, lucrat prin ciocănire, turnare și cizelare, datînd de la sfîrșitul secolului al XV-lea — începutul secolului al XVI-lea.

Pocalul are o siluetă înaltă, zveltă, mult alungită, aparent fragilă, cu stabilitatea asigurată de un picior ferm, masiv, cu o talpă circulară, cu marginea îngroșată. Suprafața pocalului este fațetată, muchiile fațetelor — 12 — amintind coloanele arhitecturii gotice. Brîie orizontale, care contracarează verticalismul gotic, străbat corpul pocalului la jumătatea lui și în zona de interferență a acestuia cu piciorul. Cel din urmă brîu este crestat și poartă un coronament de fleroane gotice. Cupa pocalului este largă, realizată din șase lobi, fiecare corespunzînd cu două fețe ale corpului. Buza este îngroșată și decorată cu un brîu turnat, canelat, ca și cel de pe corpul pocalului. Pocalul nu poartă sigla de meșter (pl. XXXV, fig. 1).

Înălțimea: 26 cm; diametrul tălpii: 13 cm; diametrul gurii: 13,5 cm. La începutul secolului al XX-lea, la Budapesta, s-au executat cîteva copii galvano-

¹ Orbán Balázs, *Maros-Vásárhely szabad királyi város leírása*, Pesta, 1870, p. 25—36.

² Victor Roth, *Kunstdenkmäler aus den sächsischen Kirchen Siebenbürgens. I. Goldschmiedearbeiten*, Sibiu, 1922, p. 69.

³ Elemér Kőszeghi, *Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig*, Budapesta, 1936, p. 41.

⁴ Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, vol. I, București, 1959, p. 877—879.

plastice după acest pocal, ceea ce dovedește valoarea obiectului, caracterul său de raritate. Una dintre copii se află la Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca⁵.

Presupunem că pocalul din Țirgu Mureș a servit și drept prototip pentru realizarea, la începutul secolului al XVII-lea, a altor două pocale, mai bogat ornamentate, avînd un soclu hexagonal pe care se observă o friză ajurată, situată între linii canelate duble, paralele. Friza este compusă din motive stilizate, înscrise în romburi și cercuri. Deasupra soclului se află un brîu crestă, purtînd motive în formă de crin și patru granule.

Conform tradiției, unul dintre pocalele confecționate în secolul al XVII-lea, a aparținut reformatorului unitarian Francisc David și ne mai păstrează în colecțiile Bisericii Unitariene din Cluj-Napoca. Cel de al doilea, păstrat în același loc, a fost atribuit ca fiind executat de aurarul Benedict Henzler din Cluj, despre a cărui activitate documentele vorbesc începînd din anul 1619⁶. Cercetătoarea clujeană Magdalena Bunta, studiind cele două pocale aflate în Cluj-Napoca, forma lor, proporțiile părților componente, precum și elementele ornamentale, ajunge la concluzia că ele au fost executate în unul și același atelier.

Arhaismul pocalului nostru, manifestat prin particularitățile sale (forma tălpii și a piciorului, decor) ne determină să credem că este mai vechi decît pocalele din colecțiile Bisericii Unitariene din Cluj-Napoca. Orbán Balázs⁷ atribuie pocalul din Țirgu Mureș epocii romanice. Considerăm greșită această încadrare întrucît silueta suplă și avîntată și mai ales decorul pledează pentru stilul gotic. Pocalul datează de la sfîrșitul secolului al XV-lea — începutul secolului al XVI-lea.

O altă piesă aparține tipului de potire din argint aurit pentru care în executarea decorației se folosește emailul filigranat de tip transilvănean. Știm că această tehnică specială de decorare a pieselor de argintărie este întîlnită în documentele medievale prima oară în 1508, sub numele de „modo transilvano” și a fost folosită de la sfîrșitul secolului al XV-lea și pînă în secolul al XVI-lea, mai ales în Transilvania și Ungaria.

Aurarul sudează pe fondul de argint, sîrme de argint fin răsucite în forme de petale și frunze. În celeule astfel formate se toarnă email albastru, roșu, alb sau verde, care la ardere se lasă în jos iar sîrma dimprejur formează un cadru în relief al modelului⁸. Pentru sporirea efectului filigranului se adăugau acestuia perle fine din argint aurit (granulație) dispuse în șiruri, trădînd influențe din arta orientală.

Potirul (pl. XXXV, fig. 2) are talpa hexalobată, cu marginea verticală decorată cu un brîu ajurat și o sprînceană ușor arcuită. Piciorul-piramidă hexagonală are fețele lin arcuite. Între picior și fus se observă un brîu scund în formă de cornișă. Fusul, de forma unei prisme hexagonale, este prevăzut cu un bulb sferic, turtit, decorat cu șase rozete cu frăguțe. Cupa netedă, semi-

⁵ Magdalena Bunta, *Aurari clujeni și operele lor*, în *ActaMN*, XVII, 1980, p. 333, pl. II.

⁶ Magdalena Bunta, *op. cit.*, p. 332—333, pl. I.

⁷ Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 25.

sferică în partea inferioară păstrează vechea tendință de a se lărgi la gură. Cupa este îmbrăcată într-un paner, încheiat în partea superioară cu un brîu de fleroane.

Înălțimea: 22 cm; diametrul tălpii: 14 cm; diametrul gurii: 10,5 cm. Fără marcă de meșter.

Ne frapează suplețea potirului, frumusețea și bogăția motivelor ornamentale, care se reiau pe diferitele registre: picior, bulb, panerul cupei. Cîmpurile cu buchet de flori, inimi și vrejuri au florile umplute cu email alb și roșu: urmele de email verde închis arată că și fondul a fost emailat. O mulțime de perle de argint aurit, dispuse în șiruri, însoțesc cîmpurile cu împletituri de filigrană și dau strălucire potirului. Această piesă este una dintre frumosele lucrări în stilul gotic transilvănean (gotic târziu), datînd de la începutul secolului al XVI-lea⁸.

Ultima piesă pe care o prezentăm este un pocal cu capac, din argint parțial aurit, lucrat prin ciocănire, turnare, cizelare și emailare, de la sfîrșitul secolului al XVII-lea (pl. XXXVI, fig. 3).

Pocalul are o siluetă suplă, bine proporționată. Are piciorul îndesat, cu șase fețe, corespunzînd celor șase lobi ai tălpii, care este înaltă, bombată, cu streășină orizontală ușor arcuită. Talpa este decorată, pe fiecare lob, cu frunze de acant și vrejuri, realizate în relief, prin ciocănire. Piciorul este foarte bogat ornamentat, cu motive florale și zoomorfe, realizate prin gravare și apoi umplute cu email colorat: alb, roșu, violet, albastru, negru. Pe marginea verticală a piciorului sînt prezentate în mișcare un cîine, un șarpe și o maimuță, alternînd cu cîmpuri cu vrejuri și flori. Pe fețele piciorului, realizate în același mod se află insecte: libelulă, muscă, albină, fluture și lăcustă, precum și un melc.

Piciorul se continuă cu trei noduli: doi mai mici, sub formă de sfere turtite, încinse cu cîte un brîu turnat și crestă și acoperite de cîte o rozetă din folie de argint decupată și gravată, iar al treilea nodul, piriform, cu ornament aplicat.

Cupa suplă, ușor rotunjită la bază, se lărgeste spre buză, este încadrată de un paner compus din flori diferite, vrejuri și frunze din argint, decupate și emailate. Deasupra panerului se află un decor de trandafiri și lalele, vrejuri și frunze, realizate pe cupă prin ciocănire în relief, tratate foarte plin, cîrnos.

Capacul, etajat, mai lat decît gura recipientului, este decorat cu motive florale aplicate și emailate, precum și cu motive florale colorate cu email. Butonul are forma unei ciuperci; este ornamentat cu flori emailate.

Înălțimea: 38 cm cu capac; diametrul gurii: 8,3 cm; diametrul tălpii: 8,5 cm. Pe fundul piciorului se află sigla HM cu o coroană deasupra (pl. XXXVI, fig. 4).

Din punct de vedere stilistic, pocalul trădează un meșter cu o formație complexă. Proporțiile, prin echilibrul lor, aparțin Renașterii; frapează exuberanța ornamentală, aglomerarea și tratarea vioaie, plină a motivelor vegetale,

⁸ Iulius Bielz, *Arta aurarilor sași din Transilvania*, București, 1957, p. 20.

⁹ Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 879; Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 25; Victor Roth, *op. cit.*, p. 69, fig. 38.

specifică Renașterii Tîrzii. Din repertoriul ornamental fac parte și animale și insecte, ce amintesc de stilul gotic, care știm că pe teritoriul patriei noastre conviețuiește cu Renașterea, pe care o secondează multă vreme, intrînd apoi în compoziție cu elemente baroce.

Orbán Balázs spune că, după tradiție, piesa era pocalul de călătorie al lui Gh. Rákóczi I și-l încadrează cu certitudine printre capodoperele secolului al XV-lea¹⁰. Credem că această încadrare s-a făcut în urma unei superficiale analize a piesei în discuție. După siglă, lucrarea a fost executată de Johannes (Hans) Mautner din Brașov, meșter din 1670 și care a murit în 1694. Dacă din 1670 începe să-și marcheze lucrările, înseamnă că acest pocal a fost lucrat între 1670—1694. De altfel Elemér Kőszeghi menționează în catalogul său un pocal cu capac, cu decor emailat, ca fiind pocalul de călătorie al lui Francisc Rákóczi II și care aparține Parohiei reformate din Tîrgu Mureș¹¹. Ni se pare mult mai plauzibilă cea de-a doua menționare, atîta timp cît pentru aceasta pledează și încadrarea pe baza siglei, pe lîngă repertoriul ornamental specific Renașterii tîrzii. Credem că Orbán Balázs a făcut o confuzie cu un pahar cu soclu, aflat la același proprietar, care poartă inscripția: „comandat de Rákóczi cel Bătrîn la 18 iulie 1620“.

Se remarcă, pentru toate piesele în discuție, diversitatea formelor și a decorului. Primele două piese, deși aparțin goticului, sînt foarte diferite atît ca formă cît și în privința repertoriului ornamental. Cea de-a treia piesă, datînd de la finele secolului al XVII-lea, reprezintă una dintre operele de mare valoare artistică create la interferența Renașterii cu barocul. Deși în plin secol XVII, observăm persistența unor elemente de decor de tradiție gotică, care au stimulat îndrăzneala meșterilor acestui veac. Pocalele prezentate sînt piese unicate în județul Mureș; potirul materializează forma artistică pe care o îmbracă obiectele lucrate în „modo transilvano“, din care județul Mureș posedă mai multe exemplare.

¹⁰ Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 36.

¹¹ Elemér Kőszeghi, *op. cit.*, p. 41, nr. cat. 234 f.

PREOCUPĂRI PENTRU TIPĂRIREA OPEREI LUI GHEORGHE ȘINCAI, ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

TRAIAN RUS

Se stinge acum mai bine de 160 de ani, în împrejurări destul de puțin cunoscute, cel ce a știut, în condițiile vitrege în care se găsea poporul român, să înfrunte atâtea împotriviri, atîția dușmani. Se stingea solitar, la marginea drumului colbăit, sufletul și trupul lui obosit, găsindu-și liniștea în țărîna patriei pe care a iubit-o atît de mult și pentru care s-a străduit, din toate puterile, să o înalțe pe treptele adevărului și progresului. Opera „Luceafărului rătăcitor” — închinată unei cauze unice: înălțarea, eliberarea și cinstirea poporului său — a continuat însă să trăiască, răscolind sufletele și mințile deopotrivă a maselor populare și a celor învățați, intrînd pentru totdeauna în patrimoniul nemuritor al națiunii române.

Gîndurile lui Șincai, căci despre el este vorba, așternute cu grijă și migală pe hîrtie, după ani și ani de trudă prin bibliotecile și depozitele prăfuite, au rămas vii în conștiința urmașilor, constituind pentru generațiile viitoare, de dincoace și de dincolo de Carpați, un vibrant mesaj, un puternic îndemn la iubirea de patrie și la slujirea ei. Opera corifeului Școlii Ardelene, și în special „Cronica românilor și a mai multor neamuri”, „un Magazin Annahum Daciorum seu Valachiorum” cum se gîdea odată să o numească, prin bogăția argumentării istorice a drepturilor poporului român și prin nenumăratele aprecieri critice asupra vremurilor contemporane a devenit o puternică armă de luptă, în slujba celor mai înaintate idei ale timpului său. „Hronica lui Șincai — sublinia M. Kogălniceanu — este un lucru atît de mare, atît de prețios, încît cuvintele îmi lipsesc spre a-mi arăta mirarea. Mii de documente necunoscute, rare, se află adunate și nu stau la îndoială de a zice că, cît Hronica aceasta nu va fi publicată, românii nu vor avea istorie”.¹ Și într-adevăr, opera lui Șincai, alături de cronicile pe care le editează M. Kogălniceanu în Moldova și N. Bălcescu în Muntenia, sînt lucrări care, în secolul al XIX-lea, au stat la baza cunoașterii trecutului nostru istoric atît de frămîntat. „Cronica Românilor”, în care se reliefează ideea romanității, originea latină a poporului român, continuitatea lui pe teritoriul vechii Dacii, conștiința națională fiind pretutindeni prezentă, este singura istorie de sinteză, științific alcătuită, a întregului popor român pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea cînd apare lucrarea lui A. D. Xenopol.²

¹ Mihail Kogălniceanu, *Gheorghe Șincai*, în *Dacia literară*, 1840, partea a II-a, pag. 217.

² Gheorghe Șincai, *Opere I, Cronica românilor*, tom. I, București, 1967, p. VIII.

Primele încercări de tipărire a operei lui Șincai aparțin la începutul secolului al XVIII-lea însuși autorului. Fiind încurajat de episcopul S. Vulcan, Șincai a început să-și publice fragmente din „Cronica Românilor“, în anii 1808 și 1809, ca supliment la „Calendarul“ de la Buda. Din masiva sa operă el reușește să tipărească numai un fragment redus, de două ori câte 40 de pagini, în fascicule, deoarece împrejurările îl forțează să părăsească Buda, căutându-și adăpost în casa conților Wass, într-un sat din ținutul Casovei.

În 1811 îl găsim din nou la Oradea, la episcopul S. Vulcan, unde își termină pentru tipar ediția latinească a „Cronicii“. Versiunea latină a operei a fost supusă cenzurii din Oradea, obținând în mai 1812 din partea funcționarului cenzorial Anton Szerdahely aprobarea tipăririi ei pentru Ungaria. Tipărirea „Cronicii“ a fost încredințată tipografului sibian Hochmeister. Dorind ca opera să fie răspândită și cunoscută de românii din Transilvania, Șincai cere cenzurii transilvănene avizul de a o tipări. În acest scop, înmânează personal șefului cenzurii, episcopul Iosif Martoni, un volum latinesc al „Cronicii“ spre examinare, iar textul românesc, în trei volume, îl trimite direct guvernului. După aproape doi ani, pe baza opiniei episcopului romano-catolic din Alba Iulia — care s-a exprimat „opus igne, author patibula dignus“ (opera este bună de foc, autorul de spînzurătoare) guvernul nu numai că a interzis tipărirea „Cronicii“ în Transilvania, dar a intervenit ca ea să nu poată fi editată nici în Ungaria, confiscând atît ediția română cît și cea latină.³

După moartea ilustrului savant, au existat în principatele române preocupări pentru tipărirea operei lui Șincai. În 1833, de pildă, Damaschin Bojincă, pe atunci avocat în capitala Ungariei, în corespondența purtată cu Mitropolia din Blaj, și-a manifestat dorința de a tipări „Cronica Românilor“. „Cînd am aflat din ziar —, se arată într-o scrisoare din februarie 1833 — că Cronica lui Șincai se găsește de vînzare la Viena, am vrut să o cumpăr cu intenția de a o publica, dacă vor permite mijloacele materiale; totuși mai înainte de a face acest lucru am întrebat pe ilustrul coleg Samuel Vulcan, frate și foarte stimat părinte în ordin, să-mi spună mai sigur dacă nu are în mîini originalul latin, căci știam din propria lui gură că atunci cînd ia fost confiscat un exemplar de către cenzura guvernului crăiesc (care și azi se află sub confiscare) el a depus un alt exemplar la ilustrul episcop Vulcan. Acest bărbat avînd o minte excelentă și un spirit neliniștit, așa cum nu se suporta în împrejurările dictate ale timpurilor agitate de după Horea, silit să sufere o mare nenorocire, a început să cedeze și aceste împrejurări au făcut ca să nu mai poată continua mai departe“. Intenția lui Damaschin Bojincă de a tipări „Cronica“ lui Șincai nu a prins viață deoarece Mitropolia de la Blaj, din cauza obligațiilor fiscale, era într-o situație precară. „Chiar dacă eu însumi — se arată în continuare în scrisoare — aș dori să editez acea operă desființată, în împrejurările de astăzi sînt împiedicat de a ajuta de necesitatea fizică. Căci, conform rezoluției binevoitoare a majestații sale, rodul și venitul acestui domenii sînt atribuite din ziua depunerii jurămîntului, astfel încît pentru acest timp nu a fost adunat nimic, ci toate numai pentru partea fîscului. Și astfel îmi lipsește atît de mult

³ Z. Picișanu, *Cenzura Cronicii lui Gh. Șincai*, în *RevArh*, vol. I, nr. 1—3, 1924—1926, p. 22—23.

pentru ca să fiu în stare să ajut altuia străin, încît eu însumi iau cu împrumut de la o persoană sus-pusă o importantă sumă de bani străini ca să mă duc la Viena, încît sînt silit să mă încarc de datorii... *Reședința* este atît de minată încît după renunțarea la venituri, nu pot locui în ea, iar catedrala, dacă nu se renovează, ajunge în ruină”.

Ioan Trifu, scrie la 23 februarie—9 martie 1833 în problema tipăririi „Cronicii” lui Șincai, ca răspuns la scrisoarea lui D. Bojincă, următoarele: „Dacă în adevăr veniturile acelui domeniu îmi revin mie numai din ziua depunerii jurmămintului, adică de la 5 noiembrie anul trecut, astfel încît toată recolta anului trecut a fost predat fiscului crăiesc, sînt silit să răspund imediat scrisorii dumneavoastră pornite din zelul și intenția cea mai bună, că nu pot ajuta la cheltuielile de editare a *Cronicii* lui Șincai. Împrejurările mele ca preot mă împiedică să ofer veniturile din alți ani, căci v-am informat că aici toate cîte există în diocese sînt părăsite și dacă ajută Dumnezeu, eu nu vreau să le transmit mai departe în felul acesta spre rușinea națiunii”⁴.

Volumul I al „Cronicii” a fost tipărit parțial de către Al. Gavra și Gherman Vida, în perioada 1842—1847 la Buda, și în anul 1843 la Iași. Acest lucru rezultă cu claritate dintr-un raport adresat domnitorului moldovean Gr. Al. Ghica, la 4 iunie 1853, de către N. Suțu, A. Donici, M. Kogălniceanu și A. Panu, în care, printre altele, se arată: „Meritul cel mare al *Cronicii* lui Șincai este că e întregu scoasă din nenumărate izvoare originale. De aceea cu drept cuvînt s-au zisu că în cît timpu această prețioasă scrisoare nu va fi publicată, românii nu vor avea istorie. Într-adevăr literatura noastră nu are altă carte care să cuprindă atîtea mii de documente necunoscute, atîtea facturi interesante pentru întăeasi dată scoase la lumină și care să ne deschidă un orizont așa de larg în cîmpul istoriei naționale ca și colecția lui Șincai. Din nenorocire însă, acest capu de operă a erudiției, aproape jumătate de secol de cînd a ieșit din peana nemuritorului autoriu, zace uitată în două singure manuscrise, din care unul al Episcopiei din Oradia Mare la profesorul Gavra din Arad și altul cumpărat de arhimandritul Gherman din Iași la licitația din Viena; și profesorul Gavra și cuviosul arhimandrit s-au fost încercat în anii trecuți a da la lumină rodul a 30 de ani de muncă ai lui Șincai, dar cu toate prochemările presei românești, cu tot sprijinul iubitorilor de istorie, manuscrisul din Oradea nu s-a putut tipări în tipografia universității din Pesta decît pînă în anul 1383 al lui Hristos, iar cel din Iași încredințat teascurilor mitropoliei Moldovei n-au fost ieșit decît pînă la anul 1000. Editorii au fost avu rîvnă mare decît mijlocele și ajutoriul publicului au fost mai micu decît îndemnul jurnalelor și așteptarea erudiților”⁵.

Copia de pe manuscrisul ce-l poseda Gherman Vida a fost făcută de preotul Petre Mărcuțiu din Roit. Acesta a mai transcris, se crede, o copie în perioada 1820—1821, din însărcinarea lui Petru Maior. Volumul I din această copie ajunge în mîna lui Laga, care-l vinde bibliotecii din București; celelalte

⁴ *ArhStat* Alba Iulia, depozitul Blaj, fond Mitropolia greco-catolică de Alba Iulia și Făgăraș, Protocolul actelor prezidiale pe anul 1833, nr. 45, f. 52—53.

⁵ *ArhStat*, București, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice al Moldovei, dosar 256/1852, f. 69—70; Traian, Rus, *Unele documente privind Cronica lui Gh. Șincai*, în *RevArh*, 2, anul IX, 1966, p. 302.

două volume, Mărcuțiu le încredințează în 1842 lui Al. Gavra⁶. Manuscrisul folosit de Al. Gavra a fost publicat de Andrei Veress în 1927 în „Note și scrisori șincaiene“.

Sîntem în perioada cînd unirea celor trei țări românești devine problemă dominantă pentru a cărei înfăptuire lupta întreaga națiune română. Operele corifeilor Școlii Ardelene, care au jucat un rol important în lupta împotriva regimului feudal, în trezirea conștiinței naționale și în care se promovează solidaritatea românilor de pretutindeni, au trezit interesul cercurilor guvernamentale din principatele române. Domnitorul moldovean Gr. Al. Ghica, plin de recunoștință și admirație față de aceste comori istorice și literare, a căutat să le tipărească spre folosul de obște al neamului. Din îndemnul lui N. Kogălniceanu, domnitorul a cumpărat manuscrisul aflat în posesia lui Gherman Vida — „fiind însă un asemenea odor național, nici nu se cuvenea a rămîne mai îndelungat într-o proprietate privată“⁷ — și a solicitat Episcopiei din Oradea trimiterea în Moldova a originalului „Cronicii“ lui Șincai și a unor opere ale lui S. Micu Clain. Episcopul Vasile Erdeli „socotind însă regimul aspru al absolutismului austriac, care vedea acte dușmănoase chiar și în cele mai nevinovate mișcări literare și supraveghea cu mare bănuială mai ales relațiunile românilor ardeleni cu frații lor din principate“, nu a cutezat să trimită aceste manuscrise fără încuviințarea autorităților habsburgice. Ministerul de Interne austriac, voind a se încredința de conținutul manuscriselor solicitate de guvernul Moldovei, a cerut în iulie 1853 episcopului Erdeli să i se trimită acestea spre examinare. Manuscrisele trimise la Viena, în total 13 volume, au rămas în capitala Austriei pînă în august 1858, cînd s-au restituit Episcopiei din Oradea.⁸

Comisia însărcinată cu editarea „Cronicii“ lui Șincai, formată din vornicul Grigore Cuza, aga Alecu Donici, colonelul Mihail Kogălniceanu, aga Anastasie Panu și Al. Treboniu Laurean, a reușit, cu toate greutățile întâmpinate, ca în anul 1853 să tipărească primele două volume ale „Cronicii“. În raportul comisiei adresat domnitorului Gr. Al. Ghica, la 4 iunie 1853, se arăta printre altele: „Jos iscăliții cu respect și totodată cu recunoștință primind dar luminatul vostru ofis din 4 iunie 1852 No 249 de îndată întrunindu-se în comisie sau și silit a răspunde la onorabila chemare ce le-ați făcut ca cît mai în grabă să scoată la lumină o scriere care cu nerăbdare patriotică se așteaptă de înălțimea voastră și de toată românimea. Deci cu toate greutățile materiale înfățișate mai ales de nepregătirea tipografilor din Iași, pentru o publicație atît de importantă, jos iscăliții astăzi în aniversala rînduirilor înfățișează înălțimei voastre cele întîi două tomuri ale Cronicii lui Șincai eșite de sub teascurile tipografiei francezo-române care au propus condițiile cele mai ușoare pentru fondul școalelor, primindu-se a face această ediție de una mie exemplare cu prețul de șasă galbeni coala; era rezultatul grabnicei publicări este a se datori îndeosebi d-sale general-inspectorului școalelor A. Triboni Laurianu,

⁶ Al. Papiu Ilarian, *Viața, operele și ideile lui Gh. Șincai*, București, 1869, p. 23; M. Tomuș, *Gheorghe Șincai, viața și opera*, București, 1965, p. 196.

⁷ Cuvînt înainte, la Gh. Șincai, *Hronica*, ediția 1853—1854.

⁸ Iacob Radu, *Doi luceferi rătăcitori Gheorghe Șincai și Samoil Micu Clain*, București, 1924, p. 25 și 29.

pre care prin ofisul vostru din 28 iuni 1852 No 3257 l-ați rînduit membru al comisiei și carile au privighet corectura ediției și au îndreptat greșăliile manuscrisului.

Comisia potrivit dorinței înălțimei voastre și înсуflată însuși ea de sfînt respect pentru munca intelectuală a strălucitului autoriu ș-au pus de lege de a nu se atinge cîtu de puțin de textul original, modificîndu-l sau adăugîndu-l în ceva. Această ediție dar, este reproducția credincioasă a scrierei lui Șincai. Formatul ce s-au socotit de cuviință a i se da este acel 4 întocmai cu ediția litopiseșilor Moldovii, publicată di unul din membrii comisiei. Ear încît privește prețul vînzării, comisia au socotit să-l statornicească cît se poate mai înjosit și anume 11½ galbeni ecsemplarul socotit o jumătate galben tomul; ca cu chipul acesta potrivit dorinții înălțimei voastre să se răspîndească scrierea aceasta cît se poate mai mult.

Deci bucurîndu-ne cu înălțimea voastră și cu publicul literar pentru eșirea la lumină a unei scrieri atît de folositoare și atît de importantă pentru istoria noastră, cu tot respectul supunem înălțimei voastre înțitile două tomuri ale Cronicii cu îndatorire ca încă în vara anului acestuia să aducem la bun sfîrșit și al treilea tom cel de pe urmă al colecției.⁹

Tipărirea volumului III a întîrziat din cauză că tipografia francezo-română din Iași n-a respectat clauzele contractului; abia la sfîrșitul lui ianuarie 1854 s-a terminat tipărirea volumului. Cheltuielile de editare a „Cronicii” au fost evaluate, după cum rezultă din raportul lui Alexandru Treboniu Laurean din 17 martie 1854 adresat Departamentului Culturii și Învățăturilor Publice, la suma de 784,1/2 galbeni (29 026 lei).¹⁰

Tipărirea primei ediții integrale a „Cronicii” lui Șincai, în perioada 1853—1854, cu litere chirilice, are semnificația unui eveniment național, fiindu-i prezentată domnitorului cu ocazia revenirii lui după retragerea trupelor țariste din Iași în 1854.

Importanța Cronicii pentru cunoașterea trecutului de luptă și suferință a poporului român, pentru educarea patriotică și deșteptarea națională a fiilor din spațiul mioritic a fost evidențiată de cărturarii secolului al XIX-lea. Semnificative, în acest sens, sînt aprecierile lui George Bariț. „Cronica lui George Șincai — arată ilustrul cărturar și revoluționar transilvănean — se tipărise în Iași la 1853 în edițiunea primă, căci din edițiunea începută de Alexandru Gavra nu se alese nimic. Această Cronică servea de felinar minunat pentru ca scriitorii să poată străbate la lumina lui mai departe prin întunecimea veacurilor. Istoria la români, înainte cu 30 și cu 40 de ani, trebuia să fie considerată și dorită întocmai ca și astăzi, ca și în viitor numai din punct de vedere sec științific sau și numai ca lectură de distracțiune, ci românii doreau ca nici un alt popor deșteptarea deplină a conștiinței lor naționale, credința religioasă în providență, care a conservat pe acest popor aproape două mii de ani prin mii de adversități; totodată românul ajutat de istoria critică

⁹ *ArhStat*, București, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice al Moldovei, dos. 256/1852, f. 70.

¹⁰ *Idem*, dos. 283/1853, f. 14.

să-și facă o educațiune politică într-un grad ca să se poată măsura cu oricare alt popor conlocuitor sau limitrof.”¹¹

Problema tipăririi operelor corifeilor Școlii Ardelene, ca ajutorul guvernului român, a fost reluată în timpul domniei lui Al. Ion Cuza. Și aceasta nu întâmplător. Sîntem în perioada în care legăturile culturale între românii din spațiul carpato-dunărean, altoite pe fondul etnic și lingvistic comun, s-au intensificat, poporul român strîngîndu-și într-un singur șuvoi energiile în scopul dobîndirii idealului unității politice. Inițiatorul editării operelor lui Șincai și ale celorlalți reprezentanți ai Școlii ardelene pentru care a “ostenit culegîndu-le care dintr-o tavă, care din alta” timp de peste 40 de ani, a avut-o în această perioadă, din nou, Alexandru Gavra, profesor la Preparandia (Școala normală) din Arad. În primăvara anului 1864, printr-o scrisoare adresată Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, oferă spre vînzare statului român, în vederea editării, o serie de manuscrise originale ale lui Șincai și Micu și ale altor cărturari transilvăneni. Printre acestea se înscrie și manuscrisul lui Șincai „Lapis offendiculi” cu „datele sale la compunerea Istoriei eclesiastice, dogmatice, naționale și la întărirea oamenilor noștri întru alipire către sfînta biserică ostodoxă”. La sfîrșitul acestui manuscris, pe care l-a înaintat Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, Al. Gavra face următoarea notare: „Dacă vom lua în socotință proselitismul, ce de un timp încoace în părțile noastre, iar începe a-și arăta capul, nimic n-ar fi mai de dorit decît opul acesta „Lapis offendiculi” al publica și în limba latină și în cea românească... pentru ca oamenii noștri pre aici inspirați fiind de unii și impresorați de neagra neștiință ușor se pot clătina în consecință, care dacă ar avea cărți cerințelor corespunzătoare cu bună seamă în zilele de tentație ar rămîne scutiți în contra încercărilor”.¹²

În corespondența purtată cu domnitorul Al. Ion Cuza, referindu-se la „Cronica” lui Șincai, editată la Iași în perioada 1853—1854, subliniază că aceasta „este făcută după ceva copie a lui Vida, ce a fost cenzurată cu destulă vigoare de autoritățile maghiare din Ungaria la anul 1808, prin urmare acea editie nu prezintă garanțiile fedilității și este cu totul ciuntită în asemănarea cu veritabilul geniului uvrăgiului lui Șincai”. După ce arată că originalul necenzurat al „Cronicii” se află în proprietatea lui, este de părere că „această materie vastă va fi imperfectă cît timp nu se va da la lumină cu această ocazie și manuscrisul lui Samuel Clain care suplimentează așa fiind pe Șincai. Este dar de interes eminent pentru biblioteca și istoria națională ca ambele opuri să se tipărească tot într-un trup pentru că unul prin altul se completează”.¹³

În scrisoarea din 30 iunie 1864 îl roagă pe domnitorul român „în numele urmașilor dulcilor noștri strănepoți, pe tot ce e sfînt, ce e sacru, ca pe un părinte” să intervină pentru „asigurarea tezaurului acestuia neprețuibil național și dacă nu altminterea, de astă dată barem pe seama unei biblioteci a

¹¹ George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. III, Sibiu, 1861, p. 102.

¹² *ArhStat*, București, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dos. 1547 a/1865, f. 1 și 4; Traian Rus, *O încercare de tipărire a operelor lui Samuel Micu și Gheorghe Șincai*, în *Revista de Istorie*, 27, 1974, nr. 10.

¹³ *ArhStat*, București, fondul Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dos. 1547 a/1865, f. 2.

statului" aflată în România. Este conștient nu numai de importanța acestor opere pentru istoria românilor de pretutindeni, pentru patrimoniul cultural național, dar și de pierderea ireparabilă pe care o vom suferi în cazul în care nepieritoarele opere vor fi distruse. În acest caz posteritatea va judeca „contemporanii de astăzi” ca pe „niște nepăsători și necircumspecți”, îi va „osîndi”.¹⁴

Din însărcinarea domnitorului Al. Ion Cuza, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, pentru a avea garanția că manuscrisele oferite spre vânzare de Al. Gavra sînt copii după original, a purtat corespondență cu Episcopia unită din Oradea. În scrisoarea din 20 februarie 1865, episcopul I. Papp Szilágy (Sălăgeanu) propune autorităților române, avînd în vedere că manuscrisele lui Șincai și Micu Clain „sînt multe și voluminoase” și care spre „încungiurarea oricărei nenorociri nu pot fi extrădate de aici”, ca să fie tipărite la Oradea, cu spesele statului român. Tipărirea operelor acestor bărbați, se arată în scrisoare, a căror activitate „a stîrnit sentimentul național dincoace și dincolo de Carpați și le-a deșteptat pe acela în adîncul prețuirii proprii spre o viață perenă” va da la „lumină aceea ce va fi în stare a resfira întunecimea necunoștinței ce a dominat pînă acum mult puțin și la noi și la străini despre originea și germitatea noastră națională”. Vitregia timpurilor, se subliniază în continuare, n-a permis tipărirea acestor lucrări ca să ne „putem bucura cu Națiunea întreagă de tezaurele acelea scoase la lumină ca să lucească pe cîmpul literaturii române ca niște mărgăritare luminoase, luminate de un prețiu ce nu poate fi deajuns stimat și așa să se tributeze cel puțin în parte recunoștința preamăritată bărbaților acelora ce au desudatu pentru un scop atît de folositor și martir comun național”. Consideră că în acest fel guvernul român „nu va pătimi nici o daună, reîntorcîndu-se spesele de tot și de altă parte va reputa gloria acea netrecătoare ca după misiunea sa preademnă a colucra spre ridicarea, spre înflorirea și propășirea deșteptării Națiunile române și pînă va exista un picior de român va fi răsunit, mărirea și generozitatea unui guvern, atît de interesat pentru Lățirea luminei și deșteptării între poporul acela martir a cărui străbuni a răspîndit odată lumina lunei întregi”.¹⁵

Ministerul Cultelor și Instrucțiuni Publice, avînd în vedere recomandarea Consiliului Superior de a se cumpăra unele manuscrise ale lui Șincai și Micu oferite spre vânzare de Al. Gavra, roagă pe episcopul din Oradea, prin scrisoarea din 14 aprilie 1865, să facă „cunoscut care ar fi spesele pentru editura acelor scrieri istorice spre a putea apoi a lua dispozițiunile convenite”.¹⁶ Ca răspuns, la 29 mai 1865 Episcopia din Oradea, după ce arată prețul editării operelor celor doi corifei ai Școlii Ardelene, își manifestă dorința ca acestea „să iasă cu litere străbune, hîrtie fină și litere alese, adică tip frumos și neted”.¹⁷

Ministerul Instrucțiunilor Publice, „avînd în vedere cît de mare interes ar fi pentru istoria națională de a poseda asemenea documente”, supune spre

¹⁴ *Idem*, f. 8.

¹⁵ *Idem*, f. 21.

¹⁶ *Idem*, f. 22.

¹⁷ *Idem*, f. 27.

aprobarea Consiliului de Miniștri propunerile episcopului.¹⁸ Din cauza evenimentelor ce au avut loc la începutul anului 1866, cînd Al. Ion Cuza a fost detronat, ca și a condițiilor create pentru românii din Transilvania, ca urmare a constituirii dualismului austro-ungar, tipărirea „Cronicii” lui Șincai a fost amînată. Abia peste două decenii, la 1885—1886, se editează a doua ediție a „Cronicii” prin grija lui Gr. Tocilescu, care însă este o reproducere a ediției de la Iași din 1853—1854.

„Cronica” lui Șincai, considerată pe bună dreptate ca una dintre cele mai de seamă opere ale culturii noastre, cît și alte lucrări ale învățatului român, savant de renume mondial, au văzut lumina zilei în anii revoluției și construcției socialiste în țara noastră.

¹⁸ *Idem*, f. 29.

UN PORTRET PUȚIN CUNOSCUȚ AL LUI IOSIF HODOȘ DIN TIMPUL STUDENȚIEI

TRAIAN VALENTIN PONCEA

Panteonul românesc al marilor personalități politice și de cultură a înscris de-a lungul veacurilor nume cu rezonanță în destinul istoric al pământului strămoșesc, cinstind astfel viața și lupta unor oameni ale căror idealuri întruchipau pe deplin aspirațiile seculare ale poporului român. Acestui panteon îi aparține și Iosif Hodoș care face parte din pleiada de cărturari și oameni politici transilvăneni ce și-au fundamentat întreaga ideologie pe programul revoluției române de la 1848.

„Cine a fost Iosif Hodoș?, — mărturisea cu emoție și respect Iosif Vulcan într-un panegiric pronunțat la 28 august 1904 în adunarea din Brad a „Societății pentru crearea unui fond de teatru român în Transilvania” — ne-o spune istoria neamului românesc, ne-o spune Academia Română, unde a muncit cu toată rîvna, ne-o spune Asociațiunea, la a cărei fondare a avut partea sa, ne-o spune parlamentul, unde a apărut drepturile poporului român, ne-o spune tradiția țaranului din aceste locuri, pe care atît de mult le-a iubit, ... dar o spunem îndeosebi noi, «Societatea pentru fond de teatru român», la a cărei înființare a stăruit atît de mult și pentru care a muncit cu tot sufletul».¹

Născut în 1829 pe meleaguri mureșene, în localitatea Band, văr cu Alexandru Papiu-Ilarian și Axente Sever, a cunoscut încă din copilărie suferințele celor mulți și obidiți. Om de o vastă cultură, a studiat filozofia și dreptul, mai întîi la liceele din Blaj și Cluj iar apoi la Universitățile din Viena și Padova. Încă de la o vîrstă fragedă s-a afirmat pe arena luptelor politice din timpul revoluției de la 1848, în calitate de viceprefect în prefectura Clujului și a Cîmpiei, situîndu-se în avangarda mișcării naționale românești, fiind unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai ei. Va continua lupta și după înfrîngerea revoluției, apărînd cauza națiunii sale în parlamentul maghiar și în scrierile sale politice ca primvicecomite al Zarandului. Ca membru fondator al Academiei Române și al „Astreii”, apoi ca cel dintîi președinte al „Societății pentru fond de teatru român din Transilvania”, Iosif Hodoș s-a remarcă prin contribuțiile aduse la elaborarea „Dicționarului limbii române”, ca traducător al operelor lui Dimitrie Cantemir și prin studii deosebite în domeniul lexico-

¹ Dr. Iosif Hodoș, Panegiric pronunțat de Iosif Vulcan, în adunarea din Brad a „Societății pentru fond de teatru român”, în 15/28 august 1904, în „Anuarul VIII al Societății pentru fond de teatru român pe anul 1903—1904”, Brașov, 1905, p. 15.

grafiei, istoriei, dreptului și învățămîntului (a cititorit gimnaziul din Brad și alte 40 de școli românești). Stins din viață în 1880, la vîrsta de numai 51 de ani, Iosif Hodoș s-a bucurat de multă considerație atît din partea contemporanilor cît și a urmașilor.*

În acest material vom încerca să prezentăm o mărturie inedită privind un aspect din viața și activitatea lui Iosif Hodoș, viață pe care acest ilustru om politic și de vastă cultură și-a pus-o în slujba măreței cauze de emancipare socială, culturală și națională a românilor de pretutindeni. Este vorba de un portret miniatural (pl. XXXVII), avînd dimensiunile de 10,5/6,8 cm, — ulei pe pînză — reprezentîndu-l pe Iosif Hodoș în anii studenției, la Padova.** Acest lucru reiese din însemnarea făcută „manu propria” de Iosif Hodoș pe hîrtia de protecție, îngălbenită de vreme, de pe spatele tabloului. Însemnarea de pe verso este autografă, întocmai cum o găsim și în corespondența sa cu alte personalități ale vremii.*** Valoarea ei este cu atît mai importantă întrucît prin ea putem data și portretul care i s-a făcut. Iosif Hodoș semnează pe verso cu titlu de doctor (Dr. Ios. Hodosiu) iar mai jos adaugă: (ca student la Padova), ceea ce ne oferă două ipoteze de datare:

1. Fie că portretul a fost făcut în perioada de la începutul anului 1854, mai exact în ianuarie, cu prilejul susținerii tezei sale de doctorat. Pentru această interpretare de datare avem menționarea titlului său de doctor;

2. Portretul a fost realizat în perioada studiilor în Italia, între 15 noiembrie 1852 — data înscrierii la Universitatea din Padova — și 10 ianuarie 1854, — data susținerii tezei de doctorat, cu tot ceremonialul obișnuit la universitățile din apusul Europei² — iar însemnarea este ulterioară. Cert este faptul că portretul îl evocă pe Iosif Hodoș ca student la această renumită universitate italiană.

Portretul este foarte bine realizat din punct de vedere a tehnicii portretistice din a doua jumătate a secolului trecut. Acest lucru este evident la tratarea mîinii, chipului și a vestimentației. Gama coloristică este rafinată; pornește de la diferite nuanțe de gri și ajunge la albastru deschis, predominînd însă tonurile de gri. Eclerajul este folosit cu multă îndemînare de artist, pentru a reliefa individualitatea chipului celui portretat. Portretul ni-l înfățișează pe Iosif Hodoș într-un chip cît se poate de sugestiv, cu o privire gînditoare, cuțezătoare, aflat în fața unei mese de lucru, poate reflectînd la conținutul unei cărți care, de altfel, este și ea reprezentată în tablou. Faptul că degetele mîinii stîngi sînt surprinse de pictor între paginile cărții puțin întredeschise ne dă po-

* În semn de omagiu și deosebită cinstire, peste ani, locuitorii comunei sale natale i-au ridicat un bust a cărui dezvelire s-a făcut la 31 mai 1981.

** Portretul se află în proprietatea lui Viorel Tătar, care l-a primit de la Ana Hodoș, nepoata lui Iosif Hodoș, cu prilejul dezvelirii bustului.

*** În urma consultării și comparării altor documente provenind de la Iosif Hodoș de către un grup de specialiști de la Centrul de științe sociale din Tîrgu Mureș al Academiei de științe sociale și politice, Filiala Tîrgu Mureș a Arhivelor statului și Muzeul județean Mureș (O.P.C.N.), s-a stabilit că această însemnare a fost făcută „manu propria” de către Iosif Hodoș, confirmînd depozitia verbală a Anei Hodoș.

² Ioan Chiorean, *Iosif Hodoș. Viața și activitatea sa*, (Rezumatul tezei de doctorat), 1976, p. 19. Universitatea „Babeș-Bolyai”, Institutul de istorie și arheologie, Cluj-Napoca.

sibilitatea să desprindem că intenția artistului a fost cât se poate de elocventă: de a ne oferi o imagine sugestivă de meditație a tînărului student. Portretul este surprins în mișcare statică iar expresia feței este contemplativă, fiind prelucrată în manieră clasicistă. Fruntea înaltă, visătoare, privind cu încredere spre viitor, încadrată de fundalul albastru deschis al cerului ca de un nimb aureolat, dovedește că pictorul, deși rămas necunoscut pentru noi, a căutat să ne ofere o imagine veridică și, în același timp, inedită a celui ce-și desăvîrșea în Italia studiile juridice, pentru a deveni peste ani, o personalitate reprezentativă a vieții politice și cultural-științifice românești din a doua jumătate a secolului trecut.

O MĂRTURIE INEDITĂ PRIVIND ROMÂNII DIN BUCOVINA ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL FANIONUL REGIMENTULUI 41 INFANTERIE DIN CERNĂUȚI

ADRIAN STĂNESCU

Tot așa cum este de firească și de înțeles aplecarea istoriografiei noastre asupra problemei luptei românilor din Transilvania pentru unitate națională, în aceeași măsură este de nejustificat relativa reținere în abordarea aspectelor legate de mișcarea națională din Bucovina precum și de unirea acestei străvechi provincii ce adăpostește osemintele atîtor domnitori români, cu țara mamă.

Iată de ce, păstrînd modestia și proporția intervenției noastre, considerăm binevenit orice nou aspect adus în discuție, referitor la această problemă.

După cum se știe, izbucnirea primului război mondial a presupus apariția unor aspecte noi, dramatice, în viața Bucovinei. Mișcarea românească din această provincie aparținînd coroanei habsburgice, a cunoscut în ultimele decenii ale veacului trecut și în primii ani ai secolului XX noi valențe calitative, afirmînd cu hotărîre o viguroasă naționalitate fundamentată pe un efort cultural și spiritual dintre cele mai bine susținute¹. Tocmai această mișcare națională va pătimi în anii războiului, mai ales ca urmare a măsurilor luate de autoritățile imperiale și regale, în scopul descurajării idealurilor și năzuințelor românești². Angajată plenar în mișcarea generală a tuturor românilor pentru unitate națională, comunitatea românească din Bucovina a îndurat în acei ani un adevărat martiriu, demn de cele mai negre pagini din istoria neamului nostru.

*
* *
*

Obiectul articolului nostru îl constituie fanionul Regimentului 41 Infanterie din Cernăuți, depistat de noi și achiziționat pentru Muzeul Național* (pl. XXXVIII.).

Înființat în anul 1701 — deci cu mult timp înainte de anexarea Bucovinei la Austria — regimentul 41 Infanterie³ al armatei cezaro-crăiești își avea în perioada de care ne ocupăm garnizoana la Cernăuți, capitala provinciei. Acest regiment, alături de regimentul 22 Landsturm — armată teritorială

¹ Erich Prokopowitsch, *Die rumänische Nationalbewegung in der Bukowina und der Dako-Romanismus*, Graz-Köln, 1965, passim.

² Pe larg, la Nicolae Coman, *Martiriul Bucovinei, (1914—1916)*, București f.a. (1916).

* înregistrat sub inventar nr. 143593.

³ Allmayer-Beck/Lessing, *Die K. (u.) K. — Armee. 1848—1914*, C. Bertelsmann, München-Wien, 1974, p. 247.

—, aflat de asemenea în Bucovina, era alcătuit în covârșitoare majoritate din români. Soldații erau în totalitate de naționalitate românească⁴, ca și o bună parte din corpul de comandă.

Foarte interesant este, credem, aspectul fanionului în cauză. Lung de 54 cm și lat de 8,5 cm, este confecționat din mătase, din două benzi cusute una alături de cealaltă: cea din partea stîngă este albastră, iar cea dreaptă, roșie. Avem de a face deci cu vechile culori ale Moldovei. Peste acestea este aplicată o a treia bandă, de culoare galbenă, lungă de 34 cm și lată de 6,5 cm; este evidentă marcarea tricolorului românesc. Desenul imprimat pe această bandă galbenă este compus din următoarele elemente:

a) în partea superioară, sub o coroană arhiducală se află portretul arhiducelui Eugeniu de Habsburg⁵, patronul regimentului. Chipul său este încadrat de inscripția: „Feldmarschal Erzherzog Eugen. Inhaber des K.u.K. I.R. 41“ (traducere: Feldmareșalul arhiduce Eugeniu proprietarul regimentului de infanterie 41, imperial și regal);

b) sub portretul arhiducelui, este reprodus un ostaș în uniformă austriacă zdrobind cu patul puștii un inamic, răsturnat pe țeava și roata unui tun distrus;

c) urmează un chenar vertical, înăuntrul căruia se poate citi: „Vivat den braven 41-ern“ (în traducere: Trăiască vitejii din al 41-lea);

d) elementul următor este alcătuit dintr-un cap de zimbru, reprodus pe un scut heraldic, deasupra căruia se află o coroană regală. Între coarneaule zimbrului și sub urechi este desenată cîte o stea — deci trei —, în șase colțuri;

e) încadrînd capul de zimbru, sînt menționate numele unor localități în care s-au desfășurat bătălii în intervalul 1914—1917 și la care regimentul s-a afirmat. Aceste localități, din Galiția, sînt următoarele: „Barancze; Popielany; Augustow; Gaj; Brzu; Chowice; Biglia“;

f) în partea inferioară a benzii galbene este imprimată inscripția: „Offizielles Band f. (ür) das Rote Kreuz d. (es) Kriegshilfsbuero d. (es) Kriegsfuersorgeamt. 1917. Offner“, precum și sigla: K.B.K. (în traducere: eșarfă-fanion oficială pentru Crucea Roșie a Biroului militar de ajutor și supraveghere. 1917).

Desenele și inscripțiile sînt imprimate cu culoarea neagră. Partea inferioară a fanionului este alcătuită din franjuri de mătase albastră și roșie.

*
* *
*

Semnificația acestei mărturii despre românii bucovineni în anii primei conflagrații mondiale trebuie analizată cu multă atenție. Pe de o parte, este în afară de îndoială că amploarea mișcării naționale românești, românii alcătuiind majoritatea populației acestei provincii, a impus autorităților habsburgice recunoașterea simbolurilor naționale, cum este și cazul de față. Este cunoscut, de altfel, faptul că românii din Bucovina și datorită statutului aparte

⁴ Nicolae Coman, *op. cit.*, p. 174.

⁵ Allmayer-Beck/Lessing, *op. cit.*, anexa I.

al provinciei, s-au bucurat de o situație relativ mai bună comparativ cu frații lor din Transilvania.

Pe de altă parte, apare firească întrebarea, cum de a fost posibilă o asemenea manifestare — și nu a fost singulară, trebuie să subliniem — în condițiile regimului de teroare înstaurat în Bucovina după 1914 de poliția austriacă în frunte cu colonelul Fischer⁶?

Unii autori ce s-au ocupat de această problemă afirmă ideea conform căreia, sub presiunea stării de spirit și în scopuri amăgitoare, autoritățile militare austriece au înzestrat pe ostașii de naționalitate română cu tricolorul românesc, iar fanfarele militare interpretau marșuri naționale⁷.

Desigur, acest punct de vedere pare a se apropia cel mai mult de adevăr, dar cercetările trebuie adâncite, cum o sarcină de perspectivă rămîne stabilirea mobilului, locului și momentului exact al realizării fanionului regimentului 41 infanterie — românesc — din Cernăuți. Noi ne-am mărginit să-i semnalăm existența.

⁶ Teodor Bălan, *Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina pe timpul războiului mondial*, Cernăuți, 1923 și același, *Bucovina în războiul mondial*, în *Codrul Cosminului*, VI, 1929—1930.

⁷ V. Gh. Miron, I. V. Cocuz, *Unirea Bucovinei cu România*, în *Suceava*, V, 1978, p. 47.

VASILE GOLDIȘ ÎNTR-O NOUĂ VARIANTĂ DINTR-O AUTOBIOGRAFIE INEDITĂ

GHEORGHE ȘORA

Dacă este conformă cu realitatea constatarea potrivit căreia anumite probleme și anumite aspecte ale Marii Uniri din 1918 și în general aceea premergătoare unirii nu pot fi studiate ignorând contribuția lui Vasile Goldiș, aceasta capătă un caracter de axiomă pentru istoria modernă și contemporană a românilor. Activitatea social-politică, publicistică, diplomatică, pedagogică și literară îl ridică la o treaptă superioară a înaintașilor transilvăneni: Simion Bărnuțiu, Avram Iancu, Eftimie Murgu, Ioan Rațiu, ori al contemporanilor pe care i-a supraviețuit, Vasile Lucaciu, Aurel Vlad, Ștefan Cicio-Pop, Ioan Suci, Mihai Veliciu, Teodor Mihali, George Pop de Băsești.

În acest sens, o nouă variantă autobiografică inedită vine să confirme participarea sa la cele mai importante acțiuni pentru drepturi sociale și naționale și pentru realizarea visului de veacuri al poporului român: unirea Transilvaniei cu România din 1 Decembrie 1918.

Între anii 1919—1932, Vasile Goldiș și-a scris autobiografia în diverse variante¹, dintre care una a încredințat-o tiparului, sub semnătura lui Ion Jelecuteanu². La scurt timp însă după apariție, broșura respectivă a fost retrasă din circulație și depozitată în pivnița tipografiei „Concordia” din Arad de însuși Vasile Goldiș, care și-a pierdut încrederea în aparentul autor al broșurii. S-au cunoscut patru variante din autobiografia lui Vasile Goldiș. Toate au multe asemănări cu lucrarea apărută în 1932, sub semnătura lui Ion Jelecuteanu. Această variantă a fost scrisă în 1924 și se păstrează în Arhivele statului din Arad³. Considerăm necesară și utilă publicarea acesteia, întrucât ni se dezvăluie noi aspecte din tumultuoasa activitate a patriotului transilvănean.

ANEXĂ:

...tori⁴ din Brașov ai Sașilor tineri, pe cari Sașii bătrâni îi porecliseră „verzi” și ai căror conducători erau avocatul Fr. Lurtz și profesorul Lutz Korodi. Aceștia, întocmai ca

¹ Varianta autobiografiei din 1919 poartă titlul: „Ministrul ardelean Vasile Goldiș” și se află în Arhivele Statului din Arad, Fond personal Vasile Goldiș, nr. 1, fila 121—129 (manuscris autograf).

² Broșura poartă titlul: *O scurtă biografie. Vasile Goldiș*, Tipografia Ienci, Arad, 1932.

³ *ArhStat* Arad, Fond personal Vasile Goldiș, nr. 1, fila 180—185 (copie dactilografiată) și este scrisă de Vasile Goldiș la persoana a III-a în anul 1924.

⁴ Pagina 1 lipsește.

tinerii români conduși de Vasile Goldiș, propagau în mijlocul poporului sășesc lupta opozițională împotriva guvernelor ungurești contrar sașilor bătrâni, cari țineau să nu se aducă vre-o atingere caracterului sășesc de „pondenxos et circumspecti”. Mai vârtos la adunările generale ale județului Brașov Vasile Goldiș alături de „Sașii verzi” începuse lupta cea mai aprigă în contra concepției politice a „statului unitar național maghiar” și cerea prin discursuri bine documentate egalitatea și libertatea națională pentru toate popoarele nemaghiare ale țării.

Încă de când se afla la Caransebeș, V. Goldiș începuse a contribui și cu conceiul la munca grea de luminare și orientare politică a maselor populare românești. Articollii săi din „Tribuna” dela Sibiu, apoi „Tribuna Poporului” și „Tribuna” dela Arad răspândeau focul însuflețirii naționale și fortificau rezistența dirză a națiunii române împotriva opresiunii ungurești⁵.

În același timp Vasile Goldiș lua parte activă la toate mișcările culturale ale poporului românesc. Dela anul 1895 până în 1901 a fost secretarul societății teatrale românești și în această calitate a sa a dat acestei societăți nouă viață făcând din adunările ei generale adevărate festivaluri ale culturii românești, contribuind cu Anuarele acestei societăți la intensificarea mai vârtos a vieții artistice în mijlocul românilor și crescînd, prin știpeendiile societății, forțe tinere pentru dramă și operă.

Mutat la Arad în anul 1901, Vasile Goldiș, modest secretar consistorial, începe reorganizarea partidului național în această regiune a țării. În anul 1905, în sfîrșit, Adunarea națională dela Sibiu decide intrarea în activitatea parlamentară și în același an se dă lupta mare electorală, din care însă ies numai 6 deputați români. În anul următor cade guvernul contelui Ștefan Tisza și în luptele electorale din primăvara anului 1906 românii cîștigă 16 mandate de deputați. Între ei era și Vasile Goldiș, ales la Radna. Lupta parlamentară a acestor deputați în contra sovînismului unguresc, mai vârtos obstrucția lor împotriva legilor școlare ale contelui Apponyi, constituie epocă în istoria Ungariei de dinaintea războiului mondial. Discursurile parlamentare ale lui Vasile Goldiș fac un volum întreg.

În același timp el organizează lupta politică a românilor din județul Aradului și a făcut din scaunul său în congregația aceluia județ, adevărată tribună a revendicărilor naționale române.

În anul 1910 partidul național înființează la Arad noul ziar politic „Românul” și Vasile Goldiș e directorul acestui ziar, care în scurt timp devine organul conducător al vieții naționale românești în Ardeal și Țara Ungurească. În vara anului 1914 guvernul maghiar îi face directorului Vasile Goldiș proces pentru articolul scris din prilejul morții lui Francisc Kossuth, dar izbucnirea războiului a oprit deocamdată toate procesele politice. În cursul războiului „Românul” lui Vasile Goldiș susținea în poporul românesc credința în victoria finală a dreptății și din toate rîndurile lui transpira simpatia antantistă. În sfîrșit, în luna martie 1916 ziarul „Românul”, după ce începuse o luptă crâncenă în contra lui Vasile Mangra, care candidase la scaunul de mitropolit al românilor ortodocși din Ardeal, este desființat de guvernul unguresc și în contra lui Vasile Goldiș și a tovarășilor săi introduc noi anchete pentru motivul că „Românul” ar fi primit ajutoare clandestine din România. Acua însă nu s-a putut dovedi.

Vasile Goldiș este autorul declarațiunii, pe care la începutul războiului deputatul Teodor Mihali, ca președinte al clubului deputaților naționaliști români, a citit-o în parlamentul ungar de cuprinsul, că și în fața războiului Partidul Național Român își susține integral programul său politic, națiunea română revendicîndu-și cu neschimbată energie libertatea sa națională. În vara anului 1915, Vasile Goldiș dimpreună cu Iuliu Maniu și dr. Aurel Popovici ia parte în Viena la consfătuirea cu Erzberger, exmisul împăratului german Wilhelm II, în scopul de a încerca o soluție pacinică a revendicărilor națiunei române din Ardeal. Cele discutate și convenite la aceea consfătuire se vor da publicității la timpul său.

În toamna anului 1916, după ce România intrase în războiu contra Ungariei, Vasile Goldiș cutează să țină în congregația județului Arad un mare discurs în limba românească protestînd energic în contra opresiunii ungurești, iar în vara anului 1918, cînd în Ungaria încă nimeni nu se gîndea la dezastru, ci guvernul maghiar se ocupa de planul unei noi

⁵ Se referă la administrația reacționară a imperiului austro-ungar.

arondări a județelor din Ardeal, din punct de vedere șovinist, V. Goldiș, întrebat de un ziarist dela Budapesta asupra acestui obiect, răspunde: „Guvernul maghiar arondează județele Ardealului, despre care nici el, nici altul nu poate ști, al cui va fi după război”. — Inter-viueul acesta a făcut puternică impresie în țara întreagă, el a ajuns pînă la românii ardeleni refugiați la Iași și la regimentele voluntarilor români încălzînd pretutindeni sufletele românești și dînd de veste fraților din România, că în Ardeal poporul românesc este ferm în credința sa pentru victoria finală. Ziarele ungurești, mai vîrtos cele din Arad scriau pe față, că trădătorul „vlah” trebuie spânzurat. În fața acestei persistențe pentru idealul național românesc guvernul unguresc prin deputatul maghiaron Petru Mihali puse la cale redactarea unei declarații de fidelitate către statul maghiar, pe care de frică, o iscălisera toți episcopii români, precum și fruntași ca Teodor Mihali, președintele clubului parlamentarilor români, naționaliști. Trimisul guvernului, Gheorghe Popa, jude la Tribunalul din Arad, s-a prezentat și la Vasile Goldiș să-i ceară iscălitura. Vasile Goldiș pur și simplu l-a dat afară.

În luna octombrie a anului 1918, comitetul național român întrunit la Oradea-Mare în casele avocatului dr. Aurel Lazăr, prevăzând cele ce aveau să urmeze, a redactat declarațiunea cetăț de dr. Vaida în parlamentul din Budapesta și a ales un comitet cu sediul în Arad în frunte cu Vasile Goldiș ca președinte. Acest comitet s-a prefăcut apoi în Consiliul Național Român, care a condus revoluția din 1918. Ca președinte al acestui Consiliu V. Goldiș a redactat și a trimis guvernului maghiar din Budapesta energicul ultimatum, prin care cerea să se predea în administrarea Consiliului Național Român 26 județe din Ardeal și Ungaria, cari erau locuite de români. Guvernul contelui Mihail Károlyi a trimis la Arad pe ministrul de naționalități Jászi Oszkár, ca să trateze cu Consiliul Național Român. Dezbaterile le-a condus Vasile Goldiș și tot dînsul a propus și a redactat scurtul răspuns, prin care propunerile guvernului maghiar au fost respinse cerîndu-se pentru poporul românesc deplină libertate politică și națională. După eșuarea acestor tratative Vasile Goldiș a publicat manifestul Consiliului național român către popoarele lumii și dimpreună cu amicul său dr. Ioan Suciu a pregătit și a organizat Adunarea Națională Română de la Alba Iulia, care în ziua de 1 Decembrie 1918, ascultînd discursul lui Vasile Goldiș și la propunerea lui proclamă unirea cu România a tuturor românilor din Ardeal, Banat, Crișana, Maramureș, dimpreună cu toate teritoriile locuite de dîșii. Punctele istorice de la Alba-Iulia sunt concepute lui Vasile Goldiș.

Se formează apoi primul guvern românesc în Ardeal sub președenția dlui Iuliu Maniu, Consiliul Dirigent. În acest guvern Vasile Goldiș este șeful resortului de culte și instrucțiune publică. În 12 Decembrie 1918, delegația compusă din V. Goldiș, dr. A. Vaida și episcopii dr. Miron Cristea și Iuliu Hosszu pleacă la București și acolo în 13 Decembrie Vasile Goldiș ca președinte al acestei delegațiuni în cadrele unui mare festival predă în mâinile Maiestății Sale Reșului Ferdinand I-ul actul unirii dela Alba-Iulia.

Vasile Goldiș este numit acum ministrul al Ardealului în guvernul I.C. Brătianu și în această calitate dînsul se mută la București, iară resortul de culte și instrucțiune publică în Ardeal îl ia dr. Valerius Braniște.

Fiind informat despre schingiuirile fraților săi români rămași dincolo de linia demarcațională trasă de aliați, în primăvara anului 1919, Vasile Goldiș cere guvernului să ordone, că armata română chiar fără asentimentul aliaților să treacă linia demarcațională și să cuprindă toate teritoriile locuite de români, în cazul contrar dînsul va părăsi guvernul. S-a ținut atunci un consiliu de coroană la Cotroceni, și acolo după expunerea prea puțin favorabilă a generalului Prezan, șeful Marelui Cartier general al Armatei Române, Vasile Goldiș și-a susținut iar maiestatea sa regele ascultînd motivele dlui Vasile Goldiș, a ordonat în acelaș ceas avansarea armatei române în sensul acelei propuneri.

La alegerile din 1919, Vasile Goldiș a fost ales pentru prim dată deputat în parlamentul României tot în vechiul său cerc Radna. În guvernul generalului Averescu, Vasile Goldiș a reprezentat din nou partidul național ca ministru fără portofoliu al Ardealului. Denunțându-se însă colaborarea partidului național cu generalul, Vasile Goldiș a ieșit din acel guvern în luna Aprilie 1920.

Doi ani de zile, în 1921 și 1922, Vasile Goldiș a fost greu bolnav, însănătoșindu-se abia în vara anului 1923. Pentru aceea în acei ani n-a luat parte la viața publică. La alegerile din 1922, fără a se putea prezenta alegătorilor a fost ales deputat în cercul Pecica. În

toamna anului 1923 a fost ales la Timișoara cu caldă însuflețire ca președinte al Asociațiunii Culturale Română dela Sibiu. În calitate aceasta a pregătit și condus în acest an marile serbări naționale prezidate de însuși maiestatea sa regele pentru comemorarea lui Avram Iancu, împlinindu-se tocmai acum 100 de ani dela nașterea acestui mare erou al națiunii române. Tot în vara acestui an și-a ținut Vasile Goldiș marele său discurs în parlament asupra legii școalelor primare în care a susținut cu toată convingerea școala profesională și dreptul minorităților etnice la cultura lor națională.

Vasile Goldiș trăiește și azi la Arad, în modestul său post de secretar al Consistoriului ortodox român din acel oraș⁶.

Vasile Goldiș

⁶ Despre viața și activitatea lui Vasile Goldiș, vezi, mai pe larg Gheorghe Șora, *Vasile Goldiș militant pentru desăvârșirea idealului național. 1 Decembrie 1918*, Editura Facla, Timișoara, 1980.

ACȚIUNEA DE SOLIDARIZARE A „LIGII DREPTURILOR OMULUI” CU PRILEJUL SUSPENDĂRII ZIARULUI TÎRGUMUREȘEAN „A VILÁG” (1925—1926)

GÁL CORNELIA

În istoria presei muncitorești din România un capitol important îl constituie apariția la Tîrgu Mureș a ziarului legal „A Világ” (Lumea).

Ziarul a apărut în perioada 21 decembrie 1924 — 22 aprilie 1926, bi-săptămînal, jucînd un rol de seamă în îndrumarea luptelor muncitorilor, în apărarea intereselor maselor muncitorești române și maghiare și în demascarea politicii trădătoare a șefilor partidului maghiar¹.

Editarea, sub îndrumarea P.C.R., a publicației „A Világ” (Lumea), imediat după scoaterea partidului comunist în afara legii, reprezintă o realizare prețioasă pe linia îmbinării muncii ilegale cu cea legală. Gazeta a fost cunoscută, apreciată și răspîdită în județul Mureș și în Valea Mureșului. Redactorul ziarului a fost Szabó Jenő. Pe baza propunerii lui Köblös Elek, Lázár Ödön a ținut legătura cu redactorul gazetei și cu ajutorul uteciștilor a trimis la redacție articolele care au relatat mișcarea muncitorească.

Printre colaboratorii ziarului au fost Fónagy János, Kahána Mózes, Simó Géza și alții. Difuzarea publicației s-a făcut prin abonare, prin vînzare la chioșc și cu ajutorul difuzorilor voluntari, recrutați din rîndurile muncitorilor. Numărul cititorilor a ajuns la cifra de aproximativ 30.000 de persoane. „A Világ” a avut o largă popularitate din motivul că a publicat articole despre probleme actuale ale muncitorilor, țăranilor, intelectualilor, meseriașilor și a altor categorii sociale².

În paginile ziarului au fost reproduse articole referitoare la luptele pentru apărarea intereselor economice și politice ale celor ce muncesc, fără deosebire de naționalitate.

Articolele care relatează despre luptele muncitorilor lemnari din Valea Mureșului sînt adevărate documente ale epocii, care ilustrează în mod real viața și lupta eroică a muncitorilor forestieri. Despre greva muncitorilor lemnari din primăvara anului 1925 găsim aproape în fiecare număr relatări — prin care ziarul a mobilizat și a organizat solidaritatea muncitorimii din toată țara. Gazeta a publicat știri despre scrisorile de solidarizare trimise la consiliile sindicale ale muncitorilor din Brașov, Arad, Brăila, București ș.a. Iată cîteva titluri expresive: „Muncitorimea României e împreună”, „Unitate de la Ga-

¹ Presa P.C.R. și a organizațiilor sale de masă (1921—1944); Editura științifică, București, 1963, p. 92, 93. Fuchs Simon; *Munkásmozgalom a Maros völgyében (Mișcarea muncitorească din Valea Mureșului)*, Editura politică, București, 1975, p. 205—209.

² Arhiva Muzeului județean Mureș, nr. inv. 6125.

lați pînă la Oradea”, „Muncitorimea din România stă în spatele celor din Valea Mureșului, ca un singur om”³.

La rubrica „Munkásvilág” (Lumea muncitorilor) redacția a publicat în fiecare număr articole despre situația muncitorimii, despre desfășurarea luptei lor pentru îmbunătățirea traiului și pentru drepturi politice. Astfel de relații găsim despre muncitorii din Galați, despre viața muncitorilor din Brăila și Valea Prahovei sau despre greva victorioasă a muncitorilor din Baia Mare.⁴

Ziarul a militat pentru apărarea intereselor poporului român și ale naționalităților conlocuitoare. Un exemplu viu este cazul țăranilor români din Pogăceaua. Ei au cerut ajutorul ziarului împotriva prefectului județului.⁵

Autoritățile țîrgumureșene, cunoscînd activitatea revoluționară și democratică desfășurată de ziarul „A Világ”, în septembrie 1925 au pus sub control polițienesc și au suspendat apariția ziarului, sub motivul că este „gazeta comunistilor din Țîrgu Mureș”. Adevăratul motiv al suspendării ziarului a fost însă faptul că a publicat date privind alegerile din 1925 în Camerele agricole⁶ (pl. XXXIX, fig. 1).

Redactorul ziarului, cu sprijinul P.C.R., a început o luptă pentru reparația gazetei. S-a adresat, prin scrisori, tuturor ziarelor din țară, „Ligii Drepturilor Omului”, și „Asociației generale a presei române”, cerînd sprijinul acestora împotriva interzicerii publicației.⁷

C. G. Costa Foru, conducătorul „Ligii Drepturilor Omului” a adresat ziarului „A Világ” mai multe scrisori. În ziua de 14 septembrie 1925 scria:

„Faptele relatate în circulara adresată Ligei Drepturilor Omului le cunoaștem din ziare și mă indignează ca pe toți căți le-am aflat, — poate și mai mult, din cauza solidarității profesionale.

Ele fiind de natură a vă cauza grave pagube în ele purtînd interes materiale pe lîngă cele morale, calea judecătorească vă este larg deschisă și îmi place a crede că, urmă Dvs., veți ajungii la o satisfacțiune deplină; căci călcarea de legi este patentă și sancționarea unor asemenea cutezătoare samavolnicii se impune.

Iacă sfatul ce personal îmi permit a vă da. Cît pentru sprijinul Ligei noastre, el nu vă va lipsi, dar Comitetul Ligei nu se va întruni, — cred —, înainte de finele lunii, și nu va lua cunoștință de acest caz decît la prima sa întrunire. Nu mă îndoiesc că această nouă violare a celui mai prețios drept cetățenesc va produce aceiași reacțiune sufletească pe care au simțit-o toți cîți au aflat-o”⁸ (pl. XL, fig. 2.).

³ *A Világ* (Lumea), Țîrgu Mureș, II, nr. 15 din 25 februarie 1925; nr. 20 din 14 martie 1925; nr. 31 din 26 aprilie 1925; nr. 26 din 4 aprilie 1925; nr. 27 din 9 aprilie 1925.

⁴ *A Világ*, II, nr. 7 din 27 ianuarie 1925; nr. 13 din 18 februarie 1925; nr. 44 din 13 iunie 1925.

⁵ *A Világ*, III, nr. 71 din 5 februarie 1926; Arhiva Muzeului județean Mureș, nr. inv. 6125.

⁶ *Ibidem*; *A Világ*, nr. 66 din 5 septembrie 1925, nr. 69 din 3 octombrie 1925; nr. 70 din 10 octombrie 1925.

⁷ *A Világ*, II, nr. 67 din 26 septembrie 1925; Arhiva Muzeului județean Mureș, nr. inv. 6125.

⁸ *Ibidem*; FilMOTECA Muzeului județean Mureș, nr. inv. 11206, 11207; Demény Lajos; *Lapok a román demokrácia történetéből*, (File din istoria democrației românești) în *A Hét*, IX, nr. 48 din 1 decembrie 1978, p. 5.

Scrisoarea lui C. G. Costa Foru a fost publicată în paginile ziarului „A Világ“. Ultimul număr al ziarului a apărut la 10 octombrie 1925.⁹

La sfârșitul lunii octombrie C. G. Costa Foru într-o altă scrisoare sublinia: „Cazul Dumitale (al redactorului — *n.n.*) a fost de mai multe ori motiv de protestare în ziarele noastre. Guvernul rămâne însă de mult nesimțitor protestărilor presei (...). Nu pierdeți curajul. Vom vedea zile mai senine. Iar noi vom continua lupta cu toată încrederea în victoria finală. Faceți la fel“.¹⁰ (pl. XL, fig. 3).

Acțiunile de protest începute de C. G. Costa Foru au fost sprijinite și de „Asociația generală a presei române“. Multe ziare românești, având orientare democratică, ca „Aurora“, „Adevărul“, „Facla“, „Lupta“, „România“, „Dimineata“ etc., au publicat articole de protest.¹¹

În presa română, maghiară, germană a fost publicată motiunea „Asociației generale a presei române“. Rîndurile ce urmează sînt citate din această motiune:

„Comitetul Asociației Generale a Presei Române a luat cunoștință cu vie surprindere de plîngerea ce i s-a adresat de direcția ziarului „A Világ“ din Tîrgu Mureș și din care rezultă că autoritățile administrative din acel oraș:

1. Au suspendat apariția gazetei;

2. Au confiscat listele de abonați;

3. Au condiționat reparația gazetei de instituirea unui control polițienesc permanent în redacție și administrație, de renunțarea la vînzarea cu numărul și de aprobarea prealabilă a administrației pentru fiecare abonament controlat, aprobare ce urmează a se acorda numai în temeiul unor formalități de neputință de îndeplinit;

4. Au amenințat direcția ziarului cu măsuri și mai aspre.

Comitetul Asociației Generale a Presei Române, considerînd că orașul Tîrgu Mureș nu cade în zona stării de asediu și beneficiază deci de toate libertățile garantate prin Constituție.

Considerînd că, astfel fiind, procedarea organelor administrative din Tîrgu Mureș constituie un abuz de putere de excepțională gravitate, echivalînd cu suprimarea deplină a regimului legal creat presei și cu înlocuirea lui prin arbitrarul factorilor administrației în subordine.

Protestează cu energie împotriva măsurilor luate la Tîrgu Mureș, și aducîndu-le pe cale publică la cunoștința guvernului, îi cere să revoce de urgență măsurile arătate, restabilind astfel legalitatea strictă față de ziarul „A Világ“ și la presă în general¹².

⁹ *A Világ*, II, nr. 69 din 3 octombrie 1925; nr. 70 din 10 octombrie 1925.

¹⁰ Gál Cornelia, *Lupta înfrățită a oamenilor muncii români și maghiari din județul Mureș, sub conducerea comunistilor împotriva exploatării și asupririi, pentru dreptate socială și națională, în documentele Muzeului județean Mureș*, I, Marisia, VIII, Tîrgu Mureș, 1980, p. 543; Arhiva Muzeului județean Mureș, nr. inv. 6125; Filmoteca Muzeului județean Mureș, nr. inv. 11206, 11207.

¹¹ *Ibidem*, *A Világ*, II, nr. 67 din 26 septembrie 1925; nr. 69 din 3 octombrie 1925; nr. 70 din 10 octombrie 1925.

¹² Filmoteca Muzeului județean Mureș, nr. inv. 11206, 11207; Arhiva Muzeului județean Mureș, nr. inv. 4762, 6125.

În paginile ziarelor române contemporane au fost reproduse și alte relații despre cazul gazetei „A Világ”.

Ziarul „Facla” a arătat că:

„În Țirgu Mureș apare de vre-un an un ziar bi-săptăminal intitulat A Világ (Lumea). Pînă acum acest ziar s-a putut vinde și tipări fără nici o stinghereală. Dar Világ este un ziar democrat, cinstit și consecvent, el a deschis larg coloanele sale pentru apărarea intereselor celor mulți și năpăstuiți — muncitorilor, țăranilor, slujbașilor... ș.a.m.d. Înaintea alegerilor pentru camerele agricole, Világ, cum era și firesc, a scris contra liberalilor și a sfătuit pe alegătorii țărani să demonstreze contra regimului de asuprire națională, de sărăcire și robire economică nevotînd lista „cetățenească”.

... Alegerile odată trecute, directorul lui Világ a fost chemat la Siguranță de către un comisar, care a vrut să ridice și condica de abonați a administrației, lucru la care directorul ziarului s-a opus cu hotărîre. La siguranță toate notabilitățile erau adunate în așteptarea directorului: prefectul de județ, sub-prefecții, prefectul de poliție, șeful siguranței și alții mai mărunți.

(...) Directorul ziarului a fost întîmpinat cu acuzații de bolșevism, cari s-au terminat însă cu mărturisirea furiei că Világ a agitat pe țărani împotriva liberarilor în campania electorală. Apoi i s-a citit directorului ziarului un ordin confidențial al d-lui Tătărescu sub-ministrul internelor, în care se recomanda următoarele:

1. Ziarul Világ, începînd dela data luării în cunoștință, nu se va mai putea vinde la chioșcuri, pe stradă, în trenuri și în gări.

2. Administrația ziarului Világ va prezenta comisarului special însărcinat, lista abonaților cari și-au plătit abonamentul li se va putea trimite ziarul în câte un singur exemplar. Trimiterea mai multor exemplare la o singură adresă este interzisă.

3. Înainte de scoaterea de la tipografie comisarul va cenzura ziarul.

4. Numărul aflător sub presă se confiscă.

Bineînțeles că directorul ziarului a protestat și a declarat că nu poate lua în seamă asemenea ordine cazone, pentru că libertatea scrisului e asigurată chiar și pentru ziarele neplăcute d-lui Tătărescu, pentru că la Țirgu Mureș nu e nici măcar stare de asediu și pentru că în orice caz reglementarea apariției și distribuției ziarului Világ nu e treaba ministerului de interne, ci a direcției și administrației ziarului.

Directorul lui Világ a hotărît să scoată ziarul, fără să se sinchisească de ordinele cazone, arbitrare și ridicole, ale d-lui Tătărescu. În acelaș timp însă d-sa va acționa în judecată autoritățile călcătoare de lege și se va adresa asociațiilor de presă pentru a le cere ocrotire. Nu vrem să anticipăm asupra grabei sau incetineli cu care acestea se vor pune în mișcare pentru a apăra, în persoana ziarului lovit, libertatea presei însăși.¹³

Rîndurile ce urmează sînt citate din articolul: „Din Ardeal. Magnații și liberalii. Prigoana muncitorilor minoritari”: „... Világ singurul ziar democratic al poporului maghiar din Ardeal, a fost gîuit de către guvern. Presa

¹³ *Ibidem.*

oligarhică maghiară și cea a marilor industriasi tace. Guvernul și magnații vreau ca să răpească prin ofensiva lor comună toate posibilitățile poporului maghiar din Ardeal, de apărarea interesului lui național, politic și economic. Dar muncitorii și țăranii săraci maghiari vor continua lupta lor eliberatoare, împreună cu masele muncitorești române pînă la învingerea brătienilor și grofilor maghiari”.¹⁴

După cinci luni de luptă hotărîtă și energică, după protestele viguroase ale presei românești ziarul a obținut autorizația reapariției. Primul număr — numărul victoriei forțelor democratice — a apărut în 5 februarie 1926. Redactorul ziarului informează cititorii că autoritățile locale i-au atras atenția, că nu poate publica nici un articol cu caracter comunist, pentru că în acest caz, gazeta va fi suprimată definitiv. Totodată mulțumește pentru sprijinul primit din partea ziarelor din țară.¹⁵

Peste două luni și jumătate, la sfîrșitul lunii aprilie, apariția ziarului a fost interzisă definitiv. Motivul suspendării ziarului a fost faptul că a publicat date din biografia lui Averescu, și a publicat programul electoral al B.M.Ț. Matrițele numărului festiv de la 1 Mai 1926 au fost distruse, iar redactorul ziarului a fost arestat.¹⁶

Istoricul ziarului „A Világ” ne demonstrează că, sub influența mișcării comuniste, numeroși intelectuali români, în frunte cu „Liga Drepturilor Omului” și — cu conducătorul său C. G. Costa Foru au militat în apărarea drepturilor naționalităților conlocuitoare. Documentele acestei acțiuni constituie un capitol important al solidarității poporului român cu naționalitățile conlocuitoare.

¹⁴ *Ibidem*; Gál Cornelia, *op. cit.*, p. 543.

¹⁵ *A Világ*, III, nr. 71 din 5 februarie 1926; Arhiva Muzeului județean Mureș, nr. inv. 61 25; Filmoteca Muzeului județean Mureș, nr. inv. 11206, 11207.

¹⁶ Fuchs Simon, *op. cit.*; Arhiva Muzeului județean Mureș, nr. inv. 6125.

SEMNIIFICAȚIA SOCIAL-POLITICĂ A GREVEI MUNCITORILOR FORESTIERI DE PE VALEA SUPERIOARĂ A MUREȘULUI DIN 1929

IOAN CHIOREAN

Exploatarea intensivă a „zăcămintului verde” din Valea superioară a Mureșului a dus — în deceniul al treilea al veacului nostru — la dezvoltarea industriei de cherestea, dar — ca peste tot — și la adâncirea mizeriei maselor muncitoare. Încă nu se stinsese ecoul grevelor din 1923 și 1925 când presa vremii semnală alte „conflicte de muncă”, alertînd din nou patronatul și autoritățile locale. În toamna anului 1928, odată cu lansarea campaniei electorale pentru alegerile parlamentare din 12 decembrie, militanții comuniști și sindicaliști din Valea Mureșului și-au intensificat activitatea propagandistică în rîndul maselor țărănești din această regiune în vederea sprijinirii candidaților Blocului Muncitoresc-Țărănesc, a cărui platformă politică cuprindea și revendicările de bază ale țărănimii nevoiașе. Drept urmare, la alegeri, după județul Bihor, Blocul Muncitoresc-Țărănesc a obținut cele mai multe voturi pe țară în județul Mureș. Solidaritatea și alianța țărănimii cu clasa muncitoare va fi apoi elocvent exprimată în timpul grevei muncitorilor forestieri din primăvara anului 1929, mai ales la Gheorgheni, Toplița și Lunca Bradului, cînd sute de țărani săraci din satele învecinate au sprijinit moral și material lupta muncitorilor greviști.

Tot în această perioadă, îndeosebi în lunile noiembrie și decembrie 1928, se va desfășura aici o vastă campanie de reînființare a organizațiilor sindicale dizolvate de autorități după greva din 1925, precum și de întemeiere a unor noi grupe sindicale. Pretutindeni însă unde s-au constituit organizațiile sindicale din industria forestieră (Toplița, Lunca Bradului, Gălăuțaș, Valea Secu, Călimănel, Gheorgheni, Ditrău și Baratsău) au fost adoptate revendicări similare, ca: asigurarea deplină a dreptului de organizare și adunare; reintroducerea zilei de muncă de 8 ore; interzicerea angajării copiilor sub 14 ani; control industrial pentru prevenirea accidentelor; obligația capitaliștilor forestieri de a construi locuințe corespunzătoare pentru muncitori; sancționarea severă a acelor directori, maiștri, șefi de secții și funcționari de stat care, prin bătăi, amenințări, concedieri și „liste negre” caută să împiedice organizarea muncitorimii; anularea sistemului patronal de a concedia muncitorii aleși în conducerea organizațiilor sindicale etc. Cu prilejul acestor adunări au fost aleși și delegații pentru conferința muncitorilor forestieri din județele Mureș și Ciuc. Conferința și-a desfășurat lucrările la Toplița, în zilele de 26—27 decembrie 1928, în prezența a peste 1000 de muncitori. Pe lîngă cei 31 de delegați,

reprezentînd 20 fabrici de cherestea din valea superioară a Mureşului, au mai participat — cu drept de vot deliberativ — delegaţii Uniunii Sindicale a muncitorilor lemnari, ai Comitetului regional sindical Tîrgu Mureş, Oradea şi ai secţiunii de tineret din Tîrgu Mureş. Avînd o agendă de lucru deosebit de importantă şi bogată, conferinţa de la Topliţa a analizat şi adoptat măsuri corespunzătoare revendicărilor economice şi politice de bază ale muncitorilor forestieri, îndeosebi privind îmbunătăţirea condiţiilor de muncă şi de trai, organizarea sindicatelor, apărarea împotriva concedierilor, problema timpului de muncă şi a salarizării, situaţia sanitară, asigurările sociale, cultura muncitorească. Pentru impulsionarea activităţilor sindicale, dar şi pentru o mai bună coordonare a acţiunilor muncitoreşti s-a hotărît — tot acum — împărţirea regiunii în două centre organizatorice şi ţinerea unei conferinţe regionale în fiecare lună, într-o zi de duminică. Transpunînd în viaţă toate hotărârile şi măsurile adoptate, încă în primele luni ale anului 1929 s-a înfăptuit — cu remarcabilă energie revoluţionară — o masivă organizare a muncitorimii forestiere. Chiar în localităţile izolate, unde n-au existat grupe sindicale, de pildă la Borsec, Răchitiş, Corbu şi Ghimeş, muncitorii s-au organizat în ciuda unei înverşunate opoziţii din partea patronilor şi autorităţilor. La sfîrşitul lunii februarie 1929 s-au constituit 28 de organizaţii sindicale în care erau înglobaţi peste 4000 de muncitori din 32 de fabrici de exploatare şi prelucrare a lemnului¹.

Şirul grevelor muncitorilor forestieri de pe valea superioară a Mureşului va fi reluat cu o şi mai mare intensitate în primăvara anului 1929. Urmînd indicaţiile partidului comunist şi trăgînd învăţăminte din bătăliile purtate în perioada 1923—1925 muncitorii forestieri s-au ridicat iarăşi la luptă, organizînd o puternică rezistenţă împotriva noii ofensive patronale, pentru apărarea sindicatelor unitare, pentru recîştigarea timpului de muncă de 8 ore, pierdut după înăbuşirea eroicei greve din 1925. Atunci, la sfîrşitul lunii mai 1925, după 9 săptămîni de lupte înverşunate între muncitori şi patroni, greva a fost înăbuşită prin teroarea sîngeroasă a aparatului represiv al regimului burghez. Cu toată înfrîngerea suferită, lupta lor n-a fost zadarnică. Ea a întărit încrederea muncitorilor în partidul comunist, în syndicatele revoluţionare, în forţa şi dreptatea cauzei pentru care luptau. Greva muncitorilor forestieri de pe Mureşul superior din primăvara anului 1925, prima mare bătălie de clasă din ţara noastră după ilegalizarea partidului de către guvernul liberal, a fost o puternică manifestare a protestului clasei muncitoare împotriva ofensivei patronale, a fost o şcoală de solidaritate proletară, „care — după cum sublinia ziarul „Lemnarul“ — le-a adus multe învăţăminte şi experienţe”². Într-adevăr, măsurile organizatorice întreprinse de organizaţiile de partid şi sindicale de pe Mureşul superior în anii care au urmat şi-au demonstrat temeinicia şi eficienţa revoluţionară în 1929, cînd muncitorii forestieri şi lemnari — îndrumaţi îndeaproape de membrii celulelor P.C.R. din fabrici — au reali-

¹ Simion Fuchs. *Situaţia industriei forestiere şi luptele muncitorilor forestieri la începutul crizei economice din 1929*, în *Studii şi materiale de istorie contemporană*, Editura Academiei, Bucureşti, 1956, p. 134—138.

² *Lemnarul*, IV, nr. 5—6 din 15 iunie 1925.

zat un puternic front muncitoresc, ce a alarmat deopotrivă patronatul și autoritățile locale. Curînd însă, evenimentele vor lua proporții considerabile, mișcarea revendicativă din această zonă a țării cuprinzînd — după relatările unui raport confidențial al Serviciului de siguranță din Tîrgu Mureș înaintat Siguranței Generale — „toți muncitorii lemnari de la fabricile din județele Mureș, Ciuc și Odorhei, adică toți acei ce aparțin sindicatelor de nuanță comunistă...”³ Pentru a împiedica greva, autoritățile au luat toate măsurile în vederea atenuării conflictului dintre muncitori și patroni, postînd jandarmi și polițiști la intrarea în fabrici.

În ciuda măsurilor represive luate de poliție și siguranță, organizațiile P.C.R. din Valea superioară a Mureșului desfășurau cu succes munca printre muncitori în vederea declarării grevei. În acțiunea de pregătire a grevei au fost atrași și uteciștii. Comitetul județean U.T.C. Mureș a trimis aici mai mulți activiști cu sarcina concretă de a sprijini secțiunile tineretului din fabricile de cherestea.

La 23 aprilie 1929 începe greva, care — încă din primele zile — antrenează la luptă 4000 de muncitori din 19 fabrici de cherestea⁴. După două săptămîni de grevă, timp în care muncitorii împreună cu familiile lor au rezistat cu succes tuturor atacurilor întreprinse de patroni și autorități, situația greviștilor a devenit grea din cauza epuizării fondurilor bănești adunate în prealabil pentru susținerea acțiunilor greviste. În acest moment critic, muncitorii greviști s-au adresat țăranimii muncitoare, care — aducîndu-le însemnate cantități de alimente — a sprijinit îndeaproape lupta eroică a tovarășilor lor. Suferind un eșec total chiar și în încercările de a folosi spărgători de grevă⁵, fabricanții sînt nevoiți să cedeze și să accepte încheierea unei convenții care obliga patronatul la satisfacerea revendicărilor muncitorilor. Ca urmare, între 23 și 29 mai greviștii din fiecare fabrică au încheiat noul contract colectiv care prevedea recunoașterea timpului de muncă de 8 ore, majorarea salariilor cu 10%, un spor de 25% pentru orele suplimentare și un supliment în bani pentru haine de lucru.

Lupta muncitorilor de pe Mureșul superior din aprilie-mai 1929 se încheia, așadar, cu victoria greviștilor, ea constituind un îmbold pentru muncitorii din celelalte întreprinderi din Tîrgu Mureș, care au reușit să impună patronilor ridicarea salariilor. Astfel au procedat muncitorii tîmplari și alții.

Semnificația social-politică a grevei muncitorilor forestieri din primăvara anului 1929 este însă cu mult mai largă. Mai presus de toate se desprinde cu pregnanță lupta consecventă a Partidului Comunist Român, deși aflat în adîncă ilegalitate, pentru dreptate socială și națională, împotriva exploatării oamenilor muncii de la orașe și sate. Acest liant călăuzitor s-a resimțit cu tărie în numeroasele acțiuni social-politice inițiate și conduse de organizațiile P.C.R., sindicale și de tineret din Valea superioară a Mureșului, cu prilejul mișcărilor greviste sau al răzvrătirilor țărănești, în acțiunile de solidarizare cu greviștii, în coloanele ziarelor muncitorești editate pe meleagurile mureșene. Nu în-

³ *ArhStat* Tîrgu Mureș, Fond Prefectura jud. Mureș, acte polițienesci, nr. 2130/1929.

⁴ *Ibidem*, Acte confidențiale, nr. 68/1929; nr. 114/1929; nr. 115/1929.

⁵ *Ibidem*, nr. 137/1929.

împlător deci, în momentele cele mai grele ale grevei, comuniștii, militanții sindicaliști și uteciștii au știut să insuflă încredere maselor, au știut să demaște mașinațiile autorităților și fabricanților, dovedind o justă orientare politică în condițiile cruntei terori în care au dus lupta. De asemenea, au fost dezavuate acțiunile inițiate de Sárkány Ștefan, secretarul organizației din Tîrgu Mureș a Partidului social-democrat, în vederea realizării unui compromis „rezonabil” între patroni și muncitori⁶. Greva muncitorilor forestieri a demonstrat cu putere că partidul comunist este singurul apărător al intereselor de zi cu zi ale clasei muncitoare, că el este organizatorul luptei muncitorilor pentru o viață mai bună. În atari împrejurări, pe fondul înăsprii contradicțiilor dintre clasele exploataoare și cei asupriți, oamenii muncii români, mahgiari, secui și germani, sub conducerea organizațiilor revoluționare ale clasei muncitoare din România, au dus o permanentă luptă împotriva scăderii salariilor și pentru mărirea lor în raport cu scumpetea, împotriva raționalizării capitaliste, a șomajului și concedierilor forțate, a amenziilor și abuzurilor patronale, pentru respectarea zilei de muncă de 8 ore, a legislației muncitorești, pentru apărarea libertăților democratice, pentru dreptul de organizare și întrunire, pentru eliberarea deținuților politici etc. În același timp, aveau de înfruntat campaniile deșănțate ale partidelor politice burgheze care încercau în fel și chip să diminueze — îndeosebi printr-o demagogie naționalistă sau șovinistă spiritul revoluționar al maselor muncitoare de la orașe și sate. Și nu era deloc ușor, căci organizația din județul Mureș a Partidului național-tărănesc — spre a cita un prim exemplu — era recunoscută în 1929 și în anii care au urmat ca una dintre cele mai puternice organizații ale acestui partid. Reușind să atragă de partea sa țărani înstăriți (care în multe cazuri erau socotiți fruntașii satelor, și deci cu o mare influență asupra țărănimii sărace), Partidul național-tărănesc și-a îndreptat, din 1933, o parte a acțiunilor sale propagandistice și împotriva *Frontului Plugarilor*, iar în județul Mureș a reușit chiar — timp de un deceniu — să împiedice constituirea unei organizații locale a țărănimii nevoiașе. Puternice organizații județene aveau apoi Partidul național liberal, Partidul național creștin și Partidul Maghiar (acesta deopotrivă și în județele Ciuc, Odorhei și Trei Scaune), care și-au recrutat membrii din rîndurile burgheziei, moșierimii, intelectualității, comercianților, patronilor de ateliere, preoțimii, chiaburimii și țărănimii mijlocașе. Deși numerică, datorită terorii și represiei din timpul grevelor, organizațiile politice ale oamenilor muncii nu mai aveau o asemenea pondere în 1929 ca în anii precedenți, atît Comitetul județean Mureș al P.C.R., cît și Comitetul local al Partidului social-democrat își vor păstra și în perioada crizei economice neștirbită influența în rîndurile maselor populare, militînd cu consecvență pentru înfăptuirea frontului unic muncitoresc. Această strînsă colaborare dintre comuniștii și social-democrații mureșeni — sporadic realizată în timpul grevei muncitorilor forestieri din 1929 doar în unele fabrici de cherestea de pe Mureșul superior — concretizată cu maximă eficiență în timpul grevelor din 1934 prin lupta comună pentru înfăptuirea programului de revendicări generale și imediate, a dovedit pe deplin și aici semnificația deosebită a ini-

⁶ *Ibidem*, Acte polițienești, nr. 5483/1929; nr. 7843/1929; Simon Fuchs, *art. cit.*, p. 151.

țiativelor și hotărârilor adoptate de Partidul Comunist Român pentru înfăptuirea unei politici unitare de acțiune muncitorească. Întrucât greva muncitorilor forestieri din 1929 înfrunse puternic solidaritatea de clasă a întregii muncitorimi de pe valea superioară a Mureșului, noul Consiliu sindical din Tîrgu Mureș — deși în anii următori va avea o compoziție social-democrată — și-a desfășurat activitatea potrivit principiilor luptei revoluționare. Cea dintîi mărturie o găsim elocvent exprimată în acțiunea de solidaritate a tuturor muncitorilor din Tîrgu Mureș, fără deosebire de naționalitate și apartenență politică, cu cauza muncitorilor greviști de pe Mureșul superior, în mai 1929, reflectată pe larg chiar și în coloanele unor publicații burgheze. Astfel, după cum relata cotidianul politic burghez „Maros” din Tîrgu Mureș, la 18 mai 1929, în orașul de reședință al județului Mureș au fost aduși 33 de muncitori, „arestați la Gălăuțaș și Toplița. Muncitorii au fost transportați legați între ei, pe majoritatea lor se văd urmele bătăii. Printre muncitori sînt maghiari și români. Aceștia sînt acei muncitori despre arestarea cărora a relatat ziarul *Maros* în numărul său de azi dimineța. Muncitorii au fost interogați încă aseară la poliție, iar sîmbătă dimineța cauza lor va fi predată procuraturii care, probabil, îi va elibera. Este o manifestare interesantă a solidarității muncitorești faptul că muncitorii din fabricile locale, făcînd parte din sindicatele unite (unitare — n.n.), deși căminul muncitoresc este închis și astfel nu există posibilitatea unei întîlniri comune, s-au oferit că vor asigura hrana necesară muncitorilor arestați și potrivit hotărîrii lor astăzi seara le-au trimis deja mîncare la poliție”⁷. Din relatarea de mai sus reținem însă și un alt fapt. Căminul muncitoresc din Tîrgu Mureș, unde își aveau sediul organizațiile de partid, sindicale și U.T.C., regionale sau locale, a fost deseori închis de către autoritățile polițienești, la fel și în primăvara anului 1929. Măsura represivă vizase acum paralizarea activității Consiliului regional sindical care în anii 1920—1928 a creat la căminul muncitoresc din Tîrgu Mureș un adevărat stat-major muncitoresc. De aici, în timpul mișcărilor greviste, se lansau chemările de luptă, se transmiteau dispoziții pentru comitetele sindicale din întreprinderi, se răspîndeau afișe și manifeste, ziare și broșuri. Organizîndu-și sedii ilegale, Consiliul regional sindical — sub îndrumarea permanentă a organizației teritoriale P.C.R. — a reușit cu aceeași eficiență să mobilizeze la luptă muncitorii din fabricile de cherestea de pe Mureșul superior și în primăvara anului 1929. Pe de altă parte, în vîltoarea grevelor din aprilie-mai 1929 a crescut considerabil rolul organizatoric și politic al unor centre muncitorești ca Reghin, Toplița și Gheorgheni, în jurul cărora se polariza activitatea a mii de muncitori și lucrători din cele mai felurite întreprinderi industriale.

În timpul acestor bătălii de clasă s-a întărit frăția oamenilor muncii români, maghiari și de alte naționalități, și deopotrivă solidaritatea muncitorilor forestieri de pe valea superioară a Mureșului cu cei din Bucovina și de pe Valea Trotușului, stimulați puternic în acțiunile lor revendicative din același an de combativitatea revoluționară și rezistența eroică a muncitorimii de aici.

⁷ *Maros*. III. nr. 110 din 18 mai 1929.

Izbucnită în pragul dezlănțuirii crizei economice mondiale, greva muncitorilor forestieri de pe Mureșul superior — cu minunatele sale epopei revoluționare de la Lunca Bradului, Toplița, Gălăușas și Gheorgheni — s-a înscris cu slove purpurii în cartea marilor lupte sociale ale proletariatului din România împotriva exploatării capitaliste, pentru o viață mai bună. În timpul desfășurării ei s-au afirmat, prin dârzenie, combativitate și solidaritate, o nouă pleiadă de militanți comuniști, sindicaliști și uteciști, dar și femeile muncitoare, care au participat activ la toate acțiunile greviștilor, creînd panică și derută în rîndul autorităților. Și nu întîmplător, deoarece încă în luna martie a acestui an autoritățile guvernamentale preveniseră prefecturile județene asupra faptului că „starea economică a creat în sînul muncitorimii o situație sufletească proprie agitațiilor comuniste, care cîștigă cu multă ușurință masa muncitorilor din cauza mizeriei provocată de lipsa de lucru”⁸.

Rememorînd cu admirație crîmpeiele din frămîntările sociale ale locuitorilor de pe valea superioară a Mureșului de acum o jumătate de veac, subliniem concluziv faptul că istoriografia noastră are sacra datorie de a așeza greva muncitorilor forestieri din aprilie-mai 1929 — prin rostuirea deosebită a semnificației sale social-politice, izvorîată fecund din documentele și presa vremii — pe pedestalul marilor bătălii de clasă ale proletariatului din țara noastră, căci această puternică încheștare dintre muncitori, patroni și autorități a descătușat mii de energii revoluționare, ce azi zidesc edificiul societății socialiste.

⁸ *ArhStat* Tirgu Mureș, Fond Primăria orașului Tirgu Mureș, nr. 6517/1929.

RECENZII

KURT HOREDȚ,

**MOREȘTI. GRABUNGEN IN EINER VOR- UND
FRÜHGESCHITTLICHEN SIEDLUNG IN SIEBENBÜRGEN,**

Editura *Kriterion*, București, 1979, 220 p., 101 fig. în text, 50 planșe, 7 pliante

Redactată de Kurt Horedt, cunoscut specialist în istoria comunei primitive și a epocii migrațiilor, lucrarea de față cuprinde materialul arheologic descoperit prin săpăturile efectuate la Morești (jud. Mureș) între anii 1951 și 1956 de un nenumeros colectiv de cercetare, cu fonduri bănești și mijloace materiale furnizate de Academia R. S. România. Fondurile mari alocate pentru acest șantier, colectivul de cercetare amplu și excelentele condiții de muncă create explorării arheologice au situat, la vremea aceea, șantierul de la Morești printre cele mai mari șantiere arheologice din țară.

Lucrarea, care în cele 220 pagini de text cuprinde și 316 note bibliografice, este însoțită de un studiu al oaselor de animale întocmit de Sergiu Haimovici (Iași) și susținută de un bogat material ilustrativ, format din desene după material, fotografii, hărți, planuri, profile, tabele etc., care-i sporesc valoarea științifică.

Acesta este primul volum din monografia asupra săpăturilor arheologice de mare amploare executate la Morești în valea Mureșului, volum în care autorul înfățișează metodic și în ordine cronologică materialul arheologic datînd din paleolitic și pînă în sec. VI. e.n., pe care îl analizează minuțios, încadrîndu-l tipologic și istoric. Descoperirile din sec. VII e.n. și pînă în plină epoca feudală (sec. XVI), făcute de asemenea între anii 1951 și 1956, urmează să fie prezentate și valorificate științific într-un alt volum, ce se va alcătui și publica ulterior. Pentru istoria antică a țării noastre, relevăm însemnătatea documentară a descoperirilor aparținătoare culturilor Criș, Schneckenberg și Noua, așezarea dacică din perioada mijlocie a Latène-ului (sec. III—II î.e.n.), cea mai amplă cunoscută pînă acum în Transilvania, precum și unele resturi (puține) de cultură materială (ceramică specifică) atribuite bastarnilor germanici. Există aici materiale arheologice, aspecte și situații rare sau neîntîlnite în alte locuri, din care rezultă și valoarea lor științifică deosebită, lucru relevat în lucrare.

De mare importanță, dar insuficient exploatate sub raport arheologic-istoric, sînt în realitate și vestigiile romane din sec. II—III. e.n., concretizate într-o așezare rurală și într-un cimitir de incinerare, dezvelit doar parțial (16 mor-minte).

Descoperirile și materialele anterioare epocii romane au fost tratate pe 18 pagini, iar cele de epocă romană ocupă 19 pagini, și unele și altele beneficiind de ilustrația necesară.

Restul lucrării (135 pagini, inclusiv ilustrația) conține prezentarea și interpretarea arheologico-istorică a așezării cu bordeie de pe „Podei” (considerată a fi fortificată cu șanțuri și valuri de pământ de către gepizi) și comentarea cimitirului aparținător, situat în imediata ei apropiere („Pe Hulă”), cimitir publicat deja cu descrierea fiecărui mormânt în parte de către Dorin Popescu (*Dacia*, N.S., 18, 1974, p. 189—238) și atribuit de asemenea gepizilor. Profesorul K. Horedt analizează amănunțit situația din așezare, materialul descoperit aici și aduce totodată analogiile trebuitoare pentru toate categoriile de obiecte din cimitir, pe care la fel îl studiază. Concluzia generală a autorului este că așezarea și cimitirul de la Morești, care datează din a doua jumătate a sec. V și din sec. VI e.n., aparțin unei comunități de populație germanică gepidă, dar în același timp aici există și elemente autohtone romanice. Deși foarte inegal, această concluzie istorică este argumentată cu materiale arheologice concrete.

Ca unul care am lucrat efectiv pe șantierul arheologic Morești (în anii 1953—1956) și am urmărit literatura de specialitate privind descoperirile de aici, încadrarea cronologică și atribuirea lor etnică, îmi iau înăduința de a face, în cunoștință de cauză, unele aprecieri și observații.

Considerate în ansamblu și în contextul documentației actuale referitoare la istoria străveche și veche a României (perioadele menționate), descoperirile de la Morești, bogate și variate, au o valoare științifică remarcabilă pentru spațiul intracarpatic și mai ales pentru a doua fază a etnogenezei românești. Dovadă în această privință este și comentarea lor frecventă în studiile de specialitate, ca și în sintezele istorice, îndată ce ele au intrat în circulația științifică — prin rapoarte preliminare și diferite articole — încă acum două decenii și jumătate.

Indiferent de evoluția contradictorie a opiniilor exprimate de autor privind atribuirea etno-culturală și cronologia descoperirilor de la Morești, în special a celor dateate în sec. II—III și sec. V—VI e.n., și lăsând la o parte unele aprecieri științifice divergente făcute de alți specialiști, în legătură cu cercul de probleme arheologico-istorice de la Morești, noi ținem să accentuăm aici faptul esențial că, prin prelucrarea materialului arheologic din acest prim volum al monografiei, se pune la dispoziția cercetătorilor o bază documentară de prim ordin și se aduce totodată o contribuție însemnată la istoria Daciei libere, romane și prefeudale. Contribuția apare cu atât mai importantă, cu cât prelucrarea și studierea materialului arheologic aparține unui autor cu vastă experiență științifică în câmpul cercetărilor de specialitate din Transilvania epocii comunei primitive și a perioadei migrațiilor. Tocmai prin publicarea monografiei de față se oferă posibilitatea specialiștilor să aprecieze singuri, pe baza întregului material sistematic prezentat, situația reală și să lămurească problemele discutabile, inerente oricărei lucrări ce înfățișează investigații arheologice de atare amploare.

Se știe că săpăturile arheologice de la Morești au fost executate în teren de un larg colectiv de cercetare, menționat de autor la începutul lucrării (p. 18), dar K. Horedt împreună cu D. Popescu, a fost coordonatorul permanent al lucrărilor și cel mai activ din consiliul de conducere al șantierului, lucru ce se cuvine cu deosebire subliniat. Deși efectuarea săpăturilor cu toată documentația întocmită pe teren (însemnări, rapoarte, schițe, planuri de situație, profile etc.) revine în general câtorva membri mai activi din colectivul de cerce-

tare, totuși autorului îi aparține conducerea efectivă și permanentă a șantierului, prelucrarea materialului cu tot cortegiul de operații și evidență ce decurge de aici.

Regretabil este că descrierea celor 25 morminte de tip Noua nu figurează în lucrare, materialele descoperite în acest cimitir fiind prelucrate și comentate numai pe baza a ceea ce s-a publicat parțial în trecut. După știința noastră, prezentarea exhaustivă a cimitirului Noua trebuia făcută de către D. Popescu, căruia i se datorează de fapt această parte a săpăturilor, dar așteptarea studiului respectiv ar fi întârziat prea mult (cu cel puțin câțiva ani) tipărirea prezentei monografii, care și așa apare la 23 de ani după încheierea cercetărilor.

În lucrare este relevantă prezența populației romanice la Morești în sec. V—VI și raporturile ei cu gepizii, dar într-o măsură pe care noi o considerăm cu totul insuficientă. Lucrul acesta apare cu atât mai straniu, cu cât autorul a arătat cu drept cuvânt în alte studii ale sale că neamurile germanice, în speță gepizii, s-au așezat în Dacia într-un mediu etno-cultural autohton, unde ei constituiau doar o minoritate etnică dominantă. Pentru secolul al VI-lea, K. Horedt dovedește concret și științific că unele materiale arheologice, nesesizate în trecut, aparțin populației romanice. De aici și din interpretarea conținutului bordeielor, conexată cu structura socială a cimitirului, se ajunge la concluzia justă că populația băștinașă a conviețuit cu populația germanică gepidă. Dar asupra acestor elemente și probleme se putea stăruia mai mult, deoarece acum se știe din noi descoperiri și din aprofundarea cercetărilor de specialitate că în sec. V—VI localnicii au avut în Transilvania o mai mare contribuție la crearea culturii materiale și spirituale a epocii.

Se cuvine însă relevat și faptul că, în timpul efectuării săpăturilor (1951—1956), ca și în anii care au urmat, multor materiale arheologice nu li se cunoștea încă datarea, ele fiind atunci veritabile noutăți. Așa, de pildă, așezarea de tip Criș era una dintre primele așezări de acest fel identificate în Transilvania; materialul dacic din sec. III—II î.e.n. era considerat a fi hallstattian; datarea cimitirului roman a fost plasată în sec. III—IV; iar despre descoperirile din sec. VI s-a spus că ele ar aparține populației slave a anților. Ulterior multe din aceste păreri au fost corectate sau mai bine precizate, în sensul cum apar în lucrare. Aici autorul iarăși are o contribuție de necontestat. Totuși, credem că se impunea ca — atunci când au fost tratate anumite complexe arheologice, încadrările cronologice și atribuirile etnice, inclusiv cele din restul Transilvaniei, — să rezulte mai clar din monografie părerile altor cercetători și chiar schimbările de opinie ale autorului însuși. Se știe, de exemplu, că în legătură cu cronologia și etnicitatea complexului arheologic prefeudal de la Morești a existat o evoluție plină de sinuozități în concepția cercetătorilor din ultimele două decenii și jumătate. Cititorul neavizat, mai ales cel din străinătate, poate rămîne cu impresia că nu a existat și nu există o mișcare sau luptă de idei, că nu au fost și nu sînt și alte opinii ori dificultăți reale în rezolvarea anumitor probleme de cronologie și etno-culturale în legătură cu descoperirile de la Morești, că totul a mers liniar și este definitiv stabilit, pentru că din lucrare lip-

sește adesea discutarea situațiilor și a materialelor documentare sub o pluralitate de aspecte.

După opinia noastră, viața comunității de populație din vremea romană nu încetează pe „Podei”, ci continuă — în forme schimbate și sub învelișul unei culturi materiale de factură romană tîrzie demonstrabilă — pînă în sec. V, cînd se așează aici o minoritate războinică gepidă, care conviețuiește cu localnicii. Avem convingerea că mult material arheologic (ceramică și diferite obiecte) se leagă în realitate nu exclusiv de gepizi, ci de elementul romanic autohton, ceea ce se va putea dovedi temeinic prin reexaminarea încadrării tipologice și cronologice a unor forme de vase, obiecte de metal, elemente de habitat și funerare. Nu puține din acestea au fost împinse din sec. IV în sec. III sau asimilate la materialele din sec. V, încît s-a creat astfel un gol artificial de circa un secol și jumătate în continuitatea culturală și de locuire. Din atare grupare a achizițiilor arheologice de tot felul rezultă că după epoca romană, bine atestată, reluarea locuirii pe „Podei” s-ar fi făcut în primul rînd prin gepizi, abia în a doua jumătate a sec. V, lucru care nu corespunde totalității materialului documentar de pe teren. Nu este locul să arătăm *cum, de ce, cît și cara* materiale pot fi reconsiderate, dar afirmăm că această realitate se poate demonstra prin restudierea documentelor arheologice existente și prin continuarea săpăturilor sistematice la Morești, pentru că printr-o anumită optică de grupare și studiere a descoperirilor, latura referitoare la continuitatea daco-romană din a doua jumătate a sec. III și pînă în sec. V — mai puțin familiară autorului — a rămas nejustificat vitregită, în favoarea elementului etnic migrator. Nu punem deloc la îndoială că multe lucruri din monografie se vor confirma ca fiind bine stabilite, altele vor fi îmbogățite în conținut, iar partea referitoare la daco-romani va căpăta valențe noi, corespunzătoare realităților istorice materializate în documentul arheologic.

Cu toate scăderile ei, care se datorează multor factori, noi apreciem că publicarea acestei lucrări în limba germană este binevenită, deoarece pune în circulația științifică, sub formă monografică, un mare volum de documente arheologice, foarte importante pentru istoria veche a României. De dorit ar fi să se tipărească și o variantă în limba română a descoperirilor de la Morești, spre a fi mai accesibilă publicului larg din țară. Lucrarea este valoroasă și prin faptul că descoperirile de la Morești au fost prelucrate, sistematizate și trecute prin judecata unui eminent specialist, de talia profesorului K. Horedt. Dar aceasta nu înseamnă cîtuși de puțin, așa cum am arătat, că principalele concluzii de ordin cultural, cronologic și mai ales etnic trebuie considerate definitive, atîta vreme cît totalitatea materialelor arheologice cunoscute și situațiile constatate concret pe teren oferă posibilitatea reală de a fi altfel interpretate sub raport istoric, oricum în măsură mult mai mare prin prisma populației autohtone romanice.

D. PROTASE

DAN GH. TEODOR,

**ROMANITATEA CARPATO-DUNĂREANĂ ȘI
BIZANȚUL ÎN VEACURILE V—XI e.n.,**

Editura Junimea, Iași, 1981, 120 p., 26 figuri.

La numai trei ani de la apariția sintezei referitoare la spațiul geografic est-carpatic în secolele V—XI e.n.¹, cercetătorul Dan Gh. Teodor publică o nouă lucrare de sinteză, cu caracter monografic², destinată a elucida o serie dintre importante aspecte legate de istoria veche a României. Astfel, problema continuității populației autohtone romanice, indisolubil legată de procesul formării poporului român, nu poate fi analizată peremptoriu fără studierea relațiilor și legăturilor strânse, directe, dintre spațiul carpato-danubiano-pontic și Imperiul bizantin.

Influența și rolul social-politic și economic deosebit exercitat de Bizanț asupra Europei, dar mai ales asupra zonei sud-estice, a regiunilor de la Dunărea de Jos, în perioada secolelor V—XI e.n., au fost tratate în lucrările unor bine cunoscuți istorici români și străini, însă o lucrare de sinteză sau un studiu monografic care să trateze perioada istorică amintită n-au fost scrise. Este meritul autorului de-a fi concentrat și sistematizat antichitățile bizantine din zona carpato-dunăreană în scopul precizării legăturilor multiple ale populației autohtone de aici cu lumea romano-bizantină și apoi bizantină, de la sud de Dunăre, consecințele directe în desfășurarea procesului de etnogeneză a poporului român.

Raporturile dintre Bizanț și lumea carpato-dunăreană se manifestă mai intens în două etape deosebite. Prima etapă, cuprinsă între secolele V—VII e.n., coincide cu consolidarea Imperiului bizantin, în acest interval definitivându-se procesul de formare a poporului român. A doua etapă a fost delimitată între sfârșitul secolului al IX-lea și începutul secolului al XI-lea, ea marcând perioada, când după momente de regres, înregistrăm un reviriment social-economic, politic și cultural în lumea Bizanțului, cu apogeul în jurul anului 1000.

În cadrul capitolului I sînt abordate problemele complexe ale dezvoltării spațiului carpato-dunărean în veacurile V—VII. Cu acest prilej sînt evidențiate caracteristicile principale ale culturii materiale și spirituale ale populației autohtone, strîns legate de elementele de cultură materială a populațiilor alogene venite în acest răstimp. În acest context este subliniat rolul obștii satești,

¹ Dan. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, 1978.

² Dan Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI e.n.* Iași, 1981.

cu caracter agricol și păstoresc, care va constitui una din trăsăturile originale ale societății locale în tot cursul mileniului I e.n. Descoperirile arheologice efectuate în fosta provincie romană Dacia, cât și în teritoriile locuite altă dată de dacii liberi, au dovedit indubitabil o continuitate de viață materială și spirituală. După ce ne sînt prezentate tipurile de habitat specifice epocii, pe baza uneltelor descoperite în așezări, sînt înfățișate preocupările populației băștinașe: agricultura, meșteșugurile și creșterea animalelor, precum și existența unor ateliere specializate de redus minereuri și de prelucrare a metalelor.

Este urmărită în continuare relația dintre populația autohtonă și grupurile migratoare, începînd cu hunii, care pătrund după anul 375 în aceste părți ale Europei, înlocuind dominația goților. Se evidențiază faptul că, cu tot caracterul negativ al stăpînirii hunice, populația autohtonă a avut mai puțin de suferit, comparativ cu zona balcanică a Imperiului, hunii exercitîndu-și dominația doar prin intermediul unor populații supuse (ostrogoți sau gepizi). După prăbușirea Imperiului hunic (454) și pînă la instalarea efectivă a slavilor (cca 568), se înregistrează o perioadă de refacere economică și militară în zona Dunării de Jos, avînd ca urmare directă consolidarea definitivă a romanității nord-dunărene, un rol însemnat revenindu-i Imperiului bizantin cu forța, gloria și civilizația sa.

În cadrul capitolului II sînt analizate relațiile populației romanice cu Bizanțul în secolele V—VII e.n., schimburile în natură, comerțul și circulația monetară, care atestă continuitatea și stadiul social-economic al populației romanice nord-dunărene.

Descoperirile arheologice din ultimii ani au adus elemente semnificative asupra legăturilor Bizanțului cu populația veche românească, în secolele VIII—IX e.n., cu teritoriul carpatodunărean, acestea fiind analizate în cuprinsul capitolului III al lucrării. Aflîndu-se într-o accentuată criză economică, activitatea Imperiului bizantin la nordul Dunării scade în intensitate în secolele VIII—IX. Relațiile sale, însă, cu populația romanică din această zonă continuă, un rol important jucîndu-l în stabilirea unor trăsături fundamentale din conținutul culturii vechi românești de tip Dridu, cultură care avea să exprime ulterior stadiul înalt de dezvoltare economică, socială și culturală a societății vechi românești aflată pe calea unui evident și ireversibil proces de feudalizare.

Referindu-se la stadiul relațiilor populației românești cu Bizanțul în secolele VIII—XI e.n., autorul relevă faptul că Imperiul bizantin a fost mereu interesat în menținerea unor relații comerciale cu teritoriile carpatodunărene care reprezentau surse de bunuri materiale. Aceste relații aveau să atingă nivelul maxim spre sfîrșitul secolului X și în cel următor, cînd, odată cu refacerea economică a Imperiului, sporește și activitatea comercială ilustrată bogat prin vase ceramice, materiale de construcție, produse din metal, sticlă, obiecte de podoabă și de cult.

Lucrarea lui Dan Gh. Teodor contribuie nemijlocit la adîncirea cunoașterii frămîntatei istorii a mileniului I e.n., perioadă în care în aria carpatodunăbiano-pontică s-a desfășurat și s-a încheiat procesul complex al formării popoului român și a limbii sale.

În încheierea prezentării succinte a acestei importante lucrări științifice, trebuie să consemnăm pe lângă localitățile cu descoperiri de factură bizantină amintite din județul Mureș și alte așezări în care s-au descoperit vestigii similare. Acestea sînt cuprinse în lucrarea lui A. Zrinyi³ publicată în anul 1976, precum și în recentul volum al Muzeului județean Mureș referitor la tezaure monetare.⁴

Astfel, de la Apalina provine un *solidus* de la Iustinian, descoperit în 1876, de la Ceuașu de Cîmpie o monedă de aur, probabil tot un *solidus* al lui Iustinian, de la Ideciu de Sus, loc neprecizat, o monedă de bronz a lui Theodosius II, Luduș-*solidus* a lui Valentinianus III, Saschiz-un engolpion, Voiniceni-monedă de aur a lui Phokas, Sîngeorgiu de Cîmpie-*solidus* de la Leon I și altul de la Iustinian. De asemenea, în patrimoniul muzeului mureșean se păstrează două monede bizantine de aur, descoperite probabil pe teritoriul județului Mureș. Prima aparține lui Iustinian, cea de-a doua lui Mauriciu.

Se impune și corectura unor localizări: Cernet și Laslea nu sînt în județul Mureș ci în județul Covasna, respectiv Sibiu (p. 13); Bezid nu este în județul Harghita, ci în județul Mureș (p. 13), așa cum corect e consemnat la p. 44; Cipău-Sfîntu Gheorghe nu este în județul Covasna, ci în județul Mureș (p. 44), precum și unele transcrieri corecte: Vădaș în loc de Vădași (p. 38).

De aceste mici completări și corecturi, inerente într-o asemenea vastă monografie, autorul, considerăm că va trebui să țină seama într-o nouă ediție a lucrării, care rămîne o carte de referință în istoriografia românească, un util instrument de lucru pentru specialiști.

MIHAI PETICA

³ A. Zrinyi, *Repertoriul localităților din jud. Mureș cu descoperiri arheologice din sec. IV—XIII e.n.*, în *Marisia*, VI, 1976, p. 125—151.

⁴ E. Chirilă, N. Gudea, V. Lazăr, A. Zrinyi, *Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul județean Mureș*, Tirgu Mureș, 1980.

DOINA BRAICU, VICTOR BUNEA,

**CARTEA VECHĂ ROMÂNEASCĂ DIN SECOLELE XVI—XVII
ÎN COLECȚIILE ARHIEPISCOPIEI SIBIULUI,**

Sibiu, 1980, Catalog.

Cea mai importantă sursă de valorificare a valorosului tezaur cultural este — catalogul — un adevărat studiu de istorie culturală.

Pentru cartea veche românească păstrată în muzee, biblioteci sau alte lăcașuri de cultură au fost întocmite diferite cataloage debutînd cu monumentală lucrare a lui Ion Bîanu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu *Cartea românească veche*, (1508—1830), tom. 1—4, București, editura Socec, 1903, 1910, 1944; Gheorghe Hîncu *Cartea veche românească din biblioteca lui „V. A. Urechea”*, Galați, 1965; Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Tîrgoviște, 1973; Mircea Filip *Cartea veche românească din biblioteca lui „G. T. Kirileanu, Bacău*, 1970; *Cartea românească veche din colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din București*, București, 1972; Florian Dudaș *Carte veche românească în Bihor, Oradea*, 1977.

Bogatul fond de carte veche românească păstrat în bibliotecile Sibiului a fost valorificat, o parte, în catalogul elaborat de Constantin Pascu, *Cartea românească veche în biblioteca Muzeului Brukenthal*, Sibiu, 1976. Acestui repertoriu i s-a adăugat cel întocmit de Doina Braicu și Victor Bunea — *Cartea veche românească din secolele XVI—XVII în colecțiile Arhiepiscopiei Sibiului*, Sibiu, 1980, cu o prefață de Virgil Cîndea. Această ultimă lucrare de care ne vom ocupa face o descriere a cărților vechi românești, tipărite între anii 1508—1700, păstrate în biblioteca Mitropoliei, un număr de 197 exemplare. Din secolul al XVI-lea au ajuns în păstrare un număr de 13 tipărituri vechi românești. Dintre acestea amintim doar *Liturghierul* lui Macarie (Tîrgoviște, 1508), 3 din cărțile tipărite de Coresi la Brașov — *Evangheliarul* (1561), *Liturghierul românesc* (1570), donat de N. Sulică din Tîrgu Mureș, în anul 1953 și *Evanghelia cu învățătură* (1580).

Din cele 43 de titluri descrise în catalogul de față, 28 provin de la tipografiile din Țara Românească și Moldova și erau destinate tuturor provinciilor românești. *Cazania lui Varlaam* (Iași, 1643), *Indreptarea legii* (Tîrgoviște, 1652) și *Biblia* (București, 1688), păstrate aici sînt doar cîteva din operele fundamentale care asigurau unitatea de limbă și păstrarea conștiinței de neam al tuturor românilor.

Fiecare exemplar cuprins în acest repertoriu este bine individualizat, prin menționarea anului de apariție, starea actuală de păstrare și prin descifrarea

și comentarea însemnărilor din limba română cu caractere latine și chirilice, slavonă, latină și maghiară. Din aceste însemnări aflăm date dintre cele mai diverse: despre evenimentele istorice, circulația cărții, despre oamenii locurilor pe unde aceste cărți au trecut, cu preocupările și dorințele lor etc. *Biblia* (București, 1688) ne vorbește în însemnările de pe ea despre răscoala lui Horia, despre revoluția din 1848, rezistența moșilor în Munții Apuseni conduși de Avram Iancu. Pe *Pravila* (Govora, 1640) s-au consemnat date despre schimbarea sultanilor și domniilor din Moldova în anul 1701. Alte cărți sînt donate de domnii Țării Românești, Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu, ca dovadă a legăturilor dintre cele două provincii. Primul donează satului Tilișca un *Apostol* (București, 1682) și al doilea *Mineiul slavo-român* pe luna februarie și martie (Buzău, 1698), pentru Șcheii Brașovului și pentru localitatea Sîmbăta de Sus, un *Triod* (Buzău, 1700). Pentru procurarea *Bibliei* (București, 1688) din cauza prețului prea mare s-au asociat 57 de persoane, contribuind fiecare după posibilități cu — „florini“, „galbeni de argint“, „mărieși“ și „bani“.

Cărțile descrise în acest catalog, din însemnările lor se atestă că multe dintre ele au circulat prin județul Mureș, înainte de a ajunge în aceste colecții. Un exemplar al *Noului Testament* a lui Simion Ștefan (Alba Iulia, 1648), provine din Cuștelnic, iar la anul 1822 se afla la Lechința. Din cele 24 exemplare a *Cazaniei lui Varlaam* (Iași, 1643), cîte sînt menționate în acest catalog, unul aparține localității Jabeșița, fiind împrumutat cu ocazia Semicentenarului Unirii de la Alba Iulia, în anul 1967. Un *Apostol* (București, 1683), provine de la Șaeș, cum aflăm dintr-o însemnare a lui Ilie Medrea, protopop de Sighișoara în anul 1826, ajunge apoi în biblioteca lui Andrei Șaguna. Un alt exemplar al aceluiași *Apostol* a fost proprietatea bisericii din Lăscud. Cartea lui Maxim Peloponesianul — *Carte sau lumină* (Snagov, 1699) provine din comuna Aldea (n.n. Abuș), nu Tîrnăveni cum e menționat în catalog. Un exemplar al *Chiriadromionului* (Alba Iulia, 1699), a ajuns din localitatea Bord, în anul 1964, donat de Ilie Mocăniță. Acest exemplar aparține lui Lazăr Asachi, tatăl lui Gheorghe Asachi. Un alt exemplar fiind motivul unei discordii a poposit și pe Tîrnava Mică, la Sîngeorgiu de Pădure. Tot un *Chiriadromion*, menționat la poziția 23 în catalogul autorilor, a fost cumpărat în anul 1755, din Valea Mare (n.n. Fînațe), de Șerban din Recea pe „bani buni“. Aceste mențiuni descifrate de pe cărțile cuprinse în repertoriul Doinei Braicu și Victor Bunea, și altele care nu sînt încă cunoscute, adăugate tipăriturilor vechi românești care sînt păstrate în județul Mureș, ne vor da posibilitatea de a reconstitui viața culturală care a palpitat aici, cu două-trei secole în urmă.

La valoarea științifică a catalogului realizat de Doina Braicu și Victor Bunea se adaugă și indicele de autori și traducători, de titluri, de persoane, toate aranjate în ordine alfabetică, iar la începutul catalogului propriu-zis este menționată bibliografia generală a lucrării. Este de remarcat studiul introductiv, o adevărată istorie a cărții vechi românești, tipărită între anii 1508—1700.

Lucrarea *Cartea veche românească din secolele XVI—XVII în colecțiile Arhiepiscopiei Sibiului*, se adaugă celorlalte repertorii de carte veche românească elaborate și celor în curs de elaborare în anii următori, care vor fi nu numai valoroase instrumente de lucru, ci vor întregii imaginea moștenirii culturale atât de prețioasă — care este — CARTEA.

ELENA MIHU

IOAN SILVIU NISTOR,

CONTRIBUȚII MUREȘENE LA MAREA UNIRE DIN 1918,

Editura „Dacia” Cluj-Napoca, 1981, 142 p., 83 anexe, 26 ilustrații.

O apariție editorială binevenită a Editurii „Dacia” este lucrarea cercetătorului științific din Cluj-Napoca Ioan Silviu Nistor, *Contribuții mureșene la Marea Unire din 1918*. Considerăm deosebit de meritorie apariția unei asemenea lucrări, care nu este doar o pioasă rememorare a tulburătoarelor evenimente din toamna anului 1918, petrecute pe meleagurile mureșene, ci și o contribuție meritorie a istoriografiei noastre pentru cunoașterea aportului adus de populația românească de aici, la încheierea procesului de formare a statului național unitar român.

Bazată pe o vastă informație documentară (autorul a folosit un mare număr de documente inedite aflate la Arhivele Statului din Cluj-Napoca, precum și memorii participanților direct la acest mare eveniment, din zona Reghinului), lucrarea își propune o descriere a evenimentelor de pe Valea superioară a Mureșului și Cîmpia transilvană, în perioada noiembrie 1918 — februarie 1919, privind lupta tuturor claselor și păturilor sociale românești pentru libertate națională și socială, pentru unirea politică a tuturor românilor aflați sub dominația străină, cu patria mamă, România.

Răsfoind paginile acestei cărți, rețrăim atmosfera entuziastă a populației românești din această zonă, la finele anului 1918, care, după secole de abuzuri și samavolnicii, de suferinți și lacrimi, de trudă și luptă, au făcut ca năzuința spre Unire să nu mai poată fi împiedicată nici de politica de asuprire națională dusă la maximum de stăpînirea austro-ungară, nici de promisiunile acesteia, și nici de baionetele armatei ei.

La început autorul tratează evenimentele din luna noiembrie 1918, cînd prin puternice manifestații cu caracter național, masele populare de la orașe și sate, în marea majoritate români, și-au făcut singure dreptate, înlocuind pe notarii, primarii și ceilalți membrii ai vechilor antistii comunale, — considerați principalii reprezentanți ai regimului austro-ungar din comune —, alungîndu-i din posturile lor, și înlocuindu-i cu reprezentanții lor, aleși în mod democratic. Asemenea evenimente au avut loc în marea majoritate a comunelor din județ printre care amintim: Band, Beica de Jos, Chiherul de Jos și Chiherul de Sus, Filpișul Mare, Ibănești, Jabența, Lunca etc. De asemenea au fost atacate sediile jandarmeriilor și ale cazărmilor — scutul înarmat al vechii administrații — reușind ca prin lupta lor să contribuie la dizolvarea unităților militare care mai rămăseseră în diferite localități. Țăranii răsculați — români,

maghiari și sași — s-au îndreptat și împotriva tuturor celor ayuți și acelora care, prin diferite mijloace abuzive, și-au realizat averi de pe urma muncii lor. Astfel au fost atacate castelele și curțile moșierești, împărțind bunurile acumulate și alimentele depozitate de către ei. Evenimente de acest gen au avut loc în localitățile: Band, Fîntînele, Miheșu de Cîmpie, Miercurea Niraj, Periș, Troița, Singeorgiu de Pădure, Toplița, Sovata etc.

În continuare autorul prezintă constituirea și activitatea noilor instituții politico-administrative și militare române: Consiliul Național Român Județean, Consiliile naționale române cercuale și comunale și Gărzile naționale române. Folosind un bogat material documentar, autorul scoate în evidență rolul Consiliului Național Român Județean în stabilirea modalităților de ducere a luptei pentru unitate națională, de declanșare a acțiunii și de coordonare a ei, pe plan județean, sub directa îndrumare a Consiliului Național Român Central din Arad, precum și aportul decisiv adus de consiliile naționale române cercuale și comunale la mobilizarea maselor populare românești pentru înfăptuirea Marii Uniri. Considerăm bine tratată problema preluării puterii politice și administrative de către autoritățile românești, precum și măsurile luate de către noile autorități, în special pentru îmbunătățirea grabnică a situației dezastruoase a învățămîntului românesc din județ, datorită politicii școlare pe care au promovat-o cercurile aristocratice maghiare vreme de cincizeci de ani (1868—1918).

Un loc aparte în lucrare este rezervată alegerii delegațiilor la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Făcîndu-ne cunoscut numele participanților la acest mare eveniment, se menționează faptul că în afara delegațiilor oficiale, și din județul Mureș—Turda, ca și din celelalte județe ale Transilvaniei, au participat un mare număr de locuitori ai satelor și orașelor, în grupuri, pe comune, cu steagul tricolor în frunte, la Adunarea de la Alba Iulia.

În ultima parte a lucrării sînt prezentate un număr de 83 de documente mai semnificative (procese verbale, protocoale, apeluri, corespondență etc.) privind activitatea Consiliului Național Român Județean, a consiliilor naționale române cercuale și comunale, precum și a Gărzilor naționale.

Meritul autorului constă și în faptul că o serie de personalități politice românești din această zonă, amintiți mai mult sau mai puțin în paginile istoriografiei românești, să-i regăsim în paginile acestei cărți, în iureșul evenimentelor din toamna și iarna anului 1918. Astfel, Augustin Chețan, Arition M. Popa, Vasile Duma, Ioan Harșia, Dumitru Antal, Ion Chinezu, Simion Mîndrescu, Florea Bogdan, dr. Ioan Vescan și mulți alții, au avut merite deosebite în pregătirea și preluarea puterii politice și administrative în fostul județ Mureș—Turda, cît și în istoria postbelică a județului.

Analizată atent lucrarea, reiese maturitatea poporului român în acele hotărîtoare zile, în relațiile cu celelalte naționalități care împreună cu poporul român trăiau în această zonă: maghiari, secui și sași. Intrucît masele populare românești, cît și reprezentanții săi, datorită comportamentului binevoitor față de toți cei ce doreau colaborarea și recunoșteau realitatea, au făcut ca majoritatea membrilor naționalităților conlocuitoare să se integreze în acele

hotărâtoare evenimente, să colaboreze cu noile instituții, sau chiar să se integreze în consiliile și gărzile naționale.

Rod al unei cercetări minuțioase lucrarea se remarcă printr-un riguros stil științific, iar prin claritatea ideilor exprimate, face ca noua apariție editorială să constituie o contribuție de seamă în istoriografia românească.

TRAIAN BOSOANCA

LUCIAN CUCUIET
PORTILE DE ȘURĂ DIN ZONA CODRU

Satu Mare, 1980, 60.

Arta lemnului la români constituie filonul de bază al întregii creații artistice populare, acela în care s-au concretizat sintezele unei experiențe artistice mult milenare, o adevărată concepție despre lume și viață, născută din dialogul oamului cu lumea înconjurătoare, cu universul spiritual al ființei sale. Monumentalitatea bisericilor de lemn, a porților, măiestria încrustațiilor ornamentale de pe cele mai mărunte obiecte de uz, eleganța formelor unor unelte sau obiecte de mobilier sînt adevărate miracole în lemn, sînt produsul unei „civilizații a lemnului”. Numai în acest fel este explicabil interesul pe care-l suscită arta populară a lemnului pentru publicul larg, pentru cercetători.

Lucrarea lui Lucian Cucuiet este o sinteză tipologică zonală a unei monumentale categorii de elemente arhitectonice, porțile de șură, din cunoscuta zonă etno-folclorică a Codrului. Ea cuprinde o parte introductivă de prezentare generală a temei, o hartă tematică a zonei cercetate, catalogul cronologic și selectiv, ilustrații foto de ansamblu și detalii, desene cu tehnici de îmbinare a stîlpilor, tipuri de balamale și motive ornamentale.

În partea introductivă prezintă cadrul geografic natural al zonei pentru a motiva, de altfel, în continuare, tipologia șurilor, evoluția acestora de la începutul secolului al XX-lea prin creșterea gradului lor de complexitate, mărirea posibilităților funcționale. Amintește funcțiile șurii în gospodărie: de adăpostire a uneltelor agricole, depozitare și îmblătire a cerealelor. Descrie materialele de construcție, tehnicile de ansamblare a pereților și șarpantei, uneltele folosite de meșterii dulgheri. La descrierea și clasificarea șurilor citează din afirmațiile unor mari etnografi români, argumentîndu-și astfel supozițiile. În descriere pe lîngă expresiile tehnice uzuale folosește denumirile locale.

La prezentarea porților evidențiază poziția preponderentă a acestora pe axul central al șurii cu rare excepții de abatere spre dreapta sau spre stînga; elementele componente ale porții, tehnicile de construcție și de ornamentație. Rolul ornamentației, spune autorul, este „... de a defini estetic ceea ce s-a construit arhitectonic”. Arată că tehnica ornamentării constă în traforarea formelor și a profilurilor din lemn de brad, care sînt aplicate și grupate într-un repertoriu cu caracter decorativ. Referitor la rolul funcțional al unor elemente decorative afirmă că „Elementul predominant al fondului avînd un rol funcțional, de întărire a aripilor porții, este conceput ca ornament sub formă liniară creînd așa numitele X-uri care încadrează diferite motive de-

corative“. Alte motive ornamentale amintite de autor sînt: fitomorfe geometrice și liber desenate, motivul „ciur“, ornamente cosmomorfe, romburi, „ghi-veci cu flori“, aplicații sub formă de arcadă, ornamente geomorfe (potecuță, șuvoi), brad, motive avimorfe, elemente simbolice etc. „Semnificația artistică a ornamentației porților codrenești de șură — spune autorul — constă atît în originalitatea ca expresie, cît și în varietatea formelor create. Fiecare element este subordonat unei compoziții organizate care întregește prin frumos arhitectura șurii“.

În partea a doua a lucrării este descrisă fiecare piesă prezentată prin elementele sale definitorii: tipul, denumirea, materialul, dimensiunile, tehnica de realizare, decorul, data construirii, meșterul, dacă este cunoscut, și locul unde se află.

Materialul ilustrativ fotografiat sau desenat completează și concretizează prezentarea făcută în partea introductivă și în catalogul propriu-zis.

Prezentată sub forma unui catalog selectiv lucrarea constituie un instrument prețios de lucru, pentru cercetătorii care se ocupă de arta populară în general sau de arta lemnului în special. Autorul valorifică în mod științific un minunat material al patrimoniului cultural național.

VALER POP

CRONICA MUZEULUI JUDEȚEAN MUREȘ (1979—1980)

VALERIU LAZAR

Desfășurându-și activitatea în lumina programului ideologic al partidului, a documentelor Congresului educației și culturii socialiste, a hotărârilor Congresului al XII-lea al P.C.R., colectivul Muzeului județean Mureș s-a străduit, prin munca sa, desfășurată pe parcursul anilor 1979—1980, să aducă noi contribuții la propagarea culturii noastre socialiste, la educarea oamenilor muncii.

Sub îndrumarea nemijlocită a organelor județene și municipale de partid, a Comitetului județean de cultură și educație socialistă, colectivul muzeului a desfășurat o amplă și complexă activitate cultural-educativă, de cercetare, valorificare și conservare a patrimoniului muzeal etc.

În cadrul muncii *cultural-educative* colectivul muzeului a elaborat și susținut la sediu, municipiu sau județ, numeroase conferințe de popularizare științifică a patrimoniului muzeal sau al județului, de evocare istorică etc., a publicat zeci de articole în presa locală cotidiană sau periodică, în presa centrală sau în revistele de cultură. De asemenea, a realizat numeroase reportaje radio sau TV, mese rotunde, seri muzeale, simpozioane, consfătuiri etc. elaborate (publicate), organizate și susținute în municipiul Tîrgu Mureș sau în județ, mijloace specifice prin care publicul larg a luat cunoștință despre rolul și valoarea cultural-educativă și științifică a muzeului, despre patrimoniul ce-l deține, despre potențialul educativ și științific ce-l posedă.

În etapa amintită, muzeul a realizat numeroase expoziții temporare și itinerante. În cursul anului 1979 au fost realizate și itinerate expozițiile *Păsări folositoare*, *Ocrotirea mediului înconjurător*, *O așezare prototracică-Șincai*, *Unitatea și continuitatea poporului român reflectată în descoperiri arheologice*, *Avram Iancu*, *Unirea Transilvaniei cu România*, iar în 1980 expozițiile *Așezări traco-dacice în județul Mureș*, *Arta populară românească*, *Portul vechi popular din județul Mureș* (organizate cu prilejul „Festivalului cîntecului și jocului bătrînesc” — la Palatul culturii), *Aspecte din viața sanitară a județului Mureș* (amplasată în noul spital-clinic, cu prilejul inaugurării sale).

Întreaga activitate expozițională (ca de altfel și cea educativă) s-a desfășurat sub semnul celor 2050 de ani de la crearea primului stat dac independent, unitar și centralizat de sub conducerea lui Burebista. În final, ea s-a concretizat în expoziția *2050 de ani de la crearea statului dac centralizat, unitar și independent*, deschisă în holul Teatrului Național.

O realizare meritorie o considerăm reorganizarea expoziției permanente a muzeului (arheologie-istorie), deschisă la Palatul culturii (noiembrie 1979).

Ea a fost îmbunătățită continuu în cursul anului 1980, aducându-i-se re-tușuri atât estetice, cât și tematice. În locul expoziției pe care am preconizat-o cu privire la monumentele istorice din județ, am organizat o microexpoziție care a prezentat restaurarea monumentelor arhitecturale de nivel republican, expoziție deschisă cu prilejul colocviului național de arhitectură, care a avut loc în sălile Cabinetului județean pentru activitatea politico-ideologică (decembrie 1980).

O realizare importantă pe plan expozițional este și elaborarea planului tematic al expoziției permanente de științele naturii, expoziție care atunci când va fi deschisă (str. Horea nr. 24) va constitui un mijloc important în educarea materialist-științifică a maselor.

Expozițiile enumerate, unele deschise în cinstea unor mari evenimente ale istoriei patriei, au urmărit, ca și alte forme ale muncii educative, să contribuie la formarea conștiinței socialiste a maselor, la educarea lor în spiritul patriotismului socialist, revoluționar.

În cadrul *muncii științifice* colectivul muzeului s-a străduit să finalizeze unele obiective înscrise în plan, să îmbunătățească, printr-o continuă documentare, conținutul tematic al expoziției permanente sau să elaboreze expozițiile temporare și itinerante. O atenție, în egală măsură, a acordat și valorificării patrimoniului cultural național din aria județului Mureș.

Astfel, în domeniul științelor naturii, colectivul de specialiști din secție a continuat cercetările din anii precedenți (Influența inundațiilor și a lucrărilor de amenajare asupra populațiilor de animale acvatice și terestre din bazinul Mureș; Studiul complex al ecosistemului acvatic și terestru a unei zone de 400 ha în valea Tihu [munții Călimani] în vederea elaborării unei documentații de rezervă — 1979) și a efectuat numeroase cercetări și colectări în cadrul temei „Flora și fauna județului Mureș” pentru realizarea expoziției permanente. Același colectiv a continuat cercetările ecologice privind cenozele de moluște acvatice, ca și observațiile ornitologice sincronice pe valea Mureșului, participând și la acțiunea de inelare a păsărilor, organizată la Arcalia (jud. Bistrița-Năsăud) de C.O.R. (1980).

În domeniul arheologiei, au continuat cercetările privind îmbogățirea dovezilor referitoare la continuitatea multimilenară a poporului român în spațiul județului Mureș. În acest sens, au continuat săpăturile de la Brîncovenesti (în colaborare cu Muzeul de istorie al Transilvaniei) pentru completarea înțelegerii procesului de romanizare a populației dacice, respectiv simbioza populației daco-romane din canabae-le castrului de aici. Au fost efectuate săpături la Voivodeni pentru stabilirea continuității elementului geto-dac și daco-roman (sec. III î.e.n. — sec. XI e.n.). Pentru descoperirea de noi așezări au fost efectuate sondaje la Zau de Cîmpie (cultura Turdaș), Chendu-Podei (Hallstatt-Latène dacic) și Batoș-Gledinel (culturile Criș, Petrești — sec. III—IV e.n.), iar perieghiza în zona Mureșului-Călimani (în colaborare cu Muzeul de istorie al Transilvaniei) a adus în circuitul științific noi obiective de interes arheologic (Ibănești-Cetățuie, Idecu de Jos, Deda, Ilieși, Măgherani, Cîmpul Cetății).

Concomitent, s-au efectuat cercetări privind colaționarea materialului și documentare în vederea redactării repertoriului arheologic al județului Mureș.

Cercetările din acest domeniu au fost finalizate, în parte, prin studii prezentate, unele, în cadrul unor sesiuni de comunicări științifice la: Deva, Arad, București, Alba Iulia, Tîrgu Mureș. Unii membrii ai colectivului de arheologie (dr. Valeriu Lazăr, Andrei Zrinyi), în colaborare cu cercetători ai Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca (Eugen Chirilă, dr. Nicolae Gudea) au finalizat și editat lucrarea *Tezaurul monetare* valorificînd o serie de depozite monetare ale Muzeului județean Mureș.

În domeniul istoriei alături de temele mai vechi (Participarea mureșenilor la acțiunile politice ale României în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX; Reforma agrară din 1945 în plasa Mureșului de Jos; Raporturile de colaborare româno-maghiare în secolele XIX—XX în județul Mureș, 1979) au fost abordate altele noi, fie din domeniul istoriei medii (Repertoriul sticlăriei existente în patrimoniul Muzeului județean Mureș; Istoricul breslei plugarilor din Tîrgu Mureș), fie din cel al istoriei moderne și contemporane (Presa și învățămîntul românesc în perioada dualismului austro-ungar; Raporturile de colaborare româno-maghiare oglindite în presa muncitorească; Participanți mureșeni la actul Unirii de la Alba Iulia; Democratizarea județului Mureș în perioada 1944—1947, oglindită în presa locală). O parte din temele cercetate au fost valorificate, în unele aspecte ale lor, la sesiuni științifice de comunicări la Tîrgoviște, București, Iași, Alba Iulia, Cluj-Napoca, Ploiești și Tîrgu Mureș.

În domeniul *etnografiei* au continuat cercetările complexe privind județul Mureș cu tema „Ocupații, meșteșuguri, gospodărie, locuințe, textile, ceramică, obiceiuri, creație folclorică, limbaj pe valea Tîrnavelor” și a început completarea chestionarului referitor la portul popular din Ozd. De asemenea a fost redactat „Catalogul iilor din patrimoniul Muzeului județean Mureș”.

Valorificarea cercetării s-a făcut fie în simpozioane, sesiuni organizate de muzeu, cu prilejul *Decadei muzeelor județului Mureș* (edițiile 1979, 1980), fie la sesiuni organizate de alte muzee sau instituții de profil din țară. În organizarea muzeului nostru s-au desfășurat și două manifestări științifice de interes național: simpozionul „Civilizația traco-dacică. Semnificația ei istorică” la care au participat însemnate personalități ale istoriografiei românești (martie 1980) și Colocviul național de arhitectură (decembrie 1980).

Cercetarea științifică a contribuit la *îmbogățirea patrimoniului muzeal*. An de an au intrat, prin cercetare, în zestrea muzeului numeroase și variate piese din domeniile științelor naturii, arheologiei, numismaticii, istoriei și etnografiei. Subliniem între piesele intrate: plantele, animalele nevertebrate și vertebate; măturile arheologice descoperite la Brîncovenesti, Zau de Cîmpie, Chendu, Voivodeni și Batoș; tezaurul monetare de la Bereni și Iclănzul, ca și piesele de istorie (medie, modernă, contemporană). Prin achiziții a sporit și colecția etnografică a muzeului (port popular), ca și fondul de carte (periodice, publicații, cărți de specialitate intrate prin cumpărare, schimb intern sau internațional).

Concomitent cu această activitate diversă, prin Oficiul județean Mureș pentru patrimoniul cultural național au fost identificate, expertizate și luate în

evidență numeroase valori individuale sau în colecții (științe naturale, arheologice, numismatice, filatelice, carte veche, etnografie, artă etc.), susceptibile a fi valori de patrimoniu cultural național și s-a dat o atenție sporită problemelor de restaurare-conservare a acestor valori, multora dintre ele controlându-li-se starea de sănătate, condițiile de conservare și securitate.

Ampla activitate, desfășurată sub îndrumarea organelor de partid, prezentată *sintetic, selectiv* a urmărit să afirme și mai mult muzeul, ca instituție cu funcții multiple, în rețeaua așezămintelor cultural-științifice ale județului Mureș, ca instituție dinamică, angajată a crea, purta și difuza istoria, știința în mase, a educa — prin modalitățile sale specifice — publicul larg, difuzând în rîndul acestuia valoarea și semnificația istorică a patrimoniului din aria județului Mureș, mărturie a unui trecut multimilenar, patrimoniu creat de toți fiii acestui pămînt, indiferent de naționalitate.

ABREVIERI

ABBREVIATIONS * ABKÜVZUNGEN

ABBREVIATIONS * СОКРАЩЕНИЯ

<i>ActaMN</i>	— <i>Acta Musei Napocensis</i> , Cluj-Napoca, I, 1964 și urm.
<i>ActaMP</i>	— <i>Acta Musei Porolissensis</i> , Zalău, I, și urm.
<i>AIIC</i>	— <i>Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca</i> , I, 1958 și urm.
<i>AIIN</i>	— <i>Anuarul Institutului de istorie națională</i> , Cluj, I, 1921 — XI, 1974.
<i>AISC</i>	— <i>Anuarul Institutului de studii clasice</i> , Cluj — Sibiu, I, 1933 — V, 1949.
<i>AMET</i>	— <i>Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei</i> , Cluj-Napoca, I, și urm.
<i>Anale de istorie</i>	— <i>Anale de istorie</i> , București, I, 1955 și urm.
<i>ANWR</i>	— <i>Aufstieg und Niedergang der römischen Welt</i> , Berlin — New York, I, 1973 și urm.
<i>Apulum</i>	— <i>Apulum. Buletinul Muzeului din Alba Iulia</i> , I, 1942 și urm.
<i>ArchErt</i>	— <i>Archaeologiai Értesítő</i> , Budapest, I, 1869 și urm.
<i>ArhScOdorhei</i>	— Arhiva Scaunului Odorhei la <i>ArhStat</i> Cluj-Napoca.
<i>ArhS.Teleki</i>	— Biblioteca „Teleki-Bolyai” din Tîrgu Mureș, Arhiva lui Samuil Teleki.
<i>ArhTîrgu Mureș</i>	— Arhiva Municipiului Tîrgu Mureș la <i>ArhStat</i> Tîrgu Mureș
<i>ArhStat</i>	— Arhivele Statului
<i>ARW</i>	— <i>Archiv für Religionswissenschaft</i> , Berlin.
<i>AS</i>	— <i>Arhiva Someșană</i> , Năsăud, I, 1924 — VIII, 1940.
<i>BiblColUnit. din Cluj</i>	— Biblioteca fostului Colegiu unitarian din Cluj la Biblioteca Academiei R.S.R., Filiala Cluj-Napoca.
<i>Catalogul</i>	— <i>Catalogul documentelor referitoare la viața economică a țărilor române în sec. XVII—XIX. Documente din Arhivele Statului Sibiu</i> , I, București, 1966.
<i>CIL</i>	— <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin.
<i>Conscripția, 1732</i>	— Conscripția satului Tonciu din anul 1732, <i>ArhStat</i> Cluj-Napoca, Fond Arhiva Toldalagi Fasc. 11 nr. 70.
<i>Conscripția, 1737</i>	— Conscripția satului Tonciu din anul 1737, <i>ArhStat</i> Cluj-Napoca, Fond Urbaria et Conscriptioes, Fasc. XIII, nr. 3.
<i>Gumidava</i>	— <i>Cumidava. Culegere de studii și cercetări</i> , Brașov, I, 1967 și urm.
<i>Dacia N.S.</i>	— <i>Dacia, nouvelle série. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne</i> , București, I, 1957 și urm.
<i>DACL</i>	— <i>Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie</i> , Paris.
<i>C. Daicoviciu, La Transylvanie</i>	— C. Daicoviciu, <i>La Transylvanie dans l'antiquité</i> , București, 1945.
<i>Darea de Seamă</i>	— <i>Darea de seamă a Consiliului de Administrație și Raportul Cenzorilor către Adunarea Generală Ordinară pe exercițiul 1926</i> , București, 1927.

- DFS
Documente ...
- VI. Dumitrescu, *Arta ErdMúz*
FI
Harvard Theol. Rev.
IDR
IMGE
- IstRom
M. Macrea, *Viața Materiale Marisia*
- V. Pârvan, *Getica*
D. Protase, *Problema*
- D. Protase, *Riturile*
- RAC
REF
RevArh
SCIA
SCIV(A)
- StCom
StMat
- SM
SzolnDob
Terra nostra
- TIR
- D. Tudor, *OltRom*⁴
D. Tudor, *OTS*
- V. Vătășianu, *Contribuție...*
W. Wagner, *Dislokation*
- *Deutsche Forschung im Südosten*, Sibiu, I, 1942 și urm.
— *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1910—1915*, București,
— VI. Dumitrescu, *Arta neolitică în România*, București, 1968.
— *Erdélyi Múzeum*, Cluj, I, 1874 — L, 1945.
— *File de istorie*, Bistrița, I, 1971 și urm.
— *Harvard Theological Review*, Boston.
— *Inscripțiile Daciei romane*, București, I, 1975 și urm.
— A. Delatte, Ph. Derchain, *Les intailles magiques gréco-égyptiennes*, Paris, 1964.
— *Istoria României*, București, I, 1960.
— M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969.
— *Materiale și cercetări arheologice*, București, I, 1953 și urm.
— *Marisia, Studii și materiale*. Arheologie — istorie — etnografie, Tîrgu Mureș, V, 1975 și urm.
— V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926.
— D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966.
— D. Protase, *Riturile funerare la daci și dacoromani*, București, 1971.
— *Istoria României für Antike und Christentum*, Stuttgart.
— *Revista de etnografie și folclor*, București.
— *Revista Arhivelor*, București, I, 1924 și urm.
— *Studii și cercetări de istoria artei*, București, I, 1954 și urm.
— *Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)*, București, I, 1950 și urm.
— *Studii și comunicări*, Sibiu, I, 1956 și urm.
— *Studii și materiale*, Tîrgu Mureș, I, 1965 — III—IV, 1972. De la nr. V apare sub numele de Marisia.
— *StMat*
— *Szolnok-Doboka vármegye monográfiája*, vol. II, Dej, 1900.
— *Terra nostra*. Culegere de materiale privind istoria agriculturii în România. București, I, 1969 și urm.
— *Tabula Imperii Romani*. L 34, Budapest, 1968; L 35, București, 1969.
— D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. IV, București, 1978.
— D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, 1968.
— V. Vătășianu, *Contribuție la studiul tipologiei bisericilor de lemn din țările române*, în AIIC, III, 1960.
— W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in der Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938.

AUTORII

LES AUTEURS * DIE VERFASSER * THE AUTHORS * АБТОРЫ

BAUER, ALEXANDRU, cercetător științific. Centrul de științe sociale Tîrgu Mureș.

BLĂJAN, MIHAI, muzeograf. Oficiul județean Alba pentru patrimoniul cultural național, Alba Iulia.

BOSOANCA TRAIAN, muzeograf. Oficiul județean Mureș pentru patrimoniul cultural național, Tîrgu Mureș.

CHIOREAN, IOAN, doctor în istorie, cercetător științific grad II, Centrul de științe sociale, Tîrgu Mureș.

CIUBÂNCAN T., VASILE, lector. Școala interjudețeană de partid, Cluj-Napoca.

CUCEU, IOAN, doctor în filologie, cercetător științific. Centrul de științe sociale Cluj-Napoca.

CUCEU, MARIA, profesoară. Cluj-Napoca.

DOBRESCU, VASILE, lector universitar. Institutul de medicină și farmacie (I.M.F.) Tîrgu Mureș.

DUȘA, TRAIAN, profesor. Liceul pedagogic Tîrgu Mureș.

GĂL, CORNELIA, muzeograf principal. Muzeul județean Mureș, Tîrgu Mureș.

GEOROCEANU, MARIN, doctor în medicină, asistent. Institutul de medicină și farmacie (I.M.F.) Cluj-Napoca.

GEOROCEANU, PAUL, doctor în științe veterinare, conferențiar universitar. Institutul agronomic „dr. P. Groza” Cluj-Napoca.

GHERMAN, TRAIAN, profesor. Cluj-Napoca.

GRAMA, VIOREL, arhivist. Filiala Arhivelor Statului, Tîrgu Mureș.

GRIGORESCU, MARIANA FLORA, muzeograf. Muzeul județean Mureș.

HOLIRCA, AUREL, învățător pensionar Reghin (jud. Mureș).

IANCU, GHEORGHE, doctor în istorie, cercetător științific. Institutul de istorie și arheologie al Universității „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.

KUN, LASZLÓ, profesor. Școala generală Tonciu (jud. Mureș).

LAZĂR, EUGEN, muzeograf. Oficiul județean Sibiu pentru patrimoniul cultural național.

LAZĂR, VALERIU, doctor în istorie, director. Muzeul județean Mureș, Tîrgu Mureș.

LISOVSCHI, CLAUDIU, doctor în științe veterinare, asistent. Institutul agro-nomic „dr. P. Groza” Cluj-Napoca.

MARINESCU, GEORGE, director. Muzeul județean Bistrița-Năsăud, Bistrița.

MERA, EUGEN, profesor. Școala generală nr. 2 Ibănești (jud. Mureș).

MIHU, ELENA, muzeograf. Oficiul județean Mureș pentru patrimoniul cultural național, Tîrgu Mureș.

MIRCEA, LEON, director pensionar. Biblioteca orășenească, Reghin (jud. Mureș).

MOLDOVAN, IOAN, arhivist principal. Filiala Arhivelor Statului Tîrgu Mureș.

MOLDOVAN, LIVIU, arhivist principal pensionar, Tîrgu Mureș.

MUREȘAN, IONEL, arhivist. Filiala Arhivelor Statului Tîrgu Mureș.

NIȚU, VALERIU, cercetător științific. Centrul de științe sociale Tîrgu Mureș.

PĂUN, NICOLAE, profesor. Cluj-Napoca.

PĂUN, RODICA, profesoară. Cîmpia Turzii.

PETICĂ, MIHAI, muzeograf. Muzeul județean Mureș, Tîrgu Mureș.

PLOEȘTEANU, GRIGORE, doctor în istorie, cercetător științific principal. Centrul de științe sociale Tîrgu Mureș.

PONCEA, TRAIAN VALENTIN, muzeograf. Oficiul județean Mureș pentru patrimoniul cultural național, Tîrgu Mureș.

POP, CONSTANTIN, muzeograf. Muzeul de istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca.

POP, DUMITRU, doctor în filologie, profesor universitar. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.

POP, IOAN, doctor în istorie, cercetător științific. Centrul de științe sociale Tîrgu Mureș.

POP, VALER, muzeograf principal. Oficiul județean Mureș pentru patrimoniul cultural național Tîrgu Mureș.

POP, VASILE, profesor. Band (jud. Mureș).

PROTASE, DUMITRU, doctor în istorie, conferențiar universitar. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.

RANCA, IOAN, director. Filiala Arhivelor Statului Tîrgu Mureș.

RUS, TRAIAN, doctor în istorie, arhivist principal. Direcția Generală a Arhivelor Statului, București.

SZABÓ, MIHAI, profesor, Reghin (jud. Mureș).

SZABÓ, NICOLAE, cercetător științific. Centrul de științe sociale, Tîrgu Mureș.

STĂNESCU, ADRIAN, muzeograf. Muzeul de istorie al R.S.R. București.

STOICA, ADRIAN, doctor în istorie, conferențiar universitar. Institutul agro-nomic „dr. P. Groza”. Cluj-Napoca.

ȘARA, MARIN, director. Biblioteca orășenească Reghin (jud. Mureș).

ȘERBAN, TEREZA, profesor. Tîrgu Mureș.

ȘORA, GHEORGHE, profesor. Timișoara.

TELCEAN, ECATERINA, muzeograf. Oficiul județean Bistrița-Năsăud pentru patrimoniul cultural național, Bistrița.

VLASSA, NICOLAE, doctor în istorie, șef secție. Muzeul de istorie al Transilvaniei Cluj-Napoca.

PENTRU CONȚINUTUL LUCRĂRILOR RĂSPUND AUTORIZAȚIA

I. P. Cluj, Municipiul Cluj-Napoca cda. nr. 534/81

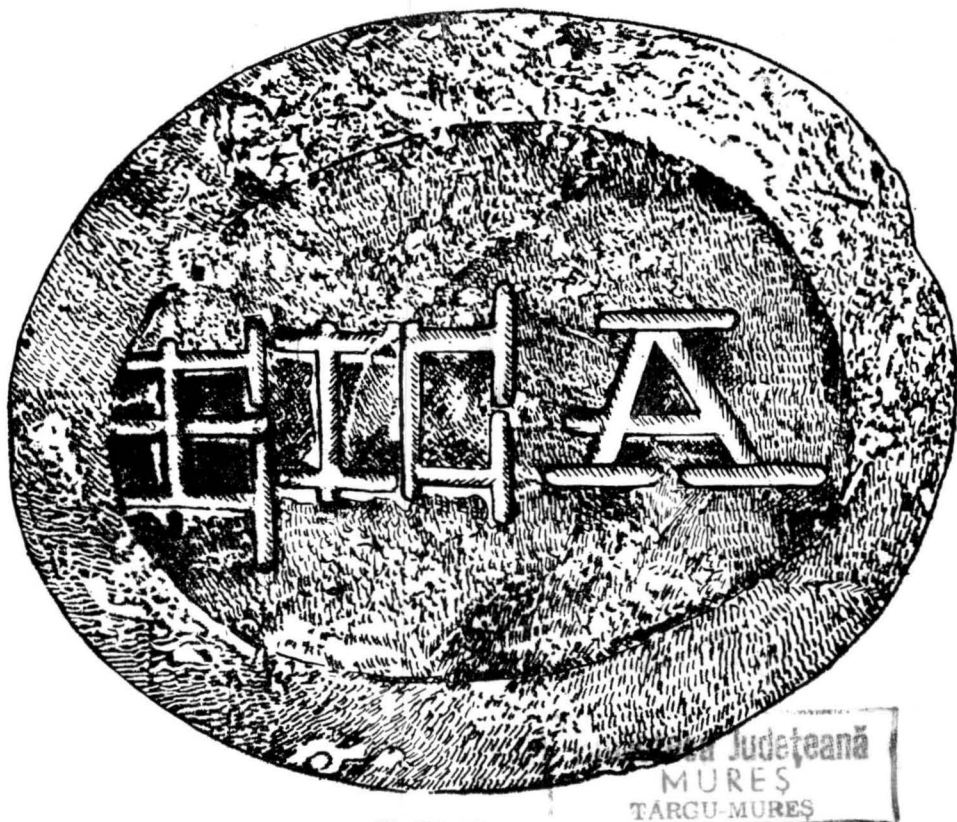

Pl. X. Fig. 1a

Biblioteca Judejane
MUREȘ
TÂRGU-MUREȘ

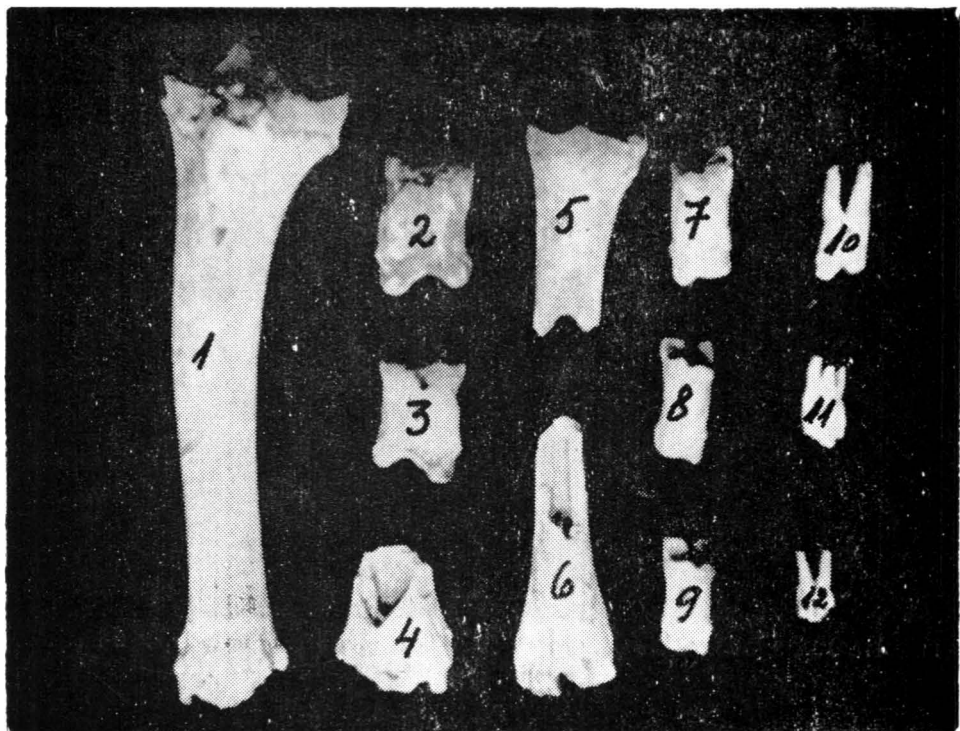

Fig. 1b

Pl. XI. Fig. 1c

Județeană
MUREȘ
TARGU-MUREȘ

Pl. XII. Fig. 1. *Tîrnăvioara* — „*Cetate*”. Oase de bovine: 1—4 tibia; 2—3 astragal; 5—6 metacarp; 8—9 falange proximale.

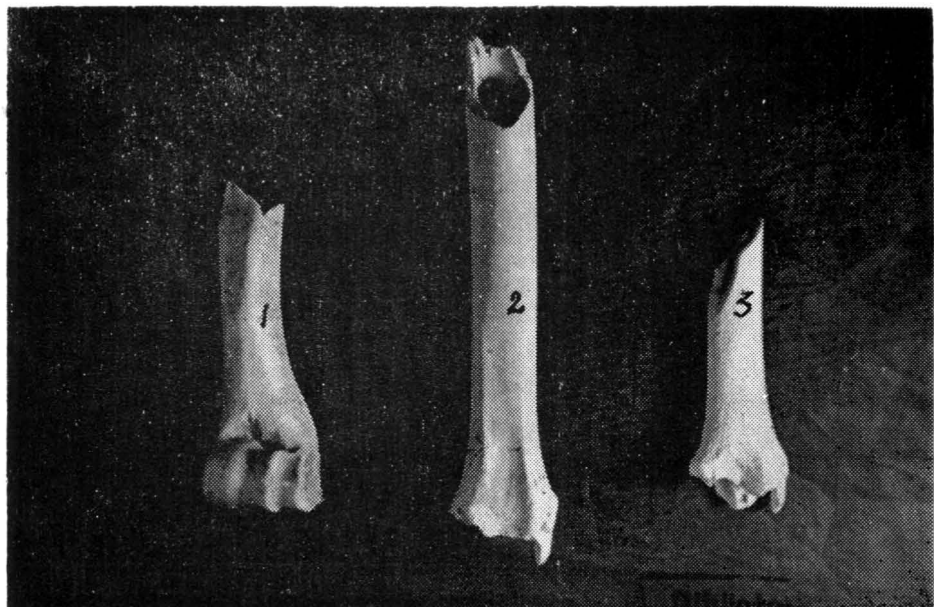
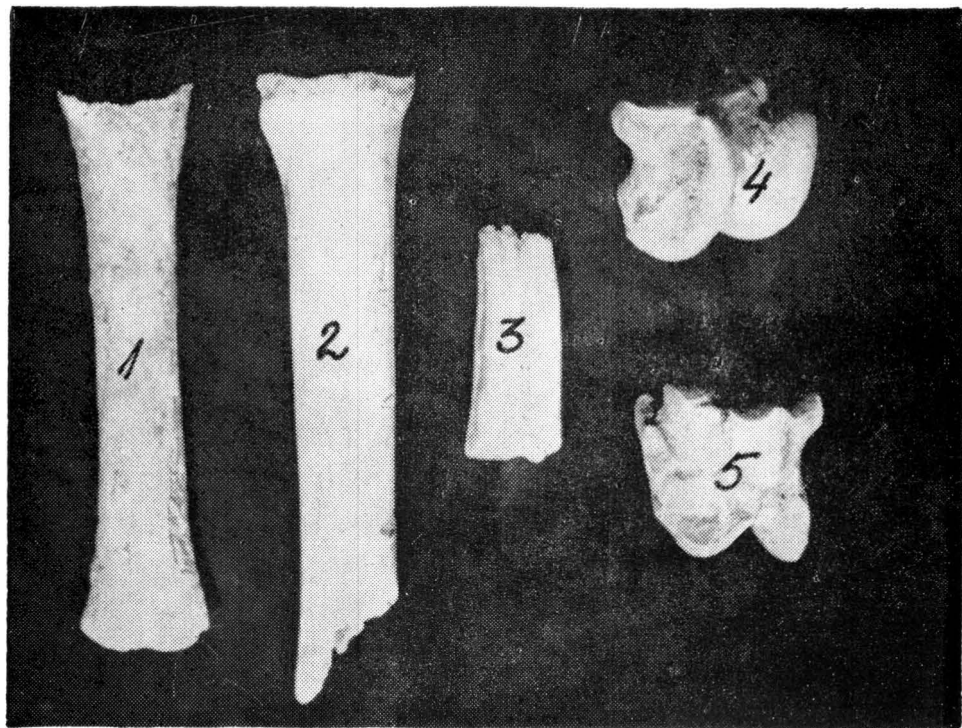

Fig. 2. *Tîrnăvioara* — „*Cetate*”. Oase de ovine: 1 humerus; 2+3 tibia.

Pl. XIII. Fig. 3. Tîrnăvioara — „Cetate”. Oase de cabaline: 1 metacarp; 2 metatars; 3 molar; 4—5 astragal.

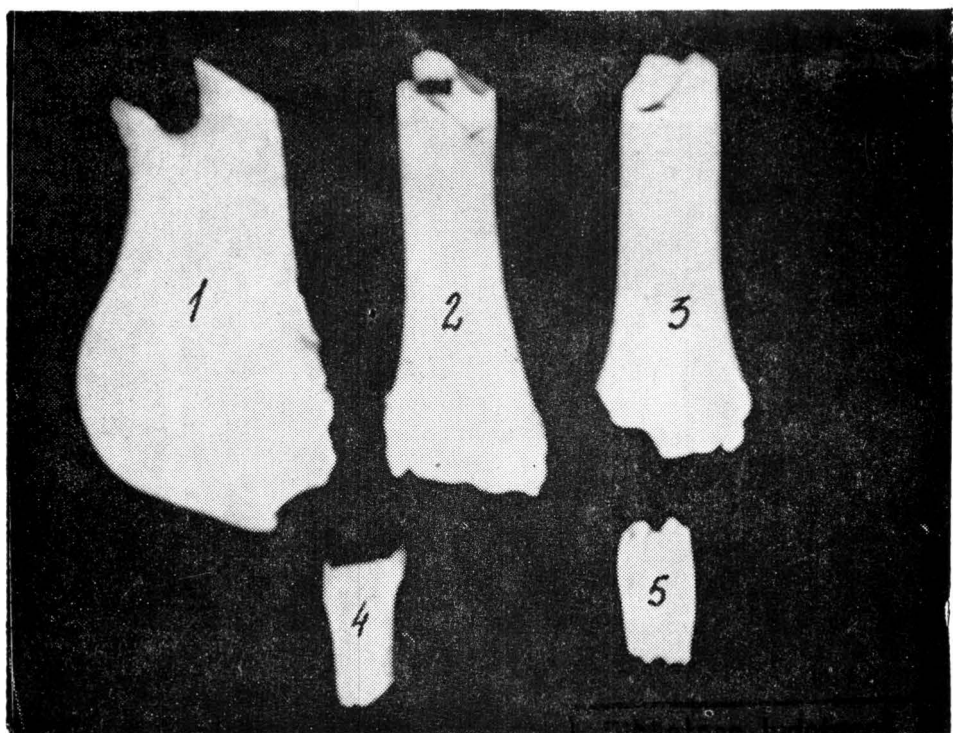

Fig. 4. Tîrnăvioara — „Cetate”. Oase de cerb: 1 mandibulă; 2 radius; 3 tibie; 4 metacarp; 5 molar.

Pl. XIV. — 1 Bața ; 2 Fintinița ; 3 Ciceu-Mihăiești ; 4 Șieu-Sfintu.

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

Pl. XV. — 1 Reteag; 2 Jimbor; 3 Delureni; 4 Bistrița.

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

1

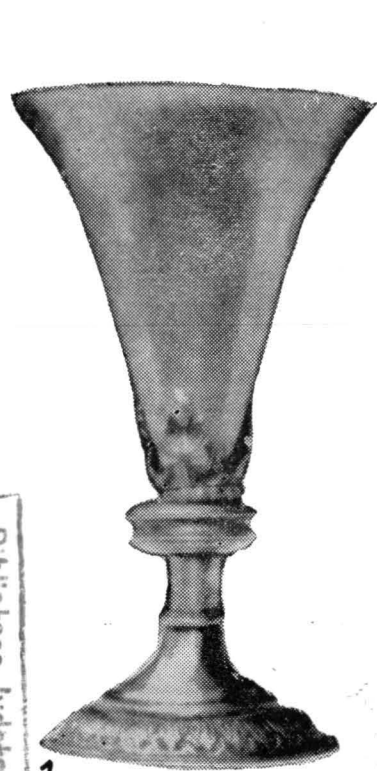

2

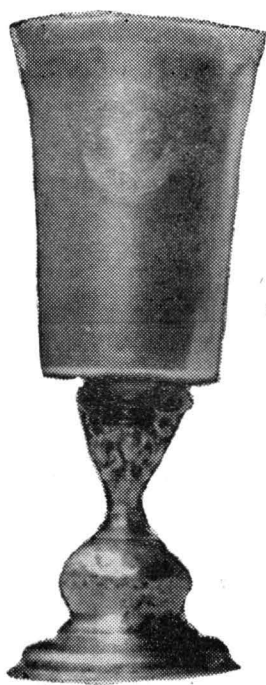

3

Pl. XVI. — 1 Coldău; 2 Șintereag; 3 Nușeni.

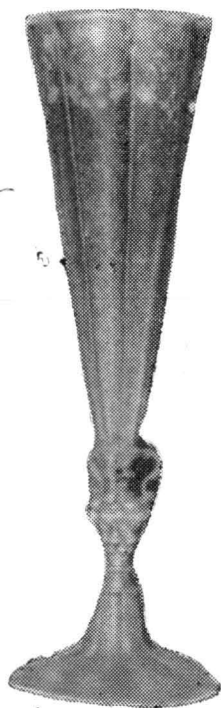
1

2

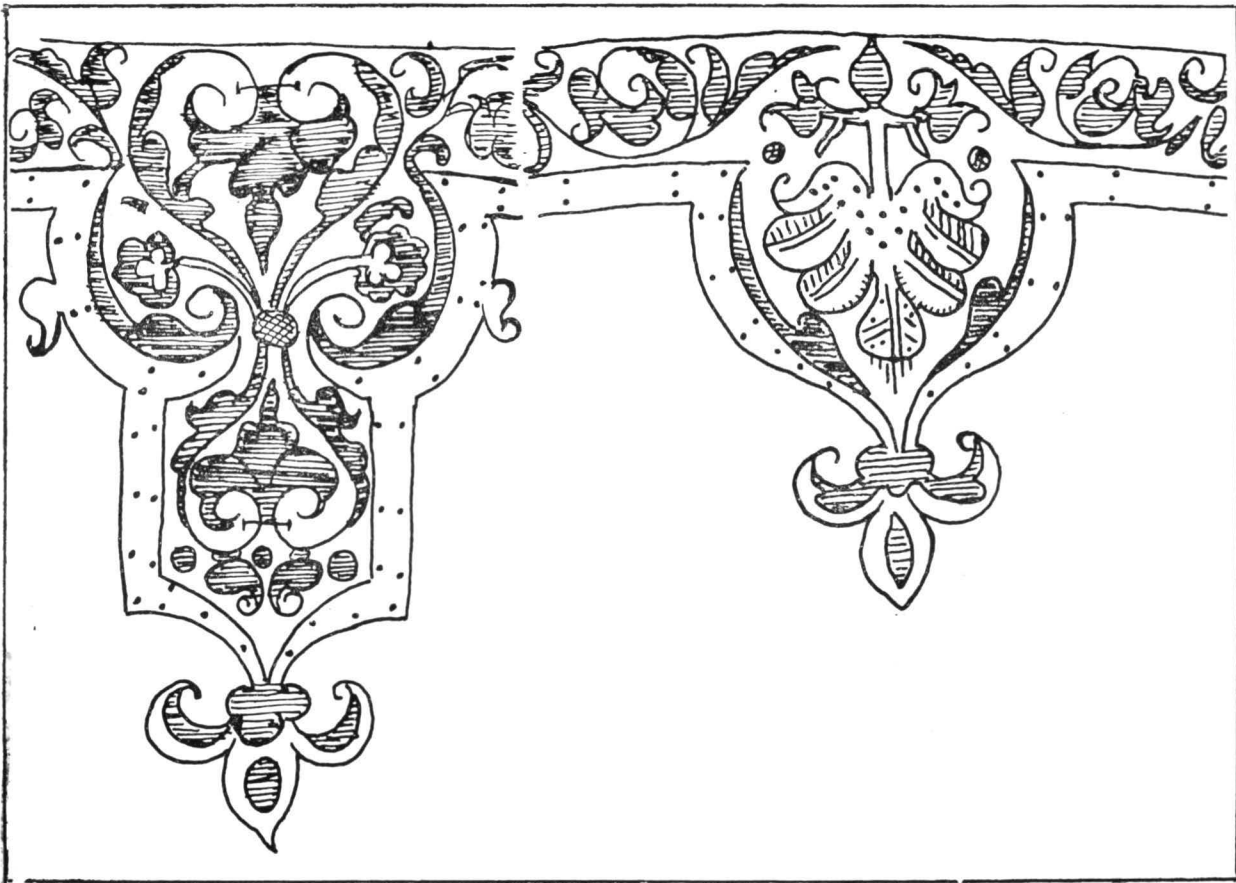

3

4

Pl. XVII. — 1 Bozieș; 2 Uriu; 3 Șieu-Odorhei; 4 Coldău.

Pl. XVIII. — Detalii de decor de pe paharul de la Ciceu-Mihăiești.

1

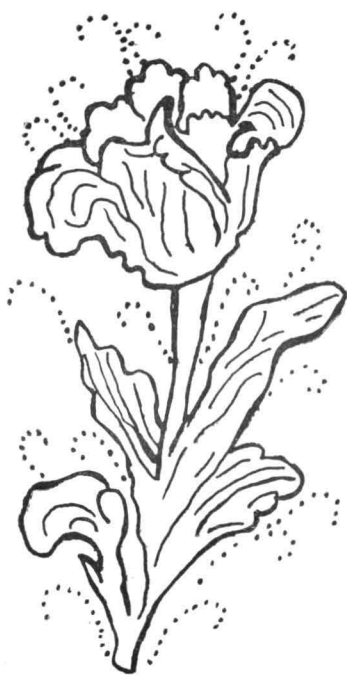

2

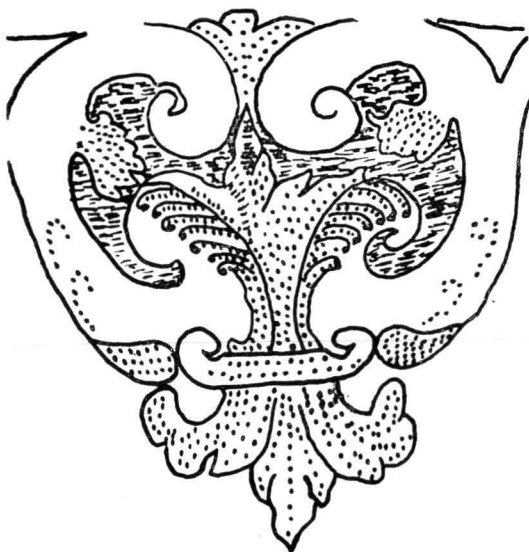

3

Pl. XIX. — 1 Detaliu de pe paharul cu soclu de la Jimbor; 2 Detaliu de pe paharul cu cosclu de la Șieu-Sfintu;
3 Detaliu de pe paharul cu cosclu de la Delureni.

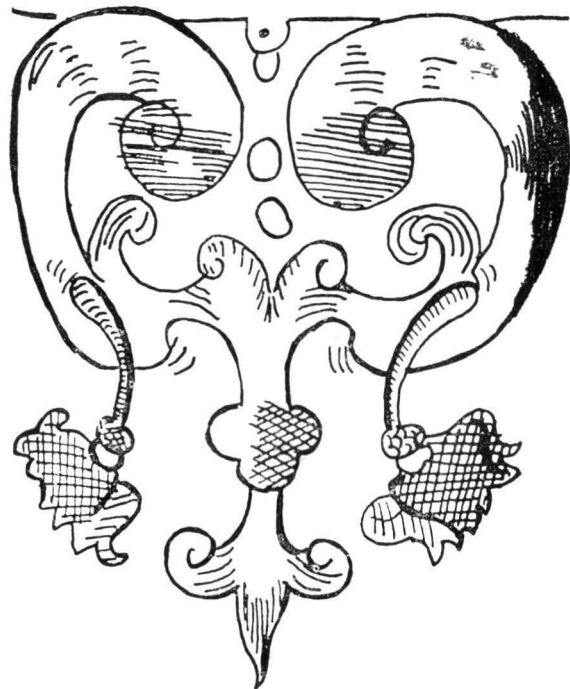

Pl. XX. — Detalii de decor de pe paharul cu soclu de la Șintereag.
<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

Pl. XXI. — Detalii de decor de pe paharul cu soclu de la Bistrița.

Biblioteca Digitală
MUSEUL MUREȘ

Pl. XXII. — 1 Detaliu de pe paharul cu soclu de la Coldău; 2 Detaliu de pe pocalul de la Coldău.

1

2

Pl. XXIII. — 1 Lambrechin de pe paharul cu soclu de la Reteag; 2 Portret de bărbat matur de pe paharul cu soclu de la Reteag.

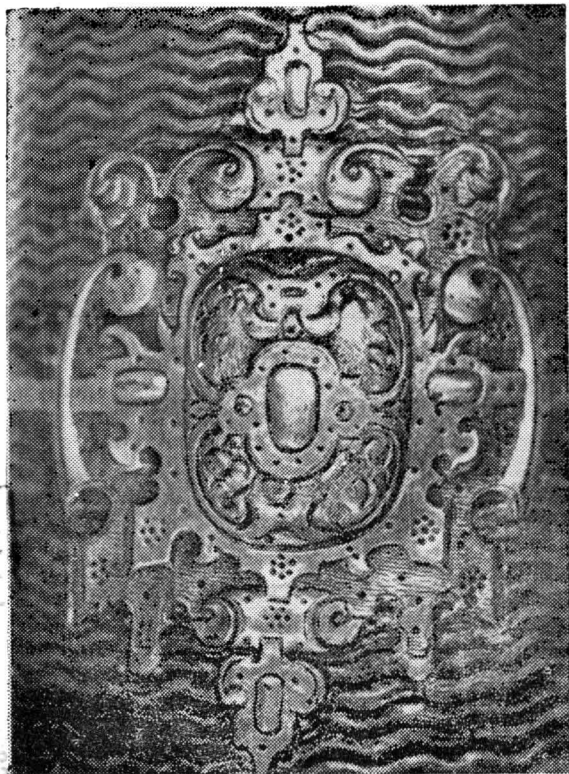

1

2

Pl. XXIV. — 1 Portret de bărbat tânăr de pe paharul cu soclu de la Reteag; 2 Portret de femeie de pe paharul cu soclu de la Reteag.

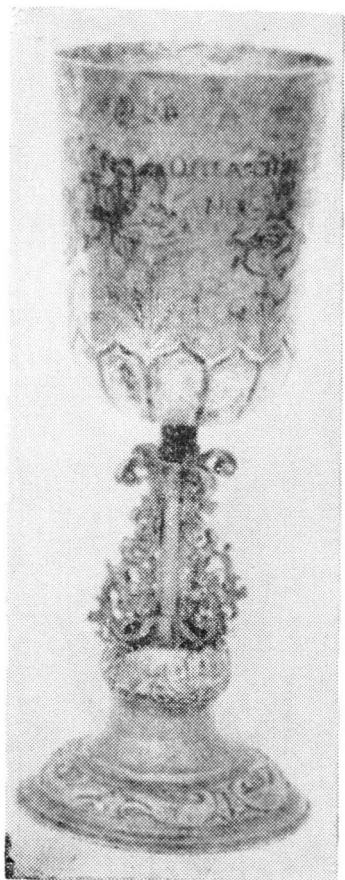

1

2

Pl. XXV. — 1—2 Detalii de ornament de pe corpul și soclul paharului de la Reteag.
<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

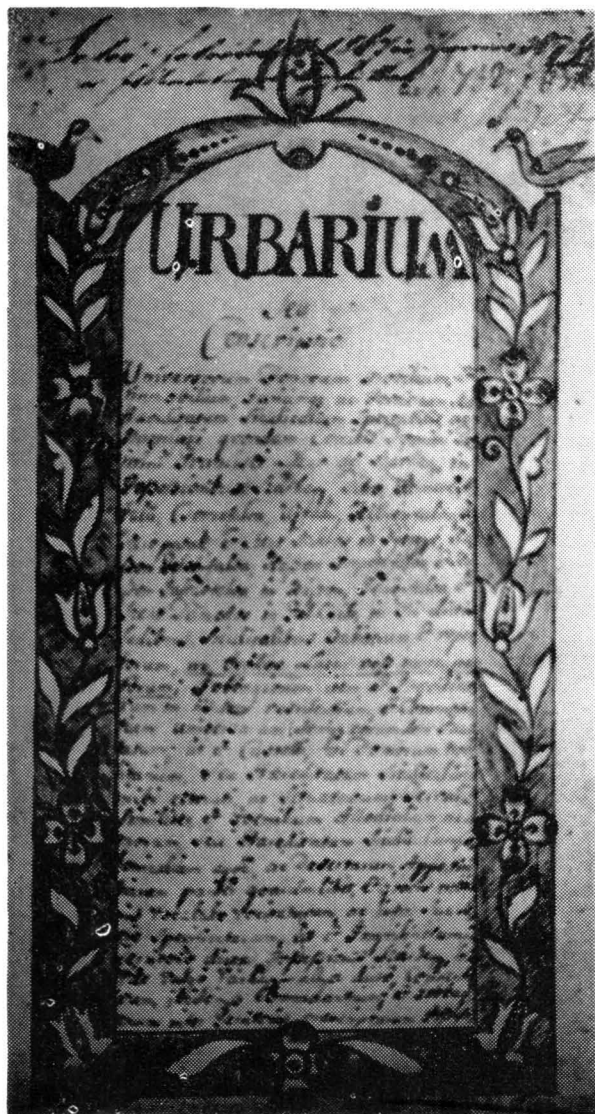
Pl. XXVI. — 1 Nușeni; 2 Braniștea.

Biblioteca Județeană
MUREȘ
TÂRGUL MUREȘ

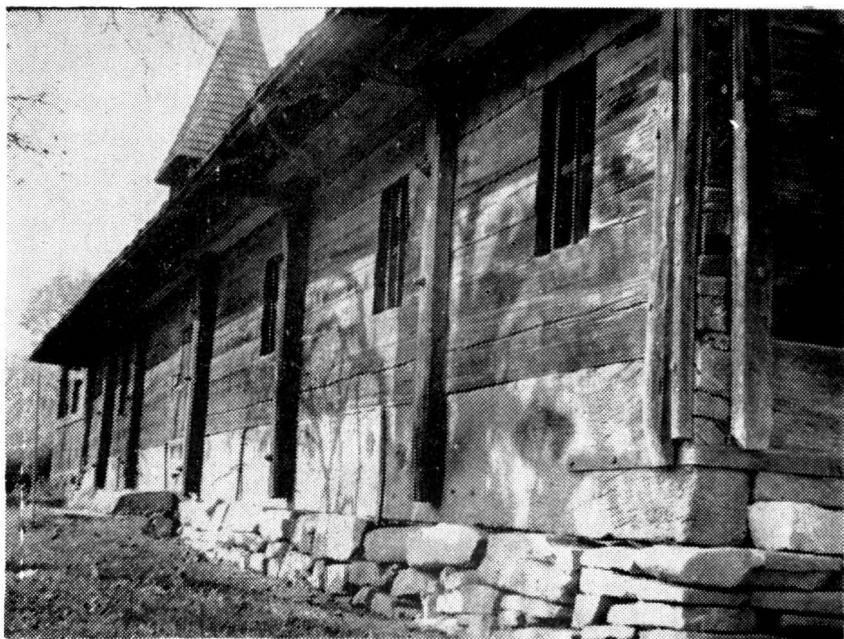
Pl. XXVII. — Detalii de ornament de pe poezia de la Nășeni

Biblioteca Județeană
MUREȘ
TÂRGU MUREȘ

Pl. XXVIII. — Facsimilul foii de titlu a „Urbariului
sau conscripției...” domeniului Lazăr din Lazărești-Ciuc
din 1743.

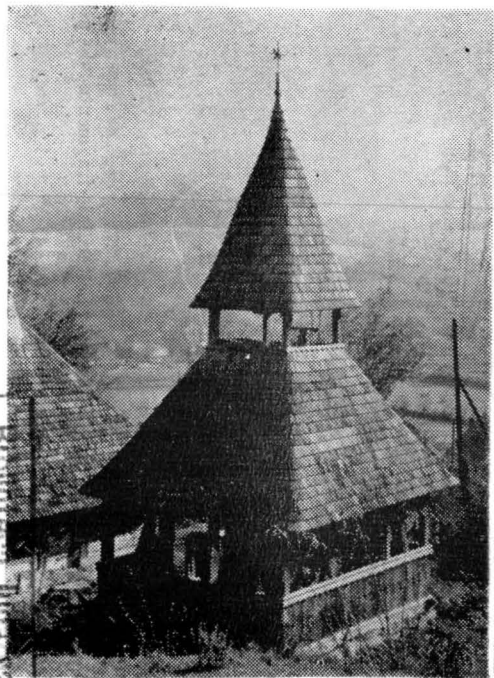
Biblioteca Județeană
MUREȘ
TÂRG MUREȘ

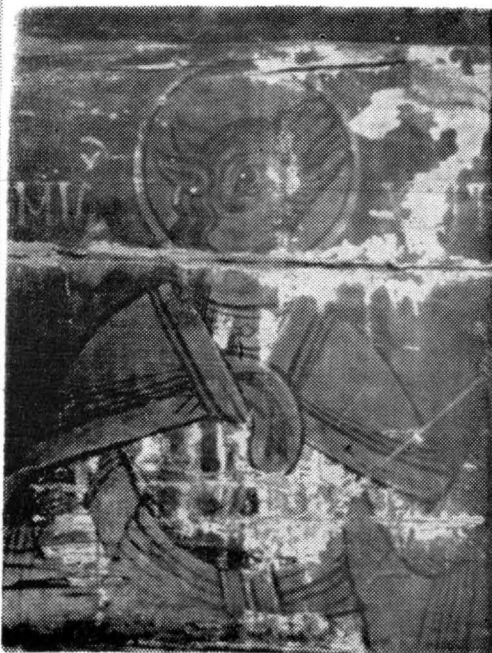
Pl. XXIX. — 1 Deag. Biserica Sfinții Arhangheli.

2 Deag. Biserica Sfinții Arhangheli. Absida altarului, fragmente de pictură exterioară.

Pl. XXX. — 1 Deag. Biserica Sfinții
Arhangheli. Clopotnița

2. Deag. Biserica Sfinții Arhangheli.
Sfintul Cristofor.

3 Deag. Biserica Sfinții Arhangheli.
Arhanghelul Mihail (1764).

Pl. XXXI. — 1—2 Deag. Biserica Buna Vestire.

Biblioteca Județeană
MUREȘ

Pl. XXXIII.

Biblioteca Județeană
MUREȘ
TARGU-MUR

Pl. XXXIV.

Biblioteca Județeană

MUREȘ
TÂRGU-MUREȘ

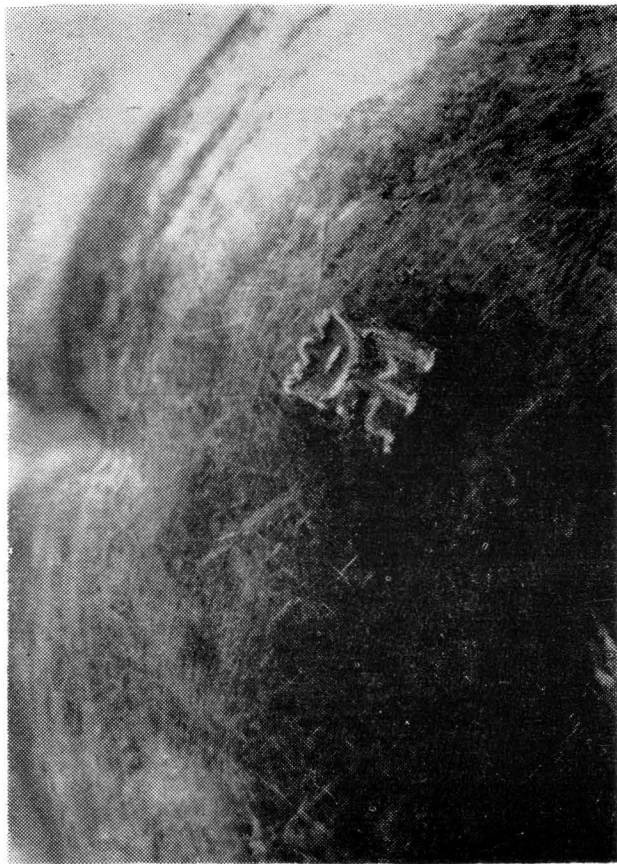
1

2

3

4

Pl. XXXVII. — IOSIF HODOS

Biblioteca Județeană
MUREȘ
TÂRGU-MUREȘ

VILÁG

Tarifa-Művés, 1925. sept. 5 II. évfolyam 66. sz.

1848: XVIII. t. c.

I. §.

„Gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti és szabadon terjesztheti...”

Szerkesztőség Tg.-Művés P. R. Ferd. 23.

„A VILÁG” RENDŐRI FELÜGYELET ALATT

Csak előfizetőknek szabad olvasni „A Világ”-ot. — Rendőrközegekkel ellenőrzik a nyomtatást. — Letartóztatással fenyegetik a szerkesztőt és a nyomdászokat

A sajtótörvény és az alkotmány nem vonatkozik a dolgozó nép lapjára

Csak az olvasóink egységes tiltakozása mentheti meg „A Világ”-ot!

Amikor ezeket a sorokat nyomtattuk, „A Világ”-ra a rendőrség éppen fel és a háborúaktól függ, hogy hány példányt küldtek el ebből az újságból olvasóinknak, akik 10 nap óta társaságunkat várják lapjukat.

Amikor ezeket a sorokat írtuk, még nem tudjuk, hogy kinek és minek frank, mert sokunk felé a rendőrség felszólására van bízva. Egy állítólagos miniszteri rendeletre a helybeli prefektus, a rendőrség kar társaságunkra vonatkozólag feljegyezte az alkotmányt, a sajtótörvényt és még egy sor rendőrséget. Rednk már csak az érvelés, amit a helybeli rendőrség akar. Nekünk most csak az szabad, amit a rendőrség emberei megengednek. Rendőri felügyelet alatt vagyunk.

Most két szerdán egy szerkesztőt és két ügyvédet letartóztatnak a szerkesztőt. Szabó János és a prefektusra vittek át. Együttel elmentek, hogy kifizessék (?) a lap előfizetői díját. Szerkesztőink között az önkényesség, elvárás és megtagadta a hűtőbíró, nem erőszakkal elvették azt.

A prefektus, hivatalosan szerkesztőnknek már vádja Major prefektus, a rendőrség igazgatója, a prefektus, tükörje és amit belépnek, a legutolsóbb szilárdított szerkesztőnknek Major prefektus. Szerkesztőnk erőszakkal és minden tiltakozásra azán kicsit megengednek és „kibontakoztat”, ellette a szerkesztőnk általános miniszteri rendelet.

•Belügyminisztérium, Bukarest. — Marosorda város megye prefektus, Major Viktor ur: a rendőrprefektusával egyetértésben rendőri felügyelet alá helyezte lapunkat és a Miniszter urtól kapott állítólagos rendeletre hivatkozva, az egész ország területére megtiltotta a lap árulását. Szerkesztőnköt letartóztatással, a nyomdát bezárással fenyegették meg. Irásbeli végrehat és törvényes indoklást megtagadták. Határozottan tiltakozunk az alkotmány és a törvény ellen durva megsértése ellen és kérjük, az esetek fejéek ezen önkényes, törvénytelen, brutális intézkedések azonnali megsemmisítését elrendelni.

Ezenkívül általános tiltakozást az ország minden román és magyar nyelvű lapjához, az Emberi jogok Ligájához, az újságírói szervezethez, az ügyvédi kamarához és más hasonló szervezetekhez, amelyben kértük, hogy amennyiben tényleg hivatásuknak tekintik a polgári jogok és a sajtószabadság

védelmét, egy csatlakozzunk tiltakozásunkhoz.

Ezzel egyidejűleg azonban megindultak a pert ezen törvénytelenleg végrehajtók és bürokraták ellen hivatalos hatalommal való visszaélésért és összes körünk megindított.

